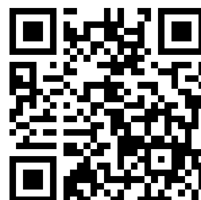
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

B 1,420,418

ČA
29
1865

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

KNJIŽEVNIK.

ČASOPIS

ZA

JEZIK I POVIEST HRVATSKU I SRBSKU

I

PRIRODNE ZNANOSTI.

Gradska knjižnica u Karlovcu

DOM KULTURE KNJIŽNICA KARLOVAC

XIV. 56

PODPOROM MATICE ILIRSKE

UREDJUJU I IZDAJU

Dr. FRANJO RAČKI, V. JAGIĆ, JOSIP TORBAR.

GODINA DRUGA.

U ZAGREBU.

Tiskom Dragutina Albrechta.

1865.

Digitized by Google

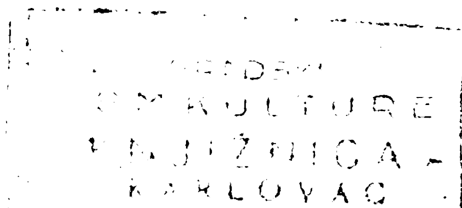
AP
56
.K69
V.2

☛ *Uredničtvo ovoga časopisa ogradjuje se tiskovnim zakonom proti preštampavanju u domaćih listovih bez naročite dozvolje.*

~~12867~~
ČA - 29 - 1865

Digitized by Google

1053230 — 235

Imena dosadanjih dopisnika u časopis ‚Književnik'.

G. Bakotić C. Antun na Rieci.
„ Bartulić Ignjat u Požegi.
„ Bradaška Franjo u Zagrebu.
„ dr. Crnčić Ivan u Rimu.
„ Erjavec Franjo u Zagrebu.
„ Hattala Martin u Pragu.
„ Jagić Vatroslav u Zagrebu.
„ Kořinek Fr. B. u Zagrebu.
„ Kostić Josip u Karlovcu.
„ Kukuljević Ivan Sakcinski u Zagrebu.
„ Kurelac Franjo u Zagrebu.
„ Ljubić Sime na Rieci.
„ Macun Ivan u Zagrebu.
„ dr. Matković Petar u Zagrebu.
„ Mesić Matija u Zagrebu.
„ Pacel Vinko u Varaždinu.
„ Petračić Franjo u Senju.
„ Pexider Ivan u Zagrebu.
„ dr. Rački Franjo u Zagrebu.
„ Sabljar Vinko u Zagrebu.
„ Stožir Ivan u Zagrebu.
„ Streer Eduard u Varaždinu.
„ Šulek Bogoslav u Zagrebu.
„ (†) dr. Tkalec Jakov u Zagrebu.
„ Torbar Josip u Zagrebu.
„ Tušek Ivan u Zagrebu.
„ dr. Valčić Aleksander u Zagrebu.
„ Valjavec Mato u Varaždinu.
„ Veber-Tkalčević Adolfo u Zagrebu.
„ Vukasović Živko u Osieku.

Digitized by Google

Digitized by Google

Sadržaj.

I.

Jezikoslovje i poviest hrvatske književnosti.

a) Razprave:

b) Kritike:

Digitized by Google

II.

Poviest i starine, zemljopis, narodopis, statistika itd.

a) Razprave:

b) Kritike:

Digitized by Google

III.

Matematika i prirodne znanosti.

a) Razprave:

b) Kritike:

IV.

Kratke književne viesti.

Digitized by Google

povat
same
hod i
liepo
veća
prop
do
van
pon
ruč
ug
m
nj
ra

ol
pi
ka
tr
st
m
n
p
g

K

Digitized by Google

I. Razprave

Krčke starine.

Priobćio jih
Dr. Ivan Crnčić.

A. Rimski napisi.

1.

Presvietli gospodin biskup Krčki, Ivan Vitezić, kako je počeo biskupovati, odluči staro grobište okolo stare crkve svetoga Kirina, a malo ne do same stolne crkve i biskupije u Krku, raznesti i očistiti, te ondje liepo prohod i plokatu načiniti. I to je jur učinio, pak hvala mu od svakoga, koj ljubi liepo i čisto. A i za napis, koj su ovdje našli ljeta 1861, njemu hvala najveća: jer bez njega bio bi nam skriven još bog zna do kada, ako nebi i propao ovako ili onako. Ovdje bo bijaše nekakovo mirište, od koga vodjaše do biskupije samo uzka ulica, a u zidini mu od te ulice velik kamen, komu vanjsko lice ravno udjelano, ali brez ikakova napisa, presvietli biskup pako pomisli, da bi mu mogao biti napis na kom drugom licu zazidan, te preporuči zidarom, da mu ga od tuda ciela oslobode. I nije se prevario, nego liepo uganao: na gornjem licu, na kom je zidina do tada ležala, nadjoše napis. A mi pismeni ljudi štij ga od ovud, štij ga od onud, pokle smo bili sve okolo njega oprali. I proštismo ga dobar diel još onoga dana, proštismo, čemu se radovasmo svega onoga večera: CIVITATIS CVRICTARVM!

Sutradan pak pročitasmo još toga više, ali nedočitasmo: jošte nemogaše oko do nekoliko slov. Na to posla gosp. Antun Impastari, Krčanin, taj napis gosp. P. Kandleru u Trst, kako da smo jur sve pravo pročitali, a on, kako čudo zna, piše o tom i okolo toga na dugo i na široko. I napisa toga tri liste i pol, pak to dade štampati u Trstu onoga istoga ljeta.*) Nu Impastarieva naglost je kriva, što je u njega taj napis malo kriv: u naglosti nij' mudrosti. I ja sam bio namislio o njem svietu pisati, ali ne, dokle god ga nepročitam svega, i to naprav, ako liepo ne do dva tri ljeta. Pak i jesam, pokle sam bio mnogo krat do njega i okolo njega, te mu razgledao i dogledao svako slovo — kolikogod sam mogao. Sada ga evo brez početka:

*) Pod imenom „Iscrizione Romana del secolo IIII. dell' era comune, tratta da vecchi ruderi in Veglia, spiegata da P. Kandler, i. r. Conservatore.

Digitized by Google

. . . .
. . . .
s
XVI. VRB. TRIB. COH. VI
PRAET. ET PROTECTOR
AVGGG. NNN. PATRO
NI. SPLENDIDISSIMAE
CIVITATIS. CVRICTA
RVM. OB. INSIGNEM
EIVS. BENEVOLENTI
AM. STATVAM. PONI
SANXERVNT.
FEL.

To je napisano na kamenu i tako. Napis vele znatan, a da ga nisu bili na vrhu nekoliko pustih ljudi odklesali ili poklepali, bio bi još znatniji: bismo znali ime i pridjevak nekomu veliku mužu, koj je živio pred petnaest stotin godin, te ondanjim Krčanom bio tako dobar, da su mu drage volje stas udjelali i častno nastavili na taj kamen, pak te liepe besjede podpisali čisto po latinsku, po rimsku. Škoda da ne znamo, tko je to bio! Ali znamo, što je bio: TRIB(VNO) COH(ORTIS) VI PRAET(ORIAE) ET PROTECTOR(I) AVG(VSTORVM) N(OSTRORVM), dakle vojvoda šeste pretorske čete, i stražanin triju carev i još nešto.

Gosp. Kandler ima prvu polovicu ovako:

. . . .
. . . . COH
XI. VRB. TRIB. COH. VI
PRAE. CT. PROTECTOR
AVGGG. NNN. PATRO
NI. SPLENDIDISSIMI

pak tumači, da je taj bio vojvoda jedanaeste gradske i šeste pretorske čete, te stotnik carske straže i presjajan odvjetnik Krčki. Ali prve COH. ja ondje nisam našao, a ni XI očito, nego kôti XΛ, što bi moglo biti i XA i XVI; a nad VRB. je nekakov mali *s*, pak bi to moglo biti VRBIS, te da je bio nešto u gradu Rimu; a nije ni PRAE., nego PRÆT., ni CT. (centurio), nego ET, ni SPLENDIDISSIMAE, pak taj je rumen cviet Krčkoga grada ili župe, a ne toga vojvode. Ni PATRONI — težko da je njegovo, kada nije u trećem padežu: PATRONO, k o m u je namienjen spomenik, van da je bilo na vrhu napisano: na njegovu čast ili uspomenu, ili na grobu . . . . pak bi pristao drugi padež: PATRONI, a i TRIBVNI i PROTECTORIS. Ali pak tko je to odlučio, njega tako počastiti? nisu li to odlučili Krčkoga grada ili župe odvjetnici, PATRONI CIVITATIS CVRITARVM SANXERVNT? Sva je prilika, da su oni: kada ovdje drugoga nije, van da ga je bio divljega zidara pusti bat odnesao.

Digitized by Google

Toliko znamo o tom počašćenom vojvodi, a toliko ne znamo. I jošte ne znamo ni kakov mu je bio učinjen stas, ni kolik, ni od česa: jer ga već nije, ni ciela ni razbijena. Niti pravo, kada je to bilo, nego samo na blizu. On bo je bio, kako rekoh, trih carev stražanin iliti zaštitnik, i to je prava istina: to kažu ona tri AVGGG. NNN.=Augusti nostri, naša cara tri: jer za jednoga cara bi bilo samo AVG. N., a za dva AVGG. NN. Tako je to bilo ili godine 211, kada skupa carevahu Septimij Sever i Karakalla i Geta; ili godine 313, kada Konstantin, Licinij i Maksimin; ili od god. 337 do 340, kada Kostantin, Konstancij i Konstant; ili okolo god. 367, kada Valentinian, Valent i Gracian. Pak se nebi radovao napisu tako od davna u Krku? ako bi liepo i od ljeta 367, ali je najbrže od prije.*)

Tada Krčanom valja da bijaše sve dobro, liepo i drago, jer to nije imalo reći: SPLENDIDISSIMAE CIVITATIS CVRITARVM! i to ne samo gradu Krku, nego najbrže i svim otočanom: ako je ovdje civitas toliko koliko nekakova župa iliti županija, kako drži, a i tvrdi g. Kandler, najveć, zato, što je za njom Curictarum a ne Curictae ili Curici, ili kako drugčije u istom broju. Pak je u staroj Liburniji četrnaest žup — sa Krčkom iliti Krčanskom. I to mu može biti istina samo ako Krku gradu nije bilo ime u množtvenom broju, kako je mnogim i mnogim gradom, selom i selcem; ili ako ti Kurikte nisu bili sami Krčani, ljudi u tom gradu. Jer Strabo zove Kyraktica, a Ptolomej Kurikta, a Teodosijevo pismo Curicum, a Kasiodor Curictana, krčki otok; a grad Krk Curicum, ako ne i Kurikta, opet Ptolomej, a Curricus Ravenjanin; pak gradjane, ako ne i sve otočane, Curictae Plinij. Pak koliko je tu nesloge! a tko ima pravo? Svi ne, do istine: ako su to pravo tako zvali i zapisali. Ali ja držim, da nisu svi tako, nego da su komu za volju prepisači krivo prepisali po neznanju ili po nemarnosti, kao što su to i stotinam drugim. Pak je taj naš napis i za to mnogo vriedan: on je tomu pravi svjedok,

---

*) Dr. Ivan Crnčić čita taj nadpis svakako podpunije i točnije od Kandlera. Od svoje strane imam samo to primietiti: Pridjev „protector“ čita se, u koliko mi je poznato, samo na dvih rimskih nadpisih; na onom najme, koga „Aurelius Faustus“ Prot(ector) divini lateris aug. n.“ podiže „pro salute itus ac reditus d. n. sanctissimi Elagabali“ (Gruteri: thesaur. inscript. 2. 12); na drugom grobnom spomeniku (Grut. 1025, 5) napominje se „Fl. Aurelius prot(ector) domesticus“. Takav je bio takodjer kašnje car Jovian (Ammian. Marc. 21, 16). Ova rieč jest dakle ime časti i službe, te se nemože naški prevesti sa „zaštitnik.“ — Poslije Konstantina na mjesto razpuštenih pretoriana bijahu uvedeni „domestici“ i „protectores“, kojim zapoviedahu dva „comites“, jedan pješakom drugi konjanikom. Ovoga drugoga znamenovanja rieči „protector“ nebi znao epigrafički konstatovati; ali u Krčkom nadpisu je vjerovatno, osobito ako se uzme, da je iz dobe poslije Konstantina. — Iz samih nadpisa rimskih dali bi se popuniti slučajevi, na koji bi se po Crnčiću mogao taj nadpis protegnuti. K istim bi dodao nadpis u Veroni, na kom se napominje Gratian, Valentinian i Theodosij (Maffei: mus. Ver. 107, 1), mramorska ploča na glasu izkopana god. 1854 u Rimu kod Pantheona: „Felici imperio DDD. NNN. Arcadii Honorii et Theodosii“ (Orelli: inscr. lat. n. 7215) itd. Opazka Dra. F. R—.

Digitized by Google

znajući dobro i kažući pravo istinu Curictae. On se nije ovdje ni zarekao, ni smutio, ni prestrašio, niti je bio podmićen; a nije toga ni porekao nikada, nego kako onda, tako i sada. S njim se dobro slaže Plinij i Ptolomej, a nekako i Kasiodor, pak i svi su na blizu, svi imaju u ustiju nekakov k.r.k, te bi to radi nekako složiti, da s toga nešto pukne. Ali ovaj lomati s tim na jezik, a on pod jezik, ovaj pod nebo a onaj u grlo, pak jednomu to puca Kuracta, drugomu Curicta, trećemu Curicum, četvrtomu Curricus, a nekomu Kurik ili Karik, a nekomu Kark ili Kerk, ili Kirk. A to je naš Krk! i naši Krčani! Ali Krk a ne Krka, kako krivo piše gosp. Kandler, da tako zovu Krčki otok neki tudji ljudi, a domaći ljudi svi, i gradjani, gradari i otočani, da ga sovu samo: Veglia, i grad i otok. A to opet nije istina, jerbo sva naša pisma Omišaljska, Dobrinjska Vrbanska i Bašćanska, ako su samo po slovinsku pisana, zovu taj grad: Krk, a otok Krčki, i to sve, odkada je na Krčkom slovjensko pismo;*) pak tako i sadanji Omišljani, Dobrinjci, Vrbničani i Bašćani stari, koji su još svoji i za svoje; a mladi, koji nemare kako jim otac govori niti kako se nosi, vole reći: Veja, Veglia, kako čuju od svojih sadanjih mudrac. Ali Vrbničani svi, stari i mladi, zovu nekakove smokve: Krkinje, valjda zato, što jih oni iz Krka dobivaju.

A tko je Krku nadjeo drugo ime Vegla, kada i zašto? — Ja neznam, ako nije kada koji novi narod njegov ili kakovi novi gospodari, kako je to na svietu bivalo i biva; samo dobro znam, da ga jur Konstantin Porfirogenet piše, i to: Vecla, a za njim sva latinska pisma: Vegla i Veglensis, od desetoga vieka do danas, kako mi to pravo svjedoči knjiga, koju nam je otca Theinera marljiva ruka spravila, a preuzvišenoga biskupa Štrosmajera milostiva mošnja naštampala na stranah 46, 54, 70, 79, 107, 108, 112, 122, 163, 244, 323, 325, 387, 422, 430, 432, 519, 520, 568, 575, 581, 613; pak i ona, koju nam je Farlati primučio, samo što je njega njegov jezik talijanski jako napastovao, te varao. A i Krčke biskupije sva pisma latinska imaju Vegla i Veglensis, samo nekakov pisac pred desetak godin nije za sve to znao, te je pisao: Veglia, tobože i po latinsku, a to ti je po talijansku, kako je i Veja: ali sadanji mudraci bi radi sve na jedno kopito.

Jošće mi je samo reći, da je taj napisani kamen do tri noge visok, a do dvie širok, te da sada stoji u Krčkoj biskupiji, pak da liepo svjedoči svim: da je Krk stariji nego Veglia i Vegla.

2.

Godine 1862 nadje netko na Krčkom otoku starinskih stvari, pak za to puknu glas sve na okolo, blizo i daleko. Pak slavno družtvo za našu poviest i starine posla meni, da mu ja pišem, koje su to stvari i kakove, i je

*) Pročitaj g. Kukuljevića „Povjestne spomenike" štampane u Zagrebu g. 1863, pak ćeš liepo vidjeti tu istinu.

Digitized by Google

li jih vriedno kupiti; da mu ja budem povjerenikom za te i druge onudnje starine. Kada mi je pismo za taj posao došlo, bio sam jur pregledao te starine, ali jih nisam bio svih vidio, jerbo jih bio gospodar nekoliko poslao pokazat zlataru na Rieku, da od njega dozna tomu cienu, pače vriednost, te tada još nehtijaše ničesa prodati pod nikakovu cienu. A malo dan zatim nemogaše: jer svjetovna oblast Krčka, dočuvši za te starine, posla po nje. Gospodar, tužan, dodje s njimi najprije k meni, da ga štogod naputim, a ja opet gledaj te gledaj te drage starine, razmatrao sam sve, što sam mogao, te mu rekoh, da bi mu to i Zagreb kupio. Zatim izruči on malo ne sve stvari rečenoj oblasti, ali mu ona obeća, da će mu to sve biti plaćeno ili vraćeno, te mu je i pismeno dala, koliko je toga primila.

I to ti podje ća u Beč. Niemci nisu to gledali malo kako sam ja, nego blizu pol godine, ako ne i već, pak se je brižni gospodar načekao i natužio, a i straha pretrpio; a ja nemogoh družtvu odgovoriti. Kada ovoga Svibnja nekoliko mu toga vratiše, a nekoliko za se zadržaše, obećavši mu za to priličnu plaću. A ja odoh opet k njemu razviditi, što je i kako. Ali prije mi je praviti njegovo ime, što je i gdje je to našao.

Uru hoda od grada Krka leži selo Punat po našu, a po talijansku Ponte; polag samoga mora: a Puntari zovu se njegovi stanovnici. Opet uru hoda od Punta ka Kraju iliti Staroj Baški jest nekakovo polje zvano: Kapitul, kako da bi popovska, a nije, ako nije kada bila; a gospodar joj Juraj Bonifacić, Puntar. Taj Puntar, težak, mnogo krat da je tu zemlju preorao i nikada da nije ništa vriedna izorao, premda mu se je ralo zadievalo. Ali kada lani unutri oraše, zadije mu se ralo do dva puta, a ovi popadoše motike, pak kopaj okolo toga napastnoga zadjevala. Kada tamo — opazi on, da je tu nekakov pokrov, liepo udjelan od kamena, pomisli, da bi ozdol mogli biti pjenezi: uzradova se, polakomi se: a srdce mu skači, glava se topli, a vlasi uzgoru! Križ na se, pak kopaj on samodrug brže bolje oko toga neobziruć se nikamo, da mu se neobrnu u pepel. Odkopa svu zemlju na okolo, te nadje, da je škrinja od kamena. Izvali ju i prevali, da mu se otvori. Ali zaman, pokrov se je tvrdo držao: na jednoj i na drugoj glavi bijaše željezom prigvoždjen. A on odbij malo kamena okolo željeza na jednoj glavi, i tako ju otvori te pogleda, progrebe i pograbi sve, što bijaše k čemu. On ju na kolih doprati k sebi na Punat, gdje sam ju dva puta razgledao. Okolo dvie noge i pol je duga, dvie visoka, a jednu i pol široka. Pokrov joj je udjelan nekako na sedlo izvana, i dobro leče.

A našao je u toj — kako ću nesreće reći, ako ne: kamenici, kako je i on rekao? — dakle u kamenici, recimo jošte mrtvačkoj, našao je dvadeset i dva komada, zlatna i srebrna, a to: sedam pjenez, jedne veružice, dva prstena, jednu putčenku i jedanaest nekakovih uresov. Najprije, kakovi su to pjenezi?

Pjenezi su od carev M. Anton. Gordiana Pia (238—241), M. Julia Philippa (241—49) i L. Dom. Aureliana (270—75).

Digitized by Google

Dakle ti su pjenezi iz III. stoljeća; pak poslije valja da su načinjeni za nečiji ures, jer su složeni svaki od četiri komada. Prvi komad je novac, srebren, palac i pol unče dug po prieko, na jednoj strani ima svoga cara glavu, okrunjenu, na pravu obrnjenu, a okolo nje napis; na drugoj opet nekakov napis, koj se nemože pročitati do pojedinih slov — na svakom novcu. Drugi komad, malko veći, zlatan ili pozlaćen, jest prilieplјen na novcu, na strani, gdje je glava i napis, te ima i on istu glavu i napis, samo ne pravo tako savršeno: valja da je bio jako nanj pritišnjen, pak je dobio njegov obraz. A treći i četvrti komad jesu dva obručića, srebrena, naokolo onih dviju, te je i drže tvrdo, da se nerazdvoje. Nu gospodar je bio razložio jedan taj pjenez (neznam sada koga cara), pak sam ja vidio sve jedan po jedan komad, kolik je i kakov.

To jesmo; sada drugo. Veružice jesu zlatne, nogu i osam palac duge. I prstena oba jesu zlatna, a malena i nejednaka, na jednom dva draga kamena, zeleni i crveni, a na drugom je bio nekakov, ali odpao. — A putčenka — tako liepo zovu Hrvati po Primorju ono, što Talijani: punta-petto, a naši na Krčkom: batinčica — kolika je ona i kakova, nisam bio zapisao, ali sjećam se, da nije jako velika i držim, da je i ona zlatna. Pak i oni nekakovi uresi, kojih je jedanaest, jesu od zlata, najbrže od suhoga, te svi jednaki, a načinjeni ovako: dno je tanka, zlatna plahtica, okolo osamnaest unač duga, a malo ne toliko široka, pak četiri zlatne plahtice, po tri četiri unče široke, na okolo nje, a to na svakoj strani po jedna, nazgoru, ali ne ravno, nego svaka k svojoj premici nekoliko nagnjena, te ti je to nekakova četvorica, na vrhu uža i na kolo. A pokrov jim je nekakov dragi kamen, jur posve blied, i do dna dosižući: ali na šest komadov jur je odpao. — Ti uresi dakle jesu kao naši božčići.

Toliko stvari da je našao u mrtvačkoj kamenici ili grobnici, u prahu i blatu, i da bijahu mehke, česa ja nemogu vjerovati. A blizu kamenice našao je tvrdu i liepu starinsku opeku, okolo nogu dugu, a malo užu, te je i nju kući donesao, koju sam vidio i što je na njoj. Na njoj ti je vele očito napisano: NERO. CLAVD.*) PANSA = Nero Claudius ili Claudiâ [tribu] Pansa, sve na jednoj strani. I to je možebit ime, čiji je bio prah u kamenici (jer kosti da nije našao nijedne unutri). Pridjevak Pansa je bio i u Rimu, jer medju nesbrojnimi napisi u Vatikanu vidjeh ja i ovaj:

CVIBIVS. T. F. CLV. PANSA

= Cuibius Titi Filius, Cluentiâ (tribu) Pansa, i ostalo na velikoj kamenici mrtvačkoj. A i u nas u Dobrinju jesu: Panžići, Panžice i Panžari, ali težko da su oni njemu svoji.

Doznavši pako drugi Puntari, što je Bonifacić našao, potekoše i oni onamo, pak kopaj onuda sve naokolo, nadjoše — samo pet do šest tjeles i drugo ništa.

---

*) Tribus „Claudia" bila se razširila po Istri, Iliriku, Panoniju i Noriku; ter je nalazimo na nadpisih u Labinu, Nadinu, Juvavu, Teurnii, Virunu itd.
F. R.

Digitized by Google

Sada mi se je malo vrnuti, te reći, što sam bio za čas zamučao, t. j. da su u Beču za se zadržali sve pjeneze osim razvrženoga i veružice, i oba prstena, putčenku i nekoliko onih uresov, pak da su gospodaru za to obećali sto forinti, te on na to pristao; a drugo su mu vratili. Ja sam išao opet k njemu na Punat pitat, hoće li što prodati, ali ga nebijaše kod kuće. Dva dni za tim dodje on u Krk to meni nudit, ali i mene nebijaše: odputovao sam bio na žalost u Rim. te sada ovdje neznam, komu će to prodati. I tako ti to svršujem, samo ću još reći, da ona mrtvačka kamenica može liepo biti od trećega vieka: a ono polje lako da je bilo koga vlastelina selo ili koga kneza knežija.

3.

Sada ostavimo Sus i Punat, pak skočimo malo do Omišlja, vidjet opet nekakov napis od davna, kako je i prvi i drugi. Evo ga:

L. TREBIVS PAV
LVS VETERA
NVS LEG. VIII
AVG. T F I

a to je: Lucius Trebius Paulus, Veteranus Legionis VIII. Augustae, testamento fieri jussit, ili instituit, ili titulum fieri jussit.*) To je napisano na nekakovoj ploči, koja je valjda tamo na grobu bila, kako je bio sam naredio, a sada leži pred kućom nekoga Omišljanina blizu vele crkve, ako je nisu kamo premjestili, razbili ili zazidali, odkada sam ju ja vidio i to na njoj pročitao skupa s onim vriednim plovanom Mikulom Albanezom, koj mi ju je i pokazao: a tomu je samo nekoliko godin. Ali nisam pitao ni njega ni nikoga drugoga Omišljanina, odkuda je ta ploča? te sada neznam jeda li su ju ondje našli, ili gdje onuda, ili su ju onamo dovezli iz nekoga polja, gdje računuju, da je bio nekada grad Fulvinium ili Fulfinium: a to je malo više od pol ure dalje Omišlja, nekako na jugu blizu mora, gdje su ovih godin našli starinskih stvari. Ali sve jedno kako da nisu, kada su to puste glave prodale ili razdale komu tomu ili razbacali kamo tamo, pak mi brižni nemoremo doznati za Fulvinj, već što nam je Ptolomej i Plinij pisao. Tako su i u Vozu (na buru od Omišlja) našli, ima tomu malo godin, liepu veliku mrtvačku kamenicu, pak ju prodali ili darovali, neznam pravo, nekomu Riečaninu, a ovaj brže bolje unutar svoje ulje! Nu da iz glave riba smrdi, govore i puste glave.

Tako ta napisana ploča lahko da je iz nekadanjega Fulfinia, jer je ona iz rimske dobe, a Omišalj je svakako mladji.**)

---

*) Kratice T. F. I. znamenuju „testamento fieri iussit". F. R.

**) Što se dobe toga nadpisa tiče, mogla bi se nagadjati iz same legije, koje veteranom bijaše L. Trebius Paulus. Legio VIII. Aug. bijaše god. 23 poslije Isukrsta u posadi u Panoniji, g. 66. u Moesiji, god. 120—70 u gornjoj Germaniji. Sudeć po mjestu, gdje je L. Trebius Paulus sahranjen (na Krku) dalo bi se slutiti: da je on u legiji služio, dok bijaše u Panoniji i odsluživši nastanio se

Digitized by Google

4.

Evo me opet u Krku: nešto sam bio zaboravio. A to, da je ondje još i drugi kamen, a na njem napisano:

D. MOPPIAE
. . PROCLAE
AVRELIA PF
MAXIMA MATR(I)
PIENTISSIMA (PIENTISSIMAE)
F

a očituje: D. Moppiae . . Proclae Aurelia, Publii(?) filia Maxima, matri pientissimae fecit. A da ono D? Ono može biti: Deo, diis, defunctae, ili što ino; a MAXIMA, ako nije ime, tako je: najstarija kći. Sada to recimo po našu: Premiloj materi, Moppii Prokli, ljubezniva Aurelia Maksima (ili najstarija) kći Publieva, stavila je na grob taj spomenik, a to: kamen preko tri noge visok, dolje širi a gore uži, a na okolo obao, i tako napisano na njem. A da su ga našli ondje u gradu, u nekakovu vrtu kod crkvice majke božje sada, a nekada svetoga Mihovila. Pak presvietli g. biskup Krčki Ivan Vitezić, vidiv da je na ulici, dapače pred vrati Krčkimi, dade ga prenesti u biskupiju, gdje je i sada s onim prvim, koliko svoj, te može biti i vršnjak, ako nije koliko stariji ili mladji. Blizu njih je komad nekakova drugoga zazidana kamena, a na njem: RAECIA CEPOLLA, očitovano, a drugo je bila nečija luda pamet odbila. I to mi je peti napis od one dobe rimske.

A šesti, gdje mi je? Gdje i sedmi, osmi, deveti i ostali: zazidani. zakopani, poklepani, razbijeni ili kakogod skončani. Pak mi sada neznamo, šta je onda bivalo, ni kako je bivalo Krčanom pod Rimljani za onih malo ne pet viekov, jer ni pisam ondanjih za to već nije, ako ne malo malo. A ni odkada su jim Grci zapoviedali (a zapoviedali su jim tudjer za Rimljani liepo onoliko godin), ne imam ti ni jednoga napisa.

B. Hrvatski napisi.

1.

Meni jošte žaknu dodje do ušiju, da je nešto napisano na kamenu u nekoj crkvi Bašćanskoj i da su to dolazili čitati učenjaci iz velike daljine, ali da nisu mogli nikako pročitati, a da je najbrže glagoljica od davna. Ja na to zasjedem konja, te odletim tamo za tri do četiri ure, jer sam bio pod

na Krku, nije li možebit odanle rodom bio. Po tom bi bio napis iz I. stoljeća; što bi se dalo razabrati takodjer iz pisma, da ga je Crnčić ocienio.

Fr. R.

Digitized by Google

Kurelcem, pak me za našim pismom potezaše želja i volja. I tako doskakah do Baščanske drage, te do crkve svete Lucije, zatvorene, nemiran dozvah njezina čuvara, da mi ju brzo otvori, da vidim i pročitam, što je to unutri napisano. On mi ju drage volje otvori, a ja preželjno stupim unutra, i nadjoh na tlih veliku ploču, dugu i široku, te svu napisanu iz vana, pak joj se naradovah. Ali čemu? Htijah to pročitati, ali zaman: nemogoh ni jedne besjede zdvignuti, a ni slova nijednoga, ni s desne ni s lieve, ni s glave ni s boka, niti stojeć niti sjedeć, niti klečeć. Pak mučan i tužan domislih se to vodom oprati, da mi bude to čistije te očitije. Ali ni tako, nesreće! ništa nerazpoznah, ništa nedvignuh; ni tako nemogah tomu pismu najti ni konca ni kraja, ter ni poznati pravo, je li glagoljica. A jur sam umjeo čitati glagoljicu, ne samo štampanu nego i pisanu. Prvu sam se bio naučio pred dvie tri godine, a drugu skorije: god. 1853, kada u Dobrinju iššuć nadjoh silnu knjigu, pisanu takodjer pred tri do četiri vieka. Pak tako nisam bio išao tamo bez štapa: ali mi ga za to nebijaše dosta: jer nisam još bio vidio ni spoznao glagoljice svačije ruke, nego samo trih četirih ruku. A i slova na ploči nebijahu već sva ciela ni čitovata, niti na marednu mjestu na tlih, te sam se morao grbiti nad njimi i okolo njih.

I kada mi taj kamen nije hotio nikako progovoriti, kako nije bio ni drugim većim gostom, ja ga ostavih, neka muči, dokle ga tkogod nerazgovori, te pristupih k drugomu, manjemu, opet na tlih, i taj mi dilje progovori: ⰍⰐⰅⰈ ⰋⰂⰀⰐ ⰗⰓⰀⰐⰍⰀⰒⰀⰐ ⰍⰓⰝⰍ' Ⰻ ⰏⰑⰄ Ⰻ ⰔⰅⰐ' .Ⱎ.Ⱆ.Ⰿ.Ⰴ. = knez Ivan Frankapan Krčki i Modruški i Senjski 1465., jer je mnogo mladji od onoga, te ga nisu godine onako skončale. I to mi bijaše sva korist, za kojom sam se namislio i najezdio i namučio. Ali i ta nije velika, kada neznam, zašto je to bilo napisano, ako i znam komu. Gosp. Kukuljević drži u naših „Povjestnih spomenicih", da je tada umro knez Ivan Frankapan, i da je tu zakopan, ali težko da je tomu tako. Nu to ću mu poslije dokazati, zašto sada mi je pisati, kako mi je i on mučeći kamen progovorio, nakon šest sedam godin.

Ja se vrnuh iz Beča doma godine 1861, nekoliko učeniji nego sam bio, pak pomislih, da bih takov voljašto poznao na onoj ploči, a malo da bi mi i ona sama pomogla, jer već neležaše na tlih, nego liepo stojaše. Presv. g. biskup Krčki Ivan Vitezić dao ju je uzdignuti te nastaviti, da se njezina pisma željni ljudi načitaju i nagledaju lakše stojeć. I podjoh do nje po drugi put onako, kao što sam išao i prvi put, samo ne onako prazan. Kada tamo, nadjoh ju premješćenu na visoku i narednu mjestu. Pak gledajuć ju kriesećim se očima i željnim srcem i drage volje, ter poznah jedno za drugim malo ne sva slova, hrvatska. A i besjed iz njih zdvignuh preko dvadeset; hvala dragomu Bogu: Opat' — dni svoję — svetaja Lucija — župan' — da iže — deveti — v' dni k'neza Kosm'. . — i běše v' t' dn' Mikula — i još nekoliko. Prepisah ove očite i ostale neočite, pak jih poslah g. Kukuljeviću u Zagreb. A on meni: da kada sam toga toliko pročitao, neka svakako gledam i ostalo pročitati, te mi vrati prepis i posla,

Digitized by Google

kako su onaj napis bili prepisali on sam, g. dr. Rački, g. Major Sabljar: da mi ti njihovi prepisi koliko toliko pomognu. Ali tada bijaše zima 1862, te oštra bura brijaše; a onoga proljeća malo lazno; onoga proljeća dodje u Krk g. profesor Mesić, pak mu ja liepo izručih te prepise, a on s njimi put Baške, do glasovite sv. Lucije. A ja uzmem pretraživati, od kada je ondje crkva sv. Lucije, i kakovi koludri su bivali oko nje i do kada; i našao sam pisam za to.

Ivan Maria Pelicia, komu bijahu preporučene opatije ili manastiri sv. Lovrenac Krčki i sv. Lucija Bašćanska reda sv. Benedikta, tuži god. 1540. Krčkoga biskupa Ivana Rosu papinu poslaniku u Mletcih: da bi mu rad samosegom obaći oba ta manastira ili opatije, a da toga nisu činili nikada Krčki biskupi niti pred deset, niti pred dvadeset, niti pred trideset, niti pred sto godin, niti još prije, niti od pokle sviet pameti: jer da te opatije niti su bivale, niti su pod njihovu oblast, kako da nisu ni pod ikojega drugoga biskupa, te zato da su se ondje mjesto njega pošteni ljudi digli proti toj biskupovoj volji, a i zapoviedi.*) Pak prosi i moli papina poslanika, da mu tu pravdu izruči komu god duhovnu sudcu u Mletcih, ako će liepo i svojemu pristavu (kako i jest), samo da mu neka dade puno oblasti, da može i biskupa i drugih naricati, pozivati i priganjati na liepe i na mrzke i pod svakakov zarok, te se vršiti i ovršiti, suditi i odsuditi, kako to obnadje.

---

*) „Copia Comissionis Jo. Marie Pilice, seu Signatura Legati contra Episcopum Veglensem modernum servandum in ea supplicatione. — Rme Dne, licet Monasteria seu Abbatie Sancti Laurentii de Vegla, ac S. Lutie Vallis Besche, ordinis Sancti Benedicti, Veglensis seu nullius dioecesis fuerint esse consueverint a X, XX, XXX, et centum annis citra et supra, et a toto tempore et per totum tempus, de cujus initio seu contrario hominum memoria non existit, ac cum de usu et consuetudine legitime prescriptis et inconcussis et inviolabiliter observatis a temporibus predictis, et per ipsa tempora liberos et libera, et imunes et exempta ab omni visitatione episcopi Veglensis pro tempore existentis, ipsaque monasteria et illorum Abbates sive comendatarii pro tempore existentes sint in quieta et pacifica possessione hujusmodi juris, ac libertate a dictis temporibus et per ipsa tempora citra et supra, et quamvis tam modernus episcopus, quam allii predecessores sui Civitatem et dioecesim hujusmodi visitaverint, atamen a visitatione et correctione dictorum monasteriorum semper se abstinuerint, ac abstinere consueverunt: nihilominus prefatus modernus episcopus, quo spiritu ductus, nescitur, mo(do) quodam pretensum mandatum generale et speciale super monasteriis et Abbatiis predictis decrevit, et forsan devoto oratori vestro Joanni Marie Pilicia, dictorum monasteriorum moderno comendatario, de quibus quidem monasteriis concistorialiter dispositioni (sic) consuevit, intimare fecit. A quo quidem mandato, et illius pretenso decreto coram honestis personis, attenta absentia seu distantia loci, pro illius parte apellatum et de nullitate dictum extitit. Dignetur igitur D. V. Rma . . . . Signatura Rmi D. Legati: Audiat D. Alphonsus Auditor noster, cittet, inhibeat, procedat, ut pettitur, et justitiam faciat, fiat. Episcopus Lucerinus Legatus. Datum Venetiis apud S. Joannem a Templo pridie K. Novembris, Pontificat. Smi Dni Nri PP. Pauli tertii anno 7. Sequitur Processus : Post cujus quidem . . .“

Digitized by Google

Tu tužbu nadjoh ja u Krčkoj biskupiji, ali bez pravde, pa mnogo manje znamo o onom manastiru, jednom i drugom. Ali znamo, da su unutri bivali koludri Benediktovci, i to toliko prije god. 1540, da nisu ljudi niti pametili, od kada.

A ondje u fratar nadjoh ja pismo, kako je god. 1502 Zaharija Garzoni, Mletčanin, vitez Jeruzolimski, i komu bijahu preporučene one iste opatije, sveta Lucija Bašćanska i sveti Lovrenac Krčki, poslao u Krk nekoga Frana Bergamažanina, te po njem dao u najam do pet godin popu Jurju Iliiću i Mikuli Punariću, Bašćaninu, nekomu Franu Žuf..., Senjaninu, i Matu Juraniću iz one iste Drage Bašćanske, sve dobro i zlo tih opatij: zemlje, blago, rize (canones), vode, mline, ovce, koze i sve, što bijaše njihovo, i što komu imahu davati; a i dohodke dviju crkav, sv. Jerolima u „Kraju" (Staroj Baški) i sv. Mikule iz Bosara, koje da bijahu pod opatijom sv. Lovrenca, a to sve za sto i šestdeset dukat zlatnih i čistih i za jednu misu na dan u crkvi sv. Lucije (na težatnik malu, a na nedjelju i blagdan veliku), a jednu na mjesec u sv. Jerolimu i u sv. Mikuli, i još da oni imaju skrbiti za svieće tim trim crkvam, a u sv. Lovrencu da za to oboje ima skrbiti neki postolar ili kožar Rigo, na njihove troške.

Toliko jezgre je u onom pismu veliku*), koje nam liepo svjedoči, da onda već ne bijaše Benediktovac ni u jednom ni u drugom tom manastiru. A od kada to? Hoću odgovoriti i na to, ali ne dilje: po glavi su mi i drugi njihovi mostiri, bivši na istom otoku, te me sve napastuju, da i nje pridružim k ovima: da će mi i oni koju liepu praviti putem. U Krku bo je bio i drugi njihov mostir, sv. Mihovil, koj godine 1488 bijaše preporučen Mikuli Veneriju, opatu onoga sv. Lovrenca, kako svjedoče dva pisma ondje u častnih Franjevac.**) A prije mu bijahu opati: Juraj 1467 i 1470, te je polag

*) Počimlje:
„1502, 25. Giugno.
Actum Veglae ad cancellum mei Notarii infrascripti, praesentibus Probis et Discretis Viris, Ser Paulo Lando, Ser Joanne Manstrich, et magistro Jurco cerdone, ac aliis civibus Veglae ad infrascripta testibus habitis, convocatis et rogatis. Ibique Prudens Vir Ser Franciscus de Bergamo, uti familiaris et Procurator ac Comissus legitimus Reverendi Dni Zachariae de Garzonibus Magnifici Dni Marini Patritii Veneti. Militis Jerosolimitani, et Commendatarii Abbatiarum S. Luciae Vallis Beschae, et S. Laurentii de prope ipsam Civitatem Veglae . . . .
Daniel Terzago Notarius Publicus."

**) „1488, Indictione 6, die 16 Octobris.
In Cancellaria Veglae, praesentibus Discretis Viris Ser Bartholo Grabbia, Ser Gaspare Budislavich, et Ser Andrea Almerigotto testibus ad infrascripta habitis. Ibique Rvdus i Xro Pater Dnus Frater Nicolaus Venerius Abbas Ecclesiae S. Laurentii de et extra muros Civitatis Veglae, de assensu, parabola, et auctoritate Magnifici Antonii Vinciguerrae Ducalis Secretarii, et per Illmum et Excellum Du. Do. Venetiarum Veglae et Insulae Rectoris Dignissimi . . . jure livelli locavit . . . .
Daniel Terzago Notarius Publicus."

Digitized by Google

Vrbanskoga štatuta i nekakova pisma pomagao miriti njih i Bašćane za medje; a 1420 i 1427 Stjepan (on bijaše opatom i sv. Lovrencu), kako to kažu ina dva pisma ondje u Franjevac;*) a 1376 Jakov, polag inoga pisma u tih istih.**)

Pol ure dalje Krka, na otočiću Košljunu, bio je opet Benediktiovski manastir sv. Marije. Tu bijaše opatom Dominik g. 1410, 1419, 1421 i 1431, kako kažu četiri lista u onih Franjevac,***) g. 1362 Gvilelmo, g. 1361 Mikula,†) a do 1350 Frane, kako mu je zapisano na grobu ondje u crkvi: S . . . OBITV PRI FRANCISCI ABBIS HVI.[s] MOASTERII, MCCCL DIE . . . MENSIS . . . I još manastir sv. Nikole u Omišlju bio je njihov. Tu opatovaše 1501. g. neki Stjepan, kako očituje neko pismo u Krčkih fratar. ††) God. 1464 knez Ivan Frankopan zapisa crkvu sv. Ivana na Sužanu Marinu Gojaniću iz Omišlja, te mu naredi: da ima svakomu opatu koj bude sv. Nikole pred Omišljem, davati svake godine libru kadila, polag pisma u mene. I još u „sv. Ivanu“, u našem Polju na Hljebu pod samom Stranom imao je nekada biti nečiji manastir. Za moje pameti bilo je ondje crkvište sa oltarom i mnogo mirišta na okolo, a zemlje „Opatije“ na blizu. Ali od mala sve one zidine razvališe i razkopaše.

Pak Benediktovke koludrice jesu još i danas u Krku. God. 1518 bijaše im opatica „Gabriella“ polag pisma u Krčkih Franjevac.†††)

Tako šest ili sedam samostanov Benediktovskih bilo je po Krčkom! Zato

---

„1488, 19 Octobris, Indictione 6.
In Cancellaria Veglae, praesentibus Sr. Gaspare Budislavich, et Sr. Georgio Grabbia, civibus et habitatoribus Veglae, testibus habitis, et rogatis. Ibique Revdus in Xro Pater Dnus Frater Nicolaus Venerius benemeritus Abbas S. Laurentii, et Commendatarius, sive Rector Ecclesiae S. Michaelis de Vegla, pro utili dictae Ecclesiae concessit ad affictum . . . . .
Daniel Terzago Notarius Publicus“.

*) . . . „praesentibus Dno Fratre Stephano Abbate Sanctorum Michaelis et Laurentii, Dno Joanne Decretorum Doctore, Anselmo de Vlachi . . .“

**) . . . „Anno 1376, Indictione 14, mensis Julii die 8 . . . Veglae . . . praesentibus Religioso Viro Fratre Jacobo Abbate Monasterii Sancti Michaelis de Vegla . . . .

***) . . . „coram . . . Dno Fre Dominico Abbate Sanctae Mariae Chastelionis („Castellionis“) . . . .“

†) Theiner: Monum. Slavor. Mer. str. 244.

††) „1501 . . . Revdus in Xro Pater Dnus Frater Stephanus Abbas et Rector Ecclesiae, seu Abbatiae S. Nicolai de Castromusculo . . .“

†††) „1518, Indictione 6, die vero 26. Aprilis.
Actum Veglae in curtino Monasterii S. Mariae ab Angelis, praesentibus Rdo Dno Presbytero Dominico de Rinaldis Archidiacono Veglensi, Ser Joanne Cecuta Nobili Veglae, et magistro Victore Barbitonsore, testibus. Ibique Dna Mare relicta quondam magistri Georgij muratoris cognomento Cragnaz . . . . . . donavit Monasteriao S. Mariae ab Angelis Veglae superius dicto, praesente Religiosa et Honesta Dna Sorore Gabriella, ipsius monasterii Abbatissa dignissima . . . . et obligata sit ipsam donatricem in articulo mortis habitu S. Benedicti induere . . . . .

Digitized by Google

po Bašćanskom, Vrbanskom, Dobrinjskom, Omišaljskom i po Dubašljanskom mnoga su mjesta, koja zovu: opatije.

Sada mi je glava laglja, te morem na ono odgovoriti, i to razboritije a i stanovitije. Sadanji bo opat sv. Lucije bez manastira presv. biskup Krčki hotio je lani nešto znati o svojoj opatiji, te uzme pisati za to na sve kraje, pak i u Mletke čuvarom starih pisam. I oni mu odpisaše, da je u njih popis svega njezina blaga, knjiga od 175 listov, spisana 18. vieka, te iz nje poslali samo malo poviesti, talijanski. A to po našu:

„Prva opatija medju drugima dvima*) na Krčkom otoku, a pod pre„jasnoga duždа oblasti i gospodarstvom, jest crkva sv. Lucije u Drazi „Bašćanskoj, na preliepu mjestu: jer ta draga, duga a težana, ima na okolo „sebe sa triju stran vienac gor i vrhov, s kojih teku potoci k moru, a i „goric, na kojih je selac, a na četvrtoj široku dragu morsku, brodom jatu, „te ugodno primorje prama austrijskomu, a na njem Bašku, grad po tom „ljepši od inih četirih otočkih. Ta crkva, ne velika, brez ljepote, na jedan „brod i od klesana kamenja, ima zvonik do samih vrat te nad njimi, ali „otvoren, pak je on i za cergan (atrio); i još prostrano grobišće, a pol „ogradjeno i puno mirišta na okolo, koja ti kažu, da je tu nekada bio pravi „manastir, i to kaludjerov Benediktovac, koji od nemira pred Uskoci „da su ga povoljno ostavili na kraj 14. vieka, preselivši se u ine „svoje opatije u Italiju.

„Nemože se doznati, ni tko je tu crkvu bio sazidao ni kada, jer ako i „jest nekoliko napisov na pločah po njezinih zidovih, te ploče su porazbijane „a napisi slizani: a stara pisma spalili Uskoci na jedan put. Ali znamo, da „je velika blagašica, da ima zemalj, pašnjakov, šum i gajev svuda po „otoku, te i mlin, pak dosta svakojakih dohodak.

„Unutri su tri oltara, prvi: velik, pod opatiju, na kom je dvoja sveta „Lucija, jedna na daski naslikana, a druga od drva; drugi dieve Marije na „lievom boku od vrat; a treći presvetoga Ruzarija u kapelici prama ovomu, „prizidanoj pod opatom Contariniem, po dobroj volji Duždevoj. A ta oba „jesu svaki pod svoju bratovštinu“.

Tako Benediktovci ostaviše sv. Luciju koncem 14. vieka, kako taj piše? Ne, nego valjda koncem 15. vieka, jer oni tu bijahu još god. 1452, kako mi očituje oporuka nekoga Antuna Dujmovića, Bašćanina;**) pak i godine 1457, kako nam to dobro svjedoče dva pisma pape Kalista III., koj jim skrbljaše za drugoga opata, pokle jim je bio umro opat Matija,***) koga su bili imali preko trideset godin;†) kako skrbljaše i za svet. Mihovila i za svet. Lovrenca u Krku: da jih oba, po želji Ivana Frankopana, tu kneza oživi, po-

*) Tada jih već nebijaše onoliko.

**) „...pušćam ... Svetoj Luciji deset malih živin ...“

***) Theiner: Monum. Slavor. Merid. str. 432 i 430.

†) ... „Anno ... 1410 .... coram ... Venerabilibus Dnis, Dno Fre Mattheo [abbate Sanctae Luciae] Vallis Beschae, Dno Fre Dominico Abbate Sanctae Mariae Chastelionis ....“ Pismo u Krčkih Franjevaca. — „1419. .v Bašci

Digitized by Google

kle bijahu i brez koludar i brez opata nekoliko godin.[1]) A i Košljun ostaviše 15. vieka, te mu je onaj Dominik bio zadnji opat. Zatim dodjoše unutar uboga, strusna i splošna mala braća sv. Franje okolo g. 1446, a na dvadeset i četiri dukata[2]) (a sv. Lucija da ih je tada imala petdeset na godinu).

Zakoračimo opet u 14. viek, a i dalje. U g. Kukuljevića povjestnih spomenicih na 43. strani jest pismo, koje g. 1375 spominje „trsovi Svete Lucije“ Bašćanske. A svete Marije Košljunske zemlje ... „usque ad terras S. Marie de Castillione ...“ spominje pismo od g. 1323 u Jakova Koleta pridavku.[3]) To pismo očituje nam još jedan manastir u Krku, sv. Ivan, a reda opet sv. Benka, a sv. Ciprian, manastir u Muranu na Mletačkom, ter zato brez svoga opata.[4]) A god. 1271 neka Krkinja pusti svoje blago manastirom sv. Marije u Košljunu, a sv. Lovrenca i sv. Ivana u Krku, reda sv. Benka.[5]) Tomu sv. Ivanu u Krku zapisa netko blaga i 1239. godine, polag dvaju pisam u Koleta.[6]) A sazidao ga je bio kod gornjih vrat Krčki biskup Ivan 1186. godine.[7]) Jošće sam doznao, da su Benediktovci sa svojim opatom bili u sv. Nikoli pred Omišljem mnogo prije 1252;[8]) a u Košljunu 1215[9]) i 1186.[10])

Hvala Bogu za to! Po tom očito vidimo, da g. 1153 bijahu tri četiri manastira Benediktovska po Krčkom otoku: valjda sv. Lovro u Krku, sv. Marija u Košljunu i sv. Nikola pred Omišljem, a i sv. Lucija u Drazi Bašćanskoj, i to brez ikakove sumnje — po onih svjedocih i po onih razlozih. I ti manastiri imali su biti prije te godine, jer tada bijahu jur slabi sluge Božji, te potrebovahu pomoći od boljih Benediktovac; ali ipak i toliko manastirov težko da su sazidali u malo godin na Krčkom. Zato možemo slobodno i u jedanaesti viek, te liepo do našega kralja Zvonimira.

---

pred gospodinom Matijem, opatom svete Lucije...“ Kukuljevićevi povjestni spomenici str. 49.

[1]) Theiner, str. 422.

[2]) Farlati u V. knj. str. 304.

[3]) Ondje na str. 644.

[4]) ...„dono, offero, concedo et submitto monasterio S. Cypriani de Murano Torcellane Dioecesis in manibus fratris Paschalis Prioris S. Johannis de Vegla, Procuratoris praedictorum Abbatis et Monasterii.....“

[5]) Ondje na str. 301.

[6]) .... „Ego Anthasius filius quondam Bontii Dragomiri in Christi nomine trado me ipsum ad serviendum Deo, et Ecclesie S. Johannis de Portasuso Veglensis diocesis, et stare sub obedientia Prioris ipsius Ecclesie more conversi donec vixero...Ondje od 642 do 643 str.

[7]) ..„unam meam ecclesiam, que est consecrata ad honorem Dei et B. Johannis Baptiste secundum quod est posita prope portam supradicte civitatis (Veglensis) in loco qui vocatur Portasusso....“ Ondje na str. 641.

[8]) ..„et praedecessores sui“... Theiner ondje na str. 79.

[9]) Ondje na str. 54.

[10]) „Ego Johannes Abbas de Castellione tt. ss.“ (testis sum). U Farlata ondje na str. 641.

Digitized by Google

Kada sam bio to sve doznao, pozvah iz Dobrinja u Krk popa Antuna Kirinčića, pak drči mi ozgor i ozdol Hlamom u Bašku, svaki na svojem (samo ja na tudjem) konju. Ondje je k nama pridruži pop Petar Dorčić, vriedan duhovnik primorski, pak svi tri skupa željno skočismo do sv. Lucije pod Bašćanski Hlam, čitat ono, što ja nisam pročitao ni prvi ni drugi put. Odlučismo ju suditi i prosuditi svu: na lievu joj mirište, nekadanji manastir malo ne do same nje, a dva hitca dalje selce Jurandvor (= Juranjdvor) najbrže od njegova kamenja, te mu je možebiti pozobalo i kojgod napis; a na desnu grobište, i tu je, vratima za podboj, zazidan komad kamena, nekomu prilikovana te napisana latinski od davna. I nad oknom one kapelice prizidano je nešto hrvatski, ali jur izprano; a pod njim, na dolnjem pragu latinski MCCCCLXXXXVIII, valja da joj je tada bila prizidana pod onim opatom „Contariniem", Mletčaninom. A s prieda zvonik, star te popucao.*) Na lievom uglu razi zemlje mu je napisano, nekada debelo a sada jur vrlo tanko: MAGISTER ANDREAS ME FECIT, po gotičku. Tako taj zvonik, a najbrže i tu crkvu, sazidao je neki zidar Andrija. A malo više toga napisa je nekakov grb na kamenu izklesan, valjda Frankopanski, jer je polje na nekakove lješice.

Pak stupismo kroz zvonik u crkvu. Po zidinah nigdje ni jednoga napisa: ako nisu pobieljeni; a na tlih pet do šest, očitih i neočitih, latinskih i słovjenskih. Evo pol jednoga:

. . . . KAPIAE
MAXIMO . . . . POSTMAE,

na prvom stupu k velikomu oltaru, gdje su ljudi najveć klečali, te to malo po malo nagladili i pogladili.

Pak mudri pristupismo k onomu napisu, za koj bijasmo i došli. Neko slovo mu je brez glavice, neko brez nožice, neko brez ručice; ovomu nije vrha, ovomu dna; nekomu nije medje, nekomu nije plota; ovo se razkračilo, ono skrčilo. Pak što bi koristilo mokru hartu nanj pritisnuti? Pravo ništa: jer na njoj bi ti ostalo sve to i pravo i krivo, i nekadanje i sadanje. Zato taj posao na stran, a šestilo u ruke: da pismena očita i neočita izmjerimo i primjerimo. I tako po prostoru i po kojoj god nožici ili ručici poznavali smo, da je to i to slovo: jer na tiesnu nemore biti široko slovo, nit svakakova noga svakomu pristoji: a cielih slov tu bijaše nam dosta za to. Nagledali smo se toga, namjerili i načitali, ali i pročitali, hvala dragomu Bogu, dobar diel, i to besjed zlata vriednih. Evo koliko i što:

1. A - - - - - - - - - -(-?) o(t)ca i s(i)na i s(ve)tago duha. Az'
2. opatъ Drъžiha pisahъ se - - - - - - - - - -
3. da **Zъvъnimirъ kralъ Hrъvatъsky** (v')
4. dni svoje vъ svetuju Luciju i sv - - - -
5. mi županъ desi - - - - - - - - - - - - - - - - - -(-?)

---

*) Ali malo dan zatim presv. biskup Krčki hitio mu je vrh na tla, a ostalo načinio.

Digitized by Google

6. ------------------ posl ----------- v o-
7. tocě, da iže to poreče(?), klъní ji bog(?) i b(lažen)a (děv)a, i IV. e-
8. vanlisti i staja Lucija amnъ, da iže e(?) děla - -„
9. tъ, moli za nje boga. Azъ opatъ Dirovitъ zъz-
10. dahъ crěk(v)ъ siju i svoeju bratiju(?) sъ dev-
11. eti p vъ dni kъneza Kosъmata oblad-
12. ajušćago vъsu Kъrainu, i běše vъ te dni M-
13. ikula z Otočъca(?) — (sv)etuju Luciju(?) vъden—

Pak, Hrvate moj, kako se mi tomu radovasmo i veseljasmo! te uzkliknusmo: Zvonimir, kralj Hrvatski! napis jedanaestoga vieka! Da je zanj znao tvrdi Dobrovsky! da ga je pročitao željni Šafařik! da ga je vidio neki hrvatski neprijatelj i njegovi poslušnici! Ali gledaj, kakovimi pismeni je to ondje napisano: pravo takovimi, kakova su u priloženom fac-simílu, br. I. samo 4-5 većimi i brez tih brojev. A koje slovo je tu zatvoreno, ondje ti je napol očito; a koje ondje neočito, tu je prazno, i to toliko krat, koliko je ondje neočitih, do istine ili po prilici. Jerov (ъ) ti je tu sila, do 40, te jur po njih poznat, da je taj nadpis od najdavnijih vremen. I svaki je na svojem mjestu, i to po pravu a ne po krivu. Po pravu su i oti jeri: Zъvъnimir, kъneza, vъsu, Kъrainu(?!). Zato su Latinci pisali: Zolomirus i Svonimirus i Svinimirus, kako svjedoče povjestnici; a i Svynimirus ili Suynimirus, kako sam ja našao: „Ego Nicolaus filius Suynimiri de Vegla Imperiali auctoritate Notarius, ac Veglensis Canonicus, hiis omnibus interfui, et rogatus scribere scripsi, zapisano g. 1323 u nekakovu pismu Krčkih Franjevaca. A Kuning pisali su nekadanji Niemci. Pak sam i ja našao Chenesich, zapisano u Cresu g. 1529, u nekakovoj pravdi, i Kenezi u Theinerovih spomenicih na strani 298.

A 26. slovo u dvanaestom redu? a jedanaesto i dvadeset i peto u trinaestom? jesu li i to jeri ili jerići? To mi je malo težko, jer te tri besjede nisu očite. Nu po toj susjedi ⰀNI mogu štogod reći. Njoj su valjda zadnja dva pismena latinska, pak je u množtv. broju, i to u četvrtom padežu, a tako valja da je i njezina prva susjeda; dakle to nemože biti ъ po pravu, a ni jerić: jer nemože biti: i běše v' t' dni, nego: ⰲⱐ ⰲⱐⱐ dni, ili ⰲⱐ ⰲⰵ ili ⰲⱜ dni, ako nije po krivu. A tim trim pismenom je slično u osmom redu dvadeset i osmo, samo je prekopićeno. Ali to ipak nikako nemože biti jer ni jerić, nego najbrže nekakova besjedica od jedne slovke, kao: ju je.

A dvanaesto u 2. redu? I zato neznadu naši bukvari nijedan. Nu takovih je još deset, pak ako ti jedan muči, nemuči drugi, a to je naša sreća. Najprije uzdigni mu desni kraj, te ga nastavi na lievi, široki: eto ti, malo simo malo tamo, Klementovo ⱑ! Možebit tu zec leži? Ustao sam ga! ali ga ja neću ubiti! neka ga ubijaju a i ubiju kojim vješta bolje od mene. Ja ću samo reći, da to naše slovo, ako i jest slika i prilika onomu, težko da je tu njegova glasa: ą, težko da je dr'žihⱑ, hr'vⱑtski, župⱑn, zⱑ, opⱑt, zidⱑh, Kosmⱑt, obladajušćⱑgo, Krⱑinu: zašto te rieči neimaju takova glasa, a valja da ga nisu ni imavale: te je u 2. redu čisto opat. Po tom ja držim, da je

Digitized by Google

to slovo nekakovo *a* ili *o*, mutno kao *oa*. Na Krčkom bo govore u nekih selih: Koate (Kate), Moare (Mare), Poave (Pave) i sve tako. A tako sam ja čuo i druguda. Nu ako to slovo i nije glasa ѫ, neću ja da rečem, kao što su rekli naši učeni ljudi, da naši stariji nisu imali nosnih glasov. Neću ja toga reći, jer naš sadanji jezik nije prava slika i prilika nekadanjemu, koji je imao ⰔⰂⰑⰉⰖ = svojѫ, kako je tu u 4 redu. A pak u nas i sada govore: R*in*kinja, rodom iz Rѣke, kol*en*bati se, sa ženą, sestrą, materą, tetą, i drugo. A neću ja reći za živu glavu, ni da naš jezik neima glasa ⰟⰉ, ni poluglasa Ⱏ, zašto u nas govore: sⰟⰉn, mⰟⰉrišće, ženⰟⰉ, sestrⰟⰉ, volⰟⰉ, popⰟⰉ... i vⰟ, kⰟ, sⰟ, obⰟhadjati, obⰟstati, odⰟ toga, i drugih sto. I jošte od straha pred onim trećim pismenom u 12. redu neću ja reći, da nekadanji Hrvati nisu govorili ni pisali ⱎ, nego ⱎⱅ. A i Ⱉ mi prieti, da što nezabrusim. Vidiš ga u 11. redu za 16. i za 23., a u 10. za sedamnaestim, a u 7. za desetim! Pak u 9. redu četvrto i dvadeset i šesto, a u 12. šesto, a u 13. sedmo i deveto: ili je bilo Ⱉ ili latinsko O, ako nije Klementovo. Tu ima latinskih jošte desetak: pet I, dva N, četiri T, i to samo u zadnjih redih: jer težko da su ta pismena Klementova: niti je to ı = Ⱏ.

A ni dvadeset i sedmo u 1. redu, ni jedanaesto i sedamnaesto u 2., ni sedamnaesto u 3., ni treće u 10. nije mi progovorilo po naših bukvarih, jer oni takova *h* neimaju; nego što sam ga liepo nagovarao i razgovarao. I to ti je *h* brez straha. Pak i do pismena *ju*, oni nisu mi pomogli, ako ne malo malo. Jer kakovo je njihovo prama tomu, drugomu u 12. redu? Malo mu je svoje; a takovo za dlaku da nije Ⱎ: samo za te prve nožice, što se na dnu nedrže. A kako lahko je moglo to malo izčeznuti, ako je dlieto samo mrvicu preveć zaseglo, ili ako se je poslije razmulio taj medjašić medju nožicami. Zato je to slovo mene smućivalo, mučilo i jadilo. Ono ti je i u 13. redu osamnaesto, a najbrže dvadeset i treće, u 10 tri krat, a u 4. dva krat: ako jih nije i više ili manje. Pak kako to *ju*, tako se je moglo promieniti i koje god Ⱁ i Ⱁ, a i koje god ino slovo, morda deseto u 7. redu i osmo u zadnjem, ako nisu takova bila s prvine.

A je li to Ⱎ oboje? Ja nekako sudim, da jest, ali neznam pravo. Ako li je, tako taj napis ima troje *t*, dapače četvero.

Sada mu gledaj ostala pismena, ako te je volja, dragi čitatelju! Nekoliko mu jih je sličnih i priličnih onim u Parizu, a nekoliko onim u Pragu, a nekoliko onim u Tridentu, a nekoliko onim ovdje u Rimu: a nekoliko pravo svojih. I ja se tomu nimalo nečudim, niti me je skrb za to, jer koliko ljudi, toliko ćudi, pak koliko ruku, toliko pisam i sada i nekada. Ali obla ili okrugla jesu mu sva slova. Tako to su Bugarska? Da, Bugarska u sv. Luciji, u Baški na Krčkom otoku, blizu Hrvatskoga primorja, za kralja Zvonimira! Uh kako mi hvale ono nečije: Bugarska glagolica i Hrvatska glagolica! Samo im se neće poda ta dva krova.

Još valja vidjeti, kakovo mu je ь u „kral", pak kakovi znameni nad skraćenimi riečmi. Oni mu nisu po svuda na pravom mjestu: valja da je pi-

Digitized by Google

sac gledao, gdje je za nje više prostora — nad nižimi pismeni; ipak jih je nekoliko jur izčeznulo.

Pak od kada je pravo taj silni napis? Štimo ga opet, ali dobre volje. Prva mu besjeda nemože biti: V' ime, ako i jest tu: „Otca i Sina i Svetago Duha“, zašto od početka do зvћ bijaše jedanaest ili dvanaest pismena. A pak prvo mu nije ꙍ, nikako, nego ili križić †, kako pred inimi napisi starinskimi, ili ћ, te kao ћьꙍ ili ћθꙍ. Pak imenu „Dr'žiha“ ne imamo se čuditi, kako se nečudimo ni imenu „Krstiha“ u Vinodolskom zakonu, nego kako su ga latinski i talijanski pisali: Drosaicus[1]) i Drosaiach[2]) a i Bog zna još kako. Tako „opat Držiha pisa se . . . . da Zъvъnimrъ kralъ Hrъvatski (v') dni svoję v' svetuju Luciju. . .“ — što? došao, poslao, dao, darovao ili što? Toga nemogosmo pročitati nikako. Ali je vidjeti, da je on tu za neku veliku stvar — po besjedah: „. . . v otocě, da iže to poreče(?) klni i (= ji = ga) Bog i Blažena děva i 4 Evanjelista i svetaja Lucija, amen; da iže e(?) dělajutъ, moli za nje boga“. Najbrže da je on blaga zapisao toj crkvi, pak proklinje svakoga, koj se bude tomu protivio, a blagosivlja, koj to bude ovršivao: a prava je istina, da su Krčani bili njegovi. Tako ono bijaše pod njim napisano, od g. 1076 do 1089? Ili pod njim ili malo malo za njim po onih besjedah: „v' dni svoje“. A još bolje po besjedah: „azъ opatъ Dirovitъ zъzdahъ crěkъvъ siju i svoeju bratiju(?) sъ deveti p. vъ dni kъneza Kosъmata obladajuščago vъsu Kъrainu. .“ samo ako znamo, kada je taj knez vladao svu Krajinu. Ali koju Krajinu, kada jih je bivalo mnogo? prva nekuda medju Sočom i Savom g. 974, kao što piše dr. Rački u svojih odlomcih na 8. strani; druga u Dalmaciji pod Hvarsku biskupiju g. 1185. 1497 i 1510, kako ima Farlati[3]) i naš arkiv;[4]) treća negdje u Slavoniji g. 1239, kako svjedoče g. Kukuljevića „Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae; a i četvrta gdjegodj drugdje, i peta i šesta. Nu ta njegova Krajina imala je biti blizu Krka, a valja da i do samoga Krka i oko njega. Dr. Rački opet piše ondje na 114. strani, da je neki Kuzma bio Lički župan g. 1067—1070. pak morda je to svejedan. Ali i g. 1102 podpisa se neki knez Kozma[6]) na kralja Kolomana pismo, dano Zadarskim koludricam, da jim nitko ništa neuzme. pak bi i taj mogao biti u našem napisu. A zašto nije u njem Krčkoga kneza, ni Mletačkoga dužde? Hvala ti, što si me domislio! ! to su mi druga dva dokaza, da je onaj napis i ona crkva: od kada sam rekao, od prije g. 1100. Jer prava ti je istina, da je Krk imao svoje

---

[1]) Rački: Odlomci na str. 33.

[2]) Giuseppe Capelleti. Storia della Republica di Venezia. 1848. pag. 181.

[3]) Tom III. p. 213—214.

[4]) Knj. I. 37. Knj. V. 14, 32, 55, 56, 91, 125, 145.

[5]) Krajina mogla je liepo biti Primorje, jer mi mornari Hrvati velimo: držmo se kraja; hodmo na kraj; hodmo krajem, a ne po moru; hvali more, drž se kraja (poslovica).

[6]) „Cosmas Comes laudo“ . . . Farlati T. IV. p. 5.

Digitized by Google

knezove jur g. 1100, ako sviet jošte i nezna za to. Evo, po čem to ja znam. U Krku na „Kamplinu“, medju biskupijom i tvrdjavom Frankopanskom a pet šest svežanj dalje mora jest nekadanja tamnica i sudnica, sva tvrdo sazidana od klesana kamenja, koliko duga toliko široka, a sedam do osam svežanj visoka, sada, pokle su joj lakomi Krčani, tomu je tridesetak godin, liepi vrh odnesli na svoje kućerine. Pak njoj nad prvimi vrati jest nekakova ploča, na kojoj je udjelan križ, a okolo njega zapisano, tko ju je sazidao i uzidao, i kada. A to ovako:

OC. OPVS. E̅	T O̅I̅S ̅h COMVNIS
†. A. DN̅I. M. C.	NA. M̅O
.I. TP̅OE .I. VEG̅LS	EP̅I ET. B. AC. W. COV̅.
	OC OPVS E̅. ̅ICEPTV̅

u cielo: Hoc opus ost omnis hujus comunis. Anno Domini M. C. Na(tale?) Ma(gistro?) in tempore J(oannis?) Veglensis Episcopi, et B(artholomaei?) ac W(iti?) Comitum, hoc opus est inceptum. Jer ja nevjerujem, da se to ima čitati: „Anno Domini M. C. I. tempore . . .“, na preskok. Pak nije li zlata vriedan taj napis? i to ne samo za onaj napis, nego i za našu poviest? Po njem dobismo 33 godine za Krčke knezove, Frankopane, i doznasmo za biskupa Krčkoga, za kojega nije znao ni Farlati ni Koleti ni Cappelletti. A ime mu je bilo I., valja da Joannes, Ivan, a ne: Innocentius, ili još inako. A tim knezovom B. i W.: Bartholomaeus Bartol, i Vitus ili Vid: kako ja sudim po imenih njihove djece.

A mletački dužd osvoji naš Krk g. 1115, pak ga nekako držao mnogo godin, morda svega onoga vieka, kako nas uči Farlati.

A pak i slike u svetoj Luciji na velikom oltaru bi posvjedočile, da je crkva i napis od jedanaestoga vieka: naslikane su sve muke sv. Lucije, i „S. Gaudentius“, biskup Osorski, Benediktovac, veliki svetac, koj je umro okolo g. 1044, pohvaljen, proslavljen i posvećen, kako nam opet Farlati kaže.

I tako sam ja dobio pravdu s onimi, koji su govorili, da mi neimamo glagolice onako stare kako Bugari; i s onimi koji su htjeli, da je glagolica dvoja, Bugarska i Hrvatska; i s onimi, koji su vikali, da naši stariji nisu govorili nosnim ni polovnim glasom;*) i s onimi, koji nisu dali vjerovati, da su Hrvati i svjetovnih stvari pisali jedanaestoga vieka; i s onimi, koji su

*) Ja neću, da prekidam g. dr. I. Crnčića u njegovu dokazivanju; na važnost filologičku Lucijina nadpisa svratio sam pozornost već u „Tisućnici“ str. 37.; moram ipak primietiti, da se g. dr. Crnčić prenaglio, kada iz jednoga ovoga nadpisa izvodi dokaze za gram. ustroj svega kolikoga hrvatskoga jezika. Što on dokazuje iz pučkoga govora o nazalih, o muklom *y* itd., to su stvari važne za Krk; na koliko bi ondje pomiešan bio elemenat slovenski, kojemu izključivo pripadaju nazali, s elementom hrvatskim, koji jih neima; ali to nesliedi iz nadpisa, koji je očevidno sastavljen crkvenim jezikom! Da se je uglata glagolica razvila iz oble, o tom neima ni u mene sumnje. Medjutim ja ću o svem tom napisati doskora poseban članak „Nadpis u sv. Luciji s gledišta jezikoslovnoga.“ V. J.

Digitized by Google

trubili, da neke slovinske knjige od onoga vieka nisu mogli spisati naši stariji; i s onimi, ksji su mislili, da poznaju sva glagolska slova. Pak sam jošte izpravdao, da je i Krk bio pod Hrvatskim kraljem Zvonimirom; i da su Benediktovci u sv. Luciji Baščanskoj bili veliki prijatelji našemu pismu, a i uašemu jeziku, kako i oni u Omišlju, u manastiru sv. Nikole, pravi Slovinci. A da bijah pročitao sav napis, koliko bih toga jošte izpravdao!

Sada još samo dvie tri besjede, pak sam na kraju.*) Prvo: da ja nemogu poznati rieči pod onim ℙ = *p* u 11. redu, ako nije: prvad = pop, ili: plod. Drugo: da je ona ploča bila blizu oltara blažene djevice, koga već nije ondje, ali je bio, polag one knjige u Mletcih; i da je sedam nog i pol duga, a tri i pol široka. A treće: da sam ja našao u onoj crkvi još jedan napis hrvatski, onako star! ako nisam i dva? Da vidimo taj

2.

Nas trojica nadjosmo ga na dvih nekakovih pločah na tlih pod klupami izpred velikoga oltara, pod lievimi od vrat. A te ploče, jedva po jednu nogu duge, strte, okrnjene i zmanjene, bijahu jedna do druge, medju inimi pločami i tvrdo stojahu. Mi je svi veli s tuda odmaknusmo i premaknusmo na više i narednije mjesto, pak razgledasmo, ne koliko hotijasmo, nego koliko nam bijaše lazno. Sva je prilika, po kamenu i pismu, da su nekada bile jedan komad. Ja kamena ovdje nemorem pokazati, ali pismo morem: eto ga dobro prepisana iz obiju ploč (vidi fac-simile br. II). Nije li to svejedno pismo? a i starinsko? Jest do istine. Jer totu je slov, kakovih XIV. vieka več nebijaše, a ni trinaestoga: gledaj mi oto ⱏ *jer*, i eto ⰿ *m* i sve ostalo. Ali prije proštimo toga koliko god možemo: Az' o(pat') u prvom redu, i Luc (ija), u četvrtom — to je očito. A u drugom redu je poznato samo nekoliko slov: *o, s, i. h, jer* . . . *a, s, jer* — ako ja dobro vidim. Pak u trećem: *u, z, v, jer, n, i, m* . . . *k, r, ž, jer* . . ., što može biti, prvo: Zvonim(ir), a drugo: križ'. Zvonimir opet?! Lahko da jest, kada je tu i: . . . vatsk . . . što može biti: hrvatski. A u zadnjem jest *č*, što bi moglo biti 1000 i još eto neočito; a ono ⰎⰡⰕ = ljeta.

Malo smo pročitali, ali i po tom jesmo mnogo dobili: jer malo imamo napisov starijih od toga! Slovo *m* mu je kakovo u Assemanovu evangjelju i u Bugarskom bukvaru, a ne kakovo je u prvom napisu: slično onomu u Tridentu. A i ostala pismena jesu mu ovakova i onakova, pak je opet istina: da koliko ruk toliko pisam, ako ne i već: jer tu nisu svejednaki jeri. Zato sam ja u Krčkoj biskupiji vidio Hrvatsku knjigu, pisanu u Malom Lošinju (a toga nebi vjerovali sadanji Lošinjani) od god. 1574 do 1580, u kojoj je ⱏ kakovo u Bugarskom bukvaru u Parizu. Pak neimam već šta reći, nego da nožice tim slovom jesu tanke, a onim u prvom napisu debele i da je taj napis možebit bio na grobu manastirskom izpred velikoga oltara na jednom ili na drugom.

*) Za točniju ubaviest čitatelja dodajemo ovoj razpravi dr. Crnčića, da je njegov najnoviji snimak točno uzporedjen ovdje u Zagrebu sa svimi prijašnjimi pokusi, te da se ovo njegovo, ako i fragmentarno, čitanje može za prilično sigurno držati. Ured. Književ.

Digitized by Google

C. Dvie glagolske listine Dobrinjske
od god. 1100 i 1230.

Sada me već nije skrb za ta dva napisa, kada sam jim štov pripravio, nego za ona dva pisma Dobrinjska od 1100 i 1230 god., koja sam ja god. 1860 pred sviet iznesao u „Katoličkom listu“ u 29. broju, a g. Ivan Kukuljević Sakcinski s tuda prenesao u naše „Povjestne spomenike“ na 315—317. stranu; pak g. dr. Rački drage volje prosudio: ali da bi rad znati, kada su bila polatinjena. A to sam i ja želio i nisam mirovao, doklegod nisam doznao. Godine 1488. živio je u Krku „gospodin Juraj Grabbia pridjevkom Grabe“ i „g. Bartol Grabbia“; a 1491 „g. Domenik Grabbia i g. Paval Grabbia“; a 1519 „gosp. Gašpar Grabia“; a 1555 „g. Mikula pokojnoga g. Ivana Jakova Grabie“; a 1556 „g. Antun Grabbia“: pak 1576 onaj, koga smo željeli: „Verbenico, die 5. Maij 1576. Comparse inanti al Rmo Monsr. Vescovo di Veglia Piero Carbich (Harbić), instando con messer Benetto Grabbia suo avvocato“ . . . .

„1579, Nos Petrus Bembo . . . Episcopus Veglensis, dum in nostra generali visitatione Verbenici reperiremur, comparuit coram nobis Petrus Carbich (Harbić) ejusdem loci cum spectabili D. Benedicto Grabia ejus advocato“ . . . Hvala Bogu! A to sam našao u Krčkoj biskupiji, u toga biskupa pismih; a ono prvo u inih pismih, starijih: a inoga Benka Grabie nijednoga ni prije ni poslije. Zato ja držim, da je taj „Benetto Grabbia“ polatinio ona dva pisma: jer je tada živio i „pop Juraj Mavrović“, koj mu je to pomogao. Krčki bo biskup Albert Dujmić pride u Dobrinj g. 1555, na mrlu iliti mrtvački dan, ter pobroji Dobrinjske pope, i nabroji jih osamnaest, a medju njimi popa Jurja Mavrovića, kako svjedoče njegova pisma u Krčkoj biskupiji. Pak sam ja čitao u hrvatskom misalu u Rimskoj Propagandi: „1570 (č. f. n.), to pisa pop Matij Repčić budući santiz[1]) to leto s popom Jurjem Mavrovićem . . . ki neda ča ljubi, ne prime ča želie, ki se kratko misli, ta se dogo kaje. I to pisah v šekrestiji, i to leto biše pšenice kvarta libar 5 i so(ldini) 5. I to isto leto biše vzel providur pšenicu po tri libri, i sirok i proso“ . . . . „1570, to pisa pop Juraj Mavrović budući santiz“ . . . A to je bilo u Dobrinju. Jer on misal bio je pisan od g. 1435 do 1450 „na Luci u Svetago Luke“, u Ninskoj biskupiji, a ne u Lici, kako je „izviestio“ g. Ivan Kukuljević; pak iz Luke išao je u Liku, a s tuda tja u naš Dobrinj: kako je u njem zapisano.[2])

---

[1]) Sacrista.

[2]) „V ime ishovo amen, let gospodnih 1435 (č. u. j. d.) Počatie misala po zakonu rimskoga dvora. —

To pisa pop Marko popu Blažu v Obrovi kupelanu svetago Jurja li v Obrovie dobru mužu i ophodniku gospodina biskupa gospodina Anadala. A tagda bis gospodin Anadal otegnul desetinu vsu Ličku po isti Asel (= sv. Anselm) viku vikoma. I takoje li va to vrime gospoda Mogorovići daše županiju (što je to bilo?) v Sveti Ivan na Gori vsi kupno za svoje grihe, i za svih mrt-

Sada znamo dobro jednoga i drugoga: Benetto Grabija bio je Krčanin, vlastelin, bilježnik, odvjetnik, naučen talijanski i latinski, ali ne glagolski; a pop Juraj Mavrović, Dobrinjac, Hrvat, glagolac. Pak možemo posve razumjeti ono:

„Ja Beneto Grabija, nodar publik, sam p r e n e s a l od jednoga ištrumenta tako meni š t a n a po gnu popu Jurju Mavroviću od D o b r i n j a, od jednoga ištrumenta pisana na harti bumbažinoj" — pod pismom od g. 1100; i ono:

„Ja Beneto Grabija, nodar publik, s k o p i j a h zgora pisani ištrument s h r v a s k o g a na s l o v o l a t i n s k o, tako meni š t a n a po gnu popu Jurju Mavroviću od jednoga istrumenta staroga na harti bumbažini" — pod pismom od godine 1230.

Po tom, hvala Bogu, vidimo i prstom tičemo, da su ona dva Dobrinjska pisma bila hrvatski pisana, pak prevedena na latinski jezik, a to ili 1576 ili 1579 godine, kada je ono Krčki biskup, Petar Bembo, Mletčanin, obhadjao svoju biskupiju, a s njim taj Beneto Grabija, prevodilac; ili okolo tih liet. A tada bijahu jur stara, prvo 470 liet, a drugo 340, pak pop Juraj Mavrović nemogaše im već pročitati a ni razumjeti nekoliko besjed, kako je to vidjeti po Petriševu prevodu: a Petriš je plesao, kako mu je Grabija sopao; a Grabija kako mu je Hrvat Mavrović. On nije pročitao imena biskupu Krčkomu, ni plovanu Dobrinjskomu, ni još pet šest rieči. Niti je dobro pročitao: .... „do zdenca i do Ogrenoga", „Sitjak", „brestnoga"..... namjesto: d o z d e n c a O g r e n o g a, S v i t j a č, b r e s t o v o g a ... ako mu nije što Latinac Grabija krivo zapisao. A razumio nije rieči ⰒⰓⰠⰂⰀⰄⰠ p r v a d, ni u pr-

---

vih duše. A p i s a h t e k v a t e r n i s t o j e n a L u c i u S v e t a g o L u k e na let gospodnih 1441 (č. u. k. a.).

V ime Hristovo amen. Ja pop Blaž plemenĕm bobinac, vikar v Lici pod gospodinom Anadalom biskupom Ninskim stoje u Svetago Ivana v Kasezih prodah ta misal crikvi svete Devĕ Marie na Drĕnovci (a n e D r ĕ n e v c i) za 20 ter 7 dukat. I da je knez Dujam Petrićević (a ne P e t r i č e v i ć) vse gotove na vkup. A tada biše ta isti knez Dujam o d v i t n i k te crkve. A tada biše ban Petr v Hrvatih, a pod nim biše knez Franko Petrićević v Lici. I va to lĕto se načiniše vsi Mogorovići s knezom Dujmom banićem za županiju Ličku, i daše 2 sti dukat, a on nim županijù pusti v Lici vikuvičnim zakonom A oni ju daše crkvi Svetago Ivana na Gori vikuvičnim zakonom, tekuće let 1449 (č. u. k. z.) I tagda dihu da hoće od Božića (sic) veliki rim (jubilaeum) nastati. —

Va ime Božje amen. Let gospodnih 1458 ... na prišastvo, a tada biše knez Grgur zgibal.

V ime Hristovo amen. Let Hristova rojenja 1548, na dan 20. aprila, to pisak ja tužni pop Ivan Mavrović, plovan z D o b r i n j a: pisati mogahi (sic), da na nogah hoditi nemogahi. I to leto pristup biše, i potresi mnozi biše, i zlo protuletje biše, i na veliki petak snig velik pal; voda biše, i mnogo živiu pomriše, a to na dan — marča biše. —

1558, augusta dan 7, bratja braščini sv. Tela z D o b r i n j a učiniše račun s Markom Mavrovićem z D o b r i n j a.... (Ostalo kako u g. Kukuljevića „Izvjestju", samo ne „Antonić" nego „Antončić").

Digitized by Google

vom ni u drugom pismu, pak je činio Latinca zapisati, valja da ovako: ... „usque terras liberas, usque Prvdi Marini ... i ... meis nepotibus Pericae et Chersino et Prevdi Marci ..; a Latinac Petriša ovako: ... „do zemal slobodnih, do prvdi Marina“ ...; i ... „moim netjakom: Perici i Keršinu i Prevdi Marka“ .., namjesto: ... do zemal slobodnih popa ili gospodina Marina ..., i ... moim netjakom: Perici i Keršinu i popu Marku.[1])

Pak i po toj rieči[2]) vidimo, da je matica bila pisana hrvatski, a još i po inih riečih, n. p. „Ja Kirin sin Radonin“ .., namjesto: ... Radonjin..

I tako sam ja i Dobrinjskim pismom po zasluzi štov pripravio. Pak ima Krčki otok dva napisa i jedno pismo hrvatski od jedanaestoga vieka! Kolika meni s toga radost!

Pjesnici hrvatski XVI. vieka.

Od

Ivana Kukuljevića Sakcinskoga.

Nastavljenje.

Menčetić-Matufić Miho.

(Rodj. oko 1530 † 1590.)

Menčetič Miho, po svoj prilici sin Mate Menčetića, i po ovom nazvan od sugradjana svojih Matufićem, rodio se u Dubrovniku oko g. 1530. Kao ogranak slavne vlasteoske porodice, koja podade rodnomu svomu gradu više na glasu pjesnika i državnika, prionu jur za mlada uz nauke, te napredova osobito u znanju jezika grčkoga, latinskoga, talijanskoga, španjolskoga i svoga materinskoga, u kojemu je napisao više pjesama, žalibože izgubljenih. Bijaše veliki cjenitelj Platona, duboko učen u svih znanostih, osobito u pravu, često puta poslanik svoga grada kod raznih inostranih dvorova i blagi učitelj mladjih književnika, od kojih mu u znak zahvalnosti, Dinko Ranjina posveti svoje „Pjesni razlike“ a Dinko Ranjina svoj prevod Tassova Aminte. Umni pjesnici, Savko Bobalić i Miho Monaldi opjevaše ga za života, a posljednji i D. Zlatarić načiniše i na njegovu smrt žalobne pjesme, od kojih ga prvi na talijanskom jeziku oplakiva kao muža velika i kao ponos i čast ovoga vieka, čim veli:

---

[1]) Don Marco, bi rekli Talijani.

[2]) Neko pismo Dobrinjsko od g. 1381 iz hrvatskoga na talijanski jezik obrnuše „Collocius“, kako mu je čitao pop Ivan Gržetić, i Ivan Volarić, kako mn je čitao pop Frane Strčić, pak prvi zapisa: .. „terreni di Prè Pietro“ ... a drugi: ... „terreni Parva Petrici“, zašto ovaj nije razumio prvad, a ni Petrica!

Digitized by Google

Or, chi non piangerà; poiche la morte
Tolto a 'l gran Menze, già pregio ed onore
Del secol nostro, or di pianto e dolore
Alta cagione!

dočim Zlatarić svoju pjesmu ovako zaključuje:

Matufiću! časti grada Dubrovnika,
Slobodo i vlasti i hvala velika!
Nu tvoga imena ostaje i znanja
Na svitu spomena, kâ neima skončanja;
S kojom će sloviti u slavi neizmjernoj
I pošten svud biti dom, i rod i grad tvoj.

Sa svojom ženom imao je jedinicu kćer Linju, t. j. Leonoru, udatu za Jera Klisovića, koja u mladosti umre, bivši oplakivana takodjer od D. Zlatarovića. Umre, po svjedočanstvu Cerve i Dolcea, godine 1590.

Lukarević-Burina Frànjo.

(R. 1530 † 1600.)

Lukarević Franjo, nazvan Burin, sin Franje, vlastelina Dubrovačkoga, rodio se u Dubrovniku oko godine 1530. Svršivši u svom rodnom gradu nauke uljudnosti, ode u Florenciju i obljubi tamo pjesničtvo talijansko na toliko, da je stao ponajprije pjevati na jeziku talijanskom. Pošto se u Florenciji upozna i oprijatelji sa mladjim svojim sugradjanom i kasnijim proslavljenim pjesnikom hrvatskim, Dinkom Ranjinom, prione i sam uz pjesničtvo hrvatsko i vrativ se kući, ostade mu vjeran do smrti, premda se je mimogred vazda rado bavio s književnošću i pjesničtvom talijanskim, latinskim i grčkim.

Osim Dinka Ranjine, koji više pjesama na ime njegovo sastavi, bijahu mu vjerni drugovi i prijatelji Maroje Mažibradić i Savko Bobalić, koji posljednji spominje ga često u svojih talijanskih sonetih, nagovarajući ga sad na pjevanje, kao što je pjevao u Florenciji, sad na ustrpljenje i poniznost, kad bješe uvriedjen u svom čuvstvu, a časom opet slaveći njegove krieposti i priobćivajući mu duševne svoje boli.[1])

Od Lukarevićevih izvornih pjesama sačuvane su jedino neke malene pjesmice, što jih je načinio na hvalu svoga druga Dinka Ranjine, te su ove pjesme tiskane s prieda u najstarijem i najnovijem izdanju Ranjinih pjesama.

Od njegovih prevoda sačuvana je tragedija „Athamanta“ prevedena, kako mnogi tvrde, iz grčkoga,[2]) i tragikomedija „Vjeran pastier“ od Iv. Guarina (Pastor fido). Napokon spominje njegov suvremenik, Serafin Razzi,

---

[1]) Rime de Savino de Bobali Sordo. Ragusa 1783. p. 109—111.

[2]) Neki neimenovani životopisac njegova slavna rodjaka i povjestnika Jakova Lukarevića, tvrdi, da je ova tragedija izvorno djelo Franje Lukarevića, što bi se moglo i vjerovati tim više, jer se ime grčkoga pisca nezna, koj bi tragediju Atamantu napisao bio. Copioso ristretto degli annali di Ragusa di Giacomo di Pietro Luccari. Ragusa 1790 p. XXIII.

Digitized by Google

u svojoj Dubrovačkoj povjestnici, da je Lukarević preveo i veliku čest Davidovih psalma u versih, ali nekaže, iz kojega jezika.[1])

Buduči da mi prevod Gvarinova „Vjerna pastierà“, koj se u Dubrovačkoj knjižnici Franjevaca nalazi, radi kratka vremena dobiti nemogosmo, to priobćujemo samo njegove izvorne pohvalne pjesme iz florentinskoga izdanja Dinka Raujine od g. 1563, te zatim dva zbora iz tragedije Atamante.[2])

I.

Pjesme pohvalne.

1.

Nad prilikom Dinka Ranjine.

Ovo je prilika pjesnioca, kî na svit
  Našega jezika hotje slas objavit;
Kî pojuć ljuvezni od svoje ljubavi,
  Svih starih sve pjesni za sobom ostavi;
Njegovo da ime živjet će medju svim,
  Jak' lovor sred zime meu dubjem ostalim.

2.

U pohvalu onoga, ki je priliku upisao.

Da si ti pisat htil toga moć veliku,
  Koga si ovdi umil upisat priliku,
Znaj, oči nebi mê vik mogle na svieti
  U n'jeduo jur vrime ljepšu stvar vidjeti,
Nu zasve er toga napisa tvâ kripos,
  Ja sàrca sred moga li vidim tuj lipos,
Er je on u ovih pjesneh htje objavit
  Vridno tač, u kojih sve dni će sve živit.

3.

Dinku Ranjini.

Nije slično, da mene glas tvoje kriposti
  Stavlja meu hvaljene družbe od vridnosti,
  Buduć ja, dragi moj! tamne svim naravi,
  Ne kako, za um svoj, pjesan me tvâ pravi.
Slično jes, i žudi sàrce mê da rič tvâ
  Od slavnih kîh ljudi slavu čas pripiva:
  Neka t' tim vječni glas vik slove na svit saj,
  Kad onim podaš čas, kîm se čas prosi taj.

---

[1]) L'illustre signor cavalliere, il signor Domenico di Ragnina e signor Francesco Luccari, amendue eccelenti poeti Toscani, e nella lingua altresi loro. Nella qualle il Luccari hà traportati pur' in versi, buona parte de i Salmi Davidici; opera, per quanto dicono gl' intendenti di detta lingua, molto degna e molto rara“. La storia di Raugia. Scritta nuovamente in tre libri da F. Serafino Razzi, dottor Teologo Dominicano. In Lucca per Vinc. Busdraghi 1595. pag. 131.

[2]) I ova dva zbora moradosmo žaliboże pretiskati iz Pucićeve antologije, budući da samu tragediju, što ju ima u rukopisu g. dr. Lj. Gaj, uz opetovanu našu molbu na porabu dobiti nemogosmo.

Digitized by Google

I neka tvê ime na tamne dni ove
U svako jur vrime slavom je njih slove.
Ako li još uz taj, rad dobre naravi,
I mene razum tvoj za mû ćes proslavi,
Ja ću tim rad živit, i mû ćes hvaliti,
Nu će tvâ hvala bit slavom sva na sviti.

II.

Iz Athamante.

Zbor čina drugoga.

O slavni životu umàrli kî nikad!
Što, vajmeh nije sad,
Na svietu življeše,
Kad hrana njim bješe
Voda, mlieko i želud, neznajući ni grada
Ni toga zakona, koji se zna sada;
I kada svoje dni bez straha vodjahu
Od dubja u sjeni,
Na komu razlike ptičice pojahu,
Želeći od toga
Pokoja dragoga
Svakomu dat rados, kû one imahu.
Tko dobra tvoja taj nečtuje ni hvali!
Pokoliv obćeno i velik i mali
Toliku tuj tvoju razmišljav ljepotu,
Diže sad i scieni u svomu životu!

Nebješe u tebi skuposti vidjeti,
Kâ sada na svieti
Za zlato veliko
Može jur toliko
U ljudi, kê vlada neznanje i sliepos;
Ni prava da je toj, dàržaše ti liepos,
Nu dàrži i veli,
Kî hvaljen i cienjen od množtva bit želi;
Er miesta neimahu želje tej u sebi,
Ni bješe za zlu čes
Navidos, kâ sad jes
Meu ljudmi, kî ude druzima i sebi.
Ni sreća puziva različno davaše
Dobra, kâ u svomu kraljevstvu imaše;
Ni bješe jedan kralj, a drugi rob njemu,
Nu se svaki kralj zvaše u bitju svojemu.

Niktore jur tada nebješe, da slidi,
Kako se sad vidi,
Zaludne tej slave
Od svieta, kê prave,
Da su čas i dika ljudskoga življenja,
Najveće taj svietlos dragoga kamenja;
Sjaše neg priprosti
Mied, u kom nije sad nikakve lieposti;
Nebješe nemira, ni druge zle volje,
Kê sada nemilo
Kroz hudo njih dilo
Truju sviet, kî dobre navidi i kolje;
Ni sjahu polače mramorom zidane,
Ni bjehu odjeće biserom nizane,
Navlašto za gizdu i ures tej, koje
S prikori nose sad Thebanske gospoje.

Ni ljudi hajahu toliko velik broj
Na službi na svojoj
Od puka imati,
Jak čine sada ti,
Kî no se ponose službeno od ljudi,
Ljudskojzi toj časti,
U kôj sad imaju svietovne sve slasti:
Ter mirno svak u svomu življeše pokoju,
Nastojeć, privar njih
Da pada vàrhu tih
Zvieri', kê vidjahu za službu za svoju,
Da im se prisvoje, neka onim uzdàrže
Život svoj, za koris obćenu kî dàrže,
Ter loveć ptičice, i ribe od mora,
Neimahu u svomu življenju prikora.

Svak sada u zlatu ugasit nastoji
Žedju, kâ već poji,
Što se već uzimlje,
Er zlato nadimlje
I diže čovjeka u misli nesviesne,
Čineći, u njemu žudjenja da biesne,
Želeći cienjen bit,
I druge toga rad na svietu gospodit;
I što već žudi to gospodstvo od svita,

Digitized by Google

S kim se zla imaju,
Kâ mali poznaju,
To u njem napred već želja ta prolita,
A nezna nesrećan, er tamna huda smàrt
U kratko svakoga na saj svit ima stàrt;
I nije skroven kraj, gdie neće ona doć,
Er joj je Višnji zgar dá taku vlas i moć.

Eto sad odi kralja donieše našega,
Misli jaoh od tega
Gospodstva prem trudna,
U komu pričudna,
Ufaše dobra nać, a nadje sve tuge
Umàrli kê pate, i smeće još druge,
Kojim nije prilike.
Oda zla nije bil, nit će bit sve vike,
Što mu sad pomaga svietovna slava taj?
Što svietle haljine?
Kojim ga častaše pošteno svaki kraj,
Ako se nahodi u sebi smeten vas,
Kako mu za grieh svoj obeća višnja vlas.
Kâ mu je stavila za vječne zlotvore,
Ljubav, strah, sàrdžbu i bies, neka ga vîk more.

Zbor čina trećega.

Sad, pokli Bogovi
Hotieše s milosti na svietli grad ovi
Pogledat, dočim mrak od noći po sebi
Kaže nam svietli znak od zviezda na nebi,
Stavi se svak svoje
Pjesance da poje,
Hvaleći noć ovu,
Kû, truda našieh mir, umàrli svi zovu.

I dalek od nas san
Da podje, gdi viku ni zora, ni bil dan
Nesviće, neg siene od viečne tamnosti
Sve druže, u kîh nij' drugo, neg žalosti:
I kom se sve hrane
Pakljene tej strane:
Neka tuj pribiva
Čim lašnje svaki nas dobro toj pripiva.

Prika stvar nikoja!
Nedodji k nam sada, ni strašna taj svoja
Lica nam svâ kaži, nu ljubav sama ova,
Kâ sàrdžbu utaži od višnieh bogova;
Ljubav, kâ čini sad
Žalosan ovi grad,
Počiuut da bude
Sried svoje najgore česti, zle i hude,
Noć, kû mi slaviti
Budemo, dokli znak sunca zgar uzsviti.

Eto jaoh, bješe donio
Bieli dan sve, što nam činiše
Plakati, a sad noć dala nam ova jes,
Da bude k nami doć s veseljem dobra čes,
Čés, kâ nas slobodi,
Da se zlo nezgodi,
Od smàrti i glada,
S česa u svem veseli hodimo mi sada.

Sad posvetilište
Već zove, kako prije, od djece neište,
Da nije sám službenik od pravde nemile;
A noć je trudna lik, u kôj se sve mile
Radosti nahode,
Na svietu kê plode
Veselja razlika,
Kâ čine bez tuge živjeti čovika.

Zato mi sad veće
Slavimo noć ovu za milos, kâ neće,
Da nas dan već trudi, neg' da svak' svoja ima
Veselja, kâ žudi svim darim dobrima.
Tako nije dosti,
Za riet nje krieposti,
Jezik naš ovi sám
Prizovmo na pomoć, slavice jošte k nam.

Sve bjež'te sad od nas
Žalosti nemile, i daj nam moć i vlas
Apolo od pjesni, neka nam sad milo
Hlepi duh, bjesni za slavno toj dilo,
Kô nam je donila
Noć ova premila,
Slavici od gore,
Najliše kî noćno pjesance svi tvore,
Da budu slaviti i kad je prolitje,

Digitized by Google

I zimi i liti veselo nje bitje;
Neke toj kad vidi,
Dan njojzi zavidi,
I dan ju isti taj
Upored slavici proslavi na sviet saj.

Eto i kralj naš slavni
Bješe ob dan pun truda, a s njim truda ní,
Sad čeka sinove vàrh dobar' svih inih,
Na milos kê zove i život sladki njih,
Sad nema već straha
Od puka prij plaha,
Er ga glad nemori,
Tim djela sva svoja veselo sad tvori.

O noći! tvê ime
U ustieh od ljudi da žive sve vrime.

Budinić Šimun.

(R. oko 1532, † oko 1600.)

Budinić ili Budineo Šimun rodio se u Zadru oko god. 1532, i nazva se od rodnoga svoga grada, Zadraninom. Neznamo ništa od njegovih roditelja, ni o tom, kako sprovede prvu svoju mladost. Jedino znamo za izvjestno, da se je za rana posvetio svećeničkomu staležu. Jur godine 1556, dne 25. Veljače imenuje se neki pop Šimun Budinić mansionarom stolne crkve zadarske, koji je primio 4 manja reda svećenička.

Iste godine 1556 bijaše neki pop Šime Budinić i obćinski bilježnik ili notar grada Zadra.

Kao pop i obćinski bilježnik spominje se to u sudbenih, to u crkvenih knjigah i listinah neki pop Šime Budinić sve do godine 1560, oko kojega vremena postade kanonikom Zadarskim i kancelarom nadbiskupa Zadarskoga Mucia Kalina, koji ga kao takova iste godine uze sobom na crkveni zbor tridentinski.

Godine 1565 bijaše opet isti ovaj Šime sa svojim nadbiskupom na crkvenom zboru Trogirskom, kojemu je predsjedao kardinal Alojzio Kornelio, a taj Budinić vodio pero kao kancelir.[1])

Uz čast kanoničku i kancelirsku obnašao je isti Šime podjedno i čast obćinskoga bilježnika grada Zadra, barem kao takova nalazim ga u jednom u mene čuvanom prepisu nekoga članka zbora Zadarskoga od god. 1563, u kojem je podpisan „Simon Budineus presbiter, Canonicus Jadrensis, Notarius publicus et Canonicus Archiepiscopalis Jadrensis Cancellarius fideliter exemplavit et subscripsit.“ Kao takov podpisivao se i u kasnijih pismih, sve do godine 1599, koje godine bivši na sinodu zadarskom podpisao se takodjer kao kanonik, kancelir i notar ili bilježnik.

Nu evo sada biede i nevolje. U zapisnicih zbora sv. Jerolima u Rimu našao sam zabilježeno ovo: „A dì 2 Luglio 1581. fatto confessore per la lingua illirica M. pier Simone Budineo.[2])“ Tu neima traga ni notaru, ni kancelaru, ni kanoniku. Kad bi naš Šime godine 1581 doista obnašao bio koju god od gorenaznačenih časti, to bi ove po svoj prilici i u zbornom zapisniku sv. Jerolima naznačene bile. Ili, kad bi se ovo doba odrekao bio prvašnjih svojih časti u Zadru, da primi novu čast hrvatskoga izpovjednika u Rimu, nebi ga po svoj prilici Zadrani i crkva Zadarska kasnije na novo priznala bila za kanonika, notara i kancelira.

---

[1]) Farlati Illyr. Sacrum T. IV. p. 417.

[2]) Libri delli Decreti della Congregatione illirica S. Hieronimi. A. 1581.

Digitized by Google

Nu što je više, sve njegove poznate hrvatske knjige tiskane su za njegova života u Rimu godine 1582 i 1583, a u svih imenuje se jedino popom, te nenapominje ni koju od gore naznačenih časti.

Iz svega toga dalo bi se zaključiti ono, što je već umni naš Frane Kurelac u novom izdanju Budineova prevoda Davidovih psalama nagadjao, da su najme u isto doba dva Budinića živila, te da su obadva nosila jedno ime Šime. —

Ali eto sad nove nevolje, jer treba kazati, kojemu od njih pripada slava, što ju je postigao knjižtvom i pjesničtvom hrvatskim. Težko je ondje šta odlučna kazati, gdje neima nikakovih jasnih dokaza ni svjedočba, nu toliko se može ipak reći, da je po svoj prilici pop Šime, koji je godine 1581. živio u Rimu kao hrvatski izpovjednik, bio takodjer pisac onih knjiga hrvatskih, koje su godine 1582 i 1583 pod imenom popa Šime u Rimu tiskom izašle.

Da li je to taj isti pop Šime, koji je godine 1556 u Zadru bio mansionarom i koji je primio isto doba četiri manja reda, te je zajedno bio bilježnikom obćinskim? . . to kazati neumijem, ali ako uzmem u obzir onaj napis nepoznatoga pisca na kvieru, kojim je omotan bio snopac Budinićevih pisama, kako nam to naš Frane Kurelac priobćuje, i koji ovako glasi: „Presbiter Simon Budineus veneta auctoritate Jadren. Juratus Notarius. Poeta illiricus“, to moramo onda i opet priznati, da je hrvatski književnik i pjesnik Šime Budinić, bio zajedno i notar Zadarski.

Još na jedno valja nam se obazrieti. U gorespomenutih rimskih zapisnicih upisan je Budinić kao „M. pier Simeone“. Ako mi pismo m. za magister, maestro ili messer uzmemo, nemožemo slovo „pier“ tumačiti za drugo, nego za Piero ili Pietro što će reći Petar, ali pod ovim imenom nespominje se ni onaj Budinić, koji je knjige pisao ni onaj, što je bio kanonikom, notarom i kancelarom; mi moramo dakle ovo slovo uzeti za pogrješku pisca, koji po po svoj prilici htjede napisati „pre“, što će reći pop, pa je napisao „pier“.

Iz svega toga vidi se dakle, da je skoro sve tamno i neizvjestno, što se tiče našega pjesnika. Niti znamo pravo naznačiti godinu rodjenja i smrti njegove, niti umijemo kazati točno, koje je časti obnašao i s kojimi ljudmi obćio, gdje li postojano živio? isti jezik i slog, dapače i pismo i pravopis njegovih tiskanih djela različit je na toliko, da bi se kadikad pomisliti moglo, da su i ta djela dva čovjeka pisala. Jedino što se o našemu Šimi za izvjestno tvrditi može, jest: da je bio pop, rodom Zadranin i pjesnik hrvatski.

Ako je naš pjesnik bio doista i kanonik Zadarski, onda znamo, da je umro dne 13 Prosinca 1600, jer u knjizi umrvših plovanije zadarske zapisano je: „13. Dec. 1600. Obito del R. Simon Budineo Canonico, sepolto al domo“. I doista, ako uzmemo na um, da je godine 1597 njegova talijanska knjiga o srbskoj t. j. cirilskoj azbuci, u Mletcih tiskana, pa da je već onda svakako ili u Mletcih ili u Zadru, gdje tada tiskare nebijaše, stanovao, onda je sasvim vjerojatno, da je u Zadru i umro.

Od poznatih njegovih tiskanih knjiga, prva mu je:

1. Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi, sloxeni u slovignski jazich na csislu i miru po Scimunu Budineu popu Zadraninu. In Roma per Franc. Zanetti 1582. 4. stran. 106.

O toj knjizi, koju je g. 1861 iznovice na vidik iznesao Frane Kurelac, progovori isti obširnije u svom predgovoru.

2. Ispravnich za Erei i spovidniici i za pochornih, prenesen s latinschoga jazicha v slovignskii. (Breve Direttorio, per Sacerdoti Confessori, e per Penitenti, tradotto da lingua Latina, nella Illirica. In Roma per Francesco Zanetti 1582. 8 stran. 168.

Digitized by Google

Ovu knjigu prevede Budineo iz latinske knjige otca Ivana Polanka, bogoslovca družine Isusove. Otac Rafael Levaković, Jastrebarčanin, prepisa i izda istu knjigu Budineova glagolskimi pismeni i štampa ju godine 1635 u Rimu slovî sv. zbora za razplodjenje vjere, s predgovorom brata Daniela Grozdeka, malobraćanina države Bosne hrvatske. Napokon pretiskaoa je ova knjiga opet iatinskimi pismeni u Mletcih g. 1709 po Bartolu Occhi. U oba ova kasnija izdanja preinačen je u koječem jezik i sadržaj Budinićeve knjige, a u izdanju g. 1709 jezik upravo izopačen.

3. Summa nauka hristianskoga složena častnim naučiteglem bogoslovcem Petrom Kanisiem, tumačena iz latinskoga jazika u slovignski i utistena po zapovedi presvetoga otca pape trinadestoga. U Rimu pri Dominiku Baži 1583 u 4. 132.

Znamenito je pojavljenje ova knjiga već s toga, jer je pisana drugim jezikom i pravopisom drugim, nego pomenute knjige Budinićeve. Jezik joj priliči više na slaveno-hrvatski, t. j. na pomiešani jezik pučki i crkveni, a pravopis približuje se današnjemu našemu pravopisu, budući da ima jur slova ć i š. Iz ovoga nagadjaju neki posve dobro, da je Budinić imao pred sobom i češki prevod ove knjige, koji je u Pragu g. 1559 štampan. Na ovu misao vode još više i neke rieči posve češke, što ih je u toj knjizi rabio naš Budinić.

Budući da jo ista knjiga preštampana još iste godine 1583 cirilicom pod naslovom: **Сꙋмма тѡ ѥст скꙋплѥниѥ илы сабраниѥ наоука христїанскѡга, сложено по поутованѡмоу ѡтцоу Петроу Канисїꙋ Феологоу, илы Бѡгословцꙋ дроужинє Ісꙋса, коѥ изь Клашкѡга, илы Латинскѡга ꙗзика оу словинскы ꙗзикь протꙋмачїо ѥст понь Шимоунь Бꙋдинео Задранинь**, to nas vodi ovo na tu misao, da je ova knjiga po svoj prilici bila napisana za svećenstvo rimske i grčke crkve, te je s toga i njezin jezik prilagodjen više crkveno-slavenskomu jeziku.

Kako bijaše mila ova knjiga osobito rimskomu svećenstvu, svjedoči nam zaključak crkvenoga pokrajinskoga zbora Oglajskoga, koji ju godine 1596 ovako preporuči „Quem (librum) cupimus a clero illyrico frequenter tractari et logi, ut sit haec materna lingua sacerdotibus Illyriae in promtu ad populos docendos".

4. Kratka azbukvica i kratak kerstjanski katoličanski nauk P. O. Petra Kanisia, složen u slovinjski jazik U Rimu 1583. 4. (latinskimi i cirilskimi pismeni). Ovu je knjigu godine 1628 o. Rafael Levaković preštampao glagolicom.

5. Budinei Simonis, Breve istruzione per imparare il carattere serviano e la lingua illirica, sive brevis institutio ad condiscendum characterem serbicum et linguam illyricam. Venetiis per Ant. Rempazetto 1597. (Horanyi Nova memoria I. p. 625).

I.

Psalmi Davidovi.*)

Psalam 129. De profundis.

Viknuh iz dubine k tebi, o vsih viši!
    Gospod gospodine, ti moj glas usliši!
I ti me utiši, tere uho tvoje
    Prikloni u priši na moljenje moje.

*) Po Kurelčevom izdanju.

Grihov koliko je ti hteć zamiriti,
    Gospodine tko je, kî će pritrpiti?
Rači se smisliti, jer pri tebi ona,
    Kom vsaka možeš ti, jest pomoć siona.
I tvoga zakona, o gospodine, rad —
    Kako tvâ milost zna, podnih te vazda i sad. —
Duh je moj trpit rad, i jest potrpio.
    Cić tvoje riči, kadgod je prigrišio;
I jest vazda bio ufan do jistine
    U te, velmi mio bože gospodine!
Od otvora zine danice vesele
    Tja dari do tmine noći nevesele
Ufaj Izraele u gospodina ti,
    U kojem se vele nahode milosti;
I pri njem je dosti veliko smiljenje,
    I jest u jasnosti pri njem odkupljenje.
I svek znaj da on je, kî grišnoga dela
    Hoće oskvrnjenje otrt Izraela.
Sva država vela svita, svi jazici,
    Svi gradi, sva sela, puci svikolici,
Mali i velici zberite skupšćinu,
    Pét svetoj trojici, z duhom otcu i sinu,
    Trim u jedinici, slavu svu jedinu.

Psal. 1. Beatus vir qui non abiit.

Blaženo jest stanje toga moža, vide'
    Koji na većanje zlobivih ne ide,
I kî na ulici grieśnikov nije stal,
    I kî na stolici zla nauka nij' pal;
Nere je uzhotil da samo to želi,
    Ča zakon svet i mil gospodinov veli,
I kî se jest mučil i trudil u svu moć,
    Da bi se poučil u njemu dan i noć.
Ta budet kako stup usajen pri vódi,
    Kite, grane i trup kî lipo razvodi,
Kad vrime prihodi da voćem pronese,
    Obilno uzplodi i korist donese.
Rič iž njega sve dni na zlo neće 'zletit,
    I čtogodir čini, na dobro mu će bit.
Ne tako nemili, ne tako; da budut
    Kako prah, pri sili sivera, kad je ljut;
Unj duhne i rigne, okol njim razvije,
    Iz zemlje ga dvigne, tač da ga već nije.
Tim nete zlobnici na život ustati,
    Ni veće grišnici z dobrimi većati;
Pravadnih bo zna put gospodin, a zlobnih
    Hodenje će zginut, kako nepodobnih.
Nu dakle recmo mu: Slava jedinomu
    Bogu, otcu i sinu i duhu svetomu!
Kako bi iskoni, sad i vazda budi,
    I na vik, po vse dni, slava mu pribudi!
I kudgodir vodi žarko sunce plamen,

Digitized by Google

Svaki stvor, kîgodi nosi križa zlamen,
Po kopnu i vodi, virno reci: Amen.

Ps. 34. Judica Domine nocentes me.

Gospodine! sudi onih, kî me more,
I na tih se 'zbudi, kî se s manom bore.
Pojmi mač, vazmi šćit, tere se ustani,
I za meno boj bit srčeno se gani.
Na tih, kî me gone, tvû silu obori,
I jak vezom spone vež jih i zatvori.
Reci duši mojoj: spasenje sam tvoje,
Ja sam stvoritelj tvoj, ti stvorenje moje.
Čin' da se posrame, i vrz doli na tle
Dusi, kî su na me, i kî mi zlo misle.
Budite kako prah, u kî siver bije,
I kako lahki mah, kîme vihar vije.
Kî godi se na moj zal konac zagoni:
Čini da angel tvoj tiri ga i goni.
Bud svaki njegov put tma i puzavica,
I bud mu pogled ljut angelskoga lica.
Jer mi bez uzroka zli pruglo zadiše,
Pri kômu duboka bi jama, kû skriše.
I tamo gonišo mû dušu nemili,
Ku velmi žeSiše, da bi pogubili.
U teneto, koga zal se nenadije,
Čini da se noga njegova udije;
Zamku, kû mi zadì, bez tvoje bojezni,
On u nju upadi, on u nju uvezni.
Ter ću duhom mojim tobom se radovat,
I spasenjem tvojim dušu osladovat.
Kosti moje, bože! sve te govoriti:
Tko je, kî se može tebi spodobiti?
Jer ti nemoćnoga otimlješ silnih ruk
Človika zaloga, kî nanj pojimlje suk;
Ti vzimlješ stril i luk udorca smrtnoga
Na tih, kî, kako vuk, deru ubogoga.
Na mene se krivi svidoci ustaše,
I, ča neznadih, svi tanko me 'zpitaše.
Zloba njihova, kadgodir mene stišće,
Ja za njih ostro tad obucih vrićišće,
I vazmih postiti velmi umiljeno,
I za njih moliti, kako znaš, srčeno;
Kô moje moljenje za me ćeš uslišit
Kad njim na spasenje s njih zlobe neće bit.
Ja se sve radovah o njih prospešnosti,
I gorko žalovah njihovoj žalosti:
A oni o zlu môm svi se radovaše,
Na sajmeh i domom na me sajmovaše;
I skupno pristaše obratit me u prah,
I zlo mi kovaše, kôga se nenadah.
Bidni odstupiše od bratske ljubavi,
Kajat se nehtiše, grismi svi gubavi;

Digitized by Google

... 53

Mnom se narugaše, i na mene kruto
   Zubmi poškrktaše nemilo i ljuto.
Dopustil si dosad mene pečaliti,
   Da' gospodine! kad na me ćeš pozriti?
Rači povratiti mir u dušu moju,
   I nju veseliti v željenom pokoju.
Otmi, bože mili, nju meni jedinu,
   Lava ljutoj sili, koji na nju zinu.
Ter ću tvoje ime skupšćini velikoj
   Hvalit prid svakime, gospodi bože moj!
Daj o duši mojoj da se neraduju
   Protivnici, kî njoj i meni vražuju;
Kî nenaviduju mene bez uzroka,
   Tere me kažuju, drug drugu, 'zpod oka.
Jer podjamni mirno s manom govorahu,
   Da li se nevirno u srcu nošahu;
I o zlu mišljahu, i jadom 'zgoriše,
   Jer, kî me lovljahu, mene nezadiše.
Usta razširiše na me vraždevnici,
   I prid manom skriše hudobu zlobnici,
Ter skupno rekoše: blago! blago! oči
   Naši zatekoše zlo, kô te naskoči;
Zato nas obtoči radost, jer tvoj obraz
   Grozna suza smoči, sklopio ti srce mraz.
Sve si gospodine! vidil ove zlobe,
   Njihove prihine, laž i nepodobe,
Zala i grdobe, kê na me splitaše,
   I jame i grobe, kê mi izkopaše.
Mnogo si pomučal, mučati već nemoj,
   Kî dosad nisi 'zdal: navisti osud tvoj.
Pri meni blizu stoj, od mene nestupi,
   Da' k meni, bože moj, to bliže pristupi.
Stani i razgledaj sud, kôga dostoju,
   Ja kî cić pravde vaj podnašam u boju.
Razgledaj pru moju, i po pravdi mojoj,
   Kû za ljubav tvoju činih, budi sud tvoj.
K sudu milosrdje vazda li pridruži,
   Protivnikov grdje da me već neruži;
Da me neuztuži rič glasa ovega:
   Blago nam, jer tuži, da shinismo njega.
Da nereku: svega hoćemo ga požđrit,
   Dobra svakojega kad lišen bude bit.
Čini, bože! oni da se posramaju,
   Koji usioni tako me jagmuju,
I kî se raduju mojemu zlu mnogû;
   Čin' da jih haruja, i da jih ja smogu;
Tač da se posrame primoženi biti,
   I u dalje na me da nebudu smiti.
A radosti siti budite, kîm drago
   Jest moje viditi duhovnoje blago:
I kîgodir žele, da budem mira sin,
   Recite: bud vele 'zveličen gospodin!

A moj jezik bit lin neće, sve dni svoje
Hvaliti veli čin, bože! pravde tvoje,
Dokle bude osin družit tilo moje,

II.

Iz Ispravnika.*)

O prvoj zapovidi.

Prvu prekršuje zapovid oni, koji
V Boga neviruje, sumnji il se dvoji.
Kî srcem il ustij taji, i kî bludom
Il razumom pusti jistine božje dom,
Kî psuje, skušuje, i boga zlo časti,
Kî stvorenje čtuje i tančine plásti,
Kî ima s hudobom nagod il ugovor,
Kî nima pod sobom tvrd ufanja podpor.
I kî svitovnoga cića straha, meće
Dilo pravednoga činjenja za pleće.
Kî živeć sridu sna, na prilik skotenja,
Zapovidi nezna svojega spasenja.
I koji odveće zemaljskia ljubi,
A nebeska meće od sebe i gubi.

O drugoj.

On drugu zvraćaje zapovid, koji zal
Bogu ne uzdaje, što mu je obećal.
Kî krivo prisiže, i koji prokleti
Inih toje dviže krivo se zakleti.

O tretoj.

Pod kôm jesu zapovidi svete matere crikve.

Tretu prikršuje zapovid nemilo,
On koji diluje zabranjeno dilo,
Kî misu ne sliša, ne posti, ne moli,
I vezan se miša u svetih, oholi ;
Kî opći s prokletim, mista sveta skverni,
I kî stvaram svetim silan jest, neverni.

O četvrtoj.

Kî otca nečtuje, ni mu pomoć čini,
Kî ne počtenuje roditelji ini,
Kî nemilosti díl neće ubogoga
Pomoć tvrd i nemil iskrnjega svoga,
Ni sluša stariega, za dobro zlo vraća,
Velenja božjega četvrtu rič 'zvraća.

O petoj

(u kôj uzdrži se osma).

Za nenavidnost, smrt, il poraz, kî čini,
Kî jišće druga strt, i kî mu zlom vini,

*) Tiskana u Rimu g. 1583.

Digitized by Google

Kî nesklad podtiče, zlo i neprijazni,
Kî neprav boj stiče, il jine nakazni,
Nenavidi, svadi, laživo kleveće,
I osvete vadi; na druga psost meće.
Druga na grih budi, sebe na pogibil
Vodi, smrt si žudi, kî bi sam sebe bil,
Pete krši udi zapovidi nemil.

O šestoj
(u kôj i deveta jest).

Kî si pridružuje pulteno bludnicu,
I kî poželuje tuju virenicu,
Kî bludna govori, kî se u njih sladi,
Kî takova tvori, i kî o njih radi,
Zriv, taknuv, migaje, zali ljubodevnik,
Bogu prigrišaje, sam sebi vraždevnik,
Smrtno dušu truje, na vičnje zlo vrvi,
Kî se pomišuje u svojoj u krvi.
On, koji divstva cvit utrgne divici,
I kî snu silan bit Krista nevistici,
I kî negovorni čini grih priveli:
Svi su ti oporni tomu, čto bog veli.

O sedmoj
(kôj se prilagaje deseta).

Tuje poželiti, šćetu drugu dati,
Druga privariti, silom uhvatati,
Zavjat, držati, tuja sit nebiti,
Zlo bogatovati, i lihve tvoriti,
Neprava činiti nagodja z drugime,
Dobitak pribiti načinom zalime.
I koncem skodnime na druga lagati,
Putem himbenome jigre jigrovati,
Svoje razsipati: čisto se to vidi,
Da jest razmitati božje zapovidi.

Digitized by Google

Ocjena starijih izvora
za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka.

Izpituje **Dr. Fr. Rački.**

II.

Domaći ljeto- i zgodopisi.

(Nadalje.)

4. Ljeto- i zgodopisi XIV. stoljeća.

d) Memoriale Pauli de Paulo, patricii Jadrensis (a. 1371—1408).

G. 1544, 13. Studenoga svršio je Zadranin Petar Fanfogna svoj prepis „memoriala" Pavla Pavlovića iz prepisa Friderica Rose. Ovaj pako prepis potekao je iz rukopisa vlastoručnoga samoga pisca toga memoriala. Naš Lučić priobćio je prijateljem domaće poviesti „memoriale" po prepisu Fanfogninu;[1]) te mu je kasnije dodao neke izpravke.[2]) Dotični rukopis čuva se sada u Vatikanskoj knjižnici.

Pavao Pavlović ili „Paulus de Paulo" rodio se je polovicom XIV. vieka u Zadru, kako se iz njegova života ne bez temelja naslućuje, iz odlične plemićke obitelji. U ovom nacrtu radi lagljega pregleda razlučit ću njegov domaći život od javnoga. Iz prvoga nam je poznato, da se je dne 11. Travnja 1385 zaručio sa Trogirkom Grubulom,[3]) bezdvojbeno kano udovac,[4]) a vjenčao u Zadru 24. Studenoga. Pavlović napominje dvoje djece: mužko i žensko. Kći mu Mihovila („Michlina") zaručila se je dne 28. Ožujka 1398 sa Josipom, sinom Korovim (?), rodom iz Trogira; zatim dne 7. Svibnja pozakonila se je s istim u Zadru putem punomoćnika Mate Petrovića; a 21. Travnja 1399 odplovila je u Trogir sa suprugom, došavšim po nju sa sedam ladja. Neće možebiti bez koristi ovdje biti, da se napomene: da je Pavlović svojoj kćeri za vjeno dao 300 dukata u novcu i robi.

---

[1]) De regno Dalm. et Croat. Amstel. 1666. pag. 423—38. Schwandtner: Script. rer. hung. III, 723—54.

[2]) Inscript. dalm. p. 37—52.

[3]) Suvremena kraljica Bosanska zvala se je „Gruba" (Pučić, Srb. spom. I, 18).

[4]) Jer god. 1371, 7. Travnja piše; „natus fuit filius meus".

Digitized by Google

Mnogo bučniji bijaše javni život našega Pavla Pavlovića. On je s kratkim odmorom skoro neprestano bio gradskim sudcem („rector“) od 1383 do 1407. Pa i za toga odmora bio je drugamo pozvat na čelo gradske uprave. Ne samo dobar glas, nego i obiteljski odnošaji dali su gradjanom Trogirskim povoda, da si u obćinskom vieću dne 2. Srpnja 1386 izaberu Pavlovića za svoga kneza („comes“). On poprimi tu čast dne 25. rečenoga mjeseca. Nu kneževanje ovo bijaše Pavloviću jamačno najneugodnije doba u cielom životu. Trogir bijaše razciepan u stranke, koje su se često do krvi borile; stranka novomu knezu protivna održala je pobjedu, te je on 23. Studenoga r. g. morao ostaviti nemiran grad i vratiti se u zavičaj, koji ga radostno primi. Boljom srećom prošao je Pavlović u Šibeniku, gdje ga je dne 27. Srpnja 1399 vieće izabralo za gradskoga kneza. Nagovaranjem gradjana i prijatelja primi tu čast i dne 20. Kolovoza odputova u Šibenik. Kakovim povjerenjem dočekalo je vieće zvoga načelnika, može se razabrati odanle, što mu je dalo u ruke neku vrst gradske diktakture, predav mu vlast, da i preko odluka „obćinskoga zakona“ ili štatuta smije kazniti i po svojem razboru zlotvore izgoniti. Ovom iznimnom vlašću poslužio se je Pavlović na umirenje grada, ter uz obće zadovoljstvo položi svoju čast u ruke vieća i dne 28. Srpnja 1400 po izminuću godine vrati se u Zadar, gdje ga čekaše ini javni poslovi. Pavlović je napokon, kako ćemo dolje vidjeti, bio knezom otoka Paga (1408). Uz ove javne časti i službe u Zadru, Trogiru i Šibeniku bio je Pavlović prokuratorom zadarskih minorita (1389) i Stjepana opata sv. Lucije Bašćanske (1393), ter zadarskih dominikana (1406).

Sada mi je u kratko nacrtati politička djelovanje Pavla Pavlovića.

Političko djelovanje njegovo ide baš u ono od najkobnijih doba hrvatske poviesti, kada je Dalmacija poslije smrti odvažnoga i poduzetnoga kralja Ljudevita I. (11. Rujna 1382) postala krvavim pozorištem svakojakih stranaka. Sudeć po minuloj prošlosti moglo bi se scieniti, da je tada najveća pogibelj prietila Dalmaciji od republike mletačke, koja je od vajkada vrebala na tu liepu zemlju jadranskoga mora. Ali tomu nebijaše tako. Kao da su Mletčani naumili i poslije smrti Ljudevita saviestno držati se uvjetâ mira Zadarskoga (1357) i Turinskoga (1381) ter nedirati u prava krune ugarsko-hrvatske na Dalmaciju, koja oni dvaputa svetčano priznaše poslije tolika prolića krvi; pače oni su se svakom prilikom izkazivali prijatelji kraljice Marije, kćeri i nasljednice svoga nekadanjega protivnika; ter se njihovoj pripomoći imade poponajviše zahvaliti, što se je Marija izbavila (4. Lipnja 1387) sužanjstva njezinih dalmatinskih i hrvatskih protivnika.

Kraljica Marija, zatim njezina majka Jelisava, upraviteljica kraljevstva, a kasnije njezin suprug, najprije „tutor regni Hungariae“, zatim suvladalac, napokon kralj Sigismund, naišli su na odpor u prvih velmoža hrvatskih, naišli su na neprijateljstvo bosanskoga dvora. Nemože biti svrha ove ocjene, opisati ustanak, koji je buknuo bio u Hrvatskoj i Dalmaciji proti Mariji i Sigismundu, ter ići u trag tajnoj osnovi i slabo poznatim ponukam ove do

Digitized by Google

sada malo poznate, a još manje izpitane pobune. Dovoljno budi ovdje o njoj u toliko progovoriti, u koliko zasieca u život Pavla Pavlovića.

Dočim nutrnja Dalmacija i pomanji gradovi pristajahu uz protivnike Marije i Sigismunda; dočim n. p. Vrana bijaše sielo urotnika pod njihovom glavom Ivanom od Paližne, sreća bijaše za nasljednike Ljudevitove, što veći i bogatiji gradovi dalmatinski u pretežnijoj mjeri ostaše jim vjerni. Imenito što se Zadra tiče, jedva se dočulo ondje, da je Ljudevit zatvorio oči, sastavši se dne 8. Listopada 1382 u obćinskoj dvorani Krbavski knez Butko Budislavić u ime svoje, svoje braće i unuka, zatim punomoćnici grada Zadra, a medj ovimi Pavao Pavlović, te si prisegoše „slogu, bratinstvo, vjekovito prijateljstvo, kano i naprama kraljicam i kruni ugarskoj vjekovitu vjernost i i postojanost u vjernosti.“ [1]) Prisegu vjernosti ponoviše Zadrani dne 2. Veljače 1383 pred kraljevskimi povjerenici, velikim predstavnikom Nikolom i Ditrichom Rubiom.

U ugarskom dvoru uvidjala se je važnost dalmatinskih gradova; te je vladalica Jelisava već 25. Listopada 1382 upravila bila pismo na poglavarstva gradska i uputila tamo župana Ivana Bisena. Zadrani liepo primiše kr. povjerenika, a iz obćinskoga vieća, držanoga pomenutoga dana poslaše poklisare u Ugarsku opetujuć svoju podaničku vjernost. Sve to nebijaše suvišno, dočim u isto doba mogućni predstavnik Vranski Ivan od Paližne odpremi u Napulj svoga bratića, bivšega bana Ivana, da u ime svojih pristaša pozove na priestol ugarsko-hrvatski bivšega vojvodu hrvatskoga Karla Dračkoga.

Malo kasnije pokaza se urota javno. Kraljice mišljahu, da je njihova prisutnost u Dalmaciji potrebita; s toga pokle bi bile napried poslale novoga bana hrvatskoga Stjepana Lackovića, koji dne 1. Kolovoza dodje u Zadar, prispješe i one tamo dne 24. Listopada 1383 s velikom pratnjom. Došašće ovo neostade bez ploda, jer već četiri dana kasnije (28. Listopada) predade se tvrdja Vrana kraljevskoj vojsci. Pavlović bijaše tada sudcem gradskim; a počašćen od kraljica tim, da mu je povjeren ključ od dragocjene srebrne rake sv. Simeuna, naručbine Jelisave god. 1380, izradjene po zlataru Franji Milanezu.[2])

Nastojanja urotnika neostaše bez uspjeha niti u samom Zadru. I ovdje nadjoše oni pristašâ; ali se u Srpnju 1384 urota odkri. Urotnici bijahu smrću kažnjeni, a naš Pavlović sa Ivanom Petrićem i Damjanom Benjom bijahu odredjeni, da jim razprodaju imetak, i odanle najprije izplate vjerovnike. Medjutim su, kao što je poznato, urotnici Karla preko Senja u Zagreb doveli; on bude u Stolnom Beogradu krunjen, ali već 6. veljače 1385 bude umoren. U takovu metežu, kao da su Zadrani opet htjeli zasvjedočiti svoju vjernost, koja poslije urote Srpanjske mogaše doći u dvojbu; jer već 18. r. m. zakleli

---

[1]) Memoriale p. 423.

[2]) Opis ovoga znamenitoga umotvora čita se u Eitelbergera: Die Mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens (Jahrb. der kk. Central-Commission zur Erhalt. der Baudenkm. Bd. V., S. 176—180).

Digitized by Google

su se pred banom hrvatskim Tomom na moći sv. Krizogona, da će vjekovito ostati vjerni »gospodjam kraljicam". Ugarski nadvornik Nikola Gorjanski, glavni savjetnik kraljica, znajući, da se urotnici hrvatski osvrću na Bosnu, umio je kralja Stjepana Tvrdka na to sklonuti, da je ovaj listinom, izdanom u Sutjesci dne 28. Ožujka 1385 obećao prijateljstvo naprama dvoru ugarskomu.[1])

Tim se mislilo uztègnuti protivnikom podporu; nu koliko bijahu oni jaki, moglo se uvidjeti malo kasnije, dočim se dočepaše istih osoba obiju kraljica, od kojih Jelisava umre u sužanjstvu u Novomgradu (1387), a Marija, kako pripomenusmo, jedva dodje na slobodu tudjom pomoćju. Pavlović je u tih takodjer nezgodah stao nepomično uz kraljicu; ter dočuvši, da iz Novoga grada dodje u Nin, dne 7. Lipnja 1387 pohiti tamo, da joj se pokloni. Kraljica je zatim dne 15. r. m. na mletačkih ladjah odplovila u Senj, odavle pako otišla u Ugarsku. Isto tako nije Pavlović propuštao kraljica obaviešćivati o svih znamenitijih zgodah u dalmatinskih gradovih. Tako je on dne 8. Siečnja 1388 kroz poslanike Zadarske, koji su polazili u Ugarsku, izviestio e krvavoj gunguli, zbivšoj se u Trogiru dne 27. Prosinca 1387.

Zadar je medjutim sve jače bio obkoljen od pristaša doma Anžovinskoga ili bar protivnika tadanje vlade ugarske. Ivan od Paližne izišao je iz zasjedâ, te je stupio na otvoreno polje. On je 30. Rujna 1389 pljaćkao i palio okolo Zadra. Gradjani u tolikoj zabuni poslaše dne 26. Listopada r. g. Pavla Pavlovića k Anžu, knezu Senjskomu i Modruškomu, da u ime grada zaište u njega vojenu pomoć. Valjda nije imao Pavlović dovoljne punomoći; jer se već 19. r. m. vrati u Zadar; pa dva dana kasnije uputi se opet k Anžu, od koga obaviv poslove dodje kući dne 4. Studenoga. Ovo poslanstvo urodilo je dobrim plodom; jer knez Anž posla pod zapoviedju Krčanina Marka Schinelle[2]) 400 konjanika u pomoć, koji 16. Studenoga prispješe u Zadar. Ovdje bijaše već 1000 pješaka, koji se pridružiše rečenomu konjaničtvu; te ova vojska dne 22. r. m. utabori se pred Vranom. Dva dana kasnije bio je obći juriš na grad; ali on ostade bez uspjeha; pače vojska, uvidiv da nemože tvrdji nahuditi, vrati se dne 10. Prosinca „sramotno" (turpiter) u Zadar.

U isto je vrieme prodrla Bosanska vojska na Zadarsko zemljište i ondje je plienila od 11—18. Studenoga 1389. Vojska ova bijaše velika; s toga kraljevska ne samo nemogaše joj se oprieti, nego se je pače povukla natrag u Nin. U namjeri Bošnjakom bijaše osvojiti najprije tvrdjave dalmatinsko-hrvatske; što jim podje zbilja za rukom, dočim u Prosincu prisile dvie jake tvrdjave, Ostrovicu i Kliš, da jim se predadu. Oni su dalje na to računali, da će imajuć u vlasti tvrdjave lasno osvojiti gradove dalmatinske.[3]) Da pako

---

[1]) Arkiv za jugosl. pov. II., 35.

[2]) U izdavanju čita se pogriešno „D. Marcus de Spinella de Vegla", mjesto »de Schinella", koje ime poznato je iz listina Krčkih.

[3]) O toj namjeri izviestili su Mletčani kralja Sigismunda putem svoga poslanika već 3. Veljače 1388 (Glasn. srb. slovesn. sv. XII., str. 98).

Digitized by Google

stranku napuljsku laglje pridobe, govorahu, da vojuju za sina (Ladislava) Karla III.

Nastojanja kralja Tvrdka nisu ostala bez uspjeha. Jer prem su 6. List. 1388 gradovi Skradin, Šibenik i Spljet ugovor utanačili, da će se podupirati u vojni proti kralju bosanskomu i Ivanu od Paližne, to su Spljetčani prvi putem svojih poslanika dne 24. Ožujka 1389 pismeno Tvrdku izjavili, da će priznati njegovo gospodstvo, ako jim prizna i potvrdi sloboštine, koje su uživali za vladanja Ljudevita I. Slično očitovanje podnesoše i Trogirani dne 23. Svibnja r. g. A kada je stvar Bosanska u Dalmaciji napredovala, Spljetčani pošlju dne 8. Svibnja 1390 poslanike u dvor Bosanski s naputkom, da nastoje mir utanačiti sa Tvrdkom, bilo i pod tim uvjetom, da priznaju njegovo gospodstvo.[1]) U svojoj politici pustio je kralj Tvrdko gradove, koji su mu se poklonili u uživanju starijih sloboština; tako dne 22. Srpnja 1387 potvrdi Klišu stare povlasti, dne 11. Lipnja 1390 Šibeniku, dne 22. Srpnja r. g, otoku Braču, dne 30. Kolovoza r. g. crkvi Spljetskoj itd. Preostao je Tvrdku još Zadar. Nu da ga osvoji, trebao je pomoći mletačke; s toga posla u Mletke poklisare, ravno jim očitujuć: „da je njegova misao i volja osvojiti Zadar, kako je osvojio ostale gradove dalmatinske“. Nu republika izpričala se je govoreć: da ona živi u miru „s kraljem i krunom ugarskom, a u ljubavi sa Zadrani;“ da indi nenalazi povoda i uzroka zavaditi se s njimi.[2])

Stanje stvari nije se u Dalmaciji promienilo, kada je u jesen g. 1390 ban slavonski Ditrich Bubek s vojskom došao pod Knin; jer nije mogao ništa opraviti. Zadar mu pošalje u pohode našega Pavla Pavlovića i Pavla Gjorgjića; koji dodjoše k banu u logor dne 15. Rujna r. g.

Namjera kralja Stjepana Tvrdka i njegovih pristaša u Hrvatskoj i Dalmaciji, kako se iz svega vidi, bila je ta: da poslije propasti carstva srbskoga ovdje na jugu podigne drugu veliku neodvisnu državu, kojoj osim Bosne i Srbskih pokrajina[3]) bi se bila imala pridružiti Dalmacija i Hrvatska s potonjom Slavonijom.

U izvedenju te namjere obustavi Tvrdka nemila smrt, kojoj pade žrtvom dne 23. Ožujka 1391; a tim sliedi u grob glavnoga odpornika ugarske stranke u Dalmaciji Ivana Paližne, preminuvšega dne 16. Velj. i. g.[4]) Tvrdkov nasljednik Stjepan Dabiša nije imao tih svojstva, da nastavi slavno započeto djelo. On je doduše neko vrieme sliedio stope svoga predšastnika; ponovio dne 17. Srpnja 1392 prijateljstvo sa Dubrovnikom; metnuo za svoga

---

[1]) Memor. di Traù p. 342—51.

[2]) Glasn. srb. slovesn. ibid. p. 116.

[3]) Tvrdko se je smatrao za nasljednika srbskih vladalaca: „по томже и господоу моюмоу богоу сподобльшоу ме наслѣдовати прѣстоль моихъ прѣродитель господе срьбьске..“ Pisa u Trstivnici dne 10. Travnja 1378. (Miklošić: monum. serb. p. 187.)

[4]) U „memorialu“ (str. 426) godina je pogrješno štampana; jer se Tvrdko napominje god. 1390 u listinah. God. 1392 spominje se kano mrtav.

Digitized by Google

namjestnika u Dalmaciji Vuka Vučića, bana podjedno Hrvatske i Dalmacije[1]) itd.; pače akoprem je ugarsko oružje u Bosni s one strane Save neke pobjede steklo, još 20. Svibnja 1393 molili su Zadrani kralja Sigismunda, desećega se u Djakovu radi poslova Bosanskih, da bi podpuni mir a ne samo primirje s Dabišom utanačio; jer da Zadar od Bošnjaka mnogo trpi, pa ako on u vjernosti neklecne, da će se laglje ostali gradovi dalmatinski vratiti u podanstvo.[2]) Sada ćemo razumjeti: kako se to zbilo, da su knez Vuk Vučić i Ivan Mislenović dne 8. Rujna god. 1392 dobili pravo gradjanstva u Zadru i kao gradjani položili zakletvu u ruke tadanjega sudca Pavla Pavlovića.[3]) Putem svojih poslanika, odpremljenih u Djakovo tužili su se Zadrani takodjer na Ivana kneza Senjskoga i bana hrvatskoga, da je on Mletčane bunio proti Zadru i od njih zahtievao tri galije; s toga neka bi jih kralj Mletčanom preporučio, a namjestio drugoga bana; budući da ljudi kneza Ivana čine pakosti na Zadarskom zemljištu. Ivan je zbilja, kako se vidi iz odgovora mletačkoga[4]) od 29. Travnja 1393, zaiskao od Mletčana tri galije, „da čine štetu Zadranom, da budu ovi podložni gospodinu kralju i kruni ugarskoj, i njemu kano banu Dalmacije“. Valjda nije kralj propustio opomenuti bana; jer 12. Studenoga r. g. dodjoše banovi poslanici Nikola biskup Krbavski i Ivan biskup Ninski u Zadar da ugovaraju mir. U istu svrhu bio je u obćinskom vieću sa još trojicom odabran Pavao Pavlović; uslied čega mir je utanačen i s obiju strana potvrdjen.

Od sada je Pavlović učestvovao u više poslanstva na korist rodnoga si grada. Ovomu su Pažani dosta brige zadali. Oni se naime dne 11. Ožujka 1393 odciepe od vlasti Zadra, te si izabraše tri sudca, a odpraviše iz otoka načelnika, postavljena od Zadarskoga vieća, pa još k tomu zatvoriše dva plemića i bilježnika nametnuta iz Zadra. Uslied toga su Zadrani dne 15. r. m. odpremili na Pag jednu galiju, zatim 16. drugu uz ine barke; ter ova sila uhvati dva sudca i mnoge otočane i dovede jih vezane u Zadar. Tri Pažana bila su dne 24. Ožujka 1394 javno obješena. Nu ovakovo postupanje imalo je za Zadrane nepovoljnih posljedica; jer kralj Sigismund oduze jim dne 30. Svibnja otok Pag i povjeri upravi Ivana Čubretića; komu je Pavlović sa ostalimi punomoćnici Zadarskimi dne 16. Lipnja r. g. izručio sav imetak Pažki, bivši u vlasti vieća grada Zadra. Ovaj je dakako branio svoja prava na Pag; ter je u to ime poslao poklisare, medju kojimi bijaše naš Pavlović, na sabor, koj se mjeseca Lipnja 1395 držao u Ninu pod predsjedničtvom kraljevskih povjerenika, kanceliera Ivana biskupa Zagr. i bana Nikole. Nu to poslanstvo nije uspjelo; jer povjerenici kraljevski listinom od 24. Lipnja 1396 izjaviše i odrediše: da otok Pag ima u buduće biti neodvisan od Zadra, i da se uvršćuje u red jednak sa ostalimi kraljevskimi gra-

---

[1]) Farlati: Illyr. sacr. III. 335.
[2]) Lucius: inscript. dalm. p. 39.
[3]) Memoriale loc. cit.
[4]) Glasnik loc. cit. p. 181. 32.

Digitized by Google

dovi u Dalmaciji.[1]) Od te dosude prizvaše se punomoćnici zadarski na kralja, i odoše u Zadar. Dne 25. Lipnja uputiše se kraljevski povjerenici s Krbavskim knezom Butkom u Pag. Uslied čega obćinsko vieće u Zadru dade u poslovih Pažkih neograničeno punomoćje šestorici svojih gradjana, medju kojimi bijaše opet naš Pavao Pavlović.

Još taj posao nebje svršen, kada se Pavloviću drugi namakne. Razmirica bijaše se najme porodila izmedju Klisa i Spljeta radi medja kod potoka Solina. Nagoda bijaše povjerena Pavlovtću, koj u tu svrhu sa svojim sudrugom uputi se na ladji dne 29. Srpnja r. g. te već dne 1. Kolovoza bijaše na licu zemlje, a 9. r. m. kod kuće, svršivši sve u miru i redu. Nu malo kasnije čekalo je Pavlovića još važnije poslanstvo. Kralj najme Sigismund poslije nesretne bitke kod Nikopolja (28. Rujna 1396) sretno izmače iz turskih ruku. Na čudo svih, a na zabunu svojih protivnika dodje iznenada 19. Prosinca r. g. na otok Lokrum kod Dubrovnika, dne 21. r. m. unidje u Dubrovnik, koj je tada priznavao vrhovnu vlast krune ugarsko-hrvatske, dne 30. r. m. odplovi u Spljet na dubrovačkoj galiji, a odavle u Knin. Protivnici Sigismundovi, koji su poslije smrti Marije (17. Svibnja 1395) smatrali ga za nametnika, neimajućega prava na priestol, te obrnuli oči na Ladislava napuljskoga, odlučili su osnovu svoju izvesti poslije Nikopoljskoga poraza. Stjepan Lacković, nekada ban hrvatski i vojvoda erdeljski utanačiv savez s Mirčom, vojvodom vlaškim, pozva Vladislava u Ugarsku, i ponudi mu se do došašća za namjestnika državnoga. Sigismundovi protivnici nadjoše podporu takodjer u Bosni; gdje se poslije smrti kralja Dabiše (7. Rujna 1395) otimahu za priestolje Stjepan Ostoja Hristić iz plemena Jablanovića i sin kralja Stjepana Tvrdka Stjepan Tvrdko Tvrdković, prem su se mnogi velmože bosanski god. 1394 obvezali bili, da će poslije smrti kralja Dabiše Sigismunda priznati za kralja Bosne.[2]) U takovih okolnostih ohladnjela je u istih gradovih dalmatinskih privrženost prama Sigismundu; u Zadru k tomu radi otoka Paga. Ovaj indi došavši u Dalmaciju i razabravši, što se za njegova odsuća dogodilo u Ugarskoj, Hrvatskoj, Dalmaciji i Bosni, odluči svoju vlast okriepiti bilo i strožim putem. Iz Knina dakle posla u Zadar Krbavske knezove Pavla Karlovića i Dragutina, i podbana hrvatskoga Mihajla, koji dne 12. Siečnja 1397 došavši tamo, drugi dan u gradskom vieću u ime kraljevo zahtievahu: da jim se izruče svi sukrivci smrti kraljice Jelisave, kano i oni, „koji pomagahu uvesti drugu vladu (aliud reginem) u Dalmaciju i koji su učestvovali u buni Ivana, brata Ivana Paližne, nekadanjega predstavnika Vranskoga i bana Ivana." U taostvo zahtievahu deset plemića, a medju ovimi i našega Pavla Pavlovića; i da jim se kano krivci rečenih prekršaja predadu tri plemića iz porodice Grizogona. Na to je gradsko vieće dne 14. r. m. izabralo Pavla Pavlovića sa Rastkom Varikašom i Šimunom Detrikom, da u ime grada idu ka kralju.

---

[1]) Illyr. sacr. V. 446.

[2]) Lucius de regn. Dalm. et Croat. V. 3.

Digitized by Google

Oni dodjoše 17. r. m. u Knin, a za njimi Zaderski taoci. Poslanici bijahu odmah propušteni k Sigismundu, komu je Pavlović razložio tu stvar; te bi reć umirio kralja, jer su dne 2. Veljače i taoci odpušteni, a 6. r. m. i sam kralj ostavi Knin.

Sigismund naumio je sada umiriti Hrvatsku, te je u Veljači 1397 sazvao sabor u Križevce. Amo dodje i Stjepan Lacković sa svojimi privrženici. Sabor bijaše veoma buran; dodje i do oružja, kojom prilikom bijaše Lacković sa svojim bratićem od pratnje kraljeve posiečen (26. Veljače), njegovi pako pristaše videć, da jih krvoproliće nebi dovelo k svrsi, razidoše se, a većina uputi se u Bosnu, gdje se uz kralja Ostoju sakupljahu svi privrženici kralja Ladislava. Broj tih privrženika rasao je svaki dan više; sada k njim pristupi vojvoda Hrvoja, Mirko Bubek predstavnik Vranski itd., te stupiše u dogovor s Ladislavom. Tomu poče sreća prijati; jer nadje zaštitnika i u novom papi Bonifacu IX. Uz to držanje dalmatinskih gradova, pa takodjer istoga Zadra, postalo je veoma sumnjivim. To je i Sigismund primietio; s toga je na nje iz Temešvara razposlao pozivnicu, da na sv. Katu pošalju svoje poklisare u Senj, kamo će on glavom prispjeti i s njimi se dogovarati.[1])

Nu kako se iz svega vidi, toga dogovora nije bilo. Pavlović je medjutim poslan bio dne 11. Listopada r. g. u Nin k Ani, kneginji Senjskoj, da razpravlja o nekih poslovih. Sigismundu pako trebalo je novaca; zato je izmišljao načine, kako da do njih dodje, a najpreči činjaše mu se, da založi kraljevska imanja. Tako je g. 1398 1. Studenoga Nikoli knezu Krčkomu i Modruškomu založio „grad Ozalj“ za sedamnaest tisuća dukata[2]) itd. U istu svrhu, da si najme dobavi novaca, ponudio je Sigismund Zadranom otok Pag za 40.000 dukata. Gradsko vieće dne 2. Lipnja 1399 prihvati ovu ponudu; već 6. r. m. poručilo je, da je prvi obrok sakupljen; da ga misli poslati u Senj, a odavle u Zagreb. Novac taj doveden i položen bijaše u Senju; nu dočuvši Pažani za taj pazar, odlučiše braniti svoju samostalnost u smislu kraljevske naredbe od 24. Lipnja 1396, te se oboružaše i učvrstiše. Kralj se od svoje strane nije opet htjeo umiešati u tu razmiricu; on je većma nastojao o tom, da se obogate i okriepe porodice, njemu i njegovoj politici prijazne. S toga je već godine 1398 otoke Osor i Cres darovao Nikoli Gorjanskomu, god. 1399 poklonio je Hermanu knezu Celjskomu županiju Zagorsku sa gradovi: Krapinom, Loborom, Oštrcom, Trakošćanom, Lepom glavom, Kostelom i Časarom; dočim već g. 1397 bijaše poklonio grad Varaždin itd.

Sigismund si je medjutim otudjio Ugre. Velmože ugarski u skupštini držanoj dne 28. Travnja 1401 htjedoše ga izagnati iz države; pa samo na posredovanje nadvornika Nikole Gorjanskoga privoliše, da bude kralj u njegovu gradu Šiklošu dotle u zatočju, dok Ladislav iz Napulja prispije. Sigismund je medjutim početkom Rujna r. g. pušten na slobodu; a Ladislav neimajuć sredstvâ propustio je poslužiti se ovom prilikom. Nu nije propustio

---

1) Memorie di Traù p. 365.

2) Katona: hist. hung. XI. 459.

Digitized by Google

putem svojih pristaša raditi za priestol ugarsko-hrvatski. U Dalmaciji našao je dosta simpatije. S toga god. 1402 pošalje pet galija pod zapovjedničtvom Alojzija Aldemarisca, uzevšega naslov „vicarius generalis regnorum Hungariae, Dalmatiae et Croatiae illustrissimi regis Ladislavi". Napuljsko brodovlje dodje u Kolovozu pred Zadar. Radilo se o tom, ima li se „namjestnik" kralja Ladislava primiti u grad ili ne. U vieću sakupljenom 27. Kolovoza 1402 od 78 viećnika, njih 70 bijaše za to, da Alojzij „uljeze u grad i da se podigne stieg kralja Ladislava". Osim toga imenovan je odbor, u tom pako Pavao Pavlović, koj će „namjestnika" kralja Ladislava svetčano uvesti u grad. Namjestnik zbilja unidje dočekan od arcibiskupa i od cieloga gradjanstva; „odmah bijahu dignuti stiegovi kralja i kraljevstvo sa zastavom sv. Krizogona uz veliku svetčanost i klikovanje puka". Drugi dan bijahu svakojaka veselja.

Evo tako se i Zadar odvrgne od Sigismunda. Uz Ladislava pristaše takodjer Trogir, Šibenik i Spljet; dočim je njegov pristaša Hrvoja držao u vlasti većinu gradova i tvrdjava Dalmatinskih. Naš Pavlović, koj je tako dugo bio uz Ljudevitovu kćer i njegova zeta, sada plivaše javnim mnienjem u Dalmaciji i Hrvatskoj. Već 3. Rujna r. g. primio je namjestnik Alojzij za svoga gospodara prisegu vjernosti i podaničtva u gradskom vieću; a 4. r. m. zaključeno je, da se u buduće imade ime kralja Ladislava uvesti u sva pisma javna. Kraljevski namjestnik obratio je odmah svoju pozornost na Pavla Pavlovića; a željeć ga čim uže privezati svomu gospodaru imenova ga dne 5. Rujna r. g. za odvjetnika i punomoćnika kralja Ladislava i njegovih tridesetnica u Dalmaciji i Hrvatskoj.

Kada je na taj način u Dalmaciji put prokrčen; u Hrvatskoj pako i današnjoj Slavoniji Napuljska stranka u isto doba veliki napredak učinila, dočim njezina duša Mirko Bubek potuče i uhvati Sigismundova bana Pavla Bisena, ostali pako pristaše sastaše se u Požegi: tada se i Ladislav odluči sliediti poziv svojih privrženika. On doplovi početkom Kolovoza 1403 u Zadar, gdje ga poslanik pape Bonifaca IX. stožernik Angelo Acciajoli okruni.[1]) Nu za dalja poduzeća i oveće podhvate nije bio taj neodvažni i slabi vladalac. On je u Zadru dne 14. Kolovoza potvrdio Bračanom povlasti, dane jim od Ljudevita I. i Stjepana Tvrdka,[2]) vojvodu Hrvoju postavio za svoga „namjestnika u Ugarskoj, Dalmaciji i Hrvatskoj", ter pod izlikom, da ide ugušiti nastadše u Napulju nemire, koncem Listopada odplovi iz Zadra.

Nije nam poznato, kakova je učest dopala Pavlovića kod prisutnosti kralja Ladislava u Zadru. O njegovu djelovanju sliedećih godina poznato nam je samo to: da je on dne 12. Ožujka 1405 učestvovao u obćinskom vieću, u kom je grad Zadar reklamovao svoje pravo na otok Novalju i za-

---

[1]) „Ladislaum ... in civitate Jadra producendo, eundem cum quadam falsa et inepta corona coronando". Tako pišu Sigismundovci iz Križevca 1404. Ibid. p, 627. 28.

[2]) Cicarelli: Osservazioni sull' isola della Brazza p. 129.

Digitized by Google

ključio tudjer popraviti tvrdju. Grad je zatim dne 9. Lipnja 1406 uveden bio u posjed toga otoka po kr. povjereniku Karluciu de Turri iz Napulja. Nadalje — Pavlović je dne 1. Srpnja 1407 izabran bio za sudca Zadarskoga; a dne 14. Srpnja 1408 za kneza Pažkoga. On je posljednju čast i službu nastupio dne 26. r. m., te si je dojdućega dana imenovao podknežina i sudce. Ovo je posljednje javno djelovanje Pavlovića; ali ono je takodjer skoro posljednji znak narodnoga samostalnoga pokreta u Dalmaciji; posljednji tren slobodnijega municipalnoga života. Jer već sliedeće godine 1409, 9. Lipnja prodao je kralj Ladislav mletačkoj republici za 100.000 dukata svoje pravo na Dalmaciju, odstupiv joj imenito Zadar, Novigrad, Pag i Vranu. Mletčani su odmah ova mjesta uz Crez i Rab posjeli, u Zadar pako s brodovljem poslali četiri providura.

Po svoj prilici imao jo naš Pavao Pavlović otok Pag Mletčanom predati. Divna sudbina posljednjega domaćega kneza.

Ovo je život Zadarskoga patricija Pavla Pavlovića, prepleten crticami iz poviesti one dobe, u koiiko mi se nuždne vidjahu, da se njegovo djelovanje jasnije shvati.

Pavlović je svakako jedna od najuglednijih osoba XIV. vieka u Dalmaciji; a hrvatskomu povjestniku tim milija, što si je Pavlović zasluga stekao ne samo javnim djelovanjem nego i bilježenjem suvremenih zgoda. Ovo posljednje mi valja sada u kratko ocieniti.

Kod te ocjene treba razlučiti sadržaj od oblika.

Ljuto bi se prevario, tko bi imajuć pred očima naslov Pavlovićeva spisa pomislio na „memoriale“, ili „memorabilia“ ili franc. „memoire“, kako mi sada ove vrsti povjestnih izvora razumievamo. Pavlovićev „memoriale“ nije nadalje ni ljetopis u strogom smislu rieči; ali ovomu najviše dolikuje; s toga uvrstih ga takodjer medju domaće ljeto- i zgodopise XIV. vieka. Bio bi doista u neprilici, kada bi taj spis obzirom na oblik imao okrstiti jednom rieči; a možebit bi ga najbolje označio izraz „suvremene bilježke“. Pavlović je najme u tom spisu bilježio suvremene zgode, koje mu se činjahu zanimivije i to u najjednostavnijoj formi. Pače iz cieloga smjera i naravi tih bilježaka rekao bih, da Pavlović nije ni mislio te bilježke predati potomstvu, da mu budu povjestnim izvorom; već jih ili za se činio ili najviše namienio obiteljskomu krugu. Bilježke ove jesu bez svakoga nutrnjega saveza; bez svakoga izraženoga, bilo političkoga bilo narodnoga smjera; bez svake više i prama stavnomu cilju upravljene svrhe; bez svakoga historičkoga pragmatizma. One su pisane jezikom prostim, nenakićenim, kakovim su sastavljeni suvremeni spisi dalmatinskih municipija; pače rekli bismo jezikom i slogom nemarnim, zapuštenim; punim rieči talijanskih a misli hrvatskih. Suvišno bi bilo za sve to navadjati dokaze, kada nam svaki redak zasvjedočiti može, da nismo prestrogi u svojem sudu; i kada možemo čitaoca uputiti sa pozivom: „veni et vide“.

Pavlovićeve bilježke počimaju sa god. 1371 a svršuju sa god. 1408 obsižu dakle dobu od 37 godina, tako ipak, da od god. 1380 idu redovito,

Digitized by Google

ter s toga potanje se bave sa dobom od 28 godina. Bilježke ove u ostalom su obširnije od god. 1380—1400, osobito pako u posljednjem desetku XIV. vieka; s toga stavismo taj izvor med izvore ovoga stoljeća, kamo po svojoj pretežnoj česti zbilja ide, kô što i Pavlovićevo poznato nam javno djelovanje ide pobliže u XIV. viek.

Ove bilježke u tom obsegu vremena tiču se stranom Pavlovićeva života i djelovanja javnoga; stranom javnoga života grada Zadra i ostalih municipija dalmatinskih, a napose Trogira, Šibenika i Spljeta; napokon stranom političkih pitanja, koja su tada zanimala grad Zadar, obzirom takodjer na one osobe, koje bijahu glavni faktori u tih pitanjih.

Pavlović je u opisu svoga privatnoga života dosta kratak. On nenapominje ni svojih roditelja, ni godine, kada božje svjetlo ugleda, ni svojih domaćih odnošaja itd. Samo mimogredce napominje svoju ženitbu, i udaju svoje kćeri, a na kraju dao je zaviriti i svoju družinu, nù uzev povoda od čina, koj u karni zakon spada. Tim obširnije zabilježi nam Pavlović svoje javno djelovanje kano sudac u Zadru, kano knez u Trogiru, Šibeniku i Pagu, ter kano pouzdani punomoćnik i poslanik svoga zavičaja u mnogih poslovih to municipalnoga to obćega interesa.

Javno djelovanje Pavlovića u Zadru, i s njim skopčane, ili onda zbivše se zgode Zadarske, ili s ovimi u nekakovu savezu stojeći čini, jesu glavni sadržaj Pavlovićevih bilježaka. Pavlović je naime točno zabilježio, kada bijaše izabran za gradskoga sudca (rector), i što se je za njegove sudčije znamenita i zanimiva dogodilo, bilo u Zadru bilo izvan Zadra, samo ako je u stanje Zadra imalo kakav upliv.

Tim nas Pavlović i nehotice upoznaje sa mnogimi dogadjaji, koji prekoračuju uzak prag gradskoga municipalizma, i duboko zasiecaju u poviest nesamo trojedne kraljevine nego i Ugarske. Tim nas on takodjer upoznaje sa glavnijimi muževi naroda hrvatskoga one dobe; ter predočuje, ako prem u malenoj i tamnoj slici, osjeku i plimu njegova političkoga života u Dalmaciji i Hrvatskoj.

Već iz oblika i sadržaja Pavlovićevih bilježaka dade se razabrati toli njihova vjerodostojnost, koli njihova ciena.

Pavlović naime bilježi zgode, koje on sám doživi, kod kojih je on sam sudjelovao, koje su se okolo njega u zavičaju i izvan zavičaja zbivale. Bilježi jih upravo onako, kako su mu dolazile na pamet, posvema prostosrdačno; nigdje neodaje strasti i nepristranosti, neprijanja u pisanju niti uz ovu, niti uz onu političku stranku; nezanaša se ni za kralje Mariju i Sigismunda ni za kralja Ladislava. On jednostavno pripovieda: Kada je služio prvim i kada je pristao uz drugoga. Iz tih njegovih bilježaka bez svake političke boje mogli bi dapače zlobni ljudi pomisliti, da je Pavlović spadao med one kruhoborce, koji svakomu političkomu sustavu služe, samo da svoj ugled i svoju službu spase; ter bi mogli iz podobnih primjera XIX. vieka ilustrovati političko stanje na koncu XIV. i početku XV. vieka. Ali nam kano histori-

Digitized by Google

kom u tom upravo, što Pavlović tako naglu promjenu političku svoga zavičaja i svoje osobe u kratko bez tumača pripovieda, što se on neuzpaljuje ni za ovu ni za onu stranku, u tom velimo upravo je jamstvo: da su njegove bilježke istinite i vjerodostojne. Ovu Pavlovićevu istinitost i iskrenost zasvjedočavaju napokon i preostale nam listine one dobe; o čem mogu se uvjeriti svi oni, koji jih iole poznavaju.

Tko od bilježaka Pavlovićevih zahtieva, da se one imadu protezati na sve struke javnoga života one dobe bar u Dalmaciji, da imadu odkriti tajne mreže suvremenoga pokreta u narodu hrvatskom, da imadu naslikati značaj ljudi, koji su tada kretali našom domovinom — taj neka se okani skrovnih tih bilježaka; jer neće u njih naći onoga, što traži. Nù tko uvaživ znamenitost dobe od smrti Ljudevitove do vremena, kada se Sigismundo učvrstio na priestolju ugarsko-hrvatskom, one dobe, u kojoj je narod hrvatski znamenitim faktorom političkim bio na jugo-iztoku Evrope, neutrudivom pomnjom traži u prašnih spomenicih i listinah svaku zraku, podobnu tu dobu razjasniti; tko na dalje znade, da su za tako važna vremena iztraživaocu i sitnice od velike koristi, taj neće prezirati skromne i oblikom i sadržajem Pavlovićeve bilježke, tim više, što se u nje podpunoma pouzdati može; taj će se slagati sa sudom, koga o njih već učeni Matija Bél izreče; [1]) „equidem, nec invitus fateor, plus me in unius Pauli memoriali ad iuvandam hungaricam non minus quam croatico-dalmaticam historiam oportunae materiei deprehendere, quam in reliquis scriptoribus, exilibus quidem, sed titulis inscriptis superbis et sui quasi immemoribus. Mixtae in eo sunt vulgarium negotiorum inanes fere commemorationes cum rerum momentosarum grandiumque observationibus; quae singula probe discreta ab invicem suis quaeque locis reponi, et nunc dubiis certam conciliare fidem, nunc iterum exsanguibus quasi et protritis vitam redere ornatumque possint.“

U interesu ipak domaće poviesti bilo bi, da se priobći izpravnije izdavanje po boljih rukopisih, ako jih još gdje imade; jer Lučićevo izdavanje s istimi izpravci veoma je nekritično i manjkavo, gledaš li na ljetopis ili na samu stvar.

e) A Cutheis: de gestis civium Spalatinorum (1348—1371).

Ovaj spis po sadržaju je stariji od Pavlovićevih bilježaka; nu po vremenu, kada je sastavljen, mladji je od njih; mislim ipak, da se ima uvrstiti ovamo. Poznat nam je iz izdavanja Lučićeva [2]) po prepisu iz rukopisa Spletskoga patricija Petra Cindrića.

U ovom kratkom spisu navadjaju se neki podatci o zgodah zbivših se u Spljetu i izvan njega polovicom XIV. vieka od god. 1348—71: o kuzi god. 1348 (gl. I.), o došašću novoga arcibiskupa Ugolina dne 14. Siečnja

---

[1]) Script. rer. hung. III, p. XXXII., XXXV.

[2]) De regno Dalm. et Croat. p. 381—385. Schwandtner: Scriptores rer. hung. III, 654—661.

Digitized by Google

1349, koj „Hrvate veoma ljubljaše" (gl. II.) nadalje izvješćuje se (gl. III.): kako su se god. 1357 gradovi Spljet i Trogir odmetnuli od Mletčana i podvrgli kruni ugarsko-hrvatskoj. Pripovieda se takodjer: kako su Srblji potukli se s Turci na Kosovom polju, i kako kod rieke Marice (1371), gdje poginu Vukašin s bratom Ugliešom i vojvoda Hrelja (»Crela«). Napokon navadja se pismo sultana na papu Grgura XI.

Ovomu kratkomu spisu pridružen je na kraju: memoria archiepiscoporum Salonitanae et Spalatinae ecclesiae." U tom imeniku navadjaju se duhovni pastiri Solinski i Spljetski od sv. Dujma (1) do Lovre Zania, Mletčanina (102), koj je god. 1452 postao arcibiskupom; jer imena sliedećih sedam arcibiskupa ubilježena su u imenik drugom, kasnijom rukom. Buduć pisac imenika o predšastnicih Lovrinih primjećuje, kada je tko umro i gdje zakopan bio, ili kamo je premješten, u posljednjem pako ništa o tom negovori, možemo zaključiti: da je taj imenik bio sastavljen u vrieme arcipiskupa Lovre, dakle u drugoj polovici XV. stoljeća (1452—73).

Drugo je pitanje: da li je pomenuti spis u isto doba ili možebit prije sastavljen bio.

Imenik arcibiskupa predpostavlja naš spis. U imeniku naime piše se o arcibiskupu Hugolinu medj ostalim i ovo: „Suis suffraganeis non pepercit, contra occupantes bona ecclesiarum viriliter se opposuit.« Ove iste rieči čitaju se (gl. II.) u spisu de gestis: »Suis suffraganeis et aliis clericis suis subditis delinquentibus non pepercit, contra occupantes bona et libertates suae ecclesiae viriliter se opposuit« Uslied ovoga jasnoga suglasja bio bi u napasti imenik i povjestni spis dosuditi jednomu te istomu piscu. Nù od toga odvraća me raznoliki sud, štono se o Dominiku Lukariću, arcibiskupu, čita u imeniku i spisu. U prvom naime veli se o njem: „vixit pompatice magnam tenendo familiam, sed devotus erat ad suam familiam" ; dočim se u drugom kaže (gl. I.): »Dominicus humilis et devotus archiep. spalat." Prem se ovdje i ondje o Dominiku veli, da bijaše odan svojoj crkvi, težko se ipak daje složiti drugi predikat: »vixit pompatice«[1]) i „humilis"; akoprem se s druge strane sjajan život, kada dostojanstvenik stupi pred sviet, dade spojiti sa pravom umiljatosti.

Nu bilo kako mu drago, to je istinito: da pisac »de gestis« nije živio u doba, kada su se zbivale stvari, o kojih piše t. j. god. 1348—71; već da je poslije toga živio; jer sam očituje, da je svoj spis sastavio »ex diversis chirographis de temporibus retroactis.« A kada pripovieda: kako su med god. 1350—57 ugarski vojnici često škodili Splječanom, opazuje: „tunc temporis manebant Spalatini et omnes Dalmatini sub protectione et dominio Venetorum.« Isto tako pripoviedajuć o provali turske sile u Srbiju veli »tunc temporis subsecuta est copia" etc.

---

[1]) Ove rieči ima chronicum pontificale salonit. et spalat. ap. Farlati: Illyr. sacr. I. 351.

Digitized by Google

Pisac »de gestis« svakako je dakle pisao poslije god. 1371; ali nipošto poslije god. 1473. Kada bi nam mogla ova okolnost služiti za mjerilo, što pisac pripovieda kako su Spljećani i Trogirani odvrgli se od Mletčana i podvrgli Ljudevitu I., što on vladu ugarsku u Spljetu smatrao za „dominium naturale et pristinum," što se u spisu nigdje niti nenagadja, da bi Spljet opet došao pod oblast mletačku: kada bi nam sve ovo moglo služiti za mjerilo, onda bismo uztvrdili, da je taj spis sastavljen med god. 1371—1420, u doba naime vlade ugarsko-hrvatske, koja dospie sa 28. Lipnja 1420, kada se Spljećani pod nekimi uvjeti predaše republici mletačkoj.

Ako se o dobi spisa nevaramo, onda bismo mu mogli točnije naznačiti ime pisca. Iz naslova samo to znamo, da ga je sastavio neki iz stare spljetske obitelji a Cutheis; nu tko, kako se je taj zvao, toga nam naslov nekaže. Iz početka XV. vieka poznat nam je »Marinus de Cutheis«. Više naime plemića spljetskih utanačiše dne 24. Prosinca 1402 ugovor, u kom se takodjer obvezaše, da će o tom nastojati kod pape, kardinala, kralja Ladislava i vojvode Hrvoje, da se proti arcibiskupu Andriji, bunitelju gradskoga mira, izabrani za arcibiskupa Marin a Cutheis potvrdi, ter da u buduće neće više za arcibiskupa i opata sv. Stjepana nikoga trpiti, koj nije gradjanin Spljetski i u Spljetu rodjen.[1]) Nije li dakle pod onim neimenovanim a Cutheis sakriven taj Marin? On je mogô naš spis sastaviti poslije god. 1402 a prije 1420, prem mi nije poznato, kako je dugo živio. Vjerovatno je ipak, da Marina 1348—57 još nebijaše na svietu, ili da bar nije bio u dobi, da bi bio mogô svjedokom biti zgoda grada Spljeta, koje mu bijaše izvaditi »ex diversis chirographis.«

Bilo u ostalom ovako ili onako, pisac spisa »de gestis«, rodom Spljećanin iz obitelji a Cutheis, nije kasniji od polovine XV. vieka.

Ovaj spis nije od osobite historičke vriednosti; može se ipak upotrebiti osobito za dobu borbe izmed kralja Ljudevita I. i republike mletačke. Imenik pako arcibiskupa u dodatku upotrebio je već Farlati.[2]) On stoji dobom i sadržajem u sredini izmed zadarskih ljetopisa, o kojih smo progovorili, i memoriala Pavla Pavlovića.

Tim zaključujem domaće zgodo- i ljeto-pise XIV. vieka ocjenivši njih šest, naime: Mihu Madijeva de Barbazanis, Ivana arcidjakona Goričkoga dva pisca o obsednuću grada Zadra god. 1345—46, Pavla Pavlovića patricija Zadarskoga (1371—1408), napokon neimenovanoga a Cutheis (1348—1371). Ovi pisci prilično izpunjuju XIV. stoljeće; nu nisu dovoljni hrvatskomu povjestniku. On jih mora dopuniti i razjasniti inostranimi ljetopisci, od kojih mi je ovom prigodom neke napomenuti.

Kako prije i poslije tako je i XIV. stoljeća naš narod bio u najužem doticaju sa kraljevinom Ugarskom i republikom mletačkom. S toga je i poviestnik hrvatski dužan obazrieti se na izvore, imenito ljetopise mletačke i ugarske XIV. vieka.

[1]) Illyr. sacr. III, 357. 358.
[2]) Ibid. I, 323—27.

Digitized by Google

Pa uprav ovaj viek rodio je mletačkoj republici najvećega ljetopisca, mislimo: Andriju Dandula. Ovaj bijaše rodjen god. 1316 iz slavne porodice mletačke, koja bje republici dala tri dužda; Andrija pako uzvišen na vrhovno dostojanstvo kraljice jadranskoga mora dne 4. Siečnja 1342 bijaše četvrtim, ter je na duždevoj stolici sjedio do smrti t. j. god. 1354. On sam bijaše muž veoma izobražen i veliki prijatelj znanosti i učenih ljudi, te kano plod svoga pera ostavi potomstvu ljetopis mletački od biskupovanja sv. Marka do god. 1339 t. j. do dužda Bartola Gradoniga. Ovaj ljetopis nastavio je zatim do god. 1388 suvremeni kancelar republike Raphael de Caresinis; a cieloga učenomu svietu po različitih rukopisih izdade slavni Ljudevit Antun Muratori [1]).

Imamo dakle pred sobom mletački ljetopis dopirući skoro do devetoga desetka XIV. stoljeća. Prve tri knjige Dandulova ljetopisa jesu se izgubile; ali za mletačku poviest nisu imale biti od kakove važnosti, buduć IV knjiga t. j. od preostalih prva, počima sa 48 god. poslije Isukrsta. Dandulo nije se ni dotaknuo dobe svoga duždovanja; pače u XIV. stoljeću je posvema kratak, dočim ga stisnu u dva lista; ali tim obširniji jest u starijoj poviesti, osobito do XIII. vieka.

Buduć Andrija Dandulo obširnije govori ob odnošajih vladalaca hrvatskih, kasnije hrvatsko-ugarskih, naprama republici mletačkoj radi Dalmacije, vriedno je, da ovdje u kratko napomenem izvore, kojimi se je on služio za stariju doba svoga ljetopisa. Ovo napomenuti je tim važniji, čim se nekim od ovih izvora tekar u novije doba u trag ušlo, i čim isti Dandulo, kamo li stariji izvori bijahu slabije ili nikako poznati našim dosadanjim povjestnikom.

Osim listina i spisa mletačke republike imao je Dandulo pred sobom više ljetopisa mletačkih starije doba. Ja ću ovdje napomenuti: ljetopis Ivana djakona, ljetopis Altinski i ljetopis Martina da Canale. O prvom ljetopisu, koj bijaše od konca prošloga vieka poznat pod imenom ljetopisa Ivana Sagornina, progovorio sam u kratko u razpravi o Konstantinu Porphyrogeneti; [2]) a sada imamo ga u Pertzovu izpravljenom izdanju. On je pisan početkom XI. vieka; Dandulo upotrebi ga u VIII. i IX. knjizi svoga ljetopisa. „Chronaca Altinate“, tako prozvata od Altina, nekada glasovitoga grada mletačkoga, pisana je po nekom nepoznatom Altinjanu u prvoj polovici XIII. vieka, po svoj prilici odmah poslije dužda Petra Ziania (1205—1229), koga na koncu knj. VI napominje. Ovaj ljetopis poznavaše u rukopisu učeni mletčanin Apostolo Zeno i slavni Benediktinac Montfaucon [3]). Poslije ovih nije se donekle znalo za taj rukopis, dokle ga Sante della Valentina srećom nenadje u knjižnici bivšega načelnika mletačkoga Franje Calba Crotte. U novije doba objelodanio je altinsku kroniku prof. Antun Rossi, [4]) Već Zeno primjeti, da se je Dandulo ovom kronikom služio; ter bi suvišno bilo ovo dokazivati,

[1]) Script. rer. italic. Tom. XII. p. 14—314.
[2]) Književnik I, 72.
[3]) Diarium italic. c. V, p. 77.
[4]) Archivio storico italiano. Firenze 1845. Tom. VIII. p. 1—228.

Digitized by Google

budué se svaki oba izvora sravnjivajući lasno može o tom osvjedočiti. Punih 45 godina t. j. do 1275 nastavlja Altinski ljetopis drugi ljetopisac, naime Martin da Canale, koj je god. 1268 bivao u Mletcih, prem po svoj prilici nebijaše Mletčaninom, ter je iz latinskih kronika sastavio svoj ljetopis u francezkom jeziku. Taj posao on sám prievodom („je suis entremis de translater de latin en franceis..") nazivlje, prem se može prije prozvati kompilacijom iz starijih ljetopisa mletačkih, koje upotrebi i Altinski ljetopisac i Andrija Dandulo. U ostalom nije bila Martinu nepoznata niti Altinska kronika. A Martinovu „cronique des Veneciens" objelodanio je god. 1845 i talijanskim prievodom obskrbio conte Giovanni Galvani. [1]) Ona je pozornosti vriedna osobito od god. 1251—1275 t. j. za dobu, u kojoj je Martin da Canale živio.

Razumieva se po sebi, da našinac upotrebljujuć ljetopis Andrije Dandula, vršnjaka našemu Ivanu arcidjakonu Goričkomu, kano i njegova nastavljača Rafaela de Caresinis, isto tako upotrebljujuć Dandulove predšastnike: Ivana djakona, Altinjanina i Martina da Canale, dužan je vazda imati pred očima: tko jih je pisao. S toga, ako i neposumnja o njihovu istinoljubju, vlastan je obazrieti se na to, da su ovi ljetopisi sastavljeni pod uplivom onoga duha, koj je u mletačkoj republici vladao od njezina postanka do svršetka i koj nije bio nikada prijazan samostalnomu razvitku hrvatskoga naroda, živućega na ovostranoj obali jadranskoga mora. Našinac, neimajuć toga pred očima, sliediti će u najboljem slučaju stope Trogirana Ivana Lučića, ter republiku mletačku smatrati naravskom baštinicom i bagrorodjenom kraljicom obiju obala ovoga mora.

Od ugarskih ljetopisa za poviest XIV. vieka bit će najvažniji ljetopis Ivana Turocia [3]). On je pisan XV. vieka, posvećen Tomi Dragu kancelaru Matije Korvina i dopira do god. 1464; nu česti sadržavajuće stariju dobu jesu kompilacija iz inih ljetopisa. Prva i druga čest sastavljena je po Anonymu bilježniku Belinu, po Simi Kezi starijih ljetopiscu živućem u drugoj polovici XIII. stoljeća [4]) i njegovu nastavljaču u vrieme Karla Roberta [5]). Ove česti Turocieva ljetopisa one su ciene, koje su i ljetopisi, iz kojih i po kojih jesu sastavljene. Treći čest iste kronike govori o Ljudevitu I. i Karlu Dračkom inače malom. Zgode Ljudevita zabilježi njegov tajnik i vikar oštrogonski Ivan de Kököllö; tragička pako vladavina Karlova nacrtana je po pjesmi sastavljenoj od mletčana Lovre de Monacis i po pripoviedanju starijih ljudi, koji su izvrženi bili pogibelji onoga pokreta („qui se illius periculi procellis agitatos aiebant."). O vladi kralja Sigismunda pisao je Turoci u svom ljetopisu, česti IV, po viestih Sigismundova palatina Mihajla Országa, i po nekom registru istoga kralja.

---

[1]) Ibid. p. 268—707.

[2]) Archivio storico italiano. Firenze 1845. VIII, 268—707.

[3]) Schwandtner: script. rer. hung. I, 39—291.

[4]) Književnik I, 383—85.

[5]) Cf. Pray: hierarchia II, 172. 173.

Digitized by Google

Naši domaći ljetopisi XIV. vieka, zatim mletački i ugarski izpunjuju se i dopunjuju uzajemno. U prvih nalazimo ponajviše mjestne i domaće viesti, u obiju pako inostranih crtaju se odnošaji naše domovine i našega naroda naprama republici mletačkoj i kraljevini Ugarskoj. Nù domaći i inostrani izvori obiju vrsti podobni su nam dati u ruke gradivo, kojim se može sastaviti prilično vjerna slika naše trojednice u XIV. stoljeću, a toj slici dati će živahniji kolorit — suvremene listine. Upotrebljujućim ugarske gore navedene izvore valja da kako pred očima imati: da je piscem ponajprije na srdcu ležalo proslaviti krunu sv. Stjepana; s toga imaju se nadgledati domaćimi i ugarskimi ljetopisi i listinami.

Toliko za sada o izvorih za hrvatsku poviest XIV. vieka.

O rodjenicah ili sudjenicah.*)

Od

prof. M. Valjavca.

U Književniku prošle god str. 596 izustio je dr. Fr. Rački istinite rieči: „jedini pravi put, koj znanost može preporučiti do slovjenske mythologije je onaj, da se bajoslovje pojedinih slovjenskih plemena rekonstruira na pučkih pripoviestih, pjesmah i običajih, kakono su se bud do sada sačuvali u narodu, bud ostadoše nam pobilježeni u starih pisaca.“ U tom smislu želim, da se uzima ova razpravica. Uvidjam dobro da je veoma manjkava, ali ipak mnijem, da nije posve suvišna niti da se kreće izvan granica ovoga časopisa.

Slavni Niemac Jakov Grimm u svojem glasovitom djelu „Deutsche Mythologie“ str. 381 veli: „den Slaven reichen die Begriffe Glück, Zufall, Schicksal an einander, doch Wesen den Parzen und Nornen vergleichbar entbehrt ihre Mythologie“ i str. 407: „die Slaven entwickeln keine Vorstellung von den Schicksalsgöttinen. Das böhm. sudice übersetzt Parca, besagt aber nichts als Richterin.“

*) Ovu razpravicu o jednom pitanju slovjenske malone posvema zanemarene mythologije priobćujemo tim radje; da se u nju, buduć je napisana po zahtievih ove znanosti, ugledaju oni od našinaca, koji misle zaroniti u onu dobu narodne prošlosti, do koje nedopira ni jedan pisani spomenik. Ovdje takodjer treba nam se okaniti površna diletantstva; ter prionuti uz neoboriva načela znanosti, a tim i istine. Kano što filologija, kano znanost, slavi svoju pobjedu, odkada je svoja iztraživanja osnovala na nepomičnih zakonih jezika: tako će i bajoslovje uzeti se do znanosti, kada unidje u život narodni; te što u njem nadje nerazgovjetna, protumači razboritim sravnjivanjem. Ovim putem udario je prof. Valjavec, a „Književnik“ će se veoma radovati, nadje li on mnogo sljedbenika i nasljednika. Fr. R—.

Digitized by Google

Tomu nije tako. Narodne pjesme i pripoviedke[1]) dokazuju, da su Slovencem po Goričkoj, Koruškoj, Kranjskoj i Štajerskoj i Hrvatom po Medjumurju i okolo Varaždina poznate božanstvene biti, koje su veoma slične grčkim μοῖραι, latinskim Parcae i sjevernim nornir. Slovenci zovu te biti ‚rodjenice' (dialektično rojenice) ili ‚sudjenice' (dialektično sujenice, sojenice, sodjenice). Prva rieč rodjenica dolazi od ‚rod' ili bolje od glagola ‚roditi' parere, pa je u tom slična latinsk. rieči parca, jer i ova rieč je srodna s partus,[2]) a sudjenica dolazi od ‚sud' ili bolje od glagola ‚suditi', što znači ne samo richten, već i bestimmen, zubestimmen, destinare. Ovo dokazuje već i to, da se glagol suditi konstruuje uz accusativ i s dativom, n. p. „gdi će gospod suditi svim pravednim i grešnim", Vuk. pjesm. I. str. 120. Ovako osobito s particip. praef. pass. sudjen, n. p. „pa mi nebi od Boga sudjeno," Vuk. pj. III. str. 120; Oj erceže, zete nesudjeni, nesudjeni kao i sudjeni, Vuk. pjes. I. str. 581; ja te gledam, sudjen gospodaru, Vuk. pjes. I. str. 60; oj boga mi, snaho nesudjena, Vuk. pjesm. I. str. 425; danas majci sudjen danak glavu gubiti, Vuk. pjesm. I. 615 itd. Ovako i od toga participija načinjeni samostavi sudjenik i nesudjenik, sudjenica i nesudjenica, nesudjenje, n. p. zlatu će se kujundžija naći i meni će moj sudjenik doći, Vuk. pjesm. I. str. 376; vjereniče, moj nesudjeniče, Vuk. riečnik pod rieči nesudjenik; Milica je Lazi sudjenica, Vuk. pjesm. II. str. 186; dušo Maro, nesudjenje moje, Vuk. pjesm, I. ttr. 266, 267, itd. Glede na to čini mi se, da je češka ‚sudice' dobar prievod latinske rieči parca, premda nije izvedena od rod kao parca od par-tus, i da sudice uz richterin može značiti i bestimmerin. Rieč sudjenica može se dakle prispodobiti grčkoj μοῖρα; što dolazi od od μείρεσθαι. — Što se tiče značenja rieči rodjenica i sudjenica, to bi po analogiji drugih od partic. praet. pass. načinjenih samostava rodjenica morala značiti ‚nata', kao što sudjenica u srbštini doista znači destinata, a ne destinans ili quae destinat.

Edda veli da ima pod trećim korjenom yggdrasile, svetoga jasena, jedan presvet studenac imenom Urđarbrunnr. Kod njega stoji liepa palača, iz nje izilaze tri djevojke Urdr, Verđanđi, Skuld; ove odredjuju ljudem, kako će dugo živjeti, zovu se norne. Svaki dan crpe vodu iz studenca i njom krope jasenu granje, da ne usahne ili ne struhne. Tako je sveta ta voda, da sve što dodje u nju postane bielo kao kožica u jajinoj lupini. Ima još i drugih norana, koje pristupaju kolievci novorodjene djece navješćujuć joj kako će dugo živjeti. Polag edde ima dakle barem dvie vrsti norana. Skorom bi mislio da je i u nas tako bilo. Na tu misao nuka dvo-

---

[1]) Narodne pripoviesti i priče o rodjenicah, raztresene su po slovenskom časopisu Novice; Hrvatske skupljene su u mojoj knjizi „nar. pripoviedke u i oko Varaždina", od kojih su nekoje štampane i u Novicah i u Miklošićevoj Slavische Bibliothek II. Band.

[2]) L. Preller röm. mythologie na str. 564. veli: die Parcae sind eigentlich Göttinen der Geburt wie die Carmentes, denn das Wort hängt zusammen mit partus.

Digitized by Google

struko ime. Niesu li naše sudjenice one prve, a rodjenice one druge norne u eddi?

Grci su imali tri moire, Rimljani (u kašnje doba) svoja tria fata i sjeverci tri norne. I u naših pjesmah i pripoviedkah napominju se većinom tri rodjenice ili sudjenice n. pr. so prišle tri volksl. 139 u Miklošićevu starosl. riečniku pod riečju родъ, „nu taki su došle tri rojenice" prip. Varažd. str. 76; „kak bi žena porodila došle su tri devojke" st. 86, „dojdo tri belo oblečene ženske a to so bile sojenice" str. 88, 89, „onda su došle rojenice s svečum v ruki sudit deteta a ov bogec čuje da se dogovaraju tri ženske" str. 84; prispodobi str. 81, 87 i 85. U ostalih pripoviedkah rabi uviek plural: „došle su sujenice" 90, 91. Nikada se ne napominje samo jedna ili, ako se napominje, to nije prava rodjenica, već je pripoviedalac zamienio rodjenicu s vilom ili drugim kojim bićem. Iz pripoviedaka, koliko je do sada poznatih, ne uvidja se, za što da su tri rodjenice; za taj posao što ga obavljaju tri, bila bi dosta samo jedna. U grčkom i sjevernom mythu ima razlog za trojinu i svaka nosi svoje ime. Valja da je nekoč i u našem mythu što slična bilo, pa možda se i to pronadje i dokaže, kad izadje na svjetlo više priča i pripoviedaka, u kojih ima govor o trih djevojkah i kada se popišu po crkvah i kapelah kipovi, gdje su naslikane tri ženske. Nu ipak se mora misliti, da niesu bile uviek tri rodjenice već da su se iz jedne razvile tri. Na tu misao potiče 1) što se u više mythologija rado razkroji glavni koj pojam božjega djelovanja u tri osobe, od kojih svaka za se zastupa po jedan glavni momenat onoga pojma a sve tri predočuju obćenu ili glavnu stvar njegovu. Grci n. p. imadijahu s početka samo jednu moiru. Homer govori obično u singularu, samo na jednom mjestu (Il. 24, 49) dolazi plural; stopram kod Hesioda (theogn. 218) dolaze tri moire. U Homera ima samo jedna Χάρις, kašnje bile su tri. S početka bijaše samo jedna μοῦσα, iz te jedne postadoše najprije tri, a onda tri puta tri. Prispodobi i spis „o dvojici a trojici v bájesloví slovanském, od K. J. Erbena u časop. mus. kral. česk. 1857 svaz II. i III.; b) što se sudjenice zovu sestre, prip. Varažd. str. 88: „... druga veli: ne, sestrica, naj bode obešeno; trejta veli: a ja, sestrice, ne bo niti tak ... onda velijo 'se na to: no, tak, naj bode tak, sestrice!" Ali taj razlog nije posve valjan za to, što se djevojke u prijateljskom govoru medju sobom zovu sestrice; c) što obično sud samo jedne od njih valjanost zadobije, a to od zadnje ili treće, koja je dakle najvažnija te je u tom slična grčkoj Ἄτροπος, za koju Hesijod priča, da je bila najmogućnija.

Rodjenice ili sudjenice bile su dakle usudne božice. Bile su, kako je već kazano, tri sestre, liepe djevojke, okrugla lica i bielo odjevene. Tako jih opisuju pripoviedke. U pripoviedkah Varaždinskih na strani 85 stoji: „dojdejo tri žene. Bile so čisto belo oblečene, imele so na glavi bele velike robce a okol vrata grole samih demantov zlata i srebra, lica bile so okrogloga, velekrasne žene kakti vile"; na str. 86: „došle su tri devojke vu beleh opravah oblečene"; na str. 88: „dojdo tri belo oblečene ženske"; na str. 89: ‚nutri dojdu tri belo oblečene ženske". Kada se pri kojoj diete narodi, do-

Digitized by Google

dju sve tri ili u sobu gdje leži žena, koja je porodila, ili pod prozor ili u hliev (štalu) ili kamo drugamo u kuću. Kadšto svaka drži u ruci svieću, n. p. prip. Varažd. str. 84: onda su došle rojenice s svečum v ruki sudit deteta; str. 88: „pak 'saka je imela v roki svečo". Što bi značila ta svieća, to ja neznam niti mogu kazati, da li je to u kakvom doticaju s onim, što pripripovieda nornagestssaga cap. 11.: diže se srdito treća ili najmladja norna ter reče: „ja stvaram, da diete neima dulje življeti nego dok gori svieća zapaljena polag njega", ili s onim što se priča o Meleagru. Ovomu dosudi Atropos, da će dotle življeti dok ne izgori glavnja na ognjišću (Apollodor I. 8. 2). Na to počmu suditi ili proricati novorodjeniku, što će mu se u životu dogoditi a osobito kakvom će smrti umrieti. Ovo izrazuju pripoviedke ovako, prip. Varažd. str. 76: „Rojenice ... sudiju 'sako dete s kakvum smrtjum prejde iz ovoga sveta"; str. 85: „vezda veli jena soditi ovomu detetu s kakvom smrtjom bode iz ovoga sveta prešlo"; str. 86: počele su suditi kak bude se ovomu detetu potlam dogodilo vu življenju njegovem", itd. Najprije kazuje jedna, šta da se ima dogoditi novorodjeniku u vieku. Druga nije skoro nikada zadovoljna tim, što je prva odsudila, već ona kazuje, šta neka bude od djeteta. Ali kako ova izreče, prihvati treća rieč pa i ova nije zadovoljna ni s onim, što je prva ni što je druga kazivala i često ono, što su prve dvie dobra sudile, ili posve obali ili znatno umanji. Tako n. pr. u prip. Varaždi str. 84. prva rodjenica sudi: „ovo dete bude raslo i dorase svoj vrh, al: budeju ga 'zeli za soldata, otec ga ne bude mogel obraniti i tam bude zapovednik cele trupe kraljevske, onda se budeju tabori veliki vodili i onda od puške pogine". Druga već neće da ‚dorase svoj vrh' a nekmoli da bude zapovjednik sve vojske ili da slavno na bojištu umre, no sudi: „ne, ovo dete gda bude trinajst let staro bude porad zločestoga čina i velike kraje obešeno"; a treća mu ne sudi ni 13 godina, već veli: „ne, ovo dete gda bude sedem let, sedem danov, sedem vur, dvanajst minut staro, bude se v ovem zdencu vtopilo". Na str. 86 jedna veli: „da bude jako bogat", a druga veli: „da to ne, neg naj se s trudom i mukom hrani"; a treća veli: „naj se vtopi v sedmom letu". Na str. 89 prva i druga sude novorodjenomu djetetu „da bude soldat" i to „general"; ali treća veli. „ne, neg on gda bu dvajsti i dve leti star, onda naj vubije svoju mater i oca". Na str. 90 prva sudi: „naj bude soldački oficir"; druga: „naj bude tako kak mu je otec"; a treća: „da ga bu vuk pojel".

U tom su naše sudjenice slične nornam. Grimm str. 380 veli: „das scheint gerade charakteristisch in Nornen und Feensagen, dass was vorausgehende Behabungen günstiges verheissen, durch eine nachfolgende zum Theil wieder vereitelt wird". Na ono, što treća sudi, pristanu obično obje, n. pr. prip. Varažd str. 68: „prva reče: bode po veliki zimi drva cepal pak bode došla zvir vok pa bode ga pojel gda bode osemnajst let star. Druga reče: ne bode tak, neg bode soldat pak naj tam vu zimi vumre. Trejta reče: ne bode tak neg do dvanajstoga leta naj živi i onda se naj vutopi. Onda vele 'se tri: ovo dete naj bode dober deček da bodo ga jako radi imeli roditeli i drugi

Digitized by Google

ljudi i naj vu dvanajstem letu vumre". Ima i pripoviedaka, u kojih nije naznačeno, što je svaka pojedina sudila, već se samo kaže, što su odsudile. To što izrekoše, zove se sud, n. pr. prip. Varažd. str. 81, 84: „ov sud je ostal i rojenice su odišle"; str. 82: „onda stoprav mu je povedal da kakov sud je bil onda, gda se je dete narodilo, s kakvum smrtjum bude prešlo iz ovoga sveta". Od toga se suda ne može uteći ni sačuvati, izpuni se točno tako kako je izrečen. Istina da ima pripoviedaka, u kojih čovjek ne umre onom smrti, koja mu je sudjena. Tako su n. pr. prip. Varažd. str. 81 odsudile nekomu „da ga strela iz vedroga neba na sunčeni prah rastepe". Otac mu da sazdati ‚kulo devet klaftrov široku i devet visoku i kamenom i železom 'se skupa vezati', pa ga na sudjeni dan sili da ide u nju jer ‚strela ne bu ni kroz železna vrata nutar došla, nit teh debelih zid prebila'. Sin neće da ga sluša već uze knjigu ode na polje pa se moli bogu. Kada dodje sudjena ura, ‚vedro nebo se zablisne i vudri strela v onu kulu i 'su restepe na sunčeni prah, a on je ostal na polju zdrav i vesel". Novice 1864 list 28: proricale su rodjenice, da će se objesiti novonarodjenik kada nastupi jedanaestu godinu. Roditelji razmišljahu, kako da diete spase pa ga nauče da svaki posao počima „u božjem imenu". Kada dodje njegova ura, reče: sada idem da se objesim u božjem imenu. Uze konopac, ide u šumu, priveže konopac o granu i reče: sada ću se objesiti u božjem imenu. Ali kako se objesi, pretrgne se konop. To opetuje i drugi i treći put, ali svaki put se konop pretrgne a za toga mine zlokobna ura i on osta zdrav i čitav. Ali u ovakovih je pripoviedkah očevidno kršćanski upliv, komu se poganstvo umiče ali mu se nije još posve umaklo.

Što se čovjeku u vieku dogadja, to je ili dobro ili zlo, pa je dakle i sud sudjenički ili dobar ili neugodan. U pripoviedkah do sada poznatih nalazimo veoma riedko dobar i ugodan sud. Od ono jedanaest pripoviedaka, što su u narodnih prip. Varažd. zabilježene, ima samo tri, u kojih je sud dobar a i u ovih u jednoj samo uvjetno dobar: „ako vilinskoga kralja kčer ne zeme, onda ga čemo vubiti", str. 76. U svih ostalih je sud nesretan; tako je u drugoj prip. sudjeno da striela ubije diete, u 3., 4., i 5. da se utopi, u 8. da ubije otca i majku, u 9., 10. i 11.: da pogine od vuka. U legendi sv. Matije, da će ubiti i otca i majku. Odatle dade se zaključiti, da je imalo sudjenica i dobrih i zlih a i edda (Snorri 18 19) uči da íma norana i dobrih i zlih („goďar, ok illar, grimmar, liotar"). Po tom što je sud po najviše nesretan i smjera češće na smrt nego li u obće na dogadjaje u životu, mislio bi čovjek, da su bile sudjenice s početka božice smrti, te da su božicami od sudjenja postale tek vremenom.

Rodjenica ne vidi svatko, vidi jih ili sama majka (prip. 76) ali to riedko, vidi jih obično koj tudjinac osobito prosjak koj slučajno tamo noći gdje se ima diete naroditi (prip. str. 81, 83, 85, 87, 88, 89), ili sluga domaći (str. 86) koj blizu gdje spava i čuje, kako sude i sud kaže roditeljem ili odmah ili drugi dan ili poslije duže vremena.

Digitized by Google

Pripoviedke ne govore ništa o tom, gdje sudjenice stanuju kao što edda o nornah, ali puk ipak priča da su obitavale u špiljah i šupljinah (jamah, votlinah). Novice 1857 str. 232 napominju špilju u Kranjskoj, koja ima ime po rodjenicah. U Novicah 1864 list 28 čita se: „živele so v starših časih v votlinah Pohorskih gor (njemački Bacherngebirge u Štajerskoj) . . . Posebno so rade prebivale v votlinah landeške gore in pod nekdanjim gradom nad slovensko Bistrico!

Nornam dodaje mythos stolac, kao što sudcem, jer i one sud izriču (Grimm str. 379). Naše pripoviedke o tom ništa ne kazuju. Nu ipak opominje na to ono, da se sudjenice posade kadšto za stol, koj stoji u sobi kamo unidju, i tako sude sjedeć za stolom na stolcih ili klupah. U prip. Varažd. str. 85. čita se: „išle su k stolu i sela je 'saka na jeden vogel".

Za norne se priča, da su junaku Heldi-ju sukale niti od sudbine (Saem. 149). Naše pripoviedke za ovakov posao (još) ništa ne znadu.

Čini se da ostali Slovjeni ne poznavaju mytha ob usudnih božicah. To bi moglo koga navesti na misao, da su pojam o rodjenicah ili sudjenicah Slovenci i Hrvati primili od Niemaca, jer su Slovenci od davna pod Niemci i po do sada poznatih pripoviedkah poznavaju sudjenice samo oni Hrvati, koji su Slovencem susjedni i bližnji. Ja nisam toga mnienja, već mislim, da su sudjenice ili njim slične biti poznavali i Srblji. U Vukovu riečniku pod rieči ‚sudjenje' dolazi dosadanjim pripoviedkam o sudjenicah posve slična priča. Evo je: Od sudjenja se ne može uteći. Narod naš misli da je svakome čovjeku sudjeno šta će mu se u vieku dogoditi i kakvom će smrti umrieti, i da se čovjek od sudjenja ne može sačuvati. Tako se pripovijeda da je nekakov car imao kćer, za koju mu nekakov gatar ili prorok kaže da će je ujesti zmija i da će joj od toga biti smrt. Car čuvši to načini kćeri svojoj dvor od stakla, u koji se ni mrav nije mogao uvući a kamo li zmija, i iz njega je nikad nije puštao na polje. Kad carevoj kćeri dodje sudjen dan, ona zdrava čitava zaište groždja da jede. Sluge joj odmah donesu veliki grozd, u kojemu je unutra bila sakrivena mala zmijica, koja je ujede i zada joj sudjenu smrt. — Promieni samo rieč gatar ili prorok u sudjenicu ili rodjenicu, pa tu Srbsku pripoviedku metni slobodno medju Hrvatske ili Slovenske do sada poznate.

Znade li treći jugoslovjenski narod, Bugari, za usudne božice ili ne, to ja ne znam, niti mi je poznato, što će reći ‚Urysnici', što K. J. Erben u pozivu na predplatu svoje slovanske čitanke tumači s českim sudice, jer ja te knjige još neimam.*)

---

*) Da su i Bugarom „rodjenice" ili „sudjenice" poznate, vidi se iz narodne bug. pjesme „Todora Ćerka" (Miladinov: Blg. narod. pjes. br. 17). Ovdje se pjeva da kada je mlada Momirica u gori porodila „mąško dete" i tudjer zaspala. „Si dojdo'e do tri narąčnici: pąrva velit, aj da go zemime; vtora velit, da go ne zemame, duri da se dete storit, dete storit do sedum godini; treća velit, neka rastit dete, da se storit junak za ženenje će mu svąršet uba'a ne'sta; će mu svršet i će ją zemeet; ko će odjet v cąrkov na venčanje, toga junak da si go zemime." Što „narąčnici" kod poroda odsudiše, to se kod vjenčanja zbilo;

Digitized by Google

Kako je u tom pogledu kod ostalih Slovjena, to mi je još manje poznato, niti se usudjujem za sada koju reći ob onom, što se čita u Miklošićevu staroslovjenskom riečniku. Tamo se čita na strani 803: **рождапица** numen slavorum gentilium; — **готовлющии трапезоу родоу и рожаницамъ; иже слоужать Богоу а не родоу и рожаницамъ; аже а родоу и рожаницѣ краютъ хлѣбы, сыры, медъ борониіше келии, нѣгдѣ реуе: горе пьющимъ рожданицѣ;** — **рожданица** respandet gr. εἱμαρμένη itd. — I na strani 802. pod riečju **родъ: молять са перѫноу и родѫ и рожаници; ставлающимъ вторoую трапезоу родоу и рожаницамъ** ἑτοιμάζοντες τῷ δαιμονίῳ τράπεζαν; **вы поютс пѣсни идоломъ, родоу и рожаницамъ; начаша трѣбы имъ творити родоу и рожаницамъ.** itd.

Ono što su Novice do god. 1857. o rodjenicah i sudjenicah objavile skupi i Niemcem priobći g. Klun u ‚Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst god. 1857 br. 47 i 48. U onih listovih veli on da Slovenci u Kranjskoj, Štajarskoj, Koruškoj i Hrvatskoj vjeruju u tri vrsti usudnih božica: u rojenice, želik žene i bele žene. U toj razpravi bilo bi koješta popraviti, nu ja ću samo nekoliko toga napomenuti. Klun n. p. proizvodi rieč želik žena od glagola želјeti[1]), ali kako i po kojih jezičnih i slovničnih pravilih, to samo on zna; nu meni se čini, da jedino zato, da te bajoslovne biti može prispodobiti s njemačkimi Wunschweiber. Rieč želik je očividno niemka selig te rabi, kao neskloniv adjektiv, kakovih ima više u slovenskom jeziku n. p. ledik deklica,žleht fant, falš srce itd. Ovako se kadšto i kod kajkavaca i čuje i čita u knjigah kajkavštinom pisanih, n. p. Lovrenčić u knjizi Adolf iliti kakvi szu ljudi pag. 20 piše: ‚miszlechi, da potom prekorednoztjam Gozpe szvoje chizto koncza vchini, ako nyu od takvoga pogibelnoga y hman pajdastva odpelya,‘ ili pag. 46: ‚branetegâ od pregonov hman lyudih.‘ —

Isto, što je Kluna zavelo da proizvede želik žene od željeti, za to da jih može prispodobiti s Wunschweiber, zavelo ga je i na izopačivanje. Klun je u napomenutoj razpravi priče i pripoviedke poniemčio i poniemčujuć pripoviedku ‚bura kobila,‘ koja je bila tada štampana u Novicah i u Miklošićevoj ‚Slavische Bibliothek II. Band,‘ i koja je u prip. Varažd., prevadja dosljedno izraz vilinski kralj sa ‚der vilkinskische König,[2]) jedino s toga da može metnuti u opazku: ‚sollte unter dem „vilkinskischen Könige“ der in

---

ali mjesto brata žrtvovala se sestra „najmala Todora.“ Odavle se vidi, da bugarske „narąčnici“ jesu jednaka bića sa rodjenicami ili sudjenicami. Miladinov o njih piše po pučkoj pripoviesti (str. 525): „koga dete-to se rožat, taja večer idat tri ženi, koji narąčvat: kolku i kako će živjat rodjeno-to; i što će narąčat tretja-ta, tova će bidit.“ Fr. R.

[1]) Klun veli: ‚die želik žene hielt Terstenjak für eine verstümmelte slavisirung von selige weiber. ich würde sie eher für die wunschweiber der deutschen halten, (Grim. I. 391· i 400) und die ableitung von želiti (sic!) = wünschen und žene = weiber annehmen.

[2]) Klun prevadja: ‚Wenn er nicht die tochter des Vilkinskischen königes heirathet, dann schlagen wir ihn todt. — Nachdem das knäblein zum jüngling herangewachsen war, geht er den vilkinskischen könig und dessen tochter suchen. — Sie rennt nun weiter und weiter fort, bis sie die vilkinskischen schlösser erreicht!

Digitized by Google

nordischen und deutschen sagen vorkommende heldenvater Vilkinus gemeint sein? (I. 349). Izraz vilinski (ili vilenski: vilenski stanovi, Vuk. pjes. I. pag. 190) dolazi od vila te znači Vilen, ili der Vilen, dakle vilinski kralj = Vilenkönig ili könig der Vilen, i vilinski gradi = Vilenschlösser ili schlösser der Vilen, a ne die Vilkinskischen schlösser. Moguć izgovor, da Klun nije dobro vidio, pa je dakle opako čitao vilkinski mjesto vilinski, uništuje već isto prispodabljanje s heldenvaterom Vilkinom.

Mimo išav ostalo napominjem samo još jedno. Klun veli: ‚die rojenice . . . berathschlagen sich und jede von den drei spricht in wenig Worten einen Theil der Lebensschicksale des Neugebornen aus.' Iz do sada poznatih pripoviedaka nije uvidjeti, da svaka rodjenica jedan dio zgoda novorodjenoga djeteta proriče. Prispodobi, što je gore o sudu kazano.

Čuo sam, da ima članak o rodjenicah i u ‚Kritische Bläter II. Jahrg.,' i da je ob istoj stvari pisao Feifalik, ali ja niesam vidio ni jednoga drugoga.

Osim ovih ženskih usudnih božica poznata je Srbom i mužka usudna bit, koja se zove Usud. Trinaesta pripoviedka u Vukovoj zbirci svjedoči, da ljudi u Srbiji vjeruju, da ima svak čovjek svoju sreću, jedan dobru a drugi zlu, koju mu je Usud dao onaj dan ili onu noć, kada se je rodio. Usud, premda mu se daje na volju podati komu šta hoće, daje onakovu sreću, kakova je njemu samu onaj par, kada ju daje, ali mu sreća nije uviek ista, već mu se svaki dan mienja. Ovo navedena pripoviedka ovako izražuje: ‚kad dodje (čovjek, koj je išao svoju sreću iskat) u Usudove dvore: u dvoru, kao da je carevina, tu su sluge i služkinje, sve se užurbalo, a Usud sedi sam za gotovom zofrom pa večera . . . . Kad bude oko ponoći, stane strašno tutnjiti i iz tutnjave začuje se glas: O Usude, o Usude! rodilo se danas toliko i toliko duša, podaj jim šta ćeš. Onda Usud ustane pa otvori sanduke s novcima i stane bacati po sobi, sve same dukate govoreći: kako meni danas, tako njima do veka. Kad u jutru dan osvane ali nema onih dvorova velikih, već srednja kuća; ali u njoj opet ima svega dosta . . . Kad bude oko ponoći . . . Usud ustane i otvori sanduk s novcima, ali nema dukata, nego srebrni novci i gdekoji dukat . . . . Kad u jutru dan osvane, ali nema ni one kuće, nego mesto nje stoji manja, i tako je Usud svaku noć radio a kuća mu se svako jutro smanjivala, dok najposle od nje postane mala kolebica, te Usud uzme motiku i stane kopati i kopa vas dan, a za večer uzme komad hleba . . . a kad bude oko ponoći . . . Usud ustane i otvori sanduk pa stane prosipati sve same džidže i gdjekoji marjaš nadničarski . . Kad ujutru svane a koleba se pretvori u velike dvorove, kao što su bili prvi dan. Onda ga Usud zapita: šta si došao? On mu kaže sve po redu svoju nevolju i da je došao da ga pita, za što mu je dao zlu sreću. Onda mu usud reče: ti si video kako sam prvu noć dukate prosipao i šta je posle bilo. Kako je meni bilo onu noć, kad se ko rodio, onome će onako biti do veka. Ti si se rodio sirotinjske noći, ti ćeš biti siromah do veka. A tvoj se brat rodio sretne noći, te će biti sretan do veka!

Digitized by Google

Ovo je vjerovanje posve fatalistično i gorko je za čovjeka, koj znade ili misli da se je u sirotinjsku noć rodio, pa da neće nikada sretan biti. Nu ovu gorkost umaljuje, ipak to, da se može i nesretnik pomoći, ako se udruži sa sretnim. U napomenutoj naime pripoviesti Usud čovjeku na dalje ovako govori: ‚kazaću ti kako ćeš se pomoći: Ima u tvoga brata kći Milica; ona je sretna kao i otac joj. Kad otideš kući, a ti uzmi k sebi Milicu, pa štogod stečeš sve kaži da je njezino .... Kad dodje u svoj zavičaj ... uzme Milicu pa je odvede kući i posle toga steče mnogo, ali je za sve govorio, da je Miličino ... i on s Milicom ostane srećan.‘

Dali je ova vjera čisto Srbska ili su ju Srblji primili od Turaka, to mi je za sada nemoguće kazati, jedno što niesam čitao razpravu od Th. Nöldeckea: ‚Vorstellungen der Araber vom Schicksal‘ u. Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft III. Band*) a drugo što neznam na koliko je po Srbstvu raširena ta vjera. Vuk veli da mu je napomenutu pripoviest napisao Grujo Mehandjić iz Sentomaša i da mu je jednu od prilike onaku poslao Lazar Marjanović, koji je bio Grčki učitelj u Zemunu (Vuk prip. pag. VIII., IX. i X.) Iz Srbije donesena je po svoj prilici u Hrvatsku pa ovako poznaju i Varaždinske pripoviedke Usuda ili po tamošnjem izgovaranju Vusuda.

Na svršetku ove razpravice napominjem mimogred još to, da se iz navedene pripoviesti može zaključiti, da si Srblji sreću predstavljaju, kao osobu, kao žensku, pa još dalje personifikuju te imaju dobru sreću, koja, kako no je već Grimm napomenuo (pag. 831.), odgovara ponešto Grčkoj ἀγαθὴ Τύχη i Njemačkoj frô Saelde, i zlu sreću (koja se zove i huda, Vuk pjes. I. 231, ili uda Vuk pjesm. I. 305, i loša Vuk pjes. I. 465 III., 11, 90, 102, ili nesreća, a i zla nesreća: Zla nesreća vojinu priskoči Vuk. pjes. I. 536). Dobru si sreću predstavljaju, kao liepu djevojku, a zlu kao staru djevojčuru. Ovo napomenuta Vukova pripoviedka izrazuje ovako: ... naidje na livadi na stado ovaca, kad tamo a kod ovaca nema čobana nego jedna prelepa devojka sedi pa prede zlatnu žicu. On nazvavši joj ‚pomozi bog‘ zapita je čije su joj ovce, a ona mu odgovori: ‚Čija sam ja onoga su i ovce.‘ A on je zapita: ‚a čija si ti?‘ ona mu odgovori: ‚ja sam tvoga brata sreća. ... Putujući dodje u jednu veliku šumu i idući kroz nadje jednu sedu matoru devojčuru ... On joj reče: ‚a ko si ti ...?‘ A ona mu odgovori: ‚ja sam tvoja sreća.‘ —

*) U toj razpravici (str. 130—134) dokazuje Nöldeke, da Arabi rado oživljuju pojmove, koji nesreću ili zlo naznačuju. Prema tomu predočuju si zlo kano biesnu zvier čovjeka itd. Jednako predstavljaju si Arabi one tamne vlasti, koje čovjeku dosudjuju život ili smrt. Amo ide takodjer njihova božica „Manât (ili Manâk) od glag. manâ, koj prvobitno znači brojiti, zatiem suditi, dosuditi, odrediti; a kod Semitâ štovao se je udes (kano božtvo „Menî“ već u vrieme Kyra (Jes. 65, 11). Koran poprimio je taj fatalistički sustav našav ga u arabskom plemenu; samo što ga je nejasno i nedosljedno razvio, a tim dao povod razkolju u Izlamu. Uz „Meni“ kano boga udesa i zle kobi, nesreće stao je kod Semitâ „Gad,“ kao bog sreće, koj bijaše poznat i Aleksandrincem, ter ga ovi sa τύχη prevedoše. Fr. R.

Digitized by Google

Ovo personifikovavje potvrdjuju i izrazi:
Susrela vas dobra sreća i sam bog Vuk. pjes. I. 53.
On onda me svaka sreća srela, Vuk. pjes. I. 463.
Odnese me bog i sreća Jovu na dvore, Vuk. pjes. I. 57.
Sreća joj se veselila s Stankom zajedno, Vuk. pjes. I. 165.
Tvoja se sreća rodila, Vuk. I. 191.
Zla Jaminu sreća priskočila, Vuk. I. 615.
Loša mu je sreća priskočila, Vuk. III. 11.
Loša mu je sreća priskočila, Vuk. III. 102.
Zla nesreća Voinu priskoči, Vuk. I. 536.
Bog mu dade i sreća donese, Vuk. II. 71.
Ako te sreća ne pričeka, na veljem je hatu stić ne možeš: Šulek riečnik pod ‚Glück.‘
A i tebe dobra sreća nadje, Vuk. pjes. II. 317.
Ako bog da i sreća junačka, Vuk. pjes. II. 398.
Tako njemu bog i sreća dade, Vuk. II. 51.
Pak je njima bog i sreća dala, Vuk, 398. — itd. —

Hrvati
na izmaku XV. i na početku XVI. vieka.

Napisao

Prof. M. Mesić.

(Nastavljenje.)

Izpravci i popunjenje već pripoviedanoga.

Pripoviedajući zgode, koje su se redom razvijale od g. 1509. poglavitim mi izvorom bijahu za posebne hrvatske i ugarske stvari kratki izcrpi iz dopisâ Petra Pasqualiga, mletačkoga poslanika na dvoru kralja Vladislava; nu upravo zato, što su ti izcrpi bili i preveć kratki, nemogoše me oni o svakoj stvari tako poučiti, da bih sam bio svagdje pogodio prave i istinite zgode, koje su tu bile zaobaljene u malo, često slabo razumivih rieči. Zato će mi svatko rado povjerovati, da sam se veoma uzradovao, dobivši kašnje u ruke obilnije prepise iz rečenih Pasqualigovih dopisa, koje je učinio u Mletcih profesor S. Ljubić, te jih je meni poslao, da jih po volji upotriebim: što sam ja i naumio ovdje učiniti. Znajući naime, da prijateljem domaće poviesti najviše do toga stoji, da se glavnije zgode u prošlosti naroda našega što boljma razjasne i da se njegovi poglaviti djelajući muževi u pravoj svojoj slici potomstvu pokažu, neustručavam se ni najmanje još u tečaju pripoviedanja svoga ono izpraviti i popuniti, što sam ili krivo ili manjkavo rekao. Prije dakle nego li nastavim svoju razpravu, koju sam u prijašnjem tečaju

Digitized by Google

ovoga časopisa bio doveo do sazova obćega lateranskoga crkvenoga sabora (g. 1512), pregledat ću iz opisane već dobe one zgode, za kojih mi se je razumljenje u obširnijih prepisih iz Pasqualigovih dopisa više svjetla pokazalo. Nu kada sam već pri tom te sám svoje pripoviedanje izpravljam i popunjujem, budi mi dopušteno, da se osvrnem još na jednu stvar, za koju mi nepružaju pomoći Pasqualigove depeše nego drugi njeki izvori ; pak buduć da ta stvar — mislim bitku na krbavskom polju — dobom svojom ide pred zgode, spominjane u rečenih depešah, zato i budi više ponajprije o njoj.

Pišući svoju razpravu, u kojoj se je morao učiniti spomen o porazu Hrvatâ na krbavskom polju g. 1493 za bana Drenčina, nisam znao, da imademo ovdje prepis izviešća, što ga je dao papi Alexandru o toj zgodi suvremenik joj ninski biskup Jure Divnić, za koje sam samo toliko znao iz Kukuljevićevih putopisnih izviešća, da se nalazi u Mletcih u knjižnici sv. Marka: te sam tako sliedio u pripoviedanju svojem o rečenoj zgodi poznate običnе izvore, suvremenike naime Tuberona i Bonfinija i kašnjega Istvánfija, dodavši jim još samo bilježke popa Martinca. Nu pošto je bila moja razprava već bieli sviet ugledala, dobih dobrotom g. I. Kukuljevića i iz njegove knjižnice izviešće Divnićevo, a povrh toga mi on još dade ljetopis bosanskoga malobraćanina Ivana Tomašića: Chronicon breve ab a. 1200 usque ad a. 1560, u kojem se takodjer govori o bitci na krbavskom polju; to su pako takovi izvori, koji zaslužuju, da se njim za volju, još jednom povratim k velevažnoj zgodi u hrvatskoj poviesti na koncu XV. vieka.

Za Tomašićevu kroniku i dobu njezinu znade naše čitajuće obćinstvo iz Kukuljevićeve razprave o borbi Hrvatah s Mongoli i Tatari, odakle je razumjelo, da je to djelo završeno g. 1562. Gledeć dakle i na dobu, u kojoj je ta kronika postala, i na domovinu, u kojoj je njezin pisac živio i pisao, zaslužuje ona svakako, da bude saslušana u stvari, o kojoj ovdje govorimo. Nu još veća je važnost drugomu našemu izvoru, naime izviešću ninskoga biskupa Jurja Divnića. Njega bjehu uprosili podban hrvatski i sve ostalo plemstvo, da izviesti papu Alexandra VI. o strašnoj sječi, u kojoj su tolike hiljade Hrvata izginule, i o velikoj pogibelji, kojoj je njihova domovina još svedilj izvrgnuta; pak buduć da se je i on u tom slagao sa svojimi Hrvati, da jim odnikuda nemože doći pomoć, ako ne od Boga i od svete stolice, posluša rado svoje srodnike, te odluči papi čim prije pisati i o pretrpljenih gubitcih i o svedjer još grozećoj pogibelji. Nu da mu izviešće bude čim točnije i vjerovanije, najprije se uputi na samo mjesto bitke, da na svoje oči razvidi razbojište, u kojom je poginulo toliko kršćana, koji su bili „većom stranom" upravo iz njegove biskupije. Razvidivši tako bojno polje i razpitavši točno za sve okolnosti užasne zgode upravi na papu svoje pismo, koje je napisao „u Lici na 24. rujna 1493", dakle, kao što ćemo niže vidjeti 16. dan nakon same bitke. U tom pismu razlaže najprije, što je Turke moglo voditi te su i opet provalili u Hrvatsku: mnije pako, da jih na to nije ino gonilo nego žedja krvi kršćanke i pohlepa za širenjem svoga gospodstva, koju su mogli tim lašnje sliediti, što jim je Bosna pružala dovoljnih u tu svrhu sila, a nikoga nije bilo, tko bi jim bio mogao s uspjehom na put stati te su tako iz Bosne provaljivali, po svojoj volji u susjedne zemlje, „u Iliriju i Liburniju i sve do izvora Save." To rekavši pristupljuje s razcviljenim srdcem k pripoviedanju o žalostnoj zgodi, koja se je zbila u Hrvatskoj. Turska vojska, koja je amo provalila, bijaše po njegovih riečih velika, i njom upravljaše baša Hadum. Pošto su Turci, prešavši preko Hrvatske, tija do careve zemlje doprli i tu velik plien zaplienili, upute se natrag prama svojoj postojbini.*) Nu sada

*) Evo njegovih rieči, kojimi označuje pohod turski: „Superioribus diebus . . nostre fidei hostis. . . sub vadis Amesiae, quam Un fluvius excipit, mediam Scla-

Digitized by Google

nagaze na odpor od strane Hrvata. Znajući naime ban Emerik Drenčin, da će se Turci vratiti preko Hrvatske, odluči na put jim stati, da neprevedu u svoju zemlju silno roblje kršćansko, koje su sa sobom vodili iz zemlje cara Maximilijana. Na njegov se poziv sakupi oko njega za kratko vrieme liepa kita ponajboljih junaka od poglavitih hrvatskih obitelji, od kojih su njeki s njim još malo prije bili u zavadi i u borbi; plemstvo se diže ne samo iz onih prediela, preko kojih su imali Turci u Bosnu udariti, nego takodjer iz odaljenijih posavskih strana, a uza plemstvo pristade još množtvo ljudi seljačkoga stališa: tako da je mogao ban vidjeti po Jurjevu pripoviedanju pod svojimi zastavami do kakovih 15.000 ljudi.[1]) Nu tu bijaše po jednoglasnu svjedočanstvu izvora, mnogo i takovi ljudi, koji nisu u boj pošli oslanjajući se na svoju bojnu vještinu i na svoje ubojito oružje, nego koje je onamo gonilo jedino oduševljenje za vjeru svetu i slobodu zlatu.[2]) Doznavši Hadum baša za takove Drenčinove priprave, neimaše smjelosti, da svoj put nastavi pravcem, kojim je bio pošao, nego krene vojsku svoju prama kršnim predjelom južne Hrvatske, te dospije s njom do šumami zaraslih gorâ, koje se uzdižu oko ravnoga krbavskoga polja, i naročito do predjela blizu Udbine grada.[3]) Dok se je on tako kretao i sjeguran si prolaz tražio, medjutim se

voniam transit, et sese Dalmatiam inter et Panoniam qua Savus influit cautius occludit. Deinde Liburniam superatis ad Imperatoris oras se contulit." — Pop Martinac nespominje ništa ob onom, što su Turci učinili izvan Hrvatske, nego samo ono u kratko navodi, što mu je najviše na srdcu ležalo, veleć: „i ošće izide baša rumanie i vrhbosanê, i porobiv' posav'e pade pod' modrušu i poče r'vati modruša." Ako tim njegovim riečim dobro razumijem, to bih se usudio tvrditi, da rasap Modruša treba staviti pred bitku na krbavskom polju, a na poslje nje; pak me u tom nebi ni najmanje smetalo, što Bonfin i poslje njega Istvánfi za Haduma vele, da nije dirao u hrvatsku zemlju, kada je njom dalje na zapad prolazio. Da u toj stvari treba više vjere dati domaćim i suvremenim svjedokom nego li inim, toga netreba istom dokazivati, — pače prema pripoviedanju tih vjerovanijih svjedoka valja ocieniti ono, što se u inih nalazi, naročito pako ono, što se pripovieda o ponudah, koje je imao činiti Hadum baša banu Drenčinu. Još ću samo navesti za dalju potvrdu svoga mnienja, da i Tomašić veli: „qui (Hadum) cum octo millibus equitum Zagrabiam usque profectus non sine maximo terrore illorum populorum depredatus est."

[1]) Po izviešću biskupa Jurja i po ljetopisu Tomašićevu brojilo se je Hrvata, što na bojnom polju palih, što u robstvo odvedenih do 13.000: zato scienim, da ostali izvori manje točno opredjeljuju toli veličinu hrvatske vojske, koli broj žrtva strašnoga boja.

[2]) Tubero veli naročito, da je konjanika bilo samo 1500; Bonfin pako govori dapače samo o 500: nu to se nikako nebi moglo primiti kao istinito.

[3]) Tako mislim da se mora uzeti kretanje turske vojske, kada joj se trag sliedi na temelju izvora, gdje Jure ponajprije ovako veli: Turchia vero praesentiens insidias, timens exercitum Christianorum tam viris tam armis vallatum, ad Europe montes maritimos, qui Dalmatie supereminent, declinavit, cupiens nostrorum manus effugere, vel potius finxit fugam, dolis et fraudibus, ut solet, pugnatura." Tomašić pako u istoj stvari veli: „id quod in causa fuit, ut cadamus Turca usque ad diauli montem seu wraxgi wertal, qui Crovatiam a Corbavia dividit, suos retraxerit." — Ako Bonfin i Istvánfi imenuju „Modrusiensium agrum," te bi jim se tako imalo razumjeti, da je to točka, do koje su Turci dospjeli, kretajuć se prama jugu: tada su oni bili bez dvojbe zlo izviešćeni. — I Tuberon veli doduše za Turke, da su došli do gvozda (Gozdenum sl. montem); nu znade ipak, da je bitka bila mnogo niže, „in Carbaniensi agro."

Digitized by Google

je u taboru hrvatskom medju vodjami razpra vodila, što da se sada čini i kako da se dalje postupa. Dva odprije poznata izvora (Bonfin i Istvánfi) tako nas o tom izvješćuju, kao da bi se tu bilo radilo o pitanju: da li bi se u obće imala hrvatska vojska s Turci pobiti, ili nebi li bilo probitačnije, da se Turkom sasvim ugne. Stvar tako i tim načinom dana ima sama u sebi mnogo nevjerojatnosti: jer se neda tako lahko misljeti, da bi ljudi, koji su počeli narod dizati i vojsku kupiti s tom namjerom, da Turkom na put stanu, sada istom, pošto su bili skupili priličnu silu, bili hćeli odlučiti, bi li se s turskom vojskom ogledali ili ne. Već s toga razloga čini mi se istinitije pripoviedanje Tuberonovo i Tomašićevo, koji takodjer znadu, da su bila u hrvatskom taboru različita mnienja, ali samo glede toga, da li bi se na Turke udarilo dok su jošte u gori, ili bi jih valjalo izmamiti na ravno polje i tu se s njimi pobiti. Oni, koji su svjetovali, da se na Turke udari prije nego se spuste na odprto polje, mnijahu, kao što veli Tomašić, da bi to bilo po Hrvate zato probitačnije, što bi jim u gorskoj bitci u pomoć bili i klanci i gore same; a po Tuberonovu obširnijem i osnovanijem pripoviedanju preporučivahu oni svoj predlog dokazujući, kako bi Hrvatom težko bilo odoljeti neprijatelju na otvorenom polju, buduć da on ima sve same konjanike, a u njih je veća strana pješaka, i to takovih, koji niti su valjano naoružani, niti su mnogo znali o vještini bojnoj, pa bi zato slabo uspjeli proti neprijateljskim konjanikom, gdje bi usuprot u gorskoj bitci mogli i ti ljudi valjano pripomoći k pobjedi, jer bi jim se tu bila dala prilika, da iz daleka i branjeni dubljem neprijatelja svojimi praćami sataru. Dovle se slažu u glavnoj stvari Tuberon i Tomašić; nu kada jih dalje upitaš, tko l' da je zastupao u hrvatskom taboru jedno, tko li drugo mnienje, dobit ćeš upravo protivne odgovore. Po Tuberonu bijaše hrvatsko plemstvo krivo, što se nije udarilo na Turke, dok su još bili u gori; a ono zato nehćede dopustiti, da se odmah na neprijatelja navali, jerbo bi bili u gorskoj bitci i seljaci pomogli k pobjedi, pak bi zato bili dobili takodjer dio pliena, koji su lakomi plemići sami podieliti željeli. Tomašić usuprot svu krivnju svaljuje na bana Drenčina. Po njegovu naime pripoviedanju preporučivaše Ivan Knez cetinski iliti Frankapan, muž mudar i hrabren, sa mnogo drugih najplemenitijih Hrvata, da se navali na Turke ne na otvorenu polju, nego u tješnjih mjestih, gdje bi i gore u pomoć bile; nu ban Drenčin, „koji je imao više smjelosti u osnivanju osnova, nego li snage u izvadjanju bojnih diela,“ predlagaše, da se bitka zametne na otvorenu polju. Vidivši pako ban, kako se Hrvati protive njegovu predlogu, jer „da jih je malo“ reče porugljivo u zboru njihovim jezikom: „Ha hrvate, vazda ste bili strašivice!“ Nu knez Ivan mu na to odvrati: „Danas hoćemo viditi, tko je bigavica; ti budeš danas začetak raspa hrvacke zemlje. Bane! ni ti to po Ugrih od grada do grada jahati ter se hartati; hoćeš danas viditi kako Turci boj biju“! Ali ban osta ipak pri svom, i na te kneževe rieči odgovori: probabo! te uza njegovo mnienje napokon pristade većina. Imajući mi tako o jednoj stvari dva protivna izviešća, treba nam se za jedno od obojega odlučiti: i ja bih se usudio pristati uza Tomašića, premda je on dobom svojom mnogo odaljeniji od pripoviedane zgode nego protivnik mu u toj stvari. Isti Jure Divnić, koji bana Drenčina inače zove „mužem slavnim na oružju i glasovitim zbog pobjeda,“ koje je održao svagda, kadgod se je s Turci ogledao pod Jajcem gradom, gdje je bio njekoliko godina zapovjednikom (?), njekim mu načinom, spočitava, da se je u boj pustio većma se oslanjajuć na sreću, koja ga je prije pratila*) nego li na silu svoju i svoje vojske. Tuberon pako, premda samo

*) „His itaque, ut reor, confisus avibus, huic adherens omini cum toto suo exercitu ausus est ad campestria descendere loca.“

Digitized by Google

hrvatsko plemstvo krivi, što je boj zametnut na otvorenu polju, to ipak uvršćuje medju uzroke poraza Hrvata „nevještinu i smionstvo sama vodje," za koga na drugom mjestu veli, da je bio „doduše hrabar vojnik, ali nov vojvoda" i da se je odmah pustio u boj s neprijateljem, „želeć slavu steći, a nepromotrivši prije valjano svoje sile i sile neprijateljske." Jedan i drugi dakle tako govori o banu Drenčinu, da se njihovimi izrekami prilično potvrdjuje mnienje, koje je o njem imao Ivan Cetinjski, te se zato netraži preveć smjelosti, da se povjeruje viesti, koja njemu spočitava, da je dao svoj glas za takovo bojište, koje nije bilo po svojoj naravi i po kakvoći neprijateljske vojske po Hrvate probitačno. — Glede mjesta i dana bitke same nemožemo imati vjerovanijega svjedoka od biskupa Jurja: po njegovu pako izviešću bijaše bitka 11. rujna na krbavskom polju pod Udbinjom, („in campis Corbavie sub oppido Vduina, unde ad Dalmatiam tercie partis diei cursus est."[1]) O razredjenju vojske i osnovi bojnoj s jedne i druge strane govori Jure sasvim u kratko[2]; Tomašić pako zna i za naše i za Turke, da su bili podieljeni u tri čete, od kojih jednom na našoj strani zapoviedaše Ferdinand Berisburchus (?), i u toj bijahu Slovinci, žitelji zemlje medju Savom i Dravom; drugom, u kojoj su bili Hrvati, upravljaše Ivan Cetinjski, trećom napokon Nikola knez Trsatski i Bernardin Frankapan.[3]) — Glede gubitka na kršćanskoj strani zaslužuje opet najviše vjere biskup Jure: on pako piše, da je 13.000 Hrvata što na bojnom polju ostalo, što u sužanjstvo palo. Od ostalih se izvora š njim u tom slaže samo Tomašić, stavljajući drugi broj žrtva mnogo niže. — O strahotah, što su jih počinili Turci pobjeditelji, piše Jure kao i ostali izvori: i on dakle spominje, da su Turci silu kršćana u sužanjstvo odveli; da su mrtvacem nosove odrezali, te jih poslali svojemu caru kao znak održane sjajne pobjede; da su banovu sinu otcu na očigled glavu odsjekli, koju su poslje pred otca donosili kadgod mu je hrana davana. — Znajući Jure, s kolikim su oduševljenjem Hrvati u boj pošli, nemože si inače protumačiti nesreće, koja jih je postigla, nego uzimajuć, da je upravo Bog hotio, da jih tom prigodom dušmanin svlada, da tako budu za svoje griehe kažnjeni, i da jih ta zaslužena kazan na bolji put navede. Zlom kobi bijaše po Hrvate već to, što su se mjeseca srpnja dovaljale nad njihovu zemlju sa sjevera strašne tmaste oblačine, te su silnim gromovljem i blieskom užas zadavale prestrašenomu stanovničtu, prosuvši poslje silu gràda takove veličine, kako se nikada prije nije vidjelo. Ta se ista strahota ponovi i u oči dneva bitke; na taj pako dan, kada su se već bile neprijateljske vojske pograbile, diže se medju našimi tolika prašina, da je jedva jedan drugoga mogao vidjeti, dočim je u isto vrieme nada turskim taborom sjalo sjajno sunce. — Iz Jurjeva izviešća, u kojem se još dalje razlaže, kako sada, pošto je Hrvatska

---

[1]) Vidjeli smo prije, da je i Tomašić znao, da su Turci bili došli do gora iznad krbavskoga polja; isto tako znamo, da je i po njegovu pripoviedanju bitka bila na otvorenu polju. Nu on toga polja neimenuje, nego imenuje rieku, na kojoj se je bila smjestila hrvatska vojska; ali toj rieci nije u njega ime Krbava, nego Morava. Ja nisam mogao odnikuda doznati, da li na onih stranah imade koji potok toga imena: ako ga neima, tada se mora za izvjestno uzeti, da se je Tomašić pomutio, te je uzeo krivo ime.

[2]) Bannus letus ait: Deus nostra incepta secundet! et reductos in medium pedites Turcorum et corona equitum circumclusit. Turcus vero... ex adverso in tres cuneos se divisit et acies frontem in primam nostri exercitus partem convertit."

[3]) Hadum pako podieli ovako svoje čete: „primam partem hismael belio servie saniaco, 2. carvilie voywode commiserat, tertiam sibi ipsi seruat.

Digitized by Google

toliko oslabljena, upravo Italiji najveća pogibelj prieti od Turaka, jedno ću samo jošte navesti: kako je naime Jure bio umoljen od hrvatskoga plemstva, da se uputi u Ugarsku ka kralju Vladislavu i da od njega pomoći traži; nu on, imajući u ostalom vrlo dobro mnienje o kralju i o njegovoj snagi, svakako se hćede prije na papu obratiti, jerbo se je uzdao, da će pod njegovim okriljem i drugdje bolje uspjeti; da se pako papa sklone na čim bržu i čim veću pomoć, imali su poduprieti nastojanje ninskoga biskupa i poslanici hrvatski, koji su to isto vrieme k sv. otcu odpravljeni.[1]) — Za opravdanje mojega potanjega razglabanja ob ovom predmetu neka budu rieči, kojimi njegovu znamenitost u hrvatskoj poviesti označuje Tomašić: „hec est prima destructio regni Coruatie, ibique tota nobilitas corruit Coruatie," i rieči Tuberona, koji veli: „Itaque . . . Chorvaticum nomen prope extinctum est."

Pristupljujuć sada istom k zgodam, za koje mislim, da će se na temelju obširnijih Pasqualigovih izviešća u nješto jasnijem svjetlu pokazati, moram za svoju obranu unapried primietiti, da si ni sada nelaskam, da ću odkriti svietu pojava, koji bi bili pokrenuli velikom politikom tadanjih vremena, ili koji bi bili barem u životu Hrvata tada već novi kakov obrat sa sobom doveli; nu ujedno odprto velim, da sam uvjeren, da nam mora dobro doći svaki prispjevak, kojim se ikoliko razjašnjuje stanje Hrvata u dobi, o kojoj smo već govorili i sada ćemo opet govoriti: jer ćemo samo tim putem doći do temeljita poznavanja uzroka onih velikih i novu dobu tvorećih dogadjaja, koji su skoro poslje toga u poviesti hrvatskoga naroda sliedili.

Rečeno je, da se je radilo oko Vladislava kralja, da i on pristane uza cambrayski savez, te da, u slozi radeć sa saveznici, otme Mletčanom svoju dalmatinsku kraljevinu. Vladislav, koji se je dugo uztručavao privoliti na zahtjev mletačkih neprijatelja, odluči napokon nakon nesretne po Mletčane bitke kod Agnadella (14. svibnja 1509) pristati na ponude, koje su mu činjene, te zapovjedi iz Zlatnoga Praga, gdje je tada boravio, da se vieća i odluči o načinu, kako bi se izvelo, za što se je tako liepa zgoda pokazivala. Ako je u njega pri tom bilo ikoliko zbiljne volje, to se je mogao uzdati, da će mu želja biti izpunjena: jerbo je morao znati, da ima u njegovih državah muževa, koji težko čekaju vrieme, da se na Mletčane u Dalmaciji udari. Bot mu se n. p. bješe već nešto prije ponudio, da će mu povratiti Dalmaciju, ako mu on dade u pomoć samo 1000 momaka.[2]) Nu kraljeva volja, da je i bila sasvim ozbiljna, nemogaše ništa odlučna opraviti, gdje su joj se oni protivili, koji bi joj bili imali biti glavnom podporom. Na Vladislavovu zapovied bjehu se doduše sastali u Budimu poglaviti duhovni i svjetski velmože, i tu bjehu odlučili, da se pošalje na Dalmaciju 6000 konjanika s dovoljnim brojem pješaka; nadvornik bješe dapače usljed toga već i naredbe poslao hrvatskim županijam i gradu Zagrebu, da kupe vojsku: nu uza slabu volju većine velmoža ugarskih za bojne podhvate nije trebalo Bakaču mnogo napora, da odgodi izvršenje učinjenoga zaključka, dok se tobož Ugarska pobliže nesporazumije sa svimi članovi cambrayskoga saveza.[3]) — Poslje

[1]) Kratki ljetopisi, što jih je Kukuljević priobćio u IV. knjizi Arkiva i koji su svojom dobom vrlo blizu našoj zgodi, ili samo spominju smrt Karla Krbavskoga, ili i cielu zgodu, ali samo u malo rieči.

[2]) Tako javlja Pasqualigo iz Zagreba 18. studena po onom, što mu je o toj stvari pripoviedao njeki zagrebački gradski starješina.

[3]) I za to je doznao Pasqualigo od spomenutoga zagreb. starješine. Da je pako sastanak u Budimu držan po kraljevu nalogu iz Zlatnoga Praga (Književ. I. 523), to pokazuju ove Pasqualigove rieči, pisane 18. studena: „et che essendo ne li superiori mesi congregati in Buda per ordine del Re li prelati et Baroni del Regno . ."

Digitized by Google

toga bješe na njeko vrieme sasvim usnula misao na osvojenje Dalmacije, pak istom u drugoj polovici g. 1510 pobudi Maximilijan doglavnike Vladislavove, te su se opet osmjelili zapuštenu stvar još jednom poprimiti (Književ. I. 525). Kada je naime Maximilijan vodio veliku svoju vojsku u Italiju, da opet otme Mletčanom Padovu, nailazimo opet na priprave, da se udari na Dalmaciju. U Ugarskoj prijaše toj namjeri nadvornik Perényi sa još njekoliko velmoža; u našoj pako domovini bjehu uza nju pristali skoro svi znatniji muževi, kanoti: ban Bot, Bernardin, Angjeo i Mihail Frankapan, Ivan Karlović Krbavski, Nikola Zrinjski, Antun i Grgur Blagajski, — kojim je našincem u pomoć bio došao s nješto vojske i srbski despot Ivan Berislavić.[1]) Nu buduć da je car Maximilijan zlo prošao pod Padovom, a na našoj se je strani namjeravalo samo onda na Dalmaciju navaliti, ako bude njemu dobra sreća prijala: zato se je sada naravno odustalo od svakoga daljega neprijateljskoga koraka proti mletačkoj vlasti u Dalmaciji.[2])

Sreća Mletčana u Italiji, a još više osvojenje Rieke, koje jim je u isto doba po drugi put za rukom pošlo, i njihova navala na Bakar (Književ. I. 525) učini toliku promjenu u Hrvatskoj, da se ne samo nije za sada više misljelo na osvojenje Dalmacije, nego da su dapače sada mnogi izmedju onih, koji su prije proti Mletčanom toliko revnovali, na vrat na nos pohitili, da se njekako operu pred Pasqualigom, koji je medjutim već bio prispio u Hrvatsku, i da mu dokažu, da nikada nisu gojili proti Mletkom neprijateljskih misli. Prvi Pasqualigovi listovi iz Hrvatske žalostnim su nam dokazom, da su i ponajznatniji muževi u narodu više sebe pazili nego li obću korist, te nemogavši se zato složiti svi skupa na zajedničko djelovanje, da je svatko sám za se gledao, kako da odvrati od sebe moguće štete ili da se zadobavi kakove koristi. Zato je Bot, bojeć se za svoj Senj, vjeru zadavao Pasqualigu, da nikada nije navlaš i hotice tražio, da škodi Mletčanom, „premda je kralj hotio,“ da jim se šteta čini u Dalmaciji; zato se je sada popaštio Ivan Krbavski, da tim zasvjedoči svoju viernost, što se je postarao za dovoljnu pratnju za mletačkoga poslanika do Zagreba; zato je i sin Bernardina Frankapana Matija po imenu pohitio k Pasqualigu u Zagreb, nebi li kako odvratio od imanjâ svoga roda veće štete: pak je u to ime uvjeravao Pasqualiga, da je prijatelj Mletčanom, te da zato neodobrava postupanje svoga brata Krste, koji je Mletčanom u Furlanskoj i u Istri dodijavao, niti postupanje svoga otca, koji je bio otišao k caru Miximilijanu pod Padovu, — nastojeć ipak ujedno, da njekako izpriča i brata si i otca.[3]) Osim toga požuri se više

[1]) Nije meni ovdje zadaća, da navlaš govorim o despotah srbskih na naših stranah; nemogu ipak propustiti, da na ovom mjestu o toj stvari barem toliko nespomenem, da neposrednim nasljednikom zadnjih Brankovića u despotskom dostojanstvu treba smatrati našega Ivana Berislavića, koji nam se sa svojim despotskim naslovom pokazuje već u spomenicih od g. 1505, 1506, 1508. Od zadnjih Brankovića, Stjepanovih sinova, nalazimo jednoga, Gjorgja naime već g. 1496 kao metropolita pod imenom Maxima (Miklošić, Monum. serb. 541); mladjega mu pako brata po imenu Jovana nahodimo još g. 1502 kao despota (V. njegov list od 25. rujna i. g. kod Sanuda VI. 223), ali domaći ljetopisac veli, da je on na koncu te iste godine i umro (Kratki srb. ljetopisi, kod Šafařika str. 83); po njegovoj je pako smrti despotsvo udieljeno Ivanu Berislaviću.

[2]) Pasqualigo po onom, što je doznao stranom od Ivana Krbavskoga, stranom drugim putem.

[3]) Dopisi Pasqualigovi od 2. i 16. studena i 1. prosinca 1509. — Matija je Frankapan mislio, da njegova brata Krstu već to nješto izpričava, što je već od 5

Digitized by Google

velmoža, da zasvjedoče svoju odanost prama Mletkom, pruživši Pasqualigu dovoljnu sjegurnost za njegov put do Zagreba: što su učinili osim Ivana Krbavskoga još njegov šura Nikola Zrinjski, Antun Blagajski i Jure Mrsinjski; zatim jih se više ponudi Pasqualigu, da su voljni stupiti u mletačku službu, kao što je to učinio naročito Grgur Blagajski s bratom si Antunom, i Jure Mrsinjski sa svojim bratom Petrom. Ljudi različitih inače stranaka natječu se sada, koji će bolje ugoditi signoriji, — različitih stranaka rekoh, jer dočim su knezovi Blagajski kao svojaci Bakačevi uz njega prištajali u mletačkom pitanju, sliedili su Mrsinjski sa svojimi jednomišljenici u toj istoj stvari politiku palatinovu, koja je sada još uviek na to išla, da se traži na lahku ruku kakova korist naproti Mletčanom. Ovoj promjeni, koja je sada u Hrvatskoj sliedila, daje Pasqualigo toliko važnosti, da misli, da se signorija neima ništa bojati za svoju Dalmaciju, doklegod budu takove okolnosti u Hrvatskoj: jerbo Ugri nemogu ništa sami učiniti bez pomoći spomenutih hrvatskih knezova i njihovih prijatelja, stali u ostalom Frankapani na miru ili ne; te zato i moli Pasqualigo dužda, da primi na svoju plaću sve rečene knezove.[1])

Dočim je Hrvatom, služećim tudjoj stvari, tolika važnost davana, stradaše jim domovina ne samo s navala vanjskih, nego takodjer i s domaćega razdora. Proti Andriji Botu bješe izrečena u Budimu odsuda, da prestaje biti banom[2]); nu pri velikoj slaboći tadanje vlade nemogaše se ta odsuda izvršiti, dapače Bot sada upravo o tom nastojaše, da svojoj banskoj vlasti pribavi potrebitu uglednost i na onih stranah, do kojih je prije njegovo djelovanje manje dopiralo i gdje su kraljem imenovani novi banovi, Kanižki i Ernust, još najviše priznanja nalazili, t. j. u tadanjoj Slavoniji. U tu je svrhu imao on držati, kao što piše Pasqualigo 17. studena, sastanak, u Topuskom („luogo del Sigr. Ladislao Dinco") s Mihailom Slunjskim, s vranskim predstavnikom,[3]) za koga veli Pasqualigo, da je najžešći neprijatelj Mletčana, zatim s njekim Jurjem, Ivanom Barislavićem i sa još njekoliko gospode;[4])

---

godina u carevoj službi, da je dakle prije stupio u tu službu, nego što je započeo veliki boj na Mletčane; za otca si pako veli, da je care potražio poradi svojih osobnih poslova.

[1]) Dopisi iz Zagreba od 16. stud. i 12. i 29. prosin. 1509. O važnosti ponude hrvat. velmoža ovako govori: „ . . cossa iudicio meo de summa importantia a li presenti tempi et maxime per rispecto dela Dalmatia, la qual indubitatiss. quando questi per uno ovet doi anni proximi servisseno a la Extia. V. da questa banda saria securiss. et tutiss. perche non creda la Sub. Va. che senza el Co. Zuanne de Corbavia et soi adherenti et senza li prenominati altri conti, stando o non stando questi Frangiepani quieti, hungari possino ne le parte de Dalmatia mover un pelo, oltre che dove el prefato Rev. Strig. et Palatino inclina el Re et tuto el resto condescende."

[2]) Čitatelj će i sám opaziti, da tu pristajem uza mnienje, koje sam prije pobijao (Književ. I. 513).

[3]) Za toga vranskoga priora mislim, da nije drugi nego Bartol Berislavić. Bivši on odsudjen g. 1495 u tamnicu, nalazimo kao priora vranskoga g. 1499 Valentina (Pray, De Prior. Aur. 61); nu još te iste godine pokazuje nam se i Bartol, gdje ne samo na njeku izpravu svoje ime daje, nego upravo pravdu vodi zbog svoga odsudjenja (Katona XVIII. 181); kašnje pako, i to g. 1505 i 1506 dolazi već u javnih izpravah „Bartholomaeus Prior Auranae, Comes Dubicensis." Bartol je dakle imao biti pomilovan, te je po smrti priora Valentina svoje dostojanstvo opet zadobio.

[4]) O tom je sastanku rečeno Pasqualigu, da je držan „ad instantia del . . Bot Andreas, che se voria unir cum questi altri per paura chel ha de esser caciato del Banato."

Digitized by Google

pod konac pako mjeseca studena dodje sa svojom vojskom od 400 momaka blizu Zagreba, te zahtievaše uza strahovite grožnje, da mu čete budu u grad puštene: ali mu sudac gradski poruči, da ga nemože primiti, jer da mu je to sám kralj zabranio, koji Bota smatra buntovnikom proti svojoj kruni. Dobivši Bot takov odgovor na svoje zahtievanje ostade sa svojimi četami njeko vrieme u zagrebačkoj okolici, kojoj su one mnogo štete naniele. Buduć da novi bani nisu bili sami kadri suzbiti Bota, zato pošalje palatin na njega Ivana Berislavića, srbskoga despotu, i jajačkoga bana; ali se tim vodjam kraljevske vojske nepruži prilika da se ogledaju s četami bana Bota, koji je medjutim bio zbog bolesti u Otočac otišao: jerbo su se one i same odaljile prama Topuskom s velikim plienom, što su ga bile zaplienile. Ti prizori gradjanskih borba u Hrvatskoj bijahu Pasqualigu novim dokazom, da se Mletčani nemoraju ništa bojati za svoju Dalmaciju: jer kako da udare na nju oni, koji neimaju ni toliko sile, da svladaju jednoga bana, koga su držali očitim buntovnikom?[1]) U Hrvatskoj potraja to neuredjeno stanje još dulje vremena, te se zato u zemlji lahko povjerova glasovom, koji su se bili raznieli na početku g. 1510, da će kralj Vladislav iz Česke doći u Zagreb, „gdje ga i onako još nije bilo odkako nosi krunu“ ugarsko-hrvatsku; nu te se rieči neobistiniše, i naše kraljevine ostadoše u razvratnom stanju kao i prije. Prvih dana g. 1510 bjehu se sastali stališi slavonske kraljevine u Križevcih, da drže po svojem običaju „octavu“ iliti „dietu“ (kao što je to oboje tadanje doba prema okolnostim i potrebam vremena i zbilja češće zajedno držano); ali Bot upravi pismo na sakupljene stališe, u kojem jih je pozivao, da se odmah razidju, jer da će jih inače na silu raztjerati: a to sve zahtievaše zato, što osim njega, koji je „pravi ban ovih kraljevina,“ nitko nije vlastan sabor ureći. Stališi se zbilja razidjoše, rekavši, „da su vikli držati osmine iliti sabore s perom i crnilom i u najvećem miru, ne pako s oružjem i grožnjami.“[2])

O Dalmaciji se je opet radilo na dvoru kralja Vladislava prema koncu g. 1509 (Književ. I. 531). Pasqualigo piše naime 7. siečnja 1510, da mu je kazivao despot Berislavić, da su kralja toliko podbadali njeki izmedju Ugra, a još više poslanici glavnih neprijatelja mletačkih, da već nije mogao odoljeti, nego da je odlučio, da će radje sám osvojiti Dalmaciju nego da dopusti, da ju uzmu saveznici, kako su mu se već tada grozili. Zato naloži palatinu Perénju oko božića g. 1509, da čim prije odpravi vojsku na Dalmaciju i da joj dade vodje priora vranskoga i despota srbskoga, dakle dva člana znamenite obitelji Berislavića. Nu taj put sám nadvornik pokvari sav posao. Iz ljubavi prama republici uputi on kralja, da se tako važna stvar mora prije zrelo pretresti u kraljevskom vieću, te ga zato pozva, da se čim prije iz Česke u Ugarsku povrati; u istinu pako nije nadvornik tim svojim postupanjem ino tražio nego „da se vrieme dobije.“ Htjelo se je dakako i njemu Dalmacije; nu želio je ujedno s ostalimi svojimi jednomišljenici, da ju republika s dobra ustupi, za što bi joj bilo u dio palo kao nagrada dalje produženje savezničtva i prijateljstva ugarske države. Tako je misljela sada za Dalmaciju palatinova stranka, ka kojoj Pasqualigo naročito broji i priora vranskoga i despota srbskoga, — i ovaj je potonji izrično rekao Pasqualigu: „dico vobis, sine Dalmatia nihil facietis!“ Nu sa strane mletačke nije se ni najmanje popuštalo, niti se je, pravo govoreć, popuštati moralo, buduć da je Bakačeva stranka sada jošte bezuvjetno bila odana Mletčanom, a ta je stranka bila, kao što naročito veli mletački poslanik, jača: doista ne samo brojem,

---

[1]) Dopisi iz Zagreba od 28. Stud. i 11., 29. i 31. prosin. 1509 i 2. Sieč. 1510.
[2]) Id. 26. i 31. Sieč. 1510.

Digitized by Google

nego navlastito i tim, što su na nju spadali upravo oni, koji su upravljali i Vladislavom i državnimi poslovi.[1])

Kralj Vladislav bijaše zvan po više puta, da se vrati iz Češke u svoju ugarsku kraljevinu i da sabor sazove, na kojem bi se imali riešiti razni važni poslovi. On zadovolji napokon tomu zahtievanju, te još iz Praga sazva sabor u Ostrogon na Grgurev dan; i na taj sabor htjede da dodju i hrvatski stališi, te u tu svrhu upravi iz Praga 6. Siečnja 1510 svoje kraljevsko pismo na sudca i starješine grada Zagreba, u kojem veli, da pošto ga njegova svetost neprestano pobudjuje po svojih poslanicih i pismih, da učini odluku glede njekih veleважnih stvari, i pošto je prispjelo vrieme, gdje iztiče s turskim vladarom sklopljeno primirje, te povrh svega toga potreba se pokazuje, da se učine shodne naredbe glede različitih državnih potreba: zato da je odlučio držati na dan sv. Grgura obći sabor („generalissima dieta") svih svojih državljana. S toga zapovieda sudcu i starješinam, da tu njegovu odluku u gradu proglase, zatim pako da u njegovo ime pozovu na rečeni sabor svu gospodu hrvatsku i slavonsku, za kojih je svakoga bila priklopljena kraljevska pozivnica. Pasqualigo je slutio, da će se na tom saboru raditi o stvarih osobite važnosti, a naročito o vojni na Turke i o pristupu ugarsko-hrvatske države k savezu mletačkih neprijatelja; temeljem je pako toj njegovoj slutnji bilo, što su na sabor bili pozvani i Hrvati, što se inače nije činilo, jer da Hrvati po svojem javnom pravu drže napose u Hrvatskoj svoje sabore.[2]) Pak i zbilja bijaše u hrvatske gospode toliko ustavne sviesti, da jih se nijedan nije usudio prekršiti temeljne ustanove svoga prava, premda su mogli lahko vjerovati, da su zato zvani na sabor, što se je ondje imalo viećati i o stvarih, koje su se upravo njih ponajbliže ticale. Oni odpraviše dakle na sabor samo svoje oratore.[3]) Urečeni sabor potraja u ostalom samo kratko vrieme, jerbo je Pasqualigu bilo javljeno već 2. Travnja, da su se stališi većom stranom razišli[4]); nezaključi pako ništa inoga, nego da bi se imala na papin zahtjev vojna učiniti na Turke, kod koje ipak nebi morali Hrvati udioničtvovati, buduć da jim je dosta posla bilo, da samo obrane svoju zemlju od navala iz Bosne.[5])

---

[1]) Despot se je usudio izjaviti predlog, kako bi se republika najlašnje oprostila svih svojih protivnika: neka se odrekne, mnijaše on svojih posjedovanja na terra fermi, pak bi za to dobila naknadu u onih zemljah, koje bi se Turkom otele obćenitom vojnom. Taj njegov naivni predlog odbi Pasqualigo s malim pitanjem: „se li (despotu) piaceria renunciar de primo tuto el stato che possedea qui verso Rascia et Scrimia (Sriem), per star ad haver poy la Servia, che è molto mazor stato, quando in dicta impresa la fusse recuperata da turchi." Na to je dakako Berislavić odgovorio: „Non per Deum Domine!" (Dop. od 2. siec. 1510.)

[2]) Dopis iz Zagreba od 11. i 25. Veljače 1510. Što su i Hrvati bili pozvani, to veli da je „cosa ultra el solito. Imperho che questa dieta è in loco di quella se sol far ogni anno a S. Zorzi a Buda, nela qual ordinariam. non se sole chiamar dicti Croati, perche dicono haver loro auctorita ex concessione eis artributa (od koga li?) far la loro dieta in Croatia da per se. — Kraljevsku pozivnicu, poslanu gradu Zagrebu, razjašnjuje kraljevski list, koji je u istoj stvari bio upravljen Sasom u Erdelju (Kovachich, Supplem. ad Vest. Com. II. 350.)

[3]) „De questi Signori de Croatia, che furono chiamati ala dieta non è homo de loro che habi voluto andar ma ben hano mandati suo commessi." Dopis od 21. Ožujka 1510.

[4]) Tu je viest u Zagreb donio službenik iliti poslanik Bernardina Frankapana, koji je onamo došao iz Ostrogona. (Dop. od 3. Trav.)

[5]) I o tom je donio glas u Zagreb rečeni Frankapanov službenik. Od zaključene

Digitized by Google

Upravo ono vrieme, kada je Pasqualiga nada sve ino zanimao ostrogonski sabor, od koga je, kao što smo već vidjeli, toliko zazirao, nova mu se pruži prilika, da se još bolje uputi o jadnu stanju Hrvatske. On dobi u tih dnevih posjet, kojemu se valjda ni nadao nije i nada kojim se je bez dvojbe vele uzradovao, vidivši, da u Hrvatskoj nemože tako skoro nestati polja za djelovanje i spletkaranje onim, koji su vješto znali i mogli okolnosti na svoju korist rabiti. Mi smo već jednom našli jednoga člana obitelji **Bernardina Frankapana**, gdje je o tom radio, da odvrati gnjev Mletčana od svoje kuće; sada nam se pako pokazuje sam Bernardin, ne samo naprosto ištuć milost signorije, koja je, oporavljajuć se nješto u Italiji, njemu i njegovu posjedu grozila, nego izjavljajuć podjedno pripravnost, da će sebi na korist Mletčanom takove službe učiniti, koje se nebi bile dale izvesti bez izdajstva domovine. Nu da budemo pravedni prama uspomeni muža, koji svakako spada medju najznatnije osobe svoga vremena, jedno nam je primietiti prije nego li stanemo pripoviedati zgodu, koja ga toli ruži: da će naime trebati pripoviest Pasqualigovu dotle uzimati s njekom opreznošću, dok se još i oddrugud neosvjedočimo, da je Bernardin bio kadar imati volju i za onakovo djelo, kakovim ga za sada biedi samo Pasqualigovo svjedočanstvo. To primietivši čujmo sada, što nam veli mletački poslanik za kneza Bernardina. On pripovieda (u dopisu od 29. Ožuj.), da je k njemu došao u Zagreb knez Bernardin sa svojim sinom Ferantom iliti Ferdinandom, vraćajuć se iz Varaždina od svoga zeta Jurja Bradenburžkoga, te da mu se je ljuto tužio, kako ga duša boli, što ga drže bez njegove krivnje zakletim neprijateljem Mletaka, kojim nikada nije ništa na žao učinio. Kod cara reče da je bio, — ali da je išao k njemu po nalogu kralja Vladislava, da ga na mir nagovara; sin mu Krsto da istina služi caru, — ali da je u toj službi već od više godina. Rekavši to u prisutnosti svoga sina Feranta, nastavi dalji svoj razgovor s Pasqualigom na samu, i tu stade pripoviedati, kako saveznici kralja Vladislava pobudjuju i na Turke i na Mletčane. Ugri, reče, neće da udare na Turke, nu udarili bi na Mletčane; ali za slučaj, da Ugri pristanu uza savez neprijatelja mletačkih, ponudi Bernardin signoriji svoju pomoć i službu, kako da joj Ugri ništa nenahude niti u Dalmaciji niti u Furlanskoj. Njemu se činjaše, da bi mogao bez ikakove težkoće svu Hrvatsku za četiri dana spraviti pod vlast mletačku („daria in poder de la Signoria tuta la Croatia"), jer da neima u njoj grada, koji bi bio oskrbljen živežem, i koji bi se mogao držati dva dana, niti se nalazi u njoj velmoža, izuzamši bana, koji bi imao kakovu znatniju silu, pak i na bana bi se Bernardin poduhvao udariti sa pet sto konjanika u njegovu gradu Otočcu ili Bihću i dobio bi ga za koji dan u svoje šake. Da mu pako Ugri u zemlju neprovale, stavio bi dobre straže na svih prelazih preko Save i Kupe, koje bi bile kadre suzbijati Ugre dok nebi stigle mletačke pomoći. Napokon da nebude sumnje o iskrenosti njegovoj, izjavi on, da je pripravan

su vojne bili oprošteni „i Poloni e alcuni comitati sul confin de' Tartari, et similmente Croati per poter resistere a quelli dela Bossina si se movesseno." — Ja sam prije rekao (Književ. I. 531), da **sabor**, o kojem je rieč, nije ni držan o Grgurevu, nego da je odročen do Gjurgjeva, pak da neima traga, da li je još i onda držan: u tu me pako bludnju bješe zaveo Pasqualigov dopis od 14. Ožuj. (Sanudo VI. 327), gdje se naročito veli, da je sabor odložen do Gjurgjeva, da uzmogne nanj i kralj prispjeti. Nu sada vidim, da je sabor bio i da je i kralj došao u grad, gdje je sabor držan: jerbo Pasqualigo svjedoči, da je kralj imao doći 24. Ožujka (na cvjetnicu) u Ostrogon (Dop. od 28. Ožuj.), u listu pako od 3. Travnja (kod Cicogne i Sanuda VI. 327) naročito veli, da je onamo i došao i da je sabor držan.

Digitized by Google

dati Mletčanom u taostvo svoje sinove i gradove; a da se stvar, koju je namislio, nezateže, odluči vladu mletačku odma izviestiti o svojoj odluci po posebnom poslaniku. Pasqualigo, dobro upućen o ugarskih odnošajih, odgovori Bernardinu na sve te njegove ponude. da nemože vjerovati, da bi kralj Vladislav hotio pristati u družbu mletačkih neprijatelja; ali s druge strane nehtjede ni Bernardina naprosto odbiti, već mu obeća, da će svu stvar prijaviti u Mletke: gdje se medjutim u tom ništa nije odlučilo, jerbo nije bilo nuždno primiti Bernardinovu ponudu, buduć da ostrogonski sabor nije ništa odlučio glede pristupa k savezu mletačkih dušmana.

Poglaviti prijatelj Mletčana u Ugarskoj, stožernik Bakač, nastojaše na svaku ruku, da odvrati od njih svaku pogibelj, koja bi jim bila mogla nastati sa strane Ugarske i š njom udruženih kraljevina. Zato mu bijaše mnogo do toga stalo, da bana Bota izmiri s Mletčani, kada ga već nije mogao iz njegove banovine iztisnuti, te zbog toga preporučivaše s jedne strane Mletčanom, da bana svakako uzmu na svoju plaću, a njemu opet zapovjedaše, da se nagodi s Mletčani[1]); pak mi zbilja vidjesmo (Književ. I. 535), da je Bot bio njeko vrieme u dogovaranju sa signorijom, koje medjutim nije imalo nikakova posljedka, — mislim samo zato, što se u Mletcih nikako nije moglo vjerovati, da bi Bot mogao iskreno pristati uza njihovu stvar. Isto tako upotrebljivaše Bakač svu važnost svoga položaja na to, da Frankapane odvrati od cara, te Bernardinovu sinu Ferantu izjavi sa svom ozbiljnošću, da je kralj razjaren na Bernardina zbog njegova neprijateljstva, koje pokazuje proti Mletčanom, koji su ga bili mogli učiniti „seljakom,“ da se nisu na kralja obazirali.[2]) Medjutim sve nastojanje Bakačevo nebijaše kadro zapriečiti, da se u Ugarskoj nebi bilo i opet radilo proti Mletčanom. Već znademo, kako su glavni neprijatelji Mletčana i poslje Grgurevskoga sabora navaljivali i na kralja i na stališe njegove, da se jednom odvaže na odlučne korake (Knjiž. I. 534)[3]). Medju onimi, koji su to vrieme Ugre podpaljivali, da se odvaže na boj s Mletčani, nalazimo upravo njekoliko Hrvata. Ferant Frankapan dodavaše jim smjelosti, razlažuć jim, kako u Mletčana ima malo vojske, a silni jim neprijatelji groze; Šimun Kožičić uvjeravaše jih kao papinski poslanik, da sv. otcu neće biti protivno, ako uzmu Dalmaciju, jer da je on tu kraljevinu pustio kralju na volju („che il papa mette la Dalma. in arbitrio di S. M. il Re“), — u čem mu je medjutim protuslovio drugi papinski poslanik, koji je to doba u Ugarskoj boravio; a povrh toga obećavaše on kralju, da bi digao svoju braću i rodbinu u Dalmaciji, ako onamo podje kraljevska vojska; kako je napokon za istu stvar revnovao Petar Berislavić, to već odprije znamo.[4]) Nu pri svem djelovanju stranih poslanika i onih medju domaćimi muževi, koji su prijanjali uza nje, nadaše se mletački poslanik, da ipak neće biti nikakove navale na Dalmaciju, a u toj ga nadi podkrepljivahu osim svega inoga, što već odprije znamo, osobito još i ove okolnosti: jedno, što mu je bilo poznato, da državna blagajna neima novaca, a novi sabor da nije baš

---

[1]) Dop. iz Budima 3. Svib. 1510. — [2]) 29. Svib.

[3]) Ovdje bi smo mogli samo dodati, da Pasqualigo u dopisu od 5. Svib. 1510 navodi pismo Maximilijanovo od 25. Travnja i. g., u kojem poziva Vladislava u savez i obećaje mu, da se neće mir učiniti s Mletčani, dok i njemu nevrate Dalmacije.

[4]) Dop. od 3. Svib., 12. Lip., 4. i 14. Srp., i 8. Prosin. 1510. — Glede Kožičića primjećujem, da ga Pasqualigo još u dop. od 12. Lipnja zove „destinato a Ves. di Modrussa“, pak „Il Co. Bernardin de Frangip. gli denega il Vesto.“

Digitized by Google

ni pare dozvolio;[1]) zatim, što mu je bilo javljeno, da se Ugri boje, da bi jim Mletčani mogli Turke na vrat poslati, ako udare na Dalmaciju. Ugri su gledali doduše, da se s te strane osjeguraju, pozvavši Petra Balšu Kosačića, da on izposluje kod svoga strica, baše turskoga, da Turci ostanu na miru, ako kraljeva vojska udari na Dalmaciju; nu rečeno jim bješe, da su zlo pogodili, jer da je spomenuti baša i sám prijatelj Mletčana.[2]) Uzprkos svemu tomu bješe ipak izjavljeno Pasqualigu u punu kraljevskom vieću (15. Srpnja): ako republika za 30 dana neočituje, da će s dobra vratiti Dalmaciju, da će se tada učiniti druge nuždne odredbe. Bakač dade nakon toga javiti mletačkomu poslaniku, da je taj zaključak pošao od prelata i barona, medju kojimi su poglaviti roda njemačkoga, inače ljudi podmitljivi.[3]) Niti neočekujući zahtievane izjave od strane signorije, bješe već odredjeno, da se na osvojenje Dalmacije pošalje 4000 pješaka i 2000 konjanika; ali pri tom nebijaše nikomu na umu, da bi valjalo dobaviti još u to ime potrebitih novaca (Književ. I. 535). U Ugarskoj se obće vjerovaše, da bi osvojenje Dalmacije lahko za rukom pošlo, jer da bi narod dragovoljno predavao gradove kraljevoj vojsci. Zato dade Filip More opomenuti mletačku vladu, da popazi na sumnjive podanike u dalmatinskih gradovih, a osobito na Berislavićeve srodnike u Trogiru i Šibeniku.[4]) Medju vodjami, kojim je

---

[1]) Dop. iz Tate 5. Srp. 1510. Zato je mogao reći Pasqualigu Filip More: „vellem discerpi et quod anima mea iret ad infernum, si unquam videbitis istas gentes transire montes pro Dalmatia."

[2]) Spomenuti Petar Balša jest unuk Stjepana Kosače, a sin onoga Kosačića, koji je nakon propasti Hercegovine u Ugarsku pribjegao. Nisam voljan, da na ovom mjestu dalje upotriebim pojedinosti, što nam jih pruža Pasqualigo o Petru Balši i njegovu rodu; nu priobćit ću jih ovdje da budu svakomu na porabu, tko jih bude hotio sravnjivati s inimi izvori ob istoj stvari. Paqualigo piše 27. Prosin. 1509 iz Zagreba: „A questi zorni proximi vene in questa cita lo Illustre domino Piero Duca de Sancto Saba, che fo fiol de un fratello del presenta bassa de la Bossina, et che ha per moglie una zentil donna nostra de cha Querini, che fo fiola del q. Rdo. arcivescovo dno Francesco querini." On reče Pasqualigu, da ga je republika bila uzela u svoju službu sa 500 konjanika, nu da mu je poslje javljeno, da ga netrebaju; zatim reče, da je njegovu djedu „che era Duca della Bossina" republika darovala kuću u Mletcih, koju je poslje držao i njegov otac, ali da je kašnje ta kuća došla u ruke ženi Marka Loredana, koja jeprije bila za stricem Petra Balše: i buduć da ta kuća po pravu njega ide, zato moli, da bude dana njegovu sinu, predstavniku Ladislavu. Napokon veli Petar Balša, da je uviek pripravan stupiti u službu mletačku sa 500 konjanika „contra quoscunque"; jer premda su njegovi gradovi (castelli) u zemlji kraljevoj, to da je on ipak i mletački plemić, „che stima piu." Još reče, da je njegov stric, bosanski baša, otišao u Carigrad. — Zatim spominje Pasqualigo u dop. od 1. Ožuj. 1510 pismo Petra Balše, koje mu je pisao iz svoga grada „Camlich-a", i u kojem veli, da ga signorija zove u službu, nu on zahtieva, da mu se prije izplati 500 dukata. — Napokon spominje mletački poslanik vojvodu sv. Save u dopisu od 9. Srp. 1510, gdje su ga ugarski stališi bili zamolili, da bude posrednikom, kod svoga strica; tu pako veli za njega ovako: „Duca de sancto Saba, che fo fiol de un fratello de un certo bassa, che è ala porta."

[3]) Dop. od 15. Srp. „de li qual etiam li più principali sono Todeschi per natura et corruptibili per danari et forsi anche corrupti." Koga li razumije tu Bakač pod imenom Niemaca? Nisu li mu Niemci neugarski savjetnici kralja Vladislava?

[4]) Dop. od 23. Srp.

Digitized by Google

imala biti povjerena kraljeva vojska, bijaše takodjer Ivan Krbavski[1]); nu Pasqualigo piše već 14. Kolovoza, da je govorio s poslanici Ivanovimi, koji su ga uvjeravali, da se njihov gospodar nipošto neće Mletkom iznevjeriti. Napokon se pokaza, da je dobro poznavao Bakač okolnosti ugarske države, kada je uvjeravao mletačkoga poslanika, da se njegova vlada nemora ništa bojati za svoju Dalmaciju, te i Pasqualigo izviesti svoga dužda, da neće biti nikakove vojne: jer da kralj neima ni dinara, velmože su u medjusobnih svadjah itd., a Hrvatska da je tako opustošena, da nebi bila kadra prehraniti 15 dana hiljadu ljudi više nego što jih sada hrani. Te premda pretjerane rieči mogu nam biti svakako dokazom za jadno stanje Hrvatske u onoj dobi. U ostalom se može lahko pojmiti, da sada nije mogla pokrenuti politikom Vladislavova dvora Botova ponuda, koji je iznova izjavljivao po svojih poslanicih, da bi mogao sa jedno hiljadu do dvie hiljade konjanika mnogo miesta u Dalmaciji predobiti; ta je njegova ponuda ostala bez uvaženja, te je samo razjarila Bakača proti Botu do najvišega stupnja.[2]) Na kraljevu se je dvoru dalmatinska stvar smatrala već svršenom; Bakač je i rekao za nju: „abiit in rem judicatam! te je malo kašnje kralj prošao u Moravu i Slezku, a Bakaču se je našlo posla u Hrvatskoj, gdje mu je bila po smrti biskupa Luke povjerena uprava zagrebačke biskupije, poradi koje je početkom g. 1511 i sám u Hrvatsku pošao. Boraveći on u Zagrebu, doglasi mu Bot, da je papi ponudio svoju službu „contra quoscunque“ i da ga je pitao, da li bi se imao držati Mletčana ili pako njihovih neprijatelja, na što da mu je sv. otac odgovorio, da stoji na miru, dok on nedovede na konac njeko ugovaranje, koje je bio zametnuo sa francuzkim kraljem. Taj odgovor papin bješe Bakaču povodom, te je dao opomenuti dužda preko mletačkoga poslanika, da dobro pazi na papine korake, koji je kao čovjek promjenljiv.[3])

Veće znademo, da je Maximilijan još i tečajem g. 1511 Vladislava pozivao u svoj savez proti Mletčanom i na osvojenje Dalmacije (Knjiž. I. 539); Pasqualigo priobćuje svojoj vladi 15. Rujna, pod kojimi je uvjeti ugovor sklopljen medju rečenimi vladari, nu ujedno ju uvjerava, da će i sada ostati sve to ugovaranje jalovo i bez ikakovih posljedica.

Bakaču bjehu medjutim nastale nove velike brige: da se naime njekako dokopa papinstva. On je veće prije zahvaljivao mletačkoj republici, što je prijala njegovim željam u tom pogledu,[4]) sada je pako od nje tražio takovu uslugu, koja nam je dovoljnim dokazom za to, da se Bakač nije plašio ni podlih sredstva, kada se je o tom radilo, da postigne znatnu koju svrhu, i koja nas osim toga uvjerava, da su se ljuto varali ljudi u Ugarskoj, koji su misljeli, da Bakač neće tražiti papinske stolice, buduć da je u Ugarskoj „i kralj i papa i sve što hoće.“[5])

---

[1]) Podpuniji izcrp iz dop. od 25 Srp. veli, da su bili odredjeni vodjami: Belas Ferenz, bivši ban hrvatski, Osvaldo Corlatihi, Co. de Scepusio i Co. Zuan de Corbavia.

[2]) Dop. od 3. i 14. Rujna. Tu veli Pasqualigo za Bakača: „et iuro S. Sigria che la ne faria de questo mal officio notabel vendeta, mando sopra questo molte parole et chiamandolo sempre sto tristo et sto ribaldo.“

[3]) Dop. od 3. Svib. 1511. Pasqualigo veli, da je bio umoljen od Bakača: „che io scrivesse da sua parte a la Extia. Va. (duždu), che metesse ben a mente a li andamenti del Pont., acio da lui la non fusse decepta, perche come home l e mutabile.“

[4]) Dop. od 3. Svib. 1511.

[5]) Dop. od 7. Kolov. Tu veli Pasqualigo, da ga je molio Bakač, da piše signo-

Digitized by Google

Još' mi na konac preostaje, da pokušam pomoćju Pasqualigovih dopisah ponješto razložiti zgode hrvatske, koje su sliedile poslje smrti bana Andrije Bota i njegova druga Marka Mišljenovića.

Dasadanje je naše pripoviedanje svakomu dalo dovoljno podataka, da si stvori sliku života naroda hrvatskoga u dobi smrti bana Andrije Bota; jedno je samo, što se ovdje još naročito spomenuti mora, da se uzmogne točno shvatiti tadanji položaj Hrvata. Neimamo mnogo izvora za poviest ovoga vremena; nu i u onih, što jih imamo, pripovieda nam se ne morda svake godine, nego tako rekuć svakoga mjeseca o ljutih bojevih, sad većih, sad manjih, što su jih Hrvati s Turci imali. Njekoliko mjeseci prije smrti Botove bjehu Turci ponovili svoja navaljivanja na Knin i na njeka druga mjesta s tolikom žestinom, da je dao kralj Ljudevit izjaviti ugarskomu saboru, koji je bio započeo 5. Svib. 1511, da je u strahu, da će svu hrvatsku kraljevinu izgubiti, ako joj nebude brze pomoći. Na te je glasove odlučeno doduše, da se pruži Ivanu Krbavskomu i drugim hrvatskim knezovom od države novčana pomoć; nu trebalo je da novci teku, a to je bila upravo težka stvar.[1])" Zato su Turci i dalje navaljivali na našu zemlju, čineć osobito velike štete Bernardinu Frankapanu i zagrebačkomu biskupu.[2]) Na to bude doduše u polovici Rujna mir s Turci ponovljen: nu Hrvatskoj nedade ni on toli joj nuždne sjegurnosti.

Kada je taj mir sklapan, nije već živio ban Andrija Bot. On bješe umro njekoliko dana prije toga, doživivši još pred smrt svoju, da ga je kralj njegov opet u svoju milost primio.[3])

Na kraljevskom dvoru zavlada velika zabuna zbog smrti Botove, i ako se je pogdjekomu morda nada pokazivala, da će se Hrvatskoj lahko pomoći imenovanjem novoga bana, to morade i takove ljude strah obuzeti, kada su naskoro poslje Botove smrti u Budim prispjeli poslanici kneza Ivana Krbavskoga i Bernardina Frankapana, koji su po tih svojih ljudih kralju izjavili, da jim drugo neostaje, nego da se s Turčinom preko bosanskoga baše nagode i da mu harač obećaju, kada jim kralj nedaje nikakove pomoći i nikada nedrži što jim je obećao; a tu svoju nakanu da će odmah izvesti, čim budu vidjeli, da jim i opet neće biti na skoro pomoći od kralja. Takove ozbiljne i na zdvojenje Hrvata pokazujuće izjave djelovahu samo toliko, da je obećana hrvatskim knezovom brza pomoć; nu ujedno bješe izjavljeno, du će valjda sada i Hrvati imati mira od Turaka, pošto je š njimi istom prije njekoliko dana mir ponovljen[4]).

Na to se medjutim skoro zaboravi, a poglavitom stvari postade briga, tko da bude banom imenovan na Botovo mjesto. Veće smo prije vidjeli (Književ. I. 543), da su obje stranke, na koje se je tada Ugarska dielila, o tom nastojale, da svomu čovjeku pribave bansko dostojanstvo, od kojega je svaka izmedju njih očekivala za se znamenitu podporu: i zato se nemoramo nimalo čuditi, što je skoro pušten onaj kandidat, koga su s prva bili uzeli

---

riji, da li bi htjela u slučaju smrti sv. otca „dar li credito in Roma su banchi over altramente de qualche bona summa de danari pro consequendo facilius ipso pontificatu, perchè cum questo fundamento appresso li altri la non dubitaria deo duce et vita comite de esser suffecta al dicto Pontifice."

[1]) Dop. od 3. Svib., 16. i 21. Lip. 1511.

[2]) Dop. od 7. Rujna i 19. Stud. i g.

[3]) Dokazom je za to Pasqualigov dop. od 30. Kolov. Vladislav bješe naime odredio, da se Botu predadu stvari, za koje je on u Mletcih molio. — Danom smrti Botove jest u Pasqualiga 14. Rujan. Dop. od 5. Listop.

[4]) Dop. od 20. Listop. iz Budima.

Digitized by Google

izmedju hrvatskih velmoža; to bijaše pako Ivan Krbavski,[1]) koji je prijašnjim svojim životom dokazao, da doista ima više sposobnosti za vele težko u tadanjih okolnostih bansko zvanje nego li ikoji od onih, koji su od strane ugarske predlagani. Nu dočim se je odgadjalo konačno riešenje te najprešnije stvari, te se je medjutim samo tražio način, kako da se dobiju iz ruku Botove udove kraljevski gradovi, što jih je on držao, kanoti Senj i drugi, — i dočim se je oko kralja samo jalovo viećanje držalo, kako da se Hrvatskoj pomogne, a u istinu joj nikakova pomoć nije slana, niti od kralja, koji ništa nije ni imao, niti od velmoža, kojim žrtve nisu bile nit po imenu poznate i koji su svu stvar radje Bogu prepuštali, da on pomogne i bez njihova troška[2]): medjutim stigne viest u Budimu oko 19. Studena, da je Ivan Krbavski Turkom danak obećao, valjda nevideć načina, kakô da odoli njihovim navalam, — čemu je toliko znamenovanje davano, da je mnogi sada smatrao cielu Hrvatsku izgubljenom.

Još prije nego je Hrvatskoj dan novi ban, bjehu Turci i opet započeli neprijateljstva. Ljudem, koji si nisu znali protumačiti, kako mogu Turci navaljivati na hrvatsko zemljište, gdje je ipak mir š njimi nedavno ponovljen, otvoriše se oči, kada je donio oko 17. Ožujka 1512 iz Carigrada Ivan (ili kao što ga Pasqualigo drugdje zove, Jure) Hrvat listinu o miru, što je bio s Turci sklopljen. Sada se najme pokaza, da Turci nisu naročito spomenuli u toj listini i hrvatsku kraljevinu kao zemlju, s kojom bi imali na miru življeti. Da s toga nenastanu po rečenu kraljevinu još veće nevolje, odpravi odmah Vladislav drugoga poslanika u Carigrad, i to poznatoga nam Felixa Petančića, da izradi kod porte, da se sastavi druga listina, u kojoj bi se i Hrvatska naročito spomenula.[3]) Nu da se Hrvatskoj nije pomoglo ni tim putem, svjedoči nam sam Vladislav, gdje već nekoliko dana poslje toga traži novaca u Mletcih za oskrbu nekih svojih gradova, kanoti Knina i Klisa; a nješto kašnje nam se naročito pripovieda, kako su Turci iznova harali u Hrvatskoj, imenito na imanjih biskupa zagrebačkoga.[4])

U takovih se okolnostih nije mogla Hrvatska dulje pustiti bez vrhovne glave, i Vladislavu je valjalo već jednom odlučiti, komu da bude povjereno vladanje kraljevina, koje su se nalazile u tolikoj opasnosti. Buduć da on ni sam nije prijao strani Zapoljinoj, zato je lahko odbio Ivana Zapolju, koji je banstvo tražio za svoga brata Jurja,[5]) te je rado poslušao rieč svojih savjetnika, koji su mu za bansku čast predlagali nadvornika Emerika Perénya. Perényi, premda je sam o sebi mislio, da je većma kadar Hrvatsku braniti nego li itko drugi u Ugarskoj, nehtjede ipak u prvi mah primiti ponudjene si časti; te znajuć, u kakovu je stanju Hrvatska i koje su joj goleme potrebe, bješe on već unapried odlučio, da nikako neće poći u tu zemlju, ako mu nebudu dana dovoljna sredstva, da ju bude mogao braniti od Turaka. Kralj privoli napokon na sve njegove uvjete, te ga naročito ovlasti, da može za svoju plaću i za svoje čete i gradove rabiti dohodke zagrebačke tridesetnice i prihod od grada Senja i da u istu svrhu može slobodno u svojih kraljevinah poreze kupiti. Na taj način primi on bansku čast, koju mu je kralj još prve polovice godine 1512 podielio. Š njim su imala poći u Hr-

[1]) Isti dopis.

[2]) Dop. od 22. Listop. i 19. Stud. 1511. Pasqualigo veli za kralja i velmože: „el Re non attende se non la persona sua et non ha un ducato, li altri Signori ama assai piu el sparagno del suo cha el spendor et cussi se scorre remettendose al signor dio, che senza lor spesa trovi remedio al bisogno“.

[3]) Dop. od 17. i 26. Ožujka 1512.

[4]) Dop. od 27. Ožujka i 6. Srpnja 1512.

[5]) O Zapoljinu nastojanju u tom pogledu govori dop. od 7. i 22. Ožujka 1512.

Digitized by Google

vatsku još dva njegova namjestnika iliti podbana, i to Franjo Balaša, koji je njegda već sam banom bio, i Franjo Hedervári; nu nigdje nenalazim traga, da je to i učinjeno.[1])

Novi se ban mogaše nadati, da će naći u Hrvatskoj dobrovoljnu podporu ondašnjih velmoža: jerbo ga je Bernardin Frankapan „sa svimi ostalimi hrvatskimi knezovi“ pozivao, da primi ponudjenu si čast, unapried mu obećavajući, da će ga svi složno pomagati;[2]) pak kada je kašnje u zemlju došao, i zbilja mu Bernardin dade u službu jednoga izmedju svojih sinova,[3]) a on si sam izabra podbanom i kapitanom jednoga izmedju najznamenitijih hrvatskih velmoža, najme Ivana Krbavskoga iliti Karlovića.[4]) — Da mu kao banu u istinu dodju svi kraljevski gradovi u ruke, ugovaraše on još iz Ugarske s Bołovom udovom, kako bi se š njom izravnao, da ona preda one gradove, što jih je držala po smrti svoga muža kao zalog, dok joj se nebi izplatilo, što je kralj ostao dužan njezinu pokojnomu mužu (Knjiž. I. 543[5]). — Neobazirući se napokon Perényi na razjarenost, koja se je opet bila počela pokazivati proti Mletčanom, staraše se već unapried i za to, da si pribavi naklonost mletačke vlade, kojoj su se interesi u jednoj točki, glede Turaka najme, s interesi njemu povjerenih kraljevina sticali;[6]) a kao što se je on na Mletčane obazirao s navedenoga razloga, isto tako preporučivaše Pasqualigo po više puta svojoj vladi, da si ga ona drži prijateljem, ali ne morda u to ime, da uzmogne š njim u slozi boj voditi na Turke, nego poglavito zato, da on neupotriebi svoju moć, koja mu je s novim njegovim dostojanstvom znatno ponarasla, na štetu republike, ako bi joj se okolnosti morda na gore obratile.[7])

Prije nego li se je Perényi odputio u banovinu, držano bješe u Budimu na početku mjeseca srpnja državno vieće,[8]) u kojem se je najprije o tom radilo, „da se pronadje način, kako bi njegovo kraljevsko veličanstvo sa svojom djecom imalo o čem življeti: jer, buduć da su svi kraljevski dohodci razpoklanjani i založeni, dospjela su njihova veličanstva u toliko uboštvo, da više puta nisu imali što jesti.“ Da se doskoči toj bezprimjernoj nuždi kraljevoj, pruženo mu bješe nešto novca, da uzmogne preživljeti do Martinja, kada se je imao sastati državni sabor. Zatim se viećaše o tom, kako da se

---

[1]) Dop. od 7. i 23. Ožujka, 2. Trav. 1512. Glede vremena, kada je Vladislav Perényu podielio bansku čast, popunjuje viesti Pasqualigove drugi suvremenik, Mletčanin, po imenu M a r c a n t o n i o M i c h i e l. Iz dijarija toga znamenitoga muža, koje je on bilježio stranom u Mletcih, stranom u Rimu, i koji idu od g. 1511 do 1520, dobih nekoliko izcrpa dobrotom prof. Šime Ljubića. Glede naše dakle stvari veli Michiel, da je Pasqualigo pisao 2. Travnja, da je Perényi odredjen banom, nu da to još nije proglašeno.

[2]) Dop. od 22. Ožujka 1512.

[3]) Michiel K. 24. Kolov.

[4]) Id. 24. Listop. i g.

[5]) Pasqual. dop. od 7. Ožujka, 2. Travnja i 1. Svib. i. g.

[6]) Dop. od 22. Ožujka i 1. Svib. i. g.

[7]) Dop. od 7. Ožujka i 2. Travnja 1512.

[8]) O tom govori Pasqual. u dop. od 1?. Srpnja. On veli doduše: „Questi Signori congregati nella presente d i e t a gia hormai finita“; nu kašnje kaže, de je zaključeno držati o Martinju „un c o n v e n t o g e n e r a l i s s.o del Regno“: zato mislim, da se ovdje nemora uzeti državni sabor. Pasqual. i drugdje zove sastanke velmoža i kraljevih viećnika d i e t a m i, n. pr. u izvješćih ka g. 1509. Morda on prenosi ime dieta i na judicia octavarum.

Digitized by Google

pomogne Hrvatskoj; i u tom pogledu bješe odlučeno, da Perényi ima čim prije otići u svoju banovinu, pak da odredi po svojoj vlasti, što mu se bude nuždno vidjelo, hraneć sporazumljenje i prijateljstvo s Mletčani.

Nemogu se razstati s Pasqualigom, koji se je skoro poslje spomenutoga državnoga vieća povratio u Mletke, ostavivši u Budimu svojim nasljednikom Antuna Suriana, a da u kratko nedotaknem još jednu stvar, o kojoj se u njegovih dopisih spomen čini.

Mi znademo već, kako je Rieka i po drugi put pala Mletčanom u šake (Književ. I. 525); nu ona jim neostade ni taj put za dugo podložnom: jerbo Pasqualigo piše već 7. Rujna 1511, da je Rieka careva. Odatle su zatim gusari mnogo dodijavali mletačkim brodovom i njihovim otokom u Kvarneru. Nu s proljeća god. 1512 odprave Mletčani u potjeru za timi smjelimi brodari s Krka nekoliko brodova i mnogo barka; pak buduć da se je misljelo, da Riečani moraju znati, gdje se oni nalaze, zato se pokaže mletačko brodovlje pred Riekom: nu Riečani se nekako opravdaju, da neimaju nikakove zajednice s gusari, i tako jih puste na miru, a malo kašnje jim još i od cara stigne zapovied, da budu dobrimi susjedi mletačkim podanikom, buduć da je car učinio primirje na 10 mjeseci s mletačkom republikom.[1])

S tim mletačkim vojevanjem sa gusari stoji u nekom savezu buna Krčana, koja ide takodjer u ovo doba. Buduć da su najme Krčani znamemenite žrtve nosili proganjajuć one gusare, zato su mislili, da mogu punim pravom zahtievati, da jim već jednom budu podieljene polaštice, koje su toliko puta, ali sve zahman, od mletačke vlade tražili. Sada se tim više nadahu dobru uspjehu, što jim se je činilo, da mletačka vlada neće imati smjelosti, da jih u svojih još uviek pogibeljnih okolnostih odbije i tako razdraži. Oni se ipak prevariše u svojoj nadi. Nu o toj stvari nisam naumio ovdje dalje govoriti; progovorit ću o njoj drugda i u savezu s velikim pokretom, koji se je pokazivao ne samo na otoku Hvaru nego i po dalmatinskih gradovih, upravo u ono doba, kada je mletačka republika bila upletena u velike bojeve, i koji je na to smjerao, da se odnošaji medju vlastelom i pučani pravednije urede. (Konac će sliediti.)

Slovjensko jezikoslovje.

Kratak historičko-filologički nacrt.

Kolikim je blagom nakitio stvoritelj čovjeka, krunu sviju svojih stvorova, kada mu pada dar jezika! Što li bi bio čovjek, da mu nema ove izvrštine?

Zato je posve dostojna zadaća za čovjeka, da se bavi ovim odličnim predmetom, a i sretna je pomisao, razmatrajući savršenu vriednost samoga dara, diviti se neizkazanoj mudrosti darovnika.

I zbilja čovjek kano da je uviek osjećao ovu dužnost ter joj nastojao zadovoljiti. Od starih mudraca grčkih od Heraklita i Pitagore do Platona i Aristotela, pak od Rimljana preko čitavoga srednjega vieka sve do novijih vremena mnogo se mislilo i pisalo toli o jeziku u obće, koli o pojedinih na-

---

[1]) Michiel u Ožujku i Travnju 1512. Sanudo VI. 373.

Digitized by Google

pose, dakako sa svakojakih gledišta, s nejednakom srećom, s različitim uspjehom.

Ja sam rad ovdje nekoliko rieči tomu predmetu posvetiti u priegledu historičkom, da sebi i čitateljem u kratko predočim najvažnije pojave napredka jezikoslovnoga, da spomenem i ocienim djela onih znamenitih muževa, koji su u taj ogranak svoj trud uložili, svraćajuć se s obćenoga uviek na posebnu našu i širu (slovjensku) i užu (hrvatsko-srbsku) domovinu, nebi li svietle boje ove slike rasvietlile i nas, a što će nam se tamnije ukazati, da nas opomene i potakne.

Prvim korakom stupa čovjek do svake spoznaje — veli W. Humboldt [1]) — putem umnih kombinacija: istom kasno za njimi dolazi izpitivanje historičko; sporo i polagano razvija se osvjedočenje, da valja čovjeku prosto te neposredno motriti pojave i stvari po svietu, mjesto što umuje o kojekakvih izmišljenih sustavih. Tako se i o jeziku dugo te dugo umovaše, dok se najposlije probudila sviest za onu zakonost, u kojoj se na prem razne načine pojavljaju u svietu i čovječanstvu.

A Gramatika grčko-rimska kao τέχνη ili ars obilazi sav evropejski sviet te gospoduje izključivo sve do konca 18. vieka.

Kod Grka nahodi se puno filosofičkih reflexija o jeziku, iz kojih se vidi, da su što umjeli što nastojali cieniti ga i počitovati, a opet u empiričkom motrenju nedospješe prije aleksandrinske dobe ni dotle, da bi pojedine oblike rieči sastavili u savez gramatički, kamo li da taj nauk protegnu i preko grčkih granica na jezike susjedne.

Gramatiku grčku zametnuše izpitivanja filosofička. Već u doba predplatonovo bijaše ljudi, što su se zanimali za neke jezične pojave, kano ti: za narav glasova (kamo spadá i metrika), ali bez saveza s riečju, tražeći u tom po svojih filosofičkih nazorih samo neke prvotine (elemente) govora ljudskoga. Stranu retoričku unaprediše sofiste, umujući o danas tako zvanih „figurah". Nu do spoznanja pojedinih dielova govora i vrsti rieči, do razpoznanja njihovih oblika u sastavu gramatičkom, nedodje jošter ni doba Platonovo. Ako n. pr. Platon u Sofistu pravi razliku medju ὄνομα (ime) i ῥῆμα (glagol) — to nije stvar gramatička, već dialektička (logička). [2]) Istom veliki analitik staroga vieka, Aristotel, udje preko svojih kategorija u tu razliku, shvati pojam priegiba (flexio): πτῶσις, koju su rieč kasnije stoici ograničili na znamenovanje „padeža" s nazivi: γενική (roditeljni), δοτική (dateljni), αἰτιατική (tužiteljni ili viniteljni), pravdajući se s peripatetici, jeda li je i nominativ πτῶσις. [3])

Prava gramatika razvila se istom u Aleksandriji na temelju homeričkoga pjesničtva, i na kritici grčkoga jezika, koja cvatijaše osobito za Aristarcha. Njegov učenik Dionisij Tračanin (Dionysius Thrax) napisa malenu knjižicu: γραμματική, koja se do nas dočuvala, te je važna zato, što predstavlja nam za danas prvu i najstariju grčku gramatiku.

S ovom knjigom, koja da pravo rečemo, sadržaje posljedak svega dojakošnjega umovanja i iztraživanja grčkih filosofa i kritika, o jeziku, upozna Dionisij najprije Rimljane a preko njih u novom odielu rimskom, sav potonji sviet evropejski, kojim su načela grčke slovnice obilazila do dvie tisuće godina. Dakako da su kasniji gramatici koje šta izpravili i pridodali, ali u glavnom nepromieni se ništa: izvornik osta jedan te isti Dionizijev. Pratili mi razvoj

[1]) Ueber die Verschied. d. menschl. Sprachbaues str. 111.

[2]) Steinthal Geschichte der Sprachwiss. 138., Zeller: die Philosophie der Griechen II. 403.

[3]) Steinthal 296.

Digitized by Google

slovnički neprekinutim redom iz Aleksandrije u Rim, iz Rima u Carigrad, odavle ne franački zapad i kroz čitav srednji viek — sve jednako povraća se sustav gramatike Dionisijeve.

To je gramatika empirička, po imenu, koje si je samo nadjenula: γραμματικὴ τέχνη (lat. ars, umjetnost), što si prisvaja, da uči i podaje vještinu, dobro t. j. po slovničkih pravilih, govoriti i pisati. Njezin ustroj, iznikao iz jezika grčkoga, protegoše kasnije na sve ostale: za to se od nje niti nemože iskati, da će zaroniti u tajnu zakonost pojedinih jezika; ona neima pravoga dostojanstva znanstvenoga, njezina pravila neimaju nutrnjega saveza, kao što hrpimice naloženo kamenje nečini jošte nikakve zgrade. Pravila ove gramatike sastavljena su iz empiričke porabe, te imadu samo jednu svrhu, da služe za ravnanje, a kad je čovjek svoju svrhu postigao, t. j. da ih umije valjano činom uporavljati, tada je i svrha ovih pravila dokučena. Jer kada je čovjek okretan u govoru kojega god jezika, nije više od potrebe, da uviek na pameti ima pomenuto uporavljanje pravila; dapače refleksija i vjekovito spominjaje uzroka i pravila može lako čovjeka i smutiti, jer pobudjuje sumnju i nesigurnost. Odatle tumači se čudan pojav, da često i najtemeljitiji poznavalac svoga jezika neumije toli okretno govoriti i pisati, koli nenaučeni ljudi i žene. (sr Heyse Syst. d. Sprachwiss. 7).

Ovaka gramatika gospodovaše u srednjem i novom vieku sve do 18. stoljeća izključivo po svoj Evropi [1]): na zapadu po uzoru jezika latinskoga, na istoku po uzoru jezika grčkoga; a pošto je slovjenski sviet razdvojen medju istok i zapad, okrenuo se duševni život Bugara, Srba i Rusa onamo k Carigradu, dočim su Hrvati, Česi i Poljaci prionuli za zapad.

1. Iznad posebitih narječja žive u crkvi obreda slovjenskoga tako zvana crkvena slovjenština, pravo i po svom početku, narječje starobugarsko. Već u IX. stol. imadjaše gramatiku ovoga narječja na pameti Ivan exarch bugarski, koji ponukan po svoj prilici težkoćami, kako ih spominje u ‚prologu' k bogoslovju Damaskinovu (‚Nebesa' u rkp. XII. vieka) sr. ‚Priměri' 56—57, stavio se bio na prievod Damaskinove grčke gramatike, dodavši gdješto po koju primjetbu s obzirom na svoj t. j. bugarskoslovjenski jezik. Velika škoda, što se od ovoga djela samo početak sačuvao (u izdanju Kalajdovičevu, Moskva 1827). Zna se, kako je kasnije neka sudbina taj crkveni bugarskoslovjenski jezik razniela po cielom slovjenskom svietu, ali tako, da si je samo u Ruskoj i Srbskoj stekao takodjer izvan crkve snage i života. Nu na gramatiku istoga jezika nije se ni malo mislilo: odatle dolazi tolika izkvarenost sviju kasnijih „slavenosrbskih" i „slavenoruskih" spomenika s gledišta gramatičkoga. Kada se je dakle u 16. vieku iznova počelo ondje graditi, gdje

[1]) Za cara Justinijana življaše u VI. vieku u Carigradu Priscian, najslavniji gramatik latinskoga jezika. On osta svojim djelom: institutionum gram. libri 18., čitav srednji viek prvim uglednikom. Prieporod latinskih nauka počima Petrarchom (1304—1374), i njegovimi nasljednici u Italiji, te procvate koncem 15. i u 16. vieku u Rimu i Florenciji (sr. Bernhardy §. 19), odavle priedje u Francuzku (I. Justus Scaliger 1542—1609) i Njemačku (Reuchlin, Erasmus, Melanchthon, Sturm, Cellarius u 15.—17. stol.), osobito je pako zaslužna holandska škola (Lipsius, Hugo Grotius, G. J. Vossius). Medju novijimi jezici bijaše najranije gramatički obradjen provencalski (u 13. vieku), francuzki i talijanski istom u 16. vieku (sr. Diez Gr. d. rom. Spr. I. 78, 106, 120). Prvu talijansku gramatiku napisa slovjenske majke sin, dalmatinac Fortunio g. 1516. u Jakinu, koja je do g. 1552 doživila punih 15. izdanja. (sr. Diez, 78. Dolci de Vet. et praest. ling. illyr. praef.) — Istodobno pojaviše se takodjer gramatike slovjenskih narječja kano u Českoj od vremena Husovih, u Poljskoj od polovice 16. vieka, na koncu 16. vieka medju Slovenci, na početku 17. kod Hrvata, u 16. vieku kod Rusa.

Digitized by Google

je u IX. v. svoj posao prekinuo Ivan exarch bugarski, bijaše već odavna sviest jezična za mnoge oblike i zakone gramatičke prekinuta, niti se mogaše gramatika dokopati do čvrsta temelja prije vremena Dobrovskijevih.

Jedva bi vriedno bilo, da se spominju knjige, kano ti od god. 1591 gramatika „ellinoslovenskago“ jezika, pod naslovom: ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ, koja je štampana „vo Lvovê“, ili od god. 1506 gramatika „slovenska“ (kao prva od neke historičke vriednosti) od L Zizania štampana u Vilni, da nije s ovimi djeli skopčana historija kulture i duševni pravac najvažnijega naroda slovjenskoga, t. j. naroda ruskoga. Kao svagdje, tako se i u ovih knjigah u svakom redku iznovice pojavljuje težko robstvo, kojim bijaše Slovjenin skučen pod jaram duha grčkoga. Da za primjer navedem samo gramatičko nazivoslovje, kano „pripêvanie“ (προσωδία), „pravoslovie“ (ἐτυμολογία), „sъčinenie“ (σύνταξις) itd.

Manje se imamo čuditi, što je nutrnji ustroj sasvim prilagodjen jeziku grčkomu, tako da se srećom samo onoliko spominje iz gramatike slovjenske, koliko je sadržano već u grčkoj i za grčki jezik; dapače mnoge su razlike u jeziku grčkom, kojih u slovjenskom neima, zavele gramatika na pravila sasvim svojevoljno izmišljena. U tom je osobito zlo djelovala znamenita gramatika od Meletija Smotriskoga, što izadje na sviet god. 1619 „v' evju“ (blizu Vilne), pod naslovom „грамматики славенския правилное сунтагма“, a u nešto preinačinom izdanju Moskovskom od g. 1648 glavni je izvor, iz kojega potiče izkvarenost crkvenoga jezika u sve ostale gramatike, budući je odabrali za mjerilo tobožnje izpravnosti, prema kojemu bi mienjali i same knjige kod preštampavanja.[1]) Ipak ćemo rado oprostiti našemu Hrvatu-Jastrebarčaninu, Rafailu Levakoviću, što si je i on veoma želio, da kako ta knjiga u Rim dopre te mu olakša težko breme, što mu je upravo ono doba povjerila rimska propaganda, najme izpravljanje glagolskih crkvenih knjiga. Levakovićeva želja, mislim, da se nije izpunila, jer bi drugčije bio do kraja nagrdio naše glagolske knjige, niti bi taj lovor-vienac ostavio bio Karamanu, koji je Smotriskijevu gramatiku, kako se iza svega vidi, dobro proučio, dapače njegov vjerni drug i prijatelj M. Sović preveo je na latinski jezik.

Čudne li sudbine, koja nedopušta, da se razdruži, što je Bog i narav združila. U isto od prilike doba, kada je Karaman i Sović skrb imao, da se naši glagoljaši uče jeziku crkvenomu na temelju pomenute gramatike Smotriskijeve, bijaše ona trudom i nastojanjem Pavla Nenadovića preštampana u Rimniku (u Vlaškoj) g. 1755 za korist „srbske“ mladeži.

Da po toj gramatici nije nitko uzmogao poučiti niti pravoga jezika crkvenoga niti jezika srbskoga, razumije se od sebe; to bijaše smjesa dvaju narječja, bugarskoga i ruskoga, koja je u Ruskoj živjela životom crkvenim, a prije Petra Velikoga i svjetskim.

2. Ljepši i samostalniji bijaše zametak gramatički kod zapadnih Slovjena, naročito kod Čeha, zatim Poljaka i Hrvata. — Počamši od vremena Husovih broje Česi sve do 16. i 17. vieka napried mnogo važnih slovničkih knjiga. Beneš Optat iz Morave s Petrom Gzelom iz Praga i Vacl. Filomatesom iz Kraljevagradca nastojahu mnogo oko českoga pravopisa i skladnje: njihova „gramatika sedmerau stranku v sobě obsahující“ izadje prvi krat g. 1533 u Naměštu (još g. 1588, 1623), te je razdieljena na ‚orthografiu‘ i ‚etymologiu‘ ali se pod etimologijom nerazumieva današnje ‚oblikoslovje‘, koje se spisateljem po nekom razboritom nagonu manje potrebito činilo, da bi ga tumačili i razlagali rodjenu Čehu, već skladnja, o kojoj tvrde, da ima prilično oštroumnih primjetaba o razlici medju češtinom i latinštinom. Osobitu

[1]) Kopitar u Dobrovskoga Instit. 706—717.

Digitized by Google

zaslugu s toga »sravnjujućega« gledišta ima za češku skladnju Jan Blahoslav [1]), koji je po lat. načinu, ali veoma marljivo izradio tako zvanu „Syntaxis ornata". Nasuprot je gramatika Matije Benešovskoga (1577) ograničena na samo oblikoslovje (posvećena kralju Rudolfu II.), ali istom g. 1603 izadje prva podpuna gramatika od Laurentia Nudozerina: Gram. bohaem. ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo. Ovo djelo hvale Jungman Dobrovsky i Hattala: osobito se bavi razlikami dialektičnimi medju češtinom i slovenštinom; a Hattala tvrdi [2]), da poslije njega nije koračila gramatika česka do Dobrovskoga ni koraka napried.

I Poljaci se ponose veoma znamenitom literaturom gramatike empiričke, koja je sve polagano čitavo bogatstvo tanahnoga jezika poljskoga svela u praktična pravila. Kako je poznato, da je u Poljskoj dugo vremena ne samo gospodovao, već upravo i cvao latinski jezik, razvila se gramatika poljska sasvim po latinskoj, tako je Zaborovski g. 1529 u svojih: Rudimenta Gram. lat. počeo se obzirati i na jezik poljski (na pravopis); od g. 1568 ima gramatika od Stoinskoga (Statorius): Instit. l. polonicae. U 17. vieku znamenit je lingvista Meniński (Mesgnien), rodom iz Lotringije, koji baveći se oduže u Poljskoj, napisa nakon svojih putovanja državnih (kao tumač i poslanik po istoku), za Poljake gramatiku francuzku i talijansku, a god. 1649 izadje u Danskom njegova gram. poljska: gram. seu institutio polonicae linguae, iu qua etymologia, consructio syntaxis etc. Ovo djelo neosta bez upliva na kasnije gramatike. Najglavniju ipak podporu nadje poljska gramatika istom prošloga vieka u Kopczyńskoga Onufrija, koji stupiv u red piarista, posta u Varšavi profesorom; kasnije zabavljen u komisiji sastavljanjem knjiga elementarnih (1775) i uredjivanjem knjižnice, sakupi si tom prigodom bogata gradiva za temeljitu gramatiku polj. jezika. koju i sastavi, ponukan od Potockoga, na sveobću zadovoljnost. Ovo je djelo spisano dakako u duhu Adelung-Gotschedovom, kao što i Dobrovskijev „Lehrgebäude"; grametiku samu prati više drugih spisa, koji se jezika tiču, te služe stranom za razjašnjenje. Već su odavna ostala veća plemena slovjenska počela uvažavati jezikoslovni napredak 19. vieka, a Poljaci držahu se još uviek izključivo empiričke gramatike,[3]) kao što svjedoče gramatike od Kurganovicza (1841) Deszkiewicza (1846), Sierocińskoga (1847), Łazovskoga (1848) Żohovskoga (1852).

Duševni život Hrvata, nalik političkomu, bijaše nekoč razdvojen na ugarsko-latinski i talijansko-slovjenski. U Dalmaciji i Dubrovniku razvi se hrvatska književnost (pjesničtvo) već do vrhunca svoga u Gunduliću, a jedva se i pomislilo na gramatiku: što bi god tko pisao, ili pravije rekuć, pjevao, bijaše mu jezik poznat od malena djetinstva, iz kuće roditeljeve, i povrh toga ugladjen u plemenitih kruzih družtvenoga hrv. života; bez naputka slovničkoga odabra nepomućeno čuvstvo pjesničko milinje i krasotu jezika, kakova mu nebi nikada podala bila sama nauka gramatička. I zato je prva gramatika hrvatskoga jezika tudjincu namienjena, a ima pred očima praktičke (misionarske) svrhe i to je djelo čuvenoga Isusovca Bartola Kašića od g. 1604. Octo partes orationis — glavna je stvar i u toj knjižici: glasoslovja neima kao što i nigdje prije novoga prieporoda gram. znanosti; skladnju zastupaju kratka „praecepta de constructione", na broju 13. —

---

[1]) po rukopisu od g. 1571 izdana prviput u Beču 1857 od J. Hradila i J. Jirečka: Jana Blahoslava Gram. česká.

[2]) Srovnav. Mluvn. Praga 1857. p. XV.

[3]) Sr. Lavrovskoga ‚Zaměčanija' u Učen. Zapiski IV. Mikl. Lautl. X.

Digitized by Google

Naša je dakle gramatika započela s protivne strane, nego li česka, ondje sa skladnjom za urodjenika ovdje s oblici za inozemca (osobito Talijana); ali dok se u českoj gram. brzo popunilo i oblikoslovje, minuše kod Hrvata preko dvie stotine godina prije, nego li pridodje k oblikom skladnja. i to je istom plod najnovijih godina. U ostalom valja priznati, da je gramatika Kašićeva, u svojem ograničenom obsegu, svake hvale vriedna; ako nije razaznao svih oblika, opet je glavna načela tako izveo, da se u njih kreću još i danas naše obične gramatike (s riedkimi iznimkami), dapače sasvim odrješito valja tvrditi, da su starije „slavonske“ gramatike (Relkovićeva, Lanosovićeva, i starija Brlićeva), akoprem na šire otegnute, ipak prema Kašićevoj u nazadku. O toj našoj gramatici vriedno je još i to spomenuti, da Kašić, premda rodom čakavac, ipak uzima štokavštinu za temelj svoje nauke: tu se i opet vidi, kako je uviek sreća ravnala djelovanje naše, kako je u najvažnijih prigodah neka slutnja zastupala mjesto nerazgovietnih razloga. Taj isti pojav izilazi još većma na vidjelo kod naših znamenitih leksikografičkih radnja 17. i 18. stoljeća: Mikalja, Della Bella, Voltigi i Stulli radiše u jednom duhu, da pače isti prezaslužni Belostenec, premda je njegov zlata vriedni rječnik osnovan na kajkavštini, pripozna ipak ne samo prâvo, već i prevažnu znamenitost štokavštine. Ovim osamljenim i nesuvislim težnjam prošlih viekova nadjenu krunu dovršena posla ona bezprimjerna odvažnost kajkavskih Hrvata, kada su godine 1835.—1836. pristali uz načelo pače stavili se na čelo jedne književnosti štokavske, jednoga književnoga narječja štokavskoga. U tom smislu počima u nas i s gramatičkoga gledišta nova doba s „osnovom“ il. jezika od V. Babukića god. 1836. Ova bo ‚osnova‘ kao dvadeset godina prije Vukova ‚pismenica‘ čine u napredku gramatičkom, svaka svojim načinom, posve nov odsjek ne po njihovoj znanstvenoj vriednosti, već po osobitom samosviestno odabranom pravcu.

Koja je sudbina praktičke gramatike u naših susjeda Slovenaca, vidi se iz posebnoga, u ovom časopisu priobćenoga, članka od J. Macuna: odanle razabrat će čitatelj, da je gramatici slov. razložitiji temelj položio istom u 19. vieku čuveni lingvista, kranjac Kopitar. Jošter slabije stoje Lužički Srbi i Slovaci u Ugarskoj s literaturom gramatičkom. Kod L. Srba gornjih ima iz konca 17. vieka nekoliko gr. djela; n. pr. Principia linguae Vendicae quam aliqui Vandalicam vocant. Pragae 1679 (autor Jacobus Ticinus S. J.), zatim od g. 1689 u Budišinu štampana „Didascalia seu ortographia Vandalica“ od Bierlinga, ali najglavnije starije djelo jest gramatika od G. Mathaei, g. 1721; kod L. Srba dolnjih napisa g. 1761 gramatiku M. Johann Gottlieb Hauptmann. Velika je nevolja kod L. Srba, što su po vjeri razdvojeni, pak se ta razlika još u 17. v. uvukla u pismo i književnost, pošto su protestanti prionuli bili uz Niemce, (Frencel 1671), katolici (Ticinus 1679) uz Čehe [1]): istom u novije doba, osobito ponukanjem Jordanovim, povraća se sloga, odkada se s većim obzirom na zakone glasoslovne, temeljitije ustanovio i pravopis, pak je i stranka Budišinska nadvladala; pismo latinsko preotelo je do sele mah samo kod gornjih (i jačih) Lužičana. Da si čitatelj uzmogne življe i u primjeru predstaviti jadnu razcjepkanost naroda slovjenskoga, valja mu znati, da svi gornjolužički Srbi zajedno nečine 100.000, i dolnjolužički 80.000 duša, i opet su to dvie literature, i svaka od njih medju sobom — nesložna!

Nešto slična pojavlja se i kod ugarskih Slovena (Slovaka), od kada nastoje podići svoje posebno narječje, te ustanoviti slovensku književnost: Ber-

[1]) Sr. Jordan Gram. d. Wendisch-serb. Sprache. str. 15.

Digitized by Google

nolak u prošlom vieku napisa prvu slovačku gramatiku: Gramatica slavica Poson. 1790, nu s jedne strane nadje pristaša samo medju katolici, s druge strane prigovara mu se danas da nije najčistiju slovenštinu odabrao bio za porabu književnu. Zato su i poslije Bernolaka samo katolici pisali slovački, a protestanti, kao i prije, česki. Na čelu novoga nastojanja stajaše Štur; uz njega pristaše protestanti i katolici; nu Štur bijaše vatren domorodac, ali slab filolog, te hoteći izbjeći pogrješkam Bernolakovim, spade u protivnu pogrješku pretjerane skrajnosti. To je, kako Hattala[1]) i Viktorin[2]) tvrde, glavni uzrok, što je i njegovo djelo propalo. Novi život slovačkoga narječja osnovan je na gramatičkih spisih Hodžinih i osobito Hattalinih. Istina da Slovaka prema lužičkim Srbom ima golem broj; neda se nijekati ni to, da u novije vrieme, pod okriljem Matice slovenske, napreduju, da je prava radost (do konca g. 1864 imadjaše glavnica Mat. slov. preko 50 hiljada for.), sa svim tim s gledišta evropejskoga nemože se njihovo makar i najplemenitije nastojanje nikako odobriti, van da ga shvatimo, kao samo sredstvo, koje do druge svrhe vodi, u onom smislu, kao što liepo kaže i sam Viktorin[3]): „Ja sam već višekrat javno izrekao. a mnienje svoje opetujem i sada, da kad smo si mi Slovaci, obaziruć se poglavito na naše domaće potrebe, podignućem narječja slovenskoga na jezik književni stvorili vlastitu narodnu književnost, niesmo niti smo mogli imati na misli, da se cjelovito otrgnemo od književnosti česke, to jest, da bismo odsele u književnosti bili prema Čehom ono, što su oni prema Rusom, Poljakom i Jugoslovjenom. Tko bi naš položaj tako uzimao, niti bi dobro poslužio Slovakom, niti Slovjenom u obće. Književnost naša strogo slovenska mora i odsele s kujiževnošću českom sačinjavati jednu nerazlučnu literaturu československu."

Čim je književnost i život književni u kojega naroda slabiji, tim je veće i gospodstvo gramatike. Nevalja nikada, da gramatika književnost vodi, mjesto što bi je pratila te izpravljala njezinu formalnu stranu. Narod slovjenski, razkomadan u množinu plemena i narječja, živim nam je dokazom, da je tomu zbilja tako. Što su plemena manja (n. pr. upravo pomenuta oba lužičko-srbska, slovensko, slovačko), prouzrokuje svaka promjena, svaki napredak, dapače kadšto i nazadak gramatički podpuni prevrat u književnosti, svaka samovolja gramatička nadje namah odziva u književnosti, koja upravo tiem dokazuje, da neima nikakova ili barem slaba temelja u životu narodnjem. Ja bi mogao istinu ovih rieči dokazati i samim najbližim našim primjerom, ali volim ostaviti svakomu razumnomu čitatelju na vlastito razmišljanje. —

Za protivni dokaz, kako se najme sva gramatička mudrost morala napokon pokloniti živomu izvoru narodnje rieči i govora, navesti ću gramatiku rusku. Već je gori kazano, da su do Petra Velikoga Rusi znanje svoga pismenoga jezika (neorganičke smjese) ponajviše vadili iz Smotriskoga, i ponovljenih, a stranom izpravljenih izdanja njegove gramatike. Može se reći, da je svako novije izdanje njegove vlastite ili tudje nu u njegovu duhu sastavljene slavenoruske gramatike ponešto uštinulo od one mrtve i narodnjemu životu nepoznate jezične smjese, te nateglo na korist živoga ruskoga jezika, dok napokon za Petra Velikoga navali izobraženost zapadnja poput talasajućeg se mora u narod ruski, a novim ovom valovom zapadnjim i novim pojmovom nedotječe više izderana stara haljina slaveno-ruska. Iznova zametnuše borbu dva duševna protivnika, ali sada neodrža više pobjede ari-

---

[1]) Gram. ling. Slovenicae 1850 pag. XV.

[2]) Gram. d. slovak. Sprache 1864. str. 3.

[3]) sr. na naznačenom mjestu str. 265.

Digitized by Google

strokratizam crkvene slovjenštine, već život narodnji. [1]). S ovom je pobjedom u gramatičkom smislu skopčano ime prvoga ruskoga gramatika Lomonosova. Njegova gramatika izadje prvi put god. 1755, iste godine, kada je osnovano prvo rusko sveučilište u Moskvi, te doživi za piščeva života — jedanaest izdanja. Već je to dovoljan dokaz, koliku je pobjedu održao novi princip ruske književnosti.

Medjutim Lomonosova gramatika dodje u sviet upravo ono doba kada se ‚empirički‘ pravac ‚artis gramaticae‘ najbujnije razcvao bio pod načelničtvom Gotsched-Adelungovim — a to je ubilo njezin napredak. Kako valja ove rieči razumjeti, uvidjet će se najbolje iz samoga kratka opisa onih gramatičkih načela, koja su, što sam sprieda rekao, gospodovala već od starih vremena grčkih i rimskih po cieloj Evropi, pak ih u prošlom stoljeću dotjeraše do najslavnijega svršenstva pomenuta dvojica njemačkih filologa.

To je tim važnije, da se spomene, pošto znamo, da je Adelungovim duhom disao, a stranom (kao n. pr. u nas) još i danas diše malo ne savkolik život gramatika slovjenskih.

III. Filologom [2]) latinskim i grčkim bijaše uviek iz sasvim dokučivih razloga gramatika samo sredstvo, de se što prečim putem dodje do onolike razumljivosti, koliku zahtieva dotična literatura, tko bi je želio u izvorniku čitati. Tečajem vremena razviše se kojekakva, mnogo puti na predsudah osnovana, načela i uzori klasičnosti, što se kod mrtvih jezika dade lako izvesti, i to bijahu pravila za svačije nasljedovanje. [3]) Po istom kalupu sastavljene su zatim i gramatike svih živućih jezika, naročito Gotsched-Adelungova: za načelnu razliku ob odnošaju, u kojem se nalazi učenik prema tudjemu i prema svojemu jeziku, nije se ni malo pitalo. Stari skolastički schematizam zadrža svoja prava i nadalje: po uzoru lat. jezika na temelju krivih načela privilegovane klasičnosti sagradjena pravila bijahu barikade, za koje bi se takove gramatike sakrivale, osudjujuć sav život, ako nije dobro pristajao u njihov „schema“. Ovako se mogaše slučiti slučaj, da je praktički, skolastičkom gramatikom uzgojeni filolog predavao pravila o valjanom upotrebljivanju narodnoga jezika učenikom, koji su može biti mnogo pravilnije govorili od svojih učitelja. Naravska posljedica bijaše, da se gramatika smatrala pustom, bezkoristnom igračkom, koja ubija duh fragmentarnimi logičkimi kategorijami i na mjesto živa razložita razumievanja predlaže mrtvo pravilo. Neda se zanijekati, da je Adelung znao i stariji jezik (srednjonjemački i staronjemački, gotski), ali neimajući historičkoga smisla nije umio odanle izvadjati koristna nauka o historičnom razvoju, niti valjano suditi, koje li prednosti ima jedna doba jezika pred drugom. Po njegovu pojmu bijaše drugi četvrt prošloga stoljeća zlatna epoka njemačkoga jezika, pred kojom neka bi se zastidila sva ostala vremena poradi svoje prostote i neugladjenosti. Po ovakovih nazorih dolaze kadšto i najvrstniji pisci u protuslovje s pravili gramatičkimi. Zaista je vriedno čuti što pisa nekoč Göthe Uvarovu [4]): „Ja vas prosim, i u slučaju nužde, zahtievam od Vas obećanje: da

---

[1]) Sr. Davydov u predgovoru k novomu izdanju Lomonosove gram. S. Ptbrg. 1855. str. IV.

[2]) Znamenovanje ove rieči protumačit ću niže.

[3]) Za latinski jezik i stilistiku znamo, da je takovim uzorom smatran Cicero; obične gramatike latinske mogle bi se pravije prozvati gramatikami jezika Ciceronskoga; to su stranom još uviek posljedice onoga Ciceronianisma koji je cvao u 16. stol. Sr. Bernhardy röm. Lit. 101.

[4]) Sr. отечественыя записки 1859 tom. 125 str. 60.

Digitized by Google

nevjerujete nijednomu od Niemaca, kada će izpravljati vaša (njemačka) djela. Doista njihovo izpravljanje oduzima piscu upravo ono što u mojih očiju sačinjava njegovo osobito dostojanstvo, a podaje mu mnoge takovih krieposti, za koje ja ni malo namarim. Koristite se mirno svojim ogromnim dobitkom vašega neznanja pravila njemačke gramatike: evo ima već trideset godina, što se ja staram, da ih zaboravim!"

Istinu ovieh rieči potvrdjuje i ruska gramatika, koja ima svoju veoma bogatu književnost. [1]) U duhu i pravcu Adelungovu valjalo je već Lomonosovoj gramatici, kao zasniećenoj pučkimi skvrnami, ustupiti mjesto „Rukovodstvom" (Anleitung), što su za uzor primila govor karamzinski, a kasniji uspjeh ruskoga jezika, u djelih Gribojedova, Krylova, Puškina, nenadje više razloga niti opravdanja u takovih gramatičkih ‚rukovodstvih': usljed toga nadje se n. pr. prvi umjetnik i poznavalac ruskoga govora, Puškin, u čudnom protuslovju s mnogimi paragrafi gospodujuće u njegove vrieme gramatike. [2])

Ovakove gramatike — veli Buslajev — na toliko su odaljene od svakoga pojma o zakonih, po kojih se obrazuju gram. oblici, da pod jedan obći zakon stavljaju stvari skroz formalne, ortografičke, uzporedice s onimi pojavi koji su osnovani na nutrnjem ustroju. Tako n. pr. u glavi o pravopisu miešaju pravila o porabi ѣ, kojega se znamenovanje može opredieliti jedino historijom jezika, i namah zatim o porabi velikih pismena na početku svakoga stiha itd. što su stvari pripadajuće pukomu običaju.

Držeći su načela: po pravilih govoriti i pisati, polaže empirička gramatika svu važnost u oblike i bez zakona glasovnih; u skladnji nestavlja za temelj izrjeke već se vrti najviše oko porabe padeža i vremena, tumačeći ih ne po životu jezičnom nego po zahtievanju „zdravoga razuma": jednom riečju, po takovu sustavu mjeri se živi govor naroda o mjerilo mrtvo, ponajviše o jezik latinski.

Ovo ubijajuće načelo, poprimito u Gotschedovsku gramatiku iz gramatike jezika mrtvih, ostat će u njoj dotle, dok se ona neobrati k narodnomu jeziku kao živoj rieči, što je vječito mlada i neiztrošivo bogata, u svojih promjenah historičkih i mjestnih, i dok ona neopredieli pravilnoga odnošenja nekojih novština i osobina, unesenih u jezik djelî uzornih pisaca, k onoj živoj cielosti, koja se zove jezikom narodnim. [3])

Borbe je trebalo, da se ovoj empiričkoj gramatici otme neograničeno gospodstvo i obore njezina načela. Kako se pak ta borba zametnula, koliko li je do sele preobladala kod pojedinih slovjenskih narječja, gledeć na njihovu gramatičku literaturu, o tom govorit ću kasnije, kada svršim drugu polovicu staroga jezikoslovja, koje gospodovaše do konca 18. stoljeća, t. j. etimologiju.

B. Etimologija grčko-rimska i njezin nenapredak prije 19. stoljeća.

Rekao sam sprieda, da se empirička gramatika i kod samih Grka kasno razvila: rieči φιλόλογος, γραμματικός i κριτικός [4]) bijahu nekoč širega zna-

---

[1]) Literaturu gram. rusku do g. 1855. naći ćeš točno izbrojenu u pomenutom akad. izdanju Lomonosove Gram. 1855.

[2]) Buslajev Opyt Gr. str. V.

[3]) Busl. str. V. sr. Hattala u Čas. Č. Muz. 1864 str. 190.

[4]) Lehrs de vocabulis φιλ. γραμ. κριτ. in opere: Herodiani scripta tria p. 379 ss. i Steinthal: Geschichte d. Sprachwis. 375 ss,

Digitized by Google

GRADSKI MUZEJ KULTURE

menovanja, nego li danas. N. pr. rieč γραμματική imadjaše od 3. stol. pr. Is. napried značenje današnje „filologije" t. j. gramatik nebijaše samo onaj, koji tumači γράμματα (naški: knjigu) s leksikalne i gramatičke strane, nego i onaj, koji presudjuje vriednost pisaca s'gledišta kritike i estetike.

Niesam si uzeo zadaću, da obširno razvijem ovo znamenovanje grčkoga izraza sa svimi posljedicami, koje se odavle izvode za cielu nauku; samo jednom riečju spominjem veliku i dugotrajnu borbu o analogiji i anomaliji, prema kojoj su različito glasila i sama načela kritička, n. pr. kod uredjivanja homeričkoga teksta. Pojavi ovi, kao što su za staru gramatiku bitni, važni i poučni, netiču se pobliže slovjenskoga napredka, koji je u svoje doba preuzeo svršeni posao, nakon izvojevane pobjede. Za nas je osim već opisane empiričke gramatike samo toliko važno, da se obazremo na načela etimologička, što su od grčkih filosofa potekla, a zatim nepromienjena ostala i bez napredka upravo do 19. vieka; važnost njihova sastoji se u tom, što je na tom temelju osnovan velik znanstveni trud mnogih čuvenih muževa slovjenskoga, i napose našega hrvatskoga naroda.

Sva vriednost stare etimologije visi o tom, kako su shvaćali postanak rieči; po tom bo ravna se i tumaćenje. Duševni je nagon svakoga naroda, da želi rieči, koje izgovara, takodjer razumjeti: odavle tako zvana pučka etimologija, koja će više krat čudnim načinom rieč izvrnuti, samo da je dobije u savez s kojim poznatim znamenovanjem. [1]) Najveće su u tom vriednosti imena vlastita, što davaju povoda prekrasnam pričam narodnim, iz kojih bi se tobože imao tumačiti postanak imena, premda je obično istina upravo protivna, t. j. da je mašta narodnja istom po imenu i priču stvorila. Sr. u rječniku Vukovu pričice kod rieči: branegovići, varica, vuk, dvorište, dečani („odeči oči"), zatronošiti, zvornik, koviljača, koznik, korona, kotor („kod tora") itd. Kako je u našem narodu sila takovih pričica, liepo ih umije i narodna pjesma uplesti; za primjer navesti ću ona dva dokaza iz „Osvetnika": Drobnjak (na str. 11.) i Zubci (str. 67). Takova je etimologija i ono, što se u Arkivu IV. str. 145—146 spominje, da je ‚Bosna' postala od „vozna", a ‚Bospor' od ‚uzpor', ili ‚Neretva' od ‚neredna'.

U takovih je primjerih izrečen tajni savez izmedju jezika i predstava narodnje duše: što se koji jezik manje pokrenuo, i manje silovitieh promjena doživio, to se bogatije uzčuva u njega etimologija pučka. Kroza sav starogrčki život življaše vjera, da medju riečmi i označenimi predmeti ima nutrnji savez, tako da čovjek nesviestno, bi reć po naputku viših sila, riečmi, koje nadieva osobam i stvarim, očituje njihovo pravo biće i buduću sudbinu. I u nas ima u pričah i pjesmah dokaza, da je već unapried ime naviештalo osobi sudbinu, kao kakov omen. Tako je u prekrasnoj narodnoj pjesmi (u Vuka II. br. 16.) nadjenula majka ime sinovima: ‚Predrag' i ‚Nenad' i ovdje je u svakom imenu nekim načinom i njihova sudbina, jednoga prema drugomu.

Nenad govori Predragu:
Ta ti li si mi, moj brate rodjeni!
Vala Bogu, kad sam te video,
Te me živa moja želja minu

Predrag govori Nenadu:
J'o Nenade, moje jarko sunce!
Rano ti mi ti beše izišlo
Pa mi tako rano ti zasede!

Kada se iza mitičkih genealogija zametnulo kod ionskih filosofa razložito umovanje o svemiru i o postanku sviju naravnih stvorova, upotrebiše pojedini mudraci etimologije pučke za dokaz svoga umovanja: još danas ima

[1]) Sr. Zeitschr. f. vergl. Spr. I. „über deutsche Volksetymologie"; Zagr. progr. za god. 1861, str. 9.

Digitized by Google

traga etimologijam Heraklitovim [1]), a rado baviše se tim i Pitagorejci. Ali najvažniji jest Platonov dialog: Kratylos, gdje se na temelju pojmova φύσει budi νόμῳ, koji su ono doba tako rekuć cielim duševnim svietom kretali, pita i za postanak rieči: jeda li su νόμῳ ili φύσει. Učeni tumačitelji Platonovih dialoga nisu jošter došli do složna rezultata, koliko je šale, koliko li istine u nagomilanih ondje hrpimice etimologijah: Steinthal razlikuje se najveće od običnoga mnienja, kadno Platonovu ironiju smatra ironijom na samoga sebe, za kojom da je zakrivena ozbiljna volja, sagraditi pravu etimologiju, kada bi samo uzmogao. [2]) Bilo to kako mu drago, svakako je Platonovo etimologizovanje veoma strašno, te bi, makar ga i za šalu uzeli, mnogo štete nanielo svojim primjerom, da je istina, što Curtius veli [3]) da je tim Platon i druge potaknuo, da ga nasljeduju. Nu ja držim, da Curtius krivo čini Platonu, ako li misli samoga njega na odgovor povući za sav kasniji etimologički nesmisao: ta onu pustu samoraslu etimologiju nalazimo svuda i prije i poslije Platona.

Osobito bijahu nagnuti etimologiji Stoici, od kojih lako da proizlazi i rieč ἐτυμολογία; jer po njihovu uvjerenju o jeziku, da je φύσει ili φυσικῶς, t. j. da se sam iz sebe u čovjeku radja, treba da su mu i ὀνόματα upravo ἔτυμα t. j. istinita ili prava. [4]) Zadaća je dakle njihova da dokažu, kako se liepo slažu predmeti sa svojimi imeni, a tomu za volju ulagali bi obično predstavu u rieč, ako je i nije ondje bilo, samo da bude kolik tolik savez sa znamenovanjem, a da etimologija barem na uho dobro zvoni: i od najsilovitijih promjena glasovnih niesu ni malo zazirali.

Etimologička načela stoička izbraja sv. Augustin [5]) ovako: „ut res cum sono verbi aliqua similutidine concinat, n. pr. aeris tinnitus, equorum hinnitus, ovium balatus, itd.; može biti takodjer similitudo tactus [6]), n. pr. kaže se, da rieč lene ili voluptas ‚leniter sonat', ali da je ‚asperum', kada izgovorimo crux; k ovomu dvojemu valja još dodati similitudo rerum inter se, n. pr. crura veli te zato, što je stvar (kraci) slična onoj, koja se imenuje crux; nadalje ad abusionem, da se uzima rieč iz bližega susjedstva sličnosti, kano ti piscina (ribnjak), ako i neima u njem riba; napokon ad contrarium [7]), kano ti: lucus, quod minime luceat, bellum, quod res bella non sit, foedus, quod res foeda non sit.

Ali da bi se mogla ova načela još samovoljnije izvoditi, valjalo je sagraditi što širu podlogu, kakovu sadržaje Varronova izrjeka: ut verba literas alia assumant, alia mittant, alia commutent — a zatim, da se smije svaka rieč kao tobožnja sastavljenica [9]) razdrobiti u najsitnije čestice — i eto nam bogate džebane, da ovakom etimologijom ako smo voljni uništimo čitav sviet.

---

[1]) Steinth. 172.

[2]) Susemihl: Plat. Philosophie I. 153.

[3]) Steinth 105.

[4]) Curtius Grundzüge der gr. Etymologie I. 6.

[5]) Zato je stara slov. gramatika prevela grčku rieč slovjenskom pravoslovie!

[6]) Principia dialecticae c. 6.

[7]) To su načela onomatopeje; koja pred sudištem novije etimologičke znanosti sve to većma pada i cienu gubi: sr. Pott. Et. Forsch. II. 259.

[8]) Da se i same sličnosti u znamenovanju, kamo li istom toga valja čuvati, opominje Curtius Grundz. I. 7, i 65—67.

[9]) O ovakom raztvaranju, osobito sredstvom praefixa, prigovara i to pravom Curtius [Gr. I. 35] postupanju Pottovu, i osobito Benfey-evu.

Digitized by Google

Premda na taj način etimologija postaje pukom igračkom, koja bi se da je baš do nevolje, i mogla dozvoliti filosofom ili gramatikom, ali tako da iz svojih igračka neizvode nikakovih daljih posljedica — mora se ipak izpovieditі, da su žalibože mnogi učeni ljudi i to ne samo prošlih viekova, nego još i prije nedavna ovu šalu za živu istinu uzeli, te svoja trudna i sasvim ozbiljna iztraživanja na piesku sagradili. Za primjer ovakova zaludna posla ograničit ću se na nekoliko slučajeva iz naše prošlosti, kojim već unapried to dodajem, da je upravo ovako, kao što ćete ovdje od naše strane čuti, bivalo i drugdje po svietu.

Mi se smijemo, kada čitamo, da su se Hrvati nekoč zvali Curetes ili Corybantes (Thom. Archid. Hist. Salon. c. 7), ili da je Spalatum skraćeno od Salonae palatium (Madius c. 15. Schwandt. III. 645); nu kada i muževi tolika oštroumlja marljivosti i nauke, kao što su Mauro Orbini, Dolci, Appendini, Katančić, Krčelić itd., utemelje iztraživanja svoja na plitkih etimologijah, tad valja da žalimo što su bezuspješno potrošene sile duha čovječjega na stvari ništetne.

Što ja znam, kod nas je Dubrovčanin Mauro Orbini prvi povjestnik, koji u djelu „Il regno degli Slavi" uzima u pomoć dokazivanje etimologičko, da podupre svoje kombinacije etnografičke, osnovane na sv. pismu o potomstvu Jafetovu, od kojega bi bili kao jedan ogranak preko Azije i sjeverne Evrope, naročito Skandinavije, na jug došli Iliri (kao Slovjeni.[1]) Množina izvora, iz kojih se vidi, da je vadio svoje dokaze, s natrpanim silnim sadržajem, i upravo spomenutim novim nakitom etimologičkim — sve to zajedno uzrokova, da se oko njegova imena obavio neki nimbus čudesne mudrosti i proročanstvena ugleda. da su nasljedni povjestnici vjerno izpisivali iz njegove knjige skoro sve nesmislene hipoteze, koje se što dalje to pouzdanije pripoviedaju kao posve dokazana istina. Tako se dan današnji u nas iztraživanje povjestno i napredak jezikoslovni jednako bore i opiru proti zastarjelim načelom i predsudam.

Nije od potrebe, da etimologiju Orbinijevu ovdje obširnije tumačim, pošto sam uvidio, da je iz njega ponajviše svoje dokaze izvadio Dolci, pak ću jih ondje razložiti na temelju filologičke i etnografičke razprave Dolcieve, ostavljajuć povjestnika Orbina, da ga vještija glava ocieni i njegovu nekritičnost dokaže.

Sebastijan Dolci[2]) bijaše na glasu kritik dubrovački u prvoj polovici prošloga vieka; njegove umne, ali po svoj prilici kadšto prestroge i neosnovane kritike zapodjenuše mu mnogo protivnika; mi ćemo ga ipak rado i lako ondje opravdati, gdje mu je živahno čuvstvo prekipilo od jeda, gledeć očevidno preziranje pravih krieposti naroda slovjenskoga: medju najzname-

---

[1]) Dočim Konst. Porph., pop Dukljanin, Toma arcidj., Madius — slovjenstva ilirskoga jošte ni riečju nespominju, valja nam medju najstarije pismene viesti o tom predmetu spomenuti onaj poznati papinski odgovor iz 13. stoljeća (Theiner, mon. br. 98 str. 78), gdje je već identifikovan s. Jerolim (Ilir) s kasnije nadošlimi Slovinjani t. j. s Hrvati i Srbi. A neima sumnje da je upravo slavno ime Jerolimovo najpoglavitiji povod, što se ovo mnienje kasnije na toliko razširilo i tako čvrst korjen uhvatilo. Zato se i vodi sve od Tome arcidjakona napried neprestana pravda o Jerolimovoj domovini, koji je ne samo u crkvenom već kasnije i narodnom smislu postao ponos „ilirskoga" naroda, te su se oko njegova imena kretala iztraživanja najvrlijih naših umova, upravo onako, kao što se probudjeni duh slovjenstva rado bavi s djelovanjem sv. Cirila i Metoda.

[2]) Njegov život u Appendinia Notizie istorico-critiche II. 27; zatim Cantù u Galleria di Ragusei illustri.

Digitized by Google

nitije prednosti naroda slovjenskoga broji Dolci s ponosom naš jezik. Ono isto nadahnuće za slovjenstvo, koje se u mnogih dubrovačkih pjesnika sjajnim načinom i oduševljenimi riečmi očituje, potaknu i njega na razpravu: de illyricae linguae vetustate et amplitudine. (U Mletcih g. 1754.)

Pravac iztraživanja naznačen je riečmi: „omnium linguarum origo, si primaevam excipias, a turri babylonica est repetenda“, a prije potopa i još poslije 253. godine da su svi ljudi govorili jednim (evrejskim) jezikom (p. 4). Ovo načelo nije novo,[1]) pače upravo u 17. i 18. vieku potrošena je na riešenje istoga pitanja golema mudrost i neutrudjena revnost, da se dokaže, kako li se mogu svi jezici iztumačiti iz evrejskoga.[2]) Dolci neće da se mieša u pravdu, jeda li se onaj jedan jezik raztvorio u 70—75 ili u 72 itd. jezika, već misli, da jih svakako još i sada ima nekoliko „quas matrices atque cardinales jure optimo vocitamus“ (koli nejasna slutnja razredbe današnje!), a medju ove da spada jezik ilirski. Ovim imenom shvaća Dolci sve Slovjene, da jih uzmogne izvoditi genealogički od Kadma, otca Ilirova, Celtova i Gallova: ovako naravski da su ‚Illyri‘, ‚Celtae‘ i ‚Celtoscythae‘ — jedni te isti. Ono drugo ime Slavi neće da izvodi od ‚slovo‘ već od ‚slava‘; njegovoj bo etimologiji nesmeta ni malo, da je u najstarijem obliku rieči samoglas *o*,[3]) dapače da podkriepi smisao ovoga imena, spominje analogije Heruli (to su: hrli!) i Weruli (to su: vrli!). Tračani i s njimi pomiešani Daci i Gete opet su mu jedno te isto s Iliri (dakle Slovjeni!), a Parti, prognanici skitski, dobiše ime od našega glagola prtiti, koji u zapov. načinu, i još po dalm. krivopisu dobro glasi: parti! t. j. kao što Dolci prevadja: vasa collige. Jošter jači dokaz, da su Tračani zbilja slovjenski narod, izvodi Dolci iz Strabonova tumačenja: bria (civitas) i selyos (oppidum); jer bria da nije drugo nego naš brieg, a selyos naše selo. Njegovu dakle umovanju nestoji na putu, što je u selymbria tobožnje slovjensko selo prvi dio sastavljene rieči, a ni toga nezna, da ako bi se u bria i zbilja nahodio neki trag onomu, što je u germ. jezicih (got.) baurgs ili slov. brěgъ kod imena vlastitih, ipak nebi bilo tim još ništa dokazano, van da su bili indoevropejskoga koljena. Nekakov Dodanis ili Rodanis, otac Ilira, izvadja se po Dolciu iz rod ili rodno (p. 17), Molosi to su naši — Miloši! a Dodonejci stoje u savezu sa Dundo (p. 19)! — I tako ide jedna etimologija za drugom, dok nije najposlije samomu Dolciu dosadilo, jer veli: „quod si in deducendis rerum etymologiis tum ludi cum lusus ingenio est — hanc meam coniecturam prorsus abicias“; ipak umah zatim tvrdi sasvim ozbiljno, da je dodonski Jupiter onaj isti, što ilirski Jakobog (fortis deus). Napokon još jedan dokaz tračkomacedonskoga slovjenstva sastoji se u rieči Livijevoj: bylazora (to je po ikavskom narječju! dakle naši Čakavci!!) i u epirskom nazivu za Ahila aspetas (to je naški uzpet!).

Svatko će danas u takovu sravnjivanju i izvadjanju najprije pitati, kako bi najstariji oblik dotične rieči glasio: Dolci protivi se tomu odrješito, zabacujuć mnienje Lukarevićevo i Tuberonovo, da bi se naš jezik išta promienio bio! (pag. 23). Poznatu viest Konstantinovu o dolazku Hrvata na jug, za koju zna Toma arcid. i ostali povjestnici n. pr. Tubero itd., zabacuje takodjer Dolci sasvim, dopuštajući samo toliko, da su ovi „Slavi“ donieli novo na-

[1]) Crnorizac Hrabr veli: nêstь bo bogъ sъtvorilъ židovьska językа prêžde ni rimьska, ni jelinьska, nъ sirьskyi, imьže i adamъ glagola, i otъ adama do potopa, i otъ potopa, donьdeže bogъ razdêli języky.

[2]) O tom bit će još govora.

[3]) To je već prije mnogo godina dokazao dr. Rački u Nar. Novinah.

Digitized by Google

rječje i „venustiores quasdam loquendi propietates“[1]) (pag. 26). Smiešno je upravo čitati, da su Plinijevi Crepsa i Curicta naše rieči: grapša i korito!

Čitatelj vidi, da su ove etimologije samo onako po sluhu gradjene, premda su to etimologije najteže vrsti, t. j. imena vlastitih. Jer i danas još, pokle je usljed sravnjujuće gramatike jezikoslovna znanost u kratko vrieme divno napredovala, te se principija etimologička sve većma ustanovljuju, priznaje ipak svako triezno postupanje, da je etimologija imena vlastitih istom u zametku, i da su do danas još riedki slučaji, gdje bi se u toj struci došlo bilo do povoljna posljedka. Osobito pako smije se tvrditi, da je sasvim nemoguće, iz nekoliko imena vlastitih izvesti i dokazati srodnost takovih naroda ili plemena, koja su inače sasvim propala (Grimm, Gesch. d. d. Spr. 137). Napredak je dakle od danas prema nekoč ipak i ovdje ogroman u tom, što se sada barem uvidjaju težkoće, s kojih se o tom predmetu tako malo znati može. Koje su te težkoće, razlaže obćenito Curtius Grundz. I. 93—98, s gledišta slovjenskoga mnogo ima nauke u djelu Miklošićevu „Die Bildung der slav. Personennamen“ (u Bečkih akad. spisih X sv.): Pottovo pravilo glasi ovako: „za etimologa u načelu neima zbilja nikakova nomina propria, već samo appellativa“, ali upravo ovom izrjekom bačen je etimolog istom na pučinu morsku, te nevidi za sada još skoro nigdje kraja ni kopna.

Drugi znameniti čovjek, što se s našim jezikoslovjem bavio koncem prošloga i početkom ovoga vieka, bijaše Appendini,[2]) muž veoma zaslužan po hrvatsku književnost s više obzira. Nu ja ovdje neću na drugo gledati, nego na njegovu etimologiju, kako je razvija u svoje dvie razprave: „De praestantia et vetustate linguae illyricae“ i „dell' analogia della lingua degli antichi popoli dell' Asia minore con la lingua dei popoli antichi e recenti della Tracia e dell' Illirico“. Appendini je za čudo okretan, gdje valja razložiti slovničku kriepost našega jezika; ona njegova prva razprava dokazuje zbilja, da je bio čovjek uman, s mnogo znanja i nauke jezične, poznavajući dobrano gramatički ustroj hrv. jezika; ali kada se stavlja na etimologiju, posve je onako smiešan, kao i Dolci. Appendini slaže se s Dolciem, da su u 6—7. vieku sa sjevera nadošavši Slovjeni, donieli ovo drugo ime na jug, uza starije i ime i narod ilirski (p. V); on drži, da se upravo južni Slovjeni, što jih in specie Ilire nazivlje, premda mu rieč ‚Ilir‘ znači i generički sve Slovjene, sačuvali najčistiji i tako veleć pravi jezik, i zato da može Dalmatinca svaki drugi Slovjenin najlakše razumjeti (p. VII); ali čovjek bi se skoro morao čuditi, kada čita, kako je na blizu bio istini i opet mimo prešao, neznajući je uvažiti kadno tumači, da je slovjenskih narječja najbitnija razlika u nekih glasovih (p. VII—VIII.); umije takodjer pohvaliti tvorivost slov. jezika (IX); shvaća razliku medju deklinacijom u strogom smislu i pridavanjem spolnika kod jezika sekundarnih[3]) (p. XI): nu tim smo na svršetku njegovih dobrih nauka. Jer njegova je etimologija tim strašnija, čim je oštroumniji bio od samoga Dolcia. Tako n. pr. lat homo, tvrdi on sasvim ozbiljno, da dolazi od našega: um, uman; bog da je od glag. biti (esse): *sum, qui sum!* Uzevši sve koliko umovanje Dolcievo za živu istinu,

---

[1]) Da se tako gdjegdje još i danas misli, sr. Književ. I. str. 137.

[2]) Njegov život opisan je u kratko od Kaznačića u knjižici „a perpetua Onoranza“ Ragusa 1838.

[3]) S današnjega gledišta istinita je njegova izrjeka: Non Italica ipsa ‚Galica aut Hispanica, hodiernae matri Latinae ita similes sunt, quam Latina Illyricae si excepta vocum convenientia, qua quidem in re Latina cum filiabus longius ab illyrica recessit, *declinationum* dumtaxat et *coniugationum* formae aliaque utriusque communia expendantur.

Digitized by Google

navadja još novih tobožnjih dokaza, da su Tračani bili Slovjeni: **Bacchus** jest bog, Zamolxis to jest samoxivz (samoživac!), a za *l* **veli**, da je „inutiliter interpositum"; tri imena Bacchova, što jih po Makrobiju i Diodoru spominje, opet su mu čista tračka, vulgo slovjenska: Jacchus t. j. *jak*, Sabadius to jest: *sabudeno*, Attes t. j. *otaz* (otac!). Da ostanemo kod Bacchova roda, Semele to jest zemlja, thyrsus to je naš **tars** (trs!), Bassarides to su naše busare t. j. žene, što po šumah i gorah (od *bus*) borave, Colabrismus to je kolobrz (t. j. kod plesanja kola), a Calabides to je kolovod; tako je dosljednost zahtievala, da budu i rieči za sva „instrumenta musica" pravo slovjenske: nablas to je na-vlas, sambuca to je zamukati, barbitos ili varvitos izvodi se od vrviti, magudes to je zagudac ili gudac! Kad smo već u mitologiji, evo još nekoliko primjera: Ceres to je kći (još bolje: ćerka!), Mars dolazi od mrviti, ili marati ili mrsiti se, Diana je divja (odatle drži Appendini, da dolazi i divojka, jer kao divja kod kuće žive!), Uranus dolazi od uraniti, Neptunus od nepotonuti, Libitina od ljubiti, Cotytto od kotiti; Orcus to vam je pravi vrag!

Prelazeć na imena vlastita raznih tračkih koljena ili pojedinih muževa, kraljeva i junaka, valja mu priznati, da nije ni u najmanjoj neprilici, kako će jih iztumačiti slovjenski: Odryses to je odriš (spoliator!), Bitis: vitez, Bistones: biesni, Satrae od: satrti, grad Adrianopolis zvaše se uskudama: vojskodom, Sitalci nisu ništa drugo, nego: svitalko (od svital: serenus!), Diegylis: tješilo, Zibelmius: živel-mio t. j. mio žibelici ili živelici (dea vitae, odakle gr. rim. Cibele!), Immaradus: imarad (capidus habendi), Oloris to je per traiectionem: *orol* (orao), Amadocus ili Medocus: medak, Medosades: medosad, Roles stoji mjesto kroles (t. j. kralj!), Atlesbius i Costacus to su: atslav (t. j. otco-slav), i gostak (od: gost) ili kostak (od: kost), Thraces stoji u savezu sa trak, Dolonei to su Dolanci, a Craei su Kranjci; Abdera to je od obderati, kao Ismarus od izmarati, Strymon je strmen, Hoemus je hum, i tako u toj formi teče dokazivanje sve na šire, kao rieka kada naraste te se preko obala razlije i sve poplavi. I zato nije ni čudo, ako su Appendinijevi Iliri, kao istovjetni narod s Tračani, poplavili malo da ne cieli sviet: njegovi bo Tračani zauzimahu Macedonjane, Ilire, Mize, Gete, Dačane, ali istim jezikom govorahu nadalje takodjer Scite, Sarmate i Celtoscite, a odavle bje naseljena Ilirija, Hispanija, Galija, Britanija i Germanija! (str. XXVII); najposlije tvrdi još i to: „revera Graecia et Italia omnimo ante Graecos et Latinos a Thracibus occupata fuit"; dakle se je pjesnik „Staroitslije Slavjanske" prekasno rodio na sviet!

Dokazav (!) Appendini ovako, da su Tračani slovjenske narodnosti, izvodi u sliedećoj razpravi „dell' Analogia" novu srodnost izmedju naroda tračkih i maloazijskih, načinom onim istim, koji je čitatelju sad već poznat iz njegove prve razprave. On si stavlja načelo, koje drži za istinu,[1]) pak u tom i pravo ima, da je sva Europa (na Madjare itd. nije App. sigurno ni mislio!) i velik dio Azije jednoga poriekla; samo što tu istinu medjusobne indoevropske srodnosti krivo shvaća i naopako razlaže.

Osnivajući srodnost na jednom jafetovskom izvoru, pošto su se Jafetovci zaraćivali i borili sa Semovci i Kamovci, zaključuje Appendini, da se nije čisti i prvobitni jafetizam nigdje sačuvao do Slovinjana, koji

---

[1]) Da un numero prodigiozo di opere filologiche uscite in luce in questi ultimi secoli sull' origine dei linguagi si raccoglie con fondamento etc.

Digitized by Google

da su „gli unici depositarj dell' antica lingua dei primi discendenti di Giafeto". Od njih valja dakle započimati te prema njim srodnost inieh naroda izvadjati. Pak to i čini u toj drugoj razpravi, koja je u tri česti podieljena: a) u dokaz iz srodnosti maloazijskih imena od pokrajina, gradova, gora, rieka, jezera itd., b) u dokaz iz pravih frigijskih rieči, c) u dokaz iz imena kraljeva i naroda, koji su onuda bivali.

Što ti dokazi znače, kolike li su vriednosti, neću dalje ni da spominjem; dosta, ako reknem, da nakon golema napredka, koji medjutim učini znanje čovječansko u svakoj struci, osobito pako u geografiji, etnografiji i lingvistici, upravo o maloj Aziji i sada još veoma malo znamo, kako svjedoče rieči Ritschlove:[1]) Medju zemljami grčke narodnosti nije današnja učenost nijedne toliko zanemarila, koliko malu Aziju. Izuzamši velika odkrića revnih privatnih ljudi, iz kojih je u Londonu proizašao bogati Lykički muzej, i važni podatci toli za jezikoznanstvo koli za državnu i umjetnu historiju, za čudo, kako su ostale pokrajine zanemarene i nepoznate". — A da se čitatelj uputi u ozbiljnost današnjega jezikoslovja, dodajem još i to, da se nakon mnogovrstnih pokušaja, jošter ni toliko za izvjestno nezna, jeda li su stanovnici stare Lycije i spadali medju Indoevropejce, kamo li da bismo u stanju bili opredieliti jim uže mjesto medju ostalimi narodi. Tako ih Lassen (u Zeitsch. der d. morg. ges. X. str. 329—388) hoće da pribroji Indoevropejcem, Fr. Müller (Beiträge III. 216) prigovara mu veoma triezno; zatim je u Zeit. d. morg. ges. XVII. stavio O. Blau tu hipotezu, da su si Ličani i Albanezi najsrodniji, Albaneze pako drži Blau za Indoevropejce koljena erânskoga, to će reći persijskoga i baktričkoga; medjutim da ni to mnienje još nije izvjestno toli što se tiče toli Albaneza, koli Ličana, razlaže i opet Fr. Müller (Orient. u. Occid. II. 739): i tako je ovo pitanje još neriešeno. Što se pako Frižana tiče, može se uzeti za nešto izvjestnije, da su zbilja erânskoga koljena (sr. Fr. Müller u Or. u. Occid. II).

Sad će tkogod upitati: zar se Appendini posvem uzalud trudio i mučio, pošto se neobistinjuje nijedna od njegovih hipoteza? a ja mu odgovaram, da je uzevši stvar objektivno, njegov posao žalibože zbilja sasvim zaludan, nu da ima veliku psihologičku vriednost, i to ne samo za jedinu osobu piščevu već i za historiju, pače moral našega naroda. Mislite samo: čovjek tudjinac (App. bijaše rodom Talijan), dolazi u slavni naš Dubrovnik, pa nahodi ondje toliku snagu čista i neizkvarena slovinskoga života, da ga je taj sasvim preobladao i njegovu pjesničku živahnost zanio do nadahnuća za slovjenstvo, kojim mu se samo riedki sinovi vlastitoga naroda mogu uzporediti,

Tim ne samo što Appendini dokaza, da je bio čista značaja i velika poštovanja, koji umije čast izkazati pravoj kreposti, te zahvalan biti narodu, što ga prijateljski primio u svoju sredinu, nego i Dubrovnik proslavi se liepo ugledom svojega slovjenskoga poriekla, kojim je, kao što svjedoče mnogobrojni primjeri, nekoč mogućno odoljevao tudjinstvu.

Nu još ću da napomenem jedan primjer slavna i naučna čovjeka, koji je pošao istom sklizkom stazom, i na toj zlokobnici osnovao veliku čest svojih nauka: to bijaše Katančić. Istina bog obsežna učenost i obćeni napredak u znanostih očuvaše Katančića od nemnogih neuputnosti Orbinovih, Dolcievih i Appendinovih, čitav smjer njegovih iztraživanja razlikuje se od onih prijašnjih te ide u napredak; ali etimologije nemože se nikako okaniti, jer nepozna pravo njezine sirenske naravi: štogod etimologički dokazuje, a to su mu žalibog najobičniji razlozi, onako je bezakono, kao u prije pome-

[1]) Rheinisches Museum 1864. 551.

Digitized by Google

nute trojice; genealogije mitičke, zatim toranj babilonski i dolina Senaar (de Istro pag. 152) još se uviek upliću onamo, kamo ni malo nespadaju.

Katančić postaje doduše nešto skeptičniji, nevjeruje onako bezazleno u ono pomamno izvadjanje i sravnjivanje rieči, kao Dolci ili Appendini; dapače o Dolciu piše str. 53 (Specimen): sed legibus ethnologiae ac philologiae deficientibus, et ordine et rebus et populis permistis, lectorem incertum ac dubium relinquit; a na drugom mjestu (de Istro str. 132) kori ga, što je pomiešao Gete s Goti,[1]) i što je Vandale uvrstio medju Ilire: odavle se vidi s jedne strane da je osjećao, da treba nekakovih zakona, s druge strane, da je već neke razlike u narodih pravio, koje njegovim predšastnikom nebijahu jošte poznate; ali u njega ima poglavita pogrješka, što si nije dosljedan, te neuzdajući se ni sam posve u etimologiju, nemože ipak, da ju sasvim zabaci. Čudnovato zaista, kako onaj čovjek, što je s tolikom ljubavi i pomnjom sve svoje misli upro u monumentalne starine, za historiju jezika neima upravo nikakva smisla, i zato ga izastopce sliedi osveta. Od bogato i pomnjivo skupljena gradiva bješe podigao zgradu, koja se neima nego pol vieka, već sasvim porušila, i jedva što možemo iz tih ruševina izvući njegovo zaslužno ime te ga spasiti na spominjanje potomstva.

Obična je pogrješka svih starijih etnologa, da kad su od svjedočanstva posakupljenih iz grčkih i rimskih pisaca, kojim bez kritike vjeruju, sastavili svoju genealogiju evropejskih naroda, tada će one, ponajviše po zraku gradjene kule poduprieti dokazi etimologičkimi, ali ova etimologija upotrebljuje se većma kao nakit, nego li kao ozbiljan dokaz, premda najposlije varaju i obsjene.

Ja ću samo jednim primjerom da dokažem, da je upravo ovako uradio i Katančić. On se slaže s prije rečenom dvojicom i mnogimi drugimi povjestnici 17. i 18. stoljeća u tom, što jim je slovjenstvo starih Ilira onaj stožer, oko kojega se kreće svakolika njihova radnja. Tomu je Katančić poglavito posvetio knjigu „de Istro eiusque adcolis“, a jezikoslovca zanima najvećma cap. VIII: „Istri adcolarum indigenarum loquendi ratio“. Njegovo dokazivanje izhodi iz pjesnika Ovidija, koji je u svojem prognaništu Tomi razabirao zvukove jezika getskoga, sarmatskoga i tračkoga. Naš Katančić žali, kao kasnije Grimm (Gesch. d. deutschen Sprache 137), što se Ovidij pohvalio, da je čitavu getsku pjesmu izpjevao, a potomstvu nezabilježi baš ni jedne getske rieči; nu taj gubitak drži on, da se može nadoknaditi, ter umuje svakojako, da samo iznadje podpunu istovjetnost Geta-Sarmata-Tračana. I zbilja, ako pravo uzmemo, bez velika napora misli Katančić, da je već riešio[2]) to veleважno za nas pitanje o narodnosti pomenutih starih naroda: još samo valja, da svoj izvod podkriepi etimologijom. A to je najlakše, evo ovako (ja ću navesti samo nekoliko primjera): Najveću svoju rieku prozvaše Slovjeni na skroz slovjen. imenom dan (dies!), odakle dolazi i Tanais; samo što ova rieč dan obično stoji s epithetom ornans bistr, te oboje zajedno u vokativu: danu-bistri, odakle današnji dniestar t. j. ‚dies serene‘! Ovo vam je jedna sarmatsko-tračko-slovjenska etimologija iz glave Katančićeve, gdje on dakako nije nimalo slutio, da naša rieč dan dolazi od div i sufixa na sr. lat. *di*es, *div*us (n. pr. sub divo: pod vedrim nebom), niti je pomislio, da bi vokativ imao glasiti: dьni, ne pako danu, a što je najvažnije,

[1]) Ovo je glavna pogrješka i u djelu Grimmovu: Gesch. d. deutschen Sprache.

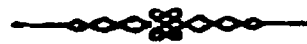
[2]) U istinu nije ta stvar još ni danas riešena; u Grimmovoj Gesch. d. deut. Spr. upravo je taj odsjek najlošiji; Šafařik postupa mnogo opreznije i temeljitije čl. III. § 16 20.

Digitized by Google

kad bi već etimologički rieč i moglo, kao što nemože, proizhoditi od dьnь i bystrъ, nije ništa pitao, ima li to izvadjanje ikakov smisao, ili analogiju, u kakvom li stoji savezu znamenovanje ovako protumačene rieči s predmetom, kojemu za ime služi. Jer se pravom pita, što će reći: „dies serene" kao nazov rieke? ili što će Seret, ako se izvodi od sreća? što li Maroš, ako ga izvedeš od moriš? — Nu još je smiešnije, kada čitamo, kako su postala imena: Getae i Daki. Getae veli Katančić, da je to isto, što diete „quo iuniores ab senioribus compellantur", a Daci jest dàko, pa su tako nazivali mladji starije. To je od prilike onim načinom, kao da Thrax dolazi od starče, ili od striko ime grčko τῶν Θρηκῶν! Jazyges su već zato Slovjeni, što dolaze od jazyk, a Marha prave su pravcate mrhe! Strabonova rieč Syrmos zvoni u Katančićevu uhu kao siroma, zamolxis izvadja on sasvim nedvojbeno od zamoliti, a Decebalus od teći-valja (oeconomia exercenda) itd. Ovakovih nesmislenih etimologija puna je ne samo jedna Katančićeva knjigo već i sve ostale, dapače nenadanim uspjehom ove slavizacije usmjeljen, drži on sve slovjenske elemente, što se nahode u rumunjskom i madjarskom jeziku, za — getske ili dačke.

Na taj način kopa Katančić sam pod sobom sve to dublju jamu, u koju je napokon morao sasvim propasti; ona bo upiljena i zlosretnom etimologijom podkriepljena misao, da su Gete-Sarmate-Tračani-Iliri pravi Slovjeni, dovede ga naravskom konsekvencijom do toga, te u današnjem južnom Slovjenstvu nahodi pravo potomstvo starih Tračana i Ilira, pak sve viesti o kasnijem doseljivanju Slovjena (naročito Hrvata i Srbalja) na jug zabacuje kao puku izmišljotinu. S istoga uzroka netrpi Katančić, da bi se ime ‚slovjensko' protezalo na nas, koji smo na jugu te po njegovu mnienju pravi potomci Ilira, već na više mjesta svoje knjige spominje, da se u nas ništa nezna o ‚slovjenstvu', nego samo o ‚ilirstvu', koje mu se najprije i najpoglavitije proteže po starorimskih svojih granicah, ali u svojoj pruživosti lako obsiže osim Hrvata i Srba jošter Bugare i Slovence, koje on Kranjce nazivlje.

Mislim, da se je čitatelj već iz ovih kratkih slika mogao osvjedočiti, jedno o tom: da u etimologiji izmedju Dolcia i Katančića, da nerazmičem granica još na dalje, neima nikakve razlike, jer neima napredka; zatim, da je etimologija u svojoj pomamnoj nezakonosti škodila takodjer iztraživanju historičkomu, kao n. pr. upravo u Katančića.

Digitized by Google

Još nešto o hrvatskom stihotvorstvu.

Ima ljudi, koji iz zlobe napadaju na tudja mnienja,*) al ima opet i drugih, koji samo zato prigovaraju, da se istini osvjetla lice. Tako su glede moga nauka o stihovih učinila dva pisca: V. J. i Vinko Pacel, kojima evo sad odgovaram:

Ima misli, kojih se čovjek nikako nemože okaniti, osobito ako su mu za mlada uciepljene. Tako mi se čini, da biva i s onom opazkom g. V. J. u Književniku, koju dodaje mojemu načelu o stihotvorstvu. Pisac priznaje valjanim sve ono, što sam ja o toj stvari kazao; podupire me u tom, što tražim od pjesnika naših; pače izrikom kaže, ako pjesnici naši priznadu moja načela, da će to biti znamenit napredak do one krasote i pravilnosti hrvatskih stihova, koju si pokraj toliko ritmičkih prednosti našega jezika punim pravom smijemo željeti; napokon nastavlja, tko to načelo prizna, (kano što ga g. pisac priznaje), da će se ujedno obvezati na *točnu nauku* o količini i naglasu hrvatskoga stiha. Sve to priznaje izrikom pisac, pak opet nemože braniti onoga moga načela, koje uprav isto izriče, da su samo oni stihovi valjani, koji čitani sasvim kano proza izdavaju sami sobom neko glasje. Odavle se vidi, kolika je sila navade i nauke. Jer da su ona dva načela posve ista, lasno mi je ovako dokazati. Kada pisac sa mnom traži točnu nauku o naglasu i količini hrvatskoga jezika, traži ju jamačno samo prama onomu jeziku, koji u prozi vlada. Jer naglase i količinu bilježe naši pisci onako, kako su njih čuli od ustiju naroda, kad govori prozom, ter nije ni Vuku, ni Daničiću, ni Mažuraniću palo na pamet, da to bilježe prama onomu jeziku, koji u naših pjesmah vlada. Ako dakle pisac traži od naših pjesnika točnu nauku o naglascih i količini, traži ujedno od njih, da u stihe svoje uvedu onaj naglas i onu količinu, koju su rečeni gramatici naši zabilježili za prozu; što se protivi tomu nauku, to i po mnienju g. pisca nebi valjalo; tim pako priznaje on i valjanost drugoga moga načela. Da pisac razumnim načinom nemože tražiti nauke o naglasu i količini

*) Tako se je učinilo dne 13. Kolovoza, u nekom časopisu, koji bi hotio, da kano danica svietli narodu na putu njegova razvitka. Veli se ondje, da su moji hexametri, uvršćeni u ovom Književniku, do pojate. Premda rieč pojata po Vuku znači i odličnu veleliepnu sobu, nije ipak ta zviezda prve veličine mogla misliti na taj smisao rieči, pošto osudjuje moje hexametre; morala je dakle misliti na druga dva smisla, to jest na štalu, ili na štagalj; budući pako da se u štaglju nedrži sasvim nevaljala roba, a on je po smislu svoga nečlankovitoga članka hotio to reći, zato držim, da je onu rieč uzeo u trećem smislu. Taj bi mu se neestetični izraz mogao i oprostiti, jer svatko govori, kako je odhranjen; ali nikako mu nemogu oprostiti, što je na književnom polju, gdje neima samovolje niti prei-

Digitized by Google

našega jezika, kako se on u pjesmah naših budi narodnih, budi umjetnih očituje, to se odatle vidi, što bi tražio stvar nemoguću, jerbo u tih vlada tolika različitost, da se na tom temelju neda sastaviti pravilo. Ako toga nevjeruje pisac, neka kuša izvesti, pa ćemo vidjeti, da će hoteć po pjesmah sastaviti naglas i količinu n. p. samo ove rieči vidio, odmah zapeti sa svojim načelom. Jer u trohaičkom našem desetercu: „Vìdio sam starca ćaćka svoga“ pokazat će mu se prva slovka naglašena, a u ovom jednakom stihu: „Svog sam ćaćka starinu vidìo“, morala bi mu druga slovka biti naglašena, kano što ju naš sliepac uz gusle i oteže, tako da ondje još i *j* izgovara, kano vidijo. Tim bi se pako moralo udariti načelo, da svaka u prozi nenaglašena slovka može postati u stihu naglašenom, kad dodje na mjesto, gdje bi po mjerilu pjesničkom imala biti naglašena slovka; tim bi se pako načinom poremetilo svako pravilo, a osobito ukinuo bi se zahtiev i moj i piščev o točnom nauku naglasa i količine. Neostaje dakle drugo, nego da se rieči s prozaičkim naglasom tako poredjuju u stihu, da bez sile izdadu neko glasje. Tako su radili svi noviji narodi. Tako treba da i mi činimo. Ja barem nepoznam nijednoga Niemca niti Talijana, koji bi čitajuć pjesme svoje čitao jih drugčije, nego što se one čitaju u prozi. Neki su jezici već po naravi svojoj tako sretni, da jim malone svako prozaičko poredanje i čitanje rieči izdaje neko pjesničko glasje, kano što je talijanski, ter se u njem netreba mnogo mučiti, kako da se u stihu poredjuju rieči, ali ni kod Talijana nemože svako poredanje biti pjesnički blagoglasno, inače nebi kod njih moglo biti neblagoglasnih stihova; ali svakako su i kod njih oni stihovi neblagoglasni, koji se, čitani kano proza, jako odaljuju od nekoga glavnoga takta. Niemci, imajući tvrdji jezik, već strože poredjuju i opet prozaičke svoje naglaske i količine u stihu; mi pako, kojim jezik stoji u sredini izmedju ovih, nemoramo biti prestrogi u pravilih, ali niti nesmijemo biti bez pravila u stihotvorstvu, koje mora, kano što sam dokazao, biti uredjeno prama prozaičkomu naglasu i količini.

Nemislim pako da bi se tim već a priori dokidala razlika medju pjesmom i prozom; jer proza netraži stroga poredanja po naglasku i količini, a pjesma traži u tom strogo pravilo, i to tako, da se u jednoj vrsti pjesama poredjuju prozaičke rieči ovako, a u drugoj drugojako, zatim pjesnički se jezik iznosi stanovìtim brojem slovaka, usjeka i odmora, čega netreba u prozi; napokon pjesmu oživljuju slike, figure i prenosi, na što se u prozi nepazi toliko.

mućtva, nešto kazao, a nije dokazao. Zato na vidjelo s dokazi, gospodine poznani neznanče! Ja mu pako velim, da je moje stihove valjanimi i moju misao zrelom pronašao jedan od prvih naših pjesnika, pred kojim će taj na zviezdah se kriva svjetla ljuljajući gospodin kapu skinuti do crne zemlje. Dokaza je morala ona na sve se strane grčevito važuća vaga tim više navesti, što mu na puku rieč nitko živ nevjeruje uprav ništa. Ja sam osvjedočen, da će se onaj gospodin, ako se još ičega na svietu može stiditi, u trieznu uru sigurno stiditi one svoje sramotne kritike o mojem predlogu; gospodin, koji se valjda odlikuje samo netemeljitimi tvrdnjami, kano što je ona, da je g. Ljudevit Gaj izumio naš sadanji pravopis.

Za dokaz te nemeljite tvrdnje navodi se djelce g. Gaja, tiskano u Budimu g. 1830. pod naslovom: „Kratka osnova horvatsko-slavenskoga Pravopisanja“, ali ona vaga nije uvažila, da bi se ta knjižica, premda je riedka, mogla ipak naći i neistinost ova svietu odkriti. — Naš se organički pravopis razlikuje od prvašnjega u glasnicih *ě*, *é*, i *y*, i u suglasnicih *c*, *s*, *ć*, *č*, *ż* i u svih pomehčanih s *j*, kano; *lj*, *dj*, *tj*, *nj* itd. Za nekoja od ovih slova predlaže dr. Gaj

Digitized by Google

Mnienje, na kojem pisac udara svoj dokaz proti meni, da kod pjesničtva valja upravo od pjevanja izaći, ne pako od prozaičkoga čitanja, osniva se na starodavnom običaju, da su se pjesme gradile uz gusle, ili koji drugoj nastroj glasbeni, pak odatle je potekao i izraz: pjevati pjesme. Zato su narodi oni i mogli biti slobodniji u skladanju rieči u stihu, jer što je bilo u jeziku neblagozvučno, to je glasba popravljala, pak je ipak u svem izilazilo neko blagoglasje, koje je bilo tim veće, što se je više pazilo na glasbu, nego li na rieči. Ali danas neima više toga običaja, pjesme se danas nepjevaju, već pišu, te je i meni prosto ovako izvrnuti piščev dokaz: Danas se pjesme pišu, zato netreba pjesmu suditi po pjevanju, već po pisanju *prozaičkom*. I zbilja, budući da se danas pjesme nepjevaju uz glasbu, čim će jim pjesnici podieliti neki glavni tón ili takt, to jest neko blagoglasje, ako se nebudu držali naglaska i količine, koja postoji, to jest prozaičke, a ne one, koje danas neima, to jest pjesničke? Da je mnienje piščevo istinito, onda bi svaki pjesnik morao pred svoju pjesmu metnuti note, po kojih želi da mu se čita ili pjeva pjesma; pošto pako pjesnik podaje golu pjesmu, ostavlja čitatelju, da joj po naglasu i količini prozaičkoj sklad pogodi, zato su svi narodi za svoje pjesme stvorili neka pravila, osnovana na prozaičkom temelju, po kojih može svatko i bez nota pogoditi u koji sklad ide koja pjesma. Iz ovoga pravila neizuzimam niti istih Grka ni Latina, za koje pisac drži, da su izilazili od pjevanja a ne od prozaičkoga izgovora. Jer zametak onaj daktiličkih prostonarodnih stihova, od kojih su postali Homerovi hexametri, pjevan je po mnienju učenjaka uz nastroj glasbeni, forminx zvani, i to po daktiličkoj noti, jer je narod ćutio, da mu jezik ima mnogo daktiličkih elemenata. Kad koja rieč nije htiela ući u tu daktiličku notu, onda joj je narod narinuo silu, al ujedno glasbom ublažio riečno neblagoglasje, uprav onako, kano što naš narod uz gusle rieč ‚vidio' pjeva ‚vidíjo'. Dok se uz glasbu pjeva, neopaža se toliko ta sila, ali čim prestane glasba, sila se ta sve to više opaža, ter nemože više zadovoljiti uhu pjesnika, koji pišu pjesme. Prama ovomu ima se suditi nepravilnost homeričkih hexametara. Ali s timi hexametri nisu bili zadovoljni latinski pjesnici, već su bez glasbe na umjetnom temelju nastavili gradjenje svojih hexametara, držeći se još strože prozaičke količine, prama kojoj ima u njih malo iznimaka. Ali opazivši Latini, da jim se jezik težko kreće u tom smjeru, izmislili su drugih načina, osnovanih na prozaičkom izgovoru rieči; kano što je načelo, da slovka poslije dva suglasnika mora biti duga, jer dok ju čovjek

---

da se ovako pišu: mjesto *y* kano veznika piši *i*,
mjesto cz piši c
„ sz „ s
„ ch „ č
„ sh „ š
„ s „ ž
„ dy itd. piši ď itd.

To pako nije izum g. Gaja, već češki način, prenesen na naš jezik, i to tako, da se tja i skrajnost češka ď itd. uvadja. Tko toga nevjeruje, neka čuje sama Gaja, gdje u istoj knjižici veli: „Poleg našega spoznanja, pri nas samo „onakov pravopis svoga imena vreden ozivati se more, s kojem mi izobraženej„šem i zvučenejšem Slavencom, ne pako nam vu rodu menje ali više stranjskem „narodom (kakovi su Taliani, Nemci ali ne-europejski Magjari) vu jeziku vse„vdilj približavati se moguči postanemo." Zatim: „Novoga ovde skoro nikaj na„pervo nedovadjamo, nego samo ona iz drugeh izobraženejšeh narečjih slavenskih „v jedno zebrali jesmo, koja za naše narečje gledeč na mudroljubje, narodnost

Digitized by Google

izgovori da treba dva puta toliko vremena, koliko za slovku s jednim suglasnikom, pa to je načelo sasvim prozaičko. I positione longae osnivaju se uprav na istom prozaičkom temelju. Latini su dotle nasljedovali prozu u pjesmah, što su i slovke muta cum liquida izgovarali sad dugo sad kratko, kano što su se dotične rieči u domaćem prozaičkom životu izgovarale. Ja bih dakle Latine, koji su već poput nas pjevali bez glasbe, više imao za sebe, nego li Omira, koji je u zametku pjevan uz glasbu. Latini su po mojem sudu griešili najviše u tom, što su u pjesmah posve zanemarili naglasak svoga jezika; ali to je bio staroklasički način, koga su se kano nevaljana ostavili svi noviji narodi, udarivši za glavni temelj svojih pjesama naglasak uz primjernu pripomoć količine; pa tako treba da i mi radimo.

Jest, ali ako so to načelo prime, onda velika većina stihova Omirovih i Virgilijevih ništa nevalja, a to je, po mnienju pisca, strašno izreći. Sve da se to i može izvesti iz moga načela, mene to nimalo neplaši, samo ako mi je načelo istinito. Ali ja nikako neuvidjam, kako bi se stariji tvorovi mogli razsudjivati po mladjih pravilih? Omirovi su stihovi valjani po tadanjih pravilih, a Virgilijevi su opet hexametri valjani po latinskih pravilih. Ali to nimalo nesmeta izreći, da temelj, na kojem je sve ono gradjeno, za nas nevalja, mi bo uvidjamo, da je naglasak duša jeziku, pa da ga u pjesmah nije slobodno zanemarivati. Tako su i Niemci radili, pak jih nije nitko korio, da tim obaraju valjanost staroklasičkih stihova. Prama ovim načelom imaju se razsuditi i prigovori onih naših pjesnika, koji vele, ako se poprimu u temelju moja načela, da se tim proglasuju nevaljanimi svi izvrstni plodovi dosadanjih naših pjesnika. Ovaj bi strah mogao možda donekle biti temeljit, kad bi izvrstnost pjesmotvora koga postojala samo u mjerilu pjesničkom; ali ovako pjesmotvori oni ostanu izvrstni, kad bi se odsada i drugim mjerilom pjevalo, upravo kano što nam valjadu sve prošle valjane prozaičke knjige, premda sad pišemo posve drugom prozom. Dok u naših pjesmah vlada pravilo, da se stihovi grade po broju slovaka i po odmoru, dotle su glede mjerila prama toj dobi valjane sve pjesme, koje su sastavljene pod vladom istih pravila. Ali tomu nesmeta želja, da u buduće bude drugčije, kano bolje, dočim mislim, da neće biti nijednoga pjesnika, koji bi mislio, da je udario pravilo za sve viekove, jer bi tim podpisao smrtnu odsudu svakomu napredku. Ali pisac se naš poziva na naš domaći život, gdje se pjesme uz gusle pjevaju, te misli, da se barem kod nas mogu graditi pjesme po nekom pjesničkom naglasku. — Na to odgovaram, da je našu narodnu pjesmu ugodno čuti, kad ju sliepac,

---

„nost i prigospodarnost naj boljša i prikladnejša jesu." — I kod popravljanja pojedinih slova poziva se Gaj na primjer ili svih Slavena ili naških pisaca. Za primjer neka služe ova mjesta: „Vre nekoji pisci horvatski prešestnoga „navlastito stoletja, spoznavši nepotrebitost i preztemeljitost slove *y* vu vezanju „rečih, na mesto nje sam vre vu svojem abecejskem glasu zadosten *i* potrebu„vali jesu; a suprotiv, kaj nam Horvatom vsikak više biti mora, svi izobraže„nejši brati naši slavenski za veznika slovu *i*, ne pako *y* pišeju. — „Vnogi šlavonski i dalmatinski pisci previdivši neprikladnost pravopisanja magjarskoga, „slovu *c* odozdola s čerknjum zaznamenuvali jesu; vu čem mi nje vendar nasle„duvati nemoremo zaradi jedinosličnosti z ostalemi izobraženejšemi Sla„venci, koji na *c* odzgora znamenje glasopremembe postavljaju. —

O glasovih, kojih Česi neimaju, pa gdje bi bilo trebalo, da Gaj samostalno svoje mnienje izrekne, ondje je posrnuo, ili nije ništa kazao. Tako o slovu *ć* ovako piše: „Od slove *t* opaziti se ima, da ona posebito vu vustah Horvata vu „*ć*, pri drugeh pako Slavenceh vu nekoliko mekši glas prehadja. Akoprem se „kaže, kak da horvatsko-slavonsko korenoslovje vpeljanje skupslove *tj* potrebuje,

*

Digitized by Google

čemu je i odredjena, uz gusle pjeva; ali čim se naštampa, čemu nije odredjena, pa se samo čita, prestaje joj metrička ugodnost, jer je nitko nesmije čitati onako, kano što ju sliepac pjeva, već kano što ju narod govori. Kad bi dakle naši umjetni pjesnici uz kakovu liru pjevali svoje pjesme, mogli bi biti onako slobodni; ali dočim nam oni pišu pjesme, a mi jih čitamo, dužni su nam jih tako stvoriti, da jih s ugodnošću čitamo.

Nu da nešto dalje podjemo. I Vuk je znao, da se pjevaju naše pjesme, pak je zato ipak izrekao, da nisu svi stihovi pravilni, već da se po svakoj pjesmi vidi, kakova bi imala biti. Najprije pitam g. pisca, po čem sudi Vuk, da su neki stihovi nepravilni. Jamačno po prozaičkom naglasku, jer po pjevanju imao bi biti svaki stih pravilan, kad mu glasba dodaje pravilnost. Zatim ako već Vuk težko sgriešuje u narodnoj pjesmi pravilnost, koliko više moramo mi žaliti, da se neki naši umjetni pjesnici za nju ništa nebrine. Napokon pitam pisca, što misli, po kojem naglasku i količini, prozaičkoj li ili pjesničkoj, udesuju Talijani svoje stihove u operah, koje pjevaju. Doista kod njih slovka, koja je u prozi duga, mora doći na dugu notu. Koji bi skladatelj kod rieči: padre na *a* metnuo četvrt note, a na *e* cielu notu, njega bi izzviždalo obćinstvo. Po mnienju dakle i najmuzikalnijega naroda u Evropi, mora se i ona pjesma, koja se pjeva, uredjivati prama prozaičkoj količini. Tim se više moraju i umjetne naše pjesme, koje se nepjevaju, osnivati na istom prozaičkom temelju.

Sad mi je ponešto zadjeti i o mnienje g. Vinka Pacela o stihotvorstvu, jer se to bitno razlikuje od moga. Pisac tvrdi (u Književniku 3. svez. str. 315), da su svi osmerci itd. u našoj književnosti i svi deseterci itd. u naših narodnih pjesmah pravilni; a to svoje mnienje dokazuje tom tvrdnjom: ako njegova načela o stihotvorstvu nestoje, da onda nevalja ni jedan stih niti Gundulićev niti Palmotićev ni Betondićev ni Gjorgjićev, niti ikoja pjesma u Vukovoj zbirci. — Na to umovanje sjećam g. pisca na načelo logičko: a falsitate sententiae universaliter negantis ad veritatem universaliter affirmantis non valet conclusio. Izmedju dvie skrajnosti istina je obično u sredini. Načelo g. pisca nije istinito, ali zato ima i u Gunduliću i u narodnih pjesmah i pravilnih i nepravilnih stihova. — Gosp. Pacel govori o metrici naših stihova, jer osim odmora i broja slovaka govori o naglašenih i o nenagla-

„tak se vendar naše narečje ovoj veliki nepriliki slobodno i varno vugnuti „more; pokehdob se poleg občinskoga slavenskoga korenoslovja takajše med „slovami *c* i *t*, anda i med *t* i *ć* nutrnje rodbinstvo nahadja.“ O *č* i *ć*, nekaže u pomenutoj knjižici Gaj ni rieči. — Odavle se jasno vidi, da je Gaj, baveći se tada u Pešti sa Slovaci, koji su češki pisali, samo kopirao Čehe, dosljedno da nije ništa nova izumio, zato je i dokazivanje njegovo vrlo siromašno.

Tekar onda, kad je, vrativ se kući, počeo obćiti sa štokavskimi svojimi prijatelji, koji su ga bolje uputili, postaje on temeljitiji u mišljenju, al i ovdje sam priznaje, da nije ništa nova izumio. Tako s 10. Danici g. 1835. uvadjajuć novi pravopis piše: „Med starinskimi pismi vu znamenitoj knjižnici Njih Excel„lencie gospodina biskupa zagrebačkoga, nahadjaju se med ostalemi takova, koja „nam obilno dokazuju, da su vre zmed naših predjev nekoji, najmre pako gla„soviti i naj vučenejši domači pisec baron Pavel Vitezović, podžupan i kraljev„ski tolnačnik jako dober i prikladen pravopis imali, kojega vendar občinskim „učiniti ondašnje temne okolnosti nisu dopustjale. Nam anda nikaj drugo nije „treba, nego da taj starinski pravopis pretresemo, odobrimo i ponovimo. — O

Digitized by Google

šenih slovkah. On dakle veli, da su naši stihovi metrički ili svi pravilni ili svi nepravilni. Navodeć on (str. 316) obrazac naših desetaraca, dokazuje, da svaka slovka može biti budi naglašena, budi nenaglašena, osim prve na početku stiha i prve poslije odmora, ali ni ove nemoraju imati naglaska, već se more uzeti, da imaju naglašenu slovku, ako te slovke i nisu naglašene u prozi. Najprije pitam pisca, je li se držao u ocjenjivanju drugih slovaka u stihu, osim onih dviju, prozaičkoga naglaska, ili nije; ako se nije držao prozaičkoga, neka mi kaže, koga se je držao; ako se je pako kod drugih slovaka držao prozaičkoga naglaska (kano što se i jest), zašto se nije držao i kod onih dviju? Dakle i na početku i poslije odmora, na koja mjesta najveću važnost postavlja pisac, može stajati, ili naglašena ili nenaglašena slovka, samo ju čitatelj mora sam naglasiti i proti naravi jezika. Onda nepreostaje drugo, nego reći: nepazi na naglasak u naših pjesmah, već samo na slovke i odmor, to pako nije metričko pravilo, dakle načelo g. pisca nevalja.

Ali za to nesliedi, da nijedan naš stih metrički nevalja. Postoje druge teorije, po kojih ima u nas mnogo metrički pravilnih, ali mnogo i nepravilnih stihova, a to je n. p. moja. Teorije pako, po kojoj bi svi naški stihovi bili metrički pravilni, neima nikakove, jer je nemože biti, jer se dosad nije na to išlo.

Nu proti mojoj teoriji, izraženoj u predgovoru Junakinje Mile, odlučno vojuje g. pisac, jer nemože da shvati, kada je naš narod razliku izmedju čakavskoga i štokavskoga naglaska znao, a kada će ju znati. Zato evo me, da mu razjasnim stvar, koju sam u navedenom predgovoru jasno kazao, ali je on nije jasno razumio. Mažuranić Antun, dokazuje u svojoj slovnici, da je štokavski naglasak kašnje postao na temelju čakavskoga, pak izbraja zemlje gdje i danas ima mnogo tragova čakavštine izpremiešane štokavštinom. Ja to uzimam za istinu, a protivnici neka navedu valjanih dokaza proti tomu. Videći pako, da ima u naših narodnih pjesmah mnogo stihova, koji ako se štokavski budi čitaju budi pjevaju, neugodno glase, koja se neugodnost znatno dokida, ako se neke rieči čitaju čakavski, pomislih, da pjesnički naš narod nije mogao podnositi tolikoga neblagoglasja, te izvedoh, da je on neke rieči čitao i pjevao sad štokavski sad čakavski, kano što mu je mjerilo i glasba donosila.. Izvod taj neće biti valjda tako netemeljit, pošto faktum stoji, da naš narod u životu zbilja radi tako, pa je sasvim naravski, da on to i u pjesmi čini. Što proti tomu g. Pacel navodi, da su rȁvnica i ravnìca

---

slovu *ě* temeljitije sudi očevidno po naputku štokavaca: „Vnoge reči, koje mi „Horvati samoglasnikom *e* pišemo, navadni su drugi Ilirci poleg zgovora svoga „ili slovum *i* ili *ie* pisati; n. p. svet, svit, sviet. Za ovu različnost naši mu- „dreši starci pisaše *ě*, koji zaznamenuvani *e* vsaki poleg lastovite navade „svoje zgovarjati može.“ O slovu *ć* piše sada po nauku prijatelja svojih ovako: „Pri slovi *t* opaziti se ima, da ona navlastito vu vustah jedne samo stranke „Slovencev vu čversti *č* prehadja, vu lepšem pako zgovoru Horvatskom i Serb- „skom vu mehki glas *ty* premenja se. — Vugodno i gladko ilirsko zgovaranje „potrebuje, da se med čverstim i širšim glasom *ch*, i mehkim spodobnim glasom „*ty* i vu pisanju razluka načini, i ovakovu razluku naši stari s malum i rav- „num čerknjum *ć* naznačili su; n. p. ‚hoćemo.“ — Mjesto českoga načina *ď* itd. uvadja sada Gaj opet po naputku drugih pomehčavanje slovom *j*, kano *dj*, *lj*, *nj* itd., pak u tom se poziva na pelde predjev. Za *è* nekaže Gaj ni sada ništa, jer ni drugi našinci nisu još onda bili ništa odlučili, pa se pred *r* piše još uviek prosto *e*. Na toliko je Gaj još sada visio o mnienju i uputi drugih našinaca. Taj sada konačno priredjeni pravopis zove Gaj starim horvatskim pravopisom, ter moli, da se po njem izpravi njegova budimska knjižica.

Digitized by Google

različite rieči, toga nerazumijem, ali samo znadem, da Požežani kažu uprav onoj istoj stvari r a v n ì c a, što se kod drugih zove r à v n i c a. A na pitanje, kada je naš narod sasvim znao za razliku medju štokavskim i čakavskim naglaskom, odgovaram: nikad, jer su oba naglaska u životu pomiešana; ali tomu nesmeta, da je narod, kad je stvarao pjesmu, pjevao čakavski ravnìca, što se danas običnije zove ràvnica; a narod neće te razlike ni onda znati, kad štokavština posve iztisne čakavštinu, ali će se onda sasvim približiti zavladalomu štokavskomu naglasku, pa će mu onda pjesme biti posve drugčije, kano što i sam g. Pacel (str. 318) priznaje, da onakovih p r a v i l n i h harmoničkih stihova i čitavih pjesama ima osobito u tako zvanih gradskih pjesmah, p o s t a l i h u p r a v o u n o v i j e d o b a. Ali riešila se ova dva pitanja kako mu drago. nesmetaju nimalo riešenju glavne stvari, koja traži, da se u buduće stihovi po naglasku uredjuju. Nu na temelju ove izjave pitamo gosp. pisca, ako su t e k ovi stihovi novije dobe pravilni, kako će mu biti svi stihovi starije dobe pravilni?

Da ovomu mojemu dokazivanju prigovori g. Pacel, da je on u obrazcu pravilnih stihova naveo i stih sa dva daktila, pak da mu krivo činim, tvrdeći, da po njem mogu biti u stihu kakve mu drago slovke: onda bi ja odgovorio, da je on na tu vrst stihova sam bacio neku sjenu, veleć: D a j e o v a j z a d n j i n a j s l a b i j i i r e k b i n e p r a v i l a n, v i d i s e o d a t l e, š t o g a j e s b i l j a u n a r o d n i h p j e s m a h v r l o r i e d k o.

Ali nagovieštanje ono moje o čakavskom i štokavskom pjevanju i čitanju naših pjesama nije glavna stvar u mojem mnienju o stihotvorstvu; ja sam ju samo zato naveo, da protumačim protinbu izmedju naroda i pjesme čitane samo štokavskim naglaskom; ali to se nagovieštanje može i zabaciti, samo neka se prizna, da su stihovi, sastavljeni po mojih pravilih, i u narodnih pjesmah i kod umjetnih pjesnika najblagoglasniji i da jih svatko za takove priznaje, a druge neka drugi drže za pravilne, samo neka s g. Pacelom priznadu, da su s k o r o n e p r a v i l n i i n e h a r m o n i č n i, a s Vukom da

---

Odavle se bielodano vidi, da Gaj nije o našem pravopisu n i š t a izumio, već ponovio, što su stotinu puta rekla „bratja naša S l a v e n c i“ i slavni naši predji, pa zato, da se ukor, c r a m b e s r e c o c t a e r e p e t i t a e v e, koji je njegova vaga na mene bacila, ima prenieti na Gaja sama. Taj je ukor tim jači, što udara uprav čovjeka, koga njegov prijatelj gradi početnikom iste stvari; dočim mene, koji sam samo prisiljen pisao o pravopisu, taj ukor, kad bi se i mogao na mene protegnuti, malo smeta. Al onaj se ukor na mene nemože protegnuti, jer prvo ja nisam nikad niti vidio rečene knjižice, niti čitao njegova članka, već mi je oboje pokazao njeki prijatelj, kad sam hotio da se obranim od zlobe. Ali sve da sam i čitao rečene stvari, stid bi me bilo do smrti, kad nebih s a d a kano č o v j e k znao nešto više i točnije kazati o pravopisu, nogo što je o n d a kano d i e t e Gaj kazao. Dočim se pako vaga ona tako silovito poziva na onu mršavu knjižicu, slabo svjedočanstvo daje o napredku Gaja, jer tim nedvojbeno dokazuje, da je Gaj kano diete bio temeljitiji nego Gaj kano doban čovjek. Ja, ako sam ponovio čije misli, ponovio sam misli samo filologa slavjanskih, medju koje nemogu brojiti g. Gaja, što nisam ponovio nijedne njegove misli, jer o stvarih, o kojih sam ja u onom članku pisao, Gaj u knjižici duboko šuti; jer niti o ě niti o è neima u knjižici ni rieči, a što sam ja o tih stvarih, dodav još ovamo i ć kazao, tako je različito od svega onoga, što je Gaj rekao u kasnijoj Danici, da to samo plitkoumnost vagina može držati za ponavljanje.

Odavle se i to vidi, da je Gaj onda bio mnogo čedniji, nego što je sada, dočim dopušta, da se u njegovu listu piše o njem slava, koje kao nezaslužene

Digitized by Google

su uprav **metrički** pogrješni. Jer onda mogu temeljito pitati, smiju li naši umjetni pjesnici nasljedovati ono, što je u narodnih pjesmah manje valjano. Ako nesmiju, onda se opravdava moje nastojanje oko pravilnijega i blagoglasnijega stihotvorstva našega. Al uza sve ovo nemogu da na se odnosim onaj ukor, kojim me biedi g. Pacel, da je skok u umovanju, ako tko rekne, da za to moraju književnici tražiti veću pravilnost u pjesmah, što narod nezna razlike izmedju štokavštine i čakavštine. Istina, da bi skočio, tko bi tako rekao, ali to nestoji glede mene, koji velim: što neki stihovi u narodnih pjesmah, ako se čitaju samo štokavski, nisu pravilni, zato umjetni pjesnici, kojih je zadaća pjevati po štokavskom naglasku, nesmiju za uzor uzimati svih stihova narodne pjesme, a to mislim da stoji. Što sam rekao, da pjesnici mogu uzeti koju rieč i po čakavskom izgovoru, ako ovaj još vlada u narodu, to se ima smatrati iznimnom slobodom pjesničkom dotle, dok štokavština nenadvlada sasvim čakavštine.

Nadalje, premda je g. Pacel postavio načelo, da su svi naši stihovi pravilni, veli ipak na koncu razprave, da ima i u narodnih pjesmah hrapavih stihova, pa za dokaz navadja stih:

Kada | sam ju | ja pr | steno | vao,

premda je ovaj stih sastavljen sasvim po pravilih njegovih, jer ima i deset slovaka i odmor, a naglasak stoji na prvoj slovci i na početku stiha i poslije odmora; dočim je po mojih pravilih ovaj stih zbilja nepravilan i neblagoglasan, jer ja kažem, da se stih ima dovršiti budi peonom prvim (- ◡ ◡ ◡) budi trohejem (- ◡), nipošto stopicom od pet slovaka (- ◡ ◡ ◡ ◡). To isto valja i glede stiha: „Nadmùdrismo i nadjunàčismo"; jer po Pacelu prva slovka u stihu i poslije odmora mora biti naglašena, ako i neima naglaska u **prozi** a to i jest ovdje; po mojih pako pravilih nevalja ovaj stih, jer neima u sebi

---

nije onda sebi prisvajao; jer prijatelj mu M. T. piše iz Beča u dopisu, na koji se i Gaj u 10. Danici poziva: **Ja ću pisati** *najstarijom* **po vami za nas godine 1830. ponovljenom ortografijom.** — Ovdje se pod najstarijom, kano što se iz svega onoga pisanja vidi, razumieva ortografija horvatska prije Gaja vladavša. Originaliteta u pravopisu nije si onda Gaj bez osobite drzovitosti niti mogao prisvajati, jer su svi njegovi prijatelji dobro znali, kako se je ustrojila i uvela sadanja ortografija; ali sada poslije toliko godina dolazi vaga, ter metnuv na jedno **krilo** sve učene Slavence i sve naše predje, a na drugo Gaja, tako važe, da Gaj ne samo sve one prevagne, nego da svi oni izčeznu iz sviesti svieta, kano da jih nije nikad ni bilo na vagi. To pako čini zato, što misli, da nitko nečita prošlosti našega jezika, pa da će lahko u zviezde skovati čovjeka, koji u zemaljskih nizinah boravi. Ali poviest iznaša svakomu svoje na vidjelo, pa se glede našega pravopisa imaju ponajviše slaviti oni muževi, koji su onda uz Gaja književno radili, i njega na svojih ledjih nosili, dopuštajući u plemenitosti svojoj, da se samo njegovo ime spominje.

Ali Gaj, reći će po koji njegov privrženik, ima u tom neumrlu zaslugu, što jc pravopis, ako su ga i drugi stvorili, sam proti savjetom svojih prijatelja, odvažno u knjigu uveo. **Nihil minus**, jer navedeni mu prijatelj piše: „Ja sam vas nagovarao, da odmah s vašom popravitom, ne **novom**, kako mnogi nesmotreno misle, počmete: „„Ja bi i sam rad, rekli ste, ali moram navadnom, jer se neusudim nikakve premembe, makar najbolje sam po se uvoditi."" Pače zna se, a i sam to Gaj u 10. Danici potvrdjuje, da se je prije te Danice u Beču kod Dundera tiskao Kačić sadanjim pravopisom. Evo rieči Gajevih: „Nakuliko „pako naš starinski pravopis, kojega nazopet iz tmine zkopati i u domovinu po„noviti želimo, vsem drugim Slavom vugoden i povoljen je, to vidimo iz ne-

Digitized by Google

nikakovih troheja, a i prva se pola i druga dovršuje daktilom po ovom obrazcu:

◡ - | ◡ ◡ | ◡ ◡ | ◡ - | ◡ ◡

Odavle se učimo prvo, da g. Pacel sam obara svoja pravila; drugo, da on sluti nevaljanost ovih stihova, pak ipak neće da prizna mojih pravila, koja jih osudjuju. Ali sve to ništa nesmeta, samo kad se sudaramo u praktičnom razsudjivanju stihova; jer tko da se trga za pretjerane teorije?

Napokon za kitice traži g. pisac, da srokovi imadu jednaki ili slični naglasak, te osudjuje n. p. srok: stàti i glèdati; pa ipak s druge strane tvrdi, da su svi Gundulićevi stihovi pravilni, premda ima u njega dosta takovih srokova, kano što je umah u I. kitici: zahvâlila i krîla.

Riečju vidi se, da izmedju theorije g. pisca i njegova praktičkoga razsudjivanja stihova vlada razdor, koji najbolje dokazuje, da mu nevaljadu pravila, a to dokazati bila je namjera ove moje razpravice.

„navadne množine predbrojnikov na: Kačićev razgovor ugodni naroda slovin-„skoga, kojega s staro-horvatskim pravopisom g. Dunder u Beču preštampati „čini." Nagovaranjem dakle prijatelja i ovomu njihovomu odlučnomu činu imamo zahvaliti, što se je u 10. Danici g. 1835. počeo u pjesme uvadjati ovaj pravopis; jer i to sasvim točno znamo, da su na Dundera u tom smjeru odlučno djelovali drugi, kojih će imena povjestnica u svoje vrieme na sviet iznieti.

Željan sam čuti, hoće li nerazborita vaga i ovoj mojoj razpravici usvojiti razpravnu razložitost. — Što razložitost? osobnosti, strasti, poviknut će jamačno ona prostačka vaga, koja se bez dokaza ruga mojoj logici, dakle mojim razlogom, ali ujedno priznaje razložitost mojih dokaza. To nemože dakako biti po sudu pametnih ljudi, koji su se čudom čudili, kako je Danica mogla udariti na čovjeka branećega pravopis, kojemu je — kako kažu — izumnica i početnica ista Danica; ali saznavši za praemisse, poviknuše svi jednim glasom: i opet nova strast i zloba.

Napokon opraśćam se s onom sada već sasvim potrtom vagom s poslovicom: „Tko pod drugim jamu kopa, sam u nju padne."

A. T.

Opazka uredničtva. Ova je obrana ovdje štampana zato, što je g. pisac stavlja u savez s obranom svojih pravila o hrv. stihotvorstvu; inače niti je uredničtvo ovoga časopisa prije htjelo niti hoće sada, da sa svoje strane zametne ikakvu polemiku, koja nebi imala izključivo znanstveni predmet pred očima.

Digitized by Google

Razvitak slovenske slovnice

od

J. Macuna.

1. Bohorićeva slovnica prispodobljena s najstarijom hrvatskom,

t. j. s Kašićevom.

U neugodnih okolnostih, s kojimi se imade boriti slovenski narod i njegova književnost, odkada je pao pod silnu ruku franačku, patila je naravski najviše strana duševna. On zaosta daleko za inimi, a to tim više, što je po zemljopisnom, i državnom položaju skorom kano odkinut bio od ostalih grana južnoga slovjenstva. Uzevši k tomu neznatni broj naroda, preostavšega ovim načinom od velike grane jugoslovjenske, nije težko dokučiti, kako je slovenski narodić sve do najnovije dobe tako daleko zaostao u književnosti.

Nu o jednoj grani osim praktično-bogoslovne nastojahu uvjek i pozvani i nepozvani muževi. Ova struka literarne radnje jest s l o v n i c a.

I drugi narodi s početka obično ne razvijaju toliko teoretičkih znanosti, nego vole raditi o praktičnoj kojoj. Ovako se i slovenski narod u 16. vieku probudi zahtjevom praktičnim, kad je protestantizam, koji je već dovoljno razprostranjen bio u viših kruzih, preko bogoslovnih knjiga preotimao mah i u niže krugove, kojim njemački jezik nebijaše poznat.

Poznato je, da je Primuž Trubar, rodom od Rašice blizu Turjaka na Dolenskom, prvi počeo godine 1550. knjige štampati s l o v e n s k i m jezikom. Godine 1557. izadje prvi dio svetoga pisma novoga zavjeta t. j. evangjelja i djela Apoštolska, do god. 1577. sve ostalo, te je god. 1582. sve to preštampano bilo. Medjutim bavio se je Gjuraj Dalmatin, rodom iz Krškoga kraj Save na Dolenskom, prievodom staroga i novoga zavjeta. Zbog troškova za privatna čovjeka prevelikih preuzeše tu stvar stališi kranjski, štajerski i koruški, izručiv posao nekomu u tu svrhu sastavljenomu u Ljubljani. Kad ovaj nadje i u jeziku i u pravopisu izdanja Truberova i Dalmatinova kao i Krelove postile razlika i protuslovja, bude naloženo B o h o r i ć u, ravnatelju iliti rektoru učione ljubljanske, da napiše s l o v n i c u o slovenskom jeziku.

Ovaj učenjak, bivši učenik glasovitoga humaniste protestantskoga F. Melanchthona, prihvati taj nalog, te mu djelo izidje godine 1584. naštampano pod naslovom „Arcticae horulae succisivae da l a t i n o c a r n i o l a literatura, a d l a t i n a e l i n g u a e a n a l o g i a m accomodata, unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boemicae et Lusaticae linguae, cum D a l m a t i c a et C r o a t i c a cognatio facile deprehenditur. Praemittuntur his omnibus tabellae aliquot, Cyrillicam et Glagoliticam et in his Rutenicam et Moshoviticam orthographiam continentes.“ Nije bez razloga naštampan cieli naslov ove knjige; već sàm on pokazuje skoro sav sadržaj.

Hoćemo li, da pregledno razložimo, kojim se je načinom razvila teorija slo-

Digitized by Google

venskoga jezika, to valja osobito da o tom prvom i najstarijem djelu slovničkom pružimo čitatelju obširniji izvadak jedno poradi lakšega razumievanja kasnijih slovnica, drugo poradi velike riedkosti toga djela. Taj će izvadak ujedno služiti za prispodabljanje sa slovnicom hrvatskoga jezika, koju je napisao jezuita Kašić.

Bohorićevo latinski pisano djelo imade 20 strana predgovora, 178 str. glasoslovja i oblikoslovja, i 66 str. skladnje.

U predgovoru očituje radost, što je kraj Grka, Germana, Spanjolaca, Franceza, Talijana, Ugara, Čeha, Poljaka i Moskovita (Moshovita po njegovoj misli od: mož t. j. muž) napokon i slovenski narod došao do sreće te dobio sveto pismo u svom jeziku; prigovor o razlici slovjenskih narječja pobija razlikom njemačkih razrječja.

Samu je slovnicu, kao što pokazuje naslov, udesio prema latinskomu jeziku, t. j. u oblikoslovju ponajviše tumači kako se imadu pojedine strane latinskoga jezika prevoditi na slovenski jezik, kano da je Bohoriću glavna stvar bila latinski, a sredstvom samo slovenski jezik.

Od toga načina odstupa, gdje tumači slovenski pravopis; koji prispodablja sa kirilicom i glagolicom razlažuć i gospodnju molitvu dotičnimi slovi. Ovim jedino pravim putem uredio je pravopis takovim uspjehom, da je po njegovu nauku do dvie, tri neznatne promjene u bitnosti sve onako i ostalo u slovenskoj književnosti, dok nije i kod Slovenaca poslije g. 1840. uveden Gajev pravopis.[1])

Nedostatci njegova pravopisa jedno leže u tom, što kod samoglasa za *i* i *j* nije ustanovio posebnih slova, valjda s toga, što se osobito u gorenskom narječju skoro nikada na početku rieči ne nalazi nejotovani *i*; tako n. p. piše jigla, jigra, jime, Iigram, Iimam, (ipak Isviram:), Iiszhem. — Dalje samoglas *v* mješa sa *v*, kao što je to bivalo i u latinskom jeziku, a to tim lakše, što se *v* po Kranjskoj zemlji svagdje manje više izgovara kano *u*. Tako mu se dogodi na str. 63. u skladnji, da se „nevpelaj“ nalazi dva puta ovako, dva puta „neupelaj.“ — Dočetak srednjega spola u samostava i pridjeva glasi mu po dolenskom narječju na *u* n. p. pismu, lepú. Napokon je glede ostalih slova u obće sve naznačio dobro, jedino za Š i Ž nije ustanovio razlike, jer mu za jedno i drugo rabi Sh. U ostalom vidi se i u njegovoj slovnici, da je lakše naći pravilo, nego se ga držati; jerbo piše n. p. ſemlji i semlji (37); dones 155), danass i danas (synt. 62), nas(171) i nas (39) itd.

Nu kao učenik Njemački nemogaše odoljeti i njemačkomu uplivu, učeći na str. 29, da je shzh (šč) septuplex (tschsch), zh quadruplex (tsch), sh triplex (sch). — O naglasu i dužini (str. Et. 30 Synt. 65—6) nezna ništa dobra kazati, kao što smo u toj točki svi južni Slovjeni jošte i danas dosta na neizvjestnu. *Te:ki* služi mu za to, da se tim samoglasi naznače „quas quidem scribere, sed eas interdum non nisi obscure et vix sensibiliter efferre oportet“ dakle: pèrvi, pèrst, vèrt; vendar na str. S. 66. nalazimo takodjer kàr (quid), tàr (= ter) itd. Oštri naglas služi jedini kano znak višega izgovora i to bez dalnje razlike n. p. délam, peljám. A da se srodne rieči razluče, veli da svakako mora stati n. p. poléti(!) i. e. aestate, i: poleti volabit. Apostrof ' služi mu kod predloga sastojećih od suglasa[2]) n. p. *k*, ili *v*, *s*, ter piše: *k*' zerkvi, k' meni, s' ozhetom, v' vola, v' volu; nu u posljednja dva primjera na str. 32 predlaže, da je bolje pisati: v' ola, v' olu(!).

Na strani 36—39. naštampana je gospodnja molitva cirilicom, glagoli-

---

[1]) S tim nećemo da kažemo kano da nitko nije kušao promieniti pravopis, već da su izza svakoga pukusa opet se vraćali pisci k načinu Bohorićevu. — J. M.

[2]) Može biti uplivom glagolice i cirilice? — V. J.

Digitized by Google

com, poljski, češki, u lužičkom i kranjskom (carniolana) narječju. Kakovih se je držao izvora, neznamo; nu imade neke osobitosti, tako n. p. nalazimo j m e (ciril. hrvat.) cesa*ra*stvo (hrv. što nije slučajno[1]) kad se uvjek nalazi na tom mjestu:) i tak*oj* (cir.), h l i b (cir., brv.), vs*ag*danni (hrv.), d*u*ge dushnikom (cir.: slov. ima d*u*lge, dulshnikom) dočim u glagolskom : dlgi.

S k l a n j a n j e počima s p o l n i k o m; B. uvidja, da je to posljedica germanizacije; nu veli, da se rieči nedadu sklanjati bez spolnika, te ga sklanja na str. 45, 46, kao što se je ovdje kod nas sve do prije 14 godina sklanjalo haec mensa, hic vir.

P a d e ž i su ujedno sa suvišnim vokat. isti koji u lat. jeziku, za ablativ stoji oblik genitiva s predlogom od! A to ga je dakako moralo pomesti, ter sklanja jednako mužka i srednja u gen. i ablativu množine, n. p. tih ozhetih vel ozhetov; u ženskom dapače ima za gen. mn. tih materih, u ablat. od tih mater. B r o j a ima tri te je u tom znamenit oblik gen. i ablat. dvojine od zaimena (ili njegova spolnika) t i u: dočim tomu obliku u samostavu i pridjevu već onda nije bilo traga.

Glede samostava mužkoga i ženskoga spola jako si je nesretno odabrao za primjer rieči: O z h a, gen. O*zeta* i m a t i g. matere (o ženskih na suglas neima primjera), dočim za sr. spol ima: pismu. Svakomu je primjeru alfabetičkim redom dodao mnogo rieči, medju kojimi se već nalazi znatan broj njemačkih.

Medju pravimi samostavi mužkoga i u nekom smislu srednjega spola imade pomiešanih pridjeva, kano da su i to samostavi.

U p r i d j e v a nalazimo za nom. i akuz. srednj. spola u množini *a*, te su dakle današnji Slovenci pišuć ponajviše *e* glede toga u nazadku.

Da je Bohorićevo djelo u glasovih i oblicih lokalno, to je sasvim naravno. Jer jedno s početka razvija se svaki jezik na temelju lokalnosti; drugo su dva važnija suvremenika Truber i Dalmatin bila oba kao i Bohorić Dolenci (a baš razlika u njihovu jeziku bijaše povodom njegovoj slovnici). Ali je on i medju ovima dvjema još dalje lokalizovao prilikom komparativa; jer mjesto obćega slovjenskoga sklanjanja uveo je protiv običaju Trubera, Krella i Dalmatina sakati nepromienjeni oblik na *i* kroz sve padeže ženske jednine kao i u nom. jednine srednj. spola n. p. lepš*i* mož, lepš*i* žena, bolj*i* vino, gen. lepš*i* žene itd. — To se je uslied nauka njegova i njegovih nasljednika tako ukorenilo, da još danas ima slovničara, koji tu iznimku brane proti većini naroda, koja se služi obćenitim načinom.

Glede b r o j n i k a rieč *jedan* još je prejotovana, što se danas u slov. jeziku čita na riedkih mjestih. Dalje Bohorić nije dodao kako se sklanja dva, tri i četiri; (nom. od dva glasi mu: dva, dve, dvuja!), nu Krel ima u genitivu dveju, što Štajerci još danas govore u obliku: d v u i d v u j i. O brojnicih t r i i č e t i r i veli, da ima samo jedan oblik, dočim bi bez sumnje za mužki spol imao navesti t r i j e, š t i r j e, što je za njim izpravio O. Marko Pohlin. Po Bohorićevu mnjenju sklanjaju se ostali brojnici do s t o samo onda, kad su bez zaimena pokaznoga ili ako voliš bez spolnika; a s ovim, da su nesklonovi kao u hrvatskom jeziku; nu toga valjada nije našao u narodu, jer sudeći po najboljih slovnicah danas toga niti u životu nema niti u starijih knjigah.

Osim g l a v n i h i r e d n i h tumači još više toga prema latinskomu jeziku.

Medju samostavi m a n j k a v i m i brojem navodi na str. 77. luč i o t r o c i; čini se dakle, da mu promjena slova *k* u *c* nije bila poznata. — Tako isto na str. 78. slabo razlikuje s a s t a v l j e n e rieči i to domaće i tudje; hišnima-

[1]) Niti nije, jer se takovih primjera u starohrv. j. mnogo nalazi. — V. J.

Digitized by Google

lik Hausgott jedna mu je rieč; Frauenzimer čini mu se domaća, jer ju navodi u opreci sa: „Peregrina, hoc est: quaecunque non sunt slavonica, sunt indeclinabilia ut Abraham etc. nisi illis affigatur terminatio, juxta articulum sui generis“(!).

Zaimena osobna samostavna dobro sklanja; samo neznamo, odkuda mu dolaze oblici najh (gen. acc. i abl. dv. i množ. od 1. os.); jednako vajh kod 2. osobe u gen. abl. dvoj., i gen. množ.; jer u ostaloj slovenskoj literaturi kao i u narodu nisu poznati, te su valjada Metelka str. 198. naveli na krivu misao, kano da je današnji *s* u tih padežih nastao od nekadašnjega *h* (vidi Mikl. Vergl. Gr. III. str. 8 i 10). Zaime *on* u gen. i abl. dvojine ima njiu. Od zaimena ona ima u dat. jedn. jedino niej (njej), što bi štajarskomu i hrvatskomu njoj[1]) bilo mnogo bliže nego strogo lokalno nji, što se sada obično nalazi u slovenskoj literaturi. (Na način ovoga oblika nji već je Bohorić pisao kranjskim oblikom: dobr*i*,[2]) gdje Štajerci govore: dobro*j*). Genitiv dvojine od *on* glasi mu: njiu[3]), što staroslov. glasi jeju.

Glagole dieli po strogo lat. duhu, te su mu 1. inchoativa (ardesco) 2. frequentativa (agito = pres prestanka delam), 3. meditativa (lecturio: želim brati), 4. diminutiva (cantillo: pèrpèvam), 5. imitativa (patrizo). Kraj ovih posljednjih napominje kano slučajno ponavljajuće n. p. od spišem: spišujem.

U spregi dieli naravno glagole po dočetku na *am* (sekam), *em* (pišem) i *im* (ljubim), ter tumači, da se iz infinitiva izvodi particip na *l* i na *n* (dočetka na *t* ne napominje); i supin (na str. 113. opet mu je sup. sekat*i*); iz indik. praes. pako part. praes. act.; nu kraj svega toga za priegled glagola veli str. 113—4, da u slovenskoj slovnici imadu tri temeljna oblika t. j. ind. praes., inf., partc. praet. act.!

U sprezanju točno tumači na strani 101., da slovenski jezik nema oblika konjunktiva niti optativa; nu kasnije u skrižaljkah po lat. kalupu kraj indikativa ipak navodi rečena dva suvišna načina.

O imperativu na str. 102 veli: imp. habet duo distincta tempora, praesens et futurum, nu u sprezanju toga nigdje ne dokazuje; valjda je mislio na latinski imperat. praes. i futur. Glede samih oblika u imperativu ima n. p. za 2, 3, jed. delaj; za 3 os. višebroja delaj-*te* oni.[4])

I trpnu vrst str. 116—121 razvija kroz sve osobe i načine; na *an* ima za praes. bom sekan, za perf. bil sem sekan; za futur. dakako nestaje mu nova oblika, ter veli, da je ovo vrieme jednako sa sadanjim; al predlaže st. 119. barem za optativ „o de bi meni bilu sekanimu biti.“ Napokon 121. na kratko napominje, da bi se trpna vrst dala izreći riečju *se*. Od glagola na *em* ima za trpnu vrst „pečen sem,“ buduć da mu ovako glavni njegov primjer pišem u trpnoj vrsti spada medju glagole na *am*!

O glagolih neosobnih navodi „seka se, peče se.“

Od str. 154. do 158. razlažu se prislovi, kojim valjada po tadanjem načinu tumačenja pribraja personalia: mecum z mano itd. Na strani 158—164. razvija, kako se pojedini latinski predlozi imadu prevadjati na slovenski jezik. Kod predloga ante i in veli, da se kraj pred i v nekako promjenjuje padež, t. j. on uvidja, da mu prijašnje sklanjanje nije podpuno, ter tumači, kako to biva po njegovih mislih, ali nespominje nigdje, da nekoji

---

1) Njoj postade uplivom tvrdoga toj, ali u starije vrieme pisa hrv. jezik jej; izmedju dátiva i lokala neima ovdje razlike. V. J.

2) Kajkavci Hrvati imadu dobrî (sc. добръ) i dobroj (sc. добрꙑй). — V. J.

3) Kao i u starohrvatskom. — V. J.

4) I toga su puni puncati starohrv. spomenici. — V. J.

Digitized by Google

predlozi mogu imati po dva ili tri padeža. — Ova strana Bohorićeva djela pokazuje najjasnije, da mu je temelj latinski jezik.

Veznici zauzimlju jednu stranu i pò, a medmeti devet redaka i ovi su jako površni; a napokon od str. 167. do 175. tumači molitvu gospodnju sa gledišta rječoslovja, gdje ga opet smeta *v* sa akuzativom, kao i rieč zlega, koja mu je samostavnik sa nominativom zleg ili zlo! Tom prilikom tumači (str. 174), kako se u jednini sklanja „moč“ i ini ženski samostavi na *č* i *š*; o množini ovakih rieči nema nigdje govora.

Što se tiče tvaranja rieči, na str. 67—9. tumači „patronymica“ na ki, ski, ica, ič, ičica, ic, ce; dalje sasvim po latinskom jeziku razlaže imena pridavna izvedena iz samostavnih.

Skladnju udesio je skroz i skroz po djelu: Syntaxis Philippi Melanchthonis jam recens nata et edita . . . Coloniae 1526. — Melanchthonovo djelo sastoji iz samih primjera latinskih spadajućih na pravila jedinih strana latinske skladnje, koja se vide već iz naslova; Bohorić ne uzima svih ovih primjera, pa ove prevadja, amo tamo napominjuć pokoju posebitost slovensku. Nu kadšto je čudnovato ovo tumačenje n. p. str. 2 „Atticismus: Quid hominis? „kaj je človeka,“ utuntur etiam periphrasi Carniolani cum particula *za* . . . kaj je za človeka“! A opet često ima germanizama, kojih čovjek nebi tražio u to doba.

Pravila ova spadaju na slaganje pojedinih strana govora u užem smislu, onda o syntesi, zeugmi, silepsi, prolepsi, sinekdohi, antiptosi, enallagi; dalje o padežih, gerundijih i supinih; o glagolih znamenujućih cienu, o samostavih vremena, o imenih gradova, o brojnicih, neosobnih glagolih, participijih, prislovih, veznicih i predlozih. Na svršetku skladnje opet tumači gospodnju molitvu s ovoga gledišta; pa kad već mnogo govori o redu rieči, za čudo je, što nije opazio neprotestanskoga latinizma, koji je u riečih: Oča naš, mjesto: naš oča. — U: „Daj naš vsakdanji kruh“, drži „kruh“ za nominativ, neznajući razlike u akuzativu rieči znamenujućih stvari živuće i neživuće; „vsakdanjiga kruha“ dobro veli, da bi značilo dio kruha, al je krivo da bi to bio akuzativ! „Odpusti naše dolge“ stavlja pod pravilo str. 26. o dvostrukom akuzativu n. p. „doceo te literas.“

Melanchthon u svom djelu ima na svršetku podpuni nauk o latinskom mjerilu i stihotvorstvu, Bohorić toga naravno nije ni mogao učiniti, te na str. 66. ima samo pravila, koje slovke u dvo i višeslovčanih riečih imaju dobiti znak naglaska; valjanost tih pravila vidi se osobito iz 5. točke, gdje veli: Accentus haud facile a suo themate variat seu discedit, nisi id casuum et personarum differentia exigat, ut valjam (váljam) volvo, . . at valjám i. e. valeo . . . idque discriminis gratia.“

Iz iste dobe imadu južni Slovjeni jošte jedno slovničko djelo t. j. Institutionum linguae illyricae libri duo. Authore Bartholomaeo Cassio Curictensi societatis Jesu. Romae 1604. Predg. 4, djelo samo 189 str. u 12. Dva su razloga zašto ja ovdje u kratko spominjem i to djelo, jedno jer će sigurno mnoge od naših čitatelja zanimati prva slovnica o ilirskom t. j. hrvatskom jeziku; drugo da se ovako izjasni djelo Bohorićevo.

U predgovoru veli Kašić, da po njegovu znanju nije prije njega nitko pisao slovnice hrv. jezika, ter da je pametno i mudro, što se kod Isusovaca svećenici uče jezik onoga naroda, koji imadu podučavati u nauku vjere; to čini se, da je bivalo s osobitim obzirom na pravoslavne, sudeći po rečenom predgovoru „cum . . . nationes aliae prope finitimae deserantur, quae christianae atque avitae religionis nomen retinentes ob unam rerum cognoscenda-

Digitized by Google

darum agendarumque ignorationem a majorum suorum dignitate splendoreque degenerent.«

Kao što je Slovence bliži savez sa Njemačkom zemljom u pravopisu naveo na sustav njemački, tako su se Dalmatinci opet poveli za Taljani. Nu čini mi se, da se najmanja strana nedostataka u pravopisu ima pripisivati Kašiću, koji je našao literaturu liepo razvijenu, dočim je Bohorić bio pozvan, da u skroz novoj literaturi izmedju načina od dva ili tri živuća pisca odabere ili ustanovi što iznadje za bolje.

S toga je razloga Bohorić toli obširno prispodabljao latinski svoj pravopis sa krilicom i glagolicom. — Sustav pravopisa u Kašićevu djelu jest manje više taljanski, *c* mu glasi kao naše *č*, *ç* je naše *c*, *f* i *v* naše *v* (sfeti = sveti), *gl* naše *lj* (s toga *ghl* naše *gl*) i *ch* ili bolje *cch* = *ć*, (nu ipak chamen saxum; karam bolje nego charam; utroque enim modo scribitur a nonnullis«) *qu* naše *kv*, *x* je = *ż*; *y* apud politiores semper est consonans t. j. = *j*; *z* isto što i u našem pravopisu; *gn* naše *nj*, *sc* = *š*.

Glede naglasa služi mu ` za jaki težki: tìh (danas tȉh), jèst; slaboga bo nije poznavao kano čakavac (bio je g. 1575. rodjen na otoku Pagu, što se vidi baš i na naglašivanju n. p. sedlò, štokavski sèdlo; veslò št. vèslo); zatim oštri naglas, (vis erit attolere tonum syllabae) n. p. k Rímu, jedíni, jednák. Za duge slovke ima samo znak ^ n. p. mêd. Da kratkih i dugih slovaka ne razlikuje na tanko, vidi se već iz primjera vríme, vrímena, gdje mu ´ služi za dugu slovku, a u teoriji stoji medju kratkimi. Vidi se dakle, da se je u tom predmetu držao nauka o grčkom akcentu.[1])

Enklitike kano slučajno napominje prilikom zaimena na str. 75, i prilikom glagola pomoćnoga na str. 97. Naravno da mu je ovako nauk manjkav.

Padeža u jednini ima sedam, u množini osam, jer je latinskim padežem (ablat. ima kao i Bohorić sa od) dodao u jednini i množini još sedmi odgovarajući našemu instrumentalu ili socialu; u množ. 8. padež odgovara našemu lokalu. Nije dakle opazio K. razlike medju dativom i lokalom jednine; jer je mnogo redja i finija (često leži u jedinom naglasu, a kad što nema je ni u tom). Genitiv množine bez razlike glasi mu *ov*(za mehkimi an *ev*), ili kad što na sam korjen (n. p. sladost) ili *aa* = *â*, ili *îj* (*â*, *î*); Social na *imi* ili *ima* ili *î*.

Sklanjanja ima tri. Na I. spadaju mužka i srednja, na II. ženska sa *a*, na III. ženska sa suglasom na koncu nominativa. U I. skl. ima *a*,) o mužkih imenih vlastih za primjer Isus i Petar; *b*) o imenih obćenitih: golub i vjetar; *c*) o srednjih vrieme i zlato; u II. skl. opet *a*) Marija *b*) vojvoda; u III. skl. sladkost, tako da su dakle sve osobitosti razvijene, koje se dadu razviti u primjerih.

Opazke o tih sklanjanjih naravno ne odgovaraju današnjim zahtjevom znanosti; al se barem napominju skorom sve točke spadajuće na iznimke ili na promjene glasoslovne.[2]) Smiešna je samo razlika medju ženskimi i mužkimi na *a*; ženska (veli str. 36) imadu u genitivu jednine *ae*, mužka pako *e*. Kašić nije opazio, da neživuća mužka u akus. jednin. imadu sa nom. jednako, te ga je to jako smetalo u razvitku predloga.

---

[1]) I spominje nekakvoga „Jacobus Gretserus,“ koji je po svoj prilici pisao gramatiku jez. grčkoga. — V. J.

[2]) Razdieljenje Kašićevo u tri sklonidbe stoji još i danas, pak će se u praktičkih slovnicah održati i za dalje: ali da bi tako imalo biti i u ostalih slovnicah, to nesliedi odatle još ni malo. V. J.

Digitized by Google

U imena pridavnoga nije Kašiću poznato sklanjanje neizvjestno (iliti samostavno), samo u predikatu poznat mu je neizvjestni oblik n. p. lud jest čovik, koji Boga ne ljubi, (v. str. 46—7) Zato i od imena pridavnih i zaimena na *ov* n. p. takov itd. navodi oblike izvjestne. — Primjerom služi mu pridavnik: s v e t i, sveta,-o.

Tvaranje k o m p a r a t i v a nije jasno i dosta površno, a čini se da teorija o tom predmetu ni danas još nije tako temeljito razvijena, kao što najveća strana naše slovnice.

Prilikom brojnika d v a, d v i e Kašić pokazuje, da o starijem slovenjskom jeziku nije imao pojma misleći, da samostav kraj njega mora biti u genitivu množine izbrisav jedan *a*, jednako kao što do 200 godina kasnije [g. Brlić braneć se tragova dvojine u našem jeziku. U ostalom još mu genitiv glasi d v i j ú kraj d v i h; dat. dvím, instr. dvími i dviju. — Jednako se sklanja t r i osim instrum., koj ima trih i trijú, ako nije to štamparska pogrješka, kad mu fali 8. padež. — 11, 12, 13, itd. glasi mu: jedanàdeste, dvanadeste, trinadeste itd. — Dalnjih vrsti brojničkih ne pozna do jedinih još rednih, gdje opaža, da se od dvesta napred nenačinjaju redni.

Glede z a i m e n a osobnih imademo opaziti, da 2. osoba još ima u akus. višebr. staroslovjenski oblik v i j.[1])

Sklanjanje zaimena pridavnih u obće dobro je razvijeno, samo mu narav zaimena povratnoga nije jasna, što i za Gundulića vidimo u rječniku I. Maž. o Osmanu (v. str. 98.).

Osobito pako u g l a g o l u pokazuje Kašić samostalnost, koje u Bohorića nema toliko. Okaniv se strogo latinske diobe nepraktične za naš jezik, dieli glagole na p r e l a z n e i n e p r e l a z n e; prelazni razpadaju mu a) na ovake, kojim je objekt osoba, *b*) kojim je stvar, *c*) koji iz svoga korjena ili barem od istoga značenja imadu objekt (n. p. oni život živi vese*l*, pojku poju.) Ova dioba služi mu za tvaranje trpne vrsti ter je n a u k točan, samo da mu na str. 162, b i j e s e kao primjer neosobnih trpnih glagola nevalja; dočim verba continuativa i ona actionis absolutae nisu tako točno razložena, pak su za djelo bez posljedica jednako, kao svakolika dioba u Bohoriću (str. 96—97).

U nauku o n a č i n i h istu ima pogrješku, koja sve do danas vlada u naših slovnicah; jer se u tom mieša oblik i sintaktička poraba. Jer u našem jeziku nema oblika za konjunktiv, optativ, potencial. Sve ovakove stvari u strogo znanstvenih djelih nespadaju u oblikoslovje nego u skladnju; a hoće li već tko i za početnike ovim načinom pred oči staviti priegled glagola prema inim jezikom, to se neka učini na svršetku sprege dodavši jasno razlog, zašto se odstupa od znanstvenoga puta. G e r u n d i j a i p a r t i c i p i j a nigdje netumači, nego navodeć oblik u spregi dodajé lat. i talijanski prievod.

U i m p e r a t i v u napominje i Kašić dva vremena i to s a d a n j e: uči, imaj, i b u d u ć e: učit ćeš itd. (što bez dvojbe udara po latinskom jeziku.

Sintaktično znamenovanje v r e m e n a na str. 86—7. razlaže dobro; o imperfektu veli: „inchoatae actionis continuationem nec dum confectae significat.“ Aoristu nada strogo prevedeno ime i n d e f i n i t u m veleći o njem »actionem praeteritam significat, quam pridem vero praeterierit, non ostendit ut t e k o h, p o j d o h.“ Taj oblik navodi i od glag. trajnih. Budućega prošloga vremena nigdje nenapominje.

Znak vremena *h* u aoristu i imperfectu stoji mu osim 2, 3 os. jed. svag-

---

[1]) To će reći, da još nije genitiv sasvim iztisnuo pravoga akuzativa. Nu oblik *vi* dolazi još i u starohrv. jeziku. — V. J.

Digitized by Google

gdje, dakle: bih, bi*h*omo vel bismo, bi*h*ote vel biste, bi*h*u vel biše; vel **bij*h***, bij*h*omo vel bia*h*omo, bij*h*ote vel bia*h*ote, bij*h*u vel bia*h*u; jednako: **uča*h*omo**, uča*h*ote itd.

U nastavku 1. osobe jedn. izvanredno mu jest: ja bud*u*, **molj*u***, hoj*u*, govor*u* (str. 122).

U izvodjenju vremena [1]) i ostalih oblika točan je u stvari, ali **nije** pregledan niti kratak manje ter sretan od Bohorića; jer premda mu **oblici** valjaju, ali imperfekti aorist izvode mu se ponajviše od ind. praes: **dalje** nauk mu je raztrkan, buduć da se razlaže prilikom pomoćnoga **glagolja**, kod onih na *im*, *em* i *am*. — Kako mu je nejasan put izvodjenja, vidi **se iz** toga, što iz indikativa sad. vrem. načinja najprije aorist, a iz ovoga infinitiv, da može od ovoga načiniti buduće vrieme! (v. str. 118); od **imperfekta** načinja particip perfecta na *l*! na koliko je dakle Bohorić uzeo preveć **temeljnih** oblika, na toliko ih Kašić ima premalo. Ovako mu izvodjenje **vremena** i načina zauzimlje str. 97—102, 118—133 i 142.)

Medju glagole manjkave spadaju mu netrajni, jerbo je **dobro** osjećao, da ovi nemaju pravoga sadanjega vremena, za primjer služi **mu** d*v*ignuti! (Nu da mu to nije bilo sasvim jasno — i nije čudo — vidi se **na** participu dvigneć kao i na str. 132, gdje mu stoje oblici niknjah, **grnjah**; ili zar su ova glagola u čakavštini možda trajna? [2])

Nepravilan mu je glagol morem = mogu.

Glagolu je dodao nauk o participu na *l*, te sklanja kroza sve **padeže** itd. učio *la o*; al dodaje kao u nekakovoj dvojbi (str. 168.): **casus recti** in usu videntur esse dumtaxat."

Glagole neosobne dobro razvija na str. 159., te mu za primer služi dažди (daxyij); a što navodi: biję se kao primer neosobnog glagola, u trpnoj vrsti, čini mi se da biva više u duhu tudjih negol, narodnoga jezika.

Prislovi razredjeni po vrstah dosta su dobro makar i na kratko razloženi. Nu i ovde naravno ima slabijih stvari: n. p. maloj', sedminaj', koje stoje kano prislovi vremena.

U predlozih stoji na pravom temelju, tumačeć ih iz samoga jezika; al ga je smetalo dvoje; jedno što u akus. jednine, kod mužkih nije poznao razlike medju živućimi i neživućimi bići; tako mu je vjetar, uzrok, grad itd. nominativom, što se ne sudara sa ženskimi na *a*; drugo nesretni ablativ i opet 8. padež u množini. — Ovako mu neki predlozi zahtievaju nominativ (za, na, u, uz, pod), koji stojeći uz samostav živućih bića zahtievaju akuzativ. Čudnovato, da prilikom predloga nije uvidio, kako mu nevalja sav ablativ, kad svi zahtievajući ablativ mogu imati i genitiv. Dalje mu je naravno smetalo pomanjkanje lokala, jer tako u jednini mieša dativ, dočim je u množini sve drugčije (vidi predloge: na, u, pri, k, protiv, po, o). Najbolje su razviti predlozi imajući genitiv, i oni sa instrumentalom, dočim je o predlozih sa osmim padežem množine našao jedini *u*. Nigdje nema ma kakova pravila, kad isti predlog ima jedan ili drugi od više padeža.

---

[1]) **Ovo tako zvano izvadjanje vremena nije ni danas ništa drugo, nego li velika samovolja, svi ti „temeljni" oblici posve su bez temelja, i to će dotle u naših slovnicah ostati zlo i naopako, dok se nepočme razlikovati korjen, osnov, nastavak i t. d. Zato je Kašiću lako oprostiti, što nije bolje izveo one stvari, koja nije ni sada mnogo naprednija — V. J.**

[2]) **Ima ih više; gled. Pacel „Nješto o glagolu"; grnuti još je danas glagol trajni, a i niknuti, barem u kajk. narječju, gled. Belostenec. — V. J.**

Digitized by Google

Medmeta ima dosta malo, o vezniku sedam vrsti, izmed kojih adversativa znače naše dopustne n. p. premda.

Oblikoslovju dodao je str. 186. do 189. neka pravila spadajuća većom stranom na sintaksu obćenitu.

Prispodobiv ove dvie najstarije jugoslovjenske slovnice vidimo, da se od Bohorićeve do danas skorom ništa nije održalo tim manje, što mu je osnovana na tudjem dakle krivom temelju, dočim se je od Kašićeve održalo mnogo više; spolniku se Bohorić teoretično opire, al ga ipak imade u svih primjerih imena samostavnih i pridavnih, dočim se Kašić nije dao zavesti, premda bi ga talijanski jezik jednako lahko bio zaveo. Ovako je Bohorić posredno svim nasljednikom preporučio to grdilo. U sklanjanju obodvojici smeta ablativ, lokala u Bohorića niti nema, a u Kašića samo ga ima u množini; poredanje ujedno s primjeri u sklanjanju ostalo je do danas kako razlaže Kašić, dočim je Bohorić s primjeri promašio u mužkom i ženskom spolu, ter i ime pridavno pomiešao sa samostavnim. U sklanjanju imena pridavnoga Kašić izostavio je oblik samostavni, nu komparacija bolja je u njegovu djelu. Izvodjenje oblika glagolnih preglednije je i točnije u Bohorića, a sve ostalo od glagola ili je jednako u obadva djela n. p. o optativu itd. ili u Kašiću obširnije i bolje razvijeno n. p. što se tiče neosobnih glagola i trpne vrsti. Sve daljnje po prilici je jednake vriednosti do predloga, koji su u Kašićevu djelu nešto bolji od Bohorićevih.

Vidi se iz svega, da je Kašić za svoju slovnicu pred sobom već imao jezik literarno razvijen, dočim se je Bohorić oslanjao samo na djela u uvodu napomenuta. S toga je pravopis u Bohorićevu djelu u obće dosljedan i na zdravih razlozih utemeljen, dočim je Kašić manje dirao u tu stvar. Odatle dolazi nesigurnost i odvisnost od latinskoga jezika, kao i krupni germanizmi, kojih je Bohorićeva knjiga skorom onoliko puna koliko i ona od O. Marka Pohlina, dočim je Kašićevo djelo u tom čisto i izpravno. Medju timi germanizmi ima takovih rieči, koje su ili izčezle iz naroda ili težko da su ikada bile bud u boljem govoru, bud u knjigah n. p. arcat liečnik, loter, hulja, harta papir, šuta kolnica; helce držak na nožu, falšvera, irunga bludnja itd.

Takova je dakle bila najstarija slovnica slovenska kao i hrvatska, te ćemo u dalnjih sastavcih razvijati, u čem i kako su napredovali ili nazadovali kasniji slovenski slovničari.

Digitized by Google

Dosadanji napredak u prirodopisu.

Priobćuje

Živko Vukasović.

Priroda je djelovala od postanka svieta po stalnih i nepromjenljivih zakonih, po njih djeluje ona i danas, po njih djelovati će i do konca svieta. Tko se trsi upoznati prirodne zakone, trsi se upoznati premudrost božju, a tko je te zakone upoznao, upoznao je i premudrost božju. Pravi poznavalac prirodnih zakona nemože biti neznabožcem ili krivobožcem, praznovjernikom ili krivovjernikom, nemože da vjeruje na vilovsko kolo, na vještice, vukodlake i čarovnice, u vrače i vračare, u gatalice i njihova gatanja, u uroke, zapise i ina bajanja razne vrsti· Poznavanje prirodnih zakona uči dakle čovjeka pravu i čistu vjeru spasiteljevu, nu ono mu osim toga oplemenjuje dušu i srce, ono ga u pravom smislu naobrazuje. — Već s toga je vriedno, da se svaki čovjek upozna s raznimi strukami prirodoslovja, ali vriedno je još i s materijalne koristi, koju od takova poznavanja svaki čovjek imati može.

Želeći od srca, da narod hrvatski, kojega sam sin, bude pravovjeran, bude duhom i tielom krepak, bude bogat i jak, naumio sam, da mu pokažem u nekoliko članaka, dokle su ljudi danas dospjeli u poznavanju prirode, nebi li na taj način i u njem probudio ljubav k prirodoslovju.

Kao što se prirodopis dieli na četiri razdjela, tako sam i ja namislio na četiri put priobćiti dosadanji napredak u prirodopisu. Najprije govoriti ću o čovjeku, zatim o životinjah, onda o bilju a napokon o rudah.

I. O čovjeku.

Neima na svietu plemenitijega stvora od čovjeka, koji se sastoji iz duše i tiela. Meni kao prirodoslovu dolikuje govoriti o tielu, s toga ću o njem samom i govoriti. — Čovjek može narasti samo do neke stalne mjere. Visinu njegova tiela mjerili su učenjaci, pa su našli, da mužkarac popriekom može visok narasti 64 a ženskinja 60 parižkih palaca. [1]) Pa iz čega izvije i razvije se takovo tielo? — Do godine 1838. nije nitko živ mislio, da bi se tako veliko tielo čovječje moglo izsnovati i razviti iz neznatna mjehurićka, pa te godine izreče prvi put Schwann, da se svi ustroji tiela čovječjega izsnivaju iz stanice (cellula). Tim je Schwann odkrio veoma čudnovatu tajnu a istinu njegove izreke dokazala je najnovija doba, učeć nas oblik i promjene, rast i množenje, u obće dokazana svojstva stanice. Čujmo dakle najprije, što o njoj danas znamo!

Stanica jest, veli Kölliker[2]), mjehurićak bez ikakove i najmanje lazice, koj je popriekom velik 0.005—0.01''', ima tinj i sadržinu. Stanični tinj sastavljen je iz dušičnate tvari, koja je barem u mladih stanicah sigurno pro-

---

[1]) V. Krause u knjizi „Anthropologie“ od dra. Karla Schmidt-a str. 304.

[2]) Anthropologie von Dr. Karl Schmidt. str. 160.

Digitized by Google

tejinova slučenina. Sadržnina pako sastoji se u veoma mnogih stanicah iz vode, bjelanca, masti, soli, izvadina i dušičnate tvari, napokon iz staničnjaka (nucleus) [1]. Sve sastavine sadržine osim staničnjaka razčinile su se u zametovini (cytoblastema). Staničnjak jest krugljast ili lećast mjehurićak, bistar kao voda ili nažut, velik 0.002—0.004'''. U njem je kapljevina bistra kao voda i nješto malo nažuta, a u kapljevini maljušni mjehurićak, tako nazvana jezgrica (nucleolus). Jezgrica je okrugla, ponajviše tamna, podobna kiugljicam od masti, velika 0.0010—0.0015'''.

Takove stanice postaju same od sebe u zametovini. Od stanice postane najprije staničnjak [2], pa kada je on postao, stvara se stanični tinj, koji se ili odmah uz staničnjak prislegne ili pako, ako se staničnjak prije obkoljuje skrutnulom zametovinom, onda ga okolo te zametovine ovije. Tako postale stanice mogu se razmnoživati. U stanici najme postanu dvie nove stanice, stanice-mladice, koje sprvince staru stanicu, stanicu-staricu, sasvim zapreme. Danas se zna, da to biva ovako: Najprije razdvoji se jezgrica stanice-starice a njezine pole razmaknu se nješto malo jedna od druge, s čega se staničnjak dugoljasto kao otegne. Takov dugoljasti staničnjak sa dvie jezgrice razpadne se zatim na dvoje, a razdvojci se nješto malo razmaknu. Izmedju njih se sada stanica pretini na dva pretinca, dvie stanice, od kojih u svakoj ima po jedan staničnjak i polovica sadržine stanice-starice Stanice razmnožavaju se još i ovim načinom: Ona se najme otegne, iz njezina staničnjaka postanu dva, zâtim se stanica u sredini utegne, jedna pola oko jednoga a druga oko drugoga staničnjaka prikupi, te se napokon stanica na dvie mladice razluči i razstavi.

Sve stanice rastu, nu nekoje od njih rastu u širinu a nekoje u debljinu. Stanica se širi, ako se čestice, iz kapljevine na novo postale, sližu izmedju čestica staničnoga tinja, a deblja, ako takove čestice uz stanični tinj priližu. Danas se zna, da se starije stanice nisu samo odebljale i očvrstile, nego da su se i lučbeno promienile. Takodjer se zna, da stanica svojom tinju ne samo da upija potrebne si tvari, nego da takodjer iz sebe izlučuje to priugotovljene to nepriugotovljene tvari.

Našli su, da nekoje stanice u tielu za uviek ostaju prave stanice, nepromieniv svoje naravi u ničem bitnom, a da se opet nekoje od njih izmiene Takodjer su i to našli, da nekoje stanice ostanu u tielu za uviek osebice s drugimi, a da se opet njekoje od njih medju sobom slubljuju te sastavljaju razne mrežice i mrenice. Danas je poznato, da se iz takovih mrenica po raznih zakonih sastavljaju ustroji a iz ustroja opet da se sastavlja tielo.

Ako se svemu do sada rečenomu već čuditi moramo, onda se jošt više čuditi moramo, da se čovjek u stanici pomoćju stanice zamiće. Učenjaci najnovije dobe dokazali su najme, da se čovjek zametne ako se sjemenice mužkoga sastanu sa jajašci ženskoga spola. Pa što su te sjemenice i ta jajašca? — Sjemenice (spermatozoidia) [3] jesu stanice, kojim je porasao poniknuo kao končić. One dakle imadu na jednom kraju kao glavicu a na drugom kao tanahan repac. Glavica je kruškasta ili jajasta, splosnuta, dugo 0.0016—0·0024''', široka 0·0008—0·0015''' a debela 0·0005—0·0008'''. Sjemenice sa nješto sasvim malo otezljive kapljevine čine sjeme (sperma) [4].

---

[1]) Brown ga je prvi našao.

[2]) To je dokazao Valentin na stanicah u mastilu, Schultz na stanicah u krvi, Wagner u jajašcu a Henkle na stanicah u koži.

[3]) Kölliker u „Anthropologie“ von Dr. Karl Schmidt, str. 163.

[4]) **Aristotel mišljaše, da je sjeme njeki dio valjane lučevine, a kapljevina u sjemenu (γονή) da je njeka vrst pjene, najme mješavina iz vode i toploga uzduha. (Aristotel u „περὶ ζῴων γενέσεος“ od Auberta i Wimmera, str. 88.)**

Digitized by Google

Jajašce [1]) jest okrugao mjehurićak, velik $^1/_8$—$^1/_{10}$‴. Njegov tinj ili žumančevica (membrana vitellina), koja ovija sadržinu ili žumance (vitellus), debela je 0·002—0·003‴, jasna i prozirna, pa s toga ju prije nazivahu prozirnim okoljem (zona pellucida). Žumance sastoji se iz krutuljavine i mnogih sitnih i bliedih zrnašaca, od kojih se za njekoja sigurno zna, da su mastne drobtičice. U žumancu, ne baš sasvim u sredini, nalazimo okrugao mjehurićak, tako nazvani zametkov mjehurićak (vesicula germinativa) [2]), velik 0·02‴, a u njem opet jasnu i bistru kapljevinu i jedrije zrnašce, koje je veliko 0·003‴ a nazvano zametkovom pjegicom ili zametkovim jedarcem (macula germinativa).[3])

Iz toga ne samo da uvidjamo, da je jajašce prava jednovita stanica, a zametkov mjehurićak da je njezin staničnjak, nego danas još i to znamo, da se takovo jajašce takodjer razmnožuje na način stanice. [4]) — Kada se jajašce sjemenicami zaplodi, nestane zametkova mjehurića i zametkove pjegice, a žumance se skupi kao gvalica, pa se odkuči i odmakne od žumančevice. U tako sgvaljenom žumancu našli su staničnjaku podobnu stvarcu sa jezgricom. Ta gvalica jest prva kruglja žumanca, koja se zatim razkruglji na dvie manje, a svaka od njih opet na dvie još manje. Na taj način razkrugljuje se žumance dalje (postupice na 8, 16, 32, 74 i više krugljica, svaku sa svojim staničnjakom) tako, da ga prispodobiti možemo sa grozdićem, dudinjom i malinom.

Učenjaci najnovije dobe odkrili su nam dakle veoma čudnovatu tajnu, da zametak (embryo) najme postaje iz žumanca, pa da se on u prvom početku sastoji iz samih stanica, da se zatim iz tih stanica razvijaju njegove razvovrstne mrežice i mrenice a iz njih opet ustroji, kako sam to jur rekao.

Što o tom razvoju danas znamo, naumio sam na kratkom kazati, kada već čuli budemo, koje čovječje ustroje danas poznajemo.

Tielo čovječje omotalo se je iz vana i iz nutra kožicom i to, iz vana vanjskom kožom a iz nutra sluznicom. Vanjska koža prestaje a sluznica započima na očiju, ušiju nosnicah, usnicah i inih lasih, koje vode iz vana utok u tielo. Vanjsku kožu vidiš uviek, pa ju i dobro poznaš, ali i sluznicu možeš upoznati, ako samo paziš na onu kožuricu, koju si u ustih toliko puta sguliš, koliko puta se kojim jelom opuriš.

Vanjska koža i sluznica jesu, kao što je u najnovije doba dokazano, ponješto jednakoga sastava. Vanjska koža sastavila se je iz triju naslaga, jest usmina (cutis), sastavljena iz žilica i živaca gustom mrenicom skupa spojenih. S tih žilica rumeni se usmina. Nutarnja ili opaka strana usmine, mezdrica, ili landrica, jest puna stanica-salovka, pa s toga i redja od vanjske strane. U usmini, osobito na jagodicah od prsta, nadižu se pipulje, to jest bradavičice pune živaca, kojimi čovjek osobito pipati može. Takodjer se zna, da u usmini ima i žliezdica — zvojenaka, koje su u vis na van porasle kao otvorene potne jažice a oplele se gustom nu tanahnom mrežicom iz žilica tankih

---

[1]) Kölliker u „Entwickelungsgeschichte des Menschen und der höheren Thiere“, str. 24.

[2]) Prvi ga je u ptičjem jaju našao Purkinje god. 1852, a onda god. 1834. Coste u jajašcu od sisara.

[3]) Prvi ju je obreo R. Wagner. — Regner de Graaf (umro god. 1673.) bio je prvi, koji je jajašce našao u jajoplazu (Eileiter), a Aristotelu bilo je čovječje jajašce sasvim nepoznato, s toga on i misli, da čovjek djecu radja i bez jajašca, dočim veli na str. 106. (Aubertovo i Wimmerovo izdanje): ὅσα δὲ ζῳοτόκα ἄνευ ᾠοτοκίας — ταῦτα δ' ἐστὶν ἄνθρωπος. Od Graafa polazi izreka: Omne vivum ex ovo.

[4]) Kölliker „Entwickelungsgeschichte des Menschen, str. 29.

Digitized by Google

kao vlas. Takovih potnih žliezdica ima čovjek najviše na dlanu, gdje su se pravilno poredale, [1]) s čega su u njekih ljudi ruke i u jakoj zimi veoma znojne. Iz žilica oko potnih žliezdica izlučuje se iz krvi u potne žliezdice znoj ili pot, koji se sastoji, kao što nas novija lučba uči, iz vode, ugljične kiseline, čipavca, mliečne kiseline, kvasinovine i drugih tvari, osobito vonjiva. Iz potnih žliezdica izlieva se znoj kroz potne jažice i šupljinice na površje kože. — Žilice u usmini izlučuju sluzavu kapljevinu, u kojoj postaju okrugljaste stanice, a u stanicah postaje žućkasto, smedjasto ili mrko mastilo (pigmentum), o kojem se danas zna, da ima veoma mnogo ugljika a najviše željeza. Ta sluzava kapljevina skupa sa stanicami jest druga, srednja naslaga kože, koju nazivamo Malpighovim sluzom [2]). On je u Europejaca nemanjast, u Etijopejaca crn a u Amerikanaca crven kao mjed. [3]) Naši seljaci i seljakinje pocrne u ljetu, ali ta crn nepolazi možda od tamnije masti Malpighova sluza nego od žara sunčanoga. — Najgornje stanice Malpighova sluza sploste se, pa se uzporedice kao gusta kožica spoje, a budući djelovanju zraka izvržene, sasuše se kao ljuštice i tvar ti pretvore u rožinu. Ta kožica jest treća i najgornja naslaga kože, tjenica (epidermis). koju ćeš sigurno poznavati, kada ti kažem, da je tjenica onaj mjehurić, što no se nabubolji na opurenom mjestu tiela i što no ga onda iglom probosti možeš. Tjenica, ali dakako odebljala, jesu takodjer žuljevi i naboji, što si na ruku i nogu nabiju ljudi težko poslujući, onda i kurja oka, što si u tiesnoj obući hodeć, na nogu nabijaju naše gospodjice i gospodičići. — Tjenica je nemanjasta i prozirna, kao je i Malpighov sluz u Europejca, pa s toga mora se kroz njih prozirati rumen usmine te se koža rumeniti. U tjenici je otvoreni izlaz i ulaz u potne jažice i žliezdice, u njoj su tako zvane potne šupljinice. Ako si tielo nečistiš, začepiti će ti se potne šupljinice, jažice i žliezdice, tielo ti neće moći izparivati i potiti se, a to ti mora zdravlju huditi. Njekoji su i šupljinice u tjenici brojili, pa su na 1 □ palcu nabrojili 3528 šupljinica [4]). Tjenica je mrtvi a usmina živi dio kože.

Na podobu vanjske kože sastavila se je i sluznica, ali stanice njezine najgornje naslage, posluznice (epithelium), niti su se sasušile niti su svoju tvar u rožinu pretvorile.

Mnoga mati znati će, da one vlasi, što ih novorodjenče na sviet donese, s tjemenjačom opadu, pa da mjesto njih nove porastu. Čovjek je po tielu, njegdje više a njegdje manje vlasmi obrasao. Što su vlasi i odkle one rastu, znamo danas točno. Vlasi nisu drugo nego preinačene stanice od tjenice. Vlas raste iz svoje vrećice, koja postaje, ako se sve tri naslage kože ugnu. Ona se je dakle udubila u usminu, ima dno iz Malpighova sluza a tinj iz tjeničnih stanica. Na dnu vrećice prirasla je vlas svojom glavicom. Najdolnja čest glavice sastoji se takodjer iz staniců Malpighova sluza, i to iz okrugljastih, koje, u vis rastuć, najprije se otegnu vretenasto, zatim sve više duguljasto, dokle se napokon neotegnu kao duga vlakna. — U glavici od vlasi ima stanica sa mastilom. Pa i te stanice rastu u vis, bivaju dugoljaste a napokon tako tanke, da ih u vlasi nemožeš vidjeti. O tom mastilu stoji mast, što ju vlasi raznih ljudi imadu. Vlasi čini i drži mekane ona uljevita kapljevina, koja se u vrećice od vlasi izlieva iz grozdastih žliezdica, lojka, od

---

[1]) M. Willkomm „Wunder des Mikroskopes“, str. 211.

[2]) Tu naslagu našao je prvi Talijan Malpighi (živio od god. 1628—1694).

[3]) Virey u „Anthropologie“ von Dr. Karl Schmidt, str. 308.

[4]) M. Willkomm „Wunder des Mikroskopes“, str. 211.

Digitized by Google

kojih svaka vlas uz svoju vrećicu ima po dvie. [1]) — Učenjaci najnovije dobe nisu nas samo upoznali sa ustrojstvom vlasti, nego su takodjer sravnjivali vlasi od ljudi raznih plemena. Tim sravnjivanjem su našli, da su glavice i jažice u badrljcu (scapus) od vlasi u ljudi raznih plemena doduše različne, ali da se po njihovoj razlici ljudska plemena ipak razlikovati nemogu, jer da nisu skrozimice stalni znaci.

Vlasi su čovjeku nakit. Naša ljepotica ponosi se gustom, dugom, mekanom, vranom ili plavom kosom. Mnoga gospodjica a i mnogi gospodičić masti i maže vlasi svakojako, a borame mnogi ćelavac pokriva svoju golotu baš i vlasuljom. Nu tako nerade ljudi samo danas, nego rade od davna, jer su od davna znali, da vlasi čovjeka kite. Ali mi od naših pradjedova znamo danas o tom nakitu više, mi najme znamo, da premnogo puta možemo iz jedne jedincate vlasi saznati pleme, od kojega je čovjek te vlasi. Dr. Pruner — Bey [2]) izpitivao je vlasi od ljudi skoro svih naroda i narodića ovoga svieta pa je našao, da vlasi raznih ljudski plemena možeš najsigurnije razlikovati po prerezu vlasi, koji je pravilno pookrugljast ili eliptičan Čim je vlas plosnatija; uči Pruner—Bey, tim je ona kovrčavija, a čim je oblija, tim je gladja i izpravnija. Najkovrčavije vlasi našao je on u Papuaša, Bušnjaka i Crnaca najgladje pako u Polinezaca, Malajaca, Sijamaca, Japanaca, Turanaca, Amerikanaca i Eskimoša. Narodi arijskoga plemena, u koje se i Slovjeni broje, jesu u sredini izmedju ovih i onih.

Nokti, koji čovjeku porastu na prstih od ruku i nogu, nisu, kao što se sada zna, ništa drugo, nego preinačene stanice od tjenice, koje su se u noktu više orožile, kao vlasi otegle i u pločicu se skupa čvrsto srasle.

Vlasi i nokte možeš bez boli podrezivati a oni će ti i opet narasti, jer oni nerastu na vršiki nego iz glavica.

Sguliš li sa čovjeka vanjsku kožu, ukaže ti se meso. To zna svaki a mnogi još i to, da se meso nesastoji iz jednoga jedincatoga komada, nego iz njih više. Danas se zna, da takovih komada, mišica (musculus), koje širokih i uzkih, koje debelih i tankih, koje dugih i kratkih, ima skoro do 500 na broju. Svaka od njih dobila je svoje ime. Nu tim nesvršiše učenjaci svoja izpitavanja. Oni nas naučiše, da je mišica sastavljena iz debelih svezaka, svaki takov svezak iz tanjih svežčića, a opet svaki tanji iz još tanjih i napokon tako tankih, da ih samo na sitnozor vidjeti možemo. Takova pretanka vlakanca, prvotna vlakanca, nisu drugo nego otegnute stanice, debele 0·005—0·03'''. Prvotna vlakanca hotomičnih, po našoj volji djelujućih mišica, jesu popriečke prutasto uklečena, dočim su prvotna vlakanca nehotomičnih, bez naše volje djelujućih mišica, sasvim gladka. To se zna danas i o prvotnih svezčićih mišica. Takodjer se sada zna, da su se i prvotna vlakanca i prvotni svezčići ovili posebnom oblakom iz mezdrice. Prostim okom vidiva razlika izmedju hotomičnih i nehotimičnih mišica jest ta, da su nehotomične mišice bledje od hotomičnih, da su nehomične ovile se oko droba, a hotomične pružile se ili od mah izpod kože ili su se barem jednim krajem, suhom žilom, za kost privezale. S toga sliedi, da nehotomične mišice moraju podpomagati probavljanje jela i pila, močanje plodjenje i radjanje, a hotomične opet kretanje tiela s jednoga mjesta na drugo, disanje, žvakanje jela, glasanje, vid i sluh. Da-

---

[1]) Aristotel samo zna, da vlasi nerastu iz mesa nego iz kože, dočim iz njih kapljevina u zrak izhlapi. S toga rastu iz debele kože tanke vlasi. (αἱ δὲ τρίχες οὐκ ἐκ τῆς σαρκὸς γίνονται ἀλλ' ἐκ τοῦ δέρματος ἐξατμίζοντος καὶ ἀναθυμιωμένου ἐν αὐτοῖς τοῦ ὑγροῦ. διὸ παχεῖαι μὲν ἐν τοῦ παχέος, λεπταὶ δὲ ἐκ τοῦ λεπτοῦ δέρματος γίνονται). Aubertovo i Wimmerovo izdanje „περὶ ζῴων γενέσεος" str. 374.

[2]) Aus der Natur. Jahrgang 1864., str. 75.

Digitized by Google

nas je poznato, da mišice djeluju, dočim se skupljaju, da je tomu skupljanju uzrok, barem ponješto, uklečenje mišičnih vlakanaca, a osobito njihova vlastitost, da se same po sebi utezati mogu. O mišicah, privezanih za gibive kosti, znamo, da bi tim uspješnije djelovale, kada bi za kosti bile manje na ukos privezane, jer bi onda manje od svoje snage bezkoristno potrošile. Ljudi su mudroj prirodi u trag ušli, da ona taj gubitak umanjuje, pružajuć mišice preko glavica od kosti te ih na taj način manje na ukos stavljajuć.

Našlo se je učenjaka, koji su sravljivali mišice čovječje sa mišicami živinskimi, a osobito munskimi. Premnogo bi bilo, da bih hotio sve poznate razlike izbrajati, s toga ću samo napomenuti, da su u čovjeka one mišice i suhe žile, koje su mu se za zatilnjaču privezale pa se onda preko vrata na hrbat pružile, veoma slabe prama istoimenim mišicam u životinja, onda da čovjek jedini ima na nogu listanjke. Već iz toga znamo danas, da čovjek mora glavu u vis držati, da mora dvonožke hoditi, da mu dakle potuljena glava i četveroručki hod nebi bili prirodjeni.

Izpod i izmedju mišica jesu kosti, koje sve skupa sastavljaju koštur. Njekoje kosti su plosnate (lopatice), njekoje oble (cjevanice) a njekoje mnogoplohe (mnogoplošnice). U djeteta ima više kosti nego u odrasla čovjeka, jer se njekoje kosti poslije skupa srastu. U odrasla čovjeka ima ih svega 207, a svaka od njih dobila je svoje ime. Izpitavanja na sitnozor dokazala su nam, da se i kosti, premda se našemu prostomu oku sasvim jedre i krute pričinjaju, sastoje iz stanica, nepravilno razgranjenih ali ipak medjusobno spojenih. Svaka takova stanica ima tinj iz hrskavine a u sebi u nutri pranično — i ugljično — kisela vapna. Napredak u lučbi naučio nas je, da je kost sastavljena iz klije (Leim) i kostovače (Knochenerde), da je opet klija slućena iz ugljika, vodika, kisika i dušika, a kostovača slučena iz vapna i fosforove kiseline. — Iz vana su se kosti omotale tankom osjetljivom mrenicom, tako zvanom pokostnicom. Najtvrdje kosti jesu zubi, koji se sastoje iz koštine, cakline i zubovine.

U najnovije doba zapazili su učenjaci, da njekoje kosti bivaju najprije hrskavice a onda tek kosti, dočim opet njekoje prije nikada nisu hrskavice bile. [1]) Oni su našli, da nikada prije hrskavicami nebijahu ove kosti: gornji dio češuje (squama) od zatilnjače, tjemenjača i čeonjača, sve kosti od lica osim dolnjih nosnih školjka, napokon ključica. Ine kosti tiela čovječjega bile su najprije hrskavice pa su se tek iz njih u kosti pretvorile, ali ne možda na taj način, da bi se hrskavične stanice pretvorile u sastojine kosti, nego se hrskavica raztvori, a onda se kost započima iz nova tvoriti i to, njekoja sa jednim jedarcem a njekoja sa njih više. [2]) Kao što ima kosti, koje se nepretvaraju iz hrskavica, tako ima i hrskavica, koje se nikada nepretvaraju u kosti. Takove su ili izmedju dviju i dviju kosti ili osebice u jabučici i dušniku. Izpitavanja na sitnozor dokazaše nam i o hrskavicah, da se one sastoje iz tanko-vlaknate tvari, u kojoj ima okrugljastih, kadkada uglatih ili čak razgranjenih stanica, koje su toj tvari ili osebice ili pako na razan način medjusobno spojene.

Kosti su se svezî (sutura) i hrskavinom nepomično srasle, ili su se samo sglobile. Sglobljene kosti ili su se učašile ili urašljile ili napokon zubcem utakle. Na sglobovih imade izmedju obiju kosti u mazalovčićn sglobomazi, koja nije drugo nego bieložutkasta, otežljiva, bjelancu srodna otoka. Sglobomaz maže

[1]) Već Aristotel spominje srodnost kosti sa hrskavicom veleć, da su iste naravi (ἡ δὲ φύσις ἡ αὐτὴ χόνδρου καὶ ὀστοῦ ἐστί), u svom djelu „περὶ ζῴων μορίων“ od Frantziusa, str. 86.

[2]) Anthropologie von Dr. Karl Schmidt, str. 169.

Digitized by Google

čašicu i glavicu kosti te je na taj način uzrok, da se kosti laglje obrtati mogu. Da se takovo obrtanje glavice u čašici (kotalcu) ili valjčića u rašljici uzmože ravnati, svezala je priroda na slogovih kosti ili svezami (ligamenta) ili hrskavicami (carthilago), a ljudi su u novije doba toj mudroj uredbi prirode u trag ušli.

Imade ljudi, koji svom silom hoće da dovode porieklo čovjeka od mun Posljedica toga bijaše sravnjivanje kostura čovječjega s kosturom od životinja, osobito od muna. Tim sravnivanjem našli su, da se kostur čovječji razlikuje od kostura i munskoga i u obće živinskoga. Meni ovdje nije više moguće nego samo natuknuti njekoje dokazane razlike. U muna su prednje ruke nerazmjerno duge i mnogo duže nego u čovjeka a palci na njih prekratki. Mune imadu i na stražnjih rukuh palac kao i na prednjoj, a čovjek ga neima, s toga on i ima noge mjesto stražnjih ruku. Ključice su u čovjeka duge i izpružene, a na krajevih učašile su se u njih ruke, pa s toga i jest on u plećih širok, kao razmjerno nijedna druga životinja. Izmedju pleća svela su se prsa najšire, a onda su prama zdjelici rebra sve to kraća, s toga i čovjek prama zdjelici sve tanji. Po tom mora se naša ljepotica odlikovati liepim tankim strukom a muna morala bi se stiditi svoje trbušine, kada bi samo mogla. U čovjeka je zdjelica mnogo širja nego u muna, a i noge su se u nju tako ukotlile, da čovjek mora hoditi dvonožke, dočim su se u muna opet tako ukotlile, da one moraju hoditi četveroručke. Takodjer su našli, da se lubanja i lice čovječje razlikuju od munskoga. Tu razliku naznačuju kutom od lica. On je u čovjeka velik 75—90°, u muna pako 30—65.°[1]) Pieter Camper, koji je prvi (1722—1789 godine) lubanje sravnjivao, našao je, da čovječjemu tim većma dolikuje, čim više se kut približuje k 90°. U Europejaca našli su, da je taj kut u djece velik 90° a u odraslih ljudi 85°.[2]) Virey razdielio je po kutu od lica ljude na dva plemena: ljude sa kutom velikim 85—90° i ljude sa kutom od 75—85°. Burmeister[3]) pako dieli ljude po obliku lubanje na tri plemena: ljude sa eliptičkom, sferičkom i jajastom lubanjom. On je u Europejaca našao jajastu lubanju. Nije čudo, da je u staroj i srednjoj dobi, kada se je o ustrojstvu tiela jošt premalo znalo, bilo ljudi, koji su misliti mogli, da se u čovjeka repni kralešci razviti mogu kao u druge životinje, da dakle čovjek rep imati može. Nu tim veće je čudo, kada se i u najnovije doba nadje ljudi, koji hoće sa Escayrac-om tvrditi, da na svietu ima repatih ljudi i da su jih oni vidjeli. Pa kakav je taj repić od ljudi, koga je Escayrac vidio? Lejean ga je dobio pa, nas uvjerava, da takav repić nije drugo nego komad kože, izprošivan žicom iz željeza, kojega njeki narodi u Africi i drugdje na tielu nose.[4])

U novo doba doznalo se je i za zakone, po kojih kosti na mišice djeluju. Kosti su, barem velikom većinom jednokrake poluge, s toga i valjaju za njihovo kretanje obći zakoni o poluzi. Iz toga možeš znati, zašto teže breme bliže lakta prtiš, kada ga nosiš, a laglje breme samo u ruku uzmeš i nosiš. Weber[5]) je dokazao pokusi, da noge u kotalcu zrak drži, da se one, kada čovjek hodi, nišu kao nihalo, da se čovjek po ravnom hodeć lahko nezamori s toga, jer mišice tada neimadu nogu nositi, nego ju samo podizati i kočiti, dočim se uzbrdice ili uz stube hodeć brzo zamoriti mora.

---

[1]) Traugott Bromme „Atlas der Naturgeschichte," str. 8.
[2]) Cuvier i Burmeister u „Anthropologie" von Dr. Karl Schmidt, str. 84.
[3]) „Geschichte der Schöpfung", str. 510.
[4]) „Der Mensch" von Dr. W. F. A. Zimmermann, str. 146.
[5]) „Der Mensch" von Dr. W. F. A. Zimmermann, str. 131.

Digitized by Google

Kostur ogradjuje u tielu više šupalja, najme šuplje od lubanje, sliepih očiju, nosa, usta, hrbtenice, prsiju, trbuha i zdjelice. U ta šuplja smjestio se je drob.

Od kako je ljudi na svietu, znadu, da jim valja jelo u ustih zubî sažvakati, slinkom osliniti i u zalogaje svaljati, ali mnogih jest, koji još i danas neznaju, da se u ustih slinka izlučuje iz posebnih žliezda, slinavica, da se slinka sastoji iz ptijalina ili slinovine, i da je upravo ona uzrok, da se škrob i teklina, što ih jelo ima, pretvaraju u slador, da se dakle jelo već u ustih probavljati započima. I to zna svaki čovjek, da mu se progutnuti zalogaj spušta gûtom i jedajkom u želudac, ali tek iz novije dobe poznato nam je, da se u želudcu iz sluzavke izlučuje želudačna osoka, koja ima pepsina i neslučenih kiselina, pa da ta. želudačna osoka, probavljajuć protejinove slučenine, pretvara jelo u griz (chymus). Ljudem je doduše poznato, da griz iz želudca prelazi u dvanaestnik (duodenum), ali jim jošt za dobe Kapadočanina Aretreja i dugo poslje njega nebijaše poznato, da jetra, (crne žigerice, hepar) izlučuju žuč [1]), koja se onda u žučnjaku prikuplja i po malo u dvanaestnik izlieva, onda da trbušna slinavica (panereas) izlučuje trbušnu slinku, koja se takodjer u dvanaestnik izlieva. [2]) Iztraživanju najnovije dobe imamo zahvaliti, da sada znamo, da se u dvanaestniku sudjelovanjem trbušne slinke i žuči škrob i teklina griza pretvaraju u slador, pa se i mast probavlja. Iz dvanaestnika pomiče se griz dalje u tanko crievo, gdje se luči u mlieč (chylus) i pogan. Već pri kraju tankoga crieva razpoznaje se pogan, a jošt bolje razpoznaje se ona u debelom crievu, u kojem se skrućuje, i u ćmaru, u kojem se stvrdne.

Danas se zna, da cielo probavilo nije drugo nego mjestimice prostranija a mjestimice tjesnija ciev iz sluznice, omotana jednom vrstom kolutastih i drugom uzdužnih mišičnih vlakanaca, a izpreplitana živci i žilicami. Takodjer se zna, kako je moguće, da se progutnuta hrana proriva kroz cielo probavilo. Kadgod se najme kolutasta vlakanca skupe, onda se ciev sauzi, a kadgod se skupe uzdužna vlakanca, onda se ona pokrati, napokon kadgod se uzdužna skupe a kolutasta istodobno popuste, onda se ciev razširi. Ako dakle progutano jelo podirkava tinje probavila, to se onda izpred njega uzdužna a iza njega kolutasta vlakanca istodobno skupljaju, pa na taj način mora se jelo sve dalje u cievi porivavati.

Nastavak sliedi.

O uzlazu na planine.

1. Uzlaz na Klek i Plišivicu.

Putujući našom ravnom Posavinom ili Podravinom divit ćeš se plodnosti zemlje i bujnosti živinstva; ponosit ćeš se krasnim stasom lišća svoje gore, godit će ti liepi običaji, u kojih se zrcali njegova nehimbena prostota; al uza sve to oskudjeva ti jošte nješto: duh ima podovoljna gradiva svojemu razmatranju, al oko hoće više hrane. Kolika razlika izmedju putovanja plodnom

---

[1]) Jošter u 17. vieku mislili su, da je žuč gotova u krvi, pa da s njom u jetra teče i onda se iz njih samo opet u krv izlieva.

[2]) Izliev trbušne slinavice našao je prvi G. Wirsung.

Digitized by Google

nu ravnom Posavinom i divnim Zagorjem. Čudnovato je, al je živa istina, da se oko na putu, ako ga odviše velike opreke nesmetaju, zaboraviv na realnu korist, nasladjuje radje plastičkom slikom nego materijalnim probitkom prirode; s toga ljubitelji prirodne plastike putuju po Švajcarskoj, dočim hlepeći za materijalnim momentom traže banate ili bučne velegrade.

Različitost pojava, što ih neizcrpiva u svojem milinju priroda čovjeku pruža na visokih gorah i planinah; izmjenjivanje geografičkih, geologičkih, botaničkih, zoologičkih, klimatologičkih odnošaja, odnošaja osnovanih na vječnih i nepromjenljivih zakonih, pa ipak izprevezenih uvjek se mienjajućimi dražestmi u sliku krasja i milinja: to je ona privlačiva sila, koja nesamo učena strukovnjaka već i prosta motritelja vuče iz jednolikih ravnina u visoke planine, pa čim su više, neobičnije, užasnije, tim su mu milije.

Sljeme zagrebačkih gora diže se iznad morske pučine jedva 3100 b. st., dakle je, uporediv ga s Triglavom, Velikim Zvonikom, Montblankom, i. d. maleni brežuljak, pa ipak koli divni pogled otvara se ovdje zapanjenu oku čovječjemu. Pram jugu neprevidjena ravnina, obrubljena bosanskimi planinami i uznositom Plišivicom, golim Klekom i susjedom mu Bjelolasicom; prama zapadu puste stiene gorenskih i koruških planina, od sjevera prama istoku ponosita Ivančica sa susjednim Kalnikom, a unutar ove veličanstvene ograde sa sjeverozapadne strane iz ubavih šumica, vinorodnih brežuljaka i zelenih livada spleteni, pa bielimi gradići izprevezeni sag, ili bolje, divni perivoj — naše Zagorje; na južnom podnožju bogata prošlost i pouzdana nada ljepše budućnosti našega naroda, grad Zagreb, to je pogled napram kojemu neće niti hladni materialista obojetnim ostati.

Neima jamačno brda ni planine u Hrvatskoj, a možda u cieloj trojednoj kraljevini, o kojoj bi se u puku više bajalo i pripoviedalo, nego što se pripovieda o Kleku, što no leži u ogulinskoj pukovniji nedaleko Ogulina. U svojoj bezazlenoj lakoviernosti pripovieda si prostota kako tamo čarobnice sa svih strana na skupštine dolaze, a poslje skupštine kolo plešu; dapače ista Kranjska šalje tamo kontingent svojih jašimetala. Drugi opet otresav se ovakovih bajaka, kojimi si prostota radnju osladjuje i razgovore začinja, pripoviedaju kao nedvojbeni pojav, kako se od nebrojenih rojeva pčela, kojim Klek za košnicu služi, stienom med cjedi. Kad bih se bio, bivši djetetom, kojom zgodom izpod Kleka zaputio, bio bih ga i sam, prekrstiv se sa: daleko ti kuća! pozdravio. Nu u sadanjoj svojoj dobi poželih tim većma da se s njim upoznam, što sam za mlada o njem toliko čuo pripoviedati. Ljetos mi se zgoda udesila te mi se želja izpunila.

Koliko je naša gornja Krajina u narodno-gospodarstvenom, obrtno-trgovačkom i političkom pogledu malo zanimiva, toliko je važna s prirodopisnoga gledišta. Ako je što u tom pogledu pisano o njoj, to je pisano po tudjincih, koji su o naš ubogi ondješnji narod i o njegov pusti krš samo svoje podrugljive dosjete brusili. Ima istina i našinaca, koji su s plemenite namjere karlovačku krajinu proputovali; nu u javnost slabo što dočusmo o njihovu putovanju. Nije im zamjeriti, jer u našem životu visi sve o vremenu i okolnostih; pa upravo s toga, što se doba i okolnosti mienjaju, jest u interesu naše zemlje u obće i napose naše gornje krajine, da se ovuda češće zapute ljudi, koji bi kadri bili, ubaviestiti nas o prirodnom licu ovih prediela. Imajući ovu namjeru pred očima, dopitala je ove godine naša zemaljska vlada profesoru prirodopisa na zagrebačkoj velikoj realki, Franji Erjavcu čednu svoticu u pripomoć, da u vrieme jesenskih praznika proputuje po karlovačkoj krajini, te rezultate svojih znanstvenih obretnja u svoje vrieme u posebnom izvješću javnosti predade. Njemu pridružismo se, „o svojem trošku i o svojoj hrani“ ja i dr. Matković, prof. zemljopisa na istoj realki.

Digitized by Google

Ja se neću baviti potanjim opisivanjem našega putovanja, jedno s toga, što mi poslovi mojega područja vrieme toli tiesno odmjeriše, da nisam mogao s ovom dvojicom svojih drugova putovanje do kraja dieliti, a drugo s toga, što će prof. Erjavec rezultate ovoga izleta u posebnom izvješću objelodaniti. Moja namjera bijaše, da se u njihovu družtvu popnem na Klek i Plišivicu, pa da ove i druge točke, koje bih znamenitijimi cienio, barometrički mjerim. Primietiti mi je samo, da ono vrieme, što smo ga mi, ili bolje rekav, ona dvojica, na putovanje svoje potrošili, kad bi se čovjek hotio znamenitijih posljedaka domahnuti, nebi dovoljno bilo niti za jednu okolicu jedne pukovnije, nekmoli za one prediele, kojimi doseći naumismo. Al ipak bolje je i malen kolač nego prazna torba; mi se nadamo da ovo nije početak i dočetak, već da će naša vlada ovakovim putem i dalje popoći.

Prispjevši dne 25. u Ogulin, očekivasmo prijaznije lice neba, jer se je do tri dana sad vjetrovi, sad tmastom naoblakom, sad opet daždem našemu uzlazu na Klek protivilo.

Motreći Klek u vrieme čista nu vlažna uzduha iz daleka, n. p. s naših dvieraca, predstavlja nam se kao neki gorostas, gole glave stražu stojeći uz svoje susjede, dugokosu Kapelu i uznositu Bjelolasicu. a kad mu se čovjek do Ogulina primakne, izgubi mnogo od one veličanstvenosti, kojom iz daleka na čovjeka djeluje; sasvim tim, primaknuv mu se ovako blizu, nemože čovjek odoljeti nagonu, koj ga na njegovo plješivo sljeme vuče.

Dne 26. počelo se iza podosta obilnoga daždа vedriti. Mi smo se dakle u družtvu g. ogulinskoga župnika Kostrenčića, koji nas je, pošto smo kod oba ondješnja prva svratišta glede ukonačenja nasjeli bili, za cielo vrieme našega boravljenja prema hrvatskomu gostoljubju kod sebe bio nastanio, uputili ka g. podpukovniku D—nu, da ga umolimo za vješte vodje. G. podpukovnik svjetovaše nas, da se u ovo doba nepenjemo na Klek, uvjeravajući nas, da je umah iza dažda uzlaz na Klek s očevidnom pogibelju života skopčan. Al ostavši mi kod svoje nakane, da ćemo, primaknuvši se ovako blizu Kleku, svakako sreću pokušati, išao je ovaj vrli gosp. sam glavom naredbe dielit, da nam se za urečeni sat na sutradan prilika i vodje na volju stave.

Dne 27. u osam sati krenusmo na kolih iz Ogulina do Turković-Sela, koje leži na podnožju Kleka; a od ovud, odpravivši kola natrag, povjerismo se svojim nogam i svojoj snazi.

Želeći se popeti na Klek, ima dva puta, jedan od jugo-zapadne, a drugi od sjevero-istočne strane. Onaj je, kako kažu, mnogo lagljі; nu buduć da bismo bili imali do blizu tri sata iz Ogulina zaobilaziti, da dodjemo na jugozapadno izhodište, odabrasmo ovaj drugi put od Turković-Sela. Od ovud krenusmo u $^1/_2$ 10 sati. Kao što obično kod planina, tako se i ovdje kosina tek malo po malo dizala. Penjući se pódrugi sat dopriesmo do strmine, gdje su i ruke nogam češće u pomoć priteći imale. Jedan od naših drugova je podosta zaostajao, pa skoturav se po koj put nizbrdice zavapi: doista! podpukovnik je pravo govorio. Primaknuv se vrhuncu do kakovih 200 hvati bijaše napeti svu snagu, da čovjek svlada zapreke, što su nam na putu stojale. Ovdje je već tlo posuto gustim koturinjem, što se, odkinuv se od kamenita vrhunca, razkoturalo daleko izpod stiene. Kad si stupio na ove koturine, klisnu ti izpod noge, pa izgubiv ravnotežje, razmahneš rukom da se za što uhvatiš, a nenašav ništa do zraka, sljubiš se sa zemljom, koja te granjem i krševinom posu. Dok je sitno kamenje ropotalo, neka i bude; nu kad se odebeo tvrdeš omaknuo, bijaše sliednjakom na tanko paziti, da se onj neomjere. Svakoga ovakova razvratnoga poslanika avizirahu prednjaci sliednjakom sa: čuj! Iza 2 $^1/_2$ satnoga mučnoga hoda, penjanja i klizanja, napredovanja i natragovanja sjedoh si ja upravo o podne na vrhunac Podkleka, od kud na

Digitized by Google

rt velikoga Kleka ima jedva 3—4 hvata penjanja. Iza nekolikò vremena prispješe i ostala dva druga s vodjami. Odmoriv si ovdje popesmo se jošte i za ono nekoliko hvati na veliki Klek i nastavismo tlakomjer.

Sjedeći na vrhuncu Kleka nisam niti ovdje našao veličanstva, koje sam si iz Zagreba ili okičke Plješivice obećavao, ne valjda zato, kano da bi ova gorostasna stiena od svojega uznosita lica što izgubila, već možda s toga, što se čovjeku, svladavši zapreke, koje si je neoborivimi predstavljao, čini, da je nakon prekoračenih golemih zapreka, sam predmet, koj nam ih na put stavljaše, manji i slablji nego što i zbilja jest.

Ovdje mi na um pada sličnost ovoga fizičkoga s mnogimi duševnimi Kleci. Imajući u namjeri s nješto požrtvovanja skopčani podhvat lecamo se posla prihvatiti, bojeći se silnih zapreka, što nam ih svaliti valja; a kad smo se, upev se nješto u svoju snagu, cilja domahnuli, te videći kako je tih gorostasnih priečaka nestalo, čudimo se sami sebi, kako smo mogli oklevati s podhvatom. Kad se čovjek misli posla latiti, netreba zapreke brojiti, odvažnost i postojanost ih svlada, ma bile jošte veće.

Klek je, reko bih, potencirani izraz krševite formacije, koja se više manje cielom karlovačkom krajinom proteže. Na sjevero-zapadnoj strani strče dvie ovelike stiene, tako zvani mali Klek, od njega vuče se uzak, kršljavim grmljem porasli greben, Podklek, a ovaj se na jugo-istočnoj strani sastavlja s 3—4 hvata višom, prama jugoistočnoj strani golom do 30 hvati visokom stienom, Veliki Klek, s koje i dobiva iz daleka ono divno lice. Ova stiena završena je podosta ravnim do 4 □ hvata širokim, gustom podugačkom travom obraslim površjem.

Prema sjeveru i iztoku otvara se prekrasan vidik, ograničen onamo žumberskimi i okičkimi planinami, dočim se ovamo u nepreviđjenoj ravnini izmedju zagrebačkih i bosanskih planina tek pod obzornikom gubi; prama jugoiztoku diže se visoka Plišivica, a daleko iza nje bosanske planine; tiesno ograničeno je oko s južne i zapadne strane, ondje Kapelom, a ovdje Bjelolasicom.

Neobičnu obliku Kleka, koj kano osamljen od drugih gora sve obližnje glavice svojim golim rtom nadvisuje, imade se pripisati i njegova pretjerana visina, o kojoj se medju ljudmi i u učenijih djelih pripovieda. Mi smo imali po službenom nalogu izradjen zemljovid ogulinske regimente, gdje je Klek označen sa 4700 b. st., pače u najnovijoj Hoffmanovoj enciklopediji zabilježen je sa 6500 stopa, nu uzporediv ga s drugimi poznate visine glavicami, a poimence s Plišivicom u otočkoj regimenti, pomislio bi čovjek, da je ona visina samo na oko uzeta. Naša barometrička mjera, uzamši Zagreb za osnovu, pokazala nam je odnosnu visinu Klekove glavice 3393·53, a absolutnu (iznad pučine morske) sa 3807 b. st. Iznad Ogulina diže se Klek za 2800 b. st.

Ona godišnja doba, kad smo se mi na Klek popeli, neide biljaru u prilog, jer je bilje, osobito na ovako krševitih mjestih kao što je Klek u to doba već ocvalo, a s veće česti se već i osušilo. Nu buduć da je minula godina više vlažna nego suha bila, bili bismo ipak podobar ubranak flore sobom ponieli, da nas nije iznebušila nevolja, pred kojom čovjek na visokih osobito poput Kleka osamljenih planinah ima biti na oprezu.

Kad smo se složivši svoje strojeve i okriepivši se s ono malo poputbine, spustili pogrebenu da kupimo bilje, što je jošte cvalo, zamrači se od Generalskoga-Stola nebo, te se okrene s cielom svojom crnom i bučnom pratnjom prema Kleku. Tu nam nepreosta drugo nego čim prije silaziti, pokupiv sve na brzu ruku ono malo ubrana bilja, medju kojim bijaše: digitalis media, dig. gran-

Digitized by Google

difl. astrantia major, cirsisium erisithales, geranium sylvatic., scrofularia nodosa itd.

Silaz s Kleka nije dakako bio onako mučan kao što uzlaz, nu pružio nam je više šaljivih i neopasnih prizora, jer nas je svaki po nekoliko puta dužinu svojega tiela o Klekovu kosinu izmjerio. Već blizu na podnožju uhvatila nas je kiša, nu samo na kratak čas, jer ostaviv nas, savila se je za duže vremenu okolo Klekove glavice. U ½ 6 sati prispjesmo pješice u Ogulin k svojemu vriednomu kuće-gospodaru.

Uzlazeći na Klek i boraveći na njegovu vrhuncu nismo, zametili osim umornosti, kojoj uz mekanički napor tjelovna gibanja takodjer tlak sveudilj tanjega uzduha svoj dio doprinese, nikakovih osobitih pojava, kao što se opažaju na neobično visokih brdinah. Nu toga nismu na Kleku niti očekivali, jer se za ovakove pojave, kaošto ćemo u drugoj strani ovoga nacrta vidjeti, hoće mnogo većih visina. Jedini pojav, što ga zamietismo, bijaše slabiji zvuk; jer pištolj, opalivši ga njekoliko krat, nije onako žestoko prasknuo kao u nizinah.

Dne 29. kolov. oprostismo se sa svojim gostoljubivim domaćinom u Ogulinu i krenusmo put Plišivice.

Plišivica u otočkoj, Sv. Brdo na Velebiću i Bjelolasica u ogulinskoj regimenti, to su najviše glavice u trojodnoj kraljevini. Odgodivši ove dvie posljednje točke za bolju zgodu, Bjelolasicu možda već za ovu godinu, odlučismo se ovaj put jošte samo na Plišivicu popeti.

Posavjetovaši se s ljudmi, bivšimi već na Plišivici: od kud bi bilo najprobitačnije i najzanimivije uzlaziti na Plišivicu, preporučahu nam jedni Prieboj a drugi Korjenicu, nu većina izrazi se za Prieboj.

Dne 7. rujna, prekrasna jesenskoga dana, krenusmo sa svoja dva pratioca u 7 sati iz Prieboja. Već iza njekoliko stotina koraka uhvati nas Plišivica svojim do blizu Prieboja razastrtim zelenim plaštem. Ovdje se kosina nediže onako naglo kao kod Kleka, već se diže malo po malo, no tako dosljedno, da se malo gdje koliko desetak stopa spusti, da se tim strmije opet pomoli. Ako i nije uzlaz radi naglo osovljene strmine mučan kao kod Kleka, a to je težak i utrudljiv radi mnogih vrleti i sijaset ležećega stabalja, koje čovječjom rukom, koje silom elementarnih nezgoda porušena, preko kojega čovjek svaki čas prelaziti, a gdješto i penjati se mora. Uzprkos ovakovim zaprekam nije nas opet put mrzio, nahodeći u izobilju prirodina raznoličja uviek novih prizora, koji su kadri malaksujuće srce kriepiti i klonuli duh bodriti; čim smo se većma vrhuncu Plišivice primicali, tim su ovakovi prizori, nam u ravninah odraslim neobični, sve zanimiviji postajali. Povrh toga znadijaše nas naš mladji vodja Mile svojimi, koje iz domaćega krajiškoga, koje iz vojničkoga života crpljenimi prigodami zabavljati. S osobitim ponosom pripoviedaše nam, kako je on kao njeki natus kažiput na Plišivicu, te se bez njega malo koje družtvo na ovu glavicu popne. God. 1846. vodjaše on pokojnoga saksonskoga kralja s Jelačićem, za onda pukovnikom, a poslje našim slavnim banom, i cielo mnogobrojno družtvo, koje je onoga slavnoga prirodoslovca i učenoga kralja na Plišivicu pratilo. Na vrhuncu Plišivice bijaše uz ostale zabave, koje su krajišnički častnici nj. veličanstvu za veselje uredili bili, i u nišan pucano, kojom prigodom se naš Mile ponajbolje odlikovao, s toga ga je pokojni ban, spoznav ga tja u madjarskom ratu „vorintom“ nadario, a „vorinta — to će nješto reći!“ Zatim podje na ljute svoje susjede, Turke, pripoviedajući kako su im komad po komad zemlje otimali, dok su ih tisnuli preko Une. „Evo“ nastavi, „neima tomu mnogo godina, što je kordon ovud sried Plišivice išao“, te nam pokaza tik staze razvaline zidana čardaka, gdje su krajišnici prije nedavna vremena našu medju čuvali. Njegove

Digitized by Google

rieči potvrdjivaše gusta jošte mlada crnogorica, koja je na njekadašnjem ugaru poslje iztisnuta dušmana ovako bujno porasla.

Idući 3 $^1/_2$ sata stanu nas noge opominjati da odpočinemo, a suho grlo da ga nakvasimo. Jedna od običnih nevolja za putnike, koji se po karlovačkoj krajini planinami penju, je oskudica vode. Kolika razlika u tom pogledu izmedju naših zagrebačkih gora i krševitih formacija ogulinske, otočke i ličke, regimente; ondje su geognostički slojevi izpremiešani ilovačom, glinom i laporom koji nepropuštaju vode u nizinu, s toga ćeš svaki čas naći vrelo; ovdje se ponajvećim dielom naše krajine vuku vapneniti nasadi sad gornje sad dolnje krede, lišeni nepromočnih ilovastih, glinastih i laporastih nasada, s toga se upita voda izgubi u šupljih dubljinah, osobitih biljezih krša, pa se tekar u nizinah sakupi u podzemnih potocih, koji se mjestimice na vidjelo pomole, a onda opet u ponorih izčeznu. S toga su vrela u ovih planinah riedka. Mi smo se dakle imali zadovoljiti s onim, što u burači ponesosmo. U dobar čas smo se ustavili na obroncu, gdje su se jagode rumenile, kano što se rumene kod nas o duhovih, te smo njimi suho grlo ponješto ohladili.

Odpočinuvši nješto nastavismo put dalje. Sad je već nestajalo gustih i golemih jela i omorika, koje su nam dosele svojim čestim granjem svjetlu zelen u crnu goru pretvarale, te nas je nizko busanje i kršljavo granje, a medju njim tik pod vrhuncem kosodrevina (pinus pumilio) kao predteča alpa, sve većma sjećalo, da se primičemo glavici, koja, pod teretom čestih klimatičkih nepogoda oplješila, nosi ruho alpinskoga života. U 12 sati, hodeći dakle s malim odmorom 5 sati, prispjesmo na žudjeni vrhunac, Plišivicu u pravom smislu. Nastavivši barometer i kompas, pustismo se za čas na plandovanje.

Dan bijaše da nemože krasniji biti. Na samom vrhuncu stajaše toplomjer na 11·2° R., a u zavjetrini pokazivaše i preko 14° R. Barometrička mjera pokazala je absolutnu visinu Plišivice — na 5160 bečkih stopa. Uzporediv ovu visinu s alpinskim područjem neima kao visina osobite znamenitosti; nu osvrnuv se na ravno ili ponajviše brežuljasto zemljište trojedne kraljevine, navlastito Hrvatske i Slavonije, to je glavica Plišivice za nas neobično visoka. Uzduh bijaše suh i radi visine, u kojoj stajasmo, veoma prozračan. Ovdje bi bilo treba Preradovićeva i Trnski-eva pera, da opiše čarobno milinje prekrasne panorame, koja se uzhićenu s ovakova pogleda oku do nedohvatnih daljina otvorila.

Upravo prama sjeveru pružahu se žumberske planine, svršujući se prama iztoku plješivičko-okičkom kosom, a prama sjevero-sjevero-iztoku kratko sedlo zagrebačkih gora; prama iztoku protezahu se bosanske gore, a od iztoka duž cieloga juga do zapada razkrilio se veličanstveni Velebić. Neima jamačno mjesta, s kojega bi se divna povorka ovoga jugoslavenskoga gorostasa ovako podpunoma okom izmjeriti mogla, kaošto je Plišivica. Ničući na zapadu iznad Senja vijuga se ovaj div poput šiljastimi rtovi izpresječena grebena do na tromedju, gdje se u perivoj Zrmanje zalazi. U tamnomodroj sieni crnogorice, izpremlaženoj odsjevajućim od golih vapnenatih šiljaka sunčanim svjetlom, rekao bi da nazireš razkriljena golema ramena, izpod kojih niču sivi sokolovi, kojimi si naša ponosita Lika ime u svietu stvori.

Na sjevero-zapadnom obzorniku raztvorila se povorka julskih planina, te se je u tamnoj daljini jasno razabrati mogla glavica njeke planine, koja se u oblacih gubila. Sudeći ovaj čunj po poznatih bližih gorah, po geografičkom položaju i neobičnoj visini, kojom nam se u tolikoj daljini prikaza, pomislismo, da bi to mogao biti Triglav; pa zbilja, uzporediv kašnje kompasom označene bilježke sa zemljovidom, osvjedočismo se, da je naša pomisao istinita bila. Nu kao što se oko slasti nauživalo gledajući divne

Digitized by Google

oblike ovaj golemi obzornik zaokružujućih planina, tako se je sjetno i nevesělo spustilo, obazriev se obližnjim prostranstvom: neima tu vinogradi nasadjenih obronaka, neima plodnih niti zelenih livada; mjesto njih vidiš puste svjedoke krševite tvorbe, natjecajući se s bujnom papradju i jalovim brinjem o komadić težave zemlje; jedina satnijska mjesta s njekoliko bielih zgrada i razasute kućice krajišnika sjećaju te, da i ovdje ima naroda, koj se s priekom prirodom za kus hljeba otimlje. Pa ipak da pitaš krajišnika: je li bi se htio u Banat seliti, odgovorit će ti: Jeste! Kad bi mogao sa mnom Liku ponieti. Natura paucis contenta.

Ako našinca srce boli, gledajući gdje mu braća debelim znojem nezahvalno tlo s jošte nezahvalnijim uspjehom težaju, koli žalostnije ga dirne pogled na tursku Hrvatsku, koje bi se s Plišivice topom dometnuti mogao. Kako prodješ preko medje, reko bi da si u plodnoj Podravini: s ove strane krš i stiena, vresika i bujad; njekoliko hvati preko medje bujna zelen na plodnom zemljištu; ovdje zemlja trudu čovječjemu nevjerna, tamo željna ruke, da joj malo truda stostrukim plodom nagradi: „krasna zemlja, reče jedan krajišnik, al u vražih rukah“!

Na vrh Plišivice našli smo na stieni sa strane kljesarskom rukom hrvatski urezan napis: za vladanja nj. c. k. apoštolskoga veličanstva Ferdinanda V. Kao što se po iztesanom gornjem licu suditi može, bijaše na ovoj stieni jošte posebni kamen s dopunjujućim napisom nastavljen po svoj prilici na uspomenu učenomu biljaru pokojnomu saksonskomu kralju, te se je valjda elementarnom nezgodom od svojega podnožja odkinuo i u nizinu odkoturao.

Bilja opazismo na Plišivici manje nego na Kleku, ubrasmo ga liepu kitu; medju ostalim bijaše: eringium alpinum, centaurea montana, digitalis media, dig. grandiflora, chrysanthemum mont., aconitum napellus, silene inflata, gentiana germanica, gentiana lutea i d. Ova posljednja biljka ovdje košnjak nazvana imade korjen s palca debeo, te ga krajišnici obično u torbi nose i proti grizu s rakijom piju. Vladisavke su radi gorkoga soka, što ga u njihovu korienju ima, gotovo sve više ili manje ljekovite, s toga i vladisavka košnjak.

U polak tri sata počesmo silaziti s Plišivice. S planinâ se obično lašnje i brže silazi nego li se na nje uzlazi; nu kod Plišivice smo se prevarili. Neprekidnoj vrleti, razkovrćenu granju i stabalju nije bilo kraja niti konca, i da nebude bilo uz nas vodjâ, bili bismo se za glavu okladili, da po gustoj crnogorici neprestrano jednim te istim labirintom krivudamo. Nakon tolikoga mučnoga basanja banusmo gotovo s mrakom u Prieboj.

Kad bi nam se valjalo jošte po koj put s Plišivicom ogledati, složismo se jednoglasno, da bismo, okaniv se Prieboja, iz Korjenice sreću pokušali. Došavši kašnje u Korjenicu, posvjedočiše nam i Korjeničani, da je uzlaz iz Korjenice svakako probitačniji.

Po našoj barom. mjeri iznosi absol. visina Prieboja 1804, a Korjenice samo 1452 b. st. Premda dakle Korjenica za 352 b. st. niže leži od Prieboja, te je uzlaz i mnogo strmiji, to bih se ipak radje s ove strane na Plišivicu penjao, jer sudeći po formaciji gore pa i po kazivanju Korjeničana, izbjegnuti ću množini zapreka, s kojimi se idući iz Prieboja boriti imam. Istina je, da će čovjek na prvi mah zazirati od očevidne strmine; nu putnik vikao penjati se na visoke plenine, radje će se upeti u čistu i strmu kosinu, nego da neprestano jaše preko položena granasta stabalja, te se vere gustom šikarom ili noge natuca o vratolomnu vrlet.

Uzporedivši prizore, kojimi se oko s Plišivice nasladjuje s prizori plitvičkih jezera, dajem ja, sa svoje strane, svakako prednost Plišivici. Da nisu

Digitized by Google

plitvička jezera vještim Tkalčevićevim perom opisana, bio bih koju i o njih nacrtao; što se nacrta prirodopisne strane ovoga prirodina čuda tiče, ostavljam svojemu drugu Erjavcu. Oprostivši se s Priebojem nastavismo svoje putovanje Korjenicom, Bunićem i Perušićem u Gospić. Potanje opisovanje pojedinih ovih kao i drugih mjesta, kojimi prodjosmo, leži izvan moje zadaće. Vriedno je ipak napomenuti znamenitu jeku u Perušiću izmedju staroga grada i župnoga stana, koja 10 slovaka podpunoma povraća; pa onda prelaz preko Velebića na Ostarije, koj je u botaničkom i geognostičkom pogledu veoma važan.

(Konac sliedi.)

II. Kritika.

Paul J. Šafařiks: Geschichte der südslavischen Literatur: II. Illirisches und kroatisches Schriftenthum (str. 382), III. das serbische Schriftthum (299). Prag 1865.

Čitateljem ovoga časopisa poznato je, da je Josip Jireček iz zaostavštine pokojnoga Šafařika počeo izdavati u njemačkom jeziku poviest jugoslov. književnosti, od koje I. dio t. j. poviest slovenske i glagolske književnosti jurve je ocienjen u „Književniku I., 435—37.

Sada nam je u ruku II. i III. dio ove poviesti, sadržavajući poviest ilirske i hrvatske, zatiem srbske književnosti od najstarije dobe do god. 1835 tom razlikom, da se poviest srbske književnosti u III. knjizi zaključuje XVII. viekom, a nastavit će se u dojdućem svezku.

Mi smo sada, hvala budi napredku jezikoslovja i poviesti, hrvatsku i srbsku književnost navikli smatrati za jednu ter istu, razdvojenu jedinom azbukom, te onu knjigu, koja je latinicom pisana uvršćujemo u hrvatsku, cirilicom pako pisanu knjigu računamo u srbsku književnost. Sve pako knjige, koje sada izlaze pisane jednim te istim jezikom (jer razlikosti iz čezavaju pod istim filologičkim povećalom), a dvojom azbukom, brojimo u jedincatu hrvatsko-srbsku književnost. Hvala dakle budi tomu gorostasnomu napredku u hrvatskoj i srbskoj književnosti, koju dostojno ocieni J. Jireček u predgovoru II. knjige, izobraženi Hrvat drži svojom svaku knjigu cirilicom štampanu, izišla ona u Beogradu ili Novom sadu, te se njom ponosi, ako joj je prema tomu nutrnja ciena. Ako dakle još i sada knjige tiskane latinicom i cirilicom nenalaze s ove i s one strane Save i Dunava jednaka odziva, nije tomu toliko krivo ne jedinstvo hrvatske i srbske književnosti, koje je izčezlo u ponoru razvratne prošlosti, nije tomu kriva ni latinica ni cirilica, od kojih ni jedna ni druga nije slovjenska, već stoje na putu ine posvema okolnosti, kojih se nemože ovdje razpravljati. Nù nadajmo se, da će vrieme, koje je szušilo stienu izmed latinice i cirilice u jednoj inače književnosti, uklonuti i ove za sada nepovoljne okolnosti.

Ovo bijaše mi prozboriti prije nego li primjetnem nekoliko rieči o II. i III. svezku Šafařikove poviesti; jer bi se gdjekoj Hrvat sudeć po gore navedenom naslovu mogô uzgorčati, i ovo djelo, kano zamet novoga razdora izmed Hrvatstva i Srbstva, u zakutak baciti, ili nedoželiti ga u svoje ruke.

God. 1826 izdao je Šafařik, tada gimnazijski učitelj u Novom Sadu,

Digitized by Google

svoju „Geschichte der slavischen Literatur“ u Budimu. U njoj je nacrtao poviest književnosti svih slovjenskih plemena. Već ovdje razlikuje Šafařik ne samo po azbuci, nego po jeziku hrvatsku književnost od Srbske, te u ovu broji sve knjige pisane štokavskim narječjem, lučeć ju samo po azbuci u književnost Srbalja grčkoga obreda i katoličke crkve (Dalmatinaca, Slavonaca i Bošnjaka), dočim mu je hrvatska književnost u kajkavskoj književnosti Hrvata u Varaždinskoj, Križevačkoj i jednoj česti Zagrebačke županije. Hrvatski jezik mu je „samo razrječje slovenskoga, koje jezik srbsko-dalmatinski spaja za slovensko-kranjskim.“ (str. 265).

God. 1826 Šafařik govori malo o ilirskoj književnosti; ôn zna samo za srksku latinicom i cirilicom razdvojenu, i hrvatsku (kajkavsku) književnost. Nù tim obilniji je Šafařik s Ilirštinom do g. 1835, koje je zaključio II. dio, tek sada obielodanjene svoje poviesti jugoslovjenske književnosti. Šafařik misli doduše, da su „Hrvati i Srbi u vrieme, kada se doseliše u Ilirik, genetički bili jedno pleme (III. 9), da se jezik genetičkih Hrvata nije nikada od jezika Srbalja u toliko razlikovao, da bi se mogô nazvati posebnim samostalnim narječjem (III. 12). Nù prem Hrvati bivali su po Šafařiku med Cetinom i Vrbasom, med Savom i Kupom i jadranskim morem; dočim — veli — „na sadanju gradjansku hrvatsku bijaše ime Hrvatske preneseno tek prije 300 godina; ona se je svagda zvala Slavonija; njezini stanovnici prvobitno su Slovenci, a ne Hrvati; nù s posebnim narječjem.“ (III. 13). Jezik pravih Hrvata imenito „u vojničkoj krajini, primorju i sjevernoj Dalmaciji je samo razrječje (Spielart, Varietät) srbskoga nariečja“ (III. 137).

Šafařik je dakle god. 1830—35 mislio: α) da Hrvati i Srblji jesu genetički jedno pleme, te samo dva imena po razlikosti zemlje, koju su s one strane Karpatâ obitavali*) β) da je Hrvatski i Srbski jezik jedan ter isti jezik γ) da stanovnici gradjanske Hrvatske nisu genetički Hrvati, nego Slovenci za posebnim razrječjem stojećim izmed hrvatsko-srbskoga i slovenskoga jezika.

Ja se nemogu ovdje upuštati u potanje iztraživanje, u koliko su istiniti ovi povjestno—jezikoslovni resultati Šafařikovi. Ja dà pače u taj par pristajem uz nje. Nù šta iz njih za poviest književnosti sliedi? Šta bi svaki čitatelj od Šafařikove poviesti književne izčekivao, predpostavljajuć, da će on rečena načela sa svom dosljednosti, kako je bio vikao, izvesti u svojoj literarnoj poviesti?

Ako je hrvatski i srbski jezik jedan te isti, ili u najstrožijem slučaju, ako je hrvatsko narječje samo razrječje hrvatsko-srbskoga jezika: onda cielokupna ovim jezikom pisana književnost imala bi se dosljedno zvati hrvatsko-srbskom književnosti, ili ako bi joj se htjelo nametnuti jedno ime, zvala bi se jednakim právom i hrvatskom, kano i srbskom književnosti, ili napokon, ako se hoće već dieliti, to bi se književnost nikla na zemljištu genetičkih Hrvata imala zvati hrvatskom, nikla pako na zemlji genetičkih Srbalja zvati srbskom. Ako bi se ova srbsko-hrvatska književnost imala po azbuci dieliti, to bi hrvatska bila ona, koja rabi uz isti jezik latinicu, a srbska, koja se služi cirilicom, buduć po mnienju istoga Šafařika cirilica nije se nikada mogla udomaćiti na hrvatskom zemljištu. Ova-

*) Str. 9. III: „Onaj dio toga plemena, koj je u planinah (**Хръби**) stanovao zvao se **Хръбати, Хръвати**, koj pako u ravnici kod rieka **Сръби**. (Wasseranwohner.)

Digitized by Google

kovo dieljenje bilo bi dà kako „unicum“ u književnoj poviesti ostalih prosvećenih naroda, u kojih karakteristiku književnosti čini jezik, a ne pismo. Ali taj „unicum“ imao bi kakav takav, ako ne filologički, bar historički razlog. Uslied onih načela bio bi Šafařik imao knjizi nikloj u sadanjoj gradjanskoj Hrvatskoj s ove strane Kupe mjesto ustupiti u poviesti slovenske ili bar slovensko-hrvatske književnosti.

Nù Šafařik izvadjajuć i snujuć poviest jugoslov. književnosti nedrži se tih u istoj poviesti razvitih historičko-filologičkih načela. On u II. svezku pisce, koji su pisali štokavskim, pače čakavskim narječjem, a služili se latinicom, zove ilirske, te njih i njihova djela t. j. pisana latinicom štokavski ili čakavski (n. p. Marulića) uvršćuje u poviest ilirske književnosti; pisci pako i djela pisana narječjem kajkavskim rečene česti gradjanske Hrvatske uvršćuje u poviest hrvatske književnosti. Napokon pisce i djela cirilicom sastavljena uvršćuje Šafařik u poviest srbske književnosti (III. svezak). Šafařiku je dakle ilirska i srbska književnost po jeziku jedna te ista, a razlikuje obe samim pismom, ili bolje, samóm azbukom; hrvatska pako razlikuje se jezikom od ilirske i srbske, ili od srbsko-ilirske.

Odavle će svaki uvidjeti, da si je Šafařik u poviesti jugoslov. književnosti nedosljedan. Jer kakovom dosljednosti mogô je Šafařik pisce, koji su rodom právi Hrvati, koji su nikli na zemljištu hrvatskom t. j. med Jadranskim morem, Cetinom, Vrbasom, Kupom i Savom, koji su pisali jezikom hrvatskim, koj „se nije nikada od jezika Srbalja u toliko razlikovao, da bi se mogo nazvati posebnim samostalnim narječjem,“ prozvati ilirskimi pisci; a pisce, koji su na zemljištu gradjanske Hrvatske, koje „stanovnici jesu Slovenci,“ pisali „razrječjem slovenskim“, prozvati hrvatskimi, tè ove uvrstiti u poviest književnosti hrvatske, one pako u novu, logičkim skokom osnovanu poviest književnosti ilirske? Mi znamo, da je n. p. Marko Marulić rodjen u Spljetu (1450), dakle na zemljištu, po Šafařiku takodjer, hrvatskom, da je on sám jezik, kojim je pisao, nazvao hrvatskim[1]), a Šafařik učini ga ilirskim piscem (II., 5, 162). U ovom istom jeziku pjevali su Dubrovčanin Menčetić, Lukuranin (kod Zadra) Klemenović, Gjore Držić, Hvaranin Hanibal Lučić, Mavro Vetranić, Ninjanin Zoranić, koj jezik kojim pisa zvaše hrvatskim[2]) itd. Oni dakle neidu u nijednu inu poviest književnu ovoga svieta, osim u hrvatsku; pà ako jim je mjesto u „ilirskoj“, tada idu u nju i oni pisci srbski, koji su pisali jednakim jezikom a cirilskom azbukom. Onda neima poviesti srbske književnosti, izvan ako se u nju mogu uvrstiti pisci slaveno-srbski, počam od sv. Save i Dometijana do Raića, kojih jezik nije doista pučkomu „ilirskomu“ i srbskomu bliži od onoga, kojim je pisao Pergošić, Vramec, Petar Zrinjski itd., koje Šafařik uvrsti u poviest književnosti hrvatske.

Što je tako oštroumnoga pisca, kakav je Šafařik, moglo natjerati na takov logički skok?

Ništa drugo, nego pogled na onodobno stanje hrvatske književnosti, na smjer hrvatskih rodoljuba u Zagrebu i na zamašaj srbstva s ove i s one strane Dunava. Šafařik je tu poviest pisao u sadanjem središtu austrijskoga srbstva. On se je udubio u spomenike stare srbske književnosti, te poput marljive pčelice tražio jih svuda. S one strane Save i Dunava srbstvo je steklo na pol neodvisnu državu i svoga kneza u osobi hrabroga i odvažnoga Miloša Obrenovića (III., 28); srbska književnost nastojanjem i radnjom Mu-

[1]) Istorija sv. udovice Judite — veli Marulić — u versih hrvatski složena.

[2]) „A meni, ah nepomnjo i nehaju! jezika hrvatskoga“ itd.

Digitized by Google

šickoga, Vuka St. Karadžića, Hadžića, Milutinovića itd. počela liepo cvasti. Vlada, družtva i pisci sakupili su se pod stiegom imena srbskoga; ter su ovomu nastojali doma i u instranstvu slavu steći.

Šta se je medju tim radilo na zemljištu hrvatskom?

U Dalmaciji i Dubrovniku mrtvilo već od konca XVIII. stoljeća. Ako je tko nešto pisao, zujilo mu je ime „ilirsko", presadjeno tudjinstvom najprije u Dalmaciju onda u Dubrovnik. Slavonci pisali su takodjer „ilirski", a gdjekoji „slavonski." Čevapović, rodom iz Požežke županije pisao je „pravopisanjem illyričkim . . po vlastitosti ilirčkoga jezika"; Ambrozović je pače „proričja i narečenja" god. 1808. preveo „sa srbskoga jezika na ilirički" t. j. iz cirilice na latinicu!! Ima dà pače knjiga prevedenih u „ilirički slavonski" i „ilirički slovinski jezik." itd. U gradjanskoj hrvatskoj napisalo se je osim nekoliko knjiga molitvenih u prva tri desetka ovoga stoljeća: „imen knjižica za hasen ladanskih škol horvatskoga orsaga," „napučenje za horvatski prav čteti i pisati," „jezičnica (gramatika) horvatsko slavinska za hasen Slovincev," nekoliko prigodnih pjesama, u poviesti doprlo se je do „kratkoga zavjetka dogodjenj spisov kraljestva magjarskoga (1824.), u astronomiji do stoljetnoga koledara, u umnom gospodarstvu do „knižice od baratanja s finki", u liečničtvu do „kratkoga navuka od meštrie pupkorezne", pače u veterinastvu do „kratkoga kuge maršeće izpisanja" (1830). — Motreć ovako stanje „horvatske" knjige Zagrebački rodoljubi udarili su u tom pogledu posvema praktičkim putem, poprimili su hrvatski jezik pravi t. j. jezik (po Šafařiku) genetičkih Hrvata. Nù misleć, da će jim poći za rukom hrvatsko i srbsko ime u knjizi sjediniti i sljubiti u neutralnom imenu, imenu geografičkom, podigoše stieg ilirstva.

U takovoj atmosferi pisao je Šafařik svoju poviest jugoslov. književnosti. U Dalmaciji i Slavoniji med pisci bijaše obljubljeno ime ilirsko; u gradjanskoj hrvatskoj rabilo se je u siromašnoj knjizi narječje, koje Šafařik držao je za slovensko-hrvatsko; u njoj (imenito u Zagrebu) pomaljalo se je ime ilirsko, i udario temelj k jedinstvu književnomu pod tim imenom. U Srbiji s ove i s one strane Dunava i Save na visoko vijao se je stieg srbskoga imena itd. Šafařik indi plivao je samo tadanjim mnienjem i nastojanjem hrvatskih pisaca, služecih se štokavskim narječjem i latinskim pismom, kada je takova djela i pisce uvrstio proti priznanim znanstvenim nazorom u poviest i l i r s k e književnosti.

Oprostit će mi čitatelj, što sam se tako dugo bavio kod toga predmeta; mislim, da nije s gorega, ako se ovom prilikom razjasni. Ove primjetbe potiču iz dužnosti prama umu Šafařikovu, a nisu podobne, da prvake naše, koji su u ono doba, kada je Šafařik rečenu poviest pisao, pomolili se na polju književnom i zamislili: kako bi sjedinili duševno razciepani narod, bud ukore bud da jim umanje zasluge ili pobočne svrhe podmetnu.

Što je u ostalom rečeno u „Književniku" u I. svezku te poviesti pogledom na osnovu njezinu, to valja takodjer o II. i III. svezku. Šafařik je u poviesti „ilirske" literature sabrao sve one biografičke i bibliografičke viesti, koje njegova neumorna radinost u ono doba uz ona sredstva (Appendini, Horanji, Engel itd.) samo mogaše sabrati. Tè baš za to neće nitko očekivati od te poviesti one podpunosti, do koje bio bi Šafařik svoje djelo doveo, da ga je sada pisao. On n. p. ništa nezna o pjesnicih XV. vieka: Klemenoviću, Martinčiću, Matuliću i Božičeviću, iz XVI. vieka Mariju Kabogi, Baffu, Pelegrinoviću itd.; od mnogih nisu mu opet poznata sva djela, koja su sada nam u ruci. S toga posvema se slažem s izdavateljem žalećim (str. V), što se „Šafařik neodvaži to djelo, odmah kako ga dogotovi, tiskom na sviet iznesti." Onda (1835) bilo bi od mnogo veće koristi.

*

Digitized by Google

Poviest „hrvatske“ književnosti (II., 274—376) mnogo je podpunija. Uzrok je u samoj stvari; jer se onom dobom zaključuje „hrvatska“ poviest u smislu Šafařikovu.

Mnogo zanimiviji jest I. dío srbske poviesti književne, koj ide od XIII. do XVII. vieka; te počima sa sv. Savom a dočima sa Gjorgjem Brankovićem i hiermonahom rakovačkim Maximom. Šafařik razdieli ga u odsjeke: u prvom (4—32) govori o državnoj prošlosti, u drugom (33—94) o životu i kulturi, u trećem (94—299) o jeziku i književnosti srbskoga naroda. Prvi i drugi odsjek, prem sadržava podatke manje više poznate, izradjen je osobitom pomnjom. Nù da u njih imade misli, kao n. p. o cirilici, o staroslovjenskom jeziku itd., koje je sám Šafařik kašnje izpravio, stvar je naravska. U III. odsjeku ne vabe pozornosti čitatelja toliko životopisi srbskih pisaca i mecena, koliko neizmjernim trudom sastavljena sbirka starosrbskih rieči iz listina i spomenika IX—XI vieka (140—165); zatim popis starih srbskih rukopisa (185—248). Jedno i drugo mogaše već onda izvesti jedini Šafařik svojim čudotvornim djelovanjem i razgranjenim obćenjem. Ovaj dio poviesti srbske književnosti imade doisto postajanu vriednost.

Dr. Fr. Rački.

Dečanski spomenici. Skupio i izdao arhim. dečanski Stefan Ristić. U Beogradu 1864. str. III., 84.

Svaki od ljubiteljâ jugoslov. poviesti, čiem čuje štogod ili čita o „spomenicih“, odmah poželi imati takovu knjigu nadajuć se, da će dobiti u ruke novo, nepoznato gradivo za narodnu poviest.

I ja, kada sam u časopisih čitao, da su izišli „Dečanski spomenici“ i to od samoga arhimandrita manastira dečanskoga, ote zadužbine srbskoga kralja Stjepana Uroša III. (1321—36), poveselih se i poželih čim prije dobiti ovu knjigu.

Nù ljuto se prevarih u nadi; jer u toj knjizi nenajdoh, što sam izčekivao. Ima u njoj srbski ljetopis (1—19), koj od XII. dopire do XVI. vieka. Izdavatelj misli, da ima „u njem mnogo vrlo važni istorijiski podataka“, te da je „i filologičke vrednosti“. U tom sudu neslažem se sa Ristićem. Šta se tiče njegova sadržaja, ja nisam u njem našô nikakovih „važnih istoričkih podataka“, kojih nebi bilo u ljetopisih izdatih pokojnim Šafařikom i družtvom srbske slovesnosti; pače ovi ga daleko nadkriljuju. Za filologa neima takodjer taj ljetopis nikakove „vrednosti“; jer, kako je tiskan, nezastupa čisto nikakove recenzije, i nepokazuje nikakovih jezikoslovnih osebujnosti.

Isto tako malene su materijalne i formalne vriednosti: pomenik dečanski i historičke bilježke na oktoihu, prologu i evangjelju (21—23). Veće vriednosti bile bi bilježke (25—26) o Bogomilih i Pavlićanih u Bugarskoj, Bosni i Humu, da nisu prekratke i nerazumljive, sastojeće iz samih imena, od drugud malo ili nikako poznatih. U tih bilježkah krivo je Ristić ispisao „въ бадунскую“ mjesto „бабунскую вѣру“, isto tako malo niže „бадунь“ mjesto „бабунь“; ako je tako u matici, svejedno je pogrješka.

U opisu starinskih knjiga (39—45), koje se čuvaju u dečanskom samostanu, neima nikakovih rukopisa, koji bi se dobom i sadržajem odlikovali. Od srbskih bit će najstariji prolog pisan za kneza Stjepana Lazarevića (1389—1427). Budi mi dozvoljeno ovdje očitovati sumnju, jeda li je onaj pripis na str. 41 točno prepisan i tiskan.

Zanimiviji jest „kratak opis monastira visoki dečana“ (str. 46—63). Što dalje sliedi t. j. kako bratsvo dečansko goste i putnike časti,

Digitized by Google

što li se takovom prilikom pjeva (63—76), po mojem mnienju neide u takovu knjigu; pisao bio bi mogô to priobćiti u kojem zabavnom listu.

U ostalom kako malo znanja, koje se kod kritična izdavanja starih spomenika zahtieva, imade u Ristića, dade se zaključiti, ako se sravnaju njegovi prepisi s onimi, koji su nam od druge ruke poznati. Tako n. p. Ristić iz nadpisa u crkvi dečanskoj čita: цернову mj. црькоыь (mon. srb. br. 95), са mj. сь, paće краљемъ душаномъ mj. стефаномъ, лѣто mj. тѣло, день mj. дьнь itd. Isto tako je posvema zlo prepisan nadpis kasnije ruke na krstu u crkvi dečanskoj, te se ovaj prepis neslaže sa onim u Arkivu za jugoslov. poviest II., 468 i Miklošićevih srb. spom. br. 121.

Dr. Fr. Rački.

Priměri starohèrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah, sastavljeni za sedmi i osmi gimnazijalni razred. Dio pèrvi. Uvod i priměri staroslovenski, (spisao V. Jagić.) U Zagrebu 1864. Tiskom Antuna Jakića. 101 strana.

U naših gimnazijah nastade za podučavanje u hrvatskom jeziku novi viek, koji možemo pravom prozvati viekom liepoga napredka; i to od onoga vremena, kad se naša visoka dvorska kancelarija toli hvalevriedno zauze za napredak u hrvatskom jeziku po hrvatskih gimnazijah, dočim naredi u naputku za podučavanje u hrvatskom jeziku god. 1863, da se odsele ima znanje hrvatskoga jezika u gimn. učenika popuniti takodjer staroslovjenštinom i starohrvaštinom. S tom hvalevriednom naredbom pruža se učenikom prilika, da se točno i svestrano upoznaju u 7. i 8. razredu s dragocjenimi spomenici staroslovjenštine i starohrvaštine te da uzmognu boljma shvatiti historički razvitak hrvatskoga jezika. Neima pravoga napredka ni znanja koga jezika bez poznanja najstarijih spomenika, osobito u ovo vrieme, gdje je jezikoslovje veliki mah preotelo te sravnjivanjem jezika, u starini svojoj, mnogo i mnogo razjasnilo u poviesti koga naroda, a osobito u ethnografiji koje zemlje. U koliko se radujemo tomu napredku na hrvatskih gimnazijah, u toliko hvalimo nastojanje g. prof. Jagića oko toga, da nam je gimnazijska mladež dobila u ruke čitanku „Priměre starohèrvatskoga jezika". Ovu je školsku knjigu namienio g. spisatelj — kako sam veli na kraju — učenikom VII. gimn. razreda, da se upoznaju najprije sa staroslovjenštinom. Mi uvidjamo podpunoma potrebu, da se staroslovjenština uči u naših gimnazijah s razloga, što se zbilja neda razumjeti i shvatiti razvitak historički jezika hrvatskoga bez staroslovjenštine, pa odobravamo sasvim postupak g. spisatelja a želimo, da prestane mnienje pojedinaca, koji misle, da na gimnazijah netreba učenja staroslovjenštine.

Knjiga je razdieljena na tri glavne česti: Uvod, štivo i riečnik, kojemu je dodan tumač kritički i priegled štamparskih pogrješaka. U uvodu § 1—4 (I. věkovi slovenštine) govori spisatelj o Cyrilu i Metodu, o pokrštenju Slovjena po svetih opoštolih, o njihovu i njihovih učenika udesu nakon smrti, kako je bivalo s knjigami liturgičkimi po Bugarskoj i po Hrvatskoj; što se je zbilo s rukopisi i priepisi u tih dviu zemljah i kako su se dvie razlike ustanovile od rukopisa jezika slovjenskoga: a) spomenici slovjenske domovine i prepisa bugarskoga b) spomenici slovjenske domovine i priepisa hrvatskoga. U §. 5. spominje g. sp. o slovjenštini po Srbskoj, kako su postupali srbski prepisnici po samostanih (oko g. 1100), kad se je ustanovila nova srbska recenzija jezika slovjenskoga, koja je skoro jedna te ista u jeziku sa recenzijom hrvatskom. Dovle razlikuje g. sp. I. a) spomenike panonskoslovjenske I. b) bugarsko-slovjenske; II. a) hrvatskoslovjenske, II. b) srbskoslovjenske. Zatim

prelazi u §. 6. na novi život, koji je nastao za slovjensku liturgiju, čim je došla u 10. vieku u Rusku, govori o recenziji ruskoj pa pridodaje razlici revezija: III. a) spomenike ruskoslovjenske starije, III. b) ruskoslovjenske mladje (u 11., 12. do 13. vieka). U §. 7. spominje g. sp. u čem sastoje najpoglavitije razlike recenzija u porabi glasova te vrlo vješto i razumljivo uči, kako se ponajglavnije poznaju spomenici iz prve domovine slovjenštine, osobine ruske, starije bugarske recenzije; na to kako se poznaju spomenibi kasnije recenzije bugarske, ruske, srbske, hrvatske glagolicom pisane; a da nebi koga zavelo, da razliku samo u tom traži, napominje g. sp. u §. 8. da imadu i druge razlike, koju će g. sp. valjda u svojoj starohrvatskoj slovnici navesti. U dielu II. uvoda predočio nam je g. sp. u kratko ali vrlo vješto što je staroslovjenski jezik i koje vriednosti ima; za tim prelazi na glasove u staroslovjenštini i hrvaštini te jih osobitom vještinom uzporedjuje; na to u kratko podučava o dometcih, oblicih i skladnji staroslovjenštine. Iza toga razlaže g. sp. odnošaj slovjenskoga i hrvatskoga jezika, kad koncem 9. vieka udje medju Hrvate i Srbe slovjenska literatura, sastojeća samo u crkvenih knjigah pa čini čitatelje opreznimi, kako bi si iz spomenika mješovita jezika našli sliku prvašnjega hrvatskoga jezika, dočim nam čisto narodni spomenici nedosižu dalje već do 13. vieka, a tu prazninu ponešto izpunjavaju spomenici latinski, u kojih možemo samo mnogo hrvatskih imena naći. Taj odiel završuje g. sp. (§ 6), kako nam treba razlikovati kod spomenika mješovita jezika dvie vrsti, dočim je „u jednoj jezik većinom slovjenski a samo je recenzija ili prepis udešen naravi hrvatskoj; u drugoj je pretežna strana narječja domaćega a manje ima tragova slovjenštini“ pa prelazi na razjasnjenje tiu dviu vrsti u a) po jeziku porabe crkvene i u b) porabe svejtovne.

U III. odielu uvoda predočio je g. sp. u kratko i razgovjetno dojakošnje mnienje učenjaka o najstarijem pismu našem, o cirilici a poglavito o glagolici pa je naveo za istinitost tvrdnje, da je glagolica starija od cirilice u §. 3. istine, do kojih se od prilike dolazi medjusobnim sravnjivenjem njihove grafičke naravi; a) „glagolica kao pismo čisto slovensko, znatno je nenarednija, dakle korak većega svršenstva navodi nas od nje na markednije pismo grčko t. j. na cirilicu, a ne na opako; b) u glagolici imade slova, koja slute na prastaru navadu pisanja s desna na lievo, česa u pismu grčkom t. j. u cirilici neima; c) cirilska azbuka sastoji se od dva diela: jedan, i to najveći, nije ništa drugo, nego gol golcat alfabet grčki po formah, koje bijahu u običaju vieka 9. i 10.; drugi, koji se podpuno slaže s glagolicom, po svoj prilici uzajmljen je od glagolice, što predpostavlja, da je pismo slovjensko t. j. glagolica već bivstvovala, kada su neki počeli prilagodjivati za pisanje slovjensko alfabet grčki, t. j. kada su sastavljali tako zvanu cirilicu.“ Mi bismo još tomu pridodali, da se u cirilici nalaze istovjetna pismena iz glagolitice kano ti ш (glag.) = ш (ciril.).

Mnienje Šafařika o glagolici znao je g. sp. pogdjegdje pobiti a pogdjegdje dokazati, da se nemože uzeti izvjestnim već samo vjerojatnim. Taj odiel svršuje g. sp., koji je nuz temeljito znanje ugodno napisan: „Vidi se dakle, da upravo oni razlozi, koji se neposredno tiču kakvoće Cirilova pisma, nisu jošte sasvim nepobitni, te će zato i borba mnienjâ ostati dotle glede ove posljednje točke neodlučna, dok s ove ili s one strane nepristupe novi do sada nepoznati razlozi; medjutim bolji je svakako i ovakov negativni odgovor nego da prenaglim zaključkom sami sebi zatvorimo vrata i otegotimo put k istini.“

U tom je odielu g. sp. posakupio najglavnije i najizvjestnije o tom pitanju te je vještim svojim razlaganjem učinio, da u buduće nebude od potrebe tražiti po mnogih knjigah, što se je dosad o tom pisalo.

Digitized by Google

U dielu prvom „staroslovjenski viek“ nabraja g. sp. spomenike s njihove starosti najznamenitije, kojih je glavni značaj taj, što su skoro svi crkvenoga sadržaja te jih razredjuje kako „misao sama o blagovieštenju sv. apoštola Cirila i Metoda zahtieva“ najprije na evangjelja, i tetroevangjelja; onda na apostol (djela apostolska) i na psaltir. Na svršetku §. 3. predpostavlja g. sp., da se po legendi ima razumievati, da je bilo prevedenih nekih drugih liturgičkih knjiga, potrebitih za podpunu službu božju pa prelazi u §. 4. na radnju sv. Metoda te osniva na vjerojatnosti mnienje, da je sv. Metod dovršio sav prievod svetoga pisma, izuzam Makabeje, Apokalipsu i jošt gdje što pa iza toga nabraja izvjestne spomenike sa izvjestnimi spisatelji nakon smrti Metoda. Tako nalazimo nabrojene najznamenitije spisatelje: Klementa, Konstantina II. biskupa bugarskoga, nekoga presbitera Grigorija, Ivana exarha bugarskoga, cara Simeuna, crnorizca Hrabra, skupa sa njihovimi spisi i najglavnijem i najznatnijem, što ide na nje i na njihova djela.

U tom je naveo g. sp., što se zna izvjestna o radu nasljednika prvih slavenskih apoštola na književnom polju. Iz vremena, kad uze poslije smrti Simeuna padati država bugarska i po tom nasta za slovjenštinu neki nemar, koji se još većma pojavi, kad se uze jačati razkolničtvo bogumilsko, nije se sačuvalo izvjestnih imena. G. spis. uvršćuje medju najznamenitije spomenike slovjenske srednje dobe bugarske prievod ljetopisa Manassina, koji je ponajglavnije s toga važan, što je prevodilac Bugarin dodao prievodu svojemu povjestničke bilježke.

U §. 5. razabire g. sp. o slovjenštini u Hrvatskoj i Ruskoj. Tu vidimo, kako se danas malo zna o slovjenštini najstarijega vieka u Hrvatskoj; ni onaj nam se rukopis psaltira, koji je god. 1222 pop Nikola Rabski prepisao, nije sačuvao. Jedini je spomenik starijega vieka „glagolita clozianus“, koji g. sp. zbog osobina u jeziku smješćuje na sam otok Krk.

U §. 6. nabraja g. sp. prevažne i prastare ostanke staroslovjenštine bez izvjestnih spisatelja.

Ta prolegomenta, koja su osobitom vještinom napisana, čitaju se vrlo ugodno, dočim je g. sp. umjeo zaodjeti svoja i tudja učena iztraživanja i resultate prema mladjahnomu duhu učenika zanimivim oblikom na toliko, da nigdje nenalaziš one suhoparnosti, koja zna gdjekad i ozbiljnu čitatelju dodijati. Što se same stvari tiče, priznajemo u njoj duboko razmišljanje i temeljitu učenost g. sp. te se radujemo, što će nam se mladež timi prolegomeni posve okoristiti i točno o stvari obaviestiti.

Štivo je g. sp. uvrstio od strane 35—68 te je metnuo I. Primjere iz slovjenskoga prievoda sv. pisma i to: 1. iz evangjelja Assemanova; 2. iz četvero-evangjelja Grigorovićeva; 3. iz evan. Ostromirova; 4. iz četveroevangjelja Svetogorskoga; 5. iz glagolskih psaltira po izvoru ali u zadnjem prepisu cirilskom: a) iz psaltira Bolonjskoga, b) iz psaltira bivše zbirke Pogodinove; 6. iz cirilskoga psaltira tako zvane novojeruzalemske knjižnice u Ruskoj. II. Primjere iz slovjenskoga prievoda sv. otaca i to: 1. iz odlomaka glagolskih, našastih u Tirolu, bivših nekoč u Hrvatskoj, svojina Krčkih gospodara, knezova Frankopana: iz homilije sv. Ivana Zlatoustoga, 2. iz Sbornika Suprasaljskoga: žitje Grgura pape rimskoga, 3. iz pražkih odlomaka, 4. mudre izrjeke sv. Grgura bogoslova, 5. sv. Grgura: opis proljeća; III. Primjere sadržaja svjetskoga, stranom prievode stranom izvornike i to 1. iz prologa, sastavljena Ivanom exarhom bugarskim za prevedeno na slov. bogoslovje Ivana Damascenskoga; 2. o trojanskom ratu, prievod sa grčkoga na slovjenski jezik, učinjen za kneza bugarskoga Simeona, prezviterom Grigortjem, 3. Crnorizca Hrabra razpravu o slovjenskih pismenih, 4. Povjestne bilježke, dodane starobugarskomu prievodu grčkoga ljetopisca Manassina po rukopisu 14. vieka.

Digitized by Google

Izbor je ovoga štiva po sadržaju zaista zanimiv i podučan, oko čega je sp., kako sam veli str. III., nastojao, pa mu je i sasvim za rukom pošlo; što je hvalevriedno osobito s toga, jer je po našem mnienju glavni zadatak sastavljatelju koje čitanke, da u svojem izboru štiva umije spojiti i koristno i ugodno.

Tu bismo primietili, da nam se nekako od veće koristi za učenika vidi, kad je tumač bio kritički bio koji drugi, odmah izpod dotičnoga štiva, jer mnogi učenik zna pročitati baš s toga koju stvar, jer mu je na blizu a mnogi i nepomisli na nju, što mu je od ruke. Dakle bismo željeli da bude ovaj I. diel pri drugom izdanju onako uredjen, kako je II. diel, koji je pod tiskom i valjda će skoro na svjetlo izaći.

Tekst glagolskimi i cirilskimi pismeni jest izpravan do onih štamparskih pogrješaka, koje su u dodatku na str. III. označene, kojim bismo još mogli dvie ili tri neznatnije navesti, koje su se uvukle uz najveću pazljivost u popravljanju, čemu će jedva koji izbjeći pri težkoći tiskanja glagolskimi pismeni.

Riečnik, iza teksta glagolskoga i cirilskoga dodan, sadržaje sve one rieči, koje su potrebne za razumljenje štiva, a rieči, koje se slažu u značenju s današnjim hrvatskim jezikom, pa u kojih nije nikakve osobine u obliku, nije g. sp. u taj riečnik ni uvrstio; tim je uzštedio g. sp. dosta troška i učinio, da po tom bude knjiga za učenike jevtinija. Nije se g. sp. dovoljio pukim nabrajanjem značenja, pojedinih po azbuki uvršćenih rieči, već je uvrstio i slovničkoga i stvarnoga tumačenja prema potrebi i napredku današnjega jezikoslovja a znao je dovoditi do pravoga značenja koje rieči putem sravnjivanja ili sa starom hrvaštinom ili pako sa pojedinimi narječji današnje hrvaštine. K pojedinim u tom riečniku, što je napisano točnošću i temeljitošću dodajemo kod rieči: „блюсти“ da taj glagolj rabi češće takodjer u dubrovačkih spisatelja; kod osnova бы — бѣ — бѫд primjećujemo, da znameniti oblik бимъ dolazi pisan „бъимъ“; kod rieči „блъшвенникъ“ dodajemо i dandanas u porabi vuhven; kod дръколь dodajemo dunašnju rieč „trklja“; kod rieči ѕима dodajemo lok. bez predloga ѕимѣ danas u porabi „zimi“; kod моудити dan. kajkavska rieč (za)muditi, pomuditi = zanemariti, što je takodjer neko kasnjenje, pogl. rieč прѣмоудити; kod неже danas u gdjekojem predielu u porabi: neže li = nego li; kod полъма dodajemo i danas u porabi „polma“; kod прилежьнъ priležan (osobito po Sriemu i Madjarskoj).

Štamparske pogrješke bilježimo: str. 69 popast m. propast, str. 73 ἑαυτὸς m ἑαυτοὺς; str. 81 pomèrčavti m. pomèrčati; τοπαρχῶν m. τόπαρχος.

Napokon izrazujemo g. sp. zahvalnost nad trudom i požrtvovanjem, što nam dade u ruke valjanu knjigu, iz koje se može ne samo učenik već i mnogi drugi okoristiti i koja nas dovodi k napredku i pravomu poznavanju staroslovjenskih spomenika, bez kojih nam mnogo ostaje nejasna u poviesti i jeziku.

J. V. Kostić.

Quadratur des Kreises, gemacht und leichtfasslich dargestellt von Nikola Janjić, k. k. Rechnungs-Accessist in Pension. 1864.

Pod ovim naslovom izišla je kod Dragutina Albrechta u Zagrebu knjižica, koja, pogledom na nutrnju vriednost, nebi zaslužila, da ju ovdje napominjemo; nu da se ipak nebi tko prevario, misleći, da barem nešto od onoga vriedi, što si njezin pisac misli, valja ovdje napomenuti, da je u toj knjižici puno rieči amo i tamo, nu ponajviše nesmisla i pomutnje pojmova.

Digitized by Google

Poznato je, ako površinu okruga označimo sa K, njegov polumjer sa r, da je $K = r^2\pi$, ili $K = r/_2 . 2r\pi$ ....(1), gdje je $\pi = 3{\cdot}14159265358979323846$ .....

Ako je temeljnica trokutnikova = t, njegova visina = v, njegova površina = P, onda je, kao što je poznato, $P = v/_2 . t$ .. (2.) Sravnjujući ovu formulu sa (1) vidimo, da je površina okruga jednaka površini trokutnika, kojega visina je okrugov polumjer *r* i kojega temeljnica je okrugov obod $2 r\pi$.

Površina okrugova je dakle jednaka površini trokutnika, koji imade za visinu okrugov polumjer i za temeljnicu okrugov obod.

Buduć da se svaki trokutnik u sebi jednako velik kvadrat dade pretvoriti, to je već riešena zadaća: „pretvoriti okrug u njemu jednako velik kvadrat“, što se kvadraturom okruga zove. Označimo stranu kvadratovu sa q, onda mora $q^2 = r^2\pi$ biti; dakle $q = r\sqrt{\pi}$ ... (3), gdje je $\sqrt{\pi} = 1{,}7724538509055160272\,9$.

Dakako da se to sasvim točno geometrički nacrtati neda. Pomoću više matematike dade se i dokazati, da se u obće nemože sastaviti lik, koji bi sasvim točno izrazio veličinu okrugove površine. Zadovoljiti se moramo dakle tim, da tražimo takove konstrukcije, pomoću kojih je moći okrugov obod približno u ravnu crtu, i okrugovu površinu približno u kvadrat pretvoriti. Takovih konstrukcija poznato je već više, a g. Janjić neznajući valjda za nje, preporuča nam krive i nevaljane.

Kako se može iz poznata promjera okrugov obod upravnom crtom predstaviti, ili obratno, iz upravnom crtom predstavljena oboda okrugov promjer konstrukcijom iznaći, vidi se iz sliedećega.

1. Lahko se nadje, da je

$$\frac{9+\sqrt{45}}{5} = \frac{15{,}7082039}{5} = 3{,}1416407,$$

što od π nije baš jako različito, tako da se može približno obod okrugov

$$O = \frac{9+\sqrt{45}}{5} . 2\,r = \frac{9+\sqrt{45}}{5} . d \;....\; (4)$$

staviti, ako se promjer okrugov sa d označi. Mjesto jednačbe (4) može se staviti, što je lahko uvidjeti, jednačba:

$$O = {}^6/_5 d + {}^3/_5 d + \sqrt{({}^6/_5 d)^2 + ({}^3/_5 d)^2} \;...\; (5)$$

Ovu jednačbu je lahko konstruovati ovako: Promjer d neka se razdieli u 5 jednakih česti i neka se nariše pravokutan trokutnik, kojega katete su ${}^6/_5 d$ i ${}^3/_5 d$, onda je $\sqrt{({}^6/_5 d)^2 + ({}^3/_5 d)^2}$ = njegovoj hipotenuzi; dakle obseg ovoga trokutnika biti će približno jednak obodu okruga, kao što se iz (5) vidi.

Obratno sliedi iz jednačbe (4), da je

$$d = \frac{5}{9+\sqrt{45}} . O = 5 . \frac{9-\sqrt{45}}{36} . O = {}^5/_4 . \frac{9-\sqrt{45}}{9} . O$$

$$= {}^5/_4 \left(1 - \sqrt{{}^5/_9}\right) O \text{ ili konačno}$$

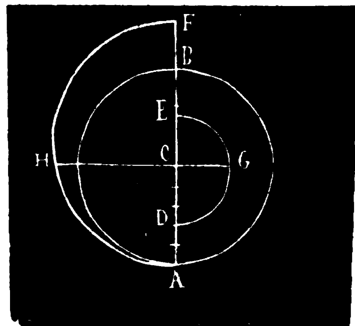
$$d = {}^5/_4 \left(O - \sqrt{({}^2/_3\, O)^2 - ({}^1/_2\, O)^2}\right)$$

Ako dakle hoćemo promjer onoga okruga tražiti, koj ima zadati obod O, treba nam samo sastaviti pravokutan trokutnik, kojega katete jesu ${}^2/_3 p$ i ${}^1/_3 p$, hipotenuzu ovoga Δ od O odbiti i ostatak povećati za njegovu četvrtinu, onda je ovako povećani ostatak gotovo jednak s traženim promjerom.

Digitized by Google

(Još drugi način u istu svrhu čitaj u: Schlömilch, Geometrie des Masses pag. 157.)

2. Kako se može okrug pretvoriti u kvadrat, što ima s njim istu površinu, vidi se iz sliedećega: $\sqrt{30} + \sqrt{150} = 17\cdot7246743$, dakle ne jako različito od $10\sqrt{\pi}$. Strana q kvadrata, koj ima s okrugom jednaku površinu, pak je vidi (3), jednaka $r\sqrt{\pi}$; dakle je približno $q = r\sqrt{\pi} = r/_{10}(\sqrt{30} + \sqrt{150}) = r\sqrt{3/_{10}} + r\sqrt{3/_2}$ ili $q = \sqrt{3/_5 r . 1/_2 r} + \sqrt{r . 3/_2 r}$ . . . (6), što se sliedećim načinom dade sastaviti.

Neka bude AB promjer zadata okruga i u središtu C neka stoji GH osovno na AB; polumjer AC neka se razdieli u 5 jednakih česti tako, da je CD tri ovake česti dugačka; neka se dalje razpolovi BC u točki E i načini BF = BE. Ako se sada opiše nad DE polokrug DGE i nad AF polokrog AHF, onda je crta GH približno jednaka strani onoga kvadrata, što ima sa zadatim okrugom jednaku površinu. Jer, budući da $CD = 3/_5 r$, $CE = 1/_2 r$,
mora $GC^2 = CD . CE = 3/_5 r . 1/_2 r$
i $CH^2 = AC . CF = r . 3/_2 r$ biti;
dakle $GC. = \sqrt{3/_5 r . 1/_2 r}$.
i $CH = \sqrt{r . 3/_2 r}$. Ako zbrojimo posljednje dvie jednačbe, dobijemo $GC + CH = GH = \sqrt{3/_5 r . 1/_2 r} + \sqrt{r . 3/_2 r}$ . . (7

Sravnjujući (7) sa (6) vidimo, da je GH = q, strani quadrata.

(Još drugi način za kvadrovanje okruga čitaj u Schlömilch, Geometrie des Masses). [Iz ove kritike neznamo još ipak ništa, u čem se sastoji bitna pogrješka g. N. Janjića. Op. uredn.] Tušek.

Slavische Blätter. Herausgegeben und redigirt von Abel Lukšić. Wien 1865. Heft I., S. 72.

U pravo sada dojde mi u ruke prvi svezak mjesečnoga časopisa, koga pod imenom „slavische Blätter“ poče izdavati u Beču naš zemljak Abel Lukšić, urednik hrvatskoga „Glasonoše.“

Ovaj časopis namienjen je „književnosti, umjetnosti, znanosti, javnomu i družtvenomu životu, narodo- i zemljopisu, poviesti i beletristici slovjenskih naroda“; ter obećaje, da će se u njem stjecati vrstniji pisci slovjenskih plemena. A svrha mu je „prijateljsko približanje slovjenskih plemena putem pobližnjega medjusobnoga poznavanja“, komu će „slovjenski listovi“ put krčiti. „Slovjenski listovi“ pišu se njemački, jer je to jezik „koga svakolika skoro slovjenska inteligencija poznava“, a s druge strane zadaća je tih listova, „da upoznadu Niemce sa cielim duševnim i ćudorednim životom naroda Slovenskoga.

Prema ovoj svrsi ovaj prvi svezak ima putopis iz Galicije, govori o ostancih Slovjenâ u Tirolu, ima životopise Čermaka, Davisona, Będkovskoga, Sienkiewicza, opisuje nošnje u Hrvatskoj, zbori o kazalištih, besjedah u zabavah u Galiciji i Beču, imade dopisâ iz Petrograda, Krakova, Praga, Lavova i Ljubljane itd.

Mi se nećemo ovdje upuštati u pretresanje ovoga sadržaja, od koga možebit je najzanimiviji i poučniji članak Dra. Bidermana; nu nakanismo ovdje u kratko posve iskreno izjaviti svoje mnienje o tom podhvatu u obće.

Ako se sami varati nećemo, dužni smo izpoviediti, da u raznih plemena

Digitized by Google

slovjenskih ima i danas poslije tolikih napora još veoma malo slovjenske sviesti. Liepo je, a možebit i pjesnički, govoriti o 80 milijuna Slovjena; krasno se daje pjevati: „od Kamčatke do Labe“ itd., „gdje je slavska domovina“ itd.; nu slovjenske sviesti imade veoma malo, te bismo bili posvema zadovoljni: kada bi u onoj masi od 80.000,000 bilo 80.000 duša, koje bi proniknute bile mišlju, neću kazati narodnoga, već plemenskoga jedinstva. Ideja slovjenska danas živi samo u glavi pojedinih učenjaka, u tihoj sobici, kod pisaćega stola, na kom leže „slovanske starožitnosti“ i „slavy dcera“ — a predmet joj je uzajemnost na polju književnom, na polju duševnom, iza koga teče neprebrodivi Rubikon. Mi nismo do danas dotjerali do jedinstva naroda slovjenskih na jugu, nismo dotjerali do književnoga jedinstva med Srblji-Hrvati s jedne a Slovenci s druge strane; nismo dotjerali, da se mi Slovjeni na jugu duševno upoznamo i pripoznamo kano jednokrvna braća s jednim ciljem i jednom svrhom. A kamo da govorimo o uzajemnosti svih grana razciepanoga i u ideji samo živućega Slovjenstva! Liepe ti uzajemnosti izmed Poljaka i Rusa, izmed Rusina i Poljaka, izmed Čeha i Slovaka . . . mogô bi još dalje nastaviti, nu neću vriedjati sveslovjenske sviesti gdjekojega Sveslovjenina.

Šta smo dakle čineći? Búdimo najprije sviest narodnu pojedinih plemena; uznastojmo, da prije svega prolistaju pojedine grane — tada će prolistati i cielo stablo. Prosvietimo i poučimo Hrvate-Srblje, Čehe, Poljake, Ruse itd.; pà kada budu Slovjeni na jugu, imenito Hrvati i Srblji, izobraženi, zreli, složeni . . . . kada si putem kulture svaki narod slovjenskoga plemena obezbiedi svoju individualnost, onda može nastati vrieme porazumljenju o užoj duševnoj svezi ovih naroda.

Prosvjeta pako narodna može se stići samo putem narodnoga jezika; dakle obzirom na slovjenske narode putem slovjenskih narječja. Za individualnu prosvjetu; za narodni jezik i narodnu knjigu Rusa, Poljaka, Čeha, Hrvata i Srbalja itd. imaju sada najprije svoj stieg dići rodoljubi ruski, poljski, česki, i hrvatsko-srbski itd. Sve ostalo, što je prieko toga, ima se ostaviti strogoj znanosti i pojedinim glavam.

Iz ovih dakle razloga ja nisam za to: da naši rodoljubi troše svoje materijalne i duševne sile na izdavanje njemačkih listova. Ovi nemogu doista doprinesti ni mrvice k prosvjeti hrvatskoga naroda, nemogu mu samosviest buditi, nemogu mu knjige obogatiti. Pače protivno — čitanje njemačkih knjiga i časopisa takav je u nas mah preotelo, da je ono jedna ne od posljednjih zaprieka, što se narodna knjiga i narodni listovi nemogu razvijati. Mi bismo imali nastojati, da se uz sve štovanje prama njemačkoj bogatoj književnosti manje čita njemački, a više piše i čita hrvatski. K čemu dakle još umnožavati broj njemačkih listova, pà oni pisali za korist hrvatsku i slovjensku?

Ali listovi, koji se pišu panslavističkim t. j. njemačkim jezikom, mnogo doprinose k tomu, da se Slovjeni upoznaju. Ja nisam o tom osvjedočen. Svaki Hrvat, Čeh, Rus itd., komu je stalo do slovjenske uzajemnosti, lasno nauči slovjenska narječja, i čita časopise i knjige toga narječja; ostali nečitaju ovakovih a nemare ni za njemačke listove uredjivane u duhu slovjenskom. Ako bi se indi imao osnovati kakav organ za književnike slovjenske, to bi mnogo više odgovaralo svrsi: da taj organ prima sastavke pisane u raznih slovjenskih jezicih, kô što se namišljalo u Pragu i Beču. Prava književna uzajemnost bi se tim organom mnogo uspješnije širila nego li ma kakovimi njemačkimi listovi.

Ali slovjenski listovi u njemačkôm jeziku mogu biti od velike koristi za Slovjene iz onoga razloga, da „u p o z n a d u N i e m c e s c i e l i m d u š e v n i m i ć u d o r e d n i m ž i v o t o m n a r o d a s l o v j e n s k o g a.“ Ovaj razlog je prividan. Ako ikoji narod, a to se doista nemože tužiti narod njemački,

Digitized by Google

da mu se uzkraćuje način i put do poznavanja slovjenskih naroda. Sva znamenitija historička i filologička djela raznih slovjenskih književnosti (slov. starožitnosti, Miklošićeva sravnjujuća slovnica, poviest česka od Palackoga, ruska od Karamzina itd. itd.) pisana su bud njemački bud su prevedena u njemački; svaka grana slovjenska ima i sada organa svojih pisanih u njemačkom jeziku; slovjenski pisci, kojim je do toga stalo, da se njihova djela poznadu i u njemačkom svietu, sámi se za to brinu itd. U kratko i njemački sviet ima već toliko sredstva upoznati se za „cielim duševnim i ćudorednim životom naroda slovjenskoga", da mi se posvema suvišno čini izmišljati druga sredstva. Pa zbilja, njemački učenjaci, kojim je stalo do poznavanja slovjenskih grana, netuže se, da neimaju u tu svrhu dovoljnih sredstva — a ostali takova sredstva odbijaju od sebe.

Ako nam je stalo do toga, da nas uči poznavati inostrani sviet; pa ako imamo suvišnih sila: tada stvarajmo organe za Franceze, Talijane i Engleze. Ovi narodi neimadu niti iz daleka takove prilike poznati nas, kakovu si uplivom svoje kulture stekoše Niemci; a nam bi, da nas poznaju, od tolike bar koristi bilo, od kolike nam je, što nas Niemci mogu poznati.

Iz ovih dakle razloga nemogu odobriti Lukšićeva podhvata; buduć nevidim, da je potrebit u sadanje doba i za „pobliže medjusobno poznavanje" slovjenskih naroda, i za upoznanje njemačkoga sa susjednim slovjenskim narodom. Toga podhvata mogu odobriti tim manje, buduć materijalna žrtva, koju će Lukšić doprinesti, nestoji u razmjerju s koristi, koju bi mogô, velim bi mogô, steći njemačkimi „slovjenskimi listovi", i buduć bi se ta žrtva mogla uložiti u mnogo koristniju svrhu, u mnogo ubarniju korist narodne hrvatske knjige. O rodoljublju g. Abela Lukšića nedvojimo; priznajemo takodjer njegovo požrtvovanje za duševni razvitak svoga naroda. Pa zar nebi g. Lukšić našô u trojednoj kraljevini svomu rodoljublju i svomu požrtvovanju jednako sjajan i zahvalan djelokrug? Naša hrvatska knjiga treba, kano žedan vode, rodoljubivih nakladnika, treba darežljivih podupiratelja. Imenito — našoj pučkoj literaturi treba podpore, našoj beletristici treba vješto rukovodjena, na širih podlogah osnovana organa. Evo zahvalna djelokruga za naše imućne rodoljube, med koje ide g. Abel Lukšić. Ako je nakan žrtve doprinašati, evo žrtvenika narodne prosvjete.

Ja sam si držao za dužnost, potičuću iz rodoljubja, na ove okolnosti iskreno i otvoreno obratiti pozornost izdavatelja „slovjenskih listova" u njemačkom jeziku, nedržeć se da kako vlastnim iz inih gledišta propisivati medje i granice njegovomu žrtvoljublju; niti nemrzeć pače štujuć njemačku književnost, kojoj imam ponajviše zahvaliti ono malo svoga znanja. Nu inostrane književnosti imaju nam biti samo pomagalom naše vlastite.

Dr. Fr. Rački.

Životoslovje bilja sa uvodom u prirodoslovje. Sa osobitim obzirom na gospodarstvo za gosp. šumarsko učilište sastavio Živko Vukasović. U Zagrebu 1863.

Neima dvojbe, da medju raznimi strukami čovječjega znanja prirodoslovna struka zauzimlje prvo mjesto gledeć na utemeljenje i pobaljšanje materijalnoga stanja toli pojedinaca koli cielih naroda. A medju mnogimi granami ote struke jest gospodarstvo jedno od najvažnijih i najljepših, i ako komu, to treba sigurno gospodarom prirodoslovnoga znanja. Nemožemo si pomisliti valjana i umna gospodara, koji nepozna točno životoslovje živina, što jih goji, koji nije proučio sastav i narav bilja, koje sadi. Nu premda tako potrebna i važna, ipak je ta struka znanosti kod nas najmanje obradjena.

Digitized by Google

S toga srdačno pozdravljamo svaki književni pojav na ovom polju, osobito ako je napisan tako vještim perom, kano gore navedena knjiga. G. pisac, držeć se osobito glasovitoga fiziologa Schleidena, jest material svrsi shodno poredao i razdielio te pojedine glave razmjerno razvio. Ako bi htjeli g. piscu u čem prigovarati, rekli bismo, zašto g. pisac kod opisivanja cvieta i razploda nije napomenuo jedno- i dvodomno bilje, jer izim na str. 167., gdje se nalazi „izraz trave razlučenoga cvieta“ nigdje negovori o tih odnošajih. Umjestno bi bilo takodjer po našem mnienju, da je g. pisac takodjer napomenuo izrode ili bastarde.

Glede razploda držao se je g. pisac Schleidenove teorije, koja uči, da klica postaje iz peludnice, koja se pomoli s jednim krajem u kličnicu, dočim Amici-Hofmeisterova teorija tvrdi, da se peludnica samo prilegne na kličnicu, te da se probijanjem soka iz peludnice u kličnici ova oplodi. Ovu drugu teoriju povladjuju glasoviti fiziolozi, n. pr. Mohl, Unger, K. Müller i drugi, zato neznamo, je li može g. pisac tako odlučno kazati, „da je svaka sličnost medju razplodom rašća i životinja gola izmišljotina“.

Antoxanthin mjesto xanthophyll na str. 31 mislimo, da je samo lapsus calami, nu to neznamo zašto je g. pisac s o l a n i n prozvao p a s k v i č i n o m, jer paskvica znači atrop. belladona, daklem dosljedno paskvičina mora značiti atropin. G. pisac je valjda mislio, da je solanin istovjetan sa atropin, kao što je daturin. Nu uslied novijih iztraživanja solanin niti se nebroji više med alkaloide, već medju glucoside i solanin ima chem. formulu $C_{43} H_{71} NO_{16}$ a atropin (daturin) $C_{17} H_{23} NO_3$. Kao što mnogi drugi pisci, tako je i pisac ove knjige za pojam „chemische Verbindung“ upotrebljivao izraz s l u č e n i n a, ako je korjen ote rieči lučiti = trennen, onda nam se vidi, da je izraz protuslovan. Mi bi za taj pojam volili pisati s p o j i n a. Neka vještaci i jezikoslovci o tom sude.

U ostalom spada ova knjiga medju naše najbolje, njom će se moći služiti ne samo učenici gospodarskoga šumarskoga zavoda, nego takodjer učenici viših gimnazija i realaka kano pomoćnom knjigom. Svaki pako, koji hoće da zasluži ime umna gospodara, ima ju temeljito proučiti, a to hoće sigurno svaki, koji ju bude uzeo čitati, jer će odmah uvidjeti, kako će se moći okoristiti naukom, crpljenim iz te knjige.

F. E r j a v e c.

Opazke na kritiku obćega diela kataloga bivše dalm. hrv. slav. izložbe.

U 4. svezku „Književnika“ str. 600—604 napisao je prof. Kořinek kritiku o izložbenom katalogu, u kojoj se veli: da je podpisani (što se i netaji) sastavio obći t. j. statistički dio ovoga kataloga. Budući da kritika koječemu prigovara: dužnost mi je nekimi opazkami prigovore razjasniti statistici domaćoj na uhar.

Prije svega jednu rieč o postanku ovoga obćega ili statističkoga diela. Iz sjedničkih zapisnika središnjega odbora dalm.-hrv.-slav. izložbe (u novinah obielodanjenih) poznato je, da se je središnji odbor potrudio naći sastavitelja obćega diela u Beču i Zagrebu. Pošto su mnogi taj posao odbili, pade napokon na me kocka, nebi li ja to djelo poduzeo. Nagovaranjem znanstvenih prijatelja odvažih se, premda sam osvjedočen bio, koli mučan i danguban je taj posao, budući da gotovo nikakovih literarnih sredstva neima. Ja sam se za volju stvari takovim uvjetom pokorio, kakovim se nebi nijedan strukovnjak. Napokon u razsudjivajućem odboru čitala i razsudjivala se je moja radnja.

Digitized by Google

Što se tiče prigovorâ, imenito rieči: Hrv. Slav. Dalm. „kano posebno političko državno tielo“, zatim, kako je došla u statistiku „petrovaradinska regim.“, dužnost mi je izjaviti, da je sve to uvršćeno uprav na zahtievanje dotičnoga oobora. Nu da iole zahtievom zadovoljim, uvrstih petrovaradinsku regimentu u opazke iz dvaju razloga: prvo što ona nespada na hrvatsko-slavonsko glavno vojničko zapovjedničtvo, drugo što najnovijih podataka o njoj nisam imao.

Pučanstvo po „pribivalištu ili gradovih“ (str. 22) navedoh po posljednjem popisu od g. 1857; a taj popis izveden bijaše po gradskih političkih obćinah, čega sam se i ja strogo držao, buduć da drugoga novijega popisa nije bilo. Nu pošto se je već nekoliko araka na čisto dotiskalo bilo, opazih da su brojevi gradskoga pučanstva sasvim preinačeni, a k tomu u opazci za vrelo naveden „Peter g. 1858“ († g. 1853), koji se je popisa od g. 1846 držao! Da je to moja stvar, bio bih se opravdao, zašto sam se u dotičnom predmetu g. 1846 a ne g. 1857 držao; te bih bar spomenuo podpuni naslov njegova djela, a radi dosljednosti bio bih jamačno i drugdje vrela naveo. Nadalje spazih na moju žalost, da je na str. 23. statist. zakon, koj se na mojih brojevih osniva, nepromienjen ostao. Da toga golemoga nesmisla i protuslovja nebude u prievodih, obratih se na prevoditelje, za koje sam stvar po podatcih, koje sam tek onda dobio, sasvim preradio, te su prievodi ovdje pravilniji i točniji od hrvatskoga izvornika. Da je g. recenzent hrvatsko izdanje s njemačkim sravnio, bila bi mu nedokučiva mnoga razlika u brojevih prirodne produkcije. Uslied toga i jesam se opirao tomu, da se moje ime, kao sastavitelja obćega diela, u izložbenom katalogu spomene. Nu ipak se nekoje pogrješke u mojih posebnih otiscih na posljednjoj strani izpravljene.

Nadalje svaki vidi, da su brojevi na str. 17. pogrješke tiska, mjesto 235615 i 1513 ima biti 1356 i 1523. — G. recensentu vidi se prirast pučanstva u Hrvatskoj i Slavoniji ponešto pretjeran; nu osvjedočit će se o protivnom, ako sravni statistički ljetopis za god. 1862 (Stat. Jahrbuch für 1863. Wien 1865), po kojem Hrvatska i Slavonija g. 1862 ima 935.175 duša, a ja sam g. 1864 (939.000 duša) fiksirao. — Količina produktivna zemljišta u Hrv. i Slav. osniva se na potankoj katastralnoj razmjeri, ako je katastar pogriešio (što ja vrlo dvojim) tada sam i ja pogriešio. G. recensent tvrdi, da i u sjevernih zemljah veći je broj mužkoga spola od ženskoga isto tako kano i na jugu, te navadja za primjer Česku. Nu vara se o Českoj (a još više o inih sjev. držav.); tomu za dokaz obraćam pozornost na Fickerovu knjigu o pučanstvu u Českoj (Bevölkerung des Königreichs Böhmen. Wien 1864). Ovdje je iz višegodišnjih podataka dokazano, da na 1000 mužkih ide 1080 ženskih glava. — Grčko sjedinjene i nesjedinjene škole s toga su zajedno sbrojrne, jer ove učione nisu odieljene u statističkih izkazih o Dalmaciji od g. 1862 (sr. Uebersichtstafeln str. 259). O biskupiji Krčkoj imam napokon primietiti, da ona nespada na Dalmaciju, nego na goričku nadbiskupiju.

Prof. dr. Petar Matković.

III. Kratke književne viesti

(*Znanstveni put u Rusku*). Za podupiranje českih spisatelja i umjetnika sastavilo se u Pragu društvo, po imenu „Svatobor", koje sada već upravlja glavnicom od preko 35 hiljada forinti. Najglavnija podpora zapade dosele mladomu českomu spisatelju Josipu Kolařu, da putuje u Poljsku i Rusku. Iz njegova izvješća, kojim javlja uspjeh svoga putovanja pomenutomu društvu, vriedno je da saznadu čitatelji književnika nešto o znanstvenom životu velikoga naroda ruskoga. Dne 6. Svibnja (24./4.) u večer došao sam u Petrograd. Sutradan ugostio sam se u profesora Sreznjevskoga koji me već nekoliko krat pozivao, da dodjem u Rusku, te sam kod njega ostao puna dva mjeseca dana, uživajući se njegove gostoljubnosti i bogate knjižnice, a osobito nasladjujući se znanstvenimi razgovori i naputci o historiji slovjenske prosvjete u obće. On sâm i njegov prijatelj, profesor sanskrite, K. A. Kossovič, pratili bi me do c. javne biblioteke u Petrogradu, koja u 27 prostranih palača obsiže skoro milijun knjiga, medju njimi sve znamenite ruske i crkvenoslovjenske, mnogo poljskih i českih (najviše iz knjižnice J. Jungmana) itd. osobito pako mnogo najstarijih cirilskih i glagolskih rukopisa, kano n. pr. evangelistar Ostromirov (1056—1057), glagolsko evangj. svetogorsko ili Zografsko (iz XI. v.), i najstariju bibliju grčku, glasoviti Codex Sinaiticus — Petropolitanus. S. prof Sreznjivskim posjetio sam sjednice c. geografičkoga društva, biblioteku akademije nauka, disputacije kandidata na sveučilištu, stalnu izložbu akademije umjetničke i bizantinski muzeum; pomenuti g. profesor uvede me i u nekoliko literarnih krugova (premda su se, budući ljeti, mnogi razišli bili), kano u grofa Bludova, predsjednika državnoga vieća i namjestnika u akademiji nauka, u njegove kćeri, glasovite oduševljene prijateljice Slovjena u Petrogradu, grofice Bludove; u A. N. Popova, A. F. Tjurma itd.

Upoznao sam se i s krugovi maloruskimi u Kostomarova, Bělozerskoga i drugieh, kao i s krugom mladoruskim iliti strankom ‚Sovrěmenika'. u A. N. Pipina. Sastao sam se i s ovdašnjimi Česi, koji su najviše glasbenici: pregledao sam si sve javne spomenike graditeljstva, kiparstva i slikarstva, osobito u hramu sv. Izaka, koji lako da je najbogatiji na cielom svietu toli množinom koli umjetninom, i u „Zimskom dvorcu", Eremitaži, gdje su upravo na ogled bile najznamenitije slike, kipovi i drugi mnogocjeni, znameniti predmeti; zatim kazališta: Aleksandrinsko, Mariinsko i Veliko; mnogo palača kneževskih i javnih zgrada, što su naskroz djela umjetnička; napokon spomenike Petra Velikoga, Alexandra I. Nikole I. Krylova i mnogih drugih.

U okolici posjetio sam razkošna „Ostrva" na ušću Neve, s nebrojenimi prekrasnimi ljetovnici, vrtovi, šetališti i perivoji, dražestno ‚carsko selo', gdje sam vidio carsku obitelj u tihom domaćem užitku, u parku, zatim nedaleko odavle Pavlovsk s ljetovnikom Pavla I., gdje mnogi naši zemljaci (Česi) u zboru poznatoga J. Straussa po čitavu godinu zabavljaju glasbom svojom Ruse.

Što se mojih nauka tiče, u Petrogradu bavio sam se najviše gramatikom jezika ruskoga i crkvenoslovjenskoga od A. Ch. Vostokova, zatim historijom ruske kojiževnosti od Greča i Ševyreva, te pregledom spomenika ruskoga pisma i jezika od Sreznjevskoga, da si tako pribavim čvrst temelj i priegled o ruskom i slovjenskom jezikoslovju i književnosti.

Dne 1. Srpnja do podne odoh željeznicom Nikolajevskom u Moskvu, a onamo dospjeh prekosutra oko podne. Najprije se odputim k našemu zemljaku g. Rybi, učitelju glasbe pak sam u njega ostao čitav onaj mjesec. Na pismene preporuke od g. Sreznjevskoga upoznao sam se brzo s ovdašnjimi učenjaci i spisatelji (s Bodjanskim, Pogodinom, Kotljarevskim, Aksakovom, Daljem, Bezsonovom, Bartjenevom, Nevostrujevom, Veltmanom, Undolskim, Viktorovom, Sevestianovom, Jelaginom, Orel-Ošmjancovom, Buslajevom, Hesenom, kn. Odejovskim, Košelevom, Duvernoy i drug.), kao što i sa svimi zavodi, kano su: Biblioteka sinodalna nekoč patriarška, u Kremlu, u kojoj se nahode sami rukopisi: grčki (467) iz VII., VIII., IX. itd. vieka, i slovjenski (956), medju njimi Svjatoslavljev zbornik od g. 1073, i drugi iz XII. i slied. viekova; zatim bogata (rukopisi i knjigami) biblioteka Rumjancovskoga muzeja, koji je iz Petrograda u Moskvu prenesen, biblioteka Čertkovska, bogata osobito u području historije i literature ruske, biblioteka sveučilištna i druge; zatim zbirke arheologičke u „oružnoj palači" u Muzeju itd. itd.

Upoznav se dobro s Moskvom i njezinimi mnogobrojnimi spomenici, prionuh marljivo raditi u biblioteci sinodalnoj, gdje sam čitao najstarije rukopise crkvenoslovjenske (Zbornik Svjatoslavljev od g. 1073, Ivana Exarcha Bugarskoga prevod Damaskinova bogoslovja iz XII,

Digitized by Google

vieka, Šestodnev ili Hexameron od g. 1263, prievod Konstantinov od četiri govora Athanasijeva proti Arijanom, i ostale stvari, osobito Prologe iz XIII. i XIV. v., i Mineje itd.), praveć si iz njih izvadke i izpise: tako sam si pribavio neku okretnost toli u čitanju i razumievanju, koli u označivanju staroslovjenskih rukopisa po vieku i rodu,

Iz Moskve izletio sam na dva maha odalje u okolicu: 17. Srpnja (5./7. Sergijev dan) do slavne Sergijeve Troičke Lavre, najvećega manastira u Ruskoj (60 vrsta ili od prilike 9 milja od Moskve, ali na krasnoj željeznici), gdje se upravo slavila crkveno-pućka svečanost ili proštenje (dan osnovatelja manastirova sv. Sergija † 1392) i zato se bio odasvud zgrnuo mnogobrojni sviet. Taj manastir utemeljen bi u vrieme navala Mongolskih, te je često služio za zatočište knezovom i drugim ljudem, kao g. 1612, za navale Poljske, kadno održa težko obsjedanje, g. 1689, kadno se uteče ovamo Petar Veliki od Sofije i Strielaca. To je najveći, najslavniji i najbogatiji manastir ruski, u njem živu 500 kaludjera, ima najbogatiju riznicu, mnogi dragocjenih darova carskih, bogatu biblioteku manastirsku s mnogo važnih rukopisa, i akademičku — jer se ovdje nahodi duhovna akademija Moskovska (t. j. sjemenište). Osim crkava, kojih ima ondje do 20, posjetio sam rektora duhovne akademije, slavnoga učenjaka, A. V. Gorskoga, i s njim u društvu biblioteku akademičku; u večer vratio sam se u Moskvu.

Prekosutra odoh s mladim tvornikom Mamontovom u Vedensko (po prilici 40 vrsta ili 6 milja od Moskve) na krasni ljetovnik njegova svekara bogata trgovca, V. J. Jakunčikova. Taj ljetovnik bijaše nekoč svojina Lopuchinâ ter ga posjećivaše car Pavao I., kao što svjedoče mnoge uspomene. Upoznav se ondje ponešto s ruskim životom, pohodio sam i obližnje mjesto Zvenigorod i manastir sv. Save Storoževskoga (iz XIV. vieka), gdje imadę znamenito zvono od 2000 pudova, skoro 700 centi, težine, s neobično krasnim srebrnim zvukom i s tajnopisom, zatim bogata riznica, mala knjižnica i historički znameniti dvorac Sofije i Petra Velikoga. I ovdje bijaše upravo tada proštenje i sanjam.

Dne 15. Kolovoza odoh iz Moskve novom željeznicom do Nižega Novgoroda, da vidim glasoviti u svietu sanjam, i da se pri tom na svoje oči osvjedočim, kako narod pozdravlja cara svoga Aleksandra II., koji je upravo onuda pratio svoju boležljivu ženu na putu u Krim. Vidio sam ondje zbilja neizkazano oduševljenje ruskoga naroda, koji je u tisućah kao jednim grlom i iz jednoga srca povikivao odanost svoju caru i zemlji ruskoj, vidio sam hram, gdje počiva junački gradjanin Minin, koji g. 1612 usta na oslobodjenje svoje domovine, vidio sam veliku, šarenu, smjesu i vrevu raznih naroda iz Azije i Evrope — na sanjmu na obalah Volge i Oke, gdje se svake godine prometne do 100 milijuna rubalja blaga. 19. Kolovoza odvezoh se parovozom „vniz po matuškě, po Volgě, po širokoj“ — tako pjeva narodna pjesma — do Kazanja. Hotio sam onamo posjetiti poznatoga prof. M. P. Petrovskoga, koji je sa svojom ženom dvie zime sproveo u Pragu (bio je i u Zagrebu), te upoznati glasovitoga slavistu prof. V. J. Grigorovića; ali sam preko nade našao još i druge vrle muževe, kano dr. Tolomačeva, architekta Žukovskoga itd.; sladkom uspomenom ostat će mi poznanstvo s Grigorovićem, koji mi nesamo dragovoljno pokaza svoje mnogobrojne (50, i to 20 cielih, a 30 odlomaka) i dragocjene rukopise, grčke, cirilske i glagolske, već i dozvoli, da si jih razgledneın a stranom i snimim, kano ti n. pr. njegov glagolski evangjelistar iz XI. vieka, važni Apostol (iz XII. vieka), Paramejnik, itd. Osim toga posjetio sam ondje knjižnicu duhovne akademije, gdje se sada čuva bogata (rukopisi) knjižnica manastira Soloveskoga (na otoku na bielom moru), kao i knjižnicu sveučilištnu, gdje ima i nekoliko českih knjiga, i najpoglavitija znamenitost — pisaći stol s pisaćimi spravami i crtalom neumrlog pjesnika Djeržavina, kojemu je krasan spomenik podignut u prostranom dvoru sveučilištnom. Napokon razvidio sam si ovdje i botanički vrt s profesorom tatarskoga jezika Ilminskim te škole i mečete u bližnjih naselbinah „slobodah“ tatarskih.

Dne 1. Rujna vratih se natrag Volgom do Nižnjega (Novgoroda) i odatle željeznicom u Moskvu, nakaniv skoro kući krenuti, jer sam samo na pol godine došao bio u Rusku, misleći, da ću za to vrieme temeljito proučiti ruski jezik i književnost, i temeljito upoznati narav običaje i odnošenja naroda ruskoga. Ali Ruska je velika! Ćutio sam, da je još slabo poznam, i zato sam tim marljivije nastavio nauke u sinodalnoj biblioteci, praveći si izvadke i snimke sa važnih staroslovjenskih rukopisa. Ovdje boravljaše takodje duže vremena (g. 1792) slavni J. Dobrovsky,

Doznav iz novina, da mi je slavno ravnateljstvo Svatobora na moju prošnju dozvolilo jošter 200 for. za to putovanje, spremao sam se na odlazak, opraštajući se sa znanci i prijatelji. Nu braća Mamontovi, Aleksander i Nikolaj, bogati tvornici u Moskvi, učiniše mi preko g. Rybe veoma ugodnu ponudu, da ostanem njihov gost, dokle me je samo volja, makar baš do proljeća; a ja, težko se i onako rastajuć od Moskve i s Ruskom, prihvatih rado njihovu riedku gostoljubivost, zašto sam njim i cieloj plemenitoj obitelji veoma zahvalan. Sad istom uvidjam, kako bih s manjkavim znanjem došao kući, da nisam ostao cielu zimu u Ruskoj i to upravo u Moskvi, osobito u obitelji i krugu trgovačkom, u samom srcu naroda ruskoga.

U braće Mamontova u Moskvi živio sam ne samo kao gost, dali upravo kao član obitelji, do malo 8 mjeseci, cielu zimu sve do pravoslavnoga Uskrsa. Kod njih i s njimi upoznah stoprv mnoge običaje ruske, kano su: Krstitke, godovno, svatba, pogreb, zadušnice i

tako dalje kod svih ostalih obiteljskih događjaja., S njimi posjećivao bih kazališta javna i privatna, koncerte, javne i obiteljske, izložbe slikâ, cvieća, tkanina, javna čitanja, zimske sastanke, trgovačku besjedu, bal i ine zabave.Od njih digao sam se opet po dvaputa u okolicu: 10. Listopada do manastira Voskresenskoga (Novi Jeruzalem, 50 vrsta od Moskve), kojim si je spomenik sagradio veliki patriarka Nikon (u XVII. stol.); i ondje ima bogata riznica i biblioteka, premda su iz nje drugamo uzeta tri najdragocjenija rukopisa: Zbornik Svjatoslavljev, Pandekte Antiochove (XI. v.), i Gjurgjevski evangjelij (XII. v.); i 6. mjeseca Travnja opet u Trojičku Lavru, gdje sam sada čitav tjedan probavio u bogatih bibliotekah akademičkoj i manastirskoj, te sam takodjer pohodio predavanja akademičkoga rektora A. V. Gorskoga u duhovnoj akademiji. Preko mojih domaćina upoznah se i s inimi tvornici i trgovci; preko njih sastadoh se i s tvornikom A. J. Chludovom i s njegovom krasnom bibliotekom ruskih prvotisaka, koji me je opet uveo u bogata trgovca Lobkova, a ovaj ima u svojoj znamenitoj knjižnici takodjer dragocjeni rukopis českí, cielu bibliju, sjajno pisanu na tankom kvieru, iz polovice XV. vieka.

Glavno moje boravljenje bijaše ipak u bibliotekah: Sinodalnoj, Rumjancovskoj, Čertkovskoj i sveučilištnoj, gdje sam nastavio čitanje sravnjivanje, izpisivanje i snimanje iz staroslovjenskih rukopisa i ruskih listina. Mnogo me zanimaše doba Cirilo-Metodova, preznamenita u mnogom gledištu, koli narodnom i nabožnom stoli literarno i političko historičkom. Kad je već dobri slučaj moj odlazak iz Moskve odgodio, upustih se dublje i u težko pitanje o slovjenskom pismu te se uzdam, da sam dobavio ne samo sebi osvjedočenje već i novih dokaza (?!) o prvenstvu glagolice pred kirilicom, premda u inom smislu, nego li što u posljednje doba mišljaše pokojni naš P. J. Šafařik. Jošter u zimi napisao sam takodjer dva članka, jedan česki za Muzejnik, o tobožnjem novom životopisu ili legendi o sv. Metodu (gled. Čas. Muz. 1863 II.); članak taj nije jošter izašao; drugi ruski, za „ruski archiv" (koji izdaje pri Čertkovskoj biblioteci P. J. Bartjenev) „o Podobenstvih sv. Kyrilla" (gl. Rus. Archiv 1864 br. 4, str. 434—446), koje bi se priče imale usljed Balbina (epitome rerum historicarum pag. 9.) nalaziti u knjižnici Krumlovskoj u Českoj i to u staroslovjenskom prievodu (s grčkoga), koji da je učinjen u Českoj u XIV. ili XV. vieku, može biti u slovjenskom samostanu — ako je u toj viesti u obće što istina.

U Moskvi mogao sam napokon prisustvovati predavanju na sveučilištu, što sam si uzalud želio u Petrogradu i u Kazanju — jer su bili praznici. I zbilja pohodio sam nekoliko krat predavanja prof. Bodjanskoga iz sravnjujuće slovnice narječja slovjenskih, o narječju poljskom i iz historije slovjenske knjige, zatim predavanja prof. Buslajeva iz historije literature ukupne i ruske, predavanja prof. Solovjeva o historiji ruskoj, i prof. Ješevskoga u historiji obćenoj. Jedan me pojav iz akademičkoga života na sveučilištih ruskih uzradova osobito, to jest pravi akademički odnošaj uzajemnoga prijateljstva medju profesorom i njegovimi slušatelji takodjer izvan sveučilišta. Tako se „djaci" u stanovite dane sastaju kod svoga profesora ne samo na čaj, već i na pouzdane društvene razgovore o kojem god znanstvenom predmetu, o njegovoj historiji i literaturi, a tim se u mladića budi i razvija snaga, podaje mu se naputak i pomoć k samostalnu znanstvenomu iztraživanju.

Pribivao sam takodjer sastankom društva „Prijatelja ruske slovesnosti", a 1./13. Ožujka učestvovao sam na poziv 300-ljetnomu jubileju prve (sada sinodalne, nekoč patriaršké) štamparije u Ruskoj.

S velikim zanimanjem, a s nemalom korišću zabavljao sam se kod kuće pučkim govorom i narodnom poezijom ruskom. Pučki govor ruski mnogo je i po slovnici i po slogu bogatiji i jezgrovitiji od jezika pismenoga. Bogati materijal pučkoga govora podavahu mi zbirke radinoga starca Dalja, t. j. poslovice naroda ruskoga, i „Tolkovyj slovarj" narodnoga jezika ruskóga, od kojega je djela za moga boravljenja izašlo 7 velikih svezaka (do: Kryvój). To je najljepši i najveći rječnik ruski, — škoda, što taj bogati materijal nije znanstvenije izradjen — njegove su glavne zasluge mnogobrojni dokazi i primjeri iz govora pučkoga. Narodna poezija ruska vri bujnom silom iz nepresahnulo ga vrutka, iz zdravoga života narodnoga (silnije, nego li narodna poezija srbska), to se valja poput „brata" Dnjepra ili „majke" Volge po nedoglednih njivah i pustah Ruskih. Rusi imadu već mnogo bogatih zbirka svoje narodne poezije, jer su se srećom počeli u posljednje vrieme na nju kao u obće na sve narodne stvari osobito osvrtati, što se odprije na škodu dugo zanemarivalo. Ja sam pročitao „buliny", epičke narodne pjesme iz mitičke dobe narodnih junaka te nemogu pristati na razna tumačenja ruska, nahodeć u njih drugačije življe, nego li jih vide Rusi. Ovako mi u ugodnoj izmjeni nauka sa zabavom (minu božić i mesopust te pridje „pascha", rusko pravoslavno voskresenije ljetos istom 1. Svibnja), koji sam si praznik ustanovio bio za posljednji rok povratka u milu domovinu. Veoma mi je drago, što sam i to u Ruskoj doživio, da slavim „pascha" s pravoslavnimi Rusi u Moskvi; ondje bo slavi se osobitim, veleliepim načinom, kao nigdje drugdje. Istom tada o polunoći u Kremlu razumio sam, što znamenuje česka rieč „Velika noc" — jer je Čehom još samo puko ime ostalo, a stvar već odavna propala.

To bijaše veličanstven, posvećen trenutak! Tiha tamna noć, samo gdjegdje još koja zviezdica kao da bludi po nebu. Na jedanput udari sa „spaskih vrata" u Kremlu dvanaest — a s tornja Jvana Velikoga u glavnom hramu zatutnji veliki zvon (6000 pudova = 2000 cent.;

Digitized by Google

drugi još veći zvon 12000 pudova leži dole kao spomenik na način kapele), kao da budi duhove na uskrsnuće, i namah mu se odazva sa 400 tornjeva isto toliko velikih zvonova, kao da su već probudjeni, uskrišeni, i da dalje uskrsenje naviještaju; njihovi zvuci složiše se u skladan i veličanstven hvalopjev, u milozvučan koncert, koji se uzvija nad Moskvom kao magla, kao zbor kerubina i serafina, ter i vas uznosi do rajskih visina. Eno uzleti u vis prskavac, kao novo svjetlo uzkrišenja, a narod pravoslavni, koji se hrpimice sjatio medju hramovi kremlskimi, zapali svoje svieće, u gradu zasjaju od svjetlosti prozori i svetiljke, po cieloj Moskvi udari zaglušno zvonjenje svimi zvonovi (doista preko 5000!), s bližnje bašte zagrme topovi — iza svih hramova, kojih ima u Moskvi do 400, pomoli se mnogobrojno svećenstvo u bogatih opravah sa zasjenjujućimi svjetli kao uzkrišeni duhovi. Starački metropolita zapjeva „Christos voskres", a cieli mu se pravoslavni narod kao jednim grlom tri krat odziva „Vo istino voskres!". Sada nastaje novi veliki i uzhitni prizor obćenoga narodnoga pomirenja! Ber razlike stališa časti i dobe pozdravljaju se riečmi „Christos voskres" i „voistino voskres", rukuju se kao za pomirenje i ljube u lice. —

Oprostiv se s mnogimi znanci u Moskvi i zahvaliv srdačno vriednim domaćinom za „hlebasol", odoh 16. svibnja iz Moskve u Petrograd, a odatle iza kratka pohoda u prof. Sreznjevskoga opet preko Vilna i Varšave kući.

To je priegled moga puta u Rusku. A s kakvim sam uspjehom putovao? Upoznao sam sve veće knjižnice u Poljskoj i Ruskoj, a upotrebio sam ruske u Moskvi, tako da sam sobom donio bogati materijal izpisaka i snimaka iz različnih važnih rukopisa crkvenoslovjenskih i listina ruskih. S vremenom podat ću obširno i potanko izvješće o tih knjižnicah, koje su za slovjenskoga filologa doista neobhodne; naročito Sinodalna i Rumjancovska u Moskvi i javna u Petrogradu.

Moje znanje jezika ruskoga i crkvenoslovjenskoga dopunio sam točnom naukom dotičnih gramatika od A. Chr. Vostokova, P. Pežerlěskoga, Greča, F. J. Buslajeva, kao i predavanji V. F. Grigorovića, kojimi sam si usavršio priegled i od ostalih narječja slovjenskih. Sve te spomenute slovnice ako i imadu svoje nedostatke, ipak ti podavaju bogat i temeljit materijal jezikoslovni, koji se uz sustavno znanje može veoma dobro upotrebiti. Uz to čitao sam i druga djela jezikoslovna, kao Dalja, Boppa, Biljarskoga, W. Humbolda, K. Aksakova, Hilferdinga, Pavskoga i druge.

Pomoćju „Historije literature ruske" (i crkvenoslovjenske) od Greča Ševyrjeva i Galachova i raznih krestomatija, osobito historičkih: Buslajeva i Galachova i inih djela (Gorskoga, Filareta, Vostokova itd.) pribavio sam si dosta jasan priegled u historiji literature crkvenoslovjenske i ruske, gdje mi je najviše koristilo čitanje samih rukopisa iz dobe najstarije i spisatelja novijih (od Petra Velikoga).

Na slovjensku paleografiju bješe me jur potaknuo profesor Sreznjevski u Petrogradu, nu jače počeo sam se zanimati za tu struku istom u Kazanju kod Grigorovića a poglavito u Moskvi u Sinodalnoj i Rumjancovskoj biblioteci gdje se nahode tolike stotine prastarih važnih rukopisa. Pri tom učio sam Kalajdovičeva: Ivana Exarcha bugarskoga, Cirila Turovskoga, Bodjanskijevo djelo o početku slovjenskoga pisma, Buslajevljeve: Materijaly k historiji slovj. pisma; Sreznjevskijeve, osobito: Starodavne spomenike ruskoga pisma i jezika (X — XV), Vostokovljev ‚Opis rukopisa Rumjancovskoga muzeja' kojim je položen temelj slovjenskoj paleografiji i biskupa Save „paleografičke snimke", Gorskoga i Nevostrujeva Opis rukopisa sinodalne biblioteke."

Čitajući ove rukopise, koji su sadržaja ponajviše nabožnoga, redje historičkoga, crpio sam odanle obilnih plodova gledeć na jezik sadržaj i poviest. Upoznao sam praktički živo i vječito bogatstvo jezika slovjenskoga s gledišta gramatikalnoga i leksikalnoga, srodnost i i suvislost pojedinih narječja slovjenskih, i važnost svakoga zasebice za podpunu sliku, pojam i razumak jezika slovjenskoga, imenito pako važnost narječja československoga, koje jedino (?!) sve do sada ima mnogo rieči i izraza, sačuvanih u najstarijih rukopisih crkvenoslovjenskih. Odatle, držim, sliedi, da su sv. Kiril i Metod i njihovi učenici na Velegradu (?!) preveli sv. pismo u jezik onoga naroda, kojemu su blagovjestovali; pak zato premda se u IX. vieku nisu narječja slovjenska jošter toliko razlikovala, koliko danas, da je prvi prievod sv. pisma za Slovjene izveden narječjem velikomoravskim ili panonskim, kako ga Šafařik i drugi nazivlju, kasnije, kada su se po smrti svetoga Metoda (godine 885) njegovi pravoslavni učenici, izagnani iz Morave, utekli s knjigami u zemlje carstva Bugarskoga, da su u novije priepise i prievode u Bugarskoj uvedeni bugarizmi, kao što još kasnije u Ruskoj rusizmi, u Srbskoj srbizmi. I zato jezik crkvenoslovjenski nije bugarski, kako ga obično imenuju, već panonski ili velikomoravski, a najpravije „slověnski", kako ga zovu svi najstariji rukopisi, a Rusi još i dan današnji. Panonija, današnja Ugarska, ta krasna bogata i blagoslovljena zemlja, Karpatom pod nogama, na briegovih Dunava i Tise, bijaše nekoč naskroz slovjenska, što posvjedočuju imena mjesta, rieka, gora itd., kao i stare kronike ruske. Kasnije upadoše dolnjim Dunavom Huni i Avari, za njimi Bugari i Madjari, kako pripovieda častni Nestor, a napokon i Tatari, tako da su od starih „Slovena" preostala u istinu samo tri mala odlomka, raztrgnuta narodom madjarskim, i to „Slovenska" u sjevernoj Ugarskoj, „Slovenija" na njezinoj jugozapadnoj i „Slavonija" na južnoj granici. Eto, zašto se u

Digitized by Google

najstarijih crkvenoslovjenskih rukopisih nahodi toliko slovenizma sjevernoga českoga (?!) i toliko slovenizma zapadnoga (koruškoga), da ga Kopitar i Miklošić drže za jezik „staroslovenski“.

(Ovo je mnienje, do kojega, čini se, da je došao Kolař; nu da li će to i ostati njegovo konačno uvjerenje, to je sasvim drugo pitanje; ja se neslažem nikako s njim kao ni s onimi, koji predpostavljaju Panoniju Bugarskoj; glavnu pogrješku nalazim ja u tom, što se nepravi dovoljno razlika medju leksikalnom (što nije bitno) i gramatičkom (što je bitno) stranom najstarijega crkvenoslovjenskoga jezika; medjutim istom kada Kolař o tom obširnije progovori kao što ovdje obećaje, može se o tom pravda nastaviti. Opazka V. J.)

Konačno našao sam u Moskvi dva, dosele nepoznata rukopisa glagolska, obadva n. perg. iz XV. stoljeća, roda hrvatskoga, i to: a) odlomak rituala (17 listova) u bibliotеci Čertkovskoj, b) brevijar, dva velika diela, in folio od g. 1443, koji je istom prošle godine državni savjetnik Sevastjanov, arheolog i fotograf starih listina i slika, u Rimu kupio u nekoj knjižari, te donio u Moskvu za Rumjancovski Muzej. Iz obadva ova rukopisa imam izvadaka. Pomenuti ritual pisa neki Juraj fratar, a brevijar neki Paval pop, o kojima se nije do sada ništa znalo. Mimogredce budi rečeno, da se pisac glagolskoga psaltira, koji se u Lobkovickoj biblioteci u Pragu nezove „Ivan žakan“ već „Kirin žakan“.

prev. V. Jagić.

Aktenmässige Beiträge zur Geschichte des Tattenbach'schen Processes vom J. 1670, von Dr. Fr. Krones. (Iz Mittheil. des histor. Vereines für Steiermark. XII. Heft. 83.—111. S.)

U arkivu Gradačkoga Johanea je pod br. 195 rukopis od 84 strana, u kom se čita u prepisu izviešće Gradačke vlade i komore na cara Leopolda I. o iztragi proti Tattenbachu („betreffendt den Tattenbachischen Criminal-Process“). K tomu izviešću, u matici i prepisu; bijaše dodan svezak dokazä, koga više neima; ali sadržaj tih dokaza razabira se u istom izviešću; pojedini pako nalaze se u prepisu u rukopisu iste knjižnice pod br. 719 miscell.

Buduć je, kako poznato, Tattenbach upleten bio u veliku urotu, kojoj vodje bijahu u Ugarskoj Nadaždi, u Hrvatskoj Petar Zrinjski i Franjo Frankapan; buduć ova urota pored svih iztraživanja Wagnera, Caesara, Majlátha, Hammer-Purgstalla, Horvátah, Engela, Szalaya, Puffa, našega Lopašića itd., do sada nije dovoljno razjašnjena, ter jednostrano izpitanae nemožemo biti dosta zahvalni dru Kronesu, što je pozornost prijatelja hrvatske i ugarsk- poviesti obratio na taj novi izvor za poviest pomenute veoma razgranjene ugarsko-hrvatske urote.

Cielo izviešće dieli se u tri česti od kojih prva sadržava tužbu komorskoga prokuratora (1—20), druga obranu Tattenbachovu (20—55), treća odsudu vlade i komore (56—82). Izkaz naznačuje 54 priloga, kojih sadržaj uzet je u istu parnicu. Od priloga bili bi za nas znamenitiji: „pactum seu iuramentum“ med Zrjnskim i Tattenbachom od god. 1667 u Rujnu „puncta, quae in casu (insurectionis) consideranda“; Tattenbachovo pismo od 16. Ožujka 1670 na Zrinjskoga; Zrinjskoga pismo na Frankapana; Frankapanovo očitovanje dne 3. Svibnja 1670; Zrinjskoga pismo na Frankapana od 12. Ožujka 1670; Frankapanova i Zrinjskoga očitovanja od 4. i 27. Svibnja, pismo Zrinjskoga dne 1. Ožujka r. g. Tattenbachovo pismo na regensa Isusovaca zagrebačkih, njegova obveza za Isusovački kolegij u Zagrebu; Zrinjskoga izvorni ugovor od 9. Rujna 1667,

Tužba navadja pet vrsti svjedočansta proti Tattenbachu, naime: a) spisi urote, medj koje ide rečeni ugovor od 9. Rujna 1667, i vrlo zanimiva „notata“, u kojih se razlaže osnova urote, sredstva ustanka itd. Zatim b) dopisi izmed Tattenbacha i Zrinjskoga, pisma prvoga na Isusovački kolegij u Zagrebu, kojimi htjede Tattenbach sklonuti Isusovce, da za nje kod oblasti posreduju. c) Očitovanja Tattenbachova ustmena i pismena prije i poslije njegova zatvora. Odavle bi sliedilo, da je Tattenbach stupio prvi put u savez sa Zrinjskim uslied dogovora, koga su kod Čakovca imali u kasnu jesen god. 1665. Ondje je Zrinjski medj ostalima i to navadjao: da će uslied smrti Španjolskoga kralja Filipa IV. (17. Rujna 1655) sav austrijski dvor preselit se u Španjolsku, a sama majka careva ostati u Beču, tè vladu poprimiti sa knezom Auerspergom Zrinjskovim protivnikom. K tomu primjetio je Zrinjski: „non vellem regi a femina.“ Tri dana kasnije tužio se je i „da Ugri i Hrvati nisu u nikakovoj cieni kod dvora;“ a ponosio se je takodjer s prijateljstvom kralja Francezkoga. Zrinjski je do isto stao u savezu s Gramonvillom francezkim poslanikom kod carskoga dvora u Beču. Drugi dogovor imao je Tattenbach sa podpukovnikom bar. Locatelliom negdje koncem 1669 kod Čakovca; a treći malo kasnije u Kranichsfeldu sa Zrinjevim konjušnikom Rudolphiom. Nadalje d) dopisivanje Zrinjskoga i Frankapana sa Tattenbachom. Napokon e) sudbene izjave osoba, koje su bile posrednici u toj uroti, ili domaćine kod Tattenbacha. Amo idu: izjava pomenutoga Rudolphia, prislušana dne 23. Travnja i 21. Kolovoza 1670, rečenoga Locatellia dne 6. i 7. Lipnja r. g. obiju Tattenbachovih poslužnika Josipa Riebla i Hansa Scheffera, napokon Gerteraua, Füehrnberga, Willa, Schwarza bar. Saurana, dra. Montana i Baumgartnera.

Digitized by Google

Nadalje u istom rukopisu navadja se obrana Tattenbachova, komu bijahu dodani odvjetnici Dr. Pfeifer, Mat. Fabricius i dr. Jul. Tentins. On se je dosta kukavno branió, i gledao izpričati često smiešno. Tako n. pr. da je on „puncta consideranda" samo „curiositatis gracia" prepisao iz Zrinjskova koledara.

Iz cieloga izvieśća dr. Krones preštampao je samo spis „über die confrontation Tattenbachs mit Locatelli". zatiem pismo gr. Tattenbacha na poglavarstvo grada Maribora od 9. Listop. 1668; napokon dodao je dva prigodna sastavka, izdana kada je Tattenbach 1. Prosinca 1671 pogubljeu bio t. j. „das Vater unser" i „Fortune lusos"; te prisegu, koju su Tattenbach i Thurn položili utanjačujuć savez (str. 105—112).

Odavle se vidi, da dr. Krones nije priobćio baš onih spisa i dokaza iz rečena izvieśća koji nas Hrvate najviše zanimaju, i koji bi doprinieli k razjašnjenju ove velikaške urote. Nebi li komu od Hrvata ili Slovenaca živućih u Gradcu pošlo za rukom prepisati ili cielo izvieśće. ili bar onaj dio, koj se pobliže tiče Zrinjskoga i Frankapana?

Nu za razjašnjenje ove česti hrvatske poviesti bilo bi svakako od potrebe potražiti arkive inostrane, a prije svega vidjeti: nebi li se što našlo u Parizu, buduć je francezki dvor dugo išao na ruku nezadovoljnikom u Ugarskoj i Hrvatskoj; zatim u mletačkom arkivu, jer mletački poslanici kod inostranih dvorova običavahu potanko izvieśćivati svoju vladu o svih znamenitijih zgodah dotične države; urota pako Zrinjsko-Frankapanska ticala se je pobliže i skupnovlade sv. Marka.

Dr, Fr. Rački.

Najnoviji statistički podatci o austriskoj carevini.

Pošto je središnja statistička komisija u siečnju g. 1863 u život stupila izdala je u prosincu g. 1863 statističke preglede (Uebersichten) za g. 1862, a u prosincu g. 1864 statistički ljetopis (Jahrbuch) za g. 1863. Ovakov ljetopis izlazit će svake godine mjesecom prosincom.[1])

Usljed spomenutoga ljetopisa ima naša carevina 11.253·8 austr. ili 11.762·5 geogr. milja površine (po razmjeri do konca g. 1862). — Stanovnika broji (g. 1862) svega skupa 36,267.648 (mužkih 17,765.131 i 18,502.517 ženskih); Hrvatska i Slavonija 935.175 (464.496 mužkih i 470.679 ženskih) stanovnika. Kod gibanja pučanstva (g. 1862) neimade dotičnih podataka (kao i za još njekoje struke) od Ugarske, Erdelja, Hrvatske i Slavonije jer žalibože nisu podnešeni. U Austriji ovkraj Litave i Krajini rodilo se 887.176 (458.436 mužk. i 428.740 žen.) djece, pomrlo je 666.249 (344764 mužk. 321485 žen.) osoba, više jih se rodilo za 220.927 glava. — Uprava je razredjena po strukah. Činovnika (po državnom proračunu za g. 1864.) za političku i pravosudnu upravu imade ukupno 25.833 (u Hrvatskoj i Slavoniji 856), financijalna uprava broji ukupno 16.872 (u Hrv. i Slav. 514), trgovačka 880 činovnika. Svijeh skupa činovnika imade 52.328 (u Hrv. i Slav. 1.606). — Radi zločina obtuženih bile je god. 1863. (osim Erdelja) ukupno 57.900 osoba (u Hrv. i Slav. 1823), izmedju ovih bilo je 33.536 (u Hrv. i Slav. 881) odsudjenih, i to 56 (u Hrv. i Slav. 2) na smrt bez pomilovanja, 87 na doživotnu tamnicu, 497 (u Hrv. i Slav. 22) na tamnicu od 10 do 20 god., 1447 (u Hrv. i Slav. 78) na tamnicu od 5 do 10 god., 8029 od 1 do 5 god., a 17.354 (u Hrv. i Slav. 519) na tamn. od 6 mjeseci do 1 god. Radi prekršaja bilo je svega skupa 3.410 obtuženih (u Hrv. i Slav. 36) a 2191 (u Hrv. i Slav. 25) osudjenih; radi prestupka 139.447 (u Hrvat. i Slav 405) obtuženih, a 94.047 (u Hrv. i Slav. 235) odsudjenih. — U kaznionah i istražnih zatvorih u njemačko-slovjenskih i talijanskih zemljah (koncem g. 1862) brojilo se 3197 ženskih i 17576 mužkih kaznika, a trošak iznosio je 3,041.574 stot. —

Vojska broji (g. 1863) u miru 320.783 momka i 51.479 konja, u ratu 613.526 momaka i 116.937 konja. Faktični broj vojske na koncu g. 1863 iznosio je 16.981 častnika i činovnika a 535.588 momaka. Od 85.000 (g. 1863) zakonito unovačenih (u Hrv. i Slav. 2256) znalo je 23.331 (u Hrv. i Slav. 211) pisati. — C. kr. pomorstvo brojilo je god. 1863. 66 vojnih parobroda i 245 vojnih brodova na jedra, ukupno od 52.542 tonelata, 1960 topova, 20.368 ljudi izmedju ovih 8.000 mornara. — Produktivne zemlje imala je Austrija 97,760.782 rala u vriednosti od 9.500.969.276 stot. (Hrv. i Slav. vried. od 178,500.000 stot.) — Od znamenitijih montanističkih proizvoda dobilo se (g. 1863) 3.027·5 funt. zlata, 70.635·84 f. srebra, 4.451 c. žive, 46.718 c. bakra, 606 c. kositra, 23.779 c. tutije, 1496 c. arsenika, 95.626 c. olova, 35.085 c. žvepla; 45,566.852 c. kamena uglja, 36,109.553 c. smedja uglja, 6,367.668 c. čista željeza, 3,034.235 c. kamene soli; vriednota svieh kolikih montanističkih proizvoda iznosila je 85,382.823 stot. (na državu ide 49 mil. a na privatne 36 mil. stot.) Tvornica za slador od buraka projila je Austrija (g. 1863) 136, koje su preko 1½ miliuna centa buraka porabile. Pecara rakije 97.294 (u Hrv. i Slav. 11.068), a 3.230 (u Hrv. i Slav. 27) pivovara. U obrtu radilo je svega skupa 2.481 parostroj od 44.410 konj-

[1]) Za Hrvatsku i Slavoniju i dotičnu Krajinu imademo u statističkom nacrtu novijih podataka.

Digitized by Google

skih sila (u Hrv. i Slav. 18 od 477 k. sil.) — U obće austrijsko cariuskom području u vozilo se robe u vriednosti od 263,348100 stot., a izvozilo za 303,028.700 stot.; Dalmatinska uvozna trgovina iznosila je 7,722.000, a izvozna 6,092.600 stot. Trgovačko brodovlje (g. 1863) broji 527 brodova za veliko more (205.085 tonel.), 188 (27.538 tonel) velikih okrajnika (Hrv. 9 od 818, Krajina 3 od 47, Dalm. 47 od 4.659 tonel.) parobroda 59 od 21.368 tonel. U austr. lukah uništo je 90.375 brod. od 3,632.375 tonel., a izišlo 91.181 br. od 3,665.146 tonel.; vriednota uvezene robe iznosila je 155,228.100 (u Hrv. 6,409.200, Krajini 2,116.000, Dalm. 18,600.200) stot., a izvezene 131,919.300 (u Hrv. 6,486.700, Krajini 2,333.400, Dalm. 11,456.900 s.) stot. U Trst je uništo 10.578 brodova od 725.574 tonel., a izišlo 10.513 br. od 740.208 tonel., uvozilo se robe za 85.349.900 a izvozilo za 83,234.700 stot. Na Rieku je došlo 6.614 brod. od 124.940 tonel. a otišlo 6.684 br. od 132.912 tonel.; uvezeno je robe za 5.827.800, a izvezeno za 5,802.400 stot. — Narodnoj banki ima država g. 1864, 1865, 1865 izplatiti 105,205.407 stot. Banknota bijaše u tečaju 31. pros. 1863 za 396,655.626 stot. — Carevina (g. 1862) brojila je (osim Ugarske i Erdelja, za koje neima podataka) 17.632 pučkih učiona (Dalm. 187, svaku godinu manje, jerbo g. 1861. 192., Hrv. g. 1862 488, g. 1863 517). Djece za školu sposobne 1,438.605 mužk. a 1,329.540 žens.; polazilo je 1,017.022 muž. a 823.663 žen. (mužk. 70% a žen. 62%), u Dalmaciji polazilo 31.3% mužk., a 9.3% ženske djece. Samostalnih realka (viših i nižih) brojilo se god. 1863, 56, koje je 12.000 učenika polazilo. Gimnazija imade ukupno 228, koje je preko 60.000 učenika polazilo, od g. 1851 prirasao je polaz gimnazija za 60%, 89 gimn. spadaju pod upravu različitih redova. Prama ukupnom broju stanovnika ide 1 gim. učenik na 600, a realni na 3000 stanovnika. U njemačko-slavenskih i talijanskih zemljah ima (g. 1862) 757 različitih posebnih učiona, koje polazilo 10.158 učenika i 29.200 učenica. Ugarska imala je (god. 1863) 243 sukromne učione, koje je polazilo 7.536 učenika. Odhranilišta u njem.-slav. i tal. zemljah (g. 1862) 255 javnih (7.947 mužk. i 6.418 žen. pitomaca) i 149 sukromnih (1.498 muž. i 2.147 žen. pit.) Državni dugovi na koncu 1862 ukupno 2.526,718.641 stot., zemljo-rasteretni dugovi 522,669.641 (Hrv. i Slav. 15,347.325) stot.

Dr. P. Matković.

IV. Hrvatsko-srbski knjigopis za god.*) 1864.

Алгебра за гимнасие. У Београду у држ. штампар.

Атанацковићъ Платонъ. Приносъ родолюбивыхъ мыслій на жертвеникъ народне просвѣте (прештампао новосадски књижар С. Лазаревић).

Bakotić. Pojavi iz prirode za pouku prostoga naroda polag talijanskoga od A. Cime-a izradio C. A. Bakotić. U Zagrebu kod A. Jakića 1862-4. 207 str. s 2 tabl.

Balenović. Molitvenica i pěsmarica za porabu učećim se mladićem u višjih učionah uredio Šime Balenović, svetjenik nadbisk. zagrebačke. Odobrena od duhov. stolicah cèrkvene pokrajine hèrvatsko-slavonske. U Beču. Troškom c. kr. prodaonice školskih knjigah 1864. 16-na, 376 str.

Balenović i Šic. Sunčanica. Molitvenica i pjesmarica, namienjena učenikom i učenicam učionah početnih. U Zagrebu 1864 kod Drag. Albrechta.

Berčić Ivan. Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjig. U Pragu 1862. str. 84.

— Ulomci sv. pisma obojega uvjeta staroslovenskoga jezika, skupio iz rukopisah i tiskanih knjigah hrvatskoga razreda II. i IV. dio. U Pragu kod Haasea.

Biblička poviest sa slikami. U Beču 1863 c. kr. nakladom škols. knjigah. 8-na.

Богдановић Вуле. Бој под Кројом или Љубислав и Милица. У Београду у држ. штамп. 1864. 8-на, 48 стр.

Bogović Mirko. Vinjage III. sv. 16-na. 56 str. U Zagrebu kod Albrechta.

Бошковић Јован. Извод из српске граматике своим ученицима. Књига II. У Београду, у држ. штамп. свезка I. 96 стр. и свеска II.

Čačić Ivan. Strojoslovje za porabu više realke napisao dr. Arenstein, preveo J. Čačić. U Zagrebu kod Jakića.

*) Latinicom štampane knjige navedene su još i one od g. 1863, koje se nenalaze u dodatku ka Kukulj. bibliografiji; znam, da će popis cirilicom štampanih knjiga biti veoma netočan, ali se za sada bolje nije moglo: što mi nepomože vrla novosadska Danica, dopunio sam pomoćju naše knjižare Sv. Galca u Zagrebu. V. J.

Digitized by Google

—Robinson, pohrvatio J. Čačić; sa 55 drvorezah, 16-na, 266 str. U Zagrebu kod A. Jakića.

Daničić Gj. Oblici srpskoga jezika, četvrto izdanje. U Biogradu u drž. štamp. 1864, 8-na, 120 str. (u drugom i trećem izdanju izadje ovo isto djelo ćirilicom).

Даничић Ђ. Рјечник из књижевних старина српских. У Биограду у држ. штамп. 1863—1864, три дијела; I. стр. 521. II. 519, III. 598 стр.

— Никољско јеванђеље. У Биограду у држ. штамп. XXVII. 271 стр.

— Псалтир Давидов, издао Рајхард и друг му, а превео Ђ. Даничић. У Бечу, штам. у Пешти. 16-на, 151 стр.

Даврила Адолфа Историјска разматрања о Бугарској, с француского: преведено. У Земуну.

Дентон Б. Кристијани у Турској од сачинитеља књиге „Срби и Србија". У Новом Саду код Фукса. 8-на, стр. 104.

Domaće životinje i njihova korist. U Zagrebu troškom Lav. Hartmána, tiskom Drag. Albreehta 1864. II. sv. 16-na, st. 64.

Domorodac jedan. Prirodoslovje od Drag. Šuberta, 8-na; 132 str. (54 dèrvoreza). U Zagrebu kod Drag. Albrechta.

Филиповић Јован. Философiа права као наука о истраживаню извора и начела наравногъ и умногъ права и овога нарочитой примени на разна грађанска одношенiя, сачиненiе Јованъ Филиповић. У Београду у држ. штамп.

Херменефтика богословна. У Београду.

Измене и допуне грађанского закона У Београду.

Jagić V. Priměri starohèrvatskoga jezika iz glagolskih i ćirilskih književnih starinah. Dio pèrvi. Uvod i priměri staroslavenski. U Zagrebu 1864 kod A. Jakića. 8-na 101 str.

— Gramatika jezika hèrvatskoga, osnovana na starobugarskoj slověnštini. Dio pèrvi. Glasovi. U Zagrebu 1864 kod A. Jakića IV. str. 89.

— Zasluge Vuka Stefanovića-Karadžića za našu knjigu, napisao V. Jagić. U Zagrebu kod Albrechta (preštampano iz hrvatskoga časopisa Književnika sv. IV.) 8-na 40 st.

Јовановић Јован. Ђулићи. У Новом Саду. 16-на, 78 стр.

— Демон, појема по Лермонтову превео J. Јовановић. У Будиму, 16-на, стр. 60.

Јовановић В. Србенда и готован, беседа на 8-ни, стр. 20.

Jurković J. Mala kneginja od Oktava Feuilleta. U Zagrebu 1864. str. 92 (iz Pozora).

Kazali P. A. Grobnik. Riečki tiskarski zavod 1863 str. 178.

Kirinski. Pjesmarica. Kitica izabranih pjesamah, izdao o svom trošku S. Kirinski. U Zagrebu 1864 kod Jakića. XXXII. 16-na str. 222. Ova ista knjiga ali bez predgovora izašla je pod ovim naslovom: „Pjesmarica. Zbirka najpoznatijih i rado pjevanih hrvatskih pjesamah. U Zagrebu. Nakladom i tiskom A. Jakića."

Klaić. Učitelj u školi. III. dio, str. 144. U Zagrebu 1864, troškom Hartmána a tiskom Albrechta.

Kostić. Sofokle je razno označio ‚Kreonta' (u izv. osiečke gimn. 1864).

Kraljević o. Andjeo. Gramatika latinska za mladež ercegovačku. U Rimu 1863. str. 416.

Краљевића Бенедикта. далматинскогъ епископа Преписка о унiи с аустрiйскимъ правительствомъ. У Биограду у држ. штамп. 8-на 98 стр.

Kraljević Miroslav. Požežki djak ili ljubimo milu svoju narodnost i grlimo sladki svoj jezik. U Požegi kod M. Kraljevića. 1863. 16-na, 430 str.

Kratki nauk kèrstjansko-katoličanski. U Osieku 1861, četvèrto izdanje s dopuštenjem preuzvišenoga gosp. Josipa Jurja Strossmajera. Sasvim popravljeno, preradjeno i umnoženo izdanje, 8-na 340 str. U Osieku kod Lehmana.

Крстић др. Никола. Историја српског народа. У Београду 1864. друга свеска, стр. 81—164 (прва свезка 1863 стр. 80). Награђено дело матицом српском.

Kukuljević Ivan. Hrvatska bibliografia II. dio. U Zagrebu 1863. 8-na, str. 31.

Лазаревић Коста. Србија и њено свештенство од Косте Лазаревића, ђакона крагујевачког. У Београду у држ. штамп. 1863, 8-на, 85 стр.

Лазић. Једно предавање из латинског језика од Лазића (у извешћу о гимнасији карловачкој). У Карловцима.

Lambl Dragutin. Gospodarstveno putovanje Podravinom i vojničkom Krajinom u Viroviticu. U Zagrebu 1864.

Lehpamer Josip. Obća poviest u vrlo kratkom izvadku. U Zagr. kod Albrechta.

Лицејка, издаје омладина ліеске шк.;у Беогр. III. свезка, 16-на, стр. 268.

Lobmayer Antun. Valentin Düval ili umjetnost vlastitom moćju sretnim postati, od Antuna Lobmayera Sriemca. U Požegi 1864. 16-na, 203 str.

Loun J. Metoda najmanjih četvorinah (iz gimn. progr.) U Rieci 1864.

Macun Iv. Pregled literatnre slovenske, U Zagrebu 1863.

Магазинъ србско-далматинскiй за год. 1864, изд. Герасимъ Петрановићъ. У Задру (XXIII. год.) 8-на, стр. 188.

Magdić Fr. Prilagodjenje Gabelsbergerova stenografičkoga sustava hèrvatskomu jeziku. (U izvješću kr. više realke zagrebačke za g. 1864) 16-na, 31 str.

Малетић Ђ. Преодница србске слободе или србски ајдуци. Жалостна игра у 5 делова. У Карлоъцима 1863. 16-на. 219 страна.

Digitized by Google

Marjanović Luka. Hrvatske narodne pjesme, što se pjevaju u gornjoj hrvatskoj Krajini u Turskoj i Hercegovini. U Zagr. kod Jakića. 8-na, str. 207.

Матић др. Марко Аврелије, цар римски, по Феслеру. Друго издање. У Београду. 1863. I. св. 130. 1864. II. sv. str. 131-163.

Martina dr. Konrada katolička věrouka, I. dio. Dogmatika, II. dio. Moralka III. dio. U Zagrebu, naklada i tisak Dr. Albrechta.

Mařik V. Věnac. Cèrtice iz pověsti o pticah. II. knjiga, 8-na, 117 str. sa slikami. U Zagrebu.

Медаковић Дан. Образине у Дневнику и Напредку од Дан. Медаковића, оснотеља једнога и другога листа, 16-на, 47 стр. У Новом Саду.

Мијаиловѣъ. Крстоношци или военн походъ у Палестину по немачкомъ списао Павле Рожа Мијаиловићъ, по другипутъ прештампао Еремија Обрадъ Карацићъ. У Београду 1864 код Н. Стефановића. 8-на, 112 стр.

Михаиловићка Елогија. Нешто о нези болесника. У Београду у државштамп. 16-на, 94 стр.

Миличевић М. Ђ. Француска граматика за српске гимнасіе просто и сасим практично написао Шарлъ Аренъ, профес. француске кньижевности, на србски превео М. Ђ. Миличевић.

Миловановић Јова. Јавна инструкција. У Београду код Н. Штефановића-вел. 8-на. 16 стр.

Миловановић J. Лепа Ева (прев. из француc.) из подлистка Видовдана. У Београду.

Миловановић J. Нови разговори на српском, француском, немачком и талиянском єзику. У Бегор. I. део.

Мирковић. Кратка наставлења за службу у полю од капетана Љубимира Узун-Мирковића, у Беогр. са 4 плана.

Miškatović J. Dvorjansko gnjezdo od I. Turgenjeva, preveo J. M. 1863. 16-na, 171 str. (iz podlistka Pozorova).

— Prva ljubav, 76 str., i Mač i munja od Jokaja 1863. U Zagrebu kod Jakića (iz podlistka Pozorova).

— Rudjin od Turgenjeva, (u Zagrebu kod Jakića (iz podlistka Pozorova).

Мудрий Игуманъ. У Београду код Н. Штефановића. 1863. 99 стр.

Наше мане, наши яди и противници кнеза и владе србске, чланци из Напредка. У Београду, 16-на, 110 стр.

Нечувени пример изванредног суда и његовог поступања у Србији. 8-на, 15 стр.

Немачко-срб. речник. II. изд. У Беогр.

Неколико народни песама за на изуст учење. У Сомбору, трошком школског листа.

Ненадовић. Процесъ Армандя, с францускогъ превео Љубомиръ П. Ненадовићъ. У Београду у држ. штамп. 1865, 16-на, 92 стр.

Ненадовић Мл. Еквитационе штудије за кавалерију. У Беогр. 8-на, 18 набака.

Nikolic Vl. Pripoviedke, I. svezak, 16-na, 323 str. U Osieku kod Lehmana. Troškom i nakladom Taca.

— Bršljani. Pjesme od Vl. Nikolića. 16-na. 142 str. U Osieku kod Lehmana.

Николић Павле. О светоилинском сабору. У Карловцима г. 1864.

Новаковић Стојан. Историја српске револуције, написао Леополд Ранке а превео Стојан Новаковић. У Беогр. 8-на, 226 стр.

— Кавкаски роб, спјевао Александер Пушкин, превео с руског Стојан Новаковић. У Београду. 16-на, стр. 35.

Новић Јоксим. Московија, рат у Криму. 1854 и 55. Издала матица српска у Будиму. 8-на, стр. 140.

— Живот и смрт Карађорђе. 8-на, 434 стр. У Новом Саду у еписк. штамп.

— Неколико риечи Србима о илиинском сабору 1864. 8-на, 28 стр. У Нов. Саду.

— Платонида за год. 1864 на дан Павлов. У Новом Саду, 4-на, стр. 7.

Novotny St. Čestitar za mladež. 16-na, 160 str. U Zagrebu kod Albrechta.

Okrugić Ilija Sriemac. Saćurica i šubara ili sto za jedan. Izvorna vesela igra s pjevanjem u 4 čina U Osieku kod Lehmana. 8-na, 80 str.

— Sriemska Vila. U Osieku 1863 str. 148.

Павловић Дамјан. Торквато Тасо, од Гета, прев. Нграђ. је ово дело из фонда М. Коларца. У Н. Саду, 8-на, 147 стр.

Pacel V. Još nješto o glagolu u Zagrebu 1863. 8-na, 16 str.

Петрановић Ст. Моралне мисли од Ник. Томасеа, посрб. У Нов. Саду. 8-на, 10 л. 179 стр.

Pjesme crkv. za školsku mladež i za puk. II. izdanje u Zagrebu 1864.

Петровић Мирко. Јуначки споменик пјесме о најновијим турско-црног. бојевима, спјеване од великога војводе Мирка Петровића. На Цетињу у књ. шт. 8-на, 221 стр. Издао архим. цетињски Никифор Дучић.

Петровић Илія. Христіянска стазица или ти краткій преглед патрияpхалие, подзаконе благодатне или воююће цркве овде на земљи.

Početnica sa slikami za pučke učione.

Поповић Коста. Поука о подизању бели дудова и његовању свилени буба. У Београду. 8-на, стр. 65.

Писмо патриярха православно-католичке цркве о правосл. вери. 1723. У Београду, у држ. штамп. 8-на, 32 стр.

Практични курс франц. јез. У Беогр.

Pretner. Poviednik (sbirka romanah) 1—3. U Zagrebu.

Pucić Medo. Cvijeta, spjev. U Beču. 88 s.

Digitized by Google

Радић Ђорђе. Економско-кућевна библиотека за народ србски. свезка I—III. (о польоделству, о природи). У Н. Саду.
Раић др. Милош. Србски народни фондови, по списима кои се у патриаршеской писмохрани наоде. У Карловцима. 8-на, стр. 121.
Радовановић Михаило. Основа казнителског права прев. У Беогр. 32 таб.
— Юстиніянова институція, превео М. Р. (прегл. школс. комисија) у Београду.
Ристићъ Серафинъ. Дечански споменици. У Београду.
— Плач старе Србіе. У Београду. стр. 58.
Розен Н. Вук Стефан Караџић. У Беогр.
— О васпитању у србском народу из Видовдана.
Sbor duh. mladeži zagr. Ružica Garička i drvení križ, po Šmidu. U Zagrebu. 16 na, str. 199.
Sbor duh. mladeži djak. Šimun Posavac. Pučka knjižica. U Požegi. 16-na, str. 121.
— Crkvena poviest od Heppa ponaš. U Pož. str. 161.
Sbornik zakonah i naredabah, valjanih za kraljevinu Hrv. i Slav., izlazi u Zagr.
Seneković o glavnoj ideji grčke tragedije (u izv. gimn. Varažd.).
Споменик тристагодишњице Шекспирове светковине. У Новом Саду. 4-на, стр. 38.
Србин Србенди, одговор на брошуру Србенда и готован.
Spiritizam na prosto razložio Alban Kardec, preveo jedan privrženik duhoslovja. U Zagrebu 1865. 8-na, str. 32.
Сречковић. Општа историја I. свеска II. части. од Панте Сречковића. У Беогр. 8-на, стр. 80.
Statistički nacrt trojedne kraljevine (obći dio katal.) U Zagrebu. (Od prof. dr. P. Matkovića) 4-na.
Стојадиновић Св. Позоришна дела Св. Стојадиновића, књ. I. „Каква мајка, онакова и ћерка", шаљ. игра у 4 акта 16-на, 112 стр. У Новом Саду код Фукса.
Stokan Nikola. Niz bisera jugoslavjanskoga, izdali Pretneri u Zagrebu. vel. 8-na.
Sundečić Jovo. Krvava košulja (latinicom i ćirilicom). U Zadru. 16-na, str. 64. Djelo posvetio Nikoli I. knezu crnogor.
Шпанић. Латинска граматика за гимназије. У Београду.
Теедоровић Тома. Миливой и Златое (по Шмиту перерад.) У Нов. Саду.
Tkalac dr. Jakov. Jamnica. Alkalička kiselica u Hrvatskoj. U Zagrebu str. 26.
Torbar Josip. Životinjarstvo (Zoologia). U Zagrebu.
Tomić Eugen. Reštauracija od J. Kalinčaka, prev. (Iz Pozora.)
Truhelka. Domoslovje. U Osieku.
Uspomena na prvu dalm.-hrv.-slav. izložbu. U Zagrebu kod Albrechta.
Waldherrova Dragojla. Praktični način za brzo i lahko učenje francezkoga jezika. U Zagrebu kod Albrechta.
Васића Владимира песме. Издао Игњ. Васић у Земуну.
Vraz Stanko. Děla. I. dio: Djulabije, II. dio: Glasi iz dubr. i gusle i tambura. troškom matice ilirske. U Zagrebu kod D. Albrechta.
Vukasović Živko. Životoslovje bilja. U Zagrebu kod Jakića.
— Rudoslovje i zemljoznanstvo (s drvorezi) za više gimnazije. U Zagrebu kod Jakića.
Вулић А. О изговарању франц. језика за српске ученике (пр егл. и одобрила школска ком.). у Беогр. 16-на, стр. 32.
Вукичевић. Огледало христіанске добродѣтельи из житія светих. 1864. У Београду у држ. штамп.
Задрина Максима. Разкошностъ и леньостъ по некій Срба. У Вел. Бечкереку.
Зборник закона и уредба, излази у Београду.
Zvjernica mala za zabavu i pouku mladeži. Sa slikami. U Zagrebu (dvoje izdanje lat.-ciril., i lat.-njem.) trošk. Hartm.
Зима. Два одломка из српске синтаксе (о наклонима глагола и о времену глагола). Нап. проф. Лука Зима (у извешћу о карловачкој гимназији 1864). Карловци.
Zora, učit. godišnjak za g. 1864. U Osieku.
Žužel Franjo. Cvětnjak pobožnosti za mladež pučkih učionah. U Zagrebu.

Digitized by Google

V. Meteorologička motrenja.

na ovdašnjoj realki.

Priobćio

Ivan Stožir.

Znanost koja se bavi iztraživanjem i tumačenjem zakona, polag kojih pojavi u zraku bivaju, poznata je, pod imenom meteorologije, u koje područje spadaju: zračni tlak, toplota, oblaci, dažd, snieg, vjetrovi, toliko puta za čovjeka užasna bura itd., jednom riečju svi pojavi sa zrakom u odnošaju stojeći. Svi ovi pojavi pako jesu mnogobrojni i u različitih visinah se nalazeći, koje mi samo na površju zemlje motriti možemo; a njihovoj prijavi i nastanku jesu opet često puta različite u velikoj daljini se nalazeće okolnosti uzrok, što čine da nam je više puta tumačenje njihovih medjusobnih odnošaja sasvim nemoguće. Da to postignemo potrebito je točno, višegodišnje, i višemjestno motrenje; a to providjeno točnimi spravami. To posljednje će nam onda stopram mnoge do sada za nas kao nejasne i nepravilne pojave razjasniti.

Buduć pako da su svi zračni pojavi važni nesamo za znanost, već takodjer veliki upliv imaju na čovječje zdravlje, na klimatička odnošenja zemlje i na različite struke praktičkoga života, s toga učeni sviet već odavna pomisli, nebili zračne pojave i njihov upliv na stanovite zakone svesti mogao. Da mu to laglje za rukom podje treba dakle da poznaje narav toplote, o kojoj po najviše visi promjena gustoće zraka, vodene pare, kojom je zrak napunjen, promjena vjetrova, veća ili manja množina i napetost munjine itd. U tom obziru je početkom ovoga stoljeća najveći napredak učinio neumrli prirodoznanac Alex. v. Humbold, od kojega poznate jesu toli važne Isotherme, Isothere, Isochimene itd., a to postići bijaše samo moguće sa pomnjivim i uztrajnim motrenjem tlakomjera, toplomjera, vlagomjera i ostalih u tu svrhu uredjenih nastroja, koji te promjene naznačuju. Za istu svrhu urediše se u različitih državah na mnogih mjestih posebna meteorologička motrilišta, gdje se ovakove promjene svaki dan u stanovito vrieme motre i naznačuju; samo po sebi se razumieva, da mora isto biti jednolično ravnano od zavoda koji to vodi i nadzire.

Takov zavod je u našoj državi u Beču zvan »Središtni zavod za meteorologiju i magnetičnost zemlje«; on nadzire i sabire sva motrenja u našu državu spadajućih motrilišta.

Polag sustava ovog središtnog zavoda jesam i ja 1. siečnja 1857 na zagreb. gimnaziji uvedena i koncem lipnja 1859 prestala motrenja 1. prosinca 1861 poprimio, te je do dan danas vodim. Ovo opažanje biva u gornjem gradu u zgradi krlj. više realke u visini od 516 bečkih stopa iznad jadranskog mora. Gaografička širina iznosi 45°49', a dužina od Ferro 35°39'.

Dobe bilježenja bivaju: 7 sati sjutra, 2 sata poslje podne i 9 sati u večer sa sliedećimi spravami:

1. Jedan tlakomjer (Barometer) po Fortin-u, uzporedjen sa tlakomjerom bečkoga centralnoga zavoda, stavljen na sjevernom od sunca odstranjenom mjestu, tako da nanj toplota sobe djelovati nemože.

2. Dva toplomjera (Thermometra), služeći ujedno kao vlagomjer (Psichrometer, Feuchtigkeitsmesser), namještena su u prvom katu prama sjeveru u limastoj spravi tako priredjenoj, da na nje vjetar djelovati može, dočim su proti suncu daždu i sniegu zakriveni. Jedan tih toplomjera jest uvjek mokar, te razlika obiuh proračunana daje veću ili manju vlagu i parni tlak.

3. Kišomjer (Ombrometer) sastojeći se iz dvie posude, gornje četverouglaste, uštja od jedne parižke četvorinaste stope široka, i dolnje okrugle, u koju iz prve oborina (dažd, snieg ili tuča) ulazi; namješten je u dvorištu, tako da od svake strane oborina prosto unj padati može. Oborina iz kišomjera izvadjena, mjeri se staklenom na parižke crte razdieljenom valjkastom posudom.

Pronašasta oborina naznačena je u parižkoj mjeri, a ima se tako razumievati, kao da zemlja ovu na jednu četvorinastu stopu palu oborinu nebi usisala, nego bi u naznačenoj visini na površju zemlje stajala.

Reduciranje tlakomjerne visine na 0° R. to jest na visinu koju bi imao tlakomjer na istom mjestu i pod istimi uvjeti, ako bi temperatura imala samo 0° réaumurovih, izvedeno je po sastavljenih i po bečkom središtnom zavodu izdanih skrižaljkah. Po istih bijaše računana toplota, parni tlak i vlaga. Zračni tlak naznačivan je u parižkih crtah, isto tako parni tlak, i vlaga u %, a stepeni toplote po Réaumuru. Naoblaka i jakost vjetra naznačena je tako, da 0 sasvim vedro ili sasvim tiho, a 10 sasvim oblačno ili buru naznačuje, a medju ovim ležeći brojevi naznačuju manju ili veću množinu oblaka, isto tako različitu jakost vjetra. Tako na primjer naznačuje naoblaka manja izpod 5 više jasno, a veća od 5 više oblačno.

Pojedine skrižaljke dovoljno njihovi napisi tumače, te je suvišno daljnje tumačenje. Samo kod VII. skrižaljke se imade napomenuti, da su kod dobe opažanja dnevi u slici slomka naznačeni: te predstavlja brojnik dan, nazivnik pako mjesec opažanja (Siečanj-1., Veljača-2., itd.) a brojevi izpod slomka stojeći naznačuju ure koje se je to opažalo.

Digitized by Google

I.

Pregled tlakomjernih visina god. 1862 1863. i do uključivo rujan 1864.
(visina u parižkih crtah 300 +) na 0° Réaumurovih reducirane.

Mjeseca	Mjesečna razmjerja				Najveća dnevna razmjerja		Najmanja dnevna razmjerja		Najveća opažena visina			Najmanja opažena visina			Razlika Differenc
	7h	2h	9h	Razmjerja	dne	visine	dne	visine	dne	ure	visine	dne	ure	visine	
1862															
Siečnja . . .	31·76	31·27	31·68	31·55	28	35·51	4	26·59	28	2	35·84	4	2	25·67	10·17
Veljače . . .	32·49	32·66	32·48	32·52	3	34·78	1	28·68	3	7	35·46	1	2	27·90	7·56
Ožujka . . .	30·46	30·03	30·46	30·31	6	33·59	4	25·52	16	7	34·09	4	2	24·84	9·25
Travnja . . .	31·90	31·59	31·69	31·73	30	35·53	15	29·22	30	9	35·57	15	2	28·87	6·76
Svibnja . . .	31·40	31·25	31·35	31·33	1	35·72	12	28·65	1	9	35.97	12	2	28·34	7·63
Lipnja . . .	30·74	30·36	30·56	30·55	2	32·93	19	27·54	8	7	33·20	19	7	26·37	6·83
Srpnja . . .	31·81	31·58	31·99	31·78	22	34·14	11	29·56	22	7	34·64	11	7	28·88	5·76
Kolovoza . .	31·28	30·69	30·96	30·97	1	33·62	9	29·07	1	7	33·96	18	2	28·54	5·42
Rujna . . .	32·20	32·01	32·14	32·11	23	34·16	4,14	30·51	23	7	35.03	21	7	30·21	4·82
Listopada . .	32·88	32·74	32·93	32·85	4	36·67	20	29·54	4	7	36·87	21	7	28·76	8·11
Studena . .	31·41	31·24	31·42	31·35	18	34·00	20	27·01	18	9	34·40	11	9	26·20	8·20
Prosinca . .	33·59	33·21	33·59	33·46	17	39·42	20	24·24	17	7	40·09	20	2	23·54	16·55
Sredno god. razmjerje	31·83	31·55	31·77	31·71											
1863															
Siečnja . . .	32·78	32·62	32·78	32·73	26	37·36	19	25·31	26	9	38·18	19	2	24·83	13·35
Veljače . . .	35·12	35·16	35·50	35·26	21	38·56	8	31·19	2	9	39·21	9	7	29·92	9·39
Ožujka . . .	30·17	30·17	30·40	30·25	25	35·62	16	24·00	24	7	35·87	16	7	22·40	13·47
Travnja . .	31·72	31·13	31·45	31·43	1	34·59	29	28·96	1	7	35·09	8	2	28·37	6·72
Svibnja . . .	31·16	30·50	30·70	30·79	28	34·17	24	25·58	28	7	34·67	24	9	25·38	9·29
Lipnja . . .	31·55	31·19	31·32	31·35	25	33·54	20	29·29	25	7	33·74	20	2	29·06	4·68
Srpnja . . .	32·30	31·96	31·95	32·07	1	34·64	18	29·18	2	7	35·29	18	9	28·01	7·21
Kolovoza . .	31·85	31·42	31·43	31·57	8	33·93	21	27·79	9	7	34·33	21	7	27·02	7·33
Rujna . . .	32·22	31·86	32·14	32·07	13	34·97	22	24·52	13	7	35·58	22	9	23·35	12·27
Listopada . .	32·94	31·95	32·23	32·36	19	34·56	2	29·91	19	9	35·06	2	2	29·69	5·31
Studena . . .	33·60	33·17	33·64	33·47	30	35·88	11	28·08	20	7	36·88	11	9	26·67	10·20
Prosinea . .	33·29	32·89	33·40	33·19	8	36·91	22	28·46	8	7	37·84	22	9	27·84	10·01
Sredno god. razmjerje	32·30	32·00	32·35	32·21											
1864															
Siečnja . . .	36·15	36·11	36·28	36·20	17	40·17	1	31·08	17	2	40·60	1	9	30·50	10·10
Veljače . . .	31.44	30.32	30·80	30·85	1	39·04	8	26·44	1	2	39·53	8	2	25·71	13·82
Ožujka . . .	29·31	29·33	29·38	29·34	13	35·28	28	22·15	15	2	36·11	28	7	24·90	14·21
Travnja . . ,	31·33	30·77	31·13	31·08	25	33·49	2	28·41	19	2	35·56	2	9	27·35	8·21
Svibnja . . .	30·89	30·14	30·58	30·51	6	33·01	3	26·49	1	9	34·40	3	2	26·18	8·22
Lipnja . . .	30.73	30·53	30·75	30·67	25	33·03	11	27·72	25	7	33·64	11	2	27·20	6·44
Srpnja . . .	31·63	30·91	31·63	31·18	31	34·09	13	28·79	31	7	34·34	13	2	27·81	6·53
Kolovoza . .	31·85	31·40	31·70	31·68	29	34·43	24	28·49	29	7	34·64	24	2	27·46	7·18
Rujna . . .	32·14	31·77	31·93	31·95	28	34·95	4	29·69	28	7	35·14	30	2	29·23	5·91

Digitized by Google

II.

Pregled toplote (Temperatur) god. 1862, 1863 i do uključivo rujna 1864. (po Réaumurovom toplomjeru).

Mjeseca	Mjesečna razmjerja				Najveća dnevna razmjerja		Najmanja dnevna razmjerja		Najveća opažena toplota			Najmanja opažena toplota			Razlika. Differenc
	7h	2h	9h	Razmjerja	dne	toplote	dne	toplote	dne	ure	toplote	dne	ure	toplota	
1862															
Siečnja . . .	—3·2	—0·7	—1·7	—1·9	31	6·5	8	-11·1	31	2	7·3	8	7	15·3	22·6
Veljače . . .	—0·4	2·6	0·9	1·0	6	6·3	9	—7·5	1	2	9·2	12	7	—8·8	18·0
Ožujka . . .	5·0	10·6	7·2	7·6	27	13·2	6	0·9	27	2	16·3	1	7	—1·7	18·0
Travnja . . .	9·8	14·6	11·6	12·0	27	17·8	14	2·5	27	2	21·2	14	7	1·2	20·0
Svibnja . . .	14·6	18·1	13·9	15·5	25	19·1	1	10·4	25	2	22·6	1	7	8·7	13·9
Lipnja . . .	16·7	19·6	15·9	17·4	13	23·3	22	11·1	13	2	25·4	22	7	10·6	14·8
Srpnja . . .	18·8	21·8	17.8	19·4	29	24·9	22	12·8	29	2	28·0	22	7	10·3	17·7
Kolovoza . .	16·2	20·5	16·6	17·8	8	23·2	11	12·9	8	2	27·2	10	9	10·6	16·6
Rujna . . .	12·5	16·9	14·9	14·8	5	19·1	23	10·3	5	2	23·4	24	7	6·4	17·0
Listopada . .	8·9	14·4	10·9	11·4	1	15·3	22	5·3	13	2	18·4	22	7	1·6	16·8
Studena . . .	3·8	4·8	4·2	4·3	2	10·9	24	—1·3	2	2	11·6	24	7	—2·0	13·6
Prosinca . .	—0·8	1·5	—0·1	0·2	30	6·8	6	—4·1	30	2	9·2	7	7	—7·2	16·4
Sredno godišnje razmjerje	8·5	12·0	9·3	9·98											
1863															
Siečnja . . .	2·3	5·4	3·8	3·8	6	7·8	14	0·9	6	2	10·2	29	7	—2·4	12·6
Veljače . . .	0·3	5·8	2·9	3·0	8	8·4	15	—1·2	8	2	13·8	22	7	—4·4	18·2
Ožujka . . .	5·2	9·2	6·7	7·0	29	10·9	9	2·7	27	2	14·8	3	7	1·2	13·6
Travnja . . .	7·8	13·6	10·0	10·5	29	14·5	1	4·4	23	2	18·8	2	7	1·6	17·2
Svibnja . . .	14·8	18·3	13·6	15·6	30	19·8	26	11·9	19	2	23·2	3	7	9·8	13·4
Lipnja . . .	16·1	19·8	15·7	17·2	30	23·1	2	11·1	29	2	26·6	1	7	8·2	18·4
Srpnja . . .	16·9	20·2	16·5	17·9	23	22·4	19	11·8	24	2	25·6	20	7	10·3	15·3
Kolovoza . .	17·3	22·9	18·8	19·7	11,17	24·2	21	11·0	11	2	28·6	21	7	10·1	18·5
Rujna . . .	12·5	18·6	14·7	15·3	1	20·5	13	11·2	4	2	24·6	13	7	7·5	17·1
Listopada . .	8·5	13·5	10·7	10·9	16	14·9	26	4·2	14,16	2	18·6	26,27	7	0·4	18·2
Studena . . .	4·2	5·9	4·5	4·9	1	12·1	30	—0·1	1	2	12·8	30	9	—1·4	14·2
Prosinca . .	0·0	2·6	1·2	1·3	17	5·7	11	--3·1	17	2	0·0	9	7	—3·8	12·8
Sredno godišnje razmjerje	8·8	12·8	9·9	10·6											
1864															
Siečnja . . .	—7·3	- 4·0	—5·5	—5·7	25	3·7	19	-13·6	28	2	6·6	20	7	-16·8	23·4
Veljače . . .	—1·8	1·8	0·5	0·2	24	5·6	3	—4·9	24	2	8·3	20	7	—8·3	16·6
Ožujka . . .	4·6	8·9	6·6	6·7	10	12·2	18	1·5	9	2	15·5	19	7	—1·0	16·5
Travnja . . .	5·6	9·5	6·4	6·9	27	14·5	9	0·8	27	2	19·4	8	7	—0·3	19·7
Svibnja . . .	10·8	14·5	10·8	12·2	17	17·2	4	4·5	19	2	20·0	5	7	2·9	17·1
Lipnja . . .	14·9	18·2	14·3	16·0	5	20·3	28	10·0	6	2	23·5	30	7	9·3	14·2
Srpnja . . .	13·8	20·1	15·6	16·7	18	19·9	7	12·9	13	2	25·0	7,8,9	7	11·2	13·8
Kolovoz . . .	11·9	19·5	15·0	15·8	9	21·3	13	11·2	9	2	25·4	13	7	7·4	18·0
Rujna . . .	11·8	16·4	13·3	13·9	10	18·2	29	8·5	11	2	22·3	29	7	5·6	16·7

Stepeni toplote koji nisu sa — naznačeni, imadu se kao pozitivni, to jest nad 0° razumievati.

Digitized by Google

III.

Pregled parnoga tlaka u atmosferi god. 1862, 1863 i do uključivo rujna 1864 (u parižkih crtah).

Mjeseca	Mjesečna razmjerja				Najveća dnevna razmjerja		Najmanja dnevna razmjerja		Najveći opaženi parni tlak			Najmanji opaženi parni tlak			Razlika (Differenc)
	7h	2h	9h	Razmjerja	dne	visina	dne	visina	dne	ure	visine	dne	ure	visina	
1862															
Siečnja	1·49	1·67	1·59	1·58	26	2·85	8	0·63	26	2	3·11	8	7	0·37	2·74
Veljače	1·82	2·05	1·69	1·85	23	2·76	9	0·87	23	2	2·95	12	7	0·72	2·23
Ožujka	2·49	2·79	2·59	2.62	19	4·18	6	1·29	19	2	5·60	6	2	1·07	4·53
Travnja	3·31	3·77	3·29	3·46	28	4·75	17	1·51	21	2	6·19	17	2	1·36	4·82
Svibnja	4·40	4·75	4·32	4·49	15	6·05	3	2·35	15	2	8·60	4	7	2·14	6·46
Lipnja	4·98	5·12	4·91	5·00	5	5·91	14	3·48	5	2	7·53	14	2	2·54	4·99
Srpnja	4·76	4·90	4·98	4·88	21	5·89	1	4·13	27	2	6·57	19	2	3·29	3·28
Kolovoza	4·94	4·98	4·85	4·92	4	6·11	30	3·05	4	2	6·60	30	7	2·76	3·84
Rujna	4·65	5·11	4·93	4·89	4	6·59	23	2·96	4	2	7·58	23	7	2·50	5·08
Listopada	3·76	4·27	3·99	4·00	1	5·90	22	2·69	1	2	6·31	22	7	2·21	4·10
Studena	2·67	5·73	2·68	2·69	2	4·53	19	1·58	2	2	4·81	19	9	1·47	3·34
Prosinca	1·65	1·82	1·73	1.73	30	2·67	6	1·21	17	2	2·93	7	7	0·94	1·99
Razmjerje	3·41	3·66	3·46	3·50											
1863															
Siečnja	2·11	2·47	2·32	2·30	9	3·08	29	1·47	30	2	3·64	29	7	1·43	2·21
Veljače	1·65	1·97	1·73	1·78	2	2·57	13	1·26	2	2	2·95	21	7	1·03	1·92
Ožujka	2·52	2·99	2·73	2·75	29	4·43	20	1·73	29	2	5·42	20	7	1·65	3·77
Travnja	3·06	4·22	3·43	3·57	13	5·87	1	1·45	13	2	7·29	1	2	1·04	6·25
Svibnja	4·49	4·78	4·43	4·57	31	8·07	9	2·99	31	2	9·90	9	9	2·10	7·80
Lipnja	5·28	5.66	5·28	5·41	11	8·13	15	3·07	11	2	8·96	2	7	2·02	6·94
Srpnja	5·20	5·07	4·81	5·03	9	6·71	26	3·59	9	9	7·97	27	2	2·96	5·01
Kolovoza	4·98	5·16	5·12	5·09	9	7·25	23	3·21	9	9	8·95	3	2	2·92	6·03
Rujna	4·24	4·34	4·24	4·28	4	5·71	13	2·93	4	7	6·23	12	9	2·77	3·46
Listopada	3·68	4·26	4·01	4·00	5	5·69	25	1·73	15	2	6·37	25	2	1·38	4·99
Studena	2·62	2·81	2·67	2·73	1	4·28	30	1·55	1	9	4·73	30	7	1·24	3·49
Prosinca	1·73	1·84	1·88	1·82	17	2·49	23	1·11	13	2	2·94	23	2	0·88	2·06
Razmjerje	3·46	3·79	3·56												
1864															
Siečnja	0·95	1·19	1·13	1·09	25	2·09	17	0·53	29	7	2·20	19 20	7	0·33	1·87
Veljače	1·63	1·93	1·89	1·81	25	2·98	2 3	1·17	25	9	3·22	20	7	0·84	1·38
Ožujka	2·57	2·52	2·53	2·54	6	3·32	17	1·29	6	2	3·92	17	2	1·23	2·69
Travnja	2·26	2·12	2·28	2·22	29	3·56	14	1·42	29	2	3·84	10	2	1·11	2·73
Svibnja	3·72	4·79	3·98	4·12	17	6·96	5	1·73	17	2	8·42	5	2	1·29	7·13
Lipnja	5·27	5·69	5·56	5·50	6	8·38	21	3·73	6	2	11·33	21	7	2·99	8·34
Srpnja	5·36	5·57	5·47	5·47	12	6·66	15	4·09	13	2	6·99	3	7	3·18	3·81
Kolovoza	5·13	5·92	5.21	5·42	9	7·58	29	3·06	21	2	9·97	29	7	3·01	6·96
Rujna	4·70	5·37	5·06	5·04	10	6·86	28	2·80	10	2	7·71	29	7	2·69	5·02

Digitized by Google

IV.

Pregled zračne vlage god. 1862, 1863 i do uključivo rujna 1864 (u postotcih Maxima).

Mjeseca	Mjesečna razmjerja				Najveća dnevna razmjerja		Najmanja dnevna razmjerja		Najveća opažena vlaga			Najmanja opažena vlaga			Razlika
	7 h	2 h	9 h	Razmjerja	dne	%	dne	%	dne	ure	%	dne	ure	%	
1862															
Siečnja	94	85	90	90	26	98	31	72	1)		98	30	9	57	41
Veljače	88	79	87	85	21	97	6	69	2)		98	15	2	62	36
Ožujka	78	55	68	67	2	89	25	51	5	7	98	25	2	29	69
Travnja	69	56	61	62	13	91	3	39	29	2	98	3	9	32	66
Svibnja	63	53	66	61	16	86	4	34	16	2	90	9	2	27	63
Lipnja	64	53	67	61	22	88	11	35	22	2	92	14	2	23	69
Srpnja	51	42	58	50	22	73	6	36	11	9	88	19	2	25	63
Kolovoza	63	46	61	57	23	75	8	35	23	9	90	8	2	19	71
Rujna	80	59	73	71	20	89	1	53	4	9	97	12	2	40	57
Listopada	85	64	75	75	21	93	9	57	21	7	99	9	2	43	56
Studena	92	85	88	89	26	96	19	74	26	7	97	19	2	68	29
Prosinca	87	79	86	84	21	96	29	61	21	9	97	29	2	41	56
Razmjerje	76	63	73	77											
1863															
Siečnja	85	76	82	81	4	97	23	62	3)		98	29	2	54	44
Veljače	75	61	67	68	15	91	13	47	17	7	97	13	9	31	66
Ožujka	79	66	75	73	10	94	21	54	13	7	98	27	2	40	58
Travnja	78	61	70	70	20	95	29	43	20	7	97	1	2	30	67
Svibnja	64	53	66	61	24	95	17	38	4)		97	20	2	28	69
Lipnja	67	56	69	64	5	94	15	48	1	7	98	18	2	32	66
Srpnja	63	48	60	57	19	80	26	46	19	2	87	16	2	34	53
Kolovoza	59	40	53	51	19	89	17	39	19	2	95	3	2	25	70
Rujna	72	47	61	60	28	82	1	42	22	9	97	20	2	27	70
Listopada	85	66	78	76	10	89	25	52	5)		94	25	2	34	60
Studena	88	82	90	87	27	98	7	58	11	9	98	7	2	46	52
Prosinca	86	74	84	81	11	97	23	46	6)		98	23	2	31	67
Razmjerje	75	61	71	69											
1864															
Siečnja	90	83	87	87	8	94	16	75	7)		96	28	2	61	35
Veljače	92	80	88	86	8	97	16	69	26	7	1··	17	2	45	55
Ožujka	81	58	71	70	28	89	17	49	18	7	98	15	2	37	61
Travnja	68	50	66	61	9	93	25	35	8)		98	25	2	21	77
Svibnja	70	65	73	69	24	93	21	44	11	7	96	5	2	32	64
Lipnja	78	62	77	71	3	91	23	53	3	7	98	13	2	41	57
Srpnja	77	53	73	68	23	88	15	51	9	9	94	15	2	36	58
Kolovoza	80	57	71	69	21	85	29	56	13	7	91	1	2	41	50
Rujna	83	67	79	76	24	93	26	61	21	9	98	3	2	44	54

1) Vlaga 98 % pronadjena 14. i 16. u 7 sati, 26. u 7, 2 i 9 sat. a 27. u 7 sati.
2) „ 98 „ „ 1. u 9 sat, 21. u 2 i 9 sat i 23. u 7 i 9 sat.
3) „ 98 „ „ 1. u 7 sat., 3. u 7 i 9, 5. i 10 u 7 sati.
4) „ 97 „ „ 24. u 2, 25. u 9. 26. u 7 sati.
5) „ 98 „ „ 11. i 21. u 9 sat., 26. u 7, i 27. u 7, 2 i 9 sati
6) „ 98 „ „ 2. u 7 sat., 9. i 11. u 2 sata
7) „ 97 „ „ 7., 9., 10. i 21. u 7 sati.
8) „ 98 „ „ 8. u 2 sata, 9. i 18. u 9 sati.

Digitized by Google

V.

Pregled naoblake i oborine (dažd, snieg ili tuča) god. 1862, 1863 i do uključivo rujna 1864.

Mjeseca	Naoblaka (jasno=0, oblač.=10) — Mjesečna razmjerja 7 h	2 h	9 h	Razm.	jasno (danah)	više jasn. (danah)	više obl. (danah)	oblačno (danah)	Oborina — Visina u par. crtah	Najveća visina u par. crtah — dne	visina	Snieg, dažd ili tuča	Koliko dana je — kišilo	sniežilo	kiš. i snie.	ukupno	magla	tuča	grmljavi.
1862									‴										
Siečnja	8	8	6	7·3	1	6	19	14	35·73	27	11·82	dažd	2	4	1	7	15	—	—
Veljače	7	8	7	7·3	2	3	12	11	8·84	23	3·46	dažd	3	4	1	8	11	—	—
Ožujka	5	6	4	5·0	3	12	13	3	29·62	4	9·50	dažd	7	1	1	9	16	—	—
Tranja	6	4	4	4·7	4	17	5	4	32·24	14	5·52	dažd i snieg	10	—	2	12	2	—	2
Svibnja	5	5	5	5·0	1	16	12	2	38·27	15	9·92	dažd	12	—	—	12	5	—	3
Lipnja	6	6	6	6·0	—	12	12	6	17·40	22	3·18	dažd	13	—	—	13	5	—	1
Srpnja	3	3	2	2·7	10	13	8	—	23·69	8	17·63	dažd	8	—	—	8	4	—	3
Kolovoz	4	4	3	3·7	7	15	9	—	31·98	10	9·40	dažd	9	—	—	9	—	—	1
Rujna	5	5	4	4·7	4	12	10	4	28·10	19	6·50	dažd	9	—	—	9	9	—	4
Listop.	7	4	3	4·7	4	12	15	—	36·44	22	11·34	dažd	9	—	—	9	14	—	1
Studena	10	9·8	9·6	9·8	—	—	3	27	46·14	3	9·52	dažd	14	3	—	17	30	—	—
Prosinc.	6	7	5	6·0	4	12	9	6	17·05	9	7·40	dažd i snieg	4	1	1	6	8	—	—
Razmj.	6·0	5·8	4·9	5·6					‴										
Ukupno	.	.	.	. .	40	130	118	77	345·50	.	. .	. . .	100	13	6	119	119	—	15
1863																			
Siečnja	7	6	6	6·3	2	10	10	9	15·66	8	3·69	dažd	5	1	—	6	16	—	—
Veljače	3	3	3	3·0	11	10	7	—	3·14	2	1·82	dažd	2	3	—	5	12	—	—
Ožujka	8	7	6	7·0	1	7	16	7	45·58	18	13·95	dažd	11	—	1	12	7	—	—
Travnja	4	4	4	4·0	7	10	13	—	14·58	23	11·65	dažd	5	—	—	5	—	—	—
Svibnja	4	5	3	4·0	2	20	8	1	24·46	25	7·56	dažd	7	—	—	7	—	—	1
Lipnja	5	5	4	4·7	3	14	13	—	34·49	1	11·92	dažd	8	—	—	8	—	—	—
Srpnja	4	4	4	4·0	4	16	9	2	20·91	19	9·29	dažd	9	—	—	9	3	—	4
Kolov.	2	2	2	2·0	8	19	3	1	27·58	21	8·64	dažd	4	—	—	4	—	—	2
Rujna	4	4	3	3·7	8	13	7	2	34·53	11	12·27	dažd	5	—	—	5	14	—	—
Listop.	5	6	4	5·0	3	16	8	4	13.75	12	5·14	dažd	7	—	—	7	18	—	1
Studena	8	8	7	7·7	—	7	8	15	45·40	9	16·79	dažd	12	1	—	13	16	—	—
Prosin.	8	7	6	7·0	2	11	6	12	7·31	4	4·32	snieg	2	3	—	5	20	—	—
Razmj.	5·1	5·0	4·3	4·8					‴										
Ukupno	.	.	.	.	51	153	108	53	287·39	.	.	. . .	77	8	1	86	106	—	8
1864												dažd i							
Siečnja	6	4	5	5	8	10	1	12	9·04	29	5·63	snieg	—	3	1	4	23	—	—
Veljače	8	7	7	7	1	4	12	12	40.71	8	12·25	„	4	7	2	13	22	—	—
Ožujka	7	7	5	6	1	9	15	6	26·09	28	11·95	dažd	11	—	1	12	9	—	—
Travnja	6	7	5	6	2	13	10	5	31·57	17	16·10	„	10	4	2	16	5	—	—
Svibnja	5	6	4	5	1	14	12	4	36·72	11	9·14	„	10	—	1	11	3	—	2
Lipnja	6	6	5	6	—	16	8	6	63·29	9	15·17	dažd i tu.	18	—	—	18	—	1	1
Srpnja	5	5	4	5	—	20	10	1	48·29	6	13·72	dažd	17	—	—	17	—	—	6
Kolov.	4	5	4	4	4	16	10	1	35·16	11	18·10	„	11	—	—	11	3	—	3
Rujna	5	5	5	5	3	11	10	6	92·61	22	31·64	„	12	—	—	12	14	1	3
Ukupno	. ,	.	.	.	20	113	88	53	383·48	. . .	. .	. .	93	14	7	114	79	2	15

Digitized by Google

VI.

Pregled opaženih vjetrovnih pravaca u god. 1862, 1863 i do uključivo rujna 1864.

Koliko puta se je opažalo — god. 1862

Pravci vjelra	Siečnja	Veljače	Ožujka	Travnja	Svibnja	Lipnja	Srpnja	Kolovoza	Rujna	Listopada	Studena	Prosinca	Cielo-godišnji
S.	—	3	—	1	—	—	—	1	—	3	5	1	14
S.s.i.	7	2	1	3	1	1	1	—	—	—	—	—	16
S.i.	5	11	8	13	9	8	10	21	15	21	28	19	168
I.s.i.	1	4	3	3	1	2	4	—	—	—	—	—	18
I.	—	4	2	1	—	1	6	10	5	4	—	—	33
I.j.i.	—	2	4	2	2	1	1	—	—	—	—	—	11
J.i.	3	8	4	5	6	10	6	2	2	—	1	4	51
J.J.i.	2	3	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	7
J.	—	1	4	1	8	1	2	3	2	—	—	—	23
J.j,z.	—	2	3	3	6	—	3	—	—	—	—	—	17
J.z.	8	2	10	9	17	10	10	6	5	3	3	14	97
Z.j.z.	4	1	8	3	2	3	—	—	—	—	—	—	21
Z.	3	2	2	2	1	3	2	1	9	6	—	5	36
Z.s.z.	3	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	9
S.z.	6	3	4	—	—	3	1	1	2	6	8	7	41
S.s.z.	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1

Koliko puta se je opažalo — god. 1863

Pravci vjelra	Siečnja	Veljače	Ožujka	Travnja	Svibnja	Lipnja	Srpnja	Kolovoza	Rujna	Listopada	Studena	Prosinca	Cielo-godišnji
S.	1	4	3	3	—	4	3	3	—	1	2	8	32
S.s.i.	—	1	—	—	1	3	5	1	1	1	2	6	21
S.i.	9	10	17	8	21	10	30	18	12	11	27	19	192
I.s.i.	—	—	—	—	1	1	6	1	1	3	4	1	18
I.	2	2	6	—	2	2	—	3	1	1	1	—	20
I.j.i.	—	—	—	—	—	2	1	—	3	—	—	1	7
J.i.	2	—	2	6	3	1	7	8	20	18	6	—	73
J.J.i.	—	—	—	—	1	—	—	—	3	2	—	1	7
J.	—	—	3	2	1	1	—	2	1	—	—	—	10
J.j,z.	—	—	—	—	1	4	—	3	4	1	—	1	14
J.z.	13	6	10	11	16	22	4	2	7	17	5	11	124
Z.j.z.	—	—	—	—	1	1	—	2	2	—	—	1	7
Z.	7	3	4	2	1	3	1	9	3	2	4	2	41
Z.s.z.	—	—	—	—	—	1	—	—	1	2	—	3	7
S.z.	5	11	6	5	1	12	14	9	3	6	13	28	113
S.s.z.	—	—	—	—	1	1	4	2	1	1	1	3	14

Koliko puta se je opažalo — god. 1864

Pravci vjelra	Siečnja	Veljače	Ožujka	Travnja	Sibnja	Lipnja	Srpnja	Kolovoza	Rujna	od 1. Siečnja do 30. Rujna
S.	15	2	—	4	—	—	1	1	4	27
S.s.i.	—	2	—	2	—	—	—	2	—	6
S.i.	24	9	7	20	4	—	5	13	12	94
I.s.i.	4	11	1	3	1	1	1	—	2	24
I.	—	5	4	2	4	4	4	3	10	36
I.j.i.	4	6	1	5	6	1	—	2	—	21
J.i.	—	4	4	9	18	7	3	4	17	66
J.J.i.	1	1	1	3	—	—	—	—	—	6
J.	—	1	—	—	1	1	1	—	—	4
J.j,z.	2	4	1	1	8	5	1	—	—	22
J.z.	2	8	9	2	9	10	5	5	8	58
Z.j.z.	2	8	9	—	4	4	—	2	—	29
Z.	6	4	24	12	8	31	23	4	11	93
Z.s.z.	2	3	7	—	1	2	1	2	1	19
S.z.	17	13	11	12	8	9	27	9	7	113
S.s.z.	—	1	3	3	—	—	—	—	1	8

Ukupni broj opažanja . . . 564 . . . . 700 626

Digitized by Google

VII.

Dvogodišnji pregled opažanja t. j. god. 1862 i 1863.

Godine	Godišnja razmjerja	Tlakomjerna visina u par. crtah (300 +)					*) Toplota po Rèaumuru					
		Najveća (Maximum)		Najmanja (Minimum)		Promjenba (Variation)	Godišnja razmjerja	Najveća		Najmanja		Promjenba
		visin.	dne	visin.	dne			toplot.	dne	toplst.	dne	
1862	31·71	40·09	17/12 7	23·54	20/12 2	16·55	9·98	28·0	29/7 2	—15·3	8/1 7	43·3
1863	32·21	32·21	2/2 9	22·40	16/3 7	16·81	10·6	28·6	11/8 2	—4·4	22/2 7	33·0

Godine	Godišnja razmjerja	Parni tlak u par. crtah					Vlaga u %					
		Najveća		Najmanja		Promjenba	Godišnja razmjerje	Najveća		Najmanja		Promjenba
		visin.	dne	visin.	dne			%	dne	%	dne	
1862	3·50	8·60	15/5 2	0·37	8/1 7	8·23	71	99	12/10 7 1,3,) 4,5,)1 10)	19	8/8 2	80
1863	3·61	9·90	31/5 2	0·88	23/12 2	9·02	69	98	13/3 1) 6 6) 11.21) 11 26,27) 2,9,11) 12	25	3/8 2	73

Godine	Razmjer naoblak jasno 0, oblačno 10	Koliko dana				Oborina u par. crtah (dažd ili snieg)			Dnevi sa oborinem	Koliko dana je grmjelo
		jasno	više jasno	više oblačno	oblačno	Ciele godine	Najveća			
							visina	dne		
1862	5·6	40	130	118	77	345·50	17·63	8/7	119	15
1863	4·8	51	153	108	53	287·39	16·79	11 9	86	8

* Stepeni, koji nisu sa — neznačeni se imadu kao positivni, t. j. nad 0 ležeći razumjevati

GRADSKI
DOM KULTURE
KNJIŽNICA
KARLOVAC

Digitized by Google

Nadpisi u crkvi sv. Lu

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

a.

Digitized by Google

je u Baški na otoku Krku.

b.

Digitized by Google

I. Razprave.

Čast i čest

na ukaz iz F. Kurelčevoga „T u m a č a“.*)

I.

Čast. 1) honor; počtenje. Mikalja itd. „V s l a v u i v *č'st* i v neizrečennoje veselje i radost“. kralj Stěpan: „Prinesete gospodevi s l a v u i *čast.*“ rkp. o Alexandru. „I bog vi veseli i u *časti* sadrži.“ Monumenta Serbica. „Děvojke su izkop ali *čast* kući. — Neku na *čast* neku na sramotu. — *Čast* vašemu licu (kad je koga sram koju besědu izreći)“. Poslovice. „I hoću mariti, da svako stvorenje Bude uznositi tvû *čast* i p o č t e n j e“. Budinić. „Li Marul nad svima, za reći rič pravu, Najveću *čast* ima i d i k u i s l a v u“. Hektorović. „Tvoja *čast* u s l a v i svuda je procvala“. Isti. „Želim svaki tvoj napridak i p o č t e n j e i *čast*“. Isti. „I za rět istinu, ja za ino ne trudim Neg za *čas'* jedinu, umrěti s kôm žudim, U duga vremena da slove itd.“ Vetranić. „Jer da 'e oni propet bio S dva lupeža jaoh bez *časti*, Kî budući sva stvorio Ne imà česa ní ukrasti“. Bunić-Vučičević. „Da velikoj tvojoj vlasti, Kad ju po prav razaznamo, Božanstvene d i k e i *časti* Podniženo svi podamo“. Palmotić. „Pače željan pri potrebi Za njegovu *čas'* i s l a v u Ustruč'o se tada ne bi Istu izgubit svoju glavu“. Isti. „A zna dobro tvâ dobrota, Da 'e *čas'* srdcu plemenitû Draža od ljudskěh sto života, I od kraljestva svěh na světu“. Isti. „I na zemlji *čast* i s c i n u I s p o m e n u izgubili.“ Ivanišević. „Reče: srićnû budi srića, Dobro dobrû, *čast* p o č t e n û.“ Kanavelić. „Sve su sile mrtve i ničtave Za onoga, koji pravo misli, Te *čast* ljubi više nego glavu“. P. Petrović Njeguš.

2) decus (= ornamentum). Mikalja: „*Čast* naša (t. j. Ljubdrag) ovo mre, stine kako kami.“ Gazarović. „Knez Mikula Zrïnjski, vitez runa zlatâ . . . Pače *čast* krstjanska, d i k a Dalmatinska, Hrabrenost Hrvatska i s l a v a Slovinska.“ Vitezović. „Dubravka, kâ 'e *čas'* i u r e s svěh vila, Pod dipli mojih glas tančac je vodila.“ Gundulić. „Tvoje h v a l e, *časti* i d i k e Svud zpověda crkva sveta.“ Kanavelić.

3) honestas (= virginitas, castitas). Mikalja: „Silnû caru od iztoka Mladjahna se vodim sužna: I čto 'e hudje s toga uzroka; *Časti* môj se bojim

---

*) Na želju g. Kurelca štampa se ovdje jedan odlomak iz njegova tumača sasvim onako, kakovo će biti čitavo djelo. Ured.

Digitized by Google

tužna." Gundulić. „Koju, ćaćko, věrenicu Davaš sinku ti tvojemu? Jednu, koja zarobljena Ne zna stana, ne zna roda; Jednu, koja zapuštena, *Čas'* presvetu iněm podà". Kanavelić. „Rît ću ti, toj ne znaš: Diani divici Obećah moju *čas'*, svih divic božici". Gazarović. „Ja tance ne ljubim, urehu tokoje: *Čast* mû da n' izgubim, mâ misal ovo je". Isti. „Žena, kâ ljubi *čast*, prid noge svej gleda". Isti.

4) solemnitas: „S podobnû *častiju* pokopasmo ga". Transitus (knjiga). „Vazam, slavna svetkovina, Po sredi se približaše, Kû sva Evrienska kraljevina S mnogom *častim* svetkovaše." Palmotić.

5) dignitas, munus. Belostenec i Stulić: „Žuditi *čast* i veličanstvo." Mikalja. „Vu *časti* svoje dobro je vpučen." Belostenec. „U koga *čast*, u toga i oblast". Poslovica Istrianska. „I napisaše *časti* i dohodke banom i hercegom i knezom i satnikom." Kronika Hrvatska. „Grad (t. j. Senj) kî veće od dva vîka Iz kraljevstva svega moga Ovršava *čast* vojnika Na vernosti cara svoga." Vitezović. „Gradi, kojih stečè (t. j. porodica Budrišić) vridnost svidokuju, A *čast*, kû dotečè, počtenje kazuju." Mrnavić. „I dok na *čast* sebe dignu, K nevolji se svakoj prignu". Vlašić. „Saul iskal je óslice otca svoga a ne kraljevsku *čast*." Tom. Mikloušić. „Ni tašte slavice ni mastne *častice*." Poslovice.

6) convivium. Vuk: „Poklisar . . . gde prihodit, u čije ljubo selo, da mu činit *čast*, da mu je vsega dovoljno; n' da oběduje ili večera, i da grede napred u ina sela". Zakonik Dušanov. „Kakav dan, taka *čast*. — Kakav gost, taka *čast* (ili: Da su bolji gosti, bila bi bolja i *čast*). — Kakva mi je *čast* brez cievare? — Kad ideš k vuku na *čast*, povedi psa uza se. — Dózvao ga na *čast* a posadio ga za peć. — Izio pas talambas: rdjava *čast* a golem glas. — Kakva *čast*, taki glas. — Kako u kuma na *časti* (t. j. vsega dost)." Poslovice. „Tu se šalju dva od učenika, da nadju dvor gospodski, da prostru i nakite misto veliko, da priprave janje i ostala potribita za *čast*." Lastrić. „Nit na *časti* k onim idi, Niti kada med nje sidi, Koji meso, svaki po se, Da u družtvu jidu, nose". Vlašić. „K r a v a l j = *čast*, čto svatovi i zvanice nose na svadbu." Isti.

7) cibus n. p. donio kum *čast*. Vuk.

8) honorarium; dar. Mikalja: „Dio ti moj na *čast*". Nalješković. „Život ti moj na *čas'*, a toj mi prisudi". Isti. Angeli diku spevaše, Pastiri mu se klanjaše, Tri kralji *časti* nosaše (sic) I njega tak pozdraviše". Cithara 8corda.

nečast ignominia, probrum; sramota, prěkor. Mikalja i Dellabella: „Kî učinil jest kûgod *nečast* kostem ili moćem svetih". Budinić. „I ta' ljudej, videći da ta' sudac ne biše prez oka, kako prvo biše rekal, otide vas porugan i stideći s mnogû *nečastiju*". Mirakuli (knjiga). „U robstvu er čekat čto mogu neg *nečas'*? I sluga komu ostat neharnû život vàs." Vetranić. „I kâ *nečast* njega kosi Meu ovimi razbojnicî". Vitaljić.

častbina gostbina, čast (u Dubr.). Vuk.

častitelj 1) cultor. Stulić: Bivši vsi nje (t. j. bogorodice) obetni *častitelji*". Alberti. 2) honorans, laudans. Belostenec. 3) gostitelj. Isti.

častnik officialis. Belostenec; vir in dignitate constitutus. Stulić: „Naha-

Digitized by Google

jaše se u to doba *častnik* niki u Toskane, kî dohodke pobiraše cesarove.“ Glavinić. „Vu slavne banske tabule pravice razdelnik iliti assessor postal je (t. j. grof Petar Troil Sermage) vu koje časti vrednoga *častnika* dužnost ’zpunil je.“ Balt. Krčelić.

nečastnik vir inurbanus. Stulić: „I da tako srčba vrlu Plahâ starca ne ustavljaše, *Nečastniku* (t. j. Malhu, sluzi Kajfinomu) na zlo hrlû Života se on hitaše.“ Palmotić.

počast (u Dubr.) honor, reverentia. Vuk i Stulić: „Nynja bo imat prěložiti . . gněv ih na ljubav tvoju, a jarost na *poč’st* tvoju i slavu“. kralj Stěpan. „Carije ljubljahu i carskoju ljuboviju, i *poč’sti* i sanove množahu jemu.“ Isti.

počta reverentia. Vuk: „Bog ti *počtu* udržao (= da si počten. Srěmci).“ U Grblju. „Nu dovedi Strahinića bana . . . Da mu nekn *počtu* učinimo.“ Nar. pěsme Srbske.*)

bezčastije ignominia: „Velikoje *beč’stije* i hulu prijem carstvu svojemu.“ kralj Stěpan.

častan 1) honestus: „I prěbihově v veselji *č’stnom* 12. dnei“. kralj Stěpan. „Žena *č’stna* v domu muža svojego č’stnjejši (vidj 4.) jest bisera takovaja i kamenija dragocěnnago“. Isti. „Těm neka u njoj od ljubavi Probudi se *čas’na* želja, On (t. j. nje otac) razlike igre stavì Od radosti i veselja“. Gundulić. „Bud čoviče *častan*, virno svaka diluj: Napridovat će stan, neka stoji trud tuj“. Gazarović. adv. „*Častno* sěli, počteno ustali“. Poslovica.

2) intactus: „Ona iz ruka mladca oblas’na, Ljubitelja i požudnâ, Da ’e izišla děva *čas’na*, Věrovati stvar je trudna.“ Jos. Betondić. „Za sve (= prem da) od pe’set ni jedinu U noć jednu *častnu* ostavì.“ Jak. Betondić. adv. „Ako te kâ čeka, bog daj da ne kasno Ljuba te dočeka počteno i *častno*“. Lučić.

3) honoratus: „Tko dar nenavidi, *častan* životuje“. Hektorović. „Bud Gajo, Mucio, za gradu poslužit Jak slavni Decio: u b o g — neć’ *častan* bit“. Kaboga.

4) venerabilis (časti dostojan. Mikalja. sanctus. Vuk) n. p. ne spasio me *častni* post! potr’o te *častni* krst! „Klnu se knezu Dubrovačkomu . . u gospoda boga . . u *č’stni* i životvorešti krst.“ Srbulja. „Hodmo, braćo, da im udarimo I s Turcima da se izkoljemo Radi boga i krsta *častnoga*“. Nar. pěs. Srbske. „Iznesoše *častno* jevangjelje“. Iste. „Iz srdca dažʼ plačan kroz oči metaše, Umr’o pokle *častan* pastir se čujaše (t. j. něki kanovnik).“ Gazarović.

5) venerabundus: adv. „Sva gospoda na noge ustala I *častno* se knezu

---

*) Ima još i drugi znamen ovoj rěči, ili, bolje ju reći, ima i druga rěč istoga slika i sluha, i evo joj priměra: „Va to vrime primiri se na ti dan rok od pravde, budući pozvani pred sudce delegate . . . . počtovani otac gospodin Paval, biskup Senjski . . . na *počtu* (suggestio?) gospodina Fra Ivana, opata Dražkoga.“ Acta Croatica.

*

Digitized by Google

poklonila". Nar. pěs. Srb. „Putniče, boga rad, pokli te bog donì, Ovomu grobu sad *častno* se pokloni." Ranjina.

6) solemnis: „I da se imaju po zakonu s. matere crikve Rimske ceremonie *častno* i dostojno podpunoma činiti". biskup Brajković.

7) in dignitate constitutus. Belostenec: „Čuvaj od noža oštroga, Još bolje od muža (= rusticus) *častnoga*: Ar gospon od pluga Oštra je to kuga (humilis qui surgit in altum)". Isti.

8) honorificus, magnificus: „*Častna* haljina sramote ne pokriva". Poslovica. „Něsu li joj bili oholi Grci ti *Častan* grob spravili i t. d.?" Vetranić. „Tko hoće *častno*, ne može lasno. — Ako bude kasno, bit će i *častno*. — Čto je mastnije, to je *častnije*". Poslovice.

nečastan 1) inhonestus, turpis. Mikalja. 2) inverecundus: „Koji jest nestrpljiv, srdit i *nečastan* roditeljem svojim." Budinić.

bezčastan ignominiosus: „Zato kad smo vidili (t. j. mi Turci) Da pomoći nije, A nevernik od svuda Navaljuje, bije; A još k tomu poziva Na dogovor častan (v. 8.) Preteći da ne bude Konac naš *bezčastan* (t. j. Turskoga carstva) itd." arhim. Rajić.

častiv = honorabilis; častan: „*Častivi* te krst pomogao!" Mattei.

nečastiv 1) impius: „Porazi krstom boruštih se s nami, da naviknut (experiantur) *neč'stivi* vrazi, kako možet věra tvoja, gospodi." kralj Stěpan. 2) diabolus; *nečastivi* kaže se město djav'o (da mu se nebi ime spomenulo): „ne popusti, bože, oblasti *nečastivome* i nekrštenome! (Kad se mole bogu). Vuk. „Tako mi bog dušu od *nečastivoga* sačuvao." Poslovice. „Nausti bo *neč'stivyi* dva carja, da oskrbita me (mir Drangsale zu bereiten)." kralj Stěpan. „I ustně moi proklinaetě *neč'stivago*". Brčićeva Chrestomathia.

častben (u Boci) n. p. čověk t. j. koji rado časti; hospitalis. Vuk.

počastljiv observiens: „Da budu bogoljubni i *počastljivi* ovoj pričastnoj kraljici". Bakšić.

častiti 1) honorare; počitati. Mikalja, Belostenec i Vuk. „Ime u taštadi njegovo ne reci, Počtenja zaradi vazda ga *čtidi*." Hektorović. „Tvâ bo ćdu krepostna, dostojna sve časti, Svakoga, tko ju zna, sili da te *časti*." Lučić. „U mlada svâ lěta u pustoš tko rasti, A ne hće čut s'věta a starěh ne *časti*: Kako sud razznat će, istinu i pravu?" Banić-Vučičević. „Pokli u templu kralji ovomu Nosit će ti dare višje Dara od onih, kěm *častiše* Jur te u tem plu-Solinskomu". Gjorgjić.

2) laudibus efferre. Belostenec: „Kî se *časti*, se masti (= mrlja; propria laus sordet)." Kastavci.

3) convivio excipere. Vuk. „Bogatâ je težko darivati i sitâ *častiti*." Poslovica. „*Častiše* se za dva za tri dana, Vino piše i veseliše se". Nar. pěs. „Zove se ova večera golema, začto uzovnici *časte* se na njoj častju toliko velikom itd." Lastrić. (Město *častorati* govori se *čtovati*, te su mu znameni isti koji i glagolu *častiti* n. pr. *čtovati* svoje poglavare, svoje starije itd.

Digitized by Google

„Pak se popeljaše opet na oni stan, Tere se *čtovaše* vino lijuć u žban.“ Marulić).

nečastiti sramotiti. Mikalja.

počastiti 1) venerari. Mikalja. 2) celebrare: „Teku (t. j. Žudije) da blagdan *počaste*“. Palmotić. 3) convivio excipere. Vuk. 4) largiri. Stulić. koga čim n. pr. crevljama, haljinom, konjem, jagnjetom itd. t. j. pokloniti kome čto. Vuk. (Město *počastovati* govori se *počtovati*, frequentissimi usus. Nu još je istini prličnije da je *čtovati* i *počtovati* frequentativum od *čtiti* i *počtiti*. Prvijega oblika priměrom dokazati ne mogu, nu čto je zadnjega, to i danas narod govori *počten* = honoratus i honestus. V. Vukov Rěčnik. U spomenicih davnih dosta mu ima priměrov. Evo jednoga: „Držati i *počtiti* gospodina kralja prijateljski i braniti s pravoga srdca“. One druge poišći u rěčniku Daničićevom, er se nisam rad tudjim perjem kitit Mogu se čuti još i ovi oblici: *čitnut*, *čitat*, *počitat*, *počitovat*, *počitavat*; nu čim se ova zadnja tri s predlogom *po* dosta u životu ozivlju, to mi ih ne treba potvrdjivat, nu je ina s ona prva dva. Cuceri, govoreć o pokladah, piše: „Neka se medju skladněm rodjacima *čitnete* i veselite“. Mišlju da je htio reći: malo i skromno počastite. A Ranjina pěva: „. . od ove vile, kû svak *čita*, Nada sve kâ slove lěpote od svita“).

Zamět. Ćurilov jezik ima *č'st'* honor a *čęst'* pars. Već je po Vuku dokazano, da se *tanko jer* jezika staroga u nas provrglo na *a*, te je po tom zakonu iz *č'st'* postalo *čast*, kako i u tolikih besědah drugih. I stari jezik Češki i on je tu rěč izgovarao bez punâ samoglasnika, te besědu pisao na gluho t. j. bez samo- i bez poluglasnika, ne imav jerov kako jezik crkveni, da ju piše na muklo ili poluglasnikom, kako se može viděti iz ove prilike: „Takéž jich čsti by na male, Kehdyž pomdle moc jich krále (t. j. i njihova čast spadè na manje, čim je kraljeva moć uzela mlednět ili mlitavit). Starobylá Skládánie.*) Poslě istom, kad se poluglasnici ponaduli i zamogli, tanko jer pustì glas, te u Čehov i Rusov propěva na *e*, a u nas na *a*, te s toga u njih kašnje *čest* u nas *čast*. U Čehov taj *e* dosta se rano pojavio, er u spomenutoj knjizi starih spomenikov Čěskih jur nahodju: „Neb se i ještě to stává, že *čest* nravy proměníva (= sed nec hodie novum, quod honoribus mutari soleant mores)“. Ne znam upravo dobe, kad je naš *a* prokljuvao, nu to znam, da još ni sad posvud uhu na dosluh nije, čim po mnogih stranah naroda našega po jugu još izgovora teče, kakvâ mal' da ne mogaše biti dobe Ćurilove.

Nu progovoriv o *časti* koliko trebovaše, o *česti* bude glagolit obilatije; i dao bog progledali oni, koji te besěde zaměnjuju i měšaju, i našemu jeziku ne daju, da u jedinstvu procvate, ako mu je sudjeno cvasti.

---

*) Po zakonu vrste čitati treba *čsti* u jedan slog. I današnji je genitiv u Čehov jednoslog: *cti* (od čest) kako i u Poljakov: czci (od cześć). U nas slovo *a* u rěči *čast* (kako i u rěči *panj*) někako se oduljilo, te nije moglo *a* prosěsti.

Digitized by Google

II.

*Čehnuti**) = odčehnuti. Krčani. — *odčehnuti* gemmas abrumpere, abscindere. Stulić. ramum avello. Vuk. Kad se nekoliko zrna s peteljkama od grozda *očene* (= odčehne). Vuk. trop. „Da ikada ne svrnem, ni ove odluke proměnim ili čtogod od njih *odčehnem*“. Mattei. — *razčehnuti* divello: *razčenuo* (= razčehnuo) vilice. Vuk. — *začehnuti* innectere. Stulić. „Nasloni prste nožne na jedan grum zemlje . . . pogledao grum, na koji bijaše prste nožne *začehnuo*“. Život s. Josafata.

čehati n. p. zelje, perje od kocena ili stebla; decerpere folia a caulibus. Belostenec. — *očehati* n. p. drevo; arborem ramis denudare. Habdelič. n. p. svrž; denudare foliis ramum. Belostenec. *očehavati* ramos frangere. Belostenec.

čenkati = činkati. Stulić. — *izčenkati* sfilacciare; linamentum exlinteo. Mikalja.

čemušati = komušati n. p. kukuruz. Hrvati.

čemihati: „Prekuhaj šest falatcev štokfiša (= drvenjaka) vu slani vodi, otrebi koščice i *razčemihaj*“; Sokačka knjiga.

čihati = činkati. Stulić. *čihati* perje. Federn schleissen. Vuk. *čihati* krpu; Charpie zupfen. Slavonci. — reflex. schleissig werden, na priměr gaće su mu *se čihale*. Senjani. — *izčihati*, enervare, ausmergeln n. p. vàs je *izčihan*. Hrvati. — *načihati* n. p. koliko ste perja *načihale*? — *počihati* n. p. jeste li već one krpe *počihale*? — *razčihati* 1) aufschinden n. p. vse sam si prste *razčihala*. Hrvati. 2) zerstören n. p. bura je vse *razčihala*.“ Primorci.

čimati o. p. *očimati, račzimati* grožđje; sgranellare. Stulić.

čimkati n. p. *odčimkati* meso od kosti; abzupfen. Vuk.

činkati ili *izčinkati* sfilacciare; detexo, ducere fila, decerpere. Mikalja i Stulić.

čahtati (od čahnuti = čehnuti) n. p. *očahtati* izderati; abnützen; logo-

---

*) Mislim, da neima čovjeka, koji bi se veće radovao tumaču Kurelčevu od mene, držim da će riedki iskrenije priznati njegov trud i muku oko naših starina od mene, ali mi dužnost nalaže, da učinim ovdje jednu primjetbu. Razlažuć gosp. Kurelac ovdje posvema za sebe stojeće rieči čьstь i čęstь, kao da jih želi spojiti trećom riečju čehnuti i što je njezina roda, jer da čest (stbg. čęst') dolazi od čehnuti. Neznam, jeda li je ovo istovjetovanje istinito; tko se drži načela etimologičkoga, po kojem se ima najprije paziti na istovjetnost u glasovih, neće dopustiti, da se od čeh-nuti izvodi čęstь; kad se ide najstarijemu historičkomu obliku u trag, tada valja u čehnuti ili česnuti tražiti očevidan korjen čeh, a u čęstь korjen čęd, a to dvoje t. j. čeh-čes-kos i čęd ili čend nespada zajedno, van da je i u čeh nekoč bio nazal, na što bi slutile nekoje rieči ovdje s *n* u korjenu navedene. Ali tada bi u ‚čęhnąti‘, da se može nazal dokazati, bio istom sekundarni korjen čędh, dakle bi svakako ovaj glagol mogao istom za čęst mjesta imati.

V. Jagić.

Digitized by Google

rare. Ant. Mažuranić. „Trudan je konj ovi, na kôm sam dobahtal, Jer 'zgubiv pǫdkovi nohte je *očahtal.*“ Lučić.

česnuti vidj. odčesnuti. — *izčesnuti* n. p. koje udo; slocare; navinuti udo. Mikalja. izviti; eluxare. Belostenec. trop. „To slišavši padè doli, ter dušu *izčesnuvši* podà ju djavlu.“ Glavinić. — *odčesnuti* n. p. veju, svrž. „Naj *odčesne* človek sebe od samoga sebe, naj razluči jednu svoju stranku od druge, naj razdeli dušu od tela“. Reš. — *razčesnuti* lacerare ab invicem, discerpere, avellere. Habdelič, Belostenec i Stulić. „Dveh zeleneh drev vrhunce vkup su privinuli, pak su lotra (= moechi) ali žene (sc. fornicatricis) nogu k jednoga dreva vrhuncu, drugu k drugoga jako privezali; poklam su je privezali, vrhunce su opet razpustili, tak, da se je k njim privezan grešnik na dvoje *razčesnul*“. Habdelič.

česati trans. 1) n. pr. glavu, pectere. Vrančić. comere. Habdelič. n. pr. pusti ju sad, *češe* malu, ne može prijt; takodjer strigilare n. pr. konja. Habdelič i Mikalja: „Badava konja *češeš* ako ga ne zobiš. Slavonci. trop. *česati* kruh; panem comedere, minime laute vivere. Podravci. 2) grattare; frico; kratzen. Mikalja i Vuk: „Kdě te ne svrbi, ne *češi*“. Poslovica. „*Češe* krěsa (= svrčka) neka krěšti (a on to i odveć čini)“. Dubrovčani. trop. tudji srab *česati*; aliena nimio studio curare. Stulić. 3) terere; frotter: „Prvo neg se na počinak leže, golen s flanelom ima se čvrsto *česati.*“ Lalangne. 4) destringere; pflücken, hinabstreifen n. p. cvětje, voće itd. „*česati* masline rukami“. Hvarković. trop. „Nu gledaj Ljubice! . . . Žilji (lilia) kod rožice smiju se veselo; Rože i žilje trgaj, i toj cvitje *češi*, Već se ne odvrtaj, dočim mlada jesi“. Gazarović. — reflex. 1) se fricare: „Kdě koga svrbi, onde *se* i *češe*“. Posl. trop. aliena curare: „Kê su *se* jače *česale* nego ih je srbelo“. Habdelič. 2) po glavi; caput perfricare; sich in den Haaren krauen: „*Češe se* po glavi; išao bi, ali ga svist peče i kaže mu, da je grihota“. M. Hreljković. 3) oko koga; fastidientem simulare. Stulić — *izčesati* 1) n. p. konja; strigili radere. Vuk. 2) effrico n. p. uš iz glave. Vuk. 3) evellere n. p. kad je to čuo, htio si je uha *izčesat* od muke i jada. — *načesati se* n. pr. *načesal se* je kruha; multum jejunavit. Podravci. — *očesati se* 1) se pectere: „Mrzko je bradu odviše gladiti, lase natresati ali *se* gustokrat *očesati.*“ Hižna knjižica. 2) se fricare: „Kada dvoriš: ne *očesaj se*, ne hrakaj, ne kašljaj“. Ista. — *odčesati* (vidj česati sub 4.): „Pak našad lovora, kî je usahao, tri grane *odčeši.*“ Nalješković. — *počesati* 1) depectere n. p. dobro *počesani* lasi. Belostenec. „Kada se ima pričestiti, naj paze stareši, da dete bude od pol noči na tešče, snažno omiveno, *počesano* i nekoliko lepše opravleno“. Hižna knjižica. 2) grattar un poco. Stulić. kratzen wo es juckt. Vuk. n. pr. A. Zar si gladan? B. Jesam. A. *Počeši se* (po trbuhu). — *razčesati* 1) discrimino capillum. Belostenec. 2) aufkratzen; cutem exulcero. Vuk.

češljati 1) findo n. pr. perje. Vuk. 2) pectere. Mikalja i Vuk: „Baš mlim da je (sc. „Tamburaš“, protivnik Hreljkovićev) brez perčina (t. j. da pisac nije vojnik) Jer tko perčin *češljat* znade, Jeda l' takve čupe dade, Kakve star pàs na gaćami Mlim nositi da se srami?“ Došen. 3) carpo (u Habd.

Digitized by Google

česrati) n. p. vunu. Vuk. „Boli Vlahinju peta da ne *češlja* vune“. Poslovica. „*Češlja* kozju vunu (t. j. opor posao radi)“. Dubrovčani. — reflex. sich kämmen: „Grad se plěni a baba *se češlja*“. Poslovica. — *izčešljati* 1) pectino; auskämmen. Vuk 2) n. p. vunu; carpo; rupfen. Vuk. trop. a) decipere, fraudare: „Zastidio se čto ga Bošnjak bez češlja *izčešljà* (= brez britve obrì).“ Jukić. 2) durchhecheln, scharf tadeln; perstringo. Vuk. — reflex. sich durchkämmen: „*Izčešljaj se*, blizu je lopuh.“ Poslovica. *očešljati* izčešljati. Vuk: „Došla bi nedělja i praznik, svaka bi majka svoje déte iznila, umila, vlasi namazala i *očešljala*.“ Mih. Stojanović. — *počešljati* 1) n. p. perje zu Ende schleissen: „Pak razluči sitne pavuljice; a ostalo, sastavivši ditce I čeljadi, *počešljaj* večerom, Stabku čisto razstavivši perom“. Iv. Hreljković. 2) *očešljati*. „Lasno je ćelavu glavu *počešljat* (t. j. groždje potrgat, kad slabo rodi).“ Slavonci. — *prečešljati* = razčešljati: „Kika mu je podrezana I na desnu *počešljana*“. Nar. pěsma Slavonska. — *pročešljati* koga; parum pectere. Stulić i Vuk. — *razčešljati* 1) comam sejungere. 2) depecto. Mikalja. a) vunu; carmino. Mikalja. b) lan: „lana malo *razčešljanâ*“. Hektorović. c) platno; disfilare. Mikalja. — reflex. pettinarsi all' insù o all' ingiù. Stulić. — *začešljati* panni villum crispare. Stulić.

česniti (staroslov. *čeznąti* deficere. Miklošič), spasimare, pereo. Mikalja.

Predjimo sad na samostavnike i priděvnike.

čiha die Charpie. Slavonci. Slavonci (někad die Franse).

čihnji pl. les filamens i les fibres n. pr. vsi *čihnji* su mu videt, tako je *'zčinšan* (ausgefasert, entnervt). Krčani. (K glagolu *'zčinšati* prispodobi slovensko *izčimžati*: „Velikih oštarij me nij volja popisovati, so pač take kakor povsod, da se dobi vse, pa ne vselej frišno, še precej dober kup, pa vse nekako izželo in *izčimžano*, da je malo teka“. Trdina).

činci, izčinci sfilacci; rasile. Mikalja i Stulić. (Slovenci ih zovu *cefranje* město *čehranje*; odtud iz Belostenca *cifra, cifrica, cifrast, cifrati* itd. Prispodobi r e s a i u r e h a i u r e s = frangia; fimbria, ornamentum. Vidj niže *crefuljak*).

činkav-a-o che può sfilacciarsi. Stulić.

čehulja (u Habd. *čeŕulja*) i *čehuljica* 1) pars botryonis. Belostenec. nekoliko zrna s peteljkama, kad se od grozda očene. Vuk. (*čehuljak* dimin. Stulić. *crefuljak*. Primorci). 2) česno: „Vzemi dva žutanjke od jajec v trd kuhaneh, jednu dobro obelenu jabuku, črlenca malo, dve *čehulje* češnjaka, ova vsa drobno stuci, čez sito procedi itd.“ Sokačka knjiga.

česnutje spasmus. Mikalja (*česnut* convulsus. Isti. po tom sudeć kao da je grěšno štampano *česniti* město *česnuti*?)

česni luk (starosl. *česnovit* luk) allium; Knoblauch. Vrančić. věnac ili glavu luka *česnâ*. Stulić.

česno t. j. běloga luka; pars allii. Vuk. (Knoblauchszehe; gousse d' ail).

česan 1) česno luka; spighetto d' aglio. Mikalja i Vuk. 2) allium; běli luk (staroslov. *česnovitъ*). Vuk.

Digitized by Google

češanj (ili *češenj*. Habdelič) allium: „Ja ga pitam od *češnja*, on mi od črlenca odgovarja“. Poslovica. „Ne jedj *češnja* niti boba, Neg se drži doma, boga (ne allia comedas et fabas i. e. ne bellis et judiciis intersis; olim enim in bellum inferebantur allia commeatus militaris; in judiciis fabas esitabant ne obdormiscerent. Hinc apte): „Jesti nećeš *češnja*, boba, Nêsi vreden pravde, boja: Kî je navčen k *češnju*, bobu, On je dober v pravde v boju.“ Belostenec.

češnjak (staroslov. *česn'k*) to isto: „Ne bi nit glavice *češnjaka* od njega dobil.“ Poslovica.

česnica das Weihnachtsbrod. Vuk. (panis frangendus). „Ne lomi se [svaki dan *česnica*.“ Posl.

češljika pettine di venere; scandix. Mikalja.

češljiga carduus. Habdelič i Belostenec.

češljuga fringilla carduelis. Vuk.

češljugovina: „Guščar gradi kolebice od *češljugovine*“. Mih. Stojanović.

česalo 1) scalprum. Vrančić. *česalo* konjsko; strigilis. Vrančić, Mikalja, Habdelič i Belostenec: „Da mu *česalo* i kefu, da si konja zesnaži.“ Valjavec (narod. pripov.) 2) strigilatio: „Konju pranje i *česalo* Krepost daje, ter ne malo.“ Vitezović.

češljuga (u Vuka *kašagija* i *češagija*). Hrvati.

češalj pecten. Mikalja itd. trop. homo pugnax; Raufbold. Primorci n. p. to ti je *češalj*! (Prispodobi Rakuško: ein Kampel, ein Mordkampel).

čěšljanica kudělja, kratkâ vlasa: „kučine ili *češljanice*.“ Mih. Stojanović.

čest 1) pars; Theil n. pr. od *česti* t. j. malo nečto; ima od *česti* n. pr. grozdja, kad rdjavo rodi. Vuk. „Žizn i ot *česti* čudesa prěpodobnoga otca našego Romila“. Srbulja. „I prines' *čest'* jeteru (sc. vsega imetka) pri nogah apostolom položi“. Apostol Šišatovački. „Na vsak bo d'n prošaše i, da ognjem s'žežot tělo jego, ili protešet na četiri ~~česti~~, i povčsit po stignam gradnyim“. kralj Stěpan. „Prijem že prinesennoje jemu zlato, *čest* ništijm' ot'děliv', pročijm že nače zdati kjelije itd.“ Dometian. „Car hvalit' gospoda i svetoga starca . . . blaguju že pače *čest* izbravša i neot'jemljemuju.“ Isti. „I udr'žaše načelstvo tri bratenci: Uglješa i Vlkašin i Gojko vojevoda. I razděliše Srbskuju zemlju na tri *česti*“. Lětopis. „I vazam *čest* jednu križa gospodinova (t. j. Balduin běžeć iz Carigrada) itd.“ Kožičić. „Vsa ili vekša *čest* njih (t. j. knjig crkvenih) popravljena sut“. Isti. „Kî anjel ali človek bil bi zadovoljan (sufficiens) skazati, kolika je najmanja *čest* ali děl od veselja i slave, kâ je totu?“ Transitus. „Jednomu ili drugomu delu ili *česti* pridružena jesu neka poglavja.“ Budinić.

2) pars accipienda: patrimonium, haereditas; Antheil, Erbschaft: „Člověk' někij imě dva syna i reče junějšij ot'cu: Ot'če, dažd' mi *čest'* imenija dostoještuju m'ně; i razděli ima iměnije“. Brčićeva Chrestomathia. „Ašte ne umiju tebe, ne budeši imati *česti* s' mnoju.“ Ista. „Paky že otrok s slzami moljaše se glagolje: v'zmi vsu moju *čest* od domu otca mojego, eže mi dostojit, a nauči me“. kralj Stěpan. „Vzrastšu že jemu do otročini i prijemšu *čest* ot'č'stvija svojego, rekomuju Toplicu itd.“ Isti. „I da jest proklet ot svetih 12 apostol, i da imat *čest* s prědateljem Judoju“. Monumenta Serbica.

Digitized by Google

3) pars danda a) sponte: donum: „Ako poneseš tvoju *čest* (= prilog, prikaz) pred oltar . . . . . ostavi tvoju *čest* pred oltarom, te onda odšedši budi daruval tvoju *čest*“. Petretič. b) lege; tributum: „Da ot toga ne uzemlje protopopa *česti*, n' sve to piskup da uzemlje“. Monumenta Serbica. „I nije nekoliko let od njega (vinograda) cirkvi dohodek ni *čest* išla“. Acta Croatica.

4) pars separata hominum, secta: „Razuměv' že Pav'l', jako jedina *čest* jest Sadukej a druga Farisej, v'zupi v' s'n'mišti itd.“ Apostol Šišatovački.

5) participatio cum aliquo, consortium, communio: „Koji učini nas dostojnih u *čest* ždriba svetih u světlosti“. Budinić. „Ni hoću da mi jest ni da mi bude ikadare nijedne *česti* ni díla s onimi, koji ne drže istu věru.“ Isti.

6) particula a) n. p. zemlje: „Dasmo gospodinu Radosavu i sinu mu, knezu Ivanišu, i njih ostanku u Konavljah četiri delove zemlje, i petoga dela tri *čestí*“. Monumenta Serbica. b) svetoga těla „čim se pričešćuje (u Dubrovniku)“. Vuk.

7) pars adjudicata, sors, fatum a) sudbina nasploh: „Toj hoće *čes*' moja, toj hoće višnja moć“. Vetranić. „Čoviče, ne želi toj, čime *čes*' vlada (der blinde Zufall)“. Ranjina. „I zasve je (= premda je) u višnjoj vlasti Udes *česti* (Schicksalsfügung) od svačije itd.“ Jos. Betondić. „Ah pusti me u pokoju (govori Jelena Paridu) S drúgom, koga *čes*' mi uděli, Drugdě upravi želju tvoju, A mû grabit čas' ne želi.“ Isti. „Za rat, kû nečistivi (= nečastivi; abominaudus) Hrvoj uzdvižè na kralja Ugarskoga Zigmunda, kî verno staše za *čest* krstjansku (für die Christengeschicke einstand; partes Christianorum tuebatur)“. Zakon kapitulski. b) dobra sreća: „Dobra *čest* svaka te sadruži“. Lučić. „Poletě pak lugom (t. j. grlica): po svoj dubravi, Jeda je kdě s drûgom koja *čes*' sastavi“. Vetranić. „Neprijateljske izpred sablje S božjom rukom, s dobrom *česti* Smioni běše bez korablje U crljeno more ulězti“. Palmotić. „Kadgod veće imanje *čest* je onom doněla, Dostojà kî manje, ako paziš děla“. Ferić. c) zla sreća: „To l' protiva mojoj časti (sub 3.) Vrh kê imah pomnju i cinu, Nenadna me nuka upasti *Čes*' (Verhängniss) ljubenu u krivinu (t. j. povrěde ženskoga stida) itd.“ Jak. Betondić. „Ter neka huda *čes*, (Fügung) moj sinko, iz luga Nanesla gusu jes' na tebe bez druga“. Vetranić. „Tko jednom dobar jes', vazda će dobar bit, Ne more prîka *čes*' (ein feindliches Geschick) dobru ćut prominit.“ Isti. „Tad će se kajati i svoju *čes*' kleti, Nu se ne povratì dan, koji proletì“. Čubranović. „Svakomu je od čtete (t. j. ljubav) vrzi je zlom *česti* (= čteta ju odnesla; abeat in malam sortem).“ Bunić-Vučičević.

čestka particella. Stulić. — *čestica* t. j. ona mrvica hlěba, kojom se u vinu pričešćuje. Vuk. „Imat ćete u presvetoj *čestici* krušnoj spasitelja Isukrsta“. Karaula. (U jeziku starom ima i subst. augm. *čęstina* pars. Miklošič, Bildung der Nomina).

očestje (m. odčestje) pars avulsa: „I koje se zvire ubije na čijoj zemlji, ima se dati po pravdi na zemlju *očestje* četvrto.“ Zakon Poljički.

Digitized by Google

pačenak ein Glied an der Ziegen- od. Schafsklaue. Kastavci.*)

čestan 1) particeps: „A ima biti zakletva, da nije *čestan* ni vistan (consapevole)“. Zakon Poljički. 2) particularis: „A ja, bog mi je svědok, nijesam u to ni šijetni ni *čestni* (t. j. krivac, weder der Haupt- noch ein Mitschuldiger; ili, kako Kuzmanić tumači: ja u tom ni pop ni kum).“ Bokelji (na sudu, po Vrčeviću).

pričest, a; die Hostie: „Nu začto je na *pričestu* slika propetoga Isukrsta?“ Bezimenik. „Platno (= il corporale) na komu je bio *pričest* posvećeni, za prikupit svaki odlomak“. Cuceri. „Nemoj srdca bit sumnjivâ (nimis scrupulosus) kad se *pričest* slomi u čemu“. Gjorgjić. — *pričest*, i; 1) coena sacra. Vuk. „I samrtnu *pričest* uzimaju.“ Nar. pěs. Srbske. 2) hostia: „Od potribe je onomu, koji se pričestuje, da spusti tja u želudac, jere drugojačije, da se *pričest* sva u ustih raztopi, ne bi *se* takov pravo *pričestio*“. Hrapić. — *pričestilo*, to isto. Primorci.

pričestje 1) participatio. Daničić. „I blagodět gospoda našego Isus Hrista i ljubi (= amor) boga i otca i *pričestyje* svetago duha budi s vsěmi vami“. s. Sava. 2) panis eucharisticus. Stulić: „I budući se izpovistju i *pričestjem* dobro pokripio.“ Bakšić. — *pričešćenje* to isto. Vuk: „Viděli ste, da redovnik iza svoga *pričešćenja* plitnicom zlatnom brići, za rět ovako, sněžano ono platno“. Cuceri.

učestje 1) communio. Daničić: „I da jest' proklet' v' sij věk' i v' buduštij; i s' Judoju da imat' *učestije*“. Monumenta Serbica. 2) compossessorium. Ant. Mažuranić: „Ako bi kî držal kô blago, niku zemlju, volja niki vinograd ili vrt: od tih bi imel gospodin knez *učestje*“. Zakon Vinodolski.

pričestan 1) particeps. Daničić: „I da smo *pričestni* k Judi, koji proda sina božja“. Monumenta Serbica. „Da je klet carem nebesnim, i da je *pričestan* ljudi pridatelju Hristovu.“ Ista. „Neka vsaki dan bude ni (= nam) davan, *pričestan* i pridružen on spasiteljni plod posvetilišta na križu“. Budinić. 2) ad coenam sacram spectans. Vuk: „I ponesè vina *pričestnoga*“. Nar. pěs. Srbske.

učestan (vidj učestje sub 2.) V. Zakon Vinodolski redak 228, 285.

---

*) Današnjega pašanca ili pašenoga (= ženine sestre muža ὁ σύγγαμβρος) stara pisma zovu *pačnog*: „Ja se zagovaram sudca Petra Karlovića (= protestor contra itd.) i prvo sam se ga zagovaral, za uzrok: da je *pačnog* rečenoga Daroića, a očit je moj neprijatelj.“ Acta Croatica. Prem da su pašanci *pačenuti* kao i prsti na nozi, er su iz jednoga doma nevěste odveli i jednu punicu čtuju, ipak kao da se ne da obraniti slovinstvo pomenute rěči; er kako se k nam doskitao iz Turak *amidža* (stric, amdža) i *dajidža* (ujac, dajy) i *bábo* (otac, baba) i *dida* (děd, dede) i *gjuvegija* (oženja, göjegü) i *kardaš* (brat, karndaš); kako se od Osmanov k nam u Bosnu doklatila i *néna* (stara mati, nine) i *kaduna* (žena, kadyn), tako je mogao i *pačnog* (badžanak) k nam uskočiti. Vsakako: još bi nam saslušat kakvoga etimologa Turskoga. Napomenimo samo, da se *kardaš* nikdě u nas ne govori kao brat nego samo kao prijatelj, drug; kao i naš *brat*, u Magjarov (barátom), samo je to isto, čto i nam Turski brat.

Digitized by Google

pričestnik 1) particeps, socius. Stulić i Daničić: „Ni hoće biti dionik ili *pričestnik* svetosti, kigod jest van ove družine svete.“ Budinić. „Drug ili *pričestnik* nepodobnoga dila.“ Isti. „Da je proklet otcem i sinom itd. i da je *pričestnik* Judi.“ Srbulja. „I da budet *pričcstnik* rekšim: v'zmi, razpni jego“. Ista. 2) hospes sacrae coenae. Vuk: „*Pričestnici* večere gospodnje“. Stěpan Buzetjanin.

pričestiti 1) (act.) komu što; communicare, mittheilen: „Privoli zato bog, dobrote radi, blaženstvo svoje spodobnomu *pričestiti* stvorenju.“ Glavinić. 2) koga, čim; sacram coenam praebere. Vuk. „Njih prisvetim tilom *pričešćahu*, Za njih jošter i boga moljahu“. Nadodatak k Razgovoru ugodn. 3) (neutr.) s kim; communionem habere: „Oni koji obće i *pričešćaju* s prokletim, naime u grihu, radi koga proklet jest.“ Budinić. — reflex. 1) sacram coenam sumo. Vuk „*Pričesti* se Novica i Mirko, I još s njima nekoliko druga“. Nar. pěs. Srbske. „Peta zapovid (crkvena) *pričestiti se* t. j. prijati tilo Isukrstovo“. Komulović. „Zapovida nam vernim u vrime vazmeno *pričešćivati se*“. Glavinić. „Koje su tilo onda krstjani u usta svoja uzimali s vlastitim svojim rukama i sami *se pričešćivali*“. Lipovčić. (c. genit.) Blaženi že star'c (Nemanja) od 7-go dne daže i do pokoja jemu (bis zu seinem Verscheiden) ne okusi hlěba ni vody; t'čiju (= samo) na vsak d'n *pričestaše se* svetyh i preč'stnyh tajin těla i krve gospoda boga i spasa našego Isus Hrista“. s. Sava. 2) komu; adhaerere: „Tomu takovomu ja *se* pridružuju i *pričešćam*“. Budinić.

Zamět. Netreba te toliko pisarije ni prizivanja i saslušavanja drugih narěčaj o stvari, o kojoj su Vuk i Daničič pisali učeno i temeljito, prvi, na kratko u svojem pismu na Savu Tekeliju (na str. 3.) a drugi obilatije u knjizi: „Rat za srbski jezik itd. (od str. 49—58)“. Samo mi je napomenuti, da po mojoj (lasno i grěšnoj) misli dvě č e s t i razaznati treba, kojih jednu razabrasmo, a k drugoj evo sad pristupamo.

III.

Čest-a-o 1) densus; gust. Belostenec i Vuk. „. . . bregovi s *čestêm* lozjem urešeni.“ Palmotić. 2) numerosus: „U skupu krasnû i *čestû* itd.“ Gjorgjić. 3) frequens. Mikalja: „*Česta* kaplja kami izvrti.“ — „*Često* selenje razsulo.“ Posl. „Odtad mi noć i dan uzdasi su *česti*.“ Lučić. — adv. *često* crebro. Vuk.

česta densi frutices; augm. *čestina*. Vuk.

česmina ilex. Mikalja: „Sakrit pod *česminu* masla ću ovde mih.“ Gazarović. „Izatren je s uljem od *česvine* (puno su ga bili).“ Dubrovčani.

čestit-a-o 1) pretiosus, solidus; ausgiebig, tüchtig, gediegen, werthvoll: „Vi znate da mito (Belohnung) od kraljeve krune Čeka me *čestito* i mire prepune“. Lučić. trop. „Brez uzroka tko govori, Taj govori brez pameti; A tko ćuti, pamet kûpi, Da kad počme govoriti, Govor bude bar *čestiti*“. Ad.

Digitized by Google

Filipović. 2) utilis; nasporan; erspriesslich. „Onda ćeš mi iz novoga Dragotina sela moga Čtogod malo iz počela Nosit meda kao pčela Jer drugčije novoselac Niti drugomu niti sebi *Čestit* biti mogao ne bi“. Opivanje biskupa Čolniča (Bošnjake u Djakovštinu naselivšâ). adv. *čestito* n. p. je li čto *čestito*? frugi. Vuk. 3) fortunatus, felix n. p. *čestitâ* koga učiniti; fortunare. Mikalja i Vuk: „Sastaju se s njom rusazi (to jest s Idumeom) Kěh lěposti slike nije, Ravna zemlja koja pazi Put *čestite*' Arabije“. Palmotić. „Dan *čestiti* (t. j. vazam) častit ide“. Isti. „Sveti otac papa Leon X, *čestite* uspomene, u svojěh knjigah ovako govori itd.“ Arkangel Gu-četić. „Jer moleći molju tvoj razum izbrani (t. j. Graciose Lovrinčeve, koludrice) Da mi 'zpuni volju i milost dohrani: Kada se spomene za drugih roditi (= orędovać, fürbitten) Da priloži mene u ta' broj *čestiti*“. Hektorović. „*Čestit* se može rît, ne koga svit ljubi, Nu kî umě necvilit, kad dobra izgubi“. Vetranić.*)

čestmen-a-o (trop.) summus; erhaben. „I jure pokripi od truda davnjenâ Tvoj život prelipi, gospoje *česmena*.“ Lučić.

čestmenit colmo; überschwänglich: „Nà ti moju viru, njom ti se obiću: Ja da ti namiru (zumessen) *česmenitu* sriću“.**)

---

*) Miklošič se domišlja da je *gust* možebit istoga koréna kojega i *čest*. Ja toga ne umiju dokazat, nu ovo několiko priměrov kao da je tomu u prilog. U Hrvatov Ugrinskih *gust* je i *čestit*: „O divojka rožica, odakle si ti? Iz dolnjega varoša, pivarova dći — O *pregosti* klinčac moj, odaklek si ti? Iz gornjega varoša, gospodinov sin“. Nar. pěs. S ovim se někako slažu i ove vrste iz Doše-nove „Jeke“ kdě se ruga „Tamburašu“ protivniku i zlobniku Hreljkovićevû, te mu namišlja lěk uz ove rěči: „Ne liči se kao ljudi Drugi, koji nisu ludi, Da l' konopom on se veže, Dok na trbuh sapet leže; Pak ne prutom ili šakom, Da l' **tojagom** vrlo jakom Upopriko on se miri, Dok se maman poumiri. Likarija to je *gusta*: Al' za ludâ i za pustâ Lîk se bolji nać ne može Neg tojaga priko kože“. A ni Holandezki jezik tomu se ne odpire: „Ik heb dat pad *dikwyls* begaan (*često* ili *gus* okrat otu sam stazu polazio).“ Prispodobi *šuma* i *čestа* te k tomu Poljsko *szumny* stattlich (prem da današnji Poljak za *šumu* već ne zna, nu samo za *šum*); a i *dreča* = **česta**, te u Rajića (Boj zmaja itd. st. 108) „*drečnog* božka Fauna“ ili: „Nekda bil sem *drečen* v boju, Kde su vezda ona leta?“ Danica Zagrebačka. Istina: priměri fonologični tuj bi pretegnuli, nu kocelj-cecelj, krab-crep, kita-četa, kušta-česta, komušati-čemušati, kašagija-češagija toga ne dokazaše, van da je česmina i čestilj to isto drvo?

Onim, koji se nemogu te misli otresti, da *čestit* nije od prilike ono čto ehrsam, napomenimo ove rěči iz Němačke něke knjige, kdě mogu vidět, da *čestit*, ni malo se ne odmaknuv od prvoga znamena, čto mu ga dadoh, ipak se **poneckle** onomu primaknuti može, kudaj oni snube: „einen *untüchtigen* mit **tugend** wollen belegen, ist eben so viel als auf eine kugel nüsse zu legen“. Olearius.

**) Mažuranić Antun pravo se domišlja, da u Lučiću *česmena* stoji za *čestmena*; nu ne bim rekao, kako on sudi, da je ‚čestmen‘ čto i ‚čestit‘, ako i jest istina, da pobliže stoje; a još manje da je ‚čestit‘ = ehrsam; onorevole. Něki Gazibara, Budačanin, odista je bio ‚čestit‘ račar, a Slavonski Maksim odista je bio ‚čestit‘ hajduk; nu nit onomu tatini, što je tolike šibe proletio i za klupu prikovan i šiban izdahnuo; nit ovomu lupežu, što je tolike godine Slavoniju plěnio, itko ne prizna, da su bili ‚častni‘ i ‚počteni‘. A ni to nije istini prilično, da

Digitized by Google

čest, *i* 1) plenitudo, die Fülle: „Nekoga *čestjom* (= punom šakom) nekoga pestjom (bog naděljuje t. j. obilato dariva i oštro bije)". Kastavci. „Ako ovi skroveni plam, kîme ljuvezan Môg srdca u meni sve gori noć i dan, Toli jes' ognjene *časti* da goreći Sve misli studene mogal bi užeći: Kako to, daj mi znat, Nîko moj, s tej sile Da s' ne more sgrijat srdačce mê vile?" Ranjina. „I milosrdja *čest* (plenitudo misericordiarum) njegovâ prohodi Kako će va vik rest, od roda v narodi (k) Svim onim, kîhgodi na zemlji na ovoj Strah njegov obhodi i u njem ćute pokoj". Budinić. „Otvor (revelatio) tvojih sloves pamet prosvitaje, I razumljenja *čes'* umiljenim daje". Isti. „Mâ u mojih rukah mlohavih duša jes' Da' u zabit ne dah zakona tvoga *čes'* (summam legem tuam)". Isti.

2) prosperitas, Glückesfülle (dobra srića. Mikalja): „Tim čekaše (s. Simeun) s naglom svěsti (acerrime exspectans)- Da mu srećni prě dan sine, Da uzrok vidi svoje *česti*, A da taj čas pak premine." Palmotić. „A hoću ti bez varčice Čes' (vidj gornju *čest* sub 7 a) i sriću kazivati: Dvi ćeš rodit mužke glave Mnoge sriće, mnoge *česti*." Čubranović. „Vaj smrti srdita, kako brez uzroka Svakoga čestitâ dosgoniš prî roka; A tkono brez *česti* (in Armuth und Noth) žive ter te išće, Na tvoje dovesti nećeš ga stanišće." Lučić. „Istina ako jes', čověče, da odi Pod suncem svaka *čes'* dohodom odhodi." Gjorgjić. „Nogam' pleše hvale i časti, Tlači i grdi *česti* i sreće." Kanavelić. „Malo lěta nu dok prodju, Sve te lěpe *česti* (Glückeswonnen) odju." Brujerević. „Na ove li *česti* i časti Slěpa srećo uzně mene?" Isti.*)

čestitost 1) intensio; Haupt. force (Vidj III. čest sub 1. onaj priměr iz Ranjine): „*Čestitost* oslova u duzěm je ušima". Poslovica Dubrovačka. 2) fortunae; Glückesgunst: „Ne daj duša da t' se ometa (wanke) Prijatelju s protivnosti (in adversis) Ni da běsti (sich übernehme) s *čestitosti* (in secundis)". Hidja. „Poraz (t. j. trus) koji s prîke sreće Sva ufanja vaša skrati, *Čestitosti* kad najveće Cěnjahote uživati." Bettera. 3) magnificentia; Herrlichkeit: „Orač polu zakopane Tiska ralom ljudske kosti; Pustoš krije dvore i stane I sve prednje *čestitosti* (t. j. Trojanske)". Pet. Božković. „Na ovo u srdcu smućen

je ‚česmenit' = eichenstark, tobože od ‚česmîna' ili ‚česvina'; Steineiche. Nu da je Antun stvar obrnuo te rekao, da ‚česmina' ili ‚česvina' od ‚česmen' i ‚česven' proizhodi, još ga možebiti koji kusac istine odštipnù. Nitko mi ovoga u zlobu ne upiši; er ako je itko tomu rad, da je Lučić světlo ugledao, to sam ja; a ne mogu biti srdca tako pustâ onomu ne zahvalit, koji ga opet ponestalâ na vidik iznes'o. Nu je filologija prava grizlica, i čto stvar bude sitnija, oto na bolje svoje zubce brusi.

*) Toga znamena prilika je pomislit da je bilo i u jeziku Češkom: „Jenž vinu v tom bohu dává Že nerovně ‚čest' zozdává: Zbožie, sílu, krásu, zdravie". Des. káz. bož. „Třetie kázanie božie jest, Slyš chudý i ten jenž jma čest". Ista. Nu počtenju ili časti isti je oblik služio: „Čtvrté božie kázanie jest: Imějte otca a matku v čest". Ista. Prvi je znamen poslě zaměnilo ščestie ili štěstí (adj. ščasten ili šťastný) a čest gen. cti ostade honor (adj. ‚čestný' i ‚poctivý'); čim čest' gen. česti ili částka (adj. ‚částečný') znamenuje pars. Takov je trocěp i u Poljakov: szczęście Glück; cześć die Ehre a część der Theil.

Digitized by Google

svomu Kličě starac pun žalosti: Spomenjivat nevoljnomu Mučno e prednje *čestitosti*". Gundulić.

čestitstvo beatitudo; Glückseligkeit: „Razluči dušu moju od svěh stvarij zemaljskěh . . . čineći ju okusiti sladku manu tvo ga, bogorodice, *čestitstva* vičnjega." Posilović.

čestnik uomo felice; *čestnica* donna felice. Stulić.

čéstiti 1) frequentare; oft brauchen. Vrančič. 2) činiti često; celebrare. „Petli *česte* pozorje je." Posl. Mikalja. 3) superabundare: „Najposlidnja potriba (t. j. nevolja strašnoga suda) nadajti će sve potribe, *čéstiti* hote zala i sciniti se hoće, da su zala vična". Zanotti. — *počestit i* beglücken: „U pohval ditića (t. j. dana božićnoga) htij me 'zveseliti (t. j. ljubo) Tvoga *počestiti* tokoje služicu: Celovom sdružiti k mojemu licu". Mrsić. — *učestiti* i *učestati* iterare, frequentare; oft thun. Stulić i Vuk. n. p. *učestali* pěvci (skoro će svanuti). Vuk. „*Učestili* tatari po putim, Hitro lete k Biogradu Stolnom." Jukić. — *začestiti* fraquenter aliq. agere. Stulić i Vuk. reflex. saepe accidere. Stulić.

čestovati 1) n. p. sakramente; assidue uti. Katekisam. 2) frequentare; „Sija (t. j. dva starca sudca) *čestovahota* dom Joahinov". Missale glag.

čestititi 1) koga; felicem reddere (bescheeren). Stulić: „Nikoga (den einen) bog odsgar razumom *čestiti*, Nikomu drugi dar i milost poškiti (= obfert)." Hektorović. 2) komu; gratulari. Stulić. „Da bih ti *čestitil* i věnčac na glavi." Menčetić. — *očestitit* mit Erfolg krönen: „Gospod gospode tvoju mis'o i tvoje odluke *očestitio*". Luka Stulić.

čestitati gratulari (glücklich preisen). Dellabella i Vuk: „*Čestitam* ti věru tvoju (= das Verlöbniss) Sve čto mogu jače i draže". Gjorgjić.

Digitized by Google

Primjetbe k našoj sintaksi

s gledišta

sravnjujuće gramatike.

Sravnjujuća gramatika indoevropejskih jezika, ima tomu skoro pol vieka, što slavi pobjedu nad prijašnjom posve slučajnom analizom pojedinih jezika; njezin novi nauk rasvietlio je mnogo od prije tamnih stvari, te odkrio takodjer izvan skromnih granica gramatičkih neslućene istine o narodnih odnošajih, o narodnoj srodnosti. Njezin ugled jest tolik, da pred svoje sudište dozivlje tako rekuć sve kolike narode, te jim po sustavu njihova jezika sudi pravicu, prije svega imadu li mjesta i prava u veliko kolo najrazvijenijih naroda ovoga svieta, koje zovu narodi indoevropejskimi iliti arijskimi.

Malo ne sav dosadanji uspjeh u toj nauci ograničen je, izvan znamenitih etimologičkih i leksikalnih radnja, na razglabanje gramatičkih forma, idući putem medjusobna poredjivanja u trag njihovoj prvini. Nu pošto su već ustanovljeni zakoni glasovni, po kojih se izprva jedan oblik rastvorio u mnogo raznolikih današnjih, pošto se dosljednom prispodobom ponajviše doprlo i do idealne predhistoričke zajednice, iz koje se može razložito izvoditi historička razlikost: čeka jošter jedan uzvišeni cilj na konačno riešenje, to jest da se pronadje i znamenovanje onih glasovnih sastavina, onih idealnih gramatičkih forma, što su našąste kao rezultat svega sravnjivanja.

Nevelim, da se nismo već i tomu cilju na blizu dokučili, i u jedincatih slučajih pronašli dovoljan razlog, iz kojega valja tumačiti posebne pojave jezika; ipak su nekoje i najvažnije stvari još posve tamne: zato nestoji sintaksa indoevropskih jezika, koja se bavi znamenovanjem i odatle proizhodećom porabom gramatičkih oblika, za sada još u nikakovu razmjerju prema savršenomu nauku o glasovih i oblicih, dà sravnjujuće sintakse indoevropskih jezika niti neimamo jošter.*)

Gramatičke forme imadu svoj vanjski razlog u zakonih glasovnih: tako bi i njihovo sintaktičko skladanje valjalo da ima svoj nutrnji razlog u zna-

*) G. Curtius veli u „Erläuterungen“ str. 149 o sintaktičkom dielu svoje grčke gramatike ovako: „Za temeljitu preinaku (sc. sintakse) nestaje jošter znanstvenih priprava, osobito bogatih zbirka o sintaktičkoj porabi srodnih jezika . . . . Dok ovako stoji znanstveno iztraživanje, valjalo se je (sc. njemu) i u sintaksi nekako uztezati; samo ondje, gdje analiza forma podaje siguran temelj, ili gdje drugčije shvaćanje o bitnosti i životu jeziku preporuča nova gledišta, smjelo i moralo se je štogod promieniti“.

Digitized by Google

menovanju. Kod oblika valja se uviek pozivati na pravila glasovna, da se dokaže, zašto su onakvi, kakvi jesu: tako bi trebalo, da bude takodjer poraba sintaktična izvedena iz znamenovanja oblika. Tiem bi se načinom vidjelo skroz i skroz, da zamjenito djeluju svi dielovi gramatike: glasovi na oblike, a oblici na svoje skladanje iliti na sintaksu.

Evo jedan primjer takove zamjenitosti. U nekih jezicih dodaje se glagolu, kad neima posebnom riečju izrečena subjekta, dotična osoba zaimena osobnoga; u drugih pako bio bi taj dodatak posve suvišan, van ako je do oprjeke medju dvie razne osobe. Sintaksa posebnih jezika govori o tom pojavu kao faktu, za koji se dalje netraži nikakov razlog. Gdje se piše gramatika latinskoga ili grčkoga jezika, uzmimo n. pr. za Niemca, u svakoj ćete takovoj knjizi naći spomenutu osobitost, da Rimljaninu ili Grku netreba onako uviek pridavati: ego, tu, nos, vos, kao Niemcu: ich, du, wir, ihr; ovo pravilo ili opazka neima više mjesta u sintaksi namienjenoj Hrvatu, jer se naš jezik u tom podudara s latinskim i grčkim. To su na prosto pripoviedani pojavi; nu neće li svakoga, koji ima smisla za jezik, ovakva razlika zanimati? Neće li kadšto doći i da za uzrok pita, zašto je ovdje ovako, ondje onako? dapače ova zanimivost raste, kada se idući putem historičkim uzporede u istoga jezika po dva odsjeka, kao n. pr. jezik starofrancuski, koji netreba, i današnji francuski, koji treba dodatak zaimena osobnih;[1]) ili kada se uzporede razne dobe jezika njemačkoga.

Ovdje imamo jedan slučaj, u kojem je pravilo sintaktičko uzko spojeno sa znamenovanjem osobnih nastavaka: poraba osobnoga zaimena uz glagol u neupravnom je razmjerju sa silom i jakošću osobnih nastavaka. Medju romanskimi jezici najvećma je poremetila i poništila osobne nastavke današnja francuština, i upravo zato ondje se više nemože zaime izostaviti, dočim u talijanskom ili španjolskom jeziku nisu ovi dodatci upravo nuždni, ali su opet mnogo običniji, nego li u starom rimskom jeziku. Svemu je tomu jedan poglaviti uzrok. što je sravnjujuća gramatika dokazala, da su u nastavcih osobnih sadržani elementi zaimena osobnih;[2]) dakle n. p. zna*m*, zna*š*, zna(*t*), to je s gledišta starodavnoga od prilike ono isto, kao da ja sastavim korjen zna sa zaimenom osobnim ovako: zna-*ja*, zna-*ti*, zna-*taj*.[3]) Za staru indo-

---

[1]) Diez rom. Spr. III. 290: „osoba netreba, izvan u francuskom, pobližega označenja zaimenom osobnim; riedko osobito u špan. čini to treća osoba. I starofranc. j. uživa se te slobode, te se još u 16. stol. obćenito govorilo: (je) ne sçay; si (je) sui descolorée; si pitié (tu) n'as; et (il) ne pense; (nous) ne craindrons etc."

[2]) „Osobni nastavci nisu ništa drugo nego s glagolom stopljena zaimena osobna, što su u jezično pradoba jamačno kao samostalne rieči sliedila uz glagol, zatim su izgubila svoj naglas, skratila se i s prednjom riečju stopila u jednu rieč" Schleicher, d. deutsche Spr. 262.

[3]) Točno uzevši: u *znam* jest *m* ostanak od korjena *má*, od kojega imamo gen. mene, dat. meni, akuz. me itd.; u *znaš*, što je već oslabljeno od znaši, a to mjesto znahi ili znâsi, (sr. još jesi) bijaše nekoč nastavak osobni *ti* od istoga korjena, od kojega je zaime druge osobe; u *zna*, što je strveno od

Digitized by Google

evropsku dobu valja uzeti kao podpunu istinu, da ovo danas tako zvano ‚sprezanje' (coniugatio) nebijaše ništa drugo, nego pravo pravcato ‚sastavljenje' (compositio); pak što je u sviesti jezika dublje padalo ono nekoč samostalno znamenovanje zaimenih sastavina, i što se većma satr'o njihov obseg, tim se živahnije osjećalo, da valja gubitak nečim naknaditi. I zbilja se jezik povrati upravo onamo, odakle je izašao bio, t. j. na zaimena osobna.

Kad je pak tečaj burna i uzkolebena jezičnoga života iztrošio nastavke osobne, tako da im je znamenovanje posve potamnjelo; kad je zavladao običaj, da se za podporu i razaznavanje osoba pridade zaime, obori se sva važnost na pomenuti zaimeni pridavak, te se neriedko dogodi i taj neočekivani slučaj, da je osoba gramatička zašla na krivo mjesto, kao n. pr. što u današnjem njemačkom jeziku treća osoba množine ‚s i n d' zastupa i mjesto prve osobe, te se veli: ‚w i r sind' i ‚s i e sind'! Niemac dakle negovori više dan današnji onako, kako mi, kad kažemo: ‚bili s m o': ovdje on niti ima prave, strogo po formi odgovarajuće prve osobe množ., nego stavlja treću ‚s i n d', niti može uzeti sam glagol bez zaimena ‚w i r'.! Pa tako vam je njemački jezik, osobito u narječjih, izkvario još i drugu osobu jedn., zatim prvu i drugu množine, i zato mu treba danas svagdje dodatka zaimenoga.[1])

Silu glagola slovjenskoga dokazuje svako, pak i samo n o v o b u g a r s k o narječje, jer i ono još razlikuje veoma točno nastavke osobne; zato ako mu je u satrenoj d e k l i n a c i j i uztrebalo novih sredstva i pomagala, kao što su ‚člên' i predlozi, neište ih ni malo za k o n j u g a c i j u, niti za razaznavanje gramatičkih osoba u glagola.

Manji dobitak, nego li si bismo željeli, ima za sada sintaksa iz t u m a č e n j a p a d e ž a, jer se njihovo pravo i prvobitno znamenovanje nije jošter do kraja ustanovilo. Sintaktički nauk o padežih nije jošter osnovan ni na kakovu čvrstu načelu. Istinabog velika čest jezikoznanaca prianja za teoriju l o k a l i s t i č k u, uzevši da su se padeži razvili iz najjednostavnijega razmjerja u prostoru, iz znamenovanja mjestnoga; dakle da su u svakoga padeža najstarodavniji oni slučajevi, gdje stoji na pitanje: ‚gdje', ‚kamo' i ‚odakle'. Ovu je teoriju moguće samo donekle braniti, glede nekojih, ne pak sviju padeža, n. pr. jedva će se dati ovako protumačiti akuzativ, kamo li istom nominativ. Riešenje toga pitanja stoji u savezu sa znamenovanjem, što se prisvaja dočetkom padežnim, koji su nekoč jamačno takodjer bili posve samostalni, te je i ‚sklanjati' značilo od prilike ono isto, što ‚sastavljati' osnov s nekom drugom riečicom;[2]) samo da se o njoj jošte niesu složili jezikoslovci,

---

z n a t, nije *t* onaj isti elemenat, koji u drugoj osobi, nego taj *t* jest ostanak od zaimena pokaznoga *ta* ili *taj*. Ovako se sa sravnjujućega gledišta može još dokazati, da je smisao prve osobe množine, kao ‚ja i ti', druge »ti i ti« t. j. ‚vi', treće ‚oni'.

[1]) Na primjer u današnjem „s p r i c h s t" ili ‚f i n d e s t' neogranički je dometnut *t*, m. starijimi primjeri dokazanih ‚f i n d i s' ili ‚s p r i c h e s': sr. Weinhold aleman. Gram. §. 340.

[2]) Ima razloga misliti si neko pradavno vrieme, kad su ljudi samo onako jednu

Digitized by Google

što u istinu znači, pak zato neima ni u tumačenju padeža sklada ni jedinstva.

Valja nam ipak držati, da su za znanstveno iztraživanje o znamenovanju padeža mnogo prilićniji oni jezici, koji imadu po broju više padeža, n. pr. naš hrvatski su šest, s vokativom sedam padeža, nego li, gdje ih manje ima, n. p. jezik njemački su četiri padeža.[1])

Ja ću ovdje samo nešto da kažem za tri padeža: vokativ, nominativ i vokativ, da se na novom primjeru još bolje osvjedočimo, u kolikom savezu stoji razumak gramatičkih oblika s porabom sintaktičkom.

Vokativ strogo uzevši nije nikakov padež, pošto nespada u savez izrječni, dakle mu niti netreba nikakova opredieljenja. I zbilja uzmimo n. pr. ‚b o ž e‘ (mjesto ‚b o g e‘, što je proti fonetičkim pravilom našega jezika); taj oblik, kako dokazuje sravnjujuća gramatika, neima nikakova označenja padežnoga, nego to je čisti osnov, koji odgovara starodavnomu b a g h a;[2]) s pomaknutim pako samoglasom *a* u *o*, odgovara onomu b a g h a naš b o g o. Taj čisti osnov b o g o sačuva se sve do danas u sastavljenih rieči, kano *bogo*r o d i c a, *bogo*m o l j a, *bogo*d u š a n itd. Strogo uzevši, imao bi dakle i naš vokativ glasiti b o g o, ali kako se svaka rieč straga najvećma promienja i tare, pak još k tomu dolazi i jaki naglas prednje slovke: to si je lako iztumačiti, zašto je ovaj konačni drugi *o* o s l a b i o u *e*, dakle mjesto b o g o glasi vokativ b o g e t. j. b o ž e.

Historija raznih jezika dokazuje, da vokativ sve više uzmiče pred nominativom; da jedan primjer spomenem, od imena pridavnih neima danas u slov. jezicih pravoga vokativa, nego sâm nominativ, ali u najstarijih spomenicih nahodi mu se ipak još nekoliko traga, kano u Assem. 57, 9: ‚malověre‘ (ὀλιγόπιστε), 83, 12: ‚bezumьne, (ἄφρων), 114, 35: ‚rabe blagy i věrne‘ (δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ). S druge je strane poznato, da kajkavsko narječje s malimi iz-

---

rieč pristavljali uz drugu; to je ono, što je najveći novijega vremena jezikoznanac W. Humboldt rekao: „l'absence des formes grammaticales rappelle le parler des enfans, qui placent ordinairement les paroles sans le lier suffisamment entr' elles‘.

[1]) Starija gramatika držaše se kod padeža po uzoru lat. jezika broja š e s t, kao največe svetinje; danas nevjeruje u to nitko ništa, pošto je sravnjivanjem jezika dokazano, da se glede padeža jezici neizmjerno razilaze, od najvećega siromaštva t. j. nikakovih padeža, do najvećega bogatstva, n. p. u finskom ima ih ne manje nego p e t n a e s t! Za indoevropske jezike u njihovoj zajednici uzimlju o s a m padeža, dakle osim onieh s e d a m, što su u naših slov. jezicih, jošter osmi ablativ. Zato se tim više znamenovanja nakupilo u jedan padež, čim je u kojem jeziku njihov ukupni broj manji: tako zastupa lat. ablativ funkcije svoje i povrh toga još od lokala i instrumentala; grčki dativ zastupa sebe, instrumental i lokal, a genitiv izvan sebe još ablativ. I u našem jeziku ima genitiv još i vriednost ablativa. To su tako zvani s i n k r e t i s t i č k i padeži: Pott et. Forsch. I. 16, Curtius Erläut. 160.

[2]) Podpuno ovako uzčuvao se oblik u starom jeziku zendaveste i s istim znamenovanjem: Justi Handb. d. Zendsprache str. 209 s. v. U sanskritu znači b h a g a s ‚bogatstvo‘, sr. naše rieči: b o g-a t, n e-b o g, u vokativu n e b o r e m. n e b o ž e itd.

Digitized by Google

nimkami vokativa nigdje više neima, dakle ni kod samostavnih imena; n. p. u „Lizimakushu" čitamo: ‚kaj tê je, o kraly, tak jako v pervém sznu zmutiti moglo?' i opet: ‚kralicza! kajszimi pak novoga zkuhala y pripravila?' itd

Poznavajući ovako s više strana sudbinu vokativa, mora svakomu udariti u oči, da se u našem narodnom pjesničtvu taj padež ne samo sačuvao, nego još gdješto zamienio i funkciju nominativa preuzeo (gl. Veber. skladnja § 12, Daničić, sintaksa str. 553)! Medjutim na to valja umah primietiti, da ono nije pravi vokativ, već je stihu trebala jedna slovka više, pa kako će si narodno mjerilo lakše pomoći, nego li da zamieni oblik nominativni nekim indiferentnim, ali za jednu slovku dužim oblikom? a tu se kao sam od sebe nudja oblik vokativni! Da je tomu zbilja tako, očevidnim su dokazom oni vokativi, koji ni za jednu slovku nenarastu, pak jih zato narodna pjesma netreba; t. j. drugimi riečmi govoreć, ona zamjena nominativa tobožnjim vokativom jest ograničena samo na prvu deklinaciju. N. pr. u narod. pj. Vuk. I. 554 (str. 610) čitamo ovakov stih: ‚pak dozivlje beg*a* gospodin*a*'; da bi mogao ovaj mjerilu one pjesme obikli ritam ostati i u nominativu, pomože si pjesma vokativom: ‚kad to čuo bež*e* gospodin*e*'; nasuprot da vidimo isti stih s drugim subjektom: ‚kad to čula stara njena majka', ili ‚kad to čula begovicà mlada': zašto ovdje neima vokativa: ‚majko' ili ‚begovice'? Doista zato, što nebi po mjerilo i stih nikakve koristi bilo! Dakle niti ono zamjenjivanje kod prve deklinacije nije za volju padeža, već za volju broja slovaka. A tomu ima analognih slučajeva više; na primjer u stihovih: ‚Ovce pase Zećanin*e* Pavl*e* || Po širokom polju Demovskom*e*', ili: ‚jest*e* njemu tama dodijala', ili: ‚štono bješe za njim*e* vojvoda' itd.

Da se povratimo k rieči *bog*. Ovdje, kako je danas, ne samo što neima nominativ nikakova označenja, nego je dapače odpao još i k osnovu spadajući, gori spomenuti, samoglas *o/e*, kojemu se u starobug. jeziku nalazi barem trag u poluglasu ъ: bogъ. Ciela je istina, da ovaj ъ n. p. u bogъ nije uviek onako od dangube stajao, kao dan današnji u ruskom, i na koliko ga još pišu, u našem srbskom jeziku; već je nekoč čuvao uspomenu podpunoga osnova, a taj se je svršivao najprije na samoglas, i kasnije istom na poluglas. Niti bogъ dakle neima više nikakova znaka padežnoga, nego sravnjujuća gramatika dokazuje,[1]) da se u nadhistoričko doba indoevropskih jezika ovakovu osnovu, kao što je bagha — bogo, dodavala za znak nominativa slovka *sa*, odakle posta u histor. doba u kraće samo jedan *s*. A što je taj *s*, koji se uzčuvao u grčkom nominativu jednine, n. pr. θεό-ς, u lat. n. pr. deu-*s*, u gotskom nominativu n. pr. dag-*s* (tag) i t. d.? O tom neima sumnje, da je to zaime pokazno treće osobe, srodno našemu sa(j) — ta(j), u gr. ὁ-τοῦ, ἡ-τῆς itd.[2])

---

[1]) Sr. Bopp, Vergl. Gr. I. str. 277; Schleicher Compend. §. 246. Grassman u Kuhn, Zeitschr. XII. str. 245.

[2]) Kao što u grč. j. genit. τοῦ itd. odgovara nominativ ὁ, ἡ, tako i u sanskritu ima nom. *sa*, *sâ*, ali akuzativ: *tam*, *tâm* (Bopp, Krit. Gr. 244); naše zaime *saj*

Digitized by Google

Eto vidimo, da je naš pak i svaki indoevropski jezik, kad mu je valjalo pobliže označiti onu rieč u izrjeci, o kojoj se kao subjektu nešto izriče, sastavío osnov imena sa zaimenom pokaznim: taj, i to se je kasnije sraslo u jednu rieč kao prvi padež, kao nominativ jednine. Ali što je puno zanimivije, mi ćemo naći opet i ovdje, kao kod nastavaka osobnih, da se jezici u kasno historičko doba preporadjaju i obnovljuju sasvim istim putem, kojim su pošli bili u vrieme predhistoričko; mi ćemo naći, da se jezici u razno doba ali pod istimi okolnostmi laćaju jednih te istih sredstva: za dokaz ove u jezikoslovnom iztraživanju preznamenite istine, po kojoj se od današnjih, tako rekuć pred našima očima bivajućih promjena smije zaključivati na samu davnu prošlost i tadanje promjene, navesti ću iz domaćega slovjenskoga života primjer narječja novobugarskoga. Onako najme, kao što sravnjujuća gramatika zaključuje, da je nominativ jednine izprva sastavljen bio od osnova i zaimena pokaznoga, t. j. da u θεός ili deus imadu prvobitno dvie samostalne rieči θεο-ς(a), deu-s(a), upravo tim putem tvori i sastavlja nova bugarština imena samostavna sa zaimenom pokaznim tъ, koje je u nje spalo do prostoga ‚člêna'; dakle: grěho-tъ, obrazo-tъ[1]) slaže se formalno sasvim s ἄνθρωπο-ς, mundu-s itd.

Što je kasnije, kao n. pr. u našem sadanjem hrvatskom jeziku, znak padežni za nom. jednine nestao, dapače i osnovni samoglas posve izčeznuo, to neima nikakovih dalje posljedica za sam nominativ: on osta ipak gospodar čitave izrjeke, i to toli silan i mogućan, da mu se mora uklanjati s puta svaki drugi padež, ako bi mu smetao. Taj udes zaprieti u slov. jezicih akuzativu, koji je jatomice propao samo zato, što je na putu stajao nominativu. N. pr. kad se kaže izrjeka: ‚bog stvori sviet', ovdje stoje subjekt ‚bog' i objekt ‚sviet' sasma jedno prema drugomu, njihov medjusobni razmjer nije vidivim načinom označen, nego leži u smislu obiju rieči, koji nedopušta, da se razmjer izvrne, te ‚sviet' uzme za subjekt. a ‚bog' za objekt. Ali da rečemo: ‚otac ljubi sin', što bi s formalnoga gledišta posve odgovaralo prije navedenoj izrjeci, ovdje nebrani više smisao pravoga razmjera, niti se zna, što je subjekt, što li objekt, pak zato su ovakve izrjeke i u najstarijem jeziku slovjenskom, osobito ako je akuzativ bez predloga, veoma riedke, kano n. pr. u spom. Ostrom. ili redje u Assem. itd. (sr. uvod k Assem. izd. str. XLIV). Što ovakovih slučajeva još ima, kao u starobugarskom, staroruskom, staropoljskom i staročeskom jeziku,[2]) svjedoci su iz one prelazne dobe, kada je

---

(stbg. сь) prispodobio sam samo za volju veće razumljivosti, znajući inače, da je njegova pravda još u sudca, da ga jedni (n. pr. Schleicher itd.) uzporedjuju sa zaimenom upitnim, drugi s pokaznim *sja*; sr. Bopp, V. Gr. II. 156—159, Kuhn Zeitschr. VII. 38, Beiträge III. 107: ja volim tumačenje Boppovo.

[1]) U tom se s našim bugarskim narječjem slaže još i rumunjski jezik, kojí od romanskih jezika jedini artikul zapostavlja; dakle iz lat. ‚ille annus' razvi se tal. ‚il anno', špan. ‚el año', portug. ‚o anno', provenc. ‚l(o) ans', franc. ‚l'an', ali rumunjski: ‚anul'. Diez. rom. Spr. II. str. 50—51.

[2]) Za staroruski i današnji pokrajinski ruski ima mnogo primjera s predlozi (Bu-

Digitized by Google

već pravi akuzativ izgubio silu i znamenovanje, ali njegov zamjenik (genitiv) nije si jošter puta prokrčio bio, kao u naše doba.

Akuzativ je, velim, izgubio silu i znamenovanje, i to upravo onako, kako sam gori protumačio, da današnji nominativ nije ono, što je nekoč bio. Za pravi znak akuzativa uzima sravnjujuća gramatika *m* ili *am*, a s gledišta slovjenskoga može se reći *n* ili *on*, pak je sva prilika, da taj *n* (*on*) stoji u savezu s poznatim slovjenskim zaimenom *on*;[1]) dakle po tom bio bi objekt u izrjeci, kao predmet dalji, izvan subjekta stojeći, na koji smjera čin glagola, označen tako, da se osnov imena sastavi sa zaimenom pokaznim ‚on'. Kao što o nominativu ‚b o g' znademo, što sve ovoj rieči fali, da bude sa sravnjujućega gledišta padež onako podpun, kako je u staroindijskom ‚b a g h a s': tako valja znati i za akuzativ ‚b o g', da mu odgovara oblik: ‚b a g h a m'; jedanput dakle (kao nominativ): b o g-t a j, drugi put (kao akuzativ): b o g-o n, ili u izrjeci ‚bog stvori sviet' bilo bi podpuno ovako: ‚bog-taj stvori sviet-on'!

Ovimi znakovi prvoga i četvrtoga padeža bješe izprva dovoljno označena svaka rieč u razmjeru padežnom; kasnije, kada se iztr'o nominativ i akuzativ, valjalo je da se akuzativ ukloni nominativu, gdje je god razumljivost zahtievala. To on i učini, ustupiv svoje mjesto g e n i t i v u. Medjutim upravo u tom zamjenjivanju pravoga akuzativa genitivom, što je stvar sintaktička, vidi se veliki savez medju o b l i c i i s i n t a k s o m. Jer da pitamo, gdje je akuzativ ustupio mjesto genitivu? Samo ondje, gdje je zahtievao o b l i k t. j. njegova podpuna jednakost s nominativom, pak je povrh toga značila rieč osobu ili stvar živu, koja bi se k činu u izrjeci lako mogla i za subjekt uzeti.

U izrjeci dakle ‚muž ljubi ženu' osta jezik vjeran pravomu akuzativu ‚ž e n u', starobug. ž e n ą (t. j. ž e n *an*: femin*am*), jer se njegov oblik očito razlikuje od nominativa ‚ž e n a', ali u izrjeci ‚otac ljubi sin' mora akuzativ radi svoga oblika pasti, i njegovo mjesto zauze genitiv: ‚s i n a'! Tko nevidi u tom očita dokaza, da se zakoni sintaktički ravnaju po sudbini oblika?

Ova istina, da je u nas sada genitiv rieči m. sp. prve deklinacije u jednini preuzeo službu akuzativa, što se u nekojih slov. jezicih proteglo takodjer na množinu,[2]) ograničuje djelokrug padeža onako, kao kada mora grčki jezik

slajev, I. 204); za staropoljski valja to isto, pak se još i danas govori: i ś ć z a m ą ž, b r a t z a b r a t itd. (Małecki § 126), o staročeskom dokazuje isto Šafařik (početk. 31.); u nas je provincializam: ‚i t i z a m u ž', a nežive više u sviesti narodnoj ‚za bog', odakle je postao predlog ‚zbog', koji se ni po najstrožoj etimologičnosti nesmije pisati sa *s*: *s* b o g. Sr. poljski p r z e b ó g.

[1]) Schleicher, Form d. indog. Spr. § 249., i Grassman u Kuhn's Zeitschr. 12, 248 misle na pronominalni korjen a m u, koji znači ‚on'.

[2]) Na primjer u jeziku p o l j s k o m, gdje ta stvar ovako stoji: za pravi akuzativ jednine, osim nekoliko onakovih slučajeva, kao što su sprieda napomenuti, neima više primjera: ali pravi akuzativ množine življaše sve do konca XVII. vieka, te što se danas kaže: ‚m i ł u j e m y o j c ó w i z w i e r z c h n i k ó w n a s z y c h govorahu i pisahu od prije: ‚m i ł u j e m y o j c e i z w i e r z c h n i k i n a s z e' itd.

Digitized by Google

samo trima padežima: genitivom, dativom i akuzativom izcrpiti i izreći sve ono, što je lat. jezik protegao na pet, slovjenski u obće na šest, sanskritski na sedam padeža, (pribrojiv vokativ svagdje po jedan više).

Ako li je pak istina, da u izrjeci: ‚otac ljubi sina' ima s obzirom na pravo znamenovanje slov. padeža druga sintaksa, nego li n. p. u lat.: ‚pater amat filium', onako n. pr. kao što neće nitko kazati, da je ista sintaktička konstrukcija u χρῆσθαί τινι i lat. ‚uti aliquo' — to se već odavle može zaključiti, koli je težko u razložita pravila svesti sintaktičku stranu jezika! Za isti logički razmjer ima često posve različit ili protivan razmjer gramatički; dakako jer se kategorije gramatičke neslažu s logičkimi, što je htjela da dokaže škola Beckerova.[1]) Zato je ubitačno po jezik, ako se pojedini pojavi njegova života, mjesto što bi jim se uzrok tražio u njem samom i njegovu vlastitu gramatičkom ustavu, natežu i navlače na sustav logički,[2]) ili ako se, što je obična pogrješka empiričkih gramatika, grade pravila za jedan jezik po primjeru drugoga kojega, ponajviše klasičkoga, n. pr. latinskoga jezika, a što neće da se poda onamo, pod tudji jaram, to bude nemilice zabačeno i osudjeno.[3])

Małecki Gram. § 639. Taj isti pojav opetuje se u jeziku veliko- i maloruskom (Buslajev Op. I. 204), i u lužičkosrbskom.

[1]) Beckera pobija dubokoumnim načinom Steinthal u knjizi: ‚Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander'. U tom učenom, ali vrlo zanimivom djelu, osobito je čitanja vriedan odsjek: ‚ist die Sprache logisch?' str. 215—224.

[2]) Vriedno je čuti rieči G. Curtius-a o toj istoj stvari s obzirom na njegovu gramatiku, Erläuterungen 150: ‚One jezične kategorije, načini mišljenja, razmjeri izrjeka, i kako već sve to po gramatikah zovu, na što se nekoč velika važnost polagala, a stranom još i sada polaže, osnivaju se na mnienju, da je mišljenje bilo gotovo prije jezika, da su jezični oblici proizvod oštroumnoga razmišljanja, da su izum pojedinaca, utemeljitelja jezika, nekoč tako zvanih *inventores, constitutores sermonis*. Ovo nazorom prošloga stoljeća dolikujuće shvaćanje temeljito je oprovrgnuto dubokimi iztraživanji W. Humboldta i oniem, što iza njega iznese na vidjelo jezikoznanstvo u najobširnijem razumku ove rieči... Mišljenje razvilo se istom na jeziku i uz jezik, forme mišljenja istom uz forme te iz forma jezičnih načinom posve narodnim, instruktivnim. Zato niti poraba sintaktička, kao u drugih sferah sve što je postalo, neda se sputiti u logički formalizam, već se može pojmiti samo iztraživanjem historičkim, i ako se pravo shvati razvitak jezični.'

[3]) Ja ću iz naše „ilirske skladnje“ za primjer navesti jedan takov slučaj, gdje držim, da se tumačenje nekreće u granicah gramatičkih — a to je razlika medju atributom i epitetom (§ 4, str. 5). Ono logičko razlaganje o ‚istinitosti' ili ‚laživosti' izrjeke, kada bi se ‚epitet' izostavio, nespada mislim nikako u gramatiku, neima niti saveza sa stavljanjem imena pridavnoga uz samostavno, niti razloga u obliku imena pridavnoga; o istinitosti izrjeke nesmije da sudi gramatika, koja dapače svakomu dovoljno potvrdjuje, da se sa sintaktične strane može posve pravilno izreći i najveći nesmisao, n. pr. sa gledišta gramatičkoga nemože se ništa prigovoriti ovakovoj izrjeci: ‚ovaj okrugli toranj jest četverouglast'! Ako dakle njemačka gramatika neima povoda, da razlikuje epitet od atributa, premda bi se i ondje reklo: ‚ein grosser Alexander': velik Aleksander,

Digitized by Google

U ostalom niti se nemože mnogo pogriešiti kod sintaktičkoga nauka o padežih; jer konačno nije težko razlikovati šest padeža, posakupiti pojedine slučaje te ih po nekoj srodnosti u znamenovanju razvrstiti. O principu razdieljenja može biti mnogo pravde, ali za sada bez uspjeha, dok se sigurnije neudje u trag pravomu, na formalnoj sastavini osnovanomu znamenovanju padeža. Tko prianja za teoriju lokalističku, mora svagdje gledati da na čelo stavi znamenovanje mjesta ili vremena: ali se to jedva može do kraja izvesti; n. pr. već po onom, kako sam tumačio postanak akuzativa, težko je pristati, da bi taj padež išta prije naznačivao bio, nego li prosto objekt glagola. Zato ja posve odobravam, što se u skladnji Veberovoj, u Sintaksi Daničićevoj itd. uzima akuzativ najprije i najpoglavitije za padež objekta. S druge strane zahtieva već srodni izvor obiju padeža, da u sintaksi iza nominativa kao subjekta namah sliedi akuzativ, kao objekt. Iza akuzativa pako najrazložitije će sliediti lokal, o kojem neima sumnje, da mu je pravo znamenovanje mjestno, i to mirovanje u mjestu. Prema tomu imat će se u drugom izdanju „ilirske skladnje" za naše gimnazije nešto točnije označiti njegova vriednost. Znamenito nadalje, u kolikom se doticaju nalazi s lokalom dativ; vriedno je sjetiti se toga, da je u kasno historičko doba naš jezik preinačio takodjer oblik lokala jednine sasvim po dativu, dočim je od prije velika razlika bila medju (lokalom) bozê i (dativom) bogu. Sravnjujuća gramatika ima još više dokaza za srodnost medju ova dva padeža.

Jedan od najbogatijih ali svakako i najtamnijih padeža jest genitiv. U slovj. genitiva sadržaje se još i znamenovanje pravoga ablativa; odatle tako djer povod genitivu s mnogimi predlozi, što valja uzeti da odgovara ablativu latinskomu, pak je dokazano, da su si bili s formalnoga gledišta ovi padeži veoma na blizu.[1])

Razgovietniji jest instrumental toli po svojoj formalnoj koli po sintaktičkoj naravi; ali pod taj padež nespadaju ovaki primjeri: ‚ljetos', ‚zimus', ‚jesenas' (ovi oblici pogrješno su pod instrumentalom spomenuti u

---

‚der grosse Alexander': veliki Aleksander, i ‚Alexander der Grosse': Aleksander veliki; ako toga nečine niti drugi jezici, da bi najme uz ‚atribut' i ‚apoziciju' jošter štogod trećega uzimali: to držim s istih razloga i kod nas za nepotrebito, da se za onaj jedan slučaj, gdje stoji ime pridavno ponajviše kao historički nadimak u izvjestnom obliku i za imenom samostavnim, n. pr. ‚Aleksander Veliki', stvara kakova posebna nomenklatura, nego ja pristajem sasvim uz obične gramatike grčke, latinske i njemačke, koje bi tomu nadjenule ime ‚apozicije'. Da je to istina, vidi se već odatle, što se nemože razlika praviti medju ovakva dva primjera: ‚Fabius Cunctator' i ‚Alexander Magnus'; ako je dakle ‚cunctator' apozicija ali u formi imena samostavnoga, to je jamačno i ‚magnus' apozicija u formi imena pridavnoga. Pronadje li g. sastavitelj „ilirske skladnje", da može uz ovo tumačenje pristati, to će biti tim bolje, da se u drugom izdanju ovakova promjena učini, što će na taj način skladnja hrv. jezika doći u bolji sklad s ostalimi inojezičnimi gramatikami.

[1]) O tom padežu napose ima temeljita razprava od Hattale u Čas. č. mus. god. 1857 i 1858, koje nesmije nitko mimoići kod pisanja slov. sintakse.

Digitized by Google

ilir. skladnji str. 41), što su pravi pravcati akuzativi vremena, na pitanje: kada? sa zaimenom sь=saj, tako da starinskomu obliku ,noćas' posvema odgovara razgovietniji ali noviji: ,tu noć'.

Mnogo je važnija i mnogo teža druga strana naše sintakse, to jest nauk o glagolu.[1])

Kolika je — da umah s onim izadjem, što je najvažnije — u nas nevolja s gramatičkimi načini? I to sve samo zato, što se većma gleda na grčki, latinski i njemački jezik itd., nego li na sam domaći.

Po logičkih kategorijah modaliteta čin neki ili zbilja jest, ili može biti ili mora biti.[2]) Kad bi jezik bio samo kao kakvo pokrivalo logike, da su kategorije gramatičke što i logičke, to bi valjalo, da svaki jezik ima upravo ovoliko načina i ništa više niti manje: jedan, što bi naznačivao, da nešto zbilja jest (dakle indikativ); drugi, koji bi naznačivao, da nešto može biti (dakle konjunktiv); treći za ono, što mora biti (dakle imperativ).

Po običnom razlikovanju[3]) latinskih načina drži se zbilja ovoga razdieljenja jezik latinski; ali zašto? znamo, da se latinska gramatika razvila sasvim po grčkoj: pita se dakle, jesu li lat. gramatici samo sliepo sliedili grčke? To nisu, jer bi drugačije svakako bili uvukli u svoju gramatiku i grčki optativ, a ipak neučiniše toga! Zašto vele dakle Grci, da uz konjunktiv imadu i optativ? Ovo pitanje stoji u najtiesnijem savezu s obćenitim drugim: kako se u jeziku ukazuje način? kojimi sredstvi iznosi jezik razliku načina na vidjelo? po čem razpoznajemo načine?

Odgovor na ovo pitanje može opredieliti i za naš jezik žalibog još neustanovljeni[4]) broj načina: zato ću ja ovdje u kratko preko primjera tu stvar raztumačiti.

Tko uzporedi 2. osobu mn. sad. vrem. indikativa *,vehitis'* s 2. osobom množ. sad. vrem. konjunktiva: *,vehatis'*, ili tko uzporedi grčke oblike: ,λέγετε' (indikativ), λέγητε (konjunktiv), λέγοιτε (optativ), mora umah da uvidi, da je u ta dva jezika razlika medju načinâ vidiva, da je to jezik smjestio medju korjen ili osnov od glagola i nastavak osobni. Uz pomoć sravnjujuće

---

[1]) Bilo bi, čini mi se, suvišno istom napominjati, da se i u našoj gramatičkoj literaturi živo osjeća razlika medju sintaktičkim naukom o padežih, za koji imamo uzorno djelo Daničićevo, i naukom o glagolu, koji još nije svršen. A ipak, ako išta, to nam treba onakov drugi dio sintakse, kao što je Daničićev obširni nauk o padežih: za sada najprije malo umovanja a mnogo primjera — to je temelj. na kojem se može sigurno graditi.

[2]) Sr. Heyse Syst. d. Sprachw. § 211. Tobler u Zeitschr. f. Völkerpsych. II. 31.

[3]) Velim po običnom razlikovanju, jer je s etimologičkoga gledišta lat. jezik pomiešao pravi konjunktiv s optativom; n. pr. po etimologičkoj analizi nije ,amem' konjunktiv, već optativ. Sr. Schleicher Comp. str. 542.

[4]) Da to nije pretjerano, već prava istina, dokazat će sliedeći primjeri: Babukić. (il. slov. § 54) broji četiri načina: pokazni, *vezni, pogodbeni*, zapovědni; Mažuranić (slov. hèrv. § 153) broji i opet četiri, ali drugačije: pokazni, *moćni, željni*, zapovědni. Veber (ilir. skladnja § 49) navadja ovakove načine: indikativ, *odnosni, optativ*. imperativ. Veber (slov. za četv. razr. § 29) nabraja pet načina: pokazni, *moćni, pogodbeni, željni*, zapovědni.

Digitized by Google

gramatike znamo, da to tako biva, da se u indikativu medju osnov sad. vremena i osobne nastavke ništa nestavlja, to će reći: jezici indoevropski uzeše, da za indikativ netreba nikakova posebna znaka i obilježja, indikativ odlikuje se samo tim, što neima ništa u sebi do osnova i osobnih nastavaka; nasuprot za konjunktiv uvršćen je medju osnov i osobne nastavke, kako sravnjujuća gramatika dokazuje, jedan *a*, n. pr. u ‚vêdah' — narječju staroind. jezika ima druga osoba jedn. u konjunktivu asasi (sis) prema indikativu asi (m. as-si, kao naš *jesi* m. jessi), treća osoba jednine u konjunktivu asati (sit) prema indikativu asti (naški *jest*).[1] Gdje bi se već u sad. vrem. indikativa osnov glagolni pred osobnimi nastavci svršivao na samoglas *a*, ondje se je usljed toga taj osnovni samoglas produžio u *â*, kao n. pr. u indikativu 3. os. jedn. patati (cadit, πίπτει), u konjunktivu 3. os. jedn. patâti (cadat, πίπτῃ t. j. πίπτη-ι). Odatle proizhodi u grčkom jeziku dužina osnovnoga samoglasa za konjunktiv, kano ti: λέγωμεν (prema λέγομεν), λέγητε (prema λέγετε) itd.; u lat. pako jeziku vidi se još očitije onaj gori spomenuti biljeg konjunktiva u formah, kano: ferâtis prema fertis, moneas prema mones, audiat prema audit itd.

Uzmimo prema tomu jedan primjer: ‚discitis', διδάσκετε, ‚učite' druga je osoba mn. sad. vrem. indikativa, naznačuje po logici čin, koji zbilja jest; prenesemo li taj čin u modalitet objektivne mogućnosti, t. j. po logici svakako u konjunktiv, učiniv ga ovisnim o drugom činu, n. pr. o glagolu nagovarati: sad će se prema promienjenoj kategoriji logičkoj u lat. jeziku promieniti zbilja i gram. način: ‚hortor, ut discatis', ali je to samo slučajno i za jedan jezik valjano, nipošto za sve, niti bi dopušteno bilo, odatle što uz ‚hortor' u lat. sliedi konjunktiv, zaključivati, da to mora tako biti u ostalih jezicih. Jer već n. pr. u grčkom jeziku može osim konjunktiva stojati za hist. vremeni i optativ, pače kod veznika ὡς i ὅπως veoma rado futurum indikativa ili najposlije i infinitiv; a u nas ostaje sasvim bez promjene indikativ: ‚nagovaram vas, da učite'.

Kao što dakle nebi po naravi lat. gramatike nikomu palo na um, da govori o konjunktivu, kad bi se, uzmimo za primjer, smjelo reći: ‚hortor ut discitis', već gramat. latinska ima u samom obliku razloga, što veli, da poslije glagola ‚nagovaranja' sliedi konjunktiv: isto bi tako pogrješno bilo, da tko rekne u našoj izrjeci: ‚nagovaram, da učite' stoji glagol ‚učite' u konjunktivu.

Netreba mi dakle na šire dokazivati: a) da jezik izrazuje način vidivim obilježjem, razlikami formalnimi; gdje neima ovieh (ili gdje ih nije bilo), ondje neima gramatičkih načina, ma se i promienio odnošaj logički izmedju izrjeka; b) da za jednu te istu logičku kategoriju nemora da budu isti gramatički izražaji, niti u istom niti u raznih jezicih.

To što sam sada rekao, proteže se najpoglavitije na konjunktiv; i zbilja u novijih naših gramatikah ima liep napredak, što jednoglasno prizna-

[1] Bopp krit. gram. § 442.

vaju,[1]) da hrvatski jezik neima konjunktiva. A zašto vele, da ga neima? jamačno zato, što mu nemogu u gramatici nigdje traga naći. Ali ako je to istina, zašto da si nebudemo dosljedni i na dalje? zašto da se plašimo još za korak ili dva napried poći? S istih uzroka izhode iste posljedice: svim onim gramatičkim oblikom, koji su sami sobom poznati kao indikativ, treba da odrješito zaniječemo svaku drugu formalnu vriednost. Sintaksa tumači porabu oblika, ali ovo tumačenje, da bude valjano, treba da je i osnovano upravo na samih oblicih; ja mogu u svakoj sintaksi naći primjera, da jedan te isti oblik u raznih odnošajih dobiva razno znamenovanje, ali zato ipak nepade još nikomu na um, da reče, da ono nije samo jedan oblik, nego da su dva ili tri itd. Evo da primjerom protumačim, što ću da kažem. Svaka hrvatsko-srbska gramatika uči, da je ‚imam' prva osoba sad. vrem. indikativa; sve bolje priznati će još i to, da je i u izrjeci: ‚želim, da imam' opet ‚imam' u indikativu: nu kad reknem: ‚da imam, kupio bi', premda je i tu ‚imam' opet onaj isti indikativ sad. vremena, koji i gori, ipak prave od njega naši gramatici nekakov ‚pogodbeni' način! ili kad reknem: ‚o da imam!', vidite i opet onaj isti oblik, ali naši gramatici reći će: to je ‚željni' način!

Kojim to pravom biva, neznam: već kao da mi hoćemo svom silom, da na vieke ostanemo duševni robovi tudjih ideja i tudjih nazora! Gdje ima valjan razlog, zašto bi ‚imam' sa ‚da' ili ‚o da' morao, ili samo mogao u našoj gramatici sačinjavati posebne načine: ‚pogodbeni', ‚željni' itd.? Ja toga nerazumijem, kao što nisam nikada nigdje čitao, da bi lat. gramatika posebnim načinom smatrala ‚si habeo', ili grčka gramatika: εἰ ἔχω itd.

Ako smo dakle voljni u gramatici, kao u obće u znanosti i izobraženosti da jašimo svoje kljuse: ako želimo, da nam bude gramatika našega jezika jasna i pregledna, da budu njezina pravila razložita t. j. osnovana zbilja na pojavih i potrebah upravo našega jezika: to nam se valja okaniti suvišnoga umovanja i vjekovitoga obziranja na tudji duh jezika, te se povratiti k svojemu, koji je toli krasan, toli prost i jednostavan! Nasuprot, kolika to nije smutnja, kada se kaže, n. p. za oblik ‚znam—znaš—zna', čas da je indikativ, čas da konjunktiv, zatim kondicional, i opet optativ, napokon i imperativ! —

Nu pitat će tkogod, kakov nauk da se o tom izvede u sintaksi? Ja držim, da će i ondje biti svakako najprostije i najrazgovietnije, ako se, došav na izrjeke proste i sastavljene, izbroje njihove glavne vrsti te svagdje navedu razni slučaji, kako jih mi izričemo, kojimi vremeni, kojimi načini i kojimi veznici. Ovako učini i za grčki jezik toli krasno sastavljena gramatika Curtijeva § 507—558, ovih pohvaljenih načela drža se u obće i skladnja Veberova, samo što još nisu do kraja dotjerana; ali to nije nikakovo čudo: nje-

[1]) N. pr. izrikom spominje Mažuranić § 153 ovako: ‚U lat. ima još vezni način; nu u hèrv. ga neima'. Tako od prilike spominje se i u Veberovoj slov. za četv. razr. § 29. To potvrdjuje Schleicher s višega gledišta, kad veli deutsch. Spr. str. 267: ‚Konjunktiva — neima njemački jezik kao ni njegov lettoslovjenski blizanac.'

Digitized by Google

gova sintaksa našega jezika ima kao prva te vrsti knjiga preveliku zaslugu, ako i nije bez pogrješaka.

Nu hoću sada da priedjem na pozitivnu stranu ovoga pitanja: koliko načina ima dakle jezik hrvatski?

Izvan indikativa, koji što rekoh, neima posebna obilježja, nije težko razabrati imperativ. I zbilja već naša prva gramatika pozna dobro dotične oblike, niti treba osobita oštroumja, da se u obliku ‚kopajte‘ ugleda zapovjedni način, prema pokaznomu: ‚kopate‘ itd.

Nego s gledišta sravnjujuće gramatike pravi zapovjedni način posvem jest srodan pokaznomu tim, što ni on neima kao način posebna znaka; razlika ima samo u osobnih nastavcih, što se vidi, da za primjer navedem, u latinskom ‚legitis‘ prema ‚legite‘, ili u ‚est‘ (staroindijski asti) prema ‚esto‘ (staroind. astu), ili u ‚sunt‘ (staroind. santi) prema ‚sunto‘ (stroind. santu). Zapovjedni način u glagolu jest od prilike ono, što vokativ u padeža: kod vokativa nadjosmo goli osnov bez padežnoga znaka, a u imperativa druge osobe jednine ima takodjer goli osnov sad. vrem. bez znaka načina i bez osobnoga nastavka.[1])

Nu slovjenski zapovjedni način nije takov; zanimat će gdjekoga, ako reknem, da je naš oblik ‚kopajte‘ itd. pravi pravcati optativ. Da to uvi-

[1]) Bopp Gr. § 717, Heyse Syst. § 234, Schleicher Comp. § 288. S tim je u savezu, što imperativ druge osobe služi i za treću; kao n. pr. u vinod. zak. ‚on ki priseći ima, najdi porotnike, kako bolje more, i ako ih nemore imiti, prisezi on sam‘; iz regul. sv. Bened. XIV. vieka navesti ću liepih primjera: ‚vsa ubo, ěže kažet' učenikom' svoim' protivna, tega svoimi děli ne stvori‘, ‚v molstiri ne otlučai se veliki od' maloga‘, ‚opat ne ljubi niedinogo veće drugago‘, ‚ni se prěvznašai plemeniti ot' rabičića‘, ‚aće togo nist', vsaki v svoem městi stoi‘, ‚tagda ot opata ednako budi vsěm' ljubav'‘ itd. Znamenit je primjer u listini Mikl. br. 43 (iz polovice XIII. v.), gdje se Črnomir tuži Dubrovčanom te svuda upotrebljuje drugu osobu množ., ali na kraju ima: ‚i što bih' hotěl' k' vam' govoriti, ne mogu toga v'sega ispisati, n' i toma (itaque), po čto će moj člověk' govoriti, věruj ga‘ (očekivalo bi se: ‚věrujte ga‘). — U ruskom jeziku može se zbilja imperativa druga osoba jednine upotrebiti za sve osobe jednine i množine, n. p. ‚ja zatjanil, a vy ne otstavaj‘ sr. Busl. §. 192. Dočim su izprva svi slov. jezici ovim načinom, kako svjedoče primjeri, navedeni iz starohrv. jezika, upotrebljivali u imperativu drugu osobu uz subjekt treće osobe, uvuče se malo po malo po svuda i opisivanje, kao u nas bilo indikativom i veznikom da (to je u našem jeziku stariji način, n. pr. u listini Nemanjinoj iz XII. vieka: „ako li k'to sie prětvori, da mu bog' sudi i da mu e sup'r'nica sveta bogorodica“ itd.). bilo indikativom i potamnjelim glagolom neka t. j. nehaj od nehati = pustiti; zato u českom glasi taj glagol nech, u poljskom niech ili niechaj, u ruskom ima drugi glagol s istim znamenovanjem пусть, пускай, kao i u litv. i let. jeziku lai. Zapadni sa Slovenci miešajući se kraj naroda hrvatskoga skratio je nehaj u naj. Znamenito, kako je taj glagol jedan put izgubio, drugi put nije svoje pravo značenje: sravni primjer ‚neka uči‘ ili ‚naj uči‘ s protivnim ‚neka učiti‘ ili ‚naj učiti‘! Po Daničićevu rječniku pojavlja se u naših srbskih listinah opis s neka istom u XIV. vieku.

Digitized by Google

dimo, valja nam samo uzporediti ,kopa-i-te' s λεγο-ι-τε, prema pokaznomu ,kopa-te' i λεγε-τε; odavle držim, da je istovjetnost oviju načina jasna i očevidna. Za taj indoevropski optativ ili potencial ima znak načina u punijem obtiku *jâ*, u slabijem *î*;[1]) odatle i u nas kao znak zapovjednoga načina umetak *i*, koji kad se umetne u sad. vrieme ,pletete', postat će iz plete-i-te historički oblik pletête (strbg. плєтѣтє), danas u hrv. jeziku pletite poradi promienjenoga naglasa; ali gdje se osnov sad. vremena svršuje na *a*, ondje se vidi znak načina još sasvim jasno: kopa-i-te, dêla-i-te itd.

Prielazi u znamenovanju iz optativa u imperativ, ili iz konjunktiva u imperativ itd., niesu ni malo čudnovati: sličnih pojava ima kojekuda. Da idem tu jezikoslovnu istinu tumačiti sa psihologičkoga gledišta, našao bih, da se s poznatom preblagom naravi slovjenskoga naroda veoma krasno podudara, što svaku zapovied izriče samo kao — želju.[2]) I doista, kamo sreće, da su slovjenski narodi u svojem dugom, ali malo slavnom dosadanjem životu manje toga željeli, a mnogo više — zapoviedali!

Ima primjera, iz kojih se još jasno vidi pravo znamenovanje današnjega slov. zapavjednoga načina, najme: želja. Danas kaže narodna poslovica: „tako mi bog pomogao", i taj oblik tumače naše gramatike kao pravi optativ. Ja sad nepitam, jeda li to pravom biva, kako li se dodje taj participij željnoga znamenovanja; nu dopušteno jest, da primjeru i poslovici današnjoj uzporedim starodavnu izrjeku iz 12. vieka (u listini Kulina-bana): „tako mi bog' pomagaj"! Nije li u tom jednom primjeru, kakovieh ima i više, sasvim očito pravo željno znamenovanje?

Uz način pokazni ima dakle naš jezik jošter svoj posebni optativ — imperativ, i to poglavito te najprije samo za drugu[3]) osobu; istom kasnije udjoše, mislimo si, u život i ostale osobe.

Taj način nerazvi se u nas Slovjena dalje, nego li kod osnova sad. vremena; ali u jeziku grčkom ili vêda-narječju staroindijskoga jezika zna se, da ima još optativa ili potenciala od osnova perfekta i aorista!

U tom, što optativu prisvaja službu imperativa, slaže se sa slovjenskimi staropruski jezik, a po svoj prilici takodjer litavskoletski.[4]) Današnja ipak li-

---

[1]) Kad već znamo, da se optativ razlikuje od indikativa tim, što k osnovu prima *jâ* ili *î*, bilo bi vriedno još i to znati, što taj umetak znači! Ali to ostaje — pium desiderium. Jedni (n. pr. Bopp V. Gr. II. 670) drže, da je ta slovka korjen *î*, koji znači željeti; drugi (Pott et. Forsch. II. 569) misle na korjen *î* glagola iti; treći (Schleicher Comp. § 290) drže *ja* za pronominalni elemenat. Najljepše dao bi se tumačiti smisao po razlaganju Boppovu, te bi λεγοιμι značio: ,govoriti-želim-ja'! I zbilja je poznato, da u grč. j. u glavnih izrjekah prosti optativ naznačuje — želju!

[2]) Mjesto drugih dokaza, spomenut ću, da narječje slovensko pravi optativ s riečcom ,naj'; dakle je Slovenac još pitomiji od Hrvata i Srbina, te želi i ondje, gdje ova dva zapoviedaju; sr. Janežič slovn. §. 464.

[3]) Kao primjer 3. osobe mn. zapovjednoga načina napomenuo sam u Assem. uvodu str. LIX. oblik bądą.

[4]) U staropruskom glasi ,immais' zapov. način (naški ,jami') prema pokaznomu

Digitized by Google

tavština neima više pravoga optativ-imperativa, a nekoji odriču to i letskomu narječju sasvim.

Dalje od pokaznoga i zapovjednoga neima slovjenski jezik, uzeli vi ma koje narječje da iztražujete, nikakovih gramatičkih načina po onom, kako razlikuje načine sravnjujuća gramatika; po onom, kako se u grčkom jeziku govori o konjunktivu te optativu, u latinskom o optativ-konjunktivu, pak uz to i ovdje i ondje još o imperativu. Kad bismo se dakle imali mi u sastavljanju gramatika ravnati bilo po ovom bilo po onom jeziku, to nas razložito nasljedovanje vodi i opet na dobar put, koji kaže, da nije niti grčki niti lat. jezik ustanovio broja načina, ni po kakovoj drugoj teoriji, već po oblicih slovničkih, razlučiv prema razmjerom logičkim samo onoliko gramatičkih načina, koliko se našlo raznih oblika.

Nu što se dublje ulazi u tajne jezika, tim su nam razgovietniji njegovi tvorovi: što se u jednom ukazuje kao stvar svršena, to vidimo u drugom samo kao na pola gotovo, a u trećem istom u zametku itd. To je razlog, zašto se mnogim nedokučivim pojavom jednoga jezika nalazi razlog i tumačenje u drugom.

Izporedivši jezike uže srodnoga indoevropejskoga svieta medju sobom, uvidjamo, da ima slovničkih pojava, što se mogu svesti na jedan izvor, ali da ima i drugih, što su svagdje za sebe iznikli, istom nakon razvrgnuta narodnoga jedinstva. Najbolje se vidi iz novih jezika, kakovi su n. pr. romanski, da u jeziku žive nagon za novo tvorenje, čim bi potamnjelo ili propalo ono, što je imalo odprije svoje značenje. Kada su n. pr. na italskom zemljištu postradali oblici ‚cantabam' i ‚cantabo', spasiše se od jednoga samo ostanci: ‚cantava', drugi pak propade sasvim; ali jezik nemože ipak da bude bez budućega vremena, zato si pomože glagolom ‚habeo', koji s infinitivom ‚cantare, priedje najprije u ‚cantar ho', a kasnije u jedno sastavljeno vrieme ‚canterò'.[1]) To, što je ovdje romanština sagradila istom na ruševinah latinštine, izvede slovjenština već u ono doba, kada se prvi put pojavi u historiji: najme opisno buduće vrieme s glagolom ‚imamь'.[2])

‚immase'; u lit. i let. narječju nahode pravi optativ Bopp i Schleicher, ali im se protivi Bielenstein, držim, bez dovoljnih razloga.

[1]) To si valja tako misliti, da se jezik već onda, kad mu jošter nije sasvim iz običaja izašao bio pravi latinski futurum, ipak priklanjao opisnomu načinu sa ‚habeo'; n. pr. iz longobardskih zakona navadja Pott (Kuhn, Zeitschr. 13. 85) ovakove primjere: ‚veni et occide dominum tuum et ego tibi facere habeo (talijanski: farò) bonitatem, quam volueris', ili ‚feri eum adhuc; nam si non, ego te ferire habeo (talj. ferirò)'.

[2]) Zanimivo je motriti život budućega vremena kod slov. jezika: ja bih želio, da nam ga tko predoči s obzirom na naš jezik. Kad se slovjenština ukaza prvi krat u historiji, doni sa sobom jedva još slabe tragove nekošnjega prostoga futuruma. Prvi prevoditelj sv. pisma, osjetiv dobro taj manjak, bješe si pomogao sad ovako, sad onako: najradje samim sad. vremenom, a to čak i kod nedovršnih glagola, u kojih ipak redovitije dolazi opis s glagolom ‚imamь', ali taj opis nahodi se s druge strane opet i kod dovršnih glagola, gdje je posvem suvišan; n. pr. što

Digitized by Google

Ovaj faktum kaže jezikoslovcu put, kojim se ima staviti i na tumačenje onih gramatičkih oblika, koji se nisu istom u kasno historičko vrieme razvili nego su već u rano doba s ostalim jezičnim bogatstvom gotovi osvanuli. S gledišta sravnjujuće indoevropejske gramatike izkazuje se kao posebna novija tvorina lat. jezika više sastavljenih vremena; n. pr. perfekt na *si*, kano ti: ‚punxi (pungsi)' uz pravi stari oblik ‚pupugi'; perfekt na *ui*, kano ti: ‚potui' mjesto ‚pot-fui'; futurum exaktum, u kojem je osnov prošloga vremena sastavljen s glagolom bud. vremena ‚ero': ‚fecero' (još ima i stariji oblik: ‚faeso'); perfekt optativa ili po običnom nazivu konjunktiva, gdje se s osnovom prošl. vrem. sastavio optativ ‚sim', tako da si točno odgovaraju oblici: ‚factus sim' i ‚fecerim' (m. feci-siem), ali u ‚factus sim' još se osjećaju obedvie rieči, u ‚fecerim' pako te sviesti neima više itd.

Ovakovih novih sastavina imadjaše slovjenski jezik već u ono prvo historičko doba, kada se u IX. stoljeću zametnula starobugarska književnost; nu pojedini dielovi naših sastavljenih vremena ostadoše do dana današnjega razdruženi, u podpunoj samostalnosti.[1])

Kao što rom. jezici sastavljaju s participijem prošl. vremena trp. vrsti glagol ‚habere', germanski jezici glagol ‚haben', tako je slovjenski jezik našao za potrebito da od participija na *lъ*, *la*, *lo* gradi vremena sastavljena s glagolom ‚jesam'. N. pr. od ‚znati', osim prostih vremena pokaznoga načina: ‚zna-*m*' i ‚zna-*h*', s kojim stoji u formalnom savezu i ‚zna-*ja-h*' (danas običnije ‚zna-*dja-h*'), nesmaže slovjenština više prostih oblika, do jedinoga optativ-imperativa: ‚zna*j*, zna*j*te, ali sastavljenih vremena ima mnogo: ‚znao *sam*', ‚znao *sam bio*', znao *bjeh*' (stbg. бѣхъ), ‚znao *bih* ili *bim*' (stbg. бꙑхъ ili бꙑмъ), ‚znao *bih bio*' i ‚znao *budem*'.

Evo vam dovoljna broja sastavljenih vremena. A to je ono isto, kao u talijanskom: ‚ho cantato' (habeo cantatum) ‚canterò' (cantare-habeo),

---

Assem. i Ostr. za ‚non sitiet' imadu prievod: ‚ne imatь vъždędati se', to je bolje kazano u glag. mis. ‚ne vžedaet''. Znamenito, što a stbg. jeziku opis s glagolom hoću baš riedko dolazi, najviše kao prievod grčkoga μέλλω (sr. Mikl. Form. 171, Vostok. 92), a nasuprot na nas Hrvate i Srbe navalio poplavicom; nu nebijaše ni u nas svagda ovako. Vriedno je napomenuti, što i rumunjski jezik odustaje od obćeromanskoga pravila te nepravi budućega vremena pomoćju glagola ‚habeo', već glagolom ‚volo', koji onamo glasi ‚voiu', pak se može staviti sprieda i straga. Sr. Diez rom. Spr. II. 112. Još je suviše i novobugarski jezik izgubio stare opise, te mu ostao jedini ‚šćû'. Sr. Bezsonov bolg. pěsni 148.

[1]) Znamenit je u tom jezik poljski, koji će pomoćni glagol ‚jeśm' stegnuti s participijem ł, ła, ło u jedan oblik, n. pr. byłem, byłeś mjesto był jeśm, był jeś; dapače i preko razlika spolnih: byłam, byłom mjesto była jeśm, było jeśm. Tako se veli i kod ostalih participija, n. pr. spadłem m. spadł jeśm itd. sr. Małecki § 340, koji dokazuje, da su u 14. i 15. vieku još običniji bili nestegnuti oblici. Za kulturu jezika imade taj pojav poljštine puno zanimivosti: ovdje se zbiva tako rekuć u naše dane ono isto, što se je drugdje prije viekova dogodilo. Tko je sumnjiv, valja da ga ovakovi primjeri obodre.

Digitized by Google

‚canteria‘ (cantare-habebam), ‚canteréi‘ (cantare-habui). Ove talijanske oblike navadjam samo zato, da nastavim te dokažem, kako se kadikad u jeziku znamenovanje novih sastavljenih vremena pokreće i pomiče preko granica, u kojih su po svojem znamenovanju stajali posebni dielovi. Jezik umije doisto mudro gospodariti te vješto izravnati, što je ovdje višak, s oniem, što je ondje manjak. Zato priedje u talijanskom jeziku oblik cantería, koji pravo uzevši dohodi od ‚cantare-habebam‘ ili ‚cantar-aveva‘, iz znamenovanja načina pokaznoga u pogodbeni način (condizionale); to isto dogodi se i obliku ‚cantaréi‘, što je mjesto ‚cantare habui‘.

S iste ekonomije odabra takodjer slovjenski jezik nekoja izmedju sastavljenih vremena za posvem ine svrhe, nego li bi čovjek slutio po smislu i znamenovanju pojedinih dielova. Takve je naravi naše vrieme sastavljeno sa bih (бѣхъ) i participijem prošl. vrem. na *lъ*, *la*, *lo*.

Što je u starobugarskom oblik бѣхъ? — pravi aorist indikativa od korjena бѣ (fieri). Ivanove rieči 1, 3: ‚omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est‘ glase u starom prievodu ovako: ‚vьsê têmь byšę, i bež-nego ničesože ne bystъ, eže bystъ‘. Ovaj se oblik zatim upotrebljuje uz particip trpni i opet u znamenovanju aorista[1]) indikativa, evo ovako: ‚moseomь zakonъ danъ bystъ‘ = ὁ νόμος διὰ Μωυσέως ἐδόθη = lex per Moysen data est.‘ Nu spojite li isti oblik s participijem na *lъ*, to niti je više aorist, niti po značenju i porabi indikativ, nego nekakovo sastavljeno vrieme ili način moćni il pogodbeni, kondicional.

Da je oblik sastavljeni od part. perf. II. sa bih (бѣхъ) pogodbeno vrieme ili način, velim zato, što se ovdje zbilja u jednom sadržaje oboje: i vrieme i način. Po formalnoj strani nemože se drugčije reći, nego li, da je sastavljeno vrieme, ali porabom ograničeno je ovo vrieme na logički način mogućnosti, njegovo znamenovanje izključuje ga sasvim iz reda ostalih toli prostih koli sastavljenih, indikativnih vremena. Svakako je dakle istina, da slovjenski jezici imadu barem jedno (ili dva) sastavljeno vrieme, što već samo sobom i bez veznika uviek naznačuje neku ovisnost, bilo objektivnu bilo subjektivnu, bilo vanjsku (s veznici) bilo nutrnju (bez veznika). Taj je razlog dovoljan, pače odlučan, da kažemo: Slovjeni imadu još i neki treći način, zastupan od gramatičkih oblika, koji, ako baš niesu prosti već sastavljeni, opet su ograničeni na sama njega.

Ovu istinu, izvedenu iz pojma o gramatičkom načinu, potvrdjuju takodjer najbolje današnje slovjenske gramatike:[2]) od Vostokova, Miklošića, Schleichera, Hattale, Buslajeva, Małeckoga itd. Neima sloge u nazivu: jedni ga zovu načinom pogodbenim (n. p. Miklošić, Buslajev: наклоненie условное), drugi željnim (Hattala: spůsob žádací), ini inako (n. p. Małecki: tryb idealny czily przypuszczający). Za našu gramatiku pristajem ja rado uz popri-

[1]) U tom aorističkom znamenovanju žive oblik ‚bih‘ (бѣхъ) u nas još i danas, samo ga valja dobro razlučiti od ‚bjeh‘ (бѣхъ). Mnogi toga neznaju ili neće da znaju, te misle da je ‚bih-bi‘ nvijek samo na ikavsku mjesto ‚bjeh‘, ali to nije.

[2]) Hattala sr. § 12 i 354; Małecki § 308 i 734; Buslajev Opit. II. § 191.

Digitized by Google

mito, a po mojem uvjerenju i najzgodnije, budući najobćenije, ime: moćni način (modus potentialis).

Podpuni oblici pomoćnoga glagola, kojim se tvori ovo vrieme, glase ovako: **бꙑхъ** ili **бимъ**, 2—3 **бꙑстъ** ili **биси**, **бꙑхомъ** ili **бимъ**, **бꙑсте** (ili **бите**), **бꙑшѧ** ili **бѧ**. Budi s toga, što se ovi oblici kao enklitike ponajviše naslanjaju na veznik **аште**, budi s kojega drugoga razloga skraćen je u 2—3. os. jednine već u staroj bugarštini **бꙑстъ** u **бꙑ**. koliko god puta služi kao pomagalo moćnoga načina: to svjedoči niže navedeni primjer iz Assem. ev. — Iza toga dodje red na treću osobu moožinę: i ondje zavlada mjesto **бꙑшѧ** ili **бѧ** skraćeni oblik **бꙑ**, a podpuna oblika primjeri nahode se još samo u najstarijih spomenicih, n. pr. u Assem. ‚i ašte ne bišę pokratili sę denie ti, ne by ubo spasla sę vьsěka plъtь‘, tako i Ostr., ali ev. nikoljsko i naš glag. misal od g. 1483 već skraćeno: ‚i ašte ne bi prěkratili se d'nie itd‘. To isto naći ćete u ovom primjeru Assem.: ‚ašte otъ sego mira bi bylo cěsarstvo moe, slugy ubo moję podvizaly sę bišę, da ne prědanъ bimъ bilъ‘, tako jošter jedan rukopis Kukuljevićev, i ev. nikoljsko, ali glag. mis. skraćeno ‚slugi ubo moe podvizali se bi‘. Znameniti su starinom svojom ovaki primjeri u Assem.: ‚ašte ne bim prišelъ i glagolalъ imъ, grěha ne bą iměli‘, što je u Ostromiru po novijem izpravljeno u: **‚аще не бꙑхъ пришьлъ, грѣха не бꙑшѧ имѣли‘**, ali u ev. nikoljskom promienjeno je i to ovako: **‚аште не бимь** (= ass.) **пришль, грѣха не би имѣли‘**.[1])

Ciela je istina, da su jezici tečajem vremena za sintaktičke razmjere ćutljiviji, i neka sve to obćenija subjektivnost preotima mah. Starobugarski jezik nije jošter izpreo onoliko tanahnih razlika u gdjekojih čestih svoje sintakse, koliko n. pr. naš današnji. Samo jednim primjerom da to posvjedočim. U staroj bugarštini upotrebljuje se jednako bez razlike potencial (drugim imenom kondicional) u izrjekah pogodbenih, bilo da u grčkom stoji εἰ s optativom (lat. praes ili perf. conj.), bilo da stoji εἰ s indikativom hist. vremena n. pr. ioan. 5. 46 εἰ γὰρ ἐπιστεύετε Μωυσεῖ, ἐπιστεύετε ἄν ἐμοί, u lat. ovako: ‚si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan et mihi‘, prevedeno je u Assem. ovako: ‚ašte bo biste vêrą imali moseovi, vêrą biste imêli i m'nê‘. Po današnjoj nježnije razvijenoj tančini našega jezika značio bi: ‚ako biste vjerovali‘ ono isto, što grčki: εἰ πιστεύοιτε ili lat. ‚si credatis‘. Zato prevede Vuk pomenuto mjesto drugčije: ‚jer da ste vjerovali Mojsiju, tako biste vjerovali i meni‘; nu još točnije prema grčkomu i latinskomu bilo bi ovako: ‚jer da vjerujete Mojsiju itd.‘ — Na drugom mjestu ioan. 4. 10: ‚si scires donum dei . . tu forsitan petisses‘ gr. εἰ ᾔδεις τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ . . σὺ ἂν ᾔτησας, prevedeno je u starosl. prievodu i opet: ‚ašte bi vêdêla darъ božij . . ty bi prosila u nego‘; a naši starohrvatski evangjelistari nisu još dotjerali do izvjestnosti: ‚da bi znala dar božji‘ prevadjaju Bernardinove pištule iz 15. v., a u Vukovu prievodu čita se: ‚da ti znaš dar božij‘.

---

[1]) I u staročeskom jeziku ima još primjera punijega oblika: ‚abychu sje pokłonili‘, ‚abychu poznali‘, sr. Šafařik počatk. 93. U staropoljskom jeziku, u psaltjeru kra-

Digitized by Google

U svih ovih primjerih stavlja stara bugarština, kako vidimo, bez razlike u obedvie izrjeke vremèna sastavljena s бꙑхъ-бнмъ, t. j. tako zvani moćni način; svagdje je taj smisao, da onaj čin, koji je kao uvjet stavljen, neobstoji zbilja, dakle da se niti čitava pogodba n i j e izpunila. Tomu znamenovanju, kako je poznato, odabra grčki jezik indikativ s riečcom ἄν u glavnoj izrjeci, a latinski jezik konjunktiv imperfekta ili pluskvamperfekta u obedvie izrjeke: prema tomu i glase navedena mjesta u izvorniku grčkom i u prievodu latinskom. Naši stariji prievodi drže se ponajviše slovjenskoga teksta, te je u pištulah ovako prevedeno: ‚i a k o b i se neskratili dni oni, n e b i shranjena svaka put', ‚a k o b i kraljevstvo moje b i l o od ovoga svita, sluge b i se stanovito moje zvali, da b i h n e b i o predan Žudijem'. Ja imam razloga, s kojih mislim, da u ovaj starohrvatski prievod nie samo onako iz neznanja ili sliepa nasljedovanja odabrano ‚ako bi'; držim bo, da se može dokazati,[1]) da je izprva i u nas izključivo vladao samo ovaj jedan način izrazivanja; zatim pako uzeše zamjenjivati veznik *ako* veznikom *da*, kano n. pr. što se u pištulah čita: ‚a k o b i ovi človik zločinac n e b i o, nebismo ga bili predali tebi', to je u Bandulićevu evangjelistaru iz 17. vieka ovako kazano: ‚d a b i on n e b i o zločinac'.[2]) Napokon preote mah te danas služi nam skoro izključivo veznik *da* s — indikativom sadanjega ili prošloga vremena. I zbilja Vuk u prievodu novoga zavjeta odabra svojim dobrim taktom i tankom sviesti za jezične razlike i bez pravila ponajviše onako, kako treba. N. pr. osim pomenutih već sprieda i izpod redka mjesta sravni još: ‚i d a se oni dani ne

---

ljice Margarite, najstarijem spomeniku poljštine, nahode se takodjer: ‚a bychą zjawili; — bychą nie mołwiła usta moja; — iž bychą strzelali'. sr. Małecki §. 342. To su dakako primjeri izrjeka namjernih, ali u sintaktičkom smislu neima razlike, jer se jednako izriču; sr. n. pr. iz Ostr. ‚i v e d o š ę i do vr'hu gory, da b y š ę i niz'rinąli', u Assem. još starobitnije prevedeno ovako: ‚i v ě s ę i do vr'ha gory, da b ą i niz'rinąli'. Naši spomenici pokratiše i tu b y š ę u b y (bi): n. pr. u Nikol. ev. glasi isto mjesto ovako: ‚i vedoše i do vrhu gori, da b i nizrinuli i'; ili što je u Ostr. ‚prosmražajątъ bo lica svoja, da sę b y š ę javili postęšte', a u Assem. starobitnije: ‚da sę b ą avili postęšte', to pokrati Nik. ev. ovako: ‚da b i se javili'. Pri tom pokraćenju osta naš jezik sve do danas.

[1]) To zaključujem, premda ov čas niesam dovoljnimi dokazi oboružan, ipak iz toga, što u Daničićevu rječniku pod dotičnimi veznici drugačiji primjeri nedolaze, i što pištule, u kojih ima vrlo pravilan s t a r o h r v a t s k i jezik, ostaju svojemu prievodu dosljedne, da dosljednije nego sam Vuk u svojoj knjizi. N. pr. ioan. 15, 19—22: prevadja pišt. dosljedno: ‚a k o b i s t e bili od svita ovoga, svit bi ljubio ono, ća je njegovo', ‚a k o b i h n e b i o došal, i a k o b i h jim negovoril, griha nebi imili', ali Vuk nedosljedno: ‚k a d b i s t e bili od svijeta' i ‚dá n i j e s a m bio došao i govorio im'.

[2]) Takovih primjera ima mnogo u starom pjesničtvu čakavskom, kao prielaz do novijega načina; sr. u Marulića: ‚nebi tati krali tujega iminja, d a b i neimali očiju vidinja', ili ‚mogal bih ti uz to pokazat, d a b i h htil'. Ovako zamjenjuju kadšto takodjer pištule Bernardinove, a k o veznikom d a, n. pr. ‚gospodine, d a b i ti bil ovdi, brat moj Lazar nebi umrl' ioan. 11, 21, ali stih 32, gdje se opetuju inače iste rieči, još ima u pišt. veznik ‚ako'; u Band. na oba dva mjesta ‚d a bi': u Vukovu prievodu, kako i valja: ‚gospode, d a s i t i b i o ovdje' itd.

Digitized by Google

skrate, niko nebi ostao', ,da nijesam bio došao i govorio im, ne bi grijeha imali' itd ; ali ima i manje pravilnih primjera, kano ti : ,kad bi bilo od ovoga svijeta carstvo moje, onda bi sluge moje branile, da ne bih bio predan Čivutima', ili ,kad on ne bi bio zločinac' ili ,kad bí znao domaćin, u koje će vrijeme doći lupež, čuvao bi i ne bi dao potkopati kuće svoje'. Ovdje svagdje zahtieva dosljednost, da bude i opet veznik da s indikativom, n. pr. ,da je od ovoga svijeta carstvo moje', ,da on nije zločinac', ,da znade domaćin' itd.

Odavle sliedi, da je današnji hrvatski i srbski jezik u jednom slučaju pogodbenih izrjeka malo ne sasvim izključio pomoćni način,[1]) gdje ga je stavljala bila i starobugarština i stariji viekovi našega jezika. To je u historiji našega jezika svakako znamenita promjena sintaktička, kojoj bi vriedno bilo da se što točnije udje u trag ; jer, nemojmo se varati, bez historičkoga iztraživanja sviju prošlih viekova nemože se, kako bi valjalo, razumjeti niti sadanji viek našega jezika : i jezik bo kao najuzvišeniji biljeg naroda, ima svoj historički, preko stoljeća i stoljeća gradjeni, popravljani i preinačivani ustav!

Da kažem samo još jedan primjer, koji simo spada, bez historičkoga iztraživanja našega jezika nemože se pravo razumjeti smisao i razlog participija (perf. akt. II.) na *lъ*, *la*, *lo*, kada se nahodi u izrjeci, koja je bez veznika i bez pomoćnoga glagola, a naznačuje želju.

Taj običaj staroj bugarštini nije poznat. Po onom, kako sam protumačio pravu vriednost zapovjednoga načina, nije niti nikakova potreba drugih gramatičkih oblika za izraz želje i uzklika, nego li je zapov. način : rekosmo bo, da je to neka vrst vokativa. Zato što se danas u narodnoj rieči uz ,tako' upotrebljuje participij prošl. vrem. II. n. pr. ,tako se nada mnom nebo ne lomilo' (vidi mnogo primjera u Vukovih nar. poslovicah), mjesto toga ima stariji jezik uviek imperativ. Već sam gori napomenuo primjer iz 12. vieka: ,tako mi bog pomagaj' ; drugi vam je primjer u listini bosanskoj iz konca 14. vieka : ,i semuj utvrždeniju biti neporočnu do věka našega i nih' : tako nas' bog' krěpi u gospotstvo'. — U našieh starih pjesnika ima takodjer izprva samo imperativ, n. pr. ,tako me nevolje bog slobodi' Menč., ,tako te bog spasi' Vetr. I u Čubranovićevoj ,Jegjupci' naći ćete u ,petoj gospodji' ovakih primjera : ,tako dvori vik i služi | tvoje srce moju lipos', ,tako ti vik uz ćelije | vij se moje, mene ćića', ,tako pucaj sarce tvoje | sve željeći meni imiti', ,tako sarce tve od stine | budi cić mene led i plami'.

[1]) Da pravo rečemo, neima tu govora o promjeni načina, nego o promjeni vremena, t. j. mjesto vremena sastavljenoga od part. perf. akt. II. i glagola ,byh' (bih-bi), zavlada ili prosto sadanje vrieme, ili pravi indikativni perfekt. Može biti, da ova razlika stoji u savezu s promjenom veznika ako u da! Svakako čini mi se promjena veznika važnijom : kada se jednom ljudski stavimo na nauku našega jezika, trebat će, da i taj svemogući veznik ,da' dobro protumačimo, da se vidi, kako je poput grěkoga νά (iz ἵνα) ili romanskoga que : che iztisnuo mnoge druge a sebe urinuo svud i svikamo. Ja ovdje samo u kratko spominjem, da je ,da' najprije upravo ono, što grčki ἵνα, a što grčki ὅτι i ὡς, za to ima stara bugarština poseban veznik ,jako'.

Digitized by Google

Poznato je, da se i danas jošter govori: ‚pomoz' bog' uz: ‚bog ti pomogao', ‚nedaj bog' uz ‚nedao bog' itd., pače kod kajkavca Hrvata pravilnije i redovitije dolazi u tih primjerih upravo zapovjedni način.

Da se je pak ovaj drugi. danas u štokavštini običniji način govorenja napravio iz moćnoga načina. to se može ne samo slutiti s obzirom na srodna slovjenska narječja, nego i dokazati samimi našimi svjedočanstvi. Na koliko bo u inih slovjenskih narječjih tim načinom izriču želju, neizostavljaju pomoćnoga glagola; n. pr. u poljskom: ‚dałby to bóg! wspomagałby bóg!' A i kod nas ima u starijem osobito pjesničtvu mnogo takovih podpunih primjera, kao što je ovaj iz Menčetića:[1]) ‚Oh svitlo sunačce da bi sve stamnilo, ki naše sardačce razmiri nemilo'. Nu uz to pojavljuju se izprva kao stidno i skromno, kasnije sve obćenije primjeri skraćenoga moćnoga načina, t. j. bez veznika ‚da' i bez pomoćnoga glagola ‚bi'. Taj prielaz osobito se liepo vidi u epilogu Lucićeve pjesme u pohvalu Dubrovnika:

I moja blagoslov pisan, kako može,
Daje mu sada ov, potvrdi ti bože!
Srićan i u svemu tebi bil ugodan!
I narod u njemu od ljudi bud plodan
Mudrih, razboritih, obilnih dobrotom,
Hrabrih uzoritih, i zdravih životom.
Kuće mu ne tresi trus, da ni oganj žež',
Ni blago odnesi gusarin ni lupež.
Goste *da bi* štoval i ljub'vom opojil
A svoje nigoval i mirno pokojil:
Mirno i beztrudno po svitu putoval,
Korisno i prudno sve posle poslovał.
Zdravo se odili, zdravo se zavrni,
Otle, gdi su bîli ljudi i gdi crni.

I doista naš jezik liepo je to ugodio, kada za izraz želje, što se uviek s afektom izriče, razkinu sve tegotne veze te odbaci one srdačnosti smetajuće riečice: da i bi, zadržav jedini participij, da mu želja kanò iz punoga srca dolazi.[2]) U tom smislu napisa već Čubranović u Jegjupci liepu kiticu:

Cvalo t' reslo i rodilo — I gradila i novila
I delila i imila — I naprid ti sve hodilo!

a narodne pjesme obiluju upravo krasotom ovakih primjera.

Kada se ovako, idući putem historičkim, tumači taj znameniti slučaj naše sintakse, tada, držim, da nestaje razloga, s kojih bi to imao biti u našoj gramatici kakov posebni način. To je tim nezgodnije uzimati za posebni način, što se još i danas nadje primjera, gdje zbilja sprieda stoje rieči ‚da bi', a znamenovanje ostaje isto.

S oviem zaključujem za sada sintaktičke primjetbe, te ću biti zadovoljan, ako li mi podje za rukom oprostiti našu gramatiku jednoga bremena, što je tišti kao Sisifova pećina, a to je suvišni broj načinâ.

---

[1]) Sr. nar. pjes. I. 9: ‚Da b'ste dugo poživljeli, i pošteni rod rodili, i s rodom se podičili'.

[2]) U nar. pjesničtvu ima pače ovako: ‚ko vi stio nauditi, ne dao mu bog'; a u prozi govori se: ‚sretan bio, kud god pošao' itd.

Digitized by Google

Hrvati

na izmaku XV. i na početku XVI. vieka.

Napisao

profesor M. Mesić.

(Konac.)

V.

Turska osvajanja za banovanja Emerika Perénya. Zane i Kožičić na lateran. saboru. Petar Berislavić postaje banom i uvadja u zemlji red; održaje pobjedu kod Dubice. Krsto Frankapan vojuje na Mletčane. Naši odbija u Turke od Knina. Buna ugar. seljačtva dotiče se i naše domovine. Mletčani udaraju na gradove Bernardina Frankapana. Mletčani zaziru od priprava Berislavićevih. Prve pomoći od pape Lava za boj na Turke. Slavonski stališi uzkraćuju pomoć Hrvatskoj. Vladislav sklapa s Maximilijanom rodbinsku svezu. Jajce od Turaka obranjeno. Vladislav zvan od sultana, da produži primirje. Smrt kralja Vladislava.

Hrvatska, koja je nakon Botove smrti a u najpogibeljnijih okolnostih već skoro godinu dana željno očekivala, da dobije vrhovnoga svoga poglavara, primi napokon mjeseca Kolovoza g. 1512 u svojem glavnom gradu novoga si bana Emerika Perénya. Buduć da je novi ban sam doveo priličnu četu (3500 konjanika i 600 pješaka) i buduć da su mu i hrvatski velmože, naročito pako i Frankapani priveli momčadi, koji više, koji manje, te je tako naposlied bio spravio vojsku od 8000 momaka: to se mogaše mnogi medju Hrvati poufati, da će mu sada domovina biti valjanije branjena od Turaka nego prijašnje vrieme, gdje su se sile narodne ciepale, nebudući nikoga u zemlji, koga bi se sve bilo držalo kao što se drže uda glave. To pouzdanje u novoga bana morade se jošte više ukriepiti, kada se je vidjelo, kako on šalje jednu četu u Bosnu, da ràzvidi, kolika je sila u neprijatelja, pak da po tom odluči, da li bi se mogao usuditi, da ga potraži u njegovoj zemlji i da mu se osveti za toliko haranje i pustošenje, što ga je počinio po Hrvatskoj.[1]) Do skora se medjutim pokaza, da banu nije toliko stalo do toga,

[1]) Michiel 22. i 24. Kolov. 1512, 22. i 25. Rujna. K 25. Ruj. veli, da je sam Bernardin Frankapan na svoj trošak stavio 300 vojnika.

Digitized by Google

kako bi na Turke udario, nego da smatra svojom najprečom zadaćom, da primi ponajprije u svoje ruke one kraljevske gradove, što jih je još držala Botova udova; te zato, pošto mu je ona bila predala Bihać, i pošto je on sam uzeo neke gradove, koji su nekada bili kneza Martina (Frankapana?), a sada su jih držali različiti velmože, uputi se on s cielom svojom vojskom od Zagreba, da još uzme i Senj, koji mu Botova udova nije htjela predati. Pošavši on od Zagreba dan hoda, prestraši se udova od tolike njegove sile, te sklopi š njim ugovor, u kojem se je bez dvojbe odrekla Senja i predala ga banu.[1]) On se zatim povrati u Zagreb, „i tu mu dodjoše u pohode svi bani (pravije velmože) izuzamši kneza Bernardina Frankapana.“ Nu pošto je ban taj jedan posao po svojoj želji obavio, neima više spomena o djelih njegovih, kojimi bio dokazao, da se ljudi nisu u njem prevarili. Imenovavši on Ivana Karlovića svojim podbanom i kapitanom „i predavši mu zastavu“, pokazuje se jošte neko vrieme na čelu svoje vojske;[2]) ali nigdje neima traga, da bi bio išto učinio, osim ako je i njegova vojska sudjelovala, kada su Turci negdje kod Jajca na koncu god. 1512 poraženi.[3])

Buduć da se Perényi nije odlikovao znatnijom silom i vrlinom, nemogaše za dugo potrajati ona sloga i ono liepo sporazumljenje medju hrvatskimi velmožami, koje se bješe pokazalo, kada je on u zemlju došao, i to tim manje, što su neki bili uz njega pristali po mojem mnienju samo zato, što su se nadali, da će on prijati njihovim posebnim namjeram. Opet dakle nesta složna rada i nastojanja oko onoga, što je svim imalo biti prvo i najpreče; opet se počeše gubiti sile u težnjah za postignućem posebnih svrha, čemu se je bilo nekim tim teže ugnuti, što su jih tadanji svjetovni odnošaji na to mamili. Tako mnijahu Frankapani, da su jim nastale u toliko povoljne okolnosti, da bi morali pokušati, nebi li se opet kako zadobavili Krka. Ferant

---

1) Id. 20. i 25. Rujna 1512. Taj suvremenik znade samo toliko pripoviedati ob odnošajih Perényevih prama Senju, i osim toga samo još na jednom mjestu pripovieda, i to još prije sada navedene zgode, kako je Perényi molio rekture Krčke, da dopuste Senjanom, da oberu svoje vinograde na Krku. Naši historici, i stariji i noviji, znadu još za borbu Senjana s Perényevimi ljudmi, koji su u njoj poubijani, te s tim dogadjajem dovode u savez i knezove Frankapane, stavljajući jih medjutim jedni na stranu Perényevu, a drugi na stranu Senjana. Ja neznam za izvore, odakle se ta viest crpi; nu za jedno znam, što je kadro tu neizvjestnu stvar bar s jedne strane nešto razjasniti. Poznato je, da su Frankapani već odavna željeli, da opet dobiju Senj, u kojem su negda gospodovali. Bernardinu se je činilo, da bi mogao izvesti davnu namjeru svoga roda nakon Botove smrti, kao što je o tom izvješćivao u Mletcih otočki biskup još g. 1511 (Sanudo VI. 366); a kada je po smrti Botovoj u zemlju došao novi ban, mogao se je uzdati Bernardin, da će mu on biti na ruku, nu u toj se je nadi prevario, kao što zaključujem iz navedenoga Michielova pripoviedanja. Zato bih ja uzeo stvar ovako: da su se Senjani sami bili s Perényevimi ljudmi; a što se tiče Frankapanâ, to bih sliedio Vitezovića, koji samo naprosto veli, da su „otajnu silu spravljali knezi modruški za moći vzeti varoš i grad senjski“.

2) Id. 24. Listop. i 14. Stud. 1512.

3) Sanudo VI, 397.

Digitized by Google

bješe u Rim otišao, i pošto se je odatlje vratio, javno se je hvalio, koliku je milost u pape našao; Krsto pako nije niti pred Mletčani tajio, da mu je car obećao otok Krk s tom primjetbom, da neće učiniti mira s Mletčani, dok oni Krk nevrate Frankapanom. Mletčanom bijaše medjutim poznato, o čem snuju Ferant i Krsto s otcem svojim Bernardinom, te zato za vremena učiniše shodne naredbe, da jim se Krk i zbilja kako neizmakne.[1])

U takovih okolnostih nedočeka Hrvatska bolje sreće za Perényeva banovanja, dapače novi ju opet stigoše udarci: neprijatelj bo joj bijaše strašan, a ona sama s neprestanih napora oslabljena i k tomu razderana a neimajući odnikuda pomoći, kao što će nam pokazati sliedeći pregled istodobnih svjetovnih dogadjaja, koji su za nju bili u jednom pogledu od velike važnosti.

Premda su knezovi lige, kojoj je na čelu bio papa Julij II., Francuzom u Italiji sve koristi oteli (Književ. I. 543), to se ipak ni tim nemogaše postići konačno osjeguranje mira, koga je kršćanskomu svietu toliko trebalo: jerbo su članove rečenoga saveza, koji su se jedva u jednoj stvari bili složili, u svem drugom daleko razstavljali njihovi protivni interesi. Papa Julij nastojaše oko toga, da već jednom izmiri Maximilijana i Mletčane; pak buduć da Mletčani nisu htjeli privoljeti na one uvjete, koje jim je on u tu svrhu stavljao:[2]) zato se on još uže združi s Maximilijanom, koji je medjutim bio priznao i la eranski sabor. Mletčani se pako i opet bace Ljudevitu XII. u naručaj, koji jih je već prije vabio na svoju stranu zamamnimi obećanji, da će jim opet priskrbiti sve ono, što su negda imali od milanske vojvodine, koja je sada bila dana sinu Ludovika Mora po imenu Maximilijanu. Nakon toga obrata nalazimo dakle položaj stranaka i opet onako, kao što je bio kada je Karlo VIII. na Italiju navalio, t. j. na jednoj strani vidimo papu i cara, a na drugoj Francuze i Mletčane. U tom umre Julij II. (21. Veljače 1513), a prvom posljedicom njegove smrti bijaše savez francuzko-mletački (u Bloisu 23. Ožujka). Nakon Julijeve smrti bude papom izabran Ivan Medici, koji se je nazvao Lavom X.; nu evropejske stvari nekrenuše ni sada na bolje. Sklopivši Maximilijan savez s Henrikom VIII. (u Mechelnu 5. Travnja 1513), provali englezka vojska u Francuzku, i tu održa Maximilijan na čelu Engleza kod Guinegate (16. Kolovoza) sjajnu pobjedu. Nu dok se je Henrik VIII. još oružao, bješe poslao Ljudevit XII. svoju vojsku u Italiju, da mu opet osvoji milansku vojvodovinu; pak i zbilja predobiju Francuzi i njihovi saveznici Mletčani skoro svu zemlju; ali ju opet isto tako brzo moradoše pustiti usljed poraza, koji su jim nanieli Švajcari u bitci kod Novare (6. Lip.),

[1]) Michiel k 25. Rujnu i 24. Listop. 1512.

[2]) K Mletčanom bješe poslan kao poslanik papinski poznati nam Ivan Stafilij, sada već biskup šibenički, koji je nagovarao Mletčane, da privole na predložene si uvjete. U govoru, koji je u tu svrhu držao, glavnim mu bijaše razlogom, kojim je hotio Mletčane na pomirenje sklonuti, skrb papina za konačno umirenje Italije, koje se mora čim prije izvesti, ako misle kršćanske vlasti na put stati Turkom, koji sve dalje šire svoje gospodstvo. Taj se njegov govor nalazi u mletačkoj knjižnici Mss. Ital. Cl. VII. Cod. 483.

Digitized by Google

koji je učinio, da su se Francuzi morali natrag povući, a Mletčanom su carevci i Španjolci skoro sve oteli, što su bili osvojili, izuzamši samo Treviso, Padovu i nekoliko mjesta u Furlanskoj.[1]) Mletčani, kojim je gospodstvo na kopnu sada već bilo životnim pitanjem, pozivahu i opet Francuze na Italiju; nu odatlje nebijaše za sada pomoći, buduć da su medjutim bili Englezi i Švajcari u Englezku provalili.

Taj u kratko nacrtani razvitak dogadjaja na zapadu evropejskom mora nam biti dovoljnim dokazom za to, da se je ondje morao preslušati vapaj Hrvata, koji su medjutim boj bili ne sa svojim samo neprijateljem, nego s neprijateljem svega kršćanstva. Strašnoj sili toga neprijatelja nebijahu oni kadri sami odoljeti, — sami velim: jerbo na zapadu, kao što je rečeno, nije se to doba ništa ozbiljna činilo, da budu Turci suzbijeni, a od strane kralja Vladislava nije upravo ni mogla biti pružena znatnija pomoć, buduć da nije imao za to nuždnih sredstva, kao što nam o tom osim izviešća Pasqualigova najočitije svjedočanstvo daje još jedno kraljevsko pismo upravo iz ove dobe, gdje kralj izpovieda, da neće biti kadar obraniti gradova na medji, ako mu nebude dovoljnih pomoći od svih striša, jer da sam neima nikakovih kraljevskih dohodaka.[2]) Našim pako zemljam bješe u tih nepovoljnih vanjskih okolnostih tim veća pogibelj nastala, što je sada bio zasio na priestol turski Selim (u Travnju g. 1512), koji je pokazivao veliku volju za bojeve i osvajanja. Istina je doduše, da je taj turski car na početku svoga vladanja poglavito mislio na osvajanja na iztoku; nu varaju se, koji misle, da je on zato malo mario za zapadne zemlje. Nije on doduše na nje vodio svoje goleme vojske; nu dopuštao je, da njegovi namjestnici u zemljah, koje su medjašile s kraljevinami ugarsko-hrvatske krune, s manjimi četami boj vode i osvajanja čine gdje se dade; a da naročito nije s početka imao volje na miru pustiti kralja Vladislava, o tom je već na početku g. 1513 izvješćivao mletački poslanik u Carigradu.[3]) S njegovim dakle znanjem i privoljenjem navaljivahu Turci ovo doba, za banovanja Perényeva, a tečajem g. 1512 i u prvoj polovici g. 1513 na naše zemlje i to na dvie strane. U Bosni osvojiše, kao što piše kralj Vladislav u svojem spomenutom listu od 23. Stud. 1512, „u tih dnevih zbog nemara i zločeste obrane banova srebreničkih“ Srebrenik „ujedno s ostalimi gradovi, koji nanj spadaju“, a to su, kao što mislim, oni gradovi, koje nešto kašnje Lav X. spominje po dva puta ujedno sa Srebrenikom, najme Tiešanj, Sokol, Barka i Vaja.[4]) Dočim su ta mjesta

---

[1]) Čuvši Frankapani za poraz Francuza u Italiji, učiniše veliko slavlje, jerbo jim se je činilo, da su sada potučeni i Mletčani, te da se tako približuje vrieme, gdje bi oni mogli na Krk udariti. Tako pisa krčki rektur u Mletke (Sanudo VI. 399).

[2]) Pray, Epist. Proc. I. 81.

[3]) Sanudo VI. 402.

[4]) U bulli, kojom se Bakač imenuje 15. Srp. 1513 legatom a latere, veli se, da su Turci osvojili „oppida et castra Trebernek, Thessem, Barka, Sokol, Waya (Theiner, Monum. Hung. II. 594); a u drugoj bulli od 9. Rujna

Digitized by Google

osvajana sa srbske strane, medjutim su druge turske čete iz Bosne provaljivale u Hrvatsku i Dalmaciju, te su ne samo više tisuća kršćanskoga puka u robstvo odvukle, nego su takodjer više znatnijih mjesta otele, u kojih je domaće pučanstvo imalo svoje utočište i za kojimi su se i mletački podložnici zaklanjali od turskih provala. Još tečajem g. 1512 osvojiše Turci, kao što obično uzimaju naši historici, Blagaj; prvih pako mjeseci sliedeće godine uzeše Sinj, Čažin i Nućak, koji je negda bio svojinom poznatoga nam vojvode Žarka;[1]) a nešto poslije osvojiše još mjesto Vir.[2]) Osvojivši ta mjesta napeše oni sile svoje, da našim još otmu položajem svojim vele važna mjesta Klis i Skradin: Klis jim se sretno obrani, premda su ga opetovano jurišali;[3]) i Skradin se takodjer održa, akoprem su se Turci po nekeliko puta s mnogobrojnimi četami odpravljali, da ga uzmu, nu u njegovoj okolici osvojiše oni četiri tvrdje.[4]) Napokon osvojiše Turci još u obsegu modruške biskupije dvie tvrdje.[5])

Dok su zemlje kralja Vladislava toliko trpljele od Turaka, medjutim ostade zemljište mletačko od njih poštedjeno, jerbo je susjednim bašam zapoviedano iz Carigrada, da nediraju u mletačko;[6]) i Mletčani su kašnje, vidivši, da jim se je još boriti s davnimi protivnici, mir ponovili sa sultanom Selimom (17. Listop. 1513).

---

i. g. ista se mjesta imenuju, samo se nešto drugačije pišu (Raynald ad a. 1513 p. 159). Položaj je tim mjestom poznat; samo neznam, što bi imala biti Vaja. Da je pako sv. otac to doba dobro bio izviešćen o zgodah na slovjenskom jugu, to će se vidjeti iz daljega našega pripoviedanja.

[1]) O tih je turskih osvojenjih javljao u Mletke Mate Gaiardi, Ferisbejov liečnik (Sanudo VI. 398), spljetski knez (ib. 399 i 402), Vladislavov poslanik Filip More (ib. 402) i Sancto Barbarigo, koji je išao s mletačkim poslanikom Antunom Zustignamom u Carigrad (ib. 400); govori o njih i Michiel i napokon Lav X. u spomenutoj svojoj bulli od 15. Srpnja 1513. Ovo navodim osobito zato, da se vidi, da li sam pogodio imena osvojenim mjestom. Glede Nućaka neima dvojbe, to bo se ime piše u izvoru Nutiach. Tako i za Sinj nebih dvojio, jerbo se u spomenutoj bulli imenuje medju osvojenimi mjesti Syn, te tako nebi smetalo, što drugi izvori pišu Sdrigna, dodajuć ipak i oni takova obilježja, kojimi te vode, da to mjesto tražiš negdje oko Omiša (v. Sanudo VI. 402). Treće napokon mjesto pišu Zazunia, Sazina, Chasuina, veleć jedan izvor, da je to mjesto odaljeno od Spljeta 18 milja (Sanudo VI. 400), a drugi, da je odaljeno od istoga grada po prilici 25.000 koraka (bulla). Mene je to vodilo, te sam došao na spominjani u poljičkom štatutu Čažin dolac (Polj. štat. čl. 278), koji je dio župe tugarske.

[2]) O tom se javlja iz Spljeta, a mjesto se zove castello Ver. Ja znam samo za Vir nedaleko od Imotskoga.

[3]) Sanudo VI. 402—3.

[4]) Za te navale turske na Skradin imamo viesti u Sanudu (VI. 403); nu od veće nam je još važnosti, što je o tom spomenuo biskup Kožičić na saboru crkvenom 3. Lip. 1513. On veli: da je Skradin te godine opetovano obsjednut; da se je obranio, ali da je „onomadne“ izgubio oko sebe četiri tvrdje. Ja neznam, što bi to imalo biti.

[5]) I za to nam je svjedokom Šime Kožičić.

[6]) Sanudo VI. 402—3.

Digitized by Google

Za opisanih nezgoda, koje su postigle Hrvatsku, Dalmaciju i Bosnu tečajem g. 1512—13, neima nigdje spomena o kakovih činih bana Perénya; za kralja pako Vladislava pripoviedaju nam spomenici, da je davao neke zapoviedi, da se odpravljaju čete na obranu pograničenih tvrdja,[1]) zatim da je poslanike slao k sultanu Selimu, po kojih je želio š njim mir ponoviti,[2]) napokon da je pomoći tražio u Mletčana, osobito pako u pape Lava X., ka kojemu je bio odpravio u to ime koločkoga kanonika Martina, koji je nosio i Bakaču pismo, u kojem ga je kralj pozivao, da nastoji oko sv. otca, da bude Ugarskoj pomoći.[3]) Tu se medjutim, pred papom najme i pred sabranimi na lateranskom saboru crkvenimi otci, nadjoše ugarskim i jugoslovjenskim zemljam još i drugi zagovornici, kojih je rieč morala tim moćnije djelovati, što su iskali lieka ranam, koje su i sami na svoje oči s razcviljenim srdcem gledali, i što su umjeli kao muževi prosvećena duha svakomu jasno pokazati, kakova je važnost zgodam, koje su se tada zbijale na jugu slovjenskom, za sve kršćanstvo, a navlastito za zemlje, koje su š njim u susjedstvu. To pako bijahu dva crkvena dostojanstvenika naših zemalja: spljetski arcibiskup Bernardo Zane i modruški biskup Šime Kožičić; onaj reče govor već u prvoj sjednici lateranskoga sabora, a ovaj u šestoj (3. Lip. 1513); oba razložiše živimi bojami težke jade, što su jih Turci zadali kršćanskomu svietu, a sve š njegove nesloge, — opisaše zatim trude, bojeve i muke Hrvata, te pokazavši, koja pogibelj prieti svietu kršćanskomu, ako se na toj strani nenadje u brzo kriepka pomoć, pozvaše pastire stada Isusova, da već netrpe turskoga nasilja, nego da izmire kršćanstvo, pak ga povedu, da se satare sila neprijateljska.[4])

To nastojanje naših biskupa oko bolje sreće povjerenoga jim stada i svega kršćanstva, kao što i nastojanje kralja Vladislavá, koje je i riečju stožernika Bakača revno podupirano: sve to neostade bez uspjeha; nu prije nego li je mogla našemu narodu ikakova pomoć prispjeti u njegovih nevoljah iz daleka svieta, nadje ju on sam u sebi, u svojem junačtvu i oduševljenosti za svetinje

[1]) Romanin V. 293. — List od 16. Lip. 1513 kod Wagnera, Dipl. Sáros. 21.

[2]) Ti mu poslanici bijahu: Felix Petančić, zatim Ivan Zolthay i napokon Martin Czobor, koga je potonjega odpravio u Carigrad 21. Kolov. 1513 (Andrija, čazmanski predstojnik kod Krčelića, Histor. Eccl. Zagr. 210). Ako se sravnaju rieči Michiela, koji veli k 2. Ruj. 1513, da se je dočulo iz Carigrada, da je sultan učinio primirje s Vladislavom na četiri mjeseca, s onim, što i predstojnik Andrija spominje o nekom primirju (l. c.): to bi zbilja valjalo uzeti, da je sultan privolio negdje koncem Srpnja na kratko primirje; nu buduć da se tim kralju nije mnogo pomoglo, zato je na skoro poslije toga odpravio opet svoga poslanika, da utanači drugo i dulje primirje. — Još moram ovdje primietiti, da nerazumijem, na kakovo li primirje misli Szalay (III. 476), koje bi bilo imalo izteći 10. Srp. 1513. Ja neznam za drugo, nego za ono primirje, koje je bilo sklopljeno pod konac vladanja Bajazidova, a za Selima nije bilo nikakova do onoga, što je malo više spomenuto.

[3]) Brutus kod Praya, Annal. IV. 344. Id. IV. 348.

[4]) Acta Conc. V. later. ap. Labbeum, SS. Conc. Venet. 1732. XIX. 700 i sl. i 798 i sl.

Digitized by Google

svoje, — čim se je našao muž, koji je umio sile narodnje u svoje vješte i kriepke ruke sabrati, da jih upotriebi za ono, što je svakomu bilo sveto, — za obranu vjere i domovine. Muž taj, s kojim bješe bolja sreća Hrvatom osvanula, bijaše Petar Berislavić, biskup vesprimski i ujedno ban dalmatinski, hrvatski i slavonski.[1])

Nemožemo znati za izvjestno, kada je Berislavić banom postao; nu svakako nam je ipak uzeti, da mu je ta čast podieljena još u prvoj polovici g. 1513. Što se pako uzroka tiče, poradi koga je još za živa Emerika Perénya drugi banom učinjen, to mislim, da netreba ništa inoga tražiti nego opasnost, u kojoj se je Hrvatska nalazila, i nesposobnost dosadanjega joj bana Perénya, da ju čuva i brani. Na takov je uzrok mislio i životopisac Petrov, samo što on veli, blažije sudeć o Perényu, da je samo njegova bolest silila, da se banstvo drugomu povjeri. Kao što se ja u tom rado slažem svojim načinom sa životopiscem, isto mu tako lahko vjerujem, da se nisu ugarski velmože otimali za bansku čast, kada je rieč bila povedena u kraljevu vieću, tko da ju preuzme na mjesto nedostatnoga Perénya, te da je zato Berislavić već tim pokazao veliko oduševljenje za svetu stvar kršćanstva i svoje djedovine i veliku pripravnost na požrtvovanje, što se je odvažio u tako opasnih okolnostih primiti čast, od koje se nije mogao inomu nadati nego trudovom najvećim i mukam. On dakle postade banom;[2]) pri tom pako

---

[1]) Namjera, koju sliedim pišuć ovu razpravu, nedopušta mi, da ovdje pripoviedam o životu i o djelih Petra Berislavića prije nego što je postao banom. Naše nam je dosadanje pripoviedanje već pokazalo, da je on spadao medju ponajznamenitije muževe u Ugarskoj, dok su mu povjeravana važna poslanstva k različitim dvorovom; ono nam je isto tako pružilo priliku, te smo upoznali misli, što jih je imao Berislavić glede odnošajâ, u koje bi bila imala stupiti vlada kralja Vladislava prama Mletkom za njihova velikoga boja s neprijateljskimi savezi. Dalje pako i obširnije viesti o Petru Berislaviću i prije banovanja njegova i poslje sve do smrti njegove daje njegov životopisac Tomko Marnavić u svojem spisu: Vita Petri Berislavi Bosnensis, Episc. Vesprimi., Dalm., Croat., Slav., Bosnaeque Bani etc., koji je sastavio po bilježkah Antuna Vrančića, ostrogonskoga arcibiskupa i dvojice Statileja i inih suvremenih pisaca, te ga tiskom izdao u Mletcih g. 1620. Iztisci toga izdanja sada su već vele riedki; nu magjarska je učena akademija objelodanila u svojih „Monumenta Hungariae Historica“ Ladislavom Szalayem pripravljeno novo izdanje istoga spisa (Scriptor. III. 217—281). Taj nam je izvor za poviest Berislavićeva života dobro došao; nu rabiti ga treba s opreznošću. — Za naše će svrhe biti dovoljno, ako k onomu, što već znamo o Berislaviću, ovdje jošte dodamo, da je on postao biskupom vesprimskim, pošto se je bio prijašnji biskup stožernik Petar te biskupije odrekao.

[2]) Spomenici, na koliko jih ja poznajem, pokazuju nam Perénya banom jošte u Siečnju 1513 (Kukuljević, Dogadjaji Medvedgrada u Arkivu III. 102); nu ako je istina, što veli Krčelić (Hist. E. Z. 213), da je vidio listinu od g. 1514, u kojoj se Perényi jošte banom imenuje: tada bi valjalo uzeti, da je on još neko vrieme nakon Berislavićeva imenovanja nosio banski naslov, te bi tako zbilja bilo nešto znamenovanja u tom, što se Berislavić u kraljevskih pismih g. 1513 nezove Banus, nego „Banatus Reg. Dalm., Croat., Sclav. Praefectus“ (Kukuljević, Jura I. 262, 263), dočim ga je ostali sviet samo kao bana poznavao.

Digitized by Google

zadrža naslov kraljevskoga blagajnika,[1]) a kašnje dobi jošte neke časti, koje su mu imale biti prihodi svojimi u pomoć za nabavljanje potrebitih materijalnih sredstva.[2])

U banovini čekaše Berislavića golema zadaća: jer nije imao samo vanjske neprijatelje odbijati od povjerenih si zemalja, nego mu je valjalo i o tom raditi, da i u samih tih zemljah pribavi dostojnu važnost zakonom i odredbam javnih vlasti i da svakomu podieli podpunu sjegurnost prava i imanja. I u naših se najme kraljevinah pokazivahu žalostne posljedice slabosti kraljevske moći. Tko se je ćutio dosta jakim, prkosio bi zakonu i javnim vlastim, a tlačio bi niže i slabije, škode bi jim činio, zemlje otimao itd. Zato nalagaše kralj Vladislav novomu banu, da „po zakonu i običaju" ovih kraljevina na put stane takovu bezzakonju;[3]) i možemo uzeti, da je ban po mogućnosti o tom nastojao, da se zakoni drže, da svakomu bude svoje pravo i da se vlasti pokornost izkazuje: pak ako je kašnje po koji izmedju domaćih silnika zamrznuo na bana, to znaj, da nije tomu ini uzrok, nego ono plemenito i čovječno banovo nastojanje, kojim se je imala obuzdati samovolja pojedinaca.

O takovu medjutim djelovanju Berislavićevu slabo nas izvješćuju spomenici: oni njega poznaju samo kao vojvodu, koji je po sve vrieme svoga banovanja sliedio jednu misao: kako da odvrati od svoje zemlje silu tursku. U tom pako pogledu pripoviedaju odmah na početku njegova banovanja o djelu njegova junačtva i bojne vještine, koje je njegovu imenu na široko i daleko veliku slavu pribavilo.[4])

Dok je ban Berislavić uredjivao javne poslove u dolnjih stranah svoje banovine, provale Turci na drugoj strani u Hrvatsku, te strašno počmu harati predjele medju Unom i Kupom, a poslije udare na grad Blinju (u današnj. II. banovačkom puku, nedaleko od Petrinje), gdje je bila množina naroda utočište potražila. Čuvši Berislavić za to novo tursko haranje, pohiti svojim

---

[1]) Za to su najboljim dokazom pisma kraljevska, u kojih Vladislav svagda Petra zove „Thesaurario nostro" (Jura I. 262—265). To veli Marnavić 231. Po tom neka se ocieni, što za tu stvar veli Istvánfi IV. 38 i drugi za njim. Komu bude volja, neka sa svim tim jošte sravna ono, što Vladislav piše o blagajniku državnom Tomi Bakaču (Pray, Annal. IV. 348).

[2]) Tako mu bješe dano dostojanstvo vranskoga predstavnika; ali ne g. 1512, kao što veli njegov životopisac, nego istom kašnje (Pray, Prior. Aur. 62). Zatim vele neki, da je držao i topusku opatiju (Krčelić, Not. 352. Kukuljević, Knjiž. I. 87).

[3]) Kukuljević, Jura l. c.

[4]) U pripoviedanju o tom djelu Berislavićevu, za koje se mora željeti, da bude u svojih glavnih momentih izvan svake dvojbe, sliedit ću viesti sve samih suvremenika; amo pako brojim: list Ivana Karlovića Filipu More-u u Mletke od 22. Kolov. 1513 (Sanudo VI. 404); bilježku Michielovu k 1. Rujnu; izvješće u mletač. službi bivšega Hrvata po imenu Luke, koji je bio blizu mjesta naše zgode (u „Chlasina = Čazma?) i odmah ju je svojim gospodarom doglasio (Sanudo VI. 405); dva pisma pape Lava X.: jedno od 3. Rujna (Raynald ad an. 1513 p. 159), a drugo od 5. istoga mjeseca (Pray, Annal. IV. 346); napokon pri-

Digitized by Google

u pomoć. On sam sabere na brzu ruku vojske koliko je mogao; nešto mu četa privedu Mihail Slunjski, Nikola Zrinjski i njegov rodjak Franjo Berislavić: i s tom svom vojskom podje lievim posavljem do Kraljeve Velike, zatim se obrati k Jasenovcu, tu predje preko Save i onda povede vojsku pravcem zapadnim, te se stavi iza Dubice uza one gore, štono leže tomu mjestu za ledji i na jugu obrubljuju veliku ravninu, kojom nà tih stranah protiče potok Sunja. Tu se utabori na sam dan velike gospe g. 1513. Turci su mislili, da je u bana velika sila vojske, zato počmu obkope činiti oko svoga tabora kod Blinje, da se tu brane; nu čuvši poslije, da jim je neprijatelj na broju mnogo slabiji, odvaže se, da će ga sami napasti. Tako se zametne krvava bitka drugi dan poslije velike gospe. Hrvatska vojska, puna pouzdanja u pomoć božju i ohrabrena riečju i primjerom hrabrenoga si vojevode, odbijaše junački svaku navalu mnogo veće neprijateljske vojske, koja ju je sada s prieda napadala, sada ju je s boka zahvaćala. Dobra sreća, koja je pri tom poslužila izabranoj četi, tako ju zatim uzpali, da je s tolikom žestinom navalila na neprijatelja, da se već nije mogao u redu držati. Od Turaka padu ponajbolji hrabreno se boreć s razjarenimi Hrvati; druge strah savlada te nagnu bježati, da si život spase. Nu naši poteku za njimi u poćeru, mnogo jih u biegu sasieku, druge pako naćeraju u vode, medju kojimi je bilo bojno polje, u Savu najme i Unu. Turaka je taj dan do tri hiljade što glavu izgubilo, što u roblje palo;[1]) medju palimi bila su četiri od njihovih vojvoda, a peti jim je vojvoda ulovljen i s drugimi sužnji kralju Vladislavu na dar poslan.[2]) — Glas se o toj pobjedi raznese za nekoliko dana ne samo po svoj Hrvatskoj, nego i do udaljenijih zemalja: Hrvatom uli on u srdca davnu jim smjelost i hrabrenost, pošto su s prijašnjih neprestanih gubitaka već duhom bili klonuli; u vanjskom pako svietu probudi nadu, da će se sada na koje barem vrieme ukrotiti bjesnilo tursko. Ime se umnoga i hrabroga vodje Hrvata posvuda sa slavom spominjaše, više gradova u našoj domovini dade dan njegove pobjede na vječnu uspomenu nad gradskimi vrati uklesati; papa Lav pošalje o božiću proslavljenomu vojvodi blagoslovljen mač i škrljak;[3]) napokon htjede i Vladislav kralj nagraditi svoga bana, te mu sada po svoj prilici podieli čast predstavnika vranskoga i župana dubičkoga.[4])

Liepe nade, što jih je bilo probudilo u kršćanskom svietu junačko djelo Berislavićevo, bile bi se mogle samo onda izpuniti, da je kršćanski zapad

---

poviedanje Tuberonovo (X. 283). K tomu će biti dopušteno dodati još nešto kašnjega Tomašića. Nu dočim se iz svih ovih izvora doznaje samo za vrieme i mjesto naše zgode, zatim za pomoćnike Berislavićeve i za posljedak njegova junačkoga djela: sam je Marnavić, koji svu stvar obširno opisuje, — i buduć da se može uzeti, da je on u tom sliedio starije bilježke i narodno pripoviedanje, zato ću i ja primiti njegovu pripoviest u glavnoj stvari.

[1]) Tako svi suvremenici osim Tuberona, u kojega je broj manji.

[2]) To spominje samo list Lava X. od 3. Rujna.

[3]) Jedno i drugo ima samo Marnavić.

[4]) Pray, Prior. Aur. l. c.

Digitized by Google

bio kadar više učiniti nego diviti se samo slavljenomu junaku i uspjehu njegova oružja. Sile zapadnih i jugozapadnih vlasti bijahu medjutim još dugo vremena zabavljene velikimi borbami, koje su sve ovo vrieme nastavljane tolikim naporom, da su i oni odlagali boj s Turci na zgodnija vremena, kojim je on bio najobljubljenijom misli što s viših što sa sebičnih razloga. — Kadno je bio sklopljen onaj savez, koji je Ljudevita XII. ne samo iz Italije iztisnuo, nego ga je dapače i u njegovoj zemlji s više strana napao, činilo se je, da će nekako biti učinjen kraj bojevom, koji su već tako dugo trošili sile kršćanskih naroda; nu onaj se savez doskora razpade, jerbo se je samim njegovim članovom prividjalo, da se njim napokon nebi ino postiglo, nego prevlast habsburžkoga roda, koja bi bila poremetila evropejsko ravnoviesje. Takove misli promieniše opet položaj stranaka, i Ljudevit XII., koji se je neko vrieme nalazio u tolikoj opasnosti, dobi ne samo podpunu sjegurnost za cielost svoje države, nego učini svojom vještinom, da su okolnosti opet počele prijati njegovim osnovam. Priznavši on lateranski sabor izmiri se s papom Lavom X.; poslije sklopi savez s Ferdinandom aragonskim, u koji se je dao zamamiti i Maximilijan, premda je tim svojim činom presjekao onu svezu, koja ga je spajala s Henrikom VIII., najpouzdanijim mu saveznikom, te je tako povodom bio, da je Henrik stupio u savez s Ljedevitom, komu je prije bio najopasnijim protivnikom. Kada je do toga došlo, voljan bijaše Maximilijan ujedno s Ferdinandom stupiti u papinu talijansku ligu proti Ljudevitu; nu Lav ugovaraše u isto doba i s Ljudevitom, od koga se je nadao pomoći za svoj rod, — te tako ostade sva ta osnova bez ikakova učinka, dapače Ljudevit biraše već vojsku, kako da opet udari na Milan u sporuzumljenju sa svojimi starimi saveznici Mletčani.

Doćim su se tako tečajem god. 1514 nove kombinacije stvarale medju vlastmi, kojim je u rukah bio udes narodâ, medjutim se bješe ponovila vojna medju Maximilijanom i Mletčići, koja je bila nakon poraza Francuza i njihovih saveznika Mletčana ugovaranjem o miru na neko vrieme pretrgnuta. Sada zadavaše Mletčanom težke rane Maximilijanov vojvoda Krsto Frankapan. Skupivši on priličnu četu udari na Furlansku, te pošto je nanio Mletčanom mnogo ine štete u toj zemlji, dobije izdajom mjesto Marano. Budući da je to mjesto bilo za Mletčane zbog svoga položaja od velike važnosti, zato pohite oni, da ga opet dobiju u svoje ruke, nu sav jim trud ostade u tom bez uspjeha. Tim ohrabren Frankapan zamisli veće stvari, i za kratko vrieme osvoji Udinu, Cividale i skoro svu Furlansku, te zatim povede svoju vojsku, da na juriš uzme tvrdju Osopo, u koju se je bila povukla jezgra mletačke vojske. Tu nagazi medjutim ne samo na hrabren odpor izabrane posade, nego na još veće zapreke, koje mu je činila sama tvrdja i njezin položaj na tvrdoj hridi. Zahman mu bijaše jurišanje na tvrde stiene, zahman gruvanje iz velikih topova, zahman kopanje u kamenitoj klisuri. Nu uza sve to nehćede on pustiti obsjedanja, dok mu nije došla za ledja velika mletačka vojska; pred tom pako novom vojskom ustupajuć izgubi svoje čete i sam

Digitized by Google

pade u sužanjstvo, te bude odveden u Mletke (9. Lipnja 1514), gdje su ga zatim nekoliko godina držali.[1])

Ovo malo rieči, što smo jih ubilježili o stanju svieta zapadnoga, dovoljno nam pokazuje, da se odatlje za sada nisu mogli Hrvati ničemu nadati. Nu u isto se vrieme na drugoj strani pripravljahu zgode, za koje se je činilo, da će biti u prilog nastojanju Hrvata i njihova junačkoga bana.

Papa Lav X., pozivan u pomoć proti Turkom s više strana, kao što smo već spomenuli, bješe već 15. Srpnja 1513 Bakača imenovao svojim legatom a latere za sjeverne i iztočne strane Europe, podielivši mu obilnu vlast, da nastoji oko boljka kršćanstva; zatim bješe on kašnje po dva puta doglasio kralju Vladislavu, da se ozbiljno stara, kako da se kršćanski sviet složnimi silami opre sili turskoj i da ponajprije bude pomoći Vladislavovim zemljam, koje su sada najviše trpile od Turaka; i buduć da nije moglo biti niti rieči o kakovu većem podhvatu svega kršćanstva proti Turkom, dok su sami kršćanski vladari u medjusobnih borbah, zato javljaše papa kralju, da sada ponajprije o tom radi, da izmiri sviet kršćanski, a medjutim da je odpravio stožernika Bakača kao svoga poslanika, da radi na korist kršćanstva.[2]) Došavši Bakač u Ugarsku, privoli većina kraljevih savjetnika na to, da se proglasi bulla, kojom je narod zvan u križare proti Turkom, premda je kralj istom nešto prije toga bio obnovio primirje sa sultanom Selimom. Bulla bude dakle proglašena (16. Travnja 1514), narod se seljačkoga starliša stane dizati na oružje, doskoro ga se skupi na više mjesta po više hiljada, i vojevodom toj svjetini bude dan sikulac Jure Doža. Nu te čete, od kojih se je očekivalo, da će Turkom sto jada zadati, obrate svoje oružje na plemstvo i na gospodu svoju, te u zemlji nastane užasno vrieme po plemstvo, komu su dvorovi paljeni i koje je ubijano, gdje ga se je samo domakla razjarena svjetina. Ta seljačka buna bude napokon svladana od plemićkih četa, i plemstvo je pri tom Zapolju naročito slavilo kano izbavitelja svoga.[3]) Ugarski sabor, koji se je nakon svladane bune sastao (18. Listop.), nije umio, da pravednijim uredjenjem podaničkih odnošaja odstrani težke žaobe ugnjetenoga i bezpravnoga seljačtva, nego je dapače na podanike navalio još teža bremena i učinio jih je tako rekuć robovi vlastele. Nesreća je hćela, da je upravo sada

---

[1]) Romanin V. 293. Za sužanjstvo Frankapanovo glavnim su izvorom Sanudovi diarj. Na njihovu je temelju napisao Wenzel Gusztáv svoju razpravu: Frangepán Kristóf velenczei fogsága 1514—19. Pest 1850. Buduć da našim historičkim družtvom izdavani Sanudovi dnevnici mnogo više gradiva pružaju nego što ga je poznavao Wenzel, i buduć da za istu stvar imamo osim toga još nešto i druge pomoći: zato sam i ja naumio o sužanjstvu Krstinu drugdje obširnije progovoriti.

[2]) Theiner, Monum. Hung. II. 594. Pray, Annal. IV. 348 i 349.

[3]) Onim za volju, kojim bi se hćelo obilnije proučiti poviest seljačke bune u Ugarskoj, spominjem ovdje, da će jim u to ime dobro poslužiti osim obće poznatih i navadjanih izvora još: Georgii Sirmien. Epistola 52—78 i Vrančić, Memoria rerum, quae in Hungaria a nato Rege Ludovico ultimo acciderunt (Monum. Hung. hist. Scriptor III. str. 5—12).

Digitized by Google

Stjepan Verböczy podnio plemstvu i kralju svoj „Tripartitum“, u kojem su nepovoljne po seljačtvo ustanove mjesto našle i budućim vjekovom sačuvane.

Obično se je uzimalo, da se buna ugarskih seljaka naših kraljevina nije ni taknula, te se je Berislaviću pisalo u zaslugu, da je banovinu sačuvao od grozovitih prizora, kojimi je Ugarska bila potresena.[1]) Nu to nestoji sasvim, jerbo znamo, da su vodje seljačke bune provaljivale i u iztočne strane naše domovine, naročito u Sriem; a tako je isto dokazano, da je pučanstvo osobito spomenutih krajeva naše domovine živo udioničtvovalo u pobijanju seljačke bune u Ugarskoj. I u onih četah, koje su pod Batorijevim i pod Zapoljinim vojvodstvom udušile bunu, čini se spomen o Srbih, medju kojimi jih je bez dvojbe bilo i s naših strana. Ako se ima vjerovati Vrančiću, to su ti naši suplemenici medju ugarskim pobunjenim seljačtvom mnogo strahota počinili.[2])

Te nam pripoviedane zgode pokazuju, da nije bilo nikakova uspjeha od kupljenja križara u Ugarskoj, od kojih su se mogli i Hrvati pomoći kakovoj nadati. Hrvati ostadoše dakle opet sasvim sami, te izvedoše svojimi već toliko oslabljenimi silami još nešto prije nego li je buknula seljačka buna u Ugarskoj novo junačko djelo, kojemu se tim više diviti moramo, što su Turci upravo to doba toliko sile imali u susjednoj Bosni i Hercegovini, da su jim i sami Poljičani morali danke obećati, dočim su se mletački Dalmatinci jedva nekako mitom i darovi občuvali od haranja biesnih svojih susjeda.[3]) Turci dodju nekako na koncu Veljače mjeseca pod Knin sa silnom vojskom od 10.000 ljudi. Posada, koja je to važno mjesto branila, bijaše na broju slaba, te zato nije ni čudo, što su ju neprijatelji iztisnuli iz pregrada, koji su i užgali; nu kada je Turad stala jurišati na sam grad, suzbijahu junački branitelji nasrtaje tako žestoko, da su se Turci skoro uvjerili, da bi jim tu grob bio, da i dalje na grad navaljuju. Zato ostave pod Kninom 500 svojih palih vojnika, te se vrate odakle su i došli „sa štetom i sramotom“.[4])

---

[1]) Marnavić 242.

[2]) Vrančić o. c. 7—10. Georg. Sirmien. 63 i sl. V. takodjer kraljevu zapovied vukov. županiji, da se diže na buntovnike, kod Praya, Ep. Proc. I. 83.

[3]) Sanudo VI. 409—12. — [4]) O tom boju ima Sanudo viesti (VI. 409, 410) iz Šibenika od 1., a iz Zadra od 10. Ožujka. Michiel ga pako spominje 8. i 24. Ožujka. Sada neznam, kako da se s timi viestmi bez ikakove sumnje u sklad dovede ona viest, koja veli, da je kralj Vladislav zapoviedao Doži oko polovice Svibnja, da sa svojimi četami odmah krene put Hrvatske, gdje su Turci na Knin navalili. Neima druge, nego valja uzeti, ili da se je tu mislilo na drugo koje mjesto, koje su Turci tada napadali, — a da su oni zbilja i u Svibnju harali po Frankapanskih dobrih i inih mjestih, o tom smo dovoljno izviešćeni (Sanudo VI. 411), — ili pako da su Turci opet bili navalili na Knin. Za ovo bih sam se potonje težko odlučio; još manje pako vjerujem Marnaviću, koji boj kod Knina stavlja istom u zimsko doba g. 1514 (str. 241). Što bi se pako imalo suditi ob onoj viesti Marnavićevoj, gdje on pripovieda, da je Berislavić s četami, koje je bio sabrao, da š njimi podje u pomoć Zapolji proti pobunjenim seljakom nakon svladane seljačke bune u Bosnu pošao i do Prusca provalio: o tom

Digitized by Google

To vrieme, kada su Hrvati najvećim naporom svojih sila odbijali navale svojih silnih dušmana, bješe se ponovila vojna medju carem Maximilijanom i Mlelčani, o kojoj smo nešto prije spomen učinili i u kojoj smo našli na Maximilijanovoj strani kao poglavitoga vojevodu Krstu Frankapana. Mletčanom moraše mnogo do toga stati, da preprieče Krstina otca Bernardina, da i on nepovede ili neodpravi kakovu pomoć sinu si u Furlansku. Zato jé signorija zapoviedala svojemu proveditura u Krku Ivanu Moru, da nipošto nesklopi s Frankapani mir, o kojem je š njimi kao s pogibeljnimi si susjedi ugovarao, nego da tako radi, kako bi mogao zaustaviti Bernardina, da nepodje u Furlansku. Dobivši proveditur takove naredbe, odpravi noćju 5. Lipnja (g. 1514) od Omišlja više brodova i barka s dovoljnim brojem krčke momčadi na Bernardinove gradove. Pred jutro se pokaže ta brodnica ponajprije pod Bakrom, te joj stane momčad jurišati na ondašnju tvrdju; nu tu ju junački suzbiju branitelji, i ona se morade tim zadovoljiti, što je dolnji grad oplienila i jedan brod upalila. Od Bakra se upute Krčani na Bakarac, pak i tu učine nešto pliena; tako isto opliene još neko mjesto, pak se zatim vrate na svoj otok. Kada su o tom u Mletke glasovi došli, mnogi se izmedju viećnika zabrinuše, da bi ta zgoda mogla biti povodom novih neprilika za Mletčane; nu skoro se pokaza, da stvar nije tako ozbiljna kao što se je nekim činilo. Frankapani su se istina oružali; Fernand je dapače i u Istru na plien zalazio: nu od strane vlade kralja Vladislava nije ino učinjeno, osim što je kralj u posebnom pismu izjavio Mletčanom svoje negodovanje nada tim, što su se usudili udariti na gradove njegova podanika samo zato, što je sin toga njegova državljanina služio caru. Mletčani se izpričavahu, odgovarejuć kralju, da su njihovi podložnici zato napali na Bernardina, što se je on pokazivao očitim njihovim neprijateljem te jim je činio štete gdje je samo mogao. Želeći ipak Mletčani, da jim nebude nikakove neprilike, ovlaste svoga provedítura u Krku, da se pomiri s Frankapani: što je on i učinio; pak pošto je prvo i kratko primirje izteklo, ponovljen je mir iznova na Bernardinov zahtjev i utvrdjen posebnim ugovorom (30. Kolov.[1])

Veću je pomnju kralj Vladislav na to obraćao, da pomoći nadje svojim zemljam, koje su uzduž turskih medja u neprestanoj tako rekuć borbi bile. U to je ime opet molbe upravljao na papu Lava X., tražeć od njega osobito novčanih pomoći za uzdržavanje četa. Papa ga je opominjao, da uztraje i bodrio ga je nadom, da će se skoro pomiriti vladari kršćanski; a medjutim mu je sam od svoje strane nudio u pomoć 50.000 dukata za slučaj, ako bi kralj voljan bio na Turke udariti, ako li bi mislio samo na branjenje svoje zemlje, tada mu je obećavao 20.000 dukata.[2]) Nu kralju se je činila

---

se neusudjujem izreći svoga mnienja; toliko samo velim, da rado vidim uza Marnavića još koga svjedoka.

[1]) Sanudo VI. 415—20 i 431. Michiel k 18. Lip.

[2]) List Lava X. Bakaču od 21. Rujna 1514 (kod Bemba, i Praya, Annal. IV. 359); kralju Vladislavu istoga dana (ib. i Pray, Ep. Proc. I. 94).

Digitized by Google

obećavana pomoć premala, te buduć da nigdje nije nalazio medju knezovi sa veznika: zato nije mogao misliti na to, da sam na Turke udari, nego je samo o tom nastojao, da se valjano utvrde i oskrbe mjesta na granici, koja su najviše bila na udarcu. U tu je svrhu nalagao banu Berislaviću, da izviesti sv. otca o stanju svoje zemlje, te da novce, koji mu budu iz Rima poslani, upotrebi kako najbolje bude znao. Ban je izvršio taj nalog, — pak kako je tada počeo neposredno obćiti sa sv. otcem, tako je činio i kašnje, obraćajući se nanj sada u pismih, sada po pouzdaniku svojem Spljećaninu Tomi Nigru, koga je učinio svojim namjestnikom u upravljanju vesprimske biskupije i komu je mnogo puta povjeravao najvažnija poslanstva u Rim i k inim dvorovom. Ali još prije nego li je banu prispjela ikakova pomoć, mnogo je glava palo, mnogo je naroda u sužanjstvo odvedeno. Dok je jošte teklo dopisivanje medju kraljem Vladislavom i sv. stolicom, bjehu Turci provalili u Hrvatsku, a napose u onu stranu, gdje su bila imanja Ivana Karlovića Krbavskoga, koja su strahovito oplienili, te su sa sobom povukli do 3000 ljudi u sužanjstvo, dočim blagu, većemu i manjemu, koje su odagnali, nije skoro bilo ni broja.[1]) Tom istom prilikom sagradiše Turci nedaleko od Senja tvrdjicu, iz koje su zatim mogli sigurno uznemirivati predjele na onih stranah.[2]) Pod konac god. 1514 dodjoše oni još dva puta u Dalmaciju sa znamenitijom silom, te uzeše ponajprije jedan kaštel nedaleko od Novigrada[3]) i iz njegu odvedoše do 400 osoba; zatim udariše na Karin, grad Ivana Hranovića, koji jim se je junački opirao do tri dana, ali ga oni napokon predobiše, te i odatle odvedoše do 300 duša, ponajviše gospoja i kćeri plemićkih; isto tako naidjoše oni na junački odpor, kada su dalje bili navalili na grad Jurja Korlatovića, koji jim je u šake pao istom četvrti dan borbe; kada su pako poslje toga navalili na Perušić, tako jim se oprieše gradski branitelji, da su se morali okaniti daljega jurišanja.[4]) Kao što se je g. 1514 završila krvavimi borbami, tako je započela i sliedeća godina: Turci bo su već mjeseca Veljače opet oko Senja harali.[5])

Za tih ponovljenih turskih navala skupljaše ban Berislavić vojsku oko Bihća. Nesretno stanje zemlje, koja je bila povjerena njegovoj skrbi i obrani, bijaše samo sobom dovoljno, da svakoga uputi, kamo on namjerava poći s vojskom, što ju je kupio, i što kani š njom činiti. Nu pri svem tom nedade se vjerovati mletačkim činovnikom po Dalmaciji, da on misli na Turke udariti, već oni držahu, da ima namjeru navaliti na mletačka posjedovanja u Dalmaciji. Ban jim bijaše odprije poznat kao protivnik mletačkoga vladanja u Dalmaciji; on se izjavi po svoj prilici koji put i u svojem novom zvanju, da smatra vlast mletačku u rečenoj zemlji nepravednom; k njemu dolažahu napokon ljudi iz Dalmacije, kojim je bila vruća želja, da opet dodju pod

[1]) Sanudo VI. 433. Dopis iz Zadra od 30. Listop. 1514.
[2]) Id. VI. 434.
[3]) Id. VI. 437 „Auri . . loutano di Novegradi miglia zerca 4“.
[4]) Id. VI. 437.
[5]) Id. VI. 446.

Digitized by Google

vladu svojih zakonitih kraljeva. Sve to ujedno uzeto radjaše sumnju, da ban težko čeka priliku, da otme Mletčanom njihovu dalmatinsku zemlju. Signorija davaše viestim svojih činovnika u Dalmaciji tim više važnosti, što se je znalo, da je u Ugarskoj bio nakon svladane seljačke bune na neko vrieme znamenito pao ugled Tome Bakača, koji je drugda mletačke interese svojski branio, a tim je veći postajao upliv bana Berislavića; a osim toga joj se činjaše, da mora i u tom vidjeti kao neku potvrdu iz Dalmacije dobivenih viesti, što se je grozio ugarski poslanik, da će kraljevska vojska na Dalmaciju udariti, ako mletačka vlada neizplati svojih običnih novčanih prinesaka kr. Vladislavu. Sve to pobudjivaše mletačku vladu, da stvar uzme sasvim ozbiljno: te zato, da ju nenadju moguće zgode nepripravnu, odredjivaše ona, da se galije oružaju i da zapovjednik armadę ide u Dalmaciju.[1]) Nu meni se čini, da su Mletčani bili ovaj put bez razloga zabrinuti. Istina je doduše, i mi smo se sami već o tom uvjerili, da je Berislavić negda morda više nego itko drugi za to revnovao, da se udari na Mletčane i da jim se otme Dalmacija; nu on je činio to u takovih okolnostih, gdje se je zbilja moglo uzeti, da nebi kralja stalo mnogo truda, da svojoj kruni povrati zemlju, bez prava joj otetu. Sada pako bijahu druge okolnosti, po Mletčane svakako mnogo prijaznije nego li onda, kada je proti njim stajao silan savez ponajvećih vlasti. Nu osim toga jednoga razloga, koji je svakako morao djelovati na Berislavića, bijaše još i drugi, mnogo silniji razlog. Motreći Berislavić na jednoj strani ogromnu silu tursku, koja je neprestano grozila njegovim zemljam, a na drugoj poznavajući dobro ne samo sile svoga naroda nego takodjer stanje Ugarske pak i ostaloga svieta kršćanskoga, moraše uvidjeti, da sada nije vrieme, da se misli na vojevanje s Mletčani, nego da treba radje o tom nastojati, da se pronadje sredstvo, kako bi se zemlja obranila od konačne propasti, i da se u tu svrhu ostane u prijateljstvu sa susjedom, koji je mogao i koju pomoć pružiti za postignuće obćekršćanske svrhe. Da pravo shvaćam misli Berislavićeve u tom pogledu, dovoljno će mi biti pokazati na njegova poslanika, koji je i prije i nešto kašnje u Mletke dohodio, da dobije pomoći za vojnu na Turke.[2])

Sasvim pravo shvaćajući prvu i najpreču potrebu svoga naroda nastojaše dakle Berislavić i nadalje o tom, da pribavi čestitu obranu povjerenim si zemljam. U tom svetom podhvatu sada mu stiže prva pomoć iz daljega svieta, i to od pape Lava X., koji je odpravio na naše strane (mjes. Ožujka 1515) svoje prokuratore, otočkoga biskupa Vinka Andrića i cortonskoga Julija, davši jim mnogo žita, praha, nešto topova i 2000 dukata, a zapo-

---

[1]) Vlada je mletačka izvješćivana o banu Berislaviću u rečenom smislu mjeseca Veljače i Ožujka 1515 od svojih zadarskih i šibeničkih činovnika (Sanudo VI. 444, 446—7). O nazorih pako, koji su vladali u samih Mletcih, govori Michiel 2. Ožujka medju inim ovako: „.. perche l' se sapeva, chel Ban de la Crovatia era mal inanimato contra Venetiani, et era quello che pareva che governasse tutto l' Regno d' Ongaria, perche el Cardinal de Strigonia, che solea favorir Venetiani, era stato privato ultimamente del Consiglio". O grožnji ugarskoga poslanika govori samo Michiel k rečenomu danu.

[2]) Sanudo VI. 414, 457.

Digitized by Google

vjedivši jim, da to upotrebe po savjetu i naredbi Berislavićevoj.[1]) Nešto kašnje posla još papa kralju Vladislavu 20.000 dukata, izjavivši svoju volju, da i od toga novca bude veća strana upotrebljena na utvrdjenje hrvatskih gradova, te ujedno obeća, da će drugih 7000 dukata poslati u Dalmaciju i Hrvatsku po otočkom biskupu Vinku.[2])

Nu ako se je Berislavić morao radovati zbog tih očitih znakova Lavove brižljivosti za obranu banovine od grozećih joj pogibelji, to imaše on u isto vrieme na drugoj strani još više razloga, da zaplače nada svojom biednom domovinom i da skoro svu nadu izgubi, da bi se ona mogla sačuvati od konačne propasti. Uzprkos svemu tomu, što su Turci činili tolike strahote na zemlji Hrvata i što je svakomu moglo biti očito, za čim Turci idu, nadje se ipak sada ljudi, koji su mislili, da nisu dužni braniti svoje domovine. To sramotno, a ujedno po cielu domovinu pogubno mnienje bješe sada zavladalo medju stališi slavonske kraljevine. Slavonija ovoga vremena, u državnoj upravi više puta od svoje hrvatske posestrime razlučivana i privlačnoj sili ugarskoga središta izvrgnuta, te se zato većinom i povodeć za primjerom svojih sjeverni susieda, priučavaše se po malo tomu, da se smatra tielom različitim od prekosavske Hrvatske. Ta pako opaka težnja, koja je na to išla, da se raztrgaju uda jednoga tiela, dodje sada u prilog ljudem, koji nisu shvaćali zadaće svoga vremena, niti su kadri bili pojmiti, što zahtieva od njih korist i same njihove pokrajine. Ljudi te ruke, samoživci i sebičnjaci, učiniše, da su stališi slavonski uzkratili svoju pomoć hrvatskoj si braći, pozivajući se na tobožnji svoj „starodavni običaj", po kojem nebi imali biti dužni sa svojimi četami ići preko Save. Buduć da ugled bana Berislavića nije bio dovoljan, da se slavonski stališi privedu na poslušnost i na vršenje svojih dužnostih prama domovini, zato moradoše oni dočekati tu sramotu, da jim je kralj Vladislav u pamet dovodio, što znače turska navaljivanja na Hrvatsku i kako su upravo oni najviše dužni, da budu svojoj hrvatskoj braći u pomoći. Nu bojeć se kralj Vladislav, da morda i njegova rieč neostane bez uspjeha, zagrozi se onim, koji bi i dalje bili neposlušni, da će jih postići ljaga vječnoga nevjerstva i da će jim se dobra oduzeti, davši podjedno vlast banu Berislaviću, da u smislu tih njegovih rieči odmah i postupa.[3]) Te ozbiljne kraljeve zapoviedi i domoljubno nastojanje Berislavićevo učiniše, da ja sabor slavonskih stališa, koji je držan mjeseca Svibnja i ka kojemu je

---

[1]) List kralju Vladislavu od 30. Ožujka 151) (kod Bemba, i Praya Annal. IV. 387, Marnavića 243) i Berislaviću istoga dana (ib.). Tu se veli, da je Lav poslao „magnum tritici numerum, magnum hordei . . ., pulverisque perfecti ad tormenta impellenda libras mille, sulphuris praeterea libras decies mille, salis nitri quinquies mille . . . tormentorum varii generis aliquot." — Preporučujuć pako Berislaviću, da brani zemlju, veli mu: „qui te secundum Regem tanti facio, ut tibi ista in regione latissima praeferam neminem".

[2]) Pray, Ep. Proc. I. 100.

[3]) Pismo kralja Vladislava slavonskim stališem iz Požuna 19. Trav. 1515 (Jura I. 265).

Digitized by Google

kralj bana poslao s osobitimi naputci,[1]) stupio na bolju stazu, uvjerivši se stališi, da bi njihova opornost morala ubitačnom postati cieloj njihovoj zajedničkoj domovini. Da su pako tada i zbilja svladane razvratne namjere nekih sebičnjaka i da su Slavonci opet priznali svoje dužnosti prama zajedničkoj svojoj hrvatsko-slavonskoj domovini, tomu su nam dokazom nešto kašnje naredbe bana Berislavića, kojimi odredjuje, kao što ćemo to još i niže vidjeti, da mu podban Alapić dovede pomoćne čete, koje su sabrane po odluci stališkoj.[2])

Što je Berislavić radio, pošto je sretno bila uklonjena pogibelj razkola medju samimi njegovimi srodnici, o tom nam ništa nepripoviedaju izvori sve do mjeseca Kujna. Medjutim su pako na drugoj strani obavljeni poslovi, koji su imali za dalju poviest i našega naroda prevažnih posljedica, te je zato nuždno, da se ovdje i na nje osvrnemo.

Ako je Ivan Zapolja već i prije imao u Ugarskoj veliku stranku, koja je prijala njegovoj težnji, da si ženidbom sa kćerju Vladislava kralja prokrči put na kraljevski priestol, to mu je moralo prirasti još više privrženika, kada je svladao seljačku bunu i tim spasio plemstvo. Slava se njegova imena posvuda razliegaše, i javno bijaše govoreno, da se je on kao spasitelj domovine vriednim učinio kraljevske krune. Nu upravo to prijanjanje Ugra uza Zapolju moraše privoljeti Maximilijana, da o tom radi, da se potvrdi već prije ugovorena rodbinska sveza medju njegovom kućom i kućom kr. Vladislava, kojom je imalo biti njegovu rodu pribavljeno pravo nasljedstva u zemljah kr. Vladislava. U tom dodje Maximilijanu dobra pomoć od poljskoga kralja Sigmunda, koji je prije, kao što smo vidjeli, nekim načinom podupirao težnje Zapoljine stranke, a sada je stao raditi Maximilijanu u prilog, jerbo mu je trebalo careva posredovanja u razprah, što jih je tada imao s velikim meštrom njemačkoga reda i s ruskim vladarom Vasilijem Ivanovićem.[3]) Još na koncu g. 1514 bude ugovoreno, da će se sastati Maximilijan s Vladislavom i s bratom mu Sigmundom na osobni sastanak, da utvrde medju sobom rodbinsku svezu i da izravnaju spomenute razmirice, što su kralju Sigmundu toliko dodijavale. Uslied toga ugovora dodje Vladislav u Požun sa svojom djecom mjeseca Ožujka 1515; ovamo dodje i Sigmund i od careve strane stožernik Mate Lang. S Vladislavom bješe došlo na mjesto sastanka više biskupa i velmoža, a medju inimi Toma Bakač, koji je sada sa svim svojim uplivom podupirao Maximilijanove težnje, zatim Mihalj Keserü bosanski i Ivan Országh sriemski biskup, napokon Grgur Frankapan, kaločki arcibiskup, koji je kao Zapoljin prijatelj s tom namjerom u Požun išao, da tu za njega radi. Nakon duljega dogovaranja, koje se je otezalo zbog Sigmundovih stvari, bude (20. Svib.) podpisan predbježni zaručni ugovor medju članovi Vladislavove i Ma-

---

[1]) Kraljevsko pismo od 21. Travnja (Ib. I. 267).

[2]) Krčelić, Histor. Eccl. Zagr. 212.

[3]) Za tu je stvar važna rasprava Josipa Fiedlera: Die Allianz zwischen Kaiser Maximilian I. und Vasilji Ivanovič Grossfürsten von Russland von dem Jahre 1514 (Sitzungsberichte der k. Akad. der Wissensch. Phil. — hist. Cl. 43. Bd

Digitized by Google

ximilijanove kuće. Nu cara Maximilijana zapriečivahu još uviek razni poslovi, te nije mogao prispjeti na sastanak onako brzo kao što se je željelo; ali napokon se morade ipak i on požuriti, jerbo mu je poručivao kralj Sigmund, koji je vrlo dobro poznavao misli i želje Ugra, da većina ugarskih svjetskih velmoža za tim ide, kako da zaprieče savez medju njim i braćom kraljevi.[1]) Maximilijan dodje dakle, sastane se sa svojimi saveznici kod Trautmansdorfa i pozove jih k sebi u Beč, kamo su oni i pošli (17. Srpnja), premda su se velmože ugarski i tomu protivili. Tu primi Maximilijan Vladislavova sina Ljudevita u svoju obitelj kao trećega si sina bez uštrba ipak nasljednih prava unuka svojih Karla i Ferdinanda i njihovih sestara, imenova ga svojim namjestnikom u Njemačkoj, te pozva knezove njemačke, da si njega izaberu s vremenom rimskim kraljem i carem. Napokon bude konačno zaključeno: da se Maximilijanova unuka Marija zaručuje s Vladislavovim sinom Ljudevitom, Vladislavovu kćer pako Anu da će uzeti jedan od Maximilijanovih unuka, Karlo najme ili Ferdinand, te ako se to nezbude za godinu dana, tada će ju uzeti sam car Maximilijan. Zaruke bjehu zatim slavno obavljene po crkvenom obredu (22. Srp.) i sklopljeni ugovor bješe javno proglašen (28. Srp.). Još se obično uzima, da je ovom istom prilikom bilo ugovoreno u tajnih člancih, da u onom slučaju, ako izumre jedna od ugovarajućih kuća, zemlje njezine imaju pripasti u nasljedstvo drugoj kući, i naročito da ima ugarska kruna doći Aninu mužu, ako njezin brat Ljudevit umre bez odvjetka.[2])

Maximilijan imaše vrlo mnogo razloga, da se sretnim scieni, što je ugovaranje s kraljem Vladislavom urodilo takovim plodom, a što je ono tako sretno završeno, to pripisivaše sam car najviše nastojanju poljskoga kralja Sigmuuda,[3]) — nu mi slobodno dodajemo, da su k tomu pomogli takodjer oni muževi iz Vladislavove ugarske kraljevine, koji su se opirali težnjam Zapoljine stranke. I Vladislav imaše veliku radost nad uspjehom ugovaranja, jerbo je tim putem ne samo brat njegov postigao prijateljstvo cara Maximilijana, nego je i za budućnost njegove djece učinjeno, što je on upravo najtoplije želio. Nu kao što se je na tih stranah pokazivalo najveće zadovoljstvo

---

[1]) „. . Nam plerique Sertis fraterne Mtis (t. j. Vladislavovi) primarii proceres nihil majore conatu nituntur, quam ut hanc nostram cum Mte vra conjunctionem conventionemque calidissimis quibusdam artibus impendiant“. Da se pako tu misli poglavito na svjetske velmože, to se jasno razabire iz pisma, što ga je bio pisao nakon sklopljenoga predbježnoga zaručnoga ugovora poljski podkancelar Tomicki poslaniku svoga kralja u Rimu, Ivan Laskomu, gdje medju inim veli: „Egre ferunt seculares regni Hungarie senatores hec conubia contrahi, nec parum eam ob rem dissentiunt a pontificibus, qui et matrimoniis favent et desideriis domini nostri Serenissimi suffragantur constanter“ (Theiner, Vetera monum. Polon. III. 381).

[2]) Cuspinian. de congressu Maxim. kod Bela, Adparat. I. 282. Istvánfi VI. 48. Kollár, Auctuar. dipl. 282. Pray, Ep. Proc. I. 104.

[3]) Maximilijan pisa o tom svojoj kćeri Margiti: „Ly seol (Sigmund) est le causa que le fylle heritiere d' Ungarie fut marie en nostre maeson d' Osterice“ (Le Glay kod Lanza o. c. 163).

Digitized by Google

s onim, što je u Požunu pripravljeno i u Beču dovršeno, tako su isto Zapoljini privrženici sve to motrili s najvećim negodovanjem, jerbo jim je bilo jasno, da je sada njihov ljubimac još dalje od svoga cilja nego što je prije bio, dok se je još mogao uzdati, da će mu kralj napokon ipak dati svoju kćer za ženu. Za sada nije medjutim s te strane još ništa učinjeno: jer što je ugarski nadvornik Perényi još za Vladislavova boravljenja u Beču prosvjedovao u imenu stališa proti ugovoru, za to se nezna, da li je učinjeno s obzirom kakovim na Zapolju.[1]) Zapolja pako sam bješe si našao to vrieme drugoga posla. Dok se je najme još u Požunu čekalo, da se Maximilijan vrati u Austriju, da drži sastanak s Vladislavom i Sigmundom, povede Zapolja liepu vojsku od 10.000 ljudi na Turke. S tom svojom vojskom udari on na tursku tvrdju Žrnov medju, Biogradom i Smederevom; nu bude potučen i lišen svih svojih topova i ostale bojne sprave. Ovaj jedan poraz tako pobi njegovu bojnu slavu, koju si je istom bio stekao, svladavši seljačku bunu, da se je kašnje zahman trudio, da ju opet sasvim osvjetla. Vrančić vidi u toj nesreći, koja je Ugre postigla pod Žrnovom, kazan božju, koja jih je morala postići za njihovo nemilostivo postupanje sa seljačtvom.[2])

Na sastanku cara Maximilijana s kraljem Vladislavom i Sigmundom bijaše rieči i ob onih stvarih, koje su tadanji kršćanski sviet nada sve ino morale zanimati. Prispievši pako rečeni vladari i k tim stvarim, priznadoše u načelu, da bi bila obća vojna na nevjernike, o kojoj je papa Lav X. na svaku ruku radio, ne samo koristna nego upravo potrebita; nu buduć da je car Maximilijan još uvick bio u neprijateljstvu s Mletčani i s Francuzi, zato bješe na njegov predlog rečeno, da se k toj vojni ima istom onda pristupiti, kada bude Europa umirena. Taj zaključak bješe zatim na znanje dan Lavu X., koji je ujedno umoljen, da upotrebi i duhovno i svjetsko oružje proti neprijateljem europejskoga mira; Sigmund se obrati u to isto ime na različite vlasti, liepo jih svjetujući i nagovarajući, da se izmire medju sobom i da priprave čine za boj na Turke; i Vladislav bješe već učinio priprave, da odašalje k nekim vlastim svoje poslanike: ali u tom stiže glas, da je opet buknula u Italiji velika vojna.[3]) Novi francuzki kralj Franjo I., koji je odmah na početku svoga vladanja zamislio ne samo Milan nego i Napulj osvojiti, osjeguravši se u državi svojoj, pristupi, da izvede jednu stranu svojih osnova, te provali u Italiju, i svladavši Švajcare u strašnoj bitci kod Marignana (13. i 14. Rujna g. 1515), ote milansku vojvodovinu Maximilijanu

---

[1]) Istvánfi VI. 50.

[2]) K izvorom, koji se uzimaju za tu zgodu, dodat ćeš s korišću Tuberona X. 295; Jurja Sriem. 71 i Vrančića 13. — Mjesto, na koje je Zapolja napao, zove se u ugarskih izvorih Sarno i Sarnow; Tuberon pako veli: „arcem. quam incolae Cavalam vocant“, a tako i Istvánfi: „quae a Turcis et Thracibus Dalmatisque Cavalla appellari solet, a nostris vero Sarno vocatur“. Nu ja mislim, da je upravo ovo potonje domaće ime upitne tvrdje, i da je tomu imenu prava forma: Žrnov (V. Daničić, Rječ. iz knjiž. starin. srb. 342 rieč жрьновъ).

[3]) Fiedler o. c. 223.

Digitized by Google

Sforzi, usljed česa su i njegovi saveznici Mletčani više mjesta predobili, koja su jim prije bila oteta.

Ti novi bojevi medju kršćanskimi vlastmi nebijahu doista nikomu tako povoljni kao sultanu Selimu, koji se je tada pripravljao na Egipat. Nu premda je on za tu vojnu silne priprave činio i premda je, da u njoj nebude zapriečen s nijedne strane, poslaničtvo spremao ka kralju Vladislavu, da dobije od njega produženje prije sklopljenoga primirja: to ipak sve to nemogaše smetati njegovih namjestnika u našem susjedstvu, da sa svojimi četami neuznemiruju susjednih si hrvatskih prediela i da nekušaju predobiti još ono malo tvrdih mjesta, koja su se u Bosni obranila od njihove sile. Sada pretijaše iznova od Turaka velika pogibelj Jajcu. Bivši o tom izviešćen papa Lav X. od biskupa Berislavića, iskaše pomoći od raznih kršćanskih knezova, a naročito upravi u to ime pismo na mletačko vieće (15. Lip.), u kojem je molio Mletčane, da pošalju na naše strane nešto novčane pomoći, kada već nije moguće, da se svi kršćani slože i da složno na Turčina navale.[1]) Mletčanom bješe doduše javljano nešto kašnje, da su Turci odustali od obsiedanja Jajca;[2]) nu ako su oni to morda i na čas učinili, to su bez dvojbe skoro opet neprijateljstvo nastavili: jerbo vidimo tečajem mjeseca Rujna, gdje Berislavić priprave čini na sve strane, da priskoči u pomoć Jajcu, na koji su Turci silno navaljivali.[3]) Jajce je, kao što mislim, sada brižljivošću Berislavićevom oskrbljeno svimi potrebitimi stvarmi, te se je opet okriepilo i Turkom sretno prkosilo. Nu dočim je tako na jednoj strani jedno mjesto spaseno, medjutim je drugdje Turkom sreća poslužila; u tih dnevih najme bjehu učinili Klisani nekakov ugovor s Turci, po kojem su za službe, koje su Turkom obećali, ne samo imali biti prosti od navala turskih, nego jim je imao takodjer u dio pasti neki dio pliena, što bi ga Turci učinili.[4]) Na tih dolnjih stranah naše domovine, na koje su Turci već od toliko vremena osobitom silom udarali, nebijaše našemu narodu po sve ovo vrieme nikakove pomoći od Mletčana, premda su oni imali isto toliko razloga kao i naši za to se starati, da Turci neporuše bedem, iza koga su bili nanizani bieli gradovi mletačkoga gospodstva. Turci bi češće i samim mletačkim podanikom štete nanosili, premda je mir postojao medju sultanom i signorijom; nu sve to nemogaše sklonuti Mletčane, da promiene svoju politiku, koju su to vrieme sliedili u svojih odnošajih prama Turkom, i koja je na to išla, da se svakako mir drži s Turci, te da se i onda, kada Turci sami mir naruše, ne toliko sila silom odbija, koliko da se o tom radi, da Turci s dobra naknade učinjene štete ili da odustanu od daljih navalivanja. Za sve se to mnogo dokaza nalazi u Sanuda, koji je marljivo bilježio izviešća mletačkih činovnika iz Dalmacije i naredbe, koje su jim davane iz Mletaka; a isto su tako u tu svrhu vrlo poučni naputci,

---

[1]) Sanudo VI. 454. — [2]) Id. VI. 457.

[3]) Krčelić, Histor. Eccl. Zagr. 212: Berislavićev list podbanu Baltazaru Alapiću iz Slobošćine 24. Rujna i kaptolu zagreb. 1. Rujna. U Mletcih iskaše pomoći Negro (Sanudo VI. 457).

[4]) Sanudo VI. 458.

Digitized by Google

što su davani od duždâ Mletčanom, koji su to doba slani u Dalmaciju, da vladaju ondašnjimi gradovi.

Poznavajući mi zaključak, štono bješe učinjen na bečkom sastanku glede obćenite vojne na Turke, i sada još k tomu znajući, da se nije pokazivala nada, da bi se tako na skoro mogao izpuniti onaj uvjet, o kojem je visilo izvedenje spomenutoga zaključka, nećemo se čuditi kralju Vladislavu, što nije imao toliko smionosti, da bi bio naprosto odbio zahtiev sultana Selima, koji ga je pozivao po svojih poslanicih još mjeseca Kolovoza, da privoli na mir ili barem na produženje medju njimi stojećega primirja. Znajući Vladislav, da papa Lav radi o pripravah na obćenitu vojnu na Turke, mnijaše, da će biti najprobitačnije po njega i po njegovu državu, ako papu upita, što bi imao učiniti glede Selimova zahtjeva. Papa mu pako na to odgovori početkom g. 1516, da nipošto neprivoli niti na primirje a još manje na mir; nu buduć da je bilo poznato, da Vladislav nemože sam odolievati Turkom sa svojimi kraljevinami, zato mu papa javlja, da je pozvao kršćanske knezove, da mu priteku u pomoć novčanimi prinesci. U ostalom nezahtievaše Lav, da kralj naprosto odbije turske poslanike, nego ga upućivaše, da zateže svoj odgovor, dok nezačuje, što će učiniti kršćanski knezovi na papin poziv.[1]) Nešto kašnje upravi Lav X. pismo na bana Berislavića, u kojem ga poziva, da i on na to djeluje, da se neučini mir s Turci, te ga ujedno razveseljuje viešću, da mu je već odgovorio francuzki kralj, da je pripravan pružiti iskanu pomoć; nu ako bi medjutim nužda bila Berislaviću, to ga papa ovlašćuje, da uzme svu onu bojnu spravu, što ju je njegov poslanik u Šibeniku spravio.[2]) Lav se uzdaše povoljnu odgovoru na svoj poziv i od drugih knezova: nu za to bijaše sada opet vrlo malo nade. On se bješe doduše izmirio s Franjom I. i oba se bjehu obvezala, da će nastojati oko izvedenja obće vojne na Turke; nu isto vrieme, kada su oni sklapali svoje ugovore, pripravljaše se veliki savez na Franju I., u koji su početnici mu Englezi najprije dobili Švajcare i cara Maximilijana, zatim pako i Maximilijanova unuka Karla, koji je upravo to doba primio u svoje ruke vladu svoje baštine.

U Ugarskoj se bješe sastalo državno vieće, da odluči, što bi se imalo učiniti s obzirom na spomenuta pisma Lava X. U tom pade kralj Vladislav u pogibeljnu bolest i umre 13. Ožujka 1516, te ostavi svoje kraljevine, koje je sam slabom rukom vladao, u veoma pogibeljnih nutarnjih i vanjskih okolnostih malodobnomu si sinu Ljudevitu II.

Buduć da poviest naših zemalja nedolazi sa smrću kralja Vladislava II. u nijednom pogledu do kakova zaključka, zato nije ni meni ovdje prilika da postanem i da se jošte jednim pogledom obazrem na sav tečaj poviesti u onoj dobi, kojom sam se bavio u ovoj razpravi. Sama me stvar nuka, da nastavim svoje pripoviedanje, dok se nedodje do zaključka kakva. To ću pokušati, ako Bog da, u daljoj razpravi o „dobi kralja Ljudevita II."

---

[1]) Pismo Lava X. Vladislavu 27. Sieč. 1516 (Bembo, i kod Praya, Annal. IV. 389 i Ep. Proc. I. 109).

[2]) List Berislaviću 14. Velj. 1516 (Bembo, Pray, Annal. IV. 384 i Prior. Aur. 64 i Marnavić).

Digitized by Google

Ocjena starijih izvora
za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka.

Izpituje **Dr. Fr. Rački.**

II.

Domaći ljeto- i zgodopisi.

(Nadalje.)

5. Srbski ljetopisi.

a. Rodoslov srbskoga arhiepiskopa Danila (1325—38) i njegov nastavak (do 1376).

Za srbsku poviest veoma zaslužni arhimandrita Koviljski Jovan Raić († 11. Prosinca 1801) posjetio je god. 1758 Maćedonsku sv. goru (Athos), ovu veoma zanimivu redovničku republiku, i tudjer bavio se je dva mjeseca u zadušbini srbskih vladara, znamenitom samostanu Hilandarskom. Ovdje je Raić vidio pune kovčege srbskih listina i spomenika; nu nije se mogao, koliko je želio, timi dragocienostmi koristiti, jer su ga, tada još svjetovnjaka, podrzljivi kaludjeri nepovjerljivim okom gledali. Pošlo mu je ipak za rukom izpisati odlomke iz staroga rukopisa, koj se pripisuje srbskomu arhiepiskopu Danilu, i koga je on zatim u svojoj poviesti upotrebio, te lakonički prijavio: „obrešćaet sja v monastiri Hilandarě v dest". Raić se je zatim preko Dečana vratio u sriemske Karlovce, kamo je dne 24. Prosinca r. g. sretno prispio.[1])

Raić je prvi upoznao učeni sviet s ovim novim izvorom za srbsku poviest. Nu on je, kako rekosmo, iz njega izpisao samo neke odlomke. Nije ipak niti pet godina prošlo, kada je druga ruka taj ljetopis podpunoma prepisala, i to nastojanjem o. Timotea Joanovića proigumana Hilandarske obitelji. Taj prepis, dovršen dne 4. Siečnja 1763, dodje zatim u metropolitsku knjižnicu Karlovačku, gdje je i sada. Od koga taj prepis poteče, nije u njem zabilježeno;[2]) vjerovatno je ipak, da ga učini i do kraja dovede ruski su-

---

[1]) Čerti žizni J. Raića od St. Stratimirovića u „ljetopisu mat. srb. knj. 50 (god. 1840) str. 52, 53. Šafařik: Gesch. der südslav. Litteratur. III. 237.

[2]) Prepisalac odmah u početku samo kaže: „Vo slavu svetyja . . troicy . . blagosloveniem čestnyh i prepodobnyh otec i vsego obšćesobornago bratstva cesarskija i patriaršeskija sv. i svjašćenyja obiteli i velikija lavry slavenosrb-

Digitized by Google

putnik Raićev hierodjakon Damaskin Nikolić, koj poslije Rajićeva odlazka ostade u Hilandaru.[1]) Iz ovoga istoga prepisa poteče drugi, koj je sada med rukopisi Rumjancovskoga muzea u Moskvi, a bijaše učinjen troškom slavnoga grofa Nikole Petrovića Rumjancovskoga, ovjerovljen pako u Karlovcih dne 20. Veljače 1824 po protodjakonu Pahomiji Joanoviću.[2])

Iz koga je vieka rukopis hilandarski[3]) neda se točno opredieliti po samom prepisu; jer se je prepisatelj služio ruskim pravopisom novijim, pače gdješto srbskim oblikom podmetao ruske, tako n. p. король mj. краль. Nu iz istoga porušenoga prepisa vidi se, da je izvornik srbske obitelji; dočim a često izmienjuje ѣ i е (тасть), te upotrebljava rieči iz narodnoge srbskoga jezika мве, җдро i t. d. S druge je strane prepisatelj u samoj stvari vjerno pridržao izvornik; pače gdje nije točno umjeo pročitati koju rieč, ili sumnjao, je da li ju točno izpisao svojim pravopisom, zabilježio je ovu rieč na rubu rukopisa onako, kako bijaše u izvorniku, dodav primjetbu: „v podlinnom napisano sice". Iz ovoga razloga pogledom na sadržaj možemo se osloniti na Karlovački prepis od g. 1763.

Izkvareniji i nepouzdaniji od ovoga je prepis nalazeči se sada u istoj knjižnici, štono ga god. 1780 iz istoga samostana Hilandarskoga dobavi za skupe novce metropolita Vinko Joanović Vidak, kod koga bijaše i Raić ne kada, dok je Joanović upravljao temišvarskom eparhijom, učiteljem u bogosloviji kroz dvie godine. Pravopis je u tom prepisu posvema ruski, a osim toga neima na dvih mjestih cielih strana.

U Lvovskoj knjižnici sveučilištnoj bio je takodjer (neznam jeda li je jošte) prepis toga „Rodoslova", koji se tim pred Karlovačkim odlikuje, što je sačuvao pravopis srbski.

Ruski učenjak i putnik A. Hilferding našao je god. 1858 u manastiru Dovoljskom na Tari (u Hercegovini) rukopis iz XVI. vieka sa rodoslovom Danilovim.[4]) Kao što se iz priobćena odlomka razabrati može, taj rukopis je srbske obitelji, te svuda točno piše poluglas ь (сьвороу, вь славни дворь, оть-ьчаства) itd.

Slavni Šafařik imao je tri prepisa Danilova rodoslova, od kojih jedan bijaše uzet „iz najstarijega do sada poznatoga rukopisa".[5]) On je bio naumio izdati ga; ali što god. 1851. obeća, nije mogao izpuniti. Gdje su sada ti pre-

---

skija Hilandara hrama vovedenija presv. bogorodicy, osoblyvim že nastojaniem čestnejšago gospodina o. Kyr Timothea Joanovića, tojaže sv. obitelÿ i lavry postryžnika i proigumena, načerta sja sv. kniga Carostavnik ili Rodoslov zovomaja, svetyh i blaženyh carej i arhiepiskopov serbskih, vo vyšerečenoj obiteli Hilandarě, ležašćej vo sv. gorě Athonskoj. v' lěto ot sotvorena mira „҂ЗСОА", ot roždestva že po ploti boga slova АѰѮГ Januara Д dnja.

[1]) Šafařik loc. cit.

[2]) Vostokov: Opisanie rumjanc. muz. br. LXXXVIII.

[3]) Ovoga rukopisa nenapominje D. Avraamović u svojoj knjizi: Sv. gora. U Beogradu 1848.

[4]) Ruskaja besjeda god. 1858, sv. II. str. 72.

[5]) Památky dřevn. písemn. jihoslov. predgovor VI.

Digitized by Google

pisi, nije mi poznato. U popisu rukopisa i knjiga, zaostalih poslije smrti toga slavnoga arheologa, koji su sada u knjižnici českoga muzeja u Pragu, nenadjoh tih prepisa.

Za sada prinuždeni su iztraživaoci srbske poviesti zadovoljiti se odlomci Danilova ljetopisa, štono jih, kako rekosmo, priobći Raić u svojoj poviesti „raznih slavenskih narodov, najpače Bolgar, Horvatov i Serbalj“. Nu ovi takodjer izvadci dovoljni su, da se po njih taj ljetopis ocieni. Prije toga treba nam ipak nekoliko rieči progovoriti o ljetopiscu samom.

Danilo rodi se od imućne vlasteoske obitelji srbske, negdje u drugoj polovici XIII. stoljeća. Pošto mu izumrieše braća, naumiše ga roditelji pridržati kod kuće i nehtjedoše ga dati u nauke; posredovanjem ipak nekoga od rodjaka izručen bijaše mladi vlastelin „dobru učitelju“ t. j. sudeć po tadanjem stanju prosvjete u Srbiji, komu redovniku. Danilo je uz svoja umna svojstva tako za knjigu prionuo, da je sve svoje vrstnike znanjem do skora nadkrilio.

Izučivši knjigu mladi Danilo bijaše primljen u dvor srbskoga vladara Stjepana Uroša II. Milutina (1275—1321). Prem si Danilo steče podpunu privrženost toga poduzetnoga kralja, nebijaše mu ipak dvorski život po ćudi. On je težio za većim duševnim savršenstvom u niemoj samoći, u kojoj mogaše s jedne strane očuvati se od pogibelji ćudoredne skvarenosti, zavladavšoj tada u dvoru, a s druge strane unići u nutrnji sviet čovječje sviesti. Jednom daklè prilikom, kada je Danilo u kraljevskoj pratnji obilazio zemlju, došav u Sopoćane (tri ure od Novoga Pazara na zapad) upozna se u manastiru sv. Trojice, sazidanom od kralja Stjepana Uroša I. (1240—72) s nekim kaludjerom; te s njim se sporazumiv tajno ode u manastir Končul „na rieci Ibru“, gdje ga iguman srbski imenom Nikodim postriže i nadjenu si ime, poznato nam iz poviesti, koja nam nesačuva njegova krstnoga imena.

Nu Danilo neosta dugo u Končulu. Srbski arhiepiskop Evstatij II. (1291—1308) pozva ga u svoj dvor, koj tada bijaše u Žiči u manastiru tude osnovanu[1]) od kr. Stjepana prvovjenčanoga (1222—28), te ga redi za presbytera. Ovdje je Danilo proživio samo godinu i pol; jer bude odredjen u samostan Hilandarski na sv. gori. Ovaj samostan, odaljen samo pol sata od bieloga mora i obkoljen onizkimi gorami,[2]) osnovan velikim županom Stjepanom Nemanjom, koj ga prisutstvom svojim i svoga sina, arhiepiskopa srbskoga sv. Save († 1237) narodu srbskomu učini milim i dragim, uživao je sveudilj najvećih blagodati srbskih vladara. Upravo u ono doba t. j. godine 1293 srbski kralj Milutin mjesto tiesne crkve Hilandarske podiže novu mnogo prostraniju i uzvišeniju, te ju posveti sv. Bogorodici,[3]) a samostan bogato nadari.[4]) Osim toga isti kralj, zamoljen od igumana Kiriaka i ostale braće

---

[1]) Miklošić: monum. serb. m. XVIII.
[2]) Avraamović l. c. p. 6.
[3]) Ibid. p. 13—15.
[4]) Miklošić, op. cit. m. LXII.

Digitized by Google

hilandarske, sagradi god. 1302 „pirg“ (πύργος) sa crkvom sv. Spasa,[1]) na samoj obali morskoj, te ga podredi hilandarskomu manastiru.

Kada se indi izprazni mjesto doglavnika ove srbske lavre, metropolita Evstatije u dogovoru sa kraljem odredi Danila za igumana manastira hilandarskoga. Po mojem mnienju bijaše ovo svakako poslije god. 1302, jer tada upravljaše hilandarskim bratstvom pomenuti Kiriak. Ovdje je Danilo živio „u bdienju, postu i molitvi“ pripravljajuć se za dalnje borbe.

Dogodjaji, koji su tada cielim iztokom drmali, povukoše u svoj vrtlog i tihu redovničku republiku drevnoga chalkidičkoga poluotoka. Byzantinskim carstvom upravljao je tada car Andronik II. Paleolog (1282—1328), od god. 1299 po svojoj kćeri Simonidi (κράλαινα) tast kralju Milutinu.[2]) Ovaj savez sklopio je Andronik samo iz politike, koje da odvrati srbskoga kralja od svoga carstva, koje da u njega steče saveznika. Turci su u maloj Aziji tako napredovali, da su već g. 1301 pogibeljom prietili Niceji, tomu predgradju carigradskomu. U isto vrieme uznemirivahu mletački gusari arhipelag, a car mjesto da jih raztjera posla jim 4000 dukata, samo da odanle odplove. Ovo su po svoj prilici oni isti gusari, koji su uznemirivali takodjer kaludjere hilandarske, došavše k Milutinu: „otvori — govorahu mu — nam prepokoišće, vas život nam na mori i ot morja ny jest“. Usljed čega podiže — kako vidismo — kralj „pirg“ sv. Spasa, da hilandarskim kaludjerom bude „priepokoišće“ navlastito od „bezbožnih husar“. Ovo je samo dio nevolja, koje trpljahu kaludjeri u vrieme igumana Kirjaka. Tada nastupiše još veća zla. Andronik najme, da se može oprieti Turkom, obrati svoje oči na zapad: uz velike žrtve utanači mir s Mletčani, sklopi ugovor sa vojvodom dobrovoljačkih četa Rugierom del Fiore, koj ostade bez posla iza utanaćena u Kolov. 1302 mira. Rugiero je u Messini nakrcao 26 ladja sa dobrovoljačkom četom od 2000, koja malo kašnje naraste do 6000 momaka, ponajviše Katalana, Al-Mogavari prozvatih.[3]) Ovi dobrovoljci prispješe već u Rujnu 1303 u Carigrad uz neizrečeno veselje mehkoputna gradjanstva. Četa bijaše smještena u predvaroš Vlaherne; vojvoda Rugiero odlikovan rukom careve sestrične Marije, kćeri bivšega bugarskoga cara Joana Asjena. Al-Mogavari zimovahu u Carigradu, a na proljeće, pokle su se još potukli sa Genovezi pred prozori carskoga dvora, predjoše u Aziju proti Turčinu. Ovi hrabri dobrovoljci potukoše hametom neprijatelja, na četirih galijah dovukoše u Carigrad bogat plien, sliedeće zime ustani se Rugiero u Cyziku, dočim jedan dio Al-Mogavara pod Fernandom Ximenesom d' Arenos odplovi u Atinu.

Od ovih dakle zapadnih pustolova, koji se u naših izvorih takodjer zovu „Fruzi (Franci), Mogovari že i Katalani“, trpio je samostan Hilandar.

---

[1]) Ondje br. LXIII.

[2]) U crkvi Gračaničkoj čita se nadpis (ibid. n. LXXVII): „Стефанъ Оурошъ христоу богоу вѣрьнь, милостию божиею кралъ самодрьжецъ всѣхь сербскихъ земль и поморскихъ и хтїторъ. Симоннда кральица Палеологїна, дщи цара Андроника палеолога.

[3]) Tako su se najme zvali oni Katalani i Aragonci, koji su na medji maurinskoga kalifata u Španjolskoj, poput naših krajišnika proti Turstvu, stražu stražili.

Digitized by Google

Oni „vsu zemlju povoevavše prijdoša sa silami svoimi i v svetu goru, juže okrst obstuplše vsja bogatstva eja rashitiša, i malo ne vsju ju stvoriša v opustošenie“. Okolišnji puk pobježe u Hilandar; ali pokle nestade hrane morade opet izići, i tako mnogi padoše u ruke plienitelja. Iguman Danilo sa još nešto braće smatrao si za dužnost ostati u samostanu, te ga je čuvao tri godine. Nu pošto jednom napade neprijatelj na Hilandar, a Danilo braneć ga iz nutra čitav dan jedva ga obrani, plašeć se nove navale još žešće, kod koje bi mogao sav imetak propasti, pokupi sve dragocienosti i predav manastir pouzdanim ljudem i čuvarom uputi se u Skoplje, gdje se je tada kralj Milutin desio. Ovaj je želio, da se Danilo tako dugo nevrati, dokle god se podpuni mir neučini. Nu revan iguman nehtjede dugo ostaviti manastira bez glave; te izručiv pod zaštitu kraljevsku imetak manastirski vrati se u Hilandar, pokle bi bio jedva iznesao živu glavu iz zasieda razbojničkih. Tada mu prva briga bijaše, da otu srbsku lavru obskrbi hranom i oboružanom silom; zatim uputi se u manastir „ruški“, koj leži pokraj mora na otvorenu mjestu.[1]) Ali i tu ga nadje nesreća: gusari bo obkoliše samostan, podmetnuše vatru, a Danilo jedva živ ostade.

Jedva poslije napadanja od $3\frac{1}{2}$ godine nastade mir (1307) na Athosu i maćedonskom primorju. Danilo iz nepoznata nam uzroka izruči upravu Hilandara svomu učeniku Nikodimu; on se pako nastani u ćeliji sv. Save na Kareju, u samostanu zbog prvenstva medj manastiri sv.-gorskimi „protatos“ zvanom.[2]) Ovdje je provadjao dane u razmišljanju, molitvi i postu. I doisto — ništa nije moglo čovjeka ozbiljna tada vući u Srbiju, gdje uz vjekovite ratove razdor zavlada u istoj kraljevskoj obitelji, i to najprije medj kraljem Milutinom i sinom mu Stjepanom, onda med istim kraljem i bratom mu Dragutinom. Po običaju najme u domu Nemanjinu, da kraljević za otčeva života upravlja starom „djedovinom“, upravljao je i Stjepan Zetom. U dvoru kraljevskom preote mah upliv Grkinjâ Irene i kraljice Simonide, koj nije bio po ćudi niti srbskim velikašem niti Stjepanu. Velmože poticahu kraljevića na ustanak proti Milutinu i nagovarahu, da se popne sam na priestol. Stjepan se diže na oružje, ali ustaška vojska bude potučena (1307), kraljević uhvaćen, na zapovied očevu lišen vida, te sa svojom djecom (Stjepanom Dušanom i Dušicom) poslat u Carigrad k Androniku, da odaljen od domovine nebude naslonom domaćim nezadovoljnikom.[3]) Ovi isti imali su potaknuti Dragutina, koj se bio odrekao krune (1275) i u miru živio u Sriemu, štono ga s Mačvom dobi u vjeno sa ženom Katarinom od tasta Stjepana V. kralja hrvat.-ugar., da se digne na oružje i osvoji srbski priestol za svoga sina Urošicu. Milutin spremajuć se na rat dozove Danila iz sv. gore, odkrije mu svoju namjeru:

[1]) Avraamović. Op. cit. p. 138.

[2]) Ibid. p. 73.

[3]) Sam Stjepan svu krivnju baca na maćehu Simonidu (Miklošič: monum. serb. n. LXXXIII). Godina je opredieljena po suvremeniku Mihi Madijevu: historia cap. XII.

Digitized by Google

da najme misli kraljevsko blago sigurnosti radi sahraniti u samostan Banjski, njega pako uzvisiti na izpražnjenu eparhiju Banjsku povjeriv mu rečeno blago. I tako Danilo bude (okolo 1310) episkopom sv. Stjepana u Banjskoj u staroj Raši.[1]) On nemogaše pregorjeti, što se razmirica zametnu medj Milutinom i Dragutinom; te je s uspjehom sav svoj duhovni upliv upotrebio, da zavadjenu braću izmiri. Ovim uplivom poslužio se je takodjer, da Milutina pomiri sa sinom Stjepanom, koj stanujuć u jednoj „od carskih palat", dobro inače dvoren, čeznuo je za Srbijom, osobito pokle mu umrie mladji sin. Put k pomirenju prokrči carski poklisar, koj je imao od Milutina zaiskati pomoć proti Turčinu;[2]) nu i sam Stjepan zamoli Danila, koj je tada bio u Hilandaru „inočestva radi", da posreduje kod otca. Taj vladika, poduprt prosbom hilandarskoga bratstva pohitiv u Srbiju „mnogimi sladkimi riečmi obrati jarost kraljevu u krotkost", izposlova, da uvredu zaboravi i bezodvlačno pošalje u Carigrad „viestnike", koji pozvaše Stjepana u Srbiju. Stjepan se dakle u domovinu vrati nakon 7½ godina (1315), pomiri se s otcem, ter od njega dobi za uživanje „malu čest Budimljanske župe".[3])

Osim ovih dvaju djela, kojimi si Danilo velikih zasluga steče za Srbiju, izvršio je Banjski vladika u ono vrieme djelo odanosti naprama kraljevskoj obitelji. Kraljica najme Jelena, supruga Dragutinova, koja je većinom bivala u Skadru, na smrt oboli u svojem dvoru u Brnacih.[4]) Tada dade dozvati srbske episkope i igumane, a med njimi — po vlastitom očitovanju — bude i Danilo, onda Banjski vladika („ѡбрѣтохсе тоү сь процими єпископи"). Jelena prestavi se kano monahinja dne 8. Veljače (1314) i bude sahranjena u samostanu Gradačkom[5]) u prisutstvu arhiepiskopa Save III. (1309—17) i ostalih vladika.

Odanost Danilovu naprama kruni htjede Milutin tim nagraditi, što obećav mu arhiepiskopsku stolicu, kada se izprazni, učini ga već tada pomoćnikom metropolite Save III., koj bijaše nasljednikom gore pomenutoga Evstatije II. U ostalom ovo se obećanje nije izpunilo, jer po smrti Save III. g. 1317[6]) arhiepiskopom, nezna se iz koga razloga, nije postao Danilo, već njegov učenik Nikomed; a Danilo bude prenešen na eparhiju Hlmsku, kojom je Eustatije malo prije upravljao.[7])

[1]) Banjska leži tri ure od Mitrovice u staroj Srbiji.

[2]) Žitie Stefana Uroša III.: Glasnik srb. sloves. XI, 61.

[3]) U Budimlju bijaše i biskupska stolica još od vremena sv. Save; a na „Budimljansku župu" sjeća današnje selo Budimlje blizu Sjenice u staroj Srbiji.

[4]) Sada selo u Kolašinu nedaleko od Ibra. Sr. monum. serb. n. LXVI.

[5]) Ležao je kod rieke Morave (zapadne), gdje je još Nemanjin brat Stracimir bio sazidao crkvu sv. bogorodice.

[6]) Kod opredieljivanja godina stavljam za temelj prepis Dečanski kod Miklošića: mon. serb. n. CDLXXXVIII, u kom se naročito veli, da je god. 1286 postao episkopom Jakov. Buduć nam je poznato, koliko su godina na arhiepiskopskoj stolici sjedili nasljednici Jakova: Evstatij II., Sava III., možemo sigurno opredieliti dotičnu dobu. S toga neznam, čega se je Miklošić držao, kada vladikovanje Save III. stavlja u 1302—1321 (Mon. serb. LXXIII).

[7]) Mon. serb. n. LXII.

Digitized by Google

Danilo je bivao u Humu, kada se kralj Stjepan Uroš II. Milutin dne 29. Listopadu 1321 iz ovoga svieta prestavi. Nasljednik Stjepan Uroš III. „vjenčan bijaše na kraljevstvo dne 6. Siečnja 1322 na praznik bogojavljenja blagoslovom i rukom arhiepiskopa Nikodima i svih episkopa i svega sabora srbskoga".[1]) On je takodjer do skora trebovao Danila. Vladislav najme, zakoniti sin kralja Dragutina prisvajao si je pravo na srbski priestol; s druge strane po smrti Milutina ohladnjeli bijahu odnošaji izmed dvora bugarskoga i grčkoga ter srbskoga. U toj brızi kralj Stjepan sazove sabor, da se posavjetuje, što mu je činiti. Vlastela srbska otvoreno rekoše kruni: „nitko nemože tu stvar razpraviti po volji srdca tvoga, kano što Danilo episkop humski". Danilo se tada desio u dvoru i naumio izraditi, da bi se lišio dužnosti biskupske i otišao u sv. goru. Nu dočuv želju kralja i vlastele uputi se (1323 ili 1324) u Bugarsku i u Carigrad; gdje je poslove sretno dovršio; a vrativši se podje na Athos.

Nu ovdje neostade dugo; jer po smrti (dne 12. Svibnja 1325) arhiepiskopa Nikodima bude naš Danilo na blagdan uzvišenja sv. križa (14. Rujna) uzvišen na metropolitsku stolicu sv. Save radostnim uzklikom svega zbora: „Danilu preosvećenomu arhiepiskopu svih srbskih i pomorskih zemalja mnoga ljeta!".

Danilo sjednuv na arhiepiskopsku stolicu „poče nastojati oko podučavanja naroda i tvoriti dobra djela. S toga dolažahu znameniti ljudi sa svijuh strana Srbije slušati ga, a hramu spasovu (u Žiči) donašahu velika bogatstva i davahu mu osobnu čast". Osim toga učestvovao je arhiepiskop u svih zgodah. Kada se je kralj Stjepan Uroš III. zaratio s bugurskim carem Mihajlom, njegovu vojsku kod Veljbluždа 28. Srpnja 1330 razbio, te samoga cara ubio:[2]) odpremi „viestnike k preosvećenomu arhiepiskopu Danilu i k svojoj supruzi kraljici Mariji, k svemu zboru zemlje srbske", da se bogu zahvale za ovu pobjedu. Kada se je kralj Stjepan sretno vratio iz Bugarske „prizvav k sebi Danila i posavjetovav se š njim o sazidanju crkve (jer arhiepiskop bijaše podpunoma vješt u gradjevnoj umjetnosti) ide š njim iskati takovo mjesto, gdje bi se taj hram mogao podići. Nadjoše dakle mjesto ravno na rieci Bistrici u Hvostanskih predjelih. I ovdje učinivši obnoćna pienja najprije sam kralj položi temeljni kamen, a za njim preosvećeni arhiepiskop; i prozvaše taj hram imenom uznešenja gospodnjega, na mjestu rečenom Dječani. Kada bude sve pripravljeno, počeše zidati. A kralj ukrasi taj hram gospodnji raznimi povlastmi i potrebami". Ovomu hramu i pridruženomu manastiru Stjepan dade u Nerodimlju hrisovulju, koja nam se sačuvala,[3]) odmah poslije pobjede, stečene nad carem Mihajlom Šišmanićem. U toj hrisovulji napominje se častno ime arhiepiskopa Danila. Zidao je crkvu malobraćanin o. Vid, „protomajstor iz Kotora", ter ju dogotovio god. 1335.[4]) Već sliedeće

---

[1]) Njegove vlastite rieči l. c. n. LXXXIII.
[2]) Sam svjedoči u listini mon. serb. n. LXXXIII.
[3]) Ibid. [4]) Ibid. XCI. Nadpis na crkvi.

Digitized by Google

godine t. j. 1336 dne 3. Studenoga taj bogoljubni vladar prestavi se groznim načinom u Zvečangradu, i bude sahranjen u novo sagradjenoj crkvi u Dječanih, od koje dobi častni pridjev: Stjepan Uroš III. Dečanski.

Kada taj kralj dušu izpusti, sin mu Stjepan Dušan zasjede krvavi priestol i pošalje po arhiepiskopa Danila i sazove krunitbeni sabor ciele Srbije u kr. dvor Svrčin.[1]) Pošto „taj preosvećeni dodje s episkopi, igumani i ostalim svećenstvom i sa svim zborom srbske zemlje, i buduć bijaše blagdan narodjenja presvete bogorodice (8. Rujna 1337) u navečerje učiniše pohvalna slavoslavja i obnoćna stojanja, takodjer drugi dan u nedjelju učiniše sve po propisanom ustavu. U crkvi sv. Ivana predteče preosvećeni g. Danilo izvrši molitvu i uzam kraljevski vienac u svoje ruke i položi ga na prečastnu glavu Stjepanovu govoreć: položio jesi, bože! na glavu njegovu vienac od dragoga kamenja, u tebe prosi života i dao jesi mu obilje danâ u viek vieka. I povedši ga na kraljevski priestol proslaviše ga veleglasno“.

Stjepan Dušan započe svoje vladanje slavodobitnim vojevanjem s byzantinskim carstvom; nu sjajna uspjeha toga vojevanja nedoživi arhiepiskop Danilo, on bo preminu dne 19. Prosinca 1338, pokle je četrnaest godina sjedio na arhiepiskopskoj stolici sv. Save i upravljao crkvom srbskom. Učenik njegov i životopisac ostalim djelom arhiepiskopa Danila pribraja i ova: da je sazidao i poljepšao mnoge crkve, da je nasadio vinograda, vrtova i voćnjaka, i da je osnovao mnogo škola. Danilo si je dakle stekao za srbski narod zasluga ne samo na polju strogo crkvenom, nego i državnom, na polju pučke prosvjete, na polju gospodarstvenom, te je probudio i njegovao krasniji ukus u umjetnosti.

Osim toga steče si Danilo zasluga u književnosti i poviesti srbskoj. Njegov životopisac svjedoči, da je Danilo „opisao žitja srbskih kraljeva Uroša I., Dragutina, Milutina i Stjepana Dečanskoga; zatiem svih srbskih arhiepiskopa od Arsenija I. do svoga vremena“. A život samoga Danila „opisao je njegov učenik nepristrano dugo i obširno u Hilandarskom rodosloviju od 150—172 lista“.

Ovdje imamo dakle staro svjedočanstvo o književnoj djelatnosti Danila, koja je djelovala i na njegov krug, buduć znamo, da je učenik njegov i u časti predšastnik arhiepiskop Nikodim god. 1319 preveo jerusolimski typik sv. Save,[2]) za njegovo pako doba izpisan bijaše god. 1324 od kaludjera Damjana u Žrelu kod Peći „apostol“, od samostana, gdje se kašnje čuvao, „Šišatovački“ prozvat.

Po tom svjedočanstvu Danilo je napisao ne samo žitja vladara srbskih od Stjepana Uroša I. do Stjepana Dušana, dakle dio srbske prošlosti od god. 1240—1336, nego takodjer žitja srbskih vladika od god. 1234—1325. Taj plod Danilova književnoga djelovanja na sreću nam se sačuvao. U početku

---

[1]) U povelji carice Milice (1389—1405) napominju se (ibid. n. CCXLVII) „ѡдь Сврьчина Кнкикь богдань и богдань миховикь“.

[2]) Glasnik XI, 189.

Digitized by Google

ove razprave navedoh poznate mi rukopise Danilova ráda, od kojih karlovački neposredno, Rumjancovskov posredno poteče iz Hilandarskoga; Hilferdingov XVI. vieka nadjen je u samostanu dovoljskom, te nije dosada, u koliko mi poznato, opisan; napokon Šafařik imao je tri priepisa, on je dobro poznavao priepis karlovački;[1]) Lvovski priepis nam je još manje poznat; o hilandarskom pako neimamo izviestnijih podataka. Tako je povjestnik za sada ograničen na Raićeve odlomke i na opis priepisa karlovačkoga.

Prepisalac prozvao je Danilovo djelo „цароставникъ или родословъ св. и блаженнхъ царен и архїепископωвь срьбскихъ“. U priepisu pako čita se nadpis: „житин и повѣсти кралеи србскиѩ и поморскиѩ ѕемли . . съставлѩема преосв. архїепископомь кvрь данїиломь“. U tom nadpisu navadjaju se po imenu svi oni srbski vladari, kojih žitja sadržava rukopis, i to: Simeon Nemanja sa sinom arhiepiskopom Savom, Stjepan kralj prvovjenčani, Radoslav, Vladislav, Uroš I. sa suprugom Jelenom, Dragutin (monah Theoktist), Stjepan Uroš II. Milutin, Stjepan Uroš III. Dečanski i Stjepan Dušan. Buduć je Danilo umro u početku Dušanova vladanja, ruzumieva se po sebi, da on nije mogao posljednjega žitja sastaviti. Nu toga niti nekaže rukopis; pače u njem navadja se izvor, iz koga je taj zaglavak crpljen: „sego blagočestivago i previsokago kralja Stefana obretaet sja žitie prostranejše v obiteli Studeničkoj, a zde točiju se napisano“. Taj izvadak imao je učiniti nastavljač Danilo[...] rodoslova. Ovaj najme u poznatih nam rukopisih nezaključuje se r[...] tjem Stjepana Dečanskoga, s kojimi je imao Danilo dočeti, niti [...] Stjepana Dušana (14. Travnja 1355), koje se čitalo u Studeničko[...] već zaključuje s god. 1375; dopira dakle do četvrte godine vlada[...] Lazara (1371—89). Danila je dakle svakako nastavio neki ljetopis[...] ne, što je vjerojatnije, i dva.

Poslije „žitija“ i poviesti srbskih vladara sliedi u rukopisu: „ска[...] ω житїи прѣωсвѧщенныхъ архїепископωвь всеѩ србскїѩ и поморскїѩ ѕемли“. O[...] „skazanie“, kako rekosmo, počima sa prvim nasljednikom sv. Save, sa arhiepiskopom Arsenijem (1235—1263), zatim nastavlja sa žitjem Save II. (1264—1271), Danila I. (1271—73), Joanikija (1274—78), Evstatija I. (1278—1285), Jakova (1285—90), Evstatija II. (1291—1308), Save III. (1309—17) i Nikodima (1317—1325). Pripovieda dakle žitija deset arhiepiskopa, i to prvih trih i posljednjih četirih u kratko, a Joanikija i Evstatija I. obširno. — Poslije žitija ovih arhiepiskopa sliedi „житїе преосв. архїепископа срьбскаго данїила“. Ovo „žitje“ napisao je — kako sam sebe imenuje — neki pisac, bivši učenik Danilov. Napokon opisuje se „žitje“ prvoga patrijara srbskoga Joanikija II. (1339--1355) i njegova nasljednika Save IV. (1355—1375), pod kojim pomiri se srbska crkva s carigradskom; te zaglavljuje „o postavlenii tretijago patrijarha kyr Efrema (3. Listopada 1376) s blagosloveniem patrijarha carigradskoga i vsego sobora“. Rukopis svršuje: „sii že svetyj i častnij i priepodobnyj sobor byst u Pekkii v patriarhii, ljeta .ѕωпд. (1376)“.

---

[1]) Gesch. der südslav. Literatur III. 237—240.

Digitized by Google

Iz ovoga izvadka vidi se, da taj rukopis sadržaje državne i crkvene zgode, zbivše se tečajem 38 godina poslije smrti Danilove. Dočim neposredni nastavak „žitija“ arhiepiskopâ t. j. žitje samoga Danila po naročitu svjedočanstvu polazi iz pera njegova učenika, rekli bismo, da se to isto kazati može o neposrednom nastavljaču „žitija“ vladara srbskih, imenito o žitju cara Stjepana Dušana. U koliko pako hilandarski rukopis predstavlja nam „žitja“ vladara i arhiepiskopa srbskih, koja napisa zbilja Danilo, u prvobitnom obliku, o tom nemožemo izvjestno suditi neimajuć pred sobom rečenoga rukopisa. Iz izvadaka ipak kod Raića i Vostokova dade se zaključiti: da su ta žitja na mnogih mjestih preinačena i preradjena drugom, kasnijom rukom. Jer dočim na mnogih mjestih Danilo govori o sebi (n. pr. **мнѣ оубо смиренномоу Данилоу**, ili **мнѣ оубо грѣшномоу даннлоу соущоу . . ѡбрѣтохсе тоу**), govori se u našem rukopisu opet na drugih mjestih o istom Danilu, kao o trećoj osobi; n. p. **сеи гдинь мои прєѡсвещенныи архїепископь ,данилъ, вь то врѣме соущоу вь монастири томь блаженномоу богоизбранномоу урьцоу вьсеѡсвещенномоу епископоу данилоу, вьдасть кь преоск. данилоу тьгда соущемоу вь монастирѣ хилендарѣ, оубѣдивь оубо преоск. данила** itd.

Napokon — imam primietiti, da „**сказание ѡ житии преосващенныхъ архїепископѡвъ всеа сербскиа и поморскиа земли . . списаное данїиломъ архїепископомъ сербскимъ**“, koje je obielodanjeno u Glasniku srbske slov. VI, 25—87, donekle j[illegible] (do strane 35) izvadjeno iz Danlovih „žitja“; u sebi pako male vriedn[illegible].

[illegible]mo se na taj način osvjedočili, da je Danilo napisao „žitja“ vladara po[illegible] sudeć srbskih od Stjepana prvovjenč. (jer u rukopisu neima žitja S[illegible] i [illegible] Nemanje i sv. Save, prem se u nadpisu napominju) do Stjep. Uroša [illegible]čanskoga, a žitja arhiepiskopa srbskih od Arsenije I. do Nikodima: s[illegible]odno nam je sada prieći na ocienjivanje historičke vriednosti ovih žitja.

Danilo piše u „rodoslovu“ ili „carostavniku“ o Stjepanu prvovjenčanom (1195—1228); o Stjepanu Radoslavu (1228—1234) i o Stjepanu Vladislavu (1234—40) u kratko, obširnije piše o Stjepanu Urošu I. (1240—72) i Stjepanu Dragutinu (1272—75 † 1316), a najobširnije o Stjepanu Urošu II. Milutinu (1275—1321) i njegovu sinu i nasljedniku Stjepanu Urošu III. Dečanskom (1321—36). Danilo kano osoba historička javlja nam se tek u vrieme vladanja kralja Milutina. Tada dodje u dvor kraljevski, postade igumanom hilandarskim, zatim biskupom banjskim a kašnje humskim. Za vladanja kralja Stjepana Dečanskoga bio je Danilo duhovnom glavom srbske metropolije, te još dvie godine preživi ovoga vladara. Pod Milutinom i Dečanskim imao je Danilo veliko učešće u državnih poslovih i kano vladika i kano poslanik kraljevski. On je indi mogao biti podpunoma obaviešćen o svih odnošajih državnih i crkvenih tadanjega srbskoga kraljevstva, o politici i težnjah srbskoga naroda, kano takodjer o svih zgodah, koje su se kosnule u ono doba koli vladara toli naroda.

A je li je Danilo sve što je znao o vladaru i narodu srbskom vjerno i savjestno zabilježio?

*

Digitized by Google

Prije svega treba ovdje napomenuti: da je Danilo pisao „žitja“ kraljeva srbskih; o narodu srbskom pisao je samo u toliko, u koliko je narod učestvovao u podhvatih, kojim kralj bijaše početnikom i dušom. Danilu je vladalac sunce, oko koga se sve kreće; on je pravi „самодрьжьць“; njegov život je život narodnji i državni. Vlastela, koja su inače u Srbiji bila od velikoga upliva, dolaze kod Danila ili u kraljevskoj službi, ili stiču se da vrše volju vladalačku, ili pako prieče plemenite namjere vladaoca. U posljednjem slučaju ona daju povod griešnu djelu, štono ga kralj počini. Osim toga Danilo opisuje i pripovieda samo ratne i bogoljubne čine vladarâ: s kojim i kakovim uspjehom su se zavadili, kakova junačtva počinili, koje gradove i zemlje osvojili, koje crkve i samostane posagradili i nadarili itd. Na ostale državne poslove, na ostale faktore javnoga života malo se pisac „rodoslova“ osvrće. Pod veličanstvom okrunjene glave u „rodoslovu“ sve izčezava. Milutin, da protegne granice srbske na jug, i da se odhrva uplivu grčkomu „povelê sbrannim byti vsem voem svoim“; osvoji oba Pologa, grad Skoplje, Ovčepolje, Zlatovo itd. Tu bi svaki očekivao doznati imena vojvoda i velmoža, koji su se u tom slavodobitnom ratu odlikovali. Nu Danilo o njih mramorkome šuti. U takovu tonu opisuju se svi ratovi proti Grkom, Tatarom i [illegible]garom. Jedan jedincati velmoža napominje se u tih borbah, vojvoda Nov[illegible] Grebostrek; jer ga ljetopisac nemogaše mimoići, budué je taj vojvoda [illegible] predvodio srbsku vojsku, koja podje Grkom u pomoć u malu Aziju.

Kako se iz ovih obćenitih opazaka vidi, Danilo je riešio svoju [illegible] posvema jednostrano; on nije u „žitja“ upleo niti onih historičkih [illegible], k[illegible] bijahu u najužem savezu sa životom, sa djelovanjem dotičnih vladalaca, [illegible] kamo li da se obazro na ostale življe, koji bi podobni bili popuniti i [illegible] vršiti historičku sliku one dobe.

Nu uzmimo ovu sliku, kakova jest, nastaje ipak pitanje: jeda li je vjer[illegible] ako i nije savršena t. j. je li je Danilo čine i karaktere srbskih vladara [illegible] svojih „žitjah“ točno i vjerno zabilježio, nacrtao i opisao?

Danilova „žitja“ jesu u pravom i strogom smislu „pohvalna slova“, [illegible] to po obliku i sadržaju. Čujmo, kakova sve „epitheta“ daje Danilo Milutinu i Stjepanu Urošu Dečanskomu: „христолюбивыи, благоүьстивыи, блаженныи и превысокїи, благовѣрныи, просвѣщенныи, богомь поставленныи, крѣпкыи, превысокии и благоүьстивыи и богомь помилованныи и самодрьжавныи краль .... Ovakova titulatura proteže se bez prestanka kroz cielo djelo! Još obilatija je frazeologija, kojom se opisuje najprostija izreka, najjednostavnija misao; n. pr. сеи блаженныи и превисокїи краль .... отврьзь боголюбиваꙗ оуста своꙗ глаголаше. повели прѣславною твоею рүкою, ꙗко гредеть превысокое кралевство ти сь милостїю и гнѣвомь преславнаго имене твоего itd. Osim toga plod Danilova uma prepleten je govorničkimi ekskursijami i ondje, gdje jih netreba ni najmanje. Radi tih fraza, retoričkih figura i nagovora ova „žitja“ dolikuju veoma propoviedim, namienjenim da djeluju na srdce, samo što svojom praznoćom nisu podobne probuditi čuvstva. Danilo se sam sobom natjeca, kako bi većma proslavio svoje gospodare; pa bi u tom natjecanju rado uman bio. Kralj Dragutin

Digitized by Google

n. pr. dobi na krstu ovo ime: „по истинѣ оубо хотѣща быти драга и оугодна богоу вь всакомь дѣлѣ блазѣ“.

Dok se pohvalnà fraza slaže s dobrim i kriepostnim činom, dotle se može slušati i nalazi odziv u čitateljevu umu. Dok se pripovieda, kako se Milutin bori s vanjskim neprijateljem za slobodu i neodvisnost Srbije, rado se čita naslov „превысокїи, крѣпкыи. Dok se čita, kako on nadaruje Hilandar, zida crkvu uspenija u Prizrenu itd., dade se čuti nazov „благовѣрныи, хрїстолюбивыи, itd. Nu kako se s ovimi naslovi slaže, kada Danilo pripovieda o Milutinu: сеи благоусєстивыи краль посла нѣкоторые вьзлюбленныхъ своихь и свѣше ослѣпише его (t. j. sina Stjepana)? ili благоусєстивомоу кралю оуроушоу милоутиноу ослѣпившоу сына своего вьзлюбленнаго? Ili kada Danilo pripovieda, kako je „боголюбивыи юноша“, i kralja Dečanskoga „хрїстолюбивыи сынь“ svoga otca uhvatio i dao ga sa suprugom odvesti „v slavni grad Zvečan“, u kom mu otac „v takovom prebivanii promislom božiim predade duh svoj gospodevi“. Ovimi riečmi pokrio je Danilo groznu smrt, na koju Dušan svoga otca odsudi: „prestavi se — govore ini ljetopisci — kralj Stefan udavlju ot sina svoga Stefana v gradu Zvečanu“.

Iz ovih prekomjernih pohvala i obilaženja gole istine vlastni smo nagadjati, da je Danilo koješta prešutio, što njegovim gospodarom neide u čast; da je gdješto tim liepimi riečmi pokrio. Malo prije vidismo, kako je Danilo pravu vrst smrti Stjepana Dečanskoga izkrivio, a Stjepana Dušana izvinio. Sada nam je navesti drugi slučaj, iz koga se vidi, kako je on umjeo štogod prešutjeti. Danilo najme napominje samo jednu suprugu kralja Milutina, najme gospodju Simonidu. On o tom kralju umie pripoviedati samo pohvalne čine. Nu suvremeni byzantinski pisci Gregorije Pachymeres i Nikifor Gregoras opisuju Milutina kano muža vrlo razbludna i razkošna i brakolomna, a Simonida bijaše mu već četvrta žena.[1]) Komu indi ovdje vjerovati? Imamo trećega svjedoka posvema pouzdana, papu najme Ivana XXII. Ovaj u svojoj poslanici od 12. Lipnja godine 1323 na svoga poklisara za Srbiju biskupa Bertranda naročito govori o tadanjem kralju Stjepanu Urošu III. Dečanskom: „quum, sicut accepimus, quondam Orosius (II. Milutin) Servie rex, pater eius, coniugatus genuit de soluta“.[2]) Stjepan Dečanski nije dakle bio zakoniti sin Stjepana Milutina; s toga potvore rečenih byzantinskih pisaca nisu bez temelja, ako i gdješto pretjerane; a Danilu nije se htjelo odkrivati mahne svoga gospodara.

Ove primjetbe nalažu nam dužnost nadzirati rodoslov Danilov inimi vjerodostojnimi spomenici, koji imadu podjedno dopuniti, što je ljetopisac prazno ostavio svojom jednostranosti. Koji su ti spomenici, navest ćemo niže, pošto progovorimo o drugih srbskih ljetopisih. Ovdje nam je samo nešto progovoriti o nastavku Danilova rodoslova.

---

[1]) Pachymer. Ed. Rom. II. 185, 186. Nik. Gregor. Ed. Paris. I. 125.
[2]) Theiner: monum. hungar. I. 492.

Digitized by Google

Rekosmo najme gore više, da je Danilov rodoslov u naših rukopisih nastavljen do god. 1376. Ondje upućuje pisac žitja Stjepana Dušana svoga čitatelja na „žitie prostranejše v obiteli Studeničkoj“. Odkle se dade nagoviestati: da je jedan te isti pisac, učenik najme Danilov, sastavio oba žitja Stjepana Dušana. Opazismo nadalje: da drugi nastavak Danilova rodoslova polazi po svoj prilici od drugoga opet pisca, a ne od istoga Danilova učenika i djakona. Onodobnim srbskim ljetopiscem Raić imenuje po Brankoviću[1]) Grigorija igumana Dečanskoga samostana. Od drugud nam je poznat istoimeni iguman Dečanski. Sačuvalo nam se je najme[2]) **„житїє и жителство светаго великомоучєника въ царехь стефана сръбьскаагѡ иже въ дѣлахь съписано григорїємь мнихѡмь и прѣзвитерѡмь игоуменѡмь бывшимь тоєждє ѡбитѣли“**. Ovaj pako iguman Grigorije poznat nam je pobliže od drugud pod imenom Zamblaka. Silom nam se dakle nudi pitanje: nije li Brankovićev ljetopisac Grigorije Zamblak jedna te ista osoba, kao što jedan i drugi bijaše igumanom Dečanske obitelji? Drugo je opet pitanje: jeđa li je onaj [illegible] igumana Grigorija, što ga je Branković rabio, nastavak rodoslova Danilova, kakav nam se sačuva u Karlovačkom rukopisu? Na ova pitanja moći će se izvjestno odgovoriti onda: kada se bolje prouči nastavak Danilova rodoslova, i kada i ako dodje na vidjelo ljetopis Brankovićeva igumana. Sada se može samo nagadjati i naslućivati.

Ostale kritičke primjetbe na rodoslov i žitja arhiepiskepa Danila sliediti će niže; a sada red je, da se navedu i ociene

b) Kratki ljetopisi srbski.

Došlo je do nas više različitih srbskih ljetopisa u rukopisih različite dobe i pod raznimi nadpisi, kano: **исторїа вь кратцѣ срьбскыихь цареи**, **повѣсть ѡть битїа и ѡть царекихь вьсехь родовь**, **лѣтоникь вь кратцѣ**, **лѣтопись царемь срьбскымь**, **лѣтописьць господь срьбскыихь**, **ськазаниѡ вь кратцѣ**, **родословїє срьбскоє**, napokon **житїє и жителство цареи срьбскыихь, кои по коимь или колико царствова, житїа и начелства срьбскыихь господь“**. Obći dakle naslov ovim ljetopisom jest: **лѣтопись** ili **лѣтописьць вь кратцѣ**, **исторїа** ili **повѣсть вь кратцѣ**. **ськазаниѡ вь кратцѣ, житїа и родословїє.**

Od tih ljetopisa, poviestî, skazanij i žitija poznati su mi sliedeći: a) Koprivnički ili Krušedolski ljetopis u rukopisu od g. 1453 sadržavajućem srbski prievod pravilnika (syntagma) Solunjanina Matije Vlastara. Taj rukopis pisa djakon Damjan u Koporinji nalogom Josipa biskupa Zetskoga, a nalazi se u Krušedolskom samostanu, odkle ga Šafařik prepisa i

---

[1]) Istoria. Izd. Budim. 1823. I. u predgov., zatiem II. 754: „Dolguju poviest iz Dečanskija obiteli igumena Grigoria, togo vremena istorika, opisanija sočinil gr. Branković“.

[2]) Glasnik srb. sloves. XI. 43.

Digitized by Google

na svjetlo iznese,[1]) a kašnje sravna A. Vukomanović.[2]) Ovaj ljetopis počima sa velikim županom Stjepanom Nemanjom, a dočima sa smrću kralja Vukašina g. 1371. — Iz istoga t. j. XV. vieka jest b) Pećki ljetopis, štono ga učeni Rus A. Hilferding nadje u toj patrijaršiji srbskoj. Taj ljetopis ima text sličan prednjemu, samo je podpuniji od Koprivničkoga, a svršuje s knezom Lazarom, koje vladanje opisuje se vrlo zanimivo.[3]) U koliko mi poznato, Pećki ljetopis još nije obielodanjen. c) Ljetopis Sečenički pisan okolo g. 1501 u srbskom monologu, koj dodje u vlast pokojnoga P. Šafařika.[4]) Počima od stvorenja svieta, govori o crkvenih saborih, prelazi na srbsku poviest od Stjepana Nemanje i dočima sa g. 1474. d) Karlovački ljetopis uz kanon na slavu s. Nikole, pisan početkom XVI. vieka. Počima sa carem „Dioklitianom, rodom ot Zete", nastavlja o caru Konstantinu i „Likijnu", prelazi na Belu Uroša, Konstantinova sestrića, zatim na Stjepana Nemanju, i [illegible] sa prvim putovanjem arcibiskupa Maxima Brankovića u Vlašku g. 1[illegible] Šafařik misli, da zapisci ovoga rukopisa potiču iz pera samoga Maxima.[5]) e) Ljetopis Beogradski, tako zovem ljetopis, koga Janićija vladika Užički i obnovitelj slavnoga srbskoga manastira u Žiči, darova družtva srbske slovesnosti, i koj je sada u Beogradu u narodnoj knjižnici.[6]) On je pisan negdje u prvoj polovici XVI. vieka. Počima s Adamom, prolazi u kratko stari zavjet piše o carevih rimskih, o pokrštenju raznih naroda (In[illegible], [illegible] Armenjana), o Arijstvu, o carici Jeleni, o Mohamedu, o iztoč[illegible], te napokon o vladarih srbskih počam od Stjepana Nemanje. Z[illegible] sa smrću ugarskoga kralja Vladislava II. 1517. Po svoj prilici [illegible] je ljetopisac malo kašnje. Za karakterizovanje ljetopisca budi navedeno, da on talente reducira na ruske rublje a rublje na turske jaspre. f) Hilandarski ljetopis pisan oko g. 1552 a prepisan od arhim. i poviestnika I. Raića g. 1758. Šafařik ga je po tom priepisu upotrebio u svom izdanju kratkih srbskih ljetopisa. g) Davidovićev ljetopis, ovako prozvat od njegova posjednika Dimitrije Davidovića, koj ga ustupi uredničtvu srbskoga ljetopisa, gdje bijaše god. 1828 tiskan.[7]) On počima, osim dviju viesti od g. 732 i 852, sa domom Nemanjićâ i dokončava sa g. 1554. Imao je biti pisan istoga XVI. stoljeća. h) Do istoga vieka dopire Dečanski ljetopis, prem mu je jezik veoma pokvaren ili u samoj matici ili u izdanju.[8]) Počima takodjer sa Nemanjom, samo predpolaže kratku viest o obretu slovenskoga pisma po Kirilu filozofu. Zaključuje sa smrću cara Sulejmana I. pod Sigetom (1566)

---

[1]) Gesch. der südslav. Literatur, 217. Památky dřev. pisemn. jihoslov. Lětopisi str. 51—54.

[2]) Glasnik srb. slov. XI, 158.

[3]) Srb. ljetopis 1859, II. 115.

[4]) Gesch. der südsl. Lit. 201. Památky str. 65—81.

[5]) Památky: Ljetopisi str. IV., 55—64.

[6]) Tiskan u Glasniku X. 215—277.

[7]) Ljetopis 1828, I. str. 43—59.

[8]) Dečanski spomenici od Ser. Ristića. u Beogradu 1864, str. 1—19.

Digitized by Google

i Joana srbskoga patrijara. i) Vukomanićev ljetopis, u posjedu Beogradskoga prof. Vukomanovića, u rukopisu iz XVII. vieka, po svojem sadržaju spada u prošlo stoljeće;[1]) počimajuć najme (osim onih dviju viesti kao u Davidovićevu ljetopisu) sa vladanjem Stjepana Nemanje, dočima sa g. 1554. Kao dodatak napominju se dvie astronomičke primjetbe od g. 1661 i 1663. k) Brankovićev ljetopis, nekada u izvornom srbskom jeziku u posjedu srbskoga despota Gjorgja Brankovića (1645—1711), sačuva nam se u hrdjavom lat. prievodu, koga je dobio bar. Franjo Pejačević.[2]) Počima sa bajoslovnim Grkom Jonom, govori u kratko o pokršćenju Bugara i Rusa, o vladanju bugarskoga cara Joana Asêna, pak prelazi preko Licinija i Bele Uroša na Stjepana Nemanju i srbske vladare. Prvi dio ljetopisa dočima sa g. 1521. t. j. s osvojenjem Beograda od Turaka. Što sliedi, najme do god. 1618, ima se smatrati kano dodatak. Sav ljetopis imao biti pisan u prvoj polovici XVII. vieka. l) Istoga vieka god. 1650 pisan je Vrhobreznički ljetopis, u Vrhobrezniei kod Plevlja u Hercegovini. Taj ljetopis dodje u ruke prof. Magaraševića, odanle u posjed pokojnoga Šafařika, koj ga upotrebi u svojem izdanju srbskih ljetopisa, a sada je uz ostalu književnu zaostavštinu Šafařikovu u knjižnici Pražkoj narodnoga muzeja.[3]) Pisac sakrio se je za tajno pismo (tarabaru). m) Ljetopis Koviljski do godine 1672 kano dodatak k istovremenu rukopisu asketičkoga sadržaja; kašnje u posjedu P. Šafařika. n) Ljetopis Račski, nekada u Šidu i Rači, pisan oko god. 1680, sada u rečenoj knjižnici Pražkoj. Šafařik ga upotrebi kod svoga izdanja. o) Ljetopis Dorpatski uz „žitie blažennago muža cesara Aleksandra“ u sveučilištnoj knjižnici u Dorpatu u Rusiji, odkle bijaše za gr. Rumjancova god. 1816 prepisan.[4]) Poznato je, da imade život Aleksandra velikoga u starom prievodu českom, poljskom, ruskom i srbsko-hrvatskom. Taj ljetopis počima s Adamom, govori o pokršćenju Rusa, prelazi na poviest „o srbskih cesareh i kraleh i cesareh i despotah i velikih knezeh“; pak nastavlja do god. 1687 ili do poraza Turaka pod Mohačem. Iza toga pripovieda u kratko o prievodu slovenskom sv. knjiga sv. Kirilom, dodaje kratko rodoslovje turskih sultana do Mehmeda IV. (1687), te „hristianska“ i turska imena nekih gradova. Na koncu ovoga stoljeća, oko god. 1699 pisan je p) Ljetopis Magaraševićev, sada Pražki, kojim se posluži pokojni Šafařik kod svoga izdanja.[5]) U rukopisih XVIII. stoljeća sačuvali su nam se: r) Ljetopis sveto-andrejski pisan oko god. 1700; zatim s) Ljetopis Fenečki god. 1762 dopirajući do Karla VI., sada u knjižnici Pražkoga muzeja; napokon t) Ljetopis Tronoški, koga god. 1791 prepisa „jermonah Josip Tronošac“, a sada je u Beogradskoj narodnoj knjižnici.[6]) Jermonah Josip prepisa taj ljetopis iz

---

[1]) Glasnik XI. 144—156.

[2]) Tiskan u arkivu za jugosl. poviest. III. 5—38.

[3]) Šafařik: Gesch. der südslav. Litt. III, 236. Památky jihosl. pisemn. str. 56 i slied. Catalogus lib. P. J. Šafařik. p. 113.

[4]) Vostokov: opis. muz. Rumjanc. str. 218.

[5]) Památky str. 86—88. [6]) Izdan u Glasniku V, 20—112.

Digitized by Google

starijega rukopisa u manastiru Tronoši u Jadru blizu rieke Drine u Srbiji. Ovomu ljetopisu za temelj služi stari ljetopis, koj zaključuje s mohačkom bitkom god. 1526, a bijaše malo kašnje pisan, svakako u prvoj polovici XVI. vieka. U taj ljetopis dodavahu ine ruke svakojake dopunjke i primjetbe, koje dopiru do konca XVIII. stoljeća. Napokon imali bismo navesti srbski ljetopis, koga prof. Kuharski putujuć po slov. jugu dobi god. 1830 od vladike crnogorskoga, a sada je u Varšavi. Nu o sadržaju toga ljetopisa malo nam je poznato.[1])

Prije ocjenjivanja ovih ljetopisa navest ćemo kano dopunjak poviesti o srbskih vladikah, štono su nam se sačuvale u nekih rukopisih. Amo ide a) **„сказаніе о архієпискѹпехь срьбскынхь иже вь пеки бывшихь“** iz rukopisa XVII. stoljeća.[2]) Tu je u kratko imenik arhiepiskopa srbskih od sv. Save prvoga arhiepiskopa do Joanikija, koj bude za cara Stjepana Dušana prvi uzvišen na novo podignutu patrijarsku stolicu u Peći. Zatim opisuje se obširnije patrijaršenje Save II. (1355—75); te se napokon navadja samo imenik njegovih nasljednika do Arsenije Crnoevića, posljednjega patrijara Poćskoga, koj, kako je poznato, izseli se (1690) s velikim dielom puka u Sriem i Ugarsku. Ovo **„сказаніе“** imalo je biti malo kašnje sastavljeno. Ima nadalje б) **„сказаніе ѡ житіи преосвященнихъ архієпископѡвъ всеа сербскіа и поморскіа земли.. въ кратцѣ собранное изъ книги зовоміа родословъ, иже окрѣтаетса въ срѣбской лаврѣ въ св. горѣ афона хиландарѣ, списанное даниломъ архієпископомъ србскимъ“**. U ovom „skazaniju“[3]) navadjaju se najprije žitja srbskih arhiepiskopa počam od sv. Save (1221—34) do Joanikija prvoga patrijara; zatim od ovoga do Arsenija Crnoevića s jedne, a Stefana Stratimirovića s druge strane. Onda sliedi kratka poviest ostalih „eparhia v cesaro-kralevskih zemljah slaveno-srbskago i valahijskago naroda“. Ovo „skazanie“ bijaše pisano koncem XVIII. vieka u vrieme kralja Leopolda II. „nyně carstvujuščago mladago monarha“,[4]) a nadjeno bijaše medju artijami pokojnoga episkopa Mušickoga, od koga možebit i poteče. Danilov rodoslov služio je piscu za temelj samo za starije doba.

Ja sam nešto više naveo osamnaest ljetopisa u rukopisih od XV—XVIII. stoljeća, od kojih je najstariji Koprivnički a najmladji Tronoški. Ovakovih rukopisa bit će još više u različitih manastirih i knjižnicah.[5]) Vriedno bi bilo, da tkogod upotriebiv do sada tiskom obielodanjene i u rukopisih nalazeće se ljetopise kritički izdade srbske ljetopise po znanstvenih načelih, po kojih je učeni dr. W. Wattenbach u XI. tomu Pertzovih „monumenta Germaniae“ izdao iz različitih rukopisa i izdanja „annales Austriae“. Takovu iz-

---

1) Čertkov: o perovodě Manassinoj ljetopisi str. 158.
2) U Glasn. XI. 160—165.
3) Tiskano u Glasniku VI, 25—87.
4) Na strani 54. piše se: Stratimirović „pozvan na dietu mažarsku s pročimi episkopi črez regales 1792 goda.“
5) U knjižnici Ivana Kukuljevića u Zagrebu imade „родословъ“ u dvih rukopisih, kako se kaže (Conspectus monum. hist. in manuscr.) iz XV. i XVI. vieka.

Digitized by Google

danju put je prokrčio umni Šafařik On je najme za stariju dobu otisnuo podpunije i samostalnije zapiske Koprivničkoga i Karlovačkoga ljetopisa. Od ostalih osam ljetopisa uzeo je zatim za osnov najbolji rukopis t. j. najprije Sečenički (do god. 1471), onda Račski (od god 1476—1675), napokon Magaraševićev (1667—1698). Ove osnovne ljetopise popunio je odlomcî iz ostalih ljetopisa; a napokon svudjer odielio obći dio od srbskoga. Ovakovim izdanjem nestane dosadanjih opetovanja, te se zadovoljava i povjestníku i jezikoslovcu. Ali do sada je u tom žalibože ostao Šafařik jedinac na slovjenskom jugu; kod nas misli se i sada, da izdavatelj neima drugih dužnosti, nego poslati rukopis u tiskarnu i izpraviti tiskarske pogrješke. Pače naši izdavatelji starih spomenika misle, da iz „poštovanja title i sviju skraćenja“ netreba dirati u oksije, varije, sigle, vědi-title, glagol-title, dobro-title, slovo-title, čislo-title, ni u rogove, ni u črčke i ostale zadrgaljke (Šafařik).

Ali kada do sada neimamo takova izdanja srbskih ljetopisa, uzet ćemo gore navedene ljetopise onakove, kakovi jesu s tím dodatkom, da je od svih Tronoški najobširniji i najpodpuniji, te bi se možebit kod kritičkoga izdanja mogao do god. 1526 staviti za temelj uz povratak jezika srbske recenzije po načelih, po kojih je Miklošić izradio svoje izdanje Nestorova ljetopisa ruskoga.

U srbskih ljetopisih valja razlikovati dva diela: obći i srbski. Prem prvi slovjenskoga povjestnika nezanima, te bi ga ovdje mogao mimoići, držim si ipak za dužnost nekoliko rieči i o njem progovoriti za to, što nas on upućuje, odkle su srbski ljetopisci crpili svoje chronographičko znanje, i koja chronographička pismenost služila im je za primjer.

Već isti naslov gore navedenih srbskih ljetopisa prstom nam pokazuje na izvore byzantinske. Oni najme nadpisi nisu drugo nego srbski prievod grčko-byzantinskih nadpisa: »ἱστορία, σύνοψις ἱστοριῶν, χρονογραφία σύντομος, χρονογράφος, χρονικόν σύντομον, χρονικὴ κόσμου, διήγησις, ἱστορικὴ διήγησις« itd.

Odkada se u Bugarskoj i Srbiji pomolila narodna književnost, našlo se je u svako doba narodnjaka, osobito u svećenstvu i redovničtvu, koji su byzantinske ljetopisce prevadjali. Već u vrieme bugarskoga cara Simeona (888—927) preveo je bugarski pop Grigorij iz „grčkago języka v' slovênskyj“ kratku poviest crkvenu i svjetsku, u kojoj je odlomak o razorenju Troje, uzet iz grčkoga ljetopisca Malale.[1]) Vrlo rano preveden je na slovjenski ljetopis Gjorgja, prozvatoga Hamartola, koj je cvao oko polovice IX. vieka, te je svoj ljetopis sastavio iz različitih starijih rukopisa od stvorenja svieta do grčkoga cara Mihajla III. (842). Taj ljetopis nahodi se pod nadpisom: χρονικὸν σύντομον ἐκ διαφόρων χρονογράφων καὶ ἐξηγητῶν συλλεγὲν καὶ συντεθὴν ὑπὸ Γεωργίου ἁμαρτολοῦ μοναχοῦ, u raznih knjižnicah evropejskih u različitih rukopisih.[2]) Taj ljetopis drugi su zatim nastavili sve do godine 948. Od toga ljetopisa imade više slovjenskih prievoda: bugarski prievod čuva se sada

[1]) Kalajdović: Joan· exarh. str. 178—88.
[2]) Sr. Muralt: Chronographie byzant. p. XVIII—XXI.

Digitized by Google

u knjižnici duhovne akademije moskovske (br. 100) u rukopisu XIII. vieka, kod Pogodina u rukopisu od god. 1371, kod gr. Uvarova u Rusiji u rukopisu XIV. ili XV. vieka, u Krušedolskom manastiru u rukopisu iz XVI. ili XVII. vieka; pisac posljednjega imao biti Rus, kako se zaključuje iz više rusizma. Srbski prievod čuva se na sv. gori u manastirih hilandarskom i sv. Pavla[1]) pod naslovom u točnom prievodu gore navedenoga grčkoga nadpisa: лѣтовникь вь кратцѣ ѿть раꙁличнихь лѣтописцевь и повѣдателїи иꙁбрань и сьставлясь ѿть геѡргия грѣшнаго инока. On bijaše pisan u vrieme cara Lazara (1371—89), njegova sina Vuka i srbskoga patrijara Kyr Spiridiona t. j. poslije g. 1376, koje Spiridion iza Efrema postade patrijarom;[2]) a opet prije Kosovske bitke u doba, kada je Lazar još slavodobitno vojevao proti neprijateljem („v jedinstvě i v ljubvi poběždajušće vragy svoje"). Srbski prievod sv.-gorski nije podpun; jer dopire samo do cara Konstantina. Možebit je iz ovoga rukopisa prepisan i onaj ljetopis Gjorgje Hamartola u srbskom prievodu, koj bivši nekada u Hilandaru čuva se sada u Rumjancovskom muzeju u rukopisu iz XV. vieka[3]) i dopira takodjer samo do Konstantina. Imamo još dva rukopisa toga ljetopisa, premca Hilandarskomu: jedan od g. 1386, pisan takodjer u Hilandaru, sada u synodalnoj knjižnici u Moskvi;[4]) drugi od g. 1389, nekada Šafařikov, sada u muzejskoj knjižnici Pražkoj.[5]) — Od byzantinskih ljetopisaca imamo nadalje u srbskom prievodu ljetopis Joana Zonara, koj je živio u XII. vieku i sastavio ljetopis od početka svieta do godine 1118. Srbski prievod u rukopisu XV. vieka, koj je jamačno priepis starijega rukopisa, čuva se u patrijarkalnoj knjižnici Karlovačkoj;[6]) a znamenit je, što se u pripoviesti o vladanju Trojanovu navadja ratovanje toga rimskoga cara sa „Srblji". — Preveden je takodjer ljetopis Konstantina Manasessa, koj je živio u vrieme cara Manojla Komnena (1143—80), te u stihovih sastavio ljetopis od stvorenja svieta do cara Nikifora Votaniote ili god. 1080, prem se u nekih rukopisih nastavlja do god. 1204. Od njega imamo dva bugarska prievoda: jedan u patrijarkalnoj knjižnici u Moskvi,[7]) drugi u Vatikanskoj knjižnici (slav. n. II.) u Rimu. Prvi nalazi se u zborniku (l. 38—132) pod naslovom: „прѣмѫдраго манасїа и лѣтописца съвраниїе лѣтно. ѿтъ създаніа мироу паучинающее и текѫще до самаго царства кур никифора вотаниота" Kako pripis na kraju svjedoči,[8]) taj rukopis pisa pop Filip po nalogu bugar-

---

[1]) Avraamović, sv. gora str. 23, 116.

[2]) Mon. serb. p. 200, 212.

[3]) Vostokov: opis rumj. muz. str. 57.

[4]) Kalajdović: op. cit. p. 88.

[5]) Gesch. der südslav. Liter. S. 235. Catalogus libr. et Msc. p. 113.

[6]) Gesch. der südsl. Liter. S 235.

[7]) Čertkov: o perevodě Manass. ljetopisi. Moskva 1842.

[8]) Ibid. p. 7: Слава иже въ троици славимомоу . . . богоу, иже и приписащѫ са сиа словеса мала и многополеꙁньнаа, повелѣніемъ господина моего благороднаго . . . царѣ прѣкраснаго Іѡана александра въ лѣто .ѕѡнг. приписа филипъ попъ.

Digitized by Google

skoga cara Joana Aleksandra god. 1345; te imao je čuvati se u Hilandaru, a odanle u XVII. stoljeću imao biti donešen „starcem Suhanovim" u Moskvu. Vatikanski rukopis je za nekoliko godina mladji. Ja sam ga cieloga pregledao i izcrpio, te mogu taj sud izreći o dobi, kada bijaše pisan. Na posljednjem od 205 listova na liepom kvieru vidi se slika cara Joana Alexandra s nadpisom: „ıωанъ алеѯандръ царъ", ob desnu „ıωанъ асѣнъ царъ", na lievo „михаилъ царъ" i „ıωанъ срацимиръ царъ". Ovdje dakle vidimo cielu carsku obitelj: Joana Aleksandra i njegove sinove Joana Asêna, Mihajla i Joana Sracimira. Ove slike i nadpisi mogu se iz drugih protumačiti. Odmah u početku na prvom listu od traga naslikan je car Joan Aleksander s križem patrijarhalnim u ruci, kako ga kruni angjeo; a nadpis glasi: ıωанъ алеѯандръ въ христа бога вѣренъ царъ и самодръжецъ всѣм блъгаромъ и гръкомъ. Ova slika predstavlja krunjenje Joana Aleksandra po smrti na nebu. Na drugom listu leži Joan Asên mrtav na odru, na lievoj strani otac i mati mu tuguju, kod glave stoji vladika sa svećenstvom u crkvenoj odori; u daljini vidi se grad s crkvom na kubu, a nad gradom božji angjeo prati dušu Joana Asêna, te ju izručuje Isusu i bogorodici, obkoljenim četom svetaca. Nadpis glasi: доуша праведныхъ въ рѫцѣ господьни. небеснаа врата и силы небесныа ѿтвръзошѫ прияти доушѫ носимѫ аггеломъ ıωана асѣнѣ црѣ сына великаго ıωана алеѯандра царѣ. Na istom listu odtraga Isukrst sjedeć na priestolju prima cara Joana Asêna. Buduć su ove slike od istoga pisca, zaključujem, da je taj rukopis pisan poslije smrti cara Joana Aleksandra i njegova mladjega sina Joana Asêna, umrvšega još za života svoga otca, a prije smrti Mihajla i Joana Sracimira. Po najvjerojatnijih kronologičkih podatcih umro je car Joan Alexander god. 1356, a sin mu Mihajlo god. 1365, dočim Joan Sracimir nasliedi poslije otca bugarski priestol. S toga vatikanski ljetopis bio je pisan izmed god. 1356 i 1365; čim se izpravljaju mnienja Assemanovo[1]) i Čertkovljevo.[2]) Vatikanski ljetopis bio je prepisan za muzej gr. Rumjancovskoga, u kom se taj prepis sada čuva.[3]) Prievod Manassina ljetopisa za nas je znamenit ne samo radi suvremenih starobugarskih slika nego takodjer radi izvornih dodataka iz bugarske poviesti sve do propasti bugarskoga carstva god. 1019: „ѿтъ сего василіа — tako glasi posljednji dodatak historički — бысть блъгаръское царство подъ областїѫ гръческоѫ даже и до асѣнѣ царѣ блъгаромъ прѣвлаго.

Osim srbskih i bugarskih prievoda ljetopisâ Gjorgje Hamartola, Joana Zonara i Konstantina Manassesa imade, ili bar bilo je, po svoj prilici prievoda još inih byzantinskih chronografa. Budi mi dozvoljeno ovdje napomenuti još ruski prievod ljetopisca Nikifora, carigradskoga patrijare u IX. stoljeću, sada u synodalnoj biblioteci u Moskvi u rukopisu iz XIII. vieka.[4])

Byzantinski ljetopisci slovj. prievodom postali su duševnom svojinom

---

[1]) Kalend. eccl. univ. V. 206.
[2]) Op. cit. p. 10.
[3]) Vostokov: opis. br. CCLXIX.
[4]) Čertkov op. cit. p. 36.

Digitized by Google

naroda slovjenskoga, odnosno bugarskoga, srbskoga i ruskoga. Byzantinska chronografia prievodi i izvornici djelovala je na ljetopisnu književnost tih slovjenskih plemena, i to djelovala je ne samo svojim sadržajem i oblikom nego takodjer duhom i smjerom. Slovjenski ljetopisci pišuć ljetopise svoga naroda oni, koji su umniji i samostalniji bili, priobćivali su iz byzantinskih ljetopisaca u prievodu takove odlomke, koji jim se činjahu shodni za razjašnjenje zgoda, koje naumiše pripoviedati, drugi uvršćivali su u svoj obći dio takove odlomke bez razbora, saveza i svrhe. Najumniji i najsamostalniji od starih slovjenskih ljetopisaca je bezdvojbeno ruski Nestor, koj je umro u drugom desetku XII. vieka, i tim bio stariji suvremenik Joana Zonare. On je za svoj ljetopis, kojim se ruski narod punim pravom ponosi, upotrebio omanje ruske bilježke, narodna predavanja, pripoviesti starijih ljudi i svoje vlastito izkustvo. Ovo gradivo poredio je po primjeru najboljih byzantinskih ljetopisaca. Ali se Nestor nije uztezao priobćiti ciele odlomke od svojih učitelja. Odmah u početku, kano uvod u svoj ruski ljetopis, uvrstio je iz Gjorgje Hamartola narodopisni priegled, u kom se crta, kako su se Semite, Kamovci i Jafetovci razširili po zemlji.[1]) Nadalje je Nestor iz istoga ljetopisa — глаголеть георгии — priobćio (gl. XI.) odlomak o različitih zakonih i običajih kod različitih naroda, da si tim put prostre k opisanju suvremenih Polovaca („якоже се и при насъ нынѣ половьци законъ держать отьць своихъ“). Napokon uvrstio je iz Hamartola (gl. XXIV) odlomak o čarobiji i čarobnicih. Iz Methodija Patarenskoga uzeo je monah Kievski (gl. LXXXI) priču o nečistih ljudih („о нихъ мефодии патаринскымь“) koje Aleksandro veliki sagna „na pônoćne strane u gore visoke“.[2]) Poslije Nestora ini ljetopisci ruski priobćivali su odlomke iz inih byzantinskih ljetopisaca. Tako ruski ljetopis po Nikonovskom spisu ima cielih izvadaka iz ljetopisa Manassina po bugarskom prievodu o grčkih carevih Mihajlu, Vasiliju I., Lavu VI., Konstantinu Porph., o patrijari Ignatiju i Fotiju.[3])

Evo primjera, iz kojih se vidi, kako su slovjenski ljetopisci u svoje ljetopise primali odlomke iz byzantinskih ljetopisa. Nu osim toga, što su uvršćali te odlomke u svoje ljetopise domaće, još su se drugim načinom naši ljetopisci služili byzantinskimi — kod sastavljanja najme chronographâ ili sveobćih ljetopisa. Pod ovim imenom razumievamo obću svjetsku i crkvenu poviest redom kronologičkim sastavljenu, u koju se uvršćahu samo mimogrede odlomci iz slovjenske (ruske, srbske, bugarske) poviesti. Ovakovih chronographa imademo više u slovjenskom jeziku. Takav chronograph u srbskom jeziku čuva se sa ostalom Šafařikovom zaostavštinom u Pražkom muzeju u rukopisu iz XVI. vieka, a bijaše nekad svojina prof. Magaraševića.[4]) On dopira do osvojenja Carigrada (1453) i sadržaje odlomke iz poviesti izra-

---

[1]) Miklošić: Chron. Nestoris p. 1. 188.
[2]) Ib. p. 7, 21, 184—86.
[3]) Čertkov: op. cit. p. 28—35.
[4]) Gesch. der südslav. Liter. p. 286. Catalogus 113.

Digitized by Google

elske (bibličke staroga zavjeta), asirske, maćedonske, rimske, grčke, bugarske, srbske i ruske. Pojedini odlomci iz takovih chronographa srbske obitelji nalaze se u različitih zbornicih i mješovitih kodeksih (miscellanea); takav zbornik čuva se u Krušedolskom samostanu u rukopisu[1]) iz druge polovice XV. vieka, u kojem uz kratki srbski ljetopis imade poviest grčka i rimska od Pompeja do Konstantina VIII. († 1028); u Pražkom, prije Šafařikovu nomokanonu iz XV. vieka,[2]) imade ljetopis od Adama do turskih sultana. U Rusiji imade mnogo slovjenskih chronographa u različitih rukopisih iz različite dobe;[3]) te bi vriedno bilo izpuniti želju Šafařikovu, izrečenu već prije trideset godina,[4]) da najme „budući srbski (kano i obće slovjenski) povjestnik imao bi pozornost svoju obratiti na ove chronographe i u njih uvršćene pripoviesti srbskih zgoda marljivo izvaditi.“ Ali to nije učinjeno do sada; te ovaj posao kano i kritičko izdanje srbskih ljetopisa po načelih gore napomenutih još sveudilj čeka na vješte i marljive ruke.

Sveobće chronographie, u kojih ocjenu nemožemo se ovdje poradi ine svrhe i vremena upustiti, imale su u srednjem vieku dvojaku svrhu: prvo, one su književnim ljudem nadomješćivale naše sadanje synchronističke poviesti; drugo, one su slovjenskim ljetopiscem davale gradivo za obći dio domaćih ljetopisa.

Slovjenski (ruski, srbski) su najme ljetopisci navadno poput uvoda u svoje ljetopise priobćivali u redu kronologičkom odlomke iz sveobće crkvene i svjetske poviesti; odlomke ove vadili su iz tih chronographa. Čim podpuniji jest ljetopis, tim obširniji jest sveobći dio; pače može se i to dodati: da je i ljetopis tim stariji po svom postanku (a ne prepisu), čim je veći uvod, obširniji sveobći dio. Kašnji ljetopisci, ili izključivo domaći ljetopisci, nacrtali su posvema u kratko obći dio (kano Sečenički, Račski), ili su u taj dio uvrstili samo one zgode iz sveobće poviesti, koje po njihovih historičkih nazorih stajahu u savezu sa srbskom poviešću (kano Karlovački, Vrhobreznički), ili su napokon obći dio posvema izostavili, te odmah prešli na srbski ljetopis (kano Koprivnički, Pećski, Davidovićev, Dečanski, Tronoški itd.) U ostalom moglo se lahko dogoditi, da su prvobitni ljetopisi, iz kojih su gdjekoji od navedenih rukopisa prepisani, imali obći dio, a gdjekoji obširan, nu da su ga prepisaoci izostavili ili pokratili. Od svih gore navedenih ljetopisaca srbskih najobširniji obći dio ili uvod imade ljetopis Beogradski. U njem je najprije poviest staroga zavjeta, imenito izraelska, zatiem rimska počam od Julija Cezara, onda byzantinsko-grčka, a svudjer upletena poviest crkvena (o utemeljenju kršćanstva, o njegovu razširenju, o progonstvih, o Origenu, o krivovjercih imenito Ariju, o crkvenih saborih itd.). O starijih byzantinskih carevih pripovieda se obširnije, kašnje navlastito od Joana Zimiscesa (969—76) do Alexia III. An-

1) Gesch. der südsl. Liter. p. 215.
2) Catalogus p. 112.
3) Vostokov opisuje deset chronographa muzeja Rumjanc. (opis muz. rumj. str. 725 i sljed.)
4) Gesch. der südsl. Liter. p. 286.

Digitized by Google

gela (1195—1203) navadjaju se samo imena njihova i koliko tko carevaše. Dotle imao je Beogradskomu ljetopiscu chronograph služiti za porabu; te je na njega, ali bez svakoga saveza nanizao srbsku poviest, koja se sa Stjepanom Nemanjom počela samostalno razvijati.

Neima ni jednoga od poznatih nam srbskih ljetopisaca, koj bi uvod u srbski ljetopis tako samostalno izradio bio, kako ga izradi ruski Nestor, ili koj bi se takovom vještinom služio bio starijom chronographiom byzantinskom, kako se on istom zbilja posluži. Osim toga srbski ljetopisci upotrebili su mladje byzantinske drugove, ovi pako nisu tako obširni i podpuni kako njihovi prednjaci. Byzantinska chronographia, baš protivno od latinske srednjega vieka, tečajem je vremena padala; te dočim se je zapadna razvijala i usavršavala, ona se je grćila i sušila. Jer živa je istina, da je sudbina chronographie jednaka sa sudbinom dotične države; iztočno-rimsko carstvo živilo je donekle od slave staroga Rima, od njegove civilizacije i literature, a grčko-byzantinska chronographia od povjestne književnosti staro-grčke i staro-rimske. Nu životna snaga države byzantinske izčezavala je od dana do dana više; kasniji chronographi izpisivali i pokraćivali su svoje predšastnike, a ova pokraćenja odjenuli u isti oblik, udarili na isti kalup, uz jedne te iste stereotypne fraze.[1])

Srbski ljetopisci zatekli su byzantinsku chronographiu u tom natražnjačkom stanju; pa su si prisvojili njezine mane u obilnoj mjeri. Obći dio srbskih ljetopisa u svih je jednak, samo gdješto obširniji U njem imade malo zgoda, a još manje misli. Sve gradivo razporedano je kronologički; nu bez svakoga saveza i smjera, bez svakoga razbora i samostalna rada — ono je historiku bez svake i najmanje koristi izuzam onu jedinu, da odanle može zaključiti na stepen, na kojem staše srbska historiografia u srednjem vieku.

Uzkomu obzorju srbskih ljetopisaca u chronografiji ima se pripisati, što su srbski domaći ljetopis sa obćenitim stavili u tako čudnovati i nedokučivi savez. Kao da su mnogi srbski ljetopisci mislili, da srbski narod i srbska poviest počima sa Stjepanom Nemanjom; a drugi opet, da narodnu srbsku dynastiju valja staviti u rod sa carem Konstantinom, od koga kroz unuka mu Bielu Uroša i praunuka Tiehomila poteče veliki župan Stjepan Nemanja.[2]) Taj pojav tumači učeni Rus Hilferding iz strogoga pravoslavja srbskih ljetopisaca, koji su Stjepana Nemanju držali za osnovatelja pravoslavja, a sav prošli period do XII. vieka, u kojem bijaše srbski narod podčinjen rimskoj crkvi, smatrali su kao da ga nije bilo za srbski narod, da se je izgubio iz narodne sviesti.[3]) Istina je, da je Stjepan Nemanja srbskim ljetopiscem bio „новыи муротоучьць, оутврьдникь православїе, потрѣбникь ѥреси своѥго отьчьства срьбскыѥ землѥ".[4]) da su oni u duhu vidjeli zemlju srbsku, na kojoj posijaše

[1]) Cf. Muralt: Essai de chron. byz. p. IV.
[2]) Sr. Šafařik: kratki ljet. str. 57, 58.
[3]) Bosnija u rusk. bes. 1858. III. 67.
[4]) Koprivnički ljetopis op. cit. p. 51.

Digitized by Google

sjeme vjere sv. apostoli, prije Nemanje, razrovanu i obezčašćenu „različitimi eresi“,[1]) nebismo se ipak usudili onu prazninu podmetnuti ovomu religioznomu motivu, kada se sa gore navedenoga psichologičkoga i kulturno-literarnoga protumačiti dade.

Ako tko, a to doisto hrvatski i srbski povjestnici žale danas, što srbski ljetopisci nisu se ni najmanje obazrieli na prošlost svoga naroda od VII. do XII. vieka; što za nje tih stoljeća nit neima. Ruski Nestor sačuvao je svomu potomstvu viestî od najstarije dobe, kojim nigdje drugdje traga neima; bugarski prevodilac Konstantina Manassessa dodao je bar svomu prievodu crtice iz prošlosti bugarskoga naroda, kojih u izvorniku neima. A srbski ljetopisci ne samo što nisu uvrstili novih podataka iz narodnoga predavanja, iz sačuvanih do tada kakovih bilježaka domaćih itd., nisu priobćili u svojih ljetopisih niti onih odlomaka tičućih se srbske poviesti, kojih imade u byzantinskih pisaca do XII. vieka, kano u Konstantina Porph., Joana Scylitza, Gjure Cedrena, Joana Zonare, Mihajla Glyke itd.

S toga je srbski povjestnik za onu stariju i tamnu dobu sveudilj upućen izključivo na ove tudje izvore, donekle i na ljetopis Dukljanski i na svoj kritički um. Srbski ljetopisci kao da bijahu očarani slavom dobe Nemanjićâ, i kao da su hotomice zastrli neugodniju prošlost narodnu. Ali da vidimo, kako su ti ljetopisci svoju zadaću riešili u drugom odsjeku, u dielu srbskom, svojih ljetopisa.

Tim prelazim na pravu ocjenu srbskih ljetopisa ograničujuć se na dobu državne samostalnosti srbske t. j. do kosovske bitke, dakle na dobu od polovice XII. skoro do kraja XIV. stoljeća.

Ako se osvrnemo najprije na o b s e g srbskih ljetopisa, koli je kratak i mršav za dobu od preko dva stoljeća, za dobu toli znamenitu po srbski narod, u kojoj narodna dynastia, koja je jedina ostala u narodnoj sviesti, osnova političku i crkvenu samostalnost i neodvisnost naroda srbskoga! Srbski ljetopisci nisu umjeli više od nekoličine listova upisati u veliku knjigu prošlosti narodnje za ovo dugo i znamenito doba! Najdulji ljetopis, kako rekosmo, jest Tronoški, pa i on sve zgode, sav razvitak, razcviet i propast srbske države od Stjepana Nemanje do Lazara pripovieda u 33. lista, dočim byzantinski ljetopisci, imenito Joan Kantakuzen i Nikifor Gregoras samo vladanje Stjepana Uroša III. i Stjepana Dušana mnogo obširnije opisuju. Šta da kažemo na to, kada su ini ljetopisci, kano Koprivnički i Karlovački, cielu periodu Nemanjića stegnuli u 3--4 lista?

Nu možebit srbski ljetopisci nedoknadjuju ovu kratkoću p u n o ć o m s a d r ž a j a?

Glavni sadržaj srbskih ljetopisa može se stegnuti u ovo nekoliko rieči: oni napominju rod srbskih vladara, vrieme njihova vladanja, njihove zadušbine i blagodarnost naprama crkvi, i gdjekoje ratove: oni su u strogom smislu ljetopisi краль и цареи срьбскыихъ. Kao Danilo i njegov nastavljač tako i kratki

---

[1]) Pećski ljetopis kod Hilferd. op. cit. p. 116, 117.

Digitized by Google

ljetopisci neuzimlju u obzir inih faktora državnoga života osim jedinoga vladara; samo u Tronoškom ljetopiscu upliću se neki velmože i dostojanstvenici u vrieme Dušanovo i Uroševo. Pa i u gore navedenih točkah, oko kojih se kreće sav sadržaj srbskih ljetopisa slabo marećih za državni, kulturni i književni život naroda, ostaju nam na mnogo važna pitanja dužni odgovorom. Tako n. pr. akoprem isti ljetopisci počimlju sa Nemanjinom dinastijom, neizvadjaju nam razgovjetno roda Stjepana Nemanje, jer srodstvo sa velikim Konstantinom, u koje Nemanju upliću,[1]) valjda neće nitko smatrati historičkom istinom. Isto tako nenapominju nam suglasno braće njegove; dočim ovi navadjaju Zavida, Sracimira i Prvoslava, oni Prvoslava, Stanimira, Davida itd., a u vjerodostojnih listinah[2]) od g. 1186 i 1190 i suvremenih zapadnih piscih[3]) napominju se Stracimir i Miroslav. Osim toga u rodoslovju neimaju isti ljetopisci nikakova obzira na potomstvo nekrunjenih Nemanjića i na tanku krv; te na taj način neupućuju nas n. pr. o potomcih Vuka kneza Dukljanskoga i drugoga sina Nemanjina; niti nas obavieščuju o Dušanovu bratu Siniši kralju Etolskom itd. Pače zgode, koje su riešile sudbinu srbskoga naroda, napominju veoma kratko bez uzroka i posljedica. Svaki bi od srbskih ljetopisaca tražio i očekivao obširnije izviešće o bitki na polju Kosovom; pa tu katastrofu, od koje i danas sav jug ćuti posljedice, predaše potomstvu divnim lakonizmom![4]) Jedini Tronoški ljetopisac čini iznimku; ali ni on nam nije tako točan kano turski povjestnik Nešri-Džilanuma;[5]) te smo prisiljeni, da si onaj znameniti Vidov-dan iole podpuno uobraziti uzmognemo, uteći se k izvorom turskim, byzantinskim i pučkomu predavanju u pjesmi i pripoviesti.[6])

(Dalje će sliediti.)

---

[1]) Tronoški ljetopis (Glasnik V, 21): „нееманъ . . . ведетъ плема свое ѿтъ кровы ликинїа мѹчитела и констанцїе сестре великагѡ константина.“

[2]) Mon. serb. n. III. i V.

[3]) Engel: Gesch. von Serbien und Bosnien S. 203—4.

[4]) Šafařik op. cit. p. 72: „въ лѣто .ѕѡчз. прїемь конуимоу светы кнезь лазарь (на полю глаголемѣмь косовоу) юна .еі. на видовь дьнь“.

[5]) Behrbauer i Brlić: izvori srb. povj. str. 65 i slied.

[6]) Sr. Hilferding: Mjesto Kosovskoga poboišća (u Rusk. bes. 1859, I., 123 sljed.)

Digitized by Google

Najnoviji pojavi

našega pjesničtva.

Pjesničtvo zato vlada u svietu, da rod ljudski u radosti uzhićuje, u tugi tješi, u trudu jači, u pogibeljih bodri, u podhvatih potiče, riečju u svakom odnošaju života dušu mu blago i nježno razigrava. To se pako po sudu svih naroda postigava krasotom, tako da stvar, na kojoj se nevidi ništa krasna, ma koliko se odlikovala drugimi svojstvi, neide u posvećeni hram pjesničtva. Ovoj se tvrdnji nimalo neprotivi, što svi narodi i veličajnost puštaju u istu svetinju, jer i ova samo pomoćju one spada onamo. Grdoba pako može samo kano protinba, da se tim više iztakne krasota, biti shodnim predmetom pjesničtva.

Al u pitanju, što je krasno, razilaze se i narodi i ljudi na mnogo strana. Uzrok je tomu, što krasota spada na ćute, koji su zbog različitosti osjećala i sjetila kod raznih naroda i ljudi različiti. Kinezom se čini krasnom trbušina i zgnječena noga kod ženskih, a Evropejcem vitak stasić i malena poduguljasta nožica. Za Ljudevita XIV. držali su Francezi krasotom našušurene i odjeće i kose, a danas se nasladjuju jednostavnijim krojem i jednoga i drugoga. Videći toliku različitost predstava, nebismo se nikad mogli nadati riešenju toga pitanja, da nije blaga narav uz svaku analizu postavila i sintezu, po kojoj se dolazi do sigurnih obćenitih pojmova. Pomoćju dotične moći duše naše složili su se i opet svi umniji narodi, veleći, da sve, što je krasno, mora imati najprije više čestí. Tko je ikad kladu prozvao krasnom, tko li granatu lipu držao grdom? Pjesmotvor, koji uz glavnu misao svoju nenanizuje nikakovih razjasnjujućih dodataka, nemože se zvati krasnim. Ali tih čestí nesmije biti odviše, inače bi nam crkva, natrpana spomenici, žrtvenici, pjevališti, klupami, vienci i vjenčići imala biti krasnijom od jednostavnih, veličanstvenih rimskih hramova. — Česti ove moraju kod krasote biti sastavljene u savršenu cielost, inače nam kod svake odtrgnute česti ostaje tuga za cieloćću, koja smeta krasoslovnomu ćutu. Najizvrstnijim dlietom izklesani prst teži za šakom, šaka za rukom, ruka za cielim tielom, pak ovo tekar razblažuje čovjeka, koji uviek pogiba za podpunom savršenošću. I najkrasniji ulomci starodavnih pisaca ostaju nečitani, dočim se rado čitaju manje vriedne podpune razprave. Slog pretrgnut, razciepan i razbacan, ma se nakitio svim frazeologičkim cviećem i sievao svjetlom svih slika, izazivlje ukor svih sudaca, dočim se dobro uredjen slog sam sobom hvali. — Ali ni cielost sama nedotiče za krasotu, već spoj čestica ima biti tako udešen, da ga svatko uzmogne pregledati i razumjeti. Livij, oko koga se moraš potiti, dok mu razglobiš silne periode, nije krasan, dočim je Ciceron, osobito u razpravah o prijateljstvu i starosti, s jasnoće i

Digitized by Google

lasnoće, uprav divan. Govor, od koga nisi ništa zapamtio, imao je jamačno rečenu mahnu, dočim je onaj, kojemu znaš sve niti razabrati, bio s preglednosti krasan. Proti ovomu načelu nekoristi navadjati, što je jednomu nejasno, to da može biti drugomu jasno, kako se tko iztiče većom ili manjom učenošću i marljivošću; jer premda to i mi dopuštamo, stalno ipak tvrdimo, da ima nekih granica, preko kojih je nešto za svakoga čovjeka težko razumljivo, pa to nemože nikada biti krasno, ma se on mukom i dokopao jasnoće. Napokon svaka krasota mora biti osnovana na glavnoj podlogi svih pojava, na moralu. To će se načelo činiti veoma čudnovato, osobito dan danas, gdje se moral malone s dušom bori. Ali budući da prava znanost nije nikad popuštala izkvarenosti ljudskoj i modi, to i mi smjelo tvrdimo, da nemoralno nemože biti krasno. Jer ako sve ustanove i zavodi budi božji budi čovječji na to smjeraju, da se čovjek i glede uma i glede srca oplemeni i usavrši: to se jasno vidi, da svi pojavi svemira, dakle i krasota mora biti podvržena nepobitnim zakonom morala. Bludnica, mak ir naličila i najkrasnijemu pupoljku, postaje grdobom za valjana čovjeka; parnica, ma kako umno izvojevana nad prevarenom sirotom, baca sjenu grdobe i mrskosti na pravnika. — Svojstva su ova tako potrebna krasoti, da se ona razvrgava, čim joj samo jedno manjka.

Krasota je dvostruka: naravna i umjetna. Ove se dvie krasote u tom slažu, što nemože biti umjetnički krasno, što se protivi naravnoj krasoti; ali naravna se tim razlikuje od umjetne, što je ona izvjestna i istinita, dočim ova može pače i mora biti bar ponešto izmišljena, samotvorna. Pjesnik, koji bi ma što vjernije snimio samo naravnu krasotu, nebi izpunio svoga zvanja; jer bi učinio stvar posve suvišnu, dočim se svatko voli izvorom razblaživati. Pjesnik je dužan podati čitatelju, kako je on shvatio naravnu krasotu, pa taj svoj samotvor preliti u dušu srodna si čovjeka; riečju pjesniku je zvanje svojom mišlju, svojom ideom oživiti narav, pa ju idealizirati. Madona, iz koje neviri nikakva pjesnikova idea, kukavan je portret obične djevojke. Što je ta subjektivna idea jasnije izražena u krasoslovnu tvoru, to mu ciena sve to više skače. Zato je pjesnička krasota sasvim odieljena od naravne, ter u tom stoji, ako je dosljedna sama u sebi. Čengić Aga, premda se u tom slaže s naravlju, što predočuje, kako se harač kupi u Turskoj, u tom se ipak od nje udaljuje, što svi oni prizori nisu nigdje bili sakupljeni u jednoj naravnoj slici, već jih je pjesnik iz raznih zgoda sakupio, u cielost sastavio, svojom ideom nadahnuo i tako razvio, da u njem neima česti, koja se nebi s drugimi podpuno slagala. Nu kad bi koji pjesnik, opisujuć život turski, uveo unj navade parižkih salona, tu bi čest sa češću u sukob došla a ljepota se razvrgla.

Stvar tako krasnu mora pjesnik predočiti nazorno putem slika, inače prelazi ona u područje sama uma, pa prestaje biti pjesničkim predmetom. Čisti dusi moraju na se uzeti sliku n. pr. vila, ako hoće da se pjesnik služi njihovim djelovanjem; Bog se može opjevati samo kano starac otac, poduzetan muž, i poput golubice nadahnjujući duh sveti. Nevidiv Bog nemože biti predmetom pjesme. Odavle biva jasno, da je pjesmotvor tim savršeniji, što je u svem slikovniji. Ali da tko uzmogne takova što stvoriti, treba mu mašte, koja stranom kupi naravne slike, stranom pomoćju uma nove stvara. Zato se onaj lašnje popne do bujnosti slikovne, koji je više vidio prirodnih slika. Mickiević i Puškin tekar su onda sinuli kano zviezde prve veličine na pjesničkom obzorju, kad je onoga progonom zapao Krim, a ovoga Kaukaz. Tko nije vidio gora, kukova, mora, vodopada, šuma, kasno će se proslaviti pjesničkom slavom. Ali budući da je pjesniku potrebna i tvorna mašta, mora

Digitized by Google

se odlikovati i prosviećenim umom, inače će, što Horac kudi, djevojci nadjenuti konjsku glavu, pa stvoriti ruglo. Povrh toga budući da se pjesnik bavi krasotom, razlivenom po svoj naravi, to mu je potrebno što razgranjenije znanje svega učiva; s toga su pjesnici svih naroda uviek bili najprosvjećeniji ljudi, osobito pako temeljito vješti čovjekoslovlju, jer je najveća krasota, po sudu svih dosadanjih naroda, utjelovljena uprav u čovjeku. Kako su smiešni značaji turski, opisani po bečkom kojem dramatiku, koji nije Turčina nikad ni vidio ni učio, vidjeli smo više puta i na našem zagrebačkom pozorištu. — Od stida ću ovdje mimoići, da pjesnik mora što temeljitije znati i svoj jezik i mjerilo svojih pjesmotvora, jer me mrzi, danas takova što i spominjati.

Ovo su po prilici zahtievi, koje sva Europa traži od svojih pjesmotvora i pjesnika. K ovim dodajem još nekoje, koje bismo imali napose mi tražiti. Zna se za ideal svega našega naroda, smjerajući na slobodu braće naše na iztoku; zato nije ni čudo, ako se oko toga stožera kreću malone sve narodne pjesme i velika većina naših umjetnih pjesnika; ali glede toga bih mislio, da se ima činiti samo do sita, ne do dosade. Imamo mi i drugih tuga, u kojih bi nas imali pjesnici tješiti, i drugih radosti, kojimi bi nas imali uzhićivati: sjajna prošlost naša neturska, domaći prošli i današnji život, narodnost, a osobito svestrana budućnost naša, to su stvari, koje već sada silno traže pjesničkoga nadahnuća. Kod nas neka se neopisuje junak, koji nije što doprineo k izvedenju tih idea; djevojkam neka se samo onda kuje slava, ako jih krasi rodoljublja vienac, kano što to vidimo u viekom slavnih Kriesnicah. Obćenitih krasota dosta su opjevali drugi narodi, pa jih mi, vješti mnogim jezikom evropejskim, možemo ondje naći, ako nas osvoji želja, krasotom se razblaživati. Ako uviek ostanemo kod Turaka, moglo bi nam se prigovoriti, da smo vještiji barbarstvu, nego li civilizaciji; ako li budemo pleli vienac slave ljepoticam samo kano ljepoticam, onda mlatimo izmlaćenu jur hiljadu puta slamu, pošto takovih pjesama ima i kod drugih naroda i kod nas sila božja. Istina, da je ljubav prama ženi blago svih ljudi, da se ona može svakomu drugčije pojaviti, pa da je i svatko vlastan svoje ćute izrazivati; ali neka naši pjesnici samo onda to čine, kad jim se što budi drugčije, budi ljepše prikaže, a imadu moći, da to tako na vidjelo iznesu. Tko hoće danas da poslije Gjorgjića, Vraza, Demetra, Preradovića, Trnskoga, Niemčića i drugih naših temenjaka o ljubavi što napiše, mora dobro promotriti, hoće li ga krila ponieti u veće još visine i miline; inače će bolje učiniti, da se prime drugoga koga po se i po narod koristnijega posla. Laglje se podnose epopeje i drame, kod kojih različitost predmeta zanima čitatelja, ako ga pjesnik i nije razigrao novimi slikami i uzhitio drugim cviećem. Zato odlučno osudjujemo one pjesnike, koji svaku pjesmicu, koju su kad na brzu ruku izpjevali vjerenici, u sviet šalju; kano da je ovomu stalo do djetinjih igara njihovih. Još više pako osudjujemo one naše pjesnike, koji nenadareni nikakvom maštom, nevješti pripravnim znanostim, zajekujući tekar jezikom i grdobno nahramljujući pjesničkim mjerilom hoće da pjevaju te pjevaju, nemareći zato, zieva li obćinstvo ili se uzhićuje, čitajući jim nepjesničke pjesme. Ovi se neka sjećaju onoga latinskoga: „Est Deus in nobis, quo agitante calescimus ipsi“, pak ako ćute, da mjesto Boga u njih stanuje nevješta baba, neka se okane jalova za njih posla. Nadahnuća, znanja, ukusa, ugladjena dugotrajnim obćenjem, razmatranjem, vježbanjem treba čovjek, koji hoće da ikako sieva na pjesničkom nebištu našem.

Ali da vidimo sada, koliko su se krasoti primakla četiri pjesnika, koja danas osobito razmatram: Pučić u Cvieti, Sundečić u Krvavoj košulji i Vršitbi, Kovačević i Tomić u svojih prvencih.

Digitized by Google

Cvieta je tim odskočila od krasote, što su joj česti, kojih dosta imade, tako spojene, da nije lahko shvatiti naravi spoja istoga; po čem se niti nezna, koji je glavni predmet toga pjesmotvora. Neki uzimaju topografičke i povjestne reminiscencije o gradu Dubrovniku, koje čine dobrani dio svega pjesmotvora; ali se ovakove stvari uviek mimogredno uzimaju, da razsvietle čin, izvadjan osobami; nepreostaje nam dakle drugo, nego uzeti, da je pjesnik sav svoj umotvor osnovao na običaju dubrovačkom, da se ljudi u pogibeljih zavjetuju, da će se, ako se iste izbave, vjenčati s grješnicom, to jest s bludnicom. U tu se svrhu opisuje položaj, trg, hramovi, škver gradski i oluja na moru, koja vodi mladoga kapetana Draga u nesudjene naručaje žene bludnice, jer ona prije umre, nego li se s njim vjenča; u tu je svrhu navedeno nekoliko ljubeznih pjesama, odnosećih se na to vjenčanje. Tim hoće pjesnik da dokaže, kako je Dubrovčanom od svih stvari najdraža i najsvetija čistoća žena, pa to je predmet s jedne strane moralno krasan, ter proti njemu s te strane neimamo nikakva prigovora; ali što tako bludnice, mjesto kazne stiču bez nikakve njihove zasluge nagradu, izgrdjen je s druge strane taj predmet, koji se nikako nemože ukrasiti čudnim dokazivanjem popa, da su sve žene, koje se kod njega izpoviedaju, grješnice, odnosno bludnice; niti tim, što je Cvieta prije vjenčanja od prehlade slučajno umrla, jer pjesnik u tumačenju kaže, da zavjetnici izpunjuju zavjet poslije pogibelji. Dakle dio glavnoga predmeta moralno je grd, nemože se dakle sav predmet smatrati posve shodnim za pjesmu, ma i zašutimo, da je odviše lokalan, te gubi višu vriednost i cienu. Ali kad se i nebi dvojilo o podpunoj krasoti predmeta, treba priznati, da su neke epizode suvišne, kano potanko opisanje jednoga štacuna, svih crkava i škvera, jer tako jim je pjesnik podielio više prava, nego što jih ide da razsvietle onaj zavjet, ter jih je s neke strane učinio drugim glavnim predmetom istoga pjesmotvora, što je glavna pogrješka takovih proizvoda. Po mojem bi sudu dosta bilo opisati hram onaj, u kojem se ima obaviti vjenčanje i buru na moru; ali kako se u Dubrovniku trguje i brodovi grade, to nikako nespada onamo. Nadalje epizoda pod brojem VI., gdje se navode neke crte poviesti dubrovačke, naslanja se na proročanstvo ciganke, izrečeno Cvieti, da se nezna odakle će joj vjerenik doći, zato neka prestane zazivati ljubav; pa tu nevidim nikakova saveza niti medju epizodami samimi, niti medju epizodami i glavnim činom; čini mi se, da je pjesnik ovu epizodu samo zato naveo, da prokune francuzko gospodstvo, koje je vlasteline lišilo privilegija, što je i opet nepjesničko.

Neugodno dira čitatelja i govor popa s kapetanom Dragom, jer ili pop pod grješnicom razumieva ženu koja u obće grieši, a onda je to puki dosjet, koji nikako neide u ovako uzvišenu pjesmu; ili pod grješnicom razumieva, kano što se iz konteksta i vidi, bludnicu, a onda je griešno kazati, da su sve žene, koje se kod njega izpoviedaju, bludnice; još je pako griešnije i ružnije i posve neistinito kazati, da Drago vjenčajuć se s bludnicom hotimice čini, što svaki drugi zaručnik nehotice radi. Riečju ja ovdje ili nerazumijem popa, ili neshvaćam pjesnika, a oboje se protivi jasnoći, kojom se ima svaki umotvor odlikovati. — Isto tako posve nepjesnički je povod Cvietine smrti, da je od prehlade, usljed pogora njene kuće za one burne noći poginula.

Cvieta je izpjevana ponajviše desetercem, jer ljubezne su pjesme i psalam drugoga mjerila; a deseterac taj ima sva svojstva naših narodnih pjesama, medju kojimi i ja i drugi nalazimo dosta hrapavih, neblagoglasnih stihova, ter skrušeno molimo neke naše pjesnike, neka nam nešto ugodnije zazuje, osobito pako neka nas nemuče onimi strašnimi elizijami, kakovih narodna pjesma malo pozna, a oni su dosta puni.

Digitized by Google

Ta u pregibkom našem jeziku dade se gladko pjevati, samo ako nemisle naši pjesnici, da se posve valjana pjesma može preko noći sastaviti. Mi barem nemoramo s Goethom kazati: Ein Dichter wäre ich geworden, hätte sich die Sprache nicht unüberwindlich gezeigt. I neke gramatičke pogrješke i znatne pravopisne nedosljednosti, koje će potanja kritika izbrojiti, kvare krasotu ove pjesme.

Cvieta dakle ide po mojem sudu u red nesretno izvedenih pjesama, ali se svakako odlikuje nekojimi prekrasno sastavljenimi epizodami, koje bi mogle biti pravi umotvori, da se iz ovoga spoja iztrgnu i samostalno naštampaju, kamo spada 1. i 2. odsjek II. diela, gdje se živimi slikami vrlo vješto opisuje more i oluja, što će svatko s osobitom slašću čitati, a i pripoviest Cvietina, kako je u očiju naroda postala grješnicom, dosta je okretna i zanimiva, te se s toga može ovo djelce za čitanje preporučiti.

Sundečić, koji je izpjevao mnogo manjih pjesama, u Krvavoj nam se Košulji predočuje kano pjesnik širega zamašaja, ter je vriedno progovoriti nešto o tom pjesmotvoru, da toga svakako nadarenoga pjesnika sjetimo na neke stvari, kojim bi se mogli u buduće usavršiti njegovi plodovi. Predmet je pjesmi izvadjen iz crnogorske poviesti, gdje udovica Milka pokaže svojemu sinu krvavu košulju, koju joj je nosio vojno, kad su ga Turci ubili, ter zakune Vulu, da osveti otca; ovaj podje putem punim zaprieka, stiže u Hercegovinu pod grad krvopije Muje, izazove ga na mejdan, odrubi mu glavu i donese ju majci, koja se s toga veoma razveseli. — Predmeti su nam ovakovi poznati, kano hiljadu puta izpjevani u narodnih pjesmah, ter nam Krvava košulja nije nimalo zanimiva. Al i predmet je veoma neznatan i jednostavan, samo glavnu misao od početka do kraja žurno tjerajući, te nam se nikako nečini krasan, dakle niti ovakove pjesme dostojan. Krvava košulja mogla bi nešto vriediti kano epizoda većoj epopeji, u koju bi razjašnjujuć ulazila. Slika ima u njoj malo, pak i to običnih, iz narodne nam pjesme poznatih, riečju čitatelj ovdje uzalud traži maštu, tu glavnu rodicu valjanih pjesama. Sva je zasluga te pjesme, što joj je jezik čist, narodan, pravilan, kakovim se odlikuju svi pjesnikovi pzoizvodi, ali glede vrsti stihova imam jedan prigovor. Premda on opisuje junački čin, te si je za mjerilo obrao junački deseterac, krnji ga ipak vrlo često raznim načinom bez nikakva razloga, tako da je pjesma sličnija ditirambu, nego li eposkoj pripoviesti. Ovakovo se titranje svakako protivi važnosti junačke pjesme, pak i tu molimo svoje pjesnike, neka promisle, da svaka misao traži svoj način izgovaranja, ter bi bili na primjer Grci i Latini za uviek osudili onoga, koji bi epos bio izpjevao safičkim mjerilom, a ljubav opjevao hexametrom. Tako rade svi narodi, pa ćemo i mi za njimi u onom, što je očevidno valjano! — Inače valja priznati, da je pjesnik u svoje stihove metnuo mnogo glasbe, al u kojoj neima glavnoga takta, već je sve izpremiešano: ozbiljno, šaljivo, nježno, kako se je gdje slučajno zbilo. Ja glasbu tu smatram tekar kano zametak, na kojem će umjetnik koji po načelih general-bassa narodne glasbe sastaviti podpunu sinfoniju.

Da Sundečićeva Vršidba nije puko nasliedovanje Schillerove pjesme o Zvonu, mi bismo se neizmjerno ponosili ovim prekrasnim pjesmotvorom; jer i misli i jezik i stihovi služe upravo na čast pjesniku. Osobitom ga dobrodošlicom pozdravljamo glede duha toli nam potrebite sloge medju plemeni, kojoj ništa neprieči ni vjerozakonska različitost, već treba da svi stališi jednako prionu uz zajedničku prosvjetu, bez koje nam neima spasa. U ovoj je pjesmi svaka misao màna, svaka rieč čisto zlato, ter bi ju svaki našinac imao na izust znati. Osobitu je pako vještinu pokazao u sastavljanju veoma mučnih stihova, kojimi se uprav ponositi može, osim što se ja barem nikako nemogu sprijateljiti s glasbom onakovih deseteraca, kakovih ima neko-

Digitized by Google

liko na 12. strani. Jedno, što bih prigovorio toj pjesmi, jest, da pjesnik, slaveć prosvjetu u obće, na nekih mjestih ponavlja iste misli, kano što je na str. 14. samo šira repeticija onoga, što je na 12. strani rečeno, dočim bi bio imao misli točno razlučiti. Glede onoga strogoga nasljedovanja tudjega načina, napominjemo, da to baš smiju činiti pjesnici, ali se moraju odreći slave izvornosti, koja jih jedina diže do nebesa.

S osóbitim veseljem pristupam k dvojici naših najmladjih pjesnika, koje tim radostnije pozdravljam u dvorovih naših vila umjetnica, čim jih se je manje pojavilo ovo zadnje doba. Uzrok tomu stoji stranom u praktičkom smjeru našega vremena, koje više traži ozbiljna znanja, nego li zabavne slasti; stranom pako u tom, što se mladež, koja se najradje diže na pjesnička krila, na nekih naših učevnih zavodih slabo ili nikako nevježba u toj umjetnosti; pa čemu nije tko u mladosti zametnuo klice, ono mu se neda početi u muževnoj dobi, koja više tvori nego li se pripravlja. — Tako bi se moglo dogoditi, da bismo se na jedanput našli bez pjesnika, kadrih zamieniti slavne nam dobnije temenjake, a to bi bila vječna šteta za pjesničku zemlju našu.

Tko bi od mlada pjesnika, iznosećega na vidjelo svoj prvenac, zahtievao podpunu savršenost, tražio bi u dubu mlieka, jer krila treba da dobro ponarastu, prije nego li se poleti nebu pod oblake. Zato se mi i primamo ovih prvenaca, kano pokusa, od kojih bi se s vremenom mogla razviti podpuna savršenost. — Oba ova pjesnika spadaju u školu, koja nastoji ne samo što će, nego i kako će što izreći. Oba se odlikuju gorućom ljubavlju naroda svoga, dosta jakom maštom, znanjem narodnoga jezika i vještim tvorenjem stihova, ter je vidjeti, da su prigrlili misli one, koje su u ovom časopisu razvijane glede stihotvorstva našega, pa već sada stoje na tolikoj visini, do koje se nisu mogli popeti neki dobniji pjesnici naši. Ali da zaredimo posebice.

K o v a č e v i ć nas je nadario dvjema pripoviestima, Zulejmom i Hajdukovanjem i liepim brojem ljubezno-domorodnih pjesama. Mladić ovaj ima mnogo pjesničkoga dara, ter sam se na više mjesta uprav začudio bujnoj mu mašti, nježnosti i krepkoći. Istina, da ima u njem dosta tragova reminiscencijam iz starijih naših pjesnika, što se osobito opazuje u Hajdukovanju, skrojenu glede glavnih misli po Čengić-Agi; ali pjesnik jih je umio tako posvojiti, da se čine rodjene sestrice onim mislim, koje su se očevidno u njem porodile. Mladu se pjesniku nemože zamjeriti, pače mu se može i preporučiti, da se ugleda u koga uzornika, koga će tako nasljedovati, da uzanj samostalno stupa. Ta i drugi naši pjesnici bili su od početka odsiev što Dubrovčana što narodne pjesme, dok se nisu vlastitom svojom snagom digli nad iste uzore svoje. U tom smjeru nemogu nego pohvalno spomenuti marljivost, kojom si je pjesnik posvojio ljepše slike i izraze ne samo narodnih pjesama nego i drugih umjetnih pjesnika. Deseterac pako junački, osim nekih iznimaka, tako je on vješto i blagoglasn oudesio, da se već sada veoma ugodno čita. Neće proći mnogo vremena, pa će se posve priznati, da se sva ma kako duga pjesma dade sastaviti valjanijimi stihovi, nego što su neki narodnih pjesama naših.

Ali s druge strane valja priznati, da naš pjesnik mora još mnogo učiti, prije nego se bude mogao prozvati pravim pjesnikom. Medju pripravnimi znanostmi neka mu bude preporučeno čovjekoslovlje, osobito pako dušoslovlje, bez koga se umjetni pjesnik niti pomisliti neda; jer proti toj znanosti ima u njegovih pjesmotvorih dosta pogrješaka. Tako na primjer Zulejma, od poroda u kuli zatvorena, nevidjevša još nikad mužke glave, tako govori o ljubavi, kano da je sred Pariza rodjena i odhranjena. Tu ona namah znade, da ima na svietu i mužkaraca, od kojih joj jedan pod prozori

Digitized by Google

pjeva, kojemu treba ne samo s mjesta hrliti u zagrljaje, već ga i prva nagovarati na otmicu. Isto tako, kad se sastane dvoje ljubovnika, ženska prva traži cjelov i draganje, mjesto da ga odbijajuć stidno prima. Ta valjda se zmade, da je čednost prirodjena ženi, koja samo u izkvarenom vieku, kano što je i možda naš današnji, navaljuje. Pjesnik nesmije nikad samo kopirati života, već ga mora plemeniti, ter se marljivo uklanjati svim pojavom čovječjoj naravi protivnim, osobito pako nepristojnim, ma koliko oni vladali u životu naroda svakako pokvarena ukusa. — Isto je tako pogrješno, kad hajduci u šumi, spremajući se da udare na četu Turaka, počmu pjevati ljubezne pjesme, pa se medju njimi kano s neba i žena stvore. Medju većimi pogrješkami spominjem u Hajdukovanju onu, gdje je otac Radoslavov od Turaka utekao u špilju, pa se na jedanput našao kašnje kod sina u šumi; jer pjesnik mora svaki svoj i najmanji čin obrazložiti i s drugimi ga jasno spojiti, da se nečini kano Deus ex machina, kakove pjesničke umjeće nevaljadu više danas.

Ali najviše zamjeravam pjesniku, što je u opisivanju ljubavi prenježan, pače razbludan. Nije on zadovoljan, da se dvoje grli i cjeluje, već se moraju i za grudi, dojke ili sise dirati; pa na takovo draganje mora žena izazivati i u svakoj ga zgodi spominjati; njemu nije dosta, da se djevojka grudi prozirnom koprenom pokrivenih pokaže na prozoru, već mora ona koprena posve pasti, da se svietu pokaže, mjesto krasote, prostota i grdoba; po njem se nerone samo suze niz lice, već i padaju u žlieb medju dojke. Takove se slike protive pravomu pojmu krasote, koja mora biti čedna, stidna, moralna. Ženske dražesti dotle zaslužuju to ime, dok se iz daleka, kroz maglu tek naziru, na dlanu postaju predmetom ranarskih operacija, lišenih krasote, dražesti, pjesničtva. Takve prizore osudjuje svakdanji ukusniji život, kamo li ga neće pjesničtvo, stojeće nad njim plemenećom snagom svojom. S toga upravljam goruću prošnju svoju na mlade nam pjesnike, neka neoskvrnjuju dosadanjega djevičanstva knjige naše, osvjedočeni budući, da će ona biti tim izvrstnija, što bude uz temeljitost moralnija. Zato jih sjećam, da rieči sise, dojke, koje i drugi neki pjesnici, povodeći se za prostačtvom narodne pjesme, upotrebljavaju, nemogu nikad biti estetične, ter jih se valja tim više kloniti, što za istu stvar imademo rieči: prsa, grudi, njedra, posvećene porabom svih ukusnih pjesnika naših.

Tomić nam je u Leljinkah razgolio svoje srce, grleće vjerenicu kano ljepoticu i kano rodoljubku, pak u tom je pogodio pravu žicu. Mašta je ovoga pjesnika mirnija, nego li je prvoga, ali je i urednija, prikladna da čovjeka blago razigrava; radnja mu je samostalnija, ali ne tako mnogostrana; misli su u nekih pjesmah, osobito koje je kašnje izpjevao, uzvišene, dočim su u starijih, pjevanih u premladoj dobi, navadne, kadšto manje vriedne za pjesmu; tehnika njegovih pjesama već se sada odlikuje tolikom vrstnošću u svakom obziru, da se od njega, ako uztraje na putu učenja i vježbanja, imamo nadati mirnijim doduše, ali vrlim plodovom. Pjesme: Što je cjelov? Slavonac braći, a osobito Nevjera, pa možda još koja, tako su već sada valjane, da bi se njimi mogao i ovjenčan pjesnik ponositi.

Nu s druge strane treba i to reći, da i ovaj mladić odviše grli, cjeluje i s grudi se vjereničimi sraščuje, ter mu pjesme gube ono djevičanstvo, kojim se obično mlad pjesnik razblažuje. Odlučno mu pako kano neestetičnu i nepsihologičnu osudjujemo pjesmu: Razlike, gdje izrikom kaže, da zaručnica njegova tako navaljuje nanj tražeći cjelova i grljenja, da on već nemože da smaže; kano što nebih htio više doživiti, da Tomić sagradi još koju pjesmu na tako prostom nepjesničkom motivu, kano što je na str. 132.

Digitized by Google

učinio o kurjem oku. Ali ovi nedostatci nimalo nesmetaju, da neočitujemo svoje prave radosti s njegovih Leljinjaka.

Potanje ocjenjivanje ovih pjesmotvora spada u potanju kritiku, na koju će se tko drugi dati; ja se zadovoljujem s ovimi glavnimi opazkami, kojimi, ako su temeljite, želim potaknuti pozornost nekih naših pjesnika na neke jim nedostatke, i u obće naznačiti smjer, kojim bi imalo udarati naše pjesničtvo. Iz ovih i drugih nekih pjesničkih djela, uvidjam, da nekim pjesnikom fali tako zvana invencija ili izum, po kojem se iz malih zametaka znadu stvoriti veće cielosti, na koje se oni nemogu još nikako odvažiti; da jim manjka znanje pomoćnih znanosti, kano psihologije, estetike, poviesti i poetike, ter pjevaju kadšto u slavu božju, samo da se napiše i izda knjižica; nekim, što je najžalostnije, oskudjeva znanje jezika, koji još sada njimi vlada, mjesto da ga oni svojoj moći sasvim podvrgnu. Ako se ovi nedostatci dokinu marljivim učenjem, onda će mašta, kojom smo dosta nadareni, pomoćju slikovnoga i posve pjesničkoga nam jezika, u družtvu ukusa, ugladjivana čitanjem i učenjem pjesmotvora od prosviećenih naroda, skoro stvoriti djela, kojimi ćemo se moći zbilja ponositi.

A. T.

Poviest Julija Cezara

od

cara Napoleona III. — (Svezak I.)

Priobćio prof. Fr. Kořinek.

Zanimivo je doista i riedko pojavljenje, kada okrunjene glave sadju i na književno polje, da tiem putem ukažu svoje misli suvremenikom i potomkom. Premda spisateljstvo iz sama sebe izvodi pravo svoje i vriednost svoju niti dopušta da se kod ocjenjivanja njegovieh djela gledi na rod i stališ, ipak je živa istina, da mogu doći vremena, kada se živahnim učestvovanjem viših i najviših stališa u književnost znatno podiže njezin ugled u očima suvremenika. Naše prosviećeno doba netreba baš toga; dan današnji, kao što izobraženost posta obćenim blagom svieh stališa, onako su i kod spisateljstva zastupani manje više svi koliki stališi. To se razumieva ne samo o beletristici, nego i o prostranom području ozbiljnih znanosti.

Sadašnji car francuski mnogo je radio kao spisatelj, kad još nije sjedio na carskom priestolu. Pokle je carem postao, bavi se ozbiljnom povjestničkom naukom — kao onda tako i sada ima dakako svoje stalne tendencije, što se već od sebe razumiju. Plod njegovih znanstvenih nauka jest poviest o Juliju Cezaru, od koje je nedavno izišla prva svezka u izvorniku francuskom i u prievodu njemačkom, engleskom, talijanskom, portugiskom, ruskom, magjarskom, českom itd.

Napoleonovo djelo jest znanstveno, ali takodjer tendenciozno — jest djelo spisano sasvim u duhu Napoleonovaca. Kako valja nam o njem suditi? Jamačno niti s dnevnoga gledišta plitkoumnih žurnalista i pristranih političara

Digitized by Google

niti onako, da bismo imajući uviek jedinu tendenciju pred očima, zaboravili kraj toga na čisto povjestnu stranu; već bi svakako trebalo da presudimo obedvie njegove strane: znanstvenu i tendencioznu, ali ovu drugu istom onda, kada se dovrši čitavo djelo.

Napoleon izrekao je svoju osnovu u predgovoru: „Moja je svrha — preface VI — da dokažem, da kada providnost uzbudi muževe, kakovi su Cezar, Karlo Veliki, Napoleon tim hoće da pokaže narodom put, kojim valja da podju, hoće da znamenovanjem njihova genija označi novu eru, i da u malo godina izvede djelo od mnogo viekova. Blago si narodom, koji ih shvate i nasljeduju; zlo i naopako po one, koji ih nespeznadu te im se uzprotive! Oni čine kao židovi, oni propinju svoga Mesiju: sliepci su i griešnici".

Nemislim, da bi pisac ovih rieči posve krivo imao, premda se može s valjanih razloga kazati vez unapried, da neima ni u svem pravo. Nu pošto se neda o tom izreći konačni sud prije nego bude djelo sasvim gotovo, a nemožemo se mnogo nadati, da će to važno djelo biti prevedeno i na naš jezik, zato sam naumio, da čitateljem ovoga časopisa u kratko nacrtam bitne momente, na kojih se ovaj spis temelji, ili za koje držim, da se neslažu sasvim s dosadanjimi nazori, i nadam se da nečinim ništa suvišna, već da ću steći odobrenje od onieh, koji nemogu te knjige sami da prouče.

Prema obsežnomu osnovu trebalo je ovo djelo podosta obširna uvoda. Djelovanje Cezarovo i njegove velike čine valjalo je osnovati na predjašnjih zgodah te izvesti iz njih „po pravilih logike" pref. II.

Napoleon počima s rimskimi kraljevi, štono udariše temelj oniem ustanovam, kojim imade Rim zahvaliti svoju veličinu i onoliko vanrednih muževa, kojim se sviet divi poradi njihovih krieposti i njihovih djela. Kraljestvo potraja 244 godine, a kad je palo, izadje Rim najsilnijom državom u Latiju; broj njegova pučanstva i njegovih saveznika bijaše dosta znamenit. Družtvo rimsko sastojaše se od stanovita broja plemena*) (gentes), koja se izvode iz bratstva*) (familiae), te su nalik skotskim clansom i arabskim tribusom: u njih bijahu sve službe, oni nosijahu ratne terete, imadjahu izključivo pravo glasovanja. Naprama njim bijahu plebejci kao Anglosasi u 11. vieku naprama Normanom. Osim toga imadjaše Rim svoje kliente, robove i slobodnjake.

Nutrnja politika rimskih kraljeva sastojaše se u tom, da se razna koljena (races) sastave u jedno i poruše prepone, što su rastavljale različite razrede (str. 9). Premda je kraljevstvo bilo osnovano na izboru, ipak se aristokracija „kao sve aristokracije" samo nerado pokori dostojanstvu kraljevskomu. Ove je odolievalo svim zaprekam, dok nije svršilo svoje zadaće, ali presta živjeti, čim je svoj cilj postiglo. „U svietu moralnom, može se reći, da ima kao što u svietu prirodnom, neki najviši zakon, koji ustanovam kao i pojedinim bitim opredjeljuje sudjeni cilj, označen granicom njihove koristi. Dok nije dosegnuta ta prirodna granica, nemože ni koja protimba nadjačati: urote, pobune — sve se krši o neodolivoj sili, koja drži ono, što bi htjeli da obore. Ali kada nasuprot, prividno i neuzkolebivo, stanje stvari prestane koristiti napredku čovječanstva, tada niti sila predanja niti odvažnost niti uspomena slavne prošlosti nemogu ni za dan odgoditi sudbinom odredjene propasti".

Za kraljevstvom sliedjaše republika (510); ovu promjenu izvede aristokracija: taj dogodjaj bijaše „prijatan razvitku Rima . . . Aristokratička vlada (a takova bijaše u Rimu poslije kraljeva) ima tu prednost pred monarkijom, što je nepokretnija u svojem trajanju, postojanija u svojih osnovah, vjernija

*) Ove su dvie rieči sasvim narodne — crnogorske, i što jih je više moguće uporediti znamenovanju dotičnih latinskih, to više treba da se u nas uvedu u povjestne i pravoslovne knjige. V. J.

Digitized by Google

tradicijam i što se može na sve odvažiti, zašto ondje, gdje velik broj medju sebe dieli odgovornost, nije osoba sobstveno odgovorna . . . Nu patriciji bijahu i vriedni ravnati udesom republike. Dugo vremena držahu sami u svojim rukama sve časti gradjanske, vojničke i svećeničke, pa budući ove časti jednogodišnje, to se nenadje skoro ni jedan član senata, koji ih nebi bio obnašao, tako da je ovaj zbor sastavljen bio od muževa, naučenih toli na mejdanu foruma koli i bojnoga polja, te izvježbanih u teškoćah uprave mučno pribavljenim izkustvom.

Dok su se plebejci s patriciji otimali za podpunu ravnopravnost, trajaše sretno takmenje, koje porodi velike muževe; aristokracija bijaše prisiljena, da si vrlinami zasluži svoju moć. Tiem, što je popuštala, nekim se je načinom i pomladjivala, te uzčuvala nepovriedjen svoj čar; ipak se već rano zametnuše klice, što sve jednako svakom prigodom priećahu obstanku republike: podmićivanje kod izbora, zakon o veleizdajstvu, robstvo, množenje siromaštva, zakoni poljski i pitanje o dugovih. Dokle je aristokracija bdila nad svojom krieposti, i gojila ljubav domovine, vladahu načela blagostanja, ali pokle se izopačila, preoteše mah uzroci smutnje.

Izprva neidjaše demokraciji u prilog, što je palo kraljevstvo; dvie stotine godina minuše prije, nego li plebejci izvojevaše ne samo jednakost političkih prava već takodjer dieljenje obćinskoga zemljišta (ager publicus) i neku polakšicu za one, što se bjehu neprestanimi ratovi zadužili. Republika trebovaše od prilike isto toliko vremena, da se povrati do onoga gospodstva, što je Rim imao nada susjedne narode u dobu posljednjih kraljeva: „toliko godina treba državi, da se oporavi iza razdrmanja i slaboća prouzročenih ma i najzakonitijom pobunom“.

Snažni i mogućni kod kuće stave se Rimljani na osvojenje Italije u petom vieku grada Rima (342). „U to doba dokaza nepredvidan slučaj, koji pokrenu sudbinom svieta, kolika je razlikost medju naglim tvorom čovjeka genijalna i uztrajnom rabotom smotrene aristokracije. Aleksander veliki, pokle je sinuo u golemoj sjajnosti, i podvrgao Macedoniji najsilnije države azijatske, umre u Babilonu g. 323. Njegov plodoviti i odlučni upliv, kojim grčka civilizacija prodre u istok, preživi njega, ali država, koju je utemeljio, razpade se nekoliko godina nakon njegove smrti (301); nasuprot rimska aristokracija, preradjajući se od koljena do koljena, dotjerivaše polagano ali bez prestanka svoj sustav, kojim je namjeravala priokupljujući sve narode oko jednoga obćenitoga središta, malo po malo učvrstiti svoje gospodstvo, najprije u Italiji, a zatim po čitavom svietu.“

Ali u čemu bijaše taj sustav? Da li u sve poravnjujućoj centralizaciji? nipošto! — s jednim gradom sklapahu savezničtvo, drugomu izkazivahu čast, da žive pod zakon kviritski sad s pravom glasa sad i sa samoupravom: najraznijega stepena municipija, naselbine prekomorske, kolonije latinske i rimske (propugnacula imperii), prefekture, savezni gradovi, slobodni gradovi — ti svi rastavljeni jedan od drugoga razlikom položaja, i svi sastavljeni jednakom ovisnošću o senatu, sačinjavahu neizmjernu mrežu, koja je obapinjala italske narode. Dočim se uz takvu državnu hierarchiju doskora razvila medju njimi težnja, da razšire prava svoja, posta tim jače rimsko gospodstvo i sam Hanibal mora na svoju čast izkusiti, da se takova sveza neda razkinuti. Za Pyrrha ogleda se po prvi put grčka falanga s rimskom i propade.

„Način, koji si bješe Rim odabrao, da oblada Italijom, bio je najbolji, ali opet samo mimogredan. Trebalo je na to nastojati, da se svi žitelji italskoga poluotoka stope u jedno . . Da Rim u kasnija stoljeća nije umio shvatiti zgodnoga trenutka, gdje bi spojenje ono, koje bijaše u srcih već izvedeno, moglo postati svršenim činom, to leži u tom, što je ostavio načela

Digitized by Google

pravednosti, koja su vodila senat u prvih viekovih republike, osobito pak u pokvarenosti velikaša, koji su svakako gledali da uzdrže podložničko stanje saveznikâ. Pravo gradjanstva, da je u pravo vrieme protegnuto na sve Italce, pružilo bi bilo republici novu snagu.“

Prije nego li će pisac doći na to, da pripovieda rimska osvojenja izvan Italije, hoće da opiše blagostanje kotline sredozemnoga mora prije puničkih ratova i mora onoga, u kojega se okolišu postupice ukazivahu svi veličanstveni prizori starovječne poviesti. „U tom razmatranju — dodaje — nećemo bez čuvstva tuge i žalosti opaziti, da golemi predieli, u kojih su nekoč proizvodi, spomenici, bogatstva, vojske i brodovlja, jednom rieči sve stvari naviestale naprednu civilizaciju, sada su pusti i barbarski.“ Ovaj odsjek knjige spada medju najbolje izradjene, a pune su znamenovanja rieči, kojimi ga svršuje car francuski kao povjestnik. Rieč po rieč kaže ovako: ‚Uspomena na takovu veličinu zemalja, (ležećih uz sredozemno more) pobudjuje sasvim naravsku želju. neka nebi zavist velikih vlasti priečila Istoku, da strese sa sebe prašinu od dvadeset viekova te da ustane na život i na civilizaciju‘.

Kažu, da će se djelo francuskoga cara prevesti i na turski jezik. Kako li će biti na duši prevoditelju, kada dodje do ovoga mjesta!

Prelazeć na puničke ratove, kaže pisac: „Kada je Rim razmakao svoje gospodstvo do skrajnoga rta južne Italije, dodje u sukob s velikom vlasti, koja mu silom odnošaja morade postati takmicom“.

„Pretega Kartage na početku puničkih ratova bijaše očevidna; ali ustav obiju gradova dade preduvidjati, tko će najposlije pobjedu održati. U obadva grada vladaše mogućna aristokracija; ali rimsko plemstvo miešajući se neprestano s pukom, davaše svjedočanstva domorodstva i svih gradjanskih krieposti, dočim su prve obitelji kartažke, obogativši trgovinom, mekoputne s neobuzdanih razkoša, sačinjavale sebičnu i lakomu kastu, rastavljenu od ostalih gradjana. U Rimu bijaše slava jedinim poticalom, rat glavnom zabavom, služba vojnička najprečom dužnosti; u Kartagi žrtvovahu sve dobitku, trgovini, a obrana domovine bijaše nesnosnim teretom, prepuštenim na plaćenike. Zato bi u Kartagi nakon jednoga poraza s mukom nadomješćivali vojsku, u Rimu skupila bi se namah nova, zašto je narod bio podvržen novačenju. Kad je pomanjkanje novca u blagajni natjeralo, da se odloži plaća, pobunili bi se kartažki vojnici i doveli državu u pogibelj; Rimljani podnašahu oskudice i nevolje bez mrmljanja jedincato iz ljubavi domovine.“ Ista razlika bijaše i u politici. Rim bješe doista susjedne narode silom oružja svladao, nu čvrsto pod svoje gospodstvo pritegao, te budući oni u obće istoga podrietla, mogao ih lako sa sobom stopiti; nasuprot stajaše Kartago osamljena u sredini medju afrikanskimi urodjenici, od kojih je razdružena bila podrietlom, jezikom i običaji: njezinu vladu omrazi duh trgovački i grabljivost činovnika. Budućnost bijaše dakle uz Rim.

S puničkimi ratovi počima preznamenit odsjek rimske poviesti, pun težkih posljedica, u kojem dokaza rimski narod toliku djelatnost, da joj neima jednaka primjera u nijednoga naroda. To doba trajaše sto i trideset godina (264—133): poče na Siciliji s prvim puničkim ratom, a svrši se razorom Kartage i podjarmljenjem istoka. Rimljani prekoračiše naravske granice Italije na svakoj strani. Na sjeveru podjarmi Rim cisalpinske Galle i prebaci Alpe, na zapadu i jugu zauze poveća ostrva sredozemnoga mora i veliku čest Španjolske; Kartago presta i nesta. Na istoku upokoreni bjehu Iliri, Istrani i Dalmatinci; kraljevina Macedonska srušena i pretvorena u rimsku provinciju; Grčka kopno s ostrvi i mala Azija do Taurus-gore — cielo ovo zemljište,

Digitized by Google

Gradska knjižnica u Karlovcu

kolievka civilizacije, posta čest rimske države; ostala Azija podade se rimskomu uplivu, Egipat spade u rimsko skrbničtvo. More sredozemno bi rimskim jezerom.

Kada se uzporedi početak i konac ovoga odsjeka, naći će se velika razlika u stanju i politici grada Rima. Od svršetka rata s kraljem macedonskim Perzejem (168) do konca trećega puničkoga rata (146) protekoše samo dvadeset i dvie godine, ali baš u to vrieme pada svršetak bolje i početak lošije dobe. Dok se nezametnu rat s Perzejem, „povodila bi se republika po pravednih potrebah i plemenitih ponukah: briga za buduću veličinu, pače sam njezin obstanak stavljaše joj jednu zadaću, da navali na kartažko gospodstvo na moru . . . Isto tako bijaše joj dužnost, da zavojšti na ratoborne narode cisalpinske Galije, zašto se radilo o sigurnosti njezinih granica. Na ratovanje u Macedoniji i Aziji bješe Rim prinudjen postupanjem tudjih kraljeva, koji su ugovore vriedjali, kazni vriedne urote snovali i na njegove saveznike navaljivali. . . Republika pokazivaše se nakon pobjede naprama saveznikom veledušnom, a naprama pobjednikom blagom i u zahtievih umjerenom. Za bitkom kod Kinoskefala kao i za onom kod Magnezije bješe ostavila Filipa i Antiocha na priestolju. . . Što je i svrgla s priestolja Perzeja poslije bitke kod Pidne, učini samo zato, jer je javno prekršio svoje obećanje: ali Macedoniji dade zakone, koji se mogu prozvati pravednimi.“ Kad je pako Rim zapodjeo treći punički rat, odreče se umjerenosti i pravednosti, te ih zamieni lukavim i naprasitim postupanjem i sustavom uništenja. Od sada se nije više rat vodio, da bi se saveznici štitili, njihove granice branile ili neprijateljski savezi razkidali, već da se potlače slabi na korist rimsku i narodi opliene, premda su si sami višekrat (sa svojimi kraljevi) mnogo tomu doprinieli.

Tako bješe razoren grad Kartago: to je zločin, koji nastojahu izpraviti C. Graccho, Julij Cezar i Augusto; propade samostalnost grčka, Macedonija izgubi svoju slobodu; Španjolska pogibe kod Numantije; domala zapade i Pergam istoj sudbini.

Kad je sve to svršeno, zaludu je republika tražila oko sebe protivnika, koji bi vriedan bio njezina oružja. Nu ako se i nije više činilo, da joj prieti pogibelj s vana, nadju se ipak kod kuće velike stvari, kojim se nije zadovoljilo, i narodi, koji medju sobom nijesu bili upokojeni.

Minulo bješe doba nesebičnosti i stoičke krieposti; ono trajaše koro 400 god. Sada idjahu vremena Graccha, Marija i Sulle (133—78), vremena buna, gradjanskih ratova, krvoprolića i ustanaka.

Razširenje države, česti doticaji s tudjinci, novi filozofički i vjerozakonski nazori, neizmjerno bogatstvo, koje dodje u Italiju ratom i trgovinom — sve to promieni odveć značaj naroda. Rimljani osjetiše isti onaj upliv koji i „Francuzi 15. i 16. stoljeća od Italije, koja je istina u izobraženosti bila naprednija ali ćudoredno pokvarena. Kao u svako prelazno doba, popustiše sveze ćudoredne; nagnuće na rasipnost i neobuzdana pohljepa za novcem obuzeše sve razrede.“

Družtveni se odnošaji promieniše: pučanstvo gradsko poče rasti, a seljačtvo propadati, poljodjelstvo dobi sasvim drugo lice, veliki posjedi progutaše manje, broj proletaraca i slobodnjaka umnoža se, slobodni posao ustupi mjesto robskomu. Plemstvo nesmatraše više vojničku službu za najvišu čast i prvu dužnost. Vjerozakon, taj bitni temelj republike, izgubi svoju svetost. Konačno dosadi i saveznikom doprinositi k veličini države, a nedieliti prava rimskoga gradjanina. Dočim su i najotmjenije obitelji, ponoseć se djeli svojih djedova,

Digitized by Google

te posjedujuć zemljišta i vlast, nastojale uzčuvati tu dvostruku prednost, zaboraviše na dužnost, da bi toga vriednimi učine.

Valjalo je dakle nepravde izpravljati, tražbinam zadovoljavati, zloporabe odstranjivati; valjalo se latiti ozbiljnih sredstva: učiniti vlast postojanijom, dati narodom talijanskim gradjansko pravo, umanjiti broj robova i snova oživiti polje težeći razred.

Svi odličniji muževi uvidiše zlo, pa počeše razmišljati o lieku. Prvi se pomoli Tiberij Sempronij Gracchо (133) „on htjede samo reformu (razdieljenje državnih dobara medju siromake), ali i neznajuć započe prevrat. Nu njemu manjkahu potrebna svojstva, da to izvede.“ Čudnovatom smjesom blagosti i smjelosti podiže buru, ali se neusudi pustiti striele. On pade, ali njegovo djelo osta, „ima bo pitanja, koja se moraju riešiti, i koja se nedadu udušiti“.

Deset godina kasnije nadje svladana stvar nova borioca u C. Gracchu (123); ali i on propade kano što mu i brat, žrtvom sebičnih interesa i odveć mogućih predsuda. Tiberij i Kajo propadoše, jerbo se, izvodeć svoje liepe namjere, poslužiše silom, „u državi bo, koja je kroz 400 godina štovala pravne forme, trebalo je ili sviestno se ih držati, ili imati vojsku na razpoloženje“. Ali i njihove neprijatelje dopade jadan udes. Protivnik Tiberijev, Scipio Nasica umre u Aziji, a Kajev, konzul Opimij, svrši takodjer nesretno: „čudno je to, dva muža, oba svladatelja bune, umiru na tudjem zemljištu, izvrženi mržnji i preziranju svojih sugradjana. Nu i to ima svoj naravni uzrok: oni se borahu oružjem proti idejam, kojih oružje nemože uništiti.“

„Kada se usred obćenitoga blagostanja pomole opasne utopije, što neimaju korjena u zemlji, nestat će ih pred najprostijom porabom sile; nasuprot kada pravimi i silnimi potrebami duboko uzdrmano društvo zatraži poboljšice, tada je i najsilovitijega ugušenja uspjeh samo za trenutak; ugušene se ideje sve jednako pojavljaju kao u bajci hidri za svaku odrubljenu glavu ponaraste stotina drugih.“ Da je barem ohola oligarhija, što je u Rimu pobjedu slavila nad pučkom strankom, imala dovoljne snage, da brani prema vanjštini čast imena rimskoga; ali ona dokaza očito (u jugurtinskom ratu) svoju preveliku podlost, lakomost i nepoštenje. Ljudi, koji neimaju ni sjene krieposti svojih djedova, htjedoše vladati svietom. Kada se je aristokracija do kraja onepoštila, povjereno bi vodjenje numidičkoga rata Mariju, čovjeku, koji potičući iz neznatna roda, bijaše samo surov vojnik, ali se kao borilac stavio na čelo puka i saveznikâ. On dovrši taj rat ali jednu čest slave ote mu kvestor P. Cornelij Sulla, što sada posta nadom oligarhičke stranke. Nu jedina njegova (t. j. Marijeva) bijaše zasluga, što je Rim obranjen (102) od Cimbra i Tevtona; ipak si potamni slavu kaznivimi spletkami, što se smiešao bio s neobuzdanimi čelovodjami stranke demokratičke, te ih razdražio na pobunu, a uvidiv da će izgubiti, ostavio na cjedilu. Takovo bijaše njegovo postupanje sa Saturninom.

Doba se je nasilja nastavljala; naravski „kada vladari odbace zakonite želje naroda i pravedne ideje vremena, predobiju ih namah zlomišljenici kao ubojito oružje svojih strasti i svojih osobnih koristi“.

Najpreče ipak pitanje bijaše gradjanska sloboda Italije. S toga je zaglavio C. Gracchо, a primičuć se Cimbri i Tevtoni, koji su obćenom katastrofom zaprietili čitavomu poluotoku, bilo je ono opet odgodjeno; nego poslije razboja barbarskoga stupi napried s većom živahnošću. Medjutim ako su neki oprezni državnici i mislili, da je došla zgoda zadovoljiti željam Talijana, ipak je drugu mnogobrojnu i mogućnu stranku vriedjala već sama misao, da bi popustila. Ali ideje ravnopravnosti pribaviše si već toliku silu, da se nije mogla za dugo prezirati.

Ubojstvo Druza, koji je bio pokušao tu spasonosnu reformu, dade znak

Digitized by Google

gradjanskomu ratu, što se zove ratom savezničkim (91—88). »Iznova se dokaza nemoć materijalne sile naprotiv pravednih želja naroda, a zemlja ogreznu u krvi i razrušinah. Tri sto tisuća gradjana, jezgra pučanstva, padoše na razbojištu. Rim preoblada doisto, ali svladanici i njihova stvar slaviše pobjedu, jer poslije rata, kojemu jedini povod bijaše zadobiti prava gradjanska, podieljena su ipak ista prava većini italskih naroda.“

Da se pogibelj umanji, podielio bješe senat još tečajem savezničkoga rata rimsko gradjanstvo svim saveznikom, koji su ostali vjerni; isto je obećao svim onim, koji će se ostaviti oružja. To pomože nešto, nego gradjanska ravnopravnost Italije popraćena je ograničujućom naredbom, kojom su si Rimljani pridržali prevagu u komicijah, pošto su Italci razdieljeni u 8 novih tribusa. Buduć se pako glasovalo po tribusu, ne po glavah (35 starih tribusa), to je lako uvidjeti, da je upliv novih gradjana morao biti kolike ništa.

Sada buknu rat s Mitridatom VI. (87—84) i Sulla posta zapovjednikom vojske, ali demokratička stranka izvojeva, da mu je vrhovno zapovjedničtvo oduzeto i preneseno na Marija. Sulla bijaše još u Italiji te mu p o d j e z a r u k o m nagovoriti vojsku, da krene proti Rimu: po prvi put zauze grad rimski general oružanom rukom; nedodje istina do plienjenja, ali do prognanstvâ, koje i Marija stiže, te je pokušano osigurati prevagu stranci oligarhičkoj. Čim Sulla ode iz Rima, vrati se Marij na čelu vojske i pobjeditelj bješe nesmiljen: plienilo se i ubijalo, jer je „Marij pod svoju starost jedino iz pohljepe za gospodstvom postao grozan i nesmiljen“. Njegovom smrću izgubi stranka demokratička jedinoga čovjeka, koji ju je štitio svojom čarobnom silom, a dok je Rim s Italijom spao u strahovitu anarhiju, medjutim svlada Sulla pontskoga kralja.

Po tom se porodi novi gradjanski rat medju Sullom i protivnom strankom, iz kojega iznese Sulla pobjedu. „On nepoštedi ništa, da bi do moći došao, niti izkvarenosti vojske niti plienjenja gradova, ubijanja žitelja i uništenja svojih neprijatelja; isto tako slabo poštedi i štogod drugo, da bi samo održao svoju moć.“ Većoj česti italskoga pučanstva bude oteto pravo gradjanstva, koje mu je podieljeno bilo za savezničkoga rata; on iznadje novu kaznu, javnu proskripciju. Ubojice dobivahu nagradu; nastadoše progonstva i konfiskacija imanja; pače djeci i unučadi ucienjenih uzkrati on pravo, da baštine otca ili da stupe u javnu službu. Postav diktatorom, dade Sulla nov ustav, koji je povratio aristokraciji njezin prijašnji upliv.

„Varao se diktator, misleći da će ga moći preživiti sustav, koji je silovito utemeljen na sebičnih interesih. Lakše je promieniti zakone, nego li obustaviti napredak idejâ“.

Na umoru (78) „ostavi Italiju istina ukroćenu ali ne podloženu, velikaše u posjedu vlasti ali bez ćudoredna ugleda; svoje pristaše bogate ali drhćuće za bogatstvo; mnogobrojne žrtve tiranstva potlačene ali škripajuće pod tieskom; napokon Rim opomenut, da je bez obrane proti smionosti sretna vojnika“.

„Poviest (doba Gracchâ, Marijevo i Sullino: 50 god.) dokazuje jasno, da je Italija trebala gospodara. Posvuda sagibahu se institucije pred silom pojedinca, kojega nisu podupirali samo njegove pristaše već i neodlučna množina, što si je želila red i mir. Da je postupanje Sullino bilo umjereno, to bi po svoj prilici s njim započelo bilo ono, što se carstvom zove; ali njegova vlada bijaše toli okrutna i pristrana, da su poslije njegove smrti zaboravili na zlorabe slobode i samih se zloraba tiranstva sjećali. Čim se većma razširio demokratički duh, tim više izgubiše stare ustanove svoju dražest. U istinu kao što demokracija, puna pouzdanja i strastna, smatra da joj uviek

Digitized by Google

bolje zastupa interese pojedinac nego li kakva politička korporacija, tako bijaše svagda sklona povjeriti budućnost svoju onomu, koji se svojimi zaslugami uzdigao nad druge. Oba Graccha, Marij i Sulla ravnahu po svojoj volji udesom republike, nekažnjeno gazeć nogami stare ustanove i stare navade, ali njihovo gospodstvo bijaše mimošastno, jer su zastupali samo pojedine stranke. U mjesto što bi zastupali želje i interese čitavoga poluotoka u njegovoj ukupnosti, podupirahu izključivo sad ovaj sad onaj razred društveni. Jedni htjedoše nada sve obezbiediti blagostanje rimskih proletaraca, ili gradjansku ravnopravnost Talijana, ili prevagu viteza, drugi pak prava i povlast aristokracije, . . . oni neuspješe".

„Da se utemelji uztrajno stanje stvari, trebao je čovjek, koji bi, uznoseć se nad proste strasti, spojio u sebi bitna svojstva i prave ideje svakoga od svojih predšastnika a izbjegao njihove pogrješke i zabludjenja. S veličinom duha i ljubavi prema puku, koja je oduševljavala gdjekoje tribune, imao je on spojiti vojnički genij velikih generala rimskih i duboko čuvstvo diktatorsko za red i hierarhiju".

„Toli uzvišenoj zadaći dorasli muž življaše već, ali uzprkos svojemu imenu bio bi možebiti još dugo vremena ostao neznan, da ga isred množine ne odkri prozirno oko Sullino te progonjenjem ukaza javnoj pozornosti. Taj muž bijaše Cezar."

II.

Julij Cezar rodi se u Rimu 12. Srpnja 654 (Mommsen uzima g. 652). Preko svojih djedova i vlastitih saveza nasliedi on dvostruku znamenitost, što je čovjeku pribavlja stari rod i novi glas. S jedne strane držaše da izhodi od Anchiza i Venere, s druge bješe unuk glasovitoga Marija, koji se oženio bio tetkom mu Julijom. Njegova mati Avrelija, iz plebejske obitelji, žena uznosita značaja i stroga života, doprinese mnogo tomu, te se mudrim i prosviećenim obrazovanjem razviše u njega krasni dnševni darovi. Osim toga slušaše on nauke kod Galjanina M. Antonija Gnipha, mudra čovjeka i učitelja govorničtva, koji je dobro razumievao grčku i latinsku knjigu, jer se tim bavio u Aleksandriji. Cezar neograniči se samo na znanstvene nauke, već za rana poče raditi i kao spisatelj.

Tako učini odgojivanje Cezara vrlim čovjekom, prije nego li izadje velik muž. S dobrotom je srca sjedinio veliku razboritost, s neustrašivom hrabrošću zanositu rječitost, čudnu pamet, neograničeno veledušje — napokon bilo je u njega riedko svojstvo: mir u srdčbi. Njegova prijaznost pribavi mu nagnuće puka.

K naravskim darovom, što jih razvi krasno odgojivanje, pridružiše se i prednosti tjelesne. Visok stas, zaokružen i skladan uzrast podavahu njegovoj osobi dražest, kojom se iznad svih odlikovao. On bijaše crnih očiju, oštra pogleda, blieda lica, ravna i ovelika nosa; malena i pravilna usta uz odebele ustnice podjeljivahu dolnjoj strani obraza izraz dobrohotnosti, dočim je visoko čelo zasvjedočivalo razvijene duševne sposobnosti. Glas bijaše mu milozvučan i potresajući, kretanje plemenito a držanje dostojanstveno. Njegov izprva nježni ustroj tiela ojača od umjerena života i od toga, što je obikao na svaku nepogodu vremena tako, da je bez tegobe podnosio oskudice i napore. Zdravlju nenahudi mu niti prekomjerna radnja niti prekomjeran užitak: ipak dva puta naskoči nanj boljetica živaca, što su krivo držali za epilepsiju. Na svoju osobu pazio bi s osobitom pomnjom: brijao bi se marljivo ili bi si dao bradu

Digitized by Google

skubsti, kosu poredjao bi umjetno napried prema čelu, što mu pod starost dobro posluži, da prekrije ćelu. Odielo bijaše mu izborito.

„U svem svega bijahu dakle u Cezara fizičko i moralno ujedinjene dvie naravi, koje riedko skupa dolaze u jedne osobe: s aristokratičkom ugladjenošću tjelovnoga pojavljenja spajao je krepki temperamenat vojnički, s milotom duševnom duboko mišljenje, s ljubavju do zalihe i umjetnosti strast za život vojnički uza svu njegovu prostotu i grubost; riečju s tankoćom forma, koja predobiva, združio je energiju značaja, koji zapovieda. Takov bijaše Cezar u dobi od 18 godina, kadno Sulla dodje do diktature."

Uplivom strica si Marija posta u 14. godini svećenikom Jupiterovim; u 17. godini oženi se Kornelijom, kćerju L. Kornelija Cinne, nekošnjega druga Marijeva, da se tim uže sveže sa strankom narodnom. Iz ove ženitbe rodi se Julija, kasnije supruga Pompejeva. Sumnjivim okom gledjaše Sulla na toga mladića, o kojem se je već mnogo govorilo, premda on još ništa nepočini, gdje bi se uže svezao s njegovimi protivnici. On ga htjede prisiliti, da odpusti Korneliju, ali nadje da je nepokoljebiv. Postav mu tim Cezar zazoran, lišen bude svećeničtva svoga, miraza svoje žene i nesposobnim proglašen. da baštini po svoj obitelji. Cezar pobježe, ali kad se zanj zauzeše mogućne obitelji, popusti napokon Sulla, uzkliknuv: ‚dobro, neka vam bude, vi ga hoćete; ali znajte, da će onaj, za kojega milost prosite, danas sutra donieti propast stranke velikaške; jer vjerujte meni, u ovom mladiću ima više nego li jedan Marij'.

„Sulla je pravo prorokovao; i doista u Cezarovoj osobi sjediniše se više nego li jedan Marij: Marij veliki general ali s veličanskim vojničkim genijem; Marij neprijatelj oligarhije ali bez mrzkih strasti i bez okrutnosti; napokon Marij ne samo čovjek jedne stranke, već čovjek svoga vieka."

Cezar nehtje biti hladan gledač krvna gospodstva Sullina, zato ode u Aziju, gdje ga gostoljubivo primi kralj bitinski Nikomed. Kratko vrieme posluži na brodnici prokonzula Servilija, ali čim začu o smrti Sullinoj, vrati se u Rim.

Republika, razderana u dvie stranke, bješe na pragu novoga gradjanskoga rata, što ga prouzrokova razdor konzulâ Lepida i Katula; onaj prvi zahtje dokinuti kornelijske zakone ali neuspje. Cezar neumieša se u tu razmiricu, jer je predvidjao, da neće uspjeti. Za čas valjalo se zadovoljiti tim, da se djeluje na javno mnienje, grdeći riečmi mrska orudja odstranjene tiranije.

„Najobičnije sredstvo, kojim bi tko ušao na poprište državničko, bijaše to, da pravdu diže proti uzvišenim osobam; za uspjeh nepita se skoro ništa; glavna stvar bijaše izaći na glas govorom, koji obćenitu pozornost pobudjuje, ter podati dokaz svoga domoljubja."

Kornelij Dolabella, prijatelj Sullin, tužen bi od Cezara, da je kao prokonzul u Macedoniji počinio nasilja; sudište sastojeće se od kreatura diktatorovih, oprosti ga; ali javno mnienje pohvali tim veće Cezara te mu ovaj prvi govor pribavi velik glas. Isto tako udari na C. Antonija Hybridu, koji je bio poharao Grčku; i osim toga ustade braniti potlačene Samnićane, koji su pretrpili bili mnoga zla za predjašnje samosilne vlade.

„Ovo napadanje bijaše mu dakako sredstvo, da svrati na se obću pozornost, ali ujedno i dokaz njegove odvažnosti, budući su još uviek Sulline pristaše imale vlast u svojim rukama."

Kraj svega toga držaše Cezar bez dvojbe svoje boravljenje u Rimu za bezkoristno, osobno i dosadno: „za političke ljude često puti jest dobro, ako se na čas odalje s pozorišta; tim se ugiblju dnevnim znamenovanja neimaju-

Digitized by Google

ćim borbam, da u njih neposrnu, i mjesto što bi padao, raste njihov glas uz njihovu odsutnost.“

Zimi god. 76. ostavi Cezar Italiju, namjeravajući po drugiput da podje u Rhodos da svrši nauke svoje (kod učitelja govorničtva Molona). Na putu stiže ga poznata nepovoljnost s gusari, koje on namah, čim ga pustiše na slobodu, pohvata kao što im je bio obećao, te ih dade propeti.

Treći rat s Mitridatom odazva ga s Rhoda za čas u Aziju, gdje je kano privatan čovjek kupio čete i držao gradove u pokornosti. Dok je on rat vodio, nezaboraviše nanj prijatelji u Rimu: osjećajući važnost, koju će imati za Cezara dostojanstvo posvećena značaja, dadoše ga naimenovati velikim svećenikom mjesto pokojnoga mu strica L. Avrelija Kotte. To ga prisili da se vrati u Rim, i jedva što se vratio, odmah ga izabraše za vojničkoga tribuna: ali on neupotrebi svoga položaja niti htjede uticati u važne ratove, u koje je tada republika upletena bila.

Bijaše rat sa Sertorijem (80—72), koji privede kraju Pompej; rat s Mitridatom (od 74) pod Lukullom; cilički gusari uznemirivahu drzovito sva mora, a Italiji zadavaše krvave rane rat robova pod Špartakom (73—71). Medjutim lahko je dokučiti Cezarovu neradnju, pošto same Sulline pristaše bjehu na čelu rimskih vojska. „Cezar naidje svagdje ili na stvar, koju nehtje braniti, ili na vodju, pod kojim nehtje služiti; čini se ipak, da je prvih godina svoga javnoga života brižno izbjegavao, da se nikojom preponom neogradi za viek od svojih protivnika, koja uviek razdvaja djecu iste domovine, čim je krv protekla. Njemu bijaše na srcu sačuvati si prošlost čistu od svakoga nasilja.“

Godine 70. postadoše konzuli Pompej i bogati Krasso (40 milijuna franaka bogatstva). Uzprkos vanjskomu miru bješe sve na raspu. Moć podjeljivaše surova sila, časti podmićivanje. Gospodstvo nebijaše više u senata nego u zapovjednika vojske; vojske nepripadahu republici nego vodjam, koji su ih u rat vodili. S mnogobrojnih elemenata rasula bolovaše družtvo, kao su: podmitljivost sudaca, trgovanje s izbori, samovolja senata, nasilje bogatstva, što je ubogoga tlačilo lihvarstvom a zakonu prkosilo bez kazne

Rim bješe podieljen u dva strogo razlučena tabora; jedni se privezaše za prošlost, drž ći od straha i zlorabe, drugi uzhtjedoše podati zgradi širi temelj i postojaniji zabat. Jedni uprše se na ustanove Sulline, drugi odabraše si ime Marijevo za simbol svojih nada. Oviem bijaše potrebita glava osobite zasluge, da održe pobjedu, ali se tada jošter nije bio izvio genij Cezarov: gospodar situacije bijaše Pompej.

Ovaj uzdigao se sasvim drugčije nego li Cezar u gradjanskih ratovih, progoneći nesmiljeno privrženike Marijeve; držahu ga za prvoga vojnika svoje dobe, a slučaj prijaše mu na toliko, te se može kazati, da je svagdje prispjeo upravo u zgodan čas, da na svoju slavu svrši ratove, što su bili već dotle dotjerani, da se dokončaju na slavu drugieh.

Budući on težio za moćju više da se njom kiti, nego li da se njom služi, to je niti nije tražio s nadom, da slavi pobjedu koje stvari ili kojega načela, već da se je u miru uživa Pravedan nu neodlučan, bijaše, a nije ni sam znao, orudje onieh, koji su mu laskali. Za obično doba okretan general, bijaše on samo dotle velik, dok nepostadoše okolnosti veće od sama njega. Svojom prošlosti bio je zastupnik stranke aristokratičke, ali njegova želja, da predobije za se javno mnienje, kao i vlastita razboritost navedoše ga, da obnovi vlast tribunsku i cenzuru, da uvede novu sudbenu porotu, da izposluje amnestiju za sve, koji su učestvovali u gradjanskom ratu, tako da se u bitnosti povratilo ono uredjenje, što je obstojalo poslije Sulline restauracije. Tim iz-

Digitized by Google

gubi ipak onu pravu podporu, koju je imao od strane viših stališa, a kod protivne stranke neuzmože si izvojevati mjesto, što je već zauzeo bio Cezar.

„Pompej neupade kako gdjekoji povjestnici tvrde, u neko tobože Cezarom vješto mu podmetnuto zavodjenje; on sliedjaše glas javnoga mnienja. I u tom podupre ga Cezar. Jeda li je to sudjelovanje iskreno bilo? Mi mislimo, da jest, ali ono neizključi plemenita takmenja niti je imao Cezar zazirati od toga, da krči put Pompeju, na kojem se valjalo njima jednoč sastati. Tko si je sviestan svoje vriednosti, negoji lukavih čuvstva zavisti spram onih, koji su mu preteče na istom putu; dapače on ih podupire, jer je zanj tim slavnije kad ih dostigne“.

I onda, kada se je Cezar povratio iz Španije, u koju je kano kvestor izpratio bio pretora Antistija Veta, podupiraše Pompeja čitavim svojim uplivom; tada se oženi Pompejom njegovom rodjakinjom. „On bijaše to doba zajedno uzor ugladjenosti, uzdanje demokrotičke stranke i jedini javni čovjek, koji se nije nikada promienio ni u svojem ponašanju ni u svojih mislih“.

Uz njegovu podporu prodre g. 67 zakon Gabinijev, kojim je Pompeju povjereno, da vodi rat proti gusarom uz izvanredna punomoćja. U tri mjeseca povraćena bi sigurnost na moru.

Oduševljenje se za Pompeja podvostruči; a godine 66 naloženo bi mu Manilijevim zakonom, da vodi rat proti Mitridatu. I opet bijaše Cezar, koji je iza svih sila taj predlog podupirao. Još nikada nije jednomu gradjaninu rimskomu povjerena bila tolika vlast, kolika sada Pompeju: „Narod naviče sve većma tomu, da sjedinjenje svih vlasti u jednoj ruci smatra za jedito sredstvo spasenja“.

Dok su se bi reć sve milosti s obožavanjem gomilale na toga narodnjega ljubimca, izabran bi Cezar, koji je u Rimu ostao, za nadzornika Appijske ceste. Prigledavanje puteva donošaše onim, koji su to činili bez svakoga koristoljubja, veliku milost od naroda; tim veća zapade Cezaru, što je dragovoljno još doprinosio k troškovom toliko, da je i svoj vlastiti imetak u pogibelj stavio.

Zatim imenovan kurulskim edilom prikaza sjajnost, kojom si je stekao gromovno odobrenje od naroda, koji je uviek čeznuo za igrami. Ali takove mimogredne oduševljenosti nestavi on nikako za temelj svojega preštimanja; on ga utemelji na inoj čvršćoj podlozi, uzbudjujuć najme u narodu uspomene na slavu i slobodu. Potajno dade Sullom oborene trofeje Marijeve iznova podići te ih zapovjedi noćju opet na kapitol namjestiti. Marijevci povrviše jatomice na kapitol, mnoge obliše suze od miline te proglasiše Cezara dostojnim nasljednikom velikoga vodje Marija. Od sada imadjaše narodna stranka svoju glavu.

„Doskora obnovi političku borbu, što je bio zametnuo na početku svoje djelatnosti proti još živim orudjem tlačenja prvašnjih vremena. On nepropusti nijedne zgode, da na njih svede strogost pravde ili žig javnoga mnienja.“ Cezar podiže uprkos Sullinu zakonu tužbu proti izvršiteljem Sulline osvete, koji su iz državne blagajne plaćani bili. Luscij i Bellien bjehu odsudjeni, a Katilina oprošten nastojanjem Cezarova prijatelja, govornika i povjestnika Lucceja.

Dok je Cezar gledao, da zakonitim putem djeluje proti Sullinu sustavu, smjerala je druga stranka, sastojeća se od slavohljepnih i u dugove ugrezlih muževa na to, da preko urota dodje do vlasti. U tom kolu bijahu od g. 66 Cn. Piso, P. Sulla, P. Antonij i Katilina. Ovaj usta boriti se za konzularsku čast, a Cezar bijaše mu na ruku. „Očevidnim odpornim duhom prijaše on svemu, što bi god moglo nahuditi njegovim neprijateljem ili pospješiti promjenu ustava. Ali sve stranke bijahu prinudjene, da se porazumiju s onimi, koji su bili u ljubavi kod naroda“. Tako obeća g. 64 Cicero Katilini, da će ga braniti: „izhodim li, da bude oprošten, pisa Cicero tada, to mislim da ću ga sklonuti, da se porazumije sa mnom o naših koracih“.

*

Digitized by Google

„Vidi se dakle, da je nesreća vremena silila i najuglednije muževe, da se upuste s onimi, o kojih bi se mislilo, da će ih njihova prošlost staviti na preziranje.“

„U prelaznih dobah turaju se smioni i nasavjestni napried; drugi koji su plašljiviji i robovi predsuda, ostaju u sjeni ili obustavljaju pokret, što zanosi čovječje društvo na nove kolotečine. Velika je uviek nesreća po zemlju, koja je izvrgnuta političkim nemirom, kada stranka poštenjaka ili dobrih ljudi (kako ju Cicero zove), neprione uz nove ideje, da bi ih ujedno ravnala i umjeravala. S jedne strane predobiju ljudi, koji su bez nikakova osvjedočenja, dobre ili zle strasti svjetine, s druge uzprotive se ljudi pošteni ali tromi ili tvrdoglavi svakomu napredku te svojim okornim odporom pobudjuju pravednu nestrpljivost i jadna nasilja.“

„Suprotivština ovih posljednjih ima dvostruku štetu: što ostavljaju prosto polje onim, koji su od njih manje vriedni, i što radjaju sumnju u srcu one neodlučne svjetine, koja stranke sudi više po poštenju osobnom, nego li po vriednosti njihovih ideja“.

„Što se tada u Rimu zbivalo, znamenitim je tomu dokazom. Svatko se ustavljao, da stranci, kojoj bijahu na čelu odlični muževi, kano Hortenzij, Katul, Marcel, Lukul i Katon — predpostavi onu, kojoj su se pribrajali muževi, kao: Gabinij, Manilij, Katilina, Vatinij i Klodij . . .“

„A ipak stvar, koju su oni muževi zastupali, bješe odsudjena na propast, kano sve, što je svoje vrieme preživilo. Uza sve krieposti svoje bijahu tim veća zapreka primjernomu napredku civilizacije, jer su im manjkala najbitnija svojstva, što ih treba u doba prevratno: pravedno ocjenjivanje potrebâ sadašnjosti i zadaćâ budućnosti. Mjesto da izkušaju, što bi se još moglo spasiti iz brodolomine staroga sustava, koji je uprav prietio lupiti o strahovitu hrid, o pokvarenost političkoga života, nehtjedoše priznati, da one iste institubije, kojim republika zahvaljuje svoju veličinu, sada su njoj u propast. Ali njihov upliv bijaše toli mogućan, a vremenom posvećene ideje imadjahu toliku silu na duh ljudski, da bi oni još i obustavili bili pobjedu narodne stvari, da joj nije Cezar podao neodolivu silu. Stranka može poput vojske pobiediti samo uz vodju, koji je dostojan da je vodi . . . Da bi podkriepio svoju stranku, uteče se doista i Cezar kojiput k malo dostojnim sredstvom: i najbolji graditelj može samo onakovim gradivom graditi, kakovo mu je pri ruci. Cezarova neprestana težnja bijaše, da si pridruži što dostojnije muževe, neštedeć nikakova napora, da se spoji redomice s Pompejem, Krassom, Ciceronom i Sulpicijem“.

„U prelazno doba nestoji najveća poteškoća u tom, da se svladaju zapreke, koje se protive da udje u život uredjenje, što ga je dozvala želja narodnja, nego u tom, kako će se ovo uredjenje za viekove učvrstiti, podižuć ga sudjelovanjem štovanih, novimi idejami obuzetih a u svojih načelih postojanih muževa.“

Godine 64. postadoše konzuli Cicero i Antonij, a Katilina propade kod izbora.

Glasoviti govornik (Cicero), kojega je rieč imala toliko ugleda, rodi se u Arpinu od priprostih roditelja; neko vrieme služaše kao vojnik u savezničkom ratu; kasnije pribaviše mu ugled njegovi govori, osobito onaj, kojim je branio mladoga Roscija, kada mu je hotio Sulla oteti baštinu. U svom zvanju kao pretor (66) držao se bio načela vrloga poštenja i pravednosti, kojima se odlikovaše kroz cieli svoj život. U obično vrieme nebi mu štovanje, kojega se uživao od gradjana, dovoljno bilo, da postigne čast konzulsku: strah od urote (Katilinine) podiže i njega; „rimska aristokracija valja da je već mnogo izgubila od svoga upliva, kada je u tako odlučan trenutak

Digitized by Google

veću vlast na narod prisvajala čovjeku novu, nego li takovu, koji je proizašao iz njezine sredine".

„Po svojem rodu i svojem nagnuću pripadaše Cicero stranci narodnoj; ipak nepostojanost njegova laskanju naklona značaja i strah od novotarija navedoše ga, da izmjenice služi zavisti velikaša i zavisti naroda. Poštena ali bojazljiva srca, vidjaše samo dotle pravo, dok nebi darnuto u njegovu sebičnost, dok nedodjoše njegovi interesi u pogibelj.*) Kad je izabran za konzula, priedje na stranku senatsku te bi se protivio svim predlogom, učinjenim na korist svjetine Cezar poštovaše njegove sposobnosti ali imadjaše malo pouzdanja u njegov značaj: zato mu je i protivan bio, kad je tražio konzulat te mu ostao neprijatelj za cieloga njegova konzulata."

Jedva što je Cicero nastupio svoju čast, predloži tribun P. Servilij Rullo novi poljski zakon. Cicero usta proti njemu Cezar zanj govoriti, onaj održa pobjedu. „Ima pobjeda, koje više oslabe pobjeditelja nego li pobiedjenika... Baš takov bijaše i uspjeh Ciceronov... Što je zabačen zakon poljski, tim se umnožio znamenito broj nezadovoljnika. Cezar, koji je žalio, što se senat iznevjerio staroj i mudroj politici, koja je spasila Rim iz toliko nemira, odluči svimi silami podkapati moć njegovu." U to ime potaknu tribuna T. Labijena, da tuži senatora Rabirija, koji se je hvalio, da je (za Marija) ubio tribuna Saturnina. „Ova tužba osta bez posljedica, medjutim Cezar nije ni tražio Rabirijeve glave, kojega je kasnije kao diktator prijateljski gledao, već je samo htio da pokaže senatu jakost narodne stranke te da ga opomene, da mu za buduće nije više slobodno, kao što u vrieme Graccha, ubijati svoje protivnike na ime obćega dobra."

Doskora doživi Cezar sjajan dokaz, u kolikoj bijaše milosti kod naroda; godine 65. imenovan je pontifex maximus. Sve, štogod je spadalo k stranci velikaškoj, spoji se proti njemu; on obori jednu podmićenost drugom, predobi borbu sredstvom velikih zajama, koji bi ga bili turili u progonstvo, da nije održao pobjede. Zato i kaza materi svojoj na dan izbora: „danas vidjet ćeš me kao velikoga svećenika ili kao bjegunca".

Dogodi se poznata urota Katilinina. Spreman na svako nasilje snivao je Katilina sred svojih orgija o propasti oligarhije; ipak je dvojbeno, da je on namjeravao sve uništiti vatrom i mačem, kao što Cicero tvrdi, za kojim se povedoše većina povjestnika ... Nebi bilo uzroka posumnjati o njegovoj krivnji, da se nezna, kako su pobjediteljne stranke političko rasipne u opadanju pobiedjenika. Mora se takodjer priznati, da su onih opačina, što su osobito rado nanj naprćivali, dionici bili i mnogi drugi muževi, medju njimi Antonij, drug Ciceronov, kojega je ovaj kasnije sam branio. Velikim razborom obdaren, čovjek riedke odvažnosti, težko da je Katilina išao na toli nesmisleno poduzeće, kao što su ubojstvo i palež. To bi bilo kano htjet gospodovati ruševinami i grobovi. Istina će se bolje uvidjeti iz one slike, koju je nacrtao Cicero sedam godina nakon smrti Katilinine (gl. pro M. Caelio 5).

Katilina pobježe iz Rima; ostali glavni urotnici ostadoše, nu budu pohvatani, na što senat povede proti njim parnicu, „u kojoj su povriedjene bile sve pravne forme. Suditi u karnih slučajevih nije spadalo u prava senata; niti konzul niti starješinska skupština nije imala prava osuditi rimskoga

*) Mommsen sudi o Ciceronu ovako: „politički dvoličnjak, navikao namigivati čas s demokrati čas s Pompejem čas iz daleka s aristokracijom, a kao odvjetnik na službu biti svakomu upliv imajućemu obtuženiku bez razlike osobe ili stranke — i Katilinu brojaše medju svoje štićenike — pravo uzevši čovjek nijedne stranke ili, što je od prilike isto, stranke materijalnih koristi". Tako isto po prilici sudi i Drumann.

Digitized by Google

gradjanina bez sudjelovanja naroda. Tada govoraše Cezar svoj znameniti govor (čitaj Sallust. Katilina 47).

„Prispodobimo li (njegovu) plemenitu besjedu, koja nam ukazuje čovjeka državnika, sa deklamatornimi govori (Ciceronovimi) . . . (to se vidi, da) ovi nisu ono hladno i bezpristrano govorenje, koje dolikuje sudcu".

„Lasno se je osvjedočiti o tom, da Cezar nije bio buntovnik,*) dapače ta potvora dade se protumačiti iz malodušja s jedne i iz gnjeva s druge strane. Jer tko nezna, da slabe vlade drže u odlučan čas svakoga za sukrivca, koji se zauzimlje za obtuženike, i da svojih protivnika neštede od opadanja? . . Cezar nije spadao medju urotnike jer bi inače već sam njegov upliv bio dovoljan, da jim sa slavljem pribavi slobodu. On je odviše visoko sam sebe držao, i odviše od drugih štovan bio, da bi tražio dokopati se vlasti skrivevenim putem i gadnimi sredstvi. Bio čovjek slavohljepan kako mu drago, on neće biti urotnik, dok može doći do cielji zakonitim sredstvom Cezar bijaše veoma siguran za svoj konzulat, zato nikada nestrpljivost neoda njegova sla vohljeplja. Osim toga on se svagda ukaza očevidan protivnik gradjanskomu ratu, pa kako bi se bio upustio u prostu urotu s ozloglašenimi ljudmi."

„Cezarovo ponašanje kod parnice neima ništa što se nebi dalo sasvim jednostavno razjasniti. Koliko je god urotu korio, nehtjede ipak da se tako uguši, da bi se odustalo od vječnih zakona pravednosti. . . A i to je jasno, da, makar on većinom i prezirao početnike urote, nije bio ipak bez sućuta za stvar, koja mu je na blizu bila zajedničkimi ponukami, i zajedničkimi neprijatelji. Koliko neima ljudi u zemljah, što su izvržene razdoru stranaka, koji žele, da se obstojeća vlada obori, a neće da se umiešaju u urotu. .Takov bijaše Cezarov položaj".

„Da se je i Katilina kano što svi početnici buna združio s ljudmi, koji nisu imali ništa izgubiti a sve dobiti, to se neda zanijekati; ali kako se može povjerovati, da se je većina njegovih sukrivaca sastojala od opakih zločinaca? Cicero sam priznaje, da je medju buntovnici bilo mnogo poštenih glava (Sallust Cat. 39). Stanovnici iz naselbina i municipija koji su spadali medju prve obitelji svoje zemlje, dodjoše da se priklope Katilini. . . Skoro sva rimska mladež povladjivala je sada, veli Sallust, osnove smjeloga buntovnika, a s druge strane odobravao je njegovo poduzeće i savkoliki novotarenja željni narod".

„Da pako Katilinini drugovi nisu bili toliko preziranja vriedni, dokazom je i njihova uztrajnost i njihovo pregnuće. . . (Njegovi vojnici) dadoše se po primjeru svoga vodje oružjem u rukah ubiti, hrpimice sjaćeni okolo orla Marijeva, slavnoga simbola narodne stvari".

Neima dvojbe, da je Katilina krivac u tom, što je na silu pokušao srušiti zemaljske zakone, ali u tom sliedjaše istom primjer Marija i Sulle. On je snivao o revolucionarnoj diktaturi, o propasti oligarhičke stranke i kao tvrdi Dio Kassij, o cjelovitoj promjeni državnoga ustava, te o ustanku saveznika. Da je uspjeo, bila bi nesreća; trajno dobro nemože nikada doći iz nečistih ruku".

„Cicero mišljaše, da je uništio čitavu stranku; ali se prevari: on osujeti samo urotu te razdrieši veliku stvar od nesmotrenjaka. koji su je bili ruglu izvrgli. Nezakonito ubojstvo urotenika oživi njihovu uspomenu, te jednoga jutra nadjoše grob Katilinin izkićen cviećem. Može se pravom povriediti zakonost, kada društvo srće u svoju propast te su neizbježiva heroička sredstva, da ga

*) I Drumann misli ovako, nasuprot Mommsen: »Da je tu umiešana bila i demokratička stranka, napose Krasso i Cezar, to se može uzeti za istinu, koja stoji, ne juridički, već historički."

Digitized by Google

spase, i kada se vlada uprta na masu naroda postavi za zastupnika njegovih interesa i njegovih želja. Ali nasuprot kada u državi na stranke razciepanoj, vlada samo jednu od njih zastupa, tada se mora, da osujeti urote, najsavjestnije obazirati na zakon, jer svaka naredba, koja je preko zakona, čini se tada kao da je potekla ne iz obćenoga interesa, već iz sebičnoga čuvstva, da sama sebe održi, te većina obćinstva, bilo ono ravnodušno bilo neprijateljsko, uviek je sklona sažaljivati okrivljenika, bio taj tko mu drago, i koriti strogost potištenja".

Cicerona omami njegov uspjeh; taština učini ga upravo smiešnim.

Godine 62. nastupi Cezar svoju službu kao pretor gradski (praetor urbanus). Čim je na više njegov ugled rastao, tim se većma činilo, da ga ponudja na službu Pompeju, koji je iza svoga odlazka ostao bio predmetom svieh nada narodne stranke. Senat pokuša istina da liši Cezara preture, ali uzalud, pače i tužba proti njemu dignuta kao da je bio umiešan u Katilininu urotu, osta sasvim bez uspjeha.

Cezar nije bio samo tim zadovoljan, što je stekao ljubav naroda, već si je predobio takodjer nagnuće prvih rimskih gospodja (Tertulla, žena Krassova; Mucija, žena Pompejeva; Lollija, kći Gabinijeva; Postumija, žena Sulpicijeva); uzprkos njegovoj izrazitoj strasti za ženami nemože se zanijekati, da je u izboru svojih ljubovnica imao svrhe političke, jer su ove sve raznimi svezami spojene bile s muževi, što su on čas veliku rolu igrali ili pozvani bili, da je igraju. Gospodja, koju je osobito milovao, bijaše Servilija, Katonova sestra a Brutova mati; za svoga prvoga konzulata pokloni joj biser u vriednosti od 6 milijuna sestercija (1,140.000 franaka).

U to doba počini Klodij veliku sablazan, što se je, milujući Cezarovu ženu Pompeju, uvukao bio, kad su gospodje misterija svetkovale, preodjeven u Cezarovu kuću, ali ga upoznala neka robinja, te bio iztjeran. Cezar odagna svoju ženu, a Klodija obtuži senat, premda je Cezar očitovao, da nezna o tom sasvim ništa. Krasso uzajmi obtuženiku novaca, da podmiti sudce i oni oprostiše Klodija. Ipak je zločin Klodijev imao dvie važne posljedice: jednu, što je nepobitno dokazao, da su sudovi podmitljivi; drugu, što je iznova povukao viteze k stranci narodnoj (jer je Katon prodro s predlogom, da se povede iztraga proti sudcem, koji su spadali medju viteze). Ali još se i veće dogodi, da budu oni nezadovoljni: državni zakupnici zahtievahu, da se obale kamate od zakupa u Aziji. Katonov odpor osujeti njihovu tražbinu. U tadanjih okolnostih bijaše ovo uzkraćenje, premda bez dvojbe zakonito, ipak veoma nepolitičko.

Medjutim dovrši Pompej rat proti Mitridatu, koji se je napokon sam usmrtio. Pompej sruši vladu Seleucidâ, podloži Rimu Palestinu, uredi u Aziji odnošaje od kaspičkoga do crvenoga mora. Zatim povrati se kući, ali dok su se mnogi bojali, da će opet na čelu dobitne vojske doći nad Rim, odpusti on g. 61. sve svoje čete te udje u grad praćen jedino gradjanstvom, što mu je bilo hrpimice pohitilo na susret. Ali u Rimu nenadje onakova dočeka, kakovu se je nadao: „zavist, taj bič republikâ, svali se nanj. Plemstvo nezataji mu, da im je zazoran i kao da će tim osvetiti svoju bojazan, a k tomu pridodje još uspomena osobnih uvrieda . . . Triumf, koji je doista sjajan bio, dozvoliše mu ali nehtjedoše odobriti njegovih uredjenja niti pristati da se podieli zemljište medju veterane; tako da je Pompej žalio, što je razpustio vojsku."

„Tako se je činilo, da su sve sile društva, što bjehu slomljene nutarnjim razdorom i obnemogle izvoditi koje dobro, s nova oživljele jedino zato, da mu stave zapreke: slava bojna kao i govorničtvo, te dvie poluge rimske moći, radjahu samo nepouzdanje i zavist . . . Znamenito! Kad sudbina turi

Digitized by Google

društvo prema nekoj cielji, tada sudjeluje pri tom kobnim načinom sve: toli nasrtaji i nade onieh, koji žele promjenu, koli strah i odpor onieh, koji bi radi sve na staru . . . Najćutljiviji udarac zada staroj vladi Pompej, zastupnik stranke senatske, obnovljenjem tribunata . . . (Senat sa svoje strane tjerao ga u naručje stranke narodne) . . . Mjesto što bi se senat opomenuo, da je u težkih okolnostih najbolja politika izkazati važnim ljudem sjajan dokaz priznanja za službe, što su ih činili u sretnih i nesretnih dnevih; mjesto što bi se poslije pobjede poveo za primjerom, koji mu poslije poraza poda nekadanji senat, kada je zahvalio Varronu, što nije zdvojio o spasu domovine: pokazuje se sada senat nezahvalnim naprama Pompeju, niti mu upisuje u ikakovu zaslugu njegovu umjerenost“.

„Sam Cicero, koji hoće da uzdrži predjašnje stanje stvari, podkapa ga vlastitimi riečmi (opisujuć u svojih govorih podmitljivost senata, ugnječenost pokrajina, izkvarenost ćudorednu i preporučujuć Manilijev zakon) . . . Katon očitova, da neće na nikoji način novotarija, ali svojim odporom učini, da im se nijesu mogli ukloniti . . . pobijajući i najkoristnije osnove i protiveći se svakomu popuštanju, prouzrokova još veću mržnju stranaka. On razvrže Pompeja od senata tim, što je izposlovao, da su zabačeni njegovi predlozi; uzkrati mu svoju unučicu uzprkos koristim, što bi ih donio njegovoj stranki savez, koji bi bio obustavljao osnove Cezarove. Tako je morao i sam Cicero pisati Attiku: Uz najbolju volju, kvari nam Katon sve poslove; on glasuje kao da smo u republici Platonovoj, a mi smo samo taloga Romulova“. Tim načinom nemogaše ni što preprieč iti tečaja stvari.

Položiv preturu ode Cezar u onostranu Španiju, koja mu je ždriebom dopala; badava nastojahu njegovi vjerovnici, da mu odgode odlazak; on se uteče u Krassovu vjeresiju, koji zanj zajamči svotu od 830 talenata (5 milijuna franaka).

Tada bješe zapadni kraj Španije još uviek u bitnosti nezavisan od Rimljana, do sjeverne pak obale nisu ni doprli bili; razbojničke čete, što su odavle upadale u susjedne pokrajine, bijahu na veliku štetu rimskim podložnikom. Cezar upokori jednom sretnom vojnom čitavu Luzitaniju čak do oceana, a od svoje vojske zadobi naslov „imperatora“. Zatim lati se uprave, uvede u provinciju pravednost i slogu.

„Premda je Cezar provincijom vladao s najvećom pravednošću, steče ipak u ratu silni plien, koji na to upotrebi, da je nagradjivao vojsku, i uz to u blagajnu uložio znatne svote, a nije zato nikada tužen, da ugnjatava ili da čini nasilje“. I nečekajuć svoga nasljednika, vrati se god. 60. u Rim, te zaiska triumf i konzulat za sliedeću godinu. Nu pošto bi, da mu dadu triumf, morao bio boraviti izvan Rima, a tražeć konzulat opet u Rim doći, senat pak nehtjede na to pristati, da neprisutan traži konzulat, zato odusta od prazne svečanosti.

Cezaru je trebalo samo kratko vrieme, da razabere situaciju, pak jer nije još ter mogao svjetine sjediniti jednom velikom idejom, naumi barem vodje udružiti zajedničkom koristi.

Tako posta prvi triumvirat medju Cezarom, Pompejem i Krassom.

Povjestnici u obće navode za uzrok porazumljenja medju ovom trojicom muževa, jer da ih je namamila osobna korist. Pompej i Krasso nebijahu istina nećutljivi za zajednicu, što je prijala njihovoj pohljepi za moćju i bogatstvom, ali Cezaru valja svakako da se pripiše uzvišenije poticalo, da se predpostavi oduševljenje prava domoljubja.

Digitized by Google

„Njegovu visoku duhu prikaza se stanje stvari ovako. Rimsko gospodstvo razprostranjeno po čitavom svietu poput ogromne tjelesine, drži ga obuhvaćena žilavimi mišicami; nu dok su njegova uda puna života i snage, prehodi mu srce u skvarenost. Ako nebude heroičkoga lieka, razići će se ova nutrnja kužna bolest iz svoga središta preko vanjskih česti, a zadaća Rima ostat će neriešena . . . I neoboriv ustanova, koje su republici pribavile pet viekova slave, moguće je najiskrenijim združenjem najboljih muževa ustanoviti u državi ugled moralni, koji vlada strasti, umjerava zakone, daje veću postojanost vlasti, rukovodi izbore, sjeća na dužnost zastupnike naroda rimskoga te ukline najozbiljnije pogibelji ovoga trenutka: sebičnost velikašku i uzavrelost svjetine“.

Triumvirat (Cicerona pozvao je Cezar, da im se pridruži, nu on je odbio) podkriepljen bi prisegami te osta za dugo tajnim; dodje na svjetlo istom za Cezarova konzulata.

Najprije bude Cezar pomoćju svojih drugova izabran za konzula; a velikaši prodru novcem i velikom mukom s izborom Bibula, koji je dosad bio uviek Cezarov neprijatelj. I Katon doprinese nešto tomu, priznavši ovaj put, da za obće dobro treba sagnuti svoja načela. Isto tako uradi i Cicero.

Cezar posta konzulom u 41. godini. „Dok je bio prost svake odgovornosti, i dok mu još nije vlast bila u rukama, stupao je on bez okolišanja putem, koji si je sam naznačio, zabacivao je svaku nagodu, i nemilice progonjao pristaše protivne stranke . . . ali čim posta konzulom, okani se svake osvete te izda u poštenoj namjeri poziv na sve one, koji bi htjeli pristupiti u njegovo kolo; senatu očitova, da se bez njegova sudjelovanja neće poduzimati ništa, i da neće predlagati ničesa, što bi se protivilo njegovim pravom“. Svomu drugu Bibulu ponudi velikodušno pomirenje, a Ciceronu ruku; „al senat bijaše pun predsuda, Bibul pun gnjeva a Cicero opet pun lažljiva samoljublja“.

Da si Pompeja privuče što uže u svoju sudbinu, dade mu za ženu svoju kćer Juliju, kojoj je bilo 23 godine, a sam oženi se Kalpurnijom, kćerju L. Pisona.

Prva mu briga bijaše da uvede naredbu, da se oglasuju svakdanja acta senata, narodne skupštine, da javno mnienje uzmogne djelovati svom silom na zaključenja sakupljenih otaca, kojih je viećanje do tada bilo većinom sasvim skromno.

Na to predloži poljski zakon, koji se je osnivao na mudrih načelih i štitio sva zakonita prava. U njem uzet jest osobit obzir na dieljenje zemalja medju Pompejeve veterane. Budući je tiem nasjeo kod senata, predloži ga narodu i prodre uzprkos svemu odporu aristokracije. Od sada zatvarao bi se Bibul sav još ostali diel godine u svoju kuću, pa kad bi Cezar predložio komicijam kakov nov zakon, zadovoljio bi se prosvjedom, i poručivao bi Cezaru preko svojih liktora da nebo motri, te da je svako viećanje protuzakonito. Ali Cezar nije se brinuo za nebo.

Zatim se požuri Cezar ne samo poradi pravednosti (rat s Mitridatom) već i poradi mudrosti da predloži zakon, da se državnim zakupnikom odpusti trećina zaostaloga duga. Senat nehtjede o tom viećati, ali narod prista na zakon. Tako zadovolji proletarcem i veteranom zakonom poljskim, a vitezovom zakonom o kamatah; a sada je jednako važno bilo da bude pravedan naprama pravednim zahtjevom Pompeja. Tako izposlova Cezar, da je narod odobrio sve ustanove pobjeditelja Mitridatova.

Djelovanje konzulovo nije bilo stegnuto samo na nutarnji boljak, već se je protezalo i na vanjsko stanje. Ptolomeja Auleta proglasi prijateljem i saveznikom rimskim, a to isto izkaza Ariovistu, kralju germanskomu.

Digitized by Google

Jedna od prvih njegovih briga bijaše, da budu imenovani odani mu tribuni, jer je njihova bila dužnost, da predlažu puku zakonske predloge na odobrenje; tako postadoše njegovom pomoći tribuni Klodij i Vatinij.

Za svoga prvoga konzulata izda Cezar silu zakona, ali jih se većina nije do danas sačuvala. Ovamo spada zakon de provinciis ordinandis, pa i druge slične ustanove, koje su štitile žitelje od nasilja, samovolje i podmitljivosti prokuratora i propretora, i koje su im ustanovljivale porez, na koji imadu pravo. Osim toga mogu se Cezarovimi nazvati takodjer mnogi od onih zakona, koje je njegovom ponukom predložio tribun Vatinij i pretor Q. Fufij Kalen.

„Sva ova djela svjedoče, da je Cezar za svoga prvoga konzulata imao pred očima jedino: javno blagostanje. Glavna njegova misao bijaše, da pomogne zemlji, koju su tištale razne nevolje. Njegove ustanove, koje su mnogi povjestnici potvarali kao da su smjerale na propast države, a da su potekle iz neizmjernoga slavohljepja, bijahu, kao što to dokazuje pomno iztraživanje, plod mudre politike, izvedenje dobro poznatoga programa, koji su već naviestili bili najprije Gracchi, a iznovice sam Pompej“.

Cezarovo slavohljepje neograniči se na to, da je konzulom i zakonodavcem, već on htjede steći i vojeno zapovjedničtvo prama uzvišenosti svoga genija, razširiti granice republike i zaštititi ju od nasrtaja neprijateljskih.

On posta na pet godina namjestnikom obiju Gallija i Ilirije (4 legije dobije pod svoju zapovied). Aristokracija nadje utjehu u malenih borbah sarkazmi i spletkami.

„I nepreinačiv temeljnih zakona republike izvojeva Cezar znamenit uspjeh; na mjesto razuzdanosti postavi krepku vladu, koja je ujedno vladala senatom i komicijami; porazumjevši se s trojicom najmogućnijih muževa, izmieni takmenje osobno ugledom moralnim, koji mu pomože uvesti zakone, što dižu blagostanje države. Ali poglavita stvar bijaše, što njegov odlazak nenahudi toli težko podignutoj zgradi. On je dobro poznavao i broj i snagu svojih neprijatelja.“

Uz takove pogibelji porazumješe se triumviri u tom, da pomognu za sliedeću godinu L. Pisonu. Cezarovu tastu i A. Gabiniju. odanu prijatelju Pompejevu, da dodju do konzulata, što se i zbilja zbude.

Jedva što je on svoju čast položio, predlože senatu Ciceronovi prijatelji pretor L. Domitrij Ahenobarbo i C. Memmij, da se Cezar tuži zbog protuzakonitih čina svoga konzulata, ali do tužbe nedodje. Još je Cezar stajao pred vrati Rima, imajuć imperium, i kano što Cicero piše, na čelu mnogobrojnih četa, koje su se valjda sastojale od dobrovoljaca veterana. Dapače on osta pred Rimom preko dva mjeseca, bojeć se da nebi svojim odlazkom dao znak na prevrat njegova djela.

„Medjutim je nemirni i naprasiti Klodij, ohol s podpore, koju je izkazao triumvirom, i koju je od njih primio, sliedeć nagon svojih strasti votirao zakone, od kojih su neki, budući po volji proste svjetine pače i robova, prietili državi anarkijom.“ Najznamenitije bijaše to, što je strogom kaznom zaprietio svim onim, koji su se usudili odsuditi rimskoga gradjanina na smrt, nesaslušav ga. Ova posljednja ustanova bješe naperena očevidno proti Ciceronu, premda njegovo ime pri tom nije bilo spomenuto. Budući se Cezar desio još sveudilj pred vrati Rima, pozva Klodij narod izvan zidina, da popita Cezara, što on misli. Cezar odgovori, »da je njegovo mnienje dobro poznato već iz glasovanja prigodom razprave o Katilininih sukrivcih, ali da neodobrava zakona, koji ustanovljuje kazne za čine, spadajuće u prošlost.“

Da izbavi Cicerona iz pogibelji, koja mu je prietila, ponudi mu Cezar, da podje s njim kano legat u Galliju; nu Cicero odbije tu ponudu, prevariv se

Digitized by Google

u svom uplivu, te računajuć i na zaštitu u Pompeja. „Čini se izvjestno, da je Klodij išao dalje, nego li je Cezarova namjera bila: nov dokaz, da su takova sredstva, tko se njimi posluži, oružje s dva oštrica, koje se često izmakne i najokretnijoj ruci . . . Cezar nehtjede niti anarkije niti demagogičkih zakona . . . za to zabaci osvetne osnove Klodija, koji se ipak sveudilj pozivao na njegovu pomoć“.

„Uvidiv Cicero, da bi mu svi napori ostali bezuspješni, odalji se sam; Klodijev zakon prodre, Ciceronova dobra budu kano fiskovana, kuća razorena, a on sam morade na 400 milja u prognanstvo.“

Još osta Katon; Klodij preuze da ga odstrani pod izlikom častna poslanstva: on bude poslan na Cipar, da skine s priestola kralja Ptolomeja, koji je svojimi razkošami pobudio mržnju svojih podanika. „Tako je Cezar predobio za svoju stvar sve znamenitije muževe, koji su imali ikoliko izgleda do dodju do služba: nekoji se dapače obvezaše pismeno. Sada može Cezar otići; sudbina otvara mu nova vrata: onkraj Alpa čeka ga neumrla slava, i ta će slava, razasjav se od nje Rim, promieniti stanje svieta“.

„Opisuju Cezara, kao da je već od 70. godine napried imao svoje stalne osnove, himbene zasjede i sva orudja pripravna. Prisvajaju mu neograničeno preduznavanje budućnosti i moć, kojom je po svojoj volji pokretao ljude i stvari, te svakoga i bez njegova znanja upletao u svoja duboka namjerenja. Svi njegovi čini kao da imaju tajne nagone, o kojih se povjestnici kasnije hvale, što su ih odkrili. . . Takovo tumačenje dolazi od preobćenite pogrješke, što se čini neuvažavaju sami po sebi, nego po znamenovanju koje im podieliše kasniji dogadjaji.“

„Čudna mi protuslovja, koje uzvišenim ljudim u isti čas prisvaja i podle motive i nadčovječje predvidjenje. Ne, to nije bila kukavna pomisao, stavljati zasjede Ciceronu . . . on sliedjaše svoje čvrsto osvjedočenje . . . Ne, ako podupire Pompeja, to nečini zato, što bi mislio da ga može strovaliti, pokle ga je podigao, već što se taj glasoviti vojvoda podao istoj stvari, kojoj on; jer nikomu nebi doista dano bilo, da tako daleko preduvidja u budućnost, te bi slutio, kako će se Mitridatov pobjeditelj poslužiti svojimi triumfi i svojim pravim popularitetom!“

„Može li se s većom istinom tvrditi, da je Cezar kao prokonzul težio za neograničenom moćju? Ne, jer kad je polazio u Galliju, mogao je uprav toliko snivati, da će vladati Rimom, koliko i general Bonaparte o carevanju, kad je g. 1796 polazio u Italiju. Zar je Cezar mogao unapried znati, da će ga za njegova desetgodišnjega boravljenja u Galliji neprestano sreća pratiti, pa da će nakon tolikoga vremena srca Rimljana ostati prijatna njegovim osnovam? Zar je on mogao slutiti, da će smrt kćeri njegove razkinuti sveze, koje su ga vezale s Pompejem? da će Krasso, umjesto da se slavodobitno vrati iz istoka biti, od Parta pobiedjen i ubijen? da će smrt Klodijeva potresti cielom Italijom? da će napokon anarkija, koju je on triumviratom htjeo bio udušiti, biti uzrokom njegova uzvišenja? Cezar imaše pred očima liepe primjere, da ih sliedi; on stupaše slavno stazom Scipiona i Paula Aemilija: mržnja njegovih neprijatelja prisili ga, te si posvoji diktaturu, kano što nekoč Sulla — ali za stvar plemenitiju i načinom prostim od osvete i okrutnosti.“

„Netražimo bez prestanka malenih strasti u ljudi velika duha, uspjeh odličnih muževa — a ta je misao puna utjehe — pripada većma njihovim uznositim čuvstvom, nego li proračunanoj sebičnosti i himbi; taj uspjeh visi mnogo više o njihovoj okretnosti, gdje valja okolnosti dobro upotrebiti, nego

Digitized by Google

li o preuzetnosti, koja je toliko sliepa, ta se smatra podobnom prouzrokovati dogodjaje, što su u rukama samoga Boga. Zaisto Cezar imadjaše vjeru u svoje zvanje i pouzdanje u svoj genij; ali vjera jest instinkt, ne proračun, i genij naslućuje budućnost, a neće pogoditi njezina otajstvenoga tečaja.*)

O uzlazu na planine.

(Konac.)

2. *Upliv uzdušnoga tlaka na čovjeka i pojavi s ovoga tlaka dolazeći u visinah.*

Popev se čovjek na visoke planine, ili dignuv se loptinom medju oblake, sukobi se s pojavi, koje si nije kadar protumačiti, van ako mu je poznat nauk o tlaku, kojim atmosferički uzduh zemlju i sve što je tvarna na njoj, pritište. Budi mi dakle dopušteno nešto o uzdušnomu tlaku nacrtati.

Živući oda svuda uzduhom okruženi, i boreći se toliko puti upravo fizičkom silom proti njegovim zaprekam, neima dvojbe, da su ljudi već od pradavna zamietiti morali, da je uzduh neka tekućina, dakle da mora da je prema svojoj čestini i težak. Pa je ipak tekar 17. stoljeće nedvojbeno dokazati imalo, što su prijašnji viekovi samo naslućivali. G. 1643 dokazao je T o r i c e l l i, Galilaei-ov učenik, poznatom svojom cievlju, da se težina uzduha, kojom na svaku stvar na zemlji tlači, dade točno opredieliti težinom žive ili druge koje kapljevine, kojom je ciev stanovite širine i dužine napunjena. S ovoga Toricellieva pokusa postao je za znanost toli važan t l a k o m j e r (barometer), te je njim kao na dlan dokazano, da na svakoj četvorni palac širokoj stvari leži težina uzduha od $12^1/_2$ po prilici funta. Buduć da površina odrasla čovjeka iznosi od prilike 12 četvornih stopa, leži na njem težina uzdušnoga tlaka do preko 200 centa. Čudnovate stvari! pomislit ćeš si; ta kad bi istina bila, što fizici sa svojim majstorom Toricelliem nagoviештaju, onda bi ovih 200 centa čovjeka sploštilo kano što splošti diete svoj komad blata, kad njim o tle pljusne. Čovjeku, koj si taj uzdušni tlak ovako predstavlja, nije zamjeriti, jer imade i učenjaka, koji su se, shvativ stvar iz krivoga gledišta, dokazanoj istini do nedavna rugali. Jošte prije nekoliko godina izdao je Drieberg neko djelce, gdje veli: „prema zaključku mudrih naravoslovaca moramo mi kukavni stvorovi teret uzdušnoga tlaka od 300—400 centa tegliti, te ista Elsslerica (patuljče), stojeći na svojem palcu, nosi svojih tri stotine centića“.

Ako stvar s pravoga gledišta shvatimo, onda nam neće mučno biti, da se s tim čudnovatim naukom sprijateljimo.

Kad bismo oveće kokošje jaje, stvar koja se lasno satre, uronili u dubljinu vode od deset hvati, ostane cielo i neoštećeno, kano da je u zdjeli vodom napunjenoj, pa ipak leži na njem teret vode preko 200 funta. Kako dakle, da tolik teret nije razdrobio jaje? Razlog je taj, što voda jaje okol na okolo okružuje, dakle ga po hidrostatičkom zakonu sa svih strana: ozgor, ozdol i sa strana jednakom težinom tlači, pa se ovi tlaci medju sobom tako suzbi-

*) Da čitatelj uzmogne razumjeti pravi smisao ovoga vješto sastavljenoga članka, valja mu znati, da je ovo ovdje točan, iz rieči samoga izvornika, sbijen sadržaj, u kojem su povrh toga sva bitnija mjesta rieč po riečnavedena: to je dakle nekim načinom Napoleonov Julij Cezar „en miniature“. Op. ured.

Digitized by Google

jaju, da je jaje neznatnomu tlaku izvrženo. Isto valja o čovjeku stojećem sried dubljine atmosferičkoga uzduha, jer se svestrani uzdušni tlak tako paralizira, da čovjek neosjeća goleme težine, kojom uzduh nedvojbeno na njega tišti. Povrh toga valja pamtiti, da je tielo čovječje puno koje većih koje manjih šupljotina, a ove da su izpunjene uzduhom iste gustoće, kao što je i vanjski uzduh, pa i ovaj nutarnji uzduh opire se vanjskomu, suzbijajući tlak, kojim na tjelo čovječje tišti. Ako uzmemo dakle na obzir svestrani tlak, koj u savezu s nutarnjim uzduhom na čovječjem tielu ležeći tlak atmosferičkoga uzduha suzbija, onda nam Toricelliem dokazana istina neće biti nikakovo nedokučivo čudovište. Kada bi se ravnotežje ili svestranoga okolnoga tlaka tim poremetilo, da se kojim načinom tlak s jedne strane, n. p. ozdol prama gori, ukloni; ili da postane vanjski uzduh od nutarnjega ili ovaj od onoga tanji t. j. redji, onda bi dakako čovjek vlastitim životom posvjedočio istinitost Toricellieve teorije. Kakove bi bile posljedice poremećenoga ravnotežja izmedju vanjskoga uzduha i onoga, kojim su šupljotine čovječjega tiela izpunjene, imat ćemo primjera, kad budemo nešto dalje govorili o pojavih, što ih čovjek, penjući se na visoke planine, sam na sebi opaža.

Od kako velikoga upliva je uzdušni tlak na mehaničko uporabljanje sila i pojedinih udova čovječjega tiela, pokazaše braća Veberi znamenitim svojim pokusom s nogom čovječjom.

Razudba pokazuje nam na dolnjem kraju čovječjega kostura, gdje se hrbtenica dokonča, dvie oširoke plosnate kosti, zdjelice nazvane. U svakoj zdjelici jest sa strane oduboka, okrugla, s nutra na tanko mašću izmazana i hrskavicom zaokružena rupa. Gnjat svake noge svršuje se opet s gornje strane odebelom, zaokruženom košću, koju jabučicom zovemo. Jabučica gnjatova pristaje upravo u onu rupu, te je tako noga jabučicom u zdjelici usadjena. U rupi, pošto je jabučica nutri uglavljena, neima uzduha, a da izvan nemože unutra doprieti, izpunjeni su obodi rupe hrskavicom, te su osim toga naokolo ovezani opnicom, koju uzduh pronicati nemože. Povrh svega toga obraslo je uglavljeno mjesto prema tielu primjernimi nasadi od mišica. Premda je noga ovom uglavom tako učvršćena, može se ipak u svojoj rupi bez svakoga čovjekova napora posve lasno gibati, kao što se svatko toliko puti osvjedočio, dočim je, stojeći jednom nogom, drugom simo tamo mahao. Mašući čovjek ovako prostom nogom mislio bi, da mu noga visi o mišicah, koje zdjelicu s nogom skapčaju, pa tomu ipak nije tako Veber je na mrtvu čovječjem tielu obrezao ne samo sve mišice, spajajuće gnjat sa zdjelicom, nego je, obrezav jošte i posljednju gori napomenutu opnu, rupu i jabučicu svega tako oprostio, da bi bila noga sama svojom znatnom težinom opasti imala. Što ju je dakle držalo u rupi, pošto su sve sveze odriešene bile? Na ovo pitanje odgovara Hyrtl u svojem djelu „anatomie des menschen", gdje veli: „die lösung dieser frage, die wir den untersuchungen der gebrüder Weber verdanken, führte zu dem überraschenden resultate, dass das zusammenhalten der knochen im hüftgelenke, nur vom druck der atmosphäre abhängt; eine wahrheit, die für alle übrigen gelenke in gleicher weise gilt". (Strana 327). Ako čašu, zapaliv nutri nekoliko kapi vinovice, šakom dobro pokrijemo, utrnut će za kratak čas plamen, a čaša će tako čvrsto za šaku prionuti, da ćeš ju znatnom silom odkinuti imati. Uzrok je tomu raztanjeni uzduh u čaši, jer pošto je dobar dio uzduha (kiselik) u čaši izgorio, prestalo je ravnotežje izmedju njega i vanjskoga uzduha, te je silniji vanjski uzduh nad nutarnjim tako premahnuo, da je čašu k ruci čvrsto pritisnuo. A kad bismo kadri bili iz čaše uzduh sasvim izsisati, u mjesto što smo ga raztanjili, nebismo mogli odoljeti boli sa silnoga tlaka, kojim bi čaša, osobito ako bi nešto šira bila, uz šaku prionula. Kao što čašu k ruci, tako je i gnjatovom jabučicom u

Digitized by Google

onu rupu uzduhov tlak tako pritisnuo, da ga ciela, svakako znatna težina noge nemože svladati. Da je tomu zbilja tako, zasvjedočio je Weber novim pokusom; jer provrtav s gornje strane zdjeličinu rupu tako, da je, netaknuv se svrdalcem jabučice, uzduh do nje dopro, odpala je noga svojom težinom od trupla.

Pretjeranost bi bila tvrditi, da nogu nedrže takodjer i mišice, hrskavci i oklopna opna; ovdje je samo dokazano, da uzduhov tlak pritište nogu k truplu silom tim većom, čim je vanjski uzduh gušći. Što je rečeno o nogah, valja takodjer o rukah i drugih udovih tiela. Pa buduć da uzduh svaku stvar tim većim tlakom pritište, čim je gušći, i obratno, sliedi s toga, da čovjek u gušćem uzduhu svojim tielom lašnje kreće, a u tanjem da se s više zaprieka boriti ima, dakle da je umorniji. S toga nije tako smiešna, kao što bi se na prvi mah činilo, primjetba, da bi se tromost i okretnost čovječjega tiela nekim načinom dala mjeriti tlakomjerom.

Obće je poznato, da uzduh osovnom visinom iznad površine zemaljske u geometričkom razmjeru tanji a tim njegov tlak manji biva, i obratno, čim niže silazimo, tim je gušći uzduh i tim veći njegov tlak. Na ovoj nebrojenimi pokusi i matematičkimi resultati zasvjedočenoj teoriji osniva se mjerenje okomnih visina, gora i drugih visokih predmeta pomoćju tlakomjera.

Prema dosad navedenomu dalo bi se protumačiti, zašto se čovjek, penjući se samo jedan sat na strmo brdo više umori, nego ako četiri sata ravninom putuje. Dakako da u prvom slučaju nešto umornosti odpadne i na račun mekaničke radnje čovječjega tiela, nu da ovdje i uzduh dosta znatnu rolu igra, neda se tajiti; jer uzduh, buduć s rastućom visinom sve tanji, popušta svojim tlakom, a tim postaju i članovi našega tiela, navlastito noge, sve teže, jer ih već nepodupire onoliki tlak, koliki jih je podupirao u nizini, gdje je s gušćega uzduha i veći tlak bio.

Da vidimo u kakovu odnošaju stoji uzdušni tlak prema dihanju. Uzmimo i opet čovjeka za primjer.

Kao što je poznato, sastoji se dihanje u tom, da pluća, nadimljući i sklapajući se, svježi uzduh u se primaju, a iztrošeni van izdihavaju. Čim gibanjem grudi na širje zahvaćaju, tim se pluća širje razkriljuju, tim više i uzduha sišu Nu nije dovoljno, da se pluća na široko razkriljuju, da više uzduha zahvate; tomu se hoće jošte stanovite gustoće uzduha, pa buduć da s ovom i pruživost raste, i stanovite pruživosti uzduha. Dušnik, kojim pluća s vanjskim uzduhom obće, razgranjen je na više ogranaka (bronchiae), koje ulazeći uzduh mora raztvarati, dakle neki odpor svladati. Čim je tanji spoljašnji uzduh, tim je slabiji njegov tlak, a tim teže raztvara rečene ogranke, dakle tim mučnije ulazi potrebiti plućam uzduh, i obratno. S toga polazi mučnina, težko dihanje i neduha, koja spopadne ljude, penjuće se na visoke gore.

Kao što je gori napomenuto, ima u mnogobrojnih većih i manjih šupljinah svakoga tiela dobrana množina uzduha; dok je ovaj nutrnji uzduh s vanjskim u ravnotežju, t. j. dok su oba jednako česta, neosjeća čovjek nikakove promjene: nu kad je čovjek, uzlazeći na visinu, stupio u atmosferu tanjega zraka, nije se kadar nutrnji uzduh s vanjskim onim razmjerjem u ravnotežju izmjenjivati, kako se dizanjem našega tiela iz prijašnjih nižih na viša mjesta spoljašnja atmosfera mienja, te tako nutrnji uzduh prema vanjskomu ostaje uviek gušći. Odatle sliedi, da gušći nutrnji uzduh nastoji sve tekućine, toli kapljevine koli uzdušnine prama površini tiela, t. j. van tjerati.

Neda se dakle tajiti, da uzduh ima silan upliv na razvitak života čovječjega ne samo radi kiselika, kao neobhodno potrebita uvjeta svakomu živućemu stvoru, nego i radi tlaka, kojim nanj djeluje. Ako je tomu tako,

Digitized by Google

primietit ćeš, onda ljudi nebi mogli živjeti na visokih gorah, pa ipak imade znamenitih visina, gdje ljudi, neosjećajući nikakovih njihovu životu škodljivih promjena s uzdušnoga tlaka, veselo živu i čitave gradove napučuju. Tako Boussingault kaže: „Kad je čovjek vidio vrevu naroda u gradovih, kao što su Bogota, Micuicampa, Potosi i t. d., koji leže u visini od 8000 do 12500 stopa; kad je čovjek bio svjedokom divne okretnosti Toreadoraca, gdje se s bikovi bore u Quitu, koje mjesto leži preko 9000 stopa iznad mora: kad je vidio, kako mlade i nježne ženske ciele noći plešu gotovo u tolikih visinah, kao što je Montblank, gdje je glasoviti Saussure jedva toliko snage imao, da je svoje strojeve motriti mogao, a njegovi planinari da su, hoteći samo rupu u sniegu izkopati, u nesviest pali: tad mislim, da će se svatko sa mnom u mnienju složiti, da čovjek i tankomu uzduhu na najviših go ah naviknuti može." (Al. Humboldt Kleinere Schr. Bd. I. S. 191. 1853).

Ovdje ima veliki učenjak podpuno pravo; on je tim hotio reći, da je čovjek jedini kosmopolitički stvor, pozvan da odkriva tajne svemogućtva po svemkolikom svietu; njegovu duhu nema neoborivih zaprieka u nizkih dolinah ni u visokih planinah; on dopire u nutrnje tmine zemaljske utrobe kao što i dubljinu morskih pučina. Duh čovječji, neznajući granica savršenstva, nastoji da i zemaljsku svoju postojbinu, oprostiv ju tiesnih okova, kojimi je mrtvoj materiji priputana, slobodniju učini, te da prekoračiv uzku ogradu geograf. pojasa, u koju su ostala životinjstva zatvorena, cieli sviet svojemu djelovanju otvori. Ako dakle izuzmeš previsoke glavice nekojih ponajviše izvaneuropejskihplanina, kao što su: mount Everest u Aziji, najviša glavica na cielom svietu (27212 par. stopa), Kinčindjnoga na gori Himalayi (26,419 par. stopa), Dhawalagiri (25171 par stopu), Nevado de Sorata u Ameriki (23,588 par. stopa), Montblanc u Savojskoj (14,805 par. stopa) i nekojih drugih planina, gdje je radi pretanka uzduha i velikih a čestih atmosferičkih nepogoda svaki organički razvitak tako zakržljao, da čovjek svojemu životu nenalazi potrebitih uvjeta, to ćemo bujni razvitak čovječjega družtva naći bez razlike visina po cielom svietu. Tielo služi zahtievom duha. Čovjek je dakle kadar svojemu zvanju odgovarati pod različitim tlakom atmosfere, ako tomu malo po malo navikne; nu svaka nagla promjena sredstva, u kojem žive, sjeća i čovjeka, da i zanj ima stanovita medja, koju bez povrede prirodnih zakona, dakle i svojega vlastitoga života prekoračiti nesmije. Ljudi, rodjeni i odgojeni na visinah, živu ondje zdravo i veselo, dočim oni, koji su odrasli u nizinah, zamieniv naglo svoje nizko obitalište s nerazmjernom visinom, ako se čas prije nepovrate, životom platiti mogu naglu promjenu.

Ljudi, koji su odrasli u ravninah, navikli gustomu, dakle težemu uzduhu, ako se popnu na velike visine, osjećaju neugodne posljedice, njihovu organizmu nepodnosive nevolje: težko dihanje, neduhu, glavobolju, nesviest i druge nagle promjene, koje učenjaci imenom gorske bolesti okrstiše, po primjeru poznate morske bolesti, koja spopadne one, što po uzkolebanom moru putuju.

Zanimive su ertice, što nam ih putnici o takovih pojavih poviedaju, koji svi dolaze od uzduhova tlaka na čovječje tielo. Dakako da se ovi pojavi nepokazuju kod svakoga putnika jednako, jer vise mnogo i o naravi pojedinih ljudi. Kao što ima ljudi, koji, prem prvi put putujući uzrujanim morem, od morske bolesti sačuvani ostanu, dočim drugi, putovavši već češće morem, s nje stradaju: tako ima i putnika, penjućih se na visoke planine, kod kojih se gorska bolest slabije ili jače, ili nipošto nepojavljuje. Nekoliko primjera.

Saussure je prvi uzlaz na Montblanc točno opisao. Po njegovu opisu nedolazi gorska bolest čovjeku malo po malo, već ga na jedanput spopadne.

Digitized by Google

Penjući se na Montblank i došavši u visinu od 12400 stopa, jedva da su njegovi vodje kadri bili 5—6 lopata sniega odbaciti; jednomu od njih smući se, te je cielu noć sa stezanja prsiju bolovao; došav blizu vrhunca nije mogao Saussure 15 koraka pokoračiti, da si stojeći neodahne; dapače osjeti neko onesvješćivanje, te si je morao sjesti. Došav na vrhunac stane svoje strojeve nastavljati, nu morade svoj posao svaki čas obustaviti, da si odahne. Počivavši četiri sata, nabrojio je S. kod jednoga svojih vodja da mu je žila 98, a drugomu tja 112 puta kucnula, dočim je samu njemu udarila 110 krat za minutu. Spustivši se u Chamouni udariše žile istoj trojici 49, 60 i 72 krat u minuti.

Svi putnici, što su se iza Saussure-a na Montblank popeli, pripoviedaju o istih pojavih: neobična tromost, stezanje prsiju i neobično pospješeno kolanje krvi. Svi pogibahu od žedje, a jestiva i žestoka pića nisu mogli ni gledati. Nu premda je čovjek, penjući se na tolike visine, toli neobično umoran, da nemože tri koraka bez počinka učiniti, za čudo kako se postav malo, umah oporavi, tako da misli, da će na dušak do vrhunca doći.

God. 1844 popeše se na Montblank Bravais, Martins i Lapileur; prvoga od ove trojice nije niti najmanje kosnula gorska bolest, al ostalu dvojicu spopadoše sve gori navedene muke i nevolje: umornost, pospanost, glavobolja, žestoko kucanje srca, onesvješćivanje.

O istih nevoljah pripoviedaju putnici, koji su se na azijatske i američke planine popeli.

Kad su se Bonpland i Humboldt na Čimborazo do 17157 par. stopa popeli, poče im se smućivati, u glavi vrtiti a dah zapinjati. Oči im podsjedne krv, iz desana i ustna stade im krv piščati. Na sopki Pičinča, u visini od 13793, uhvati Humboldta vrtoglavica i tako žestoki griz u želudcu, da su ga njegovi pratioci onesviešćena na zemlji našli.

Slične nevolje osjetiše takodjer i oni, koji su se loptinom visoko u zrak digli. Kad se francuzki zrakoplovac Gay-Lussac god. 1804 mjes. Kolovoza u Parizu do 21000 par. stopa u vis dignuo, poče težko dihati, osjeti veliku studen, silno kucanje srca. Gja Blunchard opazi studen 25° izpod 0, te joj krv žestoko udari na nos.

Čudnovato je, da se gorska bolest kod putnika pojavi tekar onda, pošto su premašili medju vječnoga sniega: s toga se takodjer tumači, zašto se gorske bolesti u svakoj strani svieta nepojavljuju u istoj visini. Kao što gori vidismo, osjeti Saussure sa svojimi pratioci na visini od 12000 stopa gorsku nevolju, dočim su ju Boussingault i Hall na Himalayi tekar u visini od 18000 par. stopa osjetili, a to s toga, što medja vječnoga sniega leži u Aziji i Ameriki više nego u Europi.

Kao što smo već gori napomenuli, visi žestina gorske kao što i morske bolesti o naravi putnikâ, te dočim se nekoga ni nekosne, može drugomu opasna biti. Znamenito je što pripovieda Rey: Od šest Engleza, koji su se prije kapitana Sherwilla na vrhunac Montblanka popeli, poludiše trojica. Da kako da Rey punim pravom pita: nisu li ovi ljudi već sobom ponieli sklonost k ludosti, koju je ovako nagla i velika promjena u tinji mah samo razvila.

Kao što na čovjeka, djeluje isto tako i na ostale životinje tlak uzduha. Kapitan Webb piše, da su na Himalayi konji i volovi s neobične težkoduhe, izvanredne umornosti i straha stradali. Pas, kojega su na Montblank sobom povedi, došav u visinu, počeo je nemiran biti i svaki čas postojati, kan da će opasti, napokon padne i zaspi; probudiv se ogledaše se bojazljivo na okolo, a došav na vrhunac stane od mučnine bacati.

Buduć da se vodene pare poput sitnih kapljica uzduhom razasute prema

Digitized by Google

svojoj težini sve više u zemlji spuštaju, te ih prema visini od zemlje sve manje ima, s toga je uzduh u većih visinah i sušiji. Ova oskudica vlage očituje se ne samo nepodnosivom žedjom, nego i inače na tielo, a osobito na obraz čovječji neugodno djeluje. Saussure zaodjenuo si je obraz florom, da ga od uzdušnoga žara sačuva. Atkinsu i Pidwellu osipao i olupio se sav obraz.

Kao što je poznato, ima uzduh to svojstvo, da od sedam temeljnih Newtonovih zraka modre i ljubičaste propušta, s toga je vedro nebo za jasna dana modro; nu budući uzduh u nizinah pomiešan, osim kojekakvih plinova, ponajviše vodenimi parami, koje jošte i druge od ovih sedmerostrukih zraka propuštaju, s toga nam je u nizinah nebo jasno modro. Čim većma se penjemo u visinu iznad pučine morske, tim većma nestaje vodenih para, dakle i zrakâ njimi propuštenih, tako da u velikih visinah ostanu same modre i ljubičaste, samim uzduhom propuštene zrake, a ove čine tamno-modar šar; tomu se ima pripisati, da je nebo u velikih visinah tamno-modro. Pa budući da i uzduh sam, čim je tanji tim manje propušta, a jošte manje odbija i ova dva šara modri i ljubičasti, bude nebo sve tamno-modrije tako, da je u velikih visinah posve crno.

Jedan od znamenitih pojava u uzdušnih visinah je takodjer promjena zvuka.

Poznato je, da je zvuk tim jači, čim je gušći uzduh, kojim se širi. Kapitan Parry uvjerava, da je opazio u sjevernih stranah, gdje se je dvojica kod 30° R. izpod 0 na $\frac{1}{4}$ milje ($=\frac{1}{16}$ zem. oko 250 hv.) razgovjetno razgovarati mogla. To se imade pripisati studeni, koja, kao što je poznato, uzduh sgušćuje. Čim je tanji uzduh, tim je slabiji i zvuk. To je nebrojenimi pokusi potvrdjeno. Znamenito je, što o tom piše Rey u svojem djelu „Revue médicale“. „Fellowes, popev se nakon tolikih golemih zaprieka na vrhunac Montblanka, hotio je složno izpjevanom pjesmom svoju pobjedu slaviti; nu sve njihovo nastojanje razbilo se o tankosti uzduha. Kad su pjevači, zaokruživ kolo, udarili svaki u svoj glas — čudna li pjevanja! Pjevači uz sav napor, nisu čuli niti svojih, a kamo li ostalih pjevača glasove: usta svijuh otvorena, a mjesto skladna glasa prazna usta, mjesto takta smetnja, a mjesto suglasja strahovito drečanje“.

Polazeći s gledišta, da tlak uzduha upliv ima na čovječje tielo i različite ovršbe njegovih sila, pomisliše već odprije liečnici, kako bi umjetnom promjenom atmosferičkoga tlaka na oporavljenje čovječjega zdravlja djelovati mogli. U tom pogledu podnio je francuzki liečnik Tabarie jošte g. 1838 akademiji znanosti rezultate, što ih je ovakovim liečenjem postignuo. Njegovo postupanje dade se svesti na sliedeće točke: on je spustio uzduh sa svih strana okolo cieloga tiela, ili prema potrebi samo oko bolestna kotriga; ili ga je na dotičnih mjestih raztanjio, ili pako izmjenice sgustio i raztanjio. T. tvrdi, da mu je sgušćenjem uzduha pošlo za rukom, bolestnika ojačati, boli mu ublažiti, suvišnu toplinu iz prsiju iztjerati i pospješno kolanje krvi umjeriti itd. Za dokaz onoga, što je uztvrdio, naveo je T. 49 slučaja, gdje mu je za rukom pošlo, bolestnika ili sasvim izliečiti, ili mu bolest barem ublažiti. Za njim povelo se više liečnika, poimence Pravoz, Hamel, Colladon, Triger itd., koji su sgušćivanjem isto tako povoljne rezultate postigli.

Ako je tomu tako, onda bi dizanje i padanje, u obće svaka znatnija promjena tlakomjera na zdravstveno stanje čovjeka upliv imala.

„Nakon višegodišnjih pomnjivih opažanja“, veli francuzki liečnik Toissao,*) možemo tvrditi, da srednja visina barometrova stanja u umjerenih po-

*) Meteorologie mit berücksichtigung der lehre von „Kosmos“. Leipzig 1859.

Digitized by Google

jasih, poimence u Parizu najpovoljnije djeluje na zdravlje ljudi. — Više puta mogli smo naznačiti stanje tlakomjera samim čuvstvom koje neobične nutarnje snage, koja se svaki duševni napor svladati te si budućnost u najkrasnijem svjetlu predstaviti znala".

Na koliko su ovi rezultati na terapevtičkoj i higieničkoj znanosti osnovani, to će prosuditi strukovnjaci ovih znanstvenih grana; toliko je ipak sigurno, da promjene uzdušnoga tlaka na čovječji organizam znatan upliv imaju.

Dosadanji napredak u prirodopisu.

Priobćuje

Živko Vukasović.

(Konac.)

Sada nam je poznato, da tanka crieva iz nutra imadu malene, pretanke izrasli, crievne kudravke, u kojih začimaju mliečnice (vasa chylifera), posebna vrst mezgovnica (vasa lymphatica). Mliečnice[1]) su cjevčice, koje u crievih mlieč upijaju. Mlieč je kapljevina biela kao mlieko, u kojoj ima mastnih kapljica i nemanjastih stanica. Takovu mlieč nose mliečnice kroz mnoge žliezdice od opornjaka (maramice) a napokon ju izliju u mezgovod (ductus thoracicus),[2]) koga sastavljaju mliečnice i mezgovnice.[3]) Mezgovod izlieva zatim mezgu u žilu-krvicu (vena) od lieve ključice.[4]) Mezgovnice,[5]) koje polaze iz svih mrena tiela, jesu takodjer tanahne cjevčice, začimajuće sliepimi krajevi i imajuće mnoge zalistke, koji dopušćaju, da mezga iz pojedinih ustroja samo prama ušću mezgovoda teći može. Mezgovnice smataju se, kao što se danas zna, mjestimice u klubašca, mezgove žliezdice, pa nešto s toga a nešto još i s toga, da mezgovnice neimadu nikakva srcu naličņa ustroja, mora mezga u mezgovnicah laganije teći nego krv u žilah. Mezga je kapljevina bistra, postala iz mlieči; nju možeš vidjeti, kada se malko oslediš; jer ona ono curi iz plitke ranice te se dosta puta i kao krastica uhvati.

Mezga se pretvara u krv.[6]) U živom čovjeku sastoji se krv iz krvne mezge (plasma) i krvnih stanica, krvnih bobičica,[7]) koje su sa željezovita mastila crvenkaste. Otočena krv razlučuje se na krvnu grudu i krvnu surutku. Krvna gruda sastoji se opet iz sgrušane vlaknine i krvnih bobičica

---

[1]) To je prvi našao Olaus Rudbeck (1630—1702 god.).
[2]) Prvi ga je našao Ivan Pecquet (god. 1674).
[3]) Da mezgovod sastavljaju mliečnice i mezgovnice, našao je Vesling.
[4]) To je našao Ivan Pecquet.
[5]) Prve mezgovnice našao je u opornjaku Gaspar Aselli (g. 1581—1626). U 16. vieku mislilo se je obćenito, da mezgu upijaju krvice od crievâ, da ju onda u jetra snašaju i tud ju u krv pretvaraju.
[6]) Već u mezgovodu ima mezga vlaknine, a to je znak, da se u krv pretvara.
[7]) Prvi jih je vidio Antun Leuwenhook (g. 1632—1723).

Digitized by Google

a krvna surutka (serum) iz vode, bjelanca i soli. Iz iztočene krvi izvija se krvna sapa, koja se sastoji iz vodene pare, ugljikove kiseline, kisika i dušika. Danas se zna, da krv hrani sve ustroje tiela, dajuć svakomu ono, što mu treba i koristi, a da ona takodjer svakomu ustroju oduzima i onda izmiće ono, što mu netreba a možda i škodi.

Krv teče u tielu kroz žile, to jest deblje ilí tanje cjevčice, koje su se po cielom tielu razvrgle ali ipak medjusobno spojile. Od žila poznajemo srce, žile-kucavice, žile-krvice i žile-vlasastice.

Srce je mesnat čunj, omotan opnicom, prisrdjem (pericardium), a pretinjen na dvie pole. Svaka pola pretinila se je opet na dva pretinca, desno i lievo predsrdje (atrium dextrum et sinistrum), desnu i lievu kletku (vertriculus dexter et sinister). Na lazih iz predsrdjâ u kletke porasli su hlapti (valvulae), opneni zalistci, koji puštaju krv iz predsrdjâ u kletke ali ju nepuštaju obratno. Iz kletaka polaze žile-kucavice (arteriae), koje imadu tinji veoma opružljive a na svom začetku polumjesečaste hlapte. Kucavice se u tielu mnogostrano razgranjuju i raznose u njem krv. Nju prikupljaju iz ustrojâ žile-krvice, pa ju onda izlievaju u predsrdja. Žile-krvice imadu tinje skoro sasvim neopružljive, imadu puno, mjestimice bliže mjestimice dalje razmaknutih i tako izraslih zalistaka,[1]) da krv može teći prama srcu ali ne obratno. Izmedju kucavica i krvica jesu žile-vlasastice, koje su tanahno-opnene i tanke kao vlasi. Vlasastice spajaju dakle kucavice sa krvicami.[2]) Njih ima u svakom udu, koje krvi potrebljuje. Tud se izprepliću kao mrežice, pa posreduju, jer su jim tinji pretanahni i lahko promočljivi, izmedju krvi i ustrojâ, u kojih su.

Prije godine 1628. mislilo se je o kolanju krvi u tielu svakojako. William Harwey (živio od g. 1578 do 1657) jest prvi, koji ga je dobro spoznao i valjano protumačio. — Iz desnoga predsrdja izlieva se krv u desnu kletku a iz nje teče kroz plućnu kucavicu i njezine ogranke u tanku mrežicu iz vlasastica. Protekav tu mrežicu u pluća, prikuplja se ona u plućnoj krvici, koja ju onda iztoči u lievo predsrdje. Iz lievoga predsrdja izlieva se krv u lievu kletku, iz nje u srčanicu (aorta), iz srčanice u njezinu gornju i dolnju otoku, njihove ogranke i mrežice iz vlasastica. Poklem je kroz te mrežice protekla, izlieva se gore kroz gornju žilu-šupljicu (vena cava superior) u desno predsrdje, dočim se dole prikuplja u žilu ušticu (vena portae), koja ju, svrativ i razvrgav se u jetrih, pronese kroz jetra pa ju onda izlije u dolnju žilu-šupljicu (vena cava inferior), a ova ju napokon takodjer iztoči u desno predsrdje.

Već Harvey uči, da je srce mišica, da se ona dakle može kupiti i širiti. Kada se predsrdja skupe, razšire se kletke, s toga se iz predsrdjâ izlije krv u kletke. Skupe li se kletke, to se predsrdja razšire, pa s toga se iz kletaka izagna krv u kucavice[3]) a nešto nove krvi napusti se u predsrdja. Kroz kucavice mora krv teći, jer se one izmjenice kolutasto nadimaju i plasnu. To nadimanje i plasnenje biva sliedimice kroz sve i ciele kucavice a mi ga nazivamo bilom. Žila bije tim slabije, čim je dalje od srca; pa s toga nebiju vlasastice i krvice ništa.

Sva krv proteče u čovjeka kroz cielo tielo po prilici za 1 i pol časka (minute).

---

[1]) Prvi jih je našao Cannani g. 1546.

[2]) Claudius Galenus (131—201 g.), kojega je nauk valjao kroz cieli srednji viek, mislio je, da krvice polaze iz jetara.

[3]) U 16. vieku su mislili, da krv u lievoj kletki uzvrije i uzkipi, pa da pomoćju oživaca (spiritus vitales) u kucavice prekipi.

Digitized by Google

U kucavicah je krv jasno-crvena a krvicah tamno-crvena. Jasno-crvena krv jest toplija za ¼ do 1°R. a ima takodjer više vlaknine nego tamno-crvena krv. Jasno-crvena krv postane tamno-crvenom, jer u vlasasticah svakomu ustroju daje potrebna mu hraniva i kisik a mjesto njih iz ustrojâ upija raztvorine i ugljikovu kiselinu. Tamno-crvena krv postaje jasno-crvenom u plućah. — U plućah razgranjuje se plućna kucavica i sitno propleće svojimi vlasasticami plućne mjehuriće, koji nisu drugo nego završi najtanjih ogranaka od dušnjakâ (bronchia). Tamno-crvenu krv u tih vlasasticah rastavljaju dakle od zraka u plućnih mjehurićih samo tanahne opnice plućnih mjehurića i žila-vlasastica. Kroz te opnice probija zrak iz mjehurića u vlasastice, njegov kisik slučuje se, kao što Liebig misli, sa željezovim kiscem mástila krvi u željezov kis i sa ugljikom u ugljikovu kiselinu, a dielom ostane u krvi valjda neslučen. Ugljikova kiselina probija kroz opnice iz vlasastice u plućne mjehuriće a iz njih dalje vanka istim putem, kojim je zrak u njih ušao. Na taj način izmienila se je tamno-crvena krv u jasno-crvenu.[1])

Čovjek diše na usta i nos. Iz usta i nosnica dospjeva zrak u gut a iz njega u dušnik, koji ima na svom početku gibiv gljotni jezičac, niže njega pako gljot ili jabučicu sa nekoliko hrskavica i sveza. Tud prodje zrak kroz uzku lazicu, glasiljku, pa ide dalje dušnikom u dušnjake, to jest one dvie otoke, na koje se je dušnik rastavio. Iz dušnjakâ, razgranjenih desno i lievo u prsih, ide zrak u njihove grane i grančice a napokon u plućne mjehuriće. Iz toga doznajemo, da se pluća (pulmo) sastoje iz mrežasto izpreplitanih i plućnimi mjehurići završenih dušnjakovih ogranaka, onda iz žila takodjer mrežasto izpreplitanih, iz potrebnih živaca i mrenice. — Kada se u plućah stlačeni zrak iz njih kroz glasiljku izpiruje i glasiljka se donekle sauzi, pa se njezine sveze uzdrmaju, onda postaju zvuci. Iz njih postaju glasovi, ako h oziv ili u dušniku ili u ustiju i nosu preinači. Oken veli, da samoglasi postaju u dušniku a suglasi u ustih i nosu. — Odrasao čovjek može u 1 časku do 16 puta dahnuti.

Svaki čovjek ima svoju toplinu, koja nevisi o vanjskoj toploti. Do nedavna su ljudi mislili, da se takova toplina razvija u plućah, ali sada se zna, da se ona u tielu razvija u svih vlasasticah uslied slučivanja kisika sa ugljikom i drugimi počeli. U čovjeka je ta toplina velika 29—31° R. i riedko je veća.

Svatko zna, da mu jela i pila treba, ako neće od glada umrieti, ali još prije 50 godina nisu ljudi znali, iz čega jim hrana sastojati mora, da zdravi budu. Danas se zna, da čovjeku u hrani treba protejinovih slučenina, škroba ili sladora ili njim srodnih slučenina, mâsti, fosforove i sumporove kiseline, solika, pepelčine, sodičine, vapna, željeza i fluora. Nekojih od tih slučenina treba čovjeku za hranjenje a nekojih opet za disanje. Već sama priroda napućuje čovjeka, podav mu takove zube, da se hrani i mesom i biljem. Samo ljudi, hraneći se obojom hranom, zadovoljuju zadaći svoga živovanja. Po hrani možeš znati, da li je u čovjeka narav plemenita, jer težko ju onakov čovjek imati može, koji jede miševe, štakore, mrave, pauke, vaši i drugi gad. I izmedju životinja izbirati će si čovjek plemenite naravi za hranu najradje onakove, koje se biljem hrane.

Za hranjenje nepotrebne čestice izmiće tielo iz sebe kao ugljikovu kiselinu kroz pluće a kao pot kroz šupljinice od kože. Takove nepotrebne čestice izmiće ono jošt kao mokraću kroz močala. U bubrezih (renes) — sa-

---

[1]) Nedavno sam čitao, da je Liebig prije godinu dana što li našao, da čovjek i vodu, što ju popije, razlučuje u kisik i vodik, da kisik slučuje sa ugljikom u ugljikovu kiselinu a vodik odihavajuć izlučuje.

Digitized by Google

stavljenih iz liepih poput grabljica razrašljenih jažica, iz potrebnih vlasastica, živaca i mrenice — izlučuje se iz krvi mokraća. Odatle prekapljuje ona kroz mokraćnice u mjehur, iz kojega se onda vanka izlieva kroz vodopust, kada popuste one mišice, koje su do tada priečile prelaz u vodopust.

Dočim su Aristotelu nepoznati bili baš i veći ustroji spolovila, to mi sada poznajemo i najmanje. Budući sam o sjemenu i jajašću govorio, s toga ću ovdje samo napomenuti, da su jajašca u jajinjaku.

Uzduž većih žila i mezgovnica[1]) pružile su se navadno bjelkaste obličice, koje se kao i žile mnogostruko razgranjuju pa napokon u sasvim tanahna vlakanca rastavljaju, te onda u sve mrenice, osobito pako u mišice, kožu, drob i osjećala zalaze. Takove obličice jesu živci (nervus). O njih se još sada sigurno nezna, da li se u mrenah sliepo završuju ili se iz njih povraćaju. Charles Bell (živio od g. 1781—1842), oslanjajuć se na svoja sretna i uspješna iztraživanja, preinačio i obnovio je nauk o živcih.[2]) Što o živčevlju danas znamo, kazati ću u kratko. Živci su u tielu razno debeli, nekoji tanki kano vlakno a neki debeli kao bič. Svaki živac, kojega prostim okom vidimo (ma i najmanji), sastavljen je iz više ili manje uzporednih ali nespojenih i nerastručenih cjevčica, koje su dosta puta veoma duge. Takove cjevčice ili vlakanca jesu pravi živci. Oni su debeli 0·005—0·002‴, a. za života napunjeni su sasvim prozirnom kapljevinom, koja se poslije smrti odmah stine. Tvar živca zdrava i radena jest neprozirna, biela, mehka, moždena i krutuljava. Uzporedna vlakanca kojega živca nerazlikuju se ničim jedno od drugoga. Da se takova vlakanca u živca skupą drže, omotala su se suhožilavim ovojem. Živci polaze iz moždana, primozga i hrbtenjače, i to iz mozga 12, a iz hrbtenjače 30 pari. Živci hrbtenjački izašilju ogranke pramą drobu, koji se završu kao uzline[3]) (ganglion) i spoje sa ogranci moždanih živaca. Na taj način postanu one dvie uzlenjače, koje su se pružile uzduž i izpod hrbtenica. Iz uzlina polaze ogranci, koji se razilaze svuda po drobu te upravljaju probavljanjem, kolanjem krvi i disanjem.

Različni usuci živčanih tvari sljube se, da sastave hrbtenjaču (medulla spinalis), koja se sastoji iz dva prednja i dva tražnja svežnja.[4]) Svaki živac, koji polazi iz hrbtenjače, polazi iz dviju iznikli, jedne iz prednjega a druge iz stražnjega svežnja. Živci prednje iznikli jesu kretaoci, a oni stražnje iznikli jesu sjetioci.

Živci-kretaoci, prije nego u mišice zadju, izmjenjuju medjusobno ogranke pa prave splete (plexus), a takova izmjena čini, da razne mišice pri nekoj obavi skupa djelovati mogu. Živci-sjetioci pako, koji se do u kožu pružaju, neprave nikakva spleta. Živci napokon, koji iz mozga polaze, neimadu dviju iznikli. — Kao mišice jesu i živci po par.

---

[1]) Naknadno mi valja ovdje spomenuti, da je mezga u Crnca mrka. Landgrebe u „Anthropologie“ von Dr. Karl Schmidt, str. 308.

[2]) Aristotel nije poznavao pravih živaca; Herophil i Kapadočanin Aretaeus miešaju živce sa suhimi žilami; Erasistratus (280 p. I.) poznaje živce-kretaoce i sjetioce i zna, da samo živci polaze iz mozga; Galen poznaje 7 pari moždanih i 30 pari hrbtenjačkih živaca; F. Glisson (1597—1677) zna, da živci spajaju mozag sa pojedinimi ustroji tiela.

[3]) Do godine 1827. mislili su, da svi živci začimlju ili u mozgu ili u hrbtenjači, ali tada dokaza Remak, da uzline 5., 7., 8., 9. i 10. para moždanih živaca i uzline hrbtenjačkih živaca sami za sebe postaju, i da one s prvince u nikakovom savezu nisu s mozgom i hrbtenjačom. (Entwickelungsgeschichte des Menschen von Koelliker, str. 266).

[4]) Chartes Bell razlikuje 6 svežanja: dva prednja, dva stražnja i dva srednja.

Digitized by Google

Mozag sastoji se iz glavnih diela: moždana (cerebrum), moždanaca (cerebellum) i moždane uzline sa primozgom (medulla oblongata). Već prostim okom razlučujemo okrajine od sredine. Okrajina ima žilica, jest crvenkasto-siva, sastavljena iz malenih, nepravilnih, ponajviše uglatih a dosta puta i srcolikih stanica u kojih opet ima i staničnjak i sitno-zrna, crvenkasto-siva kapljevina. Sredina je biela, a sastoji se iz živčevih vlakanaca.[1]) Mimoišav dalnje nabrajanje manjih poznatih dielova mozga spomenut ću, da su i mozag čovječji sravnjivali sa mozgom od životinja, pa da su i tud dosta razlika našli. U čovjeka je mozag razmjerno mnogo veći od hrbtenjače i živaca iz nje proizašlih; moždani su razmjerno veći od moždanca. Po Gratioletu, koji se je od svih učenjaka najviše bavio sa sravnjivanjem mozgova, razlikuje se čovječji mozag od munskoga tim, da moždani neimadu poklopa i da su gornji prelazni usuci (Plis de Passage) nepokriti. Takodjer su sravnjivali mozag od mužkaraca sa mozgom od ženskinja, pak su našli, da je u muža mozag teži nego u žene, pak da on po mnienju i našašću Desmoulinsa poslije 50. godina postane lagljim za $^1/_{15}$ do $^1/_{20}$ dio. Moždani su, kao što Vogt veli i dokazuje, u mozga onaj dio, u kojem se je smjestila pamet, sviest, volja, dakle smjestilo svako duševno djelovanje.[2])

Najbitniju čest osjećalâ, od kojih pet imamo, sastavljaju živci-sjetioci.

Dotakni se čovjeka, gdje te je volja, on će to oćutiti, jer se u koži, kao što smo čuli, premnogi živci završuju. Takodjer nam je poznato, da čovjek može, a i znamo zašto može, najpolje pipati jagodicami od prstâ.

Svatko zna, da može kušati otopljene i otopive tvari, ali da to samo može po živcu okusa, koji se je, tvoreć po jeziku izpod sluznice bradavke, u njem razvrgao, to već dosta ih nezna.

Uzdušnine vonja čovjek živcem vonja, koji se je, ušav kroz rupice od sitke, razgranio izpod sluznice i nosnih školjaka (lističastih, mnogostruko svitih koštičica) i nozdrva.

Da čovjek čuje, biva ovako: Valovi zvuka, od kojih obuška kao neko slušalo čim više sabrati ima, dospiju kroz ušnike (meatus auditorius externus) do bubnjića (membrana tympani), kojega tada uzdrmaju. Trepet na bubnjiću postali prenese mlatić na nakovanjić, ovaj na sočku (Sylvijevu koštičicu) a ona na stremenak, stremenkov podnožak pako na obličić od suvojke (labyrinth), koja se sastoji iz spužnice (cochlea), predlučja (pritvora, vestibulum) i triju lučića. Sada se uzdrma i kapljevina u suvojki, koja namače živac sluha, pa što on osjeti, to prijavi mozgu. Napomenuti mi je jošt, da valovi zvuka mogu u zabubnjini takodjer dospjevati kroz Eutakovu cjevku.

Čovjek gleda i vidi okom. Ono je tamnenka (camera obscura) i to tako izvrstna, da joj paricu čovjek sastaviti nezna. Prednju staklenu lećku u tamnenki zamjenjuje prozračna rožnica (cornea), koja je prednji dio neprozračne rožnice ili bjeločice (selerotica). Crnu maz, kojom su stiene od tamnenke pomazane, zamjenjuje žiljnica (chorioidea), to jest naslaga izpod bjeločice, sastavljena iz žilica i pločasto uzporedanih, gotovo crnimi zrnašci mastila izpunjenih stanica. Crnu zaslonku u tamnenki zamjenjuje šarenica (iris) sa zjenicom. Drugu staklenu lećku u tamnenki zamjenjuje očinja lećka,[3]) koja je prozračna i drhtaličasta, omotana tanahnom prozračnom opnicom, tako nazvanom lećkinom oklopicom. Izmedju lećke i lećkine oklopice ima Morgagneva moka, izmedju prozračne rož-

---

[1]) Izpitavajuć mozag našli su, da čovječji mozag u sredini ima 70·37% vode a 15·60% masti, u okrajini da ima 85·99% vode a 4·90% masti; da mozag ima 1·68—2·53% fosfora; da u mozgu starčevu ima više vode nego u mozgu jošt čila muža („Antropologie" von Dr. Karl Schmidt, str. 322).

[2]) Vorlesungen über den Menschen. I. sv. str. 119.

[3]) Kepler je prvi učio, da očinja lećka svjetlo lama.

Digitized by Google

nice i šarenice onda izmedju šarenice i očinje lećke ima vodurina, dočim je iza očinje lećke caklušina. List papira ili staklenu ploču za slikanje slike u tamnenki zamjenjuje mrežnica (retina),[1]) koja je složena iz vlakanaca vidna živca — Iz poznatih zakona o tamnenki sliedi dakle, da će na mrežnici postati preokrenuta sličica one stvari, koju gledamo. Premda je sličica preokrenuta, ipak vidimo stvar naupravnu s toga, jer ju samo istim smjerom zrakâ svjetla viditi možemo. I sa dva oka vidimo stvar ipak jednostruko, jer se vlakanca živaca unutar lubanje križaju.

Dočim sam na taj način najvažnije do sada poznate stvari o ustrojih tiela čovječjega, čim kraće mogoh, vjerno izbrojio, valja sada, kao što u početku obećah, kazati, kako ti ustroji u zametku postaju. Neka nitko neočekuje, da ću ovdje preobširan biti, jer kada bih to hotio, mogao bih samo o tom knjigu napisati. Tko bi ipak hotio o tom obširnijega što čitati, toga napućujem na prekrasno djelo „Entwickelungsgeschichte des Menschen und der höheren Thiere“ von Dr. Albin Koelliker, kojim ću se i ja poslužiti.

Ja sam u početku rekao, da se žumance razkrugljuje, te da je zametak u prvom početku iz samih stanica sastavljen. Kada poslije razkrugljano jajašce, prošav prve nedjelje kroz jajoplaz, u matericu (uterus) dodje, pretvore se sve razkruglje na površini u stanice, koje se zatim skupa srastu u krasnu mrenicu, koja sada kao mjehurić stoji unutar žumančevice. Taj mjehurić, koga je Baer najprije vidio, nazvao je Coste „vésicule blastodermique“ (zametnim mjehurićem); U njem ima kapljevine i na jednom mjestu jošt nekoliko razkruglja, koje se nisu u stanice pretvorile. Dočim tekućina od materice u zametni mjehurić probija, raste on a i žumančevica pretvori se u sasvim tanahnu mrenicu. Malo poslije pokaže se na mjehuriću zametište (area germinativa), okrugla bjelkasta pjega, gdje se poslije tielo zametkovo zamiće. Malo kasnije možeš na zametnom mjehuriću razlučiti dvie naslage mjesto dojakošnje jedne. Jošt kasnije razluči se zametni mjehurić na tri listića. Iz stanica nutarnje naslage zametna mjehurića i najdolnjih stanica oko zametišta sačini se cielcati mjehurić, najme nutarnji ili crievno-žliezdni listić. Drugi ili srednji zametni listić samo je tako velik kao zametište a postaje iz nutarnje naslage zametnoga mjehurića, Vanjski zametni listić napokon iz stanica vanjske naslage zametnoga mjehurića i vanjske naslage zametišta. Dočim se zametni mjehurić na taj način razlučuje, raste on a s njim ujedno i zametište, na kojem se prvi začetci zametka ukazivati počmu. Na njem je sada najme razpoznati prozirno zametište (area pellucida) od neprozirnoga (area opaca), a ono cielo otegne se medjutim nešto dugoljasto, pa kada se je jajasto oteglo, onda vidiš početak zametka u podobi dugoljasta i jedra štitića. Na štitiću možeš viditi sasvim uzku brazdicu, tako zvani prvotni žliebić. Zatim postane zametište okruglo a začetak zametka lirolik. Taj zametkov začetak naznačuje mjesto, na kojem se je podebljina vanjskoga zametnoga listića ili završina moždane ploče stopila sa srednjom podebljinom srednjega zametnoga listića. Podebljina srednjega zametnoga mjehurića razluči se na skoro u prakralješne pločice i hrbtenu tetivku, a osim toga možeš na zametkovom začetku kao uzke rube razpoznati rožne i postrane pločice.

Toliko moradoh reći, da razumiješ čudnu tajnu, što ju u najnovije doba učeni ljudi odkriše. Ljudi najme nadjoše i dokazaše, da se iz vanjskoga zametnoga listića i to iz moždane pločice razvija središnje živčevlje a iz rožne pločice tjenica sa svimi svojimi izrasli, da se iz srednjega zametnoga listića razvijaju

[1]) Već Heropilu (300 p. J.) bila je poznata mrežnica i caklušina.

kosti, mišice, spolovila i svi udi sa žilami, da se iz nutarnjega zamotnoga mjehurića razvija posluznica od crieva i svih priraslih mu žliezda.[1])

Veoma zanimivo a i koristno bi bilo i za štioca i za moj dokaz o učinjenom napredku znanosti, kada bih sada mogao pripoviedati, kako se baš i najčudnovatije sastavljeni ustroji tiela čovječjega u zamečetu postupice razvijaju iz poznatih triju listića. Nu kada mi to prostor nedopušta, to ću samo kazati, da su učenjaci razvoj zamečeta u utrobi materinjoj od druge nedjelje zanosa počamši pa sve do poroda motrili i pazili te upazili, koje nedjelje, pače kojega dana se pojedini ustroji u zamčetu zamiću, koje nedjelje i kako jim se razvoj dovrši.

Još mi je napomenuti, kako zametoslovi nastoje saznati uvjete, pod kojimi matere radjaju više mužkaraca nego ženskinja. Oni misle (ali sigurno netvrde) da snažnije matere radje radjaju ženskinje nego mužkarce.

Osim izpitavanja i tumačenja pojedinih ustroja tiela čovječjega, zavrgli su prirodoslovi još i nekoja druga pitanja o čovjeku, ali jih do sada nisu mogli a možda neće nikada ni moći neoprovrzivo riešiti. — O postanku prvoga čovjeka može čovjeka samo vjera uputiti. Pa ipak se je našlo prirodoslovaca, koji su i o postanku prvoga čovjeka gatali. Od njih ću samo spomenuti dobro poznatoga Okena, koji je godine 1819 hotio protumačiti i dokazati, da je prvi čovjek morao postati u moru iz sline, kadano je more tako toplo bilo, kao što je materina utroba, jer je čovjek samo u moru mogao sve naći, što mu za početak života trebovaše.[2])

I o tom se prepiru učenjaci, da li je Bog u početku stvorio samo jedan par ljudi, od kojega su onda svi ljudi svih raznih plemena potekli, ili je on već u početku stvorio više raznih pari ljudi. Prichard, Buffon, Cuvier, A. Humboldt, Blumenbach, R. Wagner i drugi tvrde, da svi ljudi polaze od jednoga para, dočim Burmeister, Nott, Aitken Meigs i Fr. Pulszky hoće dokazati, da je u početku moralo biti više od jednoga para. Potonji učenjaci gone u prepirci prve na to, da jim temeljito odgovore, da li je prvi par ljudi bio biel ili crn, na što Burdach odgovara, da nije bio biel niti crn, nego crnomanjast.[3]) Tko to iz prirodopisa da dokaže!

S tom prepirkom u savezu zametnuo je Sir Charles Lyell novo pitanje. On najme nastoji dokazati iz kosti i raznih tvorina čovječjih, koje se u zemlji zakopane nahadjaju, da je čovjek prvi morao živiti još u diluvijalnoj dobi, kada no je jošt živio mamut i druge davno izumrle životinje, da je morao živiti jur dugo prije 100.000 godina. Da kako da je ostanaka čovječjih, našasto i u aluviju, koji je mladji od diluvija. — Pustimo neka si učenjaci glave taru, jer takova trenja mogu ljudem samo od koristi biti.

Napokon će možda tko htjeti znati, koje mjesto prirodoslovi čovjeku medju prirodninami daju. — Prvi, koji je prirodnine u sustav poredao, bio je poznati Linné. On čovjeka trpa kao rod u razred „primates“ skupa sa munami, polumunami, pače nekojimi ršnjaci i glodavci. Tako je ostalo do god. 1779, kada no Blumenbach čovjeka odluči od muna pa za njega predloži posebni razred, po imenu „bimana“,[4]) dočim mune stavi u razred „quadrumana“. Od glasovitih prirodoslovaca pristade 12 godina kasnije Cuvier uz Blumenbacha. Osnivajuć svoje razredjenje na ustrojstvo moždana stavlja Owen god. 1857. čovjeka u posebni podred (subclassis) sisara, za kojega je predložio ime „archencephala“.

---

[1]) Remak naziva s toga ta tri listića još i ovako: senzorijalnim, motorično-germinativnim i trofičnim listićem.

[2]) „Der Mensch“ von Dr. W. F. A. Zimmermann, str. 106.

[3]) „Die Anthropologie“ von Dr. Karl Schmidt, str. 177 i dalje.

[4]) Već g. 1766 upotrebljavao je Buffon izraz „bimana“ ali nenamjeravajuć, da bude imenom razreda.

Digitized by Google

Svi ti prirodoslovi i njihovi sljedbenici broje, kao što vidimo, čovjeka medju životinje, ali nisu to svi, jer jošt i drugih ima, koji čovjeka sasvim odlučuju od životinja te mu posebno, njega dostojno mjesto medju prirodninami daju, kao ga osebice imaju životinje, osebice biline a osebice rude. Premda dakle svi prirodoslovci čovjeku u sustavu nedaju isto mjesto, to su ipak svi u tom jednoga i istoga uvjerenja, da je čovjek izmedju svih prirodnina najsavršeniji i najpodpuniji stvor božji.[1])

Sitnozor i ustroj našega tiela

od

med. dr. **Aleksandra Valčića**,
praktičnoga liečnika u Zagrebu.

Život naš nemože se izvesti po matematičkih obrazcih, a naš duh nemože se anatomičkimi noževi i sitnizori rastaviti u atome, premda nas je sitnozor, ovaj nastroj, koj je prirodnim znanostim od jedva nekoliko desetak godina raztvorio sasvim novi sviet, upoznao s nebrojenimi čudesi, o kojih nismo prije ni snivali.

Sastav sitnozora i način kojim se rabi, kao što i sadanje metode, kako se iztražuju različite tkanine i čestice tiela u našem zdravom i bolestnom ustroju, sve to leži izvan područja zadaće, što smo ju namislili riešiti, te upućujemo čitatelja u tu svrhu na literaturu sitnozora [2]). Naša je zadaća, da objelodanimo ovdje skup posljedaka, što smo ih, stranom učeći se na bečkom sveučilištu, uz naputak i rukovodnju svojih izvrstnih učitelja E. Brücke-a, Kloba, Rolleta i dr., sitnozornim iztraživanjem i razmatranjem čovječega ustroja, stranom pako porabom navedenih pod [2]) i Virchovovih djela postigli, želeći tim sa svoje strane barem nešto doprinieti k obradjivanju polja liečničkih radnja na našem jeziku, koje još podosta na ugaru leži, nebi li jednom uzraslo plodom, koj bi bio prama toli važnoj znanosti i prama tolikim, premda jošte spavajućim sposobnostim naroda našega.

Posljedci sitnozornih iztraživanja jesu najdragocjeniji obreti, što su ikad prirodnim znanostim u dio pali.

Da ovu izreku bolje obrazložimo, navest ćemo ovdje što je najbitnije iz ovih mikroskopičnih iztraživanja, poznatih pod imenom n a u k o s t a n i c a h.

[1]) „Das Alter des Menschengeschlechtes auf der Erde“ von Sir Charles Lyell, str. 417 i dalnje.

[2]) J. Vogel, Anleitung zum Gebrauche des Mikroskops, Leipzig 1841. — H. v. Mohl, Mikrographie, Tübingen 1846 — C. Robin, Du Microscope et des injections, Paris 1849. — P. Hartig, Das Mikroskop (übersetzt von Theile) Braunschweig 1859. — W. Carpenter, The Mikroscope. 3. Auflage, London 1862. — L. Beale, How to work with the Microscope, London 1861 i The Microscope in its application to practical medicine. London 1858. — H. Schacht, Das Mikroskop, 3. Auflage, Berlin 1862. — Dr. H. Frey, Das Mikroskop und die mikroskopische Technik, Leipzig 1863.

Digitized by Google

Motrimo li drvo, nakićeno prebujnim viencem, šarena cvieća ili urešeno prekrasnim dozrelim plodom razrasle u veličanstvenu krošnu stoljetne grane, pa ako sve ove čestí, počam od korjena pa do posljednjega listića, metnemo pod sitnozor, to ćemo vidjeti, da cielomu razvitku ovoga golemoga drva za osnov služi samo jedna a to malena stvar, stanica, koja je prama svojemu razvitku okruglasta, uglasta i mnogouglasta.

Cielo dakle drvo: korjen, stablo, lišće, cviet i plod, rastavljeno u najsitnije čestice svoje, nije ništa drugo do hrpa majušnih stanica najrazličitijega oblika, dakle je temeljno počelo svake biljke: stanica.

Stanica je gotovo okrugao $^1/_{50}$—$^1/_{200}$ crte dugačak mjehurić, sastojeći se s prozirna, nepruživa obvoja (nazvana stienom stanice), u kojem je neka vrst sluzi (nazvana sadržajem stanice), a u toj sluzi još mnogo manji mjehurić (nazvan zrncem stanice), namješten poput zrnca u kožurici. U žutkastoj pako tekućini ovoga zrnca ima još jedno zrnce (nazvano jezgricom: nucleolus).

Svaka se stanica dakle sastoji sa: 1) stiene; 2) sadržaja; 3) zrna i 4) jezgrice stanične.

Da je posljednja organizirana jedinica, t. j. da su početni ustroji našega tjelovnoga života takodjer stanice, pade u dio Schwanu, da on dokaže klasičnim svojim djelom „Mikroskopische Untersuchungen über die Uebereinstimmung in der Struktur und dem Wachsthum der Pflanzen und Thiere“, koje je izišlo na sviet god. 1839., pošto mu je posljednjih godina 18. vieka staza prokrčena Wolfovim veleumnim iztraživanjem „Ueber das allmälige Werden der Thiere und ihrer Körpertheile“. kao i prirodoznanstvenom školom, postalom u ono doba, gdje je Oken sloviti počeo, te koja učaše, da životinje i biline niesu drugo, nego divni i mnogolični razvitak jednostavne stanice.

O razvoju, umnožavanju i životu stanica upućujemo, da izbjegnemo ponavljanju, na izvrstnu razpravu „O čovjeku“ g. Živka Vukasovića, izišavšu u prvom ovogodišnjem svezku ovoga časopisa str. 114. i sl., a mi ćemo razmatrati samo nauk o stanicah, kao cielost i njezinu važnost, obrazloživ svoje razmatranje, na koliko zadaća naša zahtieva, razlozi.

Nauka o stanicah je veliki duševni dobitak čovječanstva, ovo je jedna izmedju istina stvoriteljevih, koja je ostala više tisuća godina sakrivena iztraživanju čovječjega duha, koj je srodnost svoju s bezkonačnim bićem i tim pokazao, što je, proniknuv u dubljinu tajna prirode, ovim naukom izveo na vidjelo sastav cielih prije neslućenih svjetova božjih čudesa.

Nu ova nam čudesa nebi prosjala tolikom krasotom, kad nebismo imali u pomoć sitnozor, koj nas je istom upoznao sa svom bujnosti ovih čudesa.

Ako je sitnozor za znanost u obće važan, koliko je važniji za liečničku znanost.

Kako da shvatimo kao anatomi gradju koje čestice tiela, a kao fisiologi kako da pojmimo njezina djelovanja, ako nepoznajemo temeljna počela, stanice, pa budući da se to poznavanje jedino sa sitnozorom izvesti može, jasno se vidi od kolike je važnosti sitnozor po medicinu, a u njoj napose po histologiju (nauk o staničnini), onu granu medicinske znanosti, koja, služeć za temelj novijemu liečtvu, spaja različite njegove struke.

Da se pako praktička važnost sitnozora uvidi, počet ćemo sitnozorno razmatrati krv, kao jedan od najvažnijih diela našega tjelovnoga ustroja.

Onu crvenu, grušavu tekućinu, koja napunjujuć naše cievi (žile), obtiče našim tielom, zovemo krv.

Digitized by Google

U krvi su sve one stvari, kojimi se hrane svikoliki organi našega tiela; ona je dakle zajednički izvor hrane našemu ustroju.

Kao što sastojine krvi iztražujemo, pomoćju sitnozora ili lučbe, dielimo ih na A) sitnozorne i na B) lučbene sastojine.

A) Medju prve spadaju krvna zrnca (Blutzellen), o kojih ćemo niže govoriti; ovdje nam valja samo napomenuti, da su krvna zrnca tvorine, sastavljene iz oboda zrnova i iz sadržaja, što leži izmedju oboda i nutarnjega zrna, dakle da su stanice (vidi sliku II.).

Zatim su krvne stanice bez svake masti (boje), nalik na prijašnje, samo što neimaju zrnca (sl. III.).

B) Kod lučbenih pako sastojina krvi razlikujemo:

I. Organičke sastojine, i to:

1. Tako zvane proteïnove slučenine iliti bjelančevine, t. j.
a) bjelance (albumin), koj je neka tvar, nalik na bjelance kokošjega jajeta, štono postaje u krvnoj surutki, ugrijanoj do 75° C.;
b) vlaknina (fibrin) je ona tvar, što se nalazi u našoj krvi, kad se, budi u samom tielu budi izvan njega, sama od sebe sgruša;
c) globulin, ona bjelancu nalična tvar, koja je glavna sastojina oboda krvnih zrnaca.

2. Zatim dolaze pigmenti, mastila, i to:
a) haematin, ona tvar, što se nahodi u sadržaju krvnih stanica, te podaje krvi crvenu mast i privlači iz zraka kiselik;
b) haematoidin, i
c) haemin, koj se razlikuje od haematina jedino oblikom svojih ledaca.

3. Tuk (Stearin, Margarin).
4. Ugljikovi hidrati, groždjevni slador.
5. Izvadine (Extractivstoffe).
6. Mokraćina, mokraćna kiselina (tragovi).

II. Anorganičke sastojine:

SO_3, PO_5, CO_2, Cl, SiO_3 (tragovi), NaO, KO, NH_4O, CaO, MgO, Fe_2O_3, MnO

Ciela je krv sastavljena polag Le Canu-a ovako:

U tisuć dielova imade:

Vode	780,15—785,59
Vlaknine	2,10— 3,56
Bjelanca	65,09— 69,42
Krvnih zrnaca	133,00—119,63
Ledčasta tuka	2,43— 4,30
Tekućega tuka	1,31— 2,27
Izvadina vinovicom	1,79— 1,92
Izvadina vodom	1,26— 2,01
Soli lužnata osnova	8,37— 7,30
Zemljenih soli i željezna kisa	2,10— 1,41
Gubitka	2,40— 2,59
	1000—1000

Upoznavši se tako, ako i u kratko, sa sastojinami krvi, neće s gorega biti, ako se upoznademo sa životom svojega ustroja, sa životom svoje krvi.

Bit će tomu jedva dviesta godina, što je odkriveno, da krv nije puki sok. — Malpighi, talijanski liečnik, bijaše prvi, koj je sitnozorom opazio ne samo tek krvi u tanahnih cjevčicah (sl. X.), već je zamietio i krvna zrnca. Krvne stanice, što ih je odkrio Malpighi, proučio je potanko najprije Hewson. [1]) Nu sveobći nazori Malpighieva doba nebijahu prijatni tumačenju

[1]) Experimental Inquiries. London 1774—1777.

Digitized by Google

ovoga iznašašća, s toga su Hemeovimi, Bauerovimi, Prevosta-ovimi i Dumasovimi krivimi tumačenji postala Hewsonova, naravi posve vjerna, opisivanja krvnih stanica temeljem najčudnovatijih i najnevjerojatnijih tumačenja nauka o krvi. [1])

Pogrješna predstavljanja onoga doba razširiše malo po malo mnienje, da imade gotovo u svih tekućinah, dakle ne samo u čovječjih sokovih, već i običnoj vodi nekih živih tjelesa. Još i sada veoma je razprostranjeno mnienje, da imade u svakoj kapljici vode nebrojena množina malenih bića, koja vodom pijemo.

Tko tako misli, vara se. Studena je svježa voda i pod sitnozorom čista, te u većini sokova našega tiela neima ili nikakovih, ili samo slučajno u neznatnoj kolikoći inorodnih tjelesnih čestih. Drugačije je kod krvi, jer ove neima bez tjelesaca. Tek ovakovimi tjelesci postane krv krvlju, dočim bi bez njih bio prost sok, jasna tekućina bez svake masti.

Naša, kaò i svih kralježnjaka, krv je ervena i to s toga i dotle, što i dokle u njoj ima krvnih zrnaca.

Krvna zrnca nalikuju na maljušne plosnate oble kolutiće, koji su na obiju svojih plosnicah nešto utisnuti (sl. II.).

Po prilici 1500 ovakovih krvnih stanica jedna na drugoj i 3—400 njih jedna do druge zauzimlju prostor jedne linije.

U jednom kubičnom milimetru mužke krvi ima oko 5, a ženske 4½ milijuna ovih krvnih stanica, a u cieloj krvi odrasla mužkarca oko 60 bilijuna.

Najveća su krvna zrnca u vodozemaca (amfibija), a osobito u močarile (Proteus anguinis), što se u postojnskoj spilji nalazi, u kojega su ta zrnca $^{1}/_{80}$ do $^{1}/_{40}{}'''$ dugačka.

U obće se može reći, da se nalaze ponajveća krvna zrnca u golih vodozemaca i to su kod dvoživaca, koji se preobražuju, veća dok su nepreobraženi, nego u stanju preobraženu. Tako su na pr. zrnca u krvi mrmoljaca (mladih nepreobraženih žaba) tolika, da ih dobro oko može vidjeti kako kolaju škrgami. Manja su krvna zrnca u riba, još manja u ptica.

P r i j e nego što je englezki liečnik H a r w a y g. 1628. odkrio kolanje držahu g i b a n j e k r v i z a n j e n i ž i v o t. Nu gibanje, kako se od onda znade, nije život krvi, već samo sredstvo k životu; gibanje je samo po sebi djelo živućega srca (kako ćemo to niže dolje obširnije razložiti), jest gibanje mišice, jer je srce naša najsnažnija mišica.

Nu krv nije ipak samo tekućina, mekanički gibana; imade i pravi život krvi, nutarnje živo gibanje protivno samo izvanjskomu obćenomu gibanju.

K r v nije samo tekuća masa tvarî, mienjajućih se u tielu, nije samo put prometa, v e ć u n j o j i m a z a j e d n o m a r l j i v i h p o s l e n i k a, b e z k o j i h n e b i m o g l o b i t i p r o m e t a.

O v i s u p o s l e n i c i k r v n a z r n c a.

---

[1]) Vidi o tom E. H. Webera i Henle-a, R. Wagner „Zur vergleichenden Physiologie des Blutes“ Leipzig 1833. — L. Nasse. Das Blut in mehrfacher Beziehung physiologisch und patologisch untersucht, Bonn 1836. — Le Canu études chimiques sur le sang humain. Paris 1837. — C. Fahrner. De globulorum sanguinis in mammalium embryonibus atque adultis origine. Turici 1845. — Landis. Beiträge zur Lehre über die Verrichtungen der Milz. Zürich 1847. — E. H. Weber. Ueber die Bedeutung der Leber für die Bildung der Blutkörperchen, Zeitschrift für rationelle Medicin. 4. Band pag. 160. Kölliker, daselbst. — Donders et Moleschott, Holländ. Beiträge, III., pag. 360. — Friedberg. Histologie des Blutes. Berlin 1852. — In Wagners Handwörterbuch der Physiologie, Artikel „Blut“ von Nasse. — In Todds Cyclopaedia of Anat. and Physiology. — In Gerlachs Gewebelehre. 2. Auflage pag. 34. et seq. Artikel „Blut.“

Digitized by Google

Nuder da prije svega promotrimo i proučimo r a d, krvnim zrncem u našem ustroju odredjen, da ih sliedimo po krvnih stazah našega tiela; da pobliže zavirimo u način, kojim se tjeraju krvna zrnca krvnimi stazami u našem ustroju i da napokon potanje razaberemo mikroskopični sastav i u pravo biće krvnih zrnaca, nebismo li mogli poslije svega toga konačno shvatiti s jedne strane p o j a m o t i h p o n a š ž i v o t t o l i v a ž n i h t v o r i n a h, a s druge strane o p r a v o m ž i v o t u k r v i i u p l i v u k r v n i h z r n a c a n a o v a j p o s l j e d n j i.

Glavni je posao krvnim zrncem opredieljen u našem ustroju p r i e n o s (transport) p l i n o v a, t. j. krvna zrnca posreduju u primanju kiselika iz uzduha za našu krv, te ju kiselikom snabdjevenu dovode ukupnomu ustroju. Glavni je dakle posao ovih tvorina taj, što ga u konačnom posljedku jednom riečju zovemo d i s a n j e m.

Sliedimo sada nešto pomnjivije krvava zrnca po krvnih stazah u našem ustroju. Nu da to uzmognemo učiniti s dobrim uspjehom, valja nam prije s nekoliko rieči napomenuti nešto o anatomičkom sastavu našega srca i o sili, kojom krv po našem tielu kola.

Srce je šuplje, mišičavo tielo, svojim temeljem okrenuto gori, a šiljkom doli i to nešto na lievo i koje tako leži izmedju obiju plućnih krila.

Pomislimo si koje šuplje tielo nalik na čovječje srce, pregradjeno uzduž na dvie pole od dna do vrha, to imademo dva prostora; pomislimo si ova dva prostora poprieko opet pregradjena, to imademo u tom tielu četiri prostora i to dva po dva jedan iznad drugoga, dakle dva lieva i dva desna.

Ona d v a d o l n j a p r o s t o r a, koja sačinjavaju vršak srca, zovu se k l i e t k e s r c a, a ona d v a g o r n j a p r o s t o r a, koja mu sačinjavaju temelj, zovu se p r e d n j e k o m o r i c e ili p r e d s r d j a.

Pomislimo si dalje, da iz desnoga prostora (desne klietke) izlazi ciev, koja dovodi krv plućam, a iz lievoga dolnjega prostora (lieve klietke) ciev, koja razvodi krv po svih drugih udovih tiela; zatim predstavimo si, da u lievi gornji prostor (lievo predsrdje) utiču četiri cievi, koje dovode krv, dolazeću iz pluća, te napokon da u desni gornji prostor (desno predsrdje) utiču dvie cievi, koje dovode krv, vraćajuću se iz svih ostalih česti tiela k srcu — i mi smo si pribavili one bitne pojmove, što ih neobhodno svakomu treba, tko hoće da pravo shvati kolanje (cirkulaciju) krvi u našem tielu.

Sada da vidimo silu, koja krv našim tielom tjera.

Znajući sad već, da je srce šuplje, mišičavo, u četiri prostora razdieljeno tielo, valja nam dodati, da se dok živimo, oba doljnja prostora vazda stežu (systole), a u isti čas oba gornja razširuju (dyastole) i protivno, da se opet sliedeći časak oba dolnja prostora razširuju, a oba gornja stežu. Promotrimo bar malo dublje posljedke ovoga stezanja i raztežanja našega srca.

Već se je odavna znalo, da sila, koja krv po našem tielu tjera, dolazi sa stezanja srca. Nu dugo se nemogoše složiti u tom: d j e l u j e l i s r c e k a o s i s o s t r o j (Saugpumpe) i l i k a o t l a k o s t r o j (Druckpumpe) i l i k a o o b a z a j e d n o. Shvatimo li točno djelovanje srca, to ćemo morati zaključiti, da srce u isto vrieme, kad se giblje (systole i dyastole), djeluje i kao tlakostroj i kao sisostroj, što ćemo iz sliedećega razabrati moći. Pomislimo si srce u čvrstu kutiju tako zatvoreno, da nemože uzduh do njega (kašto i jeste sa srcem, jer je zatvoreno u svoje obsrdje (Herzbeutel), to moramo priznati, da se objem šupljih prostora samo dizanjem i padanjem pregradka izmedju klietke i predsrdja izmjenice povećava i umanjiva, tim će dakle za sistole klietaka padati pregradka, te će kao čepalj u cievi stjerati krv u kucavice (odvodnice), umah zatim nastane diastola klietaka, sad će se ista pregradka, jer se zaklopci (t. j. sprave, koje otvaraju i zatvaraju cievi srca)

Digitized by Google

uslied tlaka od krvi dolazećega otvaraju, povući prieko krvi, što se je kod sistole sakupila u predsrdjih, te će se sada klietke s nova napuniti krvlju te će prijašnji postupak moći opet početi.

Iz gore rečenoga se vidi, da srce djeluje ujedno kao sisostroj i kao tlakostroj, jer spuštanje pregradke opremljuje krv u odvodnice, a zajedno usisava isto toliko krvi iz privodnica u predsrdja.

Upoznavši se tako sa sastavom srca, kao i s glavnom krv tjerajućom silom, možemo sad već sliediti krvna zrnca stazom, kuda ih krv po našem ustroju nosi. Krv (dakle s njom i krvna zrnca, kao njezina bitna sastojina) teče iz srca i to iz desne klietke u pluća, te prima ovdje iz zraka, što nam je disanjem dospio u pluća, kiselik. Napuniv se kiselikom, vraća se krv u lievu klietku srca, koja ju uslied stezanja našega srca tjera u privodnice i ovimi u sve česti površine i unutarnjosti našega ustroja. Tim načinom dolazi krv u najmanje čestice našega tiela, te im više ili manje odaje svoj kiselik, što si ga je dobila u plućah, uzimljući u isto doba zanj na uzdarje drugu vrst plina, naime: ugljičnu kiselinu.

S pribranom ugljičnom kiselinom vraća se krv odvodnicami u desnu klietku srca, odkle se nanovo tjera (kako to već gore spomenusmo) u pluća, da ovdje zamieni svoju ugljičnu kiselinu za kiselik i da taj povrativ se u lievu klietku srca kod buduće systole predade našemu tielu te zanj i opet primi ugljične kiseline. Tim dakle predaje krv za kiselik, što ga prima u pluća, ugljičnu kiselinu, koja se s izdisanim zrakom povraća u izvanjsku atmosferu. To je ono jednostavno djelovanje u našem ustroju, što ga svi mi poznajemo i „kolanjem krvi“ nazivljemo.

Kod najniže organiziranih životinja učestvuje svekoliko njihovo cievlje kod kolanja krvi, i to sredstvom neke vrsti crvljega gibanja (motus peristalticus) tako, da svako stezanje napreduje duž ciele cievi. Kod nešto više organiziranih životinja je crvlje gibanje ograničeno na jedan dio cievlja, kao na pr. kod crva (pijavica). Kod ovih se nalaze s obje strane tiela stezave cievi, koje su mnogimi anastomozami u medjusobnom savezu, te se izmjenice stežu i tim načinom tjeraju krv sad s desna na lievo, sad s lieva na desno.

Ovaj se način kolanja krvi nalazi kod svih životinja nekralježnjaka te samo kod jednoga kralježnjaka, najnižega svoje vrsti (amphioxus lanceolatus). Ovaj se način kolanja krvi zove bibavicom (fluctuation). Kod najviših stupnjeva organizacije životinja nalazimo pokretnu silu ograničenu na veoma malen dio cievlja, te je ovaj maleni dio prema tomu veoma mišičav. Taj maleni dio cievlja zove se srce. Ovako kola krv u svih kralježnjaka izuzamši gori navedenoga amphioxus lanceolatus.

Iza toga, što navedosmo, možemo već sad pristupiti k razmatranju krvnih zrnaca, ovih malenih tvorina, nu velikih i marljivih poslenika oko našega života, koji jedini izvode za naš život toli važnu izmjenu plinova. Svako je krvno zrnce (što ga u kratko zovu i krvnom stanicom) kao svako organičko počelo, izvorom svojim stanica. Kao stanica, sastoji se iz zrna (jezgra) oboda i sadržaja izmedju zrna i oboda (sl. IV.).

Svi kralježnjaci, osim sisara imaju zrna u krvnih stanicah, kod sisara neima zrna, te se samo vidi plosnati mjehurić, a u njem elastičnom opnicom zaodjevena prilično gusta tvar. Kod ptica, vodozemaca i riba su krvne stanice eliptički kolutići, koji su u sredini uzvišeni, jer kriju u sebi zrna.

Sa staničine tjenice (oboda) postaje spoljašnji oblik krvnomu zrncu, te je njom i nutarnja njegova tvar zatvorena; ta tjenica dakle čuva za neko doba obstanak počela. Tjenicu ovu mogu neke stvari prodrieti, dočim ona druge opet uzbija, dakle ona štiti nutarnju svoju tvar od mnogih pogubnih upliva, kojimi bi bila inače izložena.

Digitized by Google

Nu najvažnija je za pravu svrhu krvi tvar krvnih zrnaca. Ova tvar ili sadržaj krvnih zrnaca je masa, koja je u velikom crvena i s koje dolazi mast nesamo krvi, već i površine našega tiela, osobito rumenilo ustnica i lica. Ove crvena masa sastoji se sa svakovrstnih drugih osebina ponajviše s pravoga krvnoga mastila, što ga zovemo haematin ili krvno crvenilo (te ga već poznademo iz uvoda), a haematin je ona tvar, koja prima kiselik iz udisana zraka i koja proizvodi promet plinova.

Haematin, ovo mastilo krvnih zrnaca, može se kristalnim putem izvaditi iz krvi čovječje i različitih kralježnjaka, izim ptica, u slici tako zvanih krvnih kristala: haematina, haemina i haematoidina.

Pomnjivim Funkeovim, Lehmannovim, Kundeovim, Teichmannovim, Rolettovim iztraživanjem imademo zahvaliti, da što potanjega znamo ob ovih zanimivih tvorinah naše krvi, koje kristalizuju u različitih oblicih, u prizmah, četvorcih, šestouglenih pločah i romboedrih (vidi sl. V, VI, VII, VIII, IX).

Tim su krvna zrnca, dokle god drže i čuvaju krvno mastilo, i dokle god ovo ostaje u svom naravnom položaju, prava dihala (Respiratoren) tiela.

Dieleći različite ovršbe krvi medju živuće elemente, pripada krvnim zrncem izključivo obavljanje dihanja (izmjenjivanja plinova). Da ga pako uzmognu obavljati, treba da su postavljena na ono mjesto, gdje mogu raditi, te mogu i potrebita gradiva za djelo imati.

To je smisao kolanja krvi.

Svaki put kad dahnemo, provaljuje izvanjski uzduh većimi prolazi (ustima ili nosom, jabučicom i dušnikom) u pluća. Pluća si pako moramo predstaviti kao sustav sve tjesnije i tjesnije sabijenih, žilicami propletenih a ogranci živaca slabo providjenih cievi, te su kao što i žilice medjusobno savezane spojilom, kojim se opet posve na kraju nalaze malene vrećice, tako zvani plućni mjehurići (vesiculae aereae).

Kako je već rečeno, dospjeva izvanjski uzduh svaki put, kad dahnemo, u naša pluća i prodire napokon tja do spomenutih malenih vrećica — plućnih mjehurića.

U plućnih mjehurićih biva tada izmjena plinova tim, što krv zasićena ugljičnom kiselinom, tjerana iz desne klietke srca napried kroz pluća i dovedena u plućnih mjehurićih ponajbliže zraku, predaje ugljičnu kiselinu, a prima kiselik.

Evo u čem se sastoji biće te izmjene plinova. U stieni malenih plućnih mjehurića imade pod nepodpunom zaštitom posve tanahne staničevine vlaskovica (Capilaren) u tolikoj množini, da su prostori, koji izmedju njih ostaju, jedva toliki, kolik je prostor, što ga zauzimlju same ove krvlju napunjene vlaskovice.

Najveća se množina krvi ovdje u plućnih mjehurićih sastaje s udisanim uzduhom i ugljična kiselina prelazi iz krvi u zrak, dočim zajedno krvno crvenilo (haematin) u krvnih zrncih privlači kiselik iz zraka.

Svaki odah obnovljuje zrak i privodi krvi nove množine kiselika iz izvanjske atmosfere.

Iz dosad navedenoga sliedi važnost poslovanja krvnih zrnaca, pa budući da nebismo bili bez sitnozora nigda upoznali krvnih zrnaca čovjeka, tim si pako nebismo bili znali nikad toli jasno protumačiti jedan izmedju najznamenitijih i najbitnijih uvjeta našega života, s toga se i u tom pogledu vidi, koli dragocjeno iznašašće je sitnozor i kako su važna njim proizvedena iztraživanja i za praktičan život.

Svaka čest tiela, koja ima i nadalje svoj rad obavljati, treba uviek nova kiselika, ili da rečemo točnije, uviek nove krvi, u kojoj ima kiselika.

Digitized by Google

Kao što se duši čovjek, čim mu se otme mogućnost disanja; isto tako se duši i pojedina živuća čest, čim neprima više od krvi kiselika, čim nemože više disati.

Izkustvo nas uči, da se usljed oskudne dopreme krvi u moždane, radi začepljenja dotične cievi, ukazuju pojavi posve slični onim, što se pojavljuju kod „kaplje“, koja se osniva na tom, što se krv prolije u moždane, jer skoro u isti čas, kad se začepi dotična ciev, izčezava već i osjećanje, volja i sviest.

Kao što s moždani, biva i s mišicom. Čim se stegne koja mišica, krenuvši n. pr. rukom ili nogom, ili drugom kojom češću tiela, to te mišica udiše, uslied toga stezanja, kiselik.

Začepi li se pako ciev, koja mišici dovodi krv, to je mišica prestala ovršbu nastavljati; ona je mrtva. Nu svakolika doprema kiselika nekoristi ništa za proizvadjanje života, ako dotično udo već nežive; istina, i mrtvo udo prima kiselik, koj mu se ponudja, nu zato nežive, već baš protivno: ono se razpada, gnjije.

Kiselik u ostalom radi jednako u oba slučaja; on nečini života, već rastavlja, jer se može život uzdržati jedino neprestanim rastavljanjem (slučivanjem kiselika), razorivanjem substancije (t. j. našega ustroja), koja se opet naknadjuje novom dopremom.

Posljedak svake funkcije našega ustroja jest mekanička u njem promjena. I krvna zrnca, marljivi ovi poslenici, umore i unište se napokon, t. j. ona se razpadaju, a iz raztvorenih tvari krvnega crvenila postaju mastila žuči; tvari, koje nisu tielu od nikakove koristi više, pošto su ovršile svoj životni posao, izlaze iz tiela.

Odakle dobiva krv novih stanica? Je li sama dovoljno plodna, da svoju iztrošenu snagu nadomjesti? Nipošto; krv se netvori nigdje na istom mjestu; krvna su zrnca stranci na stazah, kojimi se amo tamo gone; iseljenici, koji si nigdje više nenalaze domovine, koji na putu propadaju.

Imade li se dakle krv nadomještati, to joj treba uviek nove dopreme krvnih zrnaca i to tim više, čim ih više gine.

Sam gubitak mora biti uzrok novomu tvorenju.

Pa tako i jest. Poslije najvećih gubitaka može se krv u prijatnih inače okolnostih, često u veoma kratko vrieme nadomjestiti. Nu čim se nadomješćuje? Obično se misli, da to biva hranom, jer se govori: dajte mu samo dosta jesti, pa ga pustite, da se što više naužije dobra mesa, te će već dobiti krvi. Moguće, nu meso samo nije dovoljno.

Mnogi, kako to možemo vidjeti svaki dan, bliedi sve više i uz najbolju hranu; a najviše s bliedobolje (Bleichsucht) stradajućih ljudi imade, kako je poznato, upravo u najboljih kućah, te je tim jasno, da bliedobolja nije bolest izključivo ubogih i gladujućih ljudi.

Isto tako nije dovoljna nikakova druga substancija sama.

Odkako se znade, da imade u crvenilu krvi neka stanovita množina željeza, počeli su sve više i više liečiti oskudicu krvi željezom, nu ni to neće uviek da koristi. Kad bi se mogla krvna zrnca prosto sastaviti iz svojih sastojina, na neki način pomoliti se poput ledaca iz ostaline, tad bi se to dalo postići; nu tomu nije tako, jer svaka životinjska stanica treba svoju prvobitnu tvorinu, iz koje se izvadja.

I krv imade prvobitnu svoju tvorinu, a to su neke žliezde (Drüsen), najme sljezena i mezgovne žliezde (Lymphdrüsen); oni maleni organi, što su raztrešeno namješteni na različitih mjestih tiela, n. pr. u pazuhu i u velikih šupljinah tiela. U mezgovnoj žliezdi postaju uviek nove stanice, koje se

Digitized by Google

s mezgovnom tekućinom dovode krvi. Mezgine su stanice pako one iste, s kojimi smo se već upoznali u krvi kao stanicami bez svake boje (v. sl. III).

Krv je dakle odvisna od mezge i od mezgovnih žliezda. Bolesti ovih žliezda imaju velik upliv na naš najplemeniji sok. U najobičnijoj bolesti žliezdâ, u tako zvanih gukah (Skropheln) gubi krv obično brzo crvena krvna zrnca, te uz najveću pomnju i najbrižljivije nastojanje nemogu se prvobitni organi krvi na toliko oporaviti, da krv dodje u valjano stanje.

„To je život krvi: velika poviest puna promjena, patnja i djela, nu vazda vele važna po svaki pojedini dio, kao i po cielost našega tiela.“

Na mnogih točkah tiela leže mezgovne žliezde raztrešene tako, da pojedina hrpa može ostati na miru, pače može i izpasti, pa se tim ipak neprekine stvaranje novih elemenata. Hrana, piće, zrak i toplina, trvenje i udarac pobudjuje mezgovne žliezde na povišenu djelatnost. Preveliko ipak draženje proizvodi bolest: žliezda otiče, djelatnost joj se izvrgava a krv boluje, s toga je njega kože, staranje za slinavice (Schleimhäute), izbor ne odviše dražljivih jela i pića, toli važno nastojanje upravo u ono doba, gdje se mladi čovjek najbolje razvija. Pošto su pako zrnca već prispjela u krv, valja se brinuti ponajviše za to, da se promet plinova neprekine.

Ugljična kiselna neizlazi samo plućima, već ponešto i kožom; s toga je veoma važno, da se koža drži čista pranjem i kupanjem, te da se draži svježim zrakom i studenim.

Nu najvažnija su ipak pluća, jer se upravo u plućah ponajviše prima kiselik, te se mora upotrebiti sve moguće na to, da bude ovo primanje čim većma moguće podpuno. Dvoje je uz to osobito važno. Plućni mjehurići se napunjuju zrakom uslied djelatnosti mišica; one mišice, koje uslied svoga položaja ponajviše podupiru disanje, razširuju grudište i sile t i m zrak, da provaljuje u pluća.

Ako disanje budi neprikladnim odielom priečimo budi dugotrajnim siedom stezamo, ili ako se nenaučimo kako valja upotrebljavati mišica disanja ili ako neimademo u svojoj vlasti gimnastiku prsiju, to sve drugo ništa nekoristi. Ekonomija tiela ostaje onda za uviek nepodpuna; pa ako se koje čim za nevolju i uredi, to će ju svaki iznimni slučaj opet smesti.

Nu i najveća sloboda i najbolja gimnastika prsiju nevriedi mnogo, ako nevalja zrak, ako u njem neima dovoljne množine kiselika ili ako ima protivno u njem i štetnih stvari. Izmedju plinova, kojih može u zraku biti, ima i takovih, koji su si pozitivno ili negativno štetni, t. j. takovih, koji nisu kadri naknaditi zraku oskudice kiselika. Medju prve spada ugljični kisac (CO), medju druge ugljična kiselina i dušik. Ugljični kisac je plin, koj se samo razvija, gdje gorivo radi zapriečena pristupa atmosferičkoga uzduha nemože podpunoma goriti, več samo tinja, kao što se to često puti dogadja u naših pećih. O v a j j e p l i n p r a v i p r a v c a t i o t r o v, te je s toga opasan za čovjeka, i druge plućima dišuće životinje, što se staplja s krvnim crnilom, nalazećim se u krvnih zrncih, kao što i kiselik, a kad se je jednom spojio, neda se više iztjerati iz njega.

Svako krvno zrnce, koje je, primivši ugljična kisca, otrovno, nemože više služiti disanju, te je izgubljeno S toga je već i nešto malo ugljična kisca veoma opasno.

Nu i oni drugi više negativno opasni plinovi, rado se skupljaju u zraku, osobito u zlo ventiliranih stanovih i posleničkih dvoranah, te nedadu plućima podpuno disati. Zato su krvne i plućne bolesti mnogobrojnije u gradovih nego na selu, zato bliede i venu ljudi uza svu ugladjenost života; zato biva veći pomor usuprot svemu napredku u domaćih udobnostih.

Digitized by Google

Gimnastika i marljivo vjetranje stanova veliki su regulatori i uztuci svih nevolja. „Bez njih boluje krv, bez njih propada život, bez njih dobiva smrt sve veći plien i grozničavo djelo naše civilizacije samo pospješuje propast naraštajâ“.

II. Kritika.

1. Esposizione di rapporti fra la Repubblica Veneta e gli Slavi Meridionali, brani tratti dai diarj di Marino Sanuto esistenti nell' i. r. Biblioteca ad S. Marco 1496—1533. Volume I. 1496—1515. Venezia Tipografia del commercio 1863 in 8. di 476 pag. (sakupljeno i izdano trokom družtva za povjestnicu jugoslavensku u Zagrebu).

2. Popis akta prinadležećih k istorii Srba i ostalih jugoslavena, naodećih se u c. k. Mletačkom generalnom arkivu. — Glasnik Družtva Srbske Slovesnosti. Svezka X. str. 1—158. Srbski Spomenici Mletačkog Arkiva, prepisao Dr. Janko Šafarik (Monumenta Historica Serbica Archivi veneti). Glasnik. Svez. XI. str. 317—462 (1225 — svib. 1350). Svez. XII. str. 1—396 (srp. 1350 — ruj. 1419); Svez. XIII. str. 1—282 (ruj. 1419 — kol. 1430); Svez. XIV. str. 1—232 (ruj. 1430 — lip. 1463); Svez. XV. str. 139—248 (lip. 1463 — list. 1488, s dodatkom raznih akta docnije dobavljenih).

I. Predlogom *Ivana Kukuljevića Sak.* slavno *Družtvo za jugoslavensku povjestnicu* u Zagrebu zauze se, ima nekoliko godina, natiskati malo po malo izvješća i sve druge crtice povjestničke, tičuće se Jugoslovjena, koje se nalaze u gorostasnom dnevniku Marina Sanuta (1496—1533), koji plemić i dostojanstvenik republike mletačke, te takov (*Savio agli Ordini* v. str. 50.) da su mu svi spisi službeni morali kroz ruke proći, bješe u stanju o svem se točno obaviestiti, te i goln istinu napisati. I doista o tom se jasno osvjedočiti možemo i na prvi pogled te njegove dragocienjene knjige, gdje se večešto navode i od rieči do rieči izvorna službena i diplomatička dopisivanja, te još kadkada slovno ili skraćeno i sami zaključci vladajućih organa u Mletcih i inudje. Zato ovo znamenito i neizcrpivo vrelo mletačke a i naše poviesti zaslužuje bezkrajno pouzdanje povjestničara; tim veće, što iznosi fakta koristna i štetna, pohvale ili ukora vriedna, isto svoje otačbine tako i drugih oblasti, uviek prosto kò što su mu pred oči padala, bez ikojega primiećenja ili promotrenja iz svoje glave. Nije se dakle čuditi, ako li su se dan danaska mnogi narodi, s kojimi se je u ono doba republika mletačka u tiesnih odnošajih nalazila, pobrinuli prepisivati i izdavati onu stranu dnevnika Sanutova, koja njim pripada; te je velike pohvale vriedno i ovo naše slavno *družtvo za jugoslavensku povjestnicu*, koje se je isto tako velikim troškom poprimilo istoga rada, i gosp. Josip Valentinelli, knjižničar Markove biblioteke u Mletcih, koji je blagorodno privolio toga se izdanja poduzeti na sve to veću korist naše jugoslovjenske poviesti.

Od dnevnika Sanutova obstoje sada dva rukopisa, naime *izvornik* (vlastoručno pismo) u c. k. tajnom arkivu dvora i države u Beču, tamo prenešen iz Marciane, valjda da se bolje čuva; i *priepis* njegov u LIX debelih svezaka na velikom listu u istoj Marciani (*Append. ai Mss. Ital.* Class. VI. codd. 419—477). Izvorni rukopis tajnoga arkiva u Beču radi drevnosti, skraćanja paleografičkih, izgovora mletačkoga, u kom je djelo napisano, i nejasna uviek načina u pisanju, nije za svakoga; a priepis marcianski sasvim je jasan i čitljiv, te svaki ga može lasno upotrebiti.

Družtvo zagrebačko povjerilo je skupljenje i poredjenje materiala Sanutova dobro poznatomu Josipu Valentinelliu, koji je mnogo zaslužio pred našim narodom i još drugimi djeli iz njegova pera potekavšimi na korist naše knjige, a navlastito književne i političke poviesti. Valentinelli dao je dakle prepisati iz dnevnika Sanutova sve što spada na jugoslovjensku poviest, te je to sve uredio, a i već izdao prvi svezak, koji zauzima doba od g. 1496—1515; što ostaje, najme od g. 1516—1533, do mala će i to ugledati bieli sviet u drugom svezku. Doba je ovo od velike važnosti, navlastito za našu hrvatsku poviest. Samostalnost ugarske krune biesnošću nutrnja neskada silno se ori, a Hrvatska, razderana od svojih nesložnih velmoža i na veliku pogibelj da padne u šake turskoga bjesnila i usilstva, traži pomoć drugdje još prije pro-

pasti ugarskoga priestola. Uprav za tada ostaje nam prem malo izvora povjestničkih, te tim postaje za nas još dragocienije i važnije djelo Sanutovo. S toga mi se čini, da se je morala sva skrb uložiti, neka ovo izdanje bude što je moguće više točno i savršeno. No moram bez okłevanja izpoviediti, da se u tom nije nipošto stavila ona pomnja, koja se je očekivati mogla i morala. Rukopis mletački Sanutov pored sve svoje jasnosti u pisanju, drži u sebi puno kvara. Ne samo često je prepisatelj krivo shvatio rieč ili cielu izreku, no jošte velečesto je s nepomnosti i ciele komade propustio. Takovih pogrješaka ima sjaset, a to je već dosta poznato u Mletcih i inudje; te sam se doisto jako začudio, vidiv knjigu pod tiskom, a izvadke njeno po izvorniku bečkom nepopravljene.

Prvo nego se je družtvo za povjestnicu jugoslavensku zauzelo ovoga rada i izdanja, nalazeć se u Beču i polazeć za dvie godine svakdano c. k. tajni arkiv navlastito da prepišem povelje latinske dubrovačke, tu valjda iz Dubrovnika prinesene za spasiti jih od ondješnjih trešnja, dodje mi u ruke i djelo Sanutovo, te pazeć preveliku važnost njegovu za jugoslovjensku poviest, odmah se stavih, da prepišem sve, što je u njem o naših stvarih. No došav do g. 1501, slučajno me obaviesti sam moj prijatelj zgor pohvaljeni Valentinelli, da se on već latio toga rada u Mletcih po nalogu družtva zagrebačkoga; to me je naravno od te vele težke radnje obustavilo. Sravnjujući sada ono šest godina moga prepisa iz izvornika Sanutova sa onim što se tiskalo iz priepisa mletačkoga, to većma sam se osvjedočio, da ovaj mletački priepis jest upravo nesavršen i velečesto pokvaren.

Jedna od najvećih pogrješaka, što ja nalazim u izdanju družtva zagrebačkoga, jest, što je u njem izostavljen datum, koji u izvorniku stoji na čelu svakoga komada ili ulomka, te označuje dan ili kad se je stvar odlučila u vieću mletačkom, ili kad je pismo izvanjsko stiglo u Mletcih i protokolirano bilo, ili kad je sam Sanut dočuo stvar, o kojoj pripovieda. Ovo je kadkad od velike važnosti pošto u dotičnom ulomku često nema drugoga data, iz koga bi se dalo točno upoznati, na koji dan navedena stvar spada. A mislim i to, da se je s toga data i knjiga Sanutova prozvala dnevnikom.

S druge strane nije se ni kronologija mletačka zadržala, što navlastito u izdavanju mletačkih spisa nebi mogao nikako odobriti. U izdavanju starih spomenika nije dopušćeno ništa promieniti ni u samom izvanjskom obliku; a i ako se koja promjena izkaže potrebita, onda se mora to svakojako napomenuti za odstraniti i ma koju sumnju svojevoljnosti izdavateljeve. Dobro je poznato, da je mletačka godina počimala prvim Ožujkom; te s toga, kad nema izvorne slike u spomeniku mletačkom, odmah nastaje sumnja, jeda li je izdavatelj dobro proračunao i sravnao mletačku po sadašnjoj godini, ili smiešao spomenike na način kô što ćemo malo kašnje opaziti. Vidit ćemo, velim, da još danas sami Mletčani u tom težko grieše. Mi pako imamo u arkivu mletačkom dosta izvornih službenih vrela, odakle crpiti našu ondašnju poviest; te da se je sačuvao izvanjski oblik i u spisih Sanutovih, bilo bi doisto puno lašnje s ovimi sravnjivati spomenike u tom arkivu pripisane.

U izdanju družtva zagrebačkoga često se navode takove stvari, koje nikako nebi mogle tu imati mjesta; što očevidno svjedoči, da se je pri poredanju kroz prste gledalo. Na pr. (str. 22.) *Vene S. Zantino Pizamano venuto Podesta di Chioza et dise li acadeva dir poco per eser Chioza Veniexia et quale tera ha d intrada duchati XV milia de pizoli ma e mal governada: poi queli di Chioza sono poveri item dixe di le palade e dil porto fo laudato dal Principe;* Što vriedi za nas taj ulomak? — S druge strane često dolaze obširna izvješća, koja su se mogla skratiti na malo rieči, čim predmet njihov ili je sasvim neznatan ili prem malo hasni.

Kadkada se mienja sam izraz narječja spisateljeva; na pr. st. 14. red 24 *vogliono,* mjesto *voleno*; str. 15. red 28. *propinquo,* mj. *propincho*; str. 15. r. 31. *sanzago,* m. *sanzacho*; str. 15. r. 35. *muragja,* m. *muraia*; str. 15. r. 16. *spendeva,* m. *spendera* itd.; — a mnogokrat to mienjanje kvari sam smisao, n. pr. str. 15. red 20. *quele,* m. *queste*; str. 19. red 16. *Crovacia,* m. *Crovavia* (Corbavia); str. 20. red 34, *mia 4,* m. *mia 7*; str. 20. red 35. *menato via animali grossi,* m. *menato via anime 5 e animali grossi*; str. 22. red 15. *sono,* m. *sano*; str. 22. red 18, *capi,* m. *capitani*; str. 24. red 17. *Ljmphonie,* m. *lympthonie*; str. 24. red 22. *Dny,* m. *Dominij*; str. 25. red 17. *Charbego,* m. *Charcego* itd.

Još ću jednu napomenuti, a to mi se čini da je i poglavita mana ovoga izdanja, najme da često se izpuštaju stvari, koje ili imaju za našu poviest ne manje vriednosti od navedenih ili su s navedenimi tako tiesno skopčane, da se bez njih razvijanje čina tu spisana sasvim ukida. Uzeti ću doba od Studenoga 1498. tja do Lipnja 1499, te ću dokazati moje tvrdjenje nekojimi primjeri.

Za to doba manjkaju u izdanju Sanutovu sliedeće važnije čeati:

1498. 2. Studen. Budu sabrani *in conseio* Bernardin Loredan i Nikola Dolfin za sindike (razsudnike) *in puia,* gdje je tada republika posjedovala nekoliko gradova, *et da Corfu in qua,* dakle i za Dalmaciju; nagradom od 800 dukata, ali da ovrše svoju službu u tri mjeseca najdalje.

„ 4. „ Andrija *Cabriel* kaže *in colegio,* da, vraćajući se iz Krete, polazi Korčulu *„e che quel conte alvixe balbi voria haver le 30 et 4 per cento per fortificar quella terra; vene a Zara et vete il corpo di san symion belissimo et quelli cittadini*

Digitized by Google

si doleva di questo corpo si dicea esser qui a san symion, pregando la signoria provedesse.

1498. 20. Stud. Naputak Andriji *Zankanu*, koga je republika u to doba odpravljala k Sultanu, gdje se dodaje i to: „*item rechieda li danni fati per turchi over macharossi* (mjesto martolossi) *a Spalato, Trau e Sibinicho.*"

„ 23. Prosinca. Franjo *Querini*, upravljatelj kotorski, javlja 30. listopada, da ne prima soli iz Krfa, a da je od nje u Kotoru velika nužda, pošto su one soline u turskih rukah; a 5. Studenoga piše: „*come quel subassi di terra negra (crne gore) voleva Santa Trinita et le saline fo dil Zernovich. li havea scrito una letera molto minatoria che non debi mandar per quella via per esser dil signor suo gran imperador, et manda la copia di la letera li ha risposto in bona forma. Tamen non sa che farssi, et al primo dil mexe firis bei erra venuto a Scutari lo mandera a visitar et presentar per tegnirlo benivolo.*"

1498. 15. Siečnja (more veneto). Došav glas, da se Turčin sprema na rat, odlučuje se, da se oboruža jedno 30 galija, najme 10 iz Mletaka, 10 iz Apulije, Dalmacije i Krfa, a 10 iz Kandije.

„ 31. „ (m. v.). Bje pročitan danas *in colegio* dopis Arsenija Dieda, kneza šibeničkoga, od 10. Siečnja, u kom se veli, da početkom prošloga mjeseca vojevoda bosanski *robo una villa a quelli confini ditta zirnichi: et er eri* (priekojučer) *a far del di quel sanzacho di narenta con zercha 20 cavalli se apresento a un altra villa dita slifno posta pur ali confini di quel contado et hanno tolto anime 50 animali grossi et 500 menuti e fono per la guarda discoperti e dato noticia alla ditta villa nil minus li villani di quella non si volseno muover sin tanto reteno essi Turchi e non poteno obstar che per forza feno ditta perda: item voria altri 50 cavali di stratioti li et che habitasseno al castel di san marco si fabricava perche vardesiano meio il conta.. Et benche ditta nova prima si have per le letere del zanchani de 12 come ho scripto di sopra tamen per esser questa copiosa qui ho qosta.*

„ 4. Veljače (m. v.) Dopis Bernardina Loredana i Nikole Dolfina od 18. Siečnja, koji su već tada obilazili zemlje mletačke *intra culphum.*

1499. 25. Ožujka. Ovdje se kaže, da se je biskup (m. nadbiskup) spljetski nalazio u Mletcih uprav ovaj dan, kad se je proglasio savez, sklopljen još 9 Veljače medju Mletčani i Ugri po poslanicih Jerku Zorzi, Dru Nik. Mihiću i Ant. Loredanu proti Turkom.

„ 13. Travnja- Dopis gorepomenutih Loredana i Dolfina iz Bara.

„ 20. „ Poslanici rabski u vieću mletačkom, prikazav list svoga kneza Pavla Boldu, mole, da se oslobode od oružanja galije *per esser povero conta*; ali jim se odgovara: *a questo bisogno vol armino.* Isto tako poslanici iz Paga (23. Travnja); no i ovim bude odgovoreno, da barem za šest mjeseca služe, a da će jim Nin pružiti 30 ljudi za njihovu galiju.

„ 29. Lipnja. U vieću mletačkom bude zaključeno obznaniti vrhovnoga pomorskoga zapovjednika, da je već Skender Bassa (bosanski) prekinuo mir, navaljujuć u Dalmaciju i rušeć okolicu Zadarsku tja do zidina onoga grada; te zato da zapita pomoć od velikoga meštra Rodskoga, i da udre na dušmana.

U ostalom ima u već ovršenom izdanju Sanutovu sjaset tiskarskih pogrješaka, a u obće pravopis njegov sasvim je različan od izvornikova, kô što se lasno vidjeti može i iz ono malo ulomaka, što sam ozgo naveo, dočim se pako neslaže ni s onim, što se dan danas u italijanskih knjigah rabi. Nebi dakle bezkoristno bilo, kad bi se barem druga knjiga od spomenika Sanutovih, koja će se do skora tiskati, prvo izpravila na bečkom izvorniku.

II. Izdanje *srbskih spomenika mletačkoga arkiva,* koga se je latilo slavno *družtvo srbske slovesnosti* u Biogradu, te se je već i dogotovilo u „Glasniku" trudom dra. J. Šafarika, velezaslužnoga izpitivatelja srbskih starina, da je uredno i savršeno izpalo, bilo bi bez dvojbe postalo najvažnijim i najdragocienijim vrelom naše narodne poviesti. No žalibože i u ovom se je radu vele hitro i neoprezno postupalo, te nije se doisto postigla ona svrha, za kojom se je težilo.

Kako se je došlo do ovoga znamenitog izdanja kaže nam sam g. Šafarik u izvješću *o njegovom putu u mletačku arkivu,* što je čitao u redovnoj sjednici družtva srbske slovesnosti 31. Listopada g. 1857. (Glasnik IX. 292—307).

Čim dozna družtvo iz izvješća Kukuljevićevih, da se u arkivu mletačkom nalazi mnogo spomenika veleважnih za srbsku poviest, zamoli svoje domaće upraviteljstvo, nek bi izvolilo odobriti, da se državnim troškom jedna učena osoba odpravi u Mletke, koja bi u ondješnjem arkivu iztražila i prikupila izvore srbske poviesti tamo sačuvane. Upraviteljstvo srbsko rado privoli na taj predlog, i bude do mala izabran za taj posao sam g. Šafarik, koj g. 1857. stavi se na put. Dobiv dozvolu iz Beča, da mu slobodno u arkivu mletačkom s rukopisi se zabavljati, uljeze u to ogromno i doisto čudnovato skladište mudrosti mletačke, i čvrsto se primi svoga odveć težkoga posla. Veli Šafarik, da je tada u arkivu, *pomoću i savjetom gosp. Cezara Fukarda, arkivara ili prvoga čuvara arkive i c. kr. profesora paleografije* za trideset dana

neprestano radio, i da je Foucard *ne samo ostavio arkiv otvoren, koji bi upravo tada kroz mjesec dana imao biti zatvoren, najviše meni za ljubav, nego mi je osim toga svaku molbu najusrdnijim načinom ustupio.* Ovdje moram najprije primietiti, da je onda i poslije Foucard obnašao službu samo zadnjega tražitelja (ricercatore), i to ne diplomatičkog nego poslovnog odsjeka u arkivu; i da taj savod nikad se preko godine ne zatvara, pošto spada neposredno na namjestničko vieće mletačko. Što pako o nutrnjom stanju arkiva propovieda u napredak g. Šafarik, u tom se naravno naslonio na ono, što mu je pomenuti Foucard javio, te nije se čuditi, ako li je i tamo dosta neistinita i pokvarena napisao.

Uspjeh rada Šafařikova za ono trideset dana bavljenja njegova u arkivu mletačkom sastoji navlastito u *popisu akta prinadležećih k istoriji Srba i ostalih Jugoslavena, naodećih se u ces. kr. mletačkom generalnom arkivu,* što je tiskano bilo u »Glasniku« još g. 1858 (sv. X. str. 1—158). Naravno, kô što sam Šafarik izpovieda, taj popis nije podpun, cim nije mu onda ni vremena zadosta bilo, sve česti arkiva mletačkoga izpitati, najme one, koje su pristupne izvanskoj osobi u onom zavodu. Obećavaše ipak Šaf., da će ga čim prije popuniti, i da će zatim po njem pristupiti kašnje k pečatanju samih akta u njem popisanih. Mislim ipak, da otaj popis nije se poslije nimalo popunio, pošto ni Šaf. nije više putovao u Mletke, ni šta takova u »Glasniku« natiskao; a ni Foucard niti je tomu dorasao bio, niti se ni sama pokusa latiti mogao, jer medjutim bje svoje službe lišen.

Ali i taj *popis* nije doisto bez mana, koje se svakojako pripisati moraju više Foucardu negoli Šaf. Na pr. u njem se kaže, da rukopisna sbirka pod naslovom: „*Secreta Consilii Rogatorum*", počima g. 1345. i dosiže do 1348 u tri sveska, pa da je od g. 1348. do g. 1401. sve propalo; zatim da ima još samo 30 svezaka, koji zauzimaju doba od g. 1401—1481; da od izgubljenih svezaka nešto se ipak nalazi u tajnom arkivu bečkom, a nešto u knjižnici Cicogne u Mletcih. — Od starijih svezaka ove sbirke, latinskom abecedom naznačenih, ostaju u arkivu sama tri, t. j. A. B. R. U prvom stoje spisi od Kolovoza 1345. do Ožujka 1348.; u drugom od Ožujka 1348. do Veljače 1350. more veneto (t. j. 1351.); u trećem od Ožujka 1388. do Travnja 1397.; a ni u arkivu bečkom ni kod Cicogne nema sada ni jednoga od takovih svezaka. Od novijih pako svezaka iste sbirke ima jih doisto mnogo više od 30; te ja sam već iz njih izcrpao sve komade spadajuće na poviest jugoslovjensku tja do god 1529, t. j. do svezka 53, a još mi je dosta rada na tom polju. Niti se ovaj noviji red svezaka ukida god. 1429. do god. 1431, kô što bi se iz uvoda Šaf. (Glas. X. str. 88.) dalo zaključiti. Samo o ovoj sbirki reći se može, da je najvažnija u arkivu mletačkom, a nipošto onoj naslovom: *Misti del Senato,* gdje je doisto svega i svašta, akoprem medju trnjem ima i dosta cvjetaka. A glede i ove zadnje sbirke rukopisa, najme *Misti* mogao bi dodati izvješću Šaf. (l. c. str. 5.), da od LX. svezaka, što je imala, ne samo su propali svezci od 1. do 14., nego i oni od 54.—60., i da IV. Index dosiže g. 1440, a na god. 1437.

Ali se i u samom *popisu* uvelo dosta pogrješaka i pomanjkanja. Na pr. na str, 24. pod br. VII. Šaf. čita ovako: *ab* m *in antea lib. I.* c *menstrue*, mjesto *ab inde in antea lib. I. in mense;* a odmah pod sliedećim brojem manjka prvi odlomak: *Viri sapientes electi ad tractandum circa ambaxiatam spalatinorum 92*; itd. itd. Ovakovih opazaka mogao bi navesti doisto puno, ali odustajem, razmišljajuć, da ni drugčije nije moglo biti, pošto g. Šaf. niti je imao zadosta vremena za svoju radnju pregledati i popuniti, niti pri ruci čovjeka, koji je kadar bio dobro ga obaviestiti i podpomoći.

Prepisane pako spomenike iz rukopisa arkiva mletačkoga počelo je družtvo srbske slovesnosti tiskati u »Glasniku još god. 1859., te se to tiskanje nastavilo do god. 1862. (Glasnik svez. XI.—XV.) U zadnjem svezku (str. 182—248) pridade Šaf. nekoliko izostavših spomenika iz istih ili drugih izvora, pokupljenih u istom arkivu mletačkom. Najstarija listina ove sbirke »Glasnikove« jest od Veljače 1059. god. (Glas. XV. dodatak str. 182.), napisana u Biogradu hrvatskom pri obali jadranskoj za Krešimira Velikoga kralja hrvatskoga, već tiskana od Farlata (Illyr. Sac. IV. 3) itd.; ali u »Glasniku« jako pogrješkami naružena; na pr. str. 182, red 3. *Chroatiorum,* mjesto *Chroatorum;* red 5 *Dragosclavo,* m. *Dragoslavo;* red 9. *ipso rege jubente hoc modo. Ego* itd., m. *ipso rege iubente hoc. Ego* itd.; red 11. *ut solatio,* m. *et solatio;* red 14, *subjugemini,* m. *subiugemini;* red 16. *absolutum,* m. *absolutus;* str. 183. red 3. *largientes,* m. *largiens;* red 4. *neque, neque,* m. *non, non;* red 6. *illiciti,* m. *illicite;* red 7. *apocrisano,* m. *apocrisario;* red 13. *cum omnibus ipsius,* m. *cum omnibus possessionibus ipsius;* red 14. *confirmavimus,* m. *confirmamus;* red 16. *attentaverit,* m. *attemptaverit;* red 18. *et hac,* m. *et hec.* A u podpisih? — Na ovaj se način prikazuje zaedjevno sve, što je iz mletačkoga arkiva natiskano u »Glasniku"; te odveć mučno bi bilo, akoli ne i nemoguće, svu ovu obširnu sbirku »Glasnikovu" na pravi obraz dopeljati isim što nje preutiskanjem. No te su pogrješke, što sam bilježio doisto malenkosti naprama drugih mnogo većih i sebišnijih pomanjkanja. Ali i spustiti se u jedno makar površno pretresanje cieloga izdanja s ovoga gledišta bila bi i to nesnosna i odveć duga radnja za naš »Književnik.« Ako se dakle ograničim i samo na jedan dio ovih spomenika »Glasnikovih", već će se dovoljno zaključiti moći, koliko vriedi oto izdanje »Glasnikovo« u stanju, kô što se danas nalazi, i što treba učiniti, da se barem do neke savršenosti dovede.

Moram ovdje najprije napomenuti, i to neka tko nerekne, da sam se bez temelja na ovo

Digitized by Google

pretresivanje pustio, da još prije nego se je družtvo srbske slovesnosti primilo ove radnje, ja sam ju bez ičije pomoći većim dielom ovršio, t. j. god. 1855—7. u tajnom arkivu bečkom, a da sam ju posli,e nastavio, i iz više strana i vrela nego li družtvo srbsko popunio od g. 1858. do 1861., dočim sam kao činovnik službovao u diplomatičkom odsjeku arkiva mletačkog.

Sliedeće opazke ograničit ću dakle jedinito na gradivo povjestničko, što se nalazi u svezku XIV. „Glasnika", t. j. od god. 1430—1463, kao crpljeno iz sbirke *Secreta Consilii Rogatorum*; ali što budem rekao o ovoj česti izdanja „Glasnikova", neka se to slobodno protegne na cielo izdanje, pošto sve je poteklo iz iste ruke i po istom pravilu osnovano i poredjeno bilo.

1) Mal da ne svaka je listina skraćena; a to već dosta označuje nesavršenost i mlitavost ovoga djela. Ta pako skraćenja

a) Večesto su sasvim neznatna. Doisto smiešno je, što se je paziti moglo na te malenkosti, koje težko naružavaju otu doisto veliku radnju. Sve te pomanje ali velebrojne praznine, da su se popunile, nebi bile povećale knjigu više od četiri lista, a sve ukupno najviše četerdeset. U djelu od take važnosti, obsega i troška, ta je mana uprav nečedna. Na pr. na str. 129. red 18.: *executis praedictis vel ... in tempus positis*, a u izvoru. *executis predictis aut illis in tempus positis*; te ovdje ono skraćenje uprav kvari i sam smisao; — na str. 133. red 3. *decetero ... anualis solutio ... curret*, mjesto *decetero dieta annualis solutio de tempore in tempus curret* itd. itd.

b) Ako su poveća, prepisatelj ne dopunjuje nikada praznine, kô što je morao, kratkim izvodom u našem jeziku tekućimi pismeni, da se tim predoči ciela osnova spomenika; te tako je višeputa težko prave se misli dokopati.

c) Niti se uviek ta skraćenja ne označuju, kô što se mora, piknjami ili čim drugim, no stavci se tako složno svežuju, kao da sasvim ništa ne manjka. Na pr. na strani 81. red 28. stoji: *facta autem paoq vel treugua vel non, propter accessum dicti comitis in Bossinam*. mjesto: *facta autem pace vel treugua aut non facta, propter accessum dicti comitis ab illis partibus in Bossinam*. Tako na str 126. red 29.:

U Glasniku.	*U izvorniku.*
„Faciant toto posse, quod veniant, volumus ut dictum comitem juves . . . ut dicte gentes Teucri cito conducantur in paisium Albaniae ad ruinam illus Scandarbeghi perfidi, dando . . . illis gentibus Teuri . . . omnes favores."	„Faciat toto posse, quod veniaut; in hoc casu volumus, quod ipsum comitem horteris et juves, si in aliquo juvare poteris, ut dicte gentes Teucri cito conducantur in paisium Albaniae ad ruinam illius Scandarbeghi perfidi, dando et darifaciendo per gentes, subditos et omnes et omes terras Albanie nobis subditas illis gentibus Teucri omnes favores."

d) Napokon mnogokrat su i lažno naznačena. Na pr. na str. 47. red 24.

U Glasniku.	*U izvorniku.*
„Et si ... vobis necesse videbitur ... scribas Aleibego, sive magno Turcho, aut etiam comiti Stefano et si se hic gravaret" itd.	„Et pro melius obtinendo hanc nostram intentionem sumus contenti, ut cum dicto comite, cum quo fueris, conferras, et inter vos, omnibus examinatis, si vobis necesse videbitur, scribas Aleibego, sive Magno Turcho, aut etiam Comiti Stefano. Et si scribere deliberabitis Comiti Stefano, quia se gravaret" itd.

Isto tako na str. 78. u pismu od 25. Svib 1443; na str. 87. u naputku od 6. Ožujka 1446., gdje sve je izopačeno, pošto glavnije su stvari u skraćenijh podušene, itd. itd.

2) Mnogo se puta navode predloženja, učinjena u vieću mletačkom, koja, nedobiv većinu glasova, nebjehu primljena; a s druge strane neriedko se uz njih izostavljaju velevažna, koja su i primljena i izvršena bila. — Na pr. na str. 43 pod br. 416 dolazi listina od 28. List. 1441., koja je istina bog predložena bila u vieću, ali odmah zabačena i neizvršena; čim druge od 11. Studenoga o istom predmetu primljene i poslije izvršene, u „Glasniku" neima; nego se ovdje čini (što je još gorje), da je ona i primljena i izvršena bila. Tako na str. 57. čita se listina i predlog od 15. Srpnja 1442. sve zabačeno, ali tu ipak navedeno bez ikoje opazke. Na str. 60—64. vide se dvie listine od 27. Srpnja 1442., koje su odvržene bile, ali se toga nezna u „Glasniku"; gdje ćeš pako zaluda tražiti treće, koja istim datom jih sliedi, takodjer neprimljene, i četvrte, koja sadržava dotično konačno riešenje, t. j. da se galije iz Arbanije odprave put Apulije, a da se iz Padve pošalje nešto vojske u Arbanasku. Na str. 83. stoji predlog od 12. Srpnja 1443., koji nije si mogao privući većinu glasova, a izpušća se ipak na tom mjestu drugi Ivana Superancija o istoj stvari, koji bje odobren i izvršen. Na str. 83. u izvodu, akoprem se to nikako ne bilježi, iznosi se predlog od 11. Veljače 1443. m. v. (t. j. 1444.) kao primljen, ali je uprav zabačen bio, itd. itd.

3) U „Glasniku" uviek se uz listine izostavlja dotično glasovanje, koje u izvorniku

Digitized by Google

nikada ne manjka, pošto je zabilježeno na koncu pojedinih spisa, a kadkada i više puta u istom spisu; čega radi nezna se točno nikad, što je odobreno a što je odbačeno bilo. Na pr. na str. 37—8. dva su predloga o istoj stvari; tu su oba kao primljena, ali je prvi zabačen a drugi odobren bio. Na str. 193—6 dolazi zaključak, kojim se odgovara na pojedine točke pisma bana Pavla Speranšića. U tom se komadu do pet puta označuje glasovanje. Prvi paragraf toga zaključka bje primljen; drugi, odbijen onako kô što je izobražen u »Glasniku«, čim se na koncu kaže samo *de parte 20*, ali bje odobren (de parte 104) sa sliedećim dodatkom, koga u »Glasniku« nema: *Volunt* (t. j. nekoji) suprascriptum capitulum in toto et per totum, preterquam in hoc loco ubi dicitur de solo Clissij, dicatur: Verum si circa eadem loca Clissij et Ostrovice nobis memoretur itd. Izza ovoga dolazi predlog Jakova Barbariga, koji, akoprem u »Glasniku« stoji kao primljen, bje zabačen {+ 6, — 6, — 6} Ostalo pako sve bijaše odobreno i uživotvoreno {+ 107, — 2, — 1}.
Ovdje mi je jošte opomenuti, da, za osvjedočiti se jedali je pismo bilo odobreno i oživotvoreno ili ne, mora se uviek dobro paziti, ima li na lievom kraju njegovu križa. Gdje je križa, to je riešeno bilo većinom glasova i ovršeno; gdje ga nema, to bez dvojbe bilo je zabačeno ili barem neobavljeno, i onda kad bi se pod pismom glasovanje iznašlo sasvim pravilno naznačeno i prividno kao po većini glasova riešeno.

4) Mnogokrat navodi se više spisa o jednoj te istoj stvari, koji označuju njezino postupno razvijanje, a napokon manjka zadnji, koji konačno riešenje sadržava, te tako se nezna, što se je najposlije zbilo. Na pr. na str. 82. tiska se osnova odgovora od 12. Srpnja 1443. na neko pismo kneza Matka, koji nudjaše Mletčanom savez proti Stjepanu, velikomu vojvodu bosanskomu. Budúć se je tada republika dogovarala sa Stjepanom o miru, neki predložiše u vieću, da se odgovori Matku, da se za sada nemože na taj savez pristati. Taj predlog u »Gl.« naveden kao primljen, bje odbačen, pošto na koncu njegovu glasovanje nije upravno izraženo, čim se tu samo čita *de parte 68*. Ali uz taj stoji još drugi predlog Ivana Superancija, koga u »Glas.« nema, naime: Quod differatur ad unum aliud consilium, ut videatur, si quid certi haberi potest de executione per Capitaneum nostrum Culfi in pratica concordij cum comite Stefano {+ 40, — 2, — 0}. Mir nasliedi, i tim se samo ukine svako dogovaranje o onom savezu. — Isto tako na str. 89. nalazi se izvod nekog naputka od 17. Lipnja 1444; a naputak od 19. istoga Lipnja, kojim se onaj prvi izpravlja, manjka; — na str. 111. na koncu broja 451. izpušćen je zaključak, po kom *stante sessione* moralo se naimenovati poslanika na Gjorgja despota srbskoga. — Ima dosta listina u »Glasniku«, koje opisuju borbu medju Mletčani i banom Pirkom, radi Poljica, a napokon se izpušta zadnja od 5. Kolovoza 1444., iz koje se već vidi, kako je ta borbe prestala, itd.

5) Mnogo je listina izpušteno, nekoje od velike važnosti, a nekoje ako i nepovladjene u vieću, uzdržaju ipak mnogo zanimivih okolnosti, koje drugako nebismo ni znati mogli. Na pr.

na str. 45. uz onaj sami ondje natiskani predlog od 28. Listop. 1441. stoji još nekoliko drugih, koji su istina bog kao i prvi (što se u »Glas.« neda razumjeti) odbačeni bili, ali su svi isto podosta zanimivi i važni, pošto ne samo označuju borbu stranaka u vieću, i tim javno mnienje o predmetu, no svaki izlazeć iz razna gledišta, i na razne se okolnosti i razloge naslanja;

na str. 48. manjka odluka od 20. Ožujka 1442, kojom se poziva u vieće Petar Ballastro, negda knez Ulčinjski, na savjet glede Zente; a za tom opet druga od 26. Ožujka i. g., kojom se odlučilo odgovoriti poslanikom Stjepana velikoga vojvode bosanskoga;

na str. 56. manjka italijanski zaključak od 29. Lipnja 1442., kojim se odlučuje, da, ako je poslanik Stjepanov, koji je stoprv došao u Mletke, zakonito opunovlašćen dogovarati se i sklopiti mir, onda se piše zapovjednikom u Arbanaskoj, da tamo nezaključenju mira; a da, kad nebi punomoćja imao, onda jim se naloži, raditi onako, kako jim bje naručeno;

na str. 70. fali još drugo pismo od 7. Kolovoza 1442. na kneza skadarskoga, važnije od navedenoga, i pod kim je ukupno navedeno glasovanje obojih;

na str. 83. izza broja 438. izpušćen je predlog od 8. Veljače 1443., a za ovim opet tri druga od 11. Veljače istina ukupno su dodana u izvodu, ali na odveć smiešni način;

na str. 105. manjka list od 17. Travnja 1445. na kapetana od jadranskoga mora glede katalanskih galija došavših u Novo Kotorsko;

na str. 113. nema zaključka od 27. Lip. 1445., po kom se odlučilo, dase s poslanici Stjepanovi o miru dogovarati može;

na str. 126. fali nalog od 2. Prosinca 1447 na kapetana od Kulfa glede Skenderbega, koji se tada grozio Draču;

na str. 148. fali velevažni odgovor, što su Mletčani 17. Travnja 1850. dali poslanikom despota Raškoga itd.

Glede pako rata, što je Dubrovnik vodio s hercegom Stjepanom (g. 1451.—1454.), najvažnije listine, a navlastito one, koje očituju tajne spletke mletačke vlade proti Dubrovniku izpušćene su. Nekoje ćemo ovdje spomenuti. Na pr. odgovor od 23. Kolovoza 1451., što je

Digitized by Google

republika dala poslanikom Stjepanovim glede saveza; sliedeći velevažni zaključak od 29. List. i. g. „Quod considerata maxima importantia materie Ragusaeorum, de qua nunc facta est relatio isti consilio, non possit de ea extra portam istius consilij aliquid per quemquam loqui, dici aut alia fieri mentio per ullum actum vel aliam demonstrationem aut judicium, sub pena contenta in parte capta in consilio nostro X vel haveris et personarum {+115, — 0, — 0}; što već dosta uočuje važnost ovih listina, buduć se radilo o prisvojenju Dubrovnika; pa još odgovori poslanikom Stjepanovim od 2. Stud. 1451., od 8. Stud. i. g.; od 7. Pros. i. g.; od 11. Ožujka 1451. m. v. (1452), kog izvod istina stoji u „Glas.", ali sasvim pokvareno; od 31. Ožuj. 1452, koji sastoji od dva predloga, jedan pogrješno skraćen u „Glas.", drugi izpušćen, oba pako zabačena, ali se to u „Glas." ne kaže; od 28. Tvavnja 1452. od 9. Svibnja i. g. itd. itd. — Nema u „Glas." ni dopisa, što je 31. Prosinca 1454. vieće mletačko upravilo svomu kapetanu od Kulfa, kojim mu naredjivaše, da se on i knezovi arbanaski strogo drže neutraliteta u ratu, koji je već tada biesnio medju Turci i Skenderbegom *„el qual sta in grandissimo timor et fuga"* — isto tako nema odgovora, što je republika dala 15. Veljače 1454. m. v. (1455.) Gjorgju Gradi poslaniku despota srbskoga, ni onih podieljenih 8. Ožujka 1455. i 13. Rujna 1457. i 20. Siečnja 1457 m. v. poslaniku kralja bosanskoga Nikoli Testa itd. itd. Izostavljene su listine spadajuće na znamenitu pobjedu biogradsku od g. 1456; tako dvie molbenice od 3. Lipnja 1456, koje prikaza 3. Lipnja 1456 poslanik bosanski viećn mletačkomu, i dotični velevažni odgovor od 14. Lipnja i. g.; tako više listina glede borbe medju Mletčani i Dukajinci, a još veće glede Skenderbega, Stjepana Vukčića itd. Za tim nastaje u „Glas." ogromna suša, akoprem u izvorniku ima blago u izobilju. — Ovdje ću i to napomenuti, da počam od Listopada 1440 najobilnije vrielo naših spomenika u arkivu Mletačkom jest *Senato Mar*, iliti a parte maris consilij rogatorum, t. j. nastavak sbirke *Misti*, gdje sam do sada crpio do god. 1464; a „Glas." je to sasvim nepoznato.

6) Kadkada donosi se kratki izvod listine ili povećega nje ulomka latinski a ne naški: a pošto taj izvod je natiskan tekućimi slovi, niti se ma kako biljeiži, da je uprav izvod, drži se za stalno, da je i to iz izvornika vjerno prepisano. Na pr. na str. 98. cieli br. 444. nije drugo nego goli izvod, i to podosta pokvaren i nesavršen; te tu je i samo glasovanje nepravilno izvedeno. Osakaćenih pako izvoda u osnovi listine ima sijaset, n. pr. na stranah 47, 51 i t. d.

7) Ima u „Gla." ne malo listina uprav smiešno skraćenih, akoprem su od prevelike važnosti i svežuju puno drugih tako, da ove bez njih stoje kao mrtvo slovo. Na pr. na str. 78. „Glas." ovako se navodi naputak, što je vieće mletačko podielilo 17. Lipnja 1443. svomu kapetanu od Kulfa:

Nos Franciscus Foscari dei gratia dux Venetiarum etc., comittimus tibi nobili viro Anthonio Diedo capitaneo nostro Culfi, quod in nomine Jesu Christi et in bona gratia vadas . . . versus Caturum . . . .

(Mandatur ipsi ut contra comitem Stefanum vaivodam Bossine faciat guerram, ad subigendum civitatem Antibari; si vero dictus comes esset nimis fortis, procuret secum ad pacem).

U izvorniku ova listina glasi ovako:

1443. 17. maii.

„Nos Franciscus Foscari dei gratia Dux Venetiarum etc. Committimus tibi nobili „viro Anthonio Diedo Capitaneo nostro Culfi, quod in nomine jesu christi et in bona gratia „vadas cum galeis tibi commissis versus Catarum, ubi te intelligere debeas cum Comite „Catari de terminis et conditionibus, in quibus se reperiuntur agenda illarum partium Albaniae, „et similiter subito appulsus dabis noticiam Comiti et Capitaneo Scutari de adventu tuo, et „habita simul intelligentia possis tu per mare et Rector Scutari cum gentibus per terram „subigere civitatem Antibari ad obedientiam nostri Dominij cum illa celeritate, que fuerit „possibilis. Verum tibi declaramus, quod si Comes Stefanus Vaivoda Bossine descendisset in „Zentam ita potens, ut tibi videretur periculum imminere accipiendi pugnam contra Anti„barim, in hoc casu placet nobis, quod possendo venire ad pacem cum dicto comite cum „honore nostri dominij, videlicet cum condictione, quod civitas Antibari nobis remaneat, sicut „habemus totum comitatum, sumus contenti, ut ad illam venias, et in reliquis, qui habet, „teneat. Si vero cum illa condictione ad pacem venire non posses, placet nobis quod ad „pacem venias cum illa conditione, qua pridem Comiti Scutari jussimus, videlicet quod Ci„vitas Antibari cum districtu remaneat dicto Comiti, et in reliquo dicte Zente, qui habet, „teneat. Sed si videres, quod cum nulla istarum condictionum ad pacem venire posses, neque „habere victoriam nisi periculosam, in hoc casu volumus, quod convocato comite Scutari si „erit in loco, unde comode possit esse ad colloquium tecum, vel habito suo consilio, si adesse „non posset, et convocatis omnibus supracomitis tuis, et habito inter vos bono consilio, pro„curetis venire ad illam bonam condictionem pacis, que per modum promissionis denariorum „omni anno dandorum illi Comiti vel aliter videbitur maiori parti vestrum, non transeundo „tamen in totum duc. mille in anno de introitibus paesij, hac tamen declaratione, quod

Digitized by Google

„nichil locorum que tenemur, dimittatur, nisi districtus tantum Antibari, que nos ad pre-„sens tenemus. Quando vero ad pacem nulla conditione venire posses, confidentes in Deo „Omnipotenti, qui est cum parte nostra, et in virilitate tua, nostraque potentia, quam in „illis partibus unite habere poteris, volumus, quod debeas in nomine Jesu Christi et in bona „gratia accipere impresiam contra Antibarim, habendo tamen semper et in omni casu opti-„mam advertentiam et bonam considerationem ad salutem hominum et galearum tibi com-„missarum. Damusque tibi libertatem, quod pro obtinento nostram interitionem civitatis An-„tibari possis te intelligere cum hominibus paesij et cum Antibarensibus, et parcere illis „qui fecissent contra nostrum statum, et promittere denarios, vestes et alia de introitibus „illius loci Antibari et Zente, sicut tibi videbitur esse opus pro vincendo et expediendo te „inde, declarando tamen quod in illis praticis, si ad illas deveneris, non premittas dici te „in tempus, nec etiam praticando pacem desinas omnia facere cum ingenio et arte, et cum „viribus, que possint esse utilia statui nostro, et ad damnum Comitis Stefani, nam qui bene „guerrizat, bene pactizat. Sed tamen si non posses facere pacem, sed posses facere treuguam, „sumus contenti, quod facis treuguas quam longioris temporis poteris, vel saltem per annos „duos ad brevius, et expediendo te celeriter ab istis agendis, nam omnino est nostra intentio, „quod ad hec agenda Albanie ponatur cito finis vel per victoriam vel per pacem vel per treu-„guam, quam volumus operari te, et galeas tuas alibi pro alijs agendis nostris.

„Item si pro meliori executione istorum agendorum Albaniae videretur tibi esse „utile habere galeotam Ciesne et illam Durachij, commemoramus quod illas requiras et tecum „habeas ad impresiam predictam.

„Sed si propter descensum Comitis Stefani aut potentie sue in Zentam videretur tibi „non posse consequi nostram intentionem contra Antibarim, aut non esse accipiendam im-„presiam propter pericula que concerneres, nec de pace vel treugua fieret tibi sermo, aut si „fieret, non posses eam cito concludere per modos superius dictos, in hoc casu volumus, quod „intelligendo te cum Comite Scutari, ne aliquid sinistri possit ex tuo inde recessu occurere „nostro paesio, inde te leves, et cum galeis tibi commissis te conferras ad Almissam, et cum „intelligentia, quam habemus cum Comite Spaleti et Rectore Tragurij procures illum locum „subigere nostro dominio. hoc ipsum tibi dicimus de Narenta et de alijs locis Comitis „Stefani a parte maris. Et propterea in hoc tuo accessu secretissime te intelligas cum co-„mite nostro Spaleti, propter ea, que nostro Dominio per suos ambassatores super facto „Almisse fecit exponi, et similiter cum Comite Tragurii te intelligas pro barchis et homi-„nibus parandis sub fictione, quod eas velis pro bona executione agendorum Albanie, ut in „hoc tuo reditu illas iuxta intellgentiam habeas paratas, et ad tempus cum illo ordine, „quem dederis pro habendo locum predictum Almisse. Et hoc ipsum tibi dicimus de Na-„renta aquirenda et postea Castro novo, quod est in nostro culfo Catari; nam si acquireres „Almissam vel Narrentam, et illius Comitis subditos in illis partibus, ferro et igne con-„sumpseris, dabis vigentem causam dicto Com ti relinquere Antibarim et alia loca Zente „nostro dominio, poscendo pro vincendo intelligere te cum vicinis et cum aliis, qui tibi „videbuntur, ad ruinam status dicti Comitis Stefani et subditorum suorum, sicut tibi vide-„bitur convenire pro bona executione victorie et bono nostri status; dimittimus tamen in „libertate et discretione tua, quod non obtento Antibari, nec facta pace nec treugua, incipias „oppugnare et vincere de predictis locis Comitis, illum videlicet, quem tibi videbitur cicius „posse vincere et obtinere.“

Dodaje se napokon, da pošalje jednu od svojih galija do Brindisa, neka zatjera iz jadranskoga mora gusare, koji zapriečuju slobodno brodarenje po moru. Glasovanje, *de parte 99, de non 10, non sinceri 3.* — Nije li od prevelike važnosti ova listina? Ne razvija nam svu osnovu mletačke vlade naperenu proti hercegu S. Save slavnomu Stjepanu Vukčiću?

8) Sama skraćenja, u osnovi listina amo tamo izvedena, obično nisu pametno učinjena, te se tim velećesto izpušća, što je u njih najglavnije. Takovo je skraćenje na koncu br. 458 (str. 136.), gdje je izostavljen bio sliedeći važni zaključak: „Et ex nunc sit captum, quod mandetur omnibus Rectoribus Albanie, quod dicto Scanderbegho vel aliis dominis, qui contra nos fuerunt, non debeant dare receptum in terras et loca nostra ullo modo, sed secundum consilium Rectoris nostri Scutari et provisoris nostri Albanie regere se debeant in predictis. Et similiter mandetur eis, quod cum omnibus illis, cum quibus Comes Scutari habebit guerram, ipsi cum illis guerram facere debeant, et non facere cum hostibus pacem, treguam vel concordium aliquod, nisi tantum quantum videretur Comiti Scutari pro bona executione agendorum occurrentium. Et mittatur hoc mandatum per unam barcham propriam. De parte 98, de non 0, non sinceri 3.

Republika mletačka, za rata medju Dubrovčani i Stjepanom bosanskim, željeć si prisvojiti Neretvu, naloži 26. Lipnja 1452. svomu poslaniku, koga je tada upravljala na kralja bosanskoga, da, kad nebi mogao dobrom voljom, i silom prisili dubrovačke ladje u Neretvi kući se povratiti. Evo kako je sve to u dotičnoj listini „Glas.“ izraženo (str. 166. red 30.):

„patronis galearum Raguseorum declarabis ... quod omnino inde recedant et vadant ad disarmandum“ — mjesto čega u izvorniku stoji ovo:

„Si vero peterent terminum unius vel duorum dierum ad recedendum consignabis.

Digitized by Google

Sed si recusarent recedere aut peterent terminum longum, et tibi ac vicecapitaneo nostro videretur, quod cum navigijs nostris armatis, que penes vos haberetis, essetis sufficientes ad cogendum eos ad hanc nostram intentionem, debeatis providere, quod dicte galee et galeote disarmentur, sicut tibi videbitur" itd. A u istoj listini, gdje se kaže o dolazku Cara njemačkoga u Mletke, izpušća se glavna misao, t. j. da republiki nije potrebito bilo tom prigodom sa carem "aliquas alias conditiones pacis renovare", pošto se s njim u savezu nalazila; što je navlastito želio znati kralj bosanski.

9) Poredilac spomenika "Glas.", valjda što nije poznavao, makar bio to Foucard *profesor* paleografije i rodom mletčanin, da je mletačka godina počimala prvim Ožujkom, pokle jih je prepisao, razredio jih je po godinah, kô što su jim na čelu bile naznačene, te je tim prouzrokovao preveliku smiešu u cieloj sbirci „Glasnikovoj" [1]). U XIV. "Glas." po kronologiji mletačkoj lažno su naznačene i namješćene, te jih treba prenesti na sliedeću godinu, kô što svjedoči samo bilježenje listova izvornikovih, ove listine:

Strana	31.	listina od	2.	Siečnja	1439	more	veneto.	t. j.	1440.
"	71.	" "	8.	"	1442	"	"		1443.
"	100.	" "	7.	"	1444	"	"		1445.
"	180.	" "	19.	Veljače	1458	"	"		1459.
"	184.	" "	14.	Siečnja	1459	"	"		1460.
"	188.	" "	26.	Veljače	1460	"	"		1461.
"	209.	" "	19.	"	1461	"	"		1462.
"	217.	" "	11.	"	1462	"	"		1463.
"	220. i 223.	" "	28.	"	1462	"	"		1463.

10) I poredanje spomenika gdješto je nepravilno:

Broj	407.	morao bi stati izza broja	409.
"	415.	dto.	417.
"	423.	dto.	424.
"	439.	dto.	443.
"	455.	dto.	456.
"	481.	dto.	482.
"	483.	dto.	486.

11) Tražitelj ovih spomenika u arkivu mletačkom malo kada je oči svrnuo na dopise, što je republika upravljala svojim poslanikom kod dvorova europejskih i samim izvanjskim vladarom u pogledu jugoslovjenskih naroda, u kojih ipak često ima vele znamenitih stvari i obširnih viesti o zgodah, koje su se na poluotoku balkanskom slučivale, što drugim putem nebi nam bilo poznato; a i tim se to bolje očituje njezina politika naprama nas u ondašnje doba. Na tom polju za "Glas." ostaje odveć puno neizradjenoga. Na pr. tu manjka pismo, što je 27. Studenoga 1451 upravila republika na Triadana Gritti-a svoga poslanika u Rimu, gdje mu se nalaže iztumačiti papi neutralno ponašanje njezino u borbi, koja tada biesnjaše medju Dubravčani i Stjepanom velikim vojevodom bosanskim. Evo te velevažne listine:

1451. 27. novembris.

"Ser Triadano Gritti oratori nostro ad Summum Pontificem.

„Presentatum nobis fuit his diebus quoddam breve apostolicum, cuius copiam vobis "mittimus presentibus inclusam, et volumus et vobis mandamus, ut ad conspectum Summi Pon„tificis esse debeatis, et B. sue dicere, quod dictum Sanctitatis sue breve solita cum reverentia "nostra accepimus. Et preterea diebus preteritis Ragusienses nobis presentari fecerunt quod"dam apostolicum etiam suum monitorium, quo universos christi fideles requirebat, ut assi"sterent dictis Ragusiensibus et Duche Stefano bellum ipsis Raguseis inferrentem nullum "prestarent aliquo modo favorem. Quodque eius B. certissima sit, quod pro reverentia nostra "ad B. suam et devotionem ad religionem christianam semper parati sumus facere omnia nobis "possibilia. Sed deliberamus rem sue Sanctitati declarare, eique denotamus, quod a principio „huius sui belli utraque pars ad nos suos oratores destinavit, implorans favores nostros. "Nos vero consideratis rerum nostrorum et temporum conditionibus et gravibus expensis, in "quibus sumus involuti, ac quod cum ambabus partibus sumus in bona pace et amicicia, et „cum qualibet parte vicini sumus, et potissime, quod Dux Stefanus per longum vie spacium "confinat et circuit territorium nostrum dalmatie et albanie, declaravimus cuilibet earum, quod "intendebamus cum eis bonam amiciciam, pacem et vicinanciam conservare et in ipso earum „bello nos habere neutrales. Et subiunximus, quod jurisdictio huius culphi nostra erat, et "deliberabamus, quod secure unusquisque per eum navigare posset, et proptrerea neuter

[1]) Nije čudo takova naći u Foucardu, pošto je poznato, što je o njem pisao glasoviti prof. Sickel u "Wiener Zeitung-u", a nije ni znao latinskoga jezika. Nasljednik Foucardov jest neki *Cechetti,* prije pisar kod c. k. računarnice u Mletcih, učenik Foucardov, i isto i latinskomu jeziku nevješt; zato i o njem je Sickel vele zanimivi račun izveo u istom časopisu. I to su stožeri paleografičke znanosti u onom gorostasnom zavodu!

Digitized by Google

„ipsorum armare deberet. Et subiunximus ipsis Raguseis, quod optantes comodum et tran-„quilitatem eorum, nos offerebamus tanquam boni sui amici nos interponere pro bona pace „inter eos et dictum ducham Stefanum tractanda et procuranda, quibus visum non fuit eam „oblationem nostram acceptare. E tamen non obstantibus his, que dixeramus, armarunt non-„nullas galeas, et nos ex affectione nostra erga ipsos, pertransivimus cum oculis clausis et „aliud eis non diximus. Hec declarare voluimus, ut eius B. intelligat honestatem nostram, „et non dubitamus, quod pro eius summa prudentia et rectitudine judicabit, quod non fuis-„set nec esset conveniens consideratis maxime rebus nostris Italie, quod nos assumere debuisse-„mus bellum contra dictum ducham Stefanum et statum nostrum illarum partium exponere „periculo, nam potens dominus est, et potuisset convertere bellum, quod infert Raguseis „contra loca nostra predicta secum confinantia.

„Preterea scribi possit Illu. domino Joanni Vaivode (t. j. Hunjadu), qui scripsit in „favorem dictorum Roguseorum in illa forma, que collegio videatur. De parte 91, de non „0, non sinceri 5.

13) Izdavatelj morao je nekoje težkoće kronologičke sasvim razjasniti, na korist navlastito čitatelja, koji nije dovoljno oskrbljen znanstvenimi knjigami. Na pr. na str. 91., na koncu spomenika od god. 1444. kaže se, da je ta listina napisana bila *quarto die festi pasce.* Te godine nedelja *Resurrexi* dolazila je 12. Travnja, a *feria IV.* sriedom, t. j. 15. istoga mjeseca (Calend. Chron. Pilgram); itd.

14) Velećesto se umeću rieči i ciele izreke, kojih u izvorniku nema. Na pr. na str. 38. red 3. *alii ;* na str. 47. red 16. *commissio eiusdem provisoris ;* na str. 161. red. 8. *et fuerunt de parte 67* ; *itaque (?)hac pars capta fuit*, itd.

15) Kadkad prepisatelj „Glasnikov" :

a) izmjenjuje rieči, što sasvim izopačuje smisao. Na pr. na str. 33. red 1. stavio je *Istriae*, mjesto *patrie*, naime Friaula, itd.

b) ili svojevoljno meće jednu mjesto druge. Na pr. na str. 51. red 21. *die eodem,* mjesto *die predicto ;* na str. 168. red 23; gdje je u isto doba više raznih pogrješaka: *possis loqui cum vayvoda Ivane ... et ipsum inducere ... ad favores suos prestandum, quod illa loca habeamus*, mjesto: *possis loqui secum et ipsum inducere bonis verbis ad se exercendum et favores suos prestandum, quod loca illa habeamus ;* isto tako na str. 193, r. 17. *proposita respondeatur : ad primum capitulum, per quod dicunt Dominum suum a serenissimo domino rege habuisse mandatum de bona vicinantia, quod ... dominatio nostra etiam idem .... habere disponit*, etc., mjesto: *porrecta respondeatur et primo ad primum mandatum quod dicunt Dominum suum a serenissimo rege hungarie habuisse de bona vicinitate cum subditis nostris servanda nostro Dominio nocum minime visum fuisse ob multam benivolentiam, quam dominatio nostra cum Serenissimis precessoribus suis habuit et cum sua serenitate habet et habere disponit* itd.

c) ili sasvim preobrazuje sliku. Na pr. na str. 81. r. 25. *quod pacem honoratam vel treuguas facere possitis;* mjesto: *quod pacem vel treuguam honoratam facere possitis*, itd.

d) ili nedopunjenim prepisom prouzrokuje golemu smutnju; kao na pr. na str. 112. na koncu zaključka od 11. Lipnja 1445 meće u zaporu glasovanje ovako: *(de parte 38)*. Glasovanje tako označeno u duhu mletačkih spisa značilo bi uprav, da je taj predlog pao, kad na tom mjestu glasovanje stoji sasvim pravilno bilježeno, najme: De parte 35 38
De non 5 —
Non sinceri 7 5

16) Napokon ima u ovom djelu dosta

a) pogrješaka gramatičkih. Na pr. na str. 70. r. 14. *versus Cataro,* a u izvorniku *versus Catarum ;* na str. 146. r. 21. *et deliberamus illum nec ipso comiti expleto termino, nec alteri ampluis consentire*, a u izvorniku: *et deliberamus completo ipso termino illum nec ipsi comiti nec alteri amplius consentire*, itd.

b) pogreška datuma. Na str. 142. r. 8. *29. Augusti*, mjesto *24. Augusti ;* na str. 186. spomenik pod brojom 483 nije od 20. Kolovoza 1460. nego od 20. Kolov. 1461, itd.

c) pogrješaka nevješta čitanja. Na pr. na str. 83. r. 7 *Taulouie*, mjesto: *Pauloviz* (ç=z); na str. 143. r. 31. *promittente*, miesto *permittente*, itd.

d) pogrješaka ortografičkih sjaset.

Pobilježio sam, možda i duže nego je trebovalo, najglavnije mane ovoga izdanja družtva srbske slovesnosti s uzroka najprije, za staviti do znanja našim jugoslovjenskim povjestničarom, da nije sve zlato, što se sjaje u ovoj sbirci „G asn.", te da treba puno oprezno postupati u nje upotriebljenju; a potom za potaknuti isto slavno družtvo, da se primi čvrsto njezina poizpravljenja i dopunjenja.

Prof. S. Ljubić.

Digitized by Google

„Iridion." Napisao Sigmund grof Krasiński. Iz poljskoga preveo Adolfo Tkalčević. U Zagrebu kod Drag. Albrechta 1865, u mal. 8. str. VI. i 211. Ciena 1 for.

U našoj novijoj književnosti (iza preporoda) nebi se nitko upravo mogao potužiti, da malo knjiga izlazi; pače kad bi se književna vriednost mjerila samo brojem knjiga, kako a u nas riedki ljudi, što mare za knjigu u obće, kamo li istom za hrvatsku — rekao bih ja, da ih izlazi tolika množina te jedva smažemo materijalnih sredstva, to jest da otvoreno kažem, novaca, da ih nabavimo. Jer dakako to već znate, da u nas bogatija i uzmožnija gospoda (čast i poštenje malim iznimkam) imadu suviše drugih potrebština, nego što bi joj zališno trošili na našku knjigu. — Mi smo dakle u ovo trideset godina već mnogo knjiga ponapisali i naštampali, ali nam valja reći, da su svakojake, a najviše i neshodne: to ćete umah uvidjeti, kada samo jedan pogled bacite na svoju privatnu knjižnicu te pokušate ondje hrvatske knjige porediti po nekom sustavu. Kolikih praznina ima ondje! Čitavi razredi družtveni, naći ćete, da ostaju bez duševne hrane, ili im se takova pruža, da je nemogu probavljati: to i jest jedan od poglavitijih razloga, zašto broj čitatelja naške knjige slabo napreduje.

Nu valja i to reći, da u prelazno doba, kao što je ovo naše takodjer s književnoga gledišta, vrlo je težko zadovoljiti svim zahtievom nepostojana i neizvjestna obćinstvá, koje se s jedne strane istom stvara i razvija, s druge strane zasićeno dà i skvareno tudjim duhom, nepravedno ište od mladjahne hrvatske književnosti, da se takmi s bogatimi susjedami ili da mu zadovoljava i ugadja svim lastim i strastim.

Dakako liepa i razložita jest misao, koju držim da naši književnici imade uviek pred očima, da složnom i porazumnom radnjom s vremenom zbilja podmire sve prave, ako i umjerene, duševne potrebštine svoga naroda, da osnuju samostalnu i narodnu, za obižni razum i izobraženost dostatnu, hrvatsku književnost! Nego da se dodje do tieh liepih plodova, treba ponajprije dobro težana njiva; obćinstvo jest ona njiva, a književnici onaj plod, što će iz nje niknuti: tim valjanije jedno, čim je bolje i plemenitije drugo. U nas, žalibog, ima još premnogo zemljišta na ugaru!

U pomenutu spisateljsku težnju spada po mojem mnienju i Tkalčevićev prievod „Iridiona", jer se osniva na istom prevažnom načelu naše književnosti, što i sam prevodilac kaže u predgovoru.

Naša najme mlada književnost brzo da se ponosi većim brojem dobrih izvornika, nego li uzornih prievoda; onieh ima jako malo, a ovieh jošte manje, premda bi si svatko mislio, da je lakše doći do valjanih prievoda nego li izvornika, nekmo li da rečem, da je sto puta bolji valjan prievod, nego li loš izvornik.

Čim je tomu tako, zaslužuje najnovija radnja g. A. Tkalčevića već u načelu svako priznanje, pohvalu i preporuku, i vriedno jest, da se našim nekojim književnikom predstavi kao nasljedovanja vriedan primjer, da nam što skorije književnost obogati izboritimi prievodi poznatih u obraženom svietu pjesničkih i prozaičkih klasika!

Krasiński spada medju prve pjesnike naroda poljskoga iz novijega vremena, a njegov najbolji umotvor jest „Iridion." Uzevši jedno s drugim, Krasiński odlikuje se u „Iridionu" gorostasnom genialnošću, „Iridion" odsieva proročanstvenim nadahnućem. Visoka ideja ovoga djela: neuzkolebivo pouzdanje u providnost božju i pobjedu vječne istine, što se prije ili kasnije vrši na ovom svietu — uhvatila je veličanstvenu sliku, u kojoj se prikazuje. U Rimu, središtu kršćanstva, nadje bolna duša pjesnikova (Poljak, bjegunac domovine, iza nesretno svršenih dogadjaja poljskih god. 1830.) najveću utjehu, njegov se duh podiže nad razvalinami poganskoga Rima, sred sjajnih dokaza kršćanske pobjede; nebrojeni spomenici vječitoga grada, stavljajuć mu živahno pred oči ovu pobjedu, razblažiše njegovu dušu, uzbitiše duh pjesnički. Sudbina poganskoga Rima posta predmetom njegove pjesme kao što bješe utjehom njegove duše.

Iz pomiešane krvi plemenita sina zemlje Grčke i divlje kćeri šuma germanskih — to su zastupnici dvaju Rimom pogaženih naroda — rodi se osvetnik staroga Rima: Iridion. Živo slikano rasulo toga gorostasa, od prilike u doba Heliogabalovo, s jedne, i pripoviest pomenutoga Iridionova poriekla s druge strane — to je sadržaj uvoda.

Sam čin „Iridiona" razveden je u četiri diela.

Iridion, kojemu je mati Grimhilda uz strašne kletve ostavila jedan zapis: da mačem i ognjem progoni Romu, potican paklenim duhom osvete u slici staroga Masinise, hoće da požrtvovanjem sestre Elsinoje, posvećene osvete radi strastim Heliogabalovim, i silom razvratnih elemenata (gladijatora, pretorijana itd.) izvede strašan čin, propast Rome, kao osvetu za nepravde počinjene svietu i narodom. Nu „u katakombah riešit će se sudbina Rima" govori Masinisa (str. 25.), i to je razlog, zašto svjetuje Iridiona, da predobije za svoje poduzeće kršćane. Medjutim radi Heliogabalu o glavi takodjer Mammeja, njegova teta, mati Aleksandra Severa, koja je u duhu kršćanka, uz pomoć hladnokrvnoga pravnika Ulpijana. Majstorski izvede pjesnik ove kontraste, divnom dosljednošću narisa njihove karakteristike, ponesav se duhom svojim cjelovito u forme staroga života i običaja (pravo spominje g. prevodilac i ovo svojstvo Iridiona kao jedan razlog, što ga je preveo te ujedno zrelijoj školskoj mladeži namienio); pače i potanke filosofičko-reli-

Digitized by Google

giozne razlike pojedinih lica čudnom su vjernošću naslikane, te se može reći, da su ovdje sabrani i zastupljeni svi mogući pojavi i pravci, kakovih bijaše u onom rasulu državnoga i duhovnoga života rimskoga. Ali najsavršenije opet, čini mi se, da je naslikan život i stanje tadanjih kršćana, koji u svojih katakombah, prosti od pohljepe za gospodstvom i bogatstvom, zadahnuti duhom mira i ljubavi, borave život sasvim protivan ostalomu skvarenomu svietu, i upravo s toga raste ugled njihov i njihovo mogućstvo. Milinjem strogošću i počitanjem sjaje liepa slika starca biskupa Viktora; njemu pomazaniku božjemu utiču se redomice Aleksander i Iridion, on ih obodvojicu jednakom ljubavju blagoslivlje, obodvojici jednako ufanje podaje; ali u drugom nebeskom smislu, a oni shvaćaju rieči njegove požudami zemaljskimi. Nasuprot zanositi korinćanin Simeon, koji nije pojmio nauke Isukrstove o nebeskom kraljestvu, već ga traži ovdje na zemlji, udruži se slavohljepno s Iridionom, te m i s t i č k i m govorenjem bodri zadrugu kršćansku na oružje za svoje lakome osnove. I već se nagnuše kršćani — mladji zbor u opreci sa starijim — zabludjenju, zavedeni primjerom ugledne kršćanske djevice Kornelije Metelle, koju, samo za kratak čas, obladala bješe zatravljena ljubav prama Iridionu; već se Iridion čvrsto pouzda u pomoć kršćansku, s kojom će strašno djelo osvete započeti — ali stroga rieč Viktorova, njegov pastirski ugled, uzdrža i uzčuva kršćane od nekršćanskoga nasilja, te spasi i zamamljenu djevicu, koja umre ali se posveti. Poduzeće Iridionovo propade, Aleksander posta carem: zanj m o l j a h u se svomu Bogu kršćani, njegova mati Mameja bješe ga njihovim m o l i t v a m preporučila, dočim je Iridion od njih siloviti, o r u ž a n i odpor tražio. Iridion, koji vidi da je prevaren paklenim duhom osvete, Masinisom, biesni, raža i proklinje Romu, neće više da znade za Masinisu, nego je odluka njegova poginuti. S velikom mukom predobi ga ipak paklena sila Masinisina; Iridion zavjetova mu sebe i dušu svoju, a ovaj mu se zavjeri, da će ga iza viekova sna probuditi, da vidi izpunjenje želja svojih.

Ovo izpunjenje dolazi u epilogu. U sudjeno vrieme probudi duh osvete Iridiona, te ga Kampanijom vodi prema Romi. Ovdje vidi on razor propast i sramotu stare poganske Rome, ali ujedno nov život novih vremena pod znakom križa. Pakleni duh zahtieva sada Iridionovu dušu, kako mu je sam obećao, ali se njemu smilova Bog, što je jedino l j u b e ć i d o m o v i n u s v o j u hotio se osvetiti Rimi, te posla angjela svoga, koji svlada duha paklenoga i spasi Iridiona. Ipak za kaznu, što se je nedopušteno opro i osvetom uzplamtio, mora još dugo putovati po svietu i mnogo muka trpiti: „a poslije duga mučeničtva zoru ću razastrieti nad vami — nadarit ću Vas čim sam angjele svoje nadario prije mnogo viekova: srećom — i onim, što sam obećao ljudim na vrhu Golgote — slobodom!“

To je predmet Krasińskijeva „Iridiona“, kako vidite, naravi veoma uzišene; samo vječna škoda, što je njegovo sjajno izvedenje zaodjeveno nekim misticizmom, u koji je u isto vrieme i s istih od prilike uzroka spao bio Krasiński kao i Mickiewicz.

Ovo je djelo pisano tako zvanom pjesničkom prozom, te se s maglovitom visinom mišljenja sretno natječe sila i uznositost jezika. Jedno i drugo dade g. prevoditelju liepu priliku, da iznovice dokaže svoju poznatu vještinu, kojom vlada i kreće našim jezikom u granicah najstrožije pravilnosti.

V. J a g i ć.

Izviešće trgovačke i obrtničke komore za Slavoniju. U Osieku 1864.

Trgovačko-obrtničke komore jesu uvedene od god. 1851. u Hrvatskoj i Slavoniji kao i u inih zemljah austrijske carevine. Djelokrug ovih komora proteže se na obrtnu i trgovačku radinost dotičnih kotara. Članovi komora su strukovni organi, koji želje trgovačkoga i obrtničkoga stališa vladi priobćuju i svako nastojanje o promaku trgovine i obrta podupirati imaju. Komore objelodanjuju po glasu komorskogu zakona od god. 1850. periodičko-statistička izviešća. Komore su za ovih 14. godina objelodanile bogato statističko gradivo o produktivnih odnošajih svojih kotara. S jedne strane nisu bile svekolike komore jednako marljive, s druge pako strane dotično gradivo nije oblikom, sadržajem i obsegom jednako, s toga ne bijaše moguće steći točan priegled o materijalnoj radinosti upitnoga kotara (to se takodjer vidi iz dosadanjih izviešća zagrebačke komore) a kamoli cjelokupne carevine. Da se tomu doskoči obratilo se ministarstvo trgovine na *središnju statističnu komisiju* da se izradi naputak, kojega bi se komore u buduće držati imale. U tu svrhu pozvane bijahu nekoje komore, da sudjeluju svojimi zastupnici u viećanju toga predmeta. Med pozvane broji se i *osiečka* komora, koju je zastupao njezin tajnik dr. Josip Posner, sastavitelj izviešća, o kojem namjeravam na kratko progovoriti.

Osiečko izviešće sastavljeno je po rečenem naputku, te će ga bez dvojbe i ostale naše komore na korak sliediti i u njega se ugledati. Osiečko izviešće sadržaje do str. 23. izvrstno izradjen narodo-gospodarstveni nacrt Slavonije, koji se osniva na drugom statističkom dielu. Ovo izviešće je s izviešćem od god. 1860. u uzkom savezu; s toga se lasno razabrati može: što se od podnešenih visokoj vladi molba i predloga u kotaru osiečkom t. j. u Slavoniji u posljednjih triuh godinah izvelo, a što je za sada pium desiderium ostalo. O dotičnih predlozih potanko govoriti bilo bi savišno, uvaženi su jurve na drugom mjestu (Hohenbruck et Papst. Bericht über die dalm.-kroat.-slavon. Ausstellung), a visoka vlada će nastojati, da

Digitized by Google

se ono što je domovini od osobite koristi čim prije izvede. Na ove želje spadaju *bolje ceste*, valjanija *regulacija Drave, željeznica na Rieku, štedionica u Osieku* itd. Ako valjana komunikacija i jeftin novac podpomogne produkciju, onda će dosadanji promet različitih slavonskih proizvoda 3,500 000 cent. jamačno poskočiti. Izviešće nam nadalje predočuje glavne mahne, zbog kojih ratarstvo u obilnoj plodnoj Slavoniji, gdje bi se mnogo više producirati dalo, u razmjerju nenapreduje. Glavne dotične mahne jesu: *nestašica radnih sila* (valjda što u Slavoniji stanovničtvo vrlo slabo raste) i *propadanje stočarstva* zbog utjerivanja poreza. Kako bi se ratar u Slavoniji na razumno gospodarenje uputiti imao, toj blagoslovljenoj radnji je sam gosp. izvjestitelj kratak ali izvrstan naputak na str. 19. i 20. izrazio.

Statistički diel pokazuje jasno koliko se *prirodnina* i *obrtnina* u Slavoniji god. 1863. u razmjerju prama minulim godinam prometnulo. Da ovi podatci svukoliku slavonsku produkciju imenito prirodnina ne predočuju, te se s toga vidi, što je samo ona množina proizizvoda prirodnih navedena, koja se je u dotičnom vremenu izvozila. Iz ovih podataka dala bi se računom na temelju statističkih zakona (premda je to nezahvalni posao) prava količina slavonske prirodne produkcije izvesti, dočim su podatci o produkciji obrtnina i broju obrta sasvim točni i podpuni. Statistični brojevi u izviešću izrazuju znamenito više, nego gomila praznih kojekakvih članaka. Statističko gradivo je vješto i kritično poredano u smislu gore spomenutoga naputka središnje statističke komisije; a to je imalo g. sastavitelja stojati silna truda i vremena. Ovom prilikom dužnost mi se zahvaliti dru. *Posneru*, što mi je još prije publikacije dotičnoga izviešća ustupio statističke podatke za god. 1863. o slavonskoj komori, koji su vrlo dobro došli kod sastavljanja obćega diela izložbenog kataloga. Ako izviešća zagrebačke i riečke komore glede statističkih podataka budu tako podpuna i točna (što žaliboże dosadanja nisu), kao što je ovo osiečko izviešće, tada spisatelji hrvatsko-slavonske statistike neće nigda u nepriliku doći za potrebite podatke.

Prof. dr. Petar Matković.

Prirodoslovni spisi, izdavani Lavoslavom Hartmánom u Zagrebu.

Uzporedivši razvitak naše novije knjige s dobom, odkad se narodna samosviest u nas probudila, netreba nam se stiditi s književnoga napredka, a osobito mladež, koja se i onako jedino na temelju narodne knjige do one dobe uspješno uzgojiti može, gdje će literarne umotvore stranih učenjaka na korist svojega naroda koristno upotriebiti moći — osobito mladež imade već podovoljna izbora za svaku struku literarne pouke i zabave na polju naše novije književnosti — do jedinoga prirodoslovja. Suvišno bi bilo navadjati, s kojih uzroka smo u ovom smjeru iza ostalih struka zaostali, dosta je da priznamo, da dospjelijemu dječaku, kojega već priroda zanimati počimlje, dosad nismo mogli u ruke dati knjižice, koja bi njegovoj želji odgovarala. Ovu oskudicu u toj struci tim smo većma osjećati počeli, što se od ovo desetak godina škole i kod nas dan na dan množe, te se u njih pojavljuje liepih mladjahnih umova, koji su željni prama njihovu dohvatu udešene literarne zabave. Ovoj nestašici počeo je doskačati g. Lav. Hartmán izdavanjem prirodopisnih djelaca.

Uzamši si uz ostale namjere i to za zadaću, da upoznajemo svoje obćinstvo sa svakim proizvodom litearnim, koj se na poljn naše književnosti pojavi, valja da i ob ovih djelcih koju rečemo.

Kao što iz navedenih pred nami ležećih spisa vidimo, uzeo ih je g. nakladatelj postupno izdavati, počam s takovimi, koji su nježnoj, tek čitanju vještoj mladeži namienjeni, pa završiv s onakovimi, koji se počimlju redati do strožije znanstvenih, za odraslu mladež srednjih učilišta sastavljenih diela. Evo ih redom.

1. *Domaće životinje i njihova korist. Poučno-zabavna knjiga za mladež s bojadisanimi prema naravi nacèrtanimi slikami svih domaćih životinjah i dodanim tumačenjem. U Zagrebu. Vlastitom nakladom Lavosl. Hartmána. 1863. — Ciena 1 st. 40 nv.*
2. *Mala zvèrnica za zabavu i pouku mladeži s bojadisanimi prema naravi nacèrtanimi slikami važnijih sisarah i dodanim tumačenjem. U Zagrebu. Vlastitom nakladom Lav. Hartmána. 1864. — Ciena 1 st. 50 nv.*

Oba ova djelca natiskana su u jednom izdanju na jednom stupcu latinicom, na drugom cirilicom, a u drugom posebnom izdanju na jednom stupcu hrvatskim, a na drugom njemačkim jezikom. Valjanost jezika prepuštamo čitatelju da ga sudi, nadajuć se, da će s njim zadovoljan biti, jer je pisac nastojao, da bude duhu i slovničkim pravilom našega jezika vjeran i mladjahnomu umu čitatelja razumljiv. Što je nakladatelj ova djelca dao tiskati obojimi pismeni, imade se, mislimo, toj okolnosti pripisati, što se u naših narodnih učionah rabe oboja pismena. Drugo hrvatsko-njemačko izdanje svakoga djela namienjeno je, kako nam nakladatelj reče, pouci i zabavi one mladeži nehrvatskih roditelja, koja jošte nije podpuno vješta našemu jeziku, želeći, da se uz jedan jezik i u drugom uvježba,

3. ***Prirodopis sisavacah i pticah sa 143 vjernimi slikami. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmána.***

Ovaj u četvrtini izdani „prirodopis sisavacah i pticah“, stoji već za jedan stepen više od prijašnjih dvijuh spisa, jer je namienjen odraslijoj mladeži, te je u cielom valjano izveden; ima u njem ipak nekoliko mahna, kojim bi se bilo izbjegnuti moglo.

Pisac razdielio je pogrešno (str. 2.) živinstvo na 6 razreda (bolje redova) mjesto na 12; jer ako i nije bio naumio pisati o paučnjacih, korepnjacih, mekušcih, zrakarih, polipih i nevidih, to ih je ipak u razredbi imao navesti, ili o razredbi životinjstva u obće šutiti, te samo o razdjelbi sisara i ptica govoriti. Pojmovi: vrst, rod, pleme, razred i red su nejasni, te mješovito zamienjeni (str. 3. mandril, ajak, str. 4. pršnjaci, zvjerad). Gledeć na nazivlje, željeli bismo više točnosti. P r u g a s t a h i e n a odgovara bolje duhu našega jezika, nego š a r - h i e n a; p a p č a r i bolje nego p a p k a r i; za rod m o n o d o n bolje je pridržati naziv n a r v a l, nego da se nesigurnim i n o r o g, z u b a n, r o g o z u b zamieni. U obće nemožemo se sprijateljiti s onakovim nazivanjem životinja, gdje se jednoj životinji doda ciela hrpa imena. Dok nam bude znanstveno nazivlje, o kojem se upravo radi, dogotovljeno, može piscem za ravnanje služiti Šulekov rječnik, koj je, ima tomu blizu 10 godina, sviet ugledao. I u jeziku bismo željeli svjestniju pravilnost, jer odviše zaudara po germanizmih, n. pr. str. 7. o lisicah: „domaća im je perad pravi oblizak“; str. 13., gdje zebru sklanja po mužkom spolu, prama njemačkom: das Zebra; str. 14.: „radi svojega salovitoga izrasta“ itd.

4. *Čertice i pripovesti o sisavcih, Sa 66 bojadisanih slikah. Sastavio Venceslav Zaboj Marik. Drugo izpravljeno i povećano izdanje. U Zagrebu. 1865. Vlastitim troškom Lavosl. Hartmána.*

I ova će knjižica našoj mladeži veoma dobro doći; g. pisac, dobro poznat sa svoje pedagogičke vještine. opisuje život, korist i štetu nekojih ptica načinom, kojim će se mladež liepo zabavljati, zabavljajuć učiti. Jezik je u obće čist i pravilan, samo neznamo, kako pisac u odnosom zaimenu po staroj školi k o i pisanom, *i* u genit. u *j* changira; nam se čini pravilniji način novijih filologa k o j ili k o j i. Isto tako valja b u d u ć i kao veznik uviek sa b u d u ć i d a pisati, te „d a“ samo onda izpustiti, kada je b u d u ć i participij. Pogledom na nazivlje i samo opisivanje ptica valja primietiti: mjesto brljeza (str. 15.) imade stati bergljaz; (str. 16.) crnih i zelenih djetala u nas neima, nego crnih i zelenih žuna; isto tako neima (str. 17.) sivih žuna, već djetala. naš narod zove njemačkoga „Schwarzdrossela“ k o s o m a ne c r n i m d r o z d o m; z a r e z n i c i su novije doba zamienjeni shodnijim nazivom b u b a. Da sova danju nevidi dobro, to je istina, nu nestoji, „da sova nevidi danju ništa“ (str. 11.) Kukavica podnese samo onakove ptice, koje se na zemlji gnjezde (muharka, pastirica, ševa), nipošto onakove, koje u šupljem drveću nesu (sjenice, str, 18,).

5. *Certice i pripovesti o sisavcih. Sa 66 bojadisanih slikah. Sastavio Venceslav Zaboj Marik. Drugo izpravljeno i povećano izdanje. U Zagrebu 1865. Vlastitim troškom Lavosl. Hartmána.*

Gosp. pisac uze ovim djelcem mladež podučavati i zabavljati opisivanjem sisara i pripoviedanjem svakojakih pripoviesti o njih. To je sasvim na svojem mjestu; jer bit će se valjda i sam pisac osvjedočio, da je to s jedne strane najshodniji put, kojim mladeži priroda omili, a s druge, da je to takodjer valjani način, kako da se mladež umno i moralno oplemenjuje, osobito, ako se takovim pripoviestim doda po koj moralni nauk, kako to pisac i čini. Nu tu valja uviek takove pripoviesti, koje, ako i nisu kao istinite zasvjedočene, barem vjerojatnost za se imadu. Mi mislimo, da se sve u ovom djelcu navedene pripoviesti nedadu subsumirati pod ovo pravilo. Na pr. pripoviesti str. 16. o psu, na str. 22., 102., 140. Pogledom na stvarno opisivanje mislimo, da se sliedeće tvrdnje nemogu opravdati: mandril se lava neboji (str. 6.); osim toga ima „divljih pasah“ (str. 15.), jer prirodopis napominje o podivljalih, no nezna dosad o divljih psih; lasica je zimi sasvim biela (str. 48.); ježu nemože nikakav otrov nahuditi.

Jezik je, izuzam neke sitnice, čist i pravilan.

Uzporedivši navedene nedostatke s čistoćom tiska, s točnošću opisa, pravilnošću jezika, a osobito krasno izvedenimi slikami svih pet knjiga, to se oni gube napram nutarnjoj cieni i izvanjskom licu opisanih ovdje spisa, te nam se nemože na ino, već da ih preporučimo prijateljem škole za zabavu i pouku mladeži.

T o r b a r.

Oblici književne hrvaštine. Pisa Vinko Pacel. U Karlovcu 1865. Tiskarna Abela Lukšića pod odgovornom upravom Drag. Kostinčera. Str. 52. Ciena 30 novč. a. vr.

Dosadanje slovnice hrvatskoga jezika novije dobe, rekao bi, nisu htjele priznati napredka učinjena sravnjujućim jezikoslovljem, koje doduše od svojega postanka nebroji mnogo godina ali je zamašajem svojim porazilo i najveće svoje nevjernike te je sasvim mah preotelo na polju jezikoslovnom sa svojega uspjeha, koji biva dan po dan sve to sjajnijim. Nije čudo, što se upliv sravnajućega jazikoslovja nepokazuje u slovnicah našega jezika, kad pomislimo, da smo se istom novijega vremena dokopali do obširnijih slovnica, u kojih nam je blago i bo-

Digitized by Google

gatstvo pojedinih oblika posakupljeno, pravila o naglasku ustanovljena a glasoslovlje udešeno prema oblikoslovlju. A nuz to ima u nas jošte ljudi, kojim se neće nikako da svoj jezik prouče upoznananjem ustrojstva drugih jezika, bud živućih, bud pako mrtvih pa jim se s toga i čini, da je sasvim nenaravno koji oblik tumačiti ssvrćući se na prastare spomenike indo-evropejskih jezika i dokazujući postanak kojega oblika po starobugarskom, starogrčkom i latinskom jeziku. Što nije do sad bilo, biva od sada a biti će i u buduće sve to bolje, jer nam je i škola udarila u jezikoslovlju onim putem, kojim se može pravi napredak postići. S toga nam je dobro došla svaka slovnica hrvatskoga jezika za naše učione, koja smjera po napredku današnjega jezikoslovlja pojedino razjasniti, te nebiti nekom pregradom, koja prieči dalnji razvitak, budući po kalupu srednjega vieka otesana ali neostrugana i neizgladjena; i to ju tim većom radosti primamo, što će nam put krčiti k boljemu poznavanju slovnica latinskoga i grčkoga jezika u naših učenika, koji se već priučavaju učenjem grčkoga jezika po Kurcijevoj slovnici pronicati podublje u ustrojstvo jezika te se nezadovoljati pukim pravilom, već tražiti razloga, zašto baš tako a ne inako? Mnogo laglje bilo bi učeniku kod učenja grčkoga i latinskaga jezika da mu je slovnica materinskoga jezika prema onima klasičnih jezika. Čemu da učenik istom iz slovnice grčkoga jezika začimlje se učiti sklonitbe, gdje mu valja točno razlikovati osnovu i nastavak padežni, spregu, gdje mu treba više nego li jedna osnova, da tvori pojedina vremena itd., kad mu može biti i u slovnici materinskoga jezika malo ne sve to razloženo! Čudno mora učeniku biti, na pr. kad čita da neki samostavnici u 2. p. 1. br. primaju umetak *et*, neki *en*, a drugi da toga umetka neprimaju; a jošt se više zreliji učenik nadje u čudu, kad čita u Kurcijevoj slovnici o glagolu bud ob osobnih nastavcih, bud ob osnovi pojedinih vriemena, bud o veznom samoglasu itd., pa vidi, kako se dade malo ne za svaki glas i za svaku promjenu glasa dokazati stanoviti neki uzrok; u slovnici pako hrvatskoga jezika nalazi o tom samo nekih pregleda ili pravila, koja nisu nikako prema napredku današnjega jezikoslovlja.

Gosp. spisatelj namjenjuje svoju knjižicu prvim rarzedom na gimnaziji ili na realci, u kojoj stavlja u kratko početna pravila književne Hrvaštine, pa ju razredjuje na 12 diela, u kojih razlaže: 1) o slovcih i pismenih; — 2) naglasu (accentus); — 3) oblicih (formae); — 4) mužkom sklonu samostavnih (substantivum); 5) — ženskom sklonu samostavnih; — 6) srednjem sklonu samostavnih; — 7) dvojini pravoj (dualis absolutus); — 8) zaimenicah (pronomen); — 9) pridjevu (adjectivum); — 10) broju (numerale); — 11) glagolu; — 12) od kuda, čim i kako izvode se vremena, načini, prilozi i pričešća. — Nazvao ja tu knjižicu „oblike“ ili „slovničicu“, kao što ju g. spisatelj nazivlje u predgovoru. — Nemogu pristati nuz razredjenje g. spisatelja. Ako se imaju sami oblici u toj knjižici tumačiti, to neuvidjam razloga zašto je prislov sasvim izostavljen ili zašto nije uvršćen u podrazred k pridjevu, koji ima takodjer svoj oblik; ako se pako ima uzeti kao slovničica, to bih tražio, da je razredjenje prema slovnicam onih jezika, koji se nuz nastavni hrvatski jezik uče u naših razredih, do li pridjeva sastavljene ili zaimene sklonitbe, kojoj je pravo mjesto iza zaimena. Sustavno bi bilo razredjenje g. spis. i tako, kako ga je uvrstio, da je dio III. uzeo kao glavni, jer govori u njem ob oblicih u kratko, da se rieč mienja po padežu, dakle da se sklanja (samostavnik, pridjev, zaimenica, broji), te da se rieč mienja po osobi dakle da se rieč spreže (glagol), pa da je uvrstio sve drugo kao razrede podčinjene III. dielu; to bi bilo nekako takodjer prema naslovu te knjižice (oblici knj. hrv.). Nuz to nebih ja nikako uvrstio VII. (dvojina prava) kao glavni dio u razredjenje po g. sp., jer bih morao tomu dosljedno i oblike jednobroja i višebroja uvrstiti u koji glavni dio i isto mi tako nebi trebalo XII. uvršćivati kao glavni dio nuz XI. u kojem se govori o glagolu po činu, sprezi, vremenu, znaku osobe, vremena, načina, priloga i pričešća itd.

To u obće; u pojedinom pako primjećujem: Za učenika u prvih razredih jest sasvim nejasno, da je u 4. p. vbr. r a k e s toga što je *e* izvorno ѧ (§. 3), o tom on jošte nepojmi; ako mu je pako poznato a onoga smeta ы u 4. p. vbr. bez dalnjega razjašnjenja, dočim zna, da nosni glas ostaje samo izza umekšanih i palatalnih suglasa, inače da dvoglas ы dolazi. U §, 5. želio bih svakako, da su suglasi razdieljeni po naravi svojoj na tvrde i mekane, što je potrebno već za sklonitbu samostavnika, a isto tako zaimena i pridavnika. O naglasu držim svakako, da s a m o j e d a n može stati na jednoj rieči, ne pako po dva ili po tri, te nepristajem na to, da bi bilo u koje rieči i glavni i drugotni naglas, izim ako su se dvie rieči u jednu slile; u kratko, ja se razlikujem od g. spis. u naglašivanju njegovu, koje mi je po mojem sluhu i po onom, što sam od malih nogu u raznih pokrajinah od naroda našega, štokavski govorećega, slušao i od majke usisao, gdjekad drugčije; n. pr. u p a s t, m e s t, b o s t, g r i s t i p ȁ s t i, m ȇ s t i, b ȍ s t i, g ȑ i s t i itd., mora mi biti jednako naglašeno; p r s t ostaje mi jednakim naglasom i u gen. i lokalu dakle s nagl. ˇ p r s t, p r s t a, p r s t u; u s a d i s a d a nalazim da nije isti naglas; u h ó d a t i i h ó d ā n j e pako, da je jedan isti. Z e l è n k o nije dobar naglas. Želio bih da je radi boljega pregleda nauk o naglasu u toj knjižici svedj na jednom mjestu kao u Mažuranićevoj slovnici, pa da je i onim načinom razložen. Učenika smetaju tolika pravila i iznimke u sklonitbi, kojih nebi bilo trebalo, da je rečeno štogod o promjeni suglasa ili da je uvršćeno glasoslovlje, bez kojega nemože ni biti naša slovnica bila i malena. U dvojini (§. 15.) je pravilno po slovnici k o n j i m a, j e l e n i m a a nipošto k o n j m a, j e l e n m a (treba razlikovati oblike u govoru od oblika, koje ima primiti knjiga); zašto da

Digitized by Google

mora biti nastavak *mi* (6. p.) ako je sama samostavna rieč, nebi li bolje bilo za učenika, da mu se rekne: mjesto *i* dolazi gdjekad *mi*, prema tomu se može primiti i *ma* i *ima*, ako se začme i govor i knjiga miešati. Panj nikad nečuh sklanjati pnja, pnju itd. Umetak u vbr. *ov, ev* osniva se danas samo na blagoglasju; pravilno nebi bilo po §. 21.: muževi, što nije 1. p. vbr. **M** (**MAŽN**). Veći dio Štokavaca nezna za nom. Turak (§. 21.), u slovnici nek bude samo osnova *Turk* za tvorenje vbr.; u taj paragraf uvršćujem Dalmatin, Dalmatini. Mjesto s Turki, s Vlahi ne samo da se običnije govori s Turci s Vlasi nego ono se i nečuje i nemože drugčije biti.; 4. padež višebroja ljudi volio bi da i nije uvršćen (§. 30.). Od osn. mater — nevalja nipošto u slovnici, 4. padež mati i mat, to se čuje u govoru. koji nije pravilo za slovnicu; isto tako jedva će priznati slovnica (§. 48). ove oblike u 3. padežu višebroja: kolam, vratam, selam, poljam, kolim, poljim; odkud 7. padežu višebroja na *ah*? možda po ovom primjeru: u naših selah (2. padež) ove godine dosta blaga. Dvobroj (§. 54.) samostavnika, koji označuju što živuće, glasi sasvim dobro i pravilno: dva jareta, pileta, janjeta itd.; tanke razlike (§. 65) neshvaćam, jer mogu kazati i napisati pravilno: Dobio sam tu knjigu na dar od sama njega ili samoga njega; 4. p. šta (§. 66) možda je tiskarska pogreška. Nepristajem nuz g. spis. gdje veli §. 46., da nevalja krstno ime po sklonu kratkoga pridjeva govoriti (dakle i pisati) od Ivanovoga sina; po govoru naroda štokavskoga kaže se bolje: od Ivanova sina; a i piše se pravilno taka: n. pr. Kralj Irud Agripa pogubi Jakova brata Ivanova mačem. (Vuk Prip. 46. st. i n. z.).

Pridavnik „divlji“ može biti i u ovom stavku: „On je divlji“ (§. 76) premda je predikat, jer nema samostavne sklonitbe; tako i *„hrvatski“* ostaje uviek tim naglasom pa nije treba tražiti drugoga naglasa radi razlike, koje nema.

U tvorenju drugoga stupnja ima oblika, o kojih nemislim, da će ih naša knjiga primiti, kano: šupalj, šȕpalji ili šuplijí; prȍst prȍšćí; tȃšt tȁšćí, tmȃst, tmašći, vjȇšt vješći, ridji ridjiji, vrȗć vrȕćiji.

Razlika nije u štokavštini izmedju trȍjīćā (tri) i trójica (sveto trojstvo) po naglasku g. spisatelja, što će opaziti u primjeru: pomozi majko božja i sveta trȍjice.

Kod razlikovanja glagola po trajanju nalazim dvie vrsti hipan i malotvoran, što nebih razlikovao po skočiti i skoknuti jer skočiti može takodjer značiti, da se svrši malo od toga čina: Skoči prieko slamke. Znak sadanjega vremena (§. 108.) nije samo znak osobe, već tu valja paziti još i na vezni i na osnovni samoglas; znak minuloga vremena jest prvobitno *s* a ne *h*. Osnove u §. 117 pod * neveže *d* pravilno n. pr. dam, čujem, stanem, (dadem, čudem, stadem); glag. darivati, prekupljivati (§. 131) imaju u sad. vr. osnovu daru, prekuplju, dakle: darujem, prekupljujem. Tvorenje sadanjega vremena (§. 134) jest krivo i neko neuspješno novotarenje; čemu onoga čega nije? sad. vr. tvori se od osnove sad. vr., da joj dodaš vezni samogl. i nastavak osobe: *jed-e-m;* ako pako dolazi grleni glas onda ga moraš pretvoriti po pravilu glasoslovlja: *siek-e-m = sieč-e-m;* no pako siec-i-em, siec-je-m, siecj-em, siečem. Kamo pako znam, dam? Nebi li bilo pravilnije reći (§. 145) da glagoli razreda III, i IV. nemaju veznoga samogl. u part. pres. hodi-nt, hodin, hode, nego li tvoriti: hodi-ont (hodi-o-nt)? Pogrešno je (u 2. padežu) jede-ont, jer bi bila dva vezna samoglasa, treba da je jed-o-nt itd.; dići ima u praes. odično dignem, a dižem ja od dizati; ja bih u obće tražio razlike baš po slovu *n* izmedju trajnoga i dovršenoga glagola. Hodećki, stojećki itd. (valjda hodećk*e*) nije neki oblik priloga (146. §.) već je to zasuvak koji se čuje po narodu (najviše u brodskoj pukovniji) pa odgovara grčkom *κα*, a lat. *ce;* meneka, menekareka, ljubećke, danaske itd.[1]) U §. 150. govori g. spisatelj o kratkom neodrednom načinu koji sastoji u tom da je samo *i* odbačen a naglas po mogućnosti promienjen; to nikako neide u slovnicu kao pravilan oblik, već dolazi u govoru gdje se *i* proguta. Taj je slučaj i u Francezkom, gdje je gram. oblik infinitivu parler, pa se izgovara bez *r*. U §. 152. o poluminulom vremenu biti će jednostavnije učiti, da se tvori, ako izmedju osnove i znaka vremena umetnem *a, ea, ja,* pa prema nauku o glasoslovlju nadalje postupam. To isto valja i za prilog minuloga vr. trpne slike (§. 156.); g. spis. uči „1) samo znak *t* primaju glagoli, što je osnovu na kraju slabi samoglas *e* ili jaki nasporjeli *nu*, i to oba s umetkom *e*, radi kojega prvi t. j. *e* naspori i postane *é*, a umetak *e* iza *nu*, naspori u *u*, za to *nu* postane obloga naglasa: poče-ti, poče-e-t, početˮ; ja držim da tu netreba nikakva veznoga samoglasa, pa da se bez njega tvori iz osnove: poče-ti, poče-t; dignu-ti, dignu-t; razpe-ti, razpe-t; u naglasu se vara g. sp. jer je isti i u infin. i u part. pass., pa ga Vuk bilježi ȕsȗti. §. 157. nije trebalo toliko obširnosti u tvor. part. praet. pass. jer se po glasoslovlju dade sasvim prosto i razgovjetno razjasniti; nenaravno je tumačiti u II. §. 157 tvorenje sa veznim samoglasom; za te glagole valja pravilo, da tvore taj part. bez vez. samogl.: vláda-ti, vláda-n, a ne: vlada-ti, vlada-e-n, vlada-a-n, vladan; naglasa nema na *ân* ma natezao čovjek kako mu drago: u obće tvorenje toga part. jest neobično i za učenika zamršeno.

Opazio sam u toj knjižici osobito nastojanje g. sp. oko razjašnjenja pojedinih oblika pa mi se vidi, da je gdjegdje g. spis. podaleko zahvatio i nemisleći, da je ta knjižica namienjena

---

[1]) Gr. hrv. jezika. V. Jagić.

Digitized by Google

učenikom najnižih razreda, koji još mnogo toga neznaju niti jim treba znati po mnienju izkusnih ljudi; na gdjekom sam se mjestu našao u čudu čitajući, da se g. spisatelj pozivlje na oblike iz prostoga govora, jerbo sam mislio, da g. spisatelj želi po naslovu „Oblici književne hrvaštine“ pokazati i dokazati, koji oblik mora hrvatska knjiga poprimiti, pa uslied toga sam gdješto prešutio kao ob obliku: držat, brijat, marit, bacit itd. Dosljedno bi bilo, da je g. sp. sve te oblike poprimio, koji dolaze u prostom razgovoru, te se neslažu s oblici slovnice; pa bi jih bio podobar broj a najviše bi jih na razne predjele Slavonije došlo. Bila bi već hora, da se prizna, da nije svaki oblik suvo zlato, koje se čuje u narodu pa da knjiga nije govor prostoga naroda. U toj knjižici ima nazivlja, koji nije prema slovnicam, dosad po naših učionah rabljenim. To nije baš na korist učenikom najnižih razreda, kad u svakoj slovnici drugo nazivlje čitaju; a i učitelju zadaje dosta jada i muke. U koliko se neslažem nipošto s tim novim krojenjem pojedinih naziva u toliko pomećem ponajviše ove nazive: slovce, jednina, dvojina, množina, sklon, dvojina prava (zar ima i neprave?), osobne pridjevne, kratak i ciel pridjev (zar nije i kratak ciel?), broj (numerale), priehodni i nepriehodni glagol, poluminulo vrieme, i druge neke.

Ta je knjižica inače udešena prama Miklošićevoj „Formenlehre der altslovenischen Sprache“ pa je prva, koja se je odaljila od načina hrvatskih slovnica, prema napredku dan. slovnica, u kojih se po osnovi razlažu i sklonitba i sprega, i s toga gledišta uvaženja dostojna. Tisak joj je liep i ukusan. Ciena prilična. J. V. Kostić.

III. Kratke književne viesti.

Najnoviji statistički podatci (god. 1863—64) o Crnoj gori. (Iz „Orlića“, crnogorskoga godišnjaka za 1865. Na Cetinju. Str. 75—79).

Radujemo se, što možemo jedared statističke podatke o Crnoj gori crpiti iz domaćega službenoga izvora; ter nismo prisiljeni oslanjati se uvjek na tudja izvješća. Ove podatke o Crnoj gori, koja po novijem izmjerenju obsiže 78□ milja, vadimo iz vješto uredjena po našem vrlom pjesniku, a sada tajniku crnogorskoga kneza, Jovanu Sundečiću, i prvi put na Cetinju obielodanjena godišnjaka „Orlića.“ Bog daj sreću! te se i taj književni orao udomio u crnih gorah medj junačkimi orlovi slobodne jugoslovjenske Sparte!

Po popisu učinjenom od Petkova dne (14. Oktobra) 1863. do Petkova dne 1864. god. ima u Crnoj gori i Brdih svega 196.238 duša, a to 99.889 mužkih i 96.339 ženskih. [1]) Od ovoga broja pada na nahiju Katunsku mužkih 32.723, a ženskih 31.015; na nahiju Riječku: 13.127 mužkih. a 12.970 ženskih; na nahiju Crničku: 14.272 mužkih, a 13.997 ženskih; na nahiju Lješansku: 7978 mužkih, a 7389 ženskih; najposlije na Brda s Moračom i Vasojevićima. 31.789 mužkih i 30.798 ževskih.

Ženskadi ima 3550 manje nego li mužkadije. Tomu je valjda poglaviti uzrok, što se Crnogorci samo s Crnogorkama žene, i što ove obično više mužke djece radjaju.

U Katunskoj nahiji ima sva polovica i $^{1}/_{12}$ više duša nego u nahiji Riječkoj; sva polovica i $^{1}/_{16}$ više nego u Crničkoj; u triput više nego u Lješanskoj; a preko 2000 duša više nego li u svih sedmoro Brda.

U tečaju pak spomenutoga vremena porodilo se je djece ukupno 6577, i to mužke 3475, a ženske 3102; daklem 373 mužke više nego ženske.

Od ovoga broja pada 1102 mužke djece i 973 ženske na nahiju Katunsku; 530 mužke i 497 ženske na Riječku; 497 mužke i 489 ženske na Crničku; 249 mužke i 245 ženske na Lješansku; najposlije 1097 mužke i 898 ženske na sva Brda. U svima nahijama daklem rodilo se veće mužkih nego ženskih, premda u nahijama Crničkoj i Lješanskoj ovaj je broj sa svim neznatan.

U više pomenutom vremenu pomrlo je opet skupa 3938 čeljadi, i to 2002 mužka, a 1936 ženske.

Poimence pak umrlo je u nahiji Katunski 653 mužke čeljadi i 591 ženske; u nahiji Riječkoj 290 mužke i 307 ženske; u nahiji Crničkoj 297 mužke i 298 ženske; u nahiji Lješanskoj 189 mužke i 158 ženske; najposlije u svim Brdima 573 mužke i 582 ženske. U obće dakle umrlo je 66 mužke čeljadi više nego li ženske; i to u Katunskoj nahiji 62, a u Lješanskoj 32 mužke više nego ženske, no u Riječkoj umrlo je opet 17 čeljadi ženske više nego mužke, u Crničkoj 1, a u Brdima 9. Sravnivši pojedine brojeve rodjenih i mrtvih:

[1]) Tu ima neka pogrješka, jer kada se sve sbroji, čini broj ženskadje samo 96.169, uk. 196.058.

Digitized by Google

a) Rodilo se u obće 2639 čeljadi više nego što je umrlo, i to 1473 mužkića, a 1166 ženskadi. Čista dakle napredka bilo je ponešto više od 8 mužkih i ponešto manje od 6 ženskih na svaku 1000 duša, ili po 1½ čeljade na svako 100 duša.

b) Razmjerom rodilo se čeljadi u Brdima skoro koliko i u Katunskoj nahiji, a toliko isto i umrlo; u Crničkoj manje umrlo nego li u Riječkoj; no u Riječkoj više se opet rodilo nego u Crničkoj; a Lješanska nahija nije skoro nimalo izostala u pomoru iza Riječke i Crničke.

Koliko je vjenčanja bilo, o tom se n ma još nikakova stanovita podatka; ali uvedenjem parohijalnih registara, i ovi brojevi neće nepoznati ostajati.

Uz kneza i gospodara (Nikolu I, rodjena 25. Rujna 1841, zaknežena 1860) stoje 3 tajnika i 3 pobočnika. — Senat (vrhovni sud), za svu Crnu goru i Brda, broji jednoga predsjednika (vel. vojvoda Mirko Petrović Njeguš), jednoga podpredsjednika, 16 senatora i jednoga tajnika.

Sve se nahije diele na plemena, osim Lješanske, koja se dieli na gornju i dolnju nahiju. I tako Kotunska nahija dieli se na 12 plemena [1]), Riječka [2]) na 4; Crnička [3]) na 7; a svakolika Brda [4]) na 19. Svako pleme ima svoga kapetana, koji ga svuda zastupa, sudi mu u omanjih parnicah, naplaćuje zemaljski danak, pazi na poredak i na ratno polje sa svojim plemenom izlazi.

Popisanih vojnika ima 25.000, a u vrieme potrebe može ih još 10.000 na bojište iskočiti. Ovo je zaisto mala šaka vojske, ali je sve kremen živi. Na čelu svekolike vojske stoji veliki vojvoda Mirko Petrović Njegoš, pa onda vojvode, srdari i kapetani a zatim stotinaši i desečari.

Tielo perjanika broji 100 momaka, stojećih pod upravom svoga kapetana (sada je Jovan Vukotić) i vice-kapetana. Garda pak broji 400 momaka, koji stoje opet pod upravom svojega šefa.

Crna gora ima samo jednoga predstavnika u Skadru (sada je Ivan Vaclik, rodom Čeh).

Svakolik godišnji danak nedopire do 100.000 for., što se troše opeta na izdržavanje gradskog i vojničkog poglavarstva.

U zemlji se nahode 4 carine ili džumruka i to: navrh Krstca (prema Austriji); na Grahovu, na Rijeci Crnojovića i na Viru (prema Turskoj).

Pazara su 4 unutrašnjosti zemlje i 3 sa austrijskimi mjesti, a poimence: na Rijeci svako subote; na Viru svakoga petka; na Čeraninoj glavici kod sv. Tekle svakoga ponedjelka i na Šlivju svakoga ponedjelka. S Kotorom tri put na sedmicu: utornikom, četvrtkom i subotom; s Risnom: svakoga dana, osim nedjelje; s Budvom: svake subote. Osim toga od skoro ustanovljena je jedna javna založnica na Cetinju, pod rukovanjem g. Ilije Ramadanovića.

Na čelu pak duhovne uprave stoji jedan mitropolit (Ilarion Roganović), kojega je stolica u Cetinjskom manastiru.

Manastirâ ima 11 i 3 ćelije, a u svih žive samo 2 arhimandrita i 5 kaludjera, i to u Cetinjskom manastiru jedan arhimandrita (Nikifor Dučić); u Morači takodjer jedan arhimandrit (Dimitrije Radojević); u Dugi jedan kaludjer; pod Malinsko jedan kaludjer; u Bieloj jedan kaludjer i u ćeliji Piperskoj dva kaludjera. Ostrog, Žrebanik i Brčelu dolnju drže tri mirska svećenika; a manastiri Orahovo, Brčela gornja, ćelija Dobrska i ćelija na Riječkom gradu, sasvim su prazni.

Mirsko sveštenstvo broji 3 protoprezvitera (Njeguški, Bjelopavlićki i Vasojevićki), i oko 400 svećenika, od kojih daklem dolazi po jedan na svako 500 duša. Ovo nebi premnogo bilo, kad bi svećenici svuda pojednako razporedjeni bili; jer doslem osobito u Crničkoj nahiji, ima miesta, gdje dolazi po jedan svećenik na 100 i na 50 kuća, a Cuce (oko 300 duša) imaju samo jednoga svećenika.

Najposlije osim škole na Cetinju sa 4 razreda ima još 11 drugih pomanjih sa 2 razreda, a poimence: na Ćeklićim, u Ceklinu, u Brčelima, u Limnjanima, na Gradcu, na Orijojluki, u Ostrogu, kod ćelije Piperske, u manastiru Morači, u Konjukam i u Trebču; tri pak nove doskora će se otvoriti, i to na Njegušima, na Čevu i na Grahovu.

Sajmovi ili skupštine godišnje. U Ostrogu na Trojičin dan (Duhove), kod Piperske čelije takodjer na Trojičin dan, na Cetinju na Petrov dan i na mali Gospodjin dan, na Žrebaniku na dan sv. Arsenije 28. Oktobra.

---

[1]) Njeguši, Cetinje, Ćeklići, Bjelice, Ozrinići, Cube, Grahovo, Rudine, Zagarač, PljEšivci, Župa, Lukovo.

[2]) Ceklin, Ljubotin, Gradjani, Dobrljani.

[3]) Boljevići, Gluhidol, Sotonići, Brčele, Podgor, Seoca, Dupiljani.

[4]) U Brdskoj nahiji: Petrušinovići, Papkovići, Vražegrmci, Martinići, Zavala, Stijena, Crnci. — U Moračkoj nahiji: Rovca, Morača, Uskoci, Drobnjaci. — U Vasojevičkoj nahiji: Bratonožići, Brskućani, Lievarieka, Konjuhi, Kraljani, Trepča, Zabrdje, Buči.

Digitized by Google

Ovim statističkom podatkom imamo još to dodati: da će Crna gora još ove godine dobiti svoj o r g a n, koga će na Cetinju izdavati u kneževskoj tiskarni i uredjivati kneževski tajnik Jovan Sundečić; i da će se za izobraženje i odgojivanje crnogorskoga svećenstva već buduće godine otvoriti b o g o s l o v n o s j e m e n i š t e, sa dva tečaja u početku.

Dr. Fr. R a č k i.

N a j n o v i j i z e m l j o - i n a r o d o p i s n i p o d a t c i o B o s n i od godine 1863.

Žalimo, što nemožemo i o Bosni isto onako reći, kako je upravo kazano u Crnoj gori. Mi čekamo te čekamo, ele jošter nedočekasmo zamjenika vrlomu našemu Jukiću. Dok se taj nadje, dužnost nam je pomno sabirati sve, što se ma gdje napiše o onih zemljah našega naroda, koje još jadne stenju pod turskim jarmom. Take se u VII. tečaju bečkih „Mittheilungen" geograf. družtva nahode »skizze« o stanovnicih Bosne od K. Saxa, austr. kosularnoga početnika. Odanle priobćujem sliedeće viesti:

Bosna s Turskom Hrvatskom obsiže prostor od prilike 765☐ milja (Hilferd, oko 800); u širem razumku broji k tomu i Hercegovina s 295☐ milja ukupno dakle do 1060☐ milja. Bosna podieljena je u šest sandžaka: Sarajevski, Travnički, Bihaćki, Banjalučki, Zvornički i Novopazarski; Hercegovina u tri: Mostarski, Trebinjski i Plievljanski. Dočim su ostale granice Bosne i Hercegovine poznate, izpravlja ih spisatelj na jugoistoku prema zemljam samoga turskoga carstva ovako: da je Bosna ograničena starosrbskim ejaletom iliti pašalukom Niškim te Uskupskim i gornjoalbanskim Skadarskim, od kojih ju rastavlja gora Kopaonik. Glieb i Visitor, tako da srezovi Mitrovica, Trgovište, Rožaj, Bihor i Bielopolje spadaju jošter k Bosni. S ovim se slaže i Hilferding.

Medj Hercegovinom i Bosnom izpravlja i opet pisac granicu ovako: Počam na jugu od Livna kod granice dalmatinske ide na istok prema Neretvi, odavle sliedi tečaj Neretve do njezina zavoja na istoku od Konjice, zatim nuz podnožje Treskovice skače na Koren- i Ranjen-planinu, i na sjeveru od Goražda prelazi preko Drine, te se prenosi u Limsku dolinu, kojom prolazi do visočine staroga Vrha, ali izpred Bielopolja povraća se na lievu obalu Limovu, te blizu Kom-gore tiče se crnogorske granice. — Prema ovim granicam izpravlja pisac zemljovid Blauov, te prilaže nacrt (koji ćemo i mi u budućem svezku upotrebiti). — Ove su granice zemlje Bosne dielomice veoma nenaravske, niti je to njezina historička slika; jer je ona na jugoistok pružena krpa spadala nekoč k raskoj zemlji, s druge strane je sandžak Bihaćki na sjeverozapadu pripadao k r a l j e v i n i h r v a t s k o j i odatle ime »turska Hrvatska« ili običnije »krajina.«

Bosna i Hercegovina spadaju fizički u toliko zajedno, što su s Crnom gorom, Dalmacijom i južnom Hrvatskom j e d n e a l p i n s k e n a r a v i, ali hidrografički spada Bosna u obće k Savištu, dakle k Dunavu, a Hercegovina k Neretvištu, dakle k Jadranskomu moru. Pravac Alpa prouzrokuje veoma različito podneblje. Bosna je veoma hladna, te jedva i vino uspieva, Hercegovina pako topla, te podnosi i južnih plodova. Bosna je u obće plodna (slična Hrvatskoj), Hercegovina ponajviše neplodan kras (slična naravski s njom združenoj Dalmaciji).

Stanovnika u Bosni bit će do 850.000, u Hercegovini do 250.000, ukupno do 1,100.000: ženski jest brojem preteżniji od mužkoga. Na četv. milju dolazi 1100, u Hercegovini jedva 900 duša; najslabije je napučena istočna polovica, izuzamši gustu dobro napučenu Posavinu. Gradsko pučanstvo čini od prilike $1/_5$; samo Sarajevo, Banjaluka i Foča [u Hercegovini] nadilaze broj od 10.000 stanovnika, Sarajevo dosiže i blizu 40.000. Osim našega hrvatsko-srbskoga naroda [što o tom Sax govori, nevriedi mnogo], ima na jugu Bosne 20—30,000 Arbanasa, u Sarajevu i Travniku preko 3000 židova i 7—8000 cigana — p r a v i T u r c i n a h o d e s e u z e m l j i s a m o k a o č i n o v n i c i i l i v o j n i c i. — Nije narodna već nabožna razlika, koja Bosnu ciepa u t r i s a s v i m o d i e l j e n e n a r o d n o s t i: Srba [u religioznom smislu] ima Bosna do 370.000 [Hilferd. uzima 4—500.000], Latina [u relig. smislu] 125.000 [Hif. 123.000], a Turaka [i opet u religioznom smislu] do 35.000, računajuć ovamo i turske Arnaute. U Hercegovini ima »Srba« preko 150.000 [tako i Hilf.], „Latina" do 50.000 [tako i Hilf.], »Turaka" jedno 48.000. Turaka ima svuda po zemlji, osobito po gradovih; na selu živu najviše kao vlastela, ali u zapadnoj strani Krajine, po sredini i istočnoj strani Bosne, naročito pako u arnautskih srezovih, kao i na sjeveru Hercegovine sačinjavaju ujedno većinu seljačtva. I »Srba« ima skoro svuda po zemlji [izuzamši malenu česticu alpinskoga zemljišta na zapadu Sarajeva i srezove arnautske]; brojem većina ima ih na sjeveru, osobito od Sane do Okrine, zatim na istočnom briegu dolnje Bosne, na granici srbskoj i u Hrcegovini, osobito na njezinom jugu i istoku itd. Katolici prave samo mala ostrva medju ostalim pučanstvom, najviše ima ih po sredini Bosne i na zapadu Hercegovine, nimalo pako na istoku od one crte, koju si mislimo povučenu preko Trebinja, Ne-

Digitized by Google

vesina, Sarajeva i Tuzle. I u Krajini ima ih veoma slabo i „zato se Ami-Boué i drugi geografi jako varaju, kada drže Tursku hrvatsku za glavno sielo bosanskoga katolicizma.“ — „Turaka bijaše nekoč znatno veći broj, ali se tečajem vremena umanjiše poglavito od ratovanja, od kojega su kršćani prosti bili.“

[Nedopušta nam prostor, da sada priobćimo, što pisac nastavlja o značaju i običajih naroda bosanskoga: učiniti ćemo budući put; a i ovo ovdje, bit će nam drago, ako se s domaće strane, koliko bi gdje trebalo, izpravi].

V. Jagić.

Knjižnice, starin. i prirodosl. sbirke u Zagrebu.*)

I.

Knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu.

Knjižnica ova sastojeća iz jedne tisuće rukopisa, iz jedanaest tisuća dviesta i četrdeset tiskanih knjiga, iz više tisuća bakro- kameno- i drvoreznih slika, te iz više tisuća listina i povelja sabirana je kroz trideset i više godina velikim trudom i troškom sadašnjega vlastnika, a sastavljena je sistematički tom namjerom, da bude u njoj po mogućnosti i s veće strane sve ono, što je u pismu ili u knjigah sačuvano o prošlom i sadanjem životu južnih Slavena, a osobito Hrvata i Srba.

Čitava sbirka dieli se na četiri razdiela. I. na rukopise; II. listine i povelje; III. tiskane knjige; IV. umotvore i starine.

Mi ćemo ovdje na kratko prosboriti o sadržaju svih četirih razdiela, te tako predati u ruke ljubiteljem i izpitateljem književnosti slavenske maleni pregled ove u pravom smislu rieči jugoslavenske knjižnice.

Razdiel I.

Rukopisi.

Ovaj razdiel iznosi 1000 brojeva, te se dieli na sliedeće podrazrede: *a.* na rukopise u inostranih jezicih; *b.* na rukopise slavenske.

A. Rukopisi u inostranih jezicih.

1. Bogoslovje, kao: Sveto pismo, razprave o Bogomilih, Valdensih-hereticih, o protestantizmu itd. Breviari, Misali, Psaltiri, Synodica, Libri Hymnorum, Legende, crkveni zakoni, i naredbe obće pojedinih redova, prodike, molitvenici itd. ponajviše iz XIII. do XVI. vieka, njeki na pergameni, njeki sa slikami ili uresi. Svi u latinskom ili talijanskom jeziku. Svih na broju 39.

---

*) Pod ovim naslovom naumismo opisati znanstvene i književne zavode i sbirke glavnoga grada trojedne kraljevine. Koli je koristan i zanimiv takav opis, znati će ocieniti svaki rodoljub, osobito pako svaki književnik, koj se često namuči neznajuć gdje bi našao gradivo za svoju radnju. Ovakovi opisi zanimat će takodjer učeni sviet preko granicâ naše trojednice. Počimamo sa opisom bogate knjižnice g. velikoga župana zagrebačkoga Ivana Kukuljevića-Sakcinskoga, komu smo za te podatke zahvalni, dočim obraćamo pozornost naših književnika i hrvatskoga naroda na ovu bogatu i raznoliku zbirku. Uredničtvo „Književnika.“

Digitized by Google

Medju znamenitije ove vrsti spadaju: 1) Alani magistri. Quadripartita editio contra hereticos valdenses, iudeos, paganos. Prologus ad principem Widonem, principem montis Pessulani. Cod. perg. saec. XIV. 4. — 2) Anonymi Dominicani. Argumentationes Philisophicae etc. Cod. perg. saec. XV. 4. — 3) Apparatus theologicus pro usu Collegii Praebendariorum Eccl. zagrab. cum statutis et constitutionibus eiusdem Ecclesiae Cod. cart. anni 1463. fol. cum fragmentis glagoliticis. — 4) S. Thomae de Aquino. Summa Theologiae. Cod. Perg. saec. XV. 8. — 5) Biblia sacra cum initialibus illustratis. Cod. Perg. saec. XIII. 4. — 6) Biblia sacra cum legendis SS. Cod. perg. s. XV. — 7) Breviarium Ecclesiae zagrabiensis cum pictis imaginibus et initialibus. Cod. perg. s. XIII. f. — 8) Breviarium Eccl. Arbensis, cum initialibus auro pictis, saec. XIV. 4. — 9) Breviarium fratrum minorum observantiae. Cod. perg. s. XIV. 16. — 10) Brittonis Summa Theologiae. Cod. perg. cum pictis initialibus anni 1227. fol. — 11) Liber hymnorum Ragusii scriptus. Cod. perg. saec. XV. 4. 12) Fratris Johannis Lectoris Ord. Prad. Summa Confessorum. cum imaginibus Ragusii pictis. Cod. perg. saec. XIV. f. — 13) Orgondii Judicis civis Pisani. Sententiae Joannis Damasceni ex graeco in latinum translatae, tempore Eugenii III. papae bonae memoriae. († 1153). Cod. perg. s. XII. 4. — 14) Liber Sanctorum Dialogorum et Legendae Sanctorum. Duo codices simul ligati in perg. et carta, saec. XIII. et XIV. 8. — 15) Missale Eccl. S. Stephani Zagrabiensis. Cod. perg. s. XIV. f. — 16) Missale Ecclesiae Zagrabiensis, cum imaginibus et initialibus, notis quoque posterioribus de a. 1361 et 1366. Cod. perg. saec. XIII. f. — 17) Prologus synonime S. Ysidori Archiepiscopi yspaniensis. Cod. perg. s. XIV. 16. — 18) Psalterium Davidicum, cum imaginibus pictis. Cod. perg. saec. XIII. aut XIV. 16. — 19) Regulae S. Patris Benedicti Abbatis. Cod. saec. XV. 12. — 20) Sermones varii et Poemata devota, cum variis theologicis et asceticis dissertationibus in lingua italica conscriptis. Cod. Chart. saec. XIV. 4. — 21) Summa S. Scripturae et Sermones ad Religiosos. Cod. perg. sc. XIII. aut XIV. 8. — 22) Synodicon S. Scripturae cum initialibus pictis. Cod. saec. XV. a. 1426 in Oppido Oting conscriptus. f. etc.

2. **Crkvena povjestnica**, ponajviše južnih Slavena, kao: Povjesti pojedinih vjeroizpovjedanja, biskupija, redova, monastira, synoda i sborova, bratovština, kapitula, sjemeništa, pojedinih crkava, životi slavenskih svetaca, biskupa, kanonika, znamenitih svećenika, vižite biskupske, dopisi itd. Svih na broju 77.

Znamenitiji rukopisi ove vrsti jesu: 1. Aquileiensium Pontificum Historia ab a. 407. usque ad a. 697. Cod Chart. saec. XIII. f. — 2. Bedekovich Balth. Cathalogus Episcoporum, Abbatum, Archi-Diaconum, Canonicorum etc. Eccl. Zagrab. Cod. s. XVIII. 4. — 3. Benger Nicolai. Synopsis Hist. Chronol. Monasterii Lepoglavensis in Croatia. Cod. Chart. s, XVIII. 4. — 4. Benger Nic. Conatus Theol. de Cultu B. P. Eusebii. Cum Biographiis diversorum sanctorum hominum Ordinis S. Pauli. Cod. s. XVIII. 4. — 5. Benger Nic. Chronotaxis Monasteriorum Ord. FF. S. Pauli in Prov. Istriae et Croatiae. (Copia recentior) f. — 6. Caraman Matthaeus, Archiepiscopus Jadrensis. Status Archidioecesis Jadertinae. Cod. a. 1754 4. — 7. Conventus (sex) Ordinis PP. Minorum strict. observantiae in Croatia. Cod. a. 1766 f. — 8. Conventus (4) S. Pauli I. Eremitae in Croatia. Cod. s. XVIII. f. — 9. Conventi Domenicani della Dalmazia. Cod. a. 1782 f. — 10. Dictionarium theologico-historicum. Cod. saec. XV. 4. — 11. Farlati Danielis aut potius Brajkovich Martini Ep. Segniensis. Historia Episcopatus Corbaviensis, Modrusiensis et Ottociensis (autographum). Saec. XVIII. f. — 12. Haber Michael. Geschicht-Buech der Märtterer Christy, welche zu disser unserer Zeit an allen Orten teutscher Landen umb des Glaubens willen durch Fewer, Wasser und Schwert hingericht worden. Cod. Cart. circa a. 1622 conscriptus 4. — 13. Joannis de Guerche Canonici Zagrab. Quaedam utilia et memoriae digna pro statu Capituli Zagrab. Ecclesiae etc. scripta et collecta anno 1334. Cod. Chart. saec. XVII. f. — 14. Kovachevich Thomae Can. Zagrab. Catalogus Praesulum et Canonicorum Zagrabiensium cum Miscellaneis historicis. saec. XVII. f. — 15. Kovachevich Th. Vitae Episcoporum et Canonicorum Eccl. Zagr. Cod. saec. XVII. f. — 16. Kristolovec Joannis. Synoptica Descriptio Monasteriorum Ord. S. Pauli in Illyrico olim fundatorum. Per Nic. Benger hist. notis aucta. — 17. Kukuljevich Wolfgangi Canon.. Zagrab. Historia Collegii Croatici Viennae fundati. Cod. a 1737 f. una cum Rationibus eiusdem Collegii de a. 1626—1636 per Benedictum Vinkovich confectis. — 18. Levakovich Raphaelis. Historia Episcop. et Dioec. Zagrab. saec. XVIII. — 19. Lacromensis Monasterii Misc. Acta Historica a. 1466—1726. — 20. Miscellanea historica rem Ecclesiasticam R. Hungariae, Croatiae et Duc. Carnioliae respicientia. — 21. Pastritii Hieronymi. Historicae Disquisitiones de Hospitali et Ecclesia S. Hieronymi Illyricorum de Urbe. Cum adiunctis. Cod. Chart. a. 1592—1663 f. — 22. Petretich Petri Epis. Zagr. Processus contra Cives et Hospites Oppidi Ivanich. a. 1660. cum privilegiis eiusdem Oppidi de a. 1404 et 1407. Cod. C. a. 1660. f. — 23. Ponzoni Sforza, Archiepiscopi Spalatensis. Mandata Camerae Archiepiscopalis Spalatensis ad Poglizanos et Rodobiglianos. Litterae in lingua latina et croatica litteris cyrillicis exaratae. Cod. a. 1617.—1622. f. — 24. De Ponte Valerii. De Ecclesia Jadrensi eiusque Episcopis et Archiepiscopis. Cod. Ch. s. XVII. f. — 25. Registrum

Digitized by Google

Confraternitatis DD. Praebendariorum Eccles. Zagrab. Ab. a. 1492—1562. 4. — 26. Synopsis Historiae monasterii B. V. M. de Remete penes Zagrabiam. Cod. Chart. saec. XVIII. f. — 27. Ritter Pauli, Ordo. Pontificum Ecclesiae Zagrab. Cod .s. XVIII. f. — 28. Rosanei Antonii Corcyrensis. Storia della chiesa cattedrale di Curzola. Cum adnotationibus ad Historiam Reip. Ragusanae litterariam spectantibus cuiusdam anonymi, ni fallor Ignatii Georgii. Cod. Cart. saec. XVI. et XVII. 4. — 29. Salonitanae Eccl. Episcoporum memoria. Cod. saec. XVI. f. — 30. Selishevich Stephani Epis. Corbaviensis recursus contra Episcopum Segniensem quoad districtum Modrussiensem. Cod. saec. XVII. f. — 31. Seruii Pompei. Allegatio pro Congregatione Illyrica in Urbe contra Jo. Paulum Trumsium de Alexio. Cod. a. 1653. f. — 32. Rito Serviano differente hora dal Greco. a. 1720. f. — 33. Veglensis Episcopatus acta et Miscellanea Historica ab a. 1550. usque ad 1600. — 34. Vinkovich Benedicti. Notitiae Episcopatus et Episcoporum Ecclesiac Zagrabiensis. saec. XVII. f. — 35. Visitae Variae Archiepiscoporum Spalatensium ab a. 1578—1682. cum nonnullis actis in lingua Croatica. f. — 36. Visita apostolica Archiepiscopi Joannis Garzadoro in Dioecesi Jadrensi. Cod. anni 1624. f. — 37. Visita Michaelis Prioli Episcopi Vincentini Vis. Ap. in Dioecesi Ecclesiae Traguriensis de a. 1603. f. etc.

3. **Povjestnica gradjanska, ponajviše južnih Slavena.** Medju ovimi ima osim riedkih domaćih ljetopisa i djela svih skoro domaćih starijih povjestnika, ili onih inostranih, koji su o plemenih jugoslavenskih pisali, takodjer mnogo **unica** i mnogo autografa slavnih naših povjestnika. Svega ukupno brojeva 290.

Znamenitiji rukopisi ove vrste jesu: 1. Acta et Compromissa Jaderensia. saec. XV. Cod. perg. saec. XV. f. — 2. Acta Confiniaria Regni Croatiae. Cod. saec. XVI.—XVIII. f. — 3. Albania [della] e sua città, fiumi, monti, laghi, piani, confini etc. Relazione fatta l'anno 1570. Copia recentior. f. — 4. Albania [dell'] Storia. f. — 5. Annali, ossia Cronaca di Ragusa dall' anno 410 fino all' a. 1510. Cum brevissima continuatione usque ad annum 1679. 4. — 6. Annali, ossia notizie dell' origine della Repuolica di Ragusa e delle cose più cospicue occorse in diversi tempi della medesima, raccolte da varii manoscritti antichi sino all' anno 1445. f. — 7. Annali di Ragusa accopiati da un manoscritto antico. Dall' anno 800 sino all' anno 1606 f. — 8. Annali di Ragusa copiati da un antichissimo codice a mano, che conservasi in Ancona in casa dei signori Storani. Dall' anno 458 sino all' anno 1510 4. — 9. Begna Simone. De Corvatiae desolazione oratio ad Leonem X. Pontificem. [a. 1516] habita. f. — 10. Benger Nicolai. Historica Epitomes de Regno et natione Illyrica, speciatim de slavonico-croatica. Cod. anno 1734. 8. [autogr.] — 11. Bocignoli Michaelis Ragusei. Epistola ad Gerardum Planiam Caes. May. Secretarium, in qua exponit causas Rebellionis Achmati contra Solymanum Turc. Imp. et quo pacto Akmati consilia oppressa fuerint, cum ipsius interitu. Ragusii. 1524. 4. — 12. Bossi? Matthaei. Veronensis Canonici Regularis. Ad Hermolaum Barbarum Veronensem Epis. de Bossina capta, periculoque Turcorum, flebilis atque moestissima Epistola. anno 1468. 4. — 13. Bulgariae et Serviae Regum atque Banorum Sclavoniae series. f. — 14. Capor Giovanni. Fatto storico della nazione Illyrica in Roma. Della Congregazione Illyrica etc. nella chiesa di S. Girolamo de Schiavoni in Roma. 1804. f. — 15. Cattarensium Miscellaneorum liber etc. ab anno 809. usque ad annum 1715. Cod. Cart. 4. — 16. Cattarensis civitatis Quadernae saec. XV. accedunt Capitula, Instantiae, Inscriptiones, Diplomata, Memoriae historicae etc. Communitatis Cattarensis saec. XVI.—XVIII. — 17. Correspondenzen - Auszug vom Jahre 1529—1575, zwischen den Königen von Ungarn und Ihren in Croatien fungirenden Banen, Commissären, Feldherrn, Bischöfen, Hauptleuten etc. aus dem k. k. Staatsarchive in Wien. f. — 18. Croatiae et Regni Hungariae miserabilia facta ab anno 1526. usque ad 1684. ex officiosis actis improtocollata. f. — 19. Historia Rebellionis Stibrensium [Rusticorum] in Regno Croatiae a. 1608, 1633 et 1654 f. — 19. Rapport géneral sur la situation de diverses Partie et branche d'administration de la Province actuelle de la Croatie civile. Cod. a. 1809 f. — 21. Cronaca Veneta dall' anno 400 sino all' anno 1562. Copia recentior. f. — 22. Cronica civitatis Venetiarum Laurentii de Monacis Secretarii senatus veneti circa anno 1420. Cod. saec. XVII. f. — 23. Chronicarum duarum antiquissimarum Ragusiensium Fragmenta. f. — 24. Cronaca Jadertina dell' anno 1346. [Copia recentior] f. — 25. Chronici dalmatici ex idiomate slavo in latinum versio. Autographum Joannis Lucii. Cod. saec. XVII. f. — 26. Cronaca di Budva. anno 1642 f. — 27. Chronica der Stadt Cilli. Cod. Cart. saec. XVI. 4. — 28. Cronaca della Isola di Veglia et della Famiglia Frangepan in quella Isola, scritta dall' Antonio Vinciguerra, Secretario veneto. a. 1482. autogr. Cod. saec. XV. 4. — 29. Cutheis[a] Tavole delle cose fatte dei cittadini di Spalato. Cod. saec. XVI. f. — 30. Diaria. a] Cujusdam capellani Dioecesis Quinqueecclesiensis proficiscentis Romam de a. 1759—1770; b] Hieronymi de Zara et Cornelii Dupplicii Schlepper oratorum ad ottomanicam portam. 1535. 4. -- 31. Difnico Francesco. Dell' Historia di Dalmatia durante la guerra Cretense. Cod. saec. XVII. f. — 32. Difnico Francesco. Lettera apologetica scritta per occasione del suo Esilio al spettabil conseglio della mag. communità di Sebenico in Ferrara 1661. f. — 33. Diversis de

Digitized by Google

Quartigianis Philippi. Situs aedificiorum, Politicae et laudabilium Consvetudinum inclitae Civitatis Rhacusii ad ipsius Senatum Descriptio, anno 1438—1440. Accedunt Orationes eiusdem oratorii. Cod. Copiae recentioris f. — 34. Dolci Seraphini [Albini Esadastes]. Libertas perpetua Reipublicae Ragusinae ab omni jure venetae Reip. asserta et vindicata. 4. — 35. Dolfin. Proved. gen. di Dalmazia. Terminazioni generalizie e calcolo delle terre publiche di nuova conquista anno 1553. Cod. saec. XVIII. f.; važan rukopis glede opisa miesta dalmatinskih i istranskih. — 36. Dolnitscher Johann. Tagebuch bis zum Jahre 1699. 8. — Accedunt Miscellanea eiusdem auctoris. — 37. Emo Angeli. Relationes ex Cypro. saec. XVII. 4. — 38, Erizzo, ambasciatore di Roma. Relazione. 1701. 4. — 39. Farlati Danielis. Commentaria historica de Slavis et Chrobatis qui Dalmatiam occuparunt, cum adnotationibus Jacobi Coleti, f. — 40. Farlati Danielis. Historia Croatiae. f. — 41. Fluminensia Miscellanea Historica. Codices IV. — 42. Du Fresne Carolo. Dell' Albania austriaca. f. — 43. Epistolae et res gestae Friderici Regis Romanorum. Cod. saec. XIV. f. — 44. Georgii (Gjorgjić) Ignatii. Istoria della Chiesa di Curzola. Cum notis historicis de re litteraria Ragusana. Cod. saec. XVIII. 4. — 45. Eiusdem auctoris. Notata historica ad Rempublicam Ragusanam pertinentia. Cod. saec. XVIII. 4. — 46. Eiusdem auctoris. Rerum Illyricarum sive Historiae Rhacusanae. Pars I. in qua de veteri Illyrico, vel de urbis Rhacusae progenitoribus agitur. Libri VIII. f. — 47. Eiusdem auctoris, Parallelismus sive collatio Afro-Melitae seu Malatae numidiae Insulae cum Dalmatia. Cod. saec. XVIII. — 48. Giustiniani Andrea e Morosini andrea Relazione della Dalmazia (1556 e 1576). 4. — 49. Gliubovaz Simeone. Storica Dissertazione del Contado e territorio di Zara. f. — 50. Gondola Giovanni di Marino († 14 agosto 1650). L' annali della nobilissima Republica di Ragusa. Cod. saec. XVII. 4. — 51. Gondola Francesco. Relazione alla Sta. il Signor Grigorio XIII. circa alcuni partic. del Turco. Cod. anno 1574. f. — 52. Gregorianec Pauli, Francisci de Uylak et aliorum Magnatum. Litterae ad Regem Ferdinandum quoad Constitutiones et Consvetudines Regni Hungariae et Croatiae a. 1552. Cod. saec. XVI. f. — 53. Guyot de Marne F. I. G. [Frate Ignazio Giorgi ?] Vindiciae Melitenses. a. 1731. 4. — 54. Historia obsidionis urbis Jaderae tempore Regis Ludovici. Cod. saec. XVI. (1532). 4. — 55. De forma Babtismi in lingua et natione Illyrica, responsio alicujus Dalmatae Romae existentis ad quendam Canonicum Zagrabiensem, una cum Dissertatione de Regionibus et Nationibus Illyricis. Cod. saec. XVII. f. — 56. Jaderensis Capituli Protocollum saec. XIV. f. — 57. Ivanovich Christophori. Cronaca di Budva, scritta circa l' anno 1640. f. — 58. Katanchich Mathias Petrus. Denarius Banalis illustratus. 4. — 59. Kerchelich Adami Balthasaris. Corollaria ad opus de Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Notitiae Praeliminares. Cod. saec. XVIII. f. — 60. Ejusdem auctoris. Catalogus Episcoporum Zagrab. Abbatum, Canonicorum etc. continuatus a Balthasaro Bedekovih. Cod. saec. XVIII. — 61. Eiusdem. De Banis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, accedit. De Locumtenentibus Banalibus etc. Copia recentior. 4. — 62. Ejusdem. Miscellanea historica, op. VIII. 4. — 63. Ejusdem. Brevissima Notitia Banorum et banalis Officii. 4. — 64. Ejusdem. Summaria varia Notationum de Illyrico et Dalmatia in genere, dein, de Regibus Croatiae, Bosniae, Serviae, Bulgariae, Rasciae, de Ducibus Spalatensibus, S. Sabae, Culmiae. Copia recentior. f. — 65. Ejusdem. De familia Lapsanovichiorum et ex hoc descendentis in specie familiae Vojkovichiorum. f. — 66. Ejusdem. Miscellanea Historica. Opera XIX. f. — 67. Ejusdem auctoris. Summum Breviarium rerum status Hungarici post obitum Ludovici II. per pessimos ministros Regios etc. causatarum etc. Cod. s. XIX. 8. — 68. Ejusdem. Litterae missiles ad varios, et variorum ad Kerčelić scriptae. Cod. saec. XVII. 4. — 69. Kirinich Valentini. Series Banorum Dalm. Croat. et Slav. f. — 70. Kovachevich Thomae. Historia Abalienationis arcis Medved. f.; et eiusdem ni fallor auctoris. Historia Provinciae, Castri, Proventus et Rebellionis Siscianae, anno 1718 conscripta. — 71. Comulei (Komulović) Alexandri. Litterae, acta et diplomata in membrana et carta, ab anno 1585—1596 f. — 72. Kugelmayer Anton. Topographisch-historische Beschreibung des Königreiches Croatien. f. — 73. Kukuljevich Wolfgangi Canon. Zagrab. amica Correspondentia cum Balthasaro Adamo Kerchelich. ab anno 1747—1751. 4. — 74 Ladany Francisci. De gestis Banorum Regni Sclavoniae. Cod. saec. XVIII. f. — 75. Levakovich Raphaelis. Miscellanea historica a) De erroribus Bonfinii et aliorum Scriptorum Hungariae. b) De Archiepiscopatibus et Episcopatibus Regnorum Dalm. Croatiae et Slav. a. 1625. — c) Ordo et series Cleri Zagrabiensis in Sinodo a. 1574. celebrati. — d) Abbatiae et Conventus Ordinum Diversorum in Slavonia et Croatia. — e) Super Bonis per Valachos occupatis. — 76. Ejusdem auctoris. Historia Provinciae seu Bonorum Ven. Cap. Zagr. Sisciensium; accedit Historia ternae Rebellionis Stibrensis. — 77. Ejusdem Auctoris. Dissertatio de Hungarorum Origine, Imperio et Privilegiis Ecclesiasticis, quoad fundationem et nominationem Episcopatuum illius. Cod. saec. XVII. f. — 78. Eiusdem. Historia de fundatione Ecclesiae et Episcopatus Zagreb. Autographum. f. — 79. Libri Commemorialium (Reip. Venet.) Voluminis XIX. Excerpta ad Historiam Slavorum meridionalium pertinentia. ab anno 1346—1512. f. — 80. Luposignoli (Vukoslavić) Michele. Notizie della Dalmazia ora sogetta al Dominio Veneto, Cesareo e ottomano etc. Cod. saec. XVIII. — 81. Lucii Joannis Traguriensis. Notationes Historicae ad illustrandam Historiam Dalm. et Croatiae ab anno 1285 incoando. Autogr. f. — 82. Lucii Petri et Joan-

Digitized by Google

nis de Tragurio, Documenta, Litterae missiles, Quietantiae, una cum arbore genealogica familiae Lucianae. Ab anno 1595—1676. f. — 83. Madii Michae de Barbazanis. Historia delli fatti de Romani Imperadori et de sommi Pontefici. Dall' anno 1290. Cod. saec. XVI. f. — 84. Marcellevich Georgii. Synopsis Diplomatum aliorumque Monumentorum Regnum Croatiae respicientium ab anno 1232. usque ad a. 1693 chronologice disposita. f. — 85. Mikotzy Petri Josephi (sub nomine Blumenthal Aloysii). Banorum Dalm. Croatiae et Slav. ad saecul. XIV. perducta series. — Accedit. De Banorum Etymo et vetera potestate. a. 1792. Cod. s. XVIII. Autogr. f. — 86. Miscellanea Historica variorum auctorum Rem Ecclesiasticam et civilem Regni Dalm. Croatiae et Slavoniae elucubrantia. Opera LXIX. saec. XV.—XVIII. — 87. Miscellanea Historica Ducatum Istriae respicientia. Auctorum Lichtenberg, Stocovich etc. saec. XVIII. — 88. Miscellanea Historica utpote: Dictionaria Historica etc. saec. XV. 4. — 89. Monumenta Dalmatica varia, minoris momenti. XX. aaec. XV.—XIX. — 90. Orbini Mauri. Historia Regni Slavorum. Opus ex editione italica in latinum translatum. f. — 91. Oršić Adam graf. Memorien oder kurze Merkwürdigkeiten jener Merkwürdigkeiten, so in dem Bezirke meiner Familie und zur Zeit meines Lebens (1778—1814) vorgegangen sind. Cod. saec. XIX. f. Autogr. — 92. Pastritii Hieronymi Spalatensis. Opera miscellanea historica. a] Allegationes de Allessio civitate Dalmatiae. b] De Origine gentis et linguae Albanorum. c] Informatio de Congregazione Illyrica in Roma contra Jo. Paulum Trumpi Albanensem. a. 1654. d] De Confiniis Dalmatiae et Albaniae. — e] Decisio S. Rotae in qua firmatur quod Dalmatia, Croatia, Bosna et Slavonia sit Provincia Illyrica. f. Allegationes duae pro natione Illyrica contra Paulum Trumpi Albanensem. g] De Jure Albanensium ad Collegium lauretanum attestatio. Cod. autogr. saec. XVII. — 93. Pejachevich Francisci L. B. Miscellanea Historica rem Illyricam respicientia. Cod. saec. XVIII. — 94. Petretich Petri Episcopi Zagrab. Historia de Valachorum in Confiniis Regni Slavoniae degentium Episcopatus origine progressu et effectibus. Cod. s. XVII. Autogr. f. — 95. Ragnina Nicolo Marin. Annali di Ragusa dall' anno 400 sino all'anno 1552. f. — 96. Notizie storiche del origine e di alcune costumanze più memorabili di Ragusa, estratte da alcune scritture antichissime. Ragusa 1783. f. — 97. Miscellanea historica Ragusana. Opera VI. saec. XVI.—XVIII. — 98. Rakotzyani Tumultus Acta seu Documenta originalia litteris et numeris scripta. ab anno 1643—1671. f. — 99. Ratkay Georgii Canon. Zagr. Contra eundem duo Processus de anno 1664 et Anonymi Criterium ejusdem operis Memoria Banorum Croat. Dalm. et Slav. Cod. saec. XVII. f. - 100. Ravenna [de] Joannis. Historia Ragusii ex Codice Bibl. Parisinae saec. XIV. — 101. Resti Giunio. Annali di Ragusa fino al anno 1455. Copia recentior f. — 102. Ritter [Vitezovich] Pauli de Segna. Tractatus de Comitibus Corbaviae qui fuerunt de Genere Gussich. — 103. Eiusdem Auctoris. Atocion Despotarum Magnorumque Ducum Serbiae Posteritatis. Cod. a. 1694. Autogr. f. — 104. Eiusdem. Miscellanea a] Banologia seu de Banatu Chorvatiae. b] De Illyrico. c] de familia Comitum a Zrin, Fraugepan et Carlovich. d] Chronologia Banorum. Autogr. — 105. Eiusdem. Bosna captiva sive Regnum et interitus Stephani ultimi Bosnae Regis. Cod. saec. XVIII. autogr. — 106. Eiusdem Offuciae Joannis Lucii. De Regno Dalmatiae et Croatiae refutate. f. — 107. Eiusdem. Lamentacio Segniae. Cod. a. 1680. Autogr. — 108. Eiusdem. Regesta Privilegiorum Abbatiam Toplicensem respicientium. Cod. saec. XVII. Autogr. — 109. Eiusdem. Regesta Diplomatum et Privilegiorum Archivi Comitum Keglevich. Cod. saec. XVII. autogr. — 110. Eiusdem. Serbia Illustrata. Copia Adami Thomae Svagell. anno 1827. f. — 111. Eiusdem. Fragmenta Historica autogr. f. — 112. Eiusdem Familiam respicientia Documenta varia saec. XVII. et XVIII. — 113. Eiusdem. Litterae Missiles Variorum. saec. XVIII. f. — 114. Sauerschnigg Josephi. Opera Miscellanea Historica. VIII. — 115. Sebenico e suoi contorni. Notizie antiche. Cod. saec. XVI. — 116. Sibenicensia Miscellanea. a] Verantianorun Quietantiae et Conventiones. b] Quadernarum Fragmenta. c] Transumpta ex Privilegiis. d] Compositiones. e] Copiae Privilegiorum ab a. 1298—1772. etc. — 117. Simunich Joannis. Rebellio in Croatia a. 1755. Autogr. f. — 118. Sisciensia Miscellanea. Opera VI. — 119. Sisgorei Georgii Sibenicensis. De situ Illyriae et civitate Sibenici. a. 1487. Copia recentior. f, 8. — 120. Storia del Stefano piccolo di Montenero. f. — 121. Storia e statistica del Montenero. 4. — 122. Stratico Gregorio Dr. Sistema regolativo della veneta Provincia della Dalmazia. 23 maggio 1783. f. — 123. Thoma Archidiacono di Spalato. Historia delli Pontefici Salonitani e Spalatini. Cod. saec. XVI. f. — 124. Tomassich Joannis Minoritae. Brevis Chronologia Croatiae, conscripta a. 1561. 4. — 125. Venetiana et Turcica Miscellanea historica. Opera XXII. saec. XVI—XVIII. — 126. Zagrabiensis Civitatis cum Capitulo Zagr. Dissidiorum Relatio inde ab anno 1247 usque ad a. 1689. Cod. saec. XVII. f. — 127. Regestrum super Injurias et plurima facta mala quae per Dom. Capituli Zagrab. Eccles. sunt illata et perpetrata super cives Civitates Montis Grecensis de iuxta Zagrabiam. Ab anno 1375. usque inclusive a. 1435. Cod. saec. XV. f. — 128. Zavorei Dominici. De rebus Dalmaticis Libri VIII. Copia recentior. — 129. Eiusdem operis translatio italica Alberti Papali a. 1714. f. — 130. Zavoreo Domenico. Trattato sopra le cose di Sebenico. Cod. saec. XVIII. — 131. Zelniczey aliter Stepanich Nicolai Episcopi Zagrab. Historia obsidionis Petriniae et Cladis Szerdarianae a. 1596. Copia recentior. 4. — 132. Zriniorum Comitum Acta, Diplomata, Fassiones, Litterae Missiles, Processus Executionalis etc. Tomi III.

Digitized by Google

4. **Povjestnica književnosti,** i to: životopisi književnika južnih Slavena, Bibliographia, imenici knjiga i rukopisa, opisi arkiva itd. Ukupno na broju 37.

Medju ovimi moraju se smatrati za važnije: 1. Anonymi. Aucthores Croatae et Slavoniae a saeculo XIV. usque ad XIX. quorum opera in Episcopali Bibliotheca Zagrab. extant. 4. — 2. Aucthores qui croatice et slavonice aliquid scripserunt, cum adnexis nominibus illorum qui scripserunt latine. Ab anno 1660—1785 f. — 3. Benger Nicolai. Catalogus Aucthorum ex Religiosis Ordinis S. Pauli I. Eremitae. collectus. Cum adjunctis notatis recentioribus anonymi authoris. 4. — 4. Catalogo de' Libri del secolo XV. nella Bibliotheca del Carlo Belgrado in Udine. a. 1817. f. — 5. Catalogus manuscriptorum in diversis Bibliothecis Europae asservatorum, de rebus nationis Illyricae tractantium. 16. — 6. Catalogi Manuscriptorum Bibliothaecae et Archivi Archiepiscopatus Zagrabiensis, Biblioth. Academiae Zagrabiensis, Archivi Reipublicae Ragusanae et Manuscriptorum Biblioth. Eccles. Quinqueecclesiensis. f. — 7. Catalogus librorum Zagrabiae impressorum ab anno 1690. usque ad a. 1800. 4. — 8. Catalogo dei Libri stampati in Napoli dagli autori Ragusei. f. — 9. Cerva Seraphini. Bibliotheca Scriptorum Ragusinorum in Epitomem a P. Joanne Maria Matthaei Soc. J. redacta et ab eodem atque Antonio Aghich minorita nonnullis additamentis aucta. Cod. saec. XVIII. 4. — 10. Dati Augustini scribae Senensis. Elegantiolae. Cod. cart. saec. XV. 4. — 11. Dialectica Cod. saec. XV. 4. — 12. Difnico Giovanni Battista Sebenzano. Detti et Avertimenti notabili da diversi autori scelti et in uno messi. Cod. cart. a. 1591. 4. — 13. Erberg Baron. Versuch eines Entwurfes zu einer Literaturgeschichte für Krain. 4. — 14. Ragusana miscellanea ad Historiam litterariam, artisticam et scandalosam spectantia. Saec. XVIII. et XIX. f. Op. 18. — 15. Rosa Stefano di Ragusa. Opera contra la regolazione del messale illirico fatta da D. Matteo Caraman ritornato da Moscovia. Cod. cart. a. 1793. f. — 16. Saverschnigg Josephi. Animadversiones de lingua illirica ad cl. D. Franciscum M. Appendini. 4. accedit: Osservazioni sull' aviso dell' edizione della Osmanide di Giovanni Gondola e del Parnasso Mimico. 4. — 17. Scriptores Pannoniae Saviae, Collectanea de eisdem. Cod. recentior. 4.

5. **Biografia, rodoslovje, stematografia.** — Svih ukupno brojeva 34.

Medju ovimi jesu važniji: 1. Arma et Genealogiae diversarum familiarum Illyricarum cum suis stematibus et pictis insigniis. Cod. saec. XVII. f. — 2. Arma et stemmata quorundam Nobilium Croatiae. Cod. saec. XIX. f. — 3. Biographiae Scriptorum Slavoniae inferioris et superioris a saec. XIV. usque ad annum 1800. f. — 4. Cacich Georgii Samuelis. De vita et praeclaris facinoribus Joannis Hunyadi latine et croatice. Saec. XVII. f. — 5. Catalogus Civium Civitatis Catharensis. Cod. saec. XIV. 4. — 6. Frangepani Comitum. Acta et Documenta in lingua latina, italica, croatica et germanica, una cum stemmate eiusdem familiae. a. saec. XIII.—XIX. f. — Documenta Genealogiam nonnularum familiarum Croatiae concernentia. f. — 8. Kitonich Joannis de Kostaynicza. Litterae Armales et Donationales a. 1590—1601. f. — 9. Patachich Alexandri Comitis. Origo Familiae Comitum Patachich, Bonorum. honorum, rerumque gestarum ab anno 1400 usque ad 1747. — locupletatum opus diversis notatis usque ad a. 1814. f. — 10. Paulini Antonii de Curzola. Memorie di uomini riguardevoli, tratta della Storia di Curzola dall' anno 1400—1735. f. — 11. Repertorium familiarum Croaticarum. Tomi X. Cod. saec. XVIII. — 12. Wappenbuch oder Wappengeschichte von Steyermark, mit vielen colorirten Wappen. 1791. 4. — 13. Vita Pauli primi Heremitae. — Monachi captivi Ylarionis etc. Cod, perg. saec. XIV. 8.

6. **Geografia i topografia.**

Medju njimi najvažniji: 1. Anonymi. Descriptio Comitatus Crisiensis et Processus Campi Varasdinensis. Cod. saec. XVIII. a. 1760. f. — 2. Anonymi. Topographica Descriptio Generalatus Varasdinensis. Cod. saec. XVIII. f. — 2. Circa li confini della Dalmazia. saec. XVI. f. — 4. Descrizione della Dalmazia Veneta. Cod. saec. XVIII. f. — 5. Dolničar (Thalnitscher) Joannis. Descriptio (fragmentalis) Topographica urbis Labacensis. Cod. saec. XVIII. f. — 6. Glavinich Sebastiani. Brevis et compendiosa Descriptio Likae et Corbaviae circa a. 1684—1698. f. — 7. Kugelmayer. Topographisch-historische Beschreibung der Militärgrenze. Cod. saec. XIX. f. — 8. Ville et territorii de Sebenico contenute nelli privilegii delli Re et Bani d' Ungheria. Cod. saec. XVI. 4.

7. **Knjige i Regesta povelja, listina, sloboština i javnih čina.**

Medju ovimi su najvažniji: 1. Conspectus Privilegiorum et Immunitatum L. et R. civitatis Segniensis. f. — 2. Crisiensis Conventus Ord. S. Pauli. Series universorum litteralium Instrumentorum Cod. a. 1731. f. — Decreta et Diplomata inauguralia Regn. Hungariae Andreae II., Ludovici I, et Sigismundi. Confirmata per Regem Mathiam Corvinum 1464. f. — 4· Diplomata Cattarensia ab anno 1284—1703. f. — 5. Diplomata Juridica et politica Regni Hungariae et Croatiae. Cod. Saec. XVI. f. — 6. Diplomata Jadrensia ab anno 1222—1756. f. —

Digitized by Google

7. Documenta Austriaco-Croatica ab anno 1524 usque ad 1750. E secreto aulico Viennensi Archvvo transumpta. f. — 8. Documenta Monasterii Benedictorum S. Stephani de Spalato ab anno 1002 usque ad anno 1193. f. — 9. Documenta litteralia Ecclesiam et Conventum Remetensem directe concernentia ab anno 1288 usque ad 1740. Cod. saec. XVIII. f. — 10. Elenchi Instrumentorum litteralium, variarum familiarum Regni Croatiae. Cod. saec. XII. — 11. Transumpta Diplomatum ex libris Pactorum et Commemorialium Reipublicae Venetiarum, Historiam Croatiae, Dalmatiae et totius Illyrici illustrantium. 4. — 12. Instrumenta historica Abbatiae Sti. Gothardi ad monasterium Runense incorporatae ab anno 1408—1638. Cod. saec. XVII. f. — 13. Instrumenta fundamentalia Mensae Archiepiscopalis Spalatensis ab anno 1080—1399 et ab anno 1185—1737 Cod saec. XVII. et XVIII. f. — 14. Joannis Patachich. Volumen, Donationes nonnullas Principum Transylvaniae, cum actis et fragmentis neoaquisticae commissionis, Decimas Poseganas ac Projecta Juridica et Politica diversa exhibens ab anno 1607 usque ad annum 1701. Cod. s. XVIII. f. — 15. Eiusdem. Volumen exhibens Privilegia Monialium Conventus Beat. Mariae Virg. de Insula Leporum veteris Budae. Item Refferadum Commissionis metalis inter Hungariam et Austriam constitutae. Denique Gravamina Regni Hungariae et Croatiae Diaetaliter exposita 30. July 1728. Cod. saec. XVIII. f — 16. Privilegia concessa mercatoribus Venetianis et subditis eiusdem Reipublicae a Regibus Neapolitanis. Cod. saec. XVI. f. — 17. Privilegia monasterii Cisterciensis B. M. Virginis de Toplica seu Thopusko. ab anno 1208 usque ad anno 1365. f. — 18. Privilegia Clanstri omnium Sanctorum de Streza. ab anno 1373—1503. f. — 19. Privilegia Monasterii Paulinorum Noviensis ab anno 1462—1651. Cod. saec. XVIII. — 20. Privilegia et diplomata oppidi Krapina. f. — 21. Privilegia Reipublicae Regusanae concessa a Regibus Neapolitanis. Cod. saec. XVIII. f. — 22. Don Vincenso di Napoli. Regesta, ossia spoglio delle scritture di Lacroma Cod. saec. XVII. (1634). f. — 23. Regesta Privilegiorum in diversis Archivis Croatiae etc. asservatorum. Codices XII. saec. XVI.—XIX.

8. Knjige javnih čina, gradjanskih i sudbenih, stare parnice, odsude, kvaterne, zapisnici županija i gradova, oporuke, sudbene bilježke itd. latinske, talijanske i hrvatske. Ukupno brojeva 70.

Medju ovimi mogu se smatrati za važnije: 1. Acta Comitatus Crisiensis ab anno 1766—1770. T. IV. f. — 2. Acta Comitatus Veröczensis ab anno 1678—1764. T. III. f. — 3. Acta publico-politica Miscellanea Historiam Regni Croatiae concernentia. f. — 4. Acta Turopolitana. Cod. saec XVI.—XVIII. f. — 5. Bona (de) Nicolaus Joannes Patritius Rhacusinus. — Praxis Iudiciaria iuxta stylum curiae Rhacusanae anno 1671. Cod. saec. XXII. 16. — Instructio pro Comite Communitatis Sibenicensis. Codex perg. saec. XV. anno 1490. 4. — 7. Krajachich Benedicti. Observationes de formula Gubernii in Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae praevigentis. f. — 8. Libri et Notae Sententiarum diversarum civitatum Croatiae, latine et croatice. Cod. saec. XVI.—XVIII. — 9. Libri ethicorum, rethoricorum et politicorum. Cod. perg. saec. XIV. 4. — 10. Officiis (de) praecipuis Regni Croatiae et Slavoniae, utpote de Locumtenente Banali, de Protonotario Regni, Vicebano, Capitaneo Regni, de Regni Conferentiis, de Secretario et actis, de aerario seu Cassa Regni. Cod. saec. XVIII. f. — 11. Sistema varii Gubernii Regni Hungariae et Slavoniae. Cod. saec. XVIII. f. — 12. Testamenta diversorum, latina et croatica. saec. XVIII —XVIII. — 13. Testamenta Traguriensia Cod. saec. XIV. f. — 14. Prothocolon Fassionum, Protestationum, Transactionum, et aliorum actorum Juridicorum per Ven. Capitulum Zagrab extradatorum ab anno 1589 usque ad 1596. Codex cart. summae importantiae saec XVI. f. — 15. Prothocolon Notarii et Judicis Civitatis Jadrensis de anno 1406. Cod. perg. saec. XV. 4. — 16. Quaternae diversarum civitatum Croatiae et Dalmatiae saec. XIII., XIV., XV., XVI. et XVII. — 17. Schinella Pietro. Catastico delli beni della Confraternità della chiesa di S. Zuanne di Verbenico contenuti nelli suoi Instrumenti autentici parte in schiavo parte in italiano carattere scritti. Cod. perg. saec. XVI. 4.

9. Zakoni gradjanski i crkveni, naredbe, navade, štatuti. urbari itd. u latinskom, talijanskom, hrvatskom i srbskom jeziku. Svega brojeva 48.

Medju ovimi znamenitiji su: 1. Constitutiones Metropolis Ecclesiae Jadrensis de anno 1523. Cod. saec. XVI. f. — 2. Constitutiones Synodorum Eccl. Zagrabiensis ab anno 1669—1690. Cod. saec. XVII. f. — 3. Constitutiones Capituli Pagensis de anno 1424. Cod. saec. XVIII. f. — 4. Bondumir Leonardus, Arcibiskup splietski. Naredbe za monastir splitski duvna sv. Klare. Cod. saec. XVII. f. — 5. Liber Croceus vulgo dictus il Giallo Legum Ragusii ab anno 1460 uspue ad 1535. Cop. rec. f. — 6. Liber de li ordinamenti et de usanze etc. della Insula de Lagusta. Cod. perg. saec. XIV. 4. — 7. Naredbe i vižite senjskih biskupa Dimitra, Glavinića i Pohmajevića, kao i kaptula senjskog. od g. 1380—1734. Cod. saec. XVI.—XVIII. — 8. Regulamentum pro ordine et norma in integro Confinio Banali. Cod. anni 1730 f. — 9. Regulae pro Clericis et Alumnis seminarii Zagrab. Cod. saec. XVIII. f. — 10. Statuta Civitatum et Comunitatum Arbae, Budvae, Cattari, Fluminis ad s. Vitum, Pas-

Digitized by Google

trovich, Rhacusii, Segniae, Spalati, Vegliae, Varasdini, Zagrabiae, partim latina, partim croatica. saec. XIV.—XVII. — Statuta diversarum Confraternitatum Ordinum et Collegiorum a saec. XIV.—XVIII. — 11. Zakon cara Justiniana, srbski. Cod. saec. XVII. 4. — 12. Zakon Poljički vieka 16. Cod. saec. XIV f. — 13. Zakoni trsački. Cod. saec. XVII. 4. — 14. Zakon Kastvanski g. 1400. Cod. saec. XIX. 4. — 15. Zakon i osude občine veprinačke. Cod. saec. XVI. f.

10. Diaetalia. Čini i članci sabora ugarskih i hrvatskih. Br. 10.

Medju njimi: 1. Acta miscellanea Diaetarum et Generalium Congregationum Regni Hungariae et Croatiae ab anno 1552 usque ad 1848. f. — 2. Articuli Regni Congregationis SS. et OO. Regni Croatiae et Slavoniae anno 1566. Zagrabiae celebratae. Cod. saec. XVI. f. — 3. Gravamina Incl. SS. et OO. Regni Hungariae aliorumque eidem adnexorum Regnorum in Diaeta Generali anno 1655. exhibita et super eisdem factae Resolutiones Cod. saec. XVII. f. — 4. Kirinich Valentini. Extractus Actorum Congregationalium Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae ab anno 1569 usque ad anno 1764. Cod. saec. XIX. f.

11. Stari računi občina i gospoština, popisi imovina, pokretnih i nepokretnih itd. u latinskom i hrvatskom jeziku. Broj. 16.

Medju ovimi: 1. Budor de Budrovec Ludovici. Inventarium rerum mobilium et Argentariorum. Anni 1529. Cod. saec. XVI. f. accedunt diversa Inventaria rerum et regesta Decimarum saec. XVI. et XVII. — 2. Inventario della Cath. Chiesa di Zara anno 1579. Cod. s. XVI. f. — 3. Inventarium Arcis Zagrabiensis quoad Tormentaria et armamentaria quae fuerunt prae manibus Castelani Melchioris Somogyi. Anno 1642. Cod. saec. XVII. f. (hrvatski). — 4. Regesta Possessionum nob. Praedialium et proventuum Episcopatus Zagrab. de annis 1550—1670, una cum croatico Inventario Arcis Episcopi Zagrab. de anno 1642. Cod. saec. XVI.—XVII. f. — Regesta Exitum et Introitum pecuniarum Civitatis Zagrabiensis ab anno 1[illegible]—1790 in latina et croatica lingua. — 6. Regesta Expensarum et Sessionum colonicalium [illegible] Capituli Zagrabiensis de anno 1484—1515. Cod. saec. XV.—XVI. f. — 6. Regesta Expensarum civitatis Zagrab. de anno 1362—1367. Cod. saec. XIV. f. — 8. Regestum apparatus ad urbem Zagrab. a. 1486. Cod. saec. XV. f.

12. Carmina. Pjesmotvori u inostranih jezicih izpjevani od jugoslavenskih ponajprije pjesnika. Br. 25.

Medju ovimi: Bona (de) Joannis Rachusini. Epigrammatum delectus ex variis auctoribus desumptorum, inter caetera: Boscovich Rogerii, Rondinini Natalis. Gradi Steph. Cunichii etc. Cod. saec. XVIII. 8. — 3. Boscovich Barth. Carmina latina. 4. — 3. Cunich Raymundi Carmina. Cod. saec. XVIII. 4. — 4. Gondola Francisci. Carmina. Ragusii 1607. 8. — Gradi Stephani Patr. Rag. De Laudibus ser. Reip. Venetiarum et Cladibus Patriae, Carmen 1676. 4. — 5. Guarini Joannis Veronenssis Carmina seu Versus differentiales. Cod. saec. XV. 4. — 6. Lucio Annibale da Lessina. Sonetti. 4. — 7. Mažuranić Joannis. Ad Superiorem Scholarum Directorem Zagrabiae 1837 concinnatum carmen. 4. — 8. Naracci Joannis Ragusini. Elegiae et Epigrammata ital. Cod. a. 1788. 16. — 9. Ricciardi Bernardini Ragusini. Poemata. Cod. s. XVII. 4. — 10. Stay Joannis. Carmina. C. s. XVIII. — 11. Trigmus Andreas nomino Felixaus Caecus deEsculo. Poesie varie. Venetiis 1472. Cod. Cart. saec. XV. 4. — 12. Zamagna Bernardi. Carmina. Cod. saec. XVIII. 4.

13. Govori, javna predavanja, poslanice slavnih Jugoslavena itd. Br. 37.

Medju ovimi ima: 1. Becatelli Arciv. di Ragusa. Lettera circa il pigliar moglie al magnifico M. Giovanni Gondola Raguseo. Cod. saec. XVI. f. — 2. Erdődy Comitum Litterae Acta et Documenta latina et croatica Saec. XVI.—XVIII. f. — 3. Fidelis a Zara. Litterae et Miscellanea autogr. Cod. s. XVIII. f. — 4. Litterae Missiles diversorum virorum illustrium (potissimum Slavorum) s. XV.—XIX. f. — 5. Lucii Joannis et Petri ejus Patris. Litterae, Quietantiae et Familinria. Ab a. 1595—1674. f. — 6. Nicolai Eppi. Modrusiensis. Litterae ad Archiepiscopum Colocensem. Cod. s. XVI. 4. — 7. — Patachich Comitum. Litterae Missiles ab a. 1705.—1819. f. — 9. Ravenna (de) Joannis. Epistolae ad varios. Cod. perg. saec. XV. cum Initialibus auro pictis et imaginibus. f. — 9. Restii Junii Ragusini. Orationes. Ragusii 1607. 8. — 10. Vitez Joanis Episcopi Quinqueecclesiensis. Oratio Demosthenis graeca latine facta. 1460. Cod. saec. XV. 4. — 11. Zriny Comitum. Litterae familiares. Croaticae, latinae et hungaricae. Saec. XVI.—XVII. f.

14. Rukopisi njemački. Br. 24.

Medju ovimi važniji za Slavene. 1. Diarium von der Bloquirung und Belagerung der Stadt Prag vom 7. May bis 20. Juni 1757, geschrieben von einem Croaten. Cod. saec. XVIII. f. — 2. Documenta germanica saeculi XVI. et XVII. Historiam Croatiae illustrantia (Izvorni dopisi austrijskih nadvojvoda, štajerskih i kranjskih Stališa, gradova itd.). Saec. XVI.—XVII. f. — 3. M. Georgius Fridericus kais. Notar und der Chur-Sachsen bestalter Diener. Kurzer Begrief der von sechzigk Jahren im Königreich Böheimb gehaltenen Landtags-Abschiede etc.

Digitized by Google

Aus böhmischer Sprach transferirt. Cod. saec. XVI. f. — 4. Hansiz Marcus. Hinterlassene Sammlungen zur echten Historie Kärntens seines Vaterlandes. Aus dem latein übersetzt 1785. f. — 5. Verbindnisse und Verschreibungen zwischen der kais. königl. May. auch Königen in Frankreich und dem hochlöbl. Häusern Oesterreich mit den 13 Orten der Eidgenossenschaften und Gemeinen dreipindten in Churwalsisch Landen anno 1552. Cod. Cart. saec. XVI. f. — 6. Ziegler Hieronymus. Succession, Regierung, Leben und Sterben aller König, Fürsten, Herrn, so in Bayern regiert haben von Anfang bis auf das Jahr Christi 1460. etc. Cod. s. XVIII. f.

15. Rukopisi magjarski, turski, arbanaski, spanjolski i francezki. Br. 7.

Medju ovimi: 1. Diarium Hungaricum a. 1562. — 2. Documenta Hungarica saec. XVI. et XVII. — 3. Litterae Turcicae ad Historiam Illyricam spectantes. Saec. XVI.—XVII. etc.

A. *Rukopisi slavenski.*

1. Rukopisi hrvatski u prozi. Na br. 83.

Medju ovimi važniji: 1. Artikulnši med Gašparom biskupom Zagrebačkim, Jobstom bar. Thurnom i Vidom Dornbergerom učinjeni. U Pragu 1589. Cod. saec. XVI. f. — 2. Bedričić Silvestar Arhižakan senjski. Život sv. Jerolima istumačen i štampan u Senju 1508 izpisan po ruci otca fra Lovrinca Vejanina u Poljudu 1670. 4. — 3. Frangepana Bernardina. Popisane zemlje i mesta ka su slišala pod Modruše. Leta 1486. Cod. saec. XV. f. — 4. Gozinić Petar, kanonik rabski. Pobožna govorenja i iztumačenja vjere krstj. Cod. saec. XVII. f. — 5. Kraplianin Fra Antun. Razgovor duhovni varhu vandjelia od sve korizme. God. 1603. Cod. saec. XVIII. 4. — 6. Listine hrvatske, latinskimi pismeni od vieka XIII.—XVIII. knj. V. f. — 7. Marulić Marko. Život sv. Jerolima. Cod. saec. XVIII. 4. — 8. Nauki sveti ke piše sv. Bernardin sestri svojoj, sa pjesmami XV. vieka. Cod. s. XVI. 4. — 9. Pozza Mirko. Knjige aliti razgovor Isukărs taod otca dum Ivana Laspergia Kartuziana. Cod. s. XVII. — 10. Prodić Karko. Nauk života redovniškoga kepiše blaženi sv. Bernardin sestri svojoj. U Kotoru 1595. Cod. s. XVI. 4. — 11. Prodike hrvatske i latinske vieka XVI. — 12. Ranjina Marin. Pištole i Vangjelija i lekcioni koje se legaju (čitaju) po sve godišće na misi kako je užanca. Pisano u Dubrovniku god. 1508. Cod. saec. XVI. 4. — 13. Relković Matija Antun. Postanak naravne pravice i dužnostih ljudskih iz uje izvirnćih. 1794. Cod. s. XVII. 8. — 14. Senjanin Antun. Razgovaranje medju papistom i jednim luteranom štampano u Padovi 1555. a prepisano iz jedinoga exemplara što se čuva u mletačkoj knjižnici sv. Marka. 4. — 15. Senjske biskupije naredbe, dopisi, bilježke itd. od g. 1609—1748. — 16. Szentivanya Martina. Dissertacia iliti govorenje od početka uapridovanja Šizme iliti razdiljenja garčkoga zakona cirkve s cirkvom rimskom. Iztumačeno s diačkoga po otcu Stanislavu Degorizia prioru klostra sv. Mikula u Senju 1714. Cod. saec. XVIII. 4. — 17. Zelinić Redovnik, liepa i korisna pripoviest pisana za koludrice trogirske. Cod. saec. XVI. aut XVII. 4. — 18. Život sv. Katarine iz Siene složen od Mestra Raimunda iz Kapue uje posnika. Cod. saec. XVI. — 19. Života knjige i dilli slatkoga Isusa i majke njegove slatke divice Marie, u Trogiru. Cod. saec. XVII. - 20. Život sv. Katarine divice, pisan gotičkimi pismeni na pergameni. Cod. perg. saec. XV. aut XVI. f. — 21. Život sv. Nikole, Blaža, Filipa Nera itd. Cod. XVI.—XVII. 4.

2. Rukopisi hrvatski u versih. Svih na broju 149.

Medju ovimi važniji: 1. Baffus Aloysius. Pjesme pobožne. Cod. saec. XVI. 4. — 2. Bettera Dimitrić Maria. Muka Isukrstova. f. — 3. Betondić Josip. Salmi Davidovi, Prevodi iz Horacia, Virgila i Ovida etc. Cod. saec. XVII. f. — 4. Bogasinović Lukrecia. Život sv. Tobie i razgovor pastirski varhu porodjenja gospodinova. Cod. saec. XVIII. 4. — 5. Bošković Anica. Razgovor pastirski i razne piesme pobožne. Cod. saec XVII. 4. — 6. Bošković Bare, Petar i Rugjier. Razne piesme. Cod. saec. XVIII. 4. — 7. Bunić Nikola. Fenice piesan god. 1668. Cod. saec. XVII. 4. — 8. Bunić Sara, Ive. Uzdasi ljuveni sv. Ruže. Cod. saec. XVIII. — 9. Čubranović Andrija. Jedjupka. Cod. saec. XVI. 4. sa novijimi prepisi Robinjica, Sibila, Prelica, Primalja, Djevojaka i Kaludjera. — 10. Dražić Ivan. Ljepost duše 1713. — Poljubčac i ostale piesme. 1700. — 11. Getaldi Franjo. Razne piesme. 1693. — 12. Gimani Gjorgjić Stjepan. Dervišiata. 1690 — 13. Gjorgjić Ignacio. Razne piesme izvorne i prevodi. Cod. saec. XVIII. — 14. Gledjević Antun. Razne piesme i drame. Cod. saec. XVIII. T. VI. — 15. Gozinić Petar kanonik rabski. Sedam začinaka polag napieva mornarskoga varhu sedam poglavitih blagdana naše gospoje. 4. — 16. Gradić Ignacio i Stiepan. Razne piesni. Cod. saec. XVIII. — 17. Gundulić Ivan Šiškov. Razne piesme i drame Cod. saec XVII. — 18. Hidja Gjuro. Razne piesni. v. XIX. — 19. Kanavelić Petar. a) Dubrovnik slobodjen od harača. 1698. — b) Ivan Trogirski — c) Koloman kralj — d) Varrhu trešnje u Dubrovniku — e) Muka Jezusova — f) Gospoji koja reče neumiet celivati — g) Sveta tomačenja. Cod. saec. XVII.—XVIII. — 20. Karaman Mihalj. Joseph pravedni — 21. Krušala Ivan opat, bivši Turčin. Pjesma od boja Perastskoga. — 22. Lucić Petar, otac Ivanov. Vartal cvitja (sastavci i pjesme spisatelja hrvatskih 15. i 16. vieka). Cod. cart. saec. XVI. — 23. Lucić Ivan. Pjesme. Cod. saec. XVII. — 24. Marulić Marko. Spovid Koludric, Susana, Od sedam smrtnih grihov itd.

Digitized by Google

Cod. saec. XVI. et XVII. — 25. Mažibradić Oracio i Maroje. Pjesni. — 26. Menčetića Šiška Piesni. Cod. saec. XVI. — 27. Menčetić Vlaho Jere. Tužba Radmilova, Ljuvezni Miljenka i razne druge piesni. Cod. s. XVIII. — 28. Minčetića Vladislava Jerá. Trublja slovinska. 4. — 29. Mersića Ivana Pažanina. Pjesme ljuvene sa žitjem njekih svetaca. Cod. saec. XVI. aut — 30. Nalješković Nikola. Komedie, Maskerade, Poslanice i razlike piesme pobožne. Cod. saec XVIII. — 31. Narodne popjevke iz 16. i 17. vieka. — 32. Palmotić Gjoro. a) Armida — b) Bisernica — c) Raklica — d) Captislava — e) Danica — f) Gomniada — g) Jelena — h) Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje Akilovo — i) Kristiada — k) Pavlimir. Cod. saec. XVII et XVIII. — 33. Palmotić Jakov. Dubrovnik ponovljen. 1671. f. — 34. Pelegrinović Mića Iedjupka i poslanica Sabu Mišetiću. — 35. Pjesme stare hrvatsko-slovenske, medju njima Piesma božična o buni Katarine Zrinjske i nje muža bana Petra Zrinjskoga od g. 1669. itd. — 36. Pozza Vice Soltan. Sofronia tragedia. Cod. s. XVII. — 37. Primović Paše. Piesme razne. Cod. saec. XVIII. 4. — 38. Rastić Gjor. Anton. Piesni. 1699. 4. — 39. Sorkočević Petar. Albia ili Oćakov od Rusah predobljen. Cod. saec. XVIII. — 40. Tudorović Nikola. Rižme poklonjene g. Stiepanu Jellačiću podbanu g. 1697. 8. — 41. Vetranić Mavro. a) Uzkrsnutje Isukrstovo — b) Posvetilišće Abramovo — c) Susana čista — d) Remeta — e) Pjesma protiv Turkom — f) Pjesma od Italie. Cod. saec. XVI.—XVIII. — 42. Zlatarić Dominko. Pjesni različite. — Elektra Sofoklova. — Ljubav Pirama i Tisbe etc. Cod. saec. XVII. et XVIII. — 43. Zrinjski Petar grof. Obsedjenje Sigetsko. Carmen Heroicum. Novi prepis iz carske knjižnice bečke. — 44. Zrinjskoga Petra plačna pesma kojega njegova žena Katarina Tersačka radi ponosite svoje lepote, zbog koje kraljicom je postati hotila, sa sveta ovoga s mnogim drugovi žalostno je spravila. 1671. — 45. Zrinjskoga Petra i Nikole. Piesme o njima. vieka XVIII.

3. **Rukopisi hrvatski i staroslavenski glagolskimi pismeni.** Na broju 40.

Medju ovimi važniji: 1. Breviar vieka XIV. ili XV. na pergameni. f. — 2. Breviar perg. g. 1470. f. — 3. Brozović Ivan Selčanin. Knige discipula složene od svetih otac pisan u Bribiru 1600 na hartiji. — 4. Časoslov (Breviar) god. 1486. f. na perg. — Članci vere. Cod. perg. saec. XIV. aut XV. 4. — 6. De Pope Antun Krčanin. Različita u prozi i u verzih pisana g. 1625. 16. — 7. Glavić Šimun. Ljetopis od počela sveta do 1542. i ljetopis od 1351—1529. sa različitimi stvarmi u prozi i u verzih. Cod. cart. saec. XV. et XVI. — 8. Ivan pop iz Poljane. Tumačenje sv. Pisma, Pripovjedi, Govorenja. Ogromni rukopis sa 1375 strana največega formata u foliu. Cod. cart. saec. XVI. aut XVII. — 9. Knige sv. Bernarda opata god. 1486. Cod. perg. et cart. saec. XV. 4. — 10. Kratki ljetopis s razgovori sv. Gargura itd. Cod. saec. XVI. f. — 11. Kvadjerne i računi crkve sv. Bartola u Roču u Istri od g. 1523.—1627. f. — 12. Listine glagolske istranske od god. 1583—1658. prepis. — 13. Listine glagolske od XIV. do XVIII. vieka, izvorne, na pergameni i hartiji. Dva velika svezka u f. — 14. Missal. s urešenimi početnimi slovi. Cod. perg. saec. XIV. aut XV. — 15 Missal vinodolski od god. 1485. f. na perg. — 16. Propoviedi preko svega leta. Cod. cart. saec. XV. f. — 17. Pripoviedi korizmene. Cod. cart. saec. XVI. 4. — 18. Regule reda. sv. Benedikta monastira Rogovskoga. Cod. perg. saec. XIV. 4. — 19. Zakoni bratovčine sv. Marie na Zlarinu. Cod. perg. saec. XIV. anno 1456. f. — 20. Zapisnik bratje crkve sv. Marie belgradske u Vinodolu od god. 1550—1784. 8. — 22. Zapisnik notara Dobrinjskih od god. 1603—1641. Cod. perg. saec. XVIII. 4. — Napokon imadu se ovomu razredu pribrojiti veoma važni odlomci glagolski od XI. do XVI. vieka, medju kojimi Legenda sv. Tekle iz XI. vieka i neki drugi komadi priobćeni tiskom od pokojnoga dr. J. P. Šafarika i prof. Jagića.

4. **Rukopisi srbski, hrvatski i staroslavenski cirilicom pisani.** Na broju 58.

Medju njimi jesu važniji. 1. Atanasie inok lavre Hilendarske. Metofrast ili Josifa preigumena slovesa i pročaja pisania. Cod. cart. anni 1466. f. — 2. Dopisi svakojakih turskih bosanskih i hercegovačkih paša, serdara, obćina itd. iz XVI.—XVIII. vieka. f. — 3. Evangelie. Cod. cart. saec. XV. rec. serb — 4. Listine vieka XVI. i XVII. f. — 5. Lipi i ugodni razgovor od naroda slovinskoga iliti iliriskoga i od zemlje iliričke, što se je učinilo poslie potopa vodenoga, sa prevodom i prepisom kronike Vitezovića Pavla. Cod. cart. saec. XVIII. — 6. Martić Poljićanin. Kratki popis znamenitih dogadjaja od god. 78. do 1256. prepis iz staroga rukopisa. 4. — 7. Ponzoni Sforza arcibiskup splietski. Naredbe i poslanice pisane na obćinu poljičku i rodobiljansku od god. 1611—1622. f. — 8. Rodoslovje srbskih vladarov s povjestnicom grčke crkve i sa životom njekih svetaca i patriarka. Cod. cart. saec. XVI. — 9. Visita di Monsignor Arcivescovo Cosmi nelli luoghi della Morlachia, distretto Poglizza anno 1682. hrvatski cirilskimi pismeni. f. — 10. Golicuski Joann. Zakonik ili pravila svetih. god. 1602, Cod. cart. — 11. Ilariona od Višnice. Pravilnaja kniga. Cod. anno 1605. 4. — 12. Minea. Cod. perg. saec. XVI. anni 1570. f. — 13. Pashalia ili Voskresnaja kniga. Cod. saec. XVI. — 14. Pravila svetih. Cod. cart. saec. XV. serb. rec. — 15. Nauci i čtenja svetaca, krasno pisan rukopis u Dubrovniku g. 1520. Cod. perg. saec. XVI. 4. — 16. Slovesa izabrana svetih otac, zakoni, ustavi itd. sa novijim Rodoslovjem Gospode srbske. Cod. cart. saec. XV. 4. — 17. Rodoslovje svetih k titor i gospod srpskih zemle, s kratkim ljetopisom i mnogimi bo-

Digitized by Google

goslovnimi članci. Cod. perg. saec. XV. rec. serb. — 18. Službenik. Cod. cart. saec. XV. rec. bulgaricae. 4. — 19. Službenik g. 1454. Cod. cart. serb. rec. — 20. Službenika dva XV. ili XVI. vieka srbske recenzije. — 21. Psaltir popa Marka pisan u Lušcih. g. 1676. 16. — 22. Psaltir proroka Davida pisan 1630. 4. — 23. Psaltir i tropar bugarske recenzije XV. vieka. 4. — 24. Skazanje o vremenu, o praznovanju praznika, o raznim čudotvorskim itd. te molitve i članci bogoslovni. Cod. cart. saec. XVI. 8.

Razdiel II.

Listine i povelje.

Razdiel ovaj nije onako sistematički uredjen, kao što bi to prevelika važnost njegova zahtievala. Poradi pomanjkanja vremena nije vlastnik mogao sve dosada, ovu svoju dosta veliku sbirku, sastojeću iz preko 5000, što izvornih, što prepisanih listina i povelja ni točno popisati, ni za podpunu porabu znanosti prirediti, s toga i nisu listine razdieljene jošte po svom sadržaju, niti po značaju izdatelja, niti po materiah, nego samo po vremenu, kronologičkim redom, bez svakoga imenika, jedino s obzirom na vrst materiala, te na to, da li su izvorne ili prepisane u starije ili novije doba.

S toga se dieli čitava ova sbirka na tri obćenita razreda: 1) Listine izvorne na pergameni — 2) listine izvorne na hartiji — 3) listine prepisane u starije ili novije doba. Zatiem na posebne, i to: I. Na listine i povelje trojedne kraljevine hrvatsko-slav.-dalmatinske. II. Na listine i povelje srbske, bosanske i crnogorske. III. Na listine plemićke hrvatske. IV. Na listine izdane od grada Zagreba. V. Na listine Turopoljske.

I.
Listine trojedne kraljevine.

1. Listine izvorne na pergameni.

a) Kao Cimelie, ili najstariji spomenici ove vrsti, imadu se smatrati listine od 10. i 11. vieka, na broju 32, što ih je vlastnik u Dalmaciji i u primorju sabrao. Od ovih listina jest najstarija oporuka Agapite kćeri Dobre, tribuna zadarskoga od god. 969. u kojoj oporuci, daruje ista gospoja crkvi sv. Krševana u Zadru njeki dvorac. Za ovom znamenita je listina g. po prilici 1040—1060, kojom zadarski biskup Stjepan, daruje monastiru sv. Krševana crkvu sv. Mihalja, te se kaže u toj listini, da ju je izvornu napisao rečeni biskup jezikom prostim ili pučkim (rustico sermone), što će po svoj prilici reći hrvatski, i zatim dvie listine Krešimira kralja od god. 1070., jedna Zvonimira kralja (1086) i jedna Stjepana II. kralja hrvatskoga oko god. 1090. itd. [1])

b) Listine od g. 1121—1199 na broju 10. Medju kojimi je prva od Kaliksta II. pape, i dvie od vremena Bele III. kralja ugarskoga itd.

c) Listine od g. 1200.—1300., svih ukupno na broju 93, što su izdane većom stranom od kraljeva ugarskih, od hrvatskih banova, od mletačkih duždа, biskupa i kaptula, hrvatskih i ugarskih itd.

d) Listine od g. 1300—1400 na broju 190. Izdane kako i gore.
e) „ „ 1400—1500 „ 223. „ „ „
f) „ „ 1500—1600 „ 108.
g) „ „ 1600—1700 „ 36.
h) „ „ 1700—1800 „ 35.

Ima dakle svih skupa na pergameni ove vrsti 697.

2. Listine izvorne na hartiji.

a) Listine na hartiji pisane počimlju stoprv u 14. stoljetju, te je najstarija u ovoj zbirci od god. 1340. imade svih ukupno:
b) Od god. 1300—1400 na broju 111.
c) „ 1400—1500 „ 267.
d) „ 1500—1600 „ 583.
e) „ 1600—1700 „ 538.
f) „ 1700—1800 „ 341.

Ima dakle svih skupa na hartiji ove vrsti 1840.

---

[1]) Ove listine odlučio je vlastnik darovati ili zemaljskomu arkivu ili narodnomu muzeu, kad budu ova dva zavoda bolje uredjena.

Digitized by Google

3. Listine prepisane.

a) Od god.	347	do god.	1100	na broju	229.	
b) „	1100	„	1200	„	168	[1]
c) „	1200	„	1300	„	364.	
d) „	1300	„	1400	„	527.	
e) „	1400	„	1500	„	229.	
f) „	1500	„	1600	„	80.	
g) „	1600	„	1700	„	72.	
h) „	1700	„	1800	„	51.	
			Svih ukupno		1720.	

Ove prepisane listine osobito do g. 1500 spremljene su za izdati se imajući Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.

II.

Listine srbske, bosanske i crnogorske.

a) Listine pisane na srbskom jeziku izvorne od XV.—XVIII. vieka, na broju 50, sve na hartiji.

b) Listine pisane na srbskom jeziku u prepisu od XII.—XVI. vieka, svih na br. 51.

c) Listine pisane latinskim jezikom izvorne od XIV.—XVII. vieka, na broju 7.

d) Listine pisane latinskim jezikom prepisane od VIII. vieka (743.) do XVI. vieka svih ukupno 320.

Ima dakle ove vrsti listina, što u izvoru, što u prepisu na broju 428.

III.

Listine plemičke hrvatske (armales).

Ove listine od XV.—XVIII. vieka, izdane su sve na pergameni, sa visećimi pečati našarenimi grbovi, ima ih svih na broju 34.

IV.

Listine izdane od grada Zagrebu.

Ove listine spadaju ponajviše u vrst kupovnih i prodajnih listova, idu do XIX. vieka, pisane su starije na pergameni, novije na hartiji, sve na latinskom jeziku. Ima ih svega na broju 125.

V.

Listine Turopoljske.

I ove listine od plemenite obćine turopoljske pripadaju ponajviše vrsti kupovnih i prodajnih listova, idu od XV.—XVIII. vieka, a ima ih na broju 104.

Svih dakle ukupno, što izvornih, što prepisanih listina ima u ovoj sbirci na broju 4943, pa kad se pribroje jošte k tomu hrvatske listine glagolicom, cirilicom i latinicom pisane, pa zátim mnoge latinske, u knjige vezane, što se nalaze medju rukopisi iste sbirke, *to bi onda* ustvrditi mogli, da čitav broj listina do 6000 iznosi.

Veliki broj ovih listina sabrao je vlastnik ove sbirke po različitih stranah jugoslavenskih, nu ponajveći broj nasljedio je od svoga otca, koji je osobitom ljubavju čuvao i sabirao stara pisma. Prepisane su listine ponajviše ili rukom samoga vlastnika, ili barem po njem točno pregledane i sa izvornici sravnjivane.

K ovim listinam mogu se pribrojiti još do 12 folianta latinskih, regesta od listina trojedne kraljevine, čuvanih u pismohranah kraljevine hrvatske, zatim nadbiskupije zagrebačke, kaptola zagrebačkog, porodice grof. Oršića, izumrlih grof. Patačića, grof. Keglevića i u sbirci vlastnika.

(Nastavak sliedi.)

[1]) Iz ovih listina, kao iz ostalih od IV.—XIII. vieka to tiskanih to u različitih arkivih čuvanih, sastavio je vlastnik u najnovije doba točne regeste, t. j. točan popis njihova sadržaja na hrvatskom jeziku, što iznosi do 50 araka.

Digitized by Google

Digitized by Google

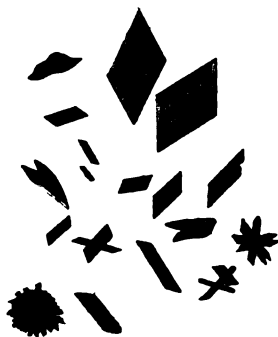

Fig. VIII.

Ledci haeminovi predstavljeni prvi put od Teichmanna.

Fig. IX.

Ledci haematoidinovi našasti od Virchova.

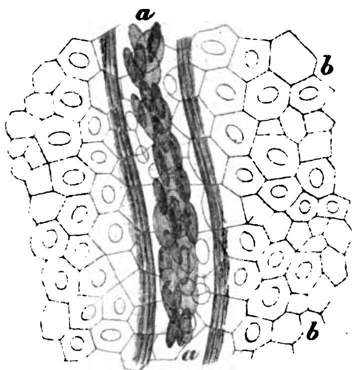

Fig. X.

Těk krvi (Der Blutstrom) u žabjoj p'ivačnici (Schwimhaut.)

a. Ciev s bojadisanimi (farbigen) krvnimi zrnci u ósnom dielu (im Axentheile) i s krvnimi zrnci bez svake boje u stienah cievi, (im Wandungsstrom)

b. posluźničke stanice tkanine. (Epithelialzellen des Gewebes.)

Albrecht u Zagreb.

Digitized by Google

Fig. I.

Stanica (Die Zelle)

a. stiena; b. sadržaj;

c. zrno; d. jezgrica.

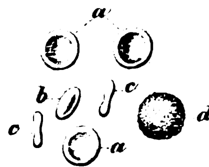

Fig. II.

Čovječja krvna zrnca. (Blutzellen des Menschen)

aa. sgora;

b. upolak;

c. posve sa strane vidjena;

d. mezgino zrnce (Lymphkörperchen)

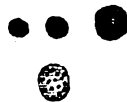

Fig. III.

Mezgine stanice. (Zellen der Lymphe)

Albrecht in Zagrebu

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

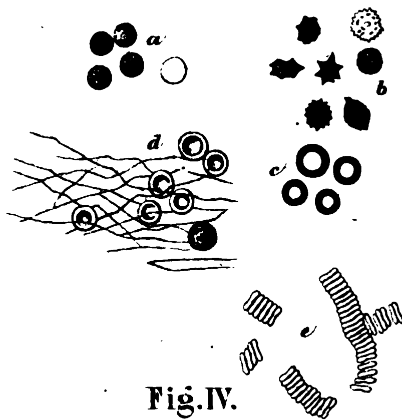

Fig. IV.

a. Čovječja krvna zrnca pod uplivom vode.

b. u izhlapljujućoj krvi.

c. u izsušenom stanju.

d. u zgrušanoj krvi.

e. poput kolotura spojena zrnca. (Rollenartig aneinander gelagerte Blutzellen des Menschen.)

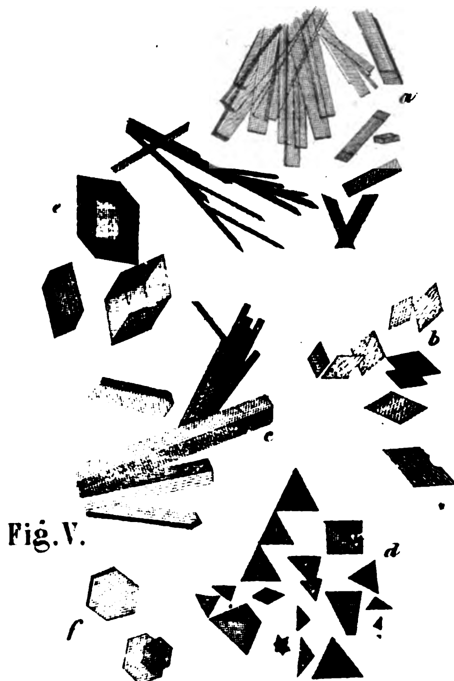

Fig. V.

Ledci čovječje krvi i krvi različitih sisavaca.

(Blutkrystalle des Menschen und verschiedener Säugethiere,) predstavljeni prvi put od Funke-a.

a. krvni ledci iz čovječje krvi u privodnicah.

b. iz privodnice slezenine.

c. Ledci iz krvi od srca mačjega.

d. iz vratne privodnice morskoga praseta.

e. od hrčka (Vom Hamster.)

f. iz jugularne privodnice veveričine.

Albrecht u Zagrebu

Digitized by Google

Fig. VI.

Ledci haematinovi; predstavljeni prvi put od Lehman-a.

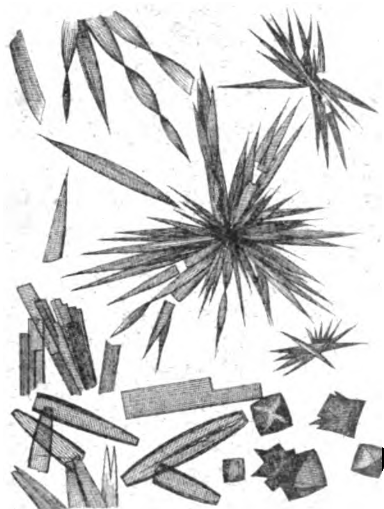

Fig. VII.

Oblici ledaca haematinovih.

Digitized by Google

Digitized by Google

IZVJEŠĆE

o

upravi i računih Matice ilirske

od 1. Siečnja do 31. Prosinca g. 1864.

Zaključkom glavne skupštine, držane dne 26. Siečnja 1865 točka 4. b., ima se i ove godine izvješće o djelovanju Matice ilirske za godinu 1864. štampati kao priloga uz ovaj časopis, koji, izlazeć podporom*) Matice ilirske, dolazi kao knjiga Matičina u ruke svih njezinih članova (sr. Književnik 1864; svezak II. priloga).

Svakolika radnja ovoga književnoga družtva točno je sadržana u tajničkom izvješću, čitanom u glavnoj skupštini, dne 26. Siečnja 1865, iz kojega vadimo sliedeće rieči:

„Ovu godinu (1864) s ponosom broji upravljajući odbor medju najpovoljnije, što jih je doživilo ovo družtvo tečajem svoga dvadeset i dvo-godiš-

---

*) Matica ilirska ima s uredničtvom ovoga časopisa ugovor, po kojem dobiva za članove družtvene 250 iztisaka uz znatno obaljenu cienu. Pošto se ipak veliki troškovi ovoga poduzeća nemogu podmiriti onim brojem, prinudjeno je uredničtvo pozivati svake godine na predplatu, a to je u naših okolnostih kod ovakova ovećega poduzeća za sada još uviek jedini način, koji k svrsi vodi.

Ove godine dobivaju časopis Književnik sliedeća gg.: u Aradu: g. Fr. Verklian (1); u Beču: gg. J. Jurković, M, Lastović, S. Iveković, D. Jambrečak, J. Gvozdanović, I. Kos, J. Kontak (7); u Berlinu: g. J. Miškatović (1); u Biogradu: gg. Gj. Daničić, dr. J. Šafarik (2); u Bizovcu: g. L. Užarević (1); na Braču (u Milni): g. J. Vidović (1); u Djakovu: gg. A. Kellner, A. Matić, M. Marinković, Milanković, Mladjenović, Mihelčić, Russi, D. Stručić, F. Šagovac, I. Thoma, J. Tombor, J. Vučić i djakovačka preparandija (13); u Dubrovniku: g. Niko Putizza i dubrovačka čitaonica (2); u Gradini: g. M. Črnko (1); u Gradištu: gg. Streit i Odjić (2); u Insbruku: g. M. Stepinac (1); u S. Ivanu: g. Gj. Kranjčić (1); u Karlobagu: g. Ilija Rukavina Ljubački (1); u Karlovcu: gg. N. Batušić, K. Horvatić, J. Jagunić, G. Novak, J. Mašek, M. Župčić, gimnazija karlov. i realka rakovačka (8); u Karlovcih: gg. general Filipović i M. Stojisavljević, pobočnik (2); u Klanjcu: g. J. Briglević (1); u Koprivnici: slavna gradska obćina i glavna škola (2); u Kotoru: g. A. Brčić (1); u vojn. Križu: g. E. Jelošić (1): u Križevcih: gg. L. Farkaš, Dr. Lambl (2 eks.), Lovrenčić, M. Ožegović, St. Valdec, S. Zdenčaj, gosp. učilište i križevačka čitaonica (9); u Krku (na otoku): g. Fran vitez Volarić, A. Kirinčić (2); u Osieku: gg. I. Brlić, Brukner, Ko-

Digitized by Google

njega života. Temelj najme svakoga dobro sastavljenoga društva t. j. uredjeno stanje novčano, može se uzeti, da je nakon obavljenih zaključaka prošle glavne skupštine, podpuno izveden. Kako će glavna skupština razabrati iz izvješća družtvenoga blagajnika i odvjetnika, podje Matici ilirskoj prošle godine za rukom, da je utjerav većinu mnogogodišnjih zaostataka od kamata, od kojih su gdjekoje već i veoma dvojbene bile, osigurav zatim s više strana i glavnicu, na koliko se je nalazila u privatnim rukama, urediv napokon prodaju svojih knjiga, od koje uza svu poznatu slabiju prodju hrvatskih knjiga, ipak svake godine više stotina forinti utiče u matičinu blagajnu, da je, velim, uzmogla ne samo namiriti sve znatne ovogodišnje književne i ostale tekuće troškove, nego i glavnicu umnožati sa nekoliko stotina for. u drž. razteretnicah. Ovako je Matica ilir., buduć riešena tegotnih zapletaka administrativnih, onoj se cieli prikučila, na koju joj i valja težiti kao družtvu literarnomu, da što veću čest svojih godišnjih novčanih dohodaka troši na svrhe književne. I zbilja svakako je ugodan i riedko postignut razmjer medju novcem trošenim na stvari upravne prema onomu na stvari književne: da se o tom slavna skupština osvjedoči, navadjam sliedeće brojeve: od godišnjih troškova spada 1161 st. 50 novč. na predmete književne, a samo 207 st. 16 novč. na predmete upravne; prema utemeljiteljnim prineskom g. 1863. (s 135 st.) valja usporediti godinu 1864. s 396 st. 55 n.; prema kamatam od privatnih obveznica za godinu 1863. (746 st.) iznose kamate god. 1864: 1036 st. 62 novč.,

larić, dr. Pozner, Stefanović, dir. Ž. Vukasović, profesori: Pavec, Pavić, Tomić Knittl, Kršnjavi, Belović, Gršković, Lehman, Paus, učenik Kozić, osiečka gimnazija, gornjogradska gl. učiona, dolnjogradska gl. učiona i narodna čitaonica (20); u Pešti: g. St. Popović (1); na Plišivici: g. Roneš (1); u Poreču: presv. g. I. Dobrila (1); u Požegi: g. J. Bartulić, gimnazija požežka i čitaonica požežka (3); u Pragu: gg. profesor M. Hattala, T. Smičiklas (2); u Rieci: gg. Bakotić, G. Durbešić, I. Durbešić, I. Fiamin, A. Kazali, S. Ljubić, Loun, Pongračić, Slamnik, Šestan, Švaglić, A. Vio, Vončina, vit. Zmajić, Žakelj, Fr. Župe, čitaonica riečka, riečka realska škola i hrv. glavna škola (19); u Rimu: dr. Iv. Crnčić (1); u Senju: presv. g. biskup Soić, preč. kanonik Babić, g. prof. Žagar i Petračić (4); u Sinju: g. Konst. Matas (1); u Spljetu: gg. Čavkić, Granić, Kamber, Ljubić, Pavlinović, Perišić, Vojnović (7); u Teplu (u Češkoj): g. F. Klimeš (1); u Udini: g. R. Šegrc (1); u Varaždinu: gg. B. Franeelj, I. Jagić, M. Jurković, L. Marić, dr. M. Matunci, V. Pacel, Sekyra, E. Streer, Dr. Švagel, M. Valjavec, V. Vežić, Vj. Zadravec, I. Zorić, I. Žepić, 7. i 5. gimn. razred i varažd. gimn. (17); u Vinkovcih: sl. gimnazija vinkovačka (1); u Vukovaru: sl. samostan Franjevački (1); u Zadru: g. J. Brčić, J. Danilov, zadarska čitaonica (3); u Zagrebu: gg. grof Gjuro Jellačić, dr. J. Subbotić, M. Mihelić, Lj. pl. Reizner, dr. Valčić, profesori: Balenović, Bošnjak, Bradaška, Erjavec, Fr. Kořinek, J. Kostić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, Fr. Nagel, dr. Posilović, St. Rihtarić, A. Štibohar; g. Škarić, g. J. Kuček (3 eks.); g. Šaj; g. M. Belas, g. Šuler; gg. pravnici: Bursić, Hadvig, Kresnik, Spevec, vitez Thierry; klerici: Jalšovec, Kućas, Leber, Mračić, Miljan; pripravnici: Foršt, Tomić; gimn. učenici: Bledšnajder, Mijat Prelog, Štiglić, Treščec; gimnazija zagrebačka i ravnateljstvo gradskih gl. škola (42).

Digitized by Google

prema dohodkom iz državnih razteretnica od 302 st. 68 novč. čine dohodci za g. 1864. 333 st. 21 novč. itd.

Kolik iz toga dobitak sliedi po Maticu ilirsku, vidi se odatle, što je tako upravljajući odbor u stanju, da poznavajuć izvjestni godišnji dohodak, smije prema silam novčanim s velikom odlučnošću ustanovljivati radnju književnu.

Nije toliko od potrebe, ubavješćivati slavnu skupštinu ob onom, što je upravljajući odbor prošle godine uradio za svrhe književne, jer se nada, da se plodovi toga djela nalaze već u rukah sve gg. članova.

Matica ilirska bijaše već odavna držana, da se odazove slavnoj uspomeni, kojom u nas žive neumrli pjesnik Stanko Vraz, najslavniji dojakošnji zastupnik književne sloge jugoslovjenske, i zato je kao nastavak takodjer ove godine izdala jedan, na broju drugi, svezak Vrazovih izabranih djela; a treći svezak pripravljen je za štampu, te će izaći tečajem god. 1865.: to je prvi književni predmet Matice ilirske za ovu godinu.

Prošla glavna skupština Matice ilirske bješe s podpunim odobravanjem saslušala zaključak upravljajućega odbora, kojim uze u zaštitu svoju znanstveni časopis „Književnik". Pak zbilja i nepitajuć ovdje za nutrnju vriednost toga poduzeća, koje mogaše samo zato toli liepo napredovati, što su se složno u kolo radinosti uhvatili svi hrvatski književnici, od kojih mnoge ovo družtvo broji medju svoje članove — zadobi tim načinom naše društvo svoj literarni organ, kakov imadu skoro sve njezine druge u carstvu austrijskom i izvan njega, kano ti: Matica srbska, česka, lužička, slovačka i rusinska. Ako s jedne strane ovakov organ sasvim odgovara dostojanstvu i zadaći Matice ilirske, to je s druge strane još većma zahtievao književni napredak našega naroda, da upravljajući odbor svoj zaključak obnovi, što je i učinjeno u odborničkoj sjednici od 30. prosinca, te će članovi Matice ilirske i god. 1865. dobiti po 4 svezka časopisa „Književnika" u četiri tromjesečna roka: to je drugi književni predmet Matice ilirske za ovu godinu.

Medjutim sudeć po razhodu novčanom od ove prošle godine, nada se upravljajući odbor, da će mu preostati sredstva još i za treći književni predmet, koji je namienjen godini 1865., a to je u odborničkoj sjednici od 19. Srpnja pr. g. prihvaćeni predlog, da Matica ilirska izda obširni „Cvietnjak" iliti antologiju našega narodnoga i umjetnoga, starijega i novijega pjesničtva. Ovo poduzeće, u koje će se skupiti samo izborito cvieće našega pjesničtva, ima biti prema onomu, što je u drugih naroda tako zvana Bibliotheca classica, te neće izaći podpuno na jedanput, nego će izlaziti u svezcih prema silam novčanim, a stranom i zato, da se takodjer izvan članova Matice ilirske što dalje razturi po narodu: i to će biti treći književni predmet Matice ilirske, koji će se valjda moći započeti već ove godine.

Tko umije pravedno suditi, priznat će, da je tim naše društvo uradilo koliko god može uz neveliku koristnu glavnicu od 24 hiljade forinti: vriedno je dakle i povjerenja i svestrane podpore.

I zbilja s veseljem ima se javiti domor. občinstvu, da je tečajem prošle

*

godine pristupilo Matici ilirskoj 15 novih članova (dočim g. 1863. samo 3, a od g. 1855—1860 dapače niti jedan!), poimence: gg. dr. Iv. Mašek, dr. Lavoslav Šram, Hondl, A. Poch, Iv. Benković, dr. L. Rumpler u Zagrebu; L. Goričky u Sisku; Metikoš, Hulenić, Miković i pučka knjižnica u M. Vesi; Adolfo Patera u Pragu; Krajač, osmoškolac u Zagrebu; A. Suknović u Budimu i Kernic u Veroni. Nadajmo se, da će godina 1865. uroditi još obilatijim brojem štovatelja hrv. knjige i podupiratelja našega družtva.

Ako se u pomenutom pristupu novih članova smije naći znak povjerenja, naklonjena našemu družtvu, to valja da se Matica ilirska podiči još i odlikovanjem, koje se ovdje stavlja do znanja Matičinih članova.

Prigodom najme prve hrvatske izložbe bješe zaključio upravljajući odbor, da Matica ilirska izloži nekoliko važnijih svojih djela, kao hrvatska nakladateljica: uslied toga pronadje ju dotično povjerenstvo dostojnom odlikovanja srebrnom kolajnom, uz taj motto: „što je prva promicateljica naše knjige, te još za sada kao stožer našega književnoga života, prva i jedina nakladateljica".

Tečajem prošle godine imadjaše upravljajući odbor 10 sjednica, u kojih, koliko nije već spomenuto, bješe zaključeno ili odobreno ovo:

Budući da je u odborničkoj sjednici od 1. Srp. izjavio g. A. Jakić, da je svoju knjižaru sasvim predao i prenesao na g. Sv. Galca, bude s obzirom na to, što se mnoge matičine knjige već i onako nahode na skladištu Sv. Galca, i jošte što je pomenuti gospodin pristao na sve stavljene mu uvjete, povjerena svakolika prodaja, kao i razašiljanje svih matičinih knjiga njegovoj knjižari.

Tečajem godine stiže Matici ilirskoj od literarnih družtva i pojedinih osoba više književnih djela na poklon, koje Matica ilirska, budući jošte neuredjena muzealna knjižnica, pridržaje privremeno medju ostalimi knjigami svoje naklade. Iznovice stupi naše družtvo prošle godine u književni savez s Maticom slovenskom u Ljubljani i Maticom rusinskom u Lvovu.

Da se knjige Matičine, što su i onako veoma nizke ciene, što većma razšire medju školsku mladež i izvan Zagreba, pobrinuo se je upravljajući odbor po većih mjestih naše domovine, gdje ima odrasle školske mladeži, za povjerenike, koji će mladež školsku o Matičinih knjigah izvješćivati: upravljajući odbor nastojat će, da ovo djelovanje još dalje razgrani po trojednoj kraljevini.

Tuge punim spominjanjem treba da se sjetimo nekojih naših članova koje tečajem prošle godine ugrabi nemila smrt. Dne 7. Veljače preseli se u vječnost nakon duga i slavna, te punokoristna života, Nestor hrvatsko-srbske književnosti, Vuk St. Karadžić. Upravljajući odbor Matice ilirske smatrao si je za dužnost, da u znak štovanja prama neumrle uspomene pokojniku očituje posebnim pismom svoju žalost i sućut njegovoj ucviljenoj gji kćeri u Beču.

Mjeseca Svibnja preminu u Zagrebu iskreni rodoljub barun Gott. Proff, član i odbornik Matice ilirske. Mjeseca Rujna umre u Senju vriedni starina

Digitized by Google

trgovac Gjuro Mileusnić, mjeseca Studenoga grof Gilbert Nugent i Dragutin Šoštarić u Zagrebu, napokon 7. Siečnja t. g. Grgur Pančić u Gospiću. Pokoj im vječni.

Mjesto pokojnoga Proffa bješe zaključkom odborne sjednice od 1. Srp. 1864 pozvan u odbor g. I. Benković, koji se je tomu pozivu dragovoljno odazvao; predloženo je glavnoj skupštini, te ona potvrdi zaključak odbornički. Tako se upravljajući odbor Matice ilirske do dana današnjega sastoji iz sliedećih članova:

Predsjednik: Ivan Mažuranić.

Književni odsjek.

Podpredsjednik: M. Mesić. — Odbornici: Dr. barun Kušlan, P. Zoričić, N. Horvat, V. Babukić, A. Veber, J. Torbar.

Gospodarski odsjek.

Podpredsjednik: Gjuro Crnadak. — Odbornici: A. Zoričić, M. Mrazović, Iv. Filipović, Ivan Benković, Antun Jakić, M. Krešić.

Blagajnik i odvjetnik: Antun Zoričić. — Tajnik: V. Jagić.

Osim stvari spomenutih u ovom izvješću tajničkom valja znati, da je blagajnik tečajem godine 1864. stranom utjerao stranom nagodom osigurao mnoge od privatnih obveznica zaostavše kamate, te će račun o predujmu od 200 for., koji je primio na podmirenje potrebitih sudbenih troškova, podnieti ujedno s konačnim izvješćem, kada sav posao svrši.

Od onoga vremena, što je Matica ilirska sklopila ugovor s knjižarom A. Jakićevom, bijaše uspjeh trgovine s knjigami Matičinimi, ako i ne sjajan, ipak prema prijašnjoj prodji dosta priličan; jer godine 1862. unidje svota od 266 fr. 99 n., god. 1863. za knjige Matičine 86 for. 50 n., za knjige zaklade pučke 213 fr. 50 n. Ob uspjehu trgovanja g. 1864. do 1. Svib. 1865 položit će se računi u sliedećem izvješću: valja još reći, da se od nekojih starijih Matičinih knjiga sve do kraja razprodalo, naročito neima više drugoga diela Gundulićevih razlikih pjesama, niti Palmotićeve ‚Kristiade', niti Gjorgjićevih ‚Uzdaha Mandaljene'.

Od svih ostalih knjiga ima nekolik broj na prodaju kod knjižara Svetozara Galca u Ilici u Zagrebu; nanj treba da se obrate toli pojedinci, kada žele kupiti Matičinu knjigu, koli knjižare, što su u Zagrebu i izvan Zagreba. Po ugovoru, koji ima izmedju Matice ilirske i knjižara Svetozara Galca, nesmiju se u nijednom mjestu trojedne kraljevine Matičine knjige skuplje prodavati, nego li što jim je naznačena ciena; samo kod knjiga, što prelaze carinsku liniju, iduć n. p. u Dalmaciju, ima on pravo na tiskovnu cienu u dariti 10%

Da se pako hrvatska knjiga što dalje razturi medju narod, odredila je Matica ilirska već prije više godina, da svi učenici trojedne kraljevine dobivaju svaku stariju i noviju Matičinu knjigu za polovicu ciene; a da se ta blagodat neproteže samo na učenike zagrebačke, nego i na naručbine iz ostalih gradova, gdje ima srednjih škola, pobrinu se Matica ilirska za povjerenike i posrednike, kano ti u Osieku g. Ž. Vukasović, na Rieci g. Ljudevit

Digitized by Google

Slamnik, u Varaždinu g. Fr. Žepić, u Požegi g. Ignj. Bartulić, u Senju g. Fr. Petračić.

Matica ilirska nada se, da će joj u tom obćekoristnom nastojanju priskočiti u pomoć takodjer iz ostalih gradova vriedni rodoljubi, podupiratelji narodne književnosti i prijatelji školske mladeži.

Članom Matice ilirske može postati svatko, ako se obveže, da će najduže za 5 godina izplatiti utemeljiteljnu svotu od 50 for. a. v.: članovi dobivaju badava svaku knjigu, što izadje troškom Matice ilirske, naročito takodjer ovaj ovaj časopis „Književnik“.

S onom dužnosti. koja od svakoga izobražena čovjeka pravom zahtieva, da nastoji oko narodne knjige, jer je u nju uložen sav duševni život njegova naroda, — to je u nas tim svetija dužnost, čim naša mladjahna i nejaka književnost treba jošter mnogo podpore — spojena je kod članova Matice ilirske takodjer očevidna korist, što ovo društvo u novije doba uza svu neznatnost njezine koristne glavnice ipak svake godine izdaje toliko knjiga, da se svakomu članu uložak skoro namah izplati. Na primjer prošle godine 1864 dobiše pravi članovi Matice ilirske 4 svezka Književnika i 2 sv. sabranih djela Stanka Vraza, dakle ukupnom cienom ovih knjiga 6 for. 80 novč., kao kamate na glavnicu od 50 for.; novo pristupivšim pako članovom, koji su imali istom prvi uložak od 10 for. izplatiti, povraćene su vriednošću pomenutih knjiga namah više nego dvie trećine, te se strogo uzevši samo jedna trećina mora smatrati glavnicom, što će kasnije nositi obilne kamate.

Zato se ovo društvo pouzdano nada (i barem za g. 1864 nije se u nadi prevarilo), da će mu broj članova od godine do godine sve to većma rasti i napredovati, dok ojačaju njegove novčane sile na toliko, da će moći neodolivim uplivom djelovati na korist toli pojedinaca (svojih članova) koli čitavoga naroda.

Domorodna je dužnost članova Matičinih, da u krugu svojega djelovanja, područja i poznanstva nastoje pribaviti Matici ilirskoj što više novih članova.

U Zagrebu 1. Svibnja 1865.

V. Jagić.

Digitized by Google

Matica ilirska izdade do sada svojim troškom sliedeće knjige, koje se mogu dobiti u knjižari Sv. Galca:

		fr.	nvč.
1	Biljarstvo, uputa u poznavanju bilja. II. dio. Spisao Bogoslav Šulek. U Zagrebu 1859	2	—
2	Bosanski prijatelj, sv. III. U Zagrebu 1861	—	75
3	Gundulićev Osman (II. izdanje). U Zagrebu 1854	—	80
4	Dr. Demetra dram. pokušanja. II. dio „Teuta". U Beču 1845	—	40
5	Dubrovnik, sv. III. Uredio M. Ban. U Zagrebu 1852	—	30
6	Kolo, članci za literaturu itd. od IV.—VIII. svezka. U Zagrebu 1847—1851. Svezak po	—	30
7	Saltjer Slovinski od G. J. Gjorgjića. U Zagrebu 1851	—	60
8	Uputa u pjesmenu umjetnost od E. Sladovića. U Zagrebu 1863	—	15
9	Djela Stanka Vraza. I. Djulabije. U Zagrebu 1863	—	80
10	— II. Glasi iz dubrave žerovinske i Gusle i tambura. U Zagrebu 1864	1	—

Tko od učenika zagrebačkih ili izvan Zagreba želi, da dobije koju od ovih knjiga za polovicu ciene, dobit će ju uz podpis tajnikov, kada se obrati ili na njega sama ili ako je izvan Zagreba na dotičnoga g. povjerenika.

Digitized by Google

Pravila Matice ilirske

izradjena po osnovi od g. 1842.

§ 1. Budući da je iz novčanih prinesaka utemeljenja **Matice** *ilirske* i iz dobrovoljnih darova po nastojanju bivše čitaoniee ilirske do godine 1849 sastavljena znamenita glavnica od 15.533 for. 47 kr. srebra, a poslije godine 1850 ta glavnica još narasla: to se odredjuje, da u dosadanju glavnicu netreba dirati. Kamate od nje i polovica svih prinesaka počamši od god. 1851 imadu se u posao obratiti, a druga polovica svih prinesaka ima se pridodat glavnici.

§ 2. Osnova bude ovako preinačena: „Družtvo Matice ilirske ustanovljeno je u tu svrhu, da se pribavi glavnica novčana, koja će služiti na izdavanje obće koristnih, osobito na izobraženje naroda našega smjerajućih knjiga, a uz to, u koliko je moguće i u koliko to sile Matičine dopustile budu, takodjer starih klasika ilirskih i na izplaćanje razpisanih po istom družtvu nagrada za spisatelje gore spomenutih narodu potrebitih knjiga“.

§ 3. Iz osnove je sad izpušten § 3., jer su se okolnosti promienile i Matica ilirska sad o sebi obstoji.

§ 4. Svaki i najmanji dar, koji se Matici ilirskoj rodoljubivo požrtvuje, bit će sa zahvalnošću primljen; tko ipak najmanje 50 for. sr. ili na jednoć položi, ili se zakonito obveže, da će na deset rokova ili termina kroz pet godina svake pol godine po pet for. srebra plaćajući, urečeni dar podpuno položiti, zvat će se utemeljiteljem Matice ilirske i dobivati će po jedan iztisak od svih manjih knjiga, koje se troškom Matice izdadu, badava, a veće, koje više troškova iziskuju, za pol ciene. Tko jednu godinu zanemari na urečeni rok svoj obećani dar prinesti, izgubit će sva prava utemeljitelja Matice ilirske. Ovomu u osnovi zadržanom paragrafu pridodano je: Neka se u ostalom od sada svaki, koji želi biti utemeljiteljem Matice ilirske, pri položenju prve svote pismeno zakonito obveže, da će nadoplatiti na ustanovljene rokove ono, što k svoti od 50 for. sr. fali.*)

§. 5. Iz osnove bi zadržano, da se prinesci u novinah oglasuju, samo su izpuštene rieči „narodnih ilirskih“ u izreci: »posebni pako prinesci obavljati će se od vremena do vremena putem narodnih ilirskih novina«.

*) Zaključkom glavne skupštine od 26. Veljače 1862 snižena je svota na 50 fr. a. v.

Digitized by Google

§ 6. Iz osnove je izpušten § 6. i mjesto njega svi §§, nahodeći se u predlogu pravila od §. 2. do §. 22. primljeni i glase sad ovako:

§ 7. Ravnateljstvo Matice ilirske sastojat će se iz jednoga predsjednika, 12 odbornika, blagajnika i tajnika.

§ 8. Družtvo će većinom glasova odabirati i zmed sebe predsjednika, dva podpredsjednika, odbornike i blagajnika. A odbor će imenovati tajnika.

§ 9. Ovo ravnateljstvo dielit će se u dva jednaka odbora, od kojih će se jedan baviti samo sa ekonomijom ili gospodarstvom družtva t. j. s izdavanjem novaca na kamate, prodajom knjiga i pregledanjem računa; on će brigu nositi, da novci nikad bezkoristno u blagajni neleže, — a drugi će se brinuti i opredjeljivati: kakove će se knjige troškom Matice izdavati, te će naznačiti proračun gospodarstvenomu odsjeku.

§ 10. Svaki odbor sastajat će se dva puta na mjesec, ali tako, da jedan drugoga izmjenjuju, to jest jedne nedjelje dana drži gospodarski, a druge književni odsjek svoje sjednice.

§ 11. Za učiniti valjan zaključak, bit će od potrebe, da se sastanu u svakom odsjeku izvan predsjednika ili podpredsjednika najmanje još 4 odbornika, a pri opredieljenju, koje se knjige imadu nagraditi i koje troškom Matice štampati, moraju predsjednik, podpredsjednik i svih 6 odbornika svoja mnienja dati.

§ 12. U obadva odsjeka predsjedava predsjednik družtva, koji u slučaju jednakoga broja glasova ima odlučujući odvjet.

§ 13. Namjestnici njegove osobe i njegovih prava jesu podpredsjednici.

§ 14. Predsjednik ima pravo izvan običnih sjednica ureći jošte i druge sjednice, tako odborne kao takodjer i svega družtva.

§ 15. Od ovoga ravnateljstva izstupe svake godine iz gospodarstvenoga odsjeka dva odbornika, a dva iz književnoga odsjednika; i to redom po starješinstvu, osnovanom na većini glasova, kojom je koji odbornik izabran. No izstupivši mogu opet biti izabrani.

§ 16. Svake pol godine jedan put saziva predsjednik uredno svekolike članove družtva, da se s njimi o stanju, djelovanju i napredku Matice posavjetuje.

§ 17. Predsjednik prima svekolike na ravnateljstvo Matice glaseće dopise, te jih šalje tajniku, da jih predloži pretresanja radi dotičnomu odsjeku. Sve dopise, pogodbe, zapisnike i odluke Mat. podpisuje on skupa s tajnikom.

§ 18. Pravo glasovanja pri izbiranju ravnateljstva imadu svikoliki pravi i zakonito obvezani utemeljitelji Matice. Moralna tjelesa, koja su 100 fr. sr.*) položila, mogu povjerenika na izbore i velike skupštine slati, da ih zastupa.

§ 19. Budući da će se ravnateljstvo u dva odsjeka t. j. u književni i gospodarski razdieliti, to je od potrebe, da svaki izbornik pri glasovanju uz ime onoga, komu dade glas za ravnateljstvo, ujedno naznači, za koji ga odsjek izabira. U odbor mogu se samo oni utemeljitelji Matice izabrati, koji u Zagrebu stalno stanuju i dužnosti odbornika izpuniti mogu.

*) Sada prema §. 4. samo 100 for. a. v.

Digitized by Google

§ 20. Onaj, koji se za člana gospodarstvenoga odbora bira, mora imati znanje novčanih poslova, dakle treba, da je u financijalnoj struci imao priliku djelovati.

§ 21. Samo onakovi ljudi mogu se izabrati u odbor književni, koji su u književnosti našoj već štogod djelovali.

§ 22. Plaćeni tajnik ukinut je. Njegove dosadanje poslove obavljat će odbornici po redu mukte, a za one radnje, za koje se dosele nadarje davalo, davat će se i u napredak.[1])

§ 23. Blagajnik čuva družtvene novce i obveznice, plaća tekuće troškove uz predsjednikovo doznačenje, vodi točno račune o dohodcih i troškovih, izdaje namire vrhu primljenih prinesaka i plaćenih mu kamata.

§ 24. Za djelovanje svoje imat će iz Matičine blagajne godišnjega dohodka 100 for. sr.[2])

§ 25. Ako bi koji odbornik iz kakova god uzroka ostavio svoje mjesto, ili ako nebi hotio na tri puta učinjeni poziv uredno dolaziti u sjednice, ima dotični odbor pravo drugoga kojega člana privremeno izabrati, te taj izbor prvašnjemu odborniku putem ravnateljstva objaviti.

§ 26. Za obavljanje svakovrstnih poslova, kano nadziranje i čišćenje stana, posluživanje pri djelovanju odbora i tajnika, pri oskrbljivanju tiskarskih poslova i opravljanju knjiga na dotičnu gospodu članove družtva imati će Matica svoga posebnoga službenika sa godišnjom plaćom od 120 fr. sr.[3])

§ 27. Za promjenu pravila potrebno je, da privole dvie trećine u skupštini nazočnih članova.

§ 28. Paragraf 7. Matice ilirske prestao je s vremenom biti svrsi shodnim, te je izpušten.

U Zagrebu dne 9. Veljače 1851.

---

[1]) Ovaj je § odlukom glavne skupštine od 11. Prosinca 1852 opet ukinut.
[2]) Sada godišnjih 120 for. a. v.
[3]) Sada toga netreba.

Digitized by Google

Imenik

utemeljitelja Matice ilirske.

I.

Pravi utemeljitelji.

Od god. 1842.

Banovačka I. regimenta.
Bunjevac Josip, podžupan žup. zagrebačke (sada stanuje u Gradcu).
Čevizović Ivan, trgovac u Jasenovcu.
Družtvo Narodne čitaonice u Varaždinu.
5 Gaj Ljudevit dr., urednik Narodnih novina.
Jelačić Eduardo Bužimski, c. komornik, na Breznici.
Karina Franjo pl. u Senju.
Mladež duhovna sjemeništa nadbiskupije zagrebačke.
Ožegović baron Metel, c. kr. državni savjetnik u Beču.
10 Ožegović baron Mirko, biskup senjski i modruški.
Vidali Sime, trgovac u Karlovcu.
Vraniczany baron Ambroz u Zagrebu.
Vraniczany Ivan u Senju.
Vraniczany Nikola u Karlovcu.
15 Vuković Mato, opat i kanonik zagrebački.

Čaić Mihailo, trgovac u Sisku. (†)
Dražković Janko, grof Trakoštjanski, c. k. komornik, vitez sjajnoga reda sv. Stjepana itd. († 14. Siečnja 1856).
Ferić Tadija od Hudogabitka itd. (†)
Frgić Franjo, župnik u Brestovcu (†).
20 Haraminčić Mirko, vlastelin († 26. Prosinca 1846).
Knežić Kajetan, c. kr. major, vitez Leopoldova reda († 1849).
Koritić Franjo od Mrazovca, kanonik zagr. († 1846).
Kuković Josip, biskup djakovački (†).
Mileusnić Teodor i Gjuro, braća trgovci u Senju. (†)
25 Matizović Ivan, prepošt u Djakovu (†).
Obrenović Miloš, knez srbski (†),

Digitized by Google

Orešković Friderik, c. k. major (†).
Oršić Juraj, grof Slavetićki († 1847).
Penjić Pavao u Djakovu († 1863).
30 Smičiklas Gavro, biskup križevački (†).
Uzorinac Ignacij, kanonih zagr. (†).
Vraniczany Ambroz stariji (†).
Vraniczany Simo (†).
Zdenčaj Nikola od Zahromićgrada (†).

Od god. 1843.

Barac Eugenij u Zagrebu.
Družtvo čitaonice Karlovačke.
Kulmer baronica Josipa.
Mudrovčić Nikomed, kanonik i predstavnik modruški u Senju.
5 Nugent Alberto, grof.

Brkić Tadija, c. kr. kapetan (†)
Bišćan Julio, bilježnik bansk. stola (†).
Clemens Josip, kanonik zagr. (†).
Degoricia Nikola, c. kr. kapetan (†).
10 Štauduar Antun, odvjetnik (†).

Od god. 1844.

Car Stjepan, kod vis. dvorske kancelarije u Beču.
Družtvo duhovne mladeži sjem. djakovačkoga.
Juratović Josip, prevendar stolne crkve zagreb. i ravnatelj kora.
Klobučarić Dragutin, predsjednik banske stolice.
5 Kolovrat Krakovsky grof Ján u Českoj.
M. č. b. v. u Českoj.
Milašinović Franjo, kanonik zagrebački.
Muršec Josip, profesor slov. jezika na realci u Gradcu.
Prpić Antun, trgovac u Gospiću.
10 Plantak, c. kr. kapetan u miru, u Varaždinu.
Sladović Mato, vlastelin u Karlovcu.
Varaždin, sl. i kr. grad.
Županský Antun, gradjanin u Tarnovi u Českoj.
Briglević Janko, fiškal (†).
15 Jungman Josip, vitez reda Leopoldova († 14. stud. 1847).
Medanić Vincencij, dr. pravâ (†).
Mihić Mihail, kanonik zagr. (†).
Norbert vitez od Neuberga Ján (†).
Pobor Pavao, župnik u Otočcu (†).
20 Rastić Danilo, c. kr. pukovnik (†).
Vicić Auguštin o. župnik u Bosni. (†)
Vračan Josip, kanonik zagreb. (†).
Žerjavić Ferdinand, fiškal († 1863).

Digitized by Google

Od god. 1845.

Brkić Matija, trgovac u Sisku.
Družtvo čitaonice krapinske, skopčano sa podružnicom kr. povlaštenoga hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga družtva.
Mavretić Josip, župnik u Vivodini.
Mihalinčić Stjepan, župnik u gornjoj Zelini b. z.
5 Sačić Josip, župnik na Stupniku b. z.
Stančevićeva Ana, sada gpa. Kozlerova, domorodkinja u Zagrebu.
Vancaš Aleksa, dr. ljek.

Bunjevac Ivan, vel. sudac županije zagreb. († 5. Ožujka 1845).
Drobnić Josip, kapelan na Štajerskom (†).
10 Jesenković Krunoslav, župnik u Drenju biskupije djakovačke (†).
Kočevar Stjepan, dr. lječ., okružni fizik na Štajerskom (†).
Mihalić Antun, arcidj. i žup. u Petrovaradinu bl. dj. († 11. velj. 1846).
Milinković Franjo, župnik u Petrovaradinu kod sv. Roka b. djak. (†).
Pepelko Antun, župnik u Rakovcu b. z. († 1849).
15 Pisačić od Hižanovca, Juraj, vlastelin u Hrvatskoj (†).
Pobor Pavao, kapelan u Gospiću b. ms. (†).
Sabljak Ivan, ravnatelj c. kr. narodn. učiona po Banatu u Pančevu, za sina svoga Dragutina (†).
Schrott Josip, posvećeni biskup biogradski i smederevski kanonik i vel. prepošt stolne crkve zagrebačke († 9. Rujna 1857).
Uzorinac Jakov, sudac sl. županije križevačke (†).
20 Vancaš Janko, župnik kod sv. Ane pod Turnom b. z. († 17. rujna 1858).
Volf Antun, župnik kod sv. Petra na Štajerskom (†).
Vladislav Gavrilo, gradjanin bečki i vlastelin od Novoga mjesta i Topličice u Hrvatskoj (†).

Od god. 1846.

Andrić Jerko, mudroljubja i sv. bogoslovja dr. i prof. kan. u Djakovu.
Babukić Vjekoslav, profesor hrvatskoga jezika i lit. u gimnaziji zagrebačkoj, vitez reda Franje Josipa.
Brozović Ambroz mladji, župnik u Kompolju.
Dolovčak Ivan, odvjetnik u Zagrebu.
5 Fingerhut Ferdinand, Pravoslav. gradjanin u Pragu.
Fink Eduard, župnik u Radoboju.
Frigan Vjekoslav, fiškal viže sl. gospoština, načelnik grada Zagreba.
Gvozdanović Janko, slob. i kr. grada Karlovca veliki fiškal.
Horvat Petar, fiškal, više sl. županija sudb. stola prisjednik.
10 Jakčin Andrija, fiškal u Zagrebu.
Kamenjakova Ivana, domorodkinja u Kriševcih (gja baronica Kušlanova).
Knjižnica sl, nar. brodske graničarske regimente u Vinkovcih.
Košćec Mihail, odvjetnik i sudac slob. i kr. grada Varaždina.

Digitized by Google

Matić Josip, posv. biskup, predstavnik, opat i kanonik u Djakovu.
15 Mažuranić Antun, gimn. ravnatelj na Rieci.
Mažuranić Ivan, c. kr. tajni savjetnik, kancelar troj. kraljevine.
Miković Ivan, kanonik zagrebački.
Moyses Stjepan, biskup bistrički u Ugarskoj.
Muha Vatroslav, otac reda sv. Franje, u Osieku.
20 Muravić Jakov, župnik u Sibinju bisk. djak.
Nikolić Vasilj u Zagrebu.
Novak Mihail u Zagrebu.
Obrovac Pavao, dr. bogoslovja, podarcidjakon i župnik u Babinoj gredi.
Philipović Adam od Heldenthala, župnik u Gorjanih bisk. djak.
25 Pisačić Miroslav Hižanovački u Zagrebu.
Pleše Jerolim, vicearcidj. i župnik u Slunju bisk. ms.
Praunsperger Aleksa, dr. ljek.
Radić Gašpar, kanonik u Djakovu.
Sinković Ljudevit, pris. žup. stola u Zagrebu.
30 Sokolić Antun u Ogulinu.
Štauduar Franjo, urednik zagr. njem. novina.
Šuflaj Filip, vlastelin, sl. žup. varažd. sudb. stola prisjednik.
Vakanović Antun u Zagrebu,
Žagar August, župnik u Trstju (kotar Čabarski).

35 Budić Ivan, župnik kod sv. Petra u Zagrebu († 1849).
Bužan Herman, c. kr. savjetnik, predsjednik kr. sudb. stola (†).
Fürst Josip, župnik kod sv. Ivana u Zagrebu (†).
Gvozdanović Pavao, veliki sudac sl. županije križevačke (†).
Jurinić Janko, vlastelin i prisjednik više sl. županija († 14. list. 1847).
40 Klemen Mihail, arcidjakon i kanonik zagrebački (†).
Karšul Ivan, kanonik bisk. ms. u bribirskom kolegiju. (†)
Kukuljević Antun Sakcinski, c. kr. savjetnik, prisjednik ban. stola (†).
Lentulaj Benko, prisjednik uzv. stola banskoga († 14. Listop. 1859).
Martinković Adalberto, vlastelin i prisjednik više sl. županija (†).
45 Matiašević Franjo, bilježnik duh. stola bisk. zagr. († 22. Stud. 1853).
Matizović Gjuraj, dr. mudroljubja i prav., kan. žup. u Tovarniku b.d. (†)
Mrak Maksimilijan, protokolista duh. stola sl. bisk. zagr. (†).
Oliva Lovro, župnik u Andrijevcih bisk. djak. (†).
Pančić Grgur, prepošt, arcidj. i župnik u Gospiću bisk. ms. (†)
50 Pendelin Mirko, kanonik stolne crkve zagr. (†).
Philipan Ivan, vicearcidjakon i župnik u Karlovcih bisk. dj. († 1849).
Šot Josip, dr. bogosl., arcidj. i kanonik stolne crkve zagreb. (†).
Šegulja Šimun, administrator u Lešću b. modr. (†)
Šuflaj Danilo, vlastelin u sl. županiji zagr. i prisjednik. (†)
55 Topalović Marko, župnik u Trnjanih (†).
Vinković Mirko u Varaždinu. (†)

Digitized by Google

Vraz Stanko, tajnik mat. ilirske i ilirski pjesnik († 24. Svib. 1851).
Zengeval Franjo (†).
Zubanović Mato (†).

Od god. 1847, 1848 i 1849.

Beloberg Matija, kanonik stolne crkve zagr.
Božić Franjo, župnik u Trnjanih.
Daněk Josip, pivar u Chlumcu u Českoj.
Demeter Dimitrija, dr. i tajnik nam. vieća u Zagrebu.
5 Filetić Ernesto, kanonik i župnik Varaždinski.
Frič Josip, dr. prava i odvjetnik u Pragu.
Hansgirk Antun, profesor na c. kr. gimnaziji u Litomjercih u Českoj.
Kargačin Adalberto, župnik u Jezeranih b. s.
Kincel Josip, dr. ljek. i ran. u Petrovaradinu.
10 Kralj Ivan Krst., biskup i predstavnik kaptola zagreb.
Krešić Mijo, trgovac i urednik „Naše gore lista" u Zagrebu.
Kukuljević Ivan Sakcinski, veliki župan zagrebački.
Kušlan Dragojlo. baron u Zagrebu.
Lukačić Mato, župnik u Oprisavcih b. djak.
15 Majer Matija, župnik u Arnoldstainu.
Mondok Janko u Ugarskoj.
Mužar Tomo, župnik kod sv. Martina na Humu.
Neralić Ognjoslav, župnik u Novomgradu.
Palacki Franjo, stališki historiograf kraljestva českoga u Pragu.
20 Purkyně Emanuel, profesor na sveučilištu pražkom.
Rieger Franjo Vladislav, dr. u Pragu.
Rojek Ivan Dragutin, župnik u Bohuslavicih u Českoj.
Smendrovac Josip, kapetan slob. i kr. grada Karlovca.
Stokuća Marko, c. kr. kapetan.
25 Studenac Petar, župnik u Kanfanaru u Istriji.
Štauduar Vjekoslav, vlastelin i prisjednik mnogih sl. županija.
Švelic Blaž, kanonik u Varaždinu.
Thun od Hohensteina Lav, grof u Českoj.
Vahter Dragutin Stražimir, župnik u sv. Nikoli.
30 Vinařicki Dragutin, župnik na Konavi u Českoj.
Vňauček P. V., gradjanin u Pragu.
Vrťatko Antun Jaroslav, urednik Časop. česk. muzeja u Pragu.

Bąkowski Ferdinand grof, dziedzić panstva Uśćia u Galicii, vlaśćićiel panstva Trautenfels u Štajeru (†).
Blažeković Škender u Zagrebu, prisjednik mnogih sl. županija.
35 Čejka Josip, dr. ljekarstva u Pragu (†).
Čelakowski Ladisl. Fr., prof. slavj. jez. i lit. na sveučilištu vratislavskom († 5. Kolovoza 1852).

Digitized by Google

Drašković Dragutin, grof u Hrvatskoj (2. Rujna 1854).
Fabek Josip, dr. ljekarstva i ran., fizik sl. županije zagreb. (†)
Golubić Franjo, kapelan u Pitomači bisk. zagr. †)
40 Hanka Václav, knjižničar nar. muzeja českoga u Pragu. (†)
Jarnević Josip, kapelan u Cvjetlinu biskup. zagreb. (†)
Károlyi Ljudevit, veliki sudac sl. županije zagr. (†)
Krizmanić Ivan, opat i župnik bistrički bisk. zagr. (†)
Kuzmić Ignacij, župnik u Jamnici. (†)
45 Mačečević Antun, trgovac u Gospiću. (†)
Marek Antun, dekan i vikar u Libuni u Českoj. (†)
Rebić Evgenij, ot. reda sv. Franje, bivši provincijal. (†).
Rižnar Vid, upravitelj zavoda za gluho-nieme u Gradcu. (†)
Rubido Antun, fiškal u Zagrebu. (†)
50 Sabljar Matija, c. kr. kapetan u miru u Karlovcu. (†)
Soljančević Mihail, c. kr. vrhovni učitelj u Mitrovici. (†)
Strižić Ivan, namjestni kanonik stolne crkve modr. u Bribiru. (†)
Šafarik Pavao Josip, dr., čuvar c. kr. knjižnice u Pragu. (†)
Šmidlinger Josip, svećenik i odbranitelj u Českoj. (†)
55 Štrobach Antun. dr. prava u Pragu.
Tomašević Petar, c. kr. učitelj u Vinkovcih. (†)
Vakanović Nikola, vel bilježnik sl. i kr. grada Karlovca. († 1859).

Od god. 1851.

Biličić Andrija, c. k. oberkrigskomisar u Beču, Landstrasse, Rosumovskygasse Nr. 10, St. 2, Thür 7.
Bučar Petar, župnik u Vukmaniću.
Caf Juraj Oroslav, podžupnik na Štajerskom (u Uptuju).
Družtvo duhovne mladeži sjemeništa senjskoga.
5 Janković Julio, grof i spahija u Slavoniji.
Iliašević Stjepan, dr. bogosl. i kanonik u Varaždinu.
Kiepach Albin, vlastelin u Krapini.
Kiepach Nestor, vlastelin u Bregani.
Knežević Adalbert, župnik b. dj. u Štitaru.
10 Knjižnica sjemeništa arcibiskupije goričke.
Krieger Josip, dr. medicine u Zagrebu.
Kunc Ignacija, svećenik u Českoj.
Očić Petar, odvjetnik, podžupan žup. zagr.
Pojmon Franjo, svećenik u Moravskoj.
15 Rauth Franjo, vlastelin u Zagrebu.
Stanić Marko, ravnatelj grč.-kat. sjem. u Zagrebu.
Stražimir Franjo, poreznik.
Štrosmajer Juraj Josip, biskup djakovački.
20 Švagelj Dragutin, prisjed. žup. suda u Varaždinu.
Vocel Ján Erasim u Pragu.

Digitized by Google

Vukotinović Ljudevit, veliki župan u Križevcih.

Grdjan Mato, župnik bl. d. u Piškorevcih (†).
Hesky Antun, dr. i profesor bogoslovja u Senju (†).
Jelačić Josip, grof, ban hrvatski († 20. Svibnja 1859).
25 Jukić Franjo, o. Franjevac drž. bosanske († 20. Svibnja 1857 u Beču).
Kargačin Agrikola, vel. predstavnik kapt. st. crkve modr. u Senju (†).
Kralj Škender, bivši podžupan u Zagrebu († 1863).
Latinović Dragutin, župnik b. z. († 1859 u Petrinji).
Mraović Vaso, trgovac u Zagrebu († 1859).
30 Nugent Gilbert, grof (†).
Partaš Josip, učitelj u Zagrebu (†).
Proff Gotthard baron, perovodja u Zagrebu (†).
Rocci Antun, dr. bogoslovja u Dubrovniku (†).
Stoos Pavao, župnik b. z. u Pokupskom (†).
35 Šoštarić Dragutin (†).
Topalović Mato, profesor u Djakovu (†).

Od god. 1852.

Arešić Petar, trgovac u Zagrebu.
Bogović Mirko, odvjetnik u Zagrebu.
Mallin Naum, trgovac u Zagrebu.
Šavor Dragutin, župnik u Bukovcu.
5 Vran Dragutin, župnik u Tomašici.

Od god. 1853.

Antonić Juraj, župnik u Aleksinici b. s.
Belas Pavao, župnik u Brlovcu.
Cuculić Tomislav, prisjednik banske stolice u Zagrebu.
Fodroci Škender, vlastelin u Križevcih.
5 Gučetić-Ovčarević Lukša, grof, c. kr. poklis. savjetnik u Rimu.
Mallin Škender, trgovac u Zagrebu.
Mraović Škender, doktor medicine u Zagrebu († 29. Ožujka 1855).

Od god. 1854—1857.

Bedenko Janko, župnik u Krapini.
Crnadak Gjuro, trgovac u Zagrebu.
Horvat Mirko, odvjetnik u Djakovu.
Jakić Antun, tiskar u Zagrebu.
5 Mesić Mato, profesor na pravoslovnoj akademiji u Zagrebu.
Sabljar Mijo, c. kr. major u miru.
Sopčić Mijo, župnik u Žakanju.

Digitized by Google

Od god. 1858.

Haulik Juraj, kardinal sv. rimske crkve, nadbiskup zagrebački.
Krajačić Ferdo, župnik u Kraljevcu.
Rušnov Antun, vrhovni župan u miru.
Czaban Nikola, župnik u Komjatki u Slovačkoj (†).
5 Štefanović Karadžić Vuk, spisatelj srbski († 5. Sieč. p. st. 1864 u Beč

Od god. 1859—1862.

Bedeković pl. Koloman, vlastelin u Varaždinu.
Brlić Andrija Torkvato, odvjetnik u Brodu.
Celinić Nikola u Dugih Selih.
Crnadak Mirko, c. kr. satnik u Jasenovcu.
5 Čačković Josip, vlastelin u Zagrebu.
Čavlović Paja.
Horvat Nikola, profesor bogoslovja u kat. sjemeništu zagreb.
Janošić Hinko, prevendar u Zagrebu.
Joža Pavao, župnik kod sv. Petra u Zagrebu.
10 Mrazović Matija, odvjetnik u Zagrebu.
Prasničkova Jelisava u Zagrebu.
Preradović Petar, c. kr. pukovnik.
Rojc dr. Antun, kr. bilježnik u Zagrebu.
Smičiklas Gjuro, biskup križevački.
15 Starčević dr. Ante.
Šokčević baron Josip, ban trojedne kraljevine.
Šulek Bogoslav, književnik u Zagrebu.
Tordinac Gjuro, ravnatelj bisk. pisarne u Djakovu.
Veber Adolfo, kr. gimn. direktor u Zagrebu.
20 Žužel Franjo, župnik na Rieci kraj Križevaca.

Lukšić Adolfo, doktorand medicine († u Karlovcu 1861).
Župan Lavoslav, knjižar u Zagrebu († 1865).

Od god. 1862.

Galac Dragutin, predsjednik kr. žup. suda u Požegi.
Ivičević Mate, svećenik u Spljetu.
Suzanić Gašpar.

Od god. 1863.

Herceg Dragutin, župnik u Bosiljevu.
Relković Ferdo, župnik u Dubici.
Vrbančić Slavoljub, odvjetnik u Zagrebu.
Žigrović Pretočki Franjo, podpredsjednik dvorske hrvatske kancelarije.

Digitized by Google

Od god. 1864.

Jagodić Andrija u Ugarskoj.
Knjižnica sjemeništa djakovačkoga.
Kotas Antun u Brodu.
Lukšić Abel, urednik „Glasonoše“ u Beču.
5 Lukić Božo.
Stojanović Antun, odvjetnik u Osieku.

II.

Obvezani utemeljitelji,

koji obećaše, da će za 5 godina 50 for. izplatiti.

God. 1851. platiše i kašnje doplatiše:

Ime i prezime	Platio do god. 1863	Doplatio do 1864	Platio ukupno	Duguje
Badovinac Nikola u Osieku	5	5	10	40
Gjurgjević Todor, vlast. u Zagrebu . . .	5	—	5	45
Hatz Pavao, trgovac u Zagrebu	10	—	10	40
Hudovski Adolfo, starješina grada Zagreba .	5	10	15	35
Malešić Ivan	5	—	5	45
Mihalić Slavoljub u Karlovcu	5	—	5	45
Sabljić Vojko u Karlovcu	10	—	10	40
Zandonatti Rudolfo	5	—	5	45
Zoričić Antun, odvjetnik u Zagrebu . . .	15	—	15	35
Zoričić Petar, realni učitelj u Zagrebu . .	25	—	25	25

God. 1852. platiše i kašnje doplatiše:

Desput Ljudevit	15	—	15	35
Drkos Andrija	20	—	20	30
Filipović Ivan, učitelj u Zagrebu	20	5	25	25
Kvaternik Julio	15	—	15	35
Marković Miloš	20	—	20	30
Tuškan Makso	35	—	35	15
Uhernik Andrija, odvjetnik u Križevcih . .	25	—	25	25

Digitized by Google

God. 1853. platiše i kašnje doplatiše:

Ime i prezime	Platio do god. 1863	Doplatio do 1864	Platio ukupno	Duguje
Baneković Mirko	25	—	25	25
Matašić Matija	35	5	40	10
Popović Andrija	30	10	40	10
Solariček Franjo	30	—	30	20
Stanek Bogdan	10	—	10	40

God. 1854. platiše i kašnje doplatiše:

Jovanović Filip	30	—	30	20
Križanić Gjuro	30	10	40	10

Od godine 1855. do 1860. nepristupi niedan novi član.

Od god. 1861—1864.

Mudrovčić Ivan, veliki biljležnik žup. riečke .	30	—	30	2[illegible]
Torbar Josip, ravnatelj kr. više realke u Zagrebu	30	10	40	10
Folnegović Franjo, župnik Selski	20	10	30	20
Dražić Miroslav, dr. u Karlovcu	5	5	10	40
Havliček Nikola, župnik u Božjakovini . .	10	—	10	40
Švec Vatroslav, prevendar prvost. crkve zagr.	10	10	20	30

Novi članovi od god. 1864.

Benković Ivan, sudbeni pristav grada Zagreba	—	10	10	40
Hondl A., gradjanin i trgovac u Zagrebu . .	—	10	10	40
Mašek, dr. lječničtva u Zagrebu	—	10	10	40
Patera Adolfo, pristav u knjižn. kr. muz. u Pragu	—	10	10	40
Poch, odvjetnik u Zagrebu	—	10	10	40
Rumpler dr. Luka, kanonik zagrebački . .	—	10	10	40
Šram dr. Lavoslav, odvjetnik u Zagrebu . .	—	10	10	40

Sprieda u izvješću spomenuti novi članovi od god. 1864. položiše prvu svotu istom tečajem godine 1865 i zato ih u ovom izvješću jošter neima.

Digitized by Google

Imetak

Matice ilirske u Zagrebu

g. 1864.

Tek. broj		Iznos for.	kr.
1	U 19 privatnih obveznica od 6%	11.760	—
2	U 3 privatne obveznice od 5%	3.785	—
3	U 6 i 5% kamata od ovih obveznica, spadajućih na g. 1864, te koncem iste neizplaćenih . .	862	80
4	U 1 drž. hrv.-slav. razteretnici	4.200	—
5	U 1 drž. hrv.-slav. razteretnici	1.050	—
6	U 19 drž. hrv.-slav. razteretnica od 105 for. . .	1.995	—
7	U 1 drž. hrv.-slav. razteretnici	52	50
8	U 5% kamata od ovih razteretnica za mjesec Studeni i Prosinac	60	82
9	U 1 obveznici narodnoga zajma	105	—
10	U 5% kamata od ove obveznice za mjesec Listopad, Studeni i Prosinac 1864	1	31
	Gotovine na koncu godine	432	35
	Svota . . .	24.304	78
	Imovina nekoristna.		
1	U 1 privatnoj obveznici	105	—
2	U 3 dionice narodnoga kazališta	78	75
3	U 3 dionice narodnoga doma	78	75
4	U ostavštini grofa Ivana Draškovića	10.500	—
5	U zaklade za izdavanje pučkih knjiga	1.718	72
	Svota . . .	12.481	22
	Svega ukupno . . .	36.786	—

Op. Od ovoga imetka pripada Matici dalmatinskoj glavnica od 809 for. 93 novč., od koje ona vuče zakonite kamate 5%.

U Zagrebu 31. Prosinca 1864.

A. Zoričić.

Digitized by Google

Novčani

Matice ilirske

Dohodak.

Broj		U austr. vr.	
		for.	kr.
1	Prenesak od godine 1863	346	92
2	Kamate od državnih obveznica	333	2[illegible]
3	U ime utemeljiteljnih prinesaka unišlo	396	55
4	U ime kamata od privatnih obveznica	1036	62
5	Od gosp. Ante Jakića na račun prodanih knjiga .	86	50
6	Povraćeno od zaklade za izdavanje pučkih knjiga	213	50
	Ukupno	2413	30

U Zagrebu 31. Prosinca 1864.

Gjuro Crnadak,
podpredsjednik gospod. odbora.

Pregledali i
dr. Lavoslav Šram.

Digitized by Google

razhod

godine 1864.

Trošak.

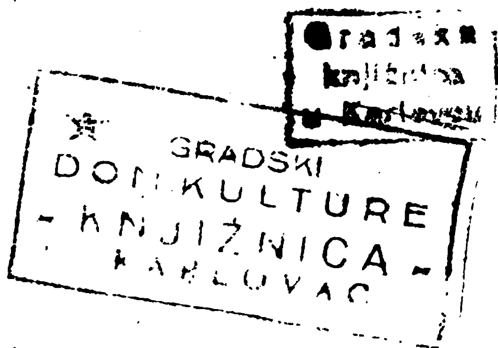
Broj		U austr. vr. for.	kr.
1	Za prenos i namještenje blagajne	6	50
2	Račun Jakiću	48	—
3	Troškovi za odpravu knjiga	3	18
4	Za drva i svieće	1	68
5	Florijanu Pečenjaku za sazivanje	10	—
6	Jagiću za prva dva svezka Književnika	412	50
7	Albrechtu za tiskanje izvješća	37	50
8	Istomu za tiskanje Vraza	434	60
9	Mučnjaku za vezanje	196	90
10	Odvjetniku Zoričiću za utjerivanje Rackieva duga i za uredjenje posla s Maticom dalmatinskom	24	48
11	Istomu predujma za razne pravne poslove	200	—
12	Poštarina	—	3
13	Plaća tajniku za $^3/_4$ godine	78	75
14	Za 4 razteretnice	313	—
15	Matici dalm. kamate za g. 1864	40	50
16	Veberu i Mesiću za uredjenje II. diela Vrazovih djela	80	—
17	Plaća blagajniku od 20. Ožujka do 31. Prosinca	93	33
18	Gotovine u blagajni do 31. Prosinca	432	35
	Ukupno	2413	30

u redu našli:
Gašpar Suzanić.

A. Zoričić,
blagajnik.

Digitized by Google

Digitized by Google

GRADSKI DOM KULTURE - KNJIŽNICA - KARLOVAC

IZVJEŠĆE

o

zakladi za izdavanje pučkih knjiga

od god. 1861. do god. 1865.

Dan na dan raste onaj broj našega puka, na koji i preko kojega se može spasonosno djelovati dobro pisanom knjigom; jer ne samo što je znamenito umnožan broj pučkih škola, već i onaj naraštaj, što su ga pučke škole usposobile za čitanje knjige, dospjeva u mladićko i muževno doba. U tih povoljnih okolnostih s jedne strane, nastaje sveta dužnost prosviećenih sinova naroda svojega s druge strane, da u pomoć priteku uspjehu škole pučke toli pisanjem valjanih knjiga za puk koli širenjem medju puk: tako će istom plodovi nauke školske prekoračiti prag sobe školske te ući takodjer u kuću obiteljsku.

Akoprem su mnogi osjećali ovu potrebu, ipak ide hvala vriednu gju. J. Prasničkovu, što je prva taj predmet javno potaknula, pozivajući vatrenimi riečmi na skupljanje dobrovoljnih prinesaka u zakladu za izdavanje pučkih knjiga. Godine 1860. skupi se u prvi mah nekoliko stotina forinti, koja svota budući preneznatna, da bi se mogla uzeti za osnov samostalna družtva, povjerena bi upravljanju družtva Matice ilirske.

Matica ilirska bješe zaključila, da se skupljeni novci sasvim upotrebe na izdavanje koristnih pučkih knjiga, te već iste godine izadje knjižica ‚Pojavi u zraku', štampana u 8 hiljada komada; dalji prinesci potrošeni su na djelo: ‚Razgovor ugodni naroda slovinskoga od Kačića' i ‚Odkriće Amerike od Kampea' 3 knjižice. Kako se vidi iz računa za god. 1860—1863: čini ukupni trošak na ove knjige preko tri hiljade forinti; ali tolike svote novaca nije još nikada imala sama zaklada, nego kako se vidi iz izvješća o računih Matice ilirske za godinu 1862., zadužila se, izdavši pomenute knjige, Matici ilirskoj svotom od 1932 for. 22 novč. Zakladi za izdavanje pučkih knjiga preosta dakle jedina imovina: njezine knjige, od kojih prodaje svake godine utiče u blagajnu nekoliko stotina forinti, tako da se godišnjim odplaćivanjem dug već sad smanjio od prilike na 1250 for., pače kada se zara-

Digitized by Google

čuna onaj broj iztisaka Kačića, što je porazdieljen medju članove Matice ilirske, u vriedností od 250 for., to će taj dug još na niže pasti, od prilike na 1000 forinti. (Točniji račun izvesti će se, kada se zaklada za izdavanje pučkih knjiga podigne na samostalno društvo te odieli od Matice ilirske.)

Po tom ima sada zaklada za izdavanje pučkih knjiga do 1000 fr. duga, koji bi se, računajući odsjekom godišnji dohodak od prodaje njezinih knjiga na 200 for., istom nakon pet godina imao smiriti. Ali ova zaklada ima jošter drugo vrelo godišnjih dohodaka, i to su obvezani godišnji prinesci toli od pojedinaca koli od čitavih zadruga. Tako je glavni grad Zagreb, koji uviek prednjači hvale vriednim primjerom, namah s početka opredielio glavnicu od 500 for., od koje godišnji kamati 5% pripadaju istoj zakladi. Tako se činovnici vlastelinstva biskupskoga u Djakovu obvezaše na godišnji prinesak od 50 for. Jedno i drugo plaća se redovito. Slavni zbor duhovne mladeži zagrebačke prilaže takodjer redovito svake godine na isto ime neku svotu.

Od pojedinih osoba sa zahvalnošću spominje zaklada za izdavanje pučkih knjiga preuzvišenoga g. biskupa J. J. Štrosmajera, koji velедušno pokloni sav dohodak od dviju knjiga ‚Osvetnika', i preuzv. g. baruna Metela Ožegovića, koji položi kao glavnicu 100 for.

Više članova obveza se godine 1859. ili 1860. na godišnje prineske, kako se vidi iz izvješća o računih Matice ilirske za godinu 1861. — ali do danas neplatiše nego samo jedanput ili pače nijedanput.*)

Ukupni godišnji prilozi nečine niti izvjestnu stotinu forinti, koja svota kada se i nebi upotrebila na odplaćivanje već sprieda pomenutoga duga, opet je toli neznatna, da se uz nju niti nemože pomisliti na nikakov uspješan napredak u toli potrebitoj pučkoj književnosti.

Zato je u prošloj glavnoj skupštini Matice ilirske učinjen sliedeći zaključak: da se svrati pozornost visokih oblasti, duhovnih i svjetskih, gradjanskih i vojničkih, na veliku važnost i potrebu društva za izdavanje pučkih knjiga s poniznom molbom, da izvole nastojati u svojih područjih oko toga, da se neprestanu i nadalje kupiti dobrovoljni prinesci na tu prevažnu i obćekoristnu ciel.

Napokon u smislu zaključka iste glavne skupštine Matice ilirske razpisuje se iz zaklade za izdavanje pučkih knjiga sliedeća nagrada:

„Neka se napiše knjiga, namienjena čitanju našega prostoga puka, u kojoj mu se poučnim načinom predstavljaju zle posljedice onih mahna, usljed kojih pada njegovo moralno i materijalno blagostanje kao i sam broj pučančanstva. Forma, u koju će se taj smjer knjige zaodjenuti, stavlja se samim

*) U pomenutom izvješću o upravljanju i računih Matice ilirske za godinu 1861. napomenuti su str. 19 svi članovi, koji se javno pred narodom putem „Narodnih novina" obvezaše na godišnje prineske; ali što se u čas nadahnuća obeća, to kasnije riedki drže; a to je poznata mahna našega naroda. Imenik ondje izbrojenih članova nije od potrebe ovdje preštampavati, jer su očitovanja bivala stranom bez naročita imena, stranom oni ljudi neživu više; a tko je živ, valjda će se još i sam sjećati, što je prije 4—5 godina javno obrekao.

Digitized by Google

piscem na volju. Knjiga nesmije da ima izpod 4 niti preko 5 štampanih araka srednje osmine. Nagrada za svaki štampani arak 30 for. a. v. Rukopisi neka se šalju na predsjedničtvo upravljajućega odbora Matice ilirske u Zagrebu najkasnije do konca tekuće godine 1865“.

Zaklada za izdavanje pučkih knjiga ima sada sliedeće knjige na prodaju u knjižari Sv. Galca:

1 Pojavi u zraku, pučka knjižica	—	for.	5 novč.
2 Razgovor ugodni naroda slovinskoga od A. Kačića	1	„	— „
3 Odkriće Amerike od Kampea:			
I. svezak: Kolumbo		„	40 „
II. „ Kortes	—	„	40 „
III. „ Pizaro	—	„	40 „
4 Osvètnici:			
I. svezak: Obrenov	—	„	30 „
II. „ Luka Vukalović	—	„	70 „

Ova dva posljednja djela mogu učenici dobiti za polovicu ciene, dakle, Kampeova Odkrića svežčić po 20 novč., a Osvetnika prvi svezak po 15 drugi po 35 novč.

Digitized by Google

Račun

o zakladi za izdavanje pučkih knjiga

g. 1864.

Broj	Dohodak:	U austr. vr. for.	kr.
1	Gotovine od godine 1863.	230	6
2	Od duhovne mladeži sjem. zagrebačkoga	10	–
3	Od grada Zagreba $5^0/_0$ kamate od glavnice 500 fr. za vrieme od 22 Travnja 1862 do 1864 . .	50	–
4	Kamate od razteretnih glavnica za pol godine po odbitku $7^0/_0$ poreza	7	32
5	Od g. Jakića za prodane knjige	213	50
6	Prinesak djakovačkih vlastelinskih činovnika . .	50	–
	Ukupno . . .	561	48
	Trošak:		
1	Biljega na namiru kod primitih 50 for. od grada Zagreba	—	19
2	Kupljene tri razteretnice od 100 for. po tečaju od $76^1/_2$ br. 2832, 3329, 6379	229	50
3	Naknada $5^0/_0$ kamata za 128 dana	5	25
4	Matici na odbitak duga od 1932 for. 22 kr. . .	213	50
5	Gotovine	113	4
	Ukupno . . .	561	48

Zaklada ova imadjaše dakle koncem god. 1864. duga, kojim je zadužena Matici ilirskoj, 1718 for. 72 novč.; imetka pako u razteretnicah 229 fr. 50 novč., u gotovini 113 for. 4 novč.

U Zagrebu 31. Prosinca 1864.

Gjuro Crnadak,
podpredsjednik gosp. odbora.

Pregledali i u redu našli:
dr. Lavoslav Šram,
Gaspar Suzanić.

Antun Zoričić,
blagajnik.

Digitized by Google

I. Razprave.

Jugoslovjeni u Turskoj.

Narodopisni nacrt od

profesora Franje Bradaške.

Europejska Turska spada medju one zemlje, koje su najslabije poznate; niti se točno poznaje površje njezino, niti se poznaju ljudi, što u njoj stanuju, ali da je ona važna, to se znade, dapače osjeća se, da joj važnost raste od dana do dana. Turska nije važna samo zato, što je zemlja u većoj strani plodna, nego osobito zato, što joj je položaj takov, da njezina sudbina mora povoljno iliti nepovoljno djelovati na veći dio Europe i na priličan dio iste Azije. Sudbina ova visi do sada doduše najviše o europejskih velevlastih, ali se konačno i shodno riešiti neda bez sudjelovanja narodâ i plemenâ, koja su ovdje naseljena i koja se medju sobom bitno razlikuju. Nekoja od tih plemena nastoje svimi silami, budi duševnimi, budi materijalnimi, da se osvieste, da napredak ma kakov postignu i ne samo da obstanak svoj osiguraju, nego i bolju budućnost izvojuju, dočim druga plemena nehajnosti radi zaostaju za ostalom Europom pa i za istimi svojimi susjedi i zemljaci i uz sva vanjska i umjetna sredstva propadaju. Sve to mora da jako zanima svakoga prosvietljena čovjeka i ako su se mogli nekoji učenjaci i poduzetni ljudi odvažiti, da uz najveće nevolje i pogibelji proputuju, više puta jedinoj znanosti na korist, daleke prediele u nutarnjoj Africi ili Australiji; to je zbija sasvim naravno, što se je osobito u zadnje doba našlo i takovih ljudi, koji su se i u te strane ostarjele, ali baš preporoditi se imajuće Europe zaputili, da jih, rekao bih, opet odkriju, potanje iztraže i opišu. Učinilo se je to kadkada za osobite, političke i ine svrhe, nu poduzelo se je kadšto i samo zato, da se tim unapriedi zemljopis, narodopis i druge struke znanosti.

Ako Turska zanima ostalu Europu, to mora ona tim više zanimati Slovjene, a poimence nas Jugoslovjene. Mi smo susjedi Turske i svaka bitna promjena, što bi se u njoj zbila, mora najviše djelovati na nas. Osim toga prebivaju u velikom dielu Turske naši suplemenici, koje bi mi u njihovoj nevolji i nesreći morali žaliti a svaki njihov, ma i najmanji, napredak pratiti pozornim okom, da i nije naš medjusobni odnošaj takov, da može i mora njihova sudbina uticati u sudbinu našu. Nitko razborit neće, mislimo, kod nas htjeti kazati, da je za nas svejedno, da li ti susjedi naši i suplemenici u Turskoj napreduju ili nazaduju, da li jim broj i sila raste ili pada.

Digitized by Google

Zato scienimo, da neće biti suvišno, ako iztražimo broj naše braće u Turskoj i opišemo prostor, na kojem oni prebivaju.

Tomu, što je Turska u zadnje doba probudila osobitu pozornost znanstvenika po cieloj Europi, imamo zahvaliti, te nam se sada pruža prilično izvora i podataka za našu svrhu. Nastojali su oko njih vještaci različitih naroda, imenito Francezi, Englezi, Niemci i s nekim zadovoljstvom možemo kazati, i Slovjeni. Mnogi od tih muževa proputovali su žalibože Tursku bez znanja jezika dotičnih naroda a poimence naroda slovjenskoga i zato su oni u svom iztraživanju više puta i pogriešili; zato bi željeli, da se nadje vještih Slovjena, koji bi i ono, što je jošte nepoznato ili nejasno, točno izpitali i objavili.

Mi smo za svoju svrhu upotrebili najnovija i najvažnija djela, od kojih eto ovdje napominjemo nekoja, iz kojih smo najviše crpili.

Cyprien Robert: Die Slawen der Türkei. Stuttgart 1844, 2 svezka. Ovaj spisatelj spada medju one riedke putnike, koji su došli s ozbiljnom voljom, da i slovjenski narod shvate i prouče; šteta samo, što nije njegovo djelo znanstvenije i shodnije uredjeno i što su podatci bez sustava amo tamo pobacani.

Ami Boué: Recueil d' itinéraires dans la Turquie d' Europe. Vienne 1854. 2 sv. Ovo je djelo i glede mjestopisa i glede narodopisa jedan od glavnih izvora za Tursku.

G. Lejean: Ethnographie der europäischen Türkei. Ergänzungsheft Nr. 4 za dr. A. Petermann's geographischen Mittheilungen. Gotha 1861. Mapa, što je dodana tomu djelcu, znamenit je svakako dobitak u pogledu narodopisnom, premda nije svigdje jednako pomno i točno izradjena; što se pako samih rieči tiče, to neimaju one velike važnosti, a najmanje u obziru na Slovjene; Lejean napominje više povjestne i druge stvari, a slabo opisuje obitališta raznih naroda u Turskoj.

J. G. v. Hahn: Reise von Belgrad nach Salonik, in den Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Classe. II. Band. Wien 1861. Ovo je djelo novo i za nas jako znamenito; s toga ćemo o njem nešto više reći.

Hahn se g. 1858. mjeseca Rujna zaputi sa srbskim topničarskim majorom F. Zahom iz Biograda prama jugu, da iztraži nutarnju zemlju uzduž bugarske Morave i Vardara i da dozna, imade li koji prolaz medju Dunavom i egejskim morem, kroz koji bi prolaz i željeznica proći mogla. Povrh toga živo je želio (str. 2), da prouči zemlju srbskoj kneževini na jugu i da sam potraži Šćipetare, o kojih u Arbanaskoj nije mogao ništa saznati do imena jim Lab Gulap, i o kojih je istom Ami Boué u gore navedenom djelu od g. 1854 nešto više pisao. Hahn je bio tako sretan, te je postigao i jedno i drugo. On je ožudjeni prolaz medju sjeverom i jugom našao i dokazao, da ima A. Boué pravo, gdje veli (u svom g. 1840. izdanom djelu), de neima bugarskoj Moravi na jugu neprekidne visoke kose, koja bi dielila crno pomorje od pomorja egejskoga. Osim toga iztražio je i izpravio Hahn koješta, što se je dosele krivo navadjalo i označavalo po knjigah i mapah; te je stvari izpravljao prema velikoj Kiepertovoj mapi europejske Turske. Našao je takodjer i Šćipetara i to više, nego li je mislio (v. str. 14.). U tom je on znanost svakako jako unapredio; nu priznavajuć te velike njegove zasluge nemožemo ipak, da nenapomenemo i ono. što nam se u njegovu djelu čini netočno, sumnjivo ili pogrješno.

Prije svega moramo reći, da nam se djelo čini jako neshodno uredjeno, buduć da dolaze one iste stvari dva tri puta; tako je ono na str. 169: „Die Quellen der Morava“ s veće strane opetovano na str. 172.: „Reise von Gilan nach Katschanik“: isto tako je glava V. I. str. 174 ponajviše ponovljena u glavi VI. str. 180. Selo Crnica (Moravi = Gilanu na j.-z.) dolazi na str. 170 i odmah opet na str. 172.; selo Brezalci (Moravi = Gilanu na s.-z.) dolazi na str. 166 i opet na str. 170.; selo Labljan (Prištini na j.-i.) triputa i to na str. 166., 167. i 170.; o predielih na Gračanici, Gušterici, Sušici, pritocih Sitnice, govori više puta na str. 161-165.

Digitized by Google

Hahn je više puta netočan; tako imade selo Slovinje (Prištini na j.-i., nedaleko od rieke Sitnice) na str. 161. mješovito žiteljstvo, a na str. 165. *20* šćipatarskih kuća; selo Mališevo (blizu Morave = Gilana) ima na str. 168. *40*, a na str. 170. *25* šćipetarskih kuća; selo Domorovce (do utoka Krive-rieke u Moravu) na str. 151. *60* bugarskih, na str. 171 samo *40* bugarskih, a treći put *40* srbskih kuća; Izvor na gornjoj Krivoj-rieci broji na str. 167. *5*, a na str. 171. *15* srbskih kuća; gornji Budrik (na gornjoj Moravi) broji na str. 170. *22* šćipetarske i *8* bugarskih kuća, a na str. 172. samo *22* šćipatarske kuće. Selu Vidinu (takodjer na gornjoj Moravi) daje Hahn na str. 169. *80* bugarskih a na str. 174. *100* ciganskih i još više bugarskih kuća, tako isto daje i selu Binču (na gornjoj Moravi) na str. 169. *27* bugarskih kuća, pa još veli, da u *5* kuća stanuju Katolici, a u *22* k. Grci, a na str. 174. piše, da je Binač šćipetarsko selo te da ima do *20* kuća! — Da nije svega točno saznao, to se vidi iz njegovih rieči, gdje više puta veli „soll“, tako n. pr. o Vidinu na strani 174., onda na str. 152. u opazci i drugdje. Mi se medjutim nečudimo nimalo, što on nije svega točno razpitati mogao, a čudimo se tim manje, što je on brzo putovao, što su mu sluge i pratioci bili Šćipetari i što on sam nije bio vješt slovjenskomu jeziku. Neznajuć jezika i oslanjajuć se na Šćipetare izkvario je strašno neka imena, koja se na dodanom nacrtu, što ga je major Zah sastavio, većinom nalaze pravilno pisana; tako piše Dschurdschedele (kod Kačanika) mjesto Gjurgjevdol; Slokukian (kod Skoplja) m. Zlokuća; Malitschan (blizu Prištine), a na str. 165. Mobišan m. Motišan; Schekofze (nad Slovinjem, v. gore!) m. Ožegova; u opazci 2. na str. 151. misli, da je Naradovscham bolje i čistije slovjenski nego li Neredovca (na Moravi više Vranje). Budući da znade šćipetarski, zato nastoji kadkada, da slovjenska imena raztumači šćipetarski, tako n. pr. na strani 146. Kiša-kamen misli, da je kiša šćipetarska rieč, koja znači crkvu; na str. 180. opazka 2. svadja ime „Veles“ na šćipetarštinu.

Nešto sumnjivo nam se čini to, što su imena i novih šćipetarskih selišta slovjenska, kao što Marevca ili Novo-selo na Kosovu-polju, naprotiv, što imaju sela, koja on navodi kao sela slovjenska, tudja imena, n. pr. Biset-Čiflik (str. 176.), Igri Orta, Aša Igri, Vakuf Igri (str, 191.), bugarska tobože sela na Crnoj-rieci u Macedoniji; isto tako Ali-Hodja nad Solunom (s.r. 194). Ako su ta sela pravo označena, onda bi bilo željeti, da se protumači, zašto imaju tudja imena.

Sumnjive čini neke viesti Hahnova i to, što je on izpitivao, kao što smo rekli, svoje poslužnike Šćipetare, koji su osobito brojeve tako povećavali, da su se njemu samu činili pretjeranimi (str. 50.) i zato i jesu šćipetarska sela navadno velika, a slovjenska malena i neznatna, premda nećemo tajiti, da to često i stoji. Hahnu, koji je već prije o Šćipetarih i njihovoj domovini pisao (Albanesische Studien, 1854), bijaše (v. gore!) na tom putu jedna od glavnih svrha, da iztraži, koliko su zemlje Šćipetari zauzeli na jugu od srbske kneževine, s toga je on osobito Šćipetare tražio i tako je moguće, da je on kadšto uzeo za Šćipetare i ljude inoga plemena, osobito onda, ako su oni bili Muhamedanci. Nu uza sve to stoji žalostna po Slovjene istina, potvrdjena Ami Boué-om i istim Slovjeninom Hilferdingom, da su Šćipetari zauzeli već velik dio stare Srbije i da se oni neprestano na sve strane šire a Slovjeni da se svejednako gube.

F. Kanitz: Serbische und bulgarische Fragmente. Oesterreichische Revue 1863. III. sv. — 1864. VI. i VII. sv. F. Kanitz je prilično proučio Bugarsku a još bolje Srbsku, i on opisuje zemlju i narod tako, da bismo poželjeli, da se i drugi, koji bi se dali na izpitivanje i opisivanje slovjenskoga svieta, povedu za njim i toliko objektivnosti i nepristranosti pokažu, koliko je pokazuje Kanitz.

Pawel Josef Šafařik: Slowanský narodopis (s mappau). W Praze 1849. Třeti wydáni. Ovo je izvrstno djelo još i sada jedno od najvažnijih, premda je glede nekojih strana ostarjelo.

*

Digitized by Google

A. Th. Hilferding: Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji. Zapisci carskoga ruskoga geograf. društva. Knjiga 13. Petrograd 1859. Ovaj je putopis već zato znamenit, što ga je spisao Slovjenin, koji potvrdjuje neke neugodne za nas viesti, što su jih na vidjelo iznieli dr. Müller (Albanien, Rumelien und die österreichisch-montenegrinische Grenze. Prag 1844), Ami Boué i Hahn.

Temeljem za nacrt bijaše nam Kiepertova velika mapa europejske Turske i na tom temelju unieli smo potrebita mjesta prema mapi Šafaříkovoj, Lejeanovoj i prema nacrtu Hahnovu.

Europejska se Turska razlegla na prostoru od 9,571 □ m., te graniči na s.-i. s Ruskom (Bezarabijom), na s. s Austrijom (Bukovinom, Sedmogradskom, vojn. Krajinom i Dalmacijom), na z. s jadranskim morem, Crnom gorom i jonskim morem, na j. s Grčkom, egejskim i bielim (Marmora) a na i. s crnim morem. Turska imade dakle kopnu granicu samo na sjeveru i sjevero-istoku, gdje medjaši s dvije europejske velevlasti; s ostalih strana ima more, izuzam samo 23 m. na j., koje na kopnu grčku granicu spadaju. Dužina njezinih obala iznosi 383 m., tako da dolazi malo ne 25 □ m. na 1 m. obale. Na tih obalah imade više dobrih luka, koje bi mogle i važne biti, da nisu baš turske.

U Turskoj imadu dvie vrsti zemalja, najme neposredno i posredno podložne zemlje. Na prve spadaju ove zemlje: Thracija, Bugarska, Bosna s Turskom Hrvatskom i Hercegovinom, Arbanaska, Macedonija i Thessalija, onda Kandija i ostali otoci od Samothraka pa do Rhoda. Posredno podložne jesu zemlje rumunjske: Vlaška i Moldava i jedna izmedju slovjenskih, najme Srbska. Ove zemlje imaju svoje domaće vladare, koji priznavajuć vrhovno gospodstvo Turske plaćaju Sultanu danak. — U svrhu uprave podieljena je ciela Turska na ejalete, ovi na sandžake (live) i ti opet na kaze.

Pučanstva imade europejska Turska oko 16 milijuna duša, i to ponajviše slovjenskoga, romanskoga i tatarskoga plemena. Turske su zemlje slabo napučene; u obće dolazi 1670 ljudi na 1 □ milju, ali se dakako pojedine zemlje u tom jako razlikuju. Tako ima Macedonija, Thessalija i Epir po 2007, Vlaška po 1955, Moldava po 1902, a Arbanaska samo po 1347 i Bosna (po Saxovih podatcih) tek po 1037 duša na 1 □ m.

Zemlja, na kojoj prebivaju Slovjeni u Turskoj, razprostire se medju Dunavom, Savom i medju tri mora, najme medju jadranskim, egejskim i crnim morem. Ona zauzima prema tomu cielu trupinu grčko-slovjenskoga poluotoka, kojim se propliću visoke gore, protežući se ponajviše od sjeverozapada k jugoiztoku i jugu ili od zapada k iztoku. Te gore zapremaju veći dio zemlje a osobito sjeverozapad, tako da ostaje za ravnice samo neki prostor uz jadransko a imenito egejsko more i uz nekoje veće rieke, n. pr. uz Dunav, Maricu i druge. Tomu se ustrojstvu površja ponešto pripisati ima, što se jug sa sjeverom, iztok sa zapadom nije bolje upoznao i što se medju Slovjeni u Turskoj nije stvorila baš nikakova zajednica.

Pored svieh visina zemlja je s veće strane prilično plodna; osobito na iztoku i jugoiztoku i narod se bavi poljodjelstvom (Bugarin) i stočarstvom (Srbin), redje zanatom ili trgovinom, zato i prebiva Slovjenin po nutarnjoj zemlji, ostavljajuć obalu gotovo svagdje tudjim plemenom.

Kao što u Austriji, tako nadvisuju Slovjeni i u Turskoj brojem svaki drugi znatniji narod, pa opet nadvisuje i u Austriji i u Tnrskoj svaki od tih naroda Slovjene budi materijalnom budi duševnom silom i važnošću. Svih Slovjena u Turskoj broji se preko 7 i pol milijuna; Slovjeni dakle sačinjavaju mal ne polovicu svega pučanstva u europ. Turskoj, pa ako pogledamo na njihov položaj i odnošaj naprama ostalim narodom napomenute države,

Digitized by Google

uvidit ćemo, da su oni, koji su brojem najjači, skoro u svakom drugom obziru najslabiji.*)

U europejskoj su Turskoj osim Slovjena važni Turci, Grci, Šćipetari i Rumunji.

Pravih Turaka (Osmanlija) broji bar. Reden 1,055.000; po tom bi oni sačinjavali po prilici sedmi dio toga, što Slovjeni. Oni gospoduju u Turskoj, istina, ne toliko svojom vlastitom silom, koliko pomoćju europejske diplomacije; boreć se š njimi, gubi Slovjenin već zato, što se država na njih osniva; ali povrh svega toga mora još nešto drugo Osmanliju uzdržavati, inače nebi bilo moguće pojmiti, kako da pojedine osmanske naselbine sred bugarskoga naroda s vremenom neizginu. Mi dopuštamo i uvažavamo, da se Turci novimi došljaci podkrepljuju, da jih cieli život a navlastito vjera od okružujućih jih Bugara strogo dieli, ali nemožemo na ino, nego opaziti, da je svakako nešto izvanredna, da se Turci, koji se slabo množe, koji su medju Bugari raztreseni poput otoka, koji nenapreduju niti duševno niti materijalno, već u jednom i drugom pogledu nazaduju, znatno zaostajući za istim Slovjeninom, neostave s vremenom svoje narodnosti, te neprimu jezika slovjenskoga pa se nepretvore u Slovjene, kao što su se n. pr. čisto pogrčili Turci na Kandiji, dočim često Bugari naučiv se turski, zabace svoj materinski jezik. Tu mora dakle osobitost jednoga i drugoga naroda biti glavnim uzrokom takovih pojava i zbilja znamo, da se glede toga Slovjeni bitno razlikuju ne samo od Turaka, nego i od drugih naroda. Neima skoro naroda, koji nebi više narodne saviesti imao, nego li Slovjeni imadu(!); težko je naći narod, koji bi se tako rado svadjao i cjepkao, kao što Slovjeni, kojih je narav takova, da jih zanima sve novo ili tudje i da se inomu življu ili jeziku jako lako prilagode. Ako se takovoj ćudi pridruže još nepovoljne vanjske okolnosti, onda u istinu nije težko pojmiti, zašto Slovjenin neuspjeva, već navadno gubi u sukobu s istim Turčinom, koji se glede marljivosti i nekih drugih svojstva sa Slovjeninom uzporediti nemože; ali Turčin je ohol, prezire sve, što je tudje i živo osjeća, da je Turčin, zato se on i riedko nauči slovjenštine ili kojega drugoga jezika, van da se ga nauči u svagdanjem životu bez napora ili rekli bi, nehotice pa tako je on na s.-i. naučio takodjer bugarski.

Grka imade po prilici toliko, koliko i Turaka (po Lejeanu jih nije niti 1 milijun), dakle je i razmjerje medju njimi i Slovjeni skoro ono isto, pa kako znade Europa za nje i kako ju oni zanimaju! Slovjena je u europejskoj Turskoj sedamput toliko, koliko Grka; ali je ipak Europa toga mnienja, da bi Grci morali biti baštinici Turaka, ako bi ovi u Europi propali, a ne Slovjeni. Povjestničke uspomene i obstojeća već grčka kraljevina jesu Grkom u prilog; nu mnogo čini i to, što oni drže obale i baveć se trgovinom nepre-

---

*) Mi ovdje nepristajemo nikako uz g. spisatelja ovoga članka; nam se nečini opet baš tako zlo. S jedne strane valja uvažiti, da se već sada svi Slovjeni u Turskoj nemogu dalje cjepkati, nego li na dva plemena, koja su si i opet što većma srodna (u Austriji ima nas najmanje petero, a kako naši neprijatelji radje broje, sedmero pleme!); s druge strane držmo se toga, što nam nemogu niti najveći neprijatelji zanijekati, da su Slovjeni u Turskoj uz Grke najvažniji kulturni elemenat, te kada jednom obladaju ideje čovječnosti i kršćanstva, naći će i na Balkanskom poluotoku prve i najnaravnije saveznike u Slovjenstvu. Nam se dakle za budućnost neukazuje stanje naše braće u Turskoj toli crno i strašno, kako bi se imalo misliti po riečih g. spisatelja: to budi u kratko rečeno za čitav članak.

Opazka ured.

Digitized by Google

stano obće s inostranci, koji većinom i njihov jezik znaju, a sa Slovjeni riedko se sastaju i već zato ove slabo, a one preko mjere uvažavaju. Osim toga jesu Grci, budući trgovci, naprednĳi od ratara ili pastira slovjenskih a naprama Turkom u posve drugom odnošaju, nego li Slovjeni; s Grci nepostupa Turčin nikada tako, kako sa Slovjeni, dapače Grci su se znali podieliti s Turci u gospodstvo nad Slovjeni, od kojih se plaše jedni i drugi i koje Turčin globi s jedne a Grk, podupiran istom turskom vladom, s druge strane. Grci, osvojiv duhovno gospodstvo nad Slovjeni, ugnjetavaju jih više puta gore nego isti Turci i često mrzi Bugarin na grčkoga popa više nego na Turčina; zato se i radja, odkad su se Bugari počeli osvješćivati, tolik odpor proti grčkomu svećenstvu i njegovu ubitačnu djelovanju.*) Uz sve to narodna je sviest u Grka jaka i zato se on uzdržava i ondje, gdje zauzimlje samo po koje mjesto uz crno ili po koji uzki lapac uz egejsko more, gdje neima nijednoga važnijega bugarskoga mjesta. Grk negubi skoro nigdje, već mal ne svagdje napreduje i dobiva. Mi nećemo napominjati, kako su se mnogi Slovjeni na jugu, u Grčkoj i Turskoj sasvim pogrčili, već navadjamo, što C prien Robert (II. dio, str. 193) pripovieda, gdje veli, da gotovo svi thrački yBugari grčki razumiju

---

*) O tom piše Kanitz eto ovo: Bugarski su vladike tako gizdavi i razkošni, da se s istimi pašami natjeravaju i riedak je paša, koji bi jih u tom nadkrilio, pa ako zapitaš, gdje su tomu izvori, gdje su zaklade i crkvena dobra, biti će ti odgovor jedan te isti. Neima ni zaklada ni crkv. dobara, ali imade jedan izvor, koji nikada nepresahne, a taj je izvor siromašni bugarski narod.

Iz „Fanara“ (Fena-yer-a), grčke strane Carigrada, gdje su se spojili, kako se čini, truhli ostanci izkvarenoga bizantinstva s azijskim turstvom, proizlaze svećenički trgovci, koji se za izpražnjene po Bugarskoj vladičke stolice pogadjaju. U tom poslu neodlučuje ništa, što se u obće traži od crkvenoga dostojanstvenika, tu se negleda niti na osobitu obrazovanost, niti na izvanrednu pobožnost, nego jedino na novac; tko više ponudi, taj dobije.

Početak se je toj zloporabi učinio u XVI. vieku. Turski predobitnici ne samo što su grčko svećenstvo štitili sve do konca toga stoljeća, već su mu oni dielili i preimućtva, za koja se je prije s bizantinskimi carevi uviek pravdati moralo. Predobiv tako duhovnu glavu mogli su onda sultani i njihovi velikaši bez brige uživati bogati plien i guliti smrvljene narode.

Kasnije, pošto se je silni onaj plien bio potrošio, promieniše se stvari i stolice se patrijarha i vladika počeše prodavati na korist državne blagajne. Prva ciena za patrijarhat bijaše tisuću žutaka i prvi ju plati neki fratar Simeon. Ciena za tu važnu stolicu rasla je tečajem vremena i sada iznosi ogromnu svotu, a porta, da čim više steče, stade patrijarhat prodavati svake druge godine; nu uz sve to nadje se medju carigradskimi fanarioti uviek ljudi, koji se zato jagme.

Ako prosilac neima sam dovoljno novaca, onda on uzme novce od svojih rodjaka i od novčara uz visoke kamate u zajam, pa da dugove namiri, prodava vladičke stolice. Navadna ciena tih stolica iznosi 4000 žutaka, što zbilja nije preveć, ako se pomisli, da nosi n. pr. Samakovska vladikovina — dakako da samim guljenjem! — do 200.000 turskih groša (piastra) na godinu.

Grčke vladike prodavaju opet za skupe novce župe svoje vladikovine. I tu odlučuje viša ponuda. Pojedini popovi kupuju po 20 župa, koje lihvareći davaju opet u zakup.

Tako je bugarska raja zakupština grčkoga visokoga svećenstva, koje ju globi i muči!

G. 1856. 18. velj. proglasilo se je, istina, u Carigradu, da će se odsele

Digitized by Google

Šćipetara ima u europejskoj Turskoj više nego Turaka iliti Grka; navadno jim se udara broj na 1,600.000, nu Lejean veli, da jih nije nit 1,400.000; Slovjena dakle imade preko pet puta više nego Šćipetara. Bili su oni sve do nedavno slabo poznati, dok se nije Hahn na to dao, da jih točnije prouči i opiše; plod njegova truda »Albanesische Studien“ 1854 probudio je osobitu pozornost učenjaka i šćipetarsko je ime izišlo na glas, osobito po Njemačkoj, koja redovito za svaki narod ima više simpatija, nego li za Slovjene.

Šćipetari su jako pogibeljni susjedi za Slovjene. Istina, da oni nisu pogibeljni onimi silami, kojimi Turci ili Grci; za njih nevojuje baš diplomacija; oni se nemogu oslanjati na sjajnu poviest niti mogu djelovati većom prosvjetom na Slovjene, dapače oni se sami moraju na jugu uklanjati naprednijim Grkom a i isti Slovjeni nadkrilili su jih, što se mirna, uredna života tiče: ali uza sve to jesu Šćipetari puno silniji od Slovjena.

Šćipetarom služi na veliku korist to, što prebivaju zajedno od skadarskoga jezera, dolnje Morače i gornjega Lima pa sve do Grčke; takove neprekinute sile nesačinjavaju niti Turci niti Grci. Osobita je sreća za Šćipetare, što neima u njihovoj zemlji, izvan dva tri cincarska prediela, nikakovih znatnijih inorodnih naselbina, što imaju samo na jugu jače susjede Grke, a na ostalih stranah susjede, koji jim nemogu nahuditi. Njihova se zemlja proteže daleko uzduž mora, uz koje su se oni svejedno uzdržali i premda imaju na jugu susjede Grke i preko mora Talijane, narode trgovačke, kojih je jezik zavladao u trgovačkom obćenju; to su oni ipak svoju narodnost znali i

---

patriarh imenovati za cieli život, itd., da će se desetak i sve ostale pristojbe ukinuti a patrijarhu i ostalim duhovnim dostojanstvenikom da će se stalna plaća odrediti: ali fanariotsko je svećenstvo tu stalnu plaću znalo osujetiti i učiniti, da se skupština, na koju su se imali sastati svećenici i nesvećenici, sve do danas sakupila nije.

Kada je porta pozvala obćine, da se pobrinu za škole, znali su grčki svećenici prepriečiti i to. Tako je n. pr. niški nadvladika svojim župljanom govorio: Čemu vam bolje škole? Zar hoćete, da vam postanu djeca krivovjerci? — Tako se za kršćanske škole nije ništa učinilo, dočim su Turci na nekih mjestih koješta popravili.

Fanariotski vladika dodje bez znanja bug. jezika u Bugarsku i preziruć sve, što je bugarsko, možda više još nego su prije toliko viekova Bizantinci prezirali Bugare, nastoji on svimi mogućimi načini, da na tobožnju korist svoga plemena nanese što najveću štetu bugarskomu življu, pa ako drugčije nebi bilo moguće, to ga barem prieči, da nenapreduje. Da se to tim lakše postigne, narivava grčko svećenstvo Bugarom i tudje fanariotske učitelje, nebi li tako narodni jezik iztisnulo iz crkve i škole.

Takovim nastojanjem iztaknuo se je izmedju ostalih Neophyt, metropolit trnovski. U Trnovu, u stolici starobugarskih careva i vladika dade taj bezobraznik više rukopisa, koji su se protezali na bug. poviest od VII.—XVI. vieka i koji se nikako nedadu naknaditi — spaliti. Bugari se potuže kod carigradskoga patrijarha, a ovaj uzme braniti svoga poslanika i izposluje, da su tužitelje bacili u tamnicu. Istom u posljednjih godinah izgubi Neophyt svoju stolicu i to radi nekojih prostih poroka.

Proti takovu zlostavljanju digoše se g. 1860. Bugari u Bazarčiku, onda i u Samakovu, Sredcu, Trnovu, Sumenu i po ostalih većih mjestih, gdje oni većinu sačinjavaju, proćeraše grčke svećenike i uvedoše bugarski jezik u škole, nu kasnije se je ta stvar nekako utišala i čini se, da će i taj put uspjeh slabo odgovarati onomu, što se je s početka namjeravalo.

Digitized by Google

na obali sačuvati, što jim tečajem tolikoga vremena i uz tolike promjene valjda nebi bilo za rukom pošlo, da jih nekriepi osobita neka sila.

Dok su Slovjeni slobodni bili, morali su Šćipetari pred njimi ustupati; nu pošto su si Turci grčko-slovjenski poluotok čisto bili podložili, onda ne samo da je to prestalo, već se je započelo obratno kretanje. Turci su skučili Slovjene pod najteži jaram, Šćipetari naprotiv ne samo da nisu podpali pod takov jaram, već su jim nekoja plemena sve do dandanas ostala malo ne sasvim slobodna, poimence Miriditi na sjeveru. Novo tursko gospodstvo nije toliko štete nanielo Šćipetarom, koliko Slovjenom, dapače bilo jim je s neke strane jošte u prilog i to zato, što su mnogi od njih po poslovici „gdje moć. ondje i vjera“ prešli na tursku vjeru i što su oni sačinjavali i još sačinjavaju neurednu tursku vojsku, što i njihovoj ratobornosti godi i korist donosi, jerbo jih turska vlada poslije kada jim izteče vrieme vojničke službe, više puta u tudjoj, obično slovjenskoj zemlji naseli.

Stanje dakle Šćipetara u Turskoj čisto je drugčije nego li stanje Slovjena, koji su većinom vjeri svojih praotaca vjerni ostali; nu i osim toga razlikuju se Šćipetari u sebi bitno od Slovjena.

Što je zadruga u Slovjena, to je po prilici fis u Šćipetara, samo s tom razlikom, što fis Šćipetare još bolje slaže i veže, nego zadruga Slovjene; fis stvara čvrstu zajednicu medju svojimi, često mnogobrojnimi članovi; on jih dieli ne samo od ljudi drugoga koga naroda, već jih dieli nekim načinom i od članova drugih šćipetarskih fis-a, tako da fis pojedince spaja a narod ciepa u mnoge na srodstvu osnovane strane, koje se više puta medju sobom ljuto zavade, krvavo osvećuju i nemilosrdno progone i kolju i tomu se ponajviše pripisati ima, što se nije taj narod bolje umnožao. S tom razcjepkanošću spaja medjutim Šćipetar neki narodni ponos, te prezire sve, što je tudje.

Šćipetar jest veoma ratoboran i za baši-bozuka upravo stvoren; osim toga veoma je divlje surove ćudi tako, da nad njim neima divljaka u Turskoj. Hahn pripovieda, kako su Šćipetari na glasu radi svoga nasilja i raz bojničtva i kako se oni sami oko Kuršumlja i drugdje neosudjuju noćju bez pratnje izaći iz kuće, a na str. 51. piše, da su najgori Šćipetari-Moravičani, o kojih se govori, da oni pojedince niti danju neizilaze. Ovo je, kao što se je Hahn sam osvjedočio, pretjerano, nu on opet posve osnovano primeće, da medju tako ozloglašenimi ljudmi sigurnosti lje neima. Sada si pomislimo toga divljaka kao susjeda hrvatskoga i srbskoga ili bugarskoga naroda, pa ćemo razabrati, tko je jači, tko li slabiji. Slovjenin, a imenito Bugarin tih je i miran; on nenavaljuje na Šćipetara, već se samo od njegova nasilja brani, a kad se više braniti nemože, onda popusti, pa mu se ukloni. Grk svlada napokon divljega Šćipetara duševnom silom, slovjenska raja nalazeć se u puno nepovoljnijem stanju i glede prosvete i glede vlade, toga nemože i tako mora ona pred Šćipetarom ustupati, jerbo ju on materijalnom i neukroćenom svojom snagom i drzovitošću pobjedjuje. Gubiti mora u toj borbi slovjenska raja tim više, što je ona vjerna ostala kršćanstvu i što je država od nepravde sirova nasilnika nimalo neštiti. — Sve to, što smo naveli, čini, da Slovjenin i pred Šćipetarom uzmiče.*)

---

*) Premda g. pisac sam priznaje, da glede Šćipetara Hahnovo gledište nije sasvim nepristrano, „vidi se ipak, da je još uviek odviše nanj djelovao Hahn;“ Šćipetari bijahu nekoč naravni saveznici Turaka proti Slovjenom, zato su jih i zaštićivali Turci; što je pako Stara Srbija danas malo ne sasvim šćipetarska, krivi su Srbi u toliko, što se izseliše: nije jih ipak šćipetarstvo svladalo, već mu se samo ukloniše. Op. ur.

Digitized by Google

Rumunja broji Lejean u Turskoj preko 4,200.000; oni dakle presižu polovicu broja slovjenskoga a Šćipetare, Turke i Grke nadilaze 3—4 puta i već ta njihova množina čini jih važnimi. Osim toga prebiva njih preko 4 milijuna u Vlaškoj i Moldavi zajedno uz neznatnu samo primjesu inoplemensku na takovoj zemlji, gdje jih nediele visoke gore, kao što dieli Bugare Stara planina (Balkan).

Ako su Rumunji u Turskoj sretniji od Slovjena, što prebivaju zajedno, nerazstavljeni niti gorami niti većimi tudjimi naselbinami; to su oni još mnogo sretniji što se tiče političkoga stanja i odnošaja naprama Turskoj. Položaj njihove zemlje medju Ruskom i Turskom na dolnjem Dunavu, koji jih od ostale Turske dieli, učinio je, da jih turski jaram nije tako pritisnuo, kao što nesretne Slovjene i zato, što su se dvie velike sile na njihovu zemljištu borile, stekli su oni slobodu, za koju su Srblji toliko dragocjene krvi proliti morali. I za Rumunje zauzima se diplomacija. Oni su sada malo ne svi slobodni; kolika je dakle razlika medju njimi i jadnimi, još uviek nečovječno ugnjetavanimi Bugari ili pako Hrvati i Srbi u Bosni i Hercegovini! Uz takove odnošaje nije zbilja nimalo čudo, što negube Rumunji, već Slovjeni! I Rumunjem je od velike koristi i to, što se oni i preko turskih granica u Austriji i Ruskoj na svoje suplemenike osloniti mogu. Od susjeda nisu jim Slovjeni u Turskoj i Austriji nimalo pogibeljni; Magjari u Austriji mogli bi jim štete nanieti, da jih ima više i da nisu osamljeni. Jedino u Ruskoj mogla bi jim od Rusa zagroziti pogibelj, nu nam se čini, da jim neće ni mnogobrojni Rusi tako lako nahuditi moći.

Rumunjski je narod istina zaostao za drugimi i što se tiče prosvjete i narodne sviesti, te se u posljednjem pogledu sa Srbinom u srbskoj kneževini uzporediti nemože: ali zato on ipak u doticaju s tudjim življem nepopušta te neodstupa od svoga, već vjerno čuva domaće običaje i jezik svoj. Ta žilavost, rekao bih, pa onda izvanredna plodnost čini, da se Slovjenin ili Magjar na njegovu štetu širiti nemože, već se, kao što opazuje F. Kanitz u „Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellschaft“, 1863, IV. str. 48, rumunjski življ medju Slovjeni (osobito u Turskoj) od dana do dana širi.

Iz toga, što smo o odnošajih medju Slovjeni i Neslovjeni u Turskoj rekli, vidi se, da su od sviju navedenih plemena rečena naša braća u najgorem stanju i zato da se onis nijednim od tih plemena natjecati nemogu.

1. Bugari (Blgari).

Bugari postaše od dva naroda, od Slovjena i od uralskih Bugara.

Slovjeni prebivahu bez dvojbe već od najstarijih vremena u Podunavlju a imenito na dolnjem Dunavu. Kasnije moradoše pred bojovnimi narodi, Kelti, ustupati i povući se prama sjevero-istoku, po novijih iztraživanjih biva medjutim sve vjerojatnije, da je mnogo Slovjena u napomenutih zemljah ostalo, nu da se oni nisu mogli do nikakove političke važnosti popeti, i zato da jim neko vrieme u tih stranah ni spomena neima. Rimljane izmieniše Germani a ove izrinuše ili podjarmiše Huni. Huni probudiše i Slovjene na nov život, i ovi se koncem petoga i tečajem šestoga stoljeća stalno ugnjezdiše u Moeziji, Thraciji i Macedoniji, i zatim takodjer u jednom dielu Arbanaske i u nekih stranah Grčke.

Slovjeni nedodjoše svi na jedanput u te zemlje, nego dolažahu i naseljivahu se četimice i već zato nebijaše medju njimi nikakova političkoga saveza. Podieljeni na plemena i razciepani na obćine, medju kojimi zajednice nije bilo, borahu se s Grci sada sretno sada nesretno (god. 550, 551, 581, 583) nu obraniti si slobodu nisu bili kadri, već su morali ponajviše pokoravati se byzantinskoj, makar i slaboj vladi.

Digitized by Google

Bugari, uralski narod, bjehu se pojavili već oko početka VI. vieka na Dunavu, nu uzbijeni bjehu se natrag povukli i za neko vrieme iz poviesti izgubili. Oko polovice VII. vieka pojaviše se iznova, potukoše pod predvodničtvom Asparuha, trećega Kuvratova sina, Grke, prodrieše u Moeziju, podložiše si Slovjene, nametnuše jim danak te utemeljiše osobitu državu. Byzantinski car morade jim i zemlju (Moeziju) ustupiti i godišnji danak obećati. Slovjeni primu od svojih novih gospodara ime bugarsko, ali neizgube narodnosti svoje, što se jamačno neima samo tomu pripisati, što jih je više bilo i što su Bugare duševno nadkriljivali, već osobito i tomu, što jih nije nevoljničtvo ili robstvo dielilo od gospodara, nego su se naskoro politički s ovimi izjednačili. To jih je sačuvalo od sudbine, koja je postigla druga slovjenska plemena, n. pr. polabske ili korutanske Slovjene a Bugari, mjesto da Slovjene liše narodnosti, pretvore se sami za jedno 200 godina u Slovjene. Tako su si Slovjeni nutarnjom svojom silom posvojili gospodare, kao što su to isto učinili i sjeverni Slovjeni s Varjago-Rusi.

Bugari se skoro neprestano tuku s Grci a ujedno šire si državu i s one strane Dunava, osvojiv prediele uz Tisu.

U drugoj polovici IX. vieka obrati slovjenski blagoviestnik sv. Metud kneza Borisa iliti Bogorisa na kršćanstvo a s njim ujedno primi Isukrstovu vjeru i onaj dio naroda, što je sve dosada bio ostao u poganstvu.

Bugarska pope se na veliku slavu i moć za svoga cara Simeona (8?—927), koji je velik dio poluotoka pod svojom vladom složio i više puta istomu Carigradu zagrozio. Poslije njega pada država; slabi ju domaći razdor, a vanjski neprijatelji, Rusi i Pečenezi provaljuju u nju te ju haraju, dok je napokon (971. g.) Grci neosvoje. U kratko dignu se Bugari opet, ali već g. 1018 sruši grčki car Vasilij Bugarobijac i tu novu bugarsku državu. Po dugotrajnom grčkom gospodstvu obnoviše g. 1186 braća Jasen i Petar bugarsku državu medju Starom planinom i Dunavom, nu ni sada nebijaše joj duga obstanka; Ivan Jasenović vladaše, istina, krepko, no poslije njega slabila je Bugarska ponajviše s nutrnjih smetnja i borba sve više, dok je turski sultan Murad I. nepodjarmi. Kršćanska je Europa poslije toga preko Ugarske kušala, da popravi, što je nehajstvom i neslogom svojom sagriešila bila; ali dvie pobjede, kod Nikopolja 1396 i kod Varne 1444 osujetile su nadu kršćanske Europe i naprtile su Bugarom jaram, pod kojim oni eto i dandanas stenju.

Koliko baš Bugara ima, to opredieliti jest prema tomu, što smo gore o dotičnih podatcih napomenuli, jako težko. Turska je vlada g. 1844 naredila, da se pučanstvo države pobroji; onda se je tobože našlo, da imade svihkolikih Bugara u Turskoj 4 milijuna. I negledeć na to, što se je onda žiteljstvo brojilo prvi put, morali bismo posumnjati o istinitosti toga broja, kad pomislimo, kako se je brojilo; tu se najme ženske nisu brojile, već se je njihov broj samo po prilici uzimao, nu zato su se brojili i svi inostranci, koji su se baš onda desili u tih zemljah. Da ovaj broj točan nije, to dakle stoji, ali je i to istina, da neimamo nikakova prava temelja, na kojem bi broj Bugara točnije opredieliti mogli. To dokazuje najbolje bitna razlika medju pojedinimi spisatelji. Šafařik, na koga se mi Slovjeni inače, i to punim pravom najviše pozivamo, scienjaše, da je Ami Boué pretjerao broj, uzamši 4,500.000 Bugara. Tako se je učinilo i našemu Jukiću, da neima Bugara 4,500.000, pa je uzeo samo 4,000.000, pristav dakle uz broj, što su ga Turci 1844 iznieli na vidjelo. Tomu usuprot nalazimo u slovniku naučnom 6—7 mil. Bugara, a u bečkom listu „Wandereru“ 1864 br. 63. piše I. po izvješću samih Bugara, da živi u Turskoj 6,030.000, a s onimi u Srbskoj i Romaniji 620.000 Bugara. Sada da vidimo, što je prema okolnostim najvjerojatnije.

Da u Turskoj neima govora o gustu pučanstvu, to znamo; putnici kažu,

Digitized by Google

a i sami si možemo to isto misliti, da imade malo sela, a ta su jako raztresena, često neznatna i malena, osobito u Bugarskoj; veliki se ondje predjeli vidjaju, kojih nitko neobradjuje. U takovoj zemlji, ako uzmemo 1600 ljudi za svaku □ milju, nećemo jako pogriešiti. U tom nas nimalo nesmeta to, što Cyprien Robert veli, da je Bugarska izmedju turskih zemalja najbolje napučena i da ima mnogo sela; u razmjerju naprama nekim drugim zemljam, n. pr. Arbanaskoj, Bosni, može to i biti, nu naprama ostalim nestoji to nikako. — Stavimo, da prebiva bugarski narod na prostoru od 3000 □ m. (razumieva se samo po sebi, da toga prostora još nitko izmjerio nije, nu toliko možemo uzeti, ako računamo na Bugarsku, Thraciju i Macedoniju s Thesalijom, Epirom i Arbanaskom 4500 □ m.), tako dobivamo 4,800.000 stanovnika, to jest broj, koji se prilično slaže s onim brojem, koji nalazimo u djelih najtočnijih pisatelja, n. pr. A. Boué-a, Cyprienna Roberta, baruna Redena i Kanitza. Po tom dakle možemo uzeti, da imade u Turskoj ujedno sa Srbijom i Romanijom preko 500.000 Bugara, a budući da živi u cieloj europejskoj Turskoj oko 16.000.000 ljudi, to sačinjavaju Bugari skoro trećinu žiteljstva turske države u Europi.*)

Prave bugarske zemlje. Zemlje, što jih dandanas Bugari drže, protežu se od Dunava do blizu egejskoga mora, pa od nekih mjesta na crnom moru do iztočnih strana Arbanaske. Potanje označiti ćemo medje tomu bugarskomu zemljištu u sliedećem. Primjetiti ipak treba, da živu na tom prostoru i mnoga druga plemena, koja bugarskomu životu jako smetaju, a ta plemena jesu: tursko i grčko pleme, onda Arbanasi, Židovi i Jermeni i još nekoja manje važna plemena, a u najnovije vrieme i Tatari i Čerkesi, kojih je Turska uz Dunav i medju Srbskom i Bugarskom puno naselila (200.000? lj. — V. Kanitz, Bulgarische Fragmente u „Oesterr. Revue“ 1864, sv. 6. str. 191).

Na sjeveru je Dunav naravnom granicom medju Bugari i Rumunji; preko ote granice nije se mogao niti bugarski niti rumunjski živalj tako razširiti, da bi bio kao glavni živalj zauzeo znatnu čest zemlje (ovdje govorimo samo o bugarskoj zemlji bez obzira na Srbsku); pojedina mjesta i manji predjeli, što jih je jedan ili drugi od tih naroda zaokupio preko ove rieke, nisu nego naselbine, koje su zanimive za narodopisca, ali su slabe važnosti u političkom smislu; mi ćemo medjutim navesti i te naselbine i to tako bugarske preko Dunava, kako i rumunjske, nalazeće se na zemljištu bugarskom.

Opredieliti broj onim Bugarom, što su se bježeći pred turskim jarmom izselili preko Dunava i spustili se na zemljištu rumunjskom, veoma je težko. Poznato je doduše, da jih prilično mnogo imade; da su mnogi trgovci po većih mjestih i gradovih, kao što n. p. u Bukureštu, u Ploještu itd. Bugari, to znamo; ali da jih imade 350.000, kao što I. u „Wandereru“ 1864 br. 63. navadja, to nam se čini jako dvojbeno. Izmedju ovamo spadajućih bugarskih naselbina jesu svakako najznatnije naselbine u Besarabiji. Ovdje bješe se naselilo 70—80.0000 Bugara i to s česti već prošloga vieka i na početku ovoga stoljeća, dakle ne samo poslije mira, što se je sklopio u Drinopolju g. 1829, kao što Lejean tvrdi. Poslije svakoga rusko-turskoga rata počam od g. 1787., bilo se je doista mnogim Bugarom bojati turske osvete, a budući da jim je ruska vlada nudila zemljišta, ostaviše oni svoj zavičaj pa se naseliše u Ruskoj, a po imenu u tako zvanom „Uglu“ (Budžaku) medju crnim morem, Dunavom i Prutom. Cieli prostor, što su ga (Bugari) u Besarabiji i Moldavi na-

*) Neki dopis iz Rušćuka (Politik 1865 br. 155) spominje, „da polag najnovijih službenih statističkih izvješća žive u samoj Bugarskoj, Traciji i Macedoniji 5·875·000 Bugara“. Op. ur.

Digitized by Google

selili, iznašaše g. 1850. 118.19 □ m. Tim se je izseljenjem bugarski živalj u nekih mjestih jako oslabio, a po imenu u Sumenu, u Slivnu, u Pravodi (Paravadi) Bugarska su sela u Besarabiji ponajviše zadržala tatarska imena, kao što n. pr. Karakurt, Jeniköi, Karagač, Kitai ili pako imena rumunjska, n. pr. Fintina Dsinilor itd. Glavnim gradom tih naselbina postane na briegu jezera Jalpuha liepo i pravilno sagradjeni Bolgrad, prije Tabak. Ovaj grad, koji ima 8000 stanovnika, priklopio se je s većom stranom tih naselbina g. 1856 parižkim mirom Moldavi, kojoj se je onda za granicu opredielila Jalpuh-rieka i Trajanov nasip; ova je granica razciepila nekoje izmedju bugarskih naselbina tako, da sada jedna strana onoga istoga mjesta n. pr. Kongasa spada na Rusku, a druga na Moldavu. Uz sav taj gubitak broji Buschen (1862) u ruskoj Besarabiji još 70.000 Bugara.*)

Nekojim od tih Bugara bijaše kasnije žao, što su se iz domovine izselili, pa su se i zbilja vratili, nu većina njih je ostala u Besarabiji i sada napreduju prilično baveć se poljodjelstvom i ponešto i obrtnošću.

Medju timi bugarskimi naseljenici u Ruskoj imade i „Crnih Bugara“, koji su se iz Rumelije doselili i Bugara „Gagansa“, koji su došli iz Dobruče i s one strane Stare planine (Balkana) te turski govore. U obće govore bezarabski Bugari navadno više jezika, i to osim svoga i turskoga takodjer rumunjski, ruski i kadkada i grčki jezik.

Godine 1861. dalo se je deset tisuća Bugara, da izbjegne nevoljam, koje jim je zadavalo naseljivanje Tatara po Bugarskoj, zamamiti po ruskom konzulu Paikovu te se izselilo u Krim; oni su imali, tako je namjeravala Ruska, zamieniti i nadomjestiti izselivše se Tatare. Ali bugarski izseljenici nenadjoše u Krimu, što su tražili i zato zamoliše tursku vladu, da jim povratak u domovinu dozvoli. Turska je vlada to i učinila i tako se ti Bugari vratiše u svoju postojbinu, samo 1000 jih po prilici ostade u Krimu, a isto toliko raztresenih po Romaniji, gdje su se spustili na boljarskih zemljištih, da jih obradjuju.

Lakše nego Bugarom u Romaniji opredieliti je broj onim Rumunjem, što su se naselili u Bugarskoj. Rumunji posjedoše malo ne cieli desni brieg dolnjega Dunava i to počamši od Dunavca blizu ušća južnoga rukavca Dunava pa skoro tja do Driste; sviju Rumunja u Dobruči broji se do 33.000. Naselili su se oni takodjer u nutarnjoj Bugarskoj, kod Vrače oko Iskre; tudjer jih može biti do 40,000, dakle sviju na bugarskoj zemlji naseljenih preko 70,000.

Na zapadu je puno teže nego na sjeveru opredieliti granicu bugarskomu življu; na ovoj strani neima takove točne prirodom stvorene granice, kao što smo ju našli na sjeveru, zato i zalazi jači, silniji živalj na toj strani duboko u zemlju slabijega si susjeda.

Zapadna granica bugarskoga naroda može se po prilici označiti Timokom-riekom i medjom srb. kneževine, onda bug. Moravom, Šarom planinom, gornjim Vardarom i ohridskim jezerom. Preko ove granice prelazi, prema onomu, što smo gore rekli, sada ovo, sada ono pleme; zato treba nešto potanje izpitati, dokle jedno ili drugo pleme dopire.

Bugarin se sastaje sa slovjenskom braćom i to sa Srbinom samo na sjevero-zapadu. Ovdje stanuje on od Vidina na Dunavu pa do Bregove na Timoku; odtuda mu ide granica koritom te rieke prama jugozapadu i jugu,

*) Lejean označuje Volkanešt s okolišem kao čisto šćipetarski a po Koeppenu neima ondje nego 41 Šćipetar medju 1623 Bugarina, 417 Rumunja, 142 Grka 61 Rusom.

Digitized by Google

onda prama iztoku, prelazi zatim, izostaviv nekoliko srbskih sela, pod Svrlikom rieku Timok i dopire do sela Draževca, poldrugu milju na zapadu od Niša. Tako naznačuje tu granicu Šafařik u svom „Narodopisu“, tako i Lejean. Prema tomu prelazi dakle bugarski živalj granicu srbske kneževine i broji se Bugara u toj kneževini po dopisniku „Wanderera“ 1864 br. 63. do 240.000 duša, što nam se medjutim čini pretjerano, nu svakako jih za susjede imade prilično, samo što su raztreseni. Kanitz jih je našao u Negotinskom, Zajčarskom, Knjaževačkom i Aleksinačkom okružju i to u ovom posliednjem u Šarbanovcih na podanku Ertanja. Osobito u najnovije doba prešli su i još prelaze Bugari preko Timoka radi ugnjetavanja, koje je za kršćane skopčano s naseljivanjem muhamedanskih Tatara. Srbinu morao bi Bugarin najpovoljniji naseljenik biti, jerbo mu je suplemenik i marljiv poljodjelac. Naprotiv živi u Bugarskoj po računu bar Redena („Unsere Zeit“ 2. Band. Leipzig 1858.) 12.000 Srbalja. Turskoj je vladi to susjedstvo jednorodnih slovjenskih plemena jako nepovoljno, zato ona naseljuje Tatare i Čerkeze, seleće se iz Ruske, ponajviše ovdje medju Bugari i Srblji.

G. 1861. namamila je turska vlada Tatare iz južnoga Krima, da se presele u, Tursku i Nusret Bei, komu je porta tu stvar povjerila, zauzeo se je svojski za svoje suplemenike i naredio, da se Tatari po najimućnijih bugarsko-kršćanskih selih nasele. Bugari su jim morali najbolje svoje oranice ustupiti i podići jim kuće i staje, a to sve bez odštete! Tako je moralo malo selo Rabiš na Arieru podići 80, a Kula kod Vidina 60 tatarskih kuća. Kula se zove sada Adlić; tako ju je prekrstio Nusret-Bei, u zadnje vrieme povišen na dostojanstvo paše, koji svom silom hoće, da bugarska mjestna imena poturči. Tu se dakle naša imena poturčivaju, kao što se drugdje pomagjaruju, poniemčuju ili potalijančuju! — Upravo radi te nevolje i tolikih tereta stali su se Bugari seliti u Krim i Srbsku, ali čim jih je više odlazilo, tim su više imali podnašati oni, koji su ostali u zavičaju. Tako je bugarsko-kršćansko selo Rakovica, koju je F. g. Kanitz 1862. posjetio, izgubiv izseljenjem u Srbsku 60 obitelji imala jošte 170 porodica a morala je Tatarom podići 206 dvorova! Sva ta bremena naprtila su se Bugarom grčke vjere; Turci ostali su od toga oprošteni i isto tako bug.-katolička sela medju Nikopoljem i Svištovom, za koje se je Austrija bila zauzela. — Rusi pišu, da Tatari, koji su se u Turskoj naselili, nisu zadovoljni, i da žele vratiti se u Krim. — Čerkeze je turska vlada kasnije naselila takodjer uzduž Dunava pa onda i uzduž srbske granice.

Dalje prema jugu biti će nam glavni narodopisni izvor J. G. v. Hahnovo gore navedeno djelo; šteta samo, što je Hahn, kao što smo u uvodu dokazali, često netočan i što se nije potrudio, da učini razliku medju Srblji i Bugari. Tako navadja on na strani 137. selo Batušinu s 20, selo Sahinovce s 20, Mekiš s 30, Čaplince (Žablince) s 20 srbskih kuća a sela Sahrinovec i Mekiš označena su takodjer na dodanom zemljovidnom nacrtu kao „srbska“, na strani pako 144—5 veli, da imaju sela „bugarske kuće“, i to selo Batušince 30(!), Čaplince 20, Sahinovce 20, a Mekiš 30 kuća! Budući da se dakle glede granice medju Bugari i Srblji nemožemo oslanjati na Hahna, zato ćemo u tom sliediti Šafařika, i to tim više, što se u bitnom i Ami Boué (I. sv. str. 78) slaže sa Šafařikom. Po ovom prevaljuje upitna medja niže Draževca bugarsku Moravu, te ide držeć se visina, što se dižu na lievom briegu Morave s početka k jugoiztoku, zatim k jugozapadu i zapadu.

Izpod Srbije počimlju Bugari mjesto Srbalja doticati se Šćipetara i Arbanasa. Šafařik piše, da su susjedi Bugara sve do Kačanika Srblji, a da se samo pojedine šćipetarske naselbine protežu duboko u te strane, i to ća do Kratova, Medoke i Istrine. Toga se je po prilici držao i Lejean, dapače on je bugarsko zemljište protegnuo ćak do izvora Neredimke, samo što je prama sjevero-iztoku dao Šćipetarom nešto više prostora nego li Šafařik, ali mu je

Digitized by Google

granica ipak ostala više Banje nad Kuršumljem. Proti tomu tvrdi A. Boué (str. 78, I. sv.), da ima Šćipetara već i u Prokoplju, a Hahn (str. 19.) nije samo u Prokoplju našao Šćipetara i to u velikoj većini „turskih Šćipetara“, već se je u tom mjestu, veli, uvjerio, da su Šćipetari zaokupili cieli južni obronak Jastrebca planine sve do njezina bìla, t. j. sve do srbske granice.

Hahn, koji Srbalja i Bugara nerazlikuje, stavio se je s osobitom pomnjom na to, da pronadje granicu medju Slovjeni i Šćipetari, i u tom je pogledu njegovo djelo uz sve napomenute mahne i pogrješke zbilja jako zanimivo i važno; zato i hoćemo, da ta njegova iztraživanja potanje navedemo. Mi držimo, da promjene, što su se ovdje zbile u narodopisnom pogledu, zaslužuje svu pozornost slovjenskoga svieta. Promjene ove jesu na veliku štetu slovjenskomu življu, koji iz onih predjela, što jih je od pradavnih vremena držao, uzmiče i izčezava sve više i više. To uzmicanje našega življa tim je štetnije i pogibeljnije, što će se i Slovjeni pod turskom vladom, ako bude to tako dalje išlo, razciepiti na dvoje, kao što smo razstavljeni i mi Slovjeni u Austriji; oni će se najme razstaviti na hrvatsko-srbski sjeverozapad i na bugarski jugoiztok. Čini se, da to turska vlada upravo i namjerava, zato je i naselila prošle god. 42,000 Čerkeza na Kosovu-polju i oko Prištine. Vidi takodjer niže. — U obće se je započelo u Turskoj u novije vrieme pravo seljenje naroda i to kako rekosmo, na veliku štetu Slovjenstva. Ovo se izseljivanjem slabi, tudja divlja plemena naprotiv, kao što su Tatari, Šćipetari, u obće Muhamedanci, doseljivaju se i tako se jače i šire. U Ruskoj, kamo se većinom turski Slovjeni sele, neima pogibelji za silno i ondje već gospodujuće Slovjenstvo; ondje se ti doseoci gube; u Turskoj je to baš protivno; tu se nalaze Slovjeni zbilja u pogibelji, u robstvu i u vjekovitoj borbi s neprijateljskimi življi; tu je dakle zbilja nesreća svaki i najmanji gubitak, što se nanese slovjenskomu življu.

Hahn neprisvaja Bugarom cieloga porječja bugarske Morave s malimi samo iznimkami, kao što se to u „Jihoslovaních“ str. 6. navadja, već samo one doline i ravnice te rieke, koje briegovitu zemlju na jugu i na iztoku okružuju, a briegovita ova zemlja, veli, da je šćipetarska (str. 127). Mi smo povukli na njegovu zemljovidnom nacrtu crtu preko onih mjesta, koja on označuje kao zadnja č i s t o b u g a r s k a, pa smo našli eto ovu granicu. Ona počimlje kod Supovca na Moravi i srbskoj medji, pa ide preko gornje Djevče, izostavlja dolnju Djevču i prelazi na Sečanicu, onda na Balinovce, zatim dalje jugozapadno na Krajkovac, potom k d. Trnovi na Trnovi-potoku; odtuda se vraća velikim polukrugom k jugoiztoku i dopire s one strane Prokoplja do Toplice-rieke, prekoračuje ovu rieku kod Garicâ, pušta na desnoj strani Berilje te ide preko Vlahova, Lugomira, Rječice, Žitoradje, Grudaša, Crnatova, onda preko Puste-rieke, Lupovice, Čekmina na rieci Jablanici k Dubljanu. Od ove rieke se okrene prama zapadu, takne se iznova Puste-rieke kod Dragovca, preskoči onda brdo Kremen i dodje k Šilovi na Medvedji-rieci, odavle vraća se opet k Jablanici i to k Žitoglavi, prelazi zatim k Sušici-potoku, k Drvodelji. Slavujovcu, onda preko Todorovca, Miroševca i Vine k Vetrnici-rieci; preko Kaludjerice ide onda uz Vetrnicu prama jugu, izpušta nekoliko šćipetarskih sela pa dolazi do Golemoga sela na Vetrnici, prevaljuje ovu, čini polukrug preko Poljanice-planine, prestupa opet Vetrnicu te ide do Uševca k Drenovcu i Devotinu, onda niže Vranje na lievom briegu Morave k Laparnici nad Trnovcem. Od Laparnice okreće se prema jugo-iztoku, prevaljuje Moravu pa uzilazi preko Levoševa na desnoj strani Moravice do Pratošelice, izostavlja Bustranu, Stajkovce, Bugarine(!), Mučelovu, Sučevo i dopire k Šegligovu i Kumanovu na Lipkovci-potoku. Od Kumanova prama jugozapadu pušta na strani Ruhmanle i Krušinu, pa ide preko Haračine, Hasanbega, Stajkovca u polukrugu preko Viniča, Crešova, Bulačana, kojih mjesta Huhn napose neoznačuje, onda preko Pobuša, zatim Kućovišta, Banjana

Digitized by Google

(Bunjeve?), Gluha, preko Lepenca-rieke, napokon preko Ormana, Kučkova, Novoga sela i Vlaha k Vardaru-rieci nad Skopljem.

Iz toga se vidi, da drže Bugari sami još na lievom briegu Morave znatne prediele, najme skoro cielu vis izpod Jastrebca, koja se „Dobrić" zove; onda dolnji tek Toplicé-rieke, i isto tako Puste-rieke i Jablanice, medju kojimi su se riekami Šćipetari već jako približili Moravi, zatim dolnji tek Vetrnice, zemlju medju Moravom i srednjom Vetrnicom, jedan dio i preko te rieke i napokon od Devotina počamši uži komad zemlje do Laparnice. Na desnom briegu ostaje bugarska granica mjestimice prilično daleko od Moravice i Goleme-rieke, dok ove posljednje kod Kumanova nepreskoči, a zatim ide prema jugozapadu i Vardaru, uzdiže se opet nad Skopljem, te se vraća u priličnu polukrugu k gornjemu Vardaru, tako da je dolnji Lepenac još čisto bugarski.

Preko ove granice prebivaju Šćipetari u više sela s one strane Morave u obušću njezina pritoka Mazurice i na obližnjem desnom briegu Morave same, nedržeć na lievom briegu Morave nego jedno jedino selo Lepenicu. Buduć da počimlje šćipetarsko zemljište istom 4—5 ura zapadno od Morave, to valja ova sela smatrati za posebne od ostalih šćipetarskih selišta sasvim odieljene naselbine. To je medjutim Hahn sam na str. 127. zašutio. Što se njihova broja tiče, to misli on (str. 42), da jih ima ovdje do 1000.

Na drugoj strani stanuju opet Bugari ujedno sa Šćipetari oko srednjega teka Puste-rieke, u selu Rajinci, Biljaču i Golemom-dolu uz Moravicu, onda donekle prama sjeverozapadu od Kumanova uz Lipkovku-potok, pa odavle sve do gore naznačene bugarske granice Skoplju na sjeveroiztoku, a napokon oko gornje Noredimke, Sitnice i Morave, kod ove posljednje počamši od utoka Krive-rieke; u kutu medju ovom riekom i Moravom imade još i nekoliko sela čisto bugarskih, kao što su takova sela sred Šćipetara Šumana do Jablanice, Ljubanovce na Lipkovci, Vrbeštica na izvoru Lepenca.

Prostor, što preostaje preko granica dosada navedenih, ostaje Šćipetarom samim; ovamo ide jezgra stare Dardanije iliti sredina onoga polukruga, što ga Morava čini. Šćipetari ovdje živući stoje u savezu s onimi na desnom briegu Morave preko Trnovca (A. Boué naprotiv veli na strani 345, da je „Trnovca" bugarsko selo!) i obližnjih sela, a odanle se protežu šćipetarska selišta svejednako neprekinuto, kao što se Hahnu čini (?) preko Karadaga iliti Crne gore i klanjca Lepenca-potoka ćak do Arbanaske.

Hahn uzimlje, da živi najmanje 70.000 Šćipetara u staroj Dardaniji.

Od gornjega Vardara ide granica čisto bugarskih selišta prema jugu k Sopišti, onda k Slenji, Dobromu-dolu, preskače Suhu iliti Badičku-rieku, zatim kod Sušice Mrkvu-rieku, koje dvie rieke zajedno idu u Vardar, i dopre kod Orešana k Vardaru; te se onda rieke drži sve preko potoka Svežice, zatim se okrene k jugozapadu i to k Lisiči, i prestupa Topolku-rieku, koja je samo u izvorištu miešovit prediel. Od Topolke ide k jugu i to k selu Teovu na sjevernoj Babuni (buduć da neima točno opredieljena i poznata imena, zovemo ju mi tako), odavle u polukrugu izostavljajuć Moran na Pomenovo, potom opet jugozapadno na Dolnjane i Mačovište, onda dalje k dolnjoj Blatu-rieci (pritoku Črne), i preko te rieke k Vodjanu na Črni-rieci. To pokazuje, da je gornji tek sjeverne Babune mješovit, a ostala Babuna i Prilipska-rieka da su sasvim bugarske.

Od Vodjana i Vučina ide bugarska granica uz Črnu k Smirnovi na Šemnici, koja je dakle u obušću čisto bugarska, zatim na Krklinu, Pratindol i mimo Bitelja k Bukovi, na to preko Žabljana, Orta Igri-a iznova k Črni, od koje potom opet odstupa pa ide preko Maloga i Velikoga Kalenika izo-

Digitized by Google

stavlja mješovito Sakuljevo te ide preko Vakufkjöja, onda Pastorca i opet preko Florinske-rieke na Rostnu, Banicu i onuda dalje prema iztoku. Iz toga se vidi, da je priličan komad zemlje i s one strane Crne od dolnje Šemnice sve preko Bitelja, i isto tako znatan lapac na jugu od one okuke, što ju Crna pravi, izklopno bugarski.

Zemlja medju tom granicom i čisto šćipetarskim zemljištem jest mješovita i to vrelište Vardara, dolnji tek Trieske, gornji tek te iste rieke i Crne i napokon zapadni kraj posljednje rieke. Po zemljovidnom nacrtu Hahnovu valja opaziti, da je bugarski živalj u tih stranah jači od šćipetarskoga, a ovaj da je samo na srednjoj i gornjoj Šemnici silan, nu tu opet tako, da je Bugare malo ne posve izrinuo. Hahn misli (str. 101.), da borave u jezgri trokuta medju ušćem Treske i medju Vardarom sve puki Šćipetari.

U obće stanuju Bugari na zapadu po Šafařiku do grebena Šare-planine, onda do šćipetarskoga sela Zelke, jednu uru na zapadu od Tetova, do Turjanske-planine (v. Kiepertov veliki zemljovid: Kričevo nije šćipetarsko, kao što Šafařik piše, nego ponajviše slovjensko), zatim do gornje Debre i crnoga Drina, do Ohride i do (iztočnoga briega) ohridskoga jezera, do kotara mjesta Debole, na to do grebena gora, Džumerka zvanih i do pod macedovlašku naselbinu San-Marino. Tako po prilici označuje tu granicu i Lejean u svom zemljopisu, samo što mu ostaje bug. granica odmah niže Kostura, a s tim se prilično slažu i Hahn i Ami Boué. Onaj navadja Bugare i s one strane Kričeva, a A. Boué napominje po dru. Mülleru, da je Ohrida g. 1838 imala 310 muhamedanskih a 880 grčkih obitelji, da je taj grad u obće bugarski i cincarski a Šćipetara da je u njem malo, i ovi da prebivaju osobito na zapadu od ohridskoga jezera: cielo to okružje, nastavlja A. Boué, broji 49.000 duša. medju kojimi do 37.000 kršćana, ponajviše Bugara, onda nešto Srba i Cincara. Na str. 102. piše, da ima u dolini Sateske-rieke takodjer bugarskih sela; tako je Oravnik bugarsko seoce, nu prema sjevero-zapadu sve do Crnoga Drina nalazi se više šćipetarskih sela. Tako napominje taj pisac Bugare blizu Slivova; Glogovik u izvorištu Vardara mu je bugarsko selo; niže toga Kostovo trgovište tursko-bugarsko (od 1500 duša — str. 108—9.); na južnom obronku Šare nalaze se, veli on (str. 109.), bugarska sela.

Osim toga borave Šćipetari raztreseni u pojedinih selištih sredi Bugara, kao što u „Arnaut-köi-u kod Trnova. Turska je vlada silom preselila više od 25.000 Šćipetara u Rumeliju zato, što su se opirali novačenju i odatle valjda ime „Arnaut-planina“ na Rodopi-planini; nu kasnije dozvoli jim ona, da se smiju vratiti u domovinu. — Bugare je medju Šćipetari u Muharih, sjevero zapadno od Janine, naselio Ali-paša janinski. Šafařik piše, da imade Bugara takodjer u okolici Gorice.

(Kanitz izpravlja (u „Oesterr. Revue“ god. 1864. 6. sv., str. 191) Lejeana, veleć, da su Bugari u izvorištu Vardara-rieke na Toplici i Moravi, gdje bi po Lejeanu bili u većini, već odavna izgubili svoju prevagu. Kanitz kaže, da se je sam o tom osvjedočio.)

Zanimivo je izpitivanje, kada su se narodni odnošaji u tih stranah toli znatno promienili. Hahn ima u toj stvari posebno mnienje, nu razlozi, koje on za to mnienje navadja, nisu nas mogli prevjeriti.

O Slovjenih znamo, kada su se ovamo doselili i po tih zemljah razširili, pa i to znamo, kada se je mnogo od njih iz stare Srbije opet izselilo. Slovjeni su se najme odavle selili Austriju u za ratova medju Austrijom i Turskom i to osobito koncem XVII, vieka. Već godine 1689 prešlo je 6000 Srba pod Gjurom Brankovićem k carskoj vojsci a vodja Piccolomini predobi srbskoga patrijarha Arseniju Crnojevića, da se sa Srbi izseli. Car Leopold I.

Digitized by Google

izda 6. Travnja 1690. proglas, kojim pozivlje sve narode u Arbanaskoj, Iliriji, Macedoniji, Srbiji, Bugarskoj itd., neka prigrle zgodu, što jim se pruža, neka se late oružja, pristanu uz carske vodje, pa neka si spase slobodu i vjeru. Ako to učine, obećalo jim se: da će slobodno smjeti izpoviedati vjeru svoju, da će slobodno izabirati si vojvode, njihove povlastice i njihova prava, da će se čuvati itd. Na to se izseli Pećki patrijarh Arsenij Crnojević s 36 do 37.000 obit., kojim se je opredielilo, da se spuste koje medju Savom i Dravom u sadanjoj županiji Požežkoj, koje u Sriemu, Baćkoj i Banatu, koje u Komornu i Budimu. God. 1740 ostavi pod predvodničtvom patrijarha Arsenije IV. i vladika Niškoga, Novopazarskoga i Užičkoga množina Srbalja porječje bugarske Morave i okolicu Pećku. Na ove uskoke navale Turci te silu njih stranom potuku stranom zarobe. Uzimlje se, da su Srbi onda izgubili do 80.000 ljudi.

U zemlji, što su ju ti Slovjeni ostavili, naseliše se Šćipetari i naseljivaju se još dandanas, iztiskivajući malo po malo Srbe i Bugare, zato i imaju malo ne sva sela, bila ona i čisto šćipetarska, slovjenska imena. Kako to naseljivanje biva, pripovieda Hahn na str. 35. O Igrištu, selu od osam kućišta na Sušici, koja u Vetrnicu utiče, spominje on, da tvrde Bugari, kako je to selo još nedavno bugarsko bilo, kako se ondje spustio prvi Šćipetar, kako je taj privabio druge, kako su ti Šćipetari udarali na Bugare, dok jih nisu sasvim iztisnuli; zadnji Bugarin da je istom prije dvie godine (Hahn putova onuda g. 1858) selo ostavio. Tim načinom, kažu Bugari, biva to svigdje, gdjegod se ugnjezde Šćipetari; oni nastoje prije svega, da se suplemenici ojače, a ojačiv se, nemiruju, dok Bugara neiztisnu.

Pisatelji drže, da su se Šćipetari stopram po odlazku Srba ovamo doselili, a Hahn (str. 36) mnije, da su Šćipetari (stari Iliri) prastanovnici u tih krajevih, i to ne samo u staroj Srbiji, nego u obće Arbanaskoj na iztoku ćak do Vardara, da jim se je neki ostanak ovdje medju Slovjeni sačuvao, a pošto su ovi otišli bili, da su drugi Šćipetari nadošli, prijašnje stanovnike ojačili i onda se razširili. Hahn misli, da su Slovjeni, došav u te zemlje, iztisnuli Šćipetare iz nizina u visine i brda, u nizinah da su se sami spustili, ali u nizinah i plodnih poljanah da su s vremenom izgubili nekadašnju svoju snagu i podpali pod gospodstvo grčko a kasnije pod jaram turski; Šćipetari naprotiv da su u slaborodnih svojih brdih sačuvali i više snage i više slobode. Pošto su kasnije Slovjeni i izseljivanjem i okrutnošću turskom oslabili, stali su se Šćipetari širiti i s visina silaziti. Da to nebijaše tako, kako bi dandanas bili jači i silniji Šćipetari u obće po neplodnih visinah, a uzmicajući Slovjeni u plodnih nizinah naseljeni? Šćipetari primiše prema svomu načelu „gdje mač, ondje i vjera" vjeru gospodujućih Turaka, a uz sve to borave oni u neplodnih predjelih, ugnjetavani pako i nečuvenim načinom progonjeni Slovjeni u tustih poljanah. Da nisu viši predjeli naseljeni bili, bili bi jamačno mučeni Slovjeni pred svojimi tlačitelji pobjegli u više kraje a opet nebi se bili Šćipetari, kad su se stali seliti iz Arbanaske, otimali za slaborodne brežnate strane. A istina je, da drže Bugari doline bugarske Morave, što obkoljuju brežnatu zemlju na istoku i jugu, da je jugozapadno od te zemlje ležeće Kosovopolje medju Srblji i Šćipetari podieljeno, da žive Šćipetari takodjer na jugozapadu od Vardara ponajviše u brežnatih stranah.

Za podkriepljenje svoga mnienja navadja Hahn (str. 68), kako su Šćipetari već god. 1689. bili sa znatnom, kao što se čini, četom carskoj vojsci u tih stranah na pomoć pa misli, da nije vjerojatno, da bi bili ti Šćipetari ća iz Arbanaske carevcem ovamo došli na pomoć, već da je puno vjerojatnije, da su oni već u toj zemlji naseljeni bili. Nam se naprotiv nečini nevjerojatno, da su ti Šćipetari iz sjeverne Arbanaske ovamo došli, ta nastalo je bilo baš

Digitized by Google

onda u tih stranah veliko komešanje i seljenje plemena, pa je jako lahko pomisliti, da su se baš onda ti Šćipetari ovdje spustili bili. To dakle slabo podupire njegovo mnienje. Mi nevelimo, da se prastanovnici nebi bili mogli uzdržati u nekih zabitnih krajevih medju Slovjeni, ali zato opet nemožemo pristati uz Hahnovo umovanje. Nas nesmeta nimalo kao što njega, što prebivaju Šćipetari po brdih, a Slovjeni po nizinah, dapače to nam se čini čisto naravno. Slovjeni su po svoj prilici upravo briegovite krajeve ostavili bili a kad su se Šćipetari stali izseljivati iz svoje domovine, zauzeli su oni te baš izpražnjene briegovite predjele bez osobite sile i borbe. Da je to tako bilo, potvrdjuju isti Šćipetari (str. 36), koji se u staroj Srbiji smatraju za doselice; oni znaju još sada za arbanaska mjesta, iz kojih su se pojedina plemena izselila, te drže, da su u vrieme svoga dolazka već Muhamedanci bili. Da su u zemlji, što ju sada drže Šćipetari, prije stanovali Slovjeni, to jasno dokazuju čisto slovjenska imena malo ne svih sela tako medju gornjom bugarskom Moravom i srbskom kneževinom, kako medju Vardarom i Arbanaskom. Naprama tim razlogom čini nam se cielo dokazivanje Hahnovo slabo osnovano i bez prava temelja.

Bugarom se neosniva ni južna granica na točnoj prirodnoj medji; ona nije, istina, daleko od mora, ali opet do mora nedopire. Lejean se o toj granici neslaže sasvim sa Šafařikom i znamenito je to, što daje Lejean Bugarom više zemlje, nego li Šafařik.

Na jugu nemedjaši Bugarin s jednim samo narodom, već s dva i to s grčkim i turskim. Od ova dva plemena važnije je na toj strani i jače prvo, nu niti ovo nije naseljeno, suvisno i bez prekida, već ga tursko pleme više puta razstavlja; samo jugoiztočni dio naseljen je grčkim plemenom bez znatnijega prekida.

Po Šafařiku ide južna bugarska granica preko Kosturskoga jezera, mještanca Kastranice, Jenidje-jezera polag razvalina stare Pelle, ćak do grada Soluna. Po Lejeanu dopire granica bugarska do grada Niauste, spušta se pod Jenidjem sve do Kolakie blizu ušća Vardara-rieke, ali se onda nad Solunom uzdiže skoro ćak do Volevoda na Galliku-potoku. Od Soluna vuče Šafařik medjašnu crtu preko sela Jeniköi-a pod Chortjaš i potom po grebenu onoga pogorja, što Siersku ravnicu na zapadu obkoljuje ćak do Vitrene i Demirhissara na Strumi. Lejeanu ide ovdje ta crta južnije preko Marmare, pa onda u malenu polukrugu do Siera, tako, da okolica grada nije bugarska obtočina, kao što je to označeno na Šafařikovu zemljovidu, nego da suvisi s ostalom bugarskom zemljom i to na sjeveru. I nadalje ostaje Šafařikova granica predaleko na sjeveru; mjesto preko sela Krasne, Starčista, visoke gore Perina i Rusâ na dolnjem Mjestu ide medja po Lejeanu s početka sjeveroiztočno, onda se spušta jugoiztočno do Zeldova, zatim čini opet polukrug do Bereketlia, na to se uzdiže pa se vuče na Čailak i Mjesto. Isto tako označuje Lejean tu granicu dalje prama iztoku Senikovom, Baloudjom, odkuda se ona diže uzkim lapcem k Šurmiži (Ardi) i to k Stovianovi, od koje opet silazi do niže Ipdera; odatle ide nad Ebilköi pa zatim jugoiztočno k Saltiköiu na Marici; odavle uzilazi sjevernim smjerom k Surmiši i preko nje k Mustafipaši na Marici; sada odstupa malim polukrugom od te rieke, vraća se opet k njoj, nu neide do Drinopolja, već uzilazi prije k Jenišiu na Tundji-rieci; odtuda silazi južno k Tirnovu niže Erghena-rieke, odakle se uzdiše k Erekliu, onda Tirnovu i dalje k Visici. Šafařik je povukao granicu od Mjesta odmah k izvoru Surmiše, do Karlidžika i dalje k Hirmanliu na Marici, gdje veli, da je posljednja bugarska naselbina na toj strani.

Od Kostura pa sve preko Vardara graniče Bugari s Grci, samo na jugozapadu i jugoiztoku od Ostrovskoga jezera donekle s Turci-Konjaridi; na

Digitized by Google

sjeveru i sjeveroistoku od Soluna susjedi su jim Turci; počam niže Soha pa sve do Bereketlia Grci; po kratku prekidu opet Grci skoro do Senikove, zatim Turci do iznad Tokaćika i po kratku prekidu opet Turci, nu brzo jih izmiene Grci, koji ostanu bugarski susjedi sve do crnoga mora; imade doduše još nekoliko turskih naselbina i na toj granici, ali te su puno manje od prije navedenih.

Izvan te granice jesu osamljene grčke naselbine medju Bugari tri sela kod Stanimaka niže Filipolja (Plovdina), najme Kuklina, Vodena i Ampelo iliti zapadni Stanimako. — Bugarske su medju Grci naselbine u Thraciji Bulgarköi nad Šaroskim zaljevom i Indjigis, Carigradu na sjeverozapadu, gdje se Bugari ponajviše obrtnošću bave. Osim toga imade Bugara u grčkoj kraljevini, u Vojnici i drugdje.

Na iztoku bila bi prirodna granica bugarskoga življa crno more, i Šafařik zbilja navodi, da dopire taj narod sve do crnoga mora i to počam od Vasilika pa ćak do Gjurgjevskoga dunavskoga ušća. Ovo izpravlja Lejean tako, da preostaje Bugarom samo amo tamo po kakov prostorčić, kao što medju Skefom i Burgasom, od ušća Kamčika-rieke pa do Galate izpod Varne, jedan komad odmah nad ovim gradom, dalje manji komadići kao obtočine medju Turci i obala medju Kialje-köi-em i Kartaljem, u ostalu obalu pako da su se podielili Grci, Turci i Tatari i to prvi da sjede sve do Skefe, pa onda od Burgasa ćak do ušća Kamčika (u tom se rieči neslažu s mapom, jerbo je po onih ciela ova obala sve do Varne grčka, str. 15), a Turci i Tatari po ostaloj obali osim baš navedenih bugarskih lapaca.

Lejean je dopitao Turkom-Osmanlijam cielu iztočnu Bugarsku s neznatnimi samo iznimkami. To je novo. Po tom bio bi dakle osmanski živalj ovdje malo ne sasvim iztisnuo slovjenski isto tako, kao što je šćipetarski izrinuo naš živalj iz stare Srbije. Mi znamo, da ovdje imade mnogo Osmanlija, ali znamo i to, da imade tu i mnogo Bugara i zato nam se čini, da je ovdje g. Lejean odviše površno radio i Osmanlijam dao, što jih neide. Čini se, da je on malo ne sve, što je turske vjere bilo, uzeo za osmansko i to je tim vjerojatnije, što su nekoji bugarski poturice (pomaci) i turski jezik primili, premda svoga zaboravili nisu. To potvrdjuje on sam, gdje na str. 3. veli, da su osobit izvor narodopisa poreznički imenici turskih oblasti, u kojih su opisani stanovnici svakoga sela po narodnosti, i to podieljeni na Muhamedance i raju. To je dieljenje, nastavlja on, siguran izvor za neke pokrajine, kao što za Thesaliju i skoro cielu Bugarsku, gdje je Muhamedanac uviek Osmanlija; a na str. 33. piše: U Bugarskoj primio je jedan dio pučanstva islam, a učinio je to, kao što njegovo nehajstvo za tu vjeru pokazuje iz sebičnosti; ti se poturice zovu pomaci. U iztočnoj Bugarskoj, gdje se je s vjerom širio i jezik dobitnika, tako se je bugarski živalj uzdrmao, da nam, kako rekosmo, u toj zemlji nije moć razlikovati pridošlice Osmanlije od Bugara, koji su prešli na islam. U Bugarskoj neima po barunu Redenu nego 375,000 Osmanlija, to jest po prilici sedmi dio cieloga pučanstva, a na mapi Lejeanovoj zauzimaju Osmanlije gotovo trećinu Bugarske i to u skupu bez onih, što živu po ostaloj Bugarskoj u većih mjestih i gradovih. To se dakle nikako neslaže. Ako ovim Osmanlijam dodamo onih 920.000 poturica različne narodnosti, koje bar. Reden navadja, onda će istom izaći po prilici to, što Lejeanova mapa predočuje. Da je naše mnienje osnovano, tomu je dokaz Ami Boué, koji na str. 107. sv. II. veli, da je jezgra pučanstva (u pašaluku dristajskom) bugarska, nu da ima tu mnogo Muhamedanaca, koji ili od azijskih Turaka polaze ili su Bugari-poturice. Iz toga se vidi, da se u toj stvari na Lejeana oslanjati nevalja, akoprem nećemo nijekati, da može ovdje imati više Osmanlija, nego jih je naveo

Digitized by Google

Šafařik. I tako, kao Lejean biti će posrnuo i gdjekoji drugi i to ne samo glede Osmanlija, već i glede drugih plemena. Bugarska je naselbina medju Turci Kiš Derbend u maloj Aziji.

Gradovi po bugarskoj zemlji naseljeni su ponajviše tudjinci, Nebugari. Ti su se tudjinci po ovih središtih pučanstva sakupili i zavladali po prilici tako, kako u mnogih slovjenskih gradovih u Austriji Niemci ili Talijani. Medju timi tudjinci, što su se urinuli u bugarske gradove, jesu najvažniji Turci (Osmanlije). Budući da jesu ili da mogu gradovi važnimi postati u pogledu narodnosti, zato ćemo o nekojih znatnijih gradovih bugarske zemlje navesti, u kakovu se razmjerju u njih nalaze Turci i Bugari.

Bugari su se po gradovih održali u nutrnjoj zemlji; u onih gradovih pako, što se nalaze blizu granice ili upravo na granici bugarske zemlje, nadjačali su jih i manje više iztisnuli tudjinci Osmanlije ili Grci, Židovi, Jermeni i drugi. Tako su Bugari slabo zastupani u podunavskih većih gradovih; u Rušćuku n. pr. ima medju 30.000 stanovnika samo 7000 Bugara, ostali su Turci, Rumunji, Grci i Židovi; Vidin ima 25.000 st., većinom Turaka. Niš, na polak srbski grad, ima (po Hahnu) 1000 turskih a 1500 kršćanskih kuća, 12—13.000 st.; u Prokoplju (s 4—5000 st.) nadvisuju muhamedanski Šćipetari kršćane; oni imaju 500, ovi 300 kuća; protivno je to u Leskovcu, gdje imade do 15.000 ljudi a 2400 kršćanskih i 500 turskih kuća. U Vranji (8000 st.) jesu kršćani u većini, u Skoplju (20.000 st.) u manjini, budući da jih ima ovdje tek 7000, s čim se medjutim Brachelli (Wappaeus: Handbuch der Geographie und Statistik), držeći se Ami Boućа, neslaže; on piše, da ima posljednji grad do 12.000 stanovnika, i to većinom Bugara, onda nešto Srbalja i Cincara. Pučanstvo Bitelja-grada jest po popisu g. 1838, koga navodi dr. Müller, jako mješovito; tu ima Turaka, Šćipetara, Grka, Cincara, Židova, Cigana i Slovjena-Bugara, sviju ukupno 33.000, medju kojimi do 15.000 Slovjena, i to 9000 kršćanskih i do 6000 muhamedanskih. U Solunu (60—70.000 st.) ima Turaka, Židova (20.000!) i Grka više, nego Bugara, kojih Brachelli niti napomenuti nije hotio! — U Filipolje (Ploudin s 90.000 st.) diele se Bugari, Grci, Turci i Jermeni. U Varni (do 20.000 st.) jesu Turci u većini isto tako i u Slivnu; Šumen (do 60.000 st.) i Razgrad (15.000 st.) valja smatrati za turske gradove, većinom bugarski pako jesu gradovi: Triadica ili Sredec (Sofia do 50.000 st.), Trnovo (12.000 st.), Pazarčik (do 10.000 st.) na Marici, a posve bugarski jesu gradovi: Gabrova, Sladia, Kotel (Kazan na Staroj-planini) i nekoliko drugih pomanjih gradova.

Izvan gradova i iztočne Bugarske naselili su Turci po Lejeanu znatne predjele bugarske zemlje, kao što uz Jantru-rieku, oko Lovca-grada, uz gornju Tundju, izpod Stare Zagore (Eski-Sagre), oko Čirpana, lapac na srednjem Jopsuju, pa opet na gornjem oko Teke-a pod Starom-planinom, onda neki prostor na jugu od Lidjana, okolicu Ihtimansku, prediel na zapadu od Tatar-Pazarčika ili Crnegore. Osobito mnogo jih imade na Rodopi-planini od Čepine do Bulabana, zatim živu na nekojih krajevih uz Mesto-rieku i na uzkom lapcu, što ide od Foine prema jugu čak za Demirdjik; onda na sjeveru od Kerademirlera, oko Kašikavaka, na priličnom ciepcu od Kurućesmea do Hirmanlia na Marici, napokon na pomanjem prostoru na drugom (lievom) briegu Marice. Ostale turske naselbine, što jih još medju Bugari imade, jesu malene i neznatne.

Sada nam još valja napomenuti Dobruču. Mi smo ju oddielili od ostale Bugarske zato, što su veću njezinu čest zauzela tudja plemena; ondje bo sačinjavaju veliku većinu žiteljstva turski Nogajci, kojih broji Jonesco 33.000, i Rumunji (v. str. 331.). Osim ovih imade u Dobruči Turaka, Rusa i uz gjurgjevski rukavac Dunava istih Niemaca. Bugari prebivaju osobito

Digitized by Google

kraj Rasinskoga jezera i uzduž mora počam od Tartar-Rimnika pa malo ne do Babadaga; izvan toga se nalaze takodjer na nekih mjestih u nutarnjoj zemlji i to ponajviše medju Nogajci. Glede Dobruče odstupa Lejean bitno od Šafařika; ovaj je doduše napomenuo, da živi u Dobruči množina Turaka, ali je opet zemlju u obće označio kao bugarsku. Mi se ovdje držimo Lejeana tim više, što znademo, da se je baš u ovoj zemlji, gdje je već prije bilo prilično Nebugaka, poslije iztočnoga rata koješta promienilo i to na štetu slovjenskoga življa; poznato je najme, kako su poslije onoga rata Nogajci morali ostaviti Rusku (Krim) i kako su se mnogi od njih spustili uz svoje suplemenike u Dobruči.

Bugara imade i u Ugarskoj i to u Bešenovu i Vingi, nedaleko od Temišgrada. Czoernig jih navodi 23.200. Ti su Bugari katolici a ostavili su domovinu svoju već g. 1391 zato, da se otmu mnogomu napadanju, što su ga morali u svojoj postojbini podnašati. Bilo jih je takodjer u Sedmogradskoj 830, ali ti su, buduć preslabi da se uzdrže, izgubiv svoju narodnost, primili tudju.

Hrvati i Srbi.

Hrvati i Srbi dodjoše po Konstantinu Bagrenorodjenom sa sjevera iz zemlje, koja je ležala za Tatrami. Kada su se oni izselili na jug, to se točno opredieliti neda, ali je vjerojatno, da su oni već u petom ili šestom vieku ostavili svoju pradomovinu i s drugimi slovjenskimi plemeni zaputili se prema Dunavu i Savi. Ovdje su oni morali ujedno s ostalom braćom neko vrieme nositi jaram obarski, dok nije Obrom stala padati sila i dok nije napokon Slovjenom pošlo za rukom, otresti se obarskoga jarma. Sada se Slovjeni pojaviše u Panoniji, neki podjoše u prvoj polovici VII. vieka u Illyrik, te se ondje naseliše i to ne kao prijatelji rimski nego kao neprijatelji. Zauzeli su Hrvati i Srbi zemlje medju Istarskimi gorami, Savinom, Dravom, Dunavom, Moravom, Toplicom, Drinom i jadranskim morem. Tè stvari je iztražio i liepo razjasnio učeni dr. Rački u „Odlomcih iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastije“ i prošle godine u prvom svezku „Književnika“.

Hrvati osnovaše dvie države, dalmatinsku i posavsku Hrvatsku. S početka pokoravahu se Grkom, kasnije Frankom; a pošto su se za Mojslava od franačkoga jarma bili oslobodili, počeše se tući s Mletčani. U to vrieme bijaše Hrvatska na vrhuncu svoje moći i slave za Držislava i njegovih nasljednika, imenito za Petra Krešimira IV. Velikoga 1050 do 1073. Odmah poslije ovoga počela je država padati s domaćih nemira i borba i pošto je sa Stjepanom II. umro zadnji Držislavović, morala se je ona za Ladislava i Kolomana osloniti na silniju državu, koju su Ugri na Dunavu utemeljili bili. Odsele je Hrvatska dielila sudbinu Ugarske, koja je dalmatinsko primorje morala ustupiti Mletčanom, a druge neke hrvatske predjele ostaviti pod turskim jarmom.

Srbi se popeše do političke važnosti istom onda, kad je Hrvatska već propadala, a tući se morahu za svoju slobodu sada s Bugari, imenito sa Simeonom, sada s Grci, dok jim nije nastalo ljepše doba za Stjepana Nemanje († 1200). Izmedju njegovih nasljednika bijaše najslavniji car Stjepan Dušan Silni (1336—56), koji je Macedoniju i Thesaliju osvojio, Bugarsku podjarmio i Grkom velike jade zadao. Nu po njegovoj smrti oslabi Srbska i hrabri Lazar, koji se je sa svojimi susjedi širećoj se turskoj sili upro, pogibe na Kosovu-polju (15. Lipnja 1389). Od sada je imala Srbska svoje despote, koji su Turkom danak plaćali i vojsku davali, dok nije ona oko

Digitized by Google

polovice XV. vieka postala pravom turskom pokrajinom. Pred turskim jarmom bježahu Srbi ili na Crnu goru, gdje se je uzčuvao zametak buduće slobode, ili u bližnju Ugarsku, kamo je već g. 1481. prešlo oko 50.000 Srba. Kako su se oni za Leopolda I., pa onda 1740. u Austriju selili, navedosmo gore više. Poslije Srbske padoše i ostale zemlje nekadašnjega srbskoga carstva pod tursko gospodstvo, a poimence Bosna, koja je naginjala sada k Ugarskoj sada k Srbskoj i koju je napokon Tvrdko, odtrgnuv ju 1376 od Srbske posebnom kraljevinom učinio. Izmedju ovih zemalja izvojevala si je u novije vrieme jedino zemlja medju Drinom i Timokom, medju Savom i Dunavom na sjeveru, Lepencem-planinom i Jablanicom potokom na jugu slobodu, ali ne do kraja, pod imenom „Srbske kneževine".

Zemlja Hrvata i Srba čini sjeverozapadnu stranu Turske i obsiže prostor medju Unom, Savom, Dunavom i medju dalmatinskim primorjem, skadarskim jezerom, gornjim Limom, srednjim Ibrom i Jastrebcem-planinom, to jest prostor, na kojem se razlažu zemlje Bosna, Hercegovina, Crna gora, malen dio Stare Srbije i sadašnja srbska kneževina. Na tom prostoru prebiva narod hrvatski i srbski sam, jerbo ono, što se je kasnije u te zemlje od tudjih živalja urinulo, izčezava skoro sasvim naprama slovjenskomu življu, samo Rumunji u srbskoj kneževini sačinjavaju znatniji dio pučanstva ote zemlje. Što se dakle toga tiče, to su Hrvati i Srbi mnogo sretniji od Bugara, medju kojimi se je na više mjesta prilično tudjinaca naselilo. Kao što ondje na bugarskoj zemlji, nastoji turska vlada baš u najnovije vrieme, da čim više tudjega življa i ovdje naseli te tako i ove Slovjene razstavi. Tako je ona naselila Tatara na Drini medju Srbijom i Bosnom, tako na sjeveru Bosne uz Savu, dakle osobito ondje, gdje se siromašna raja sastaje sa suplemenici, kojih se odnošaji bitno od njezinih razlikuju. Do toga medjutim, što u Bugarskoj nalazimo, stvar ovdje nije doprla.

Broj Hrvata i Srba nije baš làhko opredieliti, jerbo neimamo točnih podataka o Bosni, Hercegovini, sjevernoj Arbanaskoj i Staroj Srbiji, nu opet nije to tako težko, kao što kod Bugara, jerbo znamo podobro za broj žitelja u srbskoj kneževini i u Crnoj gori.

J. P. Šafařik navodi za Bosnu, Hercegovinu, Arbanasku i Staru Srbiju 1,552.000 Srba. Ako od ovih odbijemo 900.000 za Bosnu (prema popisu za Omer-paše god. 1851—2 obavljenomu) i 254.000, što pruski konzul Blau za Hercegovinu podaje*), tako dobijemo za Staru Srbiju i Arbanasku 398.000, što nam se svakako čini preveć naprama Hahnovim, Ami Boué-ovim, i imenito Hilferdingovim**) iztraživanjem. Za Crnu goru uzimlje Lejean 120.000, a u „Jihoslovanih" uzet je broj 124.000; Šafařikovih 100.000 biti će za sada svakako premalo.***) Po popisu službenom od godine 1863 ima Crna gora 196.238 duša (Orlić, Cetinje 1865, str. 75). Za srbsku kneževinu ima Kolb u svom djelu: „Handbuch der vergleichenden Statistik", Leipzig 1859, i to za god. 1861. 955.000, što se prilično slaže sa Šafařikovim brojem od 950.000, razlikujući se bitno od Lejeanovih 885.000. U izvješću srbske vlade 1863 razglašenom nalazimo, da je godine 1859., kada se je puk zadnji put popisivao, bilo u kneževini 936.000 Srba.

---

*) Karlo Sax navodi u „Mittheilungen der kk. geographischen Gesellschaft" 1863. str. 95. za Bosnu 850.000, a za Hercegovinu 250.000 stanovnika.

**) Mi držimo, da ovdje (u Staroj Srbiji i Arbanaskoj) neima niti 200.000 više Srba.

***) Melnytzky, c. k. kapetan pako navadja (u „Oesterr. Revue" 1863, 6. sv., str. 329.) oko 150.000 st.

Digitized by Google

Po tom bi bilo Hrvata i Srba u Turskoj:

u Bosni	900.000
u Hercegovini . . .	254.000
u Staroj Srbiji i Arbanaskoj . .	398.000
u Crnoj gori . . .	196.000
u srbskoj kneževini .	955.000
ukupno .	2,703.000.

Lejean je svakako jako promašio, kad je za sve uzeo broj 1,660.000.

U navedenom broju Hrvata i Srba nismo napose napomenuli onih Srba, što živu u Bugarskoj, a to zato ne, što nismo ni od broja Srbalja, u srbskoj kneževini prebivajućih, odbili broja Bugara, desećih se u toj kneževini. Šafařikov broj 398.000 zadržali smo za Staru Srbiju i sjevernu Arbanasku zato, što za te zemlje neimamo nikakovih vjerodostojnih podataka i što uzimljemo ovamo i Srbe blizu Ohride i oko Prespe naseljene.

Izvan Turske stanuje hrvatski i srbski narod po Austriji u većoj česti Istre, u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, vojničkoj Krajini, pa onda u velikih predielih i naselbinah u Ugarskoj, u dolnjoj Austriji i u Moravskoj; zatim u Ruskoj, gdje bi po Šafařiku još imalo 100.000 Srba, a po Schnitzleru (L'empire des Tsars, Paris et Strassbourg 1862, 2. d.) samo još 1400, što se tako razjasniti može, što su Srblji već preko 100 god. medju ruskim narodom, srodnim jim jezikom i vjerom, pa su se većinom ostavili svoje narodnosti i primili rusku.

Svih Hrvata i Srba imade:

	po Šafařiku		po Czoernigu i inih
u Austriji	3,395.000	—	2,778.111
u Turskoj, Srbiji i Crnoj gori . .	2,600.000	—	2,703.000
u Ruskoj	100.000	—	1.400
ukupno . .	6,095.000	—	5,482.511.

Osim toga živu Srbi takodjer u Vlaškoj, gdje je više njih na svojih dobrih naselio Miloš Obrenović, nu koliko jih baš ondje imade, toga nije moći opredieliti.

Hrvati i Srbi u Turskoj imaju za susjede skoro svagdje braću svoju ili suptemenike, samo sjevero-istok i jug čine iznimku od toga.

Na istoku graniči Srbin sa srodnim Bugarinom uz medju, koju smo gore naznačili. Na sjeveru je Hrvat i Srb tako sretan, pa medjaši s braćom si malo ne uz cielu dužinu turske granice, uz Dunav, Savu i Unu, a samo na sjeveroistoku ima s one strane Dunava susjeda Rumunja, koji se je takodjer u istoj srbskoj kneževini spustio i znatan joj dio zauzeo. Sada stanuje on u Srbskoj na velikoj česti prostora medju Moravom, Dunavom i Timokom u okružjih Smederevskom, gdje mu je medjutim broj još malen, onda u Požarevačkom, gdje bi jih po Lejeanovih riečih, nu ne po njegovoj mapi imalo najviše biti, zatim u čuprijskom okružju, na Crnoj-rieci i u Krajini. Ove Rumunje u Srbskoj napominje i Šafařik, samo neveli, da bi jih toliko bilo, on je takodjer na svojoj mapi samo neki ciepac zemlje označio kao rumunjski. Lejean podaje za Rumunje u Srbiji i to za god. 1857. broj 104.343, a Kolb u svom »Handbuch« etc. za god. 1861. ćak 120.000, službeno izvješće od g. 1863. pako za g. 1859. do 123.000. Rumunji dakle sačinjavaju znatan i važan dio pučanstva u Srbiji a važnost je njihova tim veća, što stoje oni u savezu sa svojom braćom s one strane Dunava i što se na nju osloniti mogu.

Rekosmo, da su Hrvati i Srbi sretni, što imaju na sjeveru susjeda

Digitized by Google

brata, nu opaziti valja, da mu tu sreću bitno krati vojnička Krajina. Krajina, ne samo što sama za ostalimi austrijskimi zemljami zaostaje, ona prieči takodjer, da joj posestrime zemlje nemogu napredovati, kako treba i da naprednija nemože blagotvorno djelovati na zaostalu si posestrimu.

Na zapadu dotiču se Hrvati i Srbi opet svoje braće preko turske granice, a proteže se i na zapad jedan dio jadne vojničke Krajine.

Na jugu graniči ovdješnji Slovjenin s tudjim mu šćipetarskim življem; Slovjensku je granicu na ovoj strani težko opredieliti već poradi toga, što neima prirodne granice medju jednim i drugim življem i što imade više pograničnih prediela, kojih je pučanstvo mješovito, sastojeće od Slovjena i Šćipetara, i napokon radi toga, što se viesti o tih predielih više puta neslažu i što su podatci, kojih inače prilično imademo, glede nekojih strana još uviek manjkavi. Mi smo gore na str. 342. označili granicu, do koje stanuju sami Slovjeni, nu ondje smo granicu slovjensku označili samo po prilici i zato nam sada valja izpitati, gdje zalazi granica medju tudji živalj pa onda u kojih je predielih pučanstvo mješovito.

Medja čisto slovjenske zemlje ide od Zagradja (Spizze) uz crnogorsku granicu do skadarskoga jezera, onda Moračom i niže Podgorice k crnogorskoj granici, gdje ulazi polukrugom u istu Crnu goru, izostavlja Frundinu, Zatriebac i Koče te se opet hvata crnogorske granice do iznad Vasojevića, a zatim prelazi Taru i Lim, ide donekle iztočno, onda u uzkom polukrugu uz Jablanicu i Uvac-rieku oko Naboja, Suvodola i Ogrla izpod Sjenice. Ovdje su se dakle Šćipetari već daleko urinuli medju Crnugoru i Srbiju te prodiru sve dalje u Bosnu. Narodopisna granica se dalje vije niže Novoga pazara oko šćipetarskoga Glogovika, onda Delimedje, silazi k Makvirieci, zatim ide skoro ravno k srednjem Ibru a s one strane te rieke prama sjevero-iztoku, na to prama sjevero-zapadu, poslije toga oko Hilbara preko Toplice, kojoj ostaje na desnoj strani skoro do Rakovićke-rieke (pritoka Toplice), po tom prestupa tu rieku, uzilazi k srbskoj granici, te se ove drži sve do bugarske Morave. Ova se granica slaže s Lejeanovom izuzam jedino granicu na gornjoj Toplici.

Mješovito od Hrvata i Srba i Šćipetara sastojeće pučanstvo imaju sliedeće zemlje:

I. Predieli Crnoj gori na jugu i na istoku ležeći, najme a. prediel medju jadranskim morem, Zagradjem, crnogorskom granicom, skadarskim jezerom i crtom, koja niže crnogorske granice ide od napomenutoga jezera, jugozapadno oko Zalieva k jadranskomu moru. Ovdje je Bar (Antivari) s 3500 Hrvata i Srba i 400 katoličkih Šćipetara (Ami Boué, II. sv. str. 173). Šafařik krivo proteže slovjensku granicu sve do Bojane, Skadra i do iztočnoga briega skadarskoga jezera, jerbo je Sulika blizu Bojane i po A. Boué-u i po Lejeanu srbski otok; isto tako drže Slovjeni samo briegove oko sjevero-zapadnoga kraja skadarskoga jezera, a sve ostale briegove toga jezera posvojili su Šćipetari. U Skadru ima još Slovjena, ali jako malo; Hahn je ondje našao samo 100 slovjenskih kuća, a 900 kuća katoličkih i 3000 kuća muhamedanskih Šćipetara.

b. Prediel uz Moraču od skadarskoga jezera do Podgorice. Mješovito je pučanstvo od Morače do preko Plavnice nad skadarskim jezerom.

c. Prediel medju crnogorskom granicom i crtom, potegnutom iztočno ka Gusinju i Plavi, a odavle na iztočnoj strani Lima prama sjeveru ka granici čiste hrvatsko-srbske zemlje, Bielopolju na sjevero-iztoku.

II. Predieli gornjega Ibra, Bieloga Drina, Drenice, Sitnice i gornje bugarske Morave, oko koje sjede Bugari i Šćipetari (Metoja i Kosovo-polje s okoliši).

Digitized by Google

Granica ide okolo Peći (Ipeka) donekle niz rieku Drin, odstupa onda od nje te ju obilazi polukrugom, koji se završuje blizu utoka Dečanske Bistrice u Drin. Odtuda se proteže zapadno, obilazi Gusk, Djakovi na sjeverozap., prelazi gore, što se dižu Metoji na zapadu, te se vraća okolo Zuba opet k Bielomu Drinu, koga se donekle drži. Poslije toga obilazi granica Prizren na jugu, te se vuče uzduž Šare-planine prema Neredinki, prevaljuje ovu i Sitnicu-rieku, pa ide, izostaviv Miraš preko gornje Morave, onda preko Letnice na desnoj strani Morave do ušća Krive-rieke. Uz ovu rieku (Hodonovci na desnoj strani jesu mješovit otok) uzilazi do Modroga - potoka, a odavle ide sjeverozapadnim smierom više Prištine k Labu-rieci, koju nad Babinimmostom prevaljuje. Zatim se proteže prama sjeveru medju Sitnicom i Labom, obilazi na istoku Vučitrn i Mitrovicu, stiže izpod Boljetina Ibar-rieku, prestupa ju te ide pravcem jugo-zapadnim opet k njoj te ju sliedi natrag do utoka Sitnice, onda se donekle drži te rieke a ostaviv ju proteže se jugozap. k Dranici-rieci, koje se opet donekle drži a ostaviv ju ide sjevero-iztočno niže Ibra k Makvi-rieci, koju nad Rožajem prelazi. Odanle ide oko Rožaja, te se proteže jugoiztočnim, a onda jugozapadnim pravcem opet nad Peć.

Iz toga se vidi, da je Lejean granicu ovdješnjih Srba prilično točno označio, samo što on Rožaj još Šćipetarom dopituje, dočim je to mjesto po Ami Boué-u (str. 149.) mješovito tako, da previsuju Šćipetari Srbe. Lejean je protegnuo bugarsku granicu preko iztočnoga kraja Šare-planine i preko Neredimlja na Neredimki, a Šćipetare u Staroj Srbiji s onimi u Arbanaskoj stavio u savez preko gornje Morave izza Morave-grada (Gilana) i preko gornje Sitnice. Hahn obara to skoro sasvim; o njegovoj granici čisto bugarske zemlje govorili smo na str. 331., a što se napomenutoga saveza tiče, obstojao bi taj po njem niže preko Karadaga (Crne gore), Kačanika (Lepenca) i Šareplanine (v. str. 333.). Lejean je ovdje naznačio tri čisto srbska otoka. Mi moramo priznati, da su ovdašnji Srbi već sa svih strana obkoljeni šćipetarskimi selišti, ali moramo žalibože i to izreći, da iztraživanja svih znatnijih putnika, A. Boué-a, Hahna i Hilferdinga dokazuju, da tu neima nijednoga povećega prostora, gdje bi sjedili sami Slovjeni, nego da je već sve šćipetarskimi selišti prepleteno: tako navodi Hahn medju srbskimi i šćipetarska sela uz Sitnicu sve do pod Vučitrn, dakle baš ondje, gdje bi po Lejeanu najviše čistih Srba bilo. To, što Hahn na str. 36. veli, da drže ravnicu Sitnice-rieke sve do Novoga Pazara po svoj prilici (!!) sami Srbi, nesmeta nas nimalo, jerbo on sam na str. 80 opet kaže, da su sela navedene ravnice oko ušća Laba-rieke ponajviše šćipetarska, i jerbo se to u bitnosti slaže s onim, što drugi putnici, A. Boué i Hilferding o pučanstvu tih strana pišu. Sva ta razmatranja prinudila su nas, te smo upitne prediele označili ne kao tri, već kao jedan i to kao mješovit, a ne kao čisto srbski otok, što po našem uvjerenju nikako nije.

Žao nam je, što smo tim porušili mnienje onih, koji su Staru Srbiju držali još za čisto slovjensku zemlju; ona to više nije; bila bi dakle samo puka i griešna obsjena, prisvajati si nešto, što su tudjinci s velike strane već osvojili. Glede te zemlje ostarili su dakle podatci Šafařikovi i isto je tako krivo ono, što stoji na str. 6. u Jihoslovanih, gdje spisatelj pristaje uz Šafařika, pa se još pozivlje na razprave najnovijih putnika u Staroj Srbiji, na Hilferdinga („Bosna, Hercegovina i Staraja Serbija“, Petrograd 1859) i poznatoga albanistu Hahna (Reise etc.), koji putnici njegova mnienja baš nikako ne podupiru.

Najnepovoljnije za nas viesti o ovdašnjem pučanstvu iznesao je na vidjelo baš Slovjenin Hilferding, o kom si nemožemo misliti, da je svomu

Digitized by Google

plemenu na štetu pisao. On navodi jako malo srbskih, a mnogo šćipetarskih sela, Srbi su mu skoro svagdje u manjini; tako broji (str. 216.) u Podrinu 3000 šćipetarskih muhamedanskih a samo 300 pravoslavnih srbskih kuća; tako u Streckoj župi 2000 šćipetarskih a 300 srbskih kuća; Podgor (na istoj strani) veli, da ima 1000 šćipetarskih muhamedanskih, 20 šćip. katoličkih i oko 300 pravoslavnih kuća. Od Djakovice do Prizrena, piše na str. 202., da su sami Šćipetari. On je našao takodjer čisto šćipetarska sela na Kosovu-polju i na str. 294. još napominje, kako je on Šćipetara nagovorio srbski, ali taj da nije znao ni slovca, i to bijaše, veli, na samu Kosovu-polju! Na str. 305—6. navodi sela Pope i Džonlie (izpod Sjenice) kao čisto šćipetarsko-muhamedanska i o zadnjem dodaje, da su se Šćipetari ondje istom naselili. Što se njegovih podataka glede gradova tiče, vidi dolje niže. Kako Hilferding o širenju Šćipetara i islama prama Bosni i Srbiji misli, pokazuje ono, što veli na str. 178. U XVIII. vieku susreli su se slovjenski Muhamedanci, porodjeni u Bosni aristokratičkim duhom i željom, da si sačuvaju svoje privilegije i prediele oko Sienice i Novoga-pazara sa šćipetarskimi Muhamedanci, porodjenimi željom, da uzdrže pravo na neobuzdanu slobodu, na vojnički zanat i ciela zapadna strana europejske Turske, od Bihaća i Tuzle do Janine pokrila se je neprobitnom masom domaćih Muhamedanaca. Eto, ako se nevaram, same vjerne „garancije", što ju ima tursko gospodstvo u Europi! — Ondje, gdje su pravoslavni Srbi ostali bez primjese muhamedanske, uzdržali su se Srbi. Karagjorgje prodre do Višegrada i do Novoga Pazara, no dalje nije mogao, jerbo su ga u Bosni ustavili Srbi Muhamedanci, a u Staroj Srbiji Šćipetari. Ne Osmanlije, nego Bošnjaci i Šćipetari učiniše oslobodjenje srbske kneževine toli težkim i krvnim. Što bi bilo, da je Arsenij Crnojević ostao u svojoj staroj patrijarhiji i da nije izveo pravoslavnoga naroda iz Stare Srbije! Zastava Karagjorgja bila bi se onda razvila u Prištini, u Prizrenu i u Sjenici, on bi bio ruku podao Crnoj-gori, Muhamedanci bosanski bili bi se tako porazili, kako su se porazili muhamedanski žitelji u gradovih srbske kneževine, i Srbija nebi bila sada malena kneževina, već bi ona bila kraljevina. Eto (ako smijem uzimati, što bi se dogodilo bilo — — —) posljedica čina, što ga je izveo pećki patrijarh 1690. godine!

Ovdje napominjemo s osobitim priznanjem, kako su točne dotične viesti Jukićeve, što su priobćene u III. svezku „Bosanskoga prijatelja", tiskanoga troškom Matice ilirske u Zagrebu 1861. Jukić ovdje pripovieda, da se je g. 1853. u Dubrovniku upoznao s jednim trgovcem hristjaninom, i da je od njega mnogo naučio o stanju upitnih mjesta i stanovnika — (kojih baš, toga točnije nekaže,) — te tako da je mogao popraviti inostranih zemljopisaca tolike pogrješke i neizvjestnosti. I Jukić piše (str. 23.): „U Metoji (Metohiji) ima danas više Šćipetara (Arnauta) nego Srba, premda je ono bila čest srbskoga carstva, s kraljevskom stolicom i patrijarhom srbskim od Dušana utemeljena!" Zato, što je on podosta vjerodostojan, navesti ćemo sada govoreći o ovdašnjih gradovih uz viesti ostalih spisatelja i njegove podatke.

Eto narodopisnoga priegleda znatnijih u tih stranah mjesta i gradova:

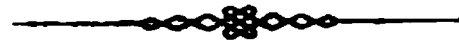
Digitized by Google

Grad (varoš)	Pisac	Stanovnici: Slovjeni	Stanovnici: Šćipetari	Stanovnici: Druga plemena	Ukupni broj i druge opaske
Novi Pazar	Ami Boué	u obće slovj. grad	malo Šćipetara	—	—
	Hilferding	—	—	—	12000 stanovnika
	Jukić	—	—	—	Do 20000 stanovnika
	Brac helli (Wappaeus)	—	—	—	„ 15000 „
Mitrovica	Brachelli	—	—	—	„ 1000 „
Vučitrn	Jukić	jako malo	gotovo sami muh. Šćipetari	—	„ 8000 „ (?)
Priština	A. Boué	jedan dio	jedan dio	—	7—9000 „
	Hilferding	—	—	—	1500 kuća, od kojih 1200 muhamed. (od česti slovjenskih) i 300 pravoslavnih
	Jukić	trećina po prilici	dvie trećine	Nešto Cincara	Do 12000 stanovnika
	Brachelli	jedan dio	jedan dio	„ Turaka	„ 10000 „
Novo Brdo	A. Boué	—	svi!	—	—
	Hahn	1 kršćanska kuća	—	15 turskih (osm.) kuća	—
Morava (Gilan)	A. Boué	—	mnogo	—	—
	Hahn	jedan dio	—	jedan dio Osmanlija	—
Prizren	Dr. Müller	1800	2150 Katolika 4000 Muham.	2000 Crnaca, 600 Cigana i jako malo pravih Turaka	A. Boué dvoji, da ima toliko Slovjena
	Hilferdi ng	—	—	—	3000 mnham., većinom šćipet. kuća, 100 katol. šćipet. a 900 pravosl., s veće strane srbskih, onda cincars., bug. i grčkih kuća. Žitelja mužkih oko 12.000.
	Jukić	—	—	—	Do 12.000 st., od kojih je veći dio grčkoga zakona.
	Brachelli	mnogo pravoslav.	„jedan dio kat. i muh.	Nešto Cincara, Turaka i Cigana	Preko 26.000 st.
Djakova	Hahn	—	—	—	25.000 st. i to 20.000 muh., 4,200 pravosl. i 800 katoličkih
	Hilferding	60 pravoslavnih slovj. kuća	3500 muhamed. 60 kršćan.	—	„Šćipetarski grad“.
	Jukić	—	—	—	Do 20.000 st., od kojih 2300 pravosl., 450 kat., ostali su „ljuti“ muh. Šćipetari.
	Brachelli	jedan dio	1 dio (muh. i kat.)	—	Preko 8000 stanovnika
Peć (Ipek)	A. Boué	veći dio	100 obitelji (po dr. Mülleru	62 obitelji turske 28 obit. cinc. (po dr. Mülleru)	7—8000 stanovnika
	Hilferding	800 kuća	4000 (?) kuća	—	„I Srblji znaju većinom šćipetarski.“
	Brachelli	preko 8000 pravoslavnih	—	—	—

Digitized by Google

Ti podatci pokazuju, kako se jako razlikuju viesti pojedinih pisaca i kako je težko kadkada pravo pronaći; iz njih se može takodjer razaznati, kako su Šćipetari silni i po istih gradovih.

Srblji stanuju u pojedinih naselbinah medju Bugari i Šćipetari oko Prespe i Ohride, onda u Arbanaskoj Beratu-gradu na zapadu u Novom-selu, Roskovici i Drenovici, zatim u Najićevu na Ržanu-rieci i napokon na ušću te rieke.

Slovjensko jezikoslovje.

Kratak historičko-filologički nacrt.

II.

C. Humaniste i filolozi u obće; novo nastojanje u XVIII. vieku: Leibnic, Katarina II., Adelung; filologija slovjenska, veliko kulturno-historičko pitanje slovjensko i njegov napredak: Durich, Dobrovski, Schlözer, Kalajdovič, Vostokov, Kopitar.

Ona gramatika i etimologija, koju smo u prvom članku spomenuli i u kratko nacrtali, bijaše samo sredstvo, što je vodilo k inomu, izvan svojih granica iztaknutomu cilju (str. 85). Rekosmo, da se je teorija jednoga i drugoga predmeta zametnula istom pod kasnu jesen duševnoga života grčkoga u Aleksandriji, uz čitanje i tumačenje divnih proizvoda duha grčkoga, kao što su pjesme Homerove, tragedije Sofoklove, komedije Aristofanove itd., koje su epigoni pomno skupljali i čuvali u velikih knjižnicah aleksandrinskih. Da se oni proizvodi dobro razumiju, da se valjano ociene njihove vrline, o tom nastojahu učenjaci aleksandrinski i rimski. Jalova pako vremena, koja su sliedila nakon njih, zadovoljiše se pukim preradjivanjem već gotovih stvari: Bizancija nemogaše veće niti Aleksandrijom i Rimom pružene joj hrane s nasladom uživati. Što je starodavna čilost duha grčkoga proizvela, što je Aleksandrija umnim i učenim tumačenjem propratila: mlitavost bizantinska neimadjaše za to pravoga smisla, niti dovoljno snage duševne; književnici ove potonje dobe ograničiše skoro sav trud svoj na pokraćivanje i izvadjivanje nesuvislih bilježaka iz bogate riznice starogrčkoga te aleksandrinsko-rimskoga znanja i umjenja.

Medju najslavnije aleksandrinske filologe spadaju: Zenodot, njegov slavni učenik Aristofan, i još slavniji učenik ovoga, veleumni kritik staroga vieka, Aristarch; življahu u 3. i 2. stoljeću prije Isusa. S aleksandrinskom školom stajaše glede nekojih načela tumačenja u oprjeci škola pergamska (Krates Mallotes). — U carstvu rim. spomena je vriedan Dionisij Halikanarski pod Augustom, Apolonij δύσκολος u 2. st. p. Is., njegov sin Elij Herodian, egipćanin Julio Polux

Digitized by Google

sa svojim rječnikom ‚onomastikon' grčkih starina, bitinjanin Phrynich itd. U rimskoj filologiji zauzima prvo mjesto M. Terencij Varo u doba Cezarovo, πολυγραφώτατος, sa znamenitim djelom ‚de lingua latina', uza nj učeni Verij Flacco, od kojega je nešto preostalo iz druge (Festo) i treće ruke (Paulo Diakon); zanimive su ‚atičke noći' Aula Gelija iz dobe Antoninske; kao dialektolog važan je Nonij Marcel itd.

Da kolikoća pisanih knjiga odlučuje vrstnoću književnosti, to bi revna radinost književna dobe bizantinske spadala medju najsjajnije viekove književnoga života: toliko se je i tolikom neutrudjenošću pisalo te prepisivalo. Kao da je sudjeno bilo, da si bizantizam barem jednu zaslugu steče za napredak čovječanski. Iz 9. stoljeća ima nekoliko važnih djela, koja dobro označuju karakter vremena: to je Focijev ‚myriobiblon', Svidin rječnik i ‚etimologikon veliki'; u 11. stoljeću piša carica Evdokija ‚ljubičice', kompilaciju antikvarnoga i filologičkoga sadržaja; u 12. stol. znamenita su imena Zonara, Evstatij (komentar k Iliadi), i braća Tzetze itd. Na koliko se u takovih kompilacijah nalazi tumačenje Klasika, zovu se ovi spisi ‚scholia', a spisatelji jednom riečju ‚scholiasti'.

Ipak su i ove krupice grčko-rimske mudrosti kao malen kvasac po drugi put nakvasile evropejski zapad onako, kao što je jednom prije obladala obrazovanost grčka državom rimskom. Filologija u starinskom širokom znamenovanju svojega predmeta smije se ponositi slavom, da je nakon dugovječna mrtvila preporodila duševno stanje zapadne Evrope. Upliv s istoka u zapad bivaše na razne mahe, ticaše se pako najvećma Italije, koja je prva bila na dohvatu, a zatim i ostalih zemalja. Takodjer južnoga slovjenstva jednoj čestici zapade sreća, te se barem mimogredce pokoji obrazovani bjegunac bizantinski svrati u njegovu gostoljubivu kuću: to bijaše slobodni grad Dubrovnik. Doći će vrieme, da ovaj časopis potanje razloži važnost grčkih i italskih humanista za dalmatinske gradove, da dokaže uzku svezu, koja s njimi skapča prvi pojav i porod hrvatske književnosti u Dalmaciji — meni je ovdje dosta reći, da su humanisti i filolozi srednjega i novoga vieka glavnom si zadaćom smatrali tumačenje grčkih i rimskih klasika sa stilističkoga, estetičkoga, kasnije još i realnoga gledišta; da su čitanjem i nasljedovanjem klasičkih djela rimskih povratili u život zaboravljenu krasotu latinštine i sretno svladali surovost skolastičku.

I negovoreć ovdje o ranijem dodiru medju istokom i zapadom, moramo se sjetiti onih filologa, rodom Grka, koji su stranom već prije stranom poslije pada Carigradskoga obastirali naukom svojim Italiju, kano ti: Manuel Chrysoloras, prvi učitelj grčkoga jezika u Italiji nakon 700 god., i uzkrisitelj toga nauka na evropejskom zapadu, bijaše učiteljem u Fiorenci, Paviji i Mletcih († 1415); Gemistos Pletho, glasoviti platonovac, učitelj nadahnutoga prevoditelja Platonovih spisa, Marsilija Ficina, upozna prvi Italiju s Platonom, tumačeć njegovu filosofiju u Fiorenci; kardinal Bessarion Trapezunćanin, takodjer platonovac, osnovatelj Markove biblioteke u Mletcih; njihov protivnik i žestok pobornik Gjuro Trapezunćanin, zagovaraše Aristotela i predavaše s velikom slavom grčki jezik u Mletcih i Rimu; prvi grčki gramatik u strogom smislu, Teodor Gaza, bijaše učitelj u Ferari, a jednako

Digitized by Google

znameniti Konstantin Laskaris učiteljevaše u Milanu, Rimu i Napulju: Dimitrij Chalkokondylas Atinjanin dobježe na zapad iza pada Carigradskoga, te se namjesti u Perugiji, zatim o Fiorenci i Milanu.

Već od najstarijih vremena, kad se još istok sa zapadom otimao o biser dalmatinskoga mora, o Dubrovnik, stajahu stanovnici ovoga grada u obćenju sa Carigradom. Tako se pripovieda, da su si oni nekoč iz Grčke dozvali mudra čovjeka, da im uredi državu (Lucari str. 6); car bizantinski Emanuel Komnen (1143—1180) bijaše naredio, dakako s razloga političkih, da mogu mladići dubrovački na carski trošak poći u Carigrad na nauke grčke (Lucari 38). Kada su nastali turski priegoni, odlikovao se Dubrovnik tolikom uljudnošću naprama grčkim bjeguncem, da su se gdjekoje obitelji za uviek nastanile u njegovu prijaznu zakrilju; druge izpraćivali bi Dubrovčani dalje na zapad s velikom dobrohotnošću. Od najslavnijih obitelji Laskari-a, Komnena, Paleologa, Kantakuzena itd. nadje se bjegunaca u Dubrovniku: republika zaodjenu ih i obskrbi poputbinom do Italije. Učeni ljudi, kao što bijahu Andr. Iv. Laskaris, Dim. Chakokondila itd., nadjoše ovdje prijatno zatočište te podporu u novcu, odielu i hrani (Lucari 171, Append. I. 204). Ovakova blagost, ovako umiljato postupanje s nesretnici, kojemu nemožeš podmetnuti nikakvih sebičnih razloga ili obzira, pače nije ni bilo bez pogibelji, što je gradu prietila od krvnih Turaka — služi nam za dokaz, da su svakako izobraženi muževi stajali na čelu republike dubrovačke, i da je duhom mudrosti upravljana bila država, u kojoj se toliko poštovanje izkazivalo osobnoj obrazovanosti istih tudjinaca. U to vjerujemo tim radje, što je Dubrovnik s mnogo primjera 14. i 15. stol. sjajno posvjedočio, da učenih ljudi netjera od sebe, pače da mu je najveća čast, ako što slavniji i učeniji muževi sjede na učiteljskih stolicah njegova grada. Kao jedan primjer samo napominjem znamenitoga Ivana Ravenskoga u 14. i Filipa de Diversisa u 15. stoljeću.

Doskora bješe zavladala tolika ljubav prema grčkim i rimskim klasikom, da se osobito kod Talijana izvrgla upravo do nedostojna obožavanja; neko vrieme gospodovaše u njihovih knjigah jače duh poganski nego li kršćanski. Erasmo veli na nekom mjestu: ‚Isusa Krsta izpoviedamo ustima, a Jupiter optimus Maximus i Romulus jesu nam na srcu.‘!

Odatle se tumači njihovo nepravedno zanemarivanje i izključivanje predmeta kršćanskih iz nauka; nekako se zaziralo od ozbiljnosti sv. pisma! Medjutim u tom se veoma razlikuju humaniste i filolozi talijanski od njemačkih: kod Talijana čini od pomenutoga priekora jedinu skoro iznimku Lorenzo Valla; kod Niemaca bave se, počamši od Rudolfa Agrikole napried, svi poglavitiji humanisti takodjer naukom sv. pisma. Erasmo posveti trud svoj takodjer kritičkomu izdanju novozavjetnoga teksta, Reuchlin uvede prvi evrejštinu u red odabranih i više nauke dostojnih jezika.

Prieporod klasičkih nauka izhodi od trojice florentinskih gradjanskih sinova: Dante-a (1265—1321), Boccaccia (1313—1375) i Petrarke (1304—1374). ‚Ova trojica prokrčiše put naukom klasičkim, u njih se prvih probudi smisao za klasičku ljepotu i oduševljena ljubav do starih Grka i Rimljana; Dante i Petrarka čitahu samo Rimljane, Boccaccio već i Grke‘ (Raumer, Gesch. d. Paedag. I. 28). Grad Fiorenca i Rim postaše središta klasičkih nauka, slavna porodica Medici (osobito

Digitized by Google

Kosmo i Lorenzo) glavni podupiratelji; klasičkoj nauci pomože veoma mnogo ono neutrudivo skupljanje rukopisa, što je najveća njihova zasluga i pape Nikole V. Sretan slučaj pridruži tomu još i novo iznašastu umjetnost štampe.

Uz pomenutu trojicu odlikuju se u 15. stol. medju ostalimi: Ivan Ravenski, Fr. Poggio, Fr. Filelfo, Lor. Valla, Vittorino Feltre, Marsilio Ficino, Christ. Landino, Ang. Politianus, Pico Mirandola itd.

Njemački humanisti sliediše primjer talijanskih: ‚Agrikola, Reuchlin, Regimotan, Erasmo i mnogi drugi vrli Niemci dodjoše u Italiju, da se naobraze; Talijani bijahu im uzori, koje su nasljedovali.' Raumer 64. Karakteristična je ova izrjeka njihova čelovodje Agrikole: ‚ja se čvrsto nadam, da ćemo mi (Niemci) preoteti oholoj Italiji staru slave krasne rječitosti te se oprostiti sramote, kojom nas Talijani objestno biede, da smo surovi, glupi i pravi niemci. Naša Njemačka dotjerat će, nadam se, do tolika naobroženja i učenosti, da će u latinštini i sam Lacij nadkriliti'. Vatra oduševljenja doniela je ove rieči Agrikoli na usta; ista plemenita vatra, valjalo bi, da raznieti i naša srca, da njegove rieči kao naš duševni program neperimo proti neslavnoj oholiji današnje mudrosti njemačke.

Konačni plod njemačkih humanista bijaše reformacija; ona unapriedi filologiju načelom slobodna kritičkoga iztraživanja, i razširi njezin djelokrug preko granica dosadanje izključivosti. K jeziku najme latinskomu i grčkomu (dakle i filologiji latinskoj i grčkoj) pridodje osim pomenute evrejštine još nekoliko istočnih jezika: arabski, sirski, kaldejski; takove bijahu potrebe nauka bogoslovnih. Tim je načinom s jedne strane narastao broj jezikâ, koje su smatrali većega nauka vriednimi; s druge je strane gdjekojim živućim narodnim mnogo pomoglo novo spasonosno načelo prievodâ sv. pisma, kao n. pr. sjetimo se koristi njemačkoga jezika, koju ima od dr. Lutera, ili českoga jezika, koju ima od vremena husitskih, ili slovenskoga jezika, koju ima od Trubara, Bohoriča, Megisera*) itd.

Sva bijaše prilika, da će ovo uzporedno njegovanje od nekoliko jezika napokon potaknuti filologe na mnoga pitanja i iztraživanja, da će ih navesti na plodovite misli o naravi, o vriednosti i srodnosti jezika. Dok su nauci jezični ograničeni bili na sam latinski, grčki i evrejski, dosta je bilo razlučiti svete od nesvetih, klasične od istočnih; ali čim se nauk protegao na arabski, sirski, kaldejski, to bješe prvi važni korak k vrstanju jezika. Tko je najme o tih jezicih samo nešto znao, mogao je umah uvidjeti, da su si medju sobom veoma srodni, ali sasvim različiti od jezika grčkoga i latinskoga.

---

*) U ostalom već davna prije reformacije uvidiše slovjenski apoštoli, koli je nuždno načelo narodnoga bogoslužja, i u tom smislu narodne crkve; ovo najuspješnije sredstvo reformacije bješe se čvrsto ukorjenilo kod nekih Slovjena već od viekova. Što su si Niemci istom velikim crkvenim razkolom izvojevali, toga se uživahu neki od naroda slovjenskih, medju njimi i Hrvati, već od prije, ostavši svagda vjerni svojoj staroj crkvi; i da nije kasuije naš duševni život iznemogao poradi nepovoljnih vanjskih okolnosti, bio bi se mnogo očitije ukazao koristni plod ovoga načela, kojemu je po svoj prilici budućnost pričuvala veliku zadaću.

Digitized by Google

U kakovu su dakle razmjerju jedni prema drugim? Na ovo pitanje trebalo bi bilo odgovoriti razredbom, kojoj je manjkalo načelo; neimajući toga, spopade duh ljudski unaprečac i prenaglo, kao što mnogo krat biva, ovakovo pitanje: koji je bio prvi i najstariji jezik u čovjeka? ili da bolje kažem, pošto pozivajuć se na bibliju, nitko nije ni dvojio o tom, da je evrejština Adamov jezik, premda u bibliji o tom ništa neima, pitanje bijaše ovakovo: kako je iz jednoga evrejskoga jezika Adamova postala nebrojena množina današnjih narječja u svietu? kojim li se načinom mogu toliki jezici natrag svesti u jedno korito?

Ovo pitanje zada u 17. i 18. stoljeću goleme muke i jade svemu učenomu svietu, te se može zgodno uzporediti s neuspješnim naporom stare jonske filosofije, da rieši pitanje o postanku svieta: zemlje, sunca, mjeseca i zviezda; ondje su jedni odgovarali s ‚vrućim', drugi sa ‚židkim'. treći s ‚bezkonačnim' itd., ovdje jedni s ‚evrejskim', drugi s ‚grčkim', treći s ‚latinskim', četvrti s ‚holandskim', peti sa ‚švedskim' itd.!

Evo samo nekoliko primjera: Sv. Hieronym, sv. Augustin i skoro svi crkveni otci i mnogi bogoslovi drže evrejštinu za jezik Adamov; pače neki Guichard veli, da čitajući grčki jezik s protivnoga kraja (s desna na lievo) postaje evrejski! Ivan Petar Ericus u knjizi ‚anthropoglottogonia' u Mletcih 1697 drži grčki jezik najstarijim Adamovim; on zna još i to, da je prvo slovo, koje je Adam iznašao, bilo *o*, jer da se je, videći krasotu svieta, veoma začudio te uzdahnuo *o*! John Webbe u Novum spec. hist. Lond. 1669 prisvaja tu čast j. kinezkom; Iv. Goropius Becanus u Hermathene Antwerp. 1569 tvrdi, da je Adam holandski besjedio; J. Hugo drži ga za Latinjanina (ver. hist. Rom. Romae 1655); André Kempe kaže, da je bog s Adamom govorio švedski, Adam odgovarao mu danski, ali medju zmijom i Evom bila konversacija francuzka! itd. Drugi, oprezniji u tom pitanju, pošto su iz biblije znali, da je i evrejski jezik jedan od onieh pomiešanih kod gradjenja tornja babilonskoga, izrekoše mnienje, da je jezik prvoga čovjeka propao, ostaviv iza sebe u svakom današnjem nekoliko tragova (Hugo Grotius, Gerh. Vossius itd.). Da su se i nekoji umni sinovi našega naroda, zabavljajući se tim predmetom, držali jednakih načela, dokazao sam sprieda u Dolcia (str. 90).

Nu premda mi sada znamo — piše M. Müller*) — da su radnje ovieh učenjaka bile posve zaman, to bismo ipak veoma jadno mnienje imali o napredku pokoljenja čovječanskoga, da sve ozbiljne težnje i nastojanja velikih muževa prošlosti, ma oni i krivim putem pošli bili, proglasimo za ništar, za bezkoristno napastovanje čovječjega oštroumlja. Nesmijemo zaboraviti, da je upravo to, što su se znameniti muževi bezuspješno izmučili, silu doprinielo k obćenitomu uvjerenju, da je u samom problemu ležala pogrješka; tada je napokon smjeliji duh samu zadaću okrenuo te tiem riešio. Spisav knjige nad knjige, da dokažu, da valja grčki, latinski i sve druge jezike izvoditi iz evrejskoga, pošto se ni jedan od stavljenih sustava nije mogao dokazati, dodjoše napokon na pitanje: Zašto li pak treba sve jezike izvoditi upravo iz

*) Vorles. über Sprachwiss. 109.

Digitized by Google

evrejskoga? — i čim je pitanje ovako stavljeno, umah je bio i problem riešen.

Medju onimi muževi, koji su ustali pobijati smiešne hipoteze o jeziku Adamovu, zaslužuje prvo i najodličnije mjesto veleumni polihistor novijih vremena Leibnic.[1]) Kao nekoč Sokrat nasuprot jonskoj filosofiji, tako izreče sada Leibnic u filologiji veliku, odprije nepriznanu istinu, da se s valova bezkrajne pučine jezika ljudskih valja natrag vratiti k obalam i kopnu; jer mudrost nalaže, da se s poznatoga priedje na nepoznato: tko želi saznati, koji bijaše jezik Adamov,[2]) dužnost mu je upoznati se najprije s onimi jezici, koji se okolo njega još uviek govore po širokom svietu. Radeći prema tomu, pozivao bi on i molio misionare, putnike, poslanike i knezove, da mu budu na ruku pri skupljanju primjera, kakovi su jezici ovoga svieta.

Medju pozivi Leibnicovimi, koje je na sve strane svieta razaslao, najvećma će zanimati čitatelje ovoga časopisa pismo na Petra Velikoga g. 1713: ‚Ja sam svjetovao, da bi se popisali mnogobrojni, skoro sasvim nepoznati i neizpitani jezici, što se govore i živu u carstvu Vaš. Veličanstva; isto tako da bi se sastavili rječnici ili barem mali vokabulariji, da bi se u te jezike prevelo deset zapoviedi božjih, otče naš, vjeroizpoviedanje apoštolsko i drugi dielovi katekizma, ut omnis lingua laudet Dominum. To bi uveličalo slavu Vašega Veličanstva, koje tolikimi narodi gospoduje te se toli revno brine za njihov spas i savršenstvo, a ujedno bi pomoglo nam, da sravnjivanjem jezika pronadjemo izvor onieh naroda, što su iz Scitije, koja je podložena Vaš. Veličanstvu, dalje krenuli u druge zemlje; najpoglavitija pako bila bi korist, da se kršćanstvo uvede medju narode, koji onimi jezici govore‘. Ovo pismo, i negledeć na njegov krasni smjer, za nas je tim zanimivije, što je sam Leibnic držao, da to piše porieklom Slovjenin Slovjeninu. Najnoviji franc. izdavatelj[3]) Leibnicovih djela navadja za dokaz toga u 4. sv. razgovor medju Leibnicom i Petrom Vel. ovako: ‚Mi smo obadva Slovjenina; jedan od

---

[1]) Gotfrid Vilim Leibnic rodi se g. 1646 u Leipcigu, gdje mu je otac bio profesor. 1661. stupi kao pravoslovac u sveučilište, iz Leipciga ode u Jenu i Altdorf. Njegov je život bio veoma nemiran i nestalan; ponajviše kretao se oko kraljevskih i kneževskih dvorova. Tako je 1672. došao u Paris k Ljudevitu XIV., odavle u London; obično živio je u Hanoveru. U osobito prijateljskom odnošaju stajao je s kraljicom pruskom Sofijom: njoj za volju napisa svoju ‚Theodiceu‘. Na njegov predlog utemeljena bi 1700 u Berlinu akademija znanosti, i on posta njezinim prvim predsjednikom. U Beču nemogaše s istim predlogom prodrieti. God. 1711 sastao se bio osobno s Petrom Velikim. † 1716.

[2]) Ovakovu smiešnu izvadjanju, što je sprieda s nekoliko primjera ilustrirano, ruga se i Leibnic, veleći: Il est plaisant de voir, comment chacun veut tout tirer de sa langue ou de celle qu'il affectionne. Goropius Becanus et Rodornus de l'Allemand (sans distinguer les nouvelles inflexions de ce qui est de la langue ancienne); Rudbeckius du Scandinavien; un certain Otroski du Hongrois etc.

[3]) To je Francuz Foucher de Careil, koji izdaje u Parizu od godine 1859 ukupna djela Leibnicova: ‚Oeuvres de Leibniz, publiées pour la premiére fois d'après les manuscrits originaux avec notes et introductions‘. Taj isti izdavatelj

Digitized by Google

nas iztrže veliku svjetsku državu iz barbarstva, drugi položi učenosti svojom temelj ne manje prostranomu kraljestvu' itd. Leibnic steče si zbilja znatnih zasluga napose za slovjensku filologiju, skupljajuć što sam što preko drugih ostanke polabskih slovjenskih[1]) narječja; u ostalom je njegov uznositi duh i karakter njegove goleme učenosti sasvim univerzalan i kozmopolitičan.

Na veću sreću, nego li nesreću naroda ruskoga nebijaše Petar Vel. toliki prijatelj filologije, da bi joj htio zapostaviti svoje puno važnije vladalačke dužnosti; ipak predlog Leibnicov, koji je svuda našao vjernih nasljedovatelja i sabirača, neosta niti u Ruskoj sasvim zanemaren i zaboravljen, nego se održa u javnoj pameti, dok ga najposlije svom vatrom oduševljenja prihvati velika carica Katarina II. Već kao velika kneginja mišljaše ona na osnov takova djela, koje bi uzporedjujućim načinom sadržavalo popis nekih odabranih rieči u mnogo jezika; a kao carica žrtvova takodjer tomu poslu mnogo vremena. Možete si misliti, da se ljubaznoj carici za volju na jedanput sav sviet stavio na skupljanje rieči: ruski poslanici dobivahu naputke, njemački profesori bijahu zabavljeni, sam Washington razasla njoj za volju na sve sjeveroamerikanske načelnike popis njezinih izraza, da se popune tamošnjimi narječji. Kad se to po njezinoj želji i zapoviesti učini, onda ona svu gradju preda slavnomu Niemcu iz Berlina Palasu, koji je o državnom trošku mnogo godina po Rusiji putovao i zemlju opisivao, da je on u jedno sastavi i na sviet izda. I tako se god. 1787 naštampa 273 rieči i 12 imena broja u 200 jezika, u knjizi: Сравнительные словари всѣхъ языковъ и нарѣчій, собранные десницею всевысочайшей особы. č. prva 1787, č. druga 1789.[2]) Da čitatelji

piše o Leibnicovu značaju ovako: Trois éléments concourent à la politique de Leibniz. Deux nous sont connus. Ce sont l' élément germanique et l' élément chretien .... Un troisiém élément, moins connu, et que nous avons découvert, resterait a determiner et peut dès à présent figurer en ligne de compte dans un certaine mesure. C'est l'élément slav, représenté au dix septième siecle par Pierre le Grand et Leibniz (Tri se življa stiču u politici Leibnicovoj. Dva su nam poznata. To su živalj germanski i živalj kršćanski ... Treći živalj manje poznat, i koji smo mi odkrili, treba opredieliti i može se od sada u stanovitoj mjeri uvažavati. To je živalj slovjenski, zastupljen u 17. stoljeću Petrom Velikim i Leibnicom).

[1]) O zaslugah Leibnicovih za Slovjene ima Hanuševa razprava od god. 1855, štampana u „Abhandlungen der königl. böhm. Gesellschaft“ (V. Folge IX. B. 33), koje ja nisam čitao; u Miklošićevoj Slav. Bibliothek II. 111 pripovieda isti Hanuš, da je Leibnic nagovorio nekoga Sparwenfelda, da prispodablja staroslov. jezik s novijimi narječji; rezultati su toga naštampani u Leibnicovih ‚collectanea etymologica‘; zatim je Leibnic nagovorio pastora Mithofa iz Lüchova, da skuplja starine polabskih Slovjena: što je taj Leibnicu odgovorio, štampano je takodjer od Leibnicova suradnika Eccarda; isto je tako, barem posredno, Leibnicom bio potaknut na skupljanje rieči neki Pfeffinger i Henning.

[2]) Gled. Vuka Štefanovića Dodatak k sanktpeterburgskim rječnicima. U Beču 1822. U toj je knjizi izpravio Vuk srbsku čest carskoga rječnika onako, kao što je već g. 1796 izpravio bio Dobrovski stranu česku, a kasnije u Slovanki str. 193 dodao narječje kajkavsko hrvatsko.

Digitized by Google

vide, kako je sravnjivanje u tom rječniku još veoma površno, premda se neda zatajiti neka glavna težnja, da bude sve, što je srodno, za jedno stavljeno, navesti ću sliedeći red, kojim ondje sliede slovjenska narječja, što su u rječniku na prvom mjestu: Iza ruske rieči, koja stoji na čelu, sliedi ovako: 1. po slavjanski (tu se razumije crkveni jezik), 2. po slavjano-vengerski, 3. po ilirijski, 4. po bohemski, 5. po serbski, 6. po vendski, 7. po sorabski, 8. po polabski, 9. po kašubski, 10. po poljski, 11. po malorosijski, 12. po suzdaljski. Ovdje će svatko opaziti, da niti su narječja namještena po medjusobnoj srodnosti, (kakov je n. pr. to red: ilirski, bohemski, srbski!) niti po književnoj samostalnosti: zato je već Dobrovski (Slovanka 189) prigovarao i drugčije namještao, nu niti njegovo nije bez pogrješke.

U prvom izdanju sravnjeno je 200 raznih jezika; u drugom, po azbučnom redu prenaredjenom izdanju, dodano je jošter 79 jezika, i sada nije više carica povjerila redakcije Palasu, već našega naroda čovjeku (Srbinu iz Sriema) Teodoru Jankoviću de Mirijevo.

Ovo lingvističko nastojanje 18. stoljeća naliči na prvo svitanje rane zore, iza kojega će do skora i dan zabieljeti: toli uzvišenije jest sadanje gledište, s kojega se podiže duh ljudski na izpitivanje svega svieta jezikâ bez razlike, od privilegovana gledišta filologičkoga, gdje su samo neki odabranici držani za vriedne bližega, ljudskoga obzira! Sada se prviput znanost odalji od nekršćanske sebičnosti, kojom su stari Grci i Rimljani ogradili sebe od svieta barbarskoga, neimajući onoga smisla čovječnosti, koji potekav iz kršćanstva, nuka i bodri toli pojedinca koli čitava društva i narode, da na svih stranah svieta djeluju i trude se plemenitim trudom na korist čovječansku, jer su prosviećeni naukom krstovom, navikli svagdje, gdje nadju čovjeka, smatrati ga sebi ravnim stvorom božjim.[1])

Nu premda je sam princip Leibnicov i njegovih nasljednika veličanstven, te se još i danas neoborivo drži, ipak nije niti samim onim, što on htjede, svrha postignuta; jer kada bi se napokon i do kraja napunio onakov tobolac jezikâ, kako si ga Leibnic predstavljao, a carica Katarina sastavljala, ostaje još uviek otvoreno i neriešeno pitanje: što sada? da bude vrstanje jezikâ, kojim se ulazi u narodne razmjere, u njihovu medjusobnost i genetičku suvislost, većma znanstveno, nego li je u knjigah 18. stoljeća, gdje su jezici geografički poredani te nas sjećaju na staro doba Deukalionovo, jer mirno druguju kadšto sasvim raznorodni jezici, kao što je u priči plivao vuk uz ovcu — zato je trebala nova nît Ariadnina, koja će sigurno voditi po tom

[1]) Liepo govori o tom i M. Müller str. 106: Kada su narodi naučeni bili, da sve ljude smatraju kao braću, tada se istom ukaza i raznolikost jezikâ kao problem, koji je svakoga pozornoga motritelja poticao, da ga gleda riešiti, i zato ja izvodim pravi početak jezikoznanstva od prvoga svečanoga duhova dne. Tim danom odriešenih jezika razlila se nova svjetlost po svietu, pred našima se očima pomaljaju predmeti, koji su očima starih naroda sakriveni ostali. Stare rieči dobivaju nova značenja, stare zadaće novu zanimivost, stare znanosti nove cieli.

Digitized by Google

Labirintu. Ta je nova epoka do skora i svanula iz dalekoga istoka, iz zemlje Indije.

Prije ipak, nego li nastavim pripoviedati, kako se obretom sanskritskoga jezika razvio sasvim nov pravac jezikoslovja, hoću da izvedem do kraja staru nauku, da pokažem znameniti prieporod i napredak jezikoslovja slovjenskoga, što pada u drugu polovicu 18. i prve desetke godina 19. stoljeća.[1]) Stotinom je primjera dokazano, da najveće istine, kada se prvi put ukažu u sviet, nenadju mnogo privrženika: mnogo treba tomu duševne snage i odvažnosti, da se čovjek okani nazora i misli, kojim je navikao ranom nastavom i dugotrajnom navadom. Zato si je lako protumačiti, što se sumnjivim načinom slušao glas onieh, koji su ustali propoviedati, da spas filologije dolazi s dalekoga indijanskoga istoka, te je težko bilo svladati velike predsude, kako bi mogao biti staroindijski jezik u čem savršeniji i prednji od klasičnoga grčkoga ili rimskoga. Po tom neće se nitko čuditi, ako danas, svrativ pogled u prošlost, kod gdjekojh znamenitijih muževa nadje po vremenu skoro istodobnu radnju, koju po nutarnjih načelih i nutarnjoj vriednosti rastavljaju čitavi viekovi.

Ovako stoji s onu stranu evropejskoga jezikoslovnoga prieporoda glasoviti Niemac Adelung; a na njegovu stepenu znanstvene visine i naš slovjenski filolog J. Dobrovsky: to je istina, koja se dade samimi njihovimi djeli upravo na tanko dokazati.[2]) Ali s druge strane niti se može niti smije zanijekati, da s gledišta posebno slovjenskoga stoje ipak na čelu slovjenske novije jezikoslovne nauke dva česka Slovjenina, najme upravo pomenuti Dobrovsky i njegov stariji prijatelj Durich.

Adelung (1732—1806) spomenut je već u prvom članku; narav njegove njemačke gramatike označena je sprieda (str. 85—86). Prije one knjige, koja se uz pomenute načelne pogrješke odlikuje i nekojimi liepimi svojstvi,

---

[1]) Zašto se baš sada kod Slovjena probudio nauk jezikoslovni? na ovako pitanje odgovaraju kod naroda českoga posebne okolnosti, koje su niže dolje kod Duricha i Dobrovskoga spomenute; ipak se nesmije ni to zaboraviti, da duševni pokreti svieta stoje u medjusobnom savezu, bez kojega se nemogu lako protumačiti pojedini slučaji. Stoljeće 17. i 18. niesu samo doba prieporoda filologičkoga, već doba prieporoda duha ljudskoga.

[2]) Pun štovanja prema golemim zaslugam Dobrovskovim, napominjem ja to ipak namah ovdje na početku, gdje se radi o ocjeni njegova djelovanja, najvećma zato, što ima u nas i danas mnogo ljudi, koji misle, da što o tom razumiju, i opet se jošter niesu popeli iznad gledišta Dobrovskova, nego drže sve, što od njega dodje, za non plus ultra znanstvenoga napredka; a Kopitar, Šafařik, Vostokov, Miklošić, Schleicher itd., to su jim osobe, ako ne baš po imenu nepoznate, a ono svakako po činih. Bilo bi zanimivo, premda gdjekomu neugodno, kad je već netko predložio bio potrošak sapuna za mjerilo civilizacije, da se u nas izmjeri kultura i civilizacija mnogo krasnijim mjerilom, znanjem hrvatskoga jezika! Došli bismo do rezultata, koji bi nam istom protumačio i nekoje druge pojave, kojim se sada domoljuban i znanstven čovjek čudom čudi.

Digitized by Google

te je mnogo vremena u Njemačkoj i izvan Njemačke gospodovala, bješe sastavio Adelung znameniti rječnik njemač. jezika, o kojem braća Grimmi u predgovoru k svomu djelu (XXIII) s velikim priznanjem i pohvalom govore, samo valja uzeti u obzir, da je Adelung sasvim krivo[1]) mnienje imao o naravi njemačkoga pismenoga jezika, kojega se posljedice protegoše i na rječnik. Najveći glas ipak pribavi Adelungu njegov Mithridates t. j. veliki sravnjujući rječnik mnogih jezika ovoga svieta,[2]) koji je on sastavio ogromnom doduše marljivošću ali i sa svimi onimi manami, što su kod rječnika carice Katarine navedene, tako da mu je trud ostao sasvim bezuspješan: ovo djelo nije imalo na posljedak jezikoslovnih nauka nikakova upliva, te dobro kaže M. Müller, da je Schlegelova knjiga „O mudrosti Indijanskoj" samo dvie godine kasnije izašla, a opet je od Adelungova gledišta rastavljena čitavimi viekovi.

Durych Fortunat i Dobrovsky Josip doživiše u svojem vieku uz druge nevolje svoga naroda još i to poniženje, što je car Josip II., hoteći poniemčiti narod česki, izdao nekoliko ukaza, kojimi bješe jezik česki sasvim izrinut iz škola i svega javnoga života. Borba plemenitih muževa, kakovi su bili Fr. Kinsky, Fr. Pelcel, Karlo Tham i Alois Hanke iz Hankenšteina, koji se digoše, da brane najveću svetinju svakoga naroda, zatim podvostručena revnost i nastojanje nekih književnika, kano ti su: Pelcel, Prochazka, Rulik, Tomsa itd. oko narodnoga jezika, kojemu je pogibelj prietila — to bijahu pojavi, koji nisu mogli ostati bez upliva na njihov naučni pravac i znanstveno zanimanje. Tako se može protumačiti, zašto su, jedan i drugi, odustali od nauka bogoslovnih, kojimi su se od prije izključivo bavili, te se s većom pomnjom stavili na nauke slovjenske; osim toga smije se reći, da ima Durich još i tu zaslugu, što je Dobrovskoga potaknuo primjerom svojim. Škoda, što su osobne okolnosti života Durichova[3]) toli neprijazne bile, te je od njegovih veoma pomnih i ozbiljnih nauka o staroslovjenskoj književnosti i starinah jedva jedan veoma zanimiv svezak izaći mogao: ‚bibliotheca sla-

---

[1]) Jak. Grimm crta u kratko načela Adelungova ovako: ‚Samo u gornjoj Saskoj izgladjena niemština, kao neki jezik dvorske učenosti, držaše on, da smije prednjačiti, ma i nebilo za to niti jednoga uzoritoga spisatelja: i sam Gellert, najčistiji kojim se Niemci mogu izkazati, da ima svoje mišanjske (meissnerisch) provincializme. Sa uzvišenoga da jezik opada na plemenito, sa plemenitoga na prijazno, a zatim na prosto i prostačko; što je prostačko, da leži duboko pod horizontom jezikoslovca (!), koji i ono, što je prosto, samo komičkomu za volju uvažava'. — Dakle i opet privilegirani klasicitet!

[2]) U 4 sv. 1806—1817, samo prvoga svezka izdanje doživio je Adelung; ostalo izdao je Vater i Adelung mladji.

[3]) Durich Fortunat (to je kloštarsko ime) rodi se 1738 u Turnovi; stupi u red pavlinski i posta svećenikom god. 1788. Preko 20 godina bijaše profesorom teologije i orientalskih jezika stranom u Beču stranom u Pragu; g. 1788 bješe mu naloženo, da ujedno s Prochazkom priredi novo izdanje česke biblije; kad su g. 1785 dokinuli kloštar pavlinski u Pragu, ode u Beč, te bijaše ovdje na veliku korist kod c. k. dvorske biblioteke. Sad je i izdao prvi svezak svoje ‚bibliotheca slavica' (1795), nu pošto su god. 1795 i bečki pavlinski kloštar do-

Digitized by Google

vica'; gradivo za ostale svezke čuva se u rukopisu, u 6 svezaka, u carskoj dvorskoj biblioteci, te će biti prema danas po svoj prilici zastarjelo, ali u svoje doba bilo bi moglo znatno unapriediti slovjensko jezikoslovje.

Durich je prvi, koji se kritičnije, nego li donle bijaše običaj, zanimao za veliko kulturno historičko pitanje čitavoga slovjenstva t. j. za dobu slovj. apostola Cirila i Metoda toli s historičkoga koli s filologičkoga gledišta; u tom ide njega u slavistici slava prvenstva onako, kao u kritičnoj českoslovjenskoj historiografiji njegova istodobnika Dobnera. Njega je istinabog daleko nadvisio njegov mladji drug i prijatelj Dobrovsky toli svestranošću svojih slovjenskih iztraživanja koli oštroumljem u shvaćanju i tumačenju, ali ga ipak nije sasvim potamnio.

Dobrovsky[1]) posveti se već za rana s osobitom voljom dubljemu nauku istočnih jezika (tako se i upoznao s Durichom), želeći zadobiti učiteljsku stolicu ovih jezika na nekojem bogoslovnom učilištu: to nebijaše bez velike važnosti za njegova ostala jezikoslovna izpitivanja u području slovjenskom. Ja barem držim zbilja u Dobrovskoga za neposredan upliv nauka evrejskih poznatu težnju, do koje je osobito mnogo držao i on sam i njegovi ini su vremenici, da u etimologiji (t. j. u tvorenju rieči) svagda najprije razluči i izvadi korjenike (wurzelwörter); jer baš o tom znali su slovjenski gramatici prije Dobrovskoga ili veoma malo, ili upravo ništa. Za dokaz navadjam, što se već njegov prvi strogo jezikoslovni spis bavio ovim predmetom: to je godine 1799 izdana razprava: ‚*Die Bildsamkeit der slavischen Sprache, an der Bildung der Substantive und Adjective dargestellt*'. Istomu je predmetu razmjerno mnogo mjesta ustupio i u gramatici českoj (*Lehrgebäude* 1809), a osobito u gramatici staroslovjenskoj (*Institutiones* 1822); napose pako govori još o tom malena knjižica ‚*Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon*' (1813), i jedan sastavak u *Slovanki* (1814, str. 27—54).[2]) Predaleko bi me zavelo, da

---

kinuli, ode s neznatnom penzijom, koju je car Franjo g. 1797 za 200 for. povisio, kući u Turnovu, te se ovdje neumorno bavio s literarnimi predmeti sve do † 1802.

[1]) Njegov život opisat ću straga.

[2]) Kopitar u recenziji Slovanke (Kleine Schr. 275) govori o tom članku: ‚to je bez dvojbe najdragocjeniji sastavak ciele Slovanke te se recenzent neboji, da će ikoga Slavistu uvriediti, ako li rekne, da ako bi one ostale i tko drugi uz dovoljnu pomnju mogao napisati, ovaj mogao se je očekivati samo od toli dubokoumna i svestrana jezikoznanca, kao što je Dobrovsky'. Vriedno je, da se napomenu i zatim sliedeće rieči Kopitarove: ‚Adelung kaže u uvodu k svomu „Mithridatu", da smo samo uz podpuno uvidjenje jezične gradje, t. j. uz raztvor jezikâ do prostih korjena, mogući i vlastni, da o njem sudimo; ali da je taj raztvor dosada samo na tri jezika pokušan: na evrejskom, gdje je neumjestno počitanje prema rabinskoj tvrdoglavosti odvelo s pravoga puta; na grčkom, gdje se takodjer, premda su Hemsterhuis i njegovi učenici istinu doslućivali, ipak hebraistom za volju sustalo na polu puta; i napokon na njemačkom od vremena Wachterova .... Da je Adelung još i slavista bio, bio bi pročitav ‚Entwurf' i taj članak Slovankin doista ovako zaviknuo: ovdje ima više nego li Hemsterhuis i Wachter ... Ovaj članak nemože se u

Digitized by Google

idem razlagati znatnu razliku izmedju onoga, kako je o tom Dobrovsky učio, i što mi danas znamo; neću da pojedince dokazujem, gdje je Dobrovsky i preko reda raztvarao rieči u tobožnje korjenike, gdje li opet ostavio nerazlučeno, što mi danas rastavljamo:[1]) tko je pravedan, priznat će ipak rado, da je on tim načinom mnogo koristio i samomu sebi i drugim jezikoslovcem. Da samo jedan povoljan rezultat i plod ovoga truda napomenem, to je poznato krasno razredjenje glagola po infinitivu, koje je Dobrovsky toli oštroumno izveo, da se izpravljeno i prema kašnjemu napredku dotjerano drži i danas u svih obzira vriednih gramatikah. Ovo se razredjenje nalazi u pomenutoj već gramatici od g. 1809. „*Ausführliches Lehrgebäude der böhm. Sprache*", a da se čitatelj točno o tom osvjedoči, da je Dobrovsky zbilja preko svoje nauke o tvorenju rieči došao i do toga rezultata, valja mu samo uzeti na um, da on o tih glagolnih redovih negovori kod konjugacije, kamo ni nespadaju, već kod nauka o tvoru rieči! (Gram. str. 114—150).

Dobrovsky bješe o valjanosti svoje gramatike na toliko uvjeren, da je umah u predgovor stavio pitanje: ‚Nebih li si smio laskati, da sam takodjer za gramatike ostalih slov. narječja nacrtao obrazac, po kojem će se u buduće sigurnije ravnati?‘ a mi znamo sada, da se ta njegova želja zbilja sasvim obistinila. Što je najbitnije bilo u njegovoj knjizi, već pomenuto novo razredjenje glagola, to su doskora poprimile sve slovjenske gramatike; u ostalom pako izhodi njegov ‚Lehrgebäude‘ iz onoga istoga gledišta, iz kojega njemačka slovnica Adelungova: u obima je isti sustav, isto uredjenje, isti historičkoliterarni uvodi itd.

Od godine 1809, kadno izadje ‚Lehrgebäude‘ pak do godine 1822, koje

---

izvadku priobćiti: svaki slavista treba da ga čitava i to više nego li jedanput prouči.‘ To su rieči Kopitarove od godine 1815; iz njih može čitatelj uvidjeti, koliku su važnost i drugi jezikoslovci onoga vremena stavljali u etimologiju Dobrovskovu, isto tako osvjedočiti se, da je u tom cielom pitanju zbilja bila glavna poluga — e v r e j š t i n a.

[1]) Karakteristična je Dobrovskova u §. 6 (Die Bildsamkeit) izušćena izrjeka, iz koje se vidi, da je on držao, da su se najprije nahodili sami p r i m i t i v n i samostavi, dakle j e d n o s l o v č a n e rieči; ali kasnije bojeći se pometnje (jer kod jednoslovčanica brzo su izcrpljene sve moguće razlike), da su i z u m n i c i (Die Erfinder!) jezikâ dodavali golim korjenom stanovite glasove, prvobitna z a-i m e n a p o k a z n a(!), po čem su postali posebni oblici, koje danas zovemo formami imena samostavnih. — Što se i z u m n i k a tiče, već je na str. 183. op. 2. osuda izrečena: Schleicher kaže (Deutsche Spr. 39): ‚Komu to prija, da bi jezik bio izum pojedinca, po čem bi se imalo i uzeti, da je manje više zavisan bio od svojevolje izumnika, tomu nije doista jošter u sviest ušao organički karakter jezika, za toga je narav jezika još uviek knjiga sa sedam pečata. Jezik se može isto toliko izumiti, koliko ruža ili slavulj.‘ — A glede tobožnjega prenapravljanja rieči budi dosta rečeno, da se i to ima sasvim drugčije tumačiti, sr. str. 180—182. Po Dobrovskovu raztvaranju bio bi n. pr. *rab* (servus) korjenit izraz (wurzelwort), a *raba* (serva) izvedenik dometkom *a*; danas velimo drugčije, najme, da je u jednom dometak ъ (rabъ), u drugom *a*, kao što u lat. j. u jednom *o*: *servo-s* (obično: servus), u drugom *a*: *serva* itd.

Digitized by Google

godine ugleda sviet veliko i slavno djelo: »Institutiones linguae slavicae dialecti veteris‘, nije Dobrovski promienio niti filosofičkih načela o jeziku niti sustava gramatičkoga; on nije toliko napredovao, koliko bi mogao, da je upoznao i proučio nekoja znamenita djela jezikoslovna, što su se medjutim pojavila, kano ti su: Schlegelovo ‚o jeziku i mudrosti Indijanaca‘ (1809), njegova ‚indička biblioteka‘ (1819), Boppov ‚conjugationsystem‘ (1819), Grimmova ‚njemačka gramatika‘ (1819) itd. Ovo zanemarenje (ako li se smije taj oštri izraz upotrebiti) ima se nekoliko pripisati duševnoj bolesti, koja ga je časomice napadala, nekoliko svestranosti njegovih nauka, poradi kojih nije niti mogao svu pomnju samo jednomu predmetu žrtvovati.[1])

Medjutim za ukupni slovjenski napredak nije to upravo tolika nesreća: da nije Dobrovsky kao pravi filolog duhom svojim obsegao sav život naroda slovjenskih, kako se pojavljao od najstarijih viekova u najraznijih odnošenjih, nebi bio nikako mogao doći do tolikih krasnih domišljaja i one množine najzanimivijih za slovjenstvo pitanja, kojih su ovako pune puncate njegove knjige; te premda je malo toga sam konačno riešio s uzrokâ, koje ću malo niže spomenuti, a ono je tim više drugih potaknuo i na radnju uzpalio. U tom se po mojem mnienju sastoji njegova glavna znamenitost, to je njegova neizkazana važnost, zasluga i slava.

---

[1]) Dobrovskova književna radnja može se ovako od prilike podieliti: a) nauci biblički, kano ti: *Pragische Fragmente hebraeischer Handschriften* (1777), *Fragmentum Pragense evangelii St. Marci, vulgo authographi* (1778 kritičkim pravcem); *Ueber das Alter der böhm. Bibelübersetzung* (1782); *De antiquis Hebraeorum characteribus* (1783); *Variante iz hebrejskih rukopisa* (1784); *Bemerkungen über die slav. Uebersetzung des neuen Testamentes* (1790); *Varianten aus slav. Handschriften d. n. T.* (kod Griesbacha 1796—1806); *Ueber den ersten Text der böhm. Bibelübersetzuug* (1798). b) nauci starinstveni, kano ti: *Ueber den Ursprung des Namens Tschech* (1782); *Hist.-krit. Untersuchung, woher die Slaven ihren Namen erhalten* (1784); *Ueber die ältesten Sätze der Slaven in Europa* (1788); *Ueber die Einführung der Buchdruckerkunst in Böhmen* (1782); *Ueber die Begräbnissart der alten Slaven* (1786); *Ueber eine Stelle im XIX. Briefe des heil. Bonifacius* (1787); ovamo spada još i *Slavin* (1806) i *Slovanka* (1814). c) Nauci kritičko-historički, kano ti: *Kritische Versuche über ältere böhm. Geschichte* (1803, 1807, 1819); *Geschichte der böhm. Picarden u. Adamiten* (1788); *Cyrill und Method* (1823) i još nekoji spisi. d) Nauci literarno-historički: *Böhmische Literatur* (1779); *Antwort auf die Revision der Böhm. Literatur* (1780, to je usljed polemike s nekim Ungarom); *Literarisches Magazin*; *Geschichte der böhm. Sprache und Literatur* (1792 i 1818). e) Nauci jezikoslovni: *Ueber den Ursprung und die Bildung der slavischen und insbesondere der böhm. Sprache* (1792); *Böhmische Prosodie* (1795); *Die Bildsamkeit der slav. Sprache* (1799); *Lehrgebäude der böhm. Sprache* (1809—1814); *Entwurf zu einem Etymologikon* (1814) i napokon: *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* (1822). — Najveće su Dobrovskove zasluge u a), d) i e), t. j. u struci slovj.-bibličkoj, literarno-historičkoj i jezikoslovnoj; najmanje u b) i c).

Digitized by Google

Dobrovsky bijaše, rekoh, u pravom znamenovanju obći slovjenski filolog: njegovo bistro oko razvidi u brzo duševno stanje ukupnoga slovjenstva; on razabra svagdje dobro svjetlost od tmine, niti ćemo se prevariti, ako li reknemo, da se je početkom 19. stoljeća znanstvena visina svega slovjenskoga napredka susrela u jednoj Dobrovskovoj pameti. Zato je dopušteno vriednost djela Dobrovskovih s gledišta sadanjega smatrati kao mjerilo znanstvene ciene tadanjega obćenitoga napredka; nijedno bo od onih pitanja, koja se jednakom važnosti tiču čitavoga slovjenstva, te istom dužnosti spadaju na umne sinove sviju slovjenskih plemena — nijedno ovakovo pitanje nemimoidje njegove pozornosti; pače svagdje stajaše on na vrhuncu dotičnih iztraživanja.

Ako vas je dakle volja saznati pravo stanje slovjenskih nauka početkom 19. stoljeća, otvorite samo knjige Dobrovskove: u njih naći ćete na svako pitanje odgovora; dà budimo pravedni te recimo, da su ti odgovori veoma oštroumni bivali, ali žalibog prečesto i odviše kritični, ili, što no se veli, hiperkritični.

Ovdje mi se, kao svakomu smotrenomu povjestniku, namiće pitanje, zašto je Dobrovsky toli nesretan bio svojimi hipotezami i izvodi, te su mu mnogi već za života oboreni, a nekoje stiže smrtni udarac u skoro nakon smrti meštra i učitelja? Uzrok tomu leži u načinu njegova znanstvenoga iztraživanja (osobito kod kritikâ), koji nije bio dosta objektivan, dosta miran i nepristran. On se upusti mnogo puti u preranu konjekturalnu kritiku, sumnjičeć historičke dokaze i svjedočanstva, gdje nije imao ni malo razloga, van svoju volju: budući navikao svagdje kritičkim duhom razpravljati i razglabati, postiže ga uza svu vještinu po kojiput očiviestna nesreća.

Ja ću samo nekoliko primjera da navedem. Jedna je od najljepših zasluga Dobrovskovih, što je prvi podpuno spoznao neizrečenu važnost velikoga kulturno-historičkoga pitanja u slovjenskom svietu, pitanja o nabožno-književnom djelovanju braće Cirila i Metoda. Nitko se neće tomu čuditi, što je Dobrovsky izprva, pristajući uz javno i obće mnienje, držao cirilicu za starije pismo a glagolicu za novije; bez težka truda dokaza on još god. 1783, da se slov. bogoslužje nemože prisvajati sv. Jerolimu, jer izhodi istom iz X. stoljeća: dovle neimam proti njemu nikakova prigovora. Nu njegovu kritičkomu oštroumlju bijaše već sama okolnost, što su tadanji Dalmatinci glagolicu prisvajali sv. Jerolimu, posve dovoljnim sredstvom, da umah, jedno uz drugo, naniže čitav niz zaključaka o tobošnjoj lukavštini i prievari katoličkih popova! Čim bi mu koje svjedočanstvo jače smetalo i njegovoj hipotezi na putu stajalo, tim bi se on jače opirao i svoga, makar najnedužnijega protivnika u laž tjerao. Tako mu je jadni pop Nikola rabski ne samo bez razloga sumnjiv svjedok, nego upravo i loš čovjek, laža i varalica!*)

---

*) Ja se bojim, da bi se u prievodu izgubila silovitost nekih izraza, zato priobćujem u izvorniku kao primjer ove rieči: Das glagolitische oder hieronymische Alphabet ist eine Mönchmissgeburt des dreizehnten oder folgenden Jahrhundertes,

Digitized by Google

Na Gelazija Dobnera bijaše kivan, što je proti njegovu mnienju uztvrdio (god. 1785), da mu se ipak glagolska slova čine starodavnijimi; nikako se nemože reći, da su mirno i bez strasti napisane ove rieči o Dobneru: ‚on posagrabi odasvud sve, bez izbora i razbora, što bi samo iz daleka potvrditi moglo njegovo nečuveno (!) mnienje; znadjaše pak to tako urediti, da je o svojoj novoj hipotezi uvjerio mnogoga čitatelja, koji nije mogao stvari sam iztraživati'.[1]) Sam Durich, njegov stari drug i prijatelj, koji se s njim uviek slagao bio o dobi glagolice, preinači svoje mnienje pod stare dane, i to kako se vidi iz samih njegovih rieči, ponajviše s obzirom na starodavni oblik glagolskih slova; nu mjesto što bi barem taj, svakako znameniti, slučaj nekoliko uzkolebao pouzdanje Dobrovskovo, umije on namah domišljato tumačiti nepostojanost Durichovu, veleći da su ga zavele ‚neke nedokazane predmnjeve i nepouzdano dvolično svjedočanstvo Tome arcidjakona Spljetskoga'. Evo vidite i opet, kako je Dobrovsky unaprečac i nasumce osudio vjerodostojnost Tominu samo zato, što njegove pripoviesti, kojoj mi danas znamo za pravi i valjani smisao, nije dobro razumio!

Ovakova kritika, ovakovo umovanje puno je pogibelji za znanost, i to tim veće, čim se većega ugleda uživa onaj čovjek, od kojega izlazi.

Ovomu nesretnomu odporu proti glag. pismu naliči takodjer njegova druga još puno gora opozicija proti nekojim staročeskim spamenikom, naročito strastno i nerazložito nasrtanje na zelengorski rukopis (Ljubušin sud) i na odlomak evangj. sv. Ivana, gdje je dokazano,[2]) da je Dobrovsky

---

eine Erfindung und Absicht eines blöden Mönchkopfes. Die Absichten dieses Stümpers waren gewesen, dieses Alphabet so einzurichten, damit es alt und sonderbar aussehe.

[1]) Dobrovsky's Glagolitica (2. izd.) str. 22. On se jednako ljuti i na dra. Antona, što se je dao umovanjem Dobnerovim uvjeriti, te je napisao u svom djelu od g. 1789 ovaj stavak: ‚da je cirilski alfabet mladji od glagolskoga, dokazuje obličje slova, koje je grčko; da je ovaj (glagolski) stariji, dokazuje takodjer to obličje, koje je uza sve umjetarenje prostije'. Ovim se riečim Dobrovsky čudi, jer da su suviše plitkoumne! Tempora mutantur. —

[2]) Šafařik i Palacky označuju u obrani rečenih spomenika (ältesten Denkm. 194) vrlo umjereno, pravedno i istinito Dobrovskoga ovako: ‚Mi znamo i štujemo Dobrovskove velike zasluge za slovj. jezikoslovje; mi smo svi nekim načinom njegovi zahvalni učenici: ali to niti nas može niti smije zapriečiti, da se ondje javno i odlučno od njega rastavimo, gdje se je po našem najiskrenijem uvjerenju učinio krivcem velike pogrješke, težka zabludjenja. U ostalom tko je na bliže poznavao individualnost originalnoga čovjeka, njegove nazore o slov. starinah, njegovu nevještinu u starijem i novijem narodnom slovjenskom pjesničtvu, kao i okolnosti, u kojih je živio, osobito pak njegovu periodičku duševnu bolest — taj će lako dokučiti, kako se zbude, te je tolik čovjek i kritik, kolik bijaše on, pošto je već jedan krivi korak učinio, i na poprištu tako daleko pošao, volio se latiti i najočajanijih sredstva skepse i sofistike, nego li priznati svoju pogrješku . . . Za one, koji izrjeke Dobrovskove drže za nekakova proročanstva, hoćemo još da napomenemo, da po našem mnienju sačinjava baš kritika, bio on u njoj ma koliko silan pače hiperkritičan, najslabiju stranku njegovih iztraživanja . . .

Digitized by Google

jedan od onieh spomenika već prije odsudio, nego li ga je i vidio, a o drugom istom onda svoje mnienje preinačio te ga proti njemu naperio, kada je uvidio, da inače dolazi sam sobom u protuslovje. Tko danas, pošto se strasti umiriše i slegoše, pročita ono bezobzirno napadanje (Wiener Jahrb. 1824, 27. sv.), reći će, da niti je dostojno tolika muža niti primjereno njegovoj učenosti.*)

Još bih mogao i s više primjera dokazati, da je Dobrovsky u osudjivanju onih stvari, koje mu nisu išle umah u glavu, veoma nepravedan bio, te je znao historičkim svjedočanstvom, koja su gdjekojemu preuzetomu mnienju smetala, ili sasvim kriv smisao podmetnuti ili poreći vjerodostojnost. Nas se tiče, zato ću spomenuti, da uza svu marljivost, kojom je gradio etnografički sustav slovjenskih naroda po jezičnoj srodnosti (to su poznate njegove skrižaljke, koje u svakoj knjizi dolaze), nije ipak ušao u trag pravomu smislu rieči: srbski, ilirski, dalmatinski, hrvatski, slavonski itd. Držeći za prave etničke Hrvate samu kajkavštinu, s kojom se je mnogo i rado bavio, nije mogao drugčije, nego da narječje hrvatsko spoji sa srbskim; s gledišta srodnosti neima proti tomu niti prigovora, ali kako je kritičan čovjek bio, znao je sasvim u kratko riešiti i odpraviti protivne dokaze, koji bi ga imali na pravi put navesti: n. pr. što Zlatarić i neki drugi govore o jeziku hrvatskom, to mu je ‚nicht genau geredet' itd.

Prelazim na njegovu staroslovjensku gramatiku. Kao filolog slovjenski svraćaše Dobrovsky dakako najpoglavitiju pomnju staromu crkvenomu jeziku: konačni plod mnogogodišnjih nauka u toj struci bijaše g. 1821 svršeno i g. 1822. izdano djelo ‚*Institutiones*'. Ovom gramatikom podiže si velik spomenik jezikoslovnoga znanja, slovjenstvu pako i ostalomu učenomu svietu pruži po prvi put priliku, da se dostojnim načinom upoznadu s jezikom, koji je kod većine slovjenskih naroda dugo vremena bio jedinom polugom duševnoga, i nabožnoga i svjetskoga, života. Uza svu veličinu i podpunost (sintakse starosl. jezika neimamo ni danas, osim što je u njegovoj knjizi), ter uza svekolike krieposti, ima ipak ovo djelo jednu veliku pogriešku, koja se može samo tako protumačiti, što smo gledište, s koga je Dobrovsky jezik shvaćao, sasvim uzporedili s gledištem Adelungovim: Dobrovskova je gramatika puna elemenata historičkih, puna svjedočanstva o veoma obsežnu izpitivanju književnih starina crkv. jezika; ali žalibog prebogato nagomilano gradivo nije upotrebljeno u gradji, jer mu kao i Adelungu sasvim nestaje smisao za historički razvoj jezika, i zato premda u njegovoj gramatici nalazimo iste sastojine, kao u njemačkoj Grimmovoj, ipak je velika te velika razlika izmedju djela Grimmova i djela Dobrovskova.

Dobrovskova gramatika pokazuje nam znamenitu nedosljednost, u kojoj se nahodi njezin sastavitelj sam sa sobom, a nije tako rekuć ni znao za to,

*) Ljubušin je sud u novije vrieme s gledišta filologičkoga umno i učeno obranio Hattala u Čas. čes. muz. 1858, 4; 1859, 3; 1860, 1.

Digitized by Google

On nehtjede u svoje djelo uvesti pokvarenoga rusko-slovjenskoga narječja (toliko se vidi); njegov razum kritički poduzimaše nešto izborita, nešto klasičkoga; iz njegove se knjige može čitati najmilija tajna njegova srca, da umjetno (recimo i svojevoljno) sagradi nekim načinom novu staro slovjenštinu: svojevoljno i bez razloga ovaj bi oblik ili ovo pravilo odobrio, onaj ili ono zabacio; onakove staroslovjenštine, kakovu nam on u svojoj knjizi u primjerih predočuje, nije u istinu nikada ni bilo! — On kaže doista, da se je svagdje ostavio Meletija, gdje njegov nauk nije osnovan na ugledu starih spomenika; ali to su puke rieči iz predgovora, samo djelo govori posve drugčije. Jez što se osniva na ugledu starijem? to je upravo ono veliko i mučno pitanje, na koje si Dobrovsky nije znao odgovoriti! On govori doisto svaki čas o spomenicih cirilskih, glagolskih, ruskih, srbskih itd., ali da ga pitate, kojih se drži kao pravila, što li smatra za iznimku, badava ćete na odgovor čekati: nećete ga naći niti izrečena riečmi niti izvedena činom! On govori o rukopisih starijih i mladjih, a vi ćete si misliti, da u dvoličnih slučajevih svakako sliedi ugled starine; nu žalibog ni to nije istina. Dobrovsky držaše dugo vremena (primjera ima mnogo u ‚Slavinu‘ i ‚Slovanki‘) stari srbski jezik 9. vieka za jezik apostola Cirila i Metoda; dokazivaše sâm na više mjesta, da je taj zadunavski jezik istom kasnije došao u Rusku: dosljedno prema tomu bilo bi, da su mu stari srbski rukopisi uzoritiji primjeri čiste Cirilove slovjenštine, nego li rukopisi ruski; ipak ni tomu nije tako. U samoj gramatici tako je nejasan njegov pojam o razmjeru stare slovjenštine napram ostalih narječja, da ga čitatelj niti nemože sasvim razumjeti: samo iz etnografičke skrižaljke može se doslutiti, da je svoje prijašnje mnienje o tobožnjem ‚srbskom‘ izvoru promienio; jer staroslovjenski dolazi pod brojem 2. kao ‚slavica vetus‘, a ilirski ili srbski (illyrica seu serbica) pod brojem 3. On se je dakle već u gramatici držao onoga, što je u istodobnoj knjizi (Cyrill i Method 1823) točnije izrekao, najme: da je staroslovjenština ona epoka jezika južno-slovjenskoga, kad su još nerazlučena bila narječja: srbsko-bugarsko-macedonsko! Ali je svakako čudnovato, što se tomu nenahodi dalje ni kakov trag niti upliv u samoj gramatici, što je sve ostalo pri starom!

Jednom dakle riečju, Dobrovskomu je manjkalo čvrsto načelo, kojega bi se držao u odabiranju oblika gramatičkih iz bezkrajnoga raznoličja, iz nebrojene, kao po morskoj pučini plivajuće, množine. Ja ću za dokaz toga, što sam rekao, navesti iz same njegove gramatike nekoliko veoma znamenitih primjera. U njegovo doba nije istinabog jošter mnogo poznata bila važnost glasoslovja, niti se je slutilo, da su zakoni glasovni onaj temelj, na kojem se osniva čitav tako zvani ustroj jezika; ipak budi njemu na čast rečeno, da je u ‚institutiones‘ dosta obširno govorio o glasovih, i što je veliko čudo, da je pri tom prilično točno i vjerno napomenuo sve, što i kako je našao u svakojakih, starijih i novijih, rukopisih. Čovjek se mora začuditi, kada nadje n. pr. u §. 11. liepo kazano, da se u najstarijih rukopisih nepiše ы, već ꙑ; ili kada u §. 12—13. čita sasvim istini po-

dobno izbrojeno, po najstarijih rukopisih, gdje se piše ъ gdje li ь; pače kada naidje na sasvim istinitu opazku, da se u lokalu i instrumentalu jednine u padežnom nastavku piše ь (мь), a u dativu množine ъ (мъ) — ali se isto tako i još većma čudi te jedva vjeruje svojim očima, kada gleda i traži, pak svemu tomu u drugom dielu gramatike, medju oblici, nigdje nenalazi ni traga. Sve je to žalibog u drugom konstruktivnom dielu njegove gramatike ostalo neuvaženo, zaboravljeno! Ondje piše se uviek samo м (mjesto мь), poluglasi izostavljeni su sasvim bez nikakova razloga (jer se to nebi još imalo razlogom smatrati, što ih Dobrovsky nije razumio!), mjesto što bi instrumental jedn. razlučio od dativa množine poluglasom, pridržava neosnovano izmišljenu razliku medju ом i ѡм, koju je sprieda sam već jednom osudio! itd. Dobrovsky vidje mnogo rukopisa, u kojih bijahu pisani ѧ i ѫ, razpozna već ponešto i srbsku recenziju (ili kako je on zove „orthographiju“) od ruske, našav da se ovdje piše є mjesto što je ondje ѧ; ipak mu nepade u oči veliko protuslovje, koje se nalazi izrečeno na jednoj te istoj strani gramatike, kadno veli „da srbske stare knjige poznavaju samo ѩ, zabaciv sasvim ѧ“, a umah uz to dolazi, „da Srbi skoro svagdje mjesto ѧ uzimaju є“! Da je on pomnije pratio jezik tragom historičkim, bio bi bez dvojbe došao barem do toga, da razluči dvoji ѧ, od kojih je jedan, kako znamo, pravi starobugarski nosovni samoglas ę, (samo tomu odgovara srbski e), dočim je onaj drugi po ruskom uplivu pomiešani zamjenik pravoga ѩ (to je onaj ѧ, mjesto kojega, kako Dobrovsky sam uči, u srbskih knjigah stoji ѩ). — Upravo je ovako znamenito za uvaženje njegova jezikoslovnoga značaja, što kaže o ѭ, da se ‚taj neobični znak može naći u najstarijih rukopisih‘, ali on ga se dalje kao da i nesjeća.

To su samo nekoji, u ostalom veoma težki dokazi, da u Dobrovskovoj gramatici nevlada gledište historičko; a još bi se moglo navesti i više tiem sličnih primjera, iz kojih sliedi jedna istina, da je on pored svoje velike učenosti i mnogostranoga poznavanja književnih starina našao silu pravopisnih i slovničkih osobina najstarije crkvene slovjenštine, ali da ih nije umio uvažiti i upotrebiti s toga, što se nije držao načelâ, koja bi ga istom dovela na njihovu važnost.

Ocieniv znanstvenu vriednost Dobrovskova jezikoslovja, moram ipak još jedanput izriekom dodati, da je on cielom svojom osobom, svojim da tako reknem apostolskim načinom razlaganja i naučanja neizmjerno mnogo djelovao na korist i napredak slovjenstva. Možebiti da je upravo i ona subjektivnost, koju sam s gledišta znanstvenoga morao koriti, največma privlačila srca čitatelja te daleko preko granica uže češke domovine širila glas njegova imena. Dobrovsky ostaje i ostat će u najuzvišenijem smislu praeceptor Slaviae. Za one čitatelje ovoga časopisa, kojim nisu dotične knjige pri ruci, gdje bi si mogli pročitati njegov životopis, stavljam ovdje po ‚naučnom slovniku‘, po „österreichische National-encyclopaedie“ i po Wurzbachovu lexikonu sliedeće viesti: Josip Dobrovsky (pravilnije Daubravsky; u prijateljskih listovih podpisivao bi se: Josef Daubravsky ze Solnic) rodi se 17. Kolovoza 1753 u Gyermetu, bliza Gjura u Ugarskoj, gdje se upravo desio otac njegov Jakob, rodom iz Češke, kao podčastnik

Digitized by Google

dragona. Od bojnoga kapelana krivo unešen u krstnu knjigu, zadrža i nadalje onaj krivi oblik svoga prezimena. Povrativ se otac s djetetom od nekoliko tjedana u domovinu, te odsluživ vojničku službu kao stražmeštar, nastani se u Horšovu Tynju, mjestu njemačkom, gdje je i D. za svoga djetinjega vieka sasvim njemački uzgojen bio, te se češki istom kasnije naučio u Njemačkom Brodu. Iz Tynja, gdje je prve i najniže nauke izučio, dodje g. 1763 u N.-Brod na gimnaziju (4 gimn. razreda kod Augustinâ), zatim u Klatov na humaniora (k jezuitom), a god. 1768 u Prag na sveučilište. Ovdje se odlikova u naucih iznad svih sručenika, te ga jezuita Stepling, upravitelj filosofičkih nauka, veoma obljubi i predobi za svoj red. Budući primit u taj red, nastupi g. 1772 novicijat u Brnu, ali već sliedeće godine, kad su dokinuli jezuite, povrati se u Prag, da nastavi nauke bogoslovne: osobitu volju pokazivaše za istočne jezike, tako da je u kratko vrieme silno napredovao. Ljubav do tih nauka oprijatelji ga uzko s vriednim F. Durichom. Nedovršiv još ter tečaja bogoslovnoga, pozvan bi za učitelja filosofije i matematike u kuću grofa Fr. Antonina Nostica; taj dogodjaj bješe odlučne važnosti po njegovu budućnost. Uzanj bo učaše u grofovskoj kući učeni piarista, topograf Schaller, a češki povjestnik Pelcel vodjaše odgojivanje mladih grofića. Ovaj predobi D—a za studij češke historije i literature, te raznieti u njem vatru ljubavi za slovjenske starine: tako su Pelcel i Durich utemeljitelji kasnije slave Dobrovskove. U kući grofova Nostica proživi D. svoje najkrasnije godine 1776 do 1787, te posta umiljatimi svojstvi duševnimi ljubimcem ciele obitelji; osim toga upozna se ovdje s najodličnijimi muževi svoje domovine, te si pribavi onu ugladjenost u obćenju, koja ga je do smrti krasila. Pomagajući Pelclu u njegovih učenih poslovih, vježbaše se nuz to i sam u historičko-kritičkoj radnji: već od g. 1778 napried počima dugački red njegovih znanstvenih iztraživanja. D. pribavi si svojimi radnjami (a osobito kritikami) u brzo tolik glas i ugled, da su ga tudjinci i domaći visoko poštovali; Praško učeno družtvo imenova ga svojim članom. G. 1782 stiže ga nesreća, što je u Jindrihovicah na lovu u prsi ranjen bio; on se doduše oporavi, ali mu kuglja osta u tielu do smrti: odatle žalovanja vriedna duševna nemoć, koja ga je časomice (osobito pod starost) napadala. On htjede još uviek postati profesorom istočnih jezika, zato napisa g. 1783 disertaciju, koju sam već prije napomenuo; nu kad su mu stolicu izvan Češke, u Lvovu, nudjali, nehtjede je primiti, već bude g. 1786 imenovan censorom in theologicis. Iste 1787. godine dade se posvetiti za svećenika, da može postati subrektorom u sjemeništu hradišćanskom u Olomucu, što je i postigao te doskora pravim rektorom imenovan. Kada su poslije smrti cara Josipa dokinuta bila generalna sjemeništa, stavljen bi g. 1789 u penziju s plaćom od 500 for., te se povrati natrag u Prag, gdje je po drugiput našao prijateljsko utočište u kući Nosticovskoj, i ondje živio sasvim mirno u krugu prijatelja, odan naukom i znanostim. — Kad je car Leopold II. po svom krunjenju g. 1791 prisustvovao jednoj sjednici praškoga učenoga družtva, govoraše D. govor, u kojem je nj. veličanstvu preporučao narod češki i narodni jezik, da ga brani i čuva od nasilja; a kad je zatim car poklonio družtvu dar od 6000 for., zaključiše članovi, da se neka svota ovih novaca upotrebi na pretraživanje švedskih knjižnica, da se saznade, što je onamo odvezeno bilo iz Češke i Moravske u 30godišnjem ratu, imenito g. 1648 iz Praga. Ovo častno poslanstvo povjereno bi D—u, koji se g. 1792 u družtvu s grofom Joakimom Sternbergom odputi na

Digitized by Google

put; neko vrieme osta u Kodanju, zatim posjeti Stockholm, Upsalu i ina mjesta, tražeći svuda marljivo, ali se nije ono niti onoliko našlo, koliko se obćenito očekivalo. Putujuć preko Petrograda, Moskve i Varšave, gdje je svuda pregledao arkive i knjižnice, vrati se u Ožujku sliedeće godine natrag u Prag.

Još iste godine ode na novi put, prateći bivšega svoga učenika, grofa Fr. Nostica po južnoj Njemačkoj do Mletaka; nu u kupalištu Albano stiže im viest, da je grofov otac težko obolio, i na to se hitro vratiše u Prag. Odsele osta Dobrovsky u kući grofovskoj, baveći se neumorno naukami; samo na kraće rokove otišao bi sad u Beč, sad u Ugarsku, sad u Draždjane itd. God. 1795 pojavi se po prvi put u njega duševna bolest, koja ga nije više ni do smrti sasvim ostavila; osobito ga silno naskoči g. 1801, te je morao više nego li godinu dana strogo po propisu kod braće milosrdnika život provoditi, zabavljajuć se vrtljarstvom i botanikom. O tom pisa i knjigu ‚Entwurf eines Pflanzensystems' 1802. Od g. 1803 življaše stranom u Pragu, u kući Nosticovskoj, stranom na imanjih svoga najmladjega učenika J. Nostica, ili u vjernoga prijatelja Sternberga, kadšto i u grofa Eugena Černina. U te godine padaju njegove najznamenitije raduje, njegova najslavnija i najveća jezikoslovna djela: osobito staroslov. gramatika, koju je u Beču štampao te se njoj za volju punih 18 mjeseci ondje bavio. Njegova literarna radinost pribavi mu mnogo dokaza priznanja: on bijaše članom uč. družtva Varšavskoga, akademije Berlinske, liter. družtva Krakovskoga, sveuč. Vilenskoga, c. akademije Petrogradske, družtva prijatelja ruske slovesnosti u Petrogradu itd. Bilo je god. 1828, kada ga je u Hudenicih iznova silno napala njegova bolest, te je uništio cieli rukopis luž.-srb. slovnice, koju je napisao bio za vendiško sjemenište u Pragu. Pridigav se nešto, posjeti još jedanput Prag, ali se pravo zdravlje više nepovrati. Zatim je s prijateljem grofom Černinom pošao u Jindrihov Gradac i u Beč, gdje se zabavljao u dvor. biblioteci. Na povratku u domovinu zaustavi se u Brnu, da neko vrieme obći s literarnimi prijatelji, nu ovdje ga snadje i opet nemoć, koja se početkom g. 1829 tako naglo i tako silno pogoršala, da mu više nije bilo pomoći. Dne 6. Siečnja 1829 izpusti svoju plemenitu dušu. Njegovo je tielo s velikom slavom pokopano na groblju Starobrnjanskom, gdje mu je kasnije podignut velik spomenik. Njegov je životopis izdao Fr. Palacky g. 1833: *Joseph Dobrovsky's Leben und gelehrtes Wirken.*

Dobrovsky bješe upravo dovršio svoju gramatiku, kada mu dodje do znanja viest o evangjelju Ostromirovu (od g. 1057); pobliže nije on, kako se vidi, toga spomenika jošter poznavao, samo je izrekao hvale vriednu želju, da bi se, kao najveća starina crkvene slovjenštine, i kao znamenita podpora svete kritike, izdao u sviet sasvim nepromienjen, slovî stara obličja.*) Ova se želja izpuni doskora, veliku zadaću rieši na slovjenskom istoku, u Ruskoj, čuveni jezikoslovac A. Vostokov.

---

*) Evangelia Ostromiri (1057) et ducis Mstislavi, quorum pleniorem notitiam desiderem. Quis non optet, ut haec ceu linguae Slavicae monumentuum antiquissimum ... aliquando porsus immutata ac characteribus vetustam formam referentibus in lucem edatur.

Digitized by Google

Čuli smo već nešto sprieda, koje ima zasluge Ruska, od Petra Velikoga počamši, za jezikoslovje; možete si misliti, da je duh naroda ruskoga, u samom temelju silno potresen snažnom rukom velikoga vladara, ter uzbudjen na nov život zorom nauke, koja mu je sinula sa zapada, dvostrukom se željnosti bacio na veliku zadaću duševnoga preobraženja, koju mu krasnim primjerom ukaza sam vladalac. Već Petar Veliki mišljaše uz druge reforme i na akademiju nauka; osnova bijaše gotova; on namjeravaše urediti takovo visoko učilište, koje bi bilo nekim načinom posrednikom medju obrazovanom Evropom i Rusijom; htjaše dozvati odličnih muževa za razne struke nauka, da bi koristno znanje uvodili u Rusku, i razprostirali po svemkolikom carstvu: ali smrt prekide njegove uzvišene namjere.[1]) Želje se Petra Velikoga obistiniše nakon njegove smrti, voljom i odlukom carice Katarine I. g. 1725. Razumije se, da su i ovdje, kao skoro u svih granah javnoga života, prvi učitelji naroda ruskoga bivali tudjinci: evropejska imena učenih muževa, kano ti: Bernuilli, Delisle, Euler itd. posvjedočiše svietu ozbiljnu volju ruskih vladara, da u Rusku udome znanosti zapadne Evrope, da i Ruska učestvuje u djelih evropejske učenosti. Namjera vladina bijaše, da se po tudjinskom naputku uzgoji mladi ruski naraštaj; zato ima prvo djelovanje akademije nauka ne samo znanstvenu već i pedagogičku važnost.

Ne dugo za utemeljenjem carske akademije sliedjaše utemeljenje ruske akademije godine 1783, kao „drugo odieljenje" carske akademije s tom zadaćom, da se razvije, obogati i očisti ruski jezik. Nacrt ovoga zavoda izhodi od oduševljene kneginje Daškove[2]), koju je Katarina II. već prije imenovala bila predsjednicom carske akademije. Prvi posao ruske akademije bijaše, da se sastavi rječnik narodnoga jezika na temelju etimologičkom; redakcija sastojaše se od 21 člana, u tri odiela: gramatikalnom, objasniteljnom i izdavateljnom; medju članovi bijahu sama kneginja Daškova, poznati pjesnik Državin, veliki mecen naroda ruskoga Šuvalov itd., pače u poslu pomagaše jim i sama carica. Taj prvi trud akademije ruske izadje u 6 svezaka od god. 1789—1795, sadržavajuć 43.257 rieči, pod naslovom Словарь Россійской Академіи: umnožano izdanje istoga rječnika u alfabetskom[3]) redu izadje (u 6 sv.) g. 1806—1822.

---

[1]) Ученыя записки втораго отдѣленія императорской академіи наукъ. Кн. I. С. Птбг. 1854. str. 8.

[2]) O toj važnoj osobi XVIII. vieka ima obširna biografija u ruskom časopisu Отечественныя записки god. 1859; epoha njezinoga akademičkoga djelovanja spominje se u 3. članku (tom. 127, str. 271 ss.). Imenovana za predsjednicu ustroji list: Собесѣдникъ любителей россійскаго слова, u koji je mnogo pisala i ona sama, i carica Katarina; i inače podje redakciji za rukom, da predobije za suradnike sav tadanji važniji literarni sviet. God. 1786. zamieni Собесѣдника drugi časopis Новыя ежемѣсячныя сочиненія.

[3]) Prvo izdanje nije bilo alfabetičkim, već etimologičkim redom. Kneginja Daškova pripovieda sama, da carica Katarina nije bila u tom istoga mnienja

Digitized by Google

Već g. 1755 bješe u Moskvi podignuto sveučilište; utemeljitelj mu je Šuvalov, koji je samostalno tu misao zamislio, mjesto odabrao i zavod uredio po uzoru ostalih evropejskih.[1])

Ovo su ona ognjišta, odakle se po silnoj Ruskoj svjetlost razastirala, i znanje širilo na sve strane: ovdje oduševljavahu se umovi medjusobnim poticanjem na radnju duševnu, to bijaše škola učenosti i znanstvenoga života ruskoga. Dakako mjereći vriednost njihove prve radnje mjerilom današnjega napredka, nemože biti ciena velika; ali su zasluge prvih ruskih radnika velike po tom, što su ogrijani žarom njihove vatre, sliedili iza njih baš pravi znanstvenici. Kada su velika carica Katarina II. i njezina ljubimica, oduševljena kneginja Daškova ne samo javno izrekle, da se ima njegovati ruski jezik, već toj svrsi i krasan zavod podigle, tada bješe put prokrčen i pravac naznačen, kojim je valjalo da podju potomci.[2])

I zbilja dugačak red znamenitih muževa, koji obraše stupati naznačenom stazom, kiti u naroda ruskoga drugu polovicu 18. i prvu polovicu 19. vieka. Nas tiču se ovdje u nacrtu slovjenskoga jezikoslovja najpoglavitije samo nekoja imena, kano ti već sprieda napomenuti (str. 85) prvi ruski gramatik Lomonosov (1711—1765), koji ima silnih zasluga za ruski narod tim, što je bio njegov drugi Petar Veliki, reformator duševnoga carstva; njegov ruski jezik (prva emancipacija, makar i nepodpuna, od crkvene slovjenštine) smatraše sama ruska akademija u svoje doba uzorom čistoće i pravilnosti, te je u akademičkom rječniku najviše primjera za dokaz izvadjeno iz njegovih djela. Veliki narodni historik (za jedan čovječji viek kasnije) Karamzin (1766—1826) bijaše u književnosti ruskoj, nalik Lomonosovu, zastupnik drugoga stepena u razvitku narodnoga ruskoga jezika: on osnova novi slog, koji se slobodnije kreće u formah narodnoga narječja, nego li slog Lomonosovljev. Oba ova književnika čine u obće u literaturi ruskoj, toli prozaičkoj (jezikom), koli pjesničkoj (pravcem) dva zasebice sliedeća odsjeka. Njima dostojan je,

---

s njom i s ostalimi akademici. Koliko su rieči dotični odbornici preko nedjelje dana ponakupili, to bi se svake subote u sjednici u red stavljalo, tražeći najme srodnost po korjenju!

[1]) Sr. Учен. Записки I. 17.

[2]) Ja ću da spomenem sva znamenitija djela petrogradske akademije, izvan već napomenutoga rječnika, što spadaju u njezinu najstariju dobu (do g. 1814): od g. 1805—1813 izilažahu Сочиненія и переводы росс. Академіи (7 č.), medju kojimi su spomena vriedne samo nekoje razprave od Šiškova, zatim ‚stihotvorenija Deržavinova'; g. 1802 izda akademija gramatiku rusk. jezika od Sokolova; g. 1811 Nauku stihotvorstva od Rižskoga; g. 1812 prevod neke francuzke razprave ‚o srodnosti medju sanskr. i rusk. jezikom od Nikoljskoga; g. 1810—1814 ‚Likej' ili kurs slovesnosti Lagarpa, u 5. č. trudom od nekoliko članova. Osim toga bjehu prevedeni sa svojih izvornika: Tacitovi annali, jedan govor Demostenov, Salustijev Katilina i Jugurta itd. Već odavle neka čitatelj sam sudi, na kom je stepenu za onda stajala ruska akademija u Petrogradu; a to je 30. godina njezina života, pak su ju podupirali — carevi i carice ruske! a mi?! — — —

Digitized by Google

da se pridruži, i u slovjenskoj filologiji osobito uvaži, oštroumni kritik i historik Schlözer. On je rodom Niemac, te se već od god. 1762, kadno ga historiograf Müller dozvao u Rusku, zabavljao s ruskom historijom; ali blagotvorni upliv njegove učenosti na znanstveni napredak ruski napose, i na slovjensku filologiju u obće, polazi istom od god. 1802, kadno izadjoše prva dva svezka njegova Nestora. Ovim djelom pokaza on ne samo historikom ruskim način, kako valja kritički obradjivati rusku poviest, imenito ljetopise, nego svojom pravednom i oduševljenim načinom pisanom ocjenom slovjenskoga jezika i starinâ probudi takodjer kod samih Rusa veću i razložitiju ljubav do tih nauka; on tudjinac razloži im te predoči posve neslućene prednosti slov. jezika i slov. književnih starina. Izvježban u kritici, poznavajući način, kojim se valja baciti na znanstveno iztraživanje, dopre već i sam na težkom i u bujni korov zaraslom zemljištu veoma daleko; njegov je Nestor s više strana djelo uzorito; baš i ondje, gdje bi ili pogriešio ili mu trud pošao u zaman, ostaje njegovo umovanje veoma poučno. Znamenito, što je on već god. 1771 u ‚Allg. Nord. Geschichte 330 ss.' predlagao kao zadaću za slovj. jezikoslovca, da se izradi 1. obćenita uzporedjena slovjenska gramatika, 2. obćeniti uzporedjeni slovjenski rječnik! Nije li to predlog,[1]) koji Schlözerovu umu na diku služi? pače i način, kojim bi se to imalo izraditi, kako ga Schlözer daje, nije mu ni na kakovu sramotu:[2]) kamo sreće, da ga je što prije uvažila n. pr. ruska akademija! — Ugodno i poučno je još i danas čitati, što piše Schlözer za staroslovjenski jezik (altslawonische Sprache), i za život starih Slovjena; ali dakako da se u njegovih mislih nalazi veoma mnogo poezije, a još više takovih izrjeka, koje historički i filologički nikako nestoje. Samo da na primjer kažem, izprva (Nord. Gesch. 330) kaza, da nezna opredieliti, u kakovom je razmjerju crkvena slovjenština prema živućim slovj. jezikom, jeda li što stariji jezik prema novijemu ili kakovo posebno narječje, u ostalom da valja taj jezik onamo negdje u Bugarskoj tražiti; kasnije u Nestoru (I. 46—52) uze stari „slovinski" jezik upravo za majku (= otca) sviju ostalih narječja, prema kojemu da su kćeri (= sinovi) mnogo bliže, nego li medju sobom! O današnjem bugarskom jeziku izpovieda (Nestor II. 326) iskreno, da nezna ništa; u posveti II. svezka svoga ‚Nestora' na nadbiskupa Karlovačkoga Stratimirovića piše to isto i o srbskom jeziku, veleći: ‚Mi smo u tom, i bez naše krivnje, još velike neznalice. Niti narodnoga srbskoga jezika nepoznamo . .'

Schlözera izpravlja mjestimice Dobrovsky već u Slavinu, ali je napomenuto, da ni njegovo nevalja svagdje: u obće može se reći, da je Dobrovsky veoma marljivo upotrebljavao djela Schlözerova, dodavajući svagdje sa svoje strane izpravke, kao što je s druge strane Schlözer u nekojih bitnih

---

[1]) Schlözer je, vele, i sam napisao rusku gramatiku, od koje da je 1763 naštampano bilo u Petrogradu 11. araka. Sr. Dobrovsky k Puchmayerovom ‚Lehrgebäude' str. XXIII.

[2]) Dobrovsky, Slavin 261.

Digitized by Google

pitanjih sliedio Dobrovskoga; n. pr. proti glagolici govori jednako odrješito, pače porugljivo, pozivajuć se na razprave Dobrovskove.

Schlözerov ‚Nestor' ima osim obćenite znanstvenosti još i tu veliku zaslugu, što je pun puncat viesti bibliografičkih i literarnih, pun krasnih naputaka i savjeta, riečju sasvim naravi parenetičke: uzrok tomu navadja se kod 3. diela Nestora ovako: ‚Prva dva diela ovoga komentara pisao sam za ne-Ruse . . Tada niesam mogao ni slutiti, da će si knjiga i u Rusku put naći, još manje, da će je ondje sviet željno primiti . . Sada istom pišem navlaš — za Ruse: najme za „mlade ruske učenjake", koji će se jednakom voljnosti staviti na taj nauk, gdje ima još neizrečeno mnogo posla, koji će nastaviti, gdje sam ja prekinuti morao, koji će izpraviti pogrješke, kojim ja niesam mogao izbjeći'.

Ja ću se kasnije, u trećem članku, još vratiti na upliv, koji je imala Schlözerova metoda na pravac historičko-filologičkih iztraživanja u Ruskoj; jer istom u noviju dobu spada znamenito i za znanstveni napredak slovjenskih nauka važno pojavljenje tako zvanih ‚slavjanofila' s jedne, a ‚zapadnika' s druge strane: njihova oprjeka i malo ne sasvim protivno shvaćanje najvažnijih pitanja iz prošloga i sadanjega života naroda slovjenskih vlada još od vremena prije godine četrdesete našega stoljeća sve do ovoga časa; a znameniti ruski povjestnik Solovjev stavio je s tim u savez takodjer Schlözerovo ime u razpravi od g. 1857: ‚Шлецеръ и анти-историческое направленie' (u Ruskom Věstniku).

U isto doba, kada su Durich, Dobner, Dobrovsky, Schlözer itd. uspješno djelovali na korist i napredak slovjenskih nauka na zapadu, kada je Karamzin na istoku skinuo težke verige s jezika ruskoga te olakšao njegovo kretanje u literaturi — obogati slovjensko jezikoslovje marljivim pretraživanjem književnih starina neutrudivi Kalajdovič (1792—1832).

U Ruskoj življaše doduše stara slovjenština ne samo u crkvenih, već do petrovskoga prievrata i u svjetskih odnošenjih; ipak o njezinih historičko-filologičkih razmjerih vladaše toliko neznanstvo, da je uspomena o Cirilu i Metodu sasvim izčezla, a jezik držan bio pravim staroruskim;[1]) istom sada (koncem 18. i poč. 19. v.) uzkrsnulo historičko-filologičko iztraživanje dovede znanost natrag na stari izvorni put i na izvornu dobu prvih slovjenskih apostola i njihovih panonsko-bugarskih učenika, te Kalajdovič zauzima odlično mjesto medju onimi učenimi muževi, koji su pomogli razbistriti i prosvietliti tu znamenitu dobu u slovjenskoj historiji.

K. nebijaše jezikoslovac po sustavnoj nauci, već čovjek nadahnut dvostrukom ljubavi: prema domovini i znanostim; ovaj plemeniti nagon poticaše ga na neumornu radnju, gdje bi uzmogao štogod priložiti k razjašnjenju duševnoga života svoga naroda. Taj smjer znanstvenoga nastojanja navede ga za rana na književne starine kao sredstvo, kojim se dade raširiti znanje slovjenske prošlosti. Svako pitanje, koje je on čas zanimalo učenost rusku,

[1]) Sr. Kopitar u Wiener Jahrb. f. Liter. 1822 str. 76.

Digitized by Google

nadje odjeka u njegovoj duši; najmilija pako bijaše mu zabava, skupljati, uredjivati i prepisivati po knjižnicah listine i druge važne rukopise. Pored velikoga bogatstva tih stvari u Ruskoj, nije se čuditi, što je mnogo prekrasnih starina izneo na sviet, za koje dojakošnje nehajstvo nije ni znalo.[1])

Uspjeh njegovih potraživanja bijaše tim sjajniji, što je srećom stekao mogućna zaštitnika, koji mu pomožc sredstvi materijalnimi, da najglavniji njegovi obreti izadju štampom u sviet. To bijaše veleslavni mecen književnosti ruske grof Rumjancov, kojemu slovjenstvo treba da zahvali medju ostalimi zaslugami na požrtvovanju za veliko djelo: ‚Joan exarch bugarski‘ (god. 1824). U to je djelo gomilice natrpano veliko blago staroslovjenskih starina; tim je nenadano odkrivena plodovita radinost jednoga od najpoglavitijih učenika Cirilovih: to je prvi odlučni korak k razbistrenju zlatnoga vieka Simeunova. Bogatstvom svoga sadržaja (ne upravo umovanjem Kalajdovičevim) učini ova knjiga tim jači utisak na učene Slovinjane, čim se je tomu manje nadati bilo: Kalajdovičevim exarhom znatno je prokrčen put historičkomu razjašnjenju velikoga kulturno-historičkoga pitanja.

Medjutim kako sam rekao, da Kalajdovič nije bio osobit filolog, da li većma praktičan arheolog, tako nije niti njegovo djelo k riešenju strogo filologičkoga gledišta on čas drugo doprinielo, do li veoma dragocjeno gradivo (premda i pri tom nije sasvim kritično postupao, niti je svagdje pridržao stari pravopis, već je pomiešan я s ѩ i ѧ, ы s ꙑ, ѵ s оѵ i ѕ itd.). Zato je velika sreća po njegov trud, da mu bude vriednost trajna, što je više historičko-literarnoga, nego li filologičko-kritičkoga sadržaja; jer njegove hipoteze, kao n. pr. jedna o tom, da je jezik Cirila i Metoda bio staromoravski itd. neimaju vriednosti, a nisu ni bile uvažene.

Dočim je književna radinost Kalajdovičeva pripravne naravi, tako da strogoj znanosti samo put krči, medjutim je Aleksander Vostokov (1781—1864) osnovao na temelju svojih i tudjih odkrića historički nauk

---

[1]) Središte Kalajdovičeva djelovanja bijaše u Moskvi, u društvu „общество Исторія и древностей“, osobito u biblioteci sinodalnoj i Čudova manastira i t. d. Odkriće najvažnijih rukopisa, na primjer Joana exarcha, pada već u godinu 1813—1818, ali su istom kasnije štampani. Uz ‚Joana exarha‘ (našast je godine 1813), koji spada na literaturu crkvene slovjenštine, obogaćena je njegovim trudom i literatura staroruskoga jezika. — Ovamo spada imenito godine 1817 našasti ‚izbornik svjatoslavov‘, kojega izdanje ipak on nije doživio; nasuprot izadjoše mnoge starine (medju njimi djela Kirila, episkopa Turovskoga) u važnom zborniku: ‚Памятники XII. вѣка‘ god. 1821. Od ‚русских достопамятностей“ izašao je same jedan svezak god. 1815; Kalajdovič je učestvovao kod „Собранія государственныхъ грамотъ и договоровъ“ od 2—4 česti; uz pomoć Strojeva opisao je do g. 1825 rukopise, nahodeće se u biblioteci grofa Tolstoga (Обстоятельное описаніе etc. 1825); povrh toga ima od njega još mnoge pomanjih rasprava historičkofil. sadržaja, koje su izašle u povremenih časopisih, kano ti u ‚Trudih‘ общества любителей россійской словесности (n. pr. rasprava o Slovu o Puku Igorevu, o bjeloruskom narječju, o starom crkvenom jeziku itd.), u ‚Věstniku Evropy‘, utemeljenom g. 1801 od Karamzina itd.

Digitized by Google

staroslovjenskoga jezika, to je onaj nauk, koji smo sprieda, uza sve dubokoumlje i učenost Dobrovskovu, u njegovoj gramatici badava tražili. A. Vostokov[1]) zaslužuje, da se prozove slovjenskim J. Grimmom: toli duboko u starinu zaseže njegovo jezično iztraživanje, toli vjerna, historičkoga smisla puna, bješe njegova radnja.

Slučaj htjede, da je Vostokovljeva preznamenita razprava, koja čini epoku u slovjenskoj lingvistici, upravo istodobno izašla s dovršenim (barem u rukopisu) djelom Dobrovskovim: ovako se samo od sebe namiće uzporedjivanje njegovih rezultata s knjigom Dobrovskovom.

Kolika razlika! Vostokovljevo ‚разсужденіе о славянскомъ языкѣ, служащее введеніемъ къ грамматикѣ сего языка, составленной по древнѣйшимъ онаго письменнымъ памятникамъ' 1820 god. niti je onako golemo, niti onako sjajno i impozantno izvedeno, kao Dobrovskova gramatika, neće zanieti čitatelja, pače na prvi mah čini mu se i neznatno; istom kad ga stanete triezno izpitivati, dolaze vam uviek nove krieposti pred oči, dobivate sve veći pojam o njegovoj važnosti.

Istinabog Vostokov bijaše u stanju, koje mu je doista zavidio i slavni Dobrovsky,[2]) što je mogao rezultate svoje osnovati na izvjestnom spomeniku 11. stoljeća (Ostromirovo evangjelje); sasvim tim nije niti njemu mnogo nenaručnije bilo, da onako posrne te pomieša pravo s krivim, kao što smo vidjeli u Dobrovskoga, da se nebude bio razlikovao od ovoga u samom načinu iztraživanja. Nu on je vjernije sliedio trag historički, bolje shvaćao važnost gramatičku promjena glasovnih; pak zato je bio takodjer mnogo sretniji, i njegov rad mnogo uspješniji: u njegovu ‚razsuždeniju' ima dapače više elementa slovjenskoga, nego li u gramatici onoga. Što je najsjajnija točka Vostokovljevih rezultata — odkriće nazala, to dokaza on prostimi slovjenskimi sredstvi, pomoćju jezika poljskoga! Rekao sam, da je i Dobrovsky često spominjao razlike izmedju starih i novih rukopisa; pače u samoj gramatici dolaze ‚specimina e codicibus' iz raznih viekova i raznih recenzija, ali sve to, žalibog, bez daljega uvaženja, jer za nauk gramatički nije odanle nikakova korist izvadjena: nasuprot razlučuje Vostokov već ovdje (u ‚razsuždeniju') razne recenzije t. j. različitu sudbinu stare bugarštine u doticaju s ostalimi slovj. narječji, te ustanovljuje tri odsjeka stare slovjenštine: a) od Cirila i Metoda, dakle od IX. do XIII. v.; b) od XIII. do XVI. v.; c) novo izpravljanje knjiga od XVII. vieka napried. Prema tomu uvidio je i izrekao Vostokov, da se u sadanjih gramatikah (neizuzam niti Dobrovskove, za koju on dakako još nije znao). uči samo srednji jezik stare slovjenštine, te je zajedno barem u prvih obrisih naznačio sva bitna svojstva

---

[1]) Njegov životopis priobćit ću obširnije u trećem članku; u kratko može se čitati u „Novosadskoj Danici" od prošle godine str. 33.

[2]) Dobro veli i Kopitar: Dumque nos ab hoc terrae umbilico remotiores in singulis membranis explicandis desudamus, illi totas horum cimeliorum bibliothecas pervolutant. Neque indigni sunt hac fortuna, ex quo Alexandrum habent Vostokovium, parem plane his studiis nec ulli occidentalium cedentem scientia.

Digitized by Google

onoga starijega jezika, koji je našao u Ostrom. evang., a za taj spomenik reče, da će biti 3—4 ruka nakon Cirila i Metoda. Isto je tako umio razlučiti, što Dobrovskomu nepodje sasvim za rukom, rusizme od prave stare slovjenštine, rekav, i to je posve istina, da premda su si nekoč narječja, starobugarsko i starorusko, u bližoj srodnosti bila, nego li danas, ipak su već za Cirila i Metoda izgovarali Rusi волость, городъ, берегъ, ночь, печь.[1]) Napokon je Vostokov prigovorio i klasifikaciji Dobrovskovoj, dokazujuć da joj nestoje svi biljezi, da joj treba revizije.

Ova su načela izvedena u pomenutoj knjizi podpunim mirom, podpunom objektivnošću. Vostokov nadkriljivaše obični jezikoslovni nauk u Ruskoj svojega vremena (ja ću govoriti o Šiškovu — Dankovskomu — Kollaru itd. u 3. članku) na toliko, da ga njegovi suvremenici niesu mogli on čas sliediti, niti umah shvatiti važnost njegovih izvoda: ‚razsuždenie‘ neprobudi toliko pozornosti kod kuće, koliko medju prosviećenimi Slovjeni na zapadu. Imenito pripovieda se, da kada je Dobrovsky dobio u ruke ‚razsuždenie‘ (upravo bješe počeo štampati svoje ‚institutiones‘), poraziše ga ozbiljni i sasvim novi rezultati Vostokovljevi na toliko, te je hotio on čas štampanje svoga djela obustaviti, da ga nije odvratio od toga drug i prijatelj Kopitar[2]) Mi ćemo još nekoliko puti naći ugodna povoda, da se povratimo na učene radnje Vostokovljeve; njegova kasnija gramatička djela neimaju zato više toliko obćenitoga interesa i toliko načelne važnosti, koliko ‚razsuždenie‘, što su ondje samo dalje izvedene, razložene i protumačene ili izpravljene one misli, koje je već g. 1820. ujedanput izrekao u ovoj knjizi.

O tom je uspjehu nauka Vostokovljevih ubaviestio zapadnu Evropu po prviput Kopitar prigodom recenzije gramatike Dobrovskove;[3]) u historiji pak slovjenske filologije nesmije se na tu recenziju nikako zaboraviti, zašto

---

[1]) O tom pitanju, koja i kolika je bila nekoč razlika medju jezikom crkveno-slovjenskim i narodnim u Ruskoj od IX—XI vieka itd., vodili su dugo vremena znanstvenu pravdu učeni Rusi; pak ni sada još nemože se reći, da su se svi složili. Sreznjevski u mislih ‚объ исторіи русскаго языка‘ (u Izvěstijah ak. rusk. III.) tvrdi takodjer, da su već obstojale ove ovdje navedene razlike, što je on i potanje izveo preko svju dielova gramatike. Proti njemu piša Pogodin (u Izv. ak. rusk. V.), nastojeći dokazati, da je stari jezik velikoruskoga narječja isti s jezikom crkveno-slovjenskim; na to izadjoše liepa pisma na Pogodina u ‚Ruskoj Besědi‘ 1856 od Maksimovića s odgovori i protuodgovori.

[2]) Отчеты Акад. наук. по 2 одѣленію СПБГЪ. 1852 p. 297. Podpuno izdanje Ostromirova evangjelja s gramatikom priredio je Vostokov istom kasnije za štampu (izadje g. 1843); nu grof Rumjancov dade već prije velikim troškom po tom starinskom obliku izrezati slova te znamenite komade iz samoga spomenika naštampati g. 1827 u djelu ‚Собраніе словенскыхъ памятниковъ‘, što ga je uredio za štampu P. Köppen, Vostokovljev drug i prijatelj. Grof Rumjancov izkaza svakom prigodom veliko štovanje prema Dobrovskomu, pa tako posla mu i sada već g. 1823. preko Vostokova skoro sve one odlomke na uvidjenje, što su istom g. 1827 izašli u pomenutom zborniku.

[3]) u Wiener Jahrbücher für Literatur god. 1822.

Digitized by Google

nam ujedno s dvima prijašnjima o Dobrovskovu ‚Slavinu' i ‚Slovanki' predočuje kao u ogledalu vjernu sliku misli Kopitarovih o sviju važnijih jezikoslovnih i narodopisnih pitanjih čitavoga slovjenstva. Kako je pak skoro veća i važnija čest njegove književne radinosti razasuta po nekojih bečkih literarnih listovih, moramo biti veoma zahvalni Miklošiću, što nam je već jednu knjigu[1]) izdao, te ga molimo, da nam doskora dade i drugu, zajedno, kako je obrekao, sa svojimi opazkami.

Kopitar[2]) bijaše vele oštrouman i silno učen čovjek, ali uz to strastven i nepogodan, da mu se riedki mogu uzporediti. Njega priznavahu punim pravom Slovjeni i Niemci za jednoga od prvih uglednika ne samo u slavistici nego takodjer u njemačkoj i obće jezikoslovnoj znanosti. Liepo mjesto (na izvoru tolikih literarnih sredstva: u carskoj dvorskoj biblioteci u Beču), koje je zauzimao, i veliko prijateljstvo s mnogimi učenjaci u Njemačkoj pribaviše mu još veći glas: tim ugledom i glasom s jedne, a zgodnim mjestom te pohvaljenim obsežnim znanjem s druge strane, posluži se on u punoj mjeri toli na korist i slavu imena svoga, koli na dobitak slovjenskih nauka. Čini se ipak, da mu je žaliboże prvo preče bilo od drugoga; jer ako i jest istina, da je mnogo krupnih, premda zasluženih, istina odmjerio nekojim tudjim, osobito njemačkim piscem na obranu časti slovjenske, ipak u domaćem slovjenskom životu nagrdjuju silno neke ružne crte njegovu sliku. Jednom riečju da kažem, Kopitar je većma Slovjenin umom, nego li srcem: njegov slovjenski (?) patriotizam nije mnogo dalje sizao od pisaćega stola: za hvale vriedna nastojanja oduševljenih domoljuba českih (Kolár, Šafařik, Palacky itd.) i ilirskih (Gaj, Rakovac, Mažuranić itd.) ne samo da nije smogao niti jedne prijazne rieči, već ih je psovao i grdio, što je gore mogao (a u tom je bio Kopitar pravi majstor!). Kad promislimo, da se neugodne posljedice ovih njegovih mana protežu do u najnovije vrieme (nasrtanje nekih do zalihe mudrih Niemaca na staročesko pjesničtvo), to ćemo mu tim teže oprostiti obiest, kojom je bez razloga osudjivao staročeske književne starine, čim si je kao ugledan znanstvenik više prava prisvajao, da mu se bezuvjetno i na rieč vjeruje.

Nu ja nebih opet htio, da tko ovu moju, kako mislim, sasvim pravednu kritiku pomieša s nedokazanim sumnjičanjem, usljed kojega imao bi biti Kopitar sliepo orudje prozelitizma, te čovjek neiskren i himben, koji da je zastupao i branio načela, o kojih nije bio ni sam uvjeren[3]) itd. Jedan razlog,

---

[1]) Kopitar's Kleinere Schriften I. Theil. Wien 1857. — Recenzija gramatike Dobrovskove nije u prvom svezku pretiskana, već čeka na drugi.

[2]) Rodi se godine 1780 u Kranjskoj; izučiv gimnaziju u Ljubljani, posta učiteljem i kasnije tajnikom u barona Zoisa; godine 1808 dodje u Beč, imenovan bi za cenzora slovjenskih i grčkih knjiga, a doskora namješten u c. dvorskoj biblioteci, gdje je svoje ostale godine proživio do † 1844.

[3]) Takov je jed izrigan na Kopitara u knjižici francuzkoj, koju sam spomenuo u ‚Književniku' prošle godine str. 462.

Digitized by Google

na kojem je ovakva potvora osnovana, imao bi biti pravopis i prievod sv. pisma novoga zavjeta od Vuka St. Karadžića: nu da nije Vuk bio nikakovom žrtvom tobožnjih paklenih namjera Kopitarovih, to sam dovoljno dokazao u ‚Književniku' od prošle godine. Drugi se razlog za opadanje Kopitara traži u njegovoj hipotezi o glagolici: i tu bilo bi dovoljno, da na Kopitarovu obranu navedem, što su kasnije o glagolici pisali Šafařik, Miklošić, Bodjanski, Sreznjevski, Rački itd.

Medjutim ovo je pitanje veoma uzko skopčano sa svimi ostalimi rezultati, koje slovj. jezikoslovje crpi iz knjiga Kopitarovih, te nas zato i kod njega sam tečaj stvari najvećma navraća na tu točku. Ja ću genetički da razvijem hipotezu Kopitarovu o kakvoći jezika Cirilo-Metodova: ovako bo dokazat će se sasvim jasno, da akoprem danas više nepristajemo uzanj,[1]) valja nam ipak njegovu hipotezu i u znanosti jezikoslovnoj, i u razaznavanju postupne srodnosti slovjenskih naroda te njihovih narječja smatrati za znatan dobitak i napredak.

Rečeno je, da je Dobrovsky nekoč uzimao jezik crkveno-slovjenski za staru-srbštinu, što se može čitati n. p. u njegovu ‚Slavinu'. Uz to je mnienje izprva pristajao i Kopitar, imenito u gramanitici „kranjskoga" jezika od god. 1808, medjutim već god. 1810 u recenziji Dobrovskova ‚Slavina' naginje na novu hipotezu, te stavlja ovakovo pitanje:[2]) neima li slovenski (windisch) veće srodnosti sa staroslovjenskim, nego li srbski? a za jedan dokaz nagadja na neke gramatičke stvari, osobito na porabu dvojine kod imena i kod glagola. Ipak onaj isti Kopitar, koj bi kasnije do budale izgrdio svakoga, tko se nije htio sliepo pokoriti njegovu ugledu, ovdje je jošter toli nestalan, toli oprezan i smjeran, te dodaje umah k ovim riečim ovako: ‚Nu bilo kako mu drago, ta svakako su oba zadunavska narječja (Kopitar misli slovensko i srbsko?!) pravo uzevši samo jedno (slovensko), koje su na jugu Save i Kupe novo nadošli predunavski, hrvatski i srbski, naseljenici promienili u slaveno-srbsko!'[3]) .

Mnogo odrješitije glasi ista izrjeka god. 1814 u recenziji Slovanke.[4]) I zbilja neda se zanijekati, da je ovdje Kopitar tankim gramatičkim taktom sasvim pametno odabrao pravo od krivoga, te sa svoga gledišta cielu istinu rekao; jer da nam je ostavljen izbor samo medju srbskim i slovjenskim narječjem, to bi svakako veća i bliža bila srodnost stare crkvene slovjenštine s današnjom slovenštinom nego li sa srbštinom. To dopušta i priznaje dan danas svaki jezikoslovac bez razlike. Ispravnijemu dakle mnienju vidi se, da

---

[1]) S Kopitarovom hipotezom, da bi jezik Cirilov bio panonsko ili koruško-slovenski (po Miklošićevu izrazu altslovenisch), neslaže se: Vostokov, Bodjanski, Grigorovič, Sreznjevski, Šafařik, Schleicher, Hattala, Rački itd.; i ja sam proti tomu mnienju: sr. Tisućnica str. 32; Priměri, str. 8; Književnik I. 126 i osobito ‚uvod' k Račkovu Assem. evangelistaru.

[2]) Kop. Kl. Schr. I. 82.

[3]) Sr. još Kop. Kl. Schr. I. 63.

[4]) Kop. Kl. Schr. str. 286.

Digitized by Google

je na putu stojalo obćenito neznanstvo o narodu i jeziku bugarskom; sam Kopitar žali, što se o tom narodu malo znade, te kaže: ‚lako bi bilo(!), da je još i bugarski bliže staroslovjenskomu, nego li srbski, s jedne bo strane pripoviedaju legende o apostolih Cirilu i Metodu, da su najprije Bugare pokrstili i sv. pismo na bugarski jezik preveli, s druge je strane dokazano historički, da su bugarski i panonski Slovjeni preko sto godina prije za Dunavom bili, nego li Hrvati i Srbi . . .‘

A da se uzmognemo potješiti krasnim napredkom, koji je u 50 godina učinila slovjenska samosviest uza sjajnu zviezdu priehodnicu — slovj. filologiju, vriedno je čuti i upamtiti još ove rieči Kopitarove, što ih napisa god. 1815 u recenziji[1]) Vukove ‚pismenice‘: ‚Da nam je ipak g. Vuk štogod i o bugarskom narječju kazao, koje su do sada za srbsko držali, al o kojem recenzent ponajprije za izvjestno znade, da upotrebljava spolnik kao i jezik Vlaški i Albanezki, i to pridieva ga samostavnomu imenu straga; jeda li se pak inače, na primjer u značenju rieči ili napokon pače u deklinaciji razlikuje od srbskoga, kao što se od njega razlikuje inače veoma srodno narječje kranjsko — to je dosada posve nepoznato‘! Evo dakle, jedan od prvih jezikoslovaca slovjenskih nije god. 1815. ništa više znao o narječju bugarskom, nego što je ovdje Kopitar napisao! Znajući za uzku svezu prijateljstva i književne radinosti, što je spajala Kopitara s našim Vukom, reći ćemo, da je Vuk htio upravo prijateljstvo i ljubav izkazati Kopitaru, kadno napisa dvie razpravice o bugarskom narječju: ‚pismo dru. Frušiću‘ i ‚Dodatci k sanktp. rječ.‘[2])

Dakako da se je Kopitar odavle mnogo naučio, ipak nije to novo znanje niti toliko bilo niti prema tomu, da ga od njegove misli odvrati. Zato već u gori pomenutoj recenziji Dobrovskove gramatike juriše Kopitar odvažnije na protivnike svoje štićenice, panonsko-koruške Slovenke, podižuć žaobu ovimi riečmi: ‚historik je isto tako nepravedan, kao i običnі čovjek: prezire onoga, koji nije u sreći‘. To se isto povraća u Klozovu glagoliti, koji je Kopitar g. 1836 veoma sjajno izdao; zatim u Hesichijevu Glosografu g. 1840, u historičkom uvodu k reimskom evangjelju itd.

Pravo ima Kopitar, to potvrdjuju sve historičke viesti, da se glavno djelovanje Metodovo razprostiralo po Panoniji; u toliko nemože se njegovu zagovaranju panonskih Slovjena baš ništa prigovoriti: najranije cvala je Slovjenština u službi božjoj doista kod Panonaca. Nu s druge strane uvidja dobro i sam Kopitar, kako čovjeku naravski dolazi misao u glavu, niesu li slovjenski apostoli već prije, nego li podjoše u Panoniju, znali i razumjeli slovjenski jezik svoje domovine, i ako je tomu zbilja tako, zašto se nebi i u prievodu sv. pisma poslužili istim narječjem, koje je njima poznato bilo?! Ta je misao toli naravska, da samomu Kopitaru ponešto smeta, te će on, da je odstrani, spojiti narječje bugarsko-slovjensko s panonsko-slovjenskim

---

1) Kop. Kl. Schr. I. 319.
2) Sr. Knjiženik I. 464.

Digitized by Google

sasvim u jedno;[1]) pače tragom historije, što su je tudjinci pisali, koji su jedva narode razaznavali, kamo li bi istom njihova narječja, nije težko dokazati (ako samo tko hoće da vjeruje!), da su svi oni Slovjeni, što su se prije dolazka Hrvata i Srba razasuli po zadunavskih krajevih, sačinjavali jedan narod s jednim ne samo jezikom, već i narječjem![2]) Preko svega toga dakako da se najposlije dolazi i do koruških Slovenaca, i do hipoteze Kopitarove, da su današnji Slovenci pravi descendenti i unuci Metodovih Slovjena! Ali po nesreći, ili u istinu po sreći uzčuvao se ipak jedan važan spomenik koruške slovjenštine, koji se toj hipotezi na skroz protivi.[3]) Liepo je pravilo, sjajno dokazano i zasvjedočeno komparativnom gramatikom, koje ovako glasi: da se srodnost jezikâ ili suvislost narječjâ nemjeri toliko o broj jednakih ili sličnih rieči, koliko odlučuje analiza gramatička — zakoni glasovni. Po tom pravilu nemože se koruško-slovensko narječje nikako u najbliži savez metnuti sa starom slovjenštinom, već da i pristanemo uz Kopitarov panonizam, valjalo bi nam ipak panonske Slovjene odieliti od koruških, te ih pridružiti bugarskim. Kopitar nije ni slutio ciele važnosti zakona glasovnih; zato stavlja u glag. cloz. XXXIII. načelo, kojega mu današnji jezikoslovac nepriznaje. On drži najme, da će Korušci i Panonci laglje razlog dati za glasove жд i шт, nego li Bugari za one germanizme, koji se u crkvenoj slovjenštini nahode: danas velimo mi upravo protivno i naopako. Kopitar dopušta nam: Panonios „eos жд et шт sonos ... non a prima sua natura pannonica habere, sed ab educatoribus Bulgaris didicisse‘, a mi ćemo dopustiti njemu, da su mnogi (ne svi) od onih germanizama, koje on veoma rado nabraja za svoj dokaz, zbilja istom na panonskom zemljištu iznikli: sada se samo pita, što je veće i bitnije, jeda li nekoliko najvažnijih zakona glasovnih, ili nekoliko slučajno uzajmitih rieči? Današnji jezikoslovac neće ni za jedan trenutak oklevati s odgovorom, nego će reći: da s jezikoslovnoga gledišta ide svakako prvenstvo narječju i imenu bugarskomu, te ga u tom podupire i poviest.

Ovoliko o Kopitarovu panonstvu, kojemu je, kao što sam već rekao, glavnim uzrokom bilo neznanje bugarskoga jezika.

Medjutim da razglednemo u kratko još i ostalu znanost Kopitarovu, povraćam se natrag k recenziji gramatike Dobrovskove: oba jezikoslovca stoje ovdje sasvim u istoj znanstvenoj visini, obadva su puni hvale Adelungove, o Dobrovskovu korjenoslovju govori i ovdje Kopitar s najvećim štovanjem.[4]) Prigovori o gramatici ograničuju se na neke riedke točke: n. pr. što je u gramatici o ъ i ь rečeno, nalazi Kopitar da nije dostatno (str. 87), vjernije navadja (90—91) pojedine slučaje, gdje se piše ъ, gdje li ь, ali uz to priznaje, da mu je čitava stvar nejasna; o ѧ i ѫ nezna ništa drugčije, nego li i Do-

[1]) Glag. Cloz. XII.
[2]) Glag. Cloz. XXX.
[3]) sr. Schleicher u Beiträge I. str. 319 razpravicu pod naslovom: ‚Ist das altkirchenslavische altslowenisch?‘.
[4]) Wiener Jahrb. 1822 str. 79.

Digitized by Google

brovsky, van što je dočuo o Vostokovljevoj knjizi preko Kőppena i Beresina. U obće nije se dao Kopitar u mnoge stvari ili nikako ili veoma težko uputiti: ovamo spada i rinezam bugarskih glasova ѫ i ѧ. Jer još godine 1836 u glagoliti, premda u toj knjizi skoro na svakoj strani pohvalno spominje Vostokova te se vidi, da je od njega neizmjerno mnogo naučio, nije ipak o pravoj vriednosti glasova ѫ i ѧ posve osvjodočen.[1])

Inače vidi se najjasnije upravo u glag. cloz., kolik je napredak učinila za kratko vrieme slovjenska znanost u iztraživanju historičko-filologičkom. Kopitar, koji se je još god. 1823 u svih bitnih pitanjih slagao s Dobrovskim, mora god. 1836 malo ne svagdje da se njegovim domišljajem protivi i opire; a kako i nebi, kad je novo odkrivenim glagolskim spomenikom najedanput dokazano, da je glagolica svakako barem jednako stara sa cirilicom, ako nije još i starija od nje! kad je iznešena pred sviet glagolica nova obličja, o kojoj nije Dobrovsky ništa ni slutio! Istom ovim djelom podiže smjelo glavu pravedna opozicija proti bezobzirnim tvrdnjam Dobrovskovim: to je prvi početak one slavne epoke, koju je doživila glagolica u zadnjih 30 godina, kadno iza Kopitara nastaviše iztraživanja Šafařik, Grigorovič, Bodjanski, Sreznjevski, Miklošić, Hattala i Rački.

Kopitar poda nam oviem god. 1836, još prije Vostokova, u glag. cloz. pravu sliku najstarije crkvene slovjenštine u kratkoj gramatičici: istom na takovu temelju kao i na temelju Vostokovljeva truda mogaše uz pomoć komparativnoga jezikoslsvja izaći onako savršen nauk stare slovjenštine u gramatičkom smislu, kakov se sadržaje o knjigah Schleicherovih, Miklošićevih i Hattalinih. O tom u trećem članku.

---

[1]) Glag. cloz. XXV i 52. Sr. odgovor Miklošićev u Lautlehre str. 52

Ocjena starijih izvora
za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka.

Izpituje **Dr. Fr. Rački.**

II.

Domaći ljeto- i zgodopisi.

(Konac.)

5. Srbski ljetopisi. (Nadalje.)

Imajuć pred očima ovu jednostranost srbskih ljetopisa nećemo se čuditi, što iz njih nemožemo si izvaditi vjerne i podpune slike o postanku, razvitku i razpadnuću srbske države pod žezlom doma Nemanjina. Kako nam je nejasan rod Stjepana Nemanje, tako nam je po tih ljetopisih taman odnošaj njegov naprama velikim županom raškim, koji za cara Konstantina Porphyrogenete stajahu na čelu srbskoga naroda i koji u zgodopisu popa Dukljanina toliko se iztiču. Stjepan Nemanja bijaše po suglasnom svjedočanstvu tih ljetopisa unuk Bele Uroša kroz njegova sina Tiehomila. Bela pako Uroš bijaše po Tronožkom ljetopiscu župan u Zahumju, Trávunji, Dubrovniku, Dalmaciji i u Zeti. On je „ot Konrada cesara, posljednago ot krve francuzkia velikim županom v svoih sih zemljah narečen i potvržden, si reć veliki knez ili dux". Ovaj „cesar Konrad" nemože biti ini do Konrada I. (911—18) franačkoga, iza koga je sliedio na prestolju dom saksonski. Po tom bio bi Bela Uroš vladao u zapadnih zemljah srbskih u prvoj polovici X. vieka. Ali upravo taj kronologički podatak, koj se u ostalom slaže s predidućimi viestmi Tronoškoga ljetopisa, uvjerava nas, da u rodoslovnom lancu srbskih ljetopisa izpade više članaka; jer se nemože nikako pojmiti, kako bi Stjepan Nemanja, koj se rodi god. 1114, mogao biti unukom Bele Uroša, vladavšega već pred dva stoljeća. Temeljitije bi se dao rod Stjepana Nemanje izvesti iz rodoslova Dukljanova, kada bi se njegov Uroš, sin Predihne (Predica) a otac Deše (Tieše, Tiehomila) Zetskoga i Travunjskoga župana, uzeo za jednu te istu osobu, o kojoj, kano o djedu Nemanjinu, pišu srbski rodoslovi. Taj izvod potvrdila bi i kronologija; jer Deša sin Urošev živio je po Dukljanovu zgodopisu u vrieme grčkoga cara Manojla Komnena (1143—80).

Digitized by Google

Iz primjera ovdje navedena vidi se, kako srbski ljetopisi nisu u stanju razbistriti niti rodoslovja otca nove dinastije, s kojom oni počimaju svoju pripoviest. Skoro jednako nejasno pripoviedaju ti ljetopisi o načinu, kojim Stjepan Nemanja dodje na srbski priestol, i kako se on proti nutrnjim i vanjskim neprijateljem na njem učvrsti. Koli zanimivo nebi bilo doznati, kako se Nemanja odhrva svojoj braći, kako li slomi nadvladje grčkoga dvora? Stjepan Nemanja dao je pravac vanjskoj politici srbskoj, kojim bi se mladoj srbskoj državi imala steći i obraniti neodvisnost i samostalnost s jedne strane, a s druge imale bi joj se po mogućnosti razširiti medje. Stjepan a još više njegovi tim duhom opojeni nasljednici naidjoše u tom smjeru na protivnike sa triju strana: sa sjevera na Ugarsku, sa iztoka na Bugarsku i s juga na byzantinsko carstvo. Borbe s ovimi trimi državami tečajem XIII. i XIV. vieka izpunjuju velik dio srbske poviesti. Borbe ove bijahu do kralja Milutina pretežno defensivne, a pod ovim vladarom osobito pod Stjepanom Dušanom predjoše u ofensivu. Srbski ljetopisi priobćuju nam doduše pojedine crte iz tih borba, zasiecajućih u vanjsku politiku Nemanjićâ; Tronoški ljetopisac, kano obširniji od ostalih, napominje ratove Stjepana prvovjenčanoga sa „carem zagorskim“ (bugarskim) i s kraljem ugarskim Andrijom II. (1205—35); napominje ratove kralja Stjep. Uroša I. (1241—72) s Bugarskom i Ugarskom; napominje ratove kralja Milutina s carem grčkim Andronikom i bugarskim Šišmanom; napominje ratove cara Stjepana Dušana s Carigradom i Ugarskom; ali ovi ulomci nisu ni podpuni ni zadahnuti kakovom misli, iz koje bi se mogla nagovieštati vanjska politika srbskih samodržaca. Srbski ljetopisci govore o tih borbah, kao da bi iz zabave ili ratobornosti vladalaca potaknute, ili pako od njihovih zlobnih protivnika bez razloga političkoga, no iz sama poticanja djavolskoga[1]) podignute i vodjene bile!

Obzirom na duh i značaj ljetopisa nečudimo se, što su tako jalovi u političkoj, državnoj i kulturnoj poviesti. Nu imali bi se čuditi, što toliko zanemariše i crkvenu poviest. Svaki od njih, tko kraće tko obširnije, napominje osnovanje srbske narodne hierarhije po prvom arhiepiskopu i metropoliti sv. Savi; ali u njih neima ni rieči o vjekovitom nihanju srbske države izmedju iztočne i zapadne crkve, izmed carigradskoga patrijara i rimskoga pape, koje rastijaše ili padaše u onom razmjerju, u kojem se srbski vlaoaoci nagibahu iz političkih uzroka sada k iztoku sada k zapadu. Dovoljno će biti ovdje sjetiti štioca na odnošaj Stjepana prvovjenčanoga i Stjepana Milutina naprama rimskoj stolici. — Ob osnovanju srbske patrijaršije neki negovore ništa, neki samo u kratko;[2]) a nitko od njih nerazlaže onoga sukoba, koj se uslied toga porodi medju dvorom srbskim i carigradskim patrijarom; kao što rado sa-

---

[1]) Arhiep. Danilo piše: „и пакы ненавидѧи добра дїаволь... безаконномоу и нечьстивомоу ц╕рю татаровь глаголемоу негою вьложи вь оумь и наоустити его на сего хрїстолюбиваго (Milutina)“.

[2]) Tronoški ljetopisac (Glasnik V. 66): „Стефанъ (Dušan) тамо же поставляетъ своего архїепископа пекскаго патрїархомъ“.

krivaju nesnosljivi onaj duh, koj tada u Srbiji na crkvenom polju po svjedoćanstvu Dušanova zakona[1]) mah preote. Nešto potanje opisuje „сказанїе“ o arhiepiskopih srbskih[2]) razmiricu, nastalu medju crkvom carigradskom i srbskom usljed osnovanja Pećke patrijaršije. Srbski su ljetopisi u ostalom sastavljeni u ono doba, kada se je bio već razpuknuo jaz medju srbskim narodom i rimskom crkvom; s toga smatraju Rim, да je odstupio „отъ православїа“, a rimska crkva jim je „латинска ересь“.

Do sada razmatrah u kratko sadržaj srbskih ljetopisa sa negativne strane navodeć, čega neima u tih ljetopisih, što bi inače svaki povjestnik, koj latinske i starije byzantinske ljetopise prevraća, u njih želio si naći. Da se pako i ono, što ima u tih ljetopisih ocieniti može, treba znati: odkle, iz kojih izvora crpiše srbski ljetopisi ono, što pripoviedaju? Ove nam je izvore nuždno doznati tim više, čim znamo, da su srbski ljetopisi, od kojih najstariji, koprivnički u rukopisu od g. 1453 sadržava zgode do god. 1371, dosta kasne dobe, te nepolaze niti od suvremenikâ, kamo li od očevidacâ.

Riedko tko od srbskih ljetopisaca navadja izvor, iz koga je što izvadio. S veće strane samo pripoviedaju, kano da su sve sami doživjeli i vidjeli. Neki govore samo u obće: „глаголють истинны сьписатели,[3]) иже есть изъ многихъ историахъ, по свидѣтелству историковъ“,[4]) ili se pozivlju u obće na starija rodoslovja: „мнози изволиша описовати родословїе иже въ светыхъ царей србьскыхъ“.[5]) Nu ovakovimi obćenitimi izjavami kritici nije pomoženo. Da su srbski ljetopisci imali ipak pri ruci drugojakih starijih izvora domaćih, vidi se iz razgovietna očitovanja karlovačkoga ljetopisca, koj napomenuv kratke crte iz života kralja Stjepana Uroša III. dodaje: „сьписа же слоужбоу его и житїе грїгорїе цамьблакь“.[6]) Ovdje se indi ljetopisac naročito poziva na „službu i žitie“ rečenoga kralja sastavljeno po Grguru Camblaku.

Ovo očitovanje odkri nam glavni izvor srbskih ljetopisa u obće. Tkogod najme pobliže promotri srbske ljetopise po sadržaju i obliku, ter jih sravna sa „žitiji“, koja su nam se sačuvala, taj neće o tom dvojiti, da su isti ljetopisci iz njih s veće česti izvadili svoje gradivo. Srbski ljetopisi dolikuju kompilaciji iz pojedinih „žitija“ dotičnih vladara, iz kojih su najme, kako opazismo, ljetopisci izvadili rodoslov njihov, kano i njihove bogu ugodne čine za crkvu i vjeru; u čem se sastoji glavni sadržaj njihov. U tih ljetopisih, osobito obširnijih, sačuvao se je onaj frazami kipeći i bogoljubnom pomasti vonjajući slog, koj je vlastit crkvenim „službam“, žićem i legendam, i koj ima svrhu ne samo um učiti nego i volju ganuti.

Tim nastaje dužnost, da o tom glavnom izvoru srbskih ljetopisâ u kratko ovdje progovorimo.

---

1) Sr. § II. 5—9.
2) Glasnik XI., 161 i slied.
3) Karlov. ljetop. ed. cit. p. 55.
4) Tronoški ljetopis ed. cit. p. 22.
5) Ibid. pag. 20.
6) Ed. cit. pag. 61.

Digitized by Google

Srbska crkva i srbski narod uvrsti medju božje ugodnike velik broj vladara i članova Nemanjina doma. Tim pako nezaboravnim načinom ovjekovječi jim uspomenu u božjoj službi, dočim jih stavi crkvenim godištem u nepretrgnuti tečaj, a tim sačuva jih u svetoj uspomeni potomstva do najkasnijih vremena. Dobro kaže sv. pismo: „pravednici živjeti će u vieke“.

Srbska crkva a s njom i narod slavi svoje krunjene i zaslužne vladare i muževe ne samo u pjesmah i molitvah, nego jih u pamet dozivlje još čitanjem i slušanjem onih čina i djela, kojimi se proslaviše na ovoj zemlji, te stekav si zasluga za vremenitu zaslužiše si vječnu domovinu. Ovo je uzrok, što nam se sačuva u rukopisih i knjigah toliko „žitija“ i „pohvalnih slova“ srbskih vladara uvršćenih medju svetce. Dužnost mi je najprije navesti ova „žitija“. Evo jih:

a. Žitie Stjepana Nemanje, ili redovničkim imenom sv. Simeona, osnovatelja novoga vladajućega doma u Srbiji, došlo je do nas u trih glavnih izradbah, najme α) „житиѥ и жизьнь св. ѡтца нашего сѵмеѡна .. господина же и самодрьжца ѡтьчьствиꙗ си вьсе срьбьскыиѥ ѕемлє и поморьскыѥ“, sastavljeno po njegovu sinu i nasljedniku kralju prvovjenčanom Stjepanu. Najstariji do sada poznati primjerak ovoga žića sačuvao se je u rukopisu: „светыи божьствьны повѣстьникь светыихь и прѣподобиихь отьць“, bivšem nekada u knjižnici Coislinianskoj a sada je u carskoj u Parizu (stari br. 3537, novi br. 10)[1]. Rukopis je iz druge polovice XIII. ili početka XIV. stoljeća, a bijaše nekada u srbskoj lavri hitandarskoj na sv. gori, gdje ga neki Theophan kupi.[2]) Ima zatiem β) „слово о наслѣдовании св. монастира сего прѣподобнымь ѡтьцемь нашымь и хтитором господином симеѡномь, и ѡ житїи его“, sastavljeno (medju 1208—1215) po mladjem sinu istoga Stjepana Nemanje i prvom arhiepiskopu srbskom sv. Savi. Ovo „slovo i žitie“ nadjeno je u smotku starih rukopisa u sihastariji (ἡσυχαστήριον) ili postnici blizu manastira Studenice u Srbiji, štono ga isti Nemanja na Ibru sazida. S ovim slovom bijaše i drugo djelo sv. Save: „типикь сирѣчь ѡбраѕникь“. Rukopis je iz XVII. vieka (1619); ali izpisan po svoj prilici iz izvornika, o kom se sada ništa nezna.[3]) Ima napokon γ) „житиѥ и жиѕнь св. отца нашего симеона бывшааго, обьновителꙗ срьбьскаго отьчьства . . .“ spisano godine 1264 po učeniku sv. Save jeromonahu Domentijanu u manastiru Hilandarskom. Ovo „žitie“ bijaše poslato iz sv. gore u Srbiju, kako zaglavak svjedoči. Ovoga žitia ima u Dečanskom manastiru rukopis iz XV. vieka,[4]) zatiem u pražkoj knjižnici muzejskoj rukopis iste dobe,[5]) napokon u c. knjižnici dvorskoj u Beču rukopis XVI. vieka.[6]) U

---

1) Martinov: Les manuscrits slaves. Paris 1858. p. 45—67.
2) Izda žiće P. J. Šafařik u Pragi 1851.
3) Ovo žiće izda P. J. Šafařik.
4) Hilferding: Bosnija, ruski bes. 1859. II. 68.
5) U zaostavštini Šafařikovoj: catal. MSC. p. 112.
6) Po ovom rukopisu izda Gj. Daničić: Život sv. Simeuna i sv. Save. U Biogradu 1865.

Digitized by Google

Rusiji imade takodjer više takovih rukopisa. — Sa životom Stjepana Nemanje kano i njegova na priestolju nasljednika uzko je skopčano

5. Žitie sv. Save, što no ga pod naslovom „**житию и жизнь прѣподобьнааго отьца нашего и богоносьнааго наставьника вьсею срьбскыю земле и поморьскыю архиепископа савы**“ godine 1243 sastavi i napisa njegov učenik pomenuti Domentijan u manastiru Koreji na sv. gori. Ovo žiće sačuva nam se u navedenih rukopisih pražkom i bečkom.[1]) Ima još jedno „**житїе и подвизи вь поустыни... ѡтьца нашего савы прьваго архїепископа и оучителя срьбьскааго, сьписано прѣподобнымь доментїаномь, їеромонахомь монастырь хиландарь нарицаемаго**“. Od ovoga žića ima više rukopisa: jedan u narodnoj knjižnici u Beogradu, donešen tamo iz Turske;[2]) dva u c. knjižnici Bečkoj, od kojih jedan (br. XXV) iz XVI. vieka bijaše god. 1599 poklonjen po Cetinjskom biskupu Danilu crkvi sv. bogorodice u Cetinju;[3]) napokon jedan u priepisu od god. 1780 u patrijar. knjižnici Karlovačkoj.[4]) Već iz sravnjivanja obiju žića, a još više iz naročita svjedočanstva pisca ovoga drugoga žića u predgovoru[5]) vidi se, da ovo drugo „žitie“ nije poteklo neposredno iz pera jeromonaha Domentijana. Ovo razjasnuje još bolje nadpis u Bečkom i Karlovačkom rukopisu, gdje se čita: „**житїе... сказано прѣподобнымь дометїаном инокомь и презвѵтеромь монастира хїландарь нарицаемаго, сьписано же ѳеѡдосїемь мнихомь тогожде монастира**“. Po tom je ovo „žitie“ samo „skazano“ po Domentijanu, učeniku sv. Save, a spisano po hilandarskom monahu Teodosiju; ili kako se vidi iz sravnjivanja ovoga „žitia“ sa prvim spisanim g. 1243 po Domentijanu Teodosij je preradio Domentijanovo žiće sv. Save. Ovo je već pokojni Šafařik dobro opazio; jedino se je prevario u osobi preradioca Teodosija. On je mislio, da je taj Theodosij živio XVIII. vieka u Hilandaru i bio rodom iz Slavonije nedaleko od Lepavine. Nu već iz pripisa u jednom od bečkih rukopisa vidi se, da on bijaše „izpisan“ godine 1663 u manastiru sv. Pavla „rukoju mnogogriešnago i hudago v inocěh Rasodera“;[6]) s toga je već isti rukopis ili taj priepis stariji od dobe, u koju Šafařik stavi Teodosija. Buduć se pako ovo (Teodosijevo) žiće nalazi u rukopisu bečkom iz XVI. vieka, zatiem u rukopisu Beogradskom, komu je Daničić po pismu i pravopisu dosudio XV. viek, neima dvojbe, da je Teodosij živio bar u XV. vieku. A rado pristajem uz Daničića, koj obzirom na jezik misli, da je ovo preradjeno Domentijanovo djelo još starije i poteklo iz pera hilandarskoga monaha Teodosija u prvoj polovici XIV. stoljeća. Ima nadalje

---

1) Po bečkom izda ga Gjuro Daničić u navedenoj knjizi.

2) Izdao ga Gj. Daničić: Život sv. Save, napisao Domentijan. U Biogradu 1860.

3) Miklošić: lexic. palaeosl. Vindob. 1862—63 p. VIII.

4) Šafařik: Gesch. der südslav. Lit. S. 232.

5) Ed. Daničić (1860) p. 2: „**не оть слышания тькмо сїа приемь, нь оть чьстныихь его оученикь. иже сь нимь сьпостьникь и страньчьствїа сьпоутьникь и хождениа сьтроудникь иже яко прѣбогатою сокровиште или причестїе ѡтьчее иже по нихь ѡного стадоу писанїемь ѡставише**“.

6) Daničić: Život sv. Simeuna i sv. Save str. IX. X.

в. Život kraljice Jelene, supruge Nemanjina unuka kralja Stjepana Uroša I.: „житїє богооугодно и жизнь непорочная благоустивые и хрістолюбивые госпожде наше блаженые монахїе елены“, u rukopisu (list. 129—156) narodne knjižnice Beogradske, nabavljenom od Jordana Hadži Konstantina, sadržavajućem zbornik. Rukopis taj pisan je liepim polustavnim pismom, od dvie ruke, te je srbske obitelji. Ovo „žitie“ priredio je za tisak Dr. Janko Šafařik.[1]) Istom rukom, kojom i žiće kraljice Jelene, pisana su u tom rukopisu još

г. Žiće sina i nasljednika Uroševa kralja Stjepana Dragutina: „житїє и жизнь благоустиваго краля стефана срьбьскаго, монаха феоктїста“ (l. 109—128); zatiem

д. Žiće Dragutinova brata Stjepana Uroša II. Milutina: „память иже вь светыхь и вь благоустїи великаго.. стефана, правещаго скуптри кралевьства вьсее срьбьскые земле и поморьскые“ (l. 103—107). Ovaj Stefan je Milutin, komu je u istom rukopisu (81—93) namienjena „слоужба милоутиноу кралю банскомоу, иже вь светыхь и вь благоустїи великаго богоносьнаго стефана скуптри правеща кралевьства срьбьскаго“. U „kanonu“ ili „pravilu“, rukopisu hieromonaha Maxima od g. 1514, u manastiru Rakovačkom, imade takodjer (l. 327—52, 354—60) žiće i pohvala kralja Milutina[2]). Nadalje

є. Žiće kralja Stjepana Uroša III. Dečanskoga: „житїє и жительство св. великомоученика вь царехь стефана срьбьскаго, иже въ дечахь, списано григорїемь минхомь и прѣсвитеромь, игоуменомь бывшимь тоежде обители“. Pisac ovoga žića Grigorije Camblak bio je rodom Bugarin; služio je u Trnovu kod bugarskoga patrijara Evthymia, gdje se g. 1379 upoznade s ruskim metropolitom Kiprianom, rodom Srbljinom, koj je polazio u Carigrad; živio je kano kaludjer na sv. gori, zatim postade igumanom srbskoga manastira u Dečanih. Kašnje predje u Moldavsku, gdje bijaše igumanom manastiru Pantokratorovu. Početkom XV. vieka nalazimo Grigorija u južnoj Rusiji, kamo bješe pozvat od svoga zaštitnika Kiprijana, ali nenadje ga živa († 1406). Južna Rusija bijaše tada u vlasti velikoga vojvode Litvanskoga Vitolda. Ovaj, da taj dio Rusije od moskovskoga gospodstva čim više odciepi, odluči prekinuti crkveni savez izmedju litvanske i moskovske Rusije. Metropolitu Fotija, rodom Grka, poslata iz Carigrada, dade svrgnuti (1414) i zamoli carigradskoga patrijara, da postavi za metropolitu u Kievu pomenutoga Grigorija Camblaka. Nu prosba njegova bješe zabačena. Na to dade Vitold sazvati vladike i igumane, te jim taj predmet podastrie za viećanje. Vladike odgovoriše: „Uputimo još jednom poslanike u Carigrad k imperatoru i patrijaru“. Veliki vojvoda odpremi u Ožujku 1415 poslanike u Carigrad s grožnjom, da ako patrijar nepostavi Grigorija u Kievu metropolitom, da će ga namjestiti ruski episkopi sami. Kada carigradski patrijar nehtjede zudovoljiti prosbi Vitoldovoj, te rok minu, Grigorij Camblak bijaše posvećen zborom ruskih epi-

[1]) Glasnik srbske slovesnosti XI, 39.
[2]) Šafařik: Geschichte der südslav. Literatur. S. 197, 198.

skopa za metropolitu Kievskoga (1415). Izbornu listinu podpisa osam ruskih vladika; ali u njoj kažu izrično, da se tim postupkom neodciepaju od iztočne crkve i da će i u buduće počitati iztočne patrijare. Vitold je od svoje strane izdao okružnicu na sve biskupe, u kojoj jim javlja uzvišenje Grigorija na kievsku stolicu. Pomenuti Fotij, stanujuć u Moskvi izdao je takodjer okružnicu, u kojoj odsudjuje postupak ruskih episkopa i Grigorija, ter navadja, da je ovaj već bio u Carigradu radi svoje časti, nu da bijaše od patrijara Evthymija lišen svećeničkoga reda i da je biegom jedva ušao zasluženoj kazni. Fotij izreče prokletstvo na Grigorija, koje bude uvršćeno u prisegu moskovskih patrijara: **„отърицаю сѧ и проклинаю григоріева цамблакова раздраніѩ, ѩкоже и ѥсть проклѧто“**. Grigorij bijaše u velikoj cieni kod Vitolda, te je ovaj i njega upravio sa ostalimi poslanici u Konstancu, kamo su imali doći i poslanici cara Manojla, da se ondje u saboru dogovaraju s papom o pomirenju grčko-iztočne sa rimskom crkvom. Litvansko poslaničtvo došlo je tek koncem sabora, komu se ono ujedno s grčkim dne 18. Veljače 1418 prijavilo. Oba poslanstva primljena su s oduševljenjem; ali osim nekih dogovora o iztočnom obredu nisu mogli stupiti u pobliže viećanje o samom predmetu, jer se sabor 14. Svibnja 1418 zaključi. Poslije toga vrati se Grigorije u Rusiju; a već sliedeće godine 1419 preminu. Ovo je u kratko život[1]) toga Bugarina, koj iza sebe ostavi uspomenu učenosti i rječitosti u više pismenih radnja, medju koje ide i „žitie Stefana iže v Dečah“. Ovoga „žitia“ imade više rukopisa, bugarske i ruske recenzije. Prve je rukopis XV. vieka, sadržavajući žića srbskih svetaca u svjato-Troickoj-Sergievoj lavri kod Moskve;[2]) a druge je gore navedeni rukopis Beogradski.[3]) Gore navedena žića: Jelene, Dragutina i Milutina jesu jedne, a Stefana Dečanskoga druge ruke, i to po svoj prilici prvi od gramatika Georgija, a drugi od gramatika Vladislava. Ove iste recenzije je „žitie“ Stjepana Dečanskoga, pisano istim Grigorijem Camblakom, u navedenom gore rukopisu Rakovačkom (l. 361—96).

ж. Žiće cara Stjepana Dušana. Napomenuh u toj razpravi,[4]) da nastavljač Danilova rodoslova pišuć o vladanju cara Dušana, pozivlje se na obširnije žiće toga vladara, sahranjeno „v obiteli Studeničkoj.“ Već tada je dakle bilo sastavljeno žiće Dušana i to po svoj prilici od suvremenika njegova a učenika Danilova. U rukopisu liturgičkoga sadržaja od god. 1642 je od patrijara Paisije u samostanu Remeti žiće istoga cara, koje unidje takodjer u pomenuta pravila Rakovačka (l. 249—71). U jednom i drugom rukopisu nalazi se još

---

[1]) Sr. Solovjev: Istorija Rosii IV., 312—15. Izv. imp. akad. nauk. Otd. rusk. VI. 98 i sljed.

[2]) Izdan u Arkivu za jugosl. pov. IV. 1—29 po priepisu prof. A. V. Gorskoga priobćenom od A. Hilferdinga. U izdanju izbrisao se žalibože karakter bugarske recenzije, dočim se je ѧ, ѫ, nespretno izmienilo sa я, ж sa оу.

[3]) Izdan u Glasnika srb. slov. XI, 43—94. Drugi priepis ima takodjer prof. A. Vukomanović.

[4]) Književnik II. 2, str. 230.

ꙅ. **Žiće Dušanova sina cara Uroša**, posljednjega Nemanjića na srbskom prestolju. U Rakovačkom rukopisu (l. 295—98) takodjer

ꙁ. **Žiće kneza Lazara.** Prof. A. Vukomanović imade rukopis iz XVII. vieka: „**ѡ блаженнѣмь и присно помниаемѣмь кнеꙁе лаꙁаре .. и о страданїи его и мощеи прѣнесенїи слово**“.[1]) U Kiprianovu rukopisu, pravilu, imade takodjer žiće kneza Lazara.[2]) U narodnoj knjižnici Beogradskoj ima u rukopisu XIV. ili XV. vieka „**слово похвалное св. и новомоученикоу христовоу лаꙁароу**“.[3])

Kano dopunjak ovim žićem navodim ovdje: „**житіе книаꙁа стрегана**“,[4]) protivnika kralju Stjepanu prvovjenčanomu, o kom pišu takodjer žića sv. Simeona i sv. Save; zatiem „**житїе и жиꙁнь ... прѣподобнаго отца нашего ромила поустыножителꙗ, съписано григоріемь оученикомь его**“,[5]) koj (Romil) je živio na sv. gori i u srbskom samostanu Ravanici za despote Uglješe, brata kralja Vukašina; napokon pripoviest monaha Izaije od godine 1371. o smrti istoga kralja Vukašina.[6])

Iz ovih navoda vidi se, da imade žića Stjepana Nemanje i njegovih sinova kralja Stjepana i prvoga arhiepiskopa Save, zatim kralja Stjepana Dragutina, Stjepana Uroša II. Milutina, Stjepana Uroša III. Dečanskoga, careva Stjepana Dušana i njegova sina Uroša, napokon odlomci iz dobe kralja Vukašina i žiće kneza Lazara. Osim navedenih žića srbskih vladara ima po svoj prilici još inih, koja se u raznih knjižnicah čuvaju; ima crtica iz njihova života u pravilih, tipicih, prolozih, minejah itd. što veće što manje važnosti i znamenitosti. Ali već gore navedena žića prilično izpunjuju dobu srbske neodvisnosti od njezina osnovanja pod velikim županom Stjepanom Nemanjom (1159—95) do njezine propasti pod knezom Lazarom (1389). K tomu valja i to uzeti na um, da se pomenuta žića medju sobom propliću i popunjuju, te protežu i na one osobe, kojih imena nenose na čelu. Tako u žiću sv. Save pripovieda se vladanje kralja Stjepana prvovjenčanoga (1195—1228) te njegovih sinova i nasljednika Stjepana Radoslava (1228—34) i Stjepana Vladislava (1234—40), žiće kraljice Jelene jamačno govori mnogo o njezinu suprugu Stjepanu Urošu I. (1240—72), o kom se dosta piše takodjer u žiću sina mu kralja Milutina.

Tim načinom u žićih gore navedenih sahranjena je skoro nepretrgnuta poviest srbska za njezine najveće slave.

Ova žića postala su veoma rano; s veće česti poslije smrti dotičnih osoba; a mnoga potekla su iz pera suvremenika ili pako ljudi dobro obaviještenih. Žiće Stjepana Nemanje napisaše njegovi sinovi, stariji kralj Stjepan i

---

1) Štampano u Glasniku srbske slovesnosti XI, 108—118.
2) Glasnik IX. 248—252.
3) Glasnik XIII. 358—368.
4) Glasnik VIII. 144—46.
5) Glasnik IX. 252—254.
6) Iz rukopisa c. knjižnice Bečke izdao Miklošić: homilia in ramos palmarum. Vindob. 1845, p. 69—72.

Digitized by Google

mladji Rastko ili arhiepiskop Sava, zatim učenik Savin monah Dometijan: ovaj isti sastavi opet žiće svoga učitelja i dobročinca. Ovdje dakle sinovi pripoviedaju žiće otca svoga, a brat (Sava) napominje crte iz žića brata (Stjepana) i bratića svojih (Radoslava i Vladislava). Učenik opet opisuje život svoga učitelja, s kojim je živio, pa u koliko nije sam vidio, što pripovieda, pozivlje se na očevidce; tako kada Dometijan pripovieda neke prizore iz žića sv. Save na Athosu izrično kaže: „и вѣроу имѣте ми, братиѥ и отьци светии, ꙗко ми рекоше прьви чрьньци ис прьва живьшии сь нимь и житиѥ ѥго видѣвьше прѣзмѣрьно“;[1]) zatim: „и стоѥштии близь гроба светаго (Simeona) .. повѣдаше прѣподобьномоу отьцоу иротоу доменьтию бывьшеѥ“;[2]) opet: „и оть тѣхь светыихь моужии оставьшиихь вь св. горѣ рѣше ми, иже самовидьци быше прѣславьныимь дѣломь ѥго“[3]) — napokon pripoviedajuć Dometijan o boravljenju Save u Jerusolimu veli: „и соуштоу ми вь ѥросалимѣ и вь св. горѣ св. старьци древьнии сьтолѣтьнии соуште, видѣвьшии прѣжде того светыѥ прьвыѥ .. и семоу пакы бывьше сьврьстьници ., ти же светии сьвѣдѣтельствоующе глаголаахоу ..“[4]) Žiće kralja Milutina napisao je monah obitelji Dečanske, koju je taj kralj osnovao, te u predgovoru sam govori: da ga je napisao po pripoviedanju; a da ondje, gdje se neslagahu svjedoci, nije izključivo slušao ni ovih ni onih.[5]) Neima dvojbe, da u onoj obitelji, u kojoj je počivalo tielo Milutina, nije tako brzo presahlo vrelo čiste istine. — Za postanak ovih „žitija“ imamo dakle postavnih i izvjestnih data; a bit će takovih i za ostala. Nu buduć su ova žića napisana za crkvene svrhe te nastade njihova potreba onda, kada jih crkva uvrsti medju božje ugodnike, to sliedi, da jim se postanak primiče k dobi življenja onih osoba, kojim su namienjena.

Iz svrhe crkvene, radi koje ova žića, službe i pohvalna slova bijahu sastavljana, dade se lasno protumačiti njihov ustroj i sadržaj. Ova žića nisu životopisi (biografie) u pravom znamenovanju rieči. U njih se nepripoviedaju sve zgode iz života dotične osobe, a mnogo manje savez izmedju pojedinih zgoda, ponuke i odnošaji navedenih čina itd. U tih žićih pripoviedaju se samo oni momenti iz života, koji su podobni probuditi štovanje i čast naprama osobi, podobni proslaviti boga zbog podieljenih milosti toj osobi, i potaknuti ine, da sliede kriceposti njezine i hodaju istom stazom k savršenstvu. U tu svrhu nanizaše pisci tih žića okolo glavnih momenta životopisnih svoje homiletičke i panegiričke exkurse tako i u toliko, da su ovi glavni dio „žitijâ“, koj daleko nadmašuje biografičke odlomke i sadržajem i oblikom. Biografički odlomci daju samo podlogu piscem, da na njoj osnuju svoje parenetičke izvode i bogoslovne razprave. Ovo valja za sva gore navedena žića, za neka u većoj za ina u manjoj mjeri; te kao da se pisci nenatjecaju u njih toliko povjestničkim koliko bogoslovnim i retoričkim znanjem. Za primjer navest ću

[1]) Žit. sv. Simeuna i Save. Beograd 1865. str. 182.
[2]) Ib. p. 188. [3]) Ib. p. 279.
[4]) Ib. p. 306.
[5]) Glasnik XI, 44.

Digitized by Google

ovdje „žića" sastavljena po Dometijanu. Već pokojni Šafařik reče o njih,[1]) da su „slavan spomenik prosvietljena duha Dometijanova, kano i njegove prostrane učenosti; a kano srbski izvorni proizvod, izvrstan i po sadržaju i po obliku, jedan od glavnih uresa svekolike starije slovjenske književnosti". Ali i Dometijan nije se u svojih žićih odaljio od navedenih načela; njemu svaki momenat u životu Stjepana Nemanje i Save dade povod obširnim bogoslovním i parenetičkim exkursom. Stjepan bijaše najmladji sin, tudjer se sjeća na mladoga Davida.[2]) Stjepan upravljao je u mladosti iztočnim dielom svoje djedovine, to dade Dometijanu povoda razglabati dobročinstva, koja dodjoše čovječanstvu s iztoka.[3]) Urota braće starije proti Stjepanu, Dometijanu dozivlje u pamet poviest Josipa sina Jakovljeva.[4]) Kada je Stjepan, došav na priestolje, u pogibelji bio, Dometijan mu stavlja u usta dugačke i boga u pomoć zazivajuće molitve.[5]) Otčinska ljubav i sinovska privrženost opisuje se širokim naukom i nagovorom i smiernimi dopisi[6]) itd. Kadšto se je pače Dometijan u svojih reflexijah zanio do cielih govora,[7]) a na široko izvedenih fraza i nakita nigdje mu neoskudieva. Žića sastavljena po sv. Savi i kralju Stjepanu nešto su kraća i jednostavnija, ali u istom duhu i smjeru. Što se ostalih žića tiče, veoma dobro opazuje P. Šafařik:[8]) „čim su stariji ovi književni proizvodi, zasvjedočavaju u velikom i malom, u sadržaju i obliku tim veću izvornost, naravnost i ukus, a čim su mladji, tim veću razvratnost u jeziku i mislih. Neka se samo sravna Sava (1199—1215) i Dometijan (1264) sa Danilom (1338) i s njegovimi nastavljači do 1375 i sa Georgijom Camblakom (oko 1400)!"

U navedenih indi žićih poviest ima samo podredjeno mjesto, dočim joj prvenstvo oduze pouka asketička; u njih neima ni historičkoga sloga, već odišu panegiričkom pomašću. Jedno je i drugo u većoj još mjeri u „pohvalah" i „pohvalnih slovih", u kojih treba sitnozorom iskati historičke i biografičke bilježke.[9]) S toga ova žića neimadu jednake važnosti za poviest i za jezikoslovje i staru književnost; pak, dočim će jezikoslovac u njih naći punih ruku posla,[10]) poviestnik će težkom mukom iz njih izvaditi biografičke i historičke crte, ter će jih lasno u kratko svesti. Za primjer navesti ću iz djela Georgije Camblaka (gore pod e) po Beogradskom izdanju one historičke bilježke, koje se dadu odanle izvaditi za životopis kralja Milutina:

Milutin rodi Stjepana (Uroša III.). Milutin zaveden od supruge svoje Simonide, kćeri cara Andronika, dade Stjepana osliepiti i sa dva sina posla ga u Carigrad u zatočenje, gdje Stjepan življaše u manastiru „vsedržitelja

---

[1]) Geschichte der südslavischen Literatur. S. 230.
[2]) Op. cit. p. 3. [3]) Ib. p. 5. [4]) Ib. p. 10. [5]) Ib. p. 18—20.
[6]) Ib. p. 21, 25—29, 61—65.
[7]) Ib. p. 72—75, 80—85.
[8]) Geschichte der südslavischen Literatur. S. 230.
[9]) Sravnaj n. p. „СЛОВО ПОХВАЛНОЕ" o knezu Lazaru u Glasniku XIII. 458—68.
[10]) Žića kano i ostale književne starine srbske upotriebio je Gj. Daničić u rječniku iz srbskih književnih starina. U Beogradu 1863—5. Knj. I—III.

boga“. Stjepan u Carigradu nagovori Andronika, da izgoni heresiarhu Varlaama i njegove sljedbenike. Stjepan podieli manastiru blago, štono mu ga neki velmoža posla iz Srbije. Stjepanu bijaše hodotajstvom sv. Nikole povraćen vid pete godine njegova zatočenja. Stjepanu preminu mladji sin Urošica. Car Andronik posla u Srbiju igumana manastira pankratorskoga, da od svoga zeta Milutina zaište pomoć proti Turčinu; taj iguman pomiri kralja sa prognanim sinom. Sjepan se vrati u Srbiju i bude upravljateljem Dioklije. Kralj Milutin prestavi se u Banjskom manastiru sv. Stjepana P. M. Stjepan Uroš III. bje krunjen za kralja po metropoliti Nikodimu. Konstantin, sin Milutina i Simonide, digne rat na polubrata Stjepana, da ga liši priestolja i da se sam zakralji; ali u ratu pade. Kralj Stjepan Uroš oženi Jelenu Paleologinju. On sazida crkvu i samostan u Dečah, te pozva iz Carigrada iz manastira pankratorskoga monaha Arseniju i predade mu upravu svoga manastira. Stjepan zarati se s bugarskim carem Mihajlom; zametnu bitku kod Velblužda u sredečkoj oblasti, u kojoj se hrabrošću odlikova mladi Stjepan Dušan; Mihajlo poginu, a na priestol sjedne njegov sinovac Aleksandro. Stjepan Uroš sazida drugi manastir tri stadia od Dečah. Stjep. Dušan vlada neodvisno u „arvanitskoj“ oblasti; diže se na otca, uhvati ga „sa ženom i čedi“, dade ga udaviti u Zvečan-gradu. Stjepan Uroš bude sahranjen u Dečah.

Ovo su historičke crte iz Camblakova spisa, koje su zatim raz̆irene asketičkimi i homiletičkimi reflexiami.

Ovakove historičke i biografičke crte „u žićih“ dale su srbskim ljetopiscem gradiva za posebni dio njihovih ljetopisa. Oni su, tko više tko manje, izvadili ova historička data, poredali jih, nekim pridali ljeta, a tim obavili svoj posao. Neki od ovih ljetopisa osim rodoslovja i nabrajanja manastira i crkava tada posazidanih neimaju skoro nikakovih data iz žića dotičnih vladara, kao n. pr. Davidovićev, Sečenički itd.; drugi pako napominju još njihove ratove i ine zgode, ter izcrpljuju obilnije dotična žića. Tko će se potanje obaviestiti n. pr. ob odnošaju ljetopisa naprama žiću Stjepana Dečanskoga, spisanom po Grigoriji Cambljaku i malo više u jezgri priobćenom, toga upućujem na nešto obširniji Vukomanovićev ljetopis.[1]) Ovaj najme pripovieda nešto obširnije ob osliepljenju Stjepana Dečanskoga, o njegovom boravljenju u Carigradu i revnovanju tudjer za pravoslavlje, o povratku u Srbiju i o smrti groznoj. A ljetopisac pripovieda sve to istim redom, skoro istimi frazami kano i Grigorije Camblak u „žiću“. Tako veli ljetopisac: „царица же.. приходить кь отьцоу его.. дрехлимь лицемь“, a Grigorije: „приходить царица кь цароу, лице показоуеть дрехло“ — pripoviedajuć ljetopisac, kako se osliepljenomu Stjepanu u snu javi sv. Nikola, navadja ovoga govorećega: „не скрби стефане, се очи твои на моемь длани соуть“. a Grigorij: „не скрьби стефане, се бо на длани моеи твои очи“ — ljetopisac navadja uz malu promjenu isti razgovor medju carem Andronikom i Stjepanom o krivovjerstvu Barlaamovu, koj se čita kod Grigorija — o smrti Stjepana govori ljetopisac

[1]) Glasnik srb. slov. X, 265—268.

ovako: „време же благополоучно ѡбреть сынь коупно и навѣтникь, сь многимя силами пришадь ѡтьця емлеть и сь женою и чеди вь нинь градь ѕвѣчань повеле ѡтьвести, и по мале же днехь оудавленїю горчаишои сьмрьти ѡсоуждають“, a Grigorij piše: „тѣмь же и благополоучно врѣме обрѣть иже сынь коупно и навѣтникь и напрасно сь многыми силами нашьдь, ѡтьца вь роукоу имѣше женою коупно и чеды, и сихь оубѡ въ иномь градѣ блюдомы творить, того же въ ѕвечанѣ градь сице наричемь пославь по дьнехь нѣкыихь оудавленїа горчаишои сьмрьти осоуждаеть“.

Ovi navodi i ove prispodobe pokazuju nam, kako je ljetopisac npotriebio „žitie“ Camblakovo. Što se kod kratkih ljetopisa ovo isto nemože jasno dokazati, jest taj uzrok, jer su se njim i fraze žićâ činile predugačke, ter su izvadjene zgode napisali vlastitimi riečmi. Ako se pako, osobito kasniji ljetopisi (n. pr. Tronoški), gdješto od žićâ razlikuju, tomu je opet uzrok, jer su oni valjda po predavanju koješta dodavali, a možebit imali takodjer pri ruci nam nepoznatih izvora; predavanje pako ustmeno bijaše u mnogih stvarih različito, kao što već Grig. Camblak opazi: „иномоу инако повѣдающимь ми“.

Moje je dakle uvjerenje, kako mislim, na razlozih osnovano: da srbskim ljetopiscem bijahu žića narodnih vladara, vladika i ostalih muževa, od kojih su mnoga do nas doprla, glavni izvor, iz koga su crpili gradivo za svoje ljetopise. A kritička vriednost ovoga izvora, krozanj pako i ljetopisa istih, dade se procieniti, kada se promotri, da su ova žića s veće strane sastavljena za crkvenu porabu i za čitanje u redovničkih obiteljih, da su neka pisana od suvremenika, pače očevidaca i suposlenika, neka od bližnjih potomaka i to u mjestih, u kojih je spomen onoga muža živila u predavanju.

Imajući pred očima taj obćeniti i glavni izvor lasno ćemo si protumačiti ono suglasje u sadržaju i obliku, koje vlada i koje se opazuje u srbskih ljetopisih.

Sve ono, što do sada o srbskih ljetopisih rekoh, dade se u kratko svesti na ove posljedke: a) byzantinska chronographia imala je velik upliv u srbke ljetopise, kano u obće byzantinska književnost utjecala je u srbsku. Srbski ljetopisi vadili su svoj obćeniti dio iz byzantinskih ljetopisa, od kojih neki bijahu prevedeni na slovj.-srbski jezik. b) srbski ljetopisci izradjivali su svoj posebni (srbski) dio s veće česti po „žićih“, kakovih bijaše dosta počam od Stjepana Nemanje i Save do kneza Lazara t. j. od XII. do konca (1389) XIV. stoljeća.

Nu ako „žića“, iz kojih su srbski ljetopisci crpili gradivo, nisu biographie u pravom smislu; ako u njih poviest zauzima tek drugojatno mjesto; ako nadalje u tih „žićih“, kano i u Danilovu „rodoslovu“, sastojećem iz samih „žića“ počam od Stjepana prvovjenčanoga, napominju se samo onakovi odlomci, koji su prikladni za parenetičke i bogoslovne svrhe, i onakovi čini, koji slavljenim osobam služe na diku: to se u svakom srbskom povjestniku probudjuje želja za historičkimi izvori one vrsti, koji bi podobni bili „žića“ i ljetopise popuniti, izpraviti i nadgledati.

Medju izvore ove vrsti t. j. kojimi se srbski rodoslovi, ljetopisi i žića

Digitized by Google

popunjuju, izpravljaju i nadgledaju, idu α) listine i nadpisi. Od listina važne su osobito domaće t. j. izdane od vladara i vladika srbskih.[1]) Najstarija do sada poznata srbska listina je darovnica velikoga župana Stjepana Nemanje manastiru hilandarskomu od g. 1198—99. Iza ove imamo listina od svih vladara srbskih, samo od Stjepana Dragutina (1272—1275) neimamo, u koliko mi poznato, ni jedne. Ove listine jesu skoro izključivo same darovnice i povlastnice, izdane većinom crkvam i manastirom; nu imadu osim ine važnosti i za poviest práva veliku cienu. Od druguda je poznato, da je srbska država bila u neprekinutom odnošaju sa Dubrovnikom, Mletci i Ugarskom, u crkvenom pako obziru sada s Rimom sada s Carigradom. Izmedju listina dakle ovih vlasti imalo bi i takovih biti, koje se tiču Srbije. A takovih ima zbilja medju listinami dubrovačke republike, koje su većom stranom pisane naški, prem imade i latinskih. Ova republika stala je sa Srbijom i ostalimi zemljami jugoslovjenskimi u tiesnom, osobito trgovačkom odnošaju; te je u svojoj pisarni imala osobita kancelira („scriba slavicus") za pisma slovinska. Prva listina dubrovačka te vrsti jest od g. 1186, 27. Rujna i sadržaje ugovore izmedju republike i Stjepana Nemanje i njegove braće Stracimira i Miroslava.[2]) Prebogati arkiv mletački sahranjuje u sebi mnogo listina, iz kojih bi se dao razbistriti odnošaj republike sv. Marka sa srbskom državom;[3]) ali tudjer preostaje mnogo još posla. Izmedju hrvatskih i ugarskih listina manje jih imade o pomenutom odnošaju zborećih, nego li bi se po samoj stvari nadati moglo. Mnogo više imade listina rimske stolice, iz kojih se prilično bistro dade zaviriti u medjusobni odnošaj medju istom i Srbijom počam od Stjepana Nemanje,[4]) te se iz njih može viditi, da medju njima nije bilo uviek tolika i takova neprijateljstva, kako neki sciene i kako bi se dalo nagovieštati iz kasnijih srbskih pisaca. Stjepan Nemanja živio je u obćenju s rimskom crkvom; a njegove je stope u tom sliedio Stjepan prvovjenčani, sin i nasljednik;[5]) te se nije ustručavao kraljevsku krunu primiti iz ruku nasljednika sv. Petra, u čem ga je podupirao brat njegov i prvi arhiepiskop sv. Sava. Ovaj najme posla učenika svoga biskupa

---

[1]) Izda jih Miklošić: Monumenta serbica. Vindob. 1858. Pucić: Spomenici srbski. U Beogradu, knj. I. 1858, knj. II. 1862. Zatim Glasn. srb. slov. XI, 130—37. XIII, 369—77. XV, 264—319.

[2]) Latinske i talijanske dubrovačke listine prepisao je iz c. kr. bečkoga i mletačkoga arkiva, i za tisak priredio naš marljivi pisac prof. Sime Ljubić.

[3]) Mnoge od ovih listina izpisao i izdao je Dr. J. Šafařik u Glasniku srb. slov. X—XV. O tom izdanju vidi sud Ljubićev u „Književniku" knj. II.. sv. 2., str. 292—299.

[4]) Ove listine izdane su novije doba od Theinera u „monum. Hungar." I. i „monum. slav. merid." I.

[5]) God. 1200 pisao je Inocenciju III. medju ostalimi: „Nos autem semper consideramus in vestigia s. romane ecclesie, sicut bone memorie pater meus, et preceptum s. romane ecclesie semper custodire, et in proximo legatos nostros vellemus transmittere ab sanctitatem vestram". Mon. slav. merid. I, 6.

Digitized by Google

Methodija u Rim k papi („къ великомоу сьпрѣстольникоу светыю, папѣ великыѥ римскыѥ дрьжавы"). da blagoslovi „Srbiju" i da pošalje vienac kraljevski Stjepanu. Tim viencem (στέφανος) ovjenča Sava svoga brata u „velikoj arhiepiskopiji Žitči".[1]) Stjepanovi nasljednici nisu se konačno odvrgli od zapada; pače istoga Stjepana Dušana nalazimo još god. 1346, dakle malo prije osnovanja srbske patrijaršije, s Rimom u obćenju.[2]) Kako se je Srbija. došavši tim u sukob s crkvom carigradskom, opet pomirila s patrijarom grčko-iztočnim, to nam pokazuju grčke listine.[3]) — Za opredieljenje godina i razjasnjenje gdjekojih zgoda važni su takodjer nadpisi, nadjeni ponajviše u crkvah i manastirih i na ostalih starih spomenicih, koji podjedno dokazuju stepen umjetnosti u ono doba u Srbiji.

U ovu vrst izvora, osim listina i nadpisa, idu još β) suvremeni inostrani pisci. U zapadnih pisaca imade manje viesti o Srbiji; ali tim više imade jih kod byzantinskih povjestnika, ljeto- i životopisaca, od kojih ću ovdje samo znamenitije u kratko navesti, i to one, koji su živili i pisali u doba od Stjepana Nemanje do kneza Lazara, ili koji to doba opisuju u svojih djelih.[4]) Buduć u razpravi o ljetopisu popa Dukljanina navedoh byzantinske ljetopisce XI. i XII. vieka sve do god. 1176 t. j. do dobe Stjepana Nemanje, nastavljajuć ovdje iste ljetopise, dati ću podjedno kratak pregled byzantinske historiographije, u koliko se nas tiče.

Sva tri životopisca sv. Simeuna pišu o ratovih velikoga župana Stjepana Nemanje s grčkim carstvom. O tih ratovih medju velikim županom i carem Manojlom Komnenom (1143—80) te Izakom II. Angelom (1185—95) pripoviedaju suvremenici Ivan Kinamus, drug cara Manojla i Niketas Akominatos Honićanin. Ovaj nam ostavi takodjer viesti o kralju Stjepanu prvovjenčanom, zetu cara Aleksije III., komu bijaše Niketas najprije tajni pisar, zatim logothet, a napokon komornik (sacri cubiculi praefectus). Kada su Latini (1204) Carigrad osvojili, povuče se Niketas u Nikeju, gdje se g. 1216 prestavi. O nasljednicih i Stjepanovih sinovih Radoslavu (1228—34) i Vladislavu (1234—40) nečita se ništa u byzantinskih piscih. O provali kralja Stjepana Uroša I. (1240—72) u oblast grčku kod Prilipa nalazimo viest kod Gjure Akropolito, koj buduć iz carske krvi bijaše kod cara Joana Duke Vataca (1222—55) odgojen u Nikeji. Na glasu s učenosti postade pod carem Teodorom II. Laskarom (1255—59) velikim logothetom, od cara pako Mihajla

[1]) Ovu znamenitu zgodu, koju napominje suvremeni arcidjakon spljetski Toma (hist. eccl. salon. cap. XXVI) potvrdjuje žiće sv. Save od Domentijana (ed. Daničić p. 245—246).

[2]) Sr. list pape Klementa VI. od 6. Siečnja 1346 kod Theinera: monum. Slav. merid. I. 215.

[3]) Izdaše jih Miklošić et Müller: Acta patriarchatus Constantinop. Viennae 1860. tom. I. p. 553, 558, 560.

[4]) Ciela zbirka byz. povjestnika izišla je u našem vieku u Bonnu. Stritter priobćuje izvadke za srbsku historiju iz starijega parižkoga izdanja u djelu: „memoria populor." Petrop. 1774. tom. II, 151—382.

Digitized by Google

Paleologa poslat god. 1274 u Lyon na crkveni sabor, gdje se imalo raditi o združenju iztočne i zapadne crkve. Iz njegova pripoviedanja grčko-srbske vojne sliedilo bi, da Gjuro bijaše prisutan i obkoljen u Prilipu od neprijatelja.[1]) Ovi gore navedeni Byzantinci jesu u svojih djelih kratki o srbskih stvarih; ali su tim obširniji Gjuro Pachymeres, Nikifor Gregoras i Ivan Kantakuzen, suvremenici i pisci dobe srbskih vladara: Stjepana Uroša I., Stjepana Uroša II. Milutina (1275—1321), Stjepana Uroša III. Dečanskoga (1321—36) i Stjepana Dušana (1336—55). Pachymeres bio je starinom Carigradjanin; ali rodjen (1242) i odgojen u Nikeji; nu kada je car Mihajlo Paleolog godine 1261 opet osvojio Carigrad i tamo prenesao stolicu, priedje i on u taj novi Rim; gdje obnašaše odlične časti u crkvi i državi. Gregoras rodjen (oko godine 1295) u Herakleji kod Ponta, odgojen u Carigradu, svojom učenosti utro si je put u dvor, te po caru Androniku III. (1322—41) postade chartephylax t. j. prvi tajnik i arkivar crkve, a tim i namjestnik patrijarhin. Poslije kratka izagnanja učaše u Carigradu ljetopis i zviezdarstvo; učestvovaše u prepirkah, nastalih usljed nauke monaha Barlaama, bude odpravljen u samostan, gdje mu poslije god. 1359, do koje mu dopire i povjestno djelo (1204—1359), nestade traga i spomena. Rodom, uplivom i zvanjem sve ove nadkriljuje Ivan Kantakuzenos. On je po svojoj materi Theodori bio iz krvi cara Mihajla Paleologa; stekao je znanstveno odgojenje, izobrazio se u državnoj i vojničkoj struci. Kao državnik i vojvoda služaše Ivan care Andronika II. i Andronika III., a po smrti ovoga (1341) bude upravljateljem carstva i skrbnikom njegovih sinova Ivana i Manojla Paleologa. Umjeo si je tolik upliv steći, da ga vojska i boljarstvo dne 21. Svibnja 1342 u Didymotichi u Thraciji proglasi za cara, dočim se Ivan Paleolog u Carigradu okruni. Usljed toga zametne se gradjanski rat, trajući pet godina, za koga pozvaše stranke u pomoć i Srblje i Turke. Kantakuzen zaruči jednu kćer s Manojlom, čim nastade mir; a drugu sa sultaaom Orkhanom. Drugi rat s carem dovrši se tim, da se Kantakuzen svojevoljno povuče u neki samostan na sv. gori, gdje se prestavi (okolo 1380 ili 1411) ostaviv iza sebe poviest svoje dobe (1320—54), u koju imadjaše tolik upliv. U tom spisu pokaza Kantakuzen, da je dobro shvatio tečaj stvari i zgoda; ali očituje dosta samoljubja te hini kriepost i ondje, gdje vladaše spletkarenje. Što se poslije Dušana u Srbiji dogadjalo, kako carstvo pod Lazarom (1389) propade, kako napokon Srbija postade turskim pašalukom, čitamo u djelih Ivana Duke i Laonika Chalkondyle. Prvi iz carske (dukas) krvi, kada su Turci osvojili Carigrad (1453), uteče na otok Lesbos knezom Dominiku i Nikoli Gasteluzziom, od kojih drugoga bijaše poslat u Carigrad (1454—62), kano njegov ministar i punovlastnik; nu bilo mu je u Italiju pobjeći. Chalkondylas življaše god. 1470 u Carigradu, a posljednje godine svoga života provede u Italiji, koja prognane Grke gostoljubivo primi i postade jim dru-

---

[1]) Ed. cit. p. 80. „Nos porro in Prilapo oppido concludimur et carceri, ut ita dicam, mancipamur“.

Digitized by Google

gom domovinom. Chalkondylas sastavi poviest byzantinsku od god. 1297—1462, Dukas od god. 1332—1462 t. j. do osvojenja Lesba od Turaka. Oba su pisca napisala žalostnu poviest posljednjih dana byzantinskoga carstva, koje se provali na razvaline Srbije i Bugarske i povuče razor Bosne. Ovdje mi je dodati još ljetopis, koj pripovieda sudbinu najjužnijega prediela srbskoga carstva za vrieme Stjepana Dušana t. j. Epira. Dušan je ovdje namjestio svoga polubrata Simeona. Zgode, zbivše se u tih stranah od smrti Dušanove pa do konca god. 1400 pripovieda: „Ἱστορικὸν κομνήνου μοναχοῦ καὶ πρόκλου μοναχοῦ περὶ διαφόρων δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου καὶ τοῦ τυράννου θωμᾶ τοῦ δεσπότου καὶ κομνήνου τοῦ πρελούμπου.“ Ovaj važan spomenik izdan je tek god. 1849 u Bonskom izdavanju (Epirotica), a Stjepan Vrković nadje gà u starom rukopisu u manastiru sv. Pantelejmona na ostrvu Janinskoga jezera (Glasnik srbske slov. XIV., 233—281). Ova poviest je suvremena, a pisci su imali živiti u Janini-gradu, o kom najviše govore. — Od kolike su važnosti navedeni byzantinski pisci za srbsku poviest, a imenito za popûnjenje, nadgledanje i izpravljanje srbskih izvora, može svako uvidjeti iz ovih kratkih životopisnih crtica. Oni su, osim Duke i Chalkondyle, suvremenici srbskim vladarom; svi su ugledni ili po znanju ili po uplivu ili po javnom položaju svojem. Kantakuzen je osobno obćio s Dušanom, prijateljio s njim i svadio se, ratovao i družio. Byzantinski su povjestnici takodjer suvremenici navedenim piscem žićâ i gdjekojim ljetopiscem. Stjepanu prvovjenčanomu, Savi i Dometijanu suvremeni su Niketas Akominatos, Gjuro Akropolita i Pachymeres; Nikifor Gregoras suvremen je arhiepiskopu Danilu, nastavljač njegova rodoslova i životopisac Dušanov suvremeni su Joanu Kantakuzenu i epirskomu povjestniku; Grigorije Camblak stariji je vrsnjak Duki i Chalkondyli, u kojih vrieme pisani su ljetopisi Koprivnički i Pećki.

Nu ako srbske ljetopisce i životopisce sravnimo sa suvremenimi Byzantinci, u koliko je — kako vidismo — byzantinska historiografija zbilja djelovala na srbsku chronografiju, kolike razlikosti u sadržaju i obliku nećemo opaziti! Dočim byzantinski ljetopisci na potanko opisuju zgode, srbski ljeto- i zgodopisci navadjaju posve u kratko zgode svoje otačbine, tako, da se one imadu popuniti iz byzantinskih pisaca. Onodobna byzantinska poviest ima takodjer dvorskih historiografa; Gjuro Akropolita, Pachymeres i Gregoras grijali su se i sjali na suncu dvorskom; oni rado slave svoje gospodare, kojim su služili: ali se nisu snizili do tolike potištenosti i podlosti u svojih poviestih, do kolike je spao srbski panegirik kraljeva Milutina i Stjepana Dečanskoga, metrop. Danilo.[1]) Nasljedovatelji i učenici Grka u Byzanciju nisu od njih poprimili uzvišena svojstva, već prisvojivši si njihove mane presadiše jih u srbsku zemlju, gdje su mnogo bujnijom paprati urodile. U byzantinskih povjestnika ima doduše obilje rieči i fraza; iz ovih ipak niče povjestna jezgra,

---

[1]) O karakteru srbske književnosti, a najpače chronographije ovako sudi Hilferding (Ruskaja besěda 1859. I, 134—135): „Oni (srbski ljetopisi) sviděteljstvujut , o tom, kak malo bylo v drevnih Serbah sposobnosti k istoričeskomu ponimaniju

Digitized by Google

niču čini sa uzroci i posljedicami; u srbskih životo- i ljetopisaca i najogromnija zgoda, koja je duboko zasiecala u sudbinu naroda, zaodjenuta je takovom frazeologijom, da jedva iz nje viri; ovdje se poviest gubi u pukih riečih i nakitih.

Tim, što do sada rekosmo o srbskih ljetopisih, rodoslovih i žićih, nemislimo jim u ostalom odreći svaku cienu i važnost za srbsku poviest. Nu precienio bi ove domaće izvore, koj jih nebi nadzirao, izpravio i popunio gore navedenimi izvori druge vrsti. Srbska žića, ljetopisi i rodoslovi nadgledani, izpravljeni i popunjeni listinami, nadpisi i inostrami poviestnici postaju dragocjenim vrelom za srbsku poviest od XII. do XIV. stoljeća.

* * *

U ovih razpravah ocienio sam važnije od starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka, za temelj i uvod metnuvši djela cara Konstantina Porphirogenete. Ocjenom srbskih rodoslova, ljetopisa i žića mislim za sada zaključiti ova kritička iztraživanja. Kada bi htio sliediti nutrnji nagon a možebiti i potrebu znanstvenu, nebi se ovdje zaustavio. Imenito bio bi voljan ocieniti starije izvore za dubrovačku poviest srednjega vieka, kano dubrovačke ljetopise, zatim Ivana Ravenjanina, Pilipa de Diversis i druge; a za hrvatsku još neke legende. Isto tako nebi se kratio neke primjetbe učiniti o izvorih za poviest hrvatskoga i srbskoga prava u srednjem vieku. Sve ovo, u koliko koristno i zanimivo, odgadjam na drugo, možebiti ne daleko vrieme.

Onda bi se dalo nešto obširnije progovoriti o historiographiji srednjega vieka u trojednoj kraljevini i u Srbiji. Ali već sada, na temelju ovih razprava, nude mi se o njoj neke misli, kojih nemogu ovdje mukom mimoići.

---

i predstavleniju. Daže veličajšee, samoe porazitelnoe i pamjatnoe sobytie (bitka na Kosovu) v žizni ih naroda ne v silah bylo vnušit im zdravuju, faktičeskuju rěč; ono rasplyvalos pod ih perom v kakojto židkoj, bezmyslennoj frazeologii, kotoraja ne iměet ničego podobnago daže v sočinenijah Vizantijskih istorikov. Takov dějstvitelno karakter vsej starinnoj serbskoj slovesnosti: v nej nět ni opredělјennago obraza kakogo by to ni bylo lica ili sobytija, ni živago, prostago slova. Vse, izyskanyja, mudrenyja frazy, vse obščija město; daže nazvanij lic i měst obyknovenno izběgali serbskie pisateli, starajas po vozmožno zaměnjat ih neopredělennymi i obščimi slovami . . . Svoego vzgljada i suždenija oni nikogda ne vyražali. Vot po čemu vsě istoričeskija skazanija serbskija ne objasnjajut niskolko ni drevnej žizni serbskago naroda ni daže istoričeskih sobytij. V nih nět ni hronologičeskih ukazanij, ni izvěstij o dějstvujuščih licah i obstojateljstvah vremeni . . . Drugaja harakteričeskaja čerta etih skazanij est bezobraznaja, liceměrneja lest. Ona ubivala v drevnih serbskih pisateljah ne tolko svobodu suždenija, no daže vsjakoe nravstvennoe čuvstvo . . . Serby podražali Vizantij vo mnogom, no prinjali v sebjá, kak vidno, tolko samyja durnyja eja storony . . Nelzja dumat, čtoby poroki, vyskazyvajuščie sja v drevnoj serbskoj slovesnosti, byli slučajnoju prinadležnostju někotoryh pisatelej . . . Verhnie sloi, zaražajas vsěm durnym, čto prinosilos izvně, byli proniknuty takim duhom niskopoklonstva i farisejstva."

Digitized by Google

Historiographija hrvatska i srbska išla je svaka od njih svojim putem, te se znatno razlikuju jezikom, sadržajem i oblikom. I ovdje se opazuje upliv dvojake prosvjete, pod kojim je stao hrvatski i srbski narod od vajkada u javnom životu, u crkvi i državi. Dočim je hrvatski narod pristao uz zapadnu crkvu, a tim unišao u državni sustav zapadni i stupio u krug zapadne civilizacije, narod je srbski prigrlio iztočnu crkvu i postao gojencem grčko-byzantinske prosvjete. Hrvatski su se ljetopisci, sa jeditom iznimkom, služili latinskim jezikom, kano malo ne izključivim promicalom prosvjete i znanosti na zapadu u srednjem vieku. Srbski ljetopisci nisu doduše pisali grčki; ali su stali pod izključivim uplivom byzantinske historiographije, iz koje su crpili gradivo i sliedili ju duhom i oblikom. Obzirom na jezik svojih ljetopisaca srbski je narod sretniji od hrvatskoga. Čudnovato je ipak, da si je čisti narodni jezik u krilu naroda hrvatskoga prije stekao prirodjeno pravo nego li u Srbiji; te dočim su i vatikanski ljetopis i glagolske listine počam od XII. stoljeća pisane pučkim jezikom, sv. Sava, Stjepan prvovjenčani, Dometijan i ostali životo- i ljetopisci rabe u svojih djelih jezik crkveno-srbski. Ovaj jezik bijaše ustanovljen i posvećen crkvenom porabom, pa ga nehtjedoše mimoići niti u svjetskih poslovih. U Hrvatskoj, gdje je pored slovjenštine u crkvi vladala latinština, kao da je pučki jezik u javnom životu lišen bio tih spona.

Mi Hrvati nemožemo se doduše ponositi takovim i tolikim obiljem povjestnika i ljetopisaca srednjega vieka, kojim se ponose naši zapadni susjedi Talijani i Niemci; ali mi nismo ni toliko zasiecali, koliko oni, u poviest; nismo se u tolikoj mjeri, u kolikoj oni, grijali na suncu zapadne izobraženosti. Neimamo ni takova ljetopisa, kakav je Čehom Kosmas i njegovi nastavljači, ili kakav je Poljakom Długosz. Nu imamo arcidjakona Tomu, koj se može staviti o bok vrstnijim povjestnikom one dobe i po obilatosti sadržaja i po iskrenosti i prostodušju u pripoviedanju. Tomi neima premca u chronographiji srbskoj; nitko neznade tudjer, kako naš Spljećanin, u sklad dovesti objektivne i subjektivne momente poviesti; nitko tako ocieniti uzroke, ponuke i posljedice čina i zgoda. Ako Tome nedosižu u tom ni Miha Madijev, ni Zadarski ljetopisci, ni Pavao Pavlović, vjerni su ipak tumači svoje dobe. Bez fraza i nakita pripoviedaju, što su doživjeli ili čuli, gdje li su u čem sudjelovali; pa netreba u njih, kao što u srbskih životo- i ljetopiscih, odgrnuti tek rieči, da se stvari izkopa. Koliko se tudjer nepreporučuju iste jednostavne bilježke Pavlovićeve, ako se sravnaju sa suvremenim Gregorijem Camblakom!

Srbska historiographija u tom je za ono doba podpunija od hrvatske, što je proizvela neprekinut red životopisaca i rodoslova od Stjepana Nemanje do kneza Lazara, i što pišuć o vladarih srbskih obazira se podpunije bar na jedan faktor državne prošlosti srbskoga naroda; dočim povjestni izvori hrvatski srednjega vieka neobsižu u cjelini ni države hrvatske ni naroda hrskoga, već se zanimaju stava municipalnim životom, sa razvitkom i sudbinom pojedinih obćina. Izvori za hrvatsku poviest srednjega vieka nikli su ponaj-

više u Dalmaciji, u onoj zemlji hrvatskoj, koja je iz prve ruke primala i dalje razašiljala luč mudrosti latinske. Nije ipak bez dubokih razloga, što su ovi izvori usahli u Dalmaciji, čim se u njoj udomi mletački lav i svojim glasom ušutka slobodan glas dalmatinskih municipija, koja su tim odsječena bila od ostalih drugova, ostavših pod zaštitom ugarsko-hrvatskoga ustava. Tako je XV. viek konac učinio chronographiji srbskoj, nemogavšoj nicati na zemljištu, gaženom turskim kopitom; zapriečio je razvitak hrvatske historiographije u Dalmaciji, odieljenoj od državnoga tiela s ove strane Velebita i predanoj u službu kraljici jadranskoga mora. Ovim viekom krenula je drugim putem jugoslovjenska poviest; hrvatski i srbski narod dopane se rana, do danas neizliečenih. S izvori do XV. vieka zaključujem i ja ova kritičko-historička iztraživanja.

Trud će mi se obilno nagraditi, ako priznaju vještaci, da ovom ocjenom pomogoh razbistriti hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka. Ovo bijaše mi namjera i svrha, a štioca sa Flavijem Vopiscom molim: „sis contentus; nosque sic voluisse scribere, meliusque potuisse, contendas".

Zemljopisni odlomci.

Priobćuje

prof. dr. Petar Matković.

I.

Orografička obilježja Balkanskoga poluotoka.

Južna Europa zasiže poput Azije sa tri poluotoka u sredozemno more, koja su u medjusobnom odnošaju. Iberski ili pirinejski poluotok počimlje kao poluotok, ali čim se više na jug proteže, tim je više kontinentalne naravi. Iberski poluotok veže Europu s Afrikom. S južne je afrikanske strane pristupniji nego li od europejske. S juga su u Iberiju (južnu Španjolsku) presadjene loze i uljike, palme i libička deva. S južne španjolske obale vidiš, kao što sa nijednoga inoga kraja Europe, samo more i napramnu obalu Afrike. Suha i topla iberska višava (Hochebene) po naravi je susjednoj Mauritaniji srodnija nego li ikoji dio od Europe; s toga bješe starim Iberom Afrika bliža nego li Europa. — Južno-iztočni europejski[1]) poluotok vezao je

[1]) Starijih etnografičkih imena ovoga poluotoka kao što su trački, ilirski, slavenski, turski, grčki, okanili su se sadašnji geografi, te ga „jugoiztočnim poluotokom" nazvaše. Buduć da ovo nazivlje po našem sudu najbolje stvar izrazuje, s toga ga i mi ovdje rabimo.

Digitized by Google

od nekoč i Europu s Malom-Azijom, kao što Arabija Aziju s Afrikom. Ovaj poluotok hvata se najvećom svojom širinom kontinenta, pa premda svojom podložnicom najmanje nalikuje poluotoku, razvit je ipak u južnoj polovici više no ikoj od ostalih poluotoka. Italija, ležeća sried obadva poluotoka, nepripada ni jednomu inomu kontinentu više, nego li Europi; pače je pravi i cieloviti dio Europe. Italija, kao što Strabo (V. 6) reče: leži posried rimskoga carstva. Iz njezine naobraženosti niklo je, kano iz glavnoga korjena veliko europejsko stablo, koje je sjeme civilizacije i naobraženosti po cielom širokom svietu razasulo.

Ova tri poluotoka raznolika površja, spajaju medju sobom za brodarstvo vrlo prikladno Sredozemno more s njegovimi strujevi, krasnimi zaljevi, dragami i otoci, koji ih na daleko i blizu opasuju. Sva tri leže pod najprijaznijim podnebljem, gdje uspieva najplemenitije samoraslo i gojeno bilje, kao što su: vinska loza, smokva, kostanj, maslina, lovor, mirta, zelja, slador-trstika, pamuk itd. Tu neima ljute studeni, vjekovita sniega, leda, niti opasnih sjevernih vihara; samo su pojedine točke: Etna, Sierra Nevada, Šara, Olimp neznatni zastupnici sjeverne naravi.

Usljed ovih razvitku čovječjega plemena prijaznih biljega i njihova položaja pod najkrasnijim nebom, postali su ovi poluotoci sa svojimi najprije naobraženimi narodi od pamtivieka najznamenitijimi zemljami Europe.

Južno-iztočni poluotok razlikuje se izmedju navedena tri poluotoka najviše; on se prostire od 36° do 48° 18′ sjeverne širine, a od 33° 32′ do 47° 47′ iztočne dužine. Dunav, Sava i Kupa su mu medje sa sjevera na 315 milja dužine, a s ostalih strana oplâče ga more na 663 milje. Ovaj poluotok obsiže 8263 četvorne milje, a otoci 261 četv. milju; mjeri od sjevera na jug 120, a od iztoka na zapad 150 milja; južni pako dio znatno je uži, njegova bo širina imade pod $41^1/_2$° samo 35, a Moreja jedva 12 milja. Primorje ovoga poluotoka izpresječeno je premnogimi zaljevi i dragami; gotovo svuda je strmo, te se ponajviše veličanstveno iznad mora diže; s toga su njegove obale vrlo razvite i dugačke (663 m.), kao što jih nijedan drugi dio Europe neimade. Prema ovakovim obalam je i nutrnje zemljište, na koliko je do sada poznato, takodjer cielo gorovito, te ravnice ili nizine samo neznatan prostor obsižu. Ovakove nizine nalaze se na dolnjem Vardaru i oko Seresa, a jošte su manje na ušćih nekojih rieka; iza toga sliede one, koje su morem zatvorene: uz Salamuru u nutrnjoj Tesaliji, uz Maricu itd. Okruženih kotlina, izsušena mjesta nekadašnjih jezera, nalazi se više izmedju gorja, kao što je Kosovo polje itd., koje su od nekad bile središta kulture i pozorište ljutih borba za vjeru i slobodu.

Jugo-iztočni poluotok, koji se iztoka dotiče i zahvata u zapad, cielom je svojom naravi: svojom širokom kopnom medjom, velikim brodivim Dunavom i bogatstvom podnebja odredjen za gospodstvo nad znamenitimi predjeli iztoka; ali je s ljute turske naravi duboko propao, te stoji u golemoj opreci prama onomu, što su ove zemlje nekoč bile i što su od poslije mogle biti.

Digitized by Google

Jugo-iztočni poluotok nalik je na talijanski tim, što se njegove gore kod vrela Kupe jugoiztočnih alpa hvataju, kao što su Apenini kod vrelišta rieke Tanaro sa zapadnimi alpami svezani. Osim toga nalikuju si ova dva poluotoka jošte više tim, što je veći dio gora na jugoiztočnom poluotoku glede svojega smjera uzporedan s Apeninami, te što je južni poluotok nizinom dolnjega Dunava upravo tako od gorovite jezgre jugo-zapadne Europe odieljen, kao što italski poluotok nizinom Pada. Oba se pako tim medju sobom razlikuju, što se gorje jugo-iztočnoga poluotoka primjerno svojoj širini nepojavljuje, kao što Apenini, poput kosa, već kao neka široka gromada; pak što Apenini ni polovice od prostora neobsižu, što ga zaprema gorje jugo-iztočnoga poluotoka. Iztočni krajevi Grčke imaju po naravi prednost pred zapadnim, kao što zapadni krajevi Italije pred iztočnimi; s toga se je grčki život najsjajnije razvijao na onih k iztoku obraćenih predielih, dočim je rimski život na zapadnom kraju svoje težište imao.

Južno-iztočni poluotok nalikuje dalje glede svoje ukupne visine iberskomu poluotoku, što je ovaj kao što i onaj jednim gotovo gorskim sustavom prepleten, a neimade ni jedan ni drugi znamenitih nizina. Oba se pako tim medju sobom bitno razlikuju, što južno iztočni poluotok neima prostranih visočina, koje obilježuju iberski poluotok.

Južno-iztočni poluotok dieli se po naravi na dva poluotoka na sjeverni, kojega „balkanskim“ zovemo, i na južni ili „grčki“ poluotok. Naravna medja medju sjevernim i južnim poluotokom prostire se pod 40. stepenom sjev. šir., solunskim (termajskim) zaljevom, Olimpom, Mezovskimi planinami (Lakmos), s kojih poput tragova izlaze potoci ka kimerskim (akrokeraunskim) goram. Ovomu medjašnomu bedemu na jugu nastaje predjel čisto druge naravi: more pravi stotinu zaljeva i draga, a uz obalu nanizani su otoci kao otrgnuti članci napramnih krajeva. To je poluotok grčki, poluotok poluotoka, koljevka naobraženosti. Na ovom poluotoku pojavljuju se neobične oprjeke u zemljištnoj razredbi. Na toli razmjerno malom prostoru združuje se pod vedrim i blagim nebljem narav švajcarskoga prigorja sa skandinavskimi fiordi, dočim je zemljište razredjeno na više po naravi omedjašenih kantona.

Tim se grčki poluotok razlikuje od kontinentalnoga balkanskoga; ovaj je ovdje predmet našega razmatranja.

Gorja na Balkanskom poluotoku steru se poput trakova na sve strane, a spajaju jih podredjeni zglobovi, sa njihovih kutova proizlaze rječja, kojih vode teku k morjem, kao što sa pirenejskoga zgloba izvire Ebro, Garona sa apeninskoga a Pad s alpinskoga kuta, dočim s alpinskih kutova i s balkanskih gora proizlaze veliki pritoci Dunava. Negda su se Apenini smatrali kao grana primorskih Alpa, gorje pako Balkanskoga poluotoka kao nastavci jugo-iztočnih Alpa. Nu ako iste geognostičke sastavine dolaze, nisu isti oblici gora; medju obimi gorskimi sustavi pojavljuje se znamenita kraška tvorba, koja oba sustava spaja.

Na Balkanskom poluotoku imaju se tri orografička sustava raz-

Digitized by Google

lučiti. 1. Kao što se sjevero-zapadnoga kraja Alpa hvataju protežući se od sjevero-zapada prama jugo-iztoku Apenini; tako nastavlja južno-iztočni kraj Alpa zapadno gorje Balkanskoga poluotoka, koje se takodjer sa sjevero-zapada prama jugo-iztoku stere. Ovo gorje dakle, opasano Apenini i jadranskim morem, sastoji se kao i Apenin s krede i numulitnih tvorba, koje su prosječene stienami od srpentina, dočim su gore poldnevnoga pravca sastavljene iz kristaliničkoga kamenja. 2. Erdeljske Alpe nastavlja banatsko gorje, koje preváliv Dunav k Moravi prelazi, u dugih se kosah prema jugo-iztoku kreće, te se kao sustav iztočnoga gorja na jug do izmedju Vardara i Strume proteže; s druge pako strane sa silnimi granami, koje se prema iztoku steru, opasuje kotline dolnjega Dunava i Marice. 3. Izmedju ovih obiju cjelina prostiru se kose, koje okružuju u moravo-vardarskoj pruzi, protežućoj se balkanskim poluotokom od sjevera do juga; kotline, od kojih se tri na Moravu spadajuće prama sjeveru otvaraju, a druge tri, koje Vardar obsižu, otvaraju se na jug.

Mnogo je jošte na ovom poluotoku od orografičkih odnošaja nepoznato i neiztraženo. Po onom, što je do sada u orografičkom obziru po učenjacih Griesebachu, Bouéu, Visquesnelu, Hahnu, Blau-u i Kanitzu iztraženo i kao stalno i izvjestno pronašasto, pak i u Kiepertovih zemljovidih i inih orografičkih nacrtih predočeno, pokušati ćemo ovdje na kratko nacrtati.[1])

[1]) Znanstvena zemljopisa Europe, poput Ritterove Azije i Kurtieva Peloponeza, jošte žalibože neima. Premda je utemeljitelj zemljopisne znanosti K. Ritter preko 50 godina na ovom polju neumorno radio, nije njemu preostalo vremena ni da Aziju dogotovi. Obris zemljopisa Europe, koju je s veće strane proputovao, izradi Ritter samo za svoja sveučilištna predavanja, koja je za prazničkih odmora preradjivao i izpravljao, da jih svietu objelodani. Ritter je u svojih predavanjih na kratko ali vrlo umno nacrtao orografičko obilježje južno-iztočnoga poluotoka. Ritterova predavanja o Europi (Europa. Vorlesungen an der Universität zu Berlin gehalten; herausgegeben von Daniel. — Berlin 1863) izdana su tek po njegovoj smrti od prof. Daniela, u kojih badava tražismo onaj kratki orografički nacrt balkanskoga poluotoka, premda se na strani 277 navedene knjige kaže: „Haemus im Rücken der Hellenen i t. d. Von ihm war bei Haemussystem die Rede" (nigdje žalibože!). O nevaljanom uredjivanju Ritterovih predavanja progovorio sam već na drugom mjestu (Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft VI. Jahrgang S. 80).

Starijih viesti o balkanskom poluotoku neimademo. Tek noviji ruski bojni podhvati upoznaše učeni sviet ponešto s iztočnim gorjem. Prije je poznata bila glavna cesta od Biograda prema jugo-iztoku preko Sofije i Drinopolja u Carigrad, kojom putovahu trgovci, poslanici i vojske.

Mottke: Russisch-türkischer Feldzug v. J. 1828—1829 in der europäischen Türkei. Berlin 1845.

Griesebach. Botanische Reise in Rumilien. Göttingen 1841. 2 tom.

Boué: La Turquie d' Europe. Paris 1830. 4 tom.

Visquesnel: La Turquie de l' Europe. Journal geologique T. t. V. Paris 1844.

Hahn: Albanesische Studien. Jena 1854.

Digitized by Google

a. Zapadno gorje

prostire se zapadnimi zemljami Balkanskoga poluotoka i nosi obična imena onih zemalja, kuda se proteže, imenito dalmatinske, crnogorske, arbanaske, bosanske ili srbske gore.

Kras-gora, koja kod Triglava na jugo iztoku počimlje, te se u zaljev tršćanski i riečki strmo spušta, nastavlja se dalje uzduž dalmatinske obale do kotorskoga zaljeva i do vrelišta Morače. Kraška tvorba prostire se u zemlju do onoga razvodja, koje luči pritoke Dunava od rieka jadranskoga mora, gdje nastaje sasvim inovrstno kamenje, drugo lice zemlje i druga narav gorâ. Mjesto suhih, golih, klisurastih bila Krasa, lišenih obilne inače u drugih tvorbah vode i bujna bilinstva, šire se ovdje okruglaste gore, obrasle gustimi šumami; mjesto upalih kotlina i ponikava krašovite tvorbe, kojimi šopoću vode čas na zemlji čas u zemlji, prostiru se široke doline, a po njih s bujne zeleni bogate livade.

Svim goram na zapadnoj strani Balkanskoga poluotoka obći je pravac od sjev.-zapada prama jugo-iztoku. Izmedju zapadnijih više ili manje kršovitih bila diže se Velika- i Mala-Kapela (tubasti vrhunac Klek 3807 bečkih stopa) i Plješivica (gola Plješivica 5160 b. st.). koja se sa svojimi ogranci do vrelišta Une prostire. Velebit obrubljujući obale kanala Laškoga ili Planinskoga (Morlacca, Montagna), kao i strma gora, prostiruća se obalom od Zadra do Kotora, koju Neretva i ini potoci presiecaju, dižu se 4—6000 stopa (Sv. Brdo 6013', Biokovo 5587', Orjen 6001') iznad mora. Niz dalmatinskih otoka, koji su svi strmi, te se 1800 do 2000 stopa (Hvar 2005', Korčula 1207') iznad mora dižu, ima se smatrati kao najzapadnija, najviše razkomadana i izprekidana kosa ovoga pogorja. Razvodno sljeme, koje se Velebita hvata i obično se Dinarskimi planinami nazivlje, diže se gotovo 5—6000 stopa iznad mora, i nadmašuje prama jugo iztoku u nekojih glavicah visinu šumskoga pojasa.

Kršovita Crna gora je višava, koju zapremaju doline gornje Morače i njezinih pritoka, diže se postupno na jugu i iztoku, na zapadu pako hvata se strmom klisurastom kosom jadranske obale; ciela je neprekinutom mrežom golih klisurina i brdina prepletena i na nebrojene manje kotline razciepana. Kotlinasti dolovi medju visokimi klisurastimi kosami podieljuju čitavoj višavi neko divlje lice. U planinskoj kotlini leži Njeguš koljevka crnogorska, visokimi gorami u polukrugu opasan, jedna od najviših točaka i najnepristupnije

---

Hahn: Reise von Belgrad nach Salonik (Denkschriften der kais. Akad. d. Wiss. XI. B. Wien 1861.

Blau: Notiz über die Karte von Hercegovina (Zeitschrift für Erdkunde, XI. B. S. 461. Berlin 1861).

Kiepert: Karte der europäischen Türkei. Berlin 1853 (4 lista). Novije g. 1863 obećano izdanje nije do danas svjetla ugledalo.

K tomu moji članci „Noviji zemljovidi o Crnojgori i europejskoj Turskoj" u podlistku „Pozora" g. 1862 br. 104. g. 1863 96 i 97.

Digitized by Google

gnjezdo Crne gore. Odavle se zemljište strmo spušta k jadr. moru s jedne, s druge pako strane silazi malo po malo, rekao bi, postupice k skadarskomu jezeru. Njeguš i njegova visoka kotlina medju strmimi hridinami pravi je Akropol Crne gore. — Na ovoj gotovo neprekinutoj kamenitoj pustari dolazi na mjestih u dolinah i kotlinah, nalik oazam u pustinji, po koja zelena livadica, po koji komadić tanke i neplodne crnice, koju samo velika radinost stanovnika plodonosnom čini. Kišnica, koja se po dnu kotlina stiče, izčezne u podzemnih pokutninah. Bogatih je šuma, koje su nekad hladile zemlju, nestalo, te je čitav prediel s ove strane Brdâ gol. Svaka od ovih kotlina je nepristupna naravna tvrdja, s toga se lasno braniti dade. Nepredobitnost dakle Crne gore visi osobito o prirodnoj kakvoći njezine površine.

U južnoj Crnoj gori dieli se Kras od onih gora, što se protežu sa svojimi ogranci izmedju morske obale i skadarskoga jezera, koje se prama dolini Bojane izravnjuje. Ondje počima Arbanaska iz samih gorskih kantóna sastavljena zemlja, koja je po naravi kršovitom Crnom gorom omedjašena. Crnogorskim kotlinam na iztoku diže se silni gorski sklop, koj svoje mnogobrojne trake na sve strane stere. Na južnoj polovici ovoga sklopa nalazi se vrelište bieloga D r i n a pritoka združenoga Drina, Sjevne i iztočnih pritoka skadarskoga jezera; na sjevernoj polovici pak izvira I b a r, L i m i T a r a, pritoci Dunava. Razvodje obijuh područja nalazi se na sjevernoj polovici onih obijuh kosa, koje se od Dormitora do Gljeba protežu; središte je pako sklopa ondje, gdje se obje glavne kose križaju, te se jedna od njih stere od sjevero-zapada prama jugo-iztoku, a druga od sjevero-iztoka prama jugo-zapadu.

Na iztočnoj strani Kapele i Dinarâ, kao što i na jugu Save i do Drine na iztoku prostiru se uzporedno gorske kose, koje se dalmatinskom obalom istim pravcem od sjevero-zapada prama jugo-iztoku protežu i na jedan te isti gorski sustav spadaju; mnoge poširoke riekami označene dugoljaste doline diele jednu kosu od druge. Dinarske planine prelaze na svojem iztočnom podnožju u vispoljanu (plateaux), koja je na iztoku od mjesta Kupreš, visokâ do 3000 stopa nad morem, u nekom popriečnom sljemenu najviša; jerbo od ovud teče Vrbas prama sjevero-zapadu, a srednja Neretva prama jugo iztoku. Ovdje najme spušta se V i t o r g o p l a n i n a i njezin južno-izt. nastavak M a l o v a n od 4500 stopa u 3000 stopa visoku Bistricu-dolinu; najviše glavice uzporednih kosa nedopiru ni do medje kosodrevine (Krummholz). Pored toga diže se na iztoku kod izvora Janiške K o p r i l n i c a-p l a n i n a (ili Karvaginska) do 5000 stopa, a prelaz preko nje leži 4000 stopa iznad mora. Prama sjevero-iztoku spušta se zemljište jošte prječe, jerbo dolina Vrbasa i Travnik, koje medju sobom R a d o v a n - p l a n i n a dieli, leži 1800 stopa visoko. Sve ostale pak uzporedne kose u području dolnjega Vrbasa i Bosne (kao Ljuboje-planina, Banjaluki na iztoku) visoke su jošte preko 1500 stopa. Ove kose, čim se više k Savi primiču, tim su sve to niže (M a g l a j ima samo 700 stopa).

F o j n i c a leži na visini od 2000 stopa, ondje gdje nastaje 6000 stopa

Digitized by Google

visoka kosa Zec-planina gornju Neretvu, koja prati i Hercegovinu na iztoku zatvara. Na jugu se diže isto toliko visoka Vranica-planina, koja je već u Rujnu sniegom pokrita; južnije pako od toga leži samo 3800 stopa visoki Porin, a iztočnije od ovoga leži Mostar na visini samo od 300 stopa. Preko ovih visokih gora vodi cesta na visini od 3500 stopa iz Mostara u Sarajevo izmedju 4000 stopa visokih glavica.

Unikla dolina od Neretve diže se opet prama jugo-iztoku; Nevisinje leži 1800 stopa, ravnica Gadačka 2500 do 2800 stopa. Posljednjoj na sjeveru i iztoku s obiju strana gornje Drine leže preko 6000 stopa visoke Preskavačka i Sutjenska planina, kao i Volujak i Voin, koje se prama jugo-iztoku na sjevernom kutu od Crne gore dovršuju sa gorostasnim, iz bielih dolomitičkih šiljaka i piramida sastavljenim i 8000 stopa visokim Dormitorom. Verigasta višava, prostiruća se izmedju planina, pokrita je zelenimi livadami, te je vladisavaka (Gentianen) bogata. Dormitoru na sjeveru steru se duga, šumami obrasla, 5000 stopa visoka sljemena Ljubiesnika, koja se na iztoku u dolinu Lima spuštaju, gdje Priepolje, 1256 stopa visoko leži. Odovud se kreće Drina poldnevnim pravcem prama sjeveru. Izmedju nje i Sarajeva prostire se poput člankovita lanca, 3743 stope visoka višava Romanje planine, na koje zapadnom obronku se diže Mokro 3058 stopa iznad mora. Ovakovih šumovitih 3000 stopa visokih višava imade takodjer iztočnije; do Drine pako steru se uz 660 stopa visoke doline, od 1000—1500 stopa visoka sljemena.

Uz Savu imade Bosna prostranih ravnica, kao takodjer na dolnjoj Uni i Bosni, jedna se stere od Banjaluke 10 sati daleko, Popovo polje je 6 sati dugo a 1 sat široko, 14 ostalih ravnica (litvanska, grahovska, duvanska, ljubska, gabelska itd.), koje nisu, istina, prostrane, nu voda sve u izobilju nataplja.

Drini na iztoku u Srbskoj nisu si gore pravcem toli uzporedne, imade dosta kosa smjera osovna; pače imade takovih, koje se sjeverno-južnimpravcem steru. Subor-vrh visok 1900 stopa i Maljeno planina diele područje gornje srbske Morave od rieke Kolubara; medju Užicom i Drinom diže se 3000 stopa visoka Šornik planina, a sjevero-južnim smjerom Stolovi planina. Izmedju strmih gora Kablara i Ovčara krči si put srbska Morava, a poštarska cesta iz Požege u Čačak proteže se na obroncih visokoga Ovčara i prelazi preko Jelice planine. U valjevskom okružju na desnoj obali Drine diže se 3000 stopa visoka Medvednik planina sa svojimi nastavci 2.500 stopa visokim Jablanikom i Povlerom, svikolici protežu se južno-iztočnim pravcem; zatim Sinjevac, preko kojega cesta iz Pecke u Kamenicu vodi. Najviša zapadno-srbska gora leži Kragujevcu na zapadu, to jest 3245 stopa visoki Šturac na Rudnik-planini. Rudniku na sjeveru do Avale gore stere se široka višavasta hrbtina Šumadija s glavicami Kozmaj, Vjenčac itd. Na jugo-iztoku stere se duga kosa Temnička planina, oko koje se srbska Morava poput velika luka ovija. Oko Morave i Ibra diže se Triglav-kosa kod Karanovca na lievoj obali Ibra, a medju Karanovcem i

Raškom visoke sa hrastovimi šumami obrasle gore Jakovo i Raduša. Uzduž gornjega Ibra Novom pazaru na iztoku stere se od sjev.-sjev.-zapada prama jugo-jugo-iztoku kralj ovih gora, 3500(?) stopa visoki Kopaonik, s kojega se najkrasniji pogled otvara. Njegova su srbska prigorja Delavačka, visoki okrugli Zelin, Stol; a izmedju ovih dvaju Kobasica, koja sa susjednimi neoznačenimi gorami Stare Srbije prostor više od 100 četvornih milja zaprema.

Dormitorom se diže silna kosa kao neki golemi bedem, koja Crnugoru i Moraču dolinu s iztoka zauzimlje; glavice su joj Javor, Trebević, Tršin, Poljevac, 8500 stopa visoki Kom, Visitor, Kučki Kom. Pored toga na jugo-iztoku leži 7500 visoka Prokletija, odkud se proteže prama sjevero-iztoku k izvoru Ibra silna kosa sa 7000 stopa visokim Borom, Babjom gorom, 5926 stopa visokim Peklenom (4072 stope iznad ravnice Pećke), Hajlasiom i silnom gromadom 6400 stopa visokim Gljebom; na sjevero-zapadu dižu se preko 6000 stopa visoka brda Slanopolje i Štedim, koja nad jezerom Plava gospoduju. Uzporedne pako kose smjerom od sjevero-zapada prama jugo-iztoku proizlaze s obiju strana ove planine, a to zapadnija kosa pravcem više od sjevera k jugu, ona pak, koja od Babje gore proizlazi, proteže se do Has-gore kod Prizrena. Ovdje se dakle stere uzporedno spomenutom planinskom kosom *Šara-planina* (Skardus), 8 zemlj. milja duga, a 5 m. široka, srednja joj je visina 6000 stopa; s obiju strana pruža se dugoljasta dolina. Planina je prilično gola, obronci su joj strmi, te se prama jugo-iztoku naglije spuštaju nego li na sjevero-zapadu. Na njoj se dižu glavice, kao što je 7000 stopa visoki Koridnik, 8000 st. visoka Krivošija (turski Egribosum), 7380 stopa visoke Kobilica, a na sjevero-iztočnom kraju osamljeni 7900 stopa visoki trokutni Ljubatrn ili Ljubetén; svikoliki se penju iznad šumovitih obronaka i sjećaju iz daleka putnika na Pireneje. Prama iztoku ležeća Mlad-planina i Kara-Dagh ili Crna gora samo su 2000—2600 stopa široke.

Ljubetinu na sjevero-zapadu prostire se Kosovo polje, poznata ravnica, na kojoj je srbsko carstvo pokopano; krozanj teče Sitnica s Gračanicom, proteže u duljini (od sjevera na jug) 6, a u širini 2 milje, te leži 1400 stopa iznad mora. Ovo je polje bez dvojbe tlo nekadašnjega jezera (močvara od Sasli mu je ostanak), kojih na ovom poluotoku više imade; ona su pravilno sredinom jednolična, travom obrasla, obično bez drveća i gorami opasana, u kojih imade pukotina, kojimi su vode nekad iztekle. Pokraj Kobilice vodi prelaz od Prizrena u Kalkandalu, on je jedan od najviših i najnezgodnijih na čitavom poluotoku.

Od južnoga kraja Šare-planine protežu se kose poldnevnim pravcem do 40 step. sjev. širine, koji su nekoje glavice 5—6000 stopa visoke, kao što Vici na južnom kraju najsjevernije kose Turjanske planine; zatim Suha-gora, Vasiljica-gora ra južnom kraju Gramos planine. Ova visoka kosa upada na zapadu u dugu i duboku uvalu, u kojoj leži izmedju hrastovih šuma Ohridsko jezero, 4 milje dugo, 1 milju široko, a 1900 stopa

Digitized by Google

visoko; od ovud teče prama sjeveru iz jezera proiztičući Crni Drin. Jezeru na zapadu diže se Bagora (Djurad) 8—900 stopa iznad njega. Ovaj visoki rub proteže se prama sjeveru dalje ća do zavoja Drine na zapad oko Kerubi-kose, te omedjašuje duboku pukotinu Diberskoga kotara, kojom si Drin put, krči. Glavne sjevero-južne kose hvata se pravokutno više ogranaka. U ovoj brdovitoj zemlji, arbanaskoj Arkadiji, koja se stere ovomu rubu na zapadu do mora, a Drinu na jugu stanuju Miridite, te ju zaprema na jugu preko 3000 stopa visoka Graba ili Akraba gora.

Južni nastavak Gramos-gore jesu tri kose, koje se od 40 step. prama jugu steru, te Aspropotamos i Artu medju se zapremaju; najiztočnija od ovih gora je Pindos, koj se do 39 step. proteže. Posljednja planina počimlje gorom Zigos (Lakmon), na njegovu zapadnom obronku u visini od 3705 stopa leži izmedju vinograda varoš Mezovo, a preko njega vodi izmedju Mavro-Vuni i Sedlivani prelaz visinom od 5063 stope, Njegovi sa gneisa sastavljeni goli vrhunci su devet mjeseci sniegom pokriti, dižu se iznad vrelovitih obronaka, kuda od ozgo prema podnožju uspievaju bukve, kesten, niže pako jabuke, kruške, sljive, orahi, trešnje, mandule, dinje, smokve, limuni, naranče, vinova loza i dudovi. Na iztok stere se 3 milje duga kosa Mezovska gora (Voluca) kao medjašni bedem izmedju Macedonije i Tesalije, kreće se kao široko sljeme prama jugo-izt. te se napokon kao popriečna kosa izmedju Trikala i Turnave prostire. Mezovskomu sklopu na zapadu leži 1600 stopa visoka i zaokružena ravnica Janinska, koja je 7 m. duga a 5 m. široka. Na zapadu od višave ohridskoga jezera, izmedju Devola i Uzumi ili Lumi, diže se Beratskoj nizini na iztoku snježnik, najmanje 6--7000 stopa visoki Tomor, koj nad ravnicom veličanstveno gospoduje, kao što Olimp nad Tesalijom. S njim kao i s njegovimi južno-iztočnimi ogranci spušta se zemljište u uzporednih od sjevero-zapada prama jugo-iztoku protežućih se člancih ka kimerskoj obali (otoku Krfu na sjeveru), gdje Čika-gora, kao posliednja na Balkanskom poluotoku akrokeraunski poluotok popunjuje.

Uz arbanasku obalu nemanjka zatona i draga. Olgunu (Dulcigno) na jugu diže se kopno i zaokružuje zaton, iz kojega se pomaljaju dva rta, imenito visoka glavica Pali, Draču na sjeveru. Na ušćih Beratina (Ergenta) i Vojuše stere se 15 sati duga, močvarna, nezdrava, neplavena primorska nizina, proizvod rieka, koje su ovdje napravile primorskih jezera poput zatoka sušinami.

Turjanskoj planini na iztoku leži 1755 stopa visoko Kričovo. Sva je prilika da se odavle zemljište prama jugo iztoku lagano izravnjuje; s obje ga pako strane zapremaju kose, koje do Tarnova u Tesaliju dopiru. Na zapadnoj kosi diže se izmedju Manastira (Bitolje) i Xero-Vuni čestim sniegom pokrita, šiljasta, 7500 stopa visoka Suha gora (grčki Perístéri), od koje se stere kosa Nerečka planina (Bor), oko Kosturskoga jezera i uz lievi brieg Bistrice. Iztočni niz (Prilipu na iztoku) počimlje se 4—7000 stopa visokom Prilipskom planinom i sa 2—3000 stopa visokom Babunom- ili Ba-

Digitized by Google

bušom gorom (prostrana ravnica izmedju Prilipa i Manas tira je gustom šumom opasana). Južnije se stere Niče-gora, koja Ostrovskomu jezeru na sjeveru leži; zatim 3—4000 stopa visoka Turla-gora; a napokon izmedju dolnjega teka Bistrice i ušća Salamvre stere se Babanica-gora, a pokraj toga uz more strmi Olimp (Laka); koj je sniegom pokrit, diže se poput sivoga bedema nad brežuljci i zelenom primorskom ravnicom strmo do visine najmanje od 6000 stopa iznad mora. Onkraj Salamvre nastavlja ga Kisovo-gora (Ossa); ovu nastavlja prama jugo-iztoku Mavro-Vuni, zatim dalje Plešidi (t. j. šljeme) inače Pelion zvan, njegovi ogranci popunju mali poluotok prama jugo-iztoku.

b. Iztočno gorje Balkanskoga poluotoka.

Ovo gorje hvata se u dunavskom tjesnacu kod Oršove banatskih gora, koje prelaze izmedju dolnje Morave i Dunava prama jugu u višavu. Milanovac na Dunavu i duboko s juga dolazeća Porečka dolina leže izmedju bogate na kovinah Pekske planine na zapadu i gole Miroč-planine na iztoku. Od izvora Porečke stere se prama jugo-zapadu 4000 stopa visoka vapnena kosa Omolje planina zvana, koju nastavlja gotovo 3000 stopa visoka planina Golubinje. Izmedju posljednje i Morave diže se 3000 visoki Crni vrh i Paraćinski vrhunci. Omolju-planini na iztoku teče po trokutnoj višavi Crna rieka, koja dolazi sa 3900 stopa visoke dvostruke piramide Rtanj-gore, vijuga se prama sjevero-iztoku, a silazi izmedju 4000 stopa visoke vapnene gore Stol zvane i duge trećodobne kose Vratarnice planine, te se nedaleko od Negotina u Dunav izlieva. Paraćinu na jugo-iztoku stere se uz Nišavu rieku do Sofije na iztoku jedina dugačka kosa Crni vrh, Sumughu planina itd., uzduž kojih vodi od negdašnjih vremena valjana cesta iz Srbije u Traciju; Isker ju prokopa, te s nje dolaze mnogi potoci, koji uzporedno s Iskerom teku i u Dunav ulaze; svikoliki prosiecaju drugu tercijarnu kosu, koja se na sjeveru s glavnom kosom uzporedno prostire. Uzporedne kose steru se izmedju Nišave i bugarske Morave prama jogo-iztoku preko vrela Strume do izvora rieke Iskere, imenito Stara planina sa svojimi južno iztočnimi nastavci Suhom planinom (Kuru-Jaila) Leskovcu na iztoku, a na jugo-iztoku posljednjega mjesta diže se preko 7000 stopa visoko Snieg-polje, kojega su glavice s travom obrasle. Ove divergiraju glede smjera s prijašnjom dugom kosom, tako da je Sofija, koja leži Vitoši-gori na sjeveru, na visini od 1500 stopa, u 2—4 sata širokoj, a 16 sati dugoj, sasvim ravnoj i plodnoj dolini, zaokružena sivimi i mrkimi, golimi ili čestim sniegom pokritimi kosami. Vitoš-gora hvata se Riljske ili Srebreničke planine, o kojih se je mislilo po analogiji inih planina da je na njih najviša točka na ovom poluotoku, dočim se iz novijih mjerenja vidi, da se jedva do 4000 stopa iznad mora dižu.

Sa ravninah i brežuljasta zemljišta Vlaške vidi se na jugu onkraj mo-

Digitized by Google

čvarnih obala širokoga Dunava isto tako kao što i sa dolnjo-ugarskih nizina rub prostranih šuma, kojimi su visine i podnožja prolomitih brdina zarasla. Ova visočina' nešto sa svoje odnosne visine, nešto sa svojega oblika kao što i radi osobita sastava, a jošte više što je osamljena, je na uštrb prometu i svakomu lagljemu prelazu. Najviši predjeli na razvo ležedju imenito na *Balkanu* (Haemus kod geografa). Ova 40 milja duga kosa postaje na iztoku od ceste, koja vodi izmedju Sofije i Iktimana, i proteže se do Crnoga mora. Sjeverni mu se obronci lagano spuštaju u široku dunavsku dolinu, podnožje mu je trsom obraslo, a okrugle glavice poput saskoga Rudogorja, koje se iznad pojasa bukovine i hrastovine dižu, stranom su gole, a stranom pobušene; kod Selvi i Trnova dižu se njegova prigorja, koja su sa strane Balkana strma, a. prelazi (Pässe) su mu 2100 stopa iznad mora visoki. Čitavo sjeverno podnožje je gustom šumom obraslo, a presječeno mnogimi dolinami, koje se s kosom uzporedno prostiru; čitavoj gori manjka veliko alpinsko obilježje. Nigdje se nepojavljuju uzporedne kose, koje obilježuju zapadnu i sjeverozapadnu stranu ovoga poluotoka.

Na zapadnoj strani ovoga gorja ili na Velikom (Kodža) Balkanu diže se 5000 stopa visoki Turian-Balkan, 5100 stopa visoki Dospadajailasi, 5251 stopu visoka glavica kod Kalofera. Gradu Grabovi, koj leži 1984 stope na visini, na jugu diže se 4500 stopa visoki Balkan od Šipke. Kosa se spušta strmije, buduć da neima strmih pećina i uvala, radi toga neimade veličanstvenoga planinskoga lica. Slivnu na sjeveru diže se neposredno dio Balkana, tako zvani Tšatal-Dagh, kojega pokrivaju guste hrastove šume, kojimi se gore više lipe i ino drveće pridružuje, zatim sliedi bukovlje u visini do 3200 st. Uzduž ove kose teče na sjeveru duboka i tiha Večara (gostionica 1270 st. na visini), sa sjeverne pako strane zaprema ovu dolinu brežuljasta kosa, Vodeni Balkan zvana. Kod prelaza Demir-Kapu (željezna vrata) stere se glavnoj kosi na sjevero-iztoku, Vodenomu Balkanu na sjeveru, mnogo duža kosa Maloga (Kütšük) Balkana, koja na iztoku do pitoma Kamčika dopire. Čevrta, sjevernija, kriva kosa zove se Binardagh, nju nastavljaju brežuljci, koji se kod Šumle 3—400 st. iznad ravnice dižu. U svih prigorjih uzduž Balkana, od Crnoga mora pa gotovo do Niša pojavljuju se karakterističke vapneno klisuraste, ponajviše osamljene višave, porasle nizkim šikarjem, gdješto iztakuute sa 10—200 stopa visokimi stienami, te se strmo spuštaju u doline. Nsjiztočniji kraj Balkana zove se Böyuk-Balkan ili Emineh-Balkan, najviše je 3000 ili 2000 st. visok i iztiče glavinom (Burum) Emineh na Crnomu moru.

Pet glavnih prelaza (prevala) vodi preko Balkana: 1) preko Emineh-Balkana iz Aitosa u Pravadiju i Silistriju, ili prelaz Nadir-(riedki) Derbent zvani. 2) Iztočniji prelaz vodi iz Krnabada a) na sjever preko Šumle, a b) na sjevero-zapad preko Kazana i Osman-pazara u Rušćuk. 3) Demir-Kapu iz Slivna u Trnovu i Rušćuk. 4) Osam milja dalje Šipka prelaz iz Kazanlaka u Trnovo. 5) Osamnaest milja više na zapad prelaz iz Tartar-Bazardžika u Sofiju, vodi izmedju ruševina Trojanskih vrata, ostanaka jedne od onih

Digitized by Google

Klanjačkih tvrdja, koje su Rimljani sagradili za osiguranje prelaza preko planine. Turski čardaci na ovih prelazih zovu se Karaul. Balkanski su nasadi dolnje krede, zapadni pak dio sastavljen je sa kristalničkoga kamenja, ondje na bilu nalazi se na mjestih silnih klisurastih ruševina (Felsentrümmer).

Široka ploština, koja se prama sjeveru malo po malo spušta, dopire do Dunava i stere se uz njegove 30—100 st. visoke obale; proteže se dalje na iztok te čini strmu obalu Crnoga mora od Kjustendže do glavine Emine; na sjeveru prostire se do najdolnjega kraja Dunava. Ovaj dugi višavan prediel, prava pastirska zemlja, ponjviše je ravan te je ine naravi nego li Vlaška. Nebrojeni sa Balkana tekući potoci, koji plitke doline naplavuju, kao što veći dio južnih rieka presahnu ljeti gotovo sasvim; čim pako snieg okopni, otimlju toli silni mah, da su trgovini i prometu na uštrb. Putevi, idući glinastim tlom, neimaju valjana temelja, s toga se mnogi predieli mogu samo na konju i to sa silnim naporom prevaliti. U vrieme sniega i jače zime bude ponešto bolje; čim Dunav premrzne, pojavi se na njegovih obalah živahan promet, te traje do konca mjeseca Veljače. Početkom ljeta razvija se bujno trava po dolinah i ravnicah; lipe i divje kruške bacaju na mjestih gustu sienu, a nebrojena stoka oživljuje pašnjake. Buduć da je površina valovita, s toga se riedko gdje daleki obzor otvara. Vrlo su riedka drveća, tako da 10 stopa visokih hrastova samo gdješto imade. Silistriji na jugu stere se ipak 6—7 sati u promjeru gusta šuma, Deli-Orman zvana, u kojoj ovećih hrastova ima. Čistoća, izobraženost, blagostanje i radinost, što se opažuje na strmom, kotlinami i gradovi prekinutom desnom briegu Dunava, koj je od jednoličnoga, močvarnoga i nepitoma lievoga briega čisto različan, čini na putnika ugodan i najživahniji utisak; pa to je i najnapučeniji prediel Bugarske. Na iztoku leži 28 milja od sjevera do juga prostrana, 8—10 m. široka pusta višava, Dobrudža zvana, koja mjeri 200 četv. milja. Ovo su s vode siromašne, suhom travom obrasle ravnice, stranom oranice, stranom močvare, a ponajviše puste, bez drveća i grmlja, pune sitna zelenkasta pieska, gdje voda presahnjuje, pustare, kojimi se tjeraju nebrojeni orlovi, jarebice, kunići, bivoli i psi. Ovce i koze gone se na tisuća iz Vlaške i Erdelja simo na pašu. Čitav prostrani prediel je nezdrav i vrlo slabo napučen (jedva 300 st. na 1 četv. milju); ali š njim posjeduje Turska ujedno i ušća Dunava. Rub oko Crnoga mora je strm, pećinast i gol, bez koje valjane luke, izuzam Baldžika, uz ondješnje obale bjesne ljuti vihri. Prama jugo-iztoku proteže se od Tšetal-dagha do Bospora dugokoso, vodom obilno sljeme, koje na mjestih dopire do Crnoga mora, ili na mjestih u vrlo uzku primorsku nizinu prelazi. Na zapadu izravnjiva se prava Uzundžovi u pustu ravnicu. Ovo sljeme sastoji se na sjeveru s kristalničkoga škriljevca i petoljupna (Augit) kamenja; južni pako dio spada na silursku tvorbu. Obično se Strandžea-Dagh zove.

Izmedju izvora rjeka Iskere, Mârice, Strume i Mesta (Karasu) križaju se gore; ovdje nastaje trako-maćedonsko medjašno gorje, kojega najviše prediele Rodopskimi ili Despotskimi planinami zovu; one se

Digitized by Google

prostiru južno-iztočnim smjerom do dolnje Marice. Ovo gorje sastavljeno je s Gneisa i blještenika (Glimmerschiefer), s pojedinih granitskih i vapnenih sklopova; zubasti 6—7000 st. visoki vrhunci ukrasuju ovu silnu gromadu. Kod Dupnice i vrela Iskere hvata se 7000 st. visoke Rilo-gore; duboka uvala dieli ju od južno-iztočne gore Demirkapu-Tepesi (gora željeznih vrata), na kojoj Marica izvire. Od ovoga proteže se kosa, Karlug-Dagh zvana prama jugo-iztoku, koja se kod Kričine doline prama iztoku kreće, Maricu-dolinu od Arde-doline dieli i sa Prsenka (Plovdivu ili Filipopolju na jugu), Kušanlara, Kurköi-Kalesi i Jailadžika kod Džirmena sastoji. Motreć Despot-planinu sa Plovdiva vide se na njezinoj kosoj sjevernoj ploštini pojasi od hrastovih i bukovih šuma, od jela i arižâ; dotična ravnica nalik je na višavu, na kojoj se na mjestih dižu ogromna piramidalna brda sa širokom podložnicom, kao što se po gorah sa kristaliničkoga kamenja sastavljenih obično opažuje. Gorje obiluje prijatnimi duguljastimi dolovi i strmo prosječenimi dolovi (Querthal); izmedju prvih je Perek-Dere jedan od najznamenitijih. Široki sklop Despotske planine leži valjda kod izvora Arde, na njem se dižu Kajaludža-Tepesi, Ešek-Kulaghi, Džura. Od izvora Marice i Meste (Karasu), od Demir-Kapu Tepesi, prostire se spomenutoj kosi na zapadu druga kosa, koju od one Dospada-Dere razstavlja, sried ljeta je jošte sa sniegom pokrita. To je indi vrlo visoka planina Dospada-Jailasi zvana, hvata se vrelišta Arde, koju rieku s juga sa više uzporednih pogorja prati, te ju od rieke Meste razdružuje: s jedne strane dolnjoj Marici na zapadu kao Ala-Dagh i kao 3000 stopa visoki Kadža-Jaila; s druge pak strane južnije kao Tžal-Tepe, Karlug-Dagh i Mokate-Jaile.

Usljed toga je južno-iztočna strana Tračke otvorenija, jer nijedna gora nezaprema obale Mramorskoga mora, te se nizko prolomnjene pećine prostiru poluotokom od Carigrada i Galipolja. Po ovoj prirodnoj kakvoći, koje se upliv u historičkom tečaju najbolje opaža, imade sjeverno pobrežje Propontida naravno pravo na gospodstvo nad obimi kao i na slobodni promet u obih kontinentih. Nutrnji predjeli Tračke spuštaju se malo po malo sa svih strana; s iztoka kao pusto samo nizkim šikarjem poraslo zemljište pada u blagoslovljenu dolinu Marice, koja se već kod Filipopolja vijuga po širokoj i s pirinčištâ obilnoj dolini; od Drinopolja pako do riečnih vrata kod Demotike teče ova rieka po sasvim ravnoj prostranoj nizini, kuda se prostiru bujne i prekrasne nizine.

Napokon prostire se od Rilogore, uzporedno s Dospadom i dopire do mora kod otoka Taso niz gora, koje čvrsto omedjašuju Macedoniju od Tračke. Ove su gore tako slabo poznate, kao što i prije navedene; kao što se čini, prostiru se u dva smjera, najme od sjevero-zapada prama jugo-iztoku i od zapada na iztok, sve su gotovo prilično visoke i gustom šumom obrasle: to su Džumaa-Balkan, Arivanica, Jel-Tepe, silni sniežnik Perivo planina (Orbelos), zatim Arnautski Balkan, Alaburnu, Alibuč i Stragač, te napokon Menikio, Bos-Dagh i 5770 stopa visoki Pilav

Digitized by Google

ili Piraari-gora. Ove tri posljednje gore zapremaju nizku kotlinu od Angiste.

c. Kotline i poprieĉne kose.

Izmedju iztočnoga i zapadnoga gorja Balkanskoga poluotoka prostire se po cieloj širini svoga poluotoka neka pukotina, koja se, kao što se spušta na dvie polovice dieli. Veća sjeverna (Moravje) opada 80 sati od juga na sjever, manja, južna (Vardarje) spušta se po prilici 60 sati od sjevera na jug. Južnu 700—800 st. visoku nizinu razstavljaju od doline gornje Morave Kara-dagh (Crna gora) i zapadni ogranci Kurbetske planine. U obsegu ove pukotine leži šest stubolikih kotlina, od kojih se tri prama sjeveru, a tri prama jugu otvaraju. Bugarska Morava izlazi iz male vranjske kotline Šar-planini na sjevero-iztoku u sjeverniju leskovačku, a iz ove u najdolnju, što kod Jagodine počimlje. — Lepenac, koj k Vardaru teče, dobiva neki dio svoje vode sa Kosova polja. Tomu na jugo-iztoku leži kotlina od Ueskūba, velika nepravilno četverouglasta dubljina (Mustafa Ovasi), koja od sjevero-zapada prama jugo-iztoku više od 6 milja duga, a od iztoka do zapada 5 milja široka, izmedju 550 i 800 st. iznad mora visoka, 2—3000 st. visokimi gorami opasana, od kojih se najviše prama jugu prostiru. Ovu ravninu obrubljuje Vardar, te prolazi po nepoznatih predjelih u svoju najdolnju treću kotlinu u primorsku solunsku ravnicu, Kampanija zvanu.

U području ovih 6 kotlina dižu se gore, koje stoje, što je na ovom poluotoku nešto podredjena, osovno na pravac Apenina, prostiru se najme od sjevero-iztoka prama jugo-zapadu. Bez kosa ovoga smjera nebi ni kotline moguće bile. Ovamo spadaju: Lepenac-kosa, koja protežući se od Kopaonika k Jastrebcu (na prodoru dolnje Morave) čini razvodje izmedju srbske i bugarske Morave. Zatim Šara-planina, koja se Kara-Dagha (Crnegore) hvata, a nešto iztočnije izmedjn gornje Morave i Egrisa diže se 5000 stopa visoka Kurbetska planina sa visokim Spacem (6000? stopa). Ovoga istoga su valjda smjera one gore, koje se prostiru izmedju Strume i Vardara, kao što je Dovanica planina, premda se južnije kose od zapada prama iztoku ili jugo-iztoku protežu. Ove su imenito Plaškovica planina Istibu na iztoku, južnije od toga Velica planina, Sultanica (3000 st.) i Čengel gora (dagh). Od posljednje u prostoru do Bečik gore na medji Kalkidičkoga poluotoka 1100 do 1200 stopa visoka brda, koja diele potok Galiko od Strume. Ove gore zapremaju sa zapada prekrasnu ravnicu kod Siera (Seres), gdje se izmedju vinograda krasni pamuk, kukuruz, dudovi i ruj obradjuje. Ovakove nizine pojavljuju se na ovom poluotoku kao dolnji krajevi stupnjevina, koje macedonsko, kao što bosansko i srbsko zemljište obilježuju. S toga nadvisuje Macedonija glede raznoličnosti površine Tračku ravno tako, kao što bosansko-srbsko pogorje Bugarsku. Napokon se ovaj isti pravac gora pojavljuje u Kuru- Tekir-Daghu na poluotoku Galipolju (Cher-

Digitized by Google

sones), koj se 12 milja daleko prama jugo-zapadu izmedju Saroskoga zaljeva (Melas) i Dardanela (Hellesponta) stere.

Od Soluna prama jugo-iztoku proteže se poput luka 3300 stopa visoka Kortač- i Kolomandi-gora, napunjuju kalkidički poluotok, koj na jugo-iztoku sa trimi poluotoci poput prsta, kao što su: Kasandra, Longos i Atos i sa glavinami Paliuri, Drepano i sv. Gjurgjem dospieva. Sva su tri poluotoka (odieljena medju sobom zalievom Kasandra i Svetogorskim), na iztoku pećinasta i strma; osobito je pako bregovit Athos-poluotok, premda se kao što Kasandra hvata nizkoga tiesna. Po Athos-poluotoku (7 milja dugom a 3 milje širokom), proteže se gora Hagion-Oros, koja sa 5000 st. visokom i znamenitom Svetom gorom (Athona, turski Aínoros) dospieva. Njezina je okolica za nas Slovjene znatna, poznata u historiji slovjenske književnosti; ovdje prebivaju grčki kaludjeri, koji imaju dvadeset samostana, koje su vladaoci srbski, bugarski i ruski u staro doba sagradili. Na nizkom tiesnu, kao što se kaže, nalazi se tragova onoga prokopa, kojega je Xerxes ovdje pokušao izvesti.

Izmedju pet iztočnije ležećih otoka Thaso je s Hipsaria-gorom 3255 stopa visok; Samothraki imade na Pengaru krasno rigalo, Imbro je takodjer vrlo brdovit; manje pako bregovit je najveći Limno i pusti Agiostrati.

Ova podolina izmedju iztočnoga i zapadnoga gorja sasvim je prikladna; da se kroz nju uz Moravu i Vardar od Biograda do Soluna sagradi željeznička pruga, koja bi bila nova i najkraća prometna pruga izmedju Europe, Egipta i Indije. Ovom misli potaknnt učeni konzul Hahn, pisac znamenitoga djela o Arbanaskoj, proputova g. 1858 ondješnje predjele, da iztraži u spomenutu svrhu zemljište, a tim znatno doprinese k usavršenju kartografije i geografije Balkanskoga poluotoka. Polag resultata njegovih iztraživanja bila bi Solunska luka izmedju ostalih europejskih luka naravnim skladištem anglo-indičkoga prometa, kada bi ju skapčala neprekinuta željeznička pruga sa Calaisom ili Ostendom. Solunska bo je luka izmedju ostalih europejskih najbliža Aleksandriji (670 morskih milja), a kada se Suez prokopa, takodjer u Indiji. Ova prometna pruga, kojoj tlo nestavlja nikakovih zaprieka, prosiekla bi digonalno Njemačku i austrijansku carevinu, buduć bi se ove kod Zemuna hvatala, a kod Pasova bi izlazila. Tim bi se put od Soluna do Beča prevalio za 32 sata. Englezka i Indija bile bi oboje krajne točke ove pruge, po njoj bi se gibao promet s Englezkom, Solunom, Carigradom, Smirnom, Aleksandrijom. Bombaiom, Madrasom i Kalkutom. Tim, što bi se ta gorostasna pruga Zemuna hvatala, uplivala bi bez sumnje i na promet naše domovine. Ova pruga, koja bi se lasno izvesti dala, zasiecala bi duboko u materijalno životno pitanje naše carevine, stajala bi 20—30 milijuna stotinjaka. Nu kada će troma turska narav i europejska politika uz tu veličanstvenu misao prionuti, to će budućnost riešiti.

U ostalom neimade u Europi osim Skandinavskoga poluotoka toli prostrane zemlje, koja bi tako nepristupna bila, kao što je Balkanski poluotok,

Digitized by Google

prem ga Alpe neprepliću. To neproizstiče iz samih političkih uzroka; već je površina i narav zemlje velik tomu uzrok. Iz političkih odnošaja dalo bi se protumačiti samo to, zašto nisu ovdje, kano u ostalih alpinskih zemljah, naravne zaprieke svladane i uklonjene.

U susjednih zemljah (u Hrvatskoj i Dalmaciji), gdje su slični naravni odnošaji, imade na poprieko udobnih cesta, koje nutrnje prediele spajaju sa klisurastom morskom obalom, lukami obilnom. Udobnih cesta bilo je nekada u današnjoj europejskoj Turskoj; jošte ima ovdje zapuštenih ostanakâ onih krasnih rimskih cesta, koje su negda skapčale obalu s obalom, pobrežja Dunava s obalami Propontida. Osim naravne kakvoće zemljišta, što su najme predieli osamljeni i podieljeni u nebrojene medjusobno naravom omedjašene gorske kantone, jošte je jedan naravni nedostatak, koj prieči, da neima dovoljna obćenja u nutrnjoj zemlji, a taj je nestašica brodivih rieka. Osim nekojih nedaleko od ušća brodivih primorskih rieka i nekojih savskih pritoka, jedina je Marica, po kojoj se može broditi, prem nesigurno i težko. Od ostalih rieka neima ni jedne, koja bi bila naravnim putem izmedju morskih obala i nutrnje zemlje, nu nekoje (Drin, Morava, Vardar itd.) mogle bi za promet važne biti, kada bi umjetnost naravi nešto pomogla. — Umjetnih vodenih puteva neima nikakovih; a bilo bi jih težko ovdje graditi ne toliko zbog fizičnih težkoča, koliko iz političkih zaprieka.

S toga kreće se nutrnji promet samo po cestah i stazah, vodećih kroz klanjce i prodole, i zanimivih više sa vojničkoga, nego li obće geografičkoga gledišta.

Digitized by Google

O nosnih samoglasih

u bugarštini u obće, i napose u novoj.

Ima već tomu 45 godina, što je neumrli A. Vosťokov[1]) počeo iz Ostromirova evangjelistara, pisanoga g. 1056 i 1057 dokazivati, da su u posvećenoj staroj slovjenštini iliti kako je ja već odavna[2]) radje nazivam, u staroj bugarštini, vladali nosni samoglasi, koji su onako glasili, kao što poljski ą i ę. Od onoga časa sve do danas jedva je ikojoj osobitosti glasovnoga ustroja stare bugarštine posvećeno toliko pozornosti i pomnje, koliko upravo spomenutoj. Fr. Miklošić n. pr. razpravlja o njoj u svojoj sravnjujućoj nauci o glasovih jezika slovjenskih[3]) na 28 strana i nekoliko redaka. Jošter jasnije vidi se njegova osobita pomnja za nosovnost starobugarsku iz načina, kojim nastoji razjasniti njezinu pravu narav. Nigdje najme neobazire se na ine, imenito indoevropske jezike, tako pomnjivo, kao na rečenom mjestu, sravnjujući ovdje s njimi staru bugarštinu mnogo obširnije te naravski i mnogo temeljitije nego li je to J. Grimm[4]) i M. Haupt[5]) učinio. Da je to ipak tako rekuć neobhodno potrebno bilo, priznat će sa zahvalnošću svatko, komu je dovoljno poznata jezikoslovna važnost starobugarskih nazala, te komu nije ni to tajno, kako su se o njih domišljali najslavniji izmedju starijih naših jezikoslovaca, imenito J. Dobrovsky i B. Kopitar. Onaj ne samo u dvię godine, pokle ih je odkrio[6]) Vostokov, nego i kasnije sve do smrti nije za njih ništa mario;

---

1) Труди общества любителей россійской словесности при имп. Московскомъ университетѣ M. 1820. br. 17 str. 42 sl.

2) Časopis musea království českého, g. 1855 str. 81—104, gdje razpravljam „o poměru cyrillčiny k nynějším nářečím slovanským“. Jeda li se pako nevaramo ja i drugi, koji naš posvećeni jezik takodjer tako nazivaju, protiveći se u tom više ili manje najodvažnijemu i najslavnijemu njezinu njegovatelju Fr. Miklošiću, do toga nije meni ovom prigodom navlaš ništa. Dotaknem li se ipak i niže jošter ovoga zanimivoga pitanja, to ću učiniti samo mimogredce.

3) Vergleichende Gramm. der slav. Sprache I. 42—70.

4) Wuk's Stephanowitsch Kleine serbische Grammatik, verdeutscht. Leipzig und Berlin 1824, str. XXXII.

5) U recenziji Kopitarova Glagolite Cloziana, izašloj u Wiener Jahrb. 1836 B. 75 str. 103—133.

6) Institutiones linguae slavicae dialecti veteris. Vindobonae 1822 p. 3, 25 etc. Istina je ipak, da je taj slavni muž u onaj iztisak svoje slovnice, koji je god.

Digitized by Google

Kopitar pak vojuje još g. 1836[7]) izrikom, ali veoma neizvjestno, proti nauci Vostokovljevoj.

Zato nije ni čudo, što Fr. Bopp istom na koncu prvoga izdanja svoje sravnjujuće slovnice indoevropejskih jezika, naročito na str. 1079, i sl. dopušta, da su u staroj bugarštini vladali nazali, učeći o cir. pismenih ѫ i ѧ, da su glasila kao *u* i *a* s nosovnim prizvukom. Toga se mnienja drži on još i sada,[8]) upirući ga o jedan jedini izravni razlog, i taj je tako slab, da je zaista težko dokučiti, zašto više do njega drži, nego li do znamenite sile onieh, usljed kojih već poimence Haupt i Miklošić uče, da je ѫ glasio kao poljski ą, i ѧ kao ę.

Ja sam k ovim dokazom prije 11 godina[9]) pridodao dva, i to: jedan je sasvim, drugi barem stranôm nov. Onaj prvi sliedi iz nauka o prieglasu iliti asimilaciji slovjenskih samoglasa naravski za svakoga, koji se u to temeljitije razumije od Boppa i onieh našinaca, što sam jih ja ondje takodjer imao na pameti, ali nisam nikoga imenovao, nahodeći dosta razloga slutiti o njih, da su samo zato pristajali uz Boppa glede stbug. nazala, da se razlikuju od zazornoga im Miklošića. Sada pako ili nisu više niti medju živimi, ili ako bi i bili, toli su kukavno koristili znanosti, da je svagdje, gdje bi bila o tom rieč, najpristojniji način prema njim tako se vladati, kao da ih nije nikada ni bilo. Možemo se dakle i sada spram njih zadovoljiti pobožnim uzdahom: ‚Neka počivaju u miru' ili kako se u vas običnije, te lahko da i primjerenije slovj. duhu govori: ‚Lahka im bila zemljica!" To se može u ostalom tim prije učiniti, čim će ih po njihovoj nauci o izgovoru stbg. nazala umah svatko upoznati, komu je većma do toga, nego li meni sada.

Drugi od navedenih razloga osnovan je na obličju pismena, kojim obje naše azbuke označuju nosne samoglase. U taj se je razlog već i Haupt[10]) ugledao; kako sam ga ja poslije njega uporavio, vidi se iz sliedećih rieči: „Cirilski ѧ razlikuje se od ѫ samo vrškom, podloga je, kako vidite, u obadva na tri noge; nu što je osobita uvaženja dostojno, jest to: glagolski ⰵ ili cir ѧ samo je okrenuti i s lieve strane oblicom nakićeni з (= e) iliti cir. є; ⱔ ili cir. ѫ složen je od ⱁ (= o) i od ⰵ ili ѧ (Šafařik pam. hl. pis. 14)".

Prije nego li uzmem taj razlog ocjenjivati proti Boppovu, neće biti, držim, suvišno, da prema onomu: suum cuique, jošte pripomenem, kako je u njem upravo to novo, što nalazim o glag. ⰵ uvaženja dostojnim, jer Haupt

---

1823 poklonio Fr. Palackomu, napisao svojom rukom s vana sliedeći distichon: Cum relego, scripsisse pudet, quia plurima cerno Me quoque qui feci, judice digna lini (Palacký u Sybelovoj historische Zeitschrift. München 1859, III. 99). Nu i to je istina, da pri tom nije na bugarske nazale ni pomislio, jer ih, kako je više rečeno, nije nikada upoznao.

[7]) Glagolita Clozianus pag. XXV et 52.

[8]) Vergleich. Gramm. 2. Aufl. I. 135 i 136.

[9]) Časopis musea král. česk. 1854, str. 20—24.

[10]) U pomenutoj pod br. 5 recenziji na str. 118.

Digitized by Google

toga nije uvidio. Ali se tomu neće nitko čuditi, kad razmisli, kako se on čas malo znalo ne samo o glagolici već i o cirilici starijega obličja. Doista kad bi oštroumni Haupt mogao bio upotrebiti gori pomenuti nauk Šafařikov, po kojem je „є na desno okrenuti э“, neima sumnje, da bi ga, da nereknem bolje, a on svakako barem onako uporavio na svoju svrhu, kako sam ja to učinio. Nu pamatky hl. pis. izadjoše, kako svatko znade, istom g. 1853, a smjelo možemo tvrditi i to, da prije, nego što izadjoše, nije o obliku glagol. є nigdje ni toliko kazano, koliko baš ondje.

Nasuprot Bopp, kad je počeo po drugiput izdavati g. 1856 svoju sravnjujuću slovnicu, koju je dovršio g. 1861, imadjaše izvan pomenutih ‚pamataka‘ i mnogo drugih nemanje temeljitih djela o staroj bugarštini na pomoć. Mogao je dakle lahko svoj prijašnji nauk o nosnih samoglasih, da nereknem sasvim ostaviti, to barem opreznije braniti, nego li je zbilja učinio, gdje što se pismena ѧ tiče, u bitnosti ovako opetuje: stara bugarština, kaže, „hat das sanskritische *a* in Verbindung mit einem folgenden Nasal unveränderlich behauptet, w e n n i c h R e c h t h a b e, den vocalischen Bestandtheil des ѧ, worin wie in ѫ zuerst Vostokov einen nasalischen Vocal erkannt hat, als *a* zu fassen. Zu Gunsten dieser Ansicht spricht schon der Umstand, dass die Form des ѧ auf das griech. а sich stützt, wie es den auch früher wie *ju* gelesen wurde, d. h. wie in der Regel das russische я, welches ihm auch bei entsprechenden Wörtern gewöhnlich gegenüber steht“. Objasniv to dvjema primjerima: мясо i имя m. мѧсо i имѧ, zaključuje konačno: „Wenn aber im Altslavischen ѧ auch häufig für *e* der lebenden slavischen Sprachen und auch als Vertreter des *e* von Lehnwörtern vorkommt, z. B. in сєнтѧбрѧ September, пѧтикости πεντεκοστή, so mag der rückwirkende Einfluss der Nasale die Modifikation der Aussprache bewirkt haben, wie im Französischen, wo zwar Septembre, Pentecôte geschrieben, aber *a* für *e* gesprochen wird“. Domišljaja pak svoga o fonetičkoj vriednosti pismena ѫ baš niti nedokazuje, jer je težko pomisliti, da bi stariji izgovor toga pismena kao *u* smatrao bio dokazom. Niti ta, niti druga nemanje istinita okolnost, najme da većina Slovjena još i sada izgovara stbg. ѫ kao *u*, nedokazuje ništa proti znamenitomu broju razloga, s kojih se ima ѫ uzeti jednako s poljskim ą.

Konačno znade za te razloge i Bopp, barem na toliko, na koliko ih je mogao čitati u Miklošićevoj sravnjujućoj slovnici; jer se samo na nju poziva dopuštajuć, da nemanjka razloga, koji ištu, da se kao samoglasni živalj pismena ѫ uzme *o*. Nemože se dakle nijekati, da ova nauka veoma jako opominje svakoga iskrenoga prijatelja istine na česku poslovicu: „Každému své milo, byť i na poly hnilo bylo“ (svakomu je svoje najljepše).

Domišljaj slavnoga muža o ѧ glasi mnogo priličnije: jedva ću ipak premašiti istinu, ako li otvoreno reknem, da naskroz nestoji, kada mu se protustavi samo ono, što je već sprieda na šire razloženo o pismenu є. Imenito oni, koji dokazuju,[11]) da je sv. Ciril obretnik glagolice, rado će uz mene

[11]) Ja nespadam k ovim, nu niti k njezinim očitim odpornikom neću da se bro-

Digitized by Google

pristati. U ѧ pako smatrati će radje neku preinaku glagolskoga ⰵ, nego li grč. α. Tomu će se tim manje onaj čuditi, koji zna, da su već i takovi spomenici cir. pisamstva poznati, koji uz ѧ upotrebljuju još i ⰵ, kao n. p. suprasaljski rukopis, gdje pravilno ѧ znači ję, a ⰵ: ę,[12]) zatim listina cara Asěna, u kojoj se polag Vostokova[13]) i Miklošića[14]) nuz ⰵ kao ę pojavljuje i ⰵ kao ję. Šafařikov otisak ove listine[15]) neima ipak nijednoga ⰵ, nu po svoj prilici zato, što izhodi iz inoga manje izpravnoga priepisa nego li je onaj, kojega su se držali Miklošić i Vostokov. U kakovu je razmjerju ruski я tvorom svojim prema cir. ѧ, o tom se može još više nedvojbeno kazati, nego li je gori Bopp izrekao, najpače to, da se nije izvrgao iz ꙗ, kako bi se moglo komu činiti na prvi pogled, već upravo iz ѧ. Ja sam to već g. 1860 očito izrekao a prošle godine gledao sam to po svom najboljem znanju i umjenju uporaviti na izpravljanje sadanjega ruskoga pravopisa.[16]) Nu tko bi to htio upotrebiti za razlog nauke Boppove o zvuku pismena ѧ kod starih Bugara, taj bi se veoma varao, buduć bi tim za istinu držao ono, što nikako nije, najme da je ruština srodnija staroj bugarštini nego li su ona izmedju ostalih slovjenskih narječja, gdje se i po Boppu bug. ѧ izmjenjuje prostim *e*. Simo spada prije svega nova bugarština, slovenština, hrvaština i srbština.[17]) Da je još i posljednje (hrv. srb.)

---

jim. Ja sam dakle taj put neutralan i ostat ću dotle, dok se stanje same stvari bitno nepromieni, premda predobro znadem, da se takovim ljudem obično veoma zlo godi: na njih napadaju sa svih strana. Po mojem mnienju nije danas još ter ništa moguće o povodu slovjenskoga pisma znati, već samo vjerovati budi onako, kako prije, budi i drugačije. Ja sam nekoje razloge svoje neutralnosti razložio već u bivših Koberovih „Kritische Blätter" (g. 1858 br. 28 i 31) i u razpravi o „mnihu Chrabru" (Čas. mus. kr. česk. 1858 str. 116—129). Jeda li ću ikada još doći i do drugih razloga, o tom sumnjam, jer gledam svoje slabe sile posvetiti u obće takovim predmetom, o kojih mi se čini, da su barem u naše doba i potrebniji i vrjedniji navlastita uvaženja, nego li je pitanje o povodu slovjenskoga pisma. Nu tko i inače misli od mene, te prema tomu radi pošteno ili tako, da bi samo znanost unapriedio, svakoga takova čovjeka uvažavam veoma. S druge pako strane veoma mrzim osobito na one nedične težnje, koje hoće da ovo pitanje svedu na pozorište nabožnih svadja. U ostalom neće biti, držim, suvišno još ter i to napomenuti, da je Vostokov, koji si je za slovj. jezikoznanstvo stekao neumrlih zasluga, o povodu slov. azbuka barem u bitnosti onako mislio, kako ja, napisav ne mnogo prije svoje smrti rieč po rieč ovako: которая изъ сихъ азбукъ древнѣе доселѣ, не рѣшено (Грам. церков. слов. языка. СПтбгъ. 1863).

[12]) Monumenta linguae palaeoslov. e codice Suprasliensi ed. Fr. Miklosich. Vindobonae 1851. p. XI.

[13]) U gramatici napomenutoj pod br. 11 str. 5.

[14]) Monum. Serbica. Viennae 1858 pag. 2—3.

[15]) Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův. V Praze 1851. Okázky obč. písemn. str. 2.

[16]) Slovník naučný D. I. str. 416. Čas. mus. kr. čes. 1864 str. 198, 244, 245. Na prvoj od tih strana pozivam se na već spomenutu gramatiku od A. Vostokova, koji na str. 2. i 11. takodjer izvodi я od ѧ.

[17]) Mikl. Vergl. Gramm. I. 235, 241, 279 i 307.

Digitized by Google

narječje mnogo srodnije staroslovjenštini, nego li ruština, ni o tom nemože se sumnjati. Pošto pak i Srbi i Hrvati skoro bez iznimke reku *e* m. cir. ѣ, mora ipak barem nalično na istinu biti, da je ѣ u starih Bugara prije glasio kao ę nego li kao ą. Mnogo pouzdanije svjedoči o tom narječje starobugarsko i slovensko.

Nova najme bugarština, premda je tečajem viekova izgubila skoro cielu sklonidbu ili što na isto izlazi, najviše promjena pretrpila izmedju svih narječja slovjenskih, ipak se tako naročito ukazuje proizašlom iz posvećene slovjenštine, da i sada možemo nedvojbeno pristati uza Schleichera, koji godine 1858 napisa ovako: „Darin, dass das jetzige bulgarisch eine jüngere form des altkirchenslawischen sei, sind alle forscher einverstanden".[18])

Toj se časti nove bugarštine neopiru doista niti posljedci najnovijega iztraživanja o povodu pisma slovjenskoga, koje su s najvećom slavom poduzeli P. J. Šafařik[19]) i Fr. Miklošić.[20]) Timi bo dodje slovenština istom do priznanja njezine bliže srodnosti s posvećenom staroslovjenštinom, nego li se joj odprije prisvajalo. To se tiče imenito Šafařika, koji je god. 1837 proti Kopitaru malo ne protivno mnienje zastupao od onoga, što je sa sobom u vječnost ponio, najme da su „Slovenci najbliži srodnici Hrvata i Srba" i da „početak slovjenske liturgije pripada Bugarom, a stoprv njezin nastavak Moravskoj".[21])

O razmjeru slovenštine prema crkvenoj slovjenštini mislim ja i danas sasvim onako, kako g. 1855, kadno sam u upravo pomenutom članku (str. 102—104) gledao dokazati, da je slovenština najbližom srodnicom nove bugarštine, koja je neposredno potekla iz nekošnje crkvene slovjenštine; inače nebih ove danas nazivao starom bugarštinom. Da se tim nerazlikujem mnogo od Miklošića i Šafařika, kao zastupnikâ prioriteta glagolice, to će lahko uvidjeti svatko, tko naša domišljanja sravni. Uzme li pak tkogod valjano ocieniti i razloge, na kojih se ova domišljanja osnivaju, to će brzo dopustiti, da je Schleicher pogriešio, kadno se u više pomenutoj svojoj razpravi proti Miklošiću zauzeo za prijašnju domnjevu Šafařikovu o slovenštini, nastojeći dokazati sliedeće tri izrjeke: 1) „das neuslowenische gehört mit dem serbischen (oder illyrischen) zu einer und derselben abtheilung des slawischen sprachganzen und hat daher mit dem altkirchenslawischen eben so wenig zu thun, als etwa das russische; 2) das neuslowenische kann seiner lautlichen beschaffenheit nach gar nicht aus dem altkirchenslawischen entstanden sein;

[18]) Beiträge zur vergl. Sprachforschung I. 319—327.

[19]) Ueber den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus. Prag 1858. I. 13 i II. 30—32.

[20]) Glagolitisch u Ersch. i Gruber allg. Encyclop. Erste Section. LXVIII. str. 407—410.

[21]) Slovanské starožitnosti, str. 714—715 i 814—824. Toga se mnienja držao i u slovanskom narodopisu (3. izd. u Pragu 1849 str. 34 i 48) i jošter kasnije sve do g. 1856.

Digitized by Google

3) es existirte, wie die freisinger fragmente[22]) beweisen, gleichzeitig mit dem altkirchenslawischen". Medjutim u tom dokazivanju neima niti trunke nove misli: u istinu bo sadržaje samo važnije izmedju onih, što se mogu već u Šafařika čitati na mjestih napomenutih pod br. 21. Tomu se mora svaki iskreni prijatelj znanosti tim većma čuditi, čim se manje smije zanijekati, da se većina ovih razloga veoma lahko ili barem bez izvraćanja dade i onamo navratiti, kamo smjeraju u mojoj češće spomenutoj razpravi „o razmjeru cirilištine k ostalim narječjem slovjenskim". Kad bi Schleicher htio bio i nju barem onako savjestno uvažiti, kako je zbilja mogao, pošto je moja razprava najmanje 2 god. prije izašla, nego li se njegova ukazala, bio bi u njoj na str. 101—102 našao takodjer takov razlog, o kojem ja i sada držim, da može sâm u ništar obratiti sve one, na kojih se osniva starija Šafařikova, a tim i njegova domisao o slovenštini. Taj se razlog sastoji u toj neprieporпoj istini, da osim stare i nove bugarštine i slovenštine neíma u nijednom od ostalih slov. narječja takove sile, kojom negdanji puni samoglasi prije, nego će izginuti, oslabljuju, i to u staroj i novoj bugarštini u ъ i ь, u slovenštini pak barem u ъ.[23]) Tko nadalje uvaži i način, kojim to oslabljenje biva i kod Bugara i Slovenaca barem onoliko, u koliko sam ga ja izjasnio god. 1855 i 1860,[23]) taj će ponajprije veoma lahko do toga doći, da ocieni ili pravije rekav' uništi onaj odpor, na koje se najnovije doba odvažio u toj točki Aug. Bielowski[25]) proti Miklošiću. Za drugo će jednako

[22]) Tako zovem one spomenike i ja u sprieda pod br. 2. napomenutom članku i drugdje još; a to ću sada izpraviti, jer je nedvojbena istina, da su sve tri česti ciele, te bi se mogle samo onda smatrati kao ulomci, kad bi se dalo dokazati, da su ostanci iz jedne ili više knjiga sa sadržajem sličnih stvari. Tomu ipak neima povoda niti u njih samih niti u rukopisu, koji sadržava prvi spomenik na listu 78, dva pak ostala na listu 158—161 (Glagolita Clozianus pagina XX; XII et seq.).

[23]) U ostalom je na važnost ovih samoglasa s toga gledišta svratio pozornost i Miklošić već g. 1852, izrekav o njih, da „bilden eine hervorragende eigenthümlichkeit des alt- und neuslovenischen und des bulgarischen". (Vergl. Gramm. der slav. Sprache. I. 268). U najnovije pak vrieme dokazuje upravo tom okolnošću prioritet glagolice, i to na str. 407—408 članka spomenutoga pod br. 20.

[24]) Slovnik naučný I. 974 i slj.

[25]) Monumenta Poloniae historica. Pomniki dziejowe Polski. Tom. I. Lwów 1864. U uvodu najme k izdanju Nestorove kronike, koja se ovdje nalazi, imenito pako na strani 547 prigovara Bielowski s Wagilewiczem, svojim pomoćnikom u toj knjizi, Miklošiću medju ostalim i to, da u svom izdanju toga ljetopisa u Beču god. 1860 „zastępuje po większej części tak zwane półsamogłoski ъ i ь samogłoskami o i e, bo mu się zdaje, że brzmień takich na Rusi za czasów Nestora nie tylko nie było, ali i być nie mogło. Tymczasem my i dziś jeszcze słyszymy te brzmienia w wymowie ludu małoruskiego mianowicie gorali naszych z obwodu kołomyjskiego i stanisławowskiego, i chcielibyśmy wiedzieć dla czego to, kiedy dziś nawet są, dawniej ich zgoła być nie mogło; zwłaszcza, żě Nestor starosłowiańskim (= starobugarskim) językiem pisać starał się, a tak tej pravdy, jak i znajdowania się półsamogłoskowych brzmień v języku starosłowiańskim sam

*

Digitized by Google

lahko uvidjeti, da su u tom oslabljivanju Bugari mnogo čvršći i dosljedniji, nego li Slovenci. Odlikujuć se pako i od ovih i od inih Slovjena glasovnimi spojinami *žd* i *št*, jesu izravni, makar i uralsko čudskimi te inimi tudjimi življi veoma izpremiešani, potomci onih Slovjena, kojih je jezik u IX. stoljeću postao posvećenim crkvenim. Zato i mogu oni izmedju svih Slovjena najvećim pravom zahtievati, da se taj jezik po njih naziva bugarskim, i to starim bugarskim napram novomu; van ako ćemo radje da odaberemo ono ime, koje ga nedvojbeno ide usljed njegovih najstarijih bud cirilski bud glagolski pisanih spomenika, glaseći stalno s *ė* ovako: slověnskъ językъ, slověnska rěčь it.d. Nu to je težka stvar osobito zato, što o prvobitnom zvuku pismena *ė*, cir. ѣ, gl. ⰰ „grammatici certant et adhuc sub judice lis est".[26]) Nego tko god ovaj jezik po Miklošiću imenuje starom slovenštinom (altslovenisch, palaeoslovenica itd.), izkazuje Slovencem veću čast, nego li ih u toj točki ide, a osim toga čini

---

Miklosich nie zaprzecza". Da se tomu odporu, u koliko i mene stiže, tim lakše ono zbude, što sam gori rekao, pripominjem proti njemu barem ovo.Ponajprije nije istina, da bi bio Miklošić u pomenutom izdanju slabe samoglase ъ i ь „po większej części" izmienio jakimi iliti punimi о i е. Po str. VIII. u prologomenih, na koju se samu Bielowski i to ne sasvim izpravno poziva, učinjeno je to poglavito samo u jednom slučaju, najme kod *l* i *r* ondje, gdje u vas *l* glasi kao *u*, a *r* se samoglasom ukazuje, kao n. pr. u *puk* i *prst* m. stbg. плъкъ, пръстъ, ruski полкъ, перстъ. Drugdje nasuprot pridržava i Miklošić pismena ъ i ь, premda je ciela istina, da ne samo riečmi u opazci 23. spomenutimi nego i izrično (Vergl. Gramm. I. 378—381) odriče staroj ruštini slabe samoglase, odgovarajuće ciril. ъ i ь ili glag. ⱏ i ⱐ u Bugara i Slovenaca. Da se on u tom vara, toga nebih ja još ni onda dopustio, kad bi Bielowski i Wagilewicz dokazali bili, da se zbilja još i danas ti samoglasi izgovaraju u maloruštini pomenutih krajeva. Nu oni niesu toga ni pokušali učiniti. Zato je tim manje prilično vjerovati njihovu svjedočanstvu, čim je medju inim i to istina, da im protuslovi n. pr. Osadca, vrli gramatik maloruski, učeć s Miklošićem (l. l. p. 348—350), „da pismena ъ i ь niesu u maloruskom jeziku glasovi već samo znaci". (Грамматика руского языка. 2. изд. Во Львовѣ 1864 str. 17). Medjutim neće biti suvišno napomenuti još i to, da bi i Bielowski najbolje bio izdao Nestorov ljetopis tim načinom, kojim n. pr. O. Bodjanskij „Žitije Theodosija", pisano takodjer Nestorom, (Чтенія въ имп. обществѣ истоpiи и древностей росс. Москва 1858, кн. III. отдѣл. III.) t. j. kad bi nam podao bio njegov najstariji priepis s potrebnimi varijantami, naštampav ga vjerno izvan kratica i inih podobnih malenkosti. Težkoće, s kojimi je spojeno ustanovljenje pravoga Nestorova pravopisa, čine mi se doista toli ogromne, a korist, koja bi proizašla i iz podpunoga svladanja, toli kukavna, da mi je iskreno žao i onih trudova, kojim su se u toj stvari podvrgli Bielowski s Wagilewiczem „znawcą niepospolitym języków słowiańskich", nenašav niti onoga, što je javno priznao i sam Miklošić, veleći: „minime reticebimus quaedam in his rebus pendere ab arbitrio editoris". Da bi ja ovdje m. „quaedam" naprosto rekao „fere omnia", to se već samo sobom razumije.

[26]) Po Miklošiću „diente der buchstab ѣ zur bezeichnung zweier laute, nähmlich des ꙗ und eines eigenthümlich modificirten, dem französischen *é* sich nähernden, heutzutage noch im munde der Slovenen lebenden *e*" (Vergl. Gr. I. 91—98). P. J. Šafařik nemareć za razloge, ovdje navedene, uči godinu dana kasnije,

Digitized by Google

Gradska knjižnica u Karlovcu

još nekoliko drugih pogrješaka, koje je većom stranom već dobro izbrojio Schleicher. [27])

Da se natrag k vriednomu Boppu povratim, pripominjem napokon proti njemu, kako bi se u svojoj nauci o zvuku nosnih samoglasa stbg. mjesto ruštine imao osvrtati na novu bugarštinu i slovenštinu. Kad bi on to bar u toliko izveo bio, u koliko je moguće po Miklošićevoj sravnjujućoj slovnici (I. strana 235, 241, 279), nebi se imao zašto protiviti tomu, da je u starih Bugara ѫ i ѧ glasio kao ą i ę. K razlogom, što sam jih sprieda od godine 1854 napomenuo, mogu sada opet dva pridodati, i to takova dva, koji u savezu s predjašnjimi, proiztičućimi iz naravi slabih samoglasa ъ i ь, neostavljaju čovjeka ni malo u sumnji, da se zbilja sadanja bugarština i slovenština tako odnose prema crkvenoj slovjenštini, kako ja to učim, i da se ova posljednja punim pravom naziva starom bugarštinom. Prvi od ovih razloga pruža nam sedmogradska, drugi makedonska bugarština.

Nastavak sliedi.

---

najme g. 1853, da pismena ѣ i ѣ označuju „zvuk, jenžby v jistém smyslu za slovanské Šibolet platiti mohl: tak različně a obzvláštně se od rozličnych Slovanův vyslovuje. V době Cyrilla a blaholity zněla též již přerozmanitě: jinde co *ie*, jinde co *ia*, jinde co *ea*, jinde co *ej*, jinde co *i*, jakož i podnes“. (Památky blahol. pisemn. strana 22). Izvjestnijega domišljanja nećeš od njega naći ni tu ni drugdje; ipak uzrok tomu nevalja drugdje tražiti do li u neobičnoj težkoći pomenutoga pitanja. Neima dakle uzroka čuditi se, zašto ga treći izmedju najslavnijih naših jezikoslovaca, A. Vostokov, nije niti pokušao riešiti u svojoj iz op. 11. poznatoj gramatici.

[27]) U časopisu navedenom u op. 18. Tu se crkvena slovjenština jošter zove „altkirchenslawisch“, da bi se razlučila od one čudne smjese, koja se danas odziva u službi božjoj kod Slovjena grčkoga obreda i kod Glagoljaša. Nije ipak naziv „altbulgarisch“ niti proti Schleicherovoj volji, pače svidja mu se na toliko, da ga sada već izključivo upotrebljava, n. p. u djelu: Compendium d. vergl. Gram. der germ. Spr. Weimar 1861—2, str. 5, 94 itd.

Digitized by Google

Dosadanji napredak u prirodopisu.

Priobćuje

Živko Vukasović.

(Nastavak.)

II. O životinjah.

Poznato nam je, da čovjek narasti može samo do neke stalne mjere, pa tako je i sa životinjom. Znamenito je, što su ljudi našli motreć život životinja. Oni su najme spazili, da mnoge životinje mogu kao i biline rasti cieloga svoga života, ali da i takove životinje pri tom nemienjaju niti oblika, niti obrisa, niti razmjerja svojih udova, nego da one samo ciele veće bivaju, jer jim i pojedini udovi veći bivaju. O veličini životinja u obće znamo danas, da je veoma različna. Sada poznaju ljudi gorostase od životinja, duge 105 stopa (kit sjeverni ili krepokak, Balaena boops), a težke preko 2000 centa (kit pravi, Balaena Mysticetes); [1]) ali poznaju i tako sićušnih, da ih možeš 1000—2000 na jednu crticu a 24000 na jedan palac dužine poredati i do pet sto milijuna u jednu kap vode spremiti (prvica piknjasta, Monas Termo).[2])

Poznato je doduše, da svaka životinja ima oblik, ali je mnogim nepoznato, da je on u nekih životinja nestalan. Izpitavajuć ustrojstvo životinja našli su učenjaci, da životinje sumjerna i pravilna oblika imadu stalan broj ustroja, dočim ga životinje nepravilna oblika neimadu. Njim je danas i broj ustroja i oblik svake vrsti životinje poznat.

Veće životinje, osobito ljudem koristne i štetne, poznavali su oni od nekada, premda i od takovih mnoge tek onda upoznadoše, kada Ameriku i Australiju, mnoge pokrajine u samoj Aziji i Afriki odkriše. S toga se neće nitko Aristotelu, otcu prirodopisa, čuditi, da nam je zabilježio po prilici 70 sisara, 150 ptica, 20 vodozemaca, 116 riba, 84 bagude (60 kukaca i pauka, 24 korepnjaka i vitičnjaka), 40 mekušaca i zviezdaša.[3]) Dočim nam je po tom Aristotel zabilježiti mogao samo 480 vrsti životinja, poznajemo danas od njih više od 155,000, i to preko 135,000 vrsti jošt uviek živućih životinja, a preko 20,000 vrsti jur izumrlih. Medju živućimi vrstmi poznajemo preko 2000 vrsti sisara, 7000 ptica, 1500 vodozemaca, 8000 riba, 100,000 kukaca, 1500 korepnjaka, 4000 pauka i crvi, 11,000 mekušaca, 1200 zviezdaša, 3500 polipa, 1400 nevida.[4])

---

[1]) „Aus der Natur“ von Ludw. Wilh. Reisland, Jahrg. 1864, str. 414.
[2]) „Die Wunder des Mikroskops“ von Dr. Mor. Willkomm, str. 35.
[3]) „Die Thierarten des Aristoteles“ von Karl J. Sundewall, str. 23.
[4]) „Naturforschung und Kulturleben“ von Dr. Aug. Nath. Boehner, str. 96.

Digitized by Google

Već iz toga vidimo, koli ogromno je napredovalo životinjarstvo od Aristotela do danas. Tomu napredku pripomoglo je, osim odkrića do onda jošt nepoznatih krajeva svieta, izumljenje složena sitnozora.[1]) Tko bi se prije konca 17. vieka nadao, da bi našao živih stvorova u štipetku praha iz krovova slievka, a ako bi ih tamo tkogod i tražio, toga bi u ono doba sigurno razviknuli ili kao budalu ili čarobnjaka! Pa ipak nadje Leuwenhoek na koncu 17. vieka u takovom prahu živinica, poklem ga je u malucak vode sasuo, neku uru na miru ostavio i onda kroz sitnozor gledao. O tih životinjicah je Leuwenhoek prvi dokazao, da one odmah obamru, čim voda izhlapi, ali da one poslije dvije, ili, kao što Spallanzani dokaza, baš i poslije četiri godine svietu za čudo opet oživu, čim se vodom pokvase. Pa od onda do danas nadjoše i opisaše od takovih kolosuka (Rotatoria) do 170 vrsti. Za čudo je, da ima životinjica, koje svakim jutrom rosa oživljuje a preko dana jih sunce omrtvi. Takove tipavice (Tardigradus) pokaza sitnozor prvomu Spallanzaniu, dočim Needhamu pokaza grujoličicu (Anguillula), koja takodjer obamire i oživljuje. Veoma jih je mnogo u nas, koji i sada neznaju, da grujoličica medju ostalim živi u snjetljivom žitu. u kvasini, pače i u krušnom tiestu. Nije tomu davno, da je praznovjerna svietina drhtala, videć vodu posinjalu, pobielilu, ožutilu, ozelenilu ili ocrvenilu, videć mlieko pomodrilo ili požutilo, videć i sam kruh pocrvenio, videć napokon, kako no govoraše, krv padati. Danas je drugač; jer znamo, da su uzrok svim tim promjenam premalene životinjice, nazvane nevidî ili nalievnjacî (Infusoria).[2]) Još veće čudo nam je danas poznato, da su takove prostomu oku nevidive životinjice svojimi oklopicami stvoriti mogle ciele prediele zemlje. Mnogoga srdi ozubina, jer mu zube kvari, nu mnogi neznaju ni danas, a bez sitnozora nije nitko znao, da tu ozubinu tvori nevid zubarica, koja se hitro razmnožuje i na tisuće u slinki brza.[3]) Premnogo bi bilo, ako bi hotio sve nabrajati, što su ljudi tek pomoćju sitnozora našli, s toga budi o tom dosta.

Obće je doduše poznato, da neke životinje kote živu mladunčad, a druge da nesu jaja, iz kojih se tek mladunčad izvali. Nu nije tako obće, pače do novije dobe nije niti samim učenjakom poznato bilo, da se iz jaja leže mladunčad i onih životinja, koje kote živu mladančad. Aristotel mnijaše, da jegulje postaju iz gujavica, jer one nisu niti mužjaci niti ženske,[4]) da neki kukci postaju sami od sebe (αὐτόματα), neki iz rose, što na drveće pada, neki u gnjusu i kalu, neki u drvetu to rastućem to sasušenom, neki izmedju dlake od životinja, u njihovom mesu ili njihovoj pogani, bila u tielu ili izvan tiela.[5]) Puževi i ljušturnjaci (ὀστρακόδερμα) postaju i radjaju se iz neke

---

[1]) Složeni sitnozor misle neki da je izumio Zak. Jansen, neki opet Kor. Drebbel, a neki da ga je izumio Fr. Fontana.

[2]) Leuwenhoek ih je prvi obreo god. 1675 i nazvao ih „animaleala“, a poslije ih je Ehrenberg nazvao „polygastrica“. Leuwenhoek je o njih mislio, da su početci svieta.

[3]) „Wunder des Mikroskops“ von Dr. Mor. Willkomm str. 46.

[4]) Aristotel veli: „τὰ δὲ καλούμενα γῆς ἔντερα σκώληκος ἔχει φύσιν ἐν οἷς ἐγγίνεται τὸ σῶμα τὸ τῶν ἐγχέλεων (περὶ ζῳῶν γενέσεος, Aubertovo izdanje, str. 274). Aristotel hoće valjda, da riečmi „ἔντερα γῆς“ naznači „gujavicu, Lumbricus terrestris“ (čitaj u Papeovom grčkom rječniku str. 695) a „ne crievo zemno“. I to je težko znati, što bi ovdje „σκώληξ“ značilo, buduć je Aristotelu „σκώληξ“ u obće crv, bio on ličinka od kukca ili koji ini crv, n. pr. gujavica.

[5]) „Die Thierarten des Aristoteles“ von Sundewall, str. 190.

Digitized by Google

zemljene i vlažne tvarne spojine.[1]) Oni su dielom samokotni (samorodni), dielom pako izlučuju iz sebe neku snagu, pa i od ovih su neki samokotni.[2])

Aristotel tumači samokotnju (samorodnju, generatio spontanea) evo ovako: Toplina zraka razluči i razredi vodom razčinjenu zemlju ili glib tako, da se neki dio životne snage (πνεῦμα), koje svagdje ima, pritvori u komadić ujedinjene tvari, to jest u stanicu (πομφόλυξ), i da na taj način živomu začetak dade.[3])

Varao bi se, tko bi mnio, da se je u samokotnju nekih životinja vjerovalo samo u Aristotelovo doba, jer u nju se je vjerovalo još u najnovije doba, pače ima i danas učenjaka, premda malo, koji misle, da se neki kolosuci (Rotatoria), drobnjaci (Entozoa) i nevidi (Infusoria) uviek iznovice kote bez ikakovih kotitelja (roditelja) iz sagnjile ustrojne tvari, koji dakle kao i Aristotel misle, da su takove životinje samokotne. Još koncem 17. vieka mišljaše svjetina, da crvi postaju iz pašljiva mesa, i tek Fr. Redi (živio od god. 1626 do 1697) morade ju osvjedočiti, da se oni u mesu kote iz jajašca, koja su muhe snesle u odkrito meso. Danas je poznato, da se i drobnjaci kote iz premalenih jajašaca, koja čovjek ili životinja progutne s jelom ili pilom, pa s toga se i nečudimo, kako takove crve naći možemo u raznih ustrojih i čovječjih i životinjskih. U najnovije doba dokaza Pasteuer, da i nevidi nisu samokotni. Danas dakle znamo iz nepobitnih dokaza Redijevih, Ehrenbergovih, Schwannovih, Schutzeovih i Pasteurovih, da samokotnih životinja neima. Neumornomu trudu tih i drugih učenjaka imamo hvaliti, što danas znamo, da sve životinje osim nekih, koje imadu samo jednovite stanice, tvore jajašca, i to ih tim više tvore, čim je manje nade, da će dospjeti u tako dobre okolnosti, da se iz svih njih mladi izlegu. Jaja, što ih životinje nesu, razlikuju se veličinom. Spazili su, da ptice nesu najveća, a u obće da su životinji tim manja jaja, čim više jih koja nese. Veće i jače životinje nesu manja jaja, mesožderi kote manje mladića; jer priroda slabijega čuva. Neutrudivomu radu učenjaka najnovije dobe imamo zahvaliti, da su nam danas poznate sastojine i najmanjih jajašaca.

Danas znamo, da se neoplodjeno jajašce svih životinja sastoji iz žumančevice (membrana vitellina), žumanjka (vitellus), zametnoga mjehurića (vesicula germinativa) i jedne zametne pjegice (macula germinativa) ili njih više. Izpitavajuć jajašca životinja, našli su učenjaci u najnovije doba, da jajašca nekih životinja imadu samo tvorivo žumance[4]) — holoblastična jajašca[5]), — dočim jajašca drugih životinja osim tvorivoga žumanca imadu još i hranivo žumance, — meroblastična jajašca. Oni su našli, da se u holoblastičnih jajašcih upotrebljuje sav žumanjak na zamitanje zametka, dočim se u meroblastičnih jajašcih samo neki dio njega, i to manji u tu svrhu upotrebljuje a ostali dio zametak hrani. U nekih životinja možeš žumance tvorivo razpoznati od hranivoga već na jajašcu neoplodjenom ili nenamrieštenom u jajinjaku, a to kao sitnozornu pločicu, nazvanu zametnicom (stratum proligerum).[6]) U ja-

---

[1]) U Aubertovom izdanju Aristotelova »περὶ ζῳῶν γενέσεος« str. 122 čitamo: »συνίσταται καὶ γελλᾶται ἔκ τινος συστάσεως γεοειδοῦς καὶ ὑγρᾶς«.

[2]) U istom djelu str. 270: »ἡ δὲ τῶν ὀστρακοδέρμων συνίσταται φύσις τῶν μὲν αὐτομάτως, ἐνίων δὲ προϊεμένων τινὰ δύναμιν ἀφ αὐτῶν πολλάκις δὲ γινομένων καὶ τούτων ἀπὸ συστάσεως αὐτομάτης«.

[3]) Aubertovo i Wimmerovo izdanje »περὶ ζῳῶν γενέσεος« str. 272.

[4]) Reichert je prvi razpoznao žumance tvorivo od hranivoga, te jih je za razliku tako i nazvao.

[5]) Remak je dao imena: holoblastična i meroblastična jajašca.

[6]) Tako ju nazva pl. Baer.

Digitized by Google

jašcih drugih životinja sa obojim žumancem biva tvorivo žumance tek poslije oplodje ili mriesti sitnozrno, dakle razlučivo. Po Köllikeru imadu holoblastična jajašca ove životinje: sisari, žabe, od riba krugloustke, nesavršeniji pauci, nesavršeniji korepnjaci, vitičnjaci, nesavršeniji mekušci, crvi i zviezdaši, a meroblastična: možda monotremata, ptice, ljuskavi vodozemci, ribe, savršeniji pauci, savršeniji pauci, savršeniji korepnjaci i glavo-ude (glavonoge).

Premnogo bi bilo, kada bih hotio opisati jajašca svih tih životinja onako, kako jih danas poznajemo, s toga ću si za opis odabrati od holoblastičnih jajašaca jajašce sisarovo, a od meroblastičnih jajašce ptičje.

Sisarovo jajašce sastoji se iz žumančevice, žumanca, zametnoga mjehurića i zametne pjegice. O žumančevici znamo, da je razmjerno debela i prozirna, pa s toga prije i nazivana prozirnim okoljem (zona pellucida). O žumancu nam je sada poznato, da je ono s premnogih presitnih zrnašaca u nekih sisara bjelkasto, u drugih pako prozirno, jer neima puno zrnašaca, onda da ono osim zrnašaca ima još i kapljicâ masti i neku bolje kapljevitu sastavinu. Zametni mjehurić jest krugljica puna bistre i jasne kapljevine, a zametna pjegica jest zrnašce tamnije i jedrije u kapljevini zametnoga mjehurića.

Ptičje i to kokošje mladje jajašce iz jajinjaka sastoji se iz žumančevice. podžumančevice (Epithelialschicht), žumanca hranivoga, koje se dieli u žumanjak (gelber Dotter) i bjelanjak (weisser Dotter), iz žumanca tvorivoga ili zametnice (discus proligerus) i iz zametnoga mjehurića, koji je u njoj. I od tih jajašaca poznat nam je sada potanje njihov sustav.

Tako znamo, da je žumančevica tanka opnica, dielom bezsastavna, dielom sitnozrna ili nejasno vlaknata; da je žumanjak sastavljen iz mekih, otezljivih, okrugljastih četaka, velikih 0·02 do 0·03''', u kojih ims sitnozrna sadržina bez staničnjaka i tanke opnice. Mnogi znadu doduše, da je žumanjak u okuhana jaja zrnčav. ali ih veoma malo znade, da se on sav sastoji iz samih pomenutih četaka i nešto malo kapljevine, pa da zrnca u skuhana žumanjka nisu drugo nego ti četci, koji su pri okuhivanju, tišteć jedan na drugoga, postali mnogouglati. Takodjer znamo sada, da se bjelanjak sastoji iz kapljevine, iz sitnijih krugljica, koje su očivjestne kapljice masti, i iz mjehurića, 0·008 do 0·01''' velikih, u kojih ili neima ništa osim jasne kapljevine i jedne oveće kaplje masti, ili ima više većih i manjih, pače prepuno kapljica masti. O zametnici znamo, da se sastoji iz većih i manjih kapi masti, a o zametnom mjehuriću, da je tanahan te da u sebi ima kapljevine nekoliko zrnašaca, zametnih pjegica. Napokon znamo i o podžumančevici, da se sastoji iz malih stanica, koje imadu staničnjake, da nje tim više nestaje, čim bolje jajašce raste, tako podžumančevičnim stanicam, bilo jajašce oplodjeno ili neoplodjeno, već u jajovodu ni traga nije.[1])

Ovdje mi je spomenuti, da se je ptičje jaje ovilo lupinom, što doduše svatko zna, premda jih je malo, koji bi sastav takove lupine poznavali. H. Landois iztraživao je jajčeve lupine od 63 razne ptice, pa je pomoćju sitnozora našao, da je ona sastavljena iz 3 naslage. Prva naslaga uz bjelanjak jest vlaknata, druga veoma vapnovita a treća sluzava, puna šupljinica. s toga spužvasta. U nekih ptica ima lupina još i tjenicu, koja je puna šupljinica. Ona je debela u jaja nepogodam izvrženih, a jaja zaklonjena neimadu je. Ugljično- i pranično-kiselo vapno dielom je u naslage uleglo a dielom se je po njih poslagalo, ono neuledjeno a ovo više uledjeno. Po različnoj razredbi

---

[1]) „Entwickelungsgeschichte des Menschen u. der Säugethiere“ v. Kölliker str. 21—28.

Digitized by Google

mastila u naslagah ima jaja skrozimice omaštenih, ima jih samo na površini a takodjer izpod tjenice omaštenih.[1])

Nije niti najmanje dvojbe, da su holoblastična jajašca stanice, a zametni mjehurići da su staničnjaci takovih stanica, ali i meroblastična jajašca nisu drugo nego stanice, premda su od holoblastičnih različna. Tim nam je najnovija nauka odkrila čudnu tajnu, da najme začetak svake životinje jest stanica. Prvi izreče to o životinjah Schwann a o bilinah Schleiden. Sve živo postaje dakle iz stanice. Tko da neuvidja već iz samoga toga golemi napredak u prirodopisu?! Što sada o stanici znamo, jur sam kazao, kada sam govorio o čovjeku,[2]) s toga ću ovdje samo spomenuti, da iz stanica postaju mrenice, a iz mrenica ustroji, napokon iz ustroja cielo tielo životinje. Veoma je zanimivo znati, da ima podpuno doraslih životinja, koje za cieloga života ostanu kup stanica, kao što su klobučnjaci, jer u začetku je i onako svaka životinja kup stanica.

Rekosmo, da jajašca nisu drugo nego stanice, a tako je sjeme (sperma), kojim se jajašca oplodjuju. — Sjeme se sastoji iz kapljevine i sjemeničica (spermatozoa), o kojih sada znamo, da nisu drugo nego stanice s tankom izrazli kao repićem. O njih nam učenjaci novije dobe dokazaše, da su u životinja istoga reda, pače nekojih rodova uviek jednaka oblika. One su u sisara jajaste, u ptica končaste, u raka imadu 3 krute izrasli kao konac tanke, u glavouda su veoma nalik na sisarske, u klobučnjaka su skoro trorašljave, napokon u polipa dugoljasto-oble a u sredini malo utegnute.

Jajašce se samo onda oplodi, ako se sjeme mužjaka sastane sa jajašcem od ženke. Nu eto nova čuda, što ga ljudi spaziše i odkriše! Oni najme nadjoše, da za razplodjenje životinja nije u svih okolnostih potrebno parenje i zaplodjenje životinja. Tako opazi prvi Bonnet, da se u ušenaca pare doduše mužjaci sa ženkami, ali da iz jajašaca izplazi skot, koji se dalje nepari i nezaplodjuje, nu da ipak više skotova nepodpunih ženka okoti, koje napokon takovih jajašaca nanesu, iz kojih se izvale podpune ženke i mužjaci. U pčela spazi prvi Dzierzon, a njemu posvjedočiše Siebold, Berlepsch i Leuckart, da matice, još nikada nezeplodjene, ipak kadkada jajašca nesu, iz kojih se izvale uljevi, a iz ovih sami trutovi. U leptirića, psychodae, srodnih sa moljci izvaljuju se, kao što se je Siebold uvjerio, same ženke, koje neoplodiv se sa mužjaci, ipak jaja nesu.[3]) I Aristotelu činjaše se, da pčele uljeve legu nepareć se. Tako mnijaše i o nekih ribah.[4])

Učenjaci su našli, da su si zametci svih životinja u prvih svojih razvojih jednaki, pa da se jedan od drugoga po svojem opredieljenju tek malo po malo razlikovati započimaju, s čega se poslije i ustrojstvo okoćenih životinja jedno od drugoga razlikuje. Ta razlika u ustrojstvu jest, koliko nam je danas poznato, tim veća, čim je životinja savršenija.

I to su do sada ljudi odkrili, koliko vremena koji zametak trebuje, da se u jajašcu razvije. Osim toga doznali su, da se razvitak zametka u jaju

---

[1]) „Zeitschrift für die gesammten Naturwissenschaften“ von C. Giebel nnd M. Siewert. 1864. str. 576.

[2]) Čitaj „Književnik“ god. II., sv. 1., str. 114—115.

[3]) T. E. pl. Siebold: „Ueber die wahre Parthenogenesis bei Schmetterlingen und Bienen“.

[4]) Aubertovo i Wimmerovo izdanje Aristotelova »περὶ ζῳῶν γενέσεος« str. 258: »ἐπεὶ γάρ ἐστι καὶ περὶ τοὺς ἰχθῦς τοιαύτη γένεσις ἐνίων ὥστ' ἄνευ ὀχείας γεννᾶν, τοῦτο συμβαίνειν ἔοικε καὶ περὶ τὰς μελλίτας, ἐκ τῶν φαινομένων«.

[5]) „Aus der Natur“ von L. W. Reisland. Jahrg. 1864. str. 28.

Digitized by Google

može zapriečiti studeni i drugim načinom, a zamet da se u jajašcu ipak neće uništiti. Tako je Leukart jajašca od crvi-nametnika čuvao više godina u žesti i kromovoj kiselini, a kada jih je stavio na zgodno mjesto, izpuzali su iz njih crvi, kano da bi skora jaja bila.[1])

Kako se zametak u jaju razvija, poznato nam je iz najnovije dobe, a što o tom znamo evo u kratko. — Kokošje jajašce oplodi se u jajoplazu, a u njegovom dielu, gdje no se lupina tvori, počima se razkrugljivati. Najprije vidiš na zametnici (discus proligerus) u sredini jednu kratku brazdicu, onda dvie brazdice unakrst i 4 odsjeka, poslije 8 odsjeka, koji se na 8 krugljica skrugljuju. Na taj način razbraždjuje i razkrugljuje se zametnica dotle, dokle se napokon ciela nepretvori u sitne razkrugljice. Pa to je upravo bitna razlika, kojom se zametnica snesena jaja razlikuje od zametnice jajašca u jajinjaku. Zametnica, koja so odsele naziva namriestak (blastos) ili opnica-namriestnica[1]) (blastoderma), sastoji se iz dvie naslage: iz gornjega i dolnjega zametova listića. — Sjedi li kvočka na jaju, odmah se namriestnica mienja. Već poslije nekoliko ura umnožale su se stanice od namriestnice te je ona porasla i veća i deblja; dolnji listić razlučio se je u dvie naslage, u gornju deblju viševrstnu, tako zvani srednji zametov listić, i u dolnju jednovrstu naslagu, pravi dolnji zametov listić ili žliezdeni listić. Namriestnica razlučuje se dakle na tri listića, a pokle se je tako razlučila, počme na sredini debljati te se pokaže kao taman okrug. Ta štitasta podebljina jest začetak zametka, s toga nazvana zametinom (Embryonalanlage). Na zametini pokaže se bjelkast uzdužan prutak,[2]) osova pločica, koja tako postane, da se oba vanjska zametova listića u sredini skupa srastu i ujedno ponešto podebljaju. Sada možeš na namriestnici razlučiti gornji zametov listić, izpod njega tamno okolje (area opaka), onda prozirno okolje (area pellucida), napokon zametinu a u njoj osovu pločicu. Dočim se prozirno okolje oteže jajasto a zametište dugoljasto, tvori se sried osove pločice plitki žliebić, prvotni žliebić (Primitivrinne), koji na taj način postane, da okrajci osove pločice odebljaju i kao poruba se nadignu, što je Bär nazvao hrbtenimi pločicami (Rückenplatten). Izpod žliebića u dolnjoj naslagi osove pločice ukaže se skoro širok obao usuk, hrbteni usuk (chorda dorsalis), koji se poslije pretvori u hrskavičastu tvorinu. Hrbteni usuk, predteča kasnije hrbtenice, zašilji se skoro na prednjem kraju a na tražnjem odeblja vretenasto. Česti osove pločice, što no su na obiju stranah hrbtenoga usuka, nazivamo sada prvotnimi pločicami kralješaka a cielu gornju naslagu (vanjski zametov listić) moždanom pločicom (Medullarplatte). Okrajke zametine možemo razlučiti na rožni listić (Hornblatt) i postrane pločice (Seitenplatten).

U drugoj poli prvoga dana podignu se od zgora u zametini okrajci moždane pločice skupa sa bližnjimi čestmi prvotnih kralješkovih pločica i rožnoga listića. Na taj način postane uzduž cieloga hrbta široka plitka brazdica. Okrajci te hrbtene brazdice, kao što ju Remak naziva, rastuć brzo jedan prama drugomu, skoro se sastanu i srastu, pa stvore hrbat zametka sa moždanom cievi (Medullarrohr), začetkom mozga i hrbtenjače. Na sličan način postaje na dolnjoj strani zametine iz nutarnjega zametova listića (crievnožliezdana listića) sluznična ciev crieva (Epithelialröhre des Darmes). Pa kao što moždanu ciev obkoljuju prvotni kralježci i rožni listić, tako obkoljuju i

---

[1]) Muž svake vjere dostojan uvjerava me, da naši Zagorci u kokošjega jaja „blastos" nazivaju namrjestkom.

[2]) Taj pratak naziva Bär „Primitivstreifen" (prvotnim prutkom) a Remak „Axenplatte" (osovom pločicom).

Digitized by Google

sluzničnu ciev postrane pločice srednjega zametova listića i njim bližnji rožni listić. To je začetak trbuha i crieva.[1])

Danas je dakle poznato, da se svi ustroji pileta i u obće svih kralježnjaka izvijaju iz triju zametnih listića i šest prvotnih ustroja: iz rožnoga i crievno-žliezdena listića, moždane pločice, hrbtenoga usuka, prvotnih kralježnih i postranih pločica. Iz gornjega zametova listića razvije se iz moždane pločice centralno živčevlje a iz rožne pločice tjenica sa svimi svojimi tvorinami; iz srednjega zametova listića kosti i mišice, spolovila i svi ustroji sa žilami osim centralnoga živčevlja; iz dolnjega zametova listića postaje posluznica crieva i svieh crievu priraslih žliezda.

Poklem to znamo, kazati mi je u kratko, kako se tl ustroji u pileta postepeno razvijaju. — Do 4. dana zavrgla su se u pileta glava, vrat, prsa, trbuh, krilca, hrbtenica, hrbtenjače, mozag, oči, žile i kucavice i krvice, srce. Četvrtoga dana možeš u oku razpoznati i zenicu i razne kapljevine; možeš vidjeti želudac, crievo i jetra; krilca su već dobrano porasla a i noge se pomaljaju. Petoga počimaju se pluća tvoriti, nu pile diše još uviek na mokračnicu (Allantois); srce se je omotalo tanahnom opnom-prsnicom; mišice započimaju se razvijati. Šestoga dana vidiš žučnjak na jetrih, koja sada smedja postanu, dočim prije bjelkasta bijahu. Sedmoga dana možeš kljun razpoznati; tielo se svuda omota kožom, a u koži pokažu se odmah i klice od perja. Osmoga dana možeš lako razabrati oblik mozga, kljuna, krila i nogû; srce ima već dva predsrdja i dvie kletke. Devetoga dana počimaju se kosti tvoriti. Desetoga dana dobiju mišice od krila svoj oblik, a klice od perja razvile su se jače. Jedanaestoga dana spoje se sa srcem one kucavice, koje s njim do tada nespojene bjehu. Dvanaestoga ili trinaestoga dana kola krv podpuno, a 14. dana može pile, koje se je tankom pahuljicom jur pokrilo, kljun otvoriti. Noge su se sasvim razvile, a na njih možeš dobro razabirati i rožne pločice. Sliedećih dana naraste pile tako veliko, da svu lupinu izpuni i u njoj savito leži. Devetnaestoga dana možeš pile u položku čuti piućkati, a 21. dana probije ono lupinu rožnim brkom od kljuna; taj brk mu skoro odpade, i pile izvali se iz položka.[2])

Pomislimo si ptičje jaje bez lupine i bez bjelanjka, pomislimo si, da se u takvom jaju mlado razvije prije, nego se jaje snese, onda si možemo po prilici predstaviti, kako postaju i mladići od sisara, s čega i mogu potanji razvoj izostaviti.

Zametci kornjača, gušterica i zmija razvijaju se podobno zametkom ptica. Razvoj žabjega zametka razlikuje se pako tim, da se žabe u jaju razvijaju bez vodenjaka (Amnion) i mokračnjaka (Allantois).

O ribicah, koje se kao i žabići razvijaju bez vodenjaka i mokračnjaka, spomenuti mi je još, da jim, pokle su se jur izvalile iz ikre, još nešto žu-

---

[1]) „Entwickelungsgeschichte des Menschen und der Säugethiere“ von Koelliker, str. 40—47.

[2]) Aristotel uči, da se u ptičjem jaju zametak najprije zamiće n bjelanjku, ali da se dalje razvija iz žumanca, kojim se i hrani. U zametku tvori se najprije srce sa žilami, od kojih se je pupčana žila pružila do žumanca i zametku hranu nosi, a druga do lupine (χόριον). I u sisarâ postaje najprije srce a iz njega velike žile, od kojih se pupčane žile pružaju k materici, da hranu prinose. U zametku postaju prije nutarnji onda vanjski dieli, prije ustroji povrh opone, onda izpod opone. Od ustroja postaje iza srca mozag, koji izlučuje oči; od mrenica postaju najplemenitije, meso i osjećala, iz najčišće hrane, a kosti, suhe žile, nokti, čaporci, papci i dlaka iz ostatka.

Digitized by Google

manca visi izpod trbuha, ali ga one odmah uvuku u se, čim disanje započme. Po tom se trbuh sklopi i zaraste.

Zametak baguda (arthrozoa [1]) neleži na žumancu potrbuške kao u kralježnjaka, nego leži poledjice, pa s toga niti neima pupka na trbuhu, nego posried trbuha pupčan šav. Za primjer evo razvoja gusjenice. Leptirova jajašca jesu u jajinjaku najprije sasvim maleni zametovi mjehurići, koji se tek malo po malo obkole žumancem i lupinom iz hitina. Pri tom nestane zametova mjehurića sasvim. Zametak se razvija, dočim se na površju žumanca tvore stanice, koje se diele i na taj način množe, nu u pločici na skupu ostanu. Taj skup stanica otegne se sada jednim smjerom, tako da žumance skoro opaše. Taj pâs stanica jest na okrajcih narovašen, a ti rovaši jesu prvi znakovi kasnijega zametkova članjenja. Po sredini pokažu se na skoro uzline, a na gornjoj strani zametka zamiću se noge, grizala, ticala i oči. Hrbtena strana, kojom zametak na žumancu leži, sklopi se oko ostatka žumanca. Čim se je u zametka hrbtena žila razvila i krv kroz nju teći započela, srče zametak u se zrak i razvali lupinicu od jajašca.

Kao što u riba ostaje i u glavouda nešto žumanca, koje im visi pred ustima izmedju pipala (tentaculi), ali im se poslije u glavu uriva.

U svih mekušaca osim glavouda i crvi pretvori se sve žumance jajašca u stanice, od kojih vanjske sastave jasniju naslagu okolo nutarnjih tamnijih. Iz vanjske jasnije naslage razvija se plašt poledjina i glava, a iz nutarnjih tamnijih stanica postaje drob. Mekušci neimaju dakle zametka, koji bi žumance malo po malo potrošio, nego u njih se cielo žumance pretvori u zametak. Odmah u prvom početku vidiš vrtiti se zametak, pače još prije i samo žumance, ali taj pojav nije do sada protumačen.[2])

U brizgavica (holothuridea), u kojih se cielo žumance u zametak pretvara, izvali se zametak iz jajašca kao gvalica stanica, obraslih iz vana neprestano treptajućimi trepetljicami. Tako obrasli jesu i zametci morskih ježina, koji, izvalivši se iz jajašaca, sačinjavaju dudinjam podobne kupiće stanica. Morskim ježinam veoma nalik razvijaju se morske zviezde. Poklem u klobučnjaka jajašce izadje iz jajinjaka, zaustavi se ono izmedju lovkâ, te se tad razkrugljanjem žumanca iz njega izvije zametak kao u morskih ježina. U brizgavica, morskth ježina i zviezda, onda u klobučnjaka razvija se zametak tek izvan jajašca, kao što sada znamo, na čudnovit način.

U biljoživa (anthozoa) razvija se zametak iz jajašca u utrobi kotiteljevoj. Polipi razplodjuju se i pupanjem i polovljenjem, a to hotomičnim i silovitim, barem mnogi od njih mogu se razmnoživati i nasilnim dieljenjem. Svaki komadić, koga od polipa odrežeš, razvije i izraste kao samostalan podpun polip.

Nevidi neki (acinetinae) razplodjuju se nutarnjimi zametići (embryons[3]), koji se od zametka trepetljičavih nevida tim razlikuju, da su već u kotitelju puni sasvim onakvih hraniva, kakvih kotitelj ima. Iz kotiteljeva staničnjaka

---

[1]) Bogude jesu: kukci, pauci, korepnjaci i crvi. Od tih se crvi inače razvijaju, nego u obće bagude.

[2]) Aristotel je poznavao gvale jaja od nekih morskih puževa, ali ih on nije držao za jaja, nego neko čišćenje tih tih životinja. κήρυκες δὲ καὶ πορφύραι καὶ τὰ λεγόμενα κεριάζειν οἷον ἀπὸ σπερματικῆς φύσεως προΐενται μυξώδεις ὑγρότητας, σπέρμα δ' οὐδὲν τούτων δεῖνομίζειν ἀλλὰ κατὰ τόνειρημένον τρόπον μετέχειν τῆς ὁμοιότητος τοῖς φυτοῖς, διὸ καὶ γίνεται πλῆθος τῶν τοιούτων ὅταν ἅπαξ γένηταί τι (Aubertovo i Wimmerovo izdanje, str. 270).

[3]) Tako ih nazva Claparède.

Digitized by Google

izvije se izrasao, na kraju odebljao kao pup. Tu izrasao obloži okolo neki dio kotiteljeve mrenice (parenchyma). Tako se tvori zametić. Kao što Claparède prvi nadje, postaju nutarnji zametići još i na drugi način. Unutar staničnjaka, veli on, razvija se (u Acineta quadripartita) množina sitnih trepetljičavih zametića. Ovi postaju dakle samo iz tvari kotiteljeve bez pripomoći kotiteljeve mrenice.[1]) Takodjer se nevidi razmnožuju uzdužnim i popriečnim polovenjem, onda spajanjem ili sraščanjem (conjugatio), koje je dvojako. Čudnovato je, da se dvie životinjice, koje su prije svaka osebice živile, srastu ili cielim tielom ili nekim dielom prednjega tiela, pa da tako srasle ostanu po više dana, a onda se opet razstave. Poslije razstanka su životinjice i iz vana i iz nutra sasvim drugačije, nego li na početku spajanja bijahu, pa tek malo po malo (poslije nekoliko dana) dobiju svoj prvotni oblik.[2])

U nekih životinja okoti se mladi skot naličan kotiteljem,[3]) dočim se on u drugih životinja opet od svojih kotitelja sasvim razlikuje. Iz žabljega jaja neizvali se prava žaba, nego poluglavac (mrmoljac), pa tek ovaj pretvori se u pravu žabu. Poluglavci (gyrini[4]) neimadu nikakovih nogu, ali imadu repiće i na vratu škrge mjesto pluća, hrskav kostur i rožne pokrove na čeljustih. Dočim si poluglavac kožu presvlači i pluća tvori, porastu mu i stražnje noge, a škrge mu se više i više gube. Sada mu se podpuno razviju i oči, koje mu prije kroz kožu jedva provirivahu, kostur mu se okosti a rožni pokrovi sa čeljusti svuku. Sada mu porastu i prednje noge a repić se počme gubiti po prilici na onaj način, kao što u čovjeka bolešću omršavila mesa nestaje. I ini ustroji se promiene. Tako se crieva, koja su u poluglavca veoma duga, tanka i zavita, polagano pokraćuju ali i razprostranjuju, te želudac i debelo crievo tvore. Mlada prava žabica svlači još i dalje kožu, te raste do stalne mjere.

Čudnovato je, što Aug. Müller tvrdi, da pakača[5]) (ammocoetes branchialis Cuv.) nije drugo nego ličinka (σκώληξ) od piškorka (pteromyzon Planeri Bl.)[6])

Obični hrušt (šljivarka, melontha vulgaris[7]) podkopa se pod zemlju,

---

[1]) Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie von C. T. von Siebold und A. Kölliker, Band XI, str. 376—377.

[2]) Isti časopis, str. 347.

[3]) Tako je u sisara, ptica, vodozemaca osim žaba, u riba, pauka (arachnoidea), u korepnjaka (crustacea) osim nekih.

[4]) Aristotel nespominje nigdje preobražuje žaba, valjda mu nebijaše poznato. Što Plinij o njoj zna, evo: „Ranae . . . . . . pariunt minumas carnis nigras, quas gyrinos vocant, oculis tantum et cauda insignis, mox pedes figurantur cauda findente se in posteriores. Mirumque semestri vita resolventur in limum nullo cernente et rursus vernis aquis renascuntur quae fuere, naturae perinde occulta ratione, cum omnibns annis id veniat“. C. Plini Secundi naturalis historia edidit Ludov. Janus, lib. IX. 51 (74).

[5]) Pakaču nazivaju Slovenci pohkačom, a prirodoslovi broje ju medju ribe.

[6]) Neznajuć mu drugoga hrvatskoga imena, nazvah ga piškorkom s toga, jer je to diminutivum od piškora = pteromyzon fluviatilis Lin., učinih dakle nalik na Talijane, u kojih je pteromyzon fluviatilis = lampredone, a pteromyzon Planeri = lampreda, i nalik na Niemce, koji prvu nazivaju „Neunauge ili Pricke“ a a drugu „kleine Pricke“. Süsswasserfische der österreichischen Monarchie von J. Heckel und R. Kner, str. 383.

[7]) Aristotel misli, da kukci kote crve, pa da crvi budu jajoliki, jer njemu je kukuljica jaje: „τὰ γὰρ ἔντομα σκωληκοτοκεῖ τὸ πρῶτον. προελθὼν δ'ᾠώδης γίνεται

Digitized by Google

snese tamo jaja i ugine. Iz jajâ izvale se grčice, (ličinke, σκώληξ), podobne crvićem a ne hruštu. Na koncu četvrtoga ljeta zakukulje se grčice na hvat duboko pod zemljom, pa preko zime niti što jedu niti se miču. U sliedeće proljeće pretvori se kukuljica u pravi hrušt, koji se onda izpod zemlje izvuče. Kao hrušt preobrazuju se i svi ostali kornjaši (coleoptera). — Svilac (bombyx mori) nese modrušasta jaja, iz kojih se na proljeće izlegu gusjenice (κάμπη, eruca), koje se opet kašnje zapredu i u zapredku preobraze u kukuljice (χρυσαλλίς) a ove opet poslije 18—20 dana u leptire-svilce. Oni promoče i probiju zapredak pa izlete iz njega. Tako se preobrazuju i ini leptiri (lepidoptera), kao što nam je poznato. — Matica od pčelâ (apis mellifica) snese jajašca, a iz tih izlegu se uljevi (ličinke, σχαδων) pčela-radenicâ, trutova i matica. Uljevi su podobni malim crvićem bez nogu. Za 10—11 dana pretvorili su se uljevi u kukuljice (νύμφη) a ove u prave pčele.

Komarac (culec pipiens), koji ti krv siše, nese jajašca u mrtvu vodu. Iz tih izvale se ličinke, koje naglavce u vodi plivaju i od životinjica živu. I kukuljice, u koje se ličinke pretvaraju, žive u vodi, a tek pravi komarac lieta okolo.

Kobilica (locusta viridissima) nese jaja pod zemlju, pa iz tih izlegu se ličinke, koje svojim kotiteljem nalikuju, ali još neimaju krilaca. Tud je dakle preobražnja nepodpuna.

Vaš (pediculus capitis) nese jaja, tako zvane gnjide (κονίδας), koje za vlasi na glavi priliepe. Iz gnjida izvale se podpune vaši; one se dakle nepreobrazuju.[1])

Kao što evo iz tih primjera vidimo, bivaju kukci po preobražnji savršeniji, ali to nevalja o svih preobrazujućih se životinjah. Tako nam je sada poznato, da stržajnjaci po preobražnji nazaduju. Lupinjarke (lepas) n. p. pli vaju proste, dokle su mlade, imaju jedno oko, dva ticala, tri para plitvastih nožica, a kada ostare, onda neimaju glave, očiju, ticala, nu dobiju šest pari stržajastih nogu, tri para čeljustnica, lupinu ili ljušturu, sastavljenu iz pet nejednakih komada. Ona se sada priliepi za brod, stap, hrid ili koju životinju u moru.

Metilj (distoma hepaticum), koji žive u žučnjaku od čovjeka, ovaca i drugih sisara, razvija se na čudnovat način. Njegov skot, koji iz jajâ izpuza, giblje se pomoćju trepetljica, a izmetne se u vrećićaste stvorove. U tih stvorovih na nutri stvaraju se drugi crvići, koji su pred glavom utegnuti te imadu dvie izrasli kao dva repića. U tih izraslih razvija se novi skot (Cercarien) s oblim ili plosnatim repićem, sa sisalom sried trbuha i rašljastim crievom. Tim pruguljam (Cercarien) odpada sada repići, one se skukulje kao krugljice, pa tek iz tih krugljica izpuzaju savršeni metilji. U metilja kote dakle mladići nov skot, iz kojega tek savršeni crvi proizidju. Takov razvoj životinja nazvao je Steenstrup kotomienjom ili rodomienjom (Generationswechsel).

Ojadjelice (certodes) živu podpuno razvite samo u crievih od kralježnjaka, a dokle su još sasvim nerazvite, ponajviše u takovih životinja, kojimi se druge hrane. Presićušna jajašca — od kojih se milioni snesu, jer ih svako razvito oje tiela (Körperglied) proiznaša — izmiću se sa pogani van a živo-

---

ὁ σκώληξ, ἡ γὰρ χρυσαλλὶς καλουμένη ᾠοῦ δύναμιν ἔχει. ἐπ' ἐκ τούτου γίνεται ζῷον ἐν τῇ τρίτῃ μεταβολῇ λαβὸν τὸ τῆς γενέσεως τέλος«. Aubertovo i Wimmerovo izdanje Aristotelova »περὶ ζῴων γενέσεως« str. 232—234.

[1]) Aristotel mišljaše, da vaši postaju iz mesa. Sundewall »Ueber die Thierarten des Aristoteles«, str. 288.

Digitized by Google

tinje ih slučajno progutnu s jelom ili pilom. Iz tih jajašaca, ako su dospjela u pravu životinju, razvija se zametak (embryo). On ima samo 3 para oštrobrkatih kvačica na prednjem kraju tiela, kojimi se unutar životinje kroz razne opnice prokopa do zgodna mjesta, da se zakukulji. U oklopici, kojom se je oklopio, razvije mu se samo glava sa sisali i kvačicami, a tražnji kraj tiela izraste mu malo po malo iz oklopice. Takov mladi crvić (σκώληξ) čeka sada na novi stan, pa kada ga je našao, odmetne oklopicu te tvori od vrata počamši oja svoga tiela. U ojih razvijaju se mužka i ženska spolovila te tvore jaja. Čim je koje oje doneslo, odpade od tiela, živi još nešto malo vremena kao proglotid, zatim ugine i izmetne se van Glava ostaje priciepljena za crievo životinje, pa tvori neprestano nova oja na vratu. — Mlade ojadljice dospiju kadkada u živvtinji na mjesto za njih nezgodno, pa se onda nemogu tud podpuno razviti. Takove nerazvite ojadjelice smatrali su do malo prije za savršene životinje, koje su pod imenom mjehurnjakâ (cystica) sačinjavale poseban razred od utrobnjaka (helminthes). Takov bi bio brvak (coenurus cerebralis), koji, nastaniv se u mozag od ovaca, prouzroči vrtoglavicu, i jaglac (cysticercus cellalosae), koga možeš naći u slanini i mesu svinjskom, ali takodjer u mesu i mozgu čovječjem.

Neki plaštenjaci preobrazuju se takodjer, a i bodljivke (echinodermata). Za primjer evo preobražnje morskih ježina. Zametak morske ježine, koji je po izvali iz jajašca kao dudinja, bude polukrugljast, dobije usta i dnicu (Blindsack). Zatim bude šiljolik, dobije 4 otoboljene, trepetljicami obrasle izrasli, i u koži vapnene oblice. To je ličinka, u kojoj se poslije zapodjene pupoljica, koja se za čudo kao prava ježina. Po tom je ježina nekim načinom živo ličinkino mlado.

U klobučnjaka (acalepha) je kotomienja veoma čudnovata. Bez velike i osobite pazke možeš razlučiti mlade klobučnjake od gdjekojega polipa ili nevida. Mladi klobučnjaci plivaju sprvince pomoćju trepetljica, ali poslije nekoliko dana pridjenu se za koju stvar i odebljaju na nepriraslom kraju. Taj kraj se udubi, a iz te udabine budu usta i želudac. Okolo ustiju, koja se razprostrane kao lievak, razviju se lovke iz 4 bradavka. Takovu klobučnjaku — zbog sličnosti polipom nazvanu — zadjene se na rubu od usta pupoljica, iz koje se za kratko vrieme polip razvije. Na toj pupoljici, pače polipu, zadjene i razvije se i opet pupoljica; pa budući se to i dalje ponavlja, dobijemo niz zaporedice jedan nad drugim poraslih polipa, kojih probavila izmedju se obće. Skoro se ti polipi otegnu i onda razstave na onih mjestih, gdje bjehu srasli. Sada pliva svaki polip dolje obrnutim ustima kao klobučasta životinjica, koja na rubu oboda ima po 8 razdvojenih traka a u sredini četverouglata, kao ciev otoboljena usta. Traci se po malo skraćuju a lovke probijaju i rastu; polip je postao pravim klobučnjakom, nalik onomu, od koga je jajašce.

Mladi polipi (polypina) plivaju prosto kao trepetljičavi nevidi, zatim se gdjegod pričepe i zakukulje, pa tek po tom postanu savršeni polipi.

Tielo životinje obuklo a i omedjilo se je iz vana i iz nutra kožom. Sastav kože poznat nam je iz nauke najnovije dobe. Premnogo bi bilo, kada bih opisivao sastav kože svih poznatih vrsti životinja, s toga ću navesti samo ponajvažnije razlike. — Ponajprije moram kazati, da u obće nije u životinja koža onako sastavljena kao u čovjeka. Premda je ona u nekih životinja puna mišica, žilica i živaca, te ih ima i takovih, u kojih ona nije drugo nego gušća i žilavija naslaga iste tvari, iz koje im tielo sastoji (klobučnjaci). Ona je u nekih životinja doduše tvar istovjetna, ali u njoj ima i zrnašaca, i stanica, i vlaknaca, i ledaca od ugljično-kisela vapna i inih stvarca (plaštenjaci). Ima životinja, u kojik usmina nije samo odebljala, nego je, primiv u se

Digitized by Google

vapna, ohrskavila pače okošćala (kornjače); a ima ih i takovih, u kojih se u usmini tvore košćane ploče ili ohrskavili vanjkušci (gušterice), zatim takovih, u kojih je usmina puna presitnih, kao kov sjajnih, po svoj prilici ledačastih titrenaka, s kojih se ciela koža prekrasno prelieva kao srebro ili zlato, jer se njihov bliesk kroz tjenicu prozire (ribe), napokon i takovih, koje u njoj imaju pravilno naslagana vapna u podobi malih palićaka ili pločica (brizgavice). — Rožna tjenica nije u svih životinja jednoguba naslaga, nego je u nekih vrstimice poslagana te tvori štitove. U nekih životinja tjenica ne samo da okori, nego ona pače i otvrdne kao caklina (krokodili). Ine životinje imadu tvrd oklop mjesto rožne tjenice. Novija lučba nas je naučila, da se taj oklop a i kožna oblaka takovih životinja sastoji iz hitina, to jest tvari od rožine bitno različne, ali sa staničninom veoma srodne, jer se on u jedkom vapnu neraztvara a dušikovom kiselinom nepožućuje, kao što to biva sa rožinom (kukci, pauci, dielom korepnjaci i sami crvi). Nu nije takov oklop u svih tih životinja čist hitin, nego je u nekih samo osnova hitinasta, te se je izpučila mnogim fosforo-kiselim vapnom, s kojega otvrdne kao kamen (korepina korepnjaka). Napredku, u lučbi učinjenom, imamo i to zahvaliti, da danas znamo, da koža plaštenjaka neima dušika, da je po lučbenom sastavu sasvim jednaka sa staničninom. Takova sa staničninom srodna tvar ima i u zmijinoj koži, s toga je de Luca i mogao iz nje slador uzgotoviti.[1])

Razne masti nekih životinja polaze, kao što sada znamo, od mastila izpod tjenice, od kojega neke imadu i po dvie naslage (dvoličnjak, kameleon[2]); od stanica-mastilovica (chromatophora), koje se mogu vlakanci razprostraniti i sauziti, s čega takove životinje i mast mienjati mogu (neki polipi, klobučnjaci, neke plitvoude, glavoude[3]). Nu ima i takovih životinja, u kojih se koža prekrasno prelieva, ali kao što znamo, ne s mastila, nego s osobita izprekršćanja svojih vlakanaca (nerejide) i onda takovim izprekršćanjem postala lamanja svjetla. Osim pomenutih stanica imadu u koži neke životinje još i stanica-uzdušnica, koje se zrakom pune (ptice).

U nekih životinja tvori koža razne tvrde oklope. Osim jur spomenutih jesu takovi: kora morskih ježina, puževe kućice, ljušturnjakove školjke i polipnjak ili koraljnik. Lučba nam je dokazala, da se takovi oklopi sastoje ponajviše iz ugljično-kisela vapna. Čudnovato je, da se u polipâ upravo kao i u drugih kosti tvorećih životinja vapno sprvince izlučuje samo na pojedinih mjestancih te zasliedice dalje i dalje postupa, dokle se napokon nesastane u jednu cjelinu tako, da samo usta i lovke neovapnene ostanu. Još mi je spomenuti, da je koža nekih životinja veoma debela, dočim je u drugih tako tanka, da se sama od sebe usljed težine samoga tiela podere, kad ih iz vode vadimo (klobučnjaci).

Osim lojka i potnih žliezda, koje i čovjek ima, nalazimo mi u životinja i inovrstnih žliezda. Premnogo bi bilo, kada bi ih hotio poimence i pojedince opisivati, s toga ću ovdje samo spomenuti žarila ili žegla polipa i klobučnjaka. To su prozirni mjehurići sa oštrim sokom i uvitim duljim ili kraćim

---

[1]) „Aus der Natur“ von Ludw. Wilh. Reisland. Jahrg. 1863, str. 607.

[2]) U kameleona je gornja naslaga bjelkasta ili žućkasta a dolnja je mrka ili crna. Čim se više dolnjega mastila prama površini uzgoni, tim mrčija je koža. Uslied toga postaju i miešovite masti: modrušasta, zelenkasta ....

[3]) Aristotel misli, da glavoude mast mienjaju iz straha: »διὸ καὶ τἆλλα τὰ ἄναιμα δειλότερα τῶν ἐναίμων ἐστίν ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν. καὶ ἀκινητίζει τε φοβούμενα καὶ προΐεται περιττώματα καὶ μεταβάλλει ἔνια τὰς χρόας αὐτῶν«. Frantziusovo izdanje Aristotelova »περὶ ζῴων μορίων« str. 66.

Digitized by Google

končićem. Kada hoće ožeći, tada spruže one iz tih mjehurića u koži te končiće. Žarenje je veoma jako.

Dočim je u nekih životinja koža gola, obrasla je ona u drugih raznimi izrasli, koje su iz nje porasle: dlakami, vunom (tanka, kovrčava dlaka sa manje mastila), kostrieti, četinjami (debele, opore ali oprnžne dlake, koje su se, bi reć, sliepile iz više tankih dlaka), boculicami[1]) (tako debele i opore dlake, da ih jedva ili nikako nemožeš pregibsti a da ih neprelomiš), rogovî, (skupa sliepljene dlake), čaporcî, papcî i kopitî (čvrsto srasle dlake), perjem, ljuskom, u gdjekojih i treptljicami. Kao što nam je poznato, čovječje vlasi jesu preinačene stanice od tjenice, pa to isto su i pomenuti izrasli. Svaka dlačica je cjevčica, porasla iz usmine, u kojoj ima svoju vrećicu, koja ju hrani i mastilom providja. Ona je obično obla, nu ima dlačica i plosnatih i žliebastih i inakih. Dlake su u nekih životinja (miševi) kao vlasi u čovjeka gladke, a u drugih ovile su se one raznovrstnimi rožnimi ljušticami, koje dlačicu okolo naokolo pokrivaju, kao što no criepići na krovu jedan drugoga pokrivaju.[2]) — Mast dlake visi o mastilu, što je u njoj. Čudnovato je, da se u nekih životinja takovo mastilo izmjenice tvori i tvoriti prestaje. S toga i jesu u dikoprasa (hystrix cristata) boculice bielo i crno izšarane. I to je sada poznato, zašto da su životinje toplijih krajeva mrke, dočim su jim najbliži srodnici u mrzlih krajevih sivi ili bieli. Poznavanje životinja po svih krajevih svieta pokazalo je, da neke životinje, imajuće inače gusto krzno ili runo, u krajevih poldnevnika nemadu nikakova krzna, nego da su gole. Čuli smo, da se u nekih životinja koža prekrasno prelieva, a sada evo nam čuti, da se u nekih dlačice prekrasno-kovno prelievaju. — Novija lučba naučila nas je, da se te izrasli sastoje iz rožine; nu ona nam je ujedno i to dokazala, da se svaka dlaka, ma od koje životinje, nesastoji iz rožine, nego da se dlačice od kukacâ sastoje iz hitina. Dlačice potonje vrsti ougljeniti će se dakle u ognju a neće se skvrčiti. — Pero sastoji takodjer iz rožine. Ostaviv nabrajanje razlikâ izmedju pera i dlake, spomenuti ću samo glavnu danas poznatu, da najme dlaka neprestano raste a pero neraste, a to s toga, što se stvari u starom peru neizmjenjuju.[3]) — Ljuske sisara jesu dlake ili četinje, u širinu srasle. I ribe imadu ljusaka, pa i one su većinom rožina. Kao što dlaka i perje iz svojih vrećica rastu, tako rastu i ribje ljuske iz svojih vrećica u usmini, nu one se iz tjenice sasvim neiztiču. Još ću spomenuti, da ribjoj ljuski kovnu mast daju presićušne, samo kroz sitnozor vidive pločice, što ih ona ima. Trepetljice imade u savršenijih životinja samo posluznica (epithelium) nutri u tielu, a u nesavršenijih životinja ima ih koža i izvana. Te trepetljice nisu takodjer ništa drugo nego dugoljaste iz kože porasle stanice osobite vrsti. Premda još i danas sve neznamo, što bi nam o tih trepetljicah znati trebalo, to je ipak već sitnozor odkrio to čudo, da one za ciela života neprestano trepeću po prilici onako, kao što se niše pšenica na njivi, kada vjetar piri. To trepetanje, koje je veoma hitro, nestoji o nplivu živaca, što se odtale vidi, da te trepetljice za čudo i onda pe 36 ura, kadkada i po 14 dana trepeću, pokle smo ih sa komadićkom kože iz žive životinje izrezali.[4])

---

1) I Aristotel smatrao je boculice za neku vrst dlake. »καὶ γὰρ τὰ ἀκανθώδεις ἔχοντα τῶν τοιούτων τριχῶν ἐιδός τι ὑποληπτέον οἷουτάς τε τῶν χερσαίων ἐχίνων καὶ ἐί τι ἄλλο τοιοῦτόν ἐστι τῶν ζωοτόκων« Aubertovo i Wimmerovo izdanje Aristotelova »περὶ ζῳῶν γενέσεος«, str. 372.

2) „Die Wunder des Mikroskops“ von Dr. Mor. Willkomm, str. 212.

3) „Aus der Natur“ von Ludw. Wilh. Reisland. Jahrg. 1868, str. 640.

4) „Die Wunder des Mikroskops“ von Dr. Mor. Willkomm, str. 220.

Digitized by Google

Pod kožom je meso, sastavljeno iz mišica. Kako su se mišice sastavile i koje vlastitosti imadu, kazah govoreć o mišicah čovječjih.[1]) Nu varao bi se, tko bi mislio. da su mišice od životinja čovječjim mišicam posvema jednake. Meni je ovdje navesti najglavnije razlike, za koje su ljudi razudjujuć životinje do sada doznali. — Dočim čovjek ima do 500 mišica, našasto je životinja, koje imadu mnogo više mišica od čovjeka (n. pr. gusenica leptira-vrbovnjaka, cossus ligniperda, ima 1040 mišica), a ima ih opet i takovih, koje neimadu nikakovih mišica (biljoživi, klobučnjaci), barem je danas poznato, da biljoživi imadu meso staničavo, u koga je vlaknovini jedva traga, a klobučnjaci doduše neka vlakanca, o kojih se pako još za izvjestno nezna, da li su upravo mišična vlakanca. Čuli smo, da se mišična vlakanca spajaju u svežnjiće, ali to nebiva u svih životinja, jer su nam neke poznate, u kojih se ona u svežnjiće nespajaju (crvi-utrobnjaci). Ali i svežnjići nisu u svih životinja obli. Tako se je u riba meso uzporedno navrstalo u listićih a ne u svežnjićih, s čega nam se pričinja, kao da bi ribe imale sa svake strane trupa po jedan jedincati komad mesa. Mišice nisu u svih životinja crvene, nego ih ima i bliedih ili bjelkastih. Ovakove budu i ostanu one mišice, koje samo malo krvi, ako je krv crvena, u se upijaju. Nadalje nam je danas poznato, da u životinja nisu sve mišice jednake sa čovječjimi mišicami istoga imena, jer su jim i obave različne, a mudra priroda uredila je mišice sasvim shodno onim obavam, za koje su odredjene. Dokazati mi je samo nekojimi primjeri. Tako su u čovjeka mišice-poprsnice veoma slabe, dočim su jače u sisara, osobito onih, koji prednjima nogama kopaju i koji letaju, a još jače u ptica. Čovjek ima na licu mnogo tankih mišica, jer mu licem mnogo očitovati valja, a životinja, kojoj manje takovih izraza treba, ima i manje takovih mišica, pače većina životinja neima od tih mišica nikojih drugih do onih, koje su jim potrebne, da ustima žvakati mogu. Mnogi je vidio sisara krznom tresti, dlaku i boculice kostriešiti, vidio je pticu perje kostriešiti i razkostriešeno opet poredati, cielom kožom tresti ili pojedinimi čestmi micati, vidio je i ribu boculice i prutke od plovaca kostriešiti, ali nije znao, da životinje sve te pojave izvadjaju pomoćju mišica-podkožnica, kojih čovjek skoro i da neima. Puža je vidilo plaziti već i diete, ali mnogo je i odraslih, koji neznadu, da to pužu moguće čine samo mišice-podkožnice, koje na svom plazilu ima. Mnoge ptičice skakutaju cieli dan a zatim prestoje cielu noć na kojoj grančici, pa da li se umore? Ne samo da se neumore, nego se stajanjem na grančici upravo odmore, jer jim se posebnimi mišicami prstići sami odzgrče, čim jim se uslied težine tiela noge ukleče. Zmija, vijugajuć tielom, plazi napried. To ona nebi mogla, kad bi se joj, kao što je navada, svaka mišica-medjurebrenica pružila od jednoga rebra do drugoga bližnjega, ali u nje nije sasvim tako. Ona najme ima osim takovih mišica-medjurebrenica još i ovakovih, koje, pruživ se od jednoga rebra, njih po više preskoče ter se privežu tek za koje daleko rebro. Takovih razlika mogao bih još i više navesti, kada bi mi prostor dopuštao, s toga ću još samo kazati, da životinje za svaku vrst hotomičnoga i nehotomičnoga gibanja imadu razlike mišice. Dočim mi sada toliko o tom znamo, nespominje Aristotel nijednom riečicom gibala životinja, pače on odriče nekim životinjam da meso imadu, premda je o njih znao, da se giblju, kao što veli o morskih ježinah.[2]) Mišice su se u onih životinja, koje kosti imadu (sisari, ptice, vodozemci i ribe), privezale za kosti, a u onih, koje mjesto kosti imadu vanjsku tvrdu oblaku (nekralježnjaci), za

---

[1]) Gledaj „Književnik“ g. II., sv. 1, str. 118—119.

[2]) „Die Thierarten des Aristoteles“ von C. J. Sundewall, str. 18.

Digitized by Google

tu oblaku. O postanku kostî, o njihovom nutarnjem i lučbenom sastavu i o njihovom djelovanju jur sam govorio,[1]) s čega mi o njih još samo nekoja kazati preostaje. Stanice, iz kojih se kosti sastoje, razlikuju se u životinja i po obliku i po poredbi, i po veličini. One su u nekih kosti bez ikojega reda, u nekih su se uzporedno a u nekih susredno poredale, u nekih su premalene a u nekih prevelike, a najveće su u vodozemaca. Koštenih stanica neimadu samo kosti, nego ih imadu i zubi s nutarnje strane a i gdjekoja roženina, kao što su debele tvrde ljuske od trnovke. I hrskavice sastoje se iz stanica, koje su, kao što nas sitnozor uči, ponajviše okrugljaste, redje uglate a još redje razgranjene. One su u sitnovlaknenoj tvari ili pojedince ili hrpimice, pa ili na razmak ili na tisko smještene. Kosti su se svezî ili hrskavinom nepomično srasle, ili su se samo zglobile. Zglobljene kosti ili su se učašile ili urašljile ili napokon zubcem utakle ter tako kostur sastavile.[2]) Kostur imadu kralježnjaci, a nekralježnjaci imadu izvana tvrdu oblaku.[3]) Nu izpitujuć ustrojstvo životinja, našli su učenjaci, da neke životinje i izmedju nekralježnjaka, premda neimadu pravoga nutarnjega kostura, ipak imadu neka znamenja nutarnjega kostura. Ta su u nekih od njih same hrskavice, u kojih se nikada netvore koštci, a u nekih opet sastoje se ona iz vapna, kao i kosti. Kosture raznih životinja izpitivali i sravnjivali su učenjaci i medju sobom i sa kosturom čovječjim, ter su našli, da životinje imadu i više i drugih kosti, nego ih čovjek ima. Kosti životinja poznajemo danas i po broju i po obliku i po obavi. Poznato nam je, da su u sisara kosti jedre ili pune moždine, a što je svakako čudnovato, da su u zeceva i njim srodnih glodavaca neke kosti šupljikave; da su u ptica mnoge kosti šuplje, pa da lazice imadu, kroz koje nutarnji zrak u njih ulazi, a da samo jarmenica i lopatica nikada pneumatične nebivaju. Poznato je, da su te pneumatične kosti u mladih ptičica izpnnjene osokom punom krvi, jer takovim ptičicam, koje još nelete, niti još netreba zrakom izpunjenih kosti. U obće odkrita je danas tajna prirode, da su se najme u životinja kosti razvile primjerno načinu življenja, kao što nam je to i o mišicah poznato. S toga sliedi samo po sebi, a razudbom je nedvojbeno dokazano, da su i kosti najpodobnije u onih životinja, koje imadu najpodobnije si mišice, dakle koje imadu podoban način življenja. Pažnjom neumornom učinjena iztraživanja nadjoše, da u životinje u mrenici-medjušnici svagdje može hrskavica ili kost razviti, gdje mišicam trebuje privezišta. — Dočim sam tim u glavnom nacrtao današnje znanje o kosturu, spomenut ću još samo u kratko, koliko je Aristotel o njem znao. On veli sasvim pravo, da su kralježnjaci osnova kosturu,[4]) nu krivo veli, da se i ključica odtale izsniva. On nespominje prsne kosti, hrskavica od rebara, kostî od zdjelice, jer ih možda nepoznavaše. Ključe na nogu životinja sravnjiva sa koljenom

---

[1]) Gledaj „Književnik“ god. II., sv. I., str. 119—120.

[2]) I Aristotel spominje razne načine, kako su se kosti jedna s drugom zglobile. Takodjer veli on, da na zglobovih izmedju kostî ima hrskavine, koja je tud kao podstava, da se jedna kost netare o drugu. Frantziusovo izdanje Aristotelova »περὶ ζῳῶν μορίων« str. 84.

[3]) O tvrdoj oblaki kukaca veli Aristotel, da je mekša (pravo mesnatija) od kosti (ὀστοῦ σαρκωδεστέραν) a tvrdja (pravo više koštana i zemljana) od mesa (σαρκὸς δ' ὀστωδεστέραν καὶ γεωδεστέρτν). Frantziusovo izdanje Aristotelova „περὶ ζῳῶν μορίων“ str. 82.

[4]) On veli u περὶ ζῳῶν μορίων, str. 48. ἀρχὴ...... τῶν δ' ὀστῶν ἡ καλουμένη ῥάχις τοῖς ἔχουσιν ὀστᾶ πᾶσιν.

Digitized by Google

na nogi čovječjoj, a granu i predgranje sa čovječjom goljeni, dakako i ovo i ono krivo. Nu što je Aristotel manjkavo a i doista krivo poznavao kostur, nije nam se čuditi, koliko nam se je tomu čuditi, da se je krivo poznavanje kostura od Aristotela kroz viekove vuklo do Cuviera (g. 1817), koji ga je tek ispravio.[1])

(Nastavak sliedi.)

II. Kritika.

Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum. Emendatum et auctum edidit Fr. Miklosich. Vindobonae 1862—1865 XXII et 1171 pag. 8ae. m.

Kad je g. 1822 Dobrovsky izdao staroslovjensku slovnicu, o kojoj sam već govorio na str. 363—65, obećao je na kraju svojega predgovora — instit. pag. LXIV. — da će, kaže, doskora izaći i rječnik toga staroga jezika od B. Kopitara. Trideset godina priedje od onoga obećanja, a slovjenska znanost napredova i u toj struci na toliko, te se evo danas ponosimo jednim slovjenskim leksikalnim djelom, koje se može dostojno uzporediti najboljim svoje vrsti proizvodom u znanosti evropejskoj novijega vremena.

Pohvala, koju zaslužuje novi rječnik Miklošićev sam po sebi, postaje relativno još većom i znatnijom, kada se uzme u pamet, da su na tom golemom i pustom polju radili do sada samo nekoji riedki poslenici; medju njihovimi pak imeni sjaje najsjajnije upravo ime Miklošićevo, koje se u tom poslu i više puta povraća.

Da i nemimoidjem mukom nekoliko starijih rječnika ruskih, u kojih je crkvena slovjenština uvažena, kano ti: Cerkovnyj slovar' od Petra Alekséeva (1773—1776; četvrto izdanje 1817—1819 u pet svezaka), ruskoslovjenski akademički (po etimologiji 1789—1794, po azbuki 1806—1822), cerkovno-slovjano-rosijskij slovar' od P. S. (Petra Sokolova 1831) — sva su ova djela ponajviše namienjena praktičkim potrebam naroda ruskoga, te sastavljena po onakvih tiskanih knjigah crkvenih, kakova se on čas upotrebljavala crkvena slovjenština, a za jezikoslovje pružaju jedva nešto malo gradiva — obećani rječnik Kopitarov izadje godine 1836 uz djelo „Glagolita Clozianus“ pod naslovom: „Vocabularium linguae Slavorum sacrae“; veoma je kratak, nu ipak znamenit s toga, što su unj kritički uvršćene sve rieči iz staroga Clozova spomenika glagolskoga, zajedno s osobinami gramatičkimi. Deset godina kasnije izadje već i prvo leksikalno djelo Miklošićevo, godine 1845: Radices linguae slovenicae, knjiga za svoje doba veoma uzorita, kojom htjede sastavitelj staru slovjenštinu uvesti u kolo indoevropejskih jezikoslovnih nauka; ujedno je ovdje prilično umnožen broj i rukopisnih i štampanih izvora stare slovjenštine, odakle je Miklošić rieči crpio. S ovim trudom stoji u nutrnjem savezu, jer je iz istih nauka potekao, godine 1849 dovršeni, a g. 1850 izdani rječnik: ‚Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti‘. Ovdje je

---

[1]) „Die Thierarten des Aristoteles“ von Carl J. Sundewall, str. 19.

upotrebljeno 26 rukopisa i 27 štampanih knjiga: medju znamenitije izvore spadaju: odlomci Assemanova evangelija i Codex Supraslienssi kao rukopis, a Ostrom. evang. po izdanju Vostokovljevu kao izvori XI. stoljeća, zatim odlomci psaltjera bolonjskoga kao izvor XII. stoljeća; ostalo je iz XIV. i XV. itd. stoljeća, skoro same crkvene knjige. Ovo prvo izdanje Miklošićeva rječnika nije onolike vriednosti, kao spomenuti prem kratki glosar Kopitarov, ili od sama njega navedeni ‚radices'; dapače niti oni izvori, koje na uvodu djela spominje, niesu do kraja izcrpljeni, već se sastavitelj on čas zadovoljio, da kod pojedinih azbučnim redom poredjenih rieči doda svagdje jedno glavno znamenovanje u grčkom i latinskom prievodu, i da mu, ako nije rieč svagdanja, pripiše jednu ili više kratica, označujućih samo obćenito, gdje se rieč čita bez potanjih primjetaba.

Tim načinom naliči prvo izdanje Miklošićeva rječnika priručnoj knjizi, namienjenoj kod čitanja staroslov. spomenika, imenito akademičkoj mladeži: dublje nauke nemožete ondje naći, već morate barem uzeti u pomoć njegove ‚radices'. — Već prije ovoga rječnika, ali opet tako da mu nije od koristi bio, izadje: ‚Slovar cerkovno-slavjanskago i ruskago jazyka, sostavlennyj vtorym otdělenìem imperatorskoj akademii nauk. Sanktbeterburg' od 1841 do g. 1847 u 4 svezka naštampan. U tom djelu, sa od prilike 100 hiljada rieči, ima dakako veoma mnogo starih crkvenih, dakle i pravoj staroj bugarštini pripadajućih izraza; ali, kako Sreznjevski primjećuje, nije se kod sastavljanja ovako obširna djela postupalo dovoljnom obzirnošću niti kritikom: stranom su izostavljene rieči, koje se već u starijih rječnicih nalaze zabilježene, stranom niesu dovoljno odabrana svjedočanstva, te se mnogo krat navadja za dokaz primjer iz kojega kasnijega rukopisa. gdje bi se lako našao puno ugledniji i stariji svjedok.

Uza svu dakle obširnost ima ovo djelo još bitnijih i težih pogrješaka od samoga prvoga izdanja rječnika Miklošićeva.

Medjutim je odkrivena i ocienjena što po Ruskoj što po ostaloj Evropi, imenito pako medju turskimi je Jugoslovjeni našasta a u Rusku odvučena, tolika množina književnih starina crkvene slovjenštine, da je željeti bilo, da njezino leksikalno bogatstvo izadje već jednom dostojnim načinom na vidjelo na korist liepo napredujuće slovjenske filologije. Taj je ogromni posao dično izveo neumrle uspomene Al. Vostokov, koji je medju godinami 1858 i 1861 izdao u ruskoj akademiji: Slovar cerkovno-slavjanskago jazyka. Sptbg. U tom rječniku umnožan je broj izvora na toliko, da je samih rukopisa upotrebljeno preko 130! a da se uvidi veliki napredak prema rječniku Miklošićevu, treba samo uzporediti njihove najbolje izvore ovako: za najstariju dobu stare slovjenštine (XI. viek) pristupiše u Vostokovljev rječnik još ovi spomenici: sbornik od g. 1073, sbornik od g. 1076, govori Grigorije Nanzianza, glag. tetraevang. Grigorovičev; za XII. v. upotrebljeno je: deset novih spomenika itd. Povrh ove jedne vrline ima i druga, puno važna, ta, što su izvori upotrebljeni podpuno, što su sva znamenitija mjesta rieč, pače slovo po slovo, izcrpljena onako, kako se nahode u rukopisu, što je svagdje dodan grčki prievod, ili bolje rekavši onaj grčki izvornik, s kojega je slov. tekst proizašao. Da uzmognete podpuno uvažiti trud Vostokovljev, morate se sjetiti, kolika je negdje muka bila onoliku množinu rukopisa, razasutih. po raznih knjižnicah ruskih, pročitati i što je valjano, poizvaditi; kako je mnogo krat težko i pretežko pronaći dotični izvornik grčki, bez kojega se ipak mnoge rieči nebi ni razumjele, napokon s kolikom je strpljivošću trebalo kadšto prispodabljati jedno te isto mjesto u više rukopisa, da se s jedne strane osigura izpravnost rieči, s druge iznadju znamenite te za domovinu i dobu spomenika važne razlike.

Digitized by Google

Okolnosti, u kojih je živio Vostokov, takove su, da je pravo uzevši samo on mogao toliko leksikalno blago stare slovjenštine povaditi gotovo iz samih nepristupnih rukopisa: zato će njegov rječnik kod mnogih rieči, ili barem primjera, još dugo vremena ostati jedinim izvorom, iz kojega imadu drugi crpiti gradivo t. j. rieči i primjere. U samoga Miklošića naći ćete u izkazu njegovih izvora, pod naslovom ‚compendia', dokaz, da sam istinu rekao: gdjegod on straga, pokle je naveo koji izvor, dodaje ime Vostokovljevo, to znači, da mu je dotični rukopis tekar preko Vostokova postao pristupnim.

Nije li dakle, reći će tkogod, novo izdanje rječnika Miklošićeva suvišno, ili barem prerano poduzeto? Na to pitanje možemo si istom onda odgovoriti, kako valja, kada oba rječnika pobliže uzporedimo. Po tom bo doći ćemo do uvidjenja

prvo: da se novi rječnik Miklošićev znamenito razlikuje i od Vostokovljeva već samim obsegom t. j. brojem rieči i primjera. Njegov je rječnik znamenito narastao tim, što je on iznova upotrebio mnogo u c. kr. bečkoj biblioteci ili u privatnim rukama, naročito u Mihanovićevoj zbirci nahodećih se rukopisa: uzevši zajedno ima ovdje do stotina novih rukopisnih izvora! Osim toga izcrpljeno je za ovaj rječnik sve novije slovničko blago iz nekoliko bogatih knjiga, što su u to vrieme izašle, kano ti: historička krestomatija od Buslajeva, izvêstija i učenija zapiski car. ruske Akademije u Petrogradu, opisanije slov. rukopisa sinod. biblioteke itd. Predaleko bi me odvelo, da idem posljedak toga novo nadošloga materijala izvoditi u brojeve, što bi mogao, uzeo ma koje azbučno slovo za primjer.

drugo: tko sravni novi rječnik Miklošićev, bilo sa starijim njegovim bilo s Vostokovim, osvjedočit će se u brzo, da je sada Miklošiću i sam cilj djela sasvim drugi i uzvišeniji, nego li je u prije pomenutih knjigah. Ovaj bo rječnik nesadržaje slovničko blago stare slovjenštine samo u podpunoj historičkoj slici. već i u organičkoj svezi sa cjelokupnim slovjenstvom; to nije rječnik same stare slovjenštine za sebe, već stare slovjenštine kao prvoga i najranije na knjiž. dostojanstvo uzdignutoga narječja, kojemu se upravo zato, što proizhodi iz najranijega i nekošnjemu slovjenskomu jedinstvu najbližega vremena, odasvuda po slovjenskom svietu odziva budi podpuna istovjetnost budi barem velika srodnost. Ne samo u korjenitih rieči, već svagdje, gdje bi se god našao razlog, sliedi u tom rječniku iza obilato i preko mnogobrojnih spomenika protumačene rieči staroslovjenske prispodabljanje s jezici živućimi: ovo je načelo onako neobhodno potrebito za rječnik, kao što ga dan današnji već svatko priznaje za slovnicu, zato ga i ja spominjem s osobitim zadovoljstvom. Prema tomu uzeti su u pomoć ne samo rječnici ostalih slovj. narječja, imenito najbližih staroj slovjenštini južnih, kao što je: novobugarsko, slovensko, hrvatsko, srbsko (Miklošiću je svjedokom h r v a t s k o g a jezika rječnik V r a n č i ć e v, a jezika s r b s k o g a rječnik M i k a l j i n i S t u l l i e v; zašto baš tako: to nije nigdjo kazano, nekmo li dokazano), već i nekoje druge bogatstvom jezika odlične knjige, kao n. p. da samo za naš jezik napomenem: stari hrvatski pjesnici, Lučić, Budinić itd. (to je i po Miklošiću h r v a t s k i), zatim Palmotić, Rusić itd. (to je po Miklošiću s r b s k i). Stavljajući ovako s Miklošićem staru slovjenštinu u posve pravedan savez s ostalimi narječji, nalazim sasvim u redu, što su u rječnik uvršćeni i oni osnovi, od kojih se izvedenice nahode svuda po slovjenskih narječjih, naročito u novobugarskom, slovenskom i hrvatskom, ali se u pravih staroslovjenskih spomenicih barem do sada nemogu dokazati: sr. n. pr. pod riečju падити, рлдъ, иръ, жлъ itd.

treće: u tom rječniku ima još i taj prilog, što su u korjenitih rieči na kraju uzporedjeni takodjer ostali srodni indoevropejski jezici, naročito litavsko-let-

Digitized by Google

ski, zatim staro- i srednjo-njemački, sanskritski i t. d., dodavši, kako bi korjen dotične rieči glasio u ovom il onom jeziku. Schleicher kaza negdje (Beiträge III. 379), da mu se to uporedjivanje čini suvišnim: ja sam pako sasvim protivnoga mnienja, a to zato, što imam pred očima potrebe slovjenske, gdje se do danas etimologičkih knjiga veoma malo nalazi, ako li nećete da ovamo pribrojite onakov smorasli korov, koji žalibog kod Slovjena i odviše bujno uspieva, kao što su poznate sanjarije od Dankovskoga ili Kollára itd. Nu kod toga imao bih ipak i ja jednu želju, da nije sada već prekasna: samoj najme stvari za volju bilo bi dobro, da je Miklošić, pozvav se u ostalom na obće poznata etimologička djela, ipak svagdje dodao i svoje, makar sasvim u kratko obrazloženo mnienje; ili drugimi riečmi, da je tu stvar ne samo naznačio, kao što je sada, već u kratko i izveo. Ovako bo neima zbilja od tih etimologičkih priloga onaj velike koristi, kojemu nisu pri ruci sva ovdje nevedena djela; nesretnim slučajem dogodi se još i to, da nekoje kratice nisu u uvodu protumačene, te n. pr. ako već i bude svatko znao, da se kod Potta razumieva njegovo djelo: etym. forschungen (2. izd.) ili u Boppa: njegova vergl. gramm. (drugo izdanje), to neznam, jeda li će svatko razumjeti, da cors. form. znači Corssenovo djelo: Beiträge zur latein. Formenlehre; da zeitschr. znači Kuhnov Zeitschrift für vergl. Sprachforschung; da erläut. znači Curtijeve Erläuterungen zu meiner griech. Grammatik itd. Medjutim, to su malenkosti, koje ćemo lakše pregorjeti, nego li, što nam žalibog nije Miklošić ni sada u predgovoru sve ono protumačio, što je obećao na početku, kad je izašao bio prvi svežčić: ja sam se barem nadao (a valjda i mnogi drugi), da će se uz to vele liepo djelo, kojim bi si velemještar današnje slavistike već jedinim, da neima toga i više, podigao bio neoboriv spomenik slave i zaslužio najveće priznanje od svega kolikoga slovjenstva, najdostojnija prilika pružiti, da iznova progovori, što misli o poznatih pitanjih, koja su skopčana s imenom: ‚palaeoslovenica', i da iznova tumači onake izrjeke, kao što je ova iz predgovora: ‚hanc linguam inde a saeculo nono, quo apud S l o v e n o s p a n o n i o s s c r i b i c o e p t a est' itd. Nu u sadanjem se predgovoru obećaje, da će to na drugom mjestu sliediti: ispunilo se što prije!

Praznimi riečmi hvaliti ovako krasno djelo, scienim da bi bilo upravo i nedostojno: najbolji dokaz o njegovoj vriednosti podat će ona velika korist, koju će po mojem mnienju iz njega crpiti svaki slovjenski jezikoslovac. Što je napose nas Hrvata, valja nam priznati, da se nas ovakovo djelo baš živo tiče, s druge pak strane moramo žaliti, što nije Miklošiću moguće bilo, da upotrebi za svoj rječnik još veći broj spomenika naše slovjensko-hrvatske glagolske književnosti; nu tomu nije on kriv, već mi sami, koji smo do sada veoma malo svojega blaga iznieli pred sviet, te zato ostaju i uz ovako obilat rječnik još uviek glede hrvatskih glagolskih spomenika, pune ruke posla. Samo za dokaz navesti ću iz jednoga malenoga glag. rukopisa hrv. razreda, koji je na pergameni pisan koncem 14. vieka, evo sliedeće rieči, kojih u Miklošićevu rječniku neima: *are* (prema ѩже, slov. *ar*), n. pr. a r e samoilь i danielь, diteti, starce osudista; a r e bratьê služe emu za boga; a r e k nemu gleda, čto ljubo učenici sьgriše itd.; *bezrazumьnъ*: ni edinь ne smijь ot nee b ę z'r a z u m n o i krivo skrivati; *beršь* (lat. versus), to estь ispojuće .e. psmь i b ь r š e; *bêčva*: i to estь kokula (cuculus), sukna (izgovaraj: suknja). kopitьca, b i č v e; *vъzgodati se*: varovati se, da se ne v z g o d a; *vъplesti*: v ь p l e l ь nas' si v sêt'cu; *gaćьnikъ*: vzdai se ot opata vsaka potriba . . g a ć'n i k ь; *derezlivъ*: ako li ki nemoćnikь d e r e z l i v ь naidet se, trpite ego za boga; spada li pod rieč дєрзнвъ? *dręselivъ*: ne budi d r e s e l i v' ni žalostivь; *ispačiti*: na nasь nevrêdnihь i v' zlomь dêli i s p a č e n i h ь (sravni: izopačiti); *kaza*(?): a ot petikostь črêz' vse lêto, ako nimaju v poli dêla koludri ili silni

znoi, ne imaju kazi (ako nije mjesto kazni) v srêdu i v petakь postiti se do nonê; *kačastъ*: suknu kačastu (tunica polymita); *karьba*: kar'bê ne ljubiti; sr. karabniki prije večera smirite se; *kurьbovati* se: po tomь ne zaklati, ni se kur'bovati ni ukrasti; *kąćina*: na v svoei kućini stoeće; *lъžьcь*: kažuće se bogu lažci; *lênьcь*: v mêstê, ko takovimь lên'cem ot opata narejeno est'; *letьcь*: to sut' li letci, ki svoi žitakь po vsei zemli i po molstirih' d'nь na kiždo (sic) d'nь prohajajuće se; *mr'mnati* i *mrmarь*: da zli mrmarь ne naidet se; *mêrьtukъ*: a mlad'šei dit'ci ne taje mir'tukь vzdai se, da mani; *narężdenikъ*: i božiju domu dostoinoga postavite narejenika; *nedêlьnikъ*: hebdomadarius; *nemoćьnikъ*: infiirmus; *nesądstvo*: vrime nesudstva nehraniti; *netvorьnъ*: o vsakom' dlgu čini se netvoranь i nevredanь (sr. Mikl. s. v. творьнъ); prema обълидати сл ima uviek *objidati* se: gulosum esse; *odêtêlь* (kao оботтѣль): oditelь nogamь nogavice i kopitca; *obitatelь*: habitans; *oćakъ*: opatu ili duhovnomu oćaku ispovidaj' se, ki opatь i oćakь umij'ta rane svoe i inihь ličiti; *povlakoma* bit će ono, što je u lat. brevijaru ‚invitatorium', što se u jednom Kuk. brev. glag. iz 15. v. čita: iv'toriê (ivtorija): povlakoma kako i v nedêlni d'nь; hoćemo povlakoma pêti; *ponevrêditi* i *ponevrêdovati*: nemoć'nici ne budite ponevrêdovani; poniženь i ponevrêjenь; *prostirka*: ot sebe imijь gostin'nicu narejenu postilami i prostirkami; *prêbivatelь*: gospoda prêbivatela v žilići ego; *prêpovêdati*: zaklopomь prêpovidamo; *prêumilenъ*: i v mirê prêumilenь; *svitarь*: gaće od svitara primite; tako još ove rieči: svidomno (od съвѣдомьнъ); zdanega žitka (m. sьdanjega); smokь vareniê; shranba, shodiće, stanovnitstvo, sêtca, stura (storea), sъkazъ: regule skazь pod'imi, skazь regule pod'vlezi; hodacь (ходьць) n. pr. krstьêmь dobre vere i hodcemь; ubogovati, ušьnъ: o glasê ušnomь; liepa je rieč: *podьušnica*: cervical (jastuk ili vanjkuš); jagla (igla) itd.!

Ja sam ove rieči samo za primjer naveo, da čitatelj vidi, koliko blago jošter leži u naših glagolskih starinah; ali neima sumnje, da bi mnoge od ovih rieči i u Miklošićev rječnik dobro pristajale, jer je težko opredieliti, što je upravo staroslovjensko, što li starorusko, starohrvatsko, staročesko itd. I zbilja ja nalazim, da je Miklošić uvrstio iz spomenika, koji su ovomu slični, sve rieči u svoj rječnik, do kojih je budi sam došao, budi preko našega marljivoga Brčića, koji se ujedno s Daničićem hvali kao pomagač kod toga velikoga djela.

V. Jagić.

Рјечник из књижевних старина српских, написао Ђ. Даничић. У Биограду 1863 -1864. Dio prvi A—K str. XI i 521; dio drugi L—P str. 519; dio treći R—Č str. 598.

Ja sam više puti u ovom časopisu našao priliku, da govorim o nemiloj sudbini našega naroda gledeć na njegov duševni život; što je u svojem zametku jedno bilo, što se u prvom pristupu u historiju kao jedno i nerazdruživo prikazalo, izvrže se kasnije uredjenjem državnim, vjerom i naobraženjem u dva nesrodna diela. Poviest našega naroda, gledali mi na odnošaje državne ili nabožne, motrili mi pojave književne ili umjetničke, naliči na poderanu haljinu, od koje još samo nekolike krpe vise. Dok mi posljedice toga stanja još i danas živo osjećamo, jer u njih živimo, dotle je dužnost naša, ako se želimo pridići, da podielimo radnju te svatko pri svom kraju započme raditi, idući odavle prema sredini, gdje ćemo se napokon nedvojbeno susresti.

Kad se je početkom našega vieka srbski narod preporodio na novi dr-

Digitized by Google

žavni i duševni život, uvidiše pravo njegove vodje, da se najbitniji uvjet uspješnoga napredovanja osniva na temeljitu poznavanju narodnje prošlosti, koja je, u koliko se iz kn iga crpe, u njih onako od prilike spojena s jezikom slavenosrbskim kao u Hrvata s latinskim. Od toga časa nisu mirovali niti domaći, niti strani, srbskomu napredku skloni, učeni ljudi, da se što više ovakovih za poviest kao i za jezik srbski jednako važnih spomenika odkrije i iznese pred sviet. Uz pokojnoga P. J. Šafařika i Vuka Stefanovića Karadžića stekoše si za taj predmet velikih zasluga neki članovi u družtvu srbske slovesnosti, imenito Vukomanović i Janko Šafarik, zatim grof Medo Pucić i prof. Miklošić, napokon Gjuro Daničić, koji sve do ovoga časa na tom polju neumorno radi. Daničić je već prije mnogo dragocjenih rukopisa, koji su važni za historiju i jezika i naroda srbskoga, stranom u izvadku presudio i svietu priobćio u Glasniku srbske slovesnosti, stranom i napose izdao (kao god. 1860 život sv. Save od Domentijana), kad no napokon zamisli vele liepu te koristnu misao, da svoj i tudji trud ovjenča takovim djelom, koji će istom svim dojakošnjim starinam zadobaviti pravu vriednost, koje će ih zbilja uvesti u život, po kojem će ono, što je dotle niemo bilo, progovoriti.

Takovo je djelo gori pomenuti rječnik iz starina srbskih, u koji je Daničić poznatom svojom neumornom marljivošću i nesvladanom strpljivošću iz povelja iliti hrisovulja srbskih, bosanskih i dubrovačkih, zatim iz napisa, žića i ljetopisa i t. d. posakupio ne samo sve proste rieči dali i imena osoba i mjesta, kano gradova, sela, gora i rieka itd. Tim je Daničić u onu zgradu, koju je i sam znatno pripomogao, da se od spomenika sagradi, istom kao na okna napustio svjetlost, da se sada može po njoj lakše i udobnije kretati svaki historik naroda srbskoga.

Ovaj dakle rječnik ima dvoju vriednost i dvoju korist: jedna je za srbski jezik, što je ovdje podpuno skupljeno i protumačeno čitavo bogatstvo starosrbskoga jezika, kako nam se u starih pismih i knjigah sačuvao počam od vremena velikoga narodnoga prosvetitelja Save sve do novijega narodnoga prieporoda; druga je za srbsku historiju, što su ovdje imena historička i druge za starinski naš život znamenite rieči podpuno poredjene, te se mnogo i mnogo puta jedno mjesto, koje je u nekom spomeniku samo po sebi tamno i nejasno, tumači i razjašnjuje ostalimi primjeri. Kako je Daničić svoj posao prema ovoj dvostrukoj cieli dotjerivao, može se reći, da ga je valjano izveo, i kako treba, riešio.; u nas, gdje su književne starine svietu jedva i po imenu poznate, mora se osobito pohvaliti način, koji je Daničić odabrao, da rieči tumači baš iz samih spomenika, uzporedjujuć ih prema sebi, najme jedno mjesto prema svim ostalim: ovako je njegovo obširno djelo izašlo prosto od samovoljne subjektivnosti, prosto od sumnjivih nagadjanja, koja ponajviše samo istini put zapremaju, te mu je vriednost trajnija, kao što je kuća čvršća, koja je od samog zdravog gradiva sagradjena.

Ali bi se varao, tko bi možebiti mislio, da je sav trud Daničićev bio jedino skupljanje rieči i poredjivanje primjera; naprotiv ovaj rječnik dokazuje ujedno njegovu veliku vještinu filologičku te svjedoči o vele obsežnoj nauci arheologičkoj, tako da nam je on ovim znanjem zbilja mnogo starina raztumačio, i kod mnogih takovih rieči naišao na pravo znamenovanje, gdje mu se tko drugi nebi baš tako lahko mogao doviti. Svaka srbska rieč protumačena je latinskom, te je mnogo puta trebalo pronaći upravo dotični terminus technicus iz srednje latinštine, što doista nije uviek lagan posao bio; ali se opet bez toga nemože ni kud ni kamo, jer se, uzevši jedno s drugiem, mora reći, da baš mnogo rieči imade, koje su upravo potekle iz srednje latinštine, kao što su neke druge iz jezika grčkoga. Jedno je i drugo svagdje pošlo Dani-

Digitized by Google

čiću tako za rukom, da se čovjek na mnogo mjesta mora upravo čuditi veliku oštroumlju.

Napokon nisu riedki slučaji, gdje je istom Daničić u rječniku sa sigurnošću mogao reći, što je pogrješka, što li nije; čitajuć pak pojedine spomenike same za sebe, nije svagda moguće razlučiti pogrješke od gdjekakove osobitosti izgovora pokrajinskoga, koji se neuku piscu i nehotice podkrao u pero. I zbilja Daničiću je mnogo toga mûkom izpravio, da bude u tekstu, kako valja. Ovaj je dakle rječnik od znamenite vriednosti i za kritiku teksta do sada štampanih starina. Poradi nedosljednosti pako pravopisne i slovničke mudro je uradio Daničić to, što je u azbučni red postavio same pravilne oblike rieči, te ovako pod jedno izkupio sve raznolike primjere.

Za svaki od ovih ovdje izbrojenih dokaza triezna posla Daničićeva mogao bih navesti silu primjera, da mi nije preče uputiti čitatelja na samo djelo, o kojem držim, a tako i valja, da se nalazi u rukama svakoga našega filologa i historika, kao u obće svakoga ljubitelja narodnih starina i štovatelja najveće narodnje svetinje, najme njegova jezika.

Premda nemislim, da imade prosviećena Hrvata, kojemu nebi moralo ono, što pod srbskim imenom izlazi, jednako milo biti, kao i njegovo vlastito, jer, kako sam gori rekao, ako i radimo pri dva kraja, treba ipak da nam bude obima jedna viša svrha pred očima — sa svim tim neće biti suvišno, da na koncu još i to napomenem, kako je u sadanjih okolnostih Daničićev rječnik već zato i za nas važan, što imamo do sada izdanu barem jednu bogatu zbirku hrvatskih glagolskih listina, u koje će svakomu čitatelju ovaj rječnik veoma dobro poslužiti, dok s vremenom doživimo i mi ne samo veći broj izdanih glagolskih starina, nego i takav rječnik, kao što je ovaj pohvaljeni Daničićev.

Uzevši na um, da je ovo djelo veliko, dakle i tolika troška, koji bi nadmašio obična sredstva barem naših književnika, dužnost je recenzentova, da se obazre i na posvetu knjige ‚svijetloj gospodji kneginji srpskoj', gdje je pisac stavio ove znamenite rieči: ‚sveta mi je dužnost, da Tebi zahvaljujem, ako ovijem trudom budem od koristi književnosti srpskoj . . . jer Tvoja milost čini, te evo izlazi na svijet jedan od onijeh poslova, za koje me je milost svijetloga muža Tvojega htjela spremiti'. Ove rieči i ona istina, koja je u njih uvita, treba da veoma gode srcu svakoga Srbina i Hrvata, koji sa mnom smatra najprečom potrebom našega naroda: napredak u obćoj prosvjeti te slavu u znanosti i umjetnosti.

V. Jagić.

Никољско Јеванђеље, издао на свијет Ђ. Даничић. У Биограду 1864, str. XXVII i 271.

Onaj isti uzoriti muž našega naroda, koji je prije desetak godina velедušno pružio pomoć svoju, da se izdade jedan dragocjeni spomenik stare slovjenštine, kojemu je domovina Srbija, to jest Apostol Šišatovački, htjede evo podatljivošću svojom poduprieti izdanje drugoga, onomu prvomu na vriednosti posve jednaka spomenika, koji je takodjer postao u našoj domovini, to je učenomu svietu po imenu već odavna poznato evangjelje Nikoljsko. Kao onda, tako sada dopade častni posao izdavanja jednako vriednim rukama: onaj prvi Miklošiću, ovaj drugi Daničiću. Pomenuta dvojica svršiše svoju zadaću, kao što je bilo očekivati, posve dostojnim i važnosti predmeta primjerenim načinom. Što se napose Nikoljskoga evangjelja tiče, podao nam je Daničić u ovom svom izdanju, sprieda pred tekstom, točan razlog o sva-

Digitized by Google

čem, što je trebalo znati čitatelju, da bi se mogao mirno i pouzdano služiti ovim dragocjenim spomenikom: njegove razloge i čitav način izdanja odobravam ja posvema.

Rekao sam, da je rukopis ovoga evangjelja, koje obsiže sve četiri evangjeliste, učenomu svietu po imenu već odavna poznat bio; prvi javio je zanj naš pokojni Vuk u svojoj Danici za god. 1826, poslije ga je presudjivao P. J. Šafařik u Wiener Jahrb. 1831. god. (sr. Gesch. der südslav. Literatur III. 192), te sudeći po jezičnih znakovih, izrekao svoju misao, da je pisan negdje medju godinom 1350—1400. Ovako površna viest, ma potekla ona upravo iz ustiju samoga Šafařika, bijaše ipak znanosti od veoma malene koristi; ta već se je i prije znalo za nekoliko takovih rukopisa, a opet nekoračismo ni za korak napried. Istom od ono doba, kada se rasudjivanjem i izporedjivanjem starih slovjenskih spomenika ušlo u trag nekoj nutrnjoj razlici izmedju rukopisa cirilskih i glagolskih, kada se dokazalo, da ima i takovih cirilskih spomenika, koji su očevidni noviji priepisi sa starijih glagolskih, posta ova čitava stvar ne samo mnogo zanimivijom nego i puno važnijom. Poznato je pako, da je baš na tu točku pitanja svu silu svoga veleumja upro pokojni Šafařik, te je na njoj osnovao jedan od najpoglavitijih svojih dokaza za prvenstvo pismenâ i spomenikâ glagolskih. Ali i samomu njemu, odabraniku sudbine, koji je kao pozvan bio da obnovi staru slavu glagolice, stigoše o našem rukopisu, kako se vidi, istom kasno pobliže viesti; jer još god. 1853 u krasnom djelu: „Památky hlaholského písemnictví“, nespominje on nikoljskoga evangjelja ni jednom riečcom. Nasuprot god. 1857 broji ga već medju nedvojbene glagolske, cirilskimi slovi pisane izvore, te je i o dobi njegova postanka svoju prijašnju rieč porekao, doznačiv mu sada vrieme kraljice Jelene medju godin. 1240—1250. Ja neznam, niti Šafařik nekaza sam nigdje, kojom je prilikom ovaj spomenik pobliže upoznao; samo se vidi, da ga je marljivo upotrebio u knjizi: Urspr. und Heim. des Glagolitismus str. 33—43, a čini se, da mu je bio čitav tekst dobro poznat. Nego ono svjetlucanje nikoljskoga evangjelja u pomenutoj knjizi Šafařikovoj mogaše istom pravo podražiti ljubitnost svakoga prijatelja slovjenskih starina, te probuditi obćenitu želju, da se iznese čitavo u sviet; jer je to prvi srbski spomenik s očitimi tragovi svoga poriekla glagolskoga! Tako sam ja još prije dvie godine (u Tisućnici str. 59) pogriešio, kada sam mislio, da glagolski izvor nikoljskoga evangjelja nije posvem izvjestan; ali mi se ona pogrješka može lahko oprostiti, čim se uzme u pamet, da sam taj spomenik poznavao samo iz Šafařikove knjige: Ueber den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus; ja sam si pako već onda pribavio to osvjedočenje, uz koje držim da će sada iza onoga, što je obširno razloženo u uvodu k Assemanovu evangjelistaru, i drugi rado pristati, da ne samo glagolski već i cirilski južno-slovjenski spomenici stoje u obće u srodnosti nabliže jedan prema drugomu, nego li prema svojoj sjevernoj braći ruskoj, gdje je mnogo života bilo, pa zato se i više promjena dogodilo, nego li u nas na jugu. Samo ovako dade se protumačiti tobožnje protuslovje, u kojem se nalazi Šafařik sam sa sobom, kadno veli u památkah str. XIII, da su takodjer šišatovačko evangjelje i apostol potekli iz glagolskoga izvornika, a u Ursprungu broji ih (str. VII—VIII) medju cirilske izvore. Po mojem tumačenju nije to nikakovo protuslovje, samo se valja sjetiti onoga načela: distingue tempora et concordabunt scripturae.

Nikoljsko najme evangjelje nije s toga znamenito, što je poteklo iz glagolskoga izvornika, buduć da bi to napokon valjalo i za ostale cirilske spomenike, koji čim su stariji ili manje upotrebljivani bili, tim su bliži svojoj starijoj braći glagolskoj, kao što je n. pr. Ostromirovo evangjelje po svom

Digitized by Google

tekstu bliže Assemanovu spomeniku nego li kasnijoj podpuno razvijenoj tako zvanoj bizantinskoj recenziji — nego je znamenitost nikoljskoga evangjelja u tom, što je ove očite tragove glagolskoga izvora sve do danas podpuno uzčuvalo toli gledeć na narav njegova teksta, koli na osobitost njegova pravopisa, u ovom rukopisu, po kojem ga je Daničić naštampao.

U ostalom upotrebio sam već i ja ovo evangjelje mnogostruko k uvodu Assemanova evangjelistara, te mogu o njegovoj znamenitosti čitatelja ponešto i onamo naputiti.

Uzmemo li k tomu, da je Daničić našao u narodnoj biblioteci u Biogradu još jedno takovo evangjelje, o kojem nemože biti nikakve sumnje, da je zajedno s nikoljskim poteklo iz istoga izvora, ako ih nije može biti i ista ruka pisala; zatim njegovo oštroumno domišljanje, da je ovima rukopisima može biti srodan onaj bolonjski zbornik, što ga pisao g. 1402. neki ,Hvalь Krstijanin' — k Daničićevim razlogom pravopisnim mogu ja po Kukuljevićevu slovniku još pridodati razloge umjetničke; jer i Daničić govori kod rukopisa, što ih je on upotrebio, ob onakovih slikah, kakove opisuje Kukuljević str. 115—116 kod Hvalova rukopisa — tada bismo eto na jedan put imali tri rukopisna evangjelja iz početka XV. stoljeća, gdje se trag glagolskoga izvora još dobro uzčuvao. Pita se samo, jeda li su ovi spomenici istom sada s glagolskih prepisani ili su to priepisi drugih priepisa? meni se ovo posljednje čini vjerojatnijim jedno s toga, što se po svoj prilici nikad nije nalazio sličan spomenik, hrvatskom glagolicom pisan — barem do dana današnjega nije našast nijedan odlomak, koji bi samo iz daleka na to slutio —; a drugo da je to neposredni priepis s kakova bug.-glagol. rukopisa, bio bi jamačno barem u pravopisu nešto drugačiji. Zatim nastaje još pitanje, jeda li je ovaj spomenik pripadao sljedbenikom pravoslavne vjere ili katolikom ili napokon patarenom? Što se Daničić izjavljuje za patarene, to ni on sam nedrži, da je dokazao: samo po sebi neprotivi se nikoljsko evangjelje niti jednomu od ovoga trojega. Nadajmo se, da nije daleko ono vrieme, kad će se na sva ova pitanja moći izvjestno odgovoriti: ta danas smo istom na početku iztraživanja, koje u ostalom, recimo s ponosom, i u nas sretno uspieva; samo dao bog, da narodu našemu nikada neuzmanjka mecenata, kakovi su jedan, koji je podupro ovo izdanje nikoljskoga evangjelja, a drugi onaj, kojega velедušnom podporom izadje prije nekoliko mjeseci evangjelje Assemanovo. Nedavna istom pisa mi profesor i akademik ruski, I. Sreznjevski, da se u njih, u Ruskoj, nalazi jedno staroslovjensko evangjelje **s r b s k e d o m o v i n e č a k i z XII. v i e k a!** Bilo bi vrlo važno, da se pobliže dozna o njegovoj naravi; jer kada bi se našlo, da se podudara s onimi spomenici, što nagiblju na stranu glagolsku, to bi bio vele znamenit dokaz za glagolicu. Buduć da niesam o njem nigdje još ništa štampana čitao, to držim, da ću ugoditi prijateljem slov. starina, ako im ovdje, gdje je govor o nikoljskom evangjelju, priobćim barem ono, što sam preko pomenutoga prof. Sreznjevskoga o njem doznao. Ovo je evangjelje sada svojina episkopa Porfirija, pisano je na 4tini, u dva stupca, obsiže 169 listova, te ima na kraju sliedeći zapisak, kako ga je Sreznjevski pročitao: ime je pisca ,грѣшьнаго сумеѡна старьца' za riečmi: сподбихь се жити у пеки у градѣ расѣ и написахь сие книге: своемѹ гну: великомѹ жѹпанѹ, iztrto je 11 redaka tako, da se nemogu pročitati; zatim sliedi jasno: гь нашь исхь по неизьмѣрьнѣи его милости: и по изволению прѣстые гже бце: прѣдасть

хсь: уьстьны вѣньць великомȣ жȣпанȣ вльвȣ: владыуьствȣющю юмȣ: своюю срьбьскоѡвь ȝемлею: и ȝетьскоѡвь страноѡвь: и поморьскыми грады: и нишевьскыми велеславьномȣ: великомȣ жȣпанȣ вльвȣ: сна самодрьжьнаго гна ѡбласти своюе: стефана немане‘.

K ovoj vele znamenitoj bilježki dodaje prof Sreznjevski u svom pismu ovako: ‚Po posljednih riečih, pošto neima ništa, što bi spominjalo na smrt Stefana Nemanje, može se zaključiti, da je ova knjiga pisana do god. 1200; nemože li po tom zapisak Simeonov biti povodom, da se iznova kritički izpitaju podatci o razpri medju djecom Stjep. Nemanje?‘ — Znajući, kako je Vuk ili Vukan stupao u saveze sa zapadom proti bratu svojemu St. Nemanjiću, vele je važno znati i to, što je ovaj spomenik pisan upravo pod njegovim vladanjem i tim željnije treba da čekamo, dok ćemo o njem pobliže viesti dobiti. Možebiti da je to prije moguće Daničiću u Biogradu, nego li meni ili komu drugomu ovdje u Zagrebu.

V. Jagić.

Život sv. Simeuna i sv. Save, napisao Domentijan, na svijet izdao Gj. Daničić. U Biogradu 1866. Str. XIX i 1—345.

God 1860 izdao je naš vrstni Daničić „život sv. Save“; a sada njegovom pomnjom i marljivosti izadje na sviet „život sv. Simeuna i sv. Save“. O tih „žićih“ progovorio sam upravo u tom svezku „Književnika“ (str. 383—384); s toga mogu biti ovdje kraći.

Pokojni Šafařik god. 1851 bio je obećao, da će na sviet iznesti spise jeromonaha Domentijana, ter „žićem“ sv. Simeona i sv. Save, poteklim iz njegova pera, dopuniti svoje dragocjeno izdanje „žićâ“ sv. Simeona, sastavljenih od kralja Stjepana i arhiepiskopa Save. Što nije bilo ovomu slavnomu pokojniku sudjeno, to sada izvede neutrudivi Gjorgje Daničić; a tim dopuni, po svoj prilici i zaključi, domaće spomenike, iz kojih se može sastaviti život zaslužnoga osnovatelja srbske narodne dynastie.

Domentijanov rukopis pokojnoga Šafařika bio je XV. vieka, a sada je u Pražkom narodnom muzeju. Daničić je izdao gore naznačeno žiće po rukopisu c. kr. bečke knjižnice iz XVI. stoljeća. Rekli bismo, da je Šafařikov rukopis, kano stariji, od bečkoga bolji i pravilniji; jer bečki ima „u pravopisu mnogo stvari, koje pripadaju vremenu, kad je pisan i izmedju kojih su gdjekoje vrlo hrdjave“ (str. XI). Daničić je u svojem izdanju „sve promienio prema vremenu Domentijanovu“. Ovaj postupak Daničićev mi posvema odobravamo; jer se takovi spomenici, koji su nevještinom kasnijih pisaca izkvareni, imadu po mogućnosti povratiti u prvobitnu pravilnost i izpravnost. Daničić čini u obće hvale dostojnu iznimku medju srbskimi izdavatelji starina; ter se nedrži onoga ni čemu koristna pravila, da se rukopis ima štampati onako, kakav je bez svakoga obzira na pogrješke, koje su iz nevještine pozdnijih pisaca potekle. Što Daničić neizdaje stare rukopise s kraticami, i u tom sliedi sve umnije izdavatelje nove dobe.

Jedino, na što bi pozornost umnoga Daničića obratili kod budućih izdavanja žića, jest to: da ova „žića“ razdieli u glave, i ako je moguće, da kod svake glave u zaporu ili na rubu u kratko navede njezin stvarni sadr-

Digitized by Google

žaj. Prvi način sliedio je pokojni Šafařik; a mislim, da bi još savršeniji bio drugi način. Tako bi ja n. pr. u žiću sv. Simeona uvodu doznačio I. glavu, zatim II. gl. (str. 4—6): Stjepan Nemanja rodi se. U mladosti dobi pod upravu „čest otačastva" na iztoku, kojoj pridruži zemlju darovanu si od byzantinskoga cara" i t d. Tim bi se i štiocu i povjestniku pomoglo; ter bi se tako jezgra od fraza razlučila.

Tisak ovoga izdanja je pravilan i čist. A g. Daničiću budi hvala u ime svih prijatelja srbske poviesti i književnosti.

Dr. Fr. Rački.

Arkiv za jugoslovjensku povjestnicu. Uredio Ivan Kukuljević Sakcinski. Knjiga VIII. U Zagrebu 1865, str. 300.

Poslije dvie godine izidje na svjetlo opet jedna knjiga „arkiva". Ova je knjiga iza 15godišnjega obstanka družtva za jugosl. poviest i starine brojem jedva osma. Ako se uzme u obzir ogroman materijal historički, koj je došao do nas, i koga bi trebalo čim prije objelodaniti: nemožemo dosta žaliti, što „arkiv" tako riedko izlazi i što se naše historičko družtvo daje od susjednih svojih drugova preteći u izdavanju svoga znanstvenoga organa. Tomu nije dakako kriv urednik, već nestašica ovećih novčanih sredstva i dovoljne podpore od družtvenih članova. Ja bih u ostalom mislio, da bi mnogo probitačnije i shodnije bilo, kada bi „arkiv" izlazio češće, bilo u manjih svezcih.

U ovoj knjizi „arkiva" imade: nastavak dnevnika Marina Sanuda (1—256); neizdanih listina, osam bosanskih i dubrovačkih, devetnaest listina knezova Nikole i Petra Zrinskih i njihovih supruga (194—229), zatim opis narodnih običaja bugarskih (233—285); napokon (289—300) historička književnost poslije god. 1860. O tom sadržaju progovorit ću ovdje posvema u kratko.

Sanudov dnevnik u toj knjizi ide od Siečnja 1517 do konca Prosinca 1526. Obsiže dakle veoma znameniti odsjek za kralja Ljudevita II. do poslije nesretne bitke Mohačke. Kano što i predidući odsjeci toga dnevnika tako je i ovaj bogat i obilan, idući skoro od dana do dana kroz cielu godinu. Imat ću možebit priliku o dnevniku Sanudovu obširnije progovoriti, kada ciel na svjetlo izadje. Za sada budi dovoljno rečeno, da bi se kod izdavanja toga dnevnika uvažile pametne i temeljite opazke („Književnik" II. 290) prof. Sime Ljubića; ter bi od potrebe bilo, da se Valentinelliov priepis prije tiskanja sravna sa izvornikom bečkim. Tim bi se dakako trošio i novac i vrieme; ali bi se nadoknadilo jedno i drugo izpràvnim i temeljitim izdanjem. U znanosti imaju se upotrebiti sva sredstva, koja nam ona propisuje; pak nas ništa nemože izpričati, ako se tih sredstva latili nismo. Jedna od glavnih mana našega izdanja jest, što se nije u njem pridržala mletačka kronologija, a tim nastade dosta pometnje, koju bi svakako trebalo ukloniti, ta i kronologija je „oculus historiae".

Bosanske i dubrovačke listine po svojem sadržaju nisu od nikakove osobite vriednosti. Nu nenavidimo jim mjesta u našem arkivu već za so, što se njimi dopunjuje zbirka Miklošićeva i Pučićeva. Jedino nemožemo odobriti, što se izdavatelj nije vladao po načelih, koja su u svojih izdavanjih ustanovili Šafařik i Miklošić, i što je te listine izdao tako zvanom gradjanskom cirilicom. Nemože se tajiti, da veoma vriedja oči, kada se stare listine ciril ske gledaju u modernoj odori novougladjene gradjanice; osobito ako se uzme u obzir, da se u takovu slučaju stari ѫ s novoskovanim я iz-

Digitized by Google

mieniti ima, komu u starih listinah neima ni traga. — U ostalom priznala je znanost, da se izvorne listine imadu izdati bez svake promjene; izdavatelj neima ine dužnosti nego razriešiti kratice i metnuti interpunkcije, jer su ove u tih listinah veoma nespretne. Veća je i težja dužnost izdavatelja kod prepisanih listina. Ovdje neima pred sobom izvor nego priepis i to obično izkvaren priepis. Tudjer je dužnost izdavatelja povratiti po mogućnosti izvornik; s toga ima ovdje uporaviti zakone paleografije. Od priobćenih u arkivu cirilskih listina izdate su 1, 2, 3 i 8 po izvorniku, a 4, 5, 6 i 7 po priepisu. Posljednje bi se bile imale izpraviti; a izpravljanje ovo je tim laglje, buduć imamo inih suvremenih listina, pače od istih osoba; tako n. pr. br. 4 je od sultana Bajazida, od koga ima u samoj Miklošićevoj zbirci (br. 449, 450, 451, 452, 454, 472) šest listina. U listini „arkiva“ trebalo je vratiti ь, tako хань mj. хан, одь mj. од, новьскомь mj. новскомь itd.; trebalo je povratiti dosljednost u pravopisu; tako n. pr. u istoj listini čita se na jednom mjestu саньжлагь na drugom санжакь, na jednom аспрь na drugom яспрь, na trećem аспре; isto tako trebalo bi mjesto давау štampati давалю prema malo gore предалю itd. U tih listinah stoji г takodjer za *dj i gj*, ter se piše доге = dodje; u početku odmah čita se мегю, a prema tomu štampa se nedosljedno алђь; mjesto знаніе imalo bi se pisati знаніє, знанніє ili знаньє (Miklošić, broj 454). Takovih priepisnih pogrješaka ima i u drugih gore navedenih listinah; tako n. p. u 5. odmah u početku изволиньнем mj. изволѥнныемь; mjesto ми кнезь обрани ima se čitati ѡбрани = ѡтьбрани kao što je u listini 8: ѡбранномоу кнезю ito. Imade još kojekakvih pogrješaka; nu odustajem ovdje jih navadjati. Danas, gdje je slovj. paleografija postala svojinom svakoga strukovnjaka, imale bi se listine izpravno objelodaniti. Interpunkcija jest takodjar veoma loša.

Od hrvatskih listina pisana je jedna (br. 14) glagolicom, sve ostale (18) latinicom. Listine 5., 7., 8., 9., 10., 11., 13., 18. i 19. štampane su sa izvornika, ostale pako iz priepisa. Pisane su od g. 1628 do 1673 i izdate od grofova Nikole i Petra Zrinjskoga, grofice Ane Katarine Frankopanke i Marije Sofije Zrinjske rodjene Löbl; a znamenite u toliko, u koliko su potekle iz pera obitelji narodu hrvatskomu mile i drage. Inače osim listova pod br. 17 i 18 neimadu velike nutrnje vriednosti.

Sastavak o bugarskih narodnih običajih po našem mnienju išao bi prije u kakav zabavan list nego li u „arkiv“, tim više što on nije izvoran, no prievod iz Rakovskova djela „pokazalec ili rakovodstvo“. Takov predmet mogao bi se u „arkiv“ samo onda uvrstiti, kada bi sadržavao znanstven rezultat iz bajoslovja ili kulture poviesti na temelju pripoviestî, pjesama, običaja pučkih itd. Sgoljno pripoviedanje običajâ neide u historički časopis.

Oprostit će mi uredničtvo, koje otvoreno tudje mnienje rado sluša, što se na ove dobro namišljene opazke odvažih. Organ historičkoga družtva, koj i oaako riedko izlazi a našao bi u izobilju najdragocjenijega, nikada neobjelodanjenoga gradiva, bio bi vriedan da se nakiti sa historičkimi i arheologičkimi spomenici, koji bi se svojom cienom nutrnjom natjecali sa zanimivim dnevnikom Sanudovim, ovom pravom i jedinom dragocjenosti ove knjige „arkiva“.

Dr. Franjo Rački.

Digitized by Google

Slovanská čítanka. Vybor z prostonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních. Ili pod drugim naslovom: **Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských.** Izdao **Karel Jaromír Erben** v Praze 1865.

Kada i nebih čitatelju kazao, morao bi se on sam dosjetiti istini, da je ovu zanimivu knjigu Čeh sastavio, da je u Pragu izašla. Češki narod nije doduše najveći niti najmogućniji medju Slovjeni, ali je duševno najrazvijeniji i najnapredniji · sudbina bacila ga u takav zemljopisni položaj, koji mu je s poznate nesreće novoga vieka još većma otežao, te mu živo stoji pred očima pogibelj, kako bi brzo mogao propasti, da nebude svagda budan i radin, da nebude naprezao cielu snagu duha narodnjega te je ulagao u onakvo obćekoristno djelovanje, kojim mali i veliki narodi postaju sretni i slavni. Kao najljepši cviet pomenute narodnje budnosti, porodi češki narod od ovih sto godina nazad više slavnih i velikih muževa, koji se uzpeše do visine slovjenskoga života, prednjačeć oduševljenjem i znanjem čitavomu slovjenstvu i podjeljujuć pravac njegovoj duševnoj radnji. Dobrovsky, Šafařik, Palacky, Hanka, Jungman, Kollar, Štur itd. imena ovih muževa neodzivaju se samo u srcu svakoga Čeha već i svakoga prosviećenoga Slovjenina. Iz njihova kola izvi se velika pomisao **slovjenske književne uzajamnosti**, kojom naši neprijatelji hoće da sebe i nas ustraše pod imenom **panslavizma**. Žalibog izpoviediti moramo, da mi zbilja još ter neumijemo koliko bi trebalo uvažavati potrebu ove ideje, koja bi nam imala onako svetom biti, kao nekoč starim Grkom njihova amphiktyonija ili igre olimpijske; a napose ni mi Hrvati niesmo danas više u tom napredni već nazadni: osobito onaj mladji naraštaj, kojega je nesreća snašla, da je medju godinami 1850—1860 proživio svoj nježni školski viek te od djetinstva navikao jedino obožavati veliku knlturnu misiju naroda njemačkoga — pošao je većim dielom po zlu putu te slabo čuva staru kriepost hrvatskoga naroda: ljubav prema domovini, staranje i brigu za njezino duševno i materijalno dobro.

Ove misli, koje srca nerazblažuju, dodjoše mi u pamet, kada uzeh u ruku gori pomenutu knjigu Erbenovu, što je opet jedan od sve to redje ukazujućih se proizvoda naše književne uzajamnosti. Zadaća ove knjige vrlo je krasna: ona hoće da predoči čitatelju u jednoj zbirci prosto narodnih priča i pripoviedaka podpuno bogatstvo i raznolikost slovjenskih narječja.

To je dakle prava u strogom smislu rieči **sveslovjenska** iliti **panslavistička** knjiga! Ovdje naći ćete primjera ne samo za narječja, koja imadu svoju književnost, već i za one manje otroke narječnih varijacija, koje se nemogu nit nesmiju upotrebiti za organ višega duševnoga života. Po tom je ova knjiga najprije za jezikoslovca, dapače onako, kako je sada uredjena skoro samo za njega. Imajući bo mladež pred očima, što je i Erbenova nakana bila, hotio bih ja, da je sastavitelj ove knjige barem negdje, gdje mu drago, izrikom naznačio, što je ovdje štampano u **dotičnom jeziku književnem**, da mladić zna što mu valja najprije čitati; jer toliko se priznati mora, da je n. pr. za slovjenskoga odrasloga gimnazijalnoga mladića ili sveučilištnoga gradjanina, od kojega bih ja bez iznimke zahtievao, da se osim temeljitoga poznavanja svojega jezika već tečajem svoje naučne dobe u toliko upozna sa svimi **književnemi** narječji slovjenskimi, da može razumjeti svaku češki, poljski ruski i hrvatski ili srbski pisanu knjigu — za njega je, velim, u ovoj knjizi najvažnije čitati ono, što je ujedno pismeni jezik dotičnoga narječja. Znam ja, da su nekoja slovjenska koljena još toli kukavna, te se nisu niti o pismenom jeziku složila: ali hvala Bogu nije svagdje tako zlo. To je jedno, što mi se u toj knjizi čini manjkavo. Drugi je

mnogo gori, ukora vriedni, manjak ove knjige, što je Erben upravo kod nas južnih Slovjena sasvim površno shvatio stanje etnografičko te težko uvriedio najsvetije čuvstvo naroda hrvatskoga. Ja nalazim, da površnost i neznanstvo, da nereknem zloba, kojom su u toj knjizi podieljena narječja jugoslovjenska, zaslužuje tim veći ukor, što je g. Erben imao mnoge prilike, da se čemu boljemu nauči. Spada li pako i on medju one Slavjano- i Rusofile, koji bi da mogu jednim pahom odpahnuli jedno jugoslovjensko koljeno — to nemogu drugačije nego da ga veoma sažaljujem. Sastavitelj ove knjige pogriešio je u toj točki, uzeli vi stvar ma s kojega gledišta. Ako se hotio držati onoga znanstvenoga tobože načela, po kojem bi sami čakavci bili Hrvati, to u njegovoj knjizi nit neima primjera za narječje hrvatsko, dočim bi ono, što je pod hrvatskim imenom naštampano — to su nekoje pripoviedke iz zbirke Valjavčeve — svakako kao primjer kajkavski spadalo k narječju hrvatsko-slovenskomu. Ako li je pako hotio uvažiti načelo ‚vox populi vox dei‘, to mu je valjalo znati, da ono, što je iz Nevena preštampano pod imenom ‚spisovnoga jezika srbskoga‘ baš nije ništa drugo nego književni jezik hrvatski; te je svakako velika drzovitost i bezobzirnost tomu potrebita, datko prisvoji nešto nekomu, čega taj ni sam neće da priznade. Napokon što će reći izraz: ‚illyrsko-slovenski‘? i zato zahvalit će se Erbenu jako svaki čestiti Slovenac, koji o krpariji ‚illyrsko-slovenskoga‘ jezika punim pravom neće ništa da znade, kao što ni mi nepriznajemo oficijalnih izraza iz Thuno-Bachove škole ‚ilirsko-srbski‘ i ‚ilirsko-hrvatski‘! — Ako je u tom miešanju imena već za nas domaće tolika pomutnja, da se jedva razumijemo. što će istom biti, kada uzme knjigu u ruke tudjinac? Zar Erben, ako već sam nije mogao na čistac izaći, nije imao nikoga u Pragu, koji bi ga o boljem poučio? Mi smo mu za tu nebrigu slabo zahvalni, kao što inače važnost i potrebu takova djela podpuno priznajemo i odobravamo. Zato molim g. spisatelja, da u drugom izdanju, pak već i u obećanoj zbirci narodnih pjesama, koja bi imala do skora za ovom sliediti, bude obzirniji; jer bismo mu inače rekli, da se upušta u posao, koji nerazumije.

V. Jagić.

Mali ratar ili kratki nauk o ratarstvu u pitanjih i odgovorih. Za porabu u pučkih učionah polag spisa b. L. Baboa priredio Franjo Klaić. U Zagrebu, 1865. strana 104. u 8.

Mali stočar ili kratki nauk o stočarstvu u pitanjih i odgovorih. Za porabu u pučkih učionah priredio F. Klaić, strana 109.

Mala gospodarica ili najbitnije čestice umnoga gospodarstva. Za děvojčice, koje žele biti dobre gospodarice, sastavio F. Klaić, strana 78.

Naša je književnost u praktičkih strukah, po imenu u gospodarstvu, tako za sada siromašna, da se iskreno radujemo svakomu književnomu pojavu, kojemu je namjera doskočiti ovoj od svih rodoljuba težko osjećanoj potrebi. Obradovasmo se dakle, kad nam rukû dojdoše navedene tri knjižice. Nu radost ova bijaše obćenita; a kad stadosmo povod njezin potanko razglabati, malko se utiša. Kazat ćemo tomu razlog.

Mali ratar namienjen je pučkim učionam. Mislimo, da naše pučke učione, kakve su sada, nisu dorasle sustavnomu nauku o gospodarstvu, kao što se u ovoj knjižici razlaže, i zato nam se bolje dopada nakana visoke

Digitized by Google

vlade, da se mladež seoska poučava u gospodarstvu stoprv u opetovnicah i nedjelnih učionah, pak i ondje samo pomoćju shodne gospodarske čitanke. Al negledeć na to, „Mali ratar“ nije prema našim učionam već zato, što je pisan njekako tvrdo i zamršeno, a uz to za djecu odviše abstraktno i teoretički, nit se može prozvati naukom o ratarstvu, već je samo priprava tomu nauku; jer o praktičnom ratarstvu (o usjevu pojedinih bilja) besjedi se samo na jedno 10 strana. I drugčije su odgovori tako sastavljeni, da ih naše diete neće lasno naučiti, a kamo l pamtiti. Evo prvoga odgovora na pitanje „Što je zadaća ratarova?“: „Ratar mora(?) na svojem polju sve(?) ono posijati, što ljudi za svoje življenje ponajglavnije (a hmelj, duhan itd.?) potrebuju, najme hranu i opravu, bilo to, da se neposredno upotrebljuje, ili da se posredno stočarstvom u meso, mlěko, vunu itd. pretvara, te zatim stopèrv na korist ljudih obratja“. — Ima odgovora, koji zapremaju više od jedne strane. U obće nismo prijatelji školskih knjiga u formi katekizma pisanih; jer pitanja mladeži smetaju kod učenja i zapremaju bez koristi puno prostora. Knjiga za djecu neka bude tako razgovietno pisana, da djeca, naučiv ju, uzmogu odgovoriti na svako primjereno pitanje. Buduć g. pisac i sam kaže, da je ovo prievod iz njemačkoga, nećemo da razglabamo na sitno njezin sadržaj; nu bolje bi nam bio ugodio, da je izabrao za prevodjenje knjižicu pučkim učionam zbilja primjerenu, ili poveću, a doista popularno pisanu.

Što rekosmo o Malom rataru, valja ponajviše i za Maloga stočara, u koliko je namienjen pučkoj učioni. Ovakvo djelce imalo bi sadržavati, i to vrlo razgovietno samo ono, što može um djeteta pojmiti; a naš Mali stočar razlaže, za jedan primjer, sve bolesti stoke, ter ove zapremaju četvrtu stranu ciele knjižice, 109 strana velike. — Odgovori su takodjer predugački, a nekoji odviše zamršeni. Tako n. pr. na strani 32. čitamo o hranjenju stoke: „Samo ono, što se preko životne kèrme daje, preobražuje se u tov (tuštjevinu). Najvažniji je dakle probitak pìtanja: utovi stoku bèrzo, jer će tada na jednu centu tuštjevine manje životne kèrme dojti, nego pri dugotrajnom pìtanju.“ Nu Mali stočar je takodjer preveden iz njemačkoga, zato nećemo pisati u grieh prevodiocu, čemu je možda pisac kriv (neimamo originala pred sobom). Tako n. pr. kaže se na str. 15., da mesojedci neimaju u svojoj koži šupljinica (Poren); da se nezna, kako je metilj dospio u mozag ovce; da je svaka životinja, dakle i ovca za prirodu stvorena itd.

Mala gospodarica, za koju kaže gosp. K., da ju je sam sastavio, najmanja je izmedju ovih knjižica (ima 78 strana), a mogla bi biti puno veća, jer nije namienjena pučkim učionam, mogla bi dakle stvari obširnije razlagati, što bi bilo tim shodnije, jer su nekoji predmeti samo natuknuti. Tako n. pr. o vrtlarstvu se govori samo na 6 strana. U ostalom je knjižica ova doista vrlo praktična, puna koristna nauka po djevojke.

Pošto je g. pisac razložio potrebu kućanstva u obće, govori o tvarih i prirodnih silah, koje treba kućanici poznavati, kao što o kiseliku, dušiku, uzduhu, vodi, soli itd., zatim o toplini i njezinu djelovanju, o kuhanju i pečenju, po imenu kruha, o mlieku, maslacu i siru; o sušenju voća, povrća i mesa; o ukiseljivanju kupusa itd., o pranju, bieljenju, parenju; o odhranjivanju djece; o vrtlarstvu i svilarstvu; o bojadisanju i živadarstvu itd.

Čitajuć knjižicu ovu, učini nam se mnogo toga poznato, pa iztraživajuć bolje stvar, nadjosmo, da g. pisac čita marljivo „Gospodarski list“, te je više toga odanle izvadio; a i pravo učinio, jer časopis taj slabo dospieva do ženskih ruku.

Sad nam je jošte koju reći o jeziku. G. pisac nastojao je očevidno, što je više mogao, pisati izpravnim jezikom, i bio bi u tom pogledu prije 20

Digitized by Google

godina obilatu hvalu stekao. Al prema sadašnjemu razvitku jezika nije mu slog i jezik udešen, po imenu se podkralo poviše germanizama.

Evo samo njekoliko dokaza, što ih nadjosmo, pregledajuć knjižice na brzu ruku: neke tvari prime oblik izhlapljivi (t. j. hlape); kiselik se nalazi (t. j. ima ga) po cielom svietu; dahokrug (atmosphäre, dunstkreis); gorivi predmet (t. j. gorivo); ima li gnjiloća kakav upliv u gospodarstvu (t. j. zasieca li; je li znamenita); gdje se nahodi (je) kiselik najbolje razdieljen; ugodno vonja (miriše); u kakovu svrhu (čemu); kroz dvie godine; uzme se u obzir (obazre se); sredstvom povećala (povećalom); svinče se bavi najdraže (weilt am liebsten; najvoli boraviti); tako velik (tolik); nevalja krave u plug, još manje (noch weniger; a kamo li) u kola prezati; ustraniti (beseitigen; ukloniti); ako crnica nije poměšana, tako (*so*) upija vodu u se; nesmije se (es darf nicht) odmah poplašiti (neka se neplaši), visoko steona krava (hochträchtige Kuh, mjesto: krava gotova oteliti se) i t. d. A ima i gramatičkih pogrješaka, kano ti: škripljù pod zubi*h*; oplemenutje, mokrača, metilajuće ovce (metiljave); bělenje, solenje, okrěplenje; poljskih biljah (poljskoga bilja, jer je bilje collectivum), vapnen*j*ast, drvenjast, kamenjast (a dobro glinast); milovkast (milovčast); zemljište nije *Boden* nego *Grundstück*; naplavljene s takovimi česticami itd. — A što čitamo: vrěmena, doprěti, trěba, prěka potrěba; a potrebit, korenje, zrel, dopre, preko; zatim: čestje, a lištje, propuštja itd. nepišemo piscu u grieh, već nedosljednosti samoga školskoga pravopisa.

Odbivši ove grieške na dobru volju pisca, završujemo svoje izviešće poznatom izrekom: „Si desint vires, tamen est laudanda voluntas". To je napokon priznao i sam pisac, te se zato nadamo, da će, ako dodje do drugoga izdanja, mnoge stvari izpraviti ili nadopuniti; medjutim pako neka budu sve tri knjižice i ovako, kaka su, preporučene školam i školskoj mladeži.

Knjižice su liepo naštampane na bielom papiru, a troškom našega revnoga knjižara Hartmana.

B. Š.

Praktično podučavanje u zemljopisu trojedne kraljevine. Od Věnceslava Zaboja Mařika, učitelja itd. U Zagrebu 1865. Vlastitim troškom spisateljevim. Tiskom Drag. Albrechta u Zagrebu. Mali 8. strana XVI. i 152. Ciena broš. exempl. 60 kr., vezanoga 70 kr.

Kako se već iz naslova vidi, imade ova knjiga dvostruku svrhu, najprije da dokaže naputak, kojim da se zemljopis uči, zatim nam predstavlja zemljopis sâm. Ovaj se postupak nemože no pohvaliti. Učiteljski bo posao sastoji se zbilja iz dviju polovica; jedna je polovica predmet sam, da ga učitelj podpunoma znade, ciela druga pako isto toliko važna polovica jest *metoda*. Dapače stotinom primjera potvrdjeno izkustvo uči nas, da kadkada učitelj ma i slabijega znanja u školi mnogo više postigava negoli učenjak, koji veoma mnogo zna, ali neima prava načina podučavanja i predavanja, ili da sasma popularno rečem, koji nezna „prodavati znanje svoje." Onu bi mi „osnovu" gg. učiteljem osobito mladjim toplo preporučali. Načela u ovoj osnovi izražena jesu od najznamenitijih pedagoga primljena i pohvaljena te su zbilja najčvršća, jer se osnivaju na — naravi. Jedino, što se na strani XIV. o plastičkih zemljovidih govori, o tom bi se prepirati dalo, kao što je o pitanju o tih zemljovidih u školskom svietu još uviek „sub judice lis est." Negovoreć ništa o znanstvenoj vriednosti tih zemljovida i njihovom izvedenju, t. j. da se pravo razmjerje višavina medju sobom i naprama nizinam pogodi, da se tečaj rieka točno

Digitized by Google

naznači itd. u kratko da zemljovid nebude samo slikom površja, nego površje samo u umanjenoj mjeri, stavlja se mnogo zapriekâ školskoj porabi tih mapa na put. Već se riedko dadu u toj veličini napraviti kao obična mapa iz papira (pak ni na cienu nesmijemo zaboraviti); dalje jim — po mojem mnienju — na zidu niti mjesta nije. Jer kad učenik vidi komad zemlje visjeti, to mu se pojmovi o pravoj naravi zemaljskoga površja sasma poremetiti moraju. Ako već nešta tim postići hoćemo, to se ovakve mape moraju horizontalno pokazivati. Kod običnih mapa izjednačavaju se razlikosti površja, tu tu nečini toliko, vise li ili leže. Ja smatram ovakve plastičke zemljovide radje za umjetničku stvar, koju je jako liepo vidjeti, koja mi može i ugodnu uspomenu na onu pokrajinu, gdje sam se rodio ili gdje sam putovao ili dulje se vrieme zadržavao, probuditi, koju mogu i mladeži pokazati, da ju pobudim k sličnoj radnji, kojom si mehaničku zručnost nekakvu prisvojiti može, nu kao *učevno sredstvo* nedadu se preporučati — što g. spisatelj dalje govori o »plastičkom nacrtu poda školske sobe i čitave zgrade," to mislim, da ono već bolje igraliji nalići, koja nespada u školu no — u kuću. Kod kuće — to je mjesto, gdje se diete tim načinom ugodno i poučno zabavljati može na mjesto drugih kadkada zbilja ništetnih i pogubnih igračka. Ima u ostalom u trgovini već ovakvih stvari pod različitimi imeni, kao n. p. „der kleine Baumeister" itd. Nebi-li se koji obrtnik našinac toga posla latio te nam za naše okolnosti i potrebe nešta takva načinio! U ostalom će plastičke zemljovide — priroda sama najbolje nadomjestiti, kao što to g. pisac sâm liepo izražuje: »Knjigu bo prirode nemože nijedna druga knjiga nadomjestiti.« — Što pako g. spisatelj na strani XV. veli, da bi jako koristno bilo, da svaki učitelj znade dobro risati, to ja brez najmanje dvojbe podpisujem. Svaki učitelj i na viših učilištih osjetio je sigurno sa mnom tegotu, kad mu ruka kod risanja zapinje! Ovu pak priliku nemogu propustiti, da gg. učitelje risanja na gimnazijah neučinim pozorne, da bi gimnazijalce glavno u toj struci risanja uvježbati izvoljeli. Nu i kandidatom gimnazijalnoga učiteljstva i pučkih učiona morala bi se prilika pružiti, da se risati nauče.

Knjiga sama razdieljena je na tri stupnja, koji odgovaraju trim prvim razredom pučke učione. Prvi stupanj (u IX razgovora) ima za predmet „rodno mjesto" te počimlje sa četiri strane svieta, opisuje školsku sobu, zgradu pak rodno mjesto. Ovo učitelj naravno po svojih okolnostih promieniti može i mora. Nu ovakva vježba služi vrlo dobro za to, da se diete nauči, svuda se iznaći. Pak se i mjestni smisao (Ortssinn) oštri. Nu i za djecu izvan Zagreba može taj odsjek služiti, da se upoznadu sa glavnim gradom zemlje. Jer neima naroda, koji nebi glavni grad svoje zemlje za nekakvu svetinju držao. Neka se i mladi Hrvat upozna sa Zagrebom, gdje se je velika čest njegove poviesti dogodila. Scienim ipak, da je opis grada Zagreba odviše na široko osnovan. Bilo bi bolje, da su razgovori kraći.

Drugi stupanj govori o „okolici grada Zagreba" u topografičkom i prirodoznanskom obziru. To dakako može za primjer služiti, kako da se postupa i kod drugih mjesta. Dobro bi bilo, da učitelji mladež upoznadu sa biljem svoje okolice; na što jih nukaju iste učevne knjige, koje su propisane.

Treći stupanj napokon sadržava sam zemljopis trojedne kraljevine koj je jako marljivo i po najboljih vrelih izradjen i koj u ugodnoj i zanimljivoj formi mladeži njenu domovinu predstavlja. Mi bi imali samo ovo primietiti:

Kod stanovničtva pogrješujemo razdieljenje stanovnika po vjeroiz-

Digitized by Google

poviedanju. Tu bi se bila liepa prilika pružila, djeci koju o razlikosti vjeroizpoviedanja i crkvenih obreda reći. Isto tako bi se bilo dalo reći nešto o narodnih običajih, što djecu jako zanima. U poviesti suvišno je navadjati bogove poganskih Slovjena (st. 59), kada djeca nisu u stanju shvatiti bajoslovje slovjensko, tamno i učenim ljudem. O došašću hrvatskoga naroda i razredjenju nove domovine nije pisac upotrebio rezultate iztraživanja po dru. Fr. Račkom u „Književniku“ knj. I., str. 36. i slied. — Karlo Martel nije umro u Ugarskoj, kako se na strani 63. veli; nije ga nikada ondje ni bilo. Nije takodjer istinito, što se piše o krunitbi kralja Karla Roberta u Zagrebu.

Strana 89. U Lepojglavi pokopan je Ivan Korvin, što se nije napomenulo.

Zagorje se dieli na gornje i dolnje. Ova liepa pokrajina bi se bila dala obširnije opisati.

U riečkoj županiji mogla se je na strani 97. i Fužina navesti.

Na strani 97. Staro ime Osieka jest Mursa, ne Mursat.

Na strani 101. mjesto Jasorvenses imalo bi stati Thermae Jasorum.

Na strani 109. U Žutoj Lokvi sastaju se glavni drumovi, ne u Otočcu.

Na strani 113. Fali godina, kada je Zrinjski Turke potukao.

Na strani 114. Slunjska pukovnija ima još jedan posebni dio: Marindol.

Na strani 117. Moralo bi biti: Na utoku Kupe u Savu.

Na strani 121. Zemun leži blizu ušća Save.

Na strani 143. na mjesto Opuzen mora biti Opuzeno.

Kod dalmatinskih gradova i otoka mi bi bili željeli i talijanska imena, da diete može i druge zemljovide rabiti.*)

Najjužnije mjesto u Dalmaciji „Torre di Bosković“.

Za zemljovid mi bi bili željeli, da bude s bojami, ne samo, što je ljepši, nego što je za djecu razumljiviji. I mjestne nam se točke čine u razmjerju k veličini zemljovida prevelike, buduć ovaj zemljovid i tako nije za zid. U ostalom dade se i o tom kontroversa povesti, što je za prvi stepen geografičkoga podučavanja bolje, ovaj način da se imena samo naznače, ili da se ciela izpišu.

To su dakle glavne točke, na koje će g. spisatelj kod drugoga izdanja, koje ne samo njemu nego i nam samim želimo, pozornost svoju obratiti. Drugi će valjda još koju pogrješku upaziti. U ostalom je knjiga ova razumljivo i ugodno pisana, tako da će je mladež s veseljem i s velikom koristću rabiti.

Negledeć ni desno ni lievo, možemo sud taj izreći: Knjiga ova zaslužuje u podpunoj mjeri, da se mladež njom služi i da ju učitelji što marljivije u školah svojih rabe i u narod razšire. Mladež neka se marljivo uči zemljopis svoje domovine, da se poput giganta staroga svieta okriepi i ojača na grudih matere zemlje.

Ed. Streer.

---

*) Kad je pisac napisao zemljopis troj. kraljevine, to mi nerazumijemo, kojim je pravom izostavio Medjumurje. Ako li zato, što je sada odciepljeno od matere zemlje, to bi morao bio žalibog i više toga izostaviti. Kod nova izdanja neka se to izpravi. Op. ur.

Digitized by Google

III. Kratke književne viesti.

Stanje trojedne kraljevine u statistici evropejskoj.

Dan današnji bilo bi suvišno govoriti o važnosti statističkih izvješća: svaka država, svaka središnja oblast, koja neće da je stigne ukor neuredna upravljanja, imade svoje statističke urede te vodi s velikom pomnjom statističke prieglede u svojom djelokrugu.

U nas si je, kako znate, istom u najnovije doba velikih zasluga stekao za statistiku trojedne kraljevine bivši osrednji odbor prve hrvatske izložbe, povjeriv prof. Matkoviću liepu, ali težku zadaću, da sastavi statistički nacrt trojedne kraljevine. Književnik je već izrekao pohvalan sud o djelu Matkovićevu, a ja ću ga ovdje tako upotrebiti, da statističku sliku trojedne kraljevine uložim u okvir evropejski, da vidimo, kakova će nam se prikazati medju ostalimi državami i zemljami evropejskimi. Ja se držim sasvim ouih brojeva i onoga reda, što je u knjizi H a u s n e r o v o j (Vergl. Stat. v. Europa I. Band 1865), te sam prema njemu i izvodio račune iz podataka Matkovićevih. Razumije se, da za točnost brojeva jednih i drugih nemogu biti ja odgovoran, već pomenuta dvojica i njihove knjige: moj je posao samo prilagodjivanje razmjera domaćih na obće evropejske.

Trojedna kraljevina (Dalmacija, Hrvatska, Slavonija s vojničkom krajinom), sačinjavajući pod habsburško-lorenskom dinastijom samostalno državno tielo, vlastna je uzporedjivati se s ostalimi državami i zemljami evropejskimi, koje baš i niesu u onakovu kompleksu od više samostalnih kraljevina, pod jednom vladalačkom kućom i u jednoj osobi vladarovoj sjedinjenih, kao što je to u Austriji.

I. P r o s t o r. Trojedna kraljevina obsiže po Matk. 956·04 □ m., te spada s evropejskoga gledišta medju zemlje treće veličine (svega ima 5 veličina): neposredno približuje se Srbskoj s 998 m., Grčkoj s 948 milja; v e ć a je od Švajcarske (740), Hanoveranske (699), Nizozemske (642), Belgije (537) itd.; m a n j a je 13 puta od ciele Austrije, 11 puta od Francuzke, 5 puta od Italije, $4^1/_8$ puta od Ugarske itd. Medju austrijskimi zemljami zauzima peto mjesto (iza Ugarske, Galicije, Česke i Sedmogradske).

II. S t a n o v n i č t v o trojedne kraljevine iznosi 2·036·897 duša*), to po tom spada u zemlje s r e d n j e veličine; veća je od kraljevine Hanovranske, Virtemberžke, Badenske, Grčke i Srbske (1·098·281), a približuje se Švajcarskoj i kraljevini Saskoj. Izmedju 51 slobodne države evropejske ima ih 17, što su pučanstvom veće od trojedne kraljevine. — P r o m j e n a stanovničtva može se samo u Dalmaciji uzporediti od godine 1817, do god. 1861., te bi za 44 godine priraslo bilo pučanstvo odsjekom za 1·06% na godinu, što bi značilo, da Dalmacija spada medju zemlje, koje j a k o rastu, t. j. u prvi red, kao i Srbija (1·38%), Englezka (1·27%), Ruska (1·18%), Nizozemska (1·04%). U vojničkoj krajini od godine 1815. do 1865. prirasao je broj stanovničtva odsjekom za 0·75% na godinu. U provincijalu ovih posljednjih godina odsjekom 1·1% na godinu. — Po g u s t o ć i stanovničtva spada troj. kraljevina istom u 4. red, medju s r e d n j o-napučene zemlje; t. j. ona je od prilike napučena onako, kao Portugalska, Danska, Hanoveranska; provincijalna hrvatska napose spada ipak u viši (3) razred, medju d o b r o napučene prediele, te nadilazi Štajersku i Kranjsku, nego zaostaje za Českom i Moravskom. Da je trojedna kraljevina odsjekom onako napučena, kao Francuzka, imala bi 3·620·392 st.; da onako, kao Britanija, imala bi 4·816·328 st., a da je onako prenapučena, kao Belgija, imala bi 8·613·560 st.: odsjekom dakle moglo bi na sadanjem prostoru troj. kraljevine živjeti do p e t milj. duša. — Po n a r o d n o s t i broji troj. kralj. k slov. koljenu, koje sačinjava 28% evrop. st.: dvie su države izključivo slovjenske, i to su obedvie naše južne: Srbija i Crnagora; pretežno slov. jesu: Rusija, Austrija i Turska. — Po v j e r i spada naša domovina medju katoličke države, kojih se u Evropi nalazi skoro 50%; pravosl. ima 23·4% i protestantskih 23%. — Po s p o l u dolazi u Evropi u obće na 100 muževa

---

*) Ovo je po popisu od god. 1857, za gradjansku Hrvatsku i Slavoniju i za Dalmaciju, a za Krajinu po popisu od god. 1863. Ako se u obzir uzme redoviti godišnji prirast, iznašalo bi ove godine stanovničtvo trojedne kraljevine do 2.194.000 duša.

Digitized by Google

102.1% žena: troj. kraljevina spada medju one zemlje, gdje mužki spol najvećma nadjačuje ženskoga, a to je najpovoljniji razmjer. Ovako je od prilike i kod jonskih otoka, Srbije, Vlaške, Grčke, Italije i Belgije; svagdje drugdje ženski je spol jači: osobito je zlo u Badenskoj (na 100 muževa 104·7 žena), Britaniji (100: 106·2), i navlastito u Hamburgu (100: 113·7). Medju austrijskimi zemljami najvaljanije se drži naša Krajina, a najlošije Šlezka (100: 113!) — Po stališu a) Plemstvo je najjače zastupano u Erdelju gdje već na 12·5 stanovnika dolazi jedan plemić; Hrvatska s Ugarskom imat će na 20—30 stanovnika 1· plemenitaša. Plemstva neima u Srbiji, nepriznaje se niti u Grčkoj, Švajcarskoj, Norvežkoj. U troj. kraljevini valja dakako razlučiti pojedine dielove, te n. p. Dalmacija ima istom na 505 stanovnika 1. plemića. U Englezkoj dolazi tekar na 1744 duše jedan plemić, u Francuzkoj već na 312 stanovnika. Stvar dobiva sasvim drugi obraz, kada se razluči više plemstvo od nižega, koje je malo ne svuda izgubilo prijašnje povlastice. U cieloj Evropi bijaše god. 1863. do 2059 služba ili časti s naslovom ‚preuzvišeni' (excellentia), a od toga je 1431 (dakle 69·5%) pripadalo plemstvu, samo 31% ili 628 gradjanstvu: u pojedinih državah razlika je velika. Najslobodnije su Norvežka, Srbija, Crna gera, gdje ih neima; zatim Švajcarska (12%), Grčka (30%), Francuzka (43%), Romanija (44%), Italija (46%); preko polovice Belgija (52·5%) itd. najgore Ruska (88%), Britanija (89·5%) i Austrija (95%). — b) Svećeničtvo u troj. kraljevini čini umjereno razmjerje, t. j. na 662·8 duša 1. svećenik — to je razmjer 3. reda, kamo spadaju još Poljska, Švajcarska, Englezka, Česka itd.; više ima svećenika u Ugarskoj (1: 475), još više u Tirolu (1: 174). najviše u papinskoj zemlji (1: 33). — c) Činovničtvo u cieloj Austriji stoji tako, da na 343 duše dodje po jedan činovnik. troj. kraljevina (valjda istom od god. 1860.) ima na 325 duša jednoga činovnika. To je od prilike onaj isti razmjer, koji i u drugih sa svoje centralizacije glasovitih državah, kano ti: u Francuzkoj 1: 331, u Ruskoj 1: 330 itd., nasuprot u konstitucionalnoj Englezkoj dolazi istom na 1237 duša po jedan činovnik: ondje je dakle odsjekom birokracija za ³/₄ manja nego li u Francuzkoj ili Austriji. — d) Siromaštvo. Računajuć ovamo služinčad i nadničare, ima ih (po Matk.) u troj. kraljevini 34·062; po tom došao bi jedan siroma na 59 duša, što je veoma povoljan razmjer; tako bo spada troj. kraljevina medju zemlje 4. reda u kojih ima malen broj siromaka. Žalostniji su brojevi, koji dokazuju gibanje siromaštva: dočim je neizmjero pao broj sirotinje od godine 1849.— 1863. u Irskoj (s 1: 3·3 na 1: 36·2), znatno pao u Nizozemskoj i Belgiji, neznatno pao u Francuzkoj, uviek polagano pada u Englezkoj i Škotskoj — medjutim je broj sirotinje narastao u Pruskoj neznatno, u Ruskoj umjereno, u Austriji veoma jako, u Poljskoj neizmjerno. Po obitalištu čini stanovničtvo gradsko prema ukupnomu u cieloj Evropi razmjer 26.6%, nu u pojedinih slučajih izilaze upravo skrajnosti na vidjelo. Dočim su u Italiji gradovi neizmjerno mnogobrojni (u Siciliji gradsko stanovničtvo 68%, u Napulju 56%, u Toškani 52%), medju tim su veoma riedki u Romaniji, Norvežkoj, Švedskoj, Ruskoj i Srbskoj. Trojedna kraljevina spada u tom medju najslabije i posljednje zemlje, dapače u Krajini čini gradjanstvo jedva 2%! Zaatna je razlika takodjer medju Dalmacijom s jedne i Hrvatskom i Slavonijom s druge strane: u Dalmaciji ima povoljan razmjer 24·91%, od prilike kao u Poljskoj, Hanovranskoj, a u Hrv. Slavoniji tek 8·72%, dakle još manje od Srbije (10%) i Ruske (9·3%): tu je opet Hrvatsku u niz povukla Slavonija. U troj. kraljevini dolazi istom na 30□ milja jedan grad (u Srbiji već na 25·6□ milja), dočim u Francezkoj na 3·1□ m. — razmjerno ima dakle po Francezkoj barem desetputi više gradova nego li u nas. Trojedna kraljevina neima nijednoga grada medju 50—100 hilj., nijednoga medju 30—50 hilj., pače nijednoga grada preko 20.000! Zagreb kao glavni grad trojedne kraljevine s 16.657 stanovnika prema 2036897 čini razmjer, kao 1: 123, što je veoma slabo, te se zato prema veličini ciele zemlje mora prozvati neznatnim i premalenim gradom. Beč prema Austriji stoji u razmjeru kao 1: 66·7, mnogo bolje Pešta u Ugarskoj, i još bolje Prag u Českoj (1: 30). Tko znade, koliku važnost imadu glavni gradovi u kulturnom i političkom smislu, moći će ove brojeve dostojno uvažiti.*)

Gibanje stanovničtva. 1. Vjenčanje. U tom stoji trojedna kraljevina tako rekuć na čelu svih evropejskih zemalja; medju god. 1860—1862 dodje u nas jedno vjenčanje na 75. žitelja; u Srbiji na 83·4, u Ruskoj na 95·8, u Italiji na 110·7, u Ugarskoj i Českoj na 116·1, u Francuzkoj na 121·2, u Papinskoj državi na 133·8, u Švajcarskoj na 145·7; malo se žene Tirolci (152·3), Štajerci (154·4), a čudno malo Kranjci (177) i Korušci (218!!). S množinom vjenčanja stoji svakako u savezu i moralnost naroda i njegova umjerenost: u nas bit će dvoje mladenaca s manjim zadovoljno, kada se žene, nego li gdje drugdje: razumije se, da ima još i drugih uzroka (kao n. p. zadružni život), koji potiču na ženidbu. — Najviše slučajeva, gdje starac preko 60 godina dobiva volju na ženidbu, ima u Gornjoj Austriji, a

*) Neće biti s gorega ovom prigodom navesti broj stanovničtva hrvatsko-slavonskih gradova po popisu od god. 1787: Varaždin imao je tada 1814 stanovnika. Zagreb 2.815. Križevac 1.705, Koprivnica 3.417, Požega 2.002, Karlovac 2.740, Rieka 5.956, Bakar (valjda s kotarom) 7.656 stanovnika.

Digitized by Google

još u 50. godini ima nade zaručnicom postati najviše u Belgiji i u Solnogradskoj: mladenci uzimlju djevojke najredovitije u Francezkoj (83% svih ženitaba). najneurednije u Austriji (samo 74%); najviše udovaca udovicami ženi se u našoj krajini (18%): uzroci su nablizu 2. **Porodi**. Njih ima u troj. kraljevini **mnogo**, t. j. na 22·03 dolazi jedan porod, dočim u Srbiji istom na 25·5, u Českoj na 25·7, u Švajcarskoj na 31·8 u Kranjskoj na 32·9, u Tirolu na 33·3, i u Solnogradskoj na 34·2; strašno je velika neplodovitost u Francuzkoj (1: 36·8), pače u nekih njezinih predielih 1: 54! — U Evropi broji se 1. nezakonito diete na 13·45 zakonitih poroda: u troj. kralj. ide nezakonito istom na 19·05 zakonitih poroda, dakle je u nas razmjer prilično povoljan; najgore je u Bavarskoj (na 3·5 zakonitih 1· nezakonit), u Austriji obćenito 1· nezakonit na 8·5 zakonitih u Francuzkoj istom na 12·35, u Italiji na 27·8, u Srbiji na 44·8. Medju austrijskimi zemljami najgore stoji Koruška (1: 1·5), Štajerska (1: 2·5) i to opet njem. Štajerska gore od Slovenske; i u trojednoj kraljevini bolji je razmjer u Dalmaciji i Vojn. Krajini nego li u Hrvatskoj i Slavoniji. — Škoda, što se nemogu uzporedjivati pojedini gradovi troj. kraljevine s onimi ostalih zemalja, da bi se vidjelo, u koliko je već i kod nas preotela mah ona zamamljiva i gladka vanjska strana tobožnjega višega života i njegovih nekrieposti. — U 40. godina pomnožao se u Austriji broj nezakonitih poroda jednogodišnjih za 29%, a u Meklenburžkoj za 68%!! umanjio se pako broj samo u Španiji, Nizozemskoj i Belgiji, a **neznatno** se povećao u Englezkoj, Ruskoj i Francuzkoj (5·7%). — **Razmjer zakonitih poroda** prema broju **vjenčanih** veoma je važno mjerilo prave, zakonite plodovitosti narodne, dakle i nade za budućnost. U cieloj Evropi dolazi na jedan brak 4·09 zakonite djece; najbolje stoji razmjer u Virtemberžkoj s 4·94% na 1. brak, najgore u Francuzkoj s 3·06 na brak. Naša domovina stoji žalibog veoma zlo: troj. kraljevina (a tako i Srbija) imade razmjer od 3·2, što je umah poslije Francuzke **najgore**: griesi našega naroda osobito u plodovitih, krasnim pučanstvom naseljenih, predielih dovoljno su poznati duhovnim i svjetskim oblastim, te bi skrajna dužnost razborite uprave bila, da se tomu zlu kojim god načinom na put stane. — Po brojevih Matkovićevih stoji Dalmacija **veoma dobro** (5·09 djece na jedan brak) nasuprot Vojnićke Krajina **veoma zlo** (2·7 na jedan brak), u sredini nahodi se Hrvatska i Slavonija (3·24). — Razmjer **mrtvih** poroda prema **živim** veoma je za nas povoljan: dokaz, da se život našega naroda nije jošter mnogo odaljio od naravne prostote; a to je kraj upravo spomenute slabe plodovitosti još uviek velika sreća: u Hrvatskoj dolazi na 115 živih 1 mrtav porod, u Krajini na 240, u Dalmaciji pače na 1122!! (po Matkoviću ali Hausner ima samo 210!) — **Pomorstvo** je u obće u trojednoj kraljevini znamenito, 1. mrtvac dolazi na 32·89 stanovnika, dočim u Španjolskom ima pokrajina čak sa 1 na 60! Trojedna kraljevina stoji nekako jednako s Galicijom ili papinom zemljom, nešto gore od Sedmogradske, Solnogradske, Moravske; znatno gore od Češke, Bukovine, Tirola, Kranjske i Koruške. Nu u samoj trojednoj kraljevini valja jako razlikovati provincijal od vojn. krajine te dočim u Dalmaciji (po Matkoviću) istom na 45·6 stanovnika dolazi 1 mrtvac (veoma povoljan razmjer), medjutim je u Krajini za god 1862. — a to je bila mirna godina — već na 26·9 stanovnika dolazio 1 mrtvac (po Matkoviću, a ako se uzme odsjekom više godina, kao što je Hausner uzeo (1858—1862), tada pada na 23·8 stanovnika sve po jedna smrt — to je grozan broj, koji opravdava onu našu poslovicu: Krajina krvava haljina. — Kakav je razmjer pomora u naših gradovih, toga neznamo: od drugih poznatih gradova navesti ću, da ima **veoma mnogo** umirućih Beč (1: 24·3), Lvov, Prag, Mletci, Ljubljana, Trst, Zadar: **umjeren** broj: Firenca, Moskva, Odesa, Berlin, Turin, Paris; **veoma malen** broj London, Atina, Frankfurt, Stuttgart, Genf. — **Pomor po spolu**. Skoro svuda u Evropi umira više mužkaraca, nego li ženskinje; uzevši k tomu vanredne slučaje, kao ratna vremena, bilo bi se upravo bojati, da će ženskadija i odviše mah preoteti, da se nerodi znamenito veći broj mužke djece, nego li ženske. Austrija spada medju one zemlje, gdje je razmjer veoma nepovoljan — na 100 mužkaraca umre samo 94 ženskinje: u trojednoj kraljevini stoji opet gore Vojn. krajina nego li provincijal; n. p. u Dalmaciji 100 mužk, 95·4 žensk., u Voj. Krajini 100 m. 94 ž. — **Razmjer medju smrću i porodom** u nas je dosta dobar; višak poroda u Hrvatskoj i Dalmaciji čini 1·25% (u Srbiji pače 1·69%), dočim u Kranjskoj samo 0·51%, u Koruškoj i Štajerskoj još manje, najme 0·45%.

(III. Razmjeri politički nastavit će se.)

V. Jagić.

Pavla Jos. Šafaříka: *„Rozpravy z oboru věd slovanskych“* V Praze 1864.—1865. Str. XIV. 651.

Nakladom knjigara Tempskoga izlaze u Pragu „sebrané spisy“: neumrloga Šafaříka. „Slovánske starožitnosti“ izišle su već u 20 svezaka (str. 767). Bila je nada, da će se po smrti Šafaříkovoj naći, ako ne gotov, bar gradivo za II. dio starožitnosti, štono ga bijaše obećao taj slavni slovjenski starinar. Nu žalibože! u njegovoj zaostavštini nije se ino našlo, van nacrt za taj dio,

Digitized by Google

iz koga se vidi, kako ga je bio pisac na široko osnovao. U njem bio bi Šafařik razpravljao najprije (čest I.) o starijoj poviesti Slovjena, zatim (č. II.) o svojstvih, načinu življenja i právu Slovjena; napokon (č. III.) o jeziku, pismu i umjetnosti starih Slovjena. Nebi li se tko našo, koj bi ovaj dio starožitnosti slovjenskih po tom nacrtu izradio? Gradiva bi se dosta našlo, pripravljena u potonjih djelih Šafařikovih.

Iza starožitnosti izdavaju se sada različite razprave tičuće se raznih grana znanosti, koje Šafařik u svoje vrieme objelodani u časopisih. Našincem za ljubav i korist ja ću jih ovdje navesti u onom redu, kako su po znanostih razredjene u četiri dosada izišla svezka. Razprave historičke (str. 1—78): Misli o starodavnosti Slovjena u Evropi. O zemlji zvanoj „Bojky.“ Ove razprave izvadjene su u obliku članaka iz starožitnosti, koje tada Šafařik izradjivaše. O imenu i položaju grada Vinete ili Julina medj polabskimi Slovjeni. Tumačenje nekih mjestnih imena u Bugara. U ovom članku, priobćenom u časopisu česk. muzeja god. 1847, važnom za jugoslovjensku poviest, tumači Šafařik imena bugarskih plemena: Šopa Mrvaka, Brsjaka i Vojnica, ter u mnogom izpravlja svoje starožitnosti. Razprave bajoslovne (79—115): O rusalkah. O slici crnoboga u Bamberku. O poganskom bogu Svarohu. Razprave iz poviesti prava slovjenskoga (116—160): „O vzdaní“, ili „uzdaniju“ po Dušanovom zakoniku. O statutu Poljičkom, koga kašnje izdade prof. M. Mesić (Arkiv V, 225—318), Šafařik neocjenjuje do duše toga spomenika s gledišta pravničkoga, ali dodaje jezikoslovne primjetbe, koje su za nas od ne male vriednosti. O baštinskom pravu u Českoj, ova razprava namienjena razsvietljenju napadanoga zelenogorskoga rukopisa (o Libušini soudě) je posljednja književna radnja umnoga Šafařika (1859). Sliede zatim razprave iz književne poviesti (161—411): Razcviet slovjenske književnosti u Bugarskoj. Ova razprava, priobćena god. 1848 u čas. česk. muzeja probudila je toliku pozornost slovjenskoga i inostranoga svieta, da je u sve slovjenske i u njemački jezik odmah prevedena bila. Šafarik poznatom vještinom i temeljitošću riše u njoj književno djelovanje u Bugarskoj tečajem X. vieka, u zlatno doba cara Simeona. Razprave: „pogled na prvoviek glagolske pismenosti,“ te o staroslovjenskom prievodu sv. pisma, cirilske i glagolske recensije, uzete su u promienjenoj formi u predgovor djela o glagolskih spomenicih, koje glagolskoj književnosti udari čvrst i znanstven temelj, za kim je još Dobrovsky i Kopitar badava čeznuo. Sliedi kratki priegled liturgičkih knjiga grčko-slovjenske crkve. Onda idu duže razprave za nas Jugoslovjene znamenite, naime o staroslovjenskih, navlaš cirilskih tiskarnah u jugoslovjenskih zemljah, te priegled novije(1810—1811 u čas. muzeja) literature. Prvi sastavak služio je takodjer I. Kukuljeviću u njegovu članku o jugoslov. tiskarih XV. i XVI. vieka (Arkiv I, 121—154). U drugoj razpravi Šafařik još dieli književnost hrvatsku (kajkavsku) od ilirske (štokavske) i srbske t. j. od literature Srbalja katoličke (Ilira) i grčko-iztočne crkve. Ovomu dieljenju mogao se je učeni Čeho-slovjen tim manje oteti, čim se je u ono doba pisalo u gradjanskoj Hrvatskoj izključivo kajkavski, a to narječje zvalo se hrvatski jezik, dočim djeli V. Karadžića. Milutinovića itd, slavio se je srbski jezik i srbsko ime. — Nadalje „slovo o českom pravopisu“; paberci na polju staročeske književnosti; o najstarijih rukopisih českoga saltiera; o rukopisih sadržavajućih život Isusa Krsta u staročeskom jeziku; glas o potrebi jedinstva u književnom jeziku, namienjen Slovakom, koji su počeli uvadjati svoje narječje u knjigu; napokon bibliografički pregled zbiraka narodnih pjesama slovjenskih (1818). Ovdje figurira Kačićeva pjesmarica u srbskoj sbirci, a Mikloušićeva (u Rkpisu) u hrvatskoj. Poslije toga sliede razpravo filologičke (414—651: priegled narodnih imena u jeziku slov. razprava veoma važna za narodopis i historiju. O tvorbi rieč podvostručenjem korena. O pretvaranju grlenih suglasica. Tumačenje nekih gramat. oblika. Filologičko tumačenja brojnika).

Iz ovoga izvadka svatko će uvidjeti: kako važne su razprave namienjene III knjizi Šafařikovih djela. One su istinabog tiskane; nu tko da jih traži po časopisih? Osim toga one su veoma znamenite ne samo za poviest novije književnosti slovjenske, koje kolovodjom bijaše Šafařik, nego i za ocjenu razgranjenoga i svestranoga djelovanja Šafařikova. Koliko nezanima sada nas, koji smo nadošli u drugu phasu slovjenskoga pokreta, u tih razpravah čitati:[1] kolikom učenosti, kolikom rodoljubnom žestinom bilo se je Šafařiku proti inostranstvu boriti god. 1814, da dokaže, da je slovjenski narod u Evropi tako star, kako i narodi keltičkoga, romanskoga i germanskoga plemena? Pa sada o tom više nitko nedvoji. Koliko nas sada neveseli, kada vidimo, da se sada od naših gimnazijalaca zahtieva ono znanje u historiji hrvatske književnosti, koje si je Šafařik velikom mukom stekao? Nitko doisto nebi se više od Šafařika radovao, da mu bje sudjeno vidjeti: kako se razgranilo ono stablo, koje on svojim umom njegovaše, svojim znojem zalievaše.

Dr. Fr. Rački.

O životopisu Aleksandra Velikoga.

Prije više mjeseci čitasmo u „Glasonoši“ kratku književnu viest o nekom starohrvatskom rukopisu, koji se čuva u Lobkovicovoj obiteljskoj knjižnici u Českoj, te sadržaje životopis Aleksandra Velikoga. Kao što je već više puti mnogo stvari u svietu trebalo, da tako reknem, po dva puta odkriti i pronaći, tako se dogodi i ovomu, za historiju našega jezika preznamenitomu spomeniku, s kojim se je već negda, prije mnogo godina, zabavljao pokojni Hanka, te u muzeju kraljestva Českoga ima od njega i jedan priepis iste starine. Po drugi put prijavio je zanj nam u Zagreb naš nadobudni g. Tade Smičiklas; njegovom dobrotom i posredovanjem dobio sam ja nekoliko odlomaka, po kojih se dade važnost ovoga spomenika dostojno ocieniti. Sva je nada, da će ovaj spomenik doskora čitav štampom izaći; barem je po mojem uvjerenju sasvim vriedan te časti.

Historički smisao naše Aleksandride jest po prilici taj: Došavši Slovjeni na jug i naselivši one zemlje, kuda se je nekoć protezala silna vlast Aleksandra Velikoga i cesara Konstantina, prigrliše imena ovih junaka u narodno spominjanje. Neima sumnje, da se u prvo doba o njih mnogo i pjevalo po našem narodu, ali užasna turska katastrofa potamni, do slabih preostavših tragova, i uspomenu i pjesme predjašnjih vremena. Da nije uviek tako bilo, dokazuju s jedne strane stari srbski ljetopisi, gdje se kuća Nemanjina po rodu i krvi izvodi od cesara Konstantina, s druge mnogobrojni u našoj starijoj književnosti sačuvani životopisi Aleksandra Velikoga. — Jedan dakle ovakov životopis ima u pomenutoj Raudničkoj knjizi, koja je pisana bosanskom cirilicom, u starom čakavskom narječju; što je dokaz, da se domovina ovoga teksta ima negdje u Dalmaciji ili zapadnoj Bosni tražiti. Poznato je zatim, da se drugi tomu slični rukopis valjda iste domovine čuva u knjižnici gosp. dra. Lj. Gaja, od kojega je jedan odlomak štampan u čitanci ilirskoj za gornje gimnazije, dielu prvom. U bivšoj Mihanovićevoj zbirci staroslov. rukopisa ima jedan staroslovjenski životopis Aleksandra Velikoga recenzije srbske iz XVI. vieka, od kojega su dva znamenita odlomka štampana u mojoj čitanci, dielu drugom. Šafařik pripovieda (Gesch. der südslav. Lit. III. 236), da imadu dva rukopisa sa životopisom A. V., po svoj prilici srodna onomu Mihanovićevu, u manastiru Remeti i metropolitanskoj biblioteci u Karlovcih. Bit će jamačno više sličnih rukopisa i bugarske recenzije, kao što ima i ruska Aleksandrida, da nespominjem bogato razvijenu češku. Godine 1844 izadje u srbskom Biogradu novobugarski prievod Aleksandrova života, s jezika grčkoga, od ‚Hriste P. Vasilijeva Protopopovića ot Karlovo‘ pod naslovom: ‚Istorija na velikij Aleksandra Makedonca, kojato opisuva njegovoto roždenie, život, junačestvo i smrt‘.

Ja ću ovdje samo na ugled priobćiti nekoliko odlomaka, gdje se poredjuje tekst raudnički s Mihanovićevim s jedne, a s Gajevim s druge strane.

Tekst Mihanovićev.

та же алеѯандрь вь голию вьшьдь и дроузехь голии вьзьмь сь собою .л.. отока онога доиде. людие же отока того срѣтоше его, поклонише се емоу, рекоше· что кь намь пришьль еси, о алеѯандре цароу, и что вьзети хощеши оть нась; нази бо мїи вьсегда есмо. якоже ии тыи зриши иыия быти, вощиемь отока сего питаемь се мїи. алеѯандрь же кь инмь рече· вьзети оть вась ничесоже не требоую, за чюдо вась пришьль есмь видети. и вьзвестите оубо мнѣ, како имени моего не знающе, и сие мнѣ рекосте, и како грьчьскимь глаголюще езикомь здѣ вь чоуждеи обрѣтосте се земли и стране?

и вь ть дьнь придоше кь алеѯандроу моужие оть града, егоже сьздаль беше алеѯандрию, и кь алеѯандроу рекоше· градь, егоже еси сьздаль алеѯандрию, не можемь жити вь немь никако. алеѯандре рече· защо; они же рекоше емоу· змие великие оть реки нильские ис-

Tekst Raudnički.

и тако александар у галию влизе, и са собом взе у голию тридесет люди. до отока доиде. люди отока тога поклонише се нему и рекоше· ча к нам александре дошал еси, и ча од нас взети хоћеш? ере ми нази есмо, како нас ти видиш. воћем отока овога хранимо се. александар рече им· нећу од вас взети ништор, за чудо доидох вас видити· да кажите ми, како имена мога не знаюћи, и ово мани рекосте, и паки гарчким езиком говорећи, овди в туеи земли наидосте се?

по том придоше мужи од града александрие, кога зида александар и рекоше· господине цару, град ки зида александрию, место добро и липо е, да не моремо живити к нем. александар ним рече· зач? они му рише· ере гад зале змие ис-

Digitized by Google

ходють, людние оухапающе. единомь оумирають. алеѯандрь же кь нимь рече· идете вь іерусолимь и кости пророка іеурѣискога еремию и принесите вьзьмьше, и на крьсть града сихь оуѯигете оу ѯьдь· того бо молитвами кдь исцелеесть ѯмиии.

Tekst Gajev.

(Moram ga latinicom štampati, kako je u čitanci; jer se po onom lat. priepisu neusudjujem zaključivati, što i kako je u Gajevu izvorniku.)

Am'vis k Aleksandru došad, sve kazaše, što mu bieše Darie poručio.

bržai sinu Aleksandre, sam sebe poklisara učini i Darija cara shodi, i indjiisku vidi ku na te vodi . .

ako smèrt meni zgodi se, sva zemaljna carstva sebi razdělite maćedonski sat(?) sabluditi(?) (očevidna pogrješka).

Ako promisalju božjemu drago bude mene ubiti. svi me ubraniti ne možete; ako li njemu drago bude sablusti me, sve me persičke ruke ubiti nemogu.

ходе иѯ рике инаске, и люди умирaю. ке уѣндаю. александар рече· поите к ерусолим и кости пророка евренского еремие вѯамите и на криж града в ѯид вѯиѣите. милостива (?) негова исцилие ѣд од ѯмии.

Tekst Raudnički.

амнвиѯ на александру дошад, все та му бише рекал дарии, скаѯа му.

баржан, сину александре, и сам себе посла учиии и дариѣ цара сходи, индинску конску велику вии, ку на те дарии веде.

ако смарт ѯгоди се мани тамо, вса ѯемаляска царства себи раѯдиланте, мацедониниски пук добро схраните.

ако вишнега промислу годи буде, мене убити, вси ви обранити ме не морете; ако ли нему годи буде схранити ме, все персидске руке не могу ме убити.

Već iz ovoga kratkoga uzporedjivanja možete razabrati veliku znamenitost raudničkoga teksta; osim toga vidi se, da je u cielom jedan te isti tekst u sva tri rukopisa, nu čas s interpelacijami ovdje čas sa skraćenjem ondje.

V. Jagić.

I. Razprave.

O nosnih samoglasih

u bugarštini u obće, i napose u novoj.

(Svršetak.*)

Sedmogradskom bugarštinom zovem onaj jezik, kojim su još početkom ovoga stoljeća govorili Bugari, sjedeći u Sedmogradskoj, imenito u velikom i malom Čergedu. Od njihovih pismenih spomenika poznata su nam dan današnji samo dva: jedan je odlomak molitve gospodnje ili Otčenaša, koji je najposlije izdao S. Vater; drugi je kratak katekizam, nekoliko pjesni i molitava, i početak bugarsko-njemačkoga rječnika. Obadva pisana su veoma neizpravno, osobito pak prvi na toliko, da ga izdavatelj onoga drugoga, Fr. Miklošić[28]) nije ni vriednim smatrao nova prietiska. Onaj drugi pisan je u bitnosti pravopisom madjarskim, ali od čovjeka nevješta slovjenštini. Zato premda je dosta obširan, ipak će jedva ikada biti moguće, da se iz njega samoga za izvjestno ustanovi, kakov je upravo bio taj od nedavna usahli ogranak posvećene slovjenštine, kojom su pisana oba ona spomenika. U na-

*) ‚Književnik‘ je već više puti izrekao svoje uvjerenje, da će slovjenska uzajamnost dotle ostati kukavna, dok se barem slovjenska inteligencija neokani tražiti i upotrebljavati tudje jezike za medjusobno posredujući organ svoga duševnoga života. Niti g. pisac ove razprave, čuveni profesor slovjenskih jezika na sveučilištu pražkom, nije se bojao, da se će umanjiti važnost ili uspjeh njegova nauka, koji ovdje na obširno razlaže o starobugarskom i novobugarskom rinezmu, ako ga uvrsti u naš hrvatski, znanostim namienjeni časopis. Ako je tim načinom s jedne strane javno priznano, da je ovaj list vriedan premac svojih slovjenskih drugova, to je s druge strane ova razprava upravo za nas tim važnija, što njezin predmet zasieca u jedno jugoslovjensko narječje, a pisana je onako, kako dan današnji treba da se piše o jezikoslovju. Ugodno nam je, što možemo čitateljem javiti, da su nam još i drugi nekoji slovjenski znanstvenici obećali, da će pisati u naš časopis. Op. uredn.

[28]) Denkschriften der philosophisch-historischen Classe der k. Akademie der Wissenschaften in Wien 1856 B. VII. S. 105—147. Izdanja odlomka Otčenaša, koji je gori napomenut, zabilježena su ovdje na str. 106 u opazci 2. Tri priloga k toj razpravi pod naslovom „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“, priobćio je Miklošić u „Slavische bibliothek“, Wien 1858 II. 140 i 141.

Digitized by Google

šem ipak slučaju pruža taj drugi dosta pouzdana svjedočanstva, označujući nosne samoglase većim dielom ili pak redovito onako, kako je nam upravo od potrebe za podporu našega mnienja o njihovu nekadanjem izgovoru t. j. slovkami *an* i *en*. To se može već iz Miklošićeve razprave o tom predmetu[29]) toli očito razabrati, da bismo se mogli i njom samom zadovoljiti, da nije nama većma do potankosti, nego li njemu, koji je poglavito samo to u pameti držao, da drugi od ovieh spomenika pristupnim učini učenomu svietu. Osim toga valja nam nekoje iznimke od pomenutoga pravila napose protumačiti, da se barem na toliko predusretne, da se nebi zlo upotrebile proti našoj nauci o zvuku pismena ѫ i ѧ kod starih Bugara, na koliko to dopuštaju onakove sile, kakovimi ja vladam; u ostalom spomenik, o kojem je upravo rieč, jest malo ne onako nesmisleno pisan kao i poznati ostanci polabske slovjenštine Težkoće, koje tim nastaju, toli su znamenite, da sam držao za potrebno, da navedem rieči iz spomenika u prvobitnom pravopisu. Komu je više do opredieljenja njihova pravoga zvuka, nego li ovaj čas meni, neka bude tako dobar te se posluži onom pomoćju, koju mu mogu u tu svrhu pružiti starobugarski tvorovi rieči, koji su njim pridodani: nekoji od ovih štampani su razširenim pismom latinskim, da se tim naznači, da se sumnja, jeda li su kao takovi zbilja u porabi bili kod starih Bugara.

Napokon ću još i to napomenuti, da u tom spomeniku ima više primjera nosnih samoglasa, nego li ih je ovdje navedeno. Koji su najme sasvim tamni, premda je takovih malo, mimoišao sam ih mukom; gdje su pako po dva ili više takovih, koji se po osnovu i pravopisu u obće nerazlikuju a niti su inače baš osobita spomena vriedni, zadovoljio sam se navadno jednim.

Po gori napomenutom pravilu ravna se sedmogradska bugarština samo u sriedi rieči, označujuć ovdje

1. ѫ najčešće slovkom *an*, riedko inače i to tako, da se mjesto *an* samo dvakrat nahodi *on*; a *ean*, *am* i *om* samo po jedanput.

an naći ćeš u njoj češće u dometaka (suffixa) nego li u osnova. Od ovieh se opet najurednije nahodi b a n d m. бѫд, n. p. u b a n d-i, b a n d-e m e, d o-b a n d-a (lucrum), d o b a n d-e m e i što je tomu podobno; redje ini osnovi, kano ti: m a n k a мѫка, m a n s мѫжь, p r a n d t i p r a n t прѫтъ; r a n d a, ako li pravo ima Miklošić, što je tu rieč uzporedio s орѫдие, koja u ruskom jeziku kao орудіе znači takodjer дѣло (res); r a n t z e рѫцѣ, β a n d e n i e сѫждение i z a n d i сѫдить. Izmedju dometaka najčešće se pojavlja *an* u *ant* i *anšte*, t. j. u 3. osobi mn. sad. vrem. pokazn. načina i u gerundiju istoga vremena te broja, i to u bitnosti primjereno nauci Miklošićevoj o samogl. vezu u novoj bugarštini,[30]) najme tako, da u pomenutih tvorovih *an* nezastupa samo stbg. ѫ, nego i ѩ, i ѹѫ, n. pr.: bicsuluvant iz madj. becsül-ni (aestimare), bogativant b o g a t y v a j ą t ь, dumant доумаѭть, glasivant g l a s y v a j ą t ь, idant идѫть, idanste идѫште, imant имѫть (habent), jemant имаѭть (capiunt),

[29]) Denkschriften str. 141 i 142.
[30]) Vergleich. Gramm. III. § 383.

Digitized by Google

jeβant сѫть, mogant могѫть, natiβkant натиштѫть, ograhuvant огрѣкаѭть (?), ottpocsivant отъпоүчиваѭть, panant p a n ą t ь (m. padnątь), paβant пасѫть ili паꙁать, pocsitant поүчитаѭть, pomagant помагаѭть, preβtrasivant прѣстрашиваѭть, βlusant слоүшаѭть, βepnant съпьнѫть, βnant ꙁнаѭть, trebuvant трѣбоүѭть, umraβivant (offendunt) u m r a z y v a j ą t ь, vearvant вѣроүѭть, zabudivat v ъ z b u d y v a j ą t ь.[31]) I tim su sedmogradski Bugari naličili na ostale, što su s t a dociela, a od glagola prvoga reda, kojih korien dočima nosnim suglasom *n* i *m*, barem nekoje sprezali po II. redu; nego to nije ni u ostalih Slovjena ništa neobična.[32]) Tomu su dokazom samostavna imena: stanantie i βacsenantie, podobna českim: stanutí i začnutí. Njihov je osnov skriven u pričešću trpnom prošl. vrem.: stanant s t a n ą t ъ i začenant z a č ь n ą t ь, koji su oblici nalični na zbilja nahodeći se: raβtegnant (crucifixus) растягнѫтъ.

on čita se u p o r o n c s e n i e порѫчениѥ i poroncsva p o r ą č u v a j e t ь; *ean* i *an* u peant пѫть i pantista пѫтишта, *am* i *an* u βkampa i szcanpa скѫпъ, konačno *om* u trombenie трѫблениѥ.

2. ѧ označuje se slovkom *en* u: csenzto чѧсто, darsent дръжѧть, deβenta десѧтоѥ, deventa девѧтоѥ, deten-to дѣтѧ, fallent хвалѧть, gienti ѩти, glendame глѧдаѥмъ, habent хабѧть, maβentz мѣсѧць, menβo мѧсо, naporent (simul) на порѧдъ, rendeluval takodjer od рѧдъ, ali posredovanjem madjarskoga rend-elni (ordinare), obrenstem обрѧштемъ. patent пѧтать, pent пѧть, raβvenβano раꙁвѧꙁано, dva na deβent два на десѧть, schеβnadeβenti шестыи на десѧте, βtorent сътворѧть, strasent страшѧть, szvent свѧтъ, βalezent слѣꙁѧть, βent (sitis) ž ę d ь prema obstojećemu жѧдьнъ, tengli (vergit) t ę g l i t ь, tensent тѧжѧть, vadent (dicunt) вадѧть, videnste видѧште. Sa *in* m. *en* i starobugarskoga ѩ pisana je rieč: inβik ѩꙁыкъ. Napokon u odlomku Otčenaša čita se osim *in* i *im* m. ѧ: posimte посвѧти i sinte свѧтоѥ. Može se ipak pravom posumnjati, jeda li su ove rieči izpravno pisane; zato nije ni zgodno duže se s njimi baviti.

Drugi spomenik sedmogradske bugarštine obsiže naprotiv jošte dva reda rieči s *an* i *en*, koje su osobita uvaženja dostojne, i to:

a) takove, koje nam nikako nedadu sumnjati o tom, da se vara Miklošić,[33]) kada misli, da u pomenutom spomeniku „die vocale ѧ und ѫ noch nicht mit einander verwechselt werden". To se je u njem zbilja dogodilo, kao što je već i oštroumni, ali u tom slučaju proti Miklošiću preko mjere krupni P. Biljarskij[34]) smotrio i dokazao. Imenito *en* m. *an* iliti ѧ m. ѫ dolazi dva-

31) Ovaj kao i tri ostala glagola tvorio sam iz osnova IV. reda: b o g a t i, g l a s i, m r a z i i b u d i prema цѣлꙑваѭть; a p o r ą č u v a j e t ь iz p o r ą č i prema польꙁоүваѭ, što je naveo Miklošić l. l. § 217, 241 i 411.

32) Miklošić l. l. § 393, 398, 762, 764 etc.

33) Slavische bibliothek II. 142.

34) Судьбы церковнаго языка I. О средне-болгарскомъ вокализмѣ по патріаршему списку лѣтописи Манассія. Изд. 2. Санктпетербургъ 1858. str. 142. Schleicher zaključuje svoju kratku priesudu o tom znamenitom djelu takodjer prigovorom, našemu podobnim, veleći: allein auch in der festen überzeugung von der richtigkeit der eigenen ansicht vermögen wir keine rechtfertigung

Digitized by Google

krat: u bihent m. bijeut бимть i csuien m. čujent уоуєть; a nasuprot *an* m. *en* stanovito tri puta i to: u hant m. htant хотать i хътать, kolanda колада i vidant видать. Buiunt m. боить spadalo bi samo onda simo, kada bi se smjelo za pravo uzeti, da je pogrješno pisano budi m. bujant, bujont, budi m. bojant, bojont. Nu to je ipak veoma nalično na istinu, čim naš spomenik i po Miklošiću[35]) veoma često ima *u* m. *o*. Kako se je rado u sedmogradskih Bugara zamjenjivao ę s ą i naopako, o tom svjedoče dovoljno i niže stojeće iznimke.

Da se toga zamjenjivanja nisu očuvalı niti ostali Bugari već prije pamtivieka, o tom nedadu nam sumnjati već najstariji od dosada poznatih spomenika posvećene slovjenštine toli cirilskoga koli glagolskoga pisma, upotrebljujući ne jedanput ę m. ą i naopako. O Clozovu glagoliti n. p. dokaza to već dovoljno Biljarskij,[36]) o Bolonjskom psaltiru tvrdi isto Kopitar[37]) a Vostokov[38]) mu potvrdjuje, stavljajuć dobu ovoga spomenika u XII. stoljeće. Što je iz psaltira Evgenijevskoga i iz Grigorovičeva paramejnika priobćeno u Buslajevoj[39]) krestomatiji, ukazuje takodjer dosti primjera, potvrdjujućih isto zamjenjivanje. Napokon gledeć na evangjelistar Assemanov prevario se je Kopitar; jer se već i u tom spomeniku pojavlja nekoliko takovih primjera, u kojih su zaisto „pomiešana oba nazala medju sobom". [40]).

b) Sedmogradska bugarština jošter je na toliko voljela nosne samoglase barem u sriedi rieči, da ih nekoliko krat uporavlja i m. *a* i *e*, kao n. pr. u glandni m. гладьнън, u βnantie i po-βnantie, što je podobno dvjema sprieda pod br. 1. pomenutima: stanantie i začenantie, te zato proizašlo iz part. perf. pass. znant m. znat i stbg. ʒнанъ; u nebentzki, i to stalno, m. небескъи ili небесьскъи, kao što Miklošić[41]) uči da se ima ova rieč pisati; napokon u pocsentz m. поуьсть.

---

des etwas herben tones zu finden, den der verfasser hie und da gegen den mann anschlägt, dem die slawische sprachwissenschaft bereits so bedeutendes verdankt (Beiträge zur vergl. Sprachf. II. 121).

35) Denkschriften VII. 141.

36) Судьбы церкв. языка. I. 139 i 140. Zato se vara Miklošić, učeć protivno tomu (Vergl. gr. I., 63). Nu da on i pravo ima, nebi tim samim nikako dokazao ono, do čega mu stoji u trećem prilogu k izdanju drugoga spomenika sedmogradske bugarštine (Slav. bibliothek II. 140 i 141), najme da bi se narod, koji je ovim jezikom govorio, pred XIII. stolj. preselio bio u Sedmogradsku, jer se nosni samoglasi, kako ću niže razložiti, još i sada čuju u novoj bugarštini.

37) Hesychii glossographi discipulus et epiglossistes russus. Vindob. 1840 p. 42.

38) Грамм. церковно-слов. языка. Str. 11.

39) Историческая христоматія церковно-славянскаго и древно-русскаго языковъ. Москва 1861. Stupac 30—33 i 63—66.

40) Assemanov ili vatikanski evangelistar. Iznesè ga na svjetlo dr. Fr. Rački. U Zagrebu 1865. str. XXII. Ovih je primjera veoma malo. Zato niti nijesu sami za sebe prema tomu, da bi prevratili dokaz, koji je ondje V. Jagić, jezikoslovni ocjenitelj ovoga dragocjenoga spomenika, o njegovoj dobi izvodio upravo iz onoga pravila, od kojega su to samo iznimke.

41) Die Bildung der Nomina im Altslovenischen. Besonders abgedruckt aus dem IX.

Digitized by Google

Medjutim niti ovom osobinom nerazlikuje se naša bugarština baš bitno od stare ili od poljštine, čim i u njih ima više oviem pomenutim sličnih pojava, kao: **стѫпити** prema **стопа**, **сѫбота** prema **собота**, **надити** prema **поудити**, między prema starijemu miedzy i starobg. **междоу**; częstovać proti nekošnjemu czestovać, što je izašlo od cześć m. stbg. **чьсть**, a to je osobito uvaženja dostojno gledeć na pocsentz m. počęst; mięszać uz mieszać stbg. **мѣшати** i drugi primjeri napomenuti kod Miklošića[42]) i Schleichera.[43])

Nu sedmogradska bugarština nije prosta niti od upravo naopakih slučajeva, najme što nosne samoglase zanemaruje, upotrebljujuć ne samo na koncu da li i u sriedi čiste samoglase mjesto nosnih, i to opet diljem tako, kako nam treba da potvrdimo svoj nauk o zvuku pismena **ѫ** i **ѧ** kod starih Bugara, t. j. pravilno *a* m. **ѫ** i *e* m. **ѧ** ili naopako, prema onomu, što je gori pod a) razloženo; nasuprot *u* m. **ѫ** samo do tri puta, *i*, *o* i *oi* m. **ѧ** samo po jedanput.

Ovo se nehajanje redje pojavlja sredinom nego li koncem rieči, i to kao što je već Miklošić dobro upoznao, najčešće pred skupovi suglasa i pred *l*, imenito: *a* m. ą dolazi u kasta m. **кѫшта** i novobg. **kъšta**, stanal m. s t a n ą l ъ, zaginal m. z a g y n ą l ъ, prepodnale m. p r ě p a d n ą l ě; *e* m. ę u csetbina m. č ę s t ь b i n a, potegni m. **потягни**, raßtegnant m. **растягнѧть**, jele m. **иля**; naopako t. j. *a* m. ę, a *e* m. ą u zal m. **въждалъ**, i ßaginele m. z a g y n ą l i; *e* m. ę, i *a* i *u*[44]) m. ą u raßtegnal m. r a s t ę g n ą l ъ i u rastegnuha (crucifixerunt), što se i bez *h* piše, m. r a s t ę g n ą c h ą prema onomu, što će se niže reći o *ha* m. starobugar. šę; napokon *oi* m. ę samo u kloitva m. **клатва**.

Na kraju rieči nije se u sedmogradskoj bugarštini nikada odzivao nosni elemenat samoglasa ą i ę, čim neima u njenih spomenicih niti jedne rieči, koja bi vjerodostojno posvjedočiti mogla neistinitost ove izrjeke. Gori pod a) pomenuti oblik c s u i e n nesmjera baš nikako k tomu cilju, pošto neima uzroka protiviti se, da je samo grieškom m. č u j e n t, kako ga je već prije mene uzeo ne samo Miklošić nego i Biljarskij. Važnija je za taj slučaj rieč d e t e, stbg. **дѣтѧ**, nu ona se neprotivi, pače potvrdjuje našu domisao i to tiem, što se s nosnim elementom samo pred članom (artikulom) zbilja pojavlja, dolazeći kao d e t e n-t o barem jedan put; nasuprot bez toga pisano je dvakrat *e* a po jedanput *i* i *o* m. ę.

Najbliži razlog tomu leži u tom, što ovdje spada ę zbilja na konac

---

Bande der Denkschriften der phil.-hist. Classe der k. Akad. der Wissensch. in Wien 1858. S. 84. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. 1862—1865 s. v.

42) Vergl. Gramm. I. 60—63, 454 i 455.

43) Die formenlehre der kirchenslaw. sprache. Bonn 1852 s. 43.

44) Toga nije Miklošić niti smotrio, premda je istina, da se nahodi i u r e k u, što je po njegovu mnienju m. **рекѫть** (Denkschr. VII. 132). Ja nemogu uz to pristati, neznajuć, zašto se nebi smjela ova rieč uzporediti s r e k ą (dixerunt) kao 3. osobom mn. onoga aorista, koji Miklošić jakim naziva (Vergl. Gramm. III. § 105, 129, 140 i 154.)

Digitized by Google

rieči, ondje pak u sredinu, jer novobug. ‚člên‘ kao i drugi zapostavljani artikuli srastu s osnovi u jednu rieč onako i zato, kako i zašto dometci padežni, kojih gubitak jezici analatički upravo nadomješćuju artikulom i partikulami.[45]) Dalji razlog toga pojava nalazim u nenavisti, koju svako slovjensko narječje više ili manje goji proti suglasom na koncu rieči. Stara se bugarština i tu ižtiče nada sve svoje sestre i kćeri, nepodnoseć na kraju rieči nikakova suglasnoga elementa do li onaj, koji leži virtualiter, potentiâ, u nosnih glasovih ą i ę. Nu da se je i taj u nje mnogo slabije čuo na kraju nego li u sredini rieči, o tom nemože biti nikakove sumnje, čim nekoje okolnosti i na to slute, da ga na kraju rieči nije ni čuti bilo. Najvažnija sastoji se u tom, što i najpravilniji od do sada poznatih spomenika starobugarskih imadu nejedanput na kraju rieči čiste samoglase mjesto nosnih, n. p. supraslski: **владъıко, драхло и соухо** m. **владъıкѫ, драхлѫ и соухѫ**; glagol. cloz.: **тажю, хотѣ** m. **тажѭ, хотѧ**;[46]) evang. Assem. **ⰱⰰⰴⰰⰲⰰⱎⰵ** m. **ⰱⰰⰴⰰⰲⰰⱎⰵ**, **ⰷⰵ** m. **ⰷⰵ**, **ⰵⰿⰱⱆⰹⰰ** m. **ⰵⰿⰱⱆⰹⰵ**[47]) i t. d. U ostalom bilo tomu kako mu drago, toliko ipak sliedi odatle sasvim naravski, da bismo više uzroka imali čuditi se, kad bi sedmogradska bugarština sačuvala bila na kraju rieči nosni elemenat samogl. ą i ę. nego li tomu, što ih je sasvim zavrgla. Po mojem, već g. 1857 očitovanom mnienju s obzirom na českoslovenštinu,[48]) učini to i ona poglavito s toga, da barem ponešto nadoknadi zator rieči dočimajućih samoglasom, koji ju tečajem vremena snadje na koncu rieči usljed propasti ne samo slabih samoglasa **ъ** i **ь**, nego još i nekojih drugih.

Izmedju sviju samoglasa najvećma su voljeli sedmogradski Bugari čisti *a* u zamjenu konačnih nazala, pomanje *e*, a najmanje *u*, jer se to u drugom od ovih spomenika samo jedan put pojavlja, i to u r e k u m. r e k ą prema onomu, što se o tom reklo u opazci 44. Da bi se pak u njih u tom slučaju zbilja govorilo bilo i *o* i *i* m. ę, o tom smijemo punim pravom sumnjati, jer neznamo, zašto da se nedomišljamo s Miklošićem o riečih: deto i deti, da su samo dva krat pogrješno napisane m. dete. Za *a* pak i *e* valja u tom slučaju stvar u kratko ovako uzeti.

Pisme *a* pojavlja se češće nego li *e* na koncu rieči u zamjenu nosnih samoglasa i to, kako se meni čini, usljed dviju vlastitosti sedmogradske bugarštine. Prva od njih sastoji se u tom, što se u sedmogradskih Bugara 3. osoba mn. onoga aorista, koji Miklošić slabim naziva, onako svršivala kao u imperfektu, t. j. na *ha* m. stbg. *šę*. Tim su oni ne samo današnjim Bu-

---

45) Nekoliko dokaza za ovu posljednju izrjeku, i to upravo takovih, koji su naročito i iz sedmogradske bugarštine uvaženi, naći će, komu je do toga, u mojoj razpravi „o ablativě ve slovančině a litvančině“, koja je izašla u Časop. mus. kral. česk. g. 1857 i 1858, imenito u njezinoj prvoj česti, iliti na str. 235—241, gdje u obće razlažem o padežnih dometcih.

46) Miklošić: Vergl. Gramm. I. 60—62.

47) Iz razprave Jagićeve u izdanju spomenutom pod opazkom 40. str. XXI.

48) Srovnávací mluvnice jazyka česk. a slovenského str. 144. Obširnije razvit će se to u mojoj razpravi „de mutatione contiguarum consonantium in linguis slavicis“, koja ima doskora izaći u Aktah kr. čes. uč. družtva.

Digitized by Google

garom naličili nego medju ostalim i starim Čehom, pošto se niti u ovieh pomenuti tvor nesvršuje slovkom *še* već njezinom zamjenicom *hъ* i *chu*. Medjutim tomu primjereni oblik t. j. na *chą* bijaše već i kod starih Bugara u običaju, nu samo kao iznimka, kano: въꙁмогохѫ, мѫхѫ, въстѫжихѫ i tako dalje kod Miklošića.[49]) Čim su ovi oblici za ustanovljenje prave vriednosti sedmogradskih mnogo prilićniji, nego li pravilni iliti svršujući na *šę*, neće biti nezgodno, da se za raztumačenje sedmogradskih upotrebe ovi, ne pak oni, kao: daha дахѫ, prodadoha продадохѫ, dodoha дондохѫ, ßagreboha ꙁагребохѫ, doneßoha донесохѫ, rekoha рекохѫ, oblakoha облѣкохѫ ili облъкохѫ, rastegnuha r a s t ę g n ą h ą, napuiha напоихѫ, paziha пазихѫ, umraziha (offenderunt) u m r a z i c h ą, ßdrobiha съдробихѫ, zdarbaha (contriverunt?) s ъ d r ъ b a c h ą, ßakoleha m. zaklaha ꙁаклахѫ, ßmaha (irriserunt) смияхѫ сѧ, tkinuvaha (excruciarunt) od t k i n m. madj. k í n (cruciatus). Težko je ustanoviti, jeda li se b i a h a ravna po prvom ili po drugom strbug. imperfektu, najme po бѣахѫ ili бѣшѧ. O bieha pako ima po svoj prilici Miklošić pravo, uzporedjujuć taj oblik s biha iliti бишѧ, koji je mjestimice glasio takodjer бихѫ. Drugo veoma naliči na istinu, da su sedmogradski Bugari jednako s Poljaci u jednoslovčanih riečih rado upotrebljavali važnije nosne samoglase t. j. ą m. ę,[50]) pošto se u drugom od njihovih pismenih spomenika enklitički oblici starobg. мѧ, тѧ i сѧ većim dielom pojavljaju s *a* t. j. kao: ma, ta, sa. To potvrdjuje donekle i za m. въꙁѧ i već gori raztumačeni zal m. въꙁѧлъ. Samoglasom pak *a* m. ą svršuju infinitivi: ißbeagna, stana i zagina m. иꙁбѣгнѫти, s t a n ą-t i i ꙁагынѫти, novobg. izběgnъ, stanъ i zaginъ; zatim ßa, inače jesant m. сѫть i sta m. хотѧштѫ ili хъштѫ, novbg. sъ i štъ. Konačno izilaze na *e* m. ę osim d e t e, o kojem je već napose govor bio, još sliedeće rieči: *ie* (eas) m. ѩ, m. ѭ (eam) možebiti samo grieškom, j u m e a to i u odlomku Otčenaša m. имѧ, i vreme m. врѣмѧ.

Prije nego li se od ove zanimive mrtvice obratimo k njenoj živoj sestri, današnjoj bugarštini, neće biti, scienim, suvišno, da se barem za kratko obustavimo kod pitanja, kako li su upravo glasili nosni samoglasi u sedmogr. bugarštini? da li najme upravo onako, kako u današnjoj poljštini ą i ę iliti francuz. *on* i *in* u bon i fin ili pak inače? Samo se sobom razumije, da odgovor na ovo pitanje i slična mu nebi ni onda lahak bio, da dotični spomenici i nebudu bili tako nespretno pisani, kao što su žalibog oba do danas poznata. Pokušat ću ipak i to, da barem potonjim izpitateljem put prokrčim,

---

49) Vergl. Gramm. III. 117. Komu stoji do daljih svjedočanstva, naći će ih o današnjoj bugarštini onamo u § 380 pod br. 2., o staroj češtini u §. 748 ili u Šafařikovih počatkah staročeske mluvnice str. 105.

50) Mikl. vergl. Gramm. I. 455 i 456. Tomu pojavu naliči u nas produženje samoglasa za volju jednoslovčanosti, kao što to već Miklošić na str. 431 i 432 nagadja, a nešto odredjenije ja naznačujem ne samo u Zvukoslovju jezika staro- i novočeskoga i slovenskoga (u Pragi 1854 str. 79 i 80) nego i u Sravnav. mluvnici g. 1857 str. 130 i 131 i u Mluvnici jazyka slovenskeho, ljetos dovršenoj str. 33 i 34.

Digitized by Google

svrativ pomnjivije njihovu pozornost, nego li je to do toga časa mimogredce bivalo, na poljštinu, pošto je ona osobito prikladna za razjašnjenje nosnih samoglasa kod mrtvih jezika slovjenskih, jer se u tom iznad svih živih sestara znamenito odlikuje.

Već sam gori izriekom rekao, da sedmogradska bugarština veoma nalići na poljštinu u porabi nosnih samoglasa i u zamjeni ą m. ę za volju jednoslovčanosti. Osim toga mieša ova radje, nego li ona, ą s ę i izvan jednoslovčanosti, dà u obće i nehaje za nosni elemenat ovih samoglasa na koncu rieči i u sredini pred *l*, *m*, i *n*, upotrebljujuć ovdje i ondje pravilno *o* m. ą i *e* m. ę. Prva od pomenutih vlastitosti netreba nikakova tumačenja. Nego o drugoj valja mi pripomenuti, da se taj moj upravo izrečeni nauk o njoj razlikuje ne samo od Smithova nego i od Miklošićeva, i to većma od onoga neg li od ovoga; zato mi valja i dokazati, da prema mojemu nauku nestoji niti onaj niti ovaj. Smith[51]) je najme *m* i *n* sasvim prešutio te neniječe cjelovito nosnoga izgovora samoglasa ą i ę na koncu rieči i pred ł, govoreći izrično, da i ovdje i ondje „der Nasal so schwach gehört wird, dass manchmal fast nur ein einfaches *o* oder *e* übrig bleibt“. Jedan je razlog tomu doista i u tom, što Smith samo na knjiž. poljštinu gleda. O toj pak nesumnja ni on ni ikoji drugi njezin temeljitiji poznavalac, da se malo ne onoliko puti iznevjeruje svojoj prirodjenoj naravi, kao što sam to već ponešto za ruski jezik dokazao.[52]) Zato odatle, što naobraženi Poljaci zbilja nastoje nosne samoglase i u oba pomenuta slučaja onako izgovarati kao drugdje, nesliedi jošter, da se to nebi protivilo prirodjenomu ustroju njihova govorila. Miklošić[53]) nasuprot, obaziruć se ponešto i na prostonarodnu poljštinu, pripominje već i *m* kao takov suglas, pred kojim se kao i pred ł na koncu rieči navadno (gemeiniglich) čuje *o* i *e* m. nenaglašenoga ą i ę, n. pr. u izrjekah: głowęm stracił, własnąm ręką to napisał. Njegov se dakle nauk luči od mojega tiem, što tamo neima nikakva spomena o *n* i što po njegovu nedade naglas nosnomu elementu samogl. ą i ę da propadne. Za prvu od tih razlikosti mislim, da će je i sam Miklošić bez protimbe pogrješnom priznati, što poteče iz nepozornosti; neima bo uzroka predpostavljati, da bi se on uztezao za *n* u tom slučaju barem onoliko dopustiti, koliko za *m* izriekom govori. Zatim jedva će se i tomu opirati, da wspomiąnąć sada u Poljaka sasvim tako glasi, paće da je i od pamtivieka tako glasilo, kako se ima po njegovoj vlastitoj nauci čitati u psaltiru kraljice Margarite, najme kao wspomionąć; pokle predobro znade, u kakovu su razmjerju stbg. **помѧнѫти** prema **помѣнѫти**, učeći o tom rieč po rieč ovako: „die form **помѧнѫти** ist etymologisch richtiger, denn sie entsteht aus **помьннѫти**; allein da ein nasaler vocal vor **н** nicht ausgesprochen werden kann, so hat

51) Gramm. der poln. Sprache. Berlin 1845 str. 6; izdanje 2. oudje god. 1864, str. 4.

52) Výsledky historického jazykozpytu a mluvnice ruská. U časopisu mus. kr. čes. 1864, str. 187—212, i 227—249.

53) Vergl. gramm. I. 60. 453, 455 i 466.

Digitized by Google

in den jüngeren cisdanubianischen handschriften die form помꙑнѫти die oberhand gewonnen.“ Druga od tih razlikosti protivi se opeta nauci Miklošićevoj o poljskom naglasu, usljed koje „jedes poln. wort hat den ton auf der vorletzten sylbe: fremde haben ihn in der regel auf der in der fremden sprache betonten sylbe“. Zato dokle se barem ove protimbe dostojno neizravnaju, neću odustati od uvjerenja, da se samorasla t. j. izmišljajî neukih ljudi, koji se uvukoše u pismenu, neizkvarena poljština barem u glavnom podpuno slaže s bugarštinom sedmogr. u zanemarivanju nosn. elementa samogl. ą i ę u oba pomenuta slučaja, o kojima je upravo govor. Iz slovničkih spisa tičućih se poljštine, koji su potekli od rodjenih Poljaka, veoma je težko, da nereknem nemoguće, doći do izvjestnosti glede upravo pomenute kao i inih prirodjenih osobina jezika poljskoga, i to zato, što niti najbolji od njih nemare za te stvari toliko, koliko bi sad već doista i mogli i morali. Da to samo jednim primjerom razjasnim, obraćam pozornost čitatelja na slovnicu jezika poljskoga veću od A. Małeckoga.[54]) Ovdje bo premda se u §. 12. i 13. o nosnih samoglasih napose i to mnogo obširnije razlaže, nego li bismo od školske knjige upravo imali zahtievati, nećeš ipak tu naći ni najmanjega napomena o pitanju, s kojîm se ovdje zabavljamo. Stoprv u nauku o pravopisu, koji je u ovoj knjizi po starodavnom običaju na konac smješten, imenito u §. 815, naći ćete krnjave viesti o zanemarivanju nosnosti u poljštini. Tu se najme samo za ę i to na koncu rieči uči ovako: da „czasem spływa w ustach mówiącego z prostém *e*“.

Uzprkos toj nedostatnosti sadržaje ipak barem ova slovnica u §. 13. i takovu domisao, koja je u našem slučaju doista posebna uvaženja dostojna. Ondje se veli rieč po rieč ovako: Jest rzeczą bardzo prawdopodobną, żeśmy pierwotnie nie dwie, ale trzy mieli samogłoski nosowe, t. j. ą, ę i *an* (jak francuskie *an* albo niemeckie *an* w słowie Wange, Mangel itd.)“. Od razloga, kojimi se ova domnjeva podupire, jesu osobito dva toli znamenita, da ih nevalja prešutiti. Prvi je osnovan na toj okolnosti, da „w niektórich stronach lud polski do dziś dnia używa brzmienia *an* tam, gdzie w języku piśmiennym mówimy ę, n. pr. świanty zamiast święty, wyklanty zamiast wyklęty, Sandomirz obok Sędomirz; Kanty albo Kęty; Johannes Cantius nazywamy dotąd bł. Jana urodzonego w mieście, które dziś ma nazivisko Kęty, nie Kanty“. Zatim „Piotr Statorius, autor pierwszéj gramatyki polskiéj (1568), rodem Francuz, ale v Polsce żyjący, przyrównywa wręcz polskie brzmienie znakiem ą naówczas oznaczane do francuskiego *an* i do brzmienia w pierwszéj zgłosce włoskiego wyraza angelo. Uczy, że ą polskie tak się wymawiać powinno, ażeby przy samogłosce *a* nie było słychać społgłoski *m* lub *n* jako osobnego brzmienia“. Ipak nije ovo svjedočanstvo toli važno, koliko se Małeckomu čini, van ako se dade dopuniti tim, da se

[54]) Gramatyka języka polskiego większa przez Ant. Małeckiego. Dzieło przez Stany krajowe galicyjskie w r. 1845 zażądane a w r. 1863 przez wydział sejmowy uwieńczone nagrodą. Lwów 1863, str. 4—6 i 382.

Digitized by Google

je u poljštini XVI. stoljeća osim nosnoga *a* zbilja i *o* kao takov čuo. Ja se nebih kratio pristati uz to, čim nije uzroka sumnjati o istinitosti prvoga od upravo pomenutih razloga, pošto ga znamenito podupire i Fr. L. Čelakovský,[55]) koji je nekoč praktički neobično poznavao narječja slovjenska, svjedočeć, da u prostoj poljštini više puti konačni ą glasi kao čisti *a*, kano ti n. pr. u izrjeci: daj ci Bóg d o b r a noc.

Sravnimo li sad već svemu tomu način označivanja nosnih samoglasa u sedmogr. bugarštini a imenito to, da se u njenom drugom spomeniku samoglasni živalj nosnika ѫ pravilno pojavlja kao *a*, to ćemo se jedva okaniti misli, da je i u nje osim nosnoga *o* i *e* bivao još i treći samoglas takodjer takova izgovora. Nu da se taj nebi u ničem razlikovao od poljskoga *an*, to se nimalo neslaže s istinom, čim je izvjestno, da su i sedmogradski Bugari imali slabe samoglase ъ i ь. To je dovoljno dokazao već i Miklošić.[56]) Pridamo li k tomu jošter posljedke iztraživanja, izvedena od Biljarskoga o sredovječnih bugarskih samoglasih u obće i nosnih[57]) napose, to će nam jedva išta razložitije preostati nego li se domišljati, da su sedmogradski Bugari najprije u naglašenih slovkah imali nazal primjeren poljskomu *an* u ś v i a n t y i drugdje, a u nenaglašenih slovkah da su se nasuprot zadovoljavali s ъ m. *a* od prilike onako, kao macedonski Bugari još i danas.

U ovih naišao je na neke tragove nosnosti već V. Grigorović,[58]) prijaviv njih ovako: „Болгаре на югѣ отъ Битоля и Охридскаго озера, въ Корчѣ, Бобоштицѣ, сохранили въ нѣкоторыхъ словахъ полный ринсзмъ. Такъ въ словѣ мъндръ (mendr) и въ привѣтствіи: да бѫдешь живъ (da bąndeš šiv); слышалъ я самъ стотъ звукъ“. Glasi li ovo svjedočanstvo i u izvorniku upravo tako, a imenito, nije li u njem pogrješno štampano š i v m. ž i v, toga nemogu tvrditi, čim mi je samo preko Biljarskoga[59]) poznato, gdje se zbilja čita *š* m. *ž*. Da je ipak ovo svjedočanstvo inače sasvim vjerodostojno, o tom nesumnjam ni malo, poznavajući i Grigorovića i Biljarskoga kao muževe ne samo poštene nego i temeljite. Zato da sam za to svjedočanstvo g. 1854 barem onako znao kako sada, nebih se bio u tom slučaju podpuno na Miklošića oslonio proti Čelakovskomu. Po nauci ovoga i „za nynějších dob vládne nosovosť samohlásek v jazyku novobulharském v plné síle“ iliti upravo onako moćno kao u poljskom jeziku, koji Čelakovsky tom prigodom i izrično[60]) napominje. Po Miklošiću[61]) nasuprot izginuše u novoj bugarštini nosni samoglasi

---

[55]) Čtení o srovnavací mluvnici slovanské na universitě pražské. V Praze 1853 str. 20. Nu polag moje razsųde o tom djelu, u časop. mus. kral. česk. g. 1854, str. 103—142, veoma je skromna njegova vriednost znanstvena.

[56]) Denkschriften VII. 141.

[57]) Судьбы церкв. языка. I. 78—102.

[58]) Очеркъ путешествія по европейской Турцій. Оттискъ изъ 3. книжки Ученыхъ записокъ Казанскато университета за 1848 годъ. str. 165, 16.

[59]) Судьбы I. 143.

[60]) Čtení u op. 55 naznač. str. 19 i moje kritike str. 126.

[61]) Slavische bibliothek I. 50. Vergl. gramm. I. 47 i 279. Denkschriften VII. 140, 141.

Digitized by Google

do nekih samo kukavnih ostanaka. K ovim broji on samo sliedeće tri rieči: brъnčь, pendeset i devendeset, koje u stbg. ovako glase: **бръчѫ, пѧть десѧть, девѧть десѧть.** O primjerih pak nahodećih se u gori pomenutom svjedočanstvu Grigorovičevom šuti sasvim još godine 1858, imenito u drugom prilogu k izdanju spomenika sedmogradske bugarštine, kamo bi ta stvar spadala, sva je prilika samo zato, što nije onda jošter toga znao. Čemu se u ostalom neće nitko čuditi, komu je poznato, koli je težko još dan današnji obćenje s Rusi; tomu pak krivi su i oni i mi. Na čast Miklošićevu valja mi još i to pripomenuti, da si je već samim onim, što je do sada na sviet iznesao o novoj bugarštini, zaslužio veliku zahvalnost. Jer će težkoće, što ih je imao svladati, da dostigne cilj, svatko doista ogromnimi priznati, kada n. pr. samo to uvaži, kako nesretni potomci naših sv. apostola i premudrih ustrojitelja slov. pisma neimaju danas još niti ustanovljenoga pravopisa. Stenjuć već malo ne pet stotina godina pod težkim i okrutnim jarmom turskim, odvikoše jadnici na toliko od pisanja, da će još mnogo vremena proteći, dok i opet na to naviknu ili dok u toj stvari do sloge dodju. Većina njihovih dojakošnjih spisatelja povadja se za Rusi, niti nesluteći valjda o tom, što sam ja donekle već onomadne dokazao, najme da sadanji ruski pravopis nije niti samoj ruštini primjeren. I od svoga se narodnoga govora često puti odklanjaju, miešajuć ga bez reda i razloga s pismenom ruštinom ili srbštinom. Da je svim tim naravski otežčano upoznanje prirodjenoga ustroja današnje bugarštine, to se već samo sobom razumije. Nemanjka ipak, hvala Bogu, u naše doba niti takovih domoljuba bugarskih, koji po mogućnosti o tom nastoje, da bi se pravi karakter njihova narodnoga jezika temeljito upoznao.

Tomu broju pripada medju ostalimi i neimenovani dopisnik iz Vysoke u Maćedoniji, koji si zasluži zahvalnost našu u br. 29. carigradskoga ‚Sъvětnika‘ g. 1857 od 7. Listopada sliedećom viesticom:

Висока, 20. септемврій.

Во 24. брой на почтенній ви вѣстникъ со радость видохме да обнародвате похвално-то постоянство на сосѣди-тѣ ны единородци Леприговчани (или както Фенеръ ги вика Ерисовчани) за да но припознавать искана-та отъ владикѫ-тѫ си заплатѫ. То наистина е похвално за наши-тѣ сосѣди и ніе не можихме да не сподѣлиме радость-тѫ за драги-тѣ надѣжди, що народъ-тъ чека отъ разбѫдденіе-то на тія братія. Но и за насъ нѣма ли нѣщичко да ся пише? И ніе не ли сме Бугари! Гленда се дописникъ-тъ ви бѣше заборавилъ насъ сиромаси-тѣ, защото сме на високо мѣсто, по коя причинѫ добыхме и име-то Висока, па онъ не може отъ толко долу, дѣка се нахожда во блатскій-тъ Солунъ, да ны виде. Ами и ніе по наша сиромашія, като Бугари що сме, ето що направихми.

Отъ ланѣ още отворихме бугарско училище, повеке отъ любопытство да видиме да ли пѫтъ-тъ по кой-то вървеше училище-то ни, сирѣчь дотогашното ли грьцко ученіе бѣше причина щтото чанда-та ни не напрендваха

во образованіе-то или нѣкоя друга? Вагодишно-то обаче испитаніе на учениці-тѣ на училище-то ни изевиха истина-та. Ченда-та ни на еднѫ годинѫ озгорѣ се научиха прѣзъ майчинъ си ензикъ толко, колко во дѫлжина-та на толко-тѣ поминали години не можиха никакъ да напрендватъ по рѫнководство на грьцко-то ученіе. То се харно и добро, на тажнъ годинѫ ни зѣха учитель-тъ ни во Сѣръ, дѣка го главиха за бугарскій учитель и пѣвецъ во цьрква-та св. Антонія, па сега не знаиме на каква стока ке падниме, защо като досегашній-тъ ни учитель, ако не много ученъ, обаче народенъ и ревностенъ, едвамъ ли ке найдиме.

Второ що направиха Височане-тѣ с согласіе-то со което они се упрѣха и не припознаха солунскій-тъ надъ Гърци-тѣ митрополитъ кюръ Неофита. Доста време лежаха затворени во Солунъ за тѫнъ причинѫ коджабашіа-та со нѣкои чорбаджіи, по правосѫндіе-то на Н. Прев. управитель-тъ ни ги оправда и ги прати въ село-то, да си глендатъ работа-та. Г-нъ Неофитъ пѫнтоващемъ по селата нигдѣ не му дадоха нищо, а селяни-тѣ отъ селата, Ново-село, Хортачъ, Лайново, Аиватово, Балжа, Дремиглава, Юваница (Ювезна), Лѫнгадина и друзи-тѣ по височкій ридъ, отъ Негованъ до Сухо, за да се избавуватъ по лесно отъ назбори-тѣ (надуманіе-кандърдисваніе), со коитѣ онъ се мѫнчеше да ги наклони за да го припознаѭтъ и да му дадѫтъ заплѫтѫ, они, велямъ, прибѣгнаха на слѣдно-то: „св. владико, Висока е най първо село мегю насъ, ходи първемъ тамо, нѣка те припознаятъ нейни-тѣ жители, нѣка ти плататъ то що сакашъ, па послѣ ке видиме и ніе, тога може да се чине нѣкое чаре“

Неофитъ разбра, що нужда бѣше да си върне стрѣли-тѣ противъ сиромашка Висока. Онъ испрати първомъ и поиска Височани-тѣ да ходатъ при него. Они му се отговориха устнѣ, чи не можатъ да ходатъ защо никаква работа не ги кане. Сетнѣ прати готваръ-тъ си со діаконъ-тъ да готватъ мѣсто, защото ке грендѣлъ владика-та. Они имъ показаха ханъ-тъ, който нарочито е направенъ за пѫтници. Дяконъ-тъ со готваръ-тъ се върнаха назадъ со той отговоръ, като видоха, чи никой не ги приближаваше во село-то.

Неофитъ глендащемъ постоянство-то ны и разбиращемъ, що ако ходе самъ ке му се опратъ Височане-тѣ юначке, за не се осрами испратилъ е до нихъ амфиполскій-тъ епископъ Антима, който отъ малко врѣме му е намѣстникъ. Епископъ-тъ дойде въ Висока; слезналъ во гостилница-та, защото кѫщи-тѣ височански иматъ низки врата, па него берели. Повикна чорбоджіи-тѣ, мегю които се отличюва Г-нъ Димитъръ Малама, и имъ рѣкалъ за му плататъ по нова-та уредба на народно-то събраніе владищина-та, за която носе и царско ираде. Височане-тѣ му отговориха: „Ніе никакво наше народно собраніе не знаиме да е станало, за уреди заплата на владици-тѣ. Народно-то собраніе, за което Ваше Прѣосвещенство казвате е было гърцко и уредба-та коя оно направило се относува на Гърци-тѣ за Гърци-тѣ владицы. По тая мисла и Царско-то Правителство на Негово Величество всѣмилостивій-тъ ни и всѣблагодѣтелній-тъ царь Султанъ Абд-ул-Азиса издаде и ви даде на рѫнка ираде-то, което носите. На насъ, като сме Бугаре, не се

Digitized by Google

относува оно, но само на Гърци-тѣ. Царско-то правителство издаде реченно-то ираде за улесненіе на Христѣни-тѣ и прикѫсваніе на владишки-тѣ злоупотрѣбленія, а не за го земите віе на рѫнци, за му искривувате смысла-та и за притѣснувате Христѣни-тѣ насила за ви плащатъ то, което не пріематъ никой отъ Христѣни-тѣ и когато само нѣколко отъ разни Фенерци-владици испратени човѣци, които носѣха име-то народни представители, со владишко-то само, или може бы, и на подкупници-тѣ имъ старѣйшини, още избираніе, сѣ енвиха в Ц-градъ като прѣдставители на христіанскій-тъ народъ, па се собраха та направиха устави и уредби за владишки заплати и пр. По той начинъ они излагаха и народъ-тъ христіанскій, кого лъжливо представуваха и Царско-то Правителство, което довѣрещемъ надъ пълномощни-тѣ имъ подписани само отъ разни велможи, коитѣ бѣха се собрали тога, — не зборваме за друзи-тѣ мѣста, но за насъ, во Солунъ — нарочнѣ затова и подвърдени отъ фенерскій-тъ митрополитъ, хи пріѣ и справедливо за представители, па потвърди нихни тѣ рѣшенія, като народна христенска воля. По вія причини, согласнѣ со царска-та воля, ніе ке пріемаме тія уредби цьрковни, коитѣ по царска милость ке излезатъ отъ народно ни събраніе во Цариградъ, и во койтъ ке се представляваме. Онія коитѣ подписаха пълномощіе-то Киркочо, представитель, как-то казувате на цѣла Мѫкедонія (πάσης Μακεδωνίας), онія пакъ сѫ длъжни за пріематъ и рѣшенія-та на това собраніе, во което хи представуваше онъ, и та е мислиме смисла-та на царско-то ираде, що носите, и което ніе почитащемъ съ дѫлбоко уваженіе го бакнуваме и надъ глави-тѣ ни го турваме, но противъ негова благодѣтелна и народо-спасителна воля неможеме да вървиме." — Е глави, глави! голѣми и дебели бугарски! се отговори епископъ-тъ, сакате за се сопротивите на добро-то, кое-то Велика-та Цьрква майка-та Ви се грижe да ви чинe, па ке се загубите секакви добрини и ке се расипите отъ коренъ! — „Ніе никакво добро не чекаме отъ мащиха-та ни гърцка В. Цьрква. Секое добро ніе го чекаме отъ Милостиво-то ни Правителство на Н. Вел. Султанъ-тъ, онъ ни е татко, онъ и майка! никого друго не познаваме надъ глави-тѣ ни господарь, и никой другъ надворъ отъ Н. Величество нѣма право за се грижe за насъ, коитѣ му сме вѣрни подданници, и само на негова-та щедра милость и отеческа грижа се надѣваме за добиваніе-то на цьрковни-тѣ ни правдини и за напрѣдка-та на наше-то умственно развитіе и вообще за благоденствіе-то на си-тѣ поданици, що лежатъ подъ славній-тъ му щитъ. Богъ да му уячава Държава-та и за му дарува благополучни дни, па на негова животъ нѣма да се плашиме, че е възможно да се рассипиме отъ гоненія-та на душмани-тѣ на обще-то добро!"

Епископъ-тъ си побѣгна осраменъ и само Айватова се принуди за заплати на митрополитъ-тъ 17 лири турски, защо не имъ освящаваше цьрква-та. Неофитъ тія пари хи слага за заплата-та му, но селяни-тѣ хи слагатъ за освященіе-то на цьрква-та имъ. Ніе се ниучихме, че онъ отъ ядъ отиде во св. Горѫ. Богъ да му прости грѣхове-тѣ!

Отъ брой 100 на грьцкій-тъ вѣстникъ Анатоликосъ Астиръ се

Digitized by Google

извѣщаваме, че отъ Солунъ се избралъ за избираніе-то на гърцкіи-тъ патрикъ представитель Г-нъ Димитрій А. Икономо, или какъ Солунъ го знае Балдадоро. Анат. Астиръ, се разбира, като казува че се избралъ отъ Солунъ, подразумѣва че той почтенъ господинъ и гражданинъ ке представи во гърцката цьрква само димогеронди-тѣ Солунци, гърцки-тѣ подданици и нѣколко още Цинцари, а не епархія-та солунска, защото епархіа-та не се опитала за това нѣщо, и първъ пѫнть сега отъ Анат. Астиръ чюе за него. Обаче и ако се опитуваха села-та и Българе-тѣ отъ градъ-тъ не ке се бъркаха на подобно дѣло.

Настоятелство-то на училище-то ни пріело единъ листъ отъ **Българска Пчела** даромъ испратенъ отъ настоятелство-то и въ Солунъ, но не знаиме кой е посвятитель-тъ му. Кой и да е абаче, цѣло село му обенвуваме наше-то благодареніе и признателность за посвенщеніе-то му. Тоже и единъ родолюбецъ отъ Сѣръ ни испраща даръ единъ листъ отъ **Съвѣтникъ**, кому изенвихме частно и писменно наше-то благодареніе и признателность. Желаещемъ обаче, щото благодѣяніе-то на единъ родолюбецъ да не е извѣстно само въ колело-то ни, но и во обще-то на народъ-тъ ни, ніе изенвуваме и прѣзъ вѣстникъ-тъ тая обща на селяни-тѣ ни признателность, коитѣ до сега не знаили были, нито видѣли вѣстници на майчинъ си ензикъ.

Дано си-тѣ Бугари заможни да върлагъ вниманіе-то си кѫдѣ злощастна-та и сиромашка-та вая бугарска страна.

A slavna redakcija Sъvětnika pomože stvari znamenito tim, što je ovaj dopis dragovoljno onako primila, kako joj do rukû dodje, predaslav mu sliedeće primjetbe:

Читатели-тѣ ни ще видѭтъ по надолу еднѫ дописκѫ отъ село Високѫ (въ Македоніѭ). Тая дописка, като ни прѣдставя нѣкои бѣлѣзи за будуще-то съживяване на народно-то чувство помежду македонски-тѣ Българе и за съзнаніе-то въ тѣхъ на нравственни-тѣ и веществнини-тѣ пагуби, кои-то е причинявало грьцко-то духовенство на българскій-тъ народъ, има еще този интерессъ, чи е писана на македонско нарѣчіе, съ забѣлѣжителни-тѣ особитости на произношеніе-то, кое-то е употрѣбително въ това село и еще въ село Сухо.

Дописникъ-тъ ни моли да ѭ напечатими безъ измѣнѫ за любопытство на онѣ-зи, кои-то ся интересувѫтъ отъ различни-тѣ особенности на българскій-тъ языкъ по разни мѣста, и ни бѣлѣжи, чи въ реченни-тѣ двѣ села, ѫ-тъ и ѣ-тъ въ срѣдѫ-тѫ ся обрѫщатъ на носови гласни. Така на мѣсто **рѫка**, тамъ казвали **рѫнка**, намѣсто пѫть — **пѫнть**. Това носово произношеніе на ѣ-тъ и ѫ-тъ нѣмало впрочемъ мѣсто прѣдъ букви-тѣ **л**, **г** и **р**. Сѫщо и гласна-та **я** или **е** земала носовій гласъ; напр. казвалося **глендамъ** намѣсто **гледамъ** = **глядамъ**, **менсо**, намѣсто **месо** = **мясо**, **менко**, намѣсто **меко** = **мягко**. Намѣсто прѣдлогъ-тъ **да** прѣдъ глаголи-те, жители-тѣ на Високѫ и Сухо употрѣблявали прѣдлогъ-тъ **за**. Така намѣсто да рѣкѫтъ **да бѫде**, тѣ казвѫтъ **за бѫнде**, намѣсто **да ходи** — **за ходи**. Забѣлѣжително е това приближеніе до произношеніе-то на полскій языкъ.

Gojeći nadu, da će bugarski narodnjaci i u toj razpravi smotriti više ponuka, da podpuno razpitaju maćedonsko narječje svoga materinskog jezika, neupuštam se tom prigodom u potanko razlaganje nosnosti, koja je po ovom Visočkom dopisu ondje sačuvana, nego kažem o njoj u kratko samo ovo:

U bitnosti naliči ona, da je za čudo, sedmogradskoj, što se vidi iz sliedećih znakova.

1. U maćedonskih Bugara bijaše a donekle jest još i danas čuti takodjer tri nosna samoglasa: *a*, ъ i *e*; nekoliko krat pače mjesto čistih samoglasa. Prvi od ovih čuje se još samo veoma riedko, pokle ni za чанда nije sasvim izvjestno, nestoji li grieškom m. pravilnijega ченда i stbg. чѧда. Nu da je nekoč taj samoglas veoma ljubljen bio, o tom nemožemo nikako sumnjati pored onih slučajeva, gdje se iza propasti nosnog elementa još i sada čuje *a*, kano ti poimence u riečih pobrojenih pod brojem 4. Ima li dopisnik dovoljna razloga, što razlikuje жн i ън, toga nemogu tvrditi; zato samo pripominjem, da ън samo dva krat upotrebljuje i to m. stbg. *u* i ъ u riečih разбънденіе: разбоуждениѥ i лънжливо: lъžьlivo. Inače piše svagdje жн, i to jedan put m. stbg. *a*: Мжнкедонія Македониꙗ, drugdje m. ą: мжнчеше мѫчаше, пжть i пжтъ: пѫть, пжтоващемъ пѫтоущѫштемъ, ржнка рѫка, ржнци рѫцѣ, ржнководство рѫководьство, правосжндіе правосѫдиѥ, лжнгадина, čega neznam protumačiti, i u тжнъ, inače тажнъ, o kojem gl. niže br. 2. Nosnik ę označuje naš dopisnik stalno slovkom ен, i to: m. stbg. ѧ u ченда чѧда, глендатъ глѧдаѭть, грендълъ grędalъ(?), енэикъ ѩзыкъ, i посвенщеніе посвѧштениѥ; m. *e* i stbg. *a* u енвиха, обенвуваме i изенвуваме prema: изевиха i изевихме, koji potekoše iz osnova jevi m. stbg. ꙗви; m. ѣ u напрендватъ i напрендваха prema напрѣдка od osnova прѣдъ.

2. O miešanju nosnih samoglasa svjedoči чанда, kao što je već gori rečeno; zatim освященіе освѧштениѥ, посвятитель посвѧтитель, злощастна ꙁлосъчѧстьна, желаещемъ желаѭштемъ, i još nekoje rieči, ako li nije ovdje pogrješno pisano ili štampano, i to: posljednja rieč s *e* m. ъ, a ostale tri s *a* i я m. *e*.

3. U sredini rieči neodziva se nosni živalj nigdje pred *l* i *ch*, a riedko pred skupovi suglasa, kao: станало stanąlo, слезналъ sъlězną lъ, прибѣгнаха прибѣгнѫхѫ, зѣха вѧзѫхѫ; пжтници пѫтьници, уредба urędьba, прѣосвещенство прѣосвѧштеньство i još nekoje.

4. Na koncu rieči objavlja se nosni živalj samo u тжнъ i тажнъ, ako ovdje neima nakon njega nikakova zvuka anorganički ъ, koji bi bio na njegovu obranu prema bug. oblikom тѫ i тоѭ. Nije lahko tu stvar riešiti, čim i dopisnik visočki i redakcija Sъvětnika pišu načinom ili bolje nenačinom ruskim ъ i ь na koncu rieči obćenito i ondje, gdje ih pravilno nije čuti. Svagdje drugdje čuje se *a* m. konačnoga ą, i *e* m. ę. To biva najčešće takodjer u dočetku 3. osobe mn. aorista i imperfekta iliti u ха m. stbg. šę i chą, kao: бѣха бѣша, дадоха дадоша, неможиха неможаахѫ, упрѣха оупрѣахѫ, лежаха лежаахѫ, научиха наоучиша, носѣха ношаахѫ, направиха направиша, подписаха подъписаша, показаха показаша, i u nekojih drugih, zatim u побѣгна (aufugit) i повикна (voca-

Digitized by Google

vit) m. p o b ě g n ą i p o v y k n ą; konačno *e* m. ę naći ćeš u име **имѧ**, време **врѣмѧ**, се **сѧ** i još gdješto.

Konačno nemogu propustiti, da neizjavim u ime svoje i u ime stvari srdačnu hvalu g. Vasilju Dimitrovu Stojanovu, momu nade punomu slušatelju, rodom Bugarinu, za to, što mi je ne samo gore pomenuti broj Sъvětnika pribavio nego i pomnjivo se postarao, da onaj dopis neudje pozornosti jezikoslovaca, podavši o njem kratko izvješće već u „Kritickoj přilohi" k narodnim listom g. 1864 br. 1., str. 15.

U Pragu.

M. H a t t a l a.

Odnošaj srbskih despota i doselica

naprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj g. 1426–1503.

(*Izvadak iz obširnijega djela.*)

Priobćio Dr. **F r a n j o R a č k i.**

Druge godine vladanja ugarsko-hrvatskoga kralja Sigismunda, u sriedu dne 15. Lipnja 1389 propade na Kosovu polju srbsko carstvo. Bajazidu I., sinu i nasljedniku Murada I., koj je pobjedu, kano Lazar poraz, glavom platio, nije bilo do toga stalo, da Srbiju odmah pretvori u pašalik turski. On se zadovolji, kada mu se Stjepan Lazarević pokloni, obveza vjernosti uz uvjete, da će porti danak plaćati i da će kano vasal njezin na sultanov poziv vojskom u pomoć dolaziti. Svemu tomu u zalog odvede Bajazid Stjepanovu sestru Miljevu u svoj harem.

Posljedice Kosovske bitke osjećale su se skoro ne samo na poluotoku jugo-iztočne Evrope nego i u zemljah ugarsko-hrvatskih. Jer uz onodobni zamršaj stvarî na zapadu mogao je sultan širiti svoju vlast na tom poluotoku, srbskom pomoćju uzdrmati ostarjelo byzantinsko carstvo i nesložnu Bosnu. Promisao dade južno-iztočnoj Evropi ona dva tri ljudska vieka, da se ili sabere ili pripravi na užasnu katastrofu, koja ju stiže, kada hodžin glas prvi put odzveči u divnoj Aja-Sofiji.

Srbski knez Stjepan Lazarević izpunjavao je vjerno svoju vasalsku dužnost naprama sultanu. Kod Angore, na poljani, gdje nekada Pompej potuče Mithridata, tukao se je (1402) Stjepan uza svoga šurjaka; pače mirio je razpre, porodivše se u carskoj obitelji. Ali s druge strane znajuć, da on, njegov priestol i sudbina naroda srbskoga visi o samovolji sultana, a neimajuć odvjetka te bojeći se meteža poslije smrti, odluči uteći se u okrilje cara i kralja Sigismunda. Radilo se je o tom, da kralj za Stjepanova nasljednika

Digitized by Google

prizna sestrića mu Gjorgja Vukovića Brankovića, da ovoga pribroji ugarskim velikašem sa svimi pravi, skopčanimi s tom odlikom, i da Gjorgja, njegove zakonite nasljednike i Srbiju uzme u zaštitu krune ugarske. Sigismundo i stališi ugarski pristaše na ponudu i prosbu Stjepanovu tim radje, čim bi tim srbski knezovi i srbska zemlja stupili u onaj odnošaj naprama Ugarskoj, u kakovu je imala stati ona po nazoru državnoga prava ugarskoga, po kojem si je ugarska kruna prisvajala od pamtivieka vrhovnu vlast nad Srbijom.[1]) S toga je Sigismundo zadovoljio želji kneza Stjepana, pokle je ovaj „učinio svoje dostojanstvenike položiti zakletvu vjernosti i podanstva kralju, biskupom, dostojanstvenikom i velikašem kraljevine Ugarske i istomu kraljevstvu;“ te obzirom na to, „da Srbija (regnum Rasciae) sa svimi pravi i pripadci sveudilj i od nekada bijaše i jest podložna svetoj kruni i kraljevini Ugarskoj i da bijaše i jest svojina sv. krune i kraljevine“, Sigismundo, kako svjedoči listinom, izdanom g. 1426 u Tati,[2]) priznao je Gjorgja Vukovića Brankovića za Stjepanova nasljednika na kneževskom priestolju srbskom, uvrstio ga je medju zemaljske dostojanstvenike (barones) ugarske sa jednakimi pravi i povlasti, koje po ustavu ovi uživaju. Izmedju dužnostî nameće se Gjorgju naročito ova, da imade kralju ugarskomu biti vjeran, da imade na poziv kraljev dignuti oružanu pripomoć i da imade kano i ostali ugarski dostojanstvenici dolaziti osobno u vieća i sabore. Ovo priznanje i podieljenje povlasti proteže se ne samo na Gjorgja nego i na sve njegove zakonite mužke odvjetke. Sigismundo je napokon sa gledišta ugarskoga državnoga prava pridržao ugarskoj kruni Srbiju, ako bi Gjuro umrô bez mužkoga odvjetka; ako bez takova knez Stjepan umre, onda da će kruni ugarskoj opet pripasti banovina Mačvanska, Beograd, Golubac, Sokol i još neka mjesta sa obližnjimi kotari, što no je nekada Ljudevit I. posjedovao.

Ovaj ugovor utanačen medju Ugarskom i knezom Stjepanom Lazarevićem, sklopljen od posljednjega toga radi, „da Srbija nebi s vremenom došla u tudje ruke (ut ipsum regnum Rasciae temporum in processu ad manus non deveniat alienas)“, ovaj — velim — ugovor osnovao je pravni odnošaj medj krunom ugarskom i srbskimi knezovi. Ovaj odnošaj, kano i ostale česti ugovora stupile su u život odmah sliedeće godine. Jer kada je knez Stjepan dne 19. Lipnja 1427 u selu Glavi (Drvenglava) umrô, Gjuro Vuković Branković stupi na priestol despotovine Srbske, ter bude ne samo vasalom krune nego i dostojanstvenikom (baronom) kraljevine ugarske sa svimi pravi, povlastmi i dužnostmi. Buduć se je Stjepan prestavio bez mužkoga odvjetka, rečeni gradovi, kotari i predjeli bili bi po ugovoru imali pasti u vlast ugar-

[1]) Kada je Stjepan prvovjenčani u Bosni, poslije smrti otca Stjepana Nemanje, osnovatelja nove dinastije u Srbiji, tražio od pape Inocencija krunu, ugarski kralj Mirko pristao je (1200) na to, da mu papa podieli krunu, nu „salvo in temporalibus jure“ krune sv. Stjepana. Vidi Theiner: monum. Slavorum merid. I. 34.

[2]) Rkpis u c. kr. knjižnici dvorskoj u Beču. Engel: Geschichte von Servien u. Bosnien. S. 370—72. Fejér: cod. dipl. hung. tom. X. vol. 6. p. 809—813.

Digitized by Google

sku. I zbilja — Mačva, taj plodni i u vojenom pogledu veoma važni predjel u kutu, koga čine Drina i Sava, dobila je banove ugarske, od kojih se napominju već 1427 i sliedećih godina Ivan Morovički i Petar Čeh (1427), Štjepan Iločki (1429), Deža i Ladislav Gorjanski (1434) itd. Golubac htjede takodjer posjesti ugarska vojska; ali tu naidje na odpor, jer taj grad na Dunavu bijaše knez Stjepan založio srbskomu vlastelinu Jeremiji za 12000 dukata. Kada je dakle Jeremija ovu svotu od Sigismunda zahtievao prije nego mu grad predade, a kralj oslanjajuć se na pomenuti ugovor nehtjede ove svote izplatiti, već tražaše grad bezuvjetno; Jeremija dozove u pomoć Turke. Ovi dodju, osvoje grad te ga utvrde za se (1428). Tiem dodje Sigismundo s portom u sukob, koga nastojaše naravnati sam despot Gjuro.[1]) — Sretniji bijaše Sigismundo s Beogradom, jer ga odmah poslije smrti Stjepana posjede te sam unidje u njega i odanle dne 12. Stud. 1427 izda listinu.[2])

Na taj način dodje u vlast ugarsku srbska Posavina i ključ Ugarske, svojim položajem veoma znameniti Beograd, kojim je u svojstvu zapovjednika ili kapetana upravljao (1433) veliki župan Kovinski Mato Talovac, rodom Dubrovčanin. Po Turocovoj kronici, pisanoj istoga vieka,[3]) dao je kralj Sigismundo despoti na izmjenu za Beograd ove gradove: Slankamen, Kupin (Kewlpen), Bečej, Vilagosvar, Tokaj, Munkač, Thalya, Regeg i mjesta: Satmar, Bezermen, Debrecin, Sur, Varšan (u solnočkoj županiji) i jošter nekoja; zatim u Budimu kuću za svratište i stanovanje („pro descensu et hospitio“). Nu ja bih rekao, da je Gjorgjeve gradove i ova mjesta s pripadajućim posjedom dobio kano zemaljski dostojanstvenik ugarski; dočim kralju pripade Beograd u smislu gore navedenoga ugovora s knezom Stjepanom. Ele kako bilo, neima dvojbe, da je Gjorgje dobio pomenuta razgranjena posjedovanja, koja se napominju k tomu u dvih listinah[4]) kralja Sigismunda od g. 1433; a osim njih posjedovaše on u Ugarskoj Solnok, Theoczag i Beče (na otoku Tise) s mnogimi seli.

Prem ovo drugovanje despote Gjorgja sa Ugarskom nebijaše sultanu po ćudi, te ga ovaj već god. 1428, kada osvoji Golubac, odvrati od očita saveza sa Sigismundom i prisili na godišnji danak od 50.000 dukata, nije se Gjorgju pohtjelo odstupiti od prijateljstva, na koje ga vezaše osobna korist i nepazeć na zakletvu vjernosti. Jer kada je sultan od Gjorgja zahtievao priestolnicu mu Smederovo (1438), koju mu bijaše dopustio novom tvrdjom učvrstiti, i kada se je na taj zahtiev približala k Dunavu turska vojska, despota, izručivši grad starijemu sinu Grguru, s mladjim sinom Lazarom i s blagom uteče u Ugarsku, te sebe i svoju zemlju stavi u zaštitu svoga saveznika. Turci osvoje doduše Smederovo; zatim (1440) pritisnu Beograd, ali bez us-

[1]) O tom izvješćuje kraljev tajnik Gašpar Šlik gradsko vieće u Frankfurtu njemačkim pismom (Fejér: Cod. dipl. X. 6. p. 929—30), u kojem Golubac zove „Taubenstein“.

[2]) Fejér: cod. dipl. X, 6 p. 860—7. „Datum in castro nostro Nandor-Albensi.“

[3]) Chronic. hung. Pars IV, c. 20.

[4]) Fejér: cod. dipl. X, 7 p. 450—51, 457—60.

Digitized by Google

pjeha. Ugarska već radi sebe držala je rieč zadanu despoti; pa kada je porta poslije velikih poraza u Srpnju 1444 tražila mir od Ugarske, stališi ugarski sakupljeni u Segedinu utanačiše primirje izmedju ostalih pod tim uvjetom, da se Srbija Gjorgji Vukoviću Brankoviću povrati, kano prije ratovanja. Tako je despota dobio svoju kneževinu samo „nomine et mandato regni Hungariae". Mimoiduć ovdje razmiricu, koja za tim nastade medju despotom i Jankom Sibinjanom ili Hunjadom, u koju ga zaplete bojazan pred sultanom s jedne, a svojbina s celjskimi grofovi, ovimi neprijatelji Hunjadove obitelji, s druge strane — sve ovo mimoiduć treba napomenuti samo to: da je Gjorgje i kašnje, osobito poslije smrti svoga zeta Murada II. (1451), iskao pomoć i zaštitu u Ugarskoj. Jer silni Muhamed II. prisvajao si je pravo na Srbiju po svojoj materi Mari a Gjorgjinoj kćeri, kano i po svojoj prababi Miljevi, kćeri kneza Lazara.[1]) Ovo tobožnje pravo mislio je Muhamed činom zasvjedočiti poslije osvojenja Carigrada (1453); nu Gjorgje, poduprt pobjedami ugarske vojske, ublaži ga opet primirjem (18. Trav. g. 1854) i dankom od godišnjih 30.000 dukata. Ovo primirje nije medjutim dugo trajalo, jer već g. 1456 udari Muhamed II. sa svom silom na Beograd. Ova navala odbijena hrabrošću Janka Hunjada i mačvanskoga bana Vrbana, podstrekavana rječitosti sv. Ivana Kapistrana, svrši podpunom pobjedom kršćanskoga oružja (11. Kolovoza 1456). Nu dva tjedna poslije poraza turske vojske prestavi se slavni Janko, tri mjeseca kašnje sliedi ga (23. Listopada) božji sluga Ivan Kapistran, a dva mjeseca iza toga (24. Prosinca) predje u vječnost srbski despota Gjorgje Vuković Branković. Sada je Srbija upravo srnula u propast: Gjorgjin sin Lazar, prognavši dva starija sliepa brata (Stjepana i Grgura) i otrovavši mater Irenu, proglasi se despotom srbskim. Nu vladanje njegovo, okaljano takovimi zločini, bijaše prekratko; providnost nije dopustila, da vidi svojima očima nevolju, koja je imala ošinuti Srbiju. Jer ga nije bilo više na svietu († 20. Siečnja 1458), kad Muhamed, pokle osvoji Prizren, dodje pred Smederovo. Ova priestolnica pade, a sultan podieli Lazarevoj udovi Jeleni tu milost, da slobodno predje sa svojim imetkom. Smederovo sliedjahu ostali gradovi (Višesava, Žrnov, Biela Stiena), tako da mjeseca Studenoga 1459 mogaše sultan Muhamed kneževinu ili despotovinu srbsku pretvoriti u pokrajinu tursku, u svoj pašaluk.

Tako je kneževina srbska poslije Kosovske bitke izbrisana iz broja poluodvisnih država, a srbski narod izgubivši svoje knezove postao podanikom turskih sultana! Od Brankovićeve porodice proživiše ovu narodnu katastrofu kćeri posljednjega kneza Lazara Jelena, Jerina i Milica, prva udata za Stjepana, posljednjega kralja bosanskoga; zatiem Lazareva braća Grgur

[1]) Dukas pripovieda (c. XLII. p. 178), da je sultan despoti ovo poručio: „zemlja, kojom ti vladaš, nije tvoja, nego Stjepana, sina Lazareva, a kroz njega je moja." Ova poruka kao da je proti ugovoru Stjepana Lazarevića sa Sigismunmundom, kojim je preneseno pravo kneževsko na Gjorgju Vukovića Brankovića. Gjorgje i Murad II., otac Muhameda II. bijahu sestrići Stjepanu Lazareviću po sestrah Mari i Miljevi.

Digitized by Google

sa sinom Vukom i Stjepan. Od ovih Grgur pokaludjeri se na sv. gori u Maćedoniji i ovdje kao monah German preminu[1]) 17. Listopada 1459. Brankovići su živili na imanjih svoje porodice, koja jim ostavi knez Gjorgje. Ali ova imanja nebijahu već tako prostrana i obsežna, a osobito u Ugarskoj dodjoše s veće česti u druge ruke. Tako je već isti Gjorgje g. 1444 odstupio Vilagoš Janku Hunjadu;[2]) zatim je isti Gjorgje zaručiv svoju unuku Jelisavu (kćer Katarine i kneza Ulriha Celjskoga) s Matijom Hunjadom naumio bio odstupiti obitelji Hunjadievoj svoja imanja u Satmarskoj, Biharskoj, Torontalskoj, Zarandskoj i Krasovskoj županiji, ter u Sriemskoj: Kupinovo, Mitrovicu (Sava Szent-Demeter), Slankamen i Zemun.[3]) Budući ovi zaruci ostadoše bez posljedica, je da li sva pomenuta imanja ostadoše u Brankovićevoj porodici, nemože se izviestno kazati; nu to je stalno, da neka od njih, kano Bečej u Torontalskoj i Šomljo u Krašovskoj županiji još isti Gjorgje morao je Hunjadovcem odstupiti mira radi.[4]) Rekli bismo, da su Brankovići sljedećih godina velik dio svojih imanja u Ugarskoj izgubili, ali tim više sačuvali jih u Sriemu. Pače s ove strane Save razširili su i umnožali svoj posjed; tako Vuk Grgurović dobi od kralja Matije Korvina „grad Brkasovo", koj je tada ležao u Vukovarskoj županiji (in comitatu de Valkov"=Vukov). Stjepan dakle Gjorgjević živio je sa suprugom Angjelinom i sa sinovi Gjorgjem i Jovanom u Sriemu. Ovdje posjedovaše on Kupinovo, gdje je obično sjedio, zatim Karlovce, Krušedol, Madarik, Čortanovce, Grabovce, Krvćedin, Pazuhu, Indjiju, Lukovo, Dobrodi, Neradin, Pećuice, Brestačie, Sašince, Mikulje itd.[5]) U Kupinovu sazidao je Stjepan s temelja crkvu sv. Luke; oboljev na smrt preporučio je tronutim pismom[6]) od 1. Listopada 1476 dubrovačkoj vladi svoju suprugu Angjelinu i djecu Gjorgja, Jovana i Maru. Stjepan se zbilja prestavi sliedeće godine 1477. Braća Gjorgje i Jovan umnožiše otčinski imetak gradom Brkasovom, koga jim po Vukovoj smrti kralj Matija dade pismom iz Budima od 23. Travnja 1486 u zalog za uzajmljenih mu 12.000 dukata.[7]) Prem je Stjepan na smrtnoj postelji tvrdio, da neima „ni zlata, ni srebra, ni pokućja, što bi ostavil Angeline z dečicom", iz zadušbina, koje su mu činila djeca, vidi se, da niesu ostala bez imetka. Jer listinom od 3. Studenoga 1495 iz Kupinova obećaše Angelina, Gjorgje i Jovan svetogorskomu samostanu sv. Pavla svake godine 50 dukata,[8]); Gjorgje sazida samostan Krušedol, a Jovan darovnicom od 4. Svibnja 1496 nadari ga obilato[9])

---

1) Ljetopis srb. kod P. Šafařika: „вь лѣто .ѕцѯи. ѡктомврїа .ѯі. конча се грьгоүрь сынъ деспота гюрьга, прѣименованны германь."
2) Listina kod Katone: hist. hung. XII. 268—71.
3) Ibid. XIII, 778—90.
4) Ibid. XIV, 154—56.
5) Vidi listinu od 4. Svibnja 1496 kod Miklošića: monum. serb. p. 541.
6) Ibid. p 518: „Vlastele! molim vi se, nemojte ostaviti moju Angelinu i moju dečicu, da poginu po meni .. i da ih neostavite u nih nevolno vreme."
7) Kod Katone op. cit. XVI, 752.
8) Miklošić op. cit. p. 539.
9) Ibid. p. 541.

Digitized by Google

i t. d. Kada se je Gjorgje pokaludjerio uzev si ime Maxim, otčinski imetak ostane na Jovanu, koj s njim upravljaše do smrti dne 10. Prosinca 1503. Iza toga monah Maksim preuze neko vrieme upravu ostavši sam od obitelji; ali do skora otidje u Vlašku, gdje postade arhiepiskopom. Poslije smrti vojvode Radula dodje opet u Sriem i nastani se u manastiru Krušedolu, gdje takodjer preminu 18. Siečnja 1516.[1])

Od Brankovićâ preselivših se u Sriem i Ugarsku odlikovao se je junačtvom Vuk Grgurović, u narodnih pjesmah Vuk „zmaj". On je hrabro vojevao u vojsci kralja Matije Korvina; g. 1476 pomogao osvojiti grad Zaslon (Šabac) na Savi; g. 1481 s Ladislavom Rozgonjem, kapetanom beogradskim i Jakšićem porazivši Turke doprô tja do Kruševca[2]) itd. Vuk je umrô godine 1485.

Stjepan Gjorgjević, zatiem Jovan, Gjuro i Vuk prešav u Ugarsku i Sriem pridržali su si nazov »despotâ«, te se istim služe u listinah, kao što se Angjelina i Jelena pišu »despotice«. Prem jim kneževina postade pašalukom turskim, uzdajuć se ipak u boga, u svoju pravednu stvar, u zaštitu ugarsku, neizgubiše nade, da će opet ovomu nazovu s one strane Save pribaviti pravo nekadanje znamenovanje, kao što se vidi iz rieči despote Jovana u pismu iz Kupinika dne 23. Srpnja 1499, gdje samostanu Esphigmenu obećaje davati što je davao despot Gjorgje. ako bi se svidjelo bogu »stvoriti me gospodina Srbljem«.[3]) Misao dakle i nada Brankovićâ bila je sveudilj s one strane Save. Ali ovu nadu osujeti dvoje: prvo: smrt despota Jovana; jer nitko od Brankovićâ neosta tada sposoban za despotstvo, pošto Maxim bude svećenikom. Tada naslov srb. despota prenese kr. Vladislav II. na hrvatskoga velikaša i plemića Ivana Berislavića,[4]) koj se u tom svojstvu navadja već g. 1505. Zatiem drugo: provalom turskom u Sriem izgubiše Brankovići otčinska imanja. U Kupinovu najme življaše jedino čeljade ove obitelji Jelena „despotovica"; nu kada god. 1521 Turci osvojiše „olovni« Beograd, dotle štićen hrabrošću ugarske vojske, ter priedjoše prieko Save »gospožda Jelena despotovica — kako pripovieda[5]) ljetopisac — nevoljno ostavi slavni grad Kupinik, i da se begstvu preko rieke Dunava . . . a slavnu i divnu zemlju despotovu Turci poplieniše, a liepi grad Kupinik razoriše Septembria 9 (1521)".

Iz ovoga historičkoga nacrta razabrat će čitalac ovo: α) ugovor od g. 1426 izmedj kralja Sigismunda i srbskoga kneza Lazara opredielio je odnošaj srbskih despota iz Brankovićeve kuće, na koju priestol srbski priedje, naprama kruni i kraljevini Ugarskoj. Despoti srbski iz ove porodice postali su dostojanstvenici stiegonoše (barones regni) i velikoposjednici ili vlastela kra-

---

1) Žitie arhiepiskopa Maxima u Glasn. družtva srb. sloves. XI, 125—129. Cf. Miklošić: mon. serb. p. 549.
2) Vidi listinu kod Katone op. cit. XVI. 395—400.
3) Miklošić: mon. serb. p. 543.
4) Cf. Katona op. cit. XVIII, 425—35.
5) Kod P. Šafařika str. 83.

Digitized by Google

ljevine Ugarske, sa svimi pravi, povlastmi i dužnostmi ovoga dostojanstva. β) Ugarska je s druge strane zadobila Mačvu, Beograd i još neka mjesta duž Save s njihovimi kotari.

Za razjašnjenje jedne i druge, osobito prve točke evo kratkih primjetaba.

Despota kano „baro regni" učestvovao je kod znamenitijih razprava kraljevine. Tako „Georgius regni Rasciae despotus" i Jovan njegov brat priznali su, kano i ostali velikaši ugarski i hrvatski, posebnom listinom od 1. Studenoga 1490 državni ugovor Požunski izmedju cara Friderika i kralja Vladislava II. o pravu nasljedstva na prestolju ugarskom.[1]) Jovan despota podpisao je takodjer uz ostale velikaše ugovor,[2]) utanačen god. 1499 medju Vladislavom II. i poljskim kraljem Albertom. Ovo učestvovanje bijaše posljedica ugovora medju Sigismundom i Stjepanom, u kom se naročito veli: „quod idem Georgius, filius Wuk (Branković) et haeredes sui.. majestatem et curias nostras regias, sucessorumque nostrorum eorundem ad instar ceterorum baronum ipsius regni nostri Hungariae personaliter visitare, nec non...consiliis interesse debeant et teneantur." Na znamenitom saboru od g. 1505, gdje se zaključilo, da se kruna ugarska, ako Vladislav II. umre bez mužkoga odvjetka neima podieliti inostrancu, sudjelovao je i podpisao se takodjer „Joannes Berizlo, regni Rasciae despotus".[3]) — Srbski despota vojevao je sa svojim stiegom i zakonom odredjenim odielom vojske, kano svaki velikaš stiegonoša u Ugarskoj i trojednoj kraljevini. O toj dužnosti njegovoj čita se u ugovoru od g. 1426 ovako: „Volumus insuper, quod dum et quando imminente necessitate majestas nostra aut successores nostri praedicti (t. j. u kraljevstvu Ugarskom) saepedictum Georgium, filium Wuk, aut suos haeredes praenotatos ad hoc requisiverunt, ex tunc ipse sive ipsi et eorum quilibet in partibus sibi et dicto regno Rasciae vicinis cum tota potentia et gentibus suis exercitualibus iuxta possibilitatis eorum exigentiam nobis et coronae ac regno nostris praedictis toties quoties necesse ac opportunum fuerit semper et ubique fideles exhibeant famulatus." Što je ovdje u obće rečeno, bijaše posebnimi odredbami i posebnimi zakoni opredieljeno. U Sigismundovu „regulamentu"[4]) od god. 1430, kojim se odredjuje, koji od stiegonošâ, gdje i s koliko vojske imadu vojevati, za srbskoga despotu opredjeljuje se pokrajina Usora u Bosni, ali glede njegova banderija još se kaže: „despotus cum quantis (equitibus) potest", upravo prema gore navedenim riečim: „iuxta possibilitatis eorum exigentiam." Kasniji tumač Sigismundova „regulamenta", veli: da je despota u vrieme toga kralja dizao na noge banderij od 8.000 konja-

---

[1]) Vidi listinu kod Firnhabera: Beiträge zur Geschichte Ungerns. S. 47.

[2]) Kod Katone op. cit. XVIII. 180—81.

[3]) Vidi Jura regni Croatiae I. 254—59.

[4]) Kovačić: Suplem. ad vestigia comitior I 374 et seq.

Digitized by Google

nika. Tomu se nebi opirao scieneć, da je despota Gjuro, vladajuć još Srbijom i imajuć velik posjed, lasno mogao takovo množtvo momaka dići na noge; što je težko bilo njegovim potomkom, kada su pribjegli preko Save. U saboru od god. 1498 čl. 22 za kralja Vladislava II. bijaše odlučeno, da despot ima dati tisuću konjanika: „despotus autem mille equites dare tenebitur“ t. j. jedan kraljevski stieg (čl. 21); dakle upravo toliko, koliko ban hrvatski, vojvoda erdeljski itd. Despota je dakle u jednoj od važnih dužnosti, u dužnosti vojevanja za obranu zemalja ugarsko-hrvatskih uzporedjen bio s ostalimi velikaši, dostojanstvenici i plemići ovih kraljevina. Ovoj dužnosti su despote podpunoma zadovoljivali i u vojsci ugarsko-hrvatskoj junački se borili, kako nam pripovieda bezpristrana poviest onoga vremena.

Despotu, kako svakomu ugarskomu i hrvatskomu velikašu, kralj bijaše vrhovni sudija u razmiricah s drugim. Medju despotom Gjurom i možnim knezom Iločkim i Mačvanskim banom Lovrom porodila se je razmirica zbog štete, koju Lovro Gjuri nanese. Ova razmirica izvrne se u krvoproliće. Gjuro htjede sam protivniku svomu odužiti se. Medju oba stavi se za posrednika arcibiskup koločki imenom Petar, koj god. 1491 pismeno nagovaraše despotu, da se gleda liepim načinom naravnati s Lovrom; pa ako nebi bilo moguće, da se potuži kod kralja; jer „je kraljevsko veličanstvo u tu svrhu postavljeno u kraljevini, da osim njega nečini sebe nitko vladarom i gospodarom.“[1]) Kada je despota zamolio arcibiskupa, da bi on častnikom u Šabcu naložio, neka bi mu u nuždi bili na ruku, odgovori Petar, da toga nemože učiniti, pošto su častnici neposredno kralju podložni.[2])

Despota je nadalje u svojih vlastelinstvih podčinjen bio zakonom zemaljskim, kano svaki drugi vlastelin u Ugarskoj i Hrvatskoj. U čl. 25. sabora 1439, kojim se zabranjuje, da velikaši (magnates) nesmjedu inostrancem službe dieliti na svojih gospoštinah ili imanjih, gradovih i mjestih, navadja se naročito „despotus Rasciae“. Činovnici indi na despotovih gospoštinah i vlastelinstvih imali su biti sami domaći sinovi; pa niti u tom nije smjeo činiti iznimke od ostalih posjednika. Jedan činovnik, najme kastelan despote Gjorgje Brankovića u njegovih gradovih Tokaju, Munkaču itd. pod imenom Ladislav, sin Mihajla „de Gesth“ poznat nam je iz suvremene listine.[3]) Isto tako u smislu čl. 9. sabora god. 1454 slobodni gradovi despotovi, upravo kano i kraljevi, kneza celjskoga i ostalih ugarskih i hrvatskih velikaša, bijahu podvrženi popisu i vojničkoj dužnosti.

Vidismo nešto više, da su Brankovići imali priličan posjed u Sriemu, gdje su bivali Stjepan, sin Gjorgja Brankovića, Angjelina, Vuk, Gjuro, Jovan, Mara i Jelena, da su dobili takodjer Brkasovo u Vukovarskoj županiji. Ovim posjedom pribrojili su se Brankovići ostalim posjednikom Sriemske i

[1]) Katona op. cit. XVII. 196.
[2]) Ib. p. 199—201.
[3]) Fejér: cod. dipl. X, 7 p. 450—51.

Digitized by Google

Vukovarske županije, kakovih bijaše više, a medju ovimi n. pr. arcibiskup kaločki, predstavnik i kaptol Titelski, dakle crkva i sborovi katolički, zatim knezovi Iločki, Gjuro Báthor itd.,[1]) sama vlastela u Sriemu (1496). Despot je dakle uživao u županiji sriemskoj samo ona prava, koja po ugarsko hrvatskom ustavu plemićem i vlasteli tada pripadahu. Jedno od glavnih prava bijaše, što su plemići uz velikoga župana ili uz podžupana sudili u skupštini i kod sudbenoga stola. Da je i despota ovo pravo uživao u Sriemu, razumieva se po sebi, a razumievalo bi se i onda, kada nebismo imali pisanoga svjedočanstva. Ali na sreću nadjosmo i takovo u pismu[2]) Petra arcibiskupa kaločkoga, pisanoga iz Bača god. 1494 despotu Jovanu, kojim mu se zahvaljuje na usluzi, učinjenoj mu „kod sudbenoga stola (in sede iudicaria)". Despot je pače obvezan bio kaločkomu nadbiskupu desetinu davati; pa kada nije bio Jovan ovoj dužnosti zadovoljio, sam kralj Vladislav II. naloži županu Temeškomu, da ga čini izplatiti desetinu „shodnim načinom."[3])

Ovi podatci svjedoče bielodano, da despote nisu u Ugarskoj i Sriemu uživali iznimnih kakovih povlastica i prava, već da su samo takove povlastice i takova prava imali i naprama kruni i u kraljevini i u županiji, kakova uživahu po ustavu, zakonu i običaju ostali dostojanstvenici, plemići i vlastela. O kakovom posebnom upravnom zemljištu, o kakovom iznimnom pravomoćju u Sriemskoj županiji, nemože biti za ono doba ni spomena. U ono vrieme imala je, kašnje tako zvana dolnja Slavonija tri županije: Požežku, Vukovarsku i Sriemsku. Neima traga ni najmanjega u onodobnih spomenicih i listinah, da bi se poslije g. 1426 ikakova promjena u Sriemu uvela bila, koja bi bila promienila odnošaj ove županije naprama kruni i kraljevini, i dovela ju u kakovu odvisnost od despota iz Brankovićeve porodice. Sriemska županija navadja se sveudilj uz ostale županije, ustroj jednak joj je kano i prije, podvržena je zemaljskim zakonom, uživa jednaka prava, izvršuje jednako pravomoćje itd.; vojska županije sriemske (200 momaka) branila je granice kraljevine uz vojsku županije vukovarske, požežke, križevačke, virovitičke, varaždinske i zagrebačke.[4]) Ako je u Sriemu u to doba nastala kakova promjena, ta bijaše u tom, što se je iz Srbije doselilo ljud-

---

[1]) Cf. Epist. archiepiscopi Coloc. ad Georgium de Bathor apud Katona: histor. hung. XVIII. 57—59: „Nemo nostrum est, qui possessiones in comitatu sirmiensi habemus.... Rogabant nos comitatus sirmiensis nobiles, ut pro eis regiae maiestati scriberemus." Arcibiskup koločki posjedovao je takodjer grad Petrovaradin s opatijom.

[2]) Ibid. XVII. 678.

[3]) Vidi se iz pisma nadbiskupova na despotu od g. 1496. Katona XVIII, 8. Bi reć, da se je despota Jovan ustručavao davati katoličkomu biskupu desetinu, on kano grčko-iztočne vjere; jer mu biskup odvraća ovimi karakterističkimi rječmi: „nam quum deus ipse regnum hoc (Hungariae) christianum (sc. catholicum) et non schismaticum constituerit, in regno christiano subjectum populum christiana lege, christiano ritu vivere oportet."

[4]) Vidi „Sigismundi regis regestum" loc. cit.

Digitized by Google

stva, koje bijaše nastanjeno ponajviše na despotovih imanjih, i što se je tim umnožalo prvobitno pučanstvo Ali ne samo u Sriem, nego takodjer u Ugarsku, u ovu se je pače više doselilo pučanstva s one strane Save, a seoba ova rasla je tim više, čim je više Turčin napredovao. U vrieme kralja Sigismunda doselilo se je Srbalja na otok Čepel kod Budima, gdje jim bijaše podieljeno mjesto sv. Abraham ili mali Kovinj, odanle prozvat od Magjara „Ráczkevi“ t. j. srbski Kovinj. Ovo mjesto dobio je zatim god. 1456 despota Lazar, sin Gjorgja Brankovića.[1]) Odanle razseliše se Srblji u Tekely, sv. Martin i Čepel. Poslije ugovora od god. 1426, kada je Gjorgje Branković dobio u Ugarskoj i u Sriemu (Slankamen, Kupin) velika imanja, a on sam bijaše prinuždan tamo bježati, kada je jednom istu kneževinu izgubio, te ju kašnje pomoćju ugarskom dobio — doseli se još više naroda, utekavšega pred Turčinom. Ovo se ima razumievati osobito pokle su Turci osvojili kneževu prestolnicu Smederovo i važno Novobrdo (1455). Ovi doseljenici bijahu nastanjeni što na despotovih gospoštinah što u Aradskoj županiji, gdje osnovaše Janopol (Boros-Jenö) tako prozvat na slavu Janku Hunjadu. S Brankovići, kada su ostavili staru domovinu (1459), pretvorenu u turski pašaluk, predje takodjer mnogo ljudstva, i ovo smjesti se u Sriemu, gdje je Vuk Zmaj (u Slankamenu i Berkasovu), i despot Stjepan (u Kupinovu) sa ženom i djecom stanovao. Mudar i hrabar kralj Matija Korvin tjerao je naseljenje južnih priedjela svoje kraljevine po sustavu i nekoj osnovi. Videć kako su neki predieli zbog neprekinutih napadanja turskih opustošeni, a tim neprijatelju još više izvrženi, nesamo mamio je ljudstvo iz turskih zemalja, nego je dopustio, da vojska s one strane Save čim više puka zarobi i prieko privede.[2]) Po toj osnovi, kada je kraljevska vojska god. 1481 prodrla s Vukom Zmajem i Pavlom Kinežem ćak do Kruševca, prešlo je iz one okolice na ovu stranu prieko 50.000 obitelji i odvedeno do 1000 Turaka.[3]) Gdje i kuda su ove obitelji naseljene, nije nam poznato, nu rekli bismo, da su smještene bile u dolnjoj Ugarskoj. Jer se iz onodobnih navala turskih vidi, da je sadanji Temeški Banat i ondješnja Krajina mnogo više od Sriema trpjela, dok Beograd i Mačva bijahu u rukuh ugarskih. Oni predieli imali su većma biti opustošeni i veća nužda bijaše da se nasele.

Doseljenici ovi dolaze u listinah i zakonih one dobe pod imenom „Ra-

---

[1]) Srb. ljetopis kod P. Šafařika str. 79: „и приими лазарь ковинь и инe градове побрежне.“

[2]) Ovo razabiremo iz lista kralja Matije na kardinala od Aragonije (Epistolae Mathiae Corvini Cassoviae 1748, pag 28), u kom se piše medju ostalima: „Sunt praeterea nonnullae regiones et provinciae sub corona nostra adeo per continuas Turcarum invasiones et rapinas desolatae, ut pene in solitudinem versae sint, in quibus rarissima vel tuguria et perpauci inhabitatores visuntur, quas provincias inhabitatoribus destitutas cum nos omnibus viribus reformare, atque per adductionem hominum de terris hostilibus populosas efficere volumus.“

[3]) Epist. ibid. p. 80.

sciani", redje „Serviani", a obzirom na zakon „schismatici", naprama kojim katołici zovu se „christiani". Oni su u ovo prvo doba bili zbilja većinom iz stare Raške zemlje,[1]) koja najprije dodje Turčinu u vlast; pa odanle bijahu takodjer one mnogobrojne obitelji, koje se pridružiše (1481) kraljevskoj vojsci, kada se je kod Kruševca utaborila i boravila ondje punih dvanaest dana. Naselbine ove, bile one u Ugarskoj bile u Sriemu, podčinjene bijahu istim zemaljskim zakonom, kano i ostali stanovnici, te nenalazimo nigdje traga ikojim iznimkam a najmanje kakovim zemljištnim povlastim. Ovi novi žitelji, prem iztočne crkve, plaćali su u početku iste crkvene desetine katoličkomu svećenstvu, u kojega djelokrugu stanovahu; te je posebna zakona trebało, da se od toga danka oslobode. Ovaj zakon učinjen je pod Matijom Korvinom g. 1481 čl. 4 i to ne za uviek već samo za nekoliko godina. Razłog ovomu oprostu bijaše političan; da se najme doseljenici ili kako se ondje zovu „inostranci i uskoci (alienigenae et transfugae)" odmah prvih godina teretom neobtrše, nego da se najprije okriepe i urede; pa da se ovim primjerom privuku u zemlju ini takodjer podanici turski.[2]) Ovaj oprost nebijaše svećenstvu po ćudi, koje je valjda u tom poslu iste nazore gojilo, kao što kaločki nadbiskup Petar naprama despotu Jovanu (gd. 1494), da je najme Ugarska država katolička, pa s toga da se došljaci imadu pokoriti zakonom katoličke crkve. S toga valjalo je u saboru god. 1495 čl. 45 oprost onaj utvrditi i na dojduća vremena protegnuti. Zaključeno je indi: da se u buduće „neimaju zahtievati desetine od Rašana, Rusina i Vlaha (Rumunja) i ostalih razkolnika, stanujućih na zemljah katoličkih gospodara." Ovaj oprost od desetine, kako vidjesmo, imao je smjer politički; pa iz politike nadarivahu kraljevi nove došljake povlasticami druge takodjer vrsti. Sigismundo podielio je Kovincem na otoku Čepelu prava slobodna trgovišta, oprostio jih je od carine; Matija Korvin dade jim pravo drvarenja na cielom otoku.[3]) Kralj Vladislav I. dao je Srbljem u Janopolu poseban privilegij itd.

Doseljenici nastanjeni na vlastelinstvih bijahu podvrženi obstojećim dužnostim naprama dotičnoj vlasteli. Velik dio od njih bijaše naseljen na imanjih katoličke vlastele; ali su, u koliko bijahu iztočne crkve, slobodno živili „polag svoga zakona (iuxta eorum ritum viventes)". U Ugarskoj i trojednoj kraljevini nije bilo ono doba još nijedne biskupije grčko-iztočne crkve. Obzirom na Sriem, bijaše ondje već od XII. stoljeća obnovljena stara katolička biskupija, dopiruća ća do vremenâ apostolskih učenika. Tu nalazimo

---

[1]) Poznato je, da se onaj predieł, u kojem bijaše grad рась (sada Novi Pazar) ili раса i rieka Rasina, zvao рашька землꙗ, рашька; on bijaše koljevkom srbske države, u kojem se izvede prvi dio srbske poviesti. Srbski vladari zvahu se kralji „вьсѣхь рашькихь земль". Žitelji ove zemlje zvali su se Rašani (sr. lat. Rasciani madj. Rátzok), a ime ovo predje na sve stanovnike srbske države.

[2]) „Ut talium transfugarum exemplo etiam alii ditioni Turcarum subjecti ad veniendum tanto promptiores efficiantur, quanto tales, qui iam venerunt tanta praerogativa conspexerint esse donatos."

[3]) Fejér: cod. dipl. X. 6 p. 928.

Digitized by Google

neprekinut red biskupâ sve do Mohačke bitke. Nu varao bi se, koj bi mislio, da u Sriemu nije i prije bilo sljedbenika iztočne crkve. Nalazimo jim traga već početkom XIII. vieka,[1]) a početkom XV. stoljeća imao jim broj znatno narasti. Sudeć po listu Jakova, biskupa sriemskoga, pisanoga iz Banoštra papi Eugeniju IV. dne 13. Ožujka 1437, zatim po listu[2]) Ladislava, velikoga župana požežkoga u Rujnu i. god. bilo je tada u Sriemu katolika, pravoslavnih, bosanskih patarena (haeretici Bosnenses) i husita. Od ovih različitih zakona bilo je najviše pravoslavnih; husite nisu bili trpljeni, za to su noćju („noctis in crepusculo") dielili svetotajstvo pod obom prilikom. Iz razloga vjerozakonskih bijaše toga radi poslat u Sriem („in partibus Sirmiae inter fluvios Zavam et Danubium constitutis") o. Jakov de Marchia, vikar Bosanski; nu za rukom mu podje samo patarene obratiti. Pravoslavni žitelji u Sriemu nadjoše obilniju duševnu okriepu u zadušbinah, koje poćeše dizati Brankovići, tamo se preselivši; tako — kao što vidismo — Stjepan, sin Gjorgja Brankovića sazida u Kupinovu crkvu sv. Luke, sin mu Jovan samostan Krušedol itd. Tudjer je vlaški metropolita Maxim sproveo posljednje godine svoga života; nu o kakovoj eparhiji grčko-iztočne crkve u Sriemu u ono vrieme nemože biti ozbiljna govora.

Odkako je srbska kneževina propala, Sriem, Beograd i bližnji gradovi bijahu osobito važne točke za obranu ugarsko-hrvatskih zemalja; s toga vladari i stališi svraćahu na nje svoju osobitu pažnju. Sriem, Beograd, Mačva, Šabac itd. bijahu povjereni posebnim vojenim doglavnikom, koji se zovu u zakonih banovi i kapetani a služba njihova banovina ili kapitaneat (capitaneatus). Ova mjesta smatrahu se za tako važna, da je u saborih god. 1471 čl. 6 i god. 1492 čl. 8 zaključeno, da se ona samo Ugrinom („non aliis praeterquam Ungaris pro officialatu") mogu podieliti i to u smislu čl. 5 sabora god. 1507 na predlog prisjednika kraljevskoga vieća. Kada je nekim od ovih gradova, kano Beogradu, Šabcu veća pogibelj od Turaka prietila, bijaše zaključeno, da se svakomu predpostave dva bana ili kapetana, od kojih jedan dužan je uviek biti u gradu pod prietnjom veleizdaje (1518 čl. 21). Suvremene listine napominju nam cielu povorku Mačvanskih i Beogradskih banova ili kapetana; takovi bijahu Nikola (Frankopan) knez Krčki i Modruški (1431), Matko Talovac (1434), Ladislav Gorjanski (1436, 1438), Nikola Iločki (1457, 1463, 1465, 1466, 1468), Lovro Iločki (1491), Gjuro Kanižaj i Gjuro More, bani beogradski (1505), Nikola Kende šabački (1505, 1508), Gjuro Kanižaj i Mirko Török beogradski (1507, 1508), Andrija Baoča (1508) itd. Svi ovi nadstojnici Beograda, Mačve, Šabca bijahu plemići hrvatski ili ugarski. Banom ili kapetanom stali su o bok i u pomoć providnici

---

[1]) Kako se iz pisma Grgura IX. od g. 1229 vidi (Theiner: mon. slav. merid. I. 89), nastojaše kaločki nadbiskup: „ut Sclavi et Graeci, qui inhabitant terram illam (citeriorem Sirmiam) in divinis officiis et ecclesiasticis sacramentis ad Latinorum ritum et obedientiam Romanae ecclesiae, si potest fieri, convertantur."

[2]) Ap. Katona op. cit. XII, 771. Fejér cod. dipl. X, 7 p. 907.

Digitized by Google

(„provisores"), koji su imali gradove hranom i ostalimi potrebštinami obskrbiti (1518 čl. 21) i ini podčinjeni častnici. U Beogradu bijaše glavna tridesetnica s podružnicami u Šabcu, Bariću, Rači, Kupinovu i t. d. (1498 članak 34).

Skoro sto godina bijaše Mačva, Beograd i desna obala savska u vlasti ugarskoj. U to vrieme mnogo se tudjer krvi prolilo, Ugri da svoj posjed održe, Turci da ovu važnu točku osvoje. Napokon Sulejmanu I. podje za rukom izvesti grožnju prednjaka mu Murada II., dočim se Beograd dne 29. Kolovoza 1521 u njegovu vlast predade. Sa Šabcom i Beogradom padoše u turske ruke sriemski gradovi Kupinik, Barić, Slankamen, Mitrovica, Karlovci i Ilok. Od tada do mohačke bitke (28. Kolovoza 1526) dopade Ugarsku jedan udarac za drugim, dok napokon petnaest godina kašnje (28 Kol. 1541) ugarska priestolnica Budim nebude stolicom vezira.

Nu ovih jada — kako rekosmo — nedoživiše Brankovići; poslije smrti Jovana sina Stjepanova (1503) bude despotom Ivan Berislavić; Jelena, posljednja Brankovićka, pokle je Beograd pao, ostavi Kupinik i priedje u Ugarsku. Turci osvoje Sriem, vukovarsku, požežku i virovitičku županiju; u Požegi bje ustanovljen (1538) novi sandžakat i podieljen paši Jahja-Oghliu. U Slavoniji pako dolnjoj i Sriemu tursko je gospodstvo izbrisalo sva stara narodna predavanja i uspomenu na nekadanji državni život.

Iz ovoga izvoda povjestničkoga biva jasno: da srbski despote iz plemena Brankovićeva nisu u Sriemu uživali inih prava osim onih, koja jim ugarsko hrvatski ustav podieli u kraljevini kano velikašem-stiegonošam (baro regni), u županiji sriemskoj kano plemićem posjednikom; zatim da je po izumrću Brankovićâ ugarska kruna držala se vlastnom naslov despotstva podieliti inim velikašem ugarsko-hrvatskim imenito Berislavićem; napokon da doseljenici iz Srbije u Ugarskoj i Sriemu bijahu podvrženi zemaljskim zakonom kano ostali podanici, a gospoštinski kano kmetovi na gospoštinah i vlastelinstvih.

Primjetba. U naslov ove razprave na str. 476 uvukla se nepomnjom rieč „doselica" mjesto „doseljenika": čitatelj se umoljava, da si to izpravi onako, kako je i u rukopisu bilo. Op. uredn.

Digitized by Google

Dosadanji napredak u prirodopisu.

Priobćuje

Živko Vukasović.

II. O životinjah.

(Nastavak.)

Kazao sam, da su se u životinjah kosti i mišice razvile prama načinu njihova življenja. Glasoviti Cuvier obreo je u tom pogledu veom važan i zanimiv zakon, komu je ime nadjenuo „causes finales“. Po tom važnom zakonu ključio je on sasvim pravo iz kostiju životinje njenu mekač; ključio iz podobe jednoga ustroja životinje na podobu njenih inih ustroja, pa iz tih na podobu ciele životinje. Pomoćju toga zakona mogao je Cuvier sastavljati, bi reć stvarati predpotopne izumrle životinje, od kojih mu dosta puta nebijaše drugo ništa poznato do jedne kosti, jednoga zuba ili jednoga roga. Da je Cuvierov zakon valjan, dokazao je činî i on sam a i drugi iza njega, s toga mi niti nije ovdje braniti valjanost njegovu, nego mi je samo na primjerih pokazati, koli je ravan taj zakon. Lav, a i svaka ina životinja, koja se mesom hrani, mora da napada pa i svlada drugu obično biljožderu životinju, kojom se hoće da nahrani. Da on to uzmogne, treba mu snage, vještine i hitrine, treba mu oštrijih sjetila, nego ih ima biljoždera životinja. Lav mora biljožderu životinju prije da zapazi nego ona njega; on ju mora, poklem ju je jur spazio, takodjer uloviti, a za to mu je potrebna i veća okretnost uda i veća snaga mišica. Kada je životinju ulovio, onda mu je valja kruto držati i razdrapati; pa pošto u tu svrhu neima inih sprava do onih, koje mu je narav podielila, zato ima u prednjih noguh neizmjernu jakost, ima na njih čaporke tvrde kao ocilj, ima zube jake i oštre. Lavova hrana, najme meso, ima množinu hraniva, pa zato mu i jest želudac malen a crievo kratko. Tako je sa ustrojstvom tiela lavova; a kako je sa ustrojstvom vola ili koje ine životinje, biljem se hraneće? Vol nenapada druge životinje, nego se od napadača samo brani, pa zato i ima rogove, kojih mesoždere životinje nikada neimaju. U vola su sjetila samo toliko oštra, da ih kao čuvare rabiti može, a zubi mu nisu ni oštri ni šiljati, nego su plosnati, da njimi kao žrvnjî trave sgrizti i sažvakati može. U njega su uda slaba, malo okretna, a na njih papci mjesto čaporaka. U hrani, što ju vol jede, malo je hraniva, s toga mora mnogo od nje jesti, a zato opet mora imati velik želudac i duga crieva. Iz toga vidimo, da će se ustrojstvo biljožderâ morati razlikovati od ustrojstva mesoždera, a u obće, da su se u životinje ustroji razvili primjerno načinu njezina življenja, pa budué neimadu dvie vrsti životinja, koje bi na isti način živile, da nemogu biti ni dvie vrsti životinja, koje bi jednako ustrojstvo tiela imale.

Digitized by Google

Svaka životinja treba hrane, i to od prve dobe svoga života pa do konca mu. Nu ta hrana ne samo da nije u svih životinja jednaka, nego ona nije ni u iste životinje u svakoj dobi života jednaka. U prvoj dobi života treba najme životinji sasvim osobite hrane, u kojoj su sva ona lučbena počela, iz kojih se mrenice tvore. Takovu hranu dobiva ona u jaju, najme žumanjak. Pokle je žumanjak potrošen, odrasla je životinja već tako, da si hranu u vanjštini tražiti može. Životinje mogu se hraniti samo stvorovi ustrojnimi, najme drugimi životinjami ili bilinami, s čega ih i razlikovati možemo kao mesoždere, biljoždere i sveždere. Spazili su, da svaka životinja ima neku hranu, kojom se radje hrani nego ikojom drugom. Tako se poznati nam svilac najradje hrani dudovim lišćem. Ljudi su spazili, da si neke mesoždere i biljoždere životinje za hranu odabiraju samo neke udove od životinje i biline. Tako ima kukaca, koji se hrane dlakom, rogom, papkom, kostmi, drvom, lubom ili plodom, pače i pogani stalnih životinja. Čudnovato je, da nedavno nadjoše nekoga kukca, pa odatle sasvim sigurno zaključiše, da se u istoj okolici mora nalaziti i ona životinja, od čije pogani on živi, ter ju poslije i zbilja nadjoše. Odkada su ljudi počeli paziti na hranu svakoj pojedinoj životinji najmiliju, onda si ušli u trag prvim razvojem nametnikâ, pa kada jednoč doznadu za hranu pojedinim životinjam najmiliju, onda će sigurno doznati i za razvoj životinja.

Premda životinji od pokota pa do smrti treba hrane, ipak ima okolnostî, u kojih ta potreba prestane na duže ili kraće vremena. To biva za vrieme sna ob dan ili ob noć. On je vlastit svim našim životinjam i jest za njih pravi počinak. Za dobe sna uspori životinja glavne obave, ako ih sasvim i neobustavi. Nu ima i takovih životinja, koje mjesto običnoga dna padnu u zimski san, koji po više mjeseci podrži. Za te dobe živu takove životinje upravo od svoga sala. Ta poznato nam je, da su jazavac, svizac, sliepi miš i puh, koji ob zimu po više mjeseci kao obamrli prespiju, u jeseni obično tusti, a da se u proljeće sasvim mršavi bez sala iz sna probude i dignu. Poznato je i to, da žabâ ob zimu nije. One su se zakopale u glib pa spavaju, nejeduć ciele zime ništa i nedišuć na pluća nego kroz kožu, ako u obće dišu. Nu osim takovih primjera poznato je takodjer životinja, u kojih obave prestanu na duže vremena upravo sasvim. Osim ličinaka, koje, zakukuljiv se, po više mjeseci, pače i više godina ništa nejedu, ima presićušnih životinjica, koje se sasvim sasuše te kao prašak izgledaju, koga vjetar amo tamo raznaša. Takove životinjice očituju znake života samo onda, kada im tielo odvugne i omekne od kišice ili rosice. U tih životinjica može se obava obustaviti na neizmjerno dugo vrieme. Premda bih mogao podobnih primjera još množinu nabrojiti, to mi je ovdje prestati, da toga nebude previše.

Životinji potrebna je hrana, da njom nadoknadi onaj gubitak, koga joj je uzrokovala izmjena tvarî. Tu hranu sprema životinja u ustroj, koga u obće nazivamo probavilom. Već Aristotel poznavao je od raznih životinja gut, želudac i crieva, slezinu, jetra i žučnjak, ali ih on nije točno poznavao, jer mu je mnogi opis tih ustroja nejasan, pače kriv. Danas pako upoznali su učenjaci, razudjujuć životinje, probavilo svih životinja. Oni znadu, da je probavilo ciev, mjestimice prostranija a mjestimice tjesnija, koja se je kroz tielo pružila od usta do zadnjice. Ona se je osnovala iz sluznice a izpučila mišicami, živci i žilicami. U kralježnjaka sastoji probavilo iz guta, jednjaka, želudca, tankoga i debeloga crieva (dvanaestnika, postnoga crieva, svitaka, kuliena ili sliepoga crieva, obćega crieva i čmara), onda trbušne slinavice i jetara sa žučnjakom. Lahko si možemo pomisliti, da će se probavila kralježnjaka medju sobom razlikovati, pa te razlike su učenjakom poznate, a ja od njih mogu ovdje samo nekoje spomenuti. Premda je u sisara obično jedan

Digitized by Google

želudac, to se medju njimi nadje i takovih, koji imadu i četiri želudca, kao što su preživači. Oni su se na dolnjem kraju jednjaka tako smjestili, da krupna hrana iz jednjaka padne u burag, namočena u kapuru, a sasvim žitka u knjižce i sirište.[1]) Naravno je, da će u tih životinja i probavljanje hrane inače biti nego je u drugih sisara. U buragu sprema preživač na krupno sažvakanu hranu, a ta priedje, kada on počiva, u kapuru, u kojoj se ona razmoči i sgvali. Čudnovato je, da se takove gvale povrate iz kapure u usta, gdje ih preživač po drugi put sažvače i onda kroz jednjak odmah pusti u knjižce, iz kojih tek priedje u sirište, to jest pravi želudac, odkle dalje ide u crievo, kao što je to i u drugih sisara. Nu i medju samimi preživači našli su učenjaci razlika u probavilu. Evo za primjer jedne.

Deva je preživač, pa ipak su njezini želudci inače ustrojeni od želudaca drugih preživača. U deve najme neima nutri u buragu kudravka i bradavka, kao u inih preživača, nego mjesto njih imadu stanice, duboke dva do tri palca, koje se sa nadkapci iz sluznice zatvoriti mogu. Takovih stanica ima i kapura, koja je inače na nutri oknasto naborana. Te stanice napuni deva vodom, pa ih zatvori, da se ona neopogani sa grizom. Po tom će tek mnogomu razumljivo biti, kako je moguće, da deva može biti 6 do 8 dana bez vode, a lahko 4 dana bez vode i jela. Osim preživača imadu od sisara još i manati želudac, razdieljen na četiri vrećice. Pa ako podjemo dalje, onda ćemo naći i u nekih ptica bi reć više želudaca. Takove ptice jesu one, koje se hrane zrnjem. One najme imadu na dolnjem kraju jednjaka volje,[2]) izpod volja osoćnjak, pun žliezda, iz kojih se osoka izlučuje, a tek izpod osočnjaka pravi želudac, u koga su tinji izvanredno debele, iz najčvršćih mišica sastavljene i skoro hrskavičastom kožom obložene. Pa čemu ptici takovo ustrojstvo? U volju i osočnjaku namoči i razkvasi se hrana, a u pravom želudcu zdrobi i smrzga se ona. Takov je želudac ptici pravo žvakalo. Pa gle! takova šta naći ćeš u onih sisara, koji zubi neimadu. Za primjer evo mravoždera. On nežvače svoje hrane, ali zato mu je želudac debeo i mesnat, da može i nesažvakanu hranu probaviti. Buduć se meso u obće laglje probavlja, s toga imadu one ptice, koje se njim hrane, sasvim malo volje, a one od njih, koje ribu jedu, neimaju dosta puta nikakova volja, ali imadu onda tim veći osočnjak.[3]) Dalje netreba takovim pticam želudac sa jakimi mišicami, nego jim zadovoljuje, ako je samo kožan. Dočim ćeš jih dakle medju kralježnjaci naći, koji imadu jedan želudac, onda takovih, koji imadu po više želudaca, to ćeš ih naći i takovih, u kojih u probavilu pravi želudac ili jedva razlučuješ (ribe), ili ga niti nemožeš razlučiti (zmije). Pa kao što je sa želudcem, tako je i sa inimi ustroji probavila. Tako su crieva u nekih kralježnjaka duga a u nekih kratka;[4]) u nekih ima trbušna slinavica, a u nekih je neima.

---

[1]) Aristotel je poznavao sva 4 želudca od preživača. On naziva burag ili kulje (rumen, engluvies, penula) = κοιλία = μεγάλη κοιλία; kapuru (ollula) = κεκρύφαλος; knjižce (omasus, psalterium) = ἐχῖνος; sirište (abomasus, faliscus) = ἤνυστρον. Frantziusovo izdanje Aristotelova »περὶ ζῴων μορίων« str. 170.

[2]) Aristotel veli: „...διὰ τοῦτο τὰ μεν πρὸ τῆς κοιλίας ἔχουσι τὸν καλούμενον πρόλοβον ἀντὶ τῆς τοῦ στόματος ἐργασίας, οἱ δὲ τὸν φάγον πλατυν . . .“. Isto izdanje str. 170.

[3]) Aristotel veli: „. . . εστὶ δέ τινες οἵ τούτων οὐδέν ἔχουσιν, ἀλλὰ τὸν πρόλοβον μακρόν, ὅσα μακροσκελῆ καὶ ἕλεια.“ A. Frantzuisa izdanje Aristotelova „περὶ ζῴων μορίων“ str. 170.

[4]) Pticam je narav dala kratko crievo, da probavljena hrana u tielu dugo neostaje te da ih nepači u letenju, a to bi onda bilo, kada bi se u dugom crievu imala hrana dugo u tielu držati, jer bi jim tim otežčalo tielo.

Digitized by Google

— Kako se jelo u pojedinih ustrojih probavila lučbeno promjenjuje, kazao sam, kada sam govorio o probavilu čovjeka, pa buduć bih to ovdje opetovati morao a prostora neimam, s toga napućujem čitaoca na „Književnik“ g. II. sv. 1. str. 121. Sada mi je u kratko spomenuti, što se danas zna o probavilu nekralježnjakâ. Premda su oni većinom sitne, a mnogi od njih baš i presitne životinjice, ipak su učenjaci i njihovu drob izpitavali. Oni su našli, da i od nekralježnjaka neki imadu po jedan, neki po dva (pauci), a neki i po tri želudčića (kornjaši, glavoude[1]) i neki ljušturnjaci). U nekih sastoji želudčić na nutri iz mehke i otezljive mrenice pune bradavka, u nekih opet iz hrskavine sa pet koštunjavih zubaca ili dlaka tvrdih kao trn (raci). Napokon mi je kazati, da imade životinjica, koje želudcu neimadu ni znaka, a to su one, koje u svojoj hrani bi reć žive (drobnjaci). Pa kao što je u tih životinjica sa želudcem, tako je i sa inimi ustroji probavila, pa s toga i jesu danas poznate životinjice, koje neimadu drugo ništa do crieva, pače i takove, koje imadu samo jedan mjehurićak. Kazao sam, da je probavilo obtinjeno sluznicom, ali tako nije u svih životinjica. Imade ih najme, u kojih je ono obtinjeno vanjskom opnom bez ikakova sastava, obloženom sa sitnozornom naslagom valjda iz stanica a obraslom sa titrenkami.[2])

Životinji nije dovoljno, da ima jela i pila, nego joj osim toga treba i zraka, da disati može. Kao što je u životinja probavilo različno, tako je i disalo. Aristotel je znao o disalu životinja samo toliko, do nekoje od njih imadu pluće (πλεύμονα), a nekoje škrge (βράγχια ili δασύς), pa da su pluće životinjam zato date, da ih razhladjuju.[3]) Mi danas znamo, da se pluća sastoji iz dušnjakovih ogranaka, završenih plućnimi mjehurići, iz potrebnih žilica, živaca i mrenice. Danas znamo, da disalo nekih životinja sastoji iz pluća, dušnjakâ, dušnika i nosnica. U dušnika imadu opet nekoje životinje samo jedan gljot, nekoje imadu i po dva gljota, a opet nekoje neimadu nijednoga. Ptice su one životinje, koje imadu po dva gljota, najme jedan na gornjem a drugi na dolnjem kraju dušnika. Medju pticami su opet pjevice, u kojih je dolnji gljot najumjetnije sastavljen, dočim je gornji u svih jednostavan. Kako je sastavljen dolnji gljot? On je bi reć nezadnit rožni bubnjić, u koga se je od zdola iztakla rožna pretin, postala iz sdruženih dušnjaka, koju je opet nadkrila polumjesečasta opnica. Svaki dušnjak ima ovdje, gdje zrak iz njega prolazi u bubnjić, zatvor sa glasiljkom i dviema svezama glasiljkovima. Mišice, od kojih najbolje pjevice imadu po 5 pari, natežu jače ili slabije opnice gljota, po čem se glas ptica mienja. U njih je glas različit, nu znamenito je, da neke ptice raznim glasom pjevati mogu. Medju timi na osobitom glasu je modrovoljka, o kojoj Saint-Martin veli, da može viskati kao konj, klečati kao ovca, mijukati kao mačka, kakotati kao i ubće pjevati glasom svake pticemočvarice. S te sposobnosti je na glasu i drozd-porugljivac, koji upravo s toga i ime dobi, jer se svojim drugovom u šumi, pjevajuć njihovim glasom, podrugivati može.[4]) — Tko iole oko sebe po prirodi razgleda, mogao je viditi, kako kokot s krilima pomaše prije nego zakukuriče, a zašto? S toga, da mu glas bude jači, a on mu i zbilja bude jači, jer na taj način uvuče u

---

[1]) O njih uči Aristotel, da imadu dug a tiesan jednjak, koj se provaliv kroz jetra (μύτις ili μήκων), razprostrani kao ptičje volje, zatim da imadu želudac i tanko crievo (Die Cephalopoden des Aristoteles von Hermann Aubert str. 17).

[2]) „Nemertina“ u „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie“ von Kölliker und Siebold sv. XII. str. 70.

[3]) U Frantziusovom izdanju Aristotelova „περὶ ζῴων μορίων“ str. 146, 148.

[4]) „Aus der Natur“ von Wilh. Reisland. Jahrgang 1864, str. 233, 234.

Digitized by Google

se više zraka, kojim napuni i one šupljine, što ih ptice osim pluća u svrhu disanja imadu. U žabâ imadu opet posebni. mjehurići, koji su u savezu sa dušnikom. One ih po volji napuhnuti mogu.[1])

Od životinja nemogu se glasiti niti svi kralježnjaci, ier pravo se veli, da su ribe nieme. Od nekralježnjaka nemogu se nikoje glasiti, jer zujanje, čvrčanje, zvrćanje, stričanje, pače i kuckanje nekih kukaca nepostaju inače, nego ako se uztrepeću ili njihova krilca ili hlapti na oduškah usljed hitroga ulaza i izlaza zraka iz dušnica, ili ako shodnim micanjem udâ uztrljaju jedno o drugo. — Pita se još to, da li znamo, koji posao pluća obavljaju. Neumornim trudom svojim našli su učenjaci, da se zrak, sastavljen iz dušika i kisika, u plućih u njenih mjehurićih sastaje sa tamno-crvenom krvlju, koja je tamo dotekla u žilah-vlasasticah. Kisik probija iz plućnih mjehurića kroz opnice u žile-vlasastice pa se tud slučuje sa ugljikom krvi te tvori ugljikovu kiselinu, koja opet iz vlasastica probija kroz opnice u plućne mjehuriće, iz kojih na poznati način van izlazi. Schöffer je dokazao, da ugljikova kiselina, što ju pluća izmiću, nemože polaziti samo od one, što ju kao jur razlivenu tamo prinaša, nego da se u plućih mora zbivati neki postupak, uslied koga se u njih neslučena ugljikova kiselina pomnožava i izlučuje.[2])

Životinje, koje u vodi žive, imadu škrge.[3]) One su tako ustrojene, da mrenice svoje poslove mogu samo onda obavljati, kada jih voda obtječe i rek bi nosi, dočim se izvan vode rojtice, iz kojih je škrga sastavljena, brzo sliepe i iz vana osuše. Tomu je pako opet ta posljedica, da kisik zraka nemože dospjevati do žilica, kojih je puno u kožnih rojticah škrge, pa da riba hitro uginuti mora. Budué je u vodi uviek nešto neslučena kisika, s toga i mogu škrge obavljati isti posao, koji obavljaju pluća, nu ipak su našli, da se krv u škrgah manje okisuje u plućah. — Pazki učenjakâ nije izbjegao čudnovati pojav, da najme čikov (Cobitis fossilis) crievom diše,[4]) da neki nekralježnjaci mjesto pluća i škrga imadu plućice (pneumobranchia), cjevčice-dušnice (trachea) i cjevčice-vodotočnice (Wassergefässe). Dušnice su sastavljene iz trojake opnice, pružile i razvrgle su se po cielom tielu, a sa vanjskim zrakom obće kroz luknjice, nazvane oduškami (stigma), od kojih kukac na svakom kolutiću tiela ima po jedan par. Te oduške, koje možeš i prostim okom spoznati kao ubod od igle, imadu kadkada i po dvie lazice sa hlaptići, pa se mogu zatvoriti. Razudjujuć životinje našli su, da tim oduškam kukaca podobne luknje imadu i neke ribe, poimence sliepulje (Myxinoidei). One najme imadu sa svake strane trbuha ili po 1 luknju, ili jih po 7, ili napokon s jedne strane po 6, a s druge po 7 lukanja.[5]) Kroz te luknje ulazi zrak do škrga, kao što kroz oduške ulazi u dušnice. U njih neobavlja kukac samo disanje, nego si njihovom pomoćju i tielo olakša, kada si ih zrakom napuni. Ako si kornjaša motrio, sigurno si našao, da ima hitineno pokrilje a opneno podkrilje. Kada je kornjašu letiti, napuni zrakom dušnice u podkrilju, i ono se izpod podkrilja izvuče i razširi, a kada mu podkrilje spremiti pod pokrilje, onda on izprazni zrak iz dušnica, usljed čega se podkrilje splasne.

---

[1]) „Handbuch der Naturgeschichte" von Dr. Otto Volger, str. 317.

[2]) „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie" von Siebold und Kölliker svez. XII. str. 453.

[3]) Spomenuti moram, da perajari i kitovi i neke druge životinje, premda u vodi ili vazda ili od vremena do vremena žive, ipak imadu pluća.

[4]) „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie" von Siebold und Kölliker, svez. XII. str. 444.

[5]) „Lehrbuch der Zoologie" von Rudl. Kner. II. izdanje str. 380.

Digitized by Google

Samo se po sebi razumieva, da će takove životinjice jače disati, ako trče, lete ili se inače giblju.

Dočim su dušnice, kao što čusmo, tanke cjevčice, nisu plućice ino nego male vrećice u zadki životinjice, koje na nutri imadu tanke opnene listićke. I u njih ulazi zrak kroz oduške. I vodotočnice su potanje izpitali ter su našli, da one nisu drugo nego cjevčice, pružene kroz tielo a spojene sa mjehurići, koji su se iz vana opleli pretankimi žilicami, a na nutri imadu titrenke. Te titrenke gone vodu neprestano, pa na taj način posrieduju disanje. Napokon mi je spomenuti, da ljudi danas poznaju i takovih životinjica, koje neimadu nikakovih posebnih disala. Takovim životinjam valjda je koža podieljena kao disalo. Čudnovato je, da neke životinje imadu po dvie vrsti disala, dočim opet neke, kako čusmo, nikakovih neimadu. Hoću ovdje da samo neke ribe spomenem. Plućanke (Dipnoi) najme, i to amerikanske imadu mjesto škrga pluća, a plućanke afrikanske imadu pluća i škrge, pa upravo s toga i mogu one živiti po više mjeseci u osušenom glibu močvara i rieka zapadno-afrikanskih. Ta pluća jesu u tih riba u trbuhu, a nisu drugo, nego prostranostaničave kožne vrećice, koje se zrakom pune.*)

Od hrane i zraka, što je životinja u se primila, mora svaki ustroj da dobije onaj dio, koji ga ide. Tu razdielbu obavlja tekućina, koju nazivamo krvlju. Na sitnozor možeš vidjeti, da krv sastoji iz vodene kapljevine i množine sitnih krvnih bobičica, koje su u životinja i po veličini i podobi različne. One su se osobito u vodozemaca razvile kao podpune stanice, jer tud možeš na njih razabrati tinj, zrnastu početnicu sa staničnjakom, i manjastu kapljevinu u nutri.[1]) Da krvne bobičice postaju iz mezgovih bobičica, to je nedvojbeno dokazano na krvnih bobičicah kralježnjaka manje savršenih.[2]) Dočim su mezgove bobičice nemanjaste, jesu krvne bobičice žućkaste a u gomili crvene kao skrlet. Kao što se sada zna, polazi ta mast od mastila krvi, koje je željezovito. U krvi ima bjelanca i vlaknine,[3]) a u krvnih bobičicah globulina. Iz toga globulina tvore se četiri vrsti ledaca, koji su, kako Kölliker veli, ili unutar krvnih bobičica ili izvan njih u krvi. Bojanowski veli, da ti ledci imadu u svake životinje nešto osobitoga, pa da se mnogo puta može iz samih tih ledaca spoznati životinja, iz čije krvi su dotični ledci.[4]) Pače našli su u krvi neki životinjica i množinu jajašaca.[5])

---

*) Prvi je plućanke našao Natterer u močvarah rieke Amazona, a Titzinger nazvao jih je „Lepidosiren paradoxa“ i uvrstio medju vodozemce. God. 1840 našao je Bischof pluća u trbuhu, a Hyrtl uzeo je plućanke iz vodozemaca pak ih je uvrstio medju ribe, dočim su Owen i Peters jur prije medju ribe uvrstili afrikansku plućanku (Lepidosiren annectens) „Aus der Natur“ von Wilh. Reisland. Jahrg. 1864, str. 456.

1) „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie“ voo Siebold und Kölliker, svez. XI. str. 277.

2) U istom časopisu str. 264.

3) Aristotel mišljaše, da krv u nekih životinja ima vlaknine, a u drugih da jih neima (τὰς δὲ καλουμένας ἶνας τὸ μὲν ἔχει αἷμα τὸ δ᾽ οὐκ ἔχει···). Frantzuisovo izdanje Aristotelova „περὶ ζῴων μορίων“ str. 66. On poznavaše vodeni dio krvi kao krvnu mezgu (ἰχὼρ δ᾽ ἐστὶ τὸ ὑδατῶδες τοῦ αἵματος····). Ista knjiga, str. 68. Aristotel je znao, da krv ima hraniti ustroje pojedine (···ὅτι τὸ αἷμα τροφῆς ἕνεκα καὶ τροφῆς τῶν μορίων ἐστίν). U istoj knjigi str. 66.

4) „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie“ von Siebold und Kölliker, svez. XII. str. 313 i dalje. Te ledce našao je prvi Reichert godine 1847, a onda drugi za njim.

5) U istom časopisu str. 44.

Digitized by Google

Danas se i to zna, da nesastoji samo krv kralježnjaka iz krvne mezge i krvnih bobičica, nego da je tako sastavljena i ona od nekralježnjaka. Krvna mezga je na primjer u kukaca obično bistra kao voda, ali je dosta puta i manjasta, nu krvne bobičice su i u ovom i u onom slučaju bistre kao voda. I njihova krv ima bjelanca, vlaknine, golubina, a ponešto i masti.[1]) Krvna mezga i krvne bobičine sastavljaju krv i onakovih životinjica, koje su izpod kukaca. To se na primjer zna danas od krvi brizgavaca, pače zna se, da su njihove krvne bobičice, velike u promjeru 0·026 m. m. i da imadu jezgricu, veliku 0·006 m. m.[2]). Krv nije u svih životinja crvena, nego nje ima i biele, modrušaste, a i nemanjaste.[3]) Pače zna se sada, da inače biela krv nekih životinja pomodri na zraku. Krv se nadoknaduje iz mezge i mlieči, koja postaje iz griza, a ovaj opet iz hrane. Pretvaranje mlieči u krv biva u sisara i ptica kao i u ljudi, dočim to u drugih životinja ponešto inače biva.

Krv teče u žilah, koje od sriedišta — srca — prama mjestu svoga opredieljenja sve tanje i tjesnije bivaju. Poznato je, da od žila razlikujemo mezgovnice,[4]) dotično mliečnice, onda krvice i kucavice. Srce je razno ustrojeno. U nekih životinja (sisara, ptica, od vodozemaca u krokodila) imade srce dvie kletke i dva predsrdja, u nekih opet (vodozemaca osim žaba i krokodila, u plućanka osim riba)[5]) jednu kletku i dva predsrdja, onda u nekih (žaba i riba osim plućanka) jednu kletku i jedno predsrdje.[6]) U nekih nekralježnjaka je srce samo mješinica, koja kao i srce kralježnjaka kuca, a opet od tih životinjica kuca neki dio žila te zamjenjuje na taj način samo srce, u nekih napokon jedva je znaka ne samo srcu nego i žilam. Imade i takovih životinjica, u kojih neima nikakova srca ni žila. Iz toga je sada lahko uviditi, da se krv kucavična samo u sisara i ptica neće nigdje pomiešati sa krvju krvičnom. Još bi tako imalo biti, pa bi i bilo u krokodila, kada nebi imali dvie srčanice, od kojih jedna polazi iz lieve a druga iz desne kletke. Te srčanice sastaju se odmah iza srca, pa tud pomiešaju jednu krv sa drugom. Takovo miešanje krvi biva u inih životinja još većma. —

---

[1]) „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie" von Siebold und Kölliker, svez. XI. str. 285.

[2]) U istom časopisu, sv. XII. str. 44.

[3]) Aristotel veli, da neke životinje imadu krv, a neke mjesto krvi inu takovu sastavinu (καὶ ὅλως τὰ μὲν ἔναιμα τῶν ζῴων ἐστὶ, τὰ δ' ἀντὶ τοῦ αἵματος ἔχει ἑτερόν τι μόρων τοιοῦτον). Frantzuisovo izdanje Aristotelova „περὶ ζῳῶν μορίων", strana 54.

[4]) Aselli našao je prvi godine 1628 crvene mliečnice i mislio, da otvorena ušća imadu. Tako se je mislilo do početka ovoga stoljeća. W. His uči, da mezgovnice neimadu na početku svojih tinja, nego da su jažice u svezini, izpučenoj opružnimi vlakanci usmine, sluznice i tako dalje. Nu Recklingshausen tvrdi, da početci mezgovnica imadu posluznicu (epithelium). „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie von Siebold und Kölliker, sv. XII., str. 223 i dalje.

[5]) U plućanka su doduše dva predsrdja, ali nisu posvema pretinjena.

[6]) Aristotel izpitavao je srce i žile životinja; on je razlikovao kucavice od krvica, ali nije poznavao njihove razne obave, s toga jim nije ni dao posebnih imena; on je dobro znao, da se svrzi kucavica i krvica uzporedno pružaju. „Die Thierarten des Aristoteles" von C. J. Sundevall, str. 16. Dalje veli Aristotel o srcu, da ono u velikih životinja ima tri šupljine = kletke, u manjih dvie, a u svih inih jednu (κοιλίας δ' ἔχουσιν αἱ μὲν τῶν μεγάλῴν ζῴων τρεῖς, αἱ δὲ τῶν ἐλαττόνων δύο, μίαν δὲ πᾶσαι). Frantzuisovo izdanje Aristotelova „περὶ ζῳῶν μορίων", st. 138.

*

Digitized by Google

U životinja, koje imadu srce, kuca ono i tjera krv kroz žile po tielu,[1]) a u onih, koje neimadu ni srca ni žila, teče krv onako kao sok u bilina, probijajuć najme kroz mrenice tiela. — Spomenuti mi je napokon, da danas učenjaci ne samo da znadu, koje životinje srce i žile imadu a koje ih neimadu, nego da oni i sustav tih ustroja potanko poznavaju, koga bih i ja ovdje opisao, kada toga nebi premnogo bilo.

U tielu životinja ima i žliezdâ, koje ili izmiću iz tiela potrošene i škodljive tvari ili tvore iz krvi različite tvari. Prve vrsti žliezde jesu bubrezi. U nekih nekralježnjaka nije bubrežčić ino nego mjehurić, a u nekih nije bubrežčićem ni znaka. Bubreg nam u tielu predstavlja hidroauličku izažimaču, koja iz krvi izlučuje mokraću i mezgu.[2]) U savršenijih životinja prikaplja se mokraća u mjehur. — Druge vrsti žliezde oduzimaju krvi neke tvari, iz ko jih one onda tvore slinku, sluz, žuč, slador, svilu i druge tvorine. Da žliezdeslinarice izlučuju slinku, a jetra žuč, jur sam napomenuo. Nu ima životinja, u kojih se iz žliezda izlučuje otrov. Tako je u zmija, pauka, jakrepa. Philouzce je pače našao, da i pčele otrov gotove, koji je osušen jednak sa otrovom od osa, bumbara i ljutica.[3]) Gratiolet i Cloez našli su, da je biela lučevina, što ju daždevnjak izlučuje iz žliezda zaušnih i pokožnih, otrovna, ako se sa krvju pomieša, dakle da djeluje kao slabi otrov zmijski. Daždenjakovu otrovu jednak je otrov od žabura ili gubavica (Bafonida).[4]) Čudnovato je, da je dr. Günther našao i ribu, Thallassophryne reticulata, koja, kako on veli, iz vrećica izlučuje kroz četiri boculjice otrov, biel kao mlieko.[5]) Buduć bi premnogo bilo, kada bih još dalje izbrajao životinje, koje otrov tvore, s toga ću još napomenuti, da se neke životinje i inimi lučevinami brane. Tako imadu na primjer neke glavoudc žliezdu-crnionicu, koja tvori i izlučuje tako zvano crnilo (θολός).[6]) Od toga treba životinja sasvim malo u vodu izlučiti, da ju oko sebe ocrni te onda u tako zamućenoj vodi pogibelji se umakne, koja joj prieti. Osim lučevina, potrebnih životinjam koje za probavu koje za obranu, imade u njih još i drugih. Tako imadu svilci na dolnjoj ustni po dvie žliezdeslinavice, iz kojih oni slinku izlučuju. Izlučena slinka skrućuje se na zraku i daje svilu. Podobno tvori se i paučina. Pauci najme osim jur napomenutih otrovnih žliezda blizu kosierića, imadu žliezda i na zadki. Te žliezde obće sa bradavkami, izbušenimi poput sitanca. Lučevina paukovih žliezda skrućuje se na zraku kao i lučevina svilaca, s toga i srši iz svake luknjice u bradavke po jedan končić. Takovi končići od dvaju ili triju pari bradavka, dakle njih po nekoliko stotina, spajaju se u jedan, i to pravi konac paučine. Imade pauka, koji takov

---

[1]) U sumanka (Salpa) teče krv čudnovatim načinom u istoj žili izmjenice sad napried a sad natrag. „Bilder aus dem Thierleben“ von C. Vogt, str. 53.

[2]) „Die phisiologischen Leistungen des Blutdrucks“ von Prof. E. Ludwig, str. 17.

[3]) Osušeni pčelinji otrov može svoju otrovnost pričuvati kroz više godina, a ako ga u nešto malo vode otopiš i iglom kojoj životinji uciepiš, djeluje na nju kao da bi ju pčela ubola. Taj otrov djelnje jače na životinje toplokrve nego hladnokrve. „Aus der Natur.“ Jahrg. 1864, str. 79.

[4]) Ovdje mi valja spomenuti, da su već u staro doba o daždenjakovoj lučevini mislili, da je otrovna, ali su kasnije daždenjaka bezazlenim proglasili. „Aus der Natur“, Jahrg. 1863, str. 63 i 64.

[5]) „Aus der Natur“. Jahrg. 1864, str. 511.

[6]) Aristotelu bijaše poznata i crnionica i crnilo. O djem veli, da ga najviše ima sipa, pa da ga izštrcuje, kada je u strahu. On krivo sravnjuje crnilo sa bielom tvarju u pogani ptičjoj = sa mokraćom. „Die Cephalopoden des Aristoteles“ von Herm. Aubert, str. 18.

Digitized by Google

konac, neprivezav ga o ništa, puste u zrak. Kada on dovoljno ojača, onda ponese i pauka sa sobom u zrak. Murray i Rosenhayn tumače taj pojav, veleć, da je paučina negativno munjevita, s čega ju zemlja od sebe odganja, a više vrste zraka da su pozitivno munjevite, s čega ju one opet k sebi privlače.[1]) — Imade životinja, koje i različne kiseline tvore. Tako izlučuju mravi mravinju kiselinu, a ličinke od vrbovinca (Chrysomela populi) vrbovu ili salicinovu sukiselinu (salicylige Säure).[2]) Napokon mi je spomenuti, da ima životinjica, koje slador tvore. Takove su ušenci, koje mravi, ti sladkolizi medju životinjami, upravo s toga u svojih mravinjacih hrane i goje. Da ima životinja, koje med tvore i izlučuje, a onda i takovih, koje mlieko izlučuju, netreba mi spominjati, jer je to i onako od nekada svakomu poznato.

Životinja raste sveudilj i onda, kada je već na stalnu mjeru dorasla, ali dakako na korist svoga skota. Pa i zbilja možeš, kao što sam jur drugdje spomenuo, vidjeti, kako se je u gdjekojih životinja na površini tiela nadigla pupoljica kao bubuljica, koja se od tiela oddieli ter za se raste. Na taj način množe se najnesavršenije životinje, koje neimadu spolovilâ, dočim savršenije spolovila imadu. Nije mi ovdje opisivati spolovila raznih životinja, ali mi je svakako spomenuti, da su učenjaci izpitavali spolovila životinja ne samo iz raznih redova nego čak i iz raznih vrsti. Izpitavajuć pako životinje našli su, da u gdjekojih imadu u iste životinje i mužka i ženska spolovila. Nu takovih dvospolnjaka ima ipak mnogo manje nego jednospolnjaka, jer zbilja naći ćeš medju životinjami najviše vrstî, u kojih neke od njih imadu samo mužka spolovila (mužjaci), a neke opet samo ženska spolovila (ženke). U nekih životinja nerazlikuju se mužjaci od ženka samo spolovilî, nego još i inimi vanjskimi biljezi. Pri tom su ljudi zamietili ovo obće pravilo: da izmedju mužjakâ i ženkâ neima lahko vanjske razlike u onih vrstih životinja, u kojih se mužjaci i ženke jednakim načinom brinu za svoj skot, a da je opet u onakovih vrstih životinja, u kojih je mužjakom ina zadaća podieljena nego li ženkam, naći baš i znatnih vanjskih razlika izmedju ovih i onih. Te razlike izmedju mužjakâ i ženka neobstoje odmah u prvoj dobi, nego se razvijaju tek s vremenom, a u nekih vrstih nepostoje sve razlike za ciela života, nego se pokaže samo u stalno doba, a po tom ih opet nestane.[3]) Napokon ima i takovih vrstih životinja, u kojih osim mužjakâ i ženka ima još i bezspolnjaka, koji se raznimi znameni razlikuju i od mužjakâ i od ženka. Od takovih bezspolnjaka imadu su neki brinuti za hranu družbe a druge za njezinu obranu.[4])

---

[1]) „Aus der Natur“, Jahrg. 1865, str. 192.

[2]) Ako se dotakneš ličinke kornjaša-vrbovinca, cure joj sastrance na kolutićih tiela iz 9 pari bradavka bjelkaste kaplje, mirišuće kao mendule. Ta lučevina je veoma vjerojatno vrbova ili salicinova sukiselina, koju ličinke tvore iz salicina na taj način, da salicin, slučiv ga sa kisikom, raztvore u slador i salicinovu sukiselinu. Salicina dobiju ličinke dosta sa vrbovim lišćem, kojim se hrane. Kada se je ličinka zakukuljila, onda prestane izlučivati salicinovu sukiselinu. „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie“ von Siebold und Kölliker, sv. XI., str. 309 i dalje. Mravinju kiselinu, koja na osobit način kisi i izjeda, izlučuju ženke i bezspolnjaci u ranice, koje su neprijatelju ugrizle.

[3]) Spomenuti ću ovdje na pile, o kom se još nezna, da li je kokotić ili kokica. Je li je kokotiću jednoč porasla ostruga, onda mu se i perje promieni. Za dobe ljubavi spaziti je u ptica ljepše perje a u riba ljepše ljuske.

[4]) Ovdje ću čitatelja spomenuti na poznate mu pčele i mrave, negovoreć o čudno-

Digitized by Google

Životinja, koja se s jednoga mjesta na drugo kreće, mora znati, kamo se kreće, pa s toga su životinji potrebna osjećala. Od osjećalâ pa do mozga ili hrbtenjače ili inoga zamjenika tih ustroja pružili su se živci-sjetioci, po kojih osjećalo mozgu ili njegovom zamjeniku sve priobćuje, što je ono spazilo. Uz takove živce pružili su se živci-kretaoci, koji se u mišicah završuju i njim naloge priobćuju, koje su dobili od mozga ili njegova zamjenika. Budać sam o sastavu živaca govorio jur drugdje, zato ću ovdje još samo napomenuti, da je učenjakom danas poznato životinjica, dakako najnesavršenijih, u kojih živcem jedva da je znaka, a onda i takovih, u kojih živcem do sada nenadjoše ni znaka, napokon i to, da živci netrebaju ni u svih onih životinja, koje mozag imadu, biti u svezu sa mozgom, da svoju djelatnost razviju. Za dokaz tomu spomenut ću kornjaču, koja može, ako si joj mozag izvadio, i bez njega živiti po više mjeseci.[1]) — Što se mozga[2]) tiče, doznalo se je razudbom, da je on u svih kralježnjaka u obće osnovan po jednakoj osnovi, premda je u pojedinih čestih različit. Budać sam o sastavu mozga drugdje govorio, spomenuti mi je ovdje, da u nekih nekralježnjaka mora uzlina zamieniti mozag, a da nekoje životinjice niti imadu mozga niti zamjenika mozgu. I o hrbtenjači,[3]) o kojoj je takodjer drugdje spomena bilo, valja mi još samo kazati, da su poznati kralježnjaci, u kojih se je ona naprama mozgu mnogo jače od njega razvila, pa onda i to, da ima životinja, koje neimadu nikakve hrbtenjače. — Kao što već životinje s mozgom imadu uzlina iz živaca, koje bez sudjelovanja mozga obavljaju neke silne radnje, tako imadu takovih uzlina i životinje bez mozga. Te uzline jesu kupići živčevine, poredani na manje ili veće razmake a medjusobno spojeni dvama a dvama usucima simpatičnih živaca. Na taj način postaje uzlenjača, koja se je uzduž tiela pružila, u raznih životinja razni broj uzlina ima, pače u gdjekojih samo jednu jedinu uzlinu ima a u gdjekojih niti nje neima.

Iz toga, što ovdje dakako samo u obće spomenuti mogoh, vidimo dovoljno, da se je u životinja živčevlje razno razvilo, pa da taj razvoj živčevlja nije, kao što su našli, bez upliva ni na rast tiela životinjega. Volger najme veli, da je životinji za samo uzčuvanje si tiela na istom stepenu potrebna tim veća izmjena tvarî, čim bolje joj se je živčevlje razvilo, a kada se je ono u nje jednoč posvema razvilo, da joj onda prestane i rast tiela.[4]) — Jur sam natuknuo, da životinje imadu osjećala, a sada mi je u kratkom kazati, što o

---

vatih zadrugah životinja, plivajućih po moru. U takovoj zadrugi ima s prvince samo jedna životinja, koja je prava korenika zadruge, a poslie joj i glavar. Osim njega ima ih sa vesalci, koji zadrugu voze, sa usti i želudcem, koje za sve zadružane jedu, napokon bez vesalaca, bez ustiju i želudca, koje se za razplod brinu.

[1]) „Handbuch der Naturgeschichte“ von Dr. G. H. Otto Volger, str. 285.

[2]) Aristotel je o mozgu veoma malo znao. O njem veli, da se razlikuje od hrbtenjače; da je najhladniji i da je odredjen, da razhladjuje preveliku toplinu u srcu; da neima ni najmanje krvi. „Die Thierarten des Aristoteles“ von C. J. Sundevall, str. 17, i Frantzuisovo izdanje Aristotelova »περὶ ζῴων μορίων«. U ovom potonjem veli na str. 74 ι „οὐδ' ὁτιοῦν γὰρ αἵματος ἔχει ἐν αὑτῷ“.

[3]) O njoj veli Aristotel, da je topla i da je ponešto različna od moždine u kostiju; on bo najme (Frantzuisovo izdanje Aristotelova „περὶ ζῴων μορίων“, str. 72) veli: „διὸ καὶ ὁ ἐνταῦ θαμυελός, ὥσπερ εἴρηται, ἀλλοιότερος ἐστιν.“ — Kao što sam drugdje spomenuo, živce nije on poznavao, a i ob onih, koje bjede našao, mislio je, da su suhe žile (νευρα; tendines).

[4]) »Handbuch der Naturgeschichte“ von Dr. G. H. Otto Volger, str. 559.

njih znamo. Od svih osjećala najprostranije a i najobćenitije jest ćut, odnosno opip. To sjetilo imadu i životinje najnižih redova, jer i nalievnjak i sama spužva (koju neki prirodoslovci odlučno ubrajaju medju životinje), skupljaju se, da se ugibnu dotiku sa kojom stvari. Ono se je razastrlo po cieloj površini tiela, s toga se nemožeš kože dotaknuti ni brkom od igle, a da životinja nebi taj dotik osjetila. Tim sjetilom razlučuje životinja vlastitosti krutina. Okus poučava životinju o svojstvih kapljevina i mekutina, te čuva, da nebi u probavilo ušlo škodljivo jelo ili pilo. Dobro razvito kušalo imade samo malo životinja i medju samimi kralježnjaci, a u inih od njih jest ono slabo, buduć su bradavke okusa u nekih hrskave a u nekih baš tvrde. U nekralježnjaka pako čini se, da neki kušala neimadu, a od nekih zna se za izvjestno, da ga neimadu. — Njuh ili vonj poučava životinju o vlastitostih uzdušnina. On je u nekih životinja oštar, u nekih slab, a nekoje ga niti neimadu. Poznato je, da životinje u obće nosom vonjaju, kao što jezikom kušaju, ali nije jošt poznato vonjalo niti svih onih životinja, koje vonjaju, pače veoma oštro vonjaju. Tako se na primjer do sada još nepoznaje vonjalo kukaca, premda je poznato, da oni potrebne jim stvari zanjuše na daljinu od više ura, pa da tamo neodoljivom silom hite. Napokon mi je natuknuti, da više životinja ima vonj nego okus. — Čulo je nekim životinjam podieljeno, a nekojim ne. Više ga životinja ima nego vonjalo, pa i u tih je različno ustrojeno. U nekih sastoji se ono iz obuške, ušnika, bubnjića, mlatića, nakovanjića, sočke, stremenka i suvojke sa kapljevinom i živcem sluha, u nekih neima obuške, ušnika, košticȃ sluha ili kojega inoga diela. Da nenabrajam pojedinih razlika čula, navesti ću samo čulo paukȃ. Ono sastoji iz male šupljenice, zatvorene bubnjićem, u kojoj je vrećica puna kapljevine, a okolo nje živac sluha. Napokon mi je primjetiti, da nekoje od onih životinja, što čuju, neimadu za to posebna čula. Takove životinje su na primjer kukci, koji čuju na ticala. Čulo prima po valovih zvuka utiske iz daljine. — Oko nekih životinja poklapa se sa dviema vedjama, u nekih pako sa trima, od kojih je srednja prozračna, a u nekih niti neima vedja.[1]) U kralježnjakȃ sastavljeno je oko u bitnosti iz onakovih djelova, iz kakovih je sastavljeno oko ljudsko, najme: iz prozračne i neprozračne rožnice, iz žiljnice, šerenice, sjenice, lećke, vodurine, caklušine i mriežnice. U kratko ću spomenuti najznatnije razlike. U ptica ima oko somitak, to jest kesičastu, kao mahalo izpresomićenu opnu iz živaca, onda u neprozračnoj rožnici kolobarić iz plosnatih koštičica, kojim ptica može tištiti na kapljevitu sadržinu oka, pa tim pritiskom svod prozračne rožnice ili povećati ili umanjiti, te se po tom po potreboći učiniti sad kratkovidom a sad dalekovidom. Sada se dakle razumjeva, kako kvočka može viditi i najmanje zrnce na zemlji, a takodjer vidjeti grabežljivu pticu visoko u zraku. Vodozemci neimadu somitka, ali imadu kolobarić iz koštičica. U ribjega oka imam osebice napomenuti sastav lećke. Ona je najme sastavljena iz vlakanaca, koja se sastaju na dvajuh krajnicih kruglje. Tud su ona veoma tanka, dočim su po sredini mnogo šira. Takodjer su ona sastrance nazubčana i takovimi zubci jedno u drugo podpuno ulegla. I to je poznato, da takovih zubaca ima jedno jedino vlakance do 12,000.[2]) U nekralježnjaka imadu dvie vrsti očica, najme jednovitih i sastavljenih, a onda od sastavljenih opet naoknatih i nenaoknatih. Od naoknatih sastavljenih očiju opisati ću oko kukaca,

---

[1]) Aristotel spominje treću vedjicu u ptica, veleć: „σκαρδα μύττουσι δ' οἱ ὄρνιθος ἐκ τῶν κανθῶν ὑμένι“ (Frantzuisovo izdanje Aristotelova „περὶ ζῳῶν μορίων“ str. 96).

[2]) „Handbuch der Naturgeschichte“ von Dr. Otto Volger, str. 341.

Digitized by Google

kao što je danas poznato. Ako takovo oko motriš na sitnozor, spaziti ćeš odmah, da mu svod nije gladak i krugljast, nego da sastoji iz velike mno žine četvero- ili šesterouglastih pločica ili okanaca, od kojih je svako za se ponešto svedeno. Svako takovo okance jest prednja strana posebnoga ošca. a takovih ima oko u gdjekojih kukaca po 9000 (šljivarka ili hrušt), 7000 (muha), 34650 (leptir-glogovnjak). Sve te očice jednoga oka zastrle su se zajedničkom, sasvim prozirnom rožnicom, koja nije drugo nego prozirno postali dio hitinove kožice. Svako pojedino ošce za se jest neka vrst duboke, šesterostrane cjevke na podobu lievka, koja je svoj šiljak obrnula prama središtu oka a iz vana se zastrla spomenutom kožicom. U svakoj toj cievki ima odmah iza okanca po jedna premaljušna, tvrda, pupčasta očja lećka, koju ponešto obtječe caklušina, koja ostali dio cjevke izpunjuje. Šiljevi cjevaka obkolili su se crnim mastilom, koje je nutarnja glavna sastojina oka, pa kroz koju se je u svako ošce provukla po jedna pretanka svrž živca vida. Svako takovo ošce prima samo one zrake svietla, koje mu komice na sredinu padaju. Da dakle sastavljeno oko nebi bilo skoro prava kruglja, nebi kukac mogao viditi sve, što se okolo njega sbiva. Spomenuti mi je, da su u nekih kukaca očice zarasle dlačicami.[1])

Dočim J. Müller misli, da izmedju sastavljenoga i jednovitoga oka ima bitna razlika, pa da se samo jednovito ošce prispodobiti može oku kralježnjaka u pogledu vida, misli Fr. Leydig, da izmedju ovih i onih neima nikakove bitne razlike, pače tvrdi on, de su jednovite oči samo preinake sastavljenih očiju. Takove jednovite oči imadu mnogi nekralježnjaci. U gusenica i stonoga sastoji jednovito oko iz rožnice, iz vana doduše veoma svedene ali iz nutra udubljene, iz lečke, proste od rožnice, iz mastila i živca. Ako se jednovitih očica nagomila, postane iz njih istovalja sastavljenoga oka, koje dakako nije naoknato.[2]) Premnogo bi bilo, ako bih hotio opisati oči svih raznih životinja, s toga evo još oko ljušturnjakâ i puževa. U njih je oko splošteno na podobu oka ribjega i kitova tako, da je ono dugo 0·55 m. m., ako je široko 0·78 m. m. Cielo oko obkolila je čvrsta neprozračna rožnica, koju nam valja sprieda izpred lećke smatrati za prozračnu rožnicu. Izpod rožnice je mastilo, sastojeće iz dviju vrstâ, najme vanjske i nutarnje. Ona sastoji iz nepravilnih stanica sa jezgricom, punih smedjih zrnašaca, a ova iz sitnozrne tvari, koja je žućkasto-siva, kada svjetlo propušta, a prekrasno zelena, kovnosjajna, kada svjetlo odsjeva. Sprieda je lećka, koja svietlo lama. Ona je na stražnjoj strani mnogo jače povinuta nego na prednjoj, duga je 0·23 m. m., a široka 0·40 m. m. Prostor iza lećke izpunjuje vlaknasta živčevina, mrežnica. Ona sastoji iz uzporedanih vlakanaca, koja se pri lećki zaoble, nadmu i završe. Izmedju vlakanaca ima sitnih, okruglih, sjajnih zrna ili stanica. Oko stoji na kratkom mesnatom držku, kroz koga u oko prolazi živac, širok 0·074 m. m. U oku neima caklušine.[3])

---

[1]) „Die Wunder des Mikroskops“ von Dr. Moritz Willkomm, strana 190. Ovdje mi je spomenuti čitatelja na poznatu stvar. — Ti si sigurno spazio, kako kukac leti upravno prama oknom od prozora i kako se, lupiv o njih, na tle obara ali se zątim opet podiže i opet na prozor navaljuje te svoju navalu dotle ponavlja, dokle nastavše svjetlo nedokine ili koja zasjena ili večernja suton. A zašto? Jer utisci svjetla neposredno djeluju na živce nehotične.

[2]) „Zeitschrift für die gesammten Naturwissenschaften“ von Giebel und Siewart. Jahrgang 1864, str. 282.

[3]) Godine 1795 opisuje prvi Polina ruba od plašta množinu stvarca, sjajnih kao smaragdi, ali on nepoznade njihovu sličnost sa očima. God. 1835 upoznao nas

Digitized by Google

Napokon mi je još kazati, da u nekih nekralježnjaka oko saštoji iz samoga mjehurićka, koji je s vanjske strane plosnat a s nutarnje sveden, dočim ono opet u drugih nije ino nego kupić mastila, koj se je na prednjoj strani dosta puta ugibnuo, tako da bi o tih ugibih na prvi pogled pomislio, da su lećke, premda ih neimadu. Quatrefages dokazao je god. 1846, da i u takve očje piknje dospjevaju živci, da su one dakle upravo oči takovih životinjica, premda u tih očicah lećke neima.[1]) U nekih nekralježnjaka pako sastoji oko iz samih nakupa tamno-crvena mastila bez svakih inih vlastitosti oka, pa takovo ošce možemo smatrati za pravi začetak oka.

Danas poznajemo životinjica. koje su bez očiju, a medju timi opet takovih, koje su prama svjetlu veoma osjetljive. Gdjekoje vrsti životinja imadu i sastavljene i jednovite očice, i to sastavljene oči sastrance a jednovite izmedju njih.

Sa djelovanjem živaca u savezu je i moć nekih riba, davati munjevite udarce. Tim se izmedju riba odlikuju munjevita jegulja (Gymnotus electricus), munjevita trnovka (Torpedo Galvani, marmorata) i munjeviti som (Malapterurus electricus). Te ribe gotove u sebi munjinu i prikupljaju ju u posebnih spravah. O tih spravah znamo danas u kratko ovo: U munjevite jegulje sastoji ona iz dvaju dugih niza, malih, kožnih, sluzavih listića, koji su puni živaca, a u munjevite trnovke sastavila se je ona iz više od 2000 šesterostranih stupića, a svaki stupić opet složio se je iz množine šesterouglatih, kožnih listića jednoga povrh drugoga, izmedju kojih ima dosta sluzave kapljevine, napokon u munjevita soma nije munjevna sprava drugo nego osobita listnata mrenica. Te munjevne sprave, koje prispodobiti možemo ili sa galvanovim kriepom ili spravom iz galvanovih kupica, smjestile su se u jegulja postrance u repu, u trnovka izmedju prsnih plovka i glave, a u somova uzduž tiela sastrance. Da je trnovka munjevita, bijaše jur Pliniusu poznato, premda sastav munjevne sprave nepoznavaše. Ovdje mi je spomenuti, što pomorski poručnik Bel veli. On je najme na Senegalu našao nekoga kornjaša, koji mu, kada ga popade, dade slab munjevit udarac. Taj kornjaš i ta njegova vlastitost poznati su Crncem tamošnjim, kao što Bel tvrdi.[2]) Danas nam je poznato iz fizikalnih pokusa, da živci svih životinja imadu munjine, pa da je ona važan uvjet životnih pojava.[3])

Drugi čudni pojav, što ga na životinjah zamjećujemo, jest svjetlucanje. I sam Aristotel poznavao je stvorova i živih i mrtvih, koji su u tmici svjetlili, te spominje o njih kao nešto osobito znamenita, da ih možeš spopasti a neopeći se. Buduć mi po mojoj nakani i osnovi drugi put govoriti o rudah i bilinah, koje svjetlucaju, to ću ovdje samo u kratkom kazati, što o svjetlucanju životinja znamo. Medju životinjami svjetlucaju ponajviše one nižih redova, a medju ovimi osobito one, koje živu u moru, pače čini se, kao da svjetlucaju sve manje savršene životinje morske. Nekoje od tih životinjica svjetlucaju na cielom tielu, a nekoje samo na pojedinih djelovih tiela; nekoje svjetlucaju neprestano, nekoje samo za dobe ovršenja stalnih životnih obava, a nekoje samo onda, kada se kreću ili ih što draži. Takove svjetlucave morske životinjice, ponajviše pako svjetlucak[4]) (Noctiluca micans) i sitni

---

je Englez Garner sa ustrojstvom tih očiju. „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie“ von Siebold und Kölliker, sv. XII., str. 133 i dalje.

[1]) U istom časopisu str. 84.

[2]) „Aus der Natur“. Jahrgang 1864, str. 48.

[3]) Tko bi se o tom htio potanko uputiti, toga napućujem na „Untersuchungen über die thierische Elektricität“ von Emil du Bois-Reymond.

[4]) Th. Wilh. Engelmann našao je u svjetlucka u oblaki mu tiela množinu jezgrica

Digitized by Google

klobučnjaci, proizvadjaju poznati prekrasni pojav, najme svjetlucanje mora, koje se na mirnom moru pod večer i ob noć dosta puta brodaru pokazuje. Medju svimi svjetlucajućimi životinjami kriesnica (Lampyris) je najpoznatija. Od nje poznajemo dvíe vrsti (Lampyris noctiluca i Lampyris splendidula), a u svake svjetlucaju ženke jače od mužjakâ, jer i više svjetlucala imadu nego mužjaci. Svjetlucala su na ukucih od zadke, a sastoje, kao što Kölliker uči, iz točićâ tanke tinji, koji su sasvim puni liepih, mnogouglatih stanica, od kojih su neke prozirne, bliede i pune sasvim sitne drobnine, dočim su druge prepune bielih zrnaca Ta svjetlucala, koja se prostomu oku pričinjaju kao bjelkaste gvalice, imadu potrebne živce i dušnice, koje kisik prinašaju. Lindemann i M. Schulze tvrde, da kukcu za svjetlucanje treba sudjelovanja i živaca i kisika.[1]) Osim tih svjetlucaju još: svjetlucavka (Phosphaenus), svjetlica (Luciola italica, mehadiensis),[2]) svjetilac (Pyrophorus noctilucus, clarus), svjetlucavi zujak (Scarabaeus phosphoricus). Nekrilate svjetlice svjetle neprestano, ako su proste, krilate pako prestance, kao i kriesnice. Ulovljena nekrilata svjetlica obustavi svjetlucanje ili sasvim ili dielomice, pa ako hoćeš, da ti neprestano svjetluca, onda moraš brkatim nožićem odkučiti kolutić, iz koga svjetlo dolazi. Tvar, što no se sada pomolji iz kolutića, svjetluca još i onda neko' vrieme, kada si ju od životinjice jur sasvim odlučio. I uginule takove životinjice svjetlucaju još uviek dotle, dokle su svjetlucajući kolutići na zadki mehki. U svjetilaca smjestilo se je svjetlucalo u prsiju, a sastoji iz žućkaste tvari, koja se je poslagala izpod prozračnih djelova štitca-pršnjaka. Pasteur tvrdi, da svjetlucaju sa dvaju mjesta na glavi i izmedju štitca-pršnjaka i kolutića od zadke, tako da je tvar svjetlucava valjda smještena u cielom tielu, kao što i Milne Edwards misli.[3]) Medju svjetilcî najznamenitiji je kukujoš (Pyrophorus noctilucus, clarus).[4]) Zaključujuć o svjetlucavih kornjaših, još mi je kazati, kako neki ljudi vele, da i jajašca i ličinke od kriesnica svjetlucaju, premda slabije od njih.

Osim kornjašâ vele, da se u grbâ (Phalaena, noćni leptiri), oči svjetle, koje se svjetle i u inih životinja, kao što nam je poznato. Dalje tvrdi Hablitzl, da je spazio, da i komarci (Culex pipiens) svjetlucaju, premda se tomu drugi prirodoslovi protive. O ribah vele, da sginule, i to morske više od inih, svjetlucaju; onda da im kadkada svjetluca ikra, a osobito mliečac. Takodjer

---

okrugljastih i velikih 0·006 m. m. Po tom je svjetlucak višestaničav, dakle prava životinja. „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie“ von Siebold und Kölliker, sv. XII., str. 565. — Englez Scoresby proračunao je, da u jednoj kupici morske vode ima biti do 150 milijuna svjetlucaka. „Die Wunder des Mikroskops“ von Dr. Moritz Willkomm, str. 39.

[1]) Monti, Carradori i Beccaria misle, da svjetlucavci sunčano svjetlo prieko dana upijaju a ob noć ga iz sebe opet daju, dočim Treviranus misli, da je tilina (Fettkörper) njihovo svjetlucalo, jer fosfora ima. Tomu se protive, kao što je rečeno, Kölliker, Lindemann i drugi. „Zeitschrift für die gesammten Naturwissenschaften“ von Giebel und Siewart. Jahrgang 1864, str. 277 i dalje.

[2]) „Fauna austriaca. Die Käfer.“ Von Ludw. Redtenbacher, str. 524.

[3]) „Aus der Natur“. Jahrgang 1864, str. 816.

[4]) Svjetilca nazivaju Španjolci „cucujo“. U Meksiku kite si gospoje timi kornjaši (Pyrophorus clarus) glavu i haljine, kada jim je pod večer ići na šetnju. Gospoje kupuju tamo 12 svjetilaca za 50 nov., timare i hrane ih u krletkah iz tanke žice, a u večer ih ili u kesicah ob opravu privjese ili ih iglom izpribadaju. Ta moda preselila se je iz Meksika jur u Pariz, a neće dugo biti, eto je i po gradovih naše domovine

Digitized by Google

znaju, da jaja nekih vodozemaca, osobito nekih gušterica i zmija svjetlucaju, kao i to, da takova jaja tim bolje svjetle, čim su skorija. Napokon su spazili, da i kokošja jaja kadkada svjetle. — Uzrok takovu svjetlucanju valjda je lagano okisenje.

U životinja nalazimo svakovrstnih drugovanja. Neke životinje prave zajam u drugih; neke se sdružuju, da, djelujuć sjedinjenimi silami, jedne podpomažu druge; neke nastanjuju se u loge drugih, pače neke nezadovoljuju se samom logom, nego traže povrh toga još i hranu od ukućanina. Premnogo bi toga bilo, ako bih hotio nabrajati sve vrsti drugovanja medju životinjami, nego mislim, da je dosta, ako neke spomenem. Tako si ženke od lernejâ (Lernaea, korepnjaci-nametnici) odabiraju najradje škrge od riba i za nje pričepe, a mužjaci od njih pričepe se opet za njih svojimi nogami. Ima ljušturnjaka, u kojih se nastane po mužjak i ženke od neke vrsti korepnjaka, kao da bi im vlastiti dom bio. Osobito čudnovata je družba raka-mehkorepca (Pagurus). On najme naseli se ma u koju praznu kućicu, ako mu je samo udobna. Ali u tom stanu neostaje on dugo samac, jer se na skoro u njega useli i dlakuša (Nereis), koju on voziti mora. Premda mu je već to nemilo, to mu je još nemilije, da mu se na mekoj zadki nastani drugi račić, koga nemora samo nositi nego i svojom krvlju hraniti. Nu tud još nije sve družbe skupa, jer skoro da zaboravih spomenuti, da se na kućici takove družbe još nastani ciela naselbina polipâ. Sada dosta.

I neuki čovjek zna razlučiti savršeno ustrojene životinje od savršeno ustrojenih bilina, ali i najčuvenijim učenjakom zadaje glavobolje, razlikovati nesavršeno ustrojene životinje od nesavršeno ustrojenih bilina. Evo razlikâ izmedju životinja i bilina, kako su jih učenjaci od vremena do vremena hotjeli staviti. Mislilo se je najme, da je bilina onaj stvor, koji sastoji iz kisika, vodika i ugljika, dočim bi životinja osim tih triju počela imati morala još i dušika. Nu danas se zna, da ta razlika skrozimice nestoji; jer je poznato, da gljive, koje su očite biline, ipak imadu dosta dušika, a da opet vlaknine neimadu samo biline, nego da je imadu i očite životinje, poimence plaštenjaci. I zelenilo lista (Chlorophyll), o kom se je takodjer mislilo, da ga samo biline imadu, našli su učenjaci i u nalievnjacih, a to kao sastavinu tiela. Škrob su stavljali kao razliku izmedju životinja i bilina; ali premda škroba životinje neimadu, zna se sada, da ga nije ni u svih bilina. Takodjer prestali su razlikom biti izmedju životinja i bilina pojavi pri disanju i aktivno gibanje, jer su takovo spazili i na mnogih jednostaničavih bilina. Napokon našli su, da je u biline tinj od stanice opora a u životinje kontraktilna; pa to bi bila prava razlika izmedju životinje i biline.[1]) S toga i vele, da je životinja onakov ustrojni stvor, koji svega svoga života sastoji iz samih kontraktilnih stanica, ili iz zasliednih naslaga kontraktilnih i nekontraktilnih stanica.[2])

Nu osim toga ima ljudi, koji su nastojali o tom, da protumače prvi postanak ustrojnih stvorova. Ali da mnogo nenabrajam, evo samo jednoga takova tumačenja: Prvi ustrojni stvorovi mogoše postati, kada je u kapljevini, koja zemlju obkoljivaše, pala toplota najmanje na 60° R., pa oni postadoše u isto doba na većini mjestâ na zemlji, ako i ne upravo svagdje. Tvar, iz koje postadoše prvi ustrojni stvorovi, nije drugo nego prstejinina, koja je postala iz slučenina ugljiko-vodika i čipavca (amonijaka) uz pripomoć sumpora i pranika. Prvi ustrojni stvorovi morali su da budu jednostanični. Oni nisu bili niti očite životinje niti biline, nego stvorovi izmedju ovih i onih. Gustav

---

[1]) „Bilder aus dem Thierleben“ von Carl Vogt, str. 99 i dalje.

[2]) „Zoologische Briefe“ von Jäger, sv. I.

Digitized by Google

Jaeger želi, da bi se takovi stvorovi nazivali „prvobitnicî“ (Protoonten). Iz toga dakle vidi se, da bi prvi ustrojni stvorovi imali biti obitatelji vodâ, a samo po sebi razumije se, da bi tek iz jednostaničnih stvorova imali poći stvorovi mnogostanični.[1]) Neki prirodoslovi veļe, da su od prvobitnikâ sve jednostaničave biline, a mnogostaničavi stvorovi da su životinje.

Učenjaci nisu se zadovoljili, da spoznadu čim veći broj živih životinja, nego su nastojali, da i mrtve životinje u zemlji čim više potraže. Kada bih hotio sve nabrajati, što je o zginulih životinjah do sada učenjakom poznato, morao bih samo o tom cielu knjigu napisati. Nu budući tomu ovdje mjesta nije, s toga na kratkom samo ovoliko. Prve zginule životinje nadjoše u prvogorju ili u prelaznih gorah. Čim su mladje brdine zemlje, tim savršenije životinje nadjoše u njih. Medju zginulimi životinjami nalaze takovih, od kojih srodnici još i danas živu, ali i takovih, kojih srodnike badava traže medju živimi, koje su dakle upravo izumrle. Važno je, da upravo mnoge takove izumrle životinje izpunjuju praznine u sustavu životinjâ, čineć prelaz ili iz jednoga reda životinja u drugi, ili iz jednoga razreda u drugi. Neke vrsti životinja izumrle su za dobe čovjeka na svietu, pače izumrše neke eto nedavno. Nu nekih životinja ne nestade doduše do sada sasvim sa ovoga svieta, ali ih nestade iz mnogih prediela, u kojih negda stanovaše; pa s raznih uzroka, kojih mi ovdje nije navadjati, smanjio se je u nekih vrstih broj životinja tako, da će ih morati do skora nestati, da će možda još u ovom vieku izumrieti.

Prije nego ovu razpravu o životinjah dovršim, spomenuti mi je o sustavu životinja. — Aristotel, otac prirodoslovja, nije težio za sustavom, ali ipak je on neke životinje po zakonu podobnosti sabrao u veće kupove, koje naziva „γένη μέγιστα τῶν ζῴων“. Kadkada je on te kupove — redove — razdielio na „γένη“, pače gdjekada i na „εἴδη“. Ako bismo životinje, što ih Aristotel opisuje, hotjeli pregledno staviti u sustav, onda bi on po prilici bio ovakov: Životinje sa krvju (ἔναιμα) i životinje bez krvi (ἄναιμα). Medju prve ubrojile bi se: dvonožnici [čovjek], četveronožnici živokotni (ζωοτόκα) [sisari većinom], četveronožnici jajonesli (ᾠοτόκα) [kornjače, gušteri, krokodili], puzavci ljuskavi (φολιδωτά πεζόν) [zmije], beznožnici povodni i ribam podobni [kitovi] (κήτη), kožnokrilci (δερμόπτερα), ptice (ὄρνιθες, πτερωτά), ribe (ἰχθύες, λεπιδωτά). Medju životinje bez krvi ubrojile bi se: Mekušci (μαλάκια) [glavoude], korepnjaci (μαλακόστρακα ili σκληροδέρματα), ljušturnjaci (ὀστρακοδέρματα) [školjke i puževi, κοχλιῶν καὶ οστρέων γένος], bagude (ἔντομα) [kukci, stonoge i pauci]. Neke životinje nesavršenijega ustrojstva kao da je brojio medju ljušturnjake. Takove bi bile: morske ježine (echini), morske zviezde (asteriae) i tetije (tethyae). Druge opet od manje savršenih životinja nemožeš uvrstiti u nikoji red Aristotelova sustava. Takove su: acalephe, pnevmon, spongos i vitičnjaci.[2]) Takov sustav nagiba se na sustav sad naravni a sad umjetni. Razredjenje životinja po Aristotelu bijaše temeljem svim njegovim nasljednikom ne samo u starom nego i u srednjem vieku, dokle god. 1735 Linné, neumrli popravitelj i utemeljitelj prirodopisa u obće a sustavoslovja napose, nepostavi novoga sustava životinja. Redovi Linnéova umjetnoga sustava jesu: Sisari (mammalia), ptice (aves), vodozemci (amphibia), ribe (pisces), kukci (insecta) i crvi (vermes). Svaki red bijaše dalje razdielio na razrede, plemena, redove i vrsti, a svakomu stvoru dao ime i prezime. Ti Linnéovi nazivi održali su se većinom još i danas, i nesmiju se svoje volje mienjati. — Napredak u prirodopisu

---

[1]) „Zoologische Briefe“ von Gustav Jaeger, str. 60 i dalje.

[2]) „Die Thierarten des Aristoteles“ von Carl J. Sundevall, str. 24 i dalje.

Digitized by Google

pokazao je do skora mane sustava Linneova, te mnogi prirodoslovi pokušaše razredbu toga sustava usavršiti. Najviše dopadoše, pa s toga i razprostraniše se Blumenbachovi (rodi o se god. 1752, a umro 1840) popravci razredâ u Linneovom sustavu.

Sredanje životinja po vanjskih znacih, kao što ga Linne obavi, dalo je doduše prvi bistri pregled o životinjah, ali nije razjasnilo nutarnjega naravnoga sveza izmedju njih. Nutarnju zakonitost u oblicih životinja spoznao je George Cuvier (rodjen 1769, a umro 1832), koj u sravnjivajućoj razudbi nadje pravi i naravni zakon, po kojem valja životinje razlikovati i redati. Na tom zakonu osnova on (g. 1812, 1817 i 1829) novu razredbu životinja, koja je jur u obće poprimljena. On razdieli životinje na četiri razdiela: kralježnjake (animalia vertebrata), mekuške (aimalia mollusca), bagude (animalia articulata) i biljožive (animalia zoophyta). Svaki taj razdiel na redove, a ti jesu ovi: sisari (mammalia), ptice (aves), vodozemci (reptilia) i ribe (pisces); onda glavoude (cephalopoda), plitvoude (pteropoda), puževi (gasteropoda), ljušturnjaci (acephala), krakaši (brachiopoda) i stržajnjaci (cirrhopoda); zatim vitičnjaci (annulata), korepnjaci (crustacea), pauci (arachnidae), kukci (insecta); napokon bocavnjaci (echinodermata), drobnjaci (entozoa), klobučnjaci (acalepha), polipi (polypi) i nevidi (nalievnjaci, infussoria).

Na koncu ću još samo navesti sustav Okenov (rodjen g. 1779 a umro 1851), jer ako bih hotio sve sustave nabrajati, valjalo bi mi posebnu knjigu napisati. Oken dieli životinje na mesnjake i bezmesnjake. Redovi bezmesnjakâ jesu ovi: sjemenice (Samenthiere) [nalievnjaci i polipi], jajašnice (Eierthiere) [koralji], ovlačnjaci (Hüllenthiere) [biljoživi], bubrežnjaci (Nierenthiere) [klobučnjaci i morske zviezde], utrobnjaci (Gescheidthiere) [ljušturnjaci], mošnjaci (Geschrötthiere) [puževi], crievnjaci (Darmthiere) [crvi, drobnjaci], žilnjaci (Aderthiere) [korepnjaci, pauci, grinje, stonoge], plućnjaci (Lungenthiere) [krilati kukci]. Redovi mesnjakâ jesu pako ovi: košturjavci (Knochenthiere) [ribe], mišičnjaci (Muskelthiere) [dvoživci], živčenjaci (Nerventhiere) [ptice], sjetilnjaci (Sinnenthiere) [sisari].*) Netreba mi spominjati, da takova radnja učenjakâ znanosti na korist biti mora.

*) „Systematischer Atlas der Naturgeschichte“ von Traugott Bromme, str. 2—4.

Digitized by Google

Slovjensko jezikoslovje.

Kratak historičko-filologički nacrt.

III.

D. Prieporod jezikoslovja: sanskrit i Vezdin; sravnjujuća gramatika i Bopp; otac historičke gramatike J. Grimm; duboumna jezikoslovno-filosofička iztraživanja W. Humboldta; sveobći noviji napredak u narodoslovju iliti etnologiji.

Prelazim u novi viek našega predmeta, koji da bi se bolje razumio, valja nam se od vremena Dobrovskovih i Kopitarovih (to je bio predmet prijašnjega poglavja) natrag svratiti pod konac 18. stoljeća. Već sam pripoviedao o zaslugah Leibnicovih ili Adelungovih; primjerom pak velikoga djela carice ruske Katarine dokazao sam, kako je znanstveni napredak jezikoslovni zaostajao, jer se jošter nije bilo ušlo u trag Arijadninoj niti, koja bi pouzdano jezikoslovca rukovodila u vrstanju jezikâ.[1])

Ele sreća podade, te se obrete neki starinski jezik, koji je poradi osobite razgovietnosti svojega ustroja novim svjetlom obasjao i ostale već odavna znane jezike evropejske: to bijaše jezik staroindijski ili točnije sanskritski.[2]) Kao svemu novijemu jezikoslovju, tako je i sanskritskomu nauku pravi kršćanski početak: naviestanje rieči božje u Indiji (Franjo Xavier, apostol Indije). Ovim putem dozna Evropa o starodavnoj indijskoj obrazovanosti i književnosti, ali istom koncem 17. stoljeća;[3]) godine 1740. pisa Pater Pons

---

[1]) Sr. Književnik II. sv. 3. str. 353 (o Leibnicu), str. 354—356 (o rječniku carice Katarine), str. 356—357 (o Adelungu).

[2]) Ova je rieč sastavljena od predloga sam (lat. cum, slov. съ) i pričešća krtas, krta, krtam (to je od koriena kr ili kar, kao factus, facta, factum od facio); ukupno dakle samskrta ili sanskrta znači savršen ili klasičan jezik. Taj izraz samskrtabhâšâ (perfecta lingua) hoće, da razluči jezik nabožne svetinje i najvišega stališa, koji je rano njegovan bio od brahmina, od prostopučkih narječja. sr. A. Weber, ind. Literaturgeschichte str. 168.

[3]) Već početkom 17. stoljeća bijaše neki misionar kršćanski Roberto de Nobili toli odvažan te se nakon višegodišnjega napornog izučenja brahminske nauke izdao za brahmina i tim putem stao pobijati njihova zabludjenja na korist nauke kršćanske. Odatle se razumije, da je morao dobro poznavati ne samo njihov filosofičko-teologički nauk, nego i sanskritski jezik; ali to njegovo znanje udje pozornosti suvremenih Evropejaca. sr. Max Müller, Vorles. I. 127.

Digitized by Google

izvješće na Patra Duhalda: „lettres edifiantes", gdje obširno govori o brahminskoj mudrosti i sanskritskoj književnosti. Doskora zatim sazna Evropa i pobliže o sanskritskom jeziku. Ime onoga, koji napisa prvu sanskritsku gramatiku kao izučen tudjinac, dvostruke je po nas ovdje važnosti: ne samo što je to bila prva od Evropejca i za Evropejce sastavljena gramatika toga jezika, nego takodjer što ju je napisao naš čovjek, Hrvat rodom iz Austrije, po imenu Ivan Filip Vezdin, učenomu svietu poznatiji pod redovničkim imenom Paulinus a Bartholomaeo. On dakle napisa prvu gramatiku sanskritsku, te je izda na sviet u Rimu god. 1790; osim toga ima od njega i drugih znamenitih knjiga, koje se tiču sanskritskoga jezika, književnosti i starina. Da je Vezdin zbilja pravi Hrvat bio, rodjen u dolnjo-austrijskom selu Hof an der Leitha, to je podpuna istina; zašto u onom selu još i danas živu sami Hrvati, te i danas medju sobom samo hrvatski govore, a stariji ljudi niti neumiju njemački. Može se dakle za cielo reći, da Vezdinova majka nije ni malo, a otac jedva štogod razumio njemački. Osim toga kaza mi vjerodostojni prijatelj, da i njegova rodbina jošter u onom selu živi, pak i oni su sami korjeniti Hrvati. To sam ovdje zato napomenuo, da se svakomu pravo učini; dakle i nam da bude, što je naše.[1])

Vezdinova djela nisu danas više za porabu, nego u svoje doba bijahu velike ciene; prije bo, dok još nisu učeni Englezi sanskritski nauk iz Azije u Evropu prenieli, bijahu njegove knjige jedino vrelo znanja, i mnogi ih upotrebljavahu. Tako upotrebi Vezdina pri svojem jezikoslovnom trudu poznati Španjolac, misionar isusovački a drug i prijatelj Vezdinov — Hervas. Jezikoslovno nastojanje toga znamenitoga muža nalići mnogo na Adelungova Mithridata ili na rječnik carice ruske; čim je ipak i sam kao misionar mnogo

---

[1]) Ja stavljam ovdje i njegov životopis, a filologički odsjek jugoslavenske akademije neka se dalje pobrini, da dobije za buduću akademičku palaču i njegovu sliku, koja čujem da bi se mogla naći u Gjuru (Raab) u karmelitskom manastiru.

On se rodi 25. Travnja 1748. Priča se, da je otac nešto prestrogo s njim postupao (valjda ga i tukao), i zato mu pobježe jednoč iz zapta, te vele da nije nitko za-nj znao a ni on sam ništa o sebi nejavljao, dok se nije već u fratre obukao. Ali se zna, da je latinske škole izučio u Šoprunu i tom prilikom naučio uz svoj materinji hrvatski jezik jošter njemački, latinski i magjarski. U kasnije doba prisvoji si lahkom svojom pameti još talijanski, portugalski, francuski i engleski; a najposlije izuči u Indiji više novijih narječja indijskih kao i sam stari sanskritski jezik. U 20. godini dobe svoje (1768) stupi u Lincu u red bosonogih karmelićana te zamieni domaće ime hrvatsko s redovničkim, pod kojim je na tolik glas izašao. Nauke mudroslovne i bogoslovne svrši u karmelitskom kloštru u Pragu; a kada ga zaredíše za svećenika, dopade mu sudbina, da podje u misije. Tako dospje ponajprije u središte svih misija u Rim, i ondje izuči istočne jezike. Godine 1774 odputi se put Indije, te proputovav prije čitavu Portugalsku, Francusku i Englesku izveze se godine 1776, 25. Srpnja na obali Malabarskoj na suho. U prve dvie godine svoga poslovanja obrati 46 osoba na katoličku vjeru, a po tom više od tri stotine. Na kraljevskom dvoru Travankorskom sastavi na zahtievanje kralja, koji je već izprije naučio bio engleski, gramatiku malabarsko-portugalsko-englesku. Kad je knjiga gotova bila, dozva kralj preda se dvorjanike, te ih nastojaše uvjeriti, koliko je potrebito, da

Digitized by Google

svieta proputovao, a kasnije boraveći u Rimu marljivo obćio s ostalimi drugovi svoga reda, koji su se iz raznih krajeva svieta kući vraćali, bješe u mnogih točkah o naravi različitih jezika i o njihovu srodstvu doslutio podpunu istinu. Koliko je na primjer već vriedna ova jedna njegova izrjeka, da se prava srodnost jezikâ neima opredjeljivati samom sličnošću gdjekojih rieči (dakle po materiji) već poglavito dokazî ustroja gramatičkoga (dakle po formi)? to će reći drugimi riečmi, da je analiza gramatička najodlučniji momenat, počem se po obličju (morfologiji) najbitnije jezici razlikuju. Ova je izrjeka doista toli znamenita, da bi već ona sama podobna bila preobraziti dojakošnji pravac jezikoslovnih nauka! I Hervas zabacivaše napried navedeno nastojanje, da se svi jezici izvode iz Adamove evrejštine; nasuprot, porediv prema upravo rečenom načelu deklinaciju i koojugaciju nekih aziatskih jezika: evrejskoga, kaldejskoga, sirskoga, arabskoga, etiopskoga i amharskoga, dokazivaše, da su to narječja jednoga semitskoga plemena; a tako se isto i danas veli. Takodjer srodnost medju ugarskim, lapskim i finskim bijaše mu poznata; dapače i u opredieljenju malajsko-polineskoga plemena bijaše preteča W. Humboldtov, jer je našao, da stanovnici otočki indijskoga i tihoga oceana spadaju k jednomu velikomu malajskomu plemenu. U njegovih knjigah ima već traga sravnjivanju oblika i rieči sanskritskih s grčkimi.

Čitavo ipak bogatstvo i jezika i književnosti staroindijske otvoriše Evropi istom učenjaci engleski, članovi aziatskoga učenoga društva u Kalkutti, poimence: Sir William Jones, prvi predsjednik pomenutoga, g. 1784 ustrojenoga društva; zatim Carey, Wilkins, Forster, Colebrooke, sastavitelji sanskritskih gramatika i drugih spisa, koji spadaju na indijske starožitnosti. Periodičko djelo samoga društva nosijaše naslov: Asiatic Rese-

---

knezovi i činovnici poradi neprekidnoga obćenja s evropejskimi narodi nauče sve one jezike, što su u toj knjizi bili. Istom prilikom darova učenomu našemu Vezdinu na uzdarje zlatnu narukvicu, zlatno pero, kakovim se u Indiji po palmovom lišću pisati običavalo, i malen nožić, kojim bi se ovako perce podrezavalo. Osim toga udieli mu povelju, kojom ga imenova dvorskim vitezom i u kojoj bijahu naznačene sve s tom odlikom skopčane povlastice i prava. Poradi zasluga za razširenje kršćanstva u istočnoj Indiji odlikova ga i Rim naslovom generalnoga vikara i apostolskoga visitatora. U toj novoj časti podjeljivaše god. 1780—1781 na obali Malabarskoj sakramenat potvrde na više od 20.000 ljudi. God. 1789 vrati se natrag u Evropu, uvezav se dne 29. Rujna na francuskoj fregati u luku Brestonsku. Taj je put u 6 mjeseci prevalio, i to na trošak francuskoga kralja Ljudevita XVI. Iz Francuske, koju je već plamen revolucije zahvatio, povrati se u Rim, a kad je francuska revolucija i do Rima doprla te se crkvenih institucija kosnula, ode Paulin u domovinu. Nekoliko godina življaše iza toga u karmelitskom kloštru Leopoldštadtskom u Beču, zatim kao knjižničar u Padovi; ali se napokon i opet povrati u Rim, jer je samo ondje nahodio sva tipografička sredstva, da uzmože štampati svoja djela o sanskr. jeziku i književnosti. Papa Pio VII. imenova ga sindikom orientalskih misija i nastojnikom nauka u propagandi rimskoj. Umro je u kloštru S. Marina della Scala u Rimu, dne 7. Siečnja 1806. Sa svoje učenosti slovi po čitavoj Evropi; bijaše članom više učenih društva, kao: francuskoga instituta, akademije u Napulju, Veletri i Padovi. — Godine 1842 dade metnuti dr. Křiž, bivši liečnik

Digitized by Google

archcs. Već ovi prvi poznavaoci staroindijske drevnosti govore s najvećim počitanjem o sanskritskoj književnosti i o znamenitosti sanskritskoga jezika za jezikoslovnu znanost. Tako kaza već onda William Jones († 1794), da ,tkogod izbliže sravni sanskrit, grčki i latınski, morat će povjerovati, da su ovi jezici potekli iz jednoga občenitoga izvora; sličan nu manje pouzdan razlog da dovodi čovjeka zatim i na slutnju, da su takodjer gotski i celtski sa sanskritskim istoga poriekla; a da se može tomu rodu još pridružiti staropersijski.' Danas se sasvim točno znade, da je sve to ciela istina; dà i ono, što je ovdje Jones istom naslućivao i nagoviеštao.

Ovaj novi nauk, kao da bi bio još jedan jezik na svietu, koji bi bo-

---

na gospoštini Mannessdorf, na onu kuću, gdje se Vezdin rodio, tablicu sa sliedećim napisom: „Domus natalis Philippi Vezdin ex ordine Carmelitarum sub nomine Paulin, vir totum per orbem terrarum celebratus. Obiit Romae die 7. Januarii 1806". Ove životopisne crtice izvadio sam iz ,Oesterr. National-Encyclopädie', odakle je i na slovenski prevedeno u ,Glasniku' 1858, str. 72; ali ja sam ih ponešto izpravio i nešto pridodao po izpravcih, koje mi napisa naš prof. Žulić, koji je ne samo u istom mjestu rodjen, dolnjo-austrijanski Hrvat, već takodjer rodjak slavnoga Vezdina.

Vezdinova djela jesu sliedeća:

Njegova gori pomenuta gramatika pod naslovom: Sidharubam seu grammatica samscrdamica, cui accedit dissertatio historico-critica in linguam samscrdamicam, vulgo samscret dictam, in qua huius linguae existentia, origo, praestantia, antiquitas, extensio, maternitas ostenditur, libri aliqui in ea exarati critice recensentur et simul aliquae antiquissimae gentilium orationes liturgicae paucis attinguntur et explicantur autore Paulino a S. Bartholomaeo. Romae 1790.

Systema brahmanicum liturgicum mythologicum et civile ex monumentis indicis musaei Borgiani, dissertationibus historicis et criticis illustratum (sa slikami). Romae 1791.

Centum Adagia malabrica cum textu originali et versione latina nunc primum in lucem edita. Romae 1791.

Examen historico-criticum codicum indicorum bibliothecae S. Congregationis de propaganda fide. Romae 1792.

Musaei Borgiani codices manuscripti Avenses, Peguani etc. animadversionibus illustrati. Accedunt monumenta et cosmogonia indico-thibetana. Romae 1793.

Scitismo suiluppato sui monumenti indici del museo Borgiano. Rom. 1793.

India orientalis christiana (sa slikom i zemljovidom). Romae 1794.

De veteribus Indis dissertatio. Romae 1794.

Viaggio alle Indie Orientali (sa 12 slika). Romae 1796. (Taj spis prevelo je više francuskih spisatelja na francuski jezik. 3 sv. u Parizu 1808).

De antiquitate et affinitate linguae Zendicae Samscrdamicae et germanicae dissertatio. Paduae 1798.

Amarasinha seu dictionarii samscrdamici sectio prima cum interperet. latina. Romae 1798.

Musaei caes. Vind. nummi zodiacales animadversionibus illustrati. Viennae 1799.

Jornandis vindiciae Hunnorum. Romae 1800.

De latini sermonis origine et cum orient. ling. connexione. Romae 1802.

Da basilica S. Pancratii. Romae 1803.

Vyacarana seu locupletissima samscrdamicae linguae institutio. Romae 1804.

Digitized by Google

gatstvom i starinom nadkriljivao samu staru grštinu, nadje mnogo protivnika osobito medju klasičkimi filolozi, i gdjekojimi filozofi. Nemogahu ljudi naviknuti na misao, da bi taj indijski prostačina imao biti ravnopravan, nekmo li u čem i bolji od ugladjene gospodje grčke ili rimske. Taj je pojav lako protumačiti. Do onda protezaše se staranje ljudsko samo na one jezike, kroz koje se otvarao pristup do kakove izvrstne književnosti (grčki i latinski); evrejština i još nekoji istočni jezici stekoše si štovanje poradi svetoga pisma; za ostale nije nitko ni mario, jer je jezik samo sredstvom bio, kao što sam to već više puti dokazao. A da bi već i s toga, premda neznanstvenoga gledišta sanskritski jezik takodjer dostojan bio nekojega obzira poradi svoje književnosti, o tom nisu onda još njegovi protivnici ništa ni sanjali, jer je čitav predmet preslabo poznat bio.

Velika slava ide u tom njemačkoga pjesnika Friderika Schlegela, što je oštroumnim spisom ‚Ueber die Sprache und Weisheit der Indier‘ (o jeziku i mudrosti indijskoj) sjajno iztaknuo važnost literature i jezika sanskritskoga, što je duševni sviet azijatskoga istoka svezao s evropejskim zapadom, i odatle stvorio kao novi pojam „indogermanskih“ (bolje: indoevropejskih) jezika. Pjesničkim oduševljenjem uznesao se Fr. Schlegel u prastaro, sa divne prostote veličanstveno doba pokoljenja čovječanskoga, koje nam pred oči donose starodavni spomenici i starinske priče indijskoga naroda. Ovomu se oduševljenju nahodi trag i u njegovih »predavanjih o staroj i novoj književnosti«, gdje u lekciji petoj vrlo liepo slika život i obrazovanost starih Indijanaca.[1])

U istom smislu, najme većma s filologičkoga nego li s lingvističkoga gledišta, nastojaše brat Fridrikov August W. Schlegel, da razširi znanje sanskritske književnosti, prievodî sanskr. tekstova i povremenim djelom ‚Indische Bibliothek‘, u kojem se sadržavaju različite razprave s njemačkimi prievodi iz sanskritske literature.

Sasvim drugi, mnogi temeljitiji i sigurniji put odabra si Niemac Franjo Bopp. On bijaše medju prvimi od onih vrlih muževa, koje je težnja za novom strukom ljudske znanosti[2]) vukla preko kanala u Britaniju, gdje su u tako zvanoj ‚indijskoj kući‘ učili čitati sanskritske rukopise te se iz njih izučali jeziku i starinam. Njemu pripada ujedno ta slava, što je prvi sa

---

[1]) Friedrich von Schlegel: Geschichte der alten und neuen Literatur. Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1812. Fünfte Vorlesung. Indische Denkmale und Heldengedichte. Begräbnissweise der alten Völker, Literatur, Denkart und Geistesbildung der Indier. Jednakim je načinom iz starije dobe vriedno, da se čita, što je pisao u svojem djelu Heeren: Ideen über Politik, Verkehr u. Handel (dio drugi knjige prve: Krit. ansicht der indischen Alterthumskunde). Iz novije dobe najtemeljitije je djelo Lassen-ovo: Indische Alterthumskunde, odakle ima kratkih izvadaka u različitih naučnih knjigah, osobito dobro u Dunkerovoj poviesti: Geschichte Alterthums.

[2]) Njegova želja bijaše, kaže sam na jednom mjestu, da na Gangu samom pod sjenom posvećenih smokava prisluškuje riečim indijske mudrosti i pjesničtva, koje starodavnošću i važnim sadržajem primamljuju čitatelja.

Digitized by Google

čisto jezikoslovnoga gledišta shvatio znamenitost sanskrita. On izvede po prvi put krasni dokaz ne samo o srodnosti latinskoga ili grčkoga jezika sa sanskritskim, nego obćenito o medjusobnoj suvislosti i ravnosti svih kolikih indoevropskih jezika. Njegov je dokaz osnovan na razriešenju oblika gramatičkih, počem je sravnjujući ih došao do uvjerenja, da su si medju sobom srodni: tim je Bopp otac i početnik sravnjujuće gramatike. On dokaza, da se u gramatičkom sustavu sviju indoevropejskih jezika uzčuvalo, čas više čas manje, uspomena prvobitne zajednice; dokaza, da su svi kao priepisi s jednoga izvornika, što više što manje točni, ali najstariji, najtočniji i upravo zato najznamenitiji da je priepis sanskritski. Mjerilom, o koje je pojedince jezike mjerio, da može izreći taj srodstveni razmjer, bijaše mu uzporednja gramatičkih oblika (deklinacije i konjugacije). Ponajprije odabra samo konjugaciju kao razgovjetniju i bi reći da izkuša snagu svoju, te napisa g. 1816: ‚Sustav konjugacije sanskritske, grčke, latinske, persijske i germanske;[1]) podpuna sravnjujuća gramatika pojavi se istom godine 1833. pod naslovom: ‚sravnjujuća gramatika sanskrita, zenda, grčkoga, latinskoga, staroslavenskoga, gotskoga i njemačkoga jezika,[2]) i to samo prvi diel; ostala četiri diela napredovahu veoma polagano (1—3 do god. 1837), tako da je čitavo golemo djelo istom g. 1852 u prvom izdanju dovršeno, te obsiže 1511 strana male četvrtine. One godine, što su izmedju njegova ‚sustava konjugacije‘ i prvoga diela ‚sravnjujuće gramatike‘, bješe uložio na svestrano izučenje sanskritskoga jezika i književnosti, kao što nam svjedoče stranom njegovi sanskritski teksti s latinskimi ili njemačkimi prievodi,[3]) stranom sanskritske gramatike.[4])

Boppova sravnjujuća gramatika osnovana je kao nova znanost na sa-

---

[1]) Conjugationssystem der Sanskritsprache im Vergleich mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprachen, begleitet von Uebertragungen aus ind. Gedichten. Frankfurt 1816. To isto djelo, samo preradjeno, izda i u engleskom jeziku g. 1820. Poslije prvoga i drugoga izdanja njegove sravnjujuće gramatike ima ovaj spis još samo historičku vriednost, kao prvo djelo, kojim je upravo temelj položen znanstvenomu jezikoslovju.

[2]) Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen, von Franz Bopp, 1833—1852.

[3]) God. 1819 izadje u Londonu: Nalus, carmen sanscriticum Mahâ-Bhârati episodium — originalni tekst s lat. prievodom; ova pjesma ili bolje rekav taj ulomak iz Mahâbhârate ima i u srbskom prievodu u biogradskoj Vili pod naslovom: „Kralj Nale“ od S. Popovića. U češkom prievodu od Schleichera u Čas. česk. mus. 1851. — 1832 izadje drugo izdanje pomenute knjige u Berlinu; god. 1838 metrički njemački prievod. — G. 1824 izadje drugi izvadak iz Mahâbhârate: ‚Aržune put k nebu Indre‘; god. 1829 Diluvium cum tribus aliis Mahâbhârati episodiis s njem. prievodom. — Epos Mahâbhârata jest ona pjesan, na kojoj je Bopp i osnovao svoj prvi sanskritski nauk.

[4]) Godine 1827 izadje njegova gramatika: Ausführliches Lehrgebäude der Sanskritsprache; drugo njezino izdanje jezikom latinskim g. 1832: Grammatica critica etc.; ova je gramatika skraćena pod naslovom: Kritische Grammatik der Sanskrits-Sprache god. 1834 (3. izdanje god. 1863).

*

Digitized by Google

svim novu načelu, što su svi ovdje uvaženi jezici ujedno i njezina svrha, niti ima druge svrhe izvan njih. To kaže i sam izriekom, najme da su „jezici, o kojih govori ta knjiga, pretresani sami za se t. j. kao predmet, a ne kao sredstvo upoznaje: i da se ovdje većma radi o njihovoj fizici ili fiziologiji, nego li o kakovu naputku za praktičku porabu.“ [1])

Ovdje se dakle priznaje, da sravnjujući jezikoslovac smatra jezik onako, kao drugi naravoslovci, n. pr. botanik, geolog ili anatom dotične svoje predmete; najprije stavlja se na njegovu fizičku stranu, na njegovo tielo, koje se dade do najtanahnijih čestica razuditi i ogledati. Takovu materiju sačinjavaju kod jezika glasovi; njih valja sravnjujućemu jezikoslovcu razglobiti i sravniti. —

Odavle se umah uvidja i velika važnost glasoslovja (fonetike); to je onaj sasvim novi diel znanstvene gramatike, o kojem nije imala empirička gramatika ni pojma. Istinabog Boppovo djelo, osobito u prvom izdanju, nije kod razglabanja i uporedjivanja jezičnih glasova onako obširno i točno, kao što se to danas, može se reći, upravo svakim danom sve većma zahtieva; sasvim tim već i najpovršnija porednja dokazuje očito, da se glede broja i naravi glasova i sami srodni jezici čudnovato razlikuju. Kolika je n. pr. u glasovih razlikost izmedju jezika slovjenskih i germanskih? — Slovj. nebnih suglasa *č, ć, š, ž, dj* njemački jezik ili nikako neima ili u znatno manjoj mjeri. — A opet slov. jeziku fale mnogi glasovi, kojih ima grčki i sanskritski jezik, kao: aspiratni sanskr. *kh, gh, th, dh, ph, bh,* pače *čh* i *žh*; grč. θ φ χ. — Grčki i latinski jezik da su si srodni, o tom se nešto u obće znalo već i prije sravnjujuće gramatike; ipak neima lat. jezik niti χ niti θ niti ζ itd.,

— Ako dakle uz ovoliku raznolikost još ipak postoji neka srodnost izmedju raznih jezika, to valja da se glavne fonetičke osobine svakoga jezika dadu svesti na stalne zakone, po kojih glasove jednoga jezika izmjenjuju glasovi drugoga jezika. Što se ovakovim glasovnim zakonom zbilja ušlo u trag, to je jedna od najljepših i najznamenitijih stečevina znanstvene gramatike, kojoj je već Bopp put prokrčio. Tako se može danas po obliku rieči jednoga jezika već unapried priličnom sigurnošću pogoditi, kakav će oblik imati istoga koriena rieč u drugom jeziku. Jer se n. pr. zna, da sanskr. aspiratu *dh* ili gr. θ odgovara naš prosti *d*, to će i korienu sanskr. *dhrsh* gr. θρασ ili θαρσ morati u slovj. jeziku odgovarati, ako ga u obće ima, takov korien, koji počima sa *d*; ovdje ga slučajno ima, i to je *drz,* tako da što je gr. ime pridavno θρασύς, to je u nas *drz-ak.* — Isto tako znajući, da sanskritskomu *bh,* gr. φ, odgovara u nas prosti *b,* brzo ćeš doslutiti srodnost rieči: *bhrû,* ὀφρύς i *obrve*; i tako dalje.[2])

---

[1]) Bopp: Vergl. Gramm. I. str. XII. k prvomu izdanju.

[2]) Sravni još ove primjere: sanskr. *gh* gr. χ, lat. i slov. *g*: dirghas — δολιχός — longus — dlъgъ; laghus — ἐλαχύς — lьgъkъ; sanskr. *dh*, gr. θ, slov. *d*: dhajâmi — θῆσθαι — dojiti; dadhâmi — τίθημι — dêti (n. pr. zadjeti); θυγάτηρ — dъšti (dći — kći); madhu — μέθυ — medъ; sanskr. *bh*, gr. φ, slov. *b*: nabhas — νεφος — nebo; bharâmi — φέρω — berą; bhrâtr — φρα-

Digitized by Google

Nego ni to nije dovoljno. Što ima medju jezici danas tolik glasovni razdor, nemože niti nesmije se uzeti, da je uviek tako bilo; dokazalo se je, da od stanovite kolikoće glasova nekoji pripadaju jeziku kao stara baština, drugi pak kao nova priskrba. N. pr. uza svu srodstvenu blizinu izmedju slovjenštine i litavštine, neima ipak u jeziku litvanskom poznatoga slovj. prieglasa iz *k* u *č* i *c*, *g* u *ž* i *z*. Za onu dakle jezičnu dobu, kada je litvanština sa slovjenštinom još u jednoj klici i zametku bila, nemože se drugčije ni pomisliti, van da se taj današnji glasovni zakon slovjenštine jošter nije bio razvio.[1])

Ova raznovrstna zamjena glasova (ja govorim ponajviše o suglasih, ali slično tomu valja i za samoglase) neproteže se samo na onaj slučaj, kad jednomu jeziku koja vrst manjka, već i povrh toga ima svakojakih varijacija. Tako da ostanemo kod naše slovjenštine, u nje ima s gledišta cjelokupne indoevropejske fonetike dvoji *s*: jedan je prvobitan, drugi istom noviji zamjenik za *k*. N. p. u sêdêti, sedmь, synъ, sъpati itd. jest *s* prvobitan;[2]) nasuprot u slava, srъdьce, sъto, desętь itd. jest *s* zamjenik prvobitnijega *k*.[3]) Isto tako može se krasno dokazati, da je slov. *h* po koji put mjesto prvobitnijega *s* [4]) itd.

Nemože se drugačije uzeti, nego da je ovdje i u svih sličnih primjerih onu prvu zajedničku baštinu glasova jedan jezik razvijao i okretao na svoju ovako, drugi onako; valjda prema različito naredjenom ustrojstvu čovječjih govorila, što bijaše opet posljedicom drugih kojekakvih, redovitih ili slučajnih, prirodnih ili umjetnih uticaja na tjelesni organizam čovjeka. Nego to već stoji u uz-

---

τήρ — bratrъ. Ovdje je svagda aspiratan suglas, kakove vrsti slovjenština neima, pravilno pomaknut u neaspiratan zvučan dotičnoga organa.

1) Medju novijimi jezikoslovci osobito se odlikuju točnim uvažavanjem glasovnih zakona A. Schleicher i G. Curtius. Ovaj drugi razlikuje redovito zamjenjivanje od neredovita. Redovito se zamjenjuje jedna vrst glasova, koje u jeziku neima, drugom vršću kao sanskr. *bh*, *gh*, *dh* itd. s našim *b*, *d*, *g*: to je tako zvano glasovno pomaknuće (lautverschiebung). Neredovito se zamjenjuju kadšto po dvie vrsti, u oba jezika poznate, medjusobno, kao n. pr. *p* i *k* u gr. πέντε lat. quinque. Od glasovnoga pomaknuća valja razlučiti glasovni razkol, kao što se n. pr. kod nas razkolio *k* u *č* i *c*; *g* u *ž* i *z* itd. Sr. Curtius, Grundzüge der Etym. I. str. 71.

2) Jer mu odgovaraju stari susjedi i braća indoevropejska ovimi oblici: sîdâmi, ἕδος-ἕζομαι, sedeo, sita; saptan, ἑπτά, septem, sibun; sûnus, υἱός, sunus; svapnas, ὕπνος, somnus. Ovdje je na prvom mjestu sanskritski jezik, zatim grčki, latinski i gotski.

3) Što i opet dokazuju srodnici indoevropejski, navodeć ih istim redom, kao u opazci predjašnjoj · çravas, κλέος, cluo-inclutus, staronjem. hlût (laut); hrdajam, καρδία, cor-cordis, hairtô; çatam, ἕκατον, centum, hund; daçan, δέκα, decem, taihun.

4) Ovaj je posljednji faktum za nas osobito važan poradi tumačenja nekih gramatičkih oblika. Ja sam ga dosta obširno razvio već na drugom mjestu, gdje sam dokazao razliku izmedju lokala i genitiva množine imena samostavnih, u Književniku I. str. 156—158.

Digitized by Google

kom spojenju ne samo s točnom upoznajom čitavoga ustrojstva čovječjih govorila, o čem je u novije doba mnogo pisano i govoreno, da li upravo s razlikami istih govorila kod mnogih naroda, koje su dosada fizologi samo obćenito uvažavali, a premalo s obzirom na jezik. Jer tko će pomisliti i povjerovati, da uz toliku razlikost vanjskih organa čovječjega tiela, n. pr. lubanje i cieloga obraza (osobito: nosa, ustnica, ustiju, jezika) neće biti veoma različiti i oni nutarnji organi, koji sačinjavaju ponapose čovječja govorila? A opet s druge strane prenesite jedno hrvatsko diete skoro iza poroda medju Švabe u Virtemberžku, da mu se ondje pri njemačkom jeziku razviju njegova govorila, to će mu se sigurno drugčije [1]) udesiti, nego li drugomu hrvatskomu djetetu, koje je ostalo u domovini te se uz hrvatski jezik razvijalo. Od prvoga će djeteta narasti čitav momak, a on ipak neće umjeti izgovoriti razliku medju *d* i *t*, *b* i *p*, *s* i *z*, *ś* i *ż*, *č* i *ć* itd., što će drugi hrvatski dječarac, koji je u domovini ostao i uza svoj jezik odrastao, lako razabrati već prvih godina, pokle je progovorio. Ovomu su govorila bolje razvijena, nego li onomu. I ovo je jedan razlog, zašto griešno i ludo rade gdjekoji naši roditelji, kadno dopuštaju, da budu prvi zvuci, što dopiru do nježnih ušiju nejaka djeteta, tudji zvuci.

Ovdje nastaje pitanje, zašto je upravo sanskritština toli znamenito unapriedila nauk jezikoslovni? Odakle joj tolika sila revolucije? Taj jezikoslovni prievrat bio bi gdjekomu istom onda dokučiv, kad bi sanskrit bio nekim prajezikom indoevropejskih starosjedilaca, odakle bi se svi ostali izvodili. I zbilja, zapanjeni nad velikom drevnosti indijskih spomenika književnih, navlastito samoga jezika, držahu neki izprvce, da su svi indoevropejski jezici proizašli upravo iz sanskrita, onako, kao što su mnogi početkom ovoga stoljeća starobugarsku slovjenštinu smatrali majkom sviju živućih slov narječja. Ovakovo mimogredno precjenjivanje očituje radost duha čovječjega, kada u neobustavljenoj težnji za istinom pronadje nekoji vrli predmet, koji će mu biti povodom novih zamišljaja.

Sanskrit je prema ostalim našega plemena jezikom upravo ono, što je starobugarsko narječje prema današnjim slovjenskim, izključiv novu bugarštinu, t. j. on je njihov najstariji brat i drug; nego baš s toga, što je najstariji, čuva takodjer najveći i najkrasniji diel obće baštine, baš zato neizkazane je znamenitosti po ostalu mladju braću.

Uzporediv samo površno njegovu gramatičku imovinu s poznatimi jezici: latinskim, grčkim ili slovjenskim, nahodiš s jedne strane, bi reći, sve same orijaške oblike, s druge skoro same patuljke; osjećaš, da si iz zemalja umjerena života prirodnoga zanešen u krajeve bujne prirode, kud se tigri i la-

---

[1]) Spominjuć o zamjenitom uplivu čovječjih glasova na govorila i čovječjih govorila na glasove, mnije Diefenbach (Vorschule der Völkerkunde str. 52), da se kod govorila po svoj prilici znatno i raznoliko promienjaju ne samo mekanije česti, već u dugačkoj sljedbi čovječjega koljena takodjer **gradja kostiju**, barem u glavi, zatim u vratu i prsima.

Digitized by Google

vovi, hiene i slonovi legu.[1]) Prispodobite n. pr. punoglasni sanskritski akuzativ jednine **mâtaram** s grčkim μητέρα, lat. **matrem**, slov. **materь**; ili težki genitiv množine **mâtṝnâm** s lat. **matrum**; ili dugački ablativ množine **bhrâtrbhjas** s latinskim **fratribus** itd.

Još bolje vidi se punoća i obilost sanskritskoga jezika kod glagola. Ja ću ovdje za primjer navesti samo sadanje vrieme:

bharâ-mi	φέρω	fero	berą (m. beron: berem)
bhara-si	φέρε-ις	fer-s	bere-ši (bereš)
bhara-ti	φέρε-ι	fer-t	bere-tь (bere-)
bharâ-vas	—	—	bere-vê —
bhara-thas	φέρε-τον	—	bere-ta —
bhara-tas	φέρε-τον	—	bere-ta —
bharâ-mas	φέρο-μεν	feri-mus	bere-mъ (beremo)
bhara-tha	φέρε-τε	fer-tis	bere-te (berete)
bhara-nti	φέρουσι (φεροντι)	feru-nt	berątь (bero-ntь, beru)

Nije li ovdje razgovietnost oblika sanskritskih tolika, kao da ustroj sićušne živinice ili biljke motriš kroz umjetno povećalo? Negalediš li jedan jezik u drugom kao u ogledalu, te se čudiš, kad nadješ u jednom pravu sliku i priliku drugoga, samo čas jasnije čas tamnije izraženu? Svako i najmanje slovce ma kojega oblika gramatičkoga postaje tim putem znatno, čim je mnogo krat u rieči posljednji, slabi čuvar i branič od cjelovitoga raspa.[2]) Tako dokazuje sanskritski oblik za 3. osobu jednine: **bharati**, da je već u najstarijem slovjenskom narječju od osobnoga znaka **ti**, koji je negda bez dvojbe punim znamenovanjem živovao u narodnoj sviesti kao samostalna rieč,[3]) omlednjeo konačni samoglas *i* te se okrhnuo na polovicu glasa, u poluglas ь. Tečajem vremena odpade i taj ь, ostaviv nakon sebe samo *t*, kao n. p. u jeziku ruskom, gdje u беретъ konačni ъ ništa neznači. Napokon

[1]) Humboldt (Kosmos II. 189) pripominje o starih Grcih, da je i njih pogled indijske prirode oduševljavao. Životinje i biline velika, nevidjena obličja uzbudjivahu maštu živahnimi slikami. Spisatelji, kojih je znanstvenotriezni način pisanja inače prost od svakoga oduševljenja, bijahu nadahnuti pjesnici, kad im je bilo opisivati navade slonova; visinu drveća, kojemu vrhunca ni strielom dohititi nemožeš, kojega je lišće veće od pješačkih štitova; bambusu, lakoperu drvoliku travu, od koje pojedini čvorovi služe kao mnogovesli čamci; granami ukorienjenu indijsku smokvu, koje stablo do 28 stopa u promjeru imade, i koja, kako sasvim istinito Onesikrit kaže, „sklapa sjenicu naličnu na šator od mnogo stupova“. U ovakovu prirodu dobro pristaje sanskritski jezik.

[2]) Izhodeć iz ovoga istinitoga načela dokazao sam već prošle godine u Književniku I. str. 153—175, da uzevši znanstveno nije dopušteno, bez nužde, po dva padeža pomiešati, kao što mi činimo, kadno pišemo i gen. množine **ženah** (m. **žéna**) i lok. množ. **ženah**. G. B. **Šulek**, koji je inače podpuno shvatio silu mojih dokaza, zaboravi samo to uvažiti, da onakoj regeneraciji, kakovu si on kod ovoga genitiva predstavlja, nema nigdje u našem jeziku traga. U nas oblici u konzonantizmu padaju, ali nerastu.

[3]) Ja sam o tom nešto u kratko pripomenuo već u Književniku II. 2. str. 177 i 178; sravni opazku [3]) na slied. strani.

Digitized by Google

propade eto i *t*, a tim nesta posljednji trag onomu, što se iznajprije zvalo 3. osobom jednine. Na tom zadnjem stupnju stoje glede 3. osobe jednine skoro svi današnji jezici slovinski, a to će reći: danas se sasvim dobro razumijemo, kad zamislimo glagolom izreći odnošaj 3. osobe, premda joj manjka poseban znak. Naprotiv tomu valja nam držati, da je staromu Slovinjaninu Cirilova vieka i za 3. osobu jednine doisto onako potreban bio znak *tь*, kao što još uviek nam danas *š* (odprije *ši*) za 2. osobu jednine. Idući pak sve dalje u nazad, dakako u predhistorička vremena, smijemo još i to tvrditi, da su negda Slovinjani baš podpunom slovkom *ti*[1]) označavali 3. osobu jednine, sasvim jednako sa starimi Indijanci.

Ovo je samo jedan, veoma trivijalan primjer, kojim sam hotio čitatelju predočiti, kako kod sravnjujuće gramatike jedan jezik služi drugomu za pomagalo tumačenja; razumije se, da je sanskrit kao najstariji i najobilatiji podjedno i najuspješnije pomagalo u čitavoj svojti, ima ipak i takovih slučajeva, gdje on od mladje braće pomoć dobija.

Ali duh čovječji neće niti nesmije, da se tim zadovolji, što je iztražio, — ostat ću kod istoga primjera — da su u neko davno doba svi Indoevropljani za znak 3. osobe jednine sad. vremena pridodjevali glagolnomu osnovu slovku ili bolje rekav riečcu *ti*; težeći napried stavlja si novo pitanje, i to u našem slučuju ovako: kakovo je značenje[2]) morao imati negda taj nastavak *ti*, da su ga mogli zapotrebiti kao biljeg 3. osobe? Svakolika analiza gramatička dolazi najposlije na ovakova pitanja, jer se bez njih nemože ni dokučiti smisao padeža, osoba i brojeva, smisao deklinacije i konjugacije. Premda je naša znanost jošter mlada, ipak je i ovakih pitanja uspjeh dosta povoljan; tajni putevi jezični bivaju nam svakim danom sve poznatiji, niti je razložito posumnjati, da će konačno analiza gramatička onim plodom i uspjehom uroditi, kojim i analiza kemička.[3])

Medjutim jedan je preduvjet uspjeha, da prije nego li ćeš poredjivati dvaju jezika rieči medju sobom, u svakoga ponapose iznadješ najstariju i

---

[1]) Da je to ciela istina, i da ovakovo doba nesiže odviše nizko u predhistoričnost, dokazuje ostanak podpunoga osobnoga nastavka *ti* u s ę t i, što se nekoliko krat čita kao umetak sa znamenovanjem: inquit ili φησί, te nemože ništa drugo biti no 3. osoba jednine, od koriena s e n, koji ili odgovara lat. s o n-are (skrt. s v a n) ili c a n-ere (snskr. k a n).

[2]) Zato kaže Bopp umah u pregovoru svoje gramatike, da traži i z v o r oblika označujućih gramatičke razmjere, da traži njihovo p r v o t n o z n a m e n o v a n j e.

[3]) Zgodno kaže Max Müller (Vorlesungen 192), da u sravnjujućoj gramatici imademo ustanoviti vrhovno načelo, po kojem nevalja ništa u jeziku smatrati kao samo formalno, dok neizkušasmo sve puteve, kako bi formalne sastojine jezika dotjerali do izvornih i bitnih tvorina. Navikosmo, kaže, na misao, da padeži gramatički preinačuju znamenovanje rieči; ali se rieči mogu samo riečmi preinačiti, te premda sadanje stanje znanosti nedopušta tvrditi, da su već svi gramatički oblici svedeni na samostalne prarieči, to se ipak takovih slučajeva, gdje je baš ma samo jedno jedito slovce ostalo, toliko nahodi, da smo svakako vlastni ustanoviti pravilo, da su sve formalne sastojine u jeziku imale nekoč realno znamenovanje.

Digitized by Google

najpuniju formu dotičnih rieči. Jer odanle, što rekoh upravo o sanskritu, uvidja se, da baš zato toliko važi u sravnjujućoj nauci, što su mu rieči punije i razgovietnije. Na primjer tko bi htio doći traga našoj rieči gusar: pirata, mogao bi se po njezinom sadanjem obličju i smiešnim ukazati, da joj u kakovu korienu gus (odakle gus-ak, gus-ka!) početak uztraži. Naprotiv podje li se sliedom književnih starina za razgovietnijim obličjem iste rieči, to će se doći ne samo do oblika husar (odakle sva je prilika da polazi magjarska rieč huszar), nego i do hursar, paček i do kursar, a mjesto rieči gusa do husa i do kursa. Sad već nestoji muke domisliti se srednjolatinskim riečima: cursa i cúrsarius, kao uzorima i izvorima naših rieči. Sličnih primjera ima na stotine ne samo u rječniku, nego i u gramatici.

Evo ovako nadjosmo dodirnu točku izmedju sravnjujuće i historičke gramatike, gramatike, kojoj je otac i početnik čuveni Jakov Grimm. Jezik bo ima svoj život, kao i svaki stvor božji; dakle je moguća i poviest njegova života. Obična gramatika nemari za to ništa, već kako zateče jezik u stanovitoj razvijenosti, to i postupa s njim onako, kao da se sasvim ukočio il obamro. Naprotiv historička gramatika dokazuje, da mnogim pojavom jezičnim, kako su ov čas, i kako ih u današnjem obliku sretamo, ima razlog i protumačenje samo u nekom ranijem odsjeku života. Poviest jezika podruguje se često puti subjektivnim razumom i najmudrijega slovničara.[1])

Sa sravnjujućim jezikoslovjem stoji historičko na istoj točki, samo što mu je vidik uži, zašto je ograničen na život jednoga jezika. U ostalom je razmjerje sasvim isto. Kao što u životu jednoga jezika služe prijašnje epoke za razjašnjenje njihova sadanjega sastojanja: tako se tumače i izjašnjuju jezici medjusobno. Red slov. oblika beretь — beret — bere nije nenaličan ovoj ljestvici: bharati — φερει — beretь — fert. Nego u sravnjujućoj gramatici znademo dakako samo toliko za izvjestno, da je grčki φέρει postao iz φερεσι, da je Slovinjanin beretь skratio iz bereti, da je i Latinjanin fert načinio iz ferti; nemožemo ipak niti nesmijemo reći, da bi po vremenu morao φερει stariji oblik biti od beretь ili od lat. fert, već nam je po istini priznati, da je onaj isti čas, kad je Grk iz φερεσι svojim načinom stvorio φερει, mogao takodjer Latinjanin iz ferti svojim načinom stvoriti fert, ili Slovinjanin iz bereti — beretь. Nasuprot kod historičke gramatike jednoga jezika znademo, kako su se oblici upravo redomice i zasebice jedan iz drugoga tvorili i izvijali.

Prvi diel Grimmove njemačke gramatike izadje godine 1819, dakle 3. godine poslije Boppova ‚sustava‘ indoevropejske konjugacije, a 24 godine prije prvoga diela njegove sravnjujuće gramatike. Odatle se vidi, da se je većma Bopp okoristio djelom Grimmovim, nego li ovaj njegovim.

Dojakošnji gramatici, sliedeć stope Adelungove, začudiše se čudom, što ima u toj knjizi po prvi put spominjanja o svakojakih njemačkoj prošlosti

[1]) Heyse: System der Sprachwissenschaft, 13.

Digitized by Google

pripadajućih narječjih, kao o gotskom, staronjemačkom, srednjonjemačkom itd., kojih danas nitko više niti ustmeno niti pismeno neupotrebljava. Čemu to? pitaše sami sebe; tà gramatika neima druge zadaće, van da nas klasički nauči sadanji njem. jezik za ustmenu i pismenu porabu, bez obzira na prošlost? — — Taj i slični tomu prigovori obniemješe izpred veličanstvenoga djela, koje s rječnikom braće Grimma služi na ponos i slavu njemačkoga naroda. Grimmova gramatika priliči na bogatu neizcrpivu riznicu, gdje ima svakoga jezičnoga blaga na obir; u njoj će se pojedince ovo ili ono izpraviti, što potonji napredak dokaže, da ima biti drugčije, ali glavnoga neće nitko oboriti na viekove.

Ja sam već gori zakone glasovne uvrstio medju najljepša odkrića historičko-sravnjujuće gramatike. Ovdje mi je kod imena Grimmova napomenuti, da je on u njemačkom jeziku pronašao čudnovatu pravilnost, kojom se suglasi pomiču, i tomu pojavu nadjenuo ime ‚lautverschiebung': pomaknuće glasova. Grimm dokaza, da prema litavo-slovjenskom[1]) jeziku, ako se uzme, da njegovi suglasi (konzonantizam) sačinjavaju prvi stupanj, vlada u gotskom drugi stupanj suglasâ, a u starom gornjonjemačkom treći stupanj. Držmo se glede tih stupanja takova reda, da consonans media ide pred tenuis, a tenuis pred aspirata, t. j. da *g* ide pred *k*, i *k* pred *ch*, *h*; isto tako *d* pred *t*, a *t* pred *th*, napokon *b* pred *p* i *p* pred *ph*. Po tom znademo n. pr. da lit. slovjenskomu *g* u riečima igo — jungas odgovara gotski *k* u juk, ga-juk, i starogornjonjem. *h* u joh; ili da litv. slovjenskom *d* u sêdêti — sedu odgovara gotski *t* u sita, starogornjonjemački *z* (m. *th*) u sizan i t. d.

Ali čemu i to znanje? prigovorit će tkogod od ljudi, kojim je sve smiešno i suvišno, što neznadu već po svom zdravom umu. Ja ću jim za dokaz važnosti tih zakona navesti ovaj liepi primjer. Za znamenitu u historiji stare kulture rieč plug stbg. плоугъ, litvanski plugas, imadu Niemci pfluoc — pflug. Ovu rieč prisvajahu si poradi stvari Niemci i Slovjeni kao posebnu svojinu, da uzmognu potvrditi, da je to važno orudje jednim prije poznato bilo, nego drugim; a bijaše još i takovih posrednika, koji da nebude nikomu krivo, htjedoše je pokloniti toli jednim koli drugim, t. j. oni rekoše, da su ovom riečju označeno orudje poznavali Niemci i Slovjeni već tada, kad su još sačinjavali jedno nerazdruženo slovjeno-njemačko pleme. Tomu je prepiranju konac učinio sam Grimm, dokazav po čvrstom zakonu glasovnoga pomaknuća, da su sve gotske i staronjemačke rieči, koje počimaju sa *p*, *ph*, *pf*, počem im u litvoslov., lat. i grčkom jeziku neodgovara *b*, već *p*, sumnjive kao tudje i uzajmite rieči; jer tim što se nepokoravaju zakonu glasovnoga pomaknuća, iznose biljeg tudjinstva na vidjelo.[2]) Što u litv. slovj.

---

[1]) Moglo bi se reći i prema latinsko-grčkomu jeziku, ali je bolje držati se onih dvaju jezika, s kojima je, kako današnja znanost tvrdi, njemački najduže drugovao, a i sad još susjeduje.

[2]) Grimm: Geschichte der deutschen sprache, 40. Njegove razloge prima i Schlei-

Digitized by Google

jeziku glasi plugъ — plugas, trebalo bi da dobije u gotskom oblik fluc, u staronjem. fluch; ali toga neima, dapače i švedski glasi ova rieč plog, danski ploug, engl. plough itd. Dakle su svakako Niemci uzajmili svoju rieč (i stvar) pflug od litavoslovjenske rieči (i stvari) plug; da drugčije to isto izrazim, prienos rieči i stvari pflug od Slovjena na Niemce pada već u dobu njihove narodnje razdruženosti.

Ovaj primjer pokazuje ujedno, gdje nam valja tražiti kriterij srodnosti ili ovisnosti dviju rieči.

Sreća je bila, valja priznati, što su nekako u isti čas uzkrsle: gramatika sravnjujuća iliti komparativna i historička, da jedna drugoj pomoćnicu ruku pruži. Grimmovo djelo izilažaše od god. 1819—1837, bijaše dakle već gotovo, kad je Bopp istom treću čest svršio. Po njihovoj medjusobnoj srodnosti razumije se, da je jedno utjecalo u drugo; osim toga pisa Bopp u kritici na Grimmovu gramatiku,[1]) i u posebnoj knjizi[2]) o nekih stvarih (naročito o ‚ablautu'), za koje držaše, da nemože pristati uz Grimma: dokaz pomnje, kojom je pratio jedan iztraživanja drugoga.

Nas ovdje osobito zanima pitanje, koliko su njih obojica u svojoj znanstvenoj nauci uvažili jezike slovjenske. Za Grimma se znade, da je naročito zato neko vrieme u Beču boravio, da izuči naš jezik; znade se, da je s oduševljenjem prijavljivao njem. narodu[3]) o krasotah našega narodnoga pjesničtva; znade se napokon, da je i Vukovu srbsku gramatiku preveo na njem. jezik, nadostaviv joj sprieda liepo pisan uvod o vrlinah srbskoga jezika.[4]) Odavle može čitatelj zaključiti, da je Jakov Grimm naš jezik dobro poznavao; u obće pako mora mu se priznati, da je bio u svojih znanstvenih iztraživanjih veoma pravedan prema Slovjenom; osobito uvažavaše učenost slavnoga Šafařika, kao što i dolikovaše veliku mužu. Medjutim sama narav knjige Grimmove bijaše takova, da se je manje i redje mogao obazrieti na slovjenske jezike, nego li će to biti u takovoj gramatici, koja si je odabrala, da sravnjuje sve indoevropske jezike: a to je djelo Boppovo.

Ovaj je u prvom izdanju sravnjujuće gramatike, barem na početku, kako pripominje u predgovoru, upotrebljavao jedinoga Dobrovskoga, tužeć se kasnije i sam,[5]) da ondje nisu svagda najstariji oblici za temelj stavljeni.

---

cher, Formenlehre p. 105. Miklošić u novom izdanju rječnika nekaže o izvornosti ove rieči ništa; nasuprot Lottner u Kuhnovu časopisu XI. 173 ustupa ju Slovjenom. Ako glasovni zakoni nešto vriede — a da mnogo vriede, dokazali su rezultati iztraživanja — to valja svakako pristati uz Grimma i Schleichera.

[1]) U časopisu: Berliner Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik god. 1827. U tom časopisu ima povrh toga mnogo Boppovih znamenitih kritika.

[2]) ‚Vocalismus' t. j. zbirka različitih jezikoslovnih razprava god. 1836.

[3]) U Göttinger Gelehrte Anzeigen pisa Grimm recenzije toli o bečkom, koli o leipciškom izdanju srb. narodnih pjesama, isto tako i o Vukovu rječniku.

[4]) Wuk's Stephanowitsch kleine serbische Grammatik, verdeutscht und mit einer Vorrede von Jakob Grimm. Leipzig 1824. Ovaj njemački prievod posvećen je knezu Milošu Obrenoviću.

[5]) Bopp: Vergl. Gramm. II. Auflage I. str. XXI. i XXII. U drugom izdanju držao se je naskroz djela Miklošićevih.

Digitized by Google

Zato ima u Boppovoj gramatici prvoga izdanja zbilja mnogo nedoumjenja i pogrješaka glede slovjenskih jezika, a ponapose stare bugarštine. Tako nije znao Bopp za onda na čistac izaći niti s najbitnijimi fonetičkimi osobinami stare bugarštine, kano ti: da ima rinezam, da ima dva poluglasa i šta oba znače; kako stupnjuju starobugarski samoglasi, u kakovu su razmjerju ъ — ы — оу itd. Ove i još ine pogrješke slovjenskoga diela Boppove gramatike izpravio je po tadanjem znanstvenom napredku Miklošić u spomena vriednoj recenziji[1]) godine 1844. Sasvim tim ima slovjenska gramatika, što takodjer Miklošić na pomenutom mjestu dovoljno priznaje, veoma mnogo Boppu zahvaliti. On je već u prvom izdanju svoje gramatike odkrio znameniti zakon slovjenski, da svi konačni suglasi (osim *m* i *n*) odpadaju, samo što ga jošter nije dosljedno izveo, na čem je i opet krivnja nevjerne gramatike Dobrovskove.[2]) Znamenit je dobitak, što je Bopp pronašao, da u slovj. jezicih suglas *h* često stoji mjesto prvobitnijega *s*; po tom je i protumačio pravi ustroj onoga prošloga vremena, koje sada aoristom zovemo, dočim je odprije Dobrovsky posve krivo držao, da je *h* u r e k o h ono isto i prema onomu, što *m* u r e č e m; smatrao je dakle jedno i drugo za nastavak osobni, a i Grimm je krivo *h*ъ poredjivao s grčkim perfektivnim dočetkom *κα*.[3]) Jednako je krasan korak do upoznaje gramatičkih oblika, što Bopp po prvi put uzporedi slovjenski imperativ sa sanskritskim tako zvanim potencijalom, grčkim optativom itd.[4])

Za oba ova odkrića kaza veoma zgodno Miklošić u pomenutoj recenziji Boppove grammatike: Sanskritski potencijal, koji je oštroumlje piščevo pod raznimi nazivi u svih indoevropejskih jezicih, u slovjenskih kao imperativ upoznalo, i uz to aorist, imadu se smatrati najsjajnijim točkama zajedničke gramatike indoevropskih jezika.

Ima još mnogo inih stvari slovjenske gramatike, što ih je po prvi put valjano objasnio Boppov sravnjujući metod; ali ovdje niie mjesta izbrajati ponabaške, gdje se radi tek o najobćenijem priegledu.

Sjajni posljedci djela Boppova i Grimmova digoše izborito čislo odvažnih radnika, da usvojiv nova jezikoslovna načela razmaknu mladjahnu znanost na šire krugove jezikâ; da nastave i u potanje izvedu znanstveno sravnjivanje pomenute dvojice, prvih začetnika. Ne samo izmedju mladjega naraštaja rastijaše sve veći broj privrženika znanstvenoga jezikoslovja, nego i stari, osiedjeli zatočnici klasičke filologije moradoše napokon priznati važnost sravnjujuće gramatike.[5])

---

[1]) U Wiener Jahrbücher für Literatur und Kunst god. 1844 sv. 105, str. 43 i sl.

[2]) Sravni Bopp, Vergl. Gramm. 2. izdanje I. str. 154—155, gdje sam razlaže, kako je izprije pogriešio. — Dobrovskovu gramatiku u obće ocienio sam već u predjašnjem članku, u Književniku II. 3. str. 362—365.

[3]) O starobitnom sigmatičkom aoristu napućujem sada čitatelja na obširno tumačenje, koje sam podao u ‚Uvodu' k Račkovom izdanju Assemanova evangjelistara, str. LIV—LIX.

[4]) I o tom sam već u kratko prozborio u Književniku II. 2. str. 188—189.

[5]) Veliko se čudo dogodi, kada je glasoviti filolog G o t t f r i e d H e r r m a n n,

Digitized by Google

Liep prizor prikazuje se očima pomnjiva motritelja; plemenito takmenje vlada u svih krajevih indoevropejskoga svieta; svaki narod i narodić nahodi svojih učenih zastupnika, koji njegov najsvetiji amanet, njegov jezik, uznose pred javno sudište, u veliko društvo ostale svojte, na pravednu ocjenu.[1]) Ovih pedeset godina nazad napredova iztraživanje i spoznanje jezika većma, no ikada prije: bez razlike velikih i malih naroda, bogatih i siromašnih književnosti, razprostire se po svem širokom svietu, zasiže ne samo u sadašnjost već i u daleku prošlost. Jezik sam za sebe posta čovjeku vanredne vriednosti s novo upoznanoga gledišta, kao najbitniji biljeg njegova poriekla, načina mišljenja i obrazovanosti. Sama velika ideja narodnosti, koja će skorim obladati svietom, nemogaše se poroditi prije narodnjega probudjenja, prije no je oživljela sviest narodne srodnosti i razlikosti, što je dakako najpoglavitije osnovana na jeziku.

Sad već brzim korakom stupa znanstveno jezikoslovje za ostalimi vrstami prirodnih znanosti, medju kojimi zauzima vele odlično mjesto; pa kao što je njihova posljednja svrha, da se cjelovito upozna narav svemira u svih svojih zamjenitih odnošenjih, tako smjera konačni cilj jezikoslovja na podpuno spoznanje ne pojedinih jezika, već jezika u obće: hoće se da sazna, što je jezik čovjeku, odakle mu je, koja je njegova narav, koji li zakoni. U tu svrhu sabiru se jezici kao bilje u tobolac (gradivo: leksikon), zatim poredjuju medjusobno i vrstaju (sravnjujuća gramatika: klasifikacija jezikâ), napokon se iznad svega uzpinje duh ljudski do obćenitosti, do naziranja idejalne naravi jezika kao imovine čovječje u obće.

Do ove filosofičke visine digao je znanost jezikoslovnu Wilhelm von Humboldt, brat poznatoga Aleksandra v. Humboldta.

Taj najveći jezikoslovni genij novijega vremena, koji je plemenitim duhom oduševljen bio za sve, što je krasno i uzvišeno,[2]) smatraše vazda čovjeka i

---

koji nekoč glasovitu knjigu pisa: De emendanda ratione grammaticae graecae, uzporedio pod svoje stare dane grčki ἐστί sa sankritskim asti. I starac Lobeck izpoviedi nekom prigodom, da bi se umah dao na sanskritski jezik, da je samo mladji. — To je velik kontrast od nekih naših tobožnjih filologa, kojim je već i stara bugarština — prava zaliha.

[1]) U čitavom starom i srednjem vieku neima takovih primjera, da bi se čovjek največim biedam i nevoljam izpostavio, samo da izuči jezik nekojega naroda, kao što u novije doba dokazaše, n. pr. Anquetil-Duperron ili Erasmo Rask sa zendom iliti staropersijskim jezikom, Schleicher s litvanskim jezikom itd. Istom za tudjinci sliediše obično domaći učenjaci. Takov je tečaj svieta; to se zove upliv naroda na narod, ljudi na ljude i čovjeka na čovjeka. Samo neznalica može to zanijekati, i onako nepromišljeno pisati, kao što Joksim Nović u Hadžić-Svetićevu Ogledalu, str. 301—302 itd.

[2]) Liepe su ove njegove rieči, što ih pisa nekoč prijatelju svomu, pjesniku Schilleru: Jedva mogu, kaže, odoljeti želji, da sve vidim i sve izpitujem, na koliko je moguće. Čovjek, čini mi se, zato i živi, da sve, što ga okružuje, obrati na svoju sobstvenost, na sobstvenost svojega razuma. Život je kratak; ja bih želio, kad moj čas pridje, da ostavim što se manje može predmetâ, s kojimi nebih bio došao u doticaj.

Digitized by Google

njegov duševni život izhodištem svojih nauka. On priliči u tom bratu svomu, što si odabra za zadaću izpitavanje duševnoga universuma. Odavle sliedjaše naravski, da su mu jezici zavriedili; jer se osvjedočio, da se u njih najznamenitije izrazuje individualni karakter narodâ i da će ga temeljit nauk jezični najprečim putem i najvjernije privesti žudjenoj svrsi, upoznanju čovječanstva. Već za rana zapališe u njem glasoviti filolozi Heine i Fr. A. Wolf ljubav do starih Grka, dokazav mu neobhodnost starogrčke umjetnosti i obrazovanosti za cjelovit, harmonički razvitak čovječji, razvitak, koji se u najkrasniji obrazac sastavio upravo u grčkom svietu. Boraveći koncem prošloga stoljeća neko vrieme u Parizu, a kasnije u diplomatičkih odnošenjih u Rimu, pomnjivo je upotrebio svaku zgodu, da obogati svoje u historiju čovječanstva i njegove stare obrazovanosti zasjecajuće znanje. God. 1799. putova iz Pariza u Španjolsku; ali uspjeh putovanja nebijaše onolik, koliko se je nadao. Očekivaše, da će još u životu zateći mnogo starodavnih ostanaka i uspomena nekošnjega velikoga naroda biskajskoga iliti iberskoga; ali ga nada prevari. Sasvim tim neminu ga želja napried ići: tražeći stare stope čovječanstva, stavi se na izučanje jezika amerikanskih: kasnije upozna se još s jezikom i književnošću sanskritskom (oko 1814—1820). Od sanskrita priedje na ostale istočno-azijske jezike, tijam preko u Australiju. U jezicih malajskih nagadjaše, da ima prielaz iz sanskritštine k australskim jezikom. Zato obra za predmet razmatranja jezik ostrva Jave, jer su se ondje nahodili stari tragovi indijske obrazovanosti, imenito u kavi-jeziku, koji je za Javance onako svet, kao sanskrit za Indijance.

Ovako je Humboldt, smije se reći, redomice obašao sve glavnije jezike ovoga svieta (izuzamši sasvim još neizpitanu Afriku): s biskajskoga otisnuo se na amerikanske, sa sanskritskoga i kavi-jezika na malajsko-australske. Povrh toga bijahu mu obćenito poznati ne samo svi jezici evropejski, već i azijatski, poimence i kitajski. Ovolikim blagom naoružan, uzdajuć se u svoje bistroumlje i snagu duševnu, odvaži se smjelo prieći na orijaško poduzeće, da iz dosadanjih posebnih iztraživanja izvede neke najobćenije rezultate, da sagradi ideju jezika.

Ovakvu je zgradu i podigao u golemom djelu „o jeziku kavi“;[1]) ondje se čita sprieda dubokouman uvod: ‚o razlikoj gradji čovječjih jezika‘,[2]) gdje su u jezgrovitoj kratkoći skupljene sve njegove ideje o zamjenitoj suvislosti

---

[1]) Die Kawi-Sprache auf der Insel Java. U Berlinu 1836—1839, tri diela u četvrtini.

[2]) Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechtes. — Kako se je Humboldt k svomu djelu polagano pripravljao, dokazuju njegove sliedeće pomanje razprave: Ueber das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwickelung (god. 1820); zatim: Ueber die Aufgabe des Geschichtschreibers (1821); nadalje: Ueber das Entstehen grammatischer Formen und deren Einfluss auf die Ideenentwicklung (1822). — Champollionovi spisi o egipatskih hieroglifih dadoše povod Humboldtovim razpravama; Ueber den Zu-

čovječjega jezika sa hodom čovječanstva: ono je filosofija rieči, ili bolje — čovječjega duha, na koliko je izražen jezikom.

Humboldtove ideje o čovječjem jeziku dalje je razvio, izpravio i iztumačio Steinthal u knjizi „klasifikacija jezika", u drugom izdanju pod naslovom: „Karakteristika jezičnih typa".[1]) On dokaza načelnu razliku izmedju ideja Humboldtovih s jedne i Beckerova ‚Organizma' s druge strane, u prekrasnoj knjizi: „Gramatika, logika i psihologija".[2]) Ista knjiga razlaže takodjer, da jezik kao akt čovječje duše spada u razmatranje dušoslovno; te da razlog njegova postanka i njegova bića čini poseban, znamenit odsjek dušoslovne nauke. Ovo dušoslovje, počem je jezik naroda odziv njegove duše, prozvaše Steinthal i Lazarus[3]) narodnjim dušoslovjem (völkerpsychologie), odabrav si za organ nove znanosti poseban časopis: Zeitschrift für Völkerpsychologie (do sada tri knjige).

Ja ću drugdje imati prilike, da se povratim na glavna načela ovoga filosofijskoga pravca jezikoslovne znanosti; zašto upravo Lazarus i Steinthal kao i svi znamenitiji jezikoslovi novijega vremena najodrješitije pobijaju (i pravo imadu) dojakošnja zastarjela načela empiričke gramatike, po kojih su se logičko-gramatičke kategorije stvorile kao hamovi, da upregneš jezike, neka vuku nesnosan teret. U takove je hamove bacila empirička gramatika i naš jadni jezik, te ga najvećma boli od načinâ, kao što sam već drugdje dokazao.[4])

Pomenuta tri slavna imena: Bopp, Grimm, Humboldt, znače tri različita pravca današnje jezikoslovne nauke. Uza svaku glavu ima nekoliko vrstnih doglavnika. Najobilatije plodove donosi sravnjujuća gramatika. Djelo Boppovo doživilo je drugo preradjeno izdanje u tri knjige medju godinama 1852—1862 Ovo je izdanje znatno preradjeno, jer su medjutim i pojedini jezici znanstvenije proučeni. Kako se nebi n. pr. razlikovalo prvo izdanje od drugoga u slovj. dielu, čim se je prije Dobrovskoga držao, a sada Miklošića! Sasvim tim neima ni ovdje skoro ništa iz celtskih jezika. Ovomu djelu priliči po sadržaju znameniti kompendij indogermanskih jezika od A. Schleichera, god. 1862, gdje se u najkraćoj formi s gledišta sravnjujuće grama-

---

sammenhang der Schrift mit der Sprache, i: Ueber die Buchstabenschrift und deren Zusammenhang mit dem Sprachbau (obedvie g. 1824). Medju kasnije, ali tim dublje razprave spadaju: Ueber den Dualis (1828) i Ueber die Verwandtschaft der Ortsadverbien (1830).

1) Prvo izdanje: Die Classification der Sprachen, dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee, izadje god. 1850; drugo, sasvim preradjeno izdanje, nosi naslov: Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues g. 1860.

2) Grammatik, Logik und Psychologie; ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander, god. 1855.

3) Lazarus gradi zajedno sa Steinthalom na novoj znanosti narodnjega dušoslovja. Povrh toga osobito je vriedno, da se čita u njegovoj knjizi „Das Leben der Seele" razprava: „Geist und Sprache", koja se odlikuje riedkom razgovietnošću kod toli abstraktnoga predmeta.

4) U Književniku II. 2. str. 185 i slied.

Digitized by Google

tike tumače glasovi (fonetika) i oblici (morfologija) sviju indoevropejskih jezika, nastojeć ih pisac vazda po zakonih svesti na prvobitan lik. Svaka je polemika mimoišasta: odatle u jezgrovitoj kratkoći veoma mnogo sadržaja. Schleicher broji se medju prve jezikoslovce današnjega vremena; odlikuje se osobitim pregnućem, a razgovietnim načinom razlaganja. Medju njegovimi monografijami osobito je spomena vriedna ona o zetacizmu i ona o morphologiji; u najnovije doba pisa o darvinovoj teoriji s obzirom na jezikoslovje i o razlici izmedju imena i glagola u glasovnom obliku (g. 1865). — Napose namienjen je sravnjujućemu jezikoslovju Kuhnov časopis (Zeitschrift für vergleichende sprachforschung auf dem gebiete des deutschen, griechischen und lateinischen), od kojega izadje do danas punih 14 svezaka, i to od g. 1852 do 1865. Obilno gradivo prikupljeno je u taj časopis, jer su ga sagradile najsnažnije ruke. Još ima sličan tomu časopis Kuhn-Schleicherov (Beiträge), gdje se poglavito na arijske, celtske i slovjenske jezike gleda: do sada izadjoše 4 knjige. Uz to prosipaju bogata jezikoslovna iztraživanja akademije znanosti i druga učena društva; najvećma se odlikuju akademija berlinska i petrogradska, da niti nespomenem gorostasni British Museum u Londonu. Golemo je poduzeće i neizkazane važnosti po sravnjujuće jezikoslovje sanskritski rječnik od Böthlingka i Rotha, što izlazi troškom petrogradske akademije (Sanskrit-Wörterbuch, herausgegeben von der kais. Akademie der Wissenschaften). Pomanja iste vrsti djela jesu: Boppov Glossarium sanscritum, Westergaardovi radices linguae sanscritae: valjana priručnog rječnika još neima.

Već sam unapried uz empiričku gramatiku spomenuo etimologiju, dokazav, kako su ju sami etimolozi pukom igračkom smatrali, ali opet mnogo redi iz dosjetaka zbilju pravili te izvodili rezultate historičko-etničke. Sada je istom i etimologija od sravnjujuće gramatike pamet naučila: sravnjujućim načinom dotjerani razglob jezikâ uputi etimologa, kako mu valja tražiti istovjetnost koriena, kako li razudjivati i razodievati rieči, da se do jezgre prodre. Kao indoevropejski etimolog u najširem razumku iztiče se namah do Boppa čuveni jezikoslovac Aug. Frid. Pott. Njegovi „etymologische Forschungen“ — to je djelo, kojemu brzo jednaka neima: daleko po širokom svietu zasiže mu sadržaj, još dalje zanosi ga oštroumlje piščevo. Tu se strelohitro prelieće s jedne pole svieta na drugu, niti ikoji kutić ostaje neprotražen. Nego presmjele po koji put kombinacije mladjahnoj su znanosti dosta škode naniele, gojeć nepouzdanje. Novo će izdanje istoga djela (do sada dva debela svezka) narasti još veće od prvoga, ali i po nutrnjoj cieni biti će mnogo bolje. Nitko nije onoliko obogatio sravn. jezikoslovje, što Pott znamenitimi, na silan broj jezikâ protegnutimi monografijami, kao što su „o načinu brojenja“ god. 1857; o »imenih osobnih« god. 1859 drugo izdanje; o „podvostručenju“ g. 1862; on pisa takodjer veliko djelo o jeziku ciganskom g. 1844—1845, a svi su časopisi puni puncati njegovih razprava. Njegova je plodovitost upravo čudesna!

Krasni napredak i bujno procvjetanje znanstvenoga jezikoslovja hoću da predočim čitatelju u jednoj slici, te ću svukoliku dotičnu književnost po-

Digitized by Google

dieliti na jezike; razumije se pako, da ću svagdje samo najnovije radnike i najvažnija jim djela pripomenuti, djela onakova, koja su što više što manje sastavljena po načelih moderne, znanstvene, filologije.[1]) Osim toga ograničujem svoju zadaću na jezike indoevropejske, izključiv još i iz njih za sada sve slovjensko, jer će se to kasnije, kao naš predmet ponapose, obširnije pripoviedati. Ja držim za pravo i razložito, da se to ovako podieli, jer su zbilja Slovjeni i nešto kasnije odpočeli raditi, i radnju svoju po primjeru zapadnih susjeda udesili.

a) staroindijski jezik i književnost (tako zvanu sanskritsku filologiju) njeguju uz Boppa, Potta, Schleichera, Schweizer-Siedlera itd., naobaške ovi najznamenitiji sanskritiste: Christian Lassen, izda mnogo sanskritskih tekstova, gramatike od pâli- i prakrit-narječja, sanskritsku krestomatiju (novo izd. 1865 od Gildemeistera) i već napried spomenuto veliko djelo: indische Alterthumskunde (1844—1852); Adalbert Kuhn uredjuje časopis za sravnjujuće jezikoslovje, ponapose zanima ga mitologija, simo spada uz mnoge mitoložke razprave jošter osobito krasna monografija: die herabkunft des feuers und göttertrankes (1859); Albrecht Weber izdaje poput časopisa vele važno i dragocjeno djelo: indische studien (do god. 1865 9 sv.), poizdade osim toga mnogo sanskritskih starina, napisa historiju ind. književnosti (1852); profesor H. Brockhaus uredjuje važan časopis: Zeitschrift der deutschen morgenländischen gesellschaft (dosele 19 svezaka), koji je mnogimi razpravami ukrašen, što potekoše iz njegova pera, na glasu je kao osobit znalac istočnih jezika, poimence staroindijskoga i starobaktranskoga; Th. Benfey slovi kao najbolji sanskritski gramatik (g. 1852 izadje njegova velika, 1855 manja gramatika), uredjuje takodjer poseban časopis: Orient und Occident, koji iztražuje zamjenita odnošenja (u životu i običajih) izmedju istočnih, azijskih, i zapadnih, evropejskih naroda (do sada u 3. knjizi); Böthlingk iz Petrograda obogatio je jezikoslovje komentiranim izdanjem Panini-ove gramatike sanskritskoga jezika, napisao uz gori pomenuti veliki sanskritski rječnik mnogo razprava u spisih akademije petrogradske, u novije doba izdao 1863 u dvie knjige sanskritski i njemački: indische sprüche; glasoviti oxfordski profesor Max Müller pisa oštroumnim načinom a veoma ljubko i razgovietno o sravnj. jezikoslovju, o komparativnoj mitologiji, o indijskoj književnosti, izda s engleskim prievodom i komentari mnogo tekstova, najzad izadje na velik glas sjajno pisanimi lectures (vorlesungen) o znanosti jezikoslovnoj: dosad dva tečaja. Još je spomena vriedan suizdavač Böthlingkov Rud. Roth, zatim Aufrecht, Stenzler itd. — Premda su Niemci najvrstniji njegovači sravnjujućega indoevropejskoga jezikoslovja (Francuzi i Englezi vole ostale istočne jezike), ipak bi se varao, tko bi mi-

[1]) Ovaj literarni priegled sastavio sam najvećma po knjigah, što su upravo u mene, u privatnoj mojoj knjižnici (djela tičuća se sravnjujuće gramatike), stranom po izvadcih iz časopisa Kuhnova i Kuhn-Schleicherova; napokon po gdjekoju viesticu iz Diefenbachove Vorschule zur Völkerkunde, 1864.

Digitized by Google

slio, da si nije ova znanost već svuda po svietu put prokrčila. Ja pripominjem glasovitoga sanskritskoga filologa, francuza M. Ad. Regnier-a, člana francuske akademije (membre de l' institut), kojemu se jedva M. Müller ili A. Weber smije uzporediti; nemanje slavan je H. J. Chavée, koji se bavi sravnjujućim jezikoslovjem u Parizu; a na drugom ću mjestu pobliže uvažiti čuvenoga Adolfa Pictet-a. Komparativnoj mitologiji poput Kuhna i Potta posvetio se Francuz M. Bréal.[1]) Kod Talijana podigao se osobito u najnovije doba nauk jezikoslovni, te svakim danom sve ljepše napreduje: spomena je vriedan jezikoslovac Biondelli i vrstniji mu premac Ascoli, koji od god. 1854 izdaje poseban časopis: studj orientali e linguistici, raccolta periodica; god. 1864 izadje od njega u časopisu ‚Politecnico' učena, ali bezuspješna razprava: Dell nesso Ario-semitico; a ove godine znamenit dodatak k djelu Pottovu o ciganskom jeziku. Napose bavi se sanskritom još Gaspare Gorresio, koji je od g. 1843—1858 u 10 knjiga izdao: Ramayana, poema di Valmiki. — Dapače ista praktična Amerika znade za sravnjujuće jezikoslovje; medju ostalimi časopisi pripominjem: Journal of the American oriental society, družtva, koje se po dva puta svake godine u New-Yorku sastaje, do god. 1856 izašlo je 5 svezaka; u 5. svezci štampana je znamenita razprava o sanskritskom verbal-akcentu od Williama D. Whitney-a, profesora sanskritskoga jezika na Yale college u New-Haven-u; u istom družtvu sudjeluju James Hadley, Henry Green i mnogi drugi; g. 1858 izadje u Philadephiji od Gessner-Harrisona znanstveno djelo o grčkih predlozih s obzirom na sravnj. jezikoslovje; a g. 1860—1862 izadje u New-Yorku nekoliko znamenitih jezikoslovnih knjiga, medju kojimi od Tafela: A review of some points in Bopps comparative grammar, t. j. primjetbe na sravnjujuću gramatiku Boppovu. — Šire amerikanske krugove hoće da upozna s poglavitimi rezultati sravnjujuće gramatike Benjamin W. Dwight knjigom izašlom g. 1860 u New-Yorku pod naslovom: Modern philology itd. — Još bih mogao množinu njemačkih i nenjemačkih sanskritista izbrojiti, ali je već i to dovoljno dokaza, kako je sravnjujuća gramatika zbilja obladala svietom, te danas neima više sveučilišta, gdje nebi bilo stolice sanskritskoga

---

[1]) U nas ima ljudi, koji ufaju, da će se najlakše tako odkloniti od nepovoljna jim napredka u znanst. jezikoslovju, ako se pozovu na Francuze, kao narod, koji je jamačno mnogo praktičniji od Niemaca. Proti tomu ja neimam ništa; tek nevalja misliti, da je tim štogod u njihovom smislu dokazano. Jer da se i kod Francuza u novije doba osobito uvažava znanstveno jezikoslovje, dokazat ću ja knjigom, koju je po nalogu francuskoga ministarstva za gornje razrede francuskih liceja god. 1854 sastavio E. Egger, membre de l' Institut, Professeur à la faculté des Lettres et Maitre de conferences à l' école normal superieure. Njegova je knjiga od god. 1854 do 1858 doživila 5 izdanja, te nosi naslov: Notions élémentaires de grammaire comparée pour servir à l' étude des trois langues classiques. Da je pravac ove knjige sasvim prema današnjim znanstvenim načelom, svjedoči n. pr. već ova izrjeka: ou peut étudier aussi les mots et les formes grammaticales comme autant de faits ou de phénomenes qui ont leur loi secrète dans la nature même de notre intelligence.

Digitized by Google

jezika, neima akademije, što nebi donosila razprava i spisa o sravnjujućem jezikoslovju.

b) Staro-iranski jezik (staropersijski i starobaktranski=zend) nakon Anquetil du Perrona, koji je g. 1771 po prvi put Avesta u francuski preveo, uhvatiše u gramatičku sliku najprije g. 1826 Danac Rask (prekinula mu je posao prerana smrt) i Francuz Eugen Burnouf. Ovaj posljednji spada medju najveće jezikoslovce, što ih je ikada rodila francuska zemlja; znanjem sanskrita podje njemu prvomu za rukom (1830) protumačiti i gramatički razglobiti posvećeni jezik starobaktrički (zend), kojim je pisana avesta. Na Raskovu, Bohlenovu i njegovu djelu osnovan je dotični diel sravnjujuće gramatike Boppove. U najnovije doba steče si osobitih zasluga Spiegel, koji je čitavu avestu s novijimi prievodi i tumačenji naštampao, zatim i staropers. klinove napise (keilschriften) protumačio (1862); izdao gramatiku srednjoiranskoga ili huzvareš-jezika; historički pregled iranskih jezika i dotične književnosti pisa u Beiträge II. i IV; ondje ima već i mitologičkoga od njega. Ali o tom govori poveće djelo Zoroastrische Studien od Windischmanna (1863). Veliko izdanje ‚vendidad sadé' u prievodu huzvareškom pripravlja Francuz M. J. Thonnelier u Parizu. O starobaktričkom i staropersijskom pismu razpravljaše u novije doba čuveni Lepsius; glosar s gramatikom i krestomatijom starobaktr.-zendskoga jezika napisa u najnovije doba Justi (Handbuch der Zendsprache 1864); hvali se veoma krestomatija ruskoga profesora Kosoviča (1861). Pott i Bréal staviše se na tumačenje imena osobnih i vlastitih u obće. Novijimi iranskimi jezici bavi se Fried. Müller u Beču (u spisih bečke akademije). Njemu valja priznati zaslugu, da je potanje opredielio mjesto armenskomu, ossetskomu, avghanskomu itd. — S ossetskim napose bavio se već prije Sjögren, i u novije doba u spisih petrogradske akademije Schiefner; s armenskim Bopp i Petermann; razgonetavanju starina babilonskih i ninivanskih (nadpisâ) posvećuje trud svoj francuski profesor Oppert; u najnovije doba živi u Aziji, da izuči persijke starine i jezik, dr. Haug.

c) Starim klasičkim jezicima: grčkomu i latinskomu sviće takodjer, nakon sravnjujuće gramatike nova zora. Tu se istom vidi, kako može preinačen znanstveni pravac novim životom zadahnuti i veoma staru nauku, kao što je klasička filologija. Da neidem iznad našega stoljeća, iztraživanja poput onih od Lobecka, Buttmanna i Döderleina u grčkom ili Fleckeisena i Ritschla, koji si je veoma mnogo slave pribavio tumačenjem starolatinskih spomenika, u latinskom jeziku dobivaju pravo lice istom uz pomoć sravnjujećega jezikoslovja. Nestalo je mržnje i podrugivanja izmedju stranaka, što je vladalo još prije dvadeset godina: u duhu medjusobnoga izmirenja rade današnji jezikoslovi, imenito glasoviti G. Curtius. On stoji medju svimi klasičkimi filolozi jamačno na najodličnijem mjestu; da to dokažem, valja mi samo navesti njegovo djelo: Grundzüge der griech. etymologie (sada već u 2. izdanju); ovo je djelo prema onomu, što je nekoč bio Benfey-ov: griechisches wurzellexicon. Stare italske jezike izpitaše Grote-

*

Digitized by Google

fend, Aufrecht, Kirchhoff, Lepsius, a osobito Mommsen (Oskische studien, Unter-ital. dialecte, Nord. etruskische alphabete itd.); zatim mnogi drugi pojedince, kao: L. Lange, Benary, Dietrich, Ebel, švedac Bugge itd.; grčka narječja Thiersch, O. Müller, Ahrens, Christ, (Lautlehre), Düntzer, Hirzel, Stier, Legerlotz, M. Schmidt, H. Weber.[1]) Sravnjujuću gramatiku latinskoga i grčkoga jezika piše Leo Meyer (do sada su izišle dvie knjige: glasovi, korieni i tvor rieči); o latinskom vokalismu i oblikoslovju napisa dobre knjige Corssen (über aussprache etc. i beiträge zur lat. formenlehre); o naglasu iztražuju u francuskom jeziku Weil i Benloew. S mitologijom iza majstora Welckera bave se sravnjujućim načinom Kuhn, Pott, Sonne. — Novogrčkomu jeziku posvetio je svoju pažnju Kind, koji izvan razprava u Kuhnovu časopisu, gdje se časomice priobćuju izvješća o jezikoslovnom radu samih Novogrka u Atini, izdade takodjer liepu zbirku novogrčkih narodnih pjesama; povrh toga valja mi napomenuti veliku gramatiku od Mullacha kao i novogrčkoga jezikoslova Maurophryda. — Romanski jezici (portugalski, španjoski, provencalski, francuski, talijanski, vlaški) nadjoše vrloga zatočnika u Diezu (gramatik der romanischen sprachen, 2. izdanje 1856 u 3. diela), koji sliedeć stope Grimmove sagradi veličajnu zgradu o historičkom tečaju romanskih jezika; s gram. djelom stoji u tiesnoj svezi etimologički rječnik istih jezika. Prerano za znanost preminu Fuchs: njegovo je znamenito djelo: Ueber die romanischen sprachen. Medju samimi Francuzi nastoje oko francuskoga jezika u najnovije vrieme: A. de Chevalet (Origine et Formation de la langue francaise), Gaston, Guessard, Edélestand Du Méril, Héricher, Honorat; Belgijanci Grandgagnage, Gachet i Scheler sa znamenitim rječnikom: Dictionaire d' étimologie française d' après les résultats de la science moderne. Za talijanski jezik osim historičke gramatike od Blanc-a spomena su vriedni: već gori pomenuti Ascoli i Biondelli, zatim Comparetti i Fabretti.

d) Kao ostanak tračko-ilirskih narječja smatra se obično jezik albanski, o kojem pisa poglavito djelo Hahn (albanesische studien); u novije doba posvetiše mu pozornost Blau, Hequardt, Kind i Stier. Da je to svakako jezik indoevropejskoga poriekla, o tom neima više sumnje (s toga gledišta pisa i Bopp: über das Albanesische); u ostalom nije mu jošter dovoljno označen odnošaj pobliže srodnosti.

e) Celtskim jezikom sviće biel danak istom od nekoliko najzadnjih

---

[1]) Ova su imena više manje svakomu jezikoslovu poznata, sato bi suvišno bilo potanje nabrajanje njihovih stranom posebice izdanih knjiga, stranom po časopisih (osobito Kuhnovu) smještenih razprava. Konačno mora se i to priznati, da su najvažnija pojedincata iztraživanja već uvažili i posakupili u svoja djela G. Curtius, Corssen i Leo Meyer. O najnovijih iztraživanjih u lat. jeziku (do g. 1852) pisa književni priegled Kirchhoff u Monatsschrift für Wissensch. u. Liter. 1852. Osobito je čitanja vriedan takodjer Curtijev uvod u Grundzüge der griech. Etymologie.

Digitized by Google

godina. Kao najpoznatije djelo pripominjem Zeuss-a: grammatica celtica (1853), premda je već prije o tom predmetu pisao Bopp (celtische Sprachen 1839); gramatička je analiza ovih knjiga znatno preinačena od Ebela i Stokes-a člancî štampanimi u Kuhn-Schleicherovih beiträge. Ovdje se potaknulo bilo iznova pitanje o pobližem odnošaju celtskoga jezika: o tom pisaše u pomenutih ‚Beiträge': Lottner, Schleicher i Ebel. Još su spomena vriedni celtologi: Pictet, Glück (protumačio celtska imena, što kod J. Caezara dolaze), Mone (celtische forschungen), Monin, J. Becker; vele znamenito je djelo: ethnogénie gauloise od Roget de Belloguet-a, a medju Niemci osobito se odlikuje L. Diefenbach, koji u liepoj knjizi: ‚Origines Europaeae' većim dielom upravo o Celtih govori; već je i prije pisao ‚Celtica'. Dočim njemački iztraživači odabraše Kuhn-Schleicherove beiträge za svoje književno središte, pišu francuski učenjaci u „revue archeologique."

f) Germanski su jezici sa znanstvene strane najsretniji, tako svestrano razpitanih narječja neima više u svietu; dapače njemačkim je učenjakom već u vlastitoj kući i pretiesno, zato se daleko preko granica svoje domovine prebijaju po tudjinstvu. Na čelu novoga pokreta stoje braća Grimmi, Jakov i Wilhelm. Osim gramatike i rječnika, o kojima je već napried govor bio, svjedoče o dubokoj učenosti i gorljivu rodoljubju njih dvojice mnogi, veći i manji, po duševni život njemačkoga naroda vazda velevažni spisi, kano ti od Jakova: Geschichte der deutschen sprache, deutsche rechtsalterthümer, deutsche mythologie, deutsche weisthümer itd.; od Wilhelma: Deutsche sagen, kinder- und hausmärchen; zatim množina staronjemačkih književnih starina, koje su poizdali što jedan što drugi, i razprava, štampanih najvećma u Berlinskoj akademiji. Posebnim interesom njemačkoga jezika posvećen je M. Hauptov časopis: Zeitschrift für deutsches alterthum (poče izlaziti g. 1843, ali je dotjerao radi prekinuća istom do 12. knj.); od g. 1856 izilazi još Pfeifferova: Germania, časopis četvrtoljetni; g. 1854-9 izilažaše za dialektologiju važan časopis od Frommanna: Die deutschen mundarten; slično je tomu veliko još nedovršeno djelo od Firmenicha: Germaniens völkerstimmen. — Da odpočmem od leksikalnoga prikupljanja njemačkoga jezika, rječnik braće Grimma nastaviše u 4 i 5. knjizi Hildebrand i Weigand, te ih kritika smatra vriednim zamjenicima. Weiganda poznade već i onako njemačka leksikografija od njegova pohvaljenoga njemačkoga rječnika i od velikoga sinonimskoga djela. Za noviji jezik još su spomena vriedni rječnici: Heyse-ov, Hoffmanov, Sanders-ov (nedovršen) i Wurmov (započet). Posebice za pojedina narječja stekoše si zasluga Schmeller (Bavarska), Weinhold (Šlezka), Lexer (Koruška), Schöpf (Tirol), Kosegarten, Stürenburg i Schambach (nizonjemački), Danneil (altmärkisch-plattdeutsch), Birlinger (švabski), Lyngby (danski u Šlezvigu), Varming (jutsko narječje), van der Helm (nizozemski), itd. Za imena vlastita ima uz Potta prevelike zasluge Förstemann (veliko djelo: deutsches namenbuch), zatim Kehrein

(nassauisches namenbuch) i neki drugi. — Srednjonjemačke rieči skupljaju nakon iztraživanja od Benecke-a njegovi nasljednici: W. Müller i Fr. Zarncke u veliko djelo: mittelhochdeutsches wörterbuch; gotskoga jezika rječnik imade od L. Diefenbacha, od njega je i važan glossarium latino-germanicum. Isto je tako vriedan gotski rječnik s gramatikom uz podpuno izdanje gotskih starina od Gabelentz-a i Loebe-a. Kraćih glossara ima kod izdanja starih tekstova veoma mnogo, kano n. pr. od Pfeiffera, leksikalna monografija: das ross im altdeutschen. Za anglosaski jezik spomena je vriedno djelo Grein-ovo: Sprachschatz der angel-sächsischen Dichter; i Th. Wright pisa o anglosaskom i srednjoengleskom jeziku, zatim kratku historiju engleskoga jezika. — U gramatičkom dielu iztraživahu nakon Jakova Grimma premnogi upravo o pojedinih čestih njem. jezika: napomenut ću gramatiku Rumpelt-ovu (do sada žalibog samo glasovi), prekrasnu knjigu Schleicherovu: die deutsche sprache; sravnjujuću slovnicu njem. jezika od Kelle-a (1863 prvi diel: ime), liep početak gramatičkoga obradjivanja njem. narječja od Weinholda (allemanische grammatik); za bavarsko narječje bijaše već od prije vriedno djelo Schmellerovo. Za gotski jezik važne je zakone odkrio Westphal; za staronjemački zaslužan je Wackernagel, Massman, Müllenhoff, iz starijega vremena Graff; za srednjonjemački Lachman, Haupt, Hahn, i osobito Pfeiffer. — Napose o glasoslovju pisaše Holtzman, Jacobi, Woeste, Wahlenberg, Lottner; o deklinaciji Ebel, Dietrich, L. Meyer; o skladnji bečki profesor Vernalecken itd. O njemačkoj mitologiji iztražuju iza Grimma osobito Wolf, Vernalecken, Kuhn i Schwarz, Mannhardt (izdavaše neke vrieme časopis für deutsche mythologie); obćenito Pott i mnogi drugi jezikoslovi. Silu toli obćenitoga koli napose njemačkoga mitologičkoga sadržaja donose časopisi Kuhnov, Lazarus-Steinthalov, a osobito Benfey-ov: Orient und Occident.

g) Litvanski jezici onaj su ogranak indoevropejskoga poriekla, koji je sa slovjenskimi najduže u zajednici bivao. Narodnji ostanci toga ogranka broje danas u podložničtvu pruskom i ruskom do dva i pol milijuna duša, te se diele po jeziku u dvoje: u narječje litvansko, koje je nešto veće, i letsko, koje je nešto manje; k ovima dolazi treće izumrlo narječje staroprusko. Razmjer medju ovima trima narječjima priliči na ono, kako su si glavna slov. narječja jedno prema drugomu: valja ipak znati, da je izumrli staropruski dialekt najstarobitniji, do njega litvanski i napokon letski. Razmjer litvanskih jezika prema slovjenskim opredielio je već Pott dvjema razpravama: god. 1837 i 1841, i dokazao, da su si litv.-slovj. jezici najbliže u srodnosti, a tada istom da se smiju uzporediti jezikom germanskim. O tom predmetu govori još točnije Schleicher stranom obćenito (Sprachen Europa's 1850), stranom napose o litvanštini prema slovjenštini u Časop. česk. muz. 1853 sv. 2. O staropruskom narječju pisa napose Nesselmann 1845 i Bopp 1853 (die sprache der alten Preussen). O litvanskom spomena su vriedna djela Kurschat-ova (Beiträge zur Kunde der lith. Sprache) i vrlo

Digitized by Google

krasno djelo Schleicherovo (gramatika s krestomatijom). O letskom napisa istom u najnovije vrieme znamenito i velikom nagradom ruske akademije ovjenčano djelo Bielenstein (die lettische Sprache in ihren Lauten und Formen, 1863—1864), ondje ima sprieda u uvodu i točna poviest o letskoj gramatici, što je Schleicher kod svoje gramatike nešto površno izveo. Ovim djelima (Schleicherovim i Bielensteinovim) može se litvanština veoma ponositi, jer su kod bogatijih i življih narječja slovjenskih samo riedka, koja bi imala tako vrstne gramatičke knjige o svojih jezicih.

Nije li već i to veoma znatan broj poslenika u znanosti jezikoslovnoj današnjega vremena? Ali ovdje su, kako rekoh, tek najodličnija imena spomenuta, i to imena samo onih učenih ljudi, koji se zanimaju jedinstveno za indoevropsko koljeno s izključenjem slovjenskih naroda · kamo istom, da nastavim pobrajanje preko ostalih koljena roda ljudskoga? Osim toga stoji meni ovdje najvećma do onih književnih djela, u kojih se anatomskim načinom razabire obličje pojedinih jezika i njihova medjusobna sličnost: ovakove knjige, uzevši njih i njihova iztraživanja ukupno, čine kao jedno djelo veliku fiziologiju indoevropskih jezika. Čim se kod te razprave samo u historičkom priegledu pripovieda tečaj jezikoslovne znanosti, jer će rezultati iztraživanja gledeć na srodnost onih narodâ, kojih su jezici ovako, anatomski, razudjeni i medjusobno sravnjeni, kašnje na red doći, — to mi je za sada dužnost tek pripomenuti, da je o indoevropejskom koljenu s obzirom na posljedke ukupnih jezikoslovnih iztraživanja naslikao točnu sliku etničke srodnosti Pott u velikoj Ersch-Gruberovoj enciklopediji pod riečju: indogermanischer Sprach stamm. To isto razpravlja Schleicherova knjiga: die Sprachen Europa's; vele je čitanja vriedan njegov uvod u krasno popularno djelo: die deutsche sprache, gdje se razlaže: 1. o jeziku u obće, o njegovih različnih obličjih i vrstah; 2. o životu jezika; 3. o koljenu indogermanskom. Nego tomu je vriedno ipak pridodati Steinthalovu kritiku ovoga djela (u Zeitschrift f. völkerpsychologie II. sv.), jer se može reći, da je i zbilja najvaljanije te vrsti djelo Steinthalovo: Charakteristik der sprach-typen; ovdje se karakteristika i preko indoevropejskoga koljena proteže na sve do danas poznate jezike ovoga svieta. Ovamo spada još važna knjiga Pottova: Ungleichheit menschlicher rassen, gdje se većma fiziložki, nego li lingvistički rezultati uvažavaju. Jednako je krasno djelo L. Diefenbachovo: origines europaeae: die alten völker Europa's nach ihren sippen und nachbarn itd. —

Počem je već upoznana medjusobna srodnost i suvislost indoevr. jezika, može se na temelju samoga jezika tražiti takodjer slika i stupanj stare obrazovanosti, tako da se iz korjenite istovjetnosti nekih značajnih rieči izvode stranom sasvim izvjestni, stranom barem veoma vjerojatni zaključci ob onoj stvari, koju ista rieč znači. Kojih se načela valja pri tom držati, ako li hoćemo, da nam bude posao valjan i pouzdan, razložio je u kratko Kuhn u svojem časopisu sv. IV. str. 81—88: Die sprachvergleichung und die urgeschichte der indogermanischen völker. On je već i prije 1845 pisao, a u ind.

Digitized by Google

studien sv. I. str. 321—363 preštampao liepu razpravu o najstarijem životu indoevropejskih naroda, dokazujući sravnjivanjem njihovih jezika, da su u pradavno doba svojega zajednoga prebivanja jošter vodili život nomadski, nahodeći se tek na početku onoga, što se državnom zadrugom zove, i slabo poznavajući vještinu, kojom se uz pomoć ruku ljudskih iz zemlje plodovi mame. Izvrstnu sliku onoga starodavnoga života podaje takodjer Jakov Grimm u uvodu svoga djela: Geschichte der deutschen sprache str. 1—112. U Kuhnovu časopisu imade u sv. I. i III. prinesak k indoevropejskoj istovjetnosti zoologičkoj od Förstemanna s dodatci od istoga Kuhna. Već sprieda napomenuti oxfordski Max Müller pisa g. 1856 u Oxford Essays o: Comparative mythology, gdje se takodjer čita Kuhnovoj razpravi sličan uvod kulturno-historički. Svestrano iztražujući Pott pisa takodjer mnogo razpravica, što zasiecaju u taj predmet, toli u časopisu: beiträge (n. pr. zur kulturgeschichte, naturgeschichtliches itd.), koli u: zeitschrift für völkerpsychologie. — Najznamenitije su ipak u tom pravcu radnje švajcarskoga Francuza Adolfa Pictet-a, koji osim nekoliko pomanjih razpravica (u Kuhnovu časopisu IV., V. i VI.) izdade do sada dvie velike knjige pod naslovom: les origines indoeuropéenes ou les Aryas primitifs. Essai de Paléontologie linguistique. Première partie 1859 VIII. 547; seconde partie 1863 VIII. 781. Kritika je obedvie knjige jako pohvalila,[1]) nemogavši ipak prešutiti, da se u njima nahodi mnogo silovita i nevjerojatna uzporedjivanja. — Kako se ovakimi iztraživanji već i sada umije poslužiti poviest, dokazuju n. pr. starožitnosti Šafaříkove, ili Mommsenov uvod u rimsku historiju itd.

Osobito je važno mjerilo obrazovanosti narodâ — upotrebljavanje pismena ili slova. Uz obćeniti napredak sviju pitanja, koja se tiču čovječanstva, nezaboraviše učeni iztraživači naše dobe niti na taj velevažni predmet. S historičkoga i filosofičkoga gledišta raztumačen je smisao pisma: Humboldt i Steinthal[2]) izrekoše načelo, da gradja slova čini u naroda prielaz iz nepovjestnoga u povjestni život. Samo u dva puta, kaže se, iznašasto je na zemlji pismeno označavanje čovječjih glasova; ali se ni to neima tako misliti, kao da bi tkogod svojevoljno od nekoliko crta i poteza sastavio bio alfabet, već se je pismo nagonom duševne potrebe posebice i na pola kao od sebe razvijalo. Nikakovo izračunano nastojanje nedotjerivaše ga prema današnjemu savršenstvu, nego se do toga dolažaše po kojekakvih zgodnih okolnostih, izprvice upravo reći bez sviesti; istom kasnije upoznaše ljudi napredak te ga prenesoše s jednoga slučaja na ostale slične.

Razvoj pisma mnogo je naličan razvoju jezika, u jednom i drugom potamnjuje se izvorno značenje, ali poraba biva okretnija i lakša. Novija iztra-

---

[1]) O prvoj knjizi u beiträge II. str. 250 od A. Webera, i str. 369 od A. Kuhna, o drugoj knjizi u beiträge IV. str. 270 od A. Webera.

[2]) O Humboldtu gledaj na str. 522. op. [2]); Steinthal pisa liepu posebnu razpravu o tom predmetu: die entwicklung der schrift 1852. sr. takodjer u geschichte der sprachwiss. str. 20.

Digitized by Google

živanja dokazaše, da izmedju jezika i pisma postoje zamjeniti odnošaji;[1]) osobito je naočit primjer u jeziku činskom, koji se upravo poradi jednoslovčanosti sveudilj odapire glasovnomu pismu.

Narodi indoevropejski niesu na polazku iz zajedničke domovine jošter poznavali pisma; tek kasnije bude jim privezeno trgovinom od semitskih naroda, koji prema suglasnoj naravi svojih jezika ustanoviše suglase, a indoevropljanom preostaviše, da si urede i utanače samoglase. Tako se i dogodi, ali sasvim drugojačije na Indu, drugačije kod Grka i onieh, koji su tu vještinu od njih uzajmili.

Oni isti učeni ljudi, koji su napried napomenuti kao glasoviti jezikoslovci, svraćahu svoju pažnju takodjer pismenom, kano ti: Mommsen, M. Müller, Pott, A. Weber, Grimm, Müllenhof, Zacher i t. d.: s te strane netreba rieči duljiti.

Nego čim se vještina pisma, naročito glasovnoga (lautschrift), osniva na organskoj analizi čovječjih glasova, a s te su strane glasovi vezani na ustroj čovječjih govorila: to nam istom zajedničko sudjelovanje filologa i fiziologa jamči za uspjeh iztraživanja. Jezikoslovca sreta u raznih jezicih različit inventar glasova, i u raznih gramatikah različito razredjenje, čas mnogo čas malo vriedno; razloga tomu on sam naći nemože, on sam toga dovoljno protumačiti neumije; dapače više puti, zaveden teorijom tudjom, prije će pojave svoga jezika još većma zamrsiti, nego li razmrsiti. Istom fiziolog nadolazi ovdje s razlozi, s razjašnjenjem naravskih uvjeta, pod kojimi čovjek neke glasove ovako, neke onako izgovara; istom on vrstan je ovdje mrtvi nauk jezikoslovni nadahnuti istinskim životom.[2])

Dokazano je, da kod onih dvaju naroda, koji su jedini u svietu samostalno razvili gramatički sustav svojega jezika — narod storoindijski i starogrčki — ima znatno veću fiziložku vriednost sustav glasova gramatike indijske nego li gramatike grčke, da i negovorim o rimskoj, koja nije umjela ni gotovoga sustava grčkoga valjano udesiti prema svojim potrebam.[3])

Da samo po koju vrlinu staroindijskoga glasoslovja iztaknem, pripomenut ću, kako se već u običnom azbučnom redu naskroz drži organske srodnosti glasova, te poslije samoglasa ovako nastavlja: k, kh, g, gh, ń (t. j. onaj *n*, koji se čuje u izgovoru pred *g*, n. pr. u a n g e l u s); č, čh, ž, žh, ň; τ,

---

[1]) Sr. osobito Pott etym. forschungen II. str. 26, 36—48, 187—220.

[2]) Sasvim istinito kaže Brücke: Istom po fiziložkom razmotrenju upoznaje jezikoslovac jezik cjelovito; doklegod na to negledi, znade o jeziku samo ono, što se ušima slušati i rukama pisati može; čudesni mehanizam, iz kojega govor čovječji protiče, ostaje zanj što skriveni kotači automata; a ipak se oni zakoni, koje su odprije obično izvodili iz e u f o n i j e, neosnivaju toliko na razlogu blagoglasja koliko na mehaničkom uredjenju organâ, koji pojedine glasove proizvode te ih samo u stanovitih spojinah lako i precizno proizvesti mogu.

[3]) Razlaganju historičkoga razvitka grčko-rimske gramatike namienjeno je liepo djelo Steinthalovo: Geschichte der sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern, 1868.

Digitized by Google

ṭh, ḍ, ḍh, ṇ (grčkim pismom hotio sam razlučiti tako zvane **cerebralne** od pravih zubnih suglasa); t, th, d, dh, n; p, ph, b, bh, m; h, j, r, l, v; ś, š, s. — Valja li jih pako još većma urediti prema organom, tada će njihovi gramatici i samoglase i suglase razdieliti u **pet** redova. Nu to još nije toliko čudo, kolika jih slava ide, što su umjeli sve glasove razdieliti u **zvučne** (obično tako zvane **mediae**) i **nieme** (tako zvane **tenues**): ova je liepa razlika istom u novije doba opet spoznana te podaje sjajno svjedočanstvo o velikoj razmišljenosti starih brahmina.[1]) — Dapače nemogu propustiti, da i opet nespomenem našu sramotu, što mi godine 1865. u tako zvanom prosviećenom vieku manje znamo o svom jeziku, nego li su davno prije Krstova poroda znali i razumjeli stari brahmini o jeziku sanskritskom. Imajući najme oni kod *r* i *l* isto onakov slučaj, kao što je u nas, da ovim suglasima po koji put netreba posebna samoglasa, da prave slovku, nisu jih ipak nikakvimi rogatimi samoglasi izkićivali ili bolje nagrdjivali, kao mi, nego uzeše sasvim na prosto *r* i *l* za samoglase, i to svaki od njih po dva puta, jedan kao kratak, a drugi kao dug samoglas, što takodjer za naš jezik valja: sravni **gṝm** prema **pṛst**. — Ali kako ćemo izgovoriti suglas bez samoglasa, kako li će biti čitava slovka bez njega? Ovako se pita i mudruje u nas još uviek: to je upravo ona stara predsuda, kojoj je doskočio nauk fiziologički. **Brücke** n. p. govori ovako: „Rieč consonans, to će reći **suglas** prema **samoglasom**, mogla bi koga navesti i na tu misao, da jedinstveno samoglasom samostalan glas pripada, a suglasi da ga dobiju istom u spojenju sa samoglasom. Ovo mnienje, koje se je dosta puti i učilo (a ja dodajem, da se kod nas još i sada uči) već je odavna pobijeno. Svatko, koji se razumije u obuku gluhoniemieh, ili je samo jedno diete slušao, kako glasa, mora se osvjedočiti, da to mnienje nevalja".[2]) Zar su dakle *r* i *l* zbilja onakovi glasovi, kao što *a*, *i*, *u*, itd.? Na to odgovara i opet fiziologija sasvim razgovietnim tumačenjem **genetičkim**, da *r* i *l* ostaje vazda ono, što mi zovemo **suglasom**, ali da je u tom velika bludnja, što kod suglasâ već onaj **zrak**, koji je svagda potrebit za tvorenje čovječjih glasova, ljudi nevješti smatraju pravim **samoglasom**, a to nije istina. S druge strane dokazuje takodjer ista fiziologija, da su baš ova dva titrava ili tresetna glasa: *l* i *r* pravim samoglasom najsrodniji: Englez **Ellis** kaže izriekom[3]), da su

---

[1]) Koji su zvučni, koji li niemi, gledaj u mojoj gramatici str. 10; ili u kraće izgovori na glas *b* i *p*, *t* i *d*, *k* i *g*, pa ćeš razliku u zvuku tako zvane glasiljke i sam opaziti.

[2]) U originalu, da bude veća vjera, glase njegove rieči ovako: Die Namen Consonanten, Mitlauter im Gegensatze zu den Selbstlautern, könnten vermuthen lassen, dass nur den Vocalen ein selbstständiger Laut zukommt, die Consonanten einen solchen aber erst durch die Verbindung mit einem Vocale erhalten. **Diese Ansicht**, welche häufig genug gelehrt worden, **ist längst widerlegt**. Jeder, der den Taubstummen-Unterricht kennt oder auch nur ein Kind hat lautiren hören, muss von ihrer Unrichtigkeit überzeugt sein.

[3]) Kod M. Müllera, Vorlesungen etc. II. Serie 1865, str. 128.

Digitized by Google

ovi titravci (zitterlaute, triller) tolike naravi samoglasne, da samosvojne slovke tvore, kao u surf, serf, fur, fir, virtue, honour, te da se samo s mukom dadu rastaviti od samoglasa. A Brücke tumači razlog sanskritskih gramatika, što su jedan svoj *r* pribrojili samoglasom, ovako:[1]) Moram, kaže, na to opomenuti, da se u riečih, koji izmedju dva suglasa *r* imadu, lako čini, kao da bi iza *r* čuti bilo kratak *i*, gdje u istinu neima nikakova samoglasa; a tko nespretno izgovara dotične rieči, još će lakše u takav *i* zapeti. — Tko se neće pri ovom tumačenju, koje nam podaje glasoviti fiziolog, i nehotice sjetiti našega mudroga prosvjetitelja Cirila, koji je u takovih riečih zbilja za *r*-om i *l*-om pisao poluglas ъ ili ь, ovako: prъst, grъm, itd.! Nije li to hiljadu puta razložitije od našega garm ili gàrm, pače što je još neskladnije: perst i pèrst!

Nu ja si nisam stavio zadaće, da iznova pobijam ono, što je znanost jur odavna osudila i zabacila, već me na to doveo historički priegled znanstvenoga jezikoslovja i njegovih pomoćnih nauka. O fiziologiji čovječjih glasova pisaše u novije doba osim glasovitoga Joh. Müllera (Handbuch der Physiologie des Menschen, dvie knjige), čuveni fiziolog Purkyně, zatim bečki profesor Brücke u prekrasnoj knjizi: Grundzüge der Physiologie u. Systematik der Sprachlaute 1856, i njegov u mnogih točkah protivnik Kudelka; a u najnovije doba izdade veliko djelo L. Merkel (anatomie und physiologie des menschlichen stimm- und sprachorgans 2. izdanje 1863 str. 976) itd. Sa lingvističkoga gledišta jesu na glasu Englez Ellis, Niemac Lepsius (das allgemeine linguistische alphabet, 1855), zatim Raumer (o aspiratih, 1838) i slavni Max Müller (koji je osobito krasno razvio taj predmet u drugom tečaju jezikoslovnih predavanja, u 3. lekciji); napokon svi noviji jezikoslovci u svojih gramatičkih knjigah, medju kojimi su osobita spomena vriedni Heyse (System der Sprachwissenschaft), i Rumpelt (Deutsche Grammatik. I. Lautlehre, 1860).

Nego iztraživanja fiziložka imadu još neku praktičnu stranu. Radi se o tom, da se ustanovi jedan alfabet za priepis različitih jezika, što bi kod tolike množine potrebitih alfabeta, s kojimi se imadu osobito misionari boriti u naviеštanju rieči božje i prevadjanju sv. pisma, od neizkazane koristi i uspjeha bilo. Velikih ima zasluga za to poduzeće upravo pomenuti profesor Lepsius; uza-nj bjehu na početku prionula i nekoja društva, imenito čudovište englesko: church-missionary-Society. Nego Max Müller, koji je takodjer sastavitelj jednoga alfabetskog sustava, pripovieda,[2]) kako se u najnovije doba praktičnim izkustvom kod afrikanskih jezika dokazalo, da Lepsiusov osnov nije dovoljno savršen; zato ga mienjaju i dotjeruju prema posebnim potrebam, tako da će jim se napokon izmaknuti i samo načelo, za koje se Lepsius bori Tranškripcija pismena sanskritskih latinskimi od neumrloga sanskritiste V. Jones-a preinačena je takodjer toli od M. Müllera s jedne, koli

---

[1]) Grundzüge der Physiologie str. 81.

[2]) U Vorlesungen II. Serie, str. 145—151.

od **Boppa**, A. Webera itd. s druge strane, tako da ni u tom neima jošter nikakova jedinstva. Ovo pitanje ima najposlije veliku važnost i za Slovjene u njihovu nutrnjem odnošenju; poznata slovjenska nesloga i neuzajamnost nedade nam jošter da se u grafici onih glasova, koji se kod sviju Slovjena jednako izgovaraju, medjusobno porazumijemo; jer ni oni, koji latinicom pišu, nisu još dotle doprli, Poljaci smetaju svojim nastranim držanjem.[1])

Sasvim je nov način fonetičke tranškripcije predložio **Brücke** godine 1863: Ueber eine neue methode der phonetischen transscription. Ovdje se nepredlažu više diakritičkimi znakovi obilježena pismena latinska za obćenitu tranškripciju, već su to sasvim novo izumljeni i na fiziologičkom temelju čovječjih glasova sagradjeni znakovi. Ako i nesmijem da kažem, da će njegovi predlozi skorim doživjeti praktičke posljedice, jedan im je uspjeh ipak nedvojben, uspjeh taj, da tako zvano fonetičko ili bolje rekav fiziologičko načelo pisanja svakim danom dobiva sve veću važnost i priznanje.[2])

Ja sam oviem daleko zamahnuo u napredak prirodnih znanosti, osobito onieh, koje se tiču čovjeka kao najodličnijega stvora u čitavoj prirodi, kao krune svega stvorenja. Valja reći, da još nedodje ono vrieme, gdje će se jedincata naravoslovna i narodoslovna iztraživanja u jednom cilju susresti, ali to vrieme nije više daleko. Revno se izpituju svi uvjeti toli tjelesnoga koli duševnoga života čovječjega; većma no ikada prije odabire čovjek danas sama sebe, rod i koljeno ljudsko, za predmet razmatranja, toli s obzirom na svoju prošlost i poviest, razabiruć znakove negdanjega života po ostancih tjelesnih u hladnom grobu i slavnih djelih duha svoga u književnosti i umjetnosti, koli s obzirom na život sadašnji, kao današnji stanovnik ovoga svieta i gospodar prirode. Odasvuda se brižljivo prikuplja gradivo za **čovjekoznanstvo** (antropologiju) i **narodoznanstvo** (etnologiju). Onomu, što je gori obširnije kazano o sadanjem uspjehu u poznaji čovječjega jezika, dakle posredno i njegove duše, odgovara s protivne strane nastojanje glasovitih prirodoznalaca, da nam svestrano protumače i razlože tjelesni život, kojim je čovjek vezan na prirodu, kojim stoji pod njezinimi svestranimi uplivi. Napomenut ću, što u kratko zadovoljuje svrsi moje razprave, veliko djelo od **Theod. Waitz-a**: Anthropologie der Naturvölker, od kojega je dosele izašlo 5 dielova: 1. diel über die Einheit des menschlichen Geschlechtes und den Naturzustad der Menschheit god. 1859.; 2. diel: die Negervölker und ihre Verwandten, ethnografisch und culturhistorisch dargestellt, 1860.; 3. i 4. diel u

---

[1]) K ovoj žalostnoj istini ima dobra ilustracija takodjer u smiešnom držanju onih našinaca, koji, jer se obično u pisanju cirilicom služe (to su svi pravoslavni Hrvati i Srbi), kad su već i prinuždeni da upotrebe latinicu neće (ili nesnadu, a to je još veća sramota) da se drže našega današnjega načina pisanja, nego će onako napisati svoje ime, kao što pokojni Vuk: **Karadschitsch**! Na čast jim!

[2]) S osobitim štovanjem i čvrstim uvjerenjem govori o fonetičkom načinu pisanja M. Müller u Vorles. II. Serie, str. 91–92. Vriedno bi bilo, da si ono naši etimolozi pročitaju.

Digitized by Google

dvie polovice: die Amerikaner 1862—64; 5. diel: die Völker der Südsee, svežčić prvi: die Malaien, 1865 (nastavit će se). Prostor nedopušta, da se kod toga sjajnoga djela duže zabavim, koje po jednoglasnom priznanju medju svimi ostalimi te vrsti knjigami prvo mjesto zauzima toli svestranošću sadržaja, koli obzirnim i trieznim načinom iztraživanja. Cielo je tako osnovano, da su u prvoj knjizi razvita i ustanovljena glavna načela, imenito jedinstvo čovječjega koljena, sliedeće pak knjige sadržavaju posebne dokaza za ono, što je u prvoj u načelu izrečeno.[1]) — Sravni još od M. Perty-a Grundzüge der Ethonographie 1859 —: mnogo je kraće, nu vrlo dobro pisano; tomu je pisac 1863 nadostavio: anthropologische Vorträge. S velikim uspjehom ograničio se u istom predmetu na uži prostor Roget baron de Belloguet važnom knjigom ‚Ethnogenie Gauloise', koja u drugoj svezci govori o: preuves physiologiques, i o types Gaulois et Celto-Bretons. Najposlije je dobar kompendijum etnologički napisao L. Diefenbach, pod naslovom: Vorschule der völkerkunde (1864), u kojem su osobito čitanja vriedni odsjeci o ‚jeziku' i o ‚fiziologiji'. Za antropo- i etnologiju imadu više manje zasluga Berghaus, Goltz, Andrée, slavni geograf Ritter, barun Eckstein, Petermann itd. Sa strogo fiziološkoga gledišta dovoljno mi je spomenuti čuvenoga naravoznaoca Karla Vogt-a, koji je izmedju mnogih drugih spisa g. 1863—1864 izdao: Vorlesungen über den menschen, seine stellung in der schöpfung und in der geschichte der erde.

Ovako se veže jezikoslovje s neke strane na dielove znanosti prirodnih, s neke opet na dielove filozofije, poimence na dušoslovje, te se zajedno s njima svija u oveću kitu vještina ljudskih devetnaestoga stoljeća. Dieljenjem zadaće uskoren je konačni uspjeh, ali pojedini radnici nesmiju nikada s uma smetnuti cielosti; bitni izvodi dotičnih jedincatih iztraživanja treba da su im vazda pred očima. U tom osvjedočenju nacrtao sam i ja ovdje razne puteve današnje znanosti jezične i nekih njezinih glavitih drúga, da čitatelj vidi sve dužnosti i držanstva današnjega jezikoslova; a sada ću (poradi nenadane obsežnosti u posebitom četvrtom članku) na temelju ovoga obćenitoga priegleda zaglaviti pripoviest s našim slovjenskim napredkom, gdje će se vjerno pripoviedati, dokle su pojedina slovjenska plemena novu nauku usvojila, te koji su od nas Slovinjana u tom naprednjiji, koji li nazadniji.

---

[1]) Ciela prva knjiga dieli se u dvie polovice: u naravopisnu i dušoslovnu. U naravopisnoj govori se o razlikah, koje se ili još sveudilj razvijaju (upliv podneblja, hrane, načina života, duševnoga obrazovanja) ili su već od iskona oštro razvijene (crnci bielci); izbrajaju se anatomske i fizioložke različnosti pojedinih čovječjih koljena; izpituju se razna mnienja o jedinstvu čovječjega roda, te nadostavlja kritika raznih pokušaja samoga podieljenja. Važno je znati, da pisac daje u dieljenju prednost jeziku pred ustrojstvom fizioložkim (str. 269). U dušoslovnoj polovici ističu se obilježja, kojimi se čovjek razlikuje od ostaloga živótinjstva, te se dokazuje, da su ova obilježja preko sviju rasa razpostranjena. Medju bitna obilježja broji se: nauka po izkustvu, govor ili dar jezika, pozdrav i oprava; zatim druževan život, pojam o posjedu i prâvu, ljubav k domovini, narodu i obitelji itd.

Digitized by Google

Žestoke zime.

Kad nas je proljetos iznebušio debeo snieg upravo ono doba, gdje smo se drugih godina običavali nasladjivati proljetnim povjetarcem, bijaše zanimivo, motriti namrgodjena lica i slušati zlovoljne primjetbe: kakovo je to vrieme?

Kad bi čovjek kadar bio pregledati savkolik organizam svieta, onda ga nebi nijedan pojav iznenada zatekao, jer bi vidio, kako se iz poznatih uzroka njihovi učinci razvijaju; al ovako mora mnogi pojav, koj mu preko računa dodje, upisati medju uvjete cjelokupnoga saveza, koj nadilazi njegov dohvat. Kad bi meteorologija takovih premisa imala, iz kojih bismo sigurno sliedovati mogli buduće pojave, onda nas lje nebi bio iznenada zatekao konac ljetošnjega Ožujka sa svojim debelim sniegom, te bismo se i drugčije osigurati mogli proti ubitačnim posljedicam mnoge elementarne nezgode, kad bi ju barem predslutiti mogli; nu budući ona jošte mlada znanost, nepreostaje nam drugo već da s rezignacijom primimo svaki neobični pojav, što nam iz njezina područja dodje, pa da bilježeći pojav za pojavom pripravljamo gradivo, kojim će budući naraštaji ovu za boljak čovječanstva toli važnu znanost uspješnije osnovati moći.

Ljetošnja nenadana studen koncem Ožujka i početkom Travnja dade i meni povoda da listam po meteorologičkih opažanjih, što su po različitih ljetopisih ubilježena, te sam našao bilježaka, koje pružaju zanimivih podataka, osobito za one, koji iztražuju zakone o razdjeljivanju topline po zemaljskoj površini.

Lanjska zima nije bila tako zategnula, kao što ovogodišnja, nu svakako je bila žešća od ove; jer je ljetošnje zime najniža toplota bila 10° Cels., dočim je minule dne 20. Siečnja bila 20° C. izpod nule.*) Znamenito je, kako se je mjeseca Siečnja minule godine 1864 toplota mienjala na različitih mjestih Europe.

Sa sniegom pojavila se dne 1. Siečnja i studen, te je toplomjer s neznatnim kolebanjem padao izpod nule, dok je dne 20. istoga mjeseca spao na najmanju minule zime toplotu od 20°.

U isto po prilici doba započe studen u južnoj Francuzkoj, te je u ovoj inače toploj strani neobičnom mjerom rasla i postigla (u varskom departementu) dne 5. Siečnja 12° (kod nas 12·25°).

---

*) Kod nas se najobičnije rabi Réaumurov toplomjer, ja u ovom razmatranju rabim Celsiev, koj uviek za nekoliko stepena više pokazuje od Réaumurova. Ako stepene Réaumurova toplom. pomnožaš sa $^5/_4$, dobiješ Celsieve, ako Celsieve pomnožaš obratno sa $^4/_5$, dobiješ Réaumurove stepene. N. p. 12° R. $= 12 \times {}^5/_4 = 15°$ C.; 20° C. $= 20 \times {}^4/_5 = 16°$ R. T.

Digitized by Google

Najniža toplota bijaše u Parizu dne 6. Siečnja —10°; isti dan pokazivaše toplomjer u Brüsselu —9°, u Lipskom -16°, u Londonu i Petrogradu —8°, a kod nas u Zagrebu —16°.

Od 16. do 20. istoga mjeseca tjeraše studen na najviši vrhunac: dne 17. u nas —17.°, u Beču —17°, u Celovcu —25°; u Ugarskoj spadne toplomjer dne 18. u nekih sjevernih mjestih do 30°, tako da je stoljetno hrašće pucalo.

U Turinu bijaše dne 18. Siečnja studen od —18° (kod nas —18·6°), kakovoj u Italiji dosad traga nebijaše.

U Ruskoj bijaše zima dosta blaga; suprotivnim načinom tuže se u Afriki, dapače u istom Egiptu, da je ondje neobična studen vladala.

Poslje 20. Siečnja počela je studen popušćati kod nas i na ostalih gori navedenih mjestih, tako da se minula zima sa studeni nemože upravo medju historički znamenite zime brojiti.

Prama pravilom, kako je toplota na zemlji razdieljena, običava se očekivati, da bude studen u stranah bliže zemaljskim stožerom ležećih jača nego u onih, koje su bliže polovniku, dakle u našoj polutki prama sjeveru žešća, nego u predjelih prama jugu ležećih. Pa se ipak drugčije dogadja, kao što nam svjedoče podatci i iz minule godine, gdje je u srednjih stranah Europe: u Francezkoj, Italiji, Njemačkoj i kod nas veća studen vladala, nego u Ruskoj. Meteorologija je jošte odviše nova znanost, nego da bi nam ovu promjenu protumačiti mogla; nu kad se jednom po svih stranah svieta, a osobito na morskih obalah i ostrvih, porazgrane meteorologička opažališta, onda će se iz pomnjivo sabranih opažanja uzroci ovakovih nenadanih promjena bez dvojbe protumačiti moći. Rekoh, da bi se ovakova opažališta imala urediti osobito uz morske obale i na ostrvih; važnost takovih pomorskih opažališta bit će nam jasnija iz sliedećega razmatranja.

Postaviv sunce izvorom izvanjske zemaljske topline imademo jošte tri glavna faktora, o kojih visi razdjeljenje topline po svietu: zemljopisna širina, vjetrovi i more. Od prvoga i trećega faktora imadu za naš slučaj osobitu važnost zemaljski skrajnici i morski strujevi (meeresströmungen.)

Predaleko bih zasegnuo, tumačeći, zašto okolo zemaljskih skrajnika žestoka i vjekovita studen vlada; toliko je svakomu od naših čitatelja poznato, da su na sjevernom i južnom stožeru naše zemlje, mora i jezera debelim vječnim ledom premrzla, pa je ovaj vjekoviti led opet novi izvor neprestane silne i žestoke studeni, koja s jedne i druge strane daleko prama polovniku dosiže.

Polovničke pako strane naše zemlje jesu mjesta, gdje se Aeolova silovita djeca, vjetrovi, radjaju, te se na okolo na sve strane, nu najjači na četiri strane svieta razilaze. Jedan ide od zapada k istoku, drugi opet protivnim smjerom; oba postanu s okretanja naše zemlje okolo njene osi od zapada k istoku, onako po prilici, kako načinimo vjetrić, kad omašnom kruglom po uzduhu mašemo. Druga četiri, i to dva prama južnomu a dva prama sjevernomu skrajniku postanu s ugrijana sunčanim žarom uzduha tako, da se ugrijani, s toga riedji, uzduh u vis digne, te prama studenu skrajniku ide, dočim se studeni, dakle gušći, uzduh izpod toploga od skrajnika k polovniku prelieva. Jedan dakle vjetar nosi visinom toplinu u sjeverne, a drugi nizinom studen u polovničke strane. Tko u toploj sobi na otvorenih vratih upaljenu svieću jednom na pod stavi a onda pod strop digne, taj će se u malom osvjedočiti o studenom i toplom vjetru i o njihovu pravcu.

Treći faktor su morski strujevi.

Slegnuvši se more u velike zemaljske kotline, neima pritoka ni otoka, te s toga nije podvrgnuto onakovu neprekinutu gibanju stanovitim pravcem,

Digitized by Google

kao što to vidimo u riekâ i potokâ, već u svojoj cielosti miruje i počiva poput velikih ribnjaka i jezera. Rekavši da more u svojoj cielosti i miruje, nemožemo to kazati o pojedinih njegovih čestih: tà poznato nam je silno ljuljanje morskih valova, udaranje „morja o mramorje“ — bibajica, znamo plimu i osjeku, a isto tako znamo i o morskih strujevih.

Ima naime nekih morskih prediela, gdje se jedan dio mora stanovitim pravcem sveudilj tako giblje, da ostale česti mora s lieva i desna mirne i netaknute ostanu, kano da bi rieka svojom strugom unutar dviju obala tekla. Ovakovo gibanje mora zovemo morski struj. Imade morskih strujeva različite širine i dužine, nekoji se prostiru preko više stotina milja u dužinu. Najznamenitiji je polovnički struj (aequatorial-strom), koj teče velikim oceanom uz polovnik, te se na zapadu izmedju Nove-Guineje i Borneja u sjevernoj Ameriki sudara s dolazećim iz stožerno-sjevernoga mora strujem, dočim se na istoku na peruanskoj obali sukobljuje s peruanskim strujem. Drugi je znameniti struj, što struji atlantskim oceanom, dolazeći i on iz stožerno-sjevernoga mora, te se jedna grana kreće k zapadu prama amerikanskim obalam, dočim se druga spušta uz obalu sjeverne Europe, te prelazi tik Gibraltara u južni dio oceana. Mi ćemo ovaj struj nazvati za naš slučaj evropejskim, premda se može i drugčije zvati.

Morski strujevi kao što i vjetrovi imaju svoj izvor ponajviše u promjeni zemaljske topline, s toga se i mogu na dvoje razdieliti, čim se i njihov pravac označuje: jedni polaze iz toplijih bliže polovnika ležećih strana, te nose ugrijano sunčanim žarom more k skrajničkim stranam, dočim drugi polaze sa skrajnikâ, noseći studeno more u polovničke strane. Kao što mogu uzduhom u isti čas dva protivna vjetra ići, topliji ozgor, studeniji ozdol, tako mogu i morem dva protivna struja teći, topli nosi toplo more ozgor, a studeni studeno more izpod njega protivnim pravcem. Da se ova dva struja, ogrijavši se jedan u toplijem, a ostudeniv drugi u ledenom moru, opet zamieniti mogu, te po zakonih specifičkih težina gornji dolnjim i obratno postati mogu, to netreba tumačiti.

Ja sam ovdje naveo samo nekoliko morskih strujeva, nu valja mi ovdje primietiti, da ih po svih morih svieta imade jošte nebrojena množina, te se u različitih smjerovih sieku.

Premda ovi strujevi idu obično istim pravcem, mogu ipak, ako se sukobe s vjetrom protivna, ili barem nejednaka pravca, zakrenuti smjerom kuda obično nestruje. S ovako promienjena pravca morskih strujeva može se žešća studen pojaviti u onih krajevih, gdje joj inače nisu navikli. Pošto je dokazano, da stožerno-sjeverni struj, noseći dubljinom morskom stranom neraztopljene balvane poput čitavih ostrova sa sjevera odkinuta leda, stranom s leda otopljeno more, dopre do 40 stepena geograf. širine, to se lasno pomisliti dade, da je takov struj, ili barem znatan njegov ogranak, sukobiv se s protivnimi vjetrovi, kod Gibraltara u sredozemno more zakrenuo, te svojimi sa sjevera donešenimi elementi položiv osnov onoj studeni, koja se je kašnje okolo kotline sredozemnoga mora do one ciče razvila, koju nam meteorologička opažanja i minule godine zabilježiše. Kako nizko spasti može toplota raztapanjem leda, budi ovim primjerom razjašnjeno. Ako želimo jednu funtu leda raztopiti u vodu od 0° C. toplote, treba nam topline 75° C., t. j.: uzmemo jednu funtu leda, pa ga polijemo jednom funtom 75° C. tople vode, pa kad se posljednji komadić leda raztopio, imademo 2 funte vode od 0° C. toplote. Kad se dakle led topi, izgubi se mnogo topline, što fizici vezanjem ili ukrivanjem topline zovu. Raztapljajući u našem primjeru funtu leda izgubljeno je 75 stepena toplote, možemo si dakle pomisliti, koliko se topline ondje izgubi, gdje se otope milioni centâ leda, što ga morski struji sa sje-

Digitized by Google

vera u toplije predjele donesu. Ovakovo zasad hipotetičko tumačenje postat će možda nedvojbeno dokazanim pojavom, kad se jednom kako gori rekoh, s uspješnijim razvitkom meteorologije i meteorologička opažališta umnože, te se osobito na one momente morskih promjena veći obzir uzme, koji na meteorologičke pojave nedvojbeni upliv imaju.

Kod nas i po cieloj Europi napominju zimu 1830, kao najžešću ovoga stoljeća; nu buduć da se u ono doba kod nas jošte nije mislilo na meteorologička opažanja, s toga neimamo od one zime pouzdanih podataka, a jošte manje od davnijih zima; neće ipak s gorjega biti, ako u obće napomenem žestoke zime u Evropi, koje su u meteorologičkih ljetopisih ubilježene.[1]

Zima god. 1795 vladaše neobičnom trajućom studenju po cieloj Evropi, U samom Parizu bijaše studeni 23·5°. Poznato je iz povjestnice, da su rieke Sekvana, Majna, Šelda i Rajna tako premrzle bile, da su preko njih mogle prejti vojske s topovi i s cielim konjaničtvom. Bivši se Francezi u ono doba zaratili s Holandezi, uhvatio je Pichegru sa svojim konjaničtvom cielu holandezku pomorsku vojsku. Ovoj komičko-tragičkoj sudbini, da bude pomorska vojska konjaničtvom uhvaćena, kriva bijaše žestoka studen one godine.

Najžešća i najduža u ljetopisih zabilježena zima bijaše 1788-9; u Francezkoj bješe premrzle sve rieke, pače i najdublji zdenci. U Londonu su na Božić na premrzlih riekah podigli bili čadore, gdje su svakojake stvari prodavali. Na sjeveru premrzao je bio veliki Belt i cieli Sund do sto po prilici hvati izmedju Helsingforta i Kronenburga, u oceanu premrznulo je bilo more daleko od obale. U Rimu i Carigradu, gdje obično malo o sniegu znadu, bijahu ulice više tjedana debelim sniegom pokrivene.

Odkad su toplomjeri iznašasti, poznate su kao neobično žestoke jošte sliedeće zime: 1709, 1739, 1765, 1766-7, 1776. Osobito ove posljednje zime bijaše studen toli jaka, da je more u Francezkoj od Havra pa dok je oko dopiralo nalikovalo na neizmjernu ledenu poljanu. Poštari su se u svojih kolih smrzli, a prosjaci uz drumove od studeni mrtvi ležali.

Prije iznašasta toplomjera napominju ljetopisi sliedeće ciče zime: G. 271 ležaše sried Rima preko 40 dana debeo snieg; Tiberis je bila premrzla, drveće je sa studeni pucalo, a mnoge životinje su poginule. Isto tako žestoka studen bijaše god. 299 i 400, a god. 544 i 547 zavlada u Francezkoj tolika studen, da su se ptice rukami hvatati dale. Iza ljutih zima 593, 763, 874 sliedjahu glad i kužne bolesti, koje su obične posljedice poslje dugotrajnih ljutih zima.

Iza dugotrajne ljute studeni g. 1068 sliedjaše u Englezkoj takav glad, da su ljudi konje, pse, pače kožu, isto ljudsko meso jeli.

Nu sve ove i slične u srednjoj i južnoj Evropi medju žestoke ubilježene zime nisu ništa napram studeni, koja u stožerno-sjevernih, tako zvanih polarnih stranah vlada. Da uzporedimo našu i najljuću zimu s onakovom sjevernom studenju, evo nekoliko primjera.

Godine 1834-5 bijaše u Europi dosti blaga zima, a u sjevernoj Ameriki vladaše ljuta studen tako, da su početkom siečnja luke kod Bostona, New-Yorka itd. u atlanskom oceanu na debelo premrzle. Okolo Bangora, Frankonije i Newporta dakle pod 44° sjev. širine spao je bio toplomjer na 40°, t. j. do onoga stepena, gdje živa smrzne.[2])

[1]) Sravni L' année scientifique 1865.

[2]) Poznato je, da živa kod 32° R. ili 40° C. smrzne. Smrznula živa nalikuje na olovo, samo što je jošte mekša i krša, nu ipak se dade poput druge kovine kovati. U ovako studenih stranah služe se dakle mjesto toplomjera Réaumurova

Digitized by Google

Čovjek bi mislio, da se tolika studen nemože podnositi, pa ipak čovjek navikne kao što svačemu tako i velikim promjenam toplote od polovnikova žara pa do polarne ciče. Hansteen se je g. 1829 u Sibiriji mnogo bavio s opažanjem studeni, pa veli, da se studen od 37° jošte lako trpi, ako je miran uzduh. Kapitan Parry činio je u sjev Ameriki jošte u žešćoj studeni pokuse. Jednom, kad je toplom. s alkoholom kazao 47° studeni, izlijao je s vrhunca jarbola mlačne vode, pa je već u ledenih kruglicah na brod padala. Kapitan Ross, putujući okolo sjevernoga stožera, nabio je pušku smrznulom živom, te je s palca debelu dasku prostrieljao. Isto tako je prostrieljao tanetom od smrznula bademova ulja debelu dasku, a tane je čitavo na tle palo.

Mislit ćeš, da u tolikoj studeni neima životu traga, te da se sve životinjstvo pred ovakovom ubitačnom cičom ili u zemlju sakrije ili u toplije krajeve pobjegne. Pa ipak nije tomu tako. Isti putnik Parry pripovieda, da su mornari kod Winter-Harbura ubili tri moškatna bika (bos moschatus) množinu losova (cervus alces), zeceva, gusaka, pataka i neku vrst sjevernih trčakah.

Ovaj isti putnik opazio je na ostrvu Melvilu nedaleko Spitzberga studen od 48°; u tvrdji Felixu i Entreprisu u sjev. Ameriki 50°, u srebrnih rudah kneza Demidova kod Nijne-Taguljska 51°. Najžešću studen opaziše Katakazija i Newierow dne 25. siečnja g. 1829 u Jakustku u Sibiriji, naime 58°.

„U ovaj prediel, veli francezki meteorologički izvješćatelj (l' année scientif. str. 84), gdje toplota spadne do 58°, šalje Ruska svake godine do deset tisuć prognanika.“ Čovjek bi mogao Francuzu primietiti: mučno je odlučiti, je li čovjeka više ubija Jakutsko ili Cayen.

Premda čovjek, dobro odjeven, može i najveće stepeni studeni podnositi, to mu ipak treba paziti, da se golimi udovi nedotakne dobrih vodića topline, kao što su osobito kovine, pa onda da si one udove, koji su osobito napram studeni ćutljivi, dobro osigura.

Kako je opasno za čovjeka, ako na žestokoj studeni golom rukom željezo uhvati, to je možda i od naših čitatelja gdjekoj izkusio; s toga će svatko uvidjeti, koli opasnije je takovo dotaknuće na studeni, koju sam u ovom razmatranju naveo. Žestoka studen ozliedi čovječju kožu isto tako, kao što i žestoka toplota, kad se ognjem ožežemo. To se sasvim naravno tumači. Čovječja i ostalih životinja koža sastavljena je iz veoma tankih, poput tanahnih niti spletenih cjevčica. Kad se dakle žestokom studenju na dotičnih mjestih čovječjoj koži naglo uztegne potrebita joj životna toplota, razvrgne se savez izmedju onih tanahnih cjevčica, te se ovaj prekinuti savez očituje najprije crvenimi, a kašnje pobliedjelimi mjehurci, koji se na dotičnih mjestih nadignu. Buduć dakle da se ovaj savez i prevelikom studenju i prežestokom toplotom razvrgne, to je očevidno, da su posljedci u jednom i u drugom slučaju jedni te isti. Ja sam, dotaknuv se jednom smrznule žive dobio na prstih nijehurce, kan da sam se ognjem opekao. Gori navedeni Parry pripovieda ovaj slučaj: U vrieme žestoke studeni upali se kućica, gdje su na obali morskoj meteorologičke pojave opažali. Momčad, videći, da je kućica propala, stane nastroje hvatati da ih spasi. Neki momak, neimajući časa da rukavice natakne, uhvati instrumenat golom rukom. Dok je na brod dotrčao, bile su mu se ruke tako smrzle, da se je i mlaka voda umah sledila, kad je po

---

i Celsieva toplomjerom, koj je mjesto žive napunjen alkoholom, jer se ovaj u nijednoj dosad poznatoj studeni nesmrzne. Nu alkoholni topl. slaže se sa živinim samo do — 12°, padajuć niže idu oba toplomjera na razmak, te alkoholni pokazuje po prilici za 2 do 3 stepene manju studen nego živa, tako n. p. kad alkoh. pokazuje 32°, kaže živa 35·5°.

Digitized by Google

ranarnikovu nalogu ruke nutar tisnuo. Uzprkos i najbrižljivijemu njegovanju i liečenju morali su ovom kukavcu prste odrezati.

Najvećma valja paziti na nos i uši, koje su najviše izložene studeni. Kako ove česti počmu bliediti, što je znamenje da ih je studen premorila, valja ih brzo sniegom trti. Ta je operacija u Ruskoj dobra poznata. Pa buduć da čovjek sam nevidi, kad mu je ovim kotrigom do skrajnosti došlo, običavaju ljudi medjusobno jedan drugoga avizirati. Ima tamo komičkih slučaja, nu koji su u Ruskoj na svojem mjestu. Tako se je glasovita igračica Rachel, vozeći se jednom po cičoj studeni u Petrogradu na šetnju, prepala, kad joj je neki Rus, skočiv k njoj u kola, počeo nos sniegom trljati. Tu dakle nesamo da nije bilo nikakove nečednosti, već je pače bila velika usluga, jer je Rus valjda vidio periculum in mora.

Digitalin.

Minule godine 1864 išao je po cieloj Europi glas o znamenitoj parnici, koja je povedena bila proti parižkomu liečniku la Pommerais-u, s toga, što je digitalinom otrovao svoju punicu i udovu Couty-evu, koje parnice bješe posljedak, da je la Pommerais pod guilotinom pao. Jošte su nam u pameti potankosti one znamenite parnice, gdje je saslušano bilo preko 40 svjedoka, množina najglasovitijih liečnika, ljekara, lučbara i drugih učenih strukovnjaka. Premda se je medju saslušanimi osobami našlo učenjaka, koji su, ne s osobnih obzira, već s osvjedočenja na znanstvenih nazorih osnovanoga, na obtuženikovu korist govorili, te se je i sâm la Pommerais zaklinjao, da je nevin, to su ipak sve okolnosti tako proti njemu svjedočile, da je porota svoj „kriv“ izrekla. Razlog, što se obtuženiku nije mogla krivnja apodiktičkom objektivnošću dokazati, leži u naravi bilinskoga (organičkoga) otrova digitalina. Odlučiva razlika izmedju mineralnoga i bilinskoga otrova sastoji se u tom, što se onaj nestopi sa životinjskim organizmom, te ga je u sličnih kriminalnih slučajih lučbenom analizom naći moći u životinskom tielu; dočim se ovaj s organizmom životinjskim tako asimilira, da današnjoj jošte znanosti u veoma riedkih slučajih za rukom pojde, te bi ga mogla od otrovana tiela razlučiti, i kao nedvojbeni corpus delicti za dokaz objektivnoga učina na dlani pokazati. Vjerujući u zadaću znanosti, koja ima samo pravdi i pravici, dobru i istini služiti, čvrsto smo osvjedočeni, da će ona i u ovom pogledu jednom, možda doskoro, pronaći one biljege, kojimi će se odkriti moći i najtajniji tragovi zločinâ onih zabludilaca, koji se rezultatî nesavršenoga jošte znanja čovječjega služe za izvedenje opakih čina. Dok to uzbude, neće s gorega biti, da svoje čitatelje upoznamo s onim, što je znanost do danas pronašla o digitalinu.

Digitalin je, kao što rekosmo, bilinski otrov. Griešnoj naravi čovječjoj, ako se naobraženjem, valjanim odgojivanjem, i tolikimi moralnimi sredstvi nedrži na putu moralnoga svojega znanja, imade se pripisati, da su se opaki ljudi za izvedenje svojih crnih namjera već od pamtivieka služili otrovom i to najprije bilinskim, jer su se s biljem, rastućim okolo njih, prije upoznali bili, nego li s rudami, za koje trebaše već razvitijega znanja i obrta. Tà znamo,

Digitized by Google

da je već Sokrat čemernom trubelikom za uzvišeni svoj nauk nagradjen bio. U vrieme, kad je socijalna skvarenost u starom Rimu mah otimati počela, poznavahu već i same žene množinu čemerna bilja, te nalazimo u tadašnjih ljetopisih mnogo slučajâ, gdje su žene radi zločinâ otrovim izvedenom smrtju kažnjene.

Žene, proste od vanjskoga, ponajviše mužkarcem prepuštena gospodarstva, te zabavljene kućom, domaćim gospodarstvom, a ponajvećma zabavljajući se kuhinjom, vrtom i biljem, koje simo spada, naučiše jedna od druge poznavati razliko bilje i njegove moći. Velimo da su žene krasan i nježan spol; tomu se valjda ima i pripisati, da su si žene od tri prirodna carstva odabrale bilinstvo, ostavivši jakomu spolu tvrdo kamenje i ljutu zvjerad: ako hoćeš da poznaš biljku, pitaj babu; ako nepoznaš životinje ili kamena, pitaj djeda. Kad bi sve bilje bilo nevino, neka bi im bilo s milim Bogom, ali ima tu opasna oružja, kojim treba da opravlja vješta ruka. Ako se nevještini pridruži nešto Xantippina humora i moralne skvarenosti, onda može poznanje čemerna bilja imati ljutih posljedica za pojedine ljude, a gdješto i za oveća družtva. Pišući ove redke, sjećam se sa žalošću nekih prediela naše domovine, gdje bi radi stanovitih statističkih uzroka na ondašnje biljarke dotične oblasti osobitom pomnjom paziti imale.

Neima dvojbe, da je već starim narodom poznato bilo mnogo otrovnoga bilja, ali se je ta znanost kao što i druge grane izgubila u obćenitu metežu barbarskih selitba. Tekar u srednjem vieku prihvatiše se opet ove struke, te su se počeli zabavljati naukom otrovna bilja, videći da u njem ima mnogo ljekovite moći. Najviše zasluga u ovoj struci ima ozloglašeni inače od svojih suvremenika liečnik Paracelsus, koj je, upotrebiv mnogu čemernu biljku s dobrim uspjehom kod liečenja bolestnikâ, izrekao liečničko načelo, da se otrovi bolestnikom u primjernih dozah pruženi mogu kao ljekovi upotriebiti. Danas o tom već nitko nedvoji. Isti sičan, inače jedan od najžešćih otrova rabi se kao liek; dapače je poznato, da brdjani na Štajeru svako jutro nešto sičana s kruhom pojedu, da tim krepčiji budu te se mogu po strmih planinah lašnje penjati. Jasni dokaz, da čovječja narav i najžešćemu otrovu naviknuti može.

Malo imade otrovna bilja, koje nebismo našli smješteno — uz ostale ljekove u današnjih ljekarnah. Odprije su otrovno bilje tim za liek pripravljali, da su ga sgnječili, te mu sok izcjedili, ili su ga kuhali, ili mu napokon drugim kojim načinom sok izvadili, te ga kao pilo bolestniko pružili. Ovako su i babe od prastarih vremena svoje tako zvane domaće ljekove priugotovljale, te njimi bolestnike liečile, odkud i dobiše imena vračaricâ, vješticâ, coprnicâ itd. Današnje liečničtvo pridržalo je istina, otrovno kao ljekovito bilje, ali mu je golemi napredak kemije pokazao drugi prječiji put, nego što bijaše prijašnje prvobitno liečenje.

Prijašnji dekokti i različite izvadine otrovna bilja, bile one i najvećom pomnjom i trudom izvedene, izvukle su iz ciele biline samo malo onoga jezgrena tvoriva, u kojem ležaše djelujuća sila, pa je osim toga ovakova izvadina obično tako neugodno po bilini zaudarala, da ju je bolestnik samo s velikim trudom i naporom uzeti mogao. Lučbenom raztvorbom naučiše danas iz otrovna bilja izvući jezgru, bitni agens, u kojem kao usredotočena leži ciela djelujuća moć biline. te ju prozvaše a l k a l o i d o m. Tu više neima ništa od biline, što bi čovjek okom, jezikom ili nosom zamietiti mogao, samo moć je izvadjena i to najvećma potencirana.

Premda alkaloidâ ima i u drugom bilju, zaslužuju ipak pozornost alkaloidi otrovna i u obće onoga bilja, koje na čovječji organizam očevidnije djeluje. Homöopatija, koja danas sve većma mah dobiva, lieči gotovo izključivo

Digitized by Google

alkaloidî otrovna bilja; takovi su alkaloidi n. p.: morfin, chinin, atropin, solanin, hyosciamin, daturin, veratrin, heleborin, digitalin itd.

Bilina naprstak, digitalis, spada po Linné-ovu sustavu u red četveromoćnica, a po Decandollovoj sistemi u red usnatica, u pleme strupnikovicâ (scrofulariae). Imademo ga više vrsti, medju kojimi je poznatiji žuto bieli i crveni naprstak. Naprstak žuto bieli (dig. grandiflora) ima 1—2 stope dugačku stabliku, lišće dugoljasto-šiljasto, sitno zubasto, cviet zvončast, nalik na naprstak, izvan sitno dlakav, masti biele, udarajuć na sumporasto-žuto, s nutar smedjimi žilicami prevezen. Cvate kod nas po pjeskovitih obroncih okolo polovice lipnja. Crveni naprstak (dig. purpurea) nalikuje prijašnjemu: stablika 1—3 stope dugačka, lišće nešto širje, narovašeno, cviet izvan vjenčića gol, crven. Cvate mjeseca lipnja i srpnja po bregovitih okolicah; kod nas je rjedji, nu zato ga rado sade po vrtovih za ljepotu. Ovu bilinu je opisao prvi prof. u Tübingu Lenard Fuchs g. 1535, od kojega dobi i ime digitalis. Gašpar Bauhin prozva ju digitalis purpurea folio aspero. U ono doba počeše ju rabiti kao liek proti škripavosti (škrofllom) i vodenoj bolesti, grčevom i drugim bolestim. Točnije je naprstak opisao liečnik Withering g. 1775, te ga je počeo rabiti proti žestokomu kucanju srca i proti ostalim bolestim, koje sa žestine uzrujane krvi dolaze. U ovakovu smislu rabe ga jošte i dan danas. Kao što liečnička djela svjedoče, nisu niti svi liečnici jednakoga mnienja o djelovanju naprstka na čovječji organizam: nu pretežniji dio rabi i propisuje ga proti malo prije navedenim sa žestine krvi dolazećim bolestim, jer ublažuje uzburkanu krv, te joj kolanje mirnijim i laganijim čini. U normalnom stanju udari odraslu čovjeku žila do 75 krat za minutu, a poslje uzeta naprstka opazilo se, da ti udarci spadnu na 40, pače i niže.

Do nedavna rabilo se od naprstka lišće, korienje, kad što takodjer izvadjena iz ove biline teklina. Tekar u novije doba stekla je ova bilina veliku važnost s alkaoida digitalina.

Digitalin (C_{12} H_{10} O_6+HO) je biela, rahla, ledčasta slučenina, topi se u 500 diela zdene, 200 diela vruće vode, a u $3^1/_3$ diela absolutne vinovice; u etiru se jedva topi, a koncentrirana sumporna kiselina raztopi ga u tamnocrvenu kapljevinu. Digitalin se dobiva iz crvena naprstka različitim načinom obično tako, da se vodena izvadina trieslovinom obori, oborina hydratom olovna kisa promieša, ocjedi, ocjedina ž vinskim ugljenom razmasti, izpari, a ostatak etirom i s osamkrat toliko vode izpere, i napokon iz preostala neraztopljena praha alkolom izvadi.

Pošto su vještaci lučbenim raztvorom već više alkaloidah naučili izvaditi iz bilja, pomisliše i na to, kako da dobiju i digitalin; ovim su naime imenom već unapried okrstili ovaj alkaloid, premda ga jošte nisu imali, niti znali, kako da ga izvade iz naprstka. Pošto su se lučbari natjecati počeli, komu li će najprije za rukom poći, ovo neznanče odkriti, pojavi se svaki čas koj od njih, misleći, da se domašio svrhe. a kad tamo, ono bijaše slučenina u onom obliku, istina nepoznata, nu alkoloid je bio jedva što čišćji i jači, nego što su ga znali običnim vadjenjem biljeva soka priugotoviti.

God. 1835 razpisalo je francezko družtvo „société de pharmacie“ nagradu od 500 frk. za odkriće digitalina. G. 1839 je ponovljeno pitanje; nu pošto je i ovaj put neriešeno ostalo, razpisan bi g. 1840 natječaj sa 1000 frk. Za ovaj natječaj prijavilo se pet natjecatelja, nu nijedan nije zahtjevu odgovorio. Tekar četvrti natječaj g. 1842 ovjenčan je žudjenim uspjehom; zadaću su riešeli gg. Homolle liečnik i Quevenne liekar te su svoje izvješće 1854 u časopisu „archives de physiologie“ javnosti predali, iz kojega dosad imademo sve, što se o digitalinu znade.

Digitized by Google

Digitalin mirisi neznatno, nu teka je tako gorka, da ako se 1 centigram (centigr.=$^1/_5$ grana) digitalina u dva litra (litar=$2^4/_5$ mjerice) vode metne, treba je tu vodu za 200.000 krat umnožiti, ako hoćemo, da one gorčine posve nestane. Budué da se u vodi jako malo topi, može ga čovjek progutnuti, neosjetiv nikakove gorčine, ako ga nezgrize; nu ako ga nagrizne, zamietiti će neizmjernu gorčinu.

Ako digitalinu u vodi raztopljenomu primetneš živinskoga uglja, izgubi gorčinu. Jedini tanin u vodi raztopljen, reagira na digitalin, dočim obori bielu pahuljastu taložinu.

Osim digitalina imade u naprstku jošte nekih drugih bilinskih slučenina, kao što je: digitaloza, biela ledčasta, svjetla, u vodi netopiva tvar; digitalid, neka vrst plavkaste tekline; naprstkova kiselina; naprstkova sukiselina i naprstkovina. Nu nijedna od ovih slučenina neima važnosti u ljekarstvu, do jedinog gori navedena digitalina.

Učinci uzeta digitalina su glede kakvoće isti kao što i same biline naprstka, te se samo žestinom razlikuju; jer jedan centigram digitalina djeluje istom žestinom, kaošto i jedan gram (blizu 14 grana) naprstkova lišća.

Ako čovjek od digitalina uzme veću dozu (dosis toscica) stane bacati, vrti mu se u glavi, kolanje krvi se poremeti, kucanje žile postaje sve laganije, te napokon sliedi smrt. Od pet centigrama (blizu 1 gran) pogine pas. Za liek daje se digitalina od 1 do 10 miligrama (jedva koliko sitno proseno zrno) i to za ublaženje uzbunjene krvi.

Znameniti su pokusi, što su ih liečnici izveli s digitalinom na životinjah, da pronajdu njegovu otrovnu moć. Ovakovimi pokusi je dokazano, da je moć ovoga otrova mnogo veća kod pasa, mačaka i konjâ, nego kod kunićâ, ptica i žaba. Djelovanje je jače, ako se otrov umetne u žile, nego ako ga životinja progutne.

Kod digitalinom otrovana mrtvaca je veoma mučno ovaj otrov pronaći, jer se tako razide po tielu, te neostavi iza sebe nikakovih sigurnih znakova, iz koji bi na otrov zaključiti moći. Kadšto se najde na sluznicah želudca smedjih pjega; ako je uzimanje digitalina duže vremena opetovano opazi se, da je tkanina (savez) organičkih česti oslabila. Ovo su tako obćenita obilježja, da se na nje sa sigurnošću nije osloniti moći. S toga vještaci u poznatoj la Pommeraisovoj parnici nisu mogli posvema osnovana suda izreći; oni su na digitalin samo s toga zaključili, što su na psih, koji su sastrugane s poda i s alkoholom izvadjene izbacine pojeli, opazili jednaka znamenja, koja dolaze s digitalinova otrova.

Jedno je ipak obilježje, koje kod otrovane životinje i digitalin izda s pouzdanošću, koja blizu stoji do nedvojbene sigurnosti, a to je obilježje na srcu opaženo, s toga bi se digitalin mogao prozvati otrov srca.

Prema iztraživanju liečnika Cl. Bérnarda, razširi se srce digitalinom otrovana čovjeka umah poslje smrti; nu malo po malo opet se stisne na prijašnji objam; deset minuta po prilici poslje smrti okrute i obliede klietke srca, te ova krutost ostane nepromjenljiva.

Ako se dakle sva obilježja u jedno sakupe, s kojih se na otrovanje s digitalinom sigurno zaključiti može, to su ova: Sveudilj slabije kucanje srca, neprestano bacanje, smrt nakon sveobćega oslabljena; klietke srca stegnute, dočim su mu ušca razširena; krv crna i gusta poput raztopljene pakline.[1]

[1] L' année scientifique.

Digitized by Google

Zemljopisni odlomci.

Priobćuje

prof. dr. Petar Matković.

II.

Marko Polo, starinom Dalmatinac.

najznamenitiji putnik srednjega vieka.

Tisuća godina minu, što se odkriva zemlja, pa je ipak dan današnji mnogo na njoj nepoznato. Različite odnošaje o stanju naše zemlje poznavamo samo iz poviesti, koje su cjelokupni dio geografički obreti.[1]) Ono dakle, što noviji sviet o zemlji znade, to mu samo izobraženi narodi priobćiše.

Izmedju narodâ srednjega vieka odkrili su Arapi i Normani tri četvrtine zemaljskoga površja. Arapi razširiše poznanje tropičke zemlje u Africi na Nigru i Senegalu, a u iztoku do Kine; Normani pako na sjeveru do Groenlandije i sjeverne Amerike, dočim narodi u srednjoj Evropi, zabavljeni ratovanjem, nisu se krenuli iz uzke postojbine. Geografička znanost koristila se onimi obreti tek poslije prieporoda znanostî; trgovački sviet pako znao je mnogo prije od znanosti vaditi korist iz geografičkih obreta.

Za XIII. i XIV. stoljeća i srednja Evropa znatno se pomakla u geografičkom znanju. Tomu dadoše povod mongolski ratovi na skradnjem iztoku Azije, koji 200 godina djelovahu na evropejski zapad, te obratiše pozornost kršćanske Evrope prieko okzorja muhamedanskoga svieta u središnju i iztočnu Aziju. Mongolske pobjede i njihove navale na iztočnu Evropu djelovahu na napredak geografičkoga znanja; jer se tim odkri domovina osvojiteljâ i svih kroz nje podjarmljenih naroda. Mongoli bijahu zaštitnici trgovine, u njihovih dvorovih udomila se razkošnost; jedno i drugo podupiralo je XIII. stoljeća prolaz karavanâ iz zapadne Azije u Kinu. Pohlepa za dobitkom vabila je trgovce na ova vrlo mučna putovanja.

---

[1]) M. Chr. Sprengel. Geschichte der wichtigsten geographischen Entdeckungen. Halle 1792. — Külb. Länder- und Völkerkunde. 4 Bände. Berlin 1846—1852. — C. Ritter. „Geschichte der Erdkunde und der Entdeckungen, Vorlesungen an der Universität zu Berlin gehalten.“ Berlin 1861.

Digitized by Google

Izmedju sviju odlikovahu se talijanski trgovci,[1]) osobito Genovezi i i Mletčani.[2]) Oni su za i poslije križarskih ratova indičkimi prirodninami i tvorinami koristnu trgovinu tjerali putem Crnoga mora i Dona s Indijom i Kinom. Mletke i Genova bijahu tada prva evropejska tržišta indičke robe, koja se od tud ostaloj Evropi razvažala. Pisanci, Genovezi, Florentinci plovljahu od Carigrada po Crnom moru k Donu na podnožje kavkazkih zemalja; Tana bješe onda sjeverna Aleksandrija, znamenito tržište za iztok. Zatim putovahu Florentinci i Genovezi odavle po suhu k Volgi u Ginterkan (Aštrakan) oko hvalinskoga (kašpičkoga) mora, a odovud s karavanami za mongolske zemlje u Kinu. Ovakovo karavansko putovanje od Azova sredinom Azije u Kinu (Peking) trajaše 11—12 mjeseci. Tko se je na ovaj put odva žio, imao je sa sobom povesti pouzdane sluge i tatarskomu jeziku vješte tumače. Svaki trgovac vodio je novca i robe u vriednosti od 25.000 dukata; putni troškovi uz plaću sluga iznašahu 300—350 dukata. Opis ove trgovačke ceste od god. *1335* ostavi Florentinac Balducci Pegoletti, koj je sam ovaj isti put provalio.[3]) Ova putovanja, premda vrlo smiona, nisu bila u ono doba izvanredna ni riedka; dočim je u novije doba više putnika kušalo bez uspjeha proputovati čitavu srednju Aziju tim smjerom.

Rimski dvor imade velikih zasluga u odkriću srednje Azije; jer pape, da odvrate mongolsku oluju od Evrope, a mongolskoga cara obrate na kršćansku vjeru, odpravili su tečajem XIII. stoljeća više poslanstva u mongolske krajeve. Dva duhovna reda, Fraciskane i Dominikance, koji se za onda u propoviedanju sv. vjere odlikovahu, zapade zadaća potražiti Mongole u njihovih taborih, da njihove namjere izpitaju. Njihovom zadaćom nebijaše samo vjera; oni bo uz to oštro motriše na neprijateljsku jakost, njegovo oružje i na način vojevanja, toga radi nazvaše jih diplomatičkimi redovnici. Nekoji putopisi oviju poslanstva sačuvani su do današnjega dana, te bijahu do ruskih osvojenja i zatim sliedećih znanstvenih iztraživanja sjeverne Azije i do inih novijih trgovačkih i znanstvenih putovanja za krajeve i pustare onkraj hvalinskoga mora jedina geografička vrela za poznavanje tatarsko-mongolskih zemalja. Nu mnogo više ovakovih putnih izvješća izgubilo se, ako nisu možda jošte u knjižnicah zakopana.

Najznamenitija poslanstva i trgovačka putovanja za središnju Aziju jesu upravo od ono doba, izmedju smrti Džingis- i Kublaj-kana (1227—1291), kad je silna mongolska država jošte ciela bila. Usljed ove jedinosti morgolske države bješe tada srednja Azija izmedju Altaja i Kuénluéna, od hvalinskoga

---

[1]) H. Scherer. „Geschichte des Welthandels.“ 2 Theile. Leipzig 1853. I. Theil S. 270—345.

[2]) C. A. Marin. „Storia civile e politica del commercio de Veneziani.“ Venezia 1798—1808. 8 Tomi.

[3]) „Divisamenti di Paesi e di Misure di mercanzie e d' altre cose“ u III. knjigi Pagninieva djela „della Decima e delle altre gravezze.“ Lisboa et Lucca 1766. — Sprengel n. n. m. str. 237—269.

Digitized by Google

mora, Sir- (Jaxartes) i Amu Darja (Oxus) do ušća Hwangho toli pristupna, kao što nigdar prije ni poslije.

Redovnici Ascelin i Plan Carpin bijahu prvi kršćanski misionari, koji se uputiše u nepoznate zemlje daleke Azije i medju tamošnje surove narode. Ascelina posla papa Inocenco IV. (1254) k mongolskomu kanu; on prodje Českom, Šlezkom i Poljskom u Kijev te dopre samo do iztočnoga kraja kaspijskoga mora,[1]) Jošte prije (1246) bješe poslan Ivan de Plano. Carpini, minorita iz Italije, s više drugova k Batu-kanu, a od njega ka Kajuk-kanu, vrhovnomu gospodaru sviju mongolskih čopora u visoku Mongolsku (Karakorum). O njegovom putovanju, koje je 16 mjeseci trajalo, imademo obširno izvješće.[2]) Tim se je zemljopis tatarsko-mongolskih zemalja prvi krat na svjetlo pomolio. Oba putovahu jašeć južnom Ruskom, preko rieke Dnjepra, Dona, Volge i Urala iznad njihovih ušća. Plan-Carpin u svojem izvješću govori po svojem vlastitom izkustvu o položaju, prirodnoj kakvoći, o hidrografičkih odnošajih zemalja, koje je proputovao. Osim toga sačuva nam popis srednjo-azijatskih plemena, koje su Mongoli ili podjarmili ili uništili.

Nekoje od Nestorijana izmišljeno pismo, koje biskup Odo priobći papi Inocencu IV., te u kojem se veli, da je veliki kan Mangu pokršten, sklonu francezkoga kralja Ljudevita IX., da je g. 1253. Vilelma Ruysbroeka, minoritu iz Brabanta, k velikomu kanu odpravio. On je treći znameniti misionar one dobe. On je imao velikomu kanu u ime prakršćanskoga kralja duboko počitanje izraziti, buduć je kralj smatrao pokršćenje Mongolâ za najveću sreću po čitavo kršćanstvo.

Ruysbroek odplovi iz Carigrada po Crnomu moru u Krim (Soldaja), a odovud udari istim putom, kao što njegovi predšastnici, i stiže u Karakorum, stolno mjesto velikoga kana, u visokoj Mongolskoj, u današnjoj pustari Gobi, gdje je Mangu-kan dvorovao.[3]) Poslanik donese u Evropu znamenite viesti o srednjo-azijatskih zemljah.[4]) Izvješće o njegovom putovanju kao i njegovih predšastnika spada medju najznamenitija geografičko-etnografička djela srednjega vieka, i tim je znamenitije, što je Ruysbroek dalie dopro nego li ikoji od njegovih predšastnika.

Ruysbroek bje prvi kršćanski geograf sa stalnimi podatci o Kini, koju mongolskim imenom »Kataja« nazva. On opisuje tu znamenitu zemlju po izvješću kinezkih poslanika, koji za onda bijahu u mongolskomu dvoru. Dvor Manghu-kana, gdje je Ruysbroek pet mjeseci boravio, bijaše odaljen dvadeset dana od Kataja. Misionar se uvjeri, da Mangu nije kršćanin, prem je našao

---

[1]) Vin. de Beauvais. „Speculum historiale.“ Ed. Ven. 1494. L. 31. cap. 40.

[2]) D'Avezac. „Joannis de Plano Carpini historia Mongolarum quos nos Tartaros appellamus.“ Paris 1839. Recueil de Vayages. T. IV. Paris 1839.

[3]) Karakorum leži Pekingu na sjeveru blizu Onon-rieke, gdje je sada Kartšin pod 42° 22' sjev. širine. Ritter, Asien. B. II. str. 558.

[4]) Itinerarium Vilhelmi de Rubruk (Recueil de Voyages. T. IV. p. 212—396.) — G. de Rubruquis voyage en Tartarie apud Bergeron Voyages en Asie. T. I. ch. 31.

Digitized by Google

uz njega nestorijanskih svećenika, koje Mangu zakriljivaše, jer bijahu učitelji odličnih Tatara.

Svekolike svoje predšastnike daleko nadvisi mletački gradjanin Marko Polo. On je 26 godina (1272—1298) putovao u Aziji po različitih krajevih: Perziji, Tatarskoj, Turskoj i Mongolskoj. On geografički obrete čitavu središnju Aziju, zemlje mongolske, kinezke i sibirskih naroda. Mletački gradjanin mogaše pod zaštitom velikoga kana azijatske zemlje lasno proputovati, on bo bijaše ljubimac velikoga kana, ter ga pratijaše na svih njegovih putovanjih. Njegova hrabrost i vještina u gradjenju bojnih strojeva (katapulta) steče mu ugled i slavu; njegovom pomoćju bje sjeverna i južna Kina (Kathai i Machin) silnoj mongolskoj državi priklopljena.

Marko Polo jest prvi evropejac, koj nam opisa Kinu s milijuni stanovnika, njezine orijaške i mnogobrojne gradove, pune bogatstva i umjetnina, što mu u domovini nehtjedoše vjerovati. Tim nam je u ruke dao prvu geografiju o Kini, koju podkriepljuje često s viestmi, uzetimi iz domaćih pisaca. Marko Polo motrio je oštroumno život azijatskih pukova, vrst i način njihova prometa, njihove državne uredbe i prirodu pojedinih zemalja. Rezultate pak svojih izpitivanja priobći u svojem obsežnom izvješću, koje bje do najnovije dobe glavno zemljopisno vrelo srednjo- i iztočno-azijatskih država. Pošto se učenjaci uvjeriše, da je Markovo djelo u svih čestih istinito i točno, nazvaše ga »Herodotom« srednjega vieka. Negda ga potvarahu, da je u izvješćih pretjerivao, zate ga nazvaše njegovi sugradjani: „Il Millione“, jer često navedene u njegovih opisih svote i brojevi, osobito gdje govori o Indiji i Kini, činjahu jim se nevjerojatni. Nu njegovi neposredni nasljednici u onih krajevih, Portugizi i potonji putnici potvrdiše sve ove podatke. Tim je njegova vjerodostojnost svakim novijim putovanjem i iztraživanjem sve to sjajnije dokazana.[1]) S toga ćemo ga i mi, u koliko prostor ovoga časopisa

---

[1]) Djelo Marka Pola ponajviše je opisno, rekao bih statističko, u kojem je težko razlučiti, što je putnik vidio, što je pak od drugih čuo, što li crpio iz topografičkih opisa, u kojih je kinezka književnost vrlo bogata. — Prvo izvješće Markova putovanja bje u mletačkom narječju pisano, a izidje tiskom u Mletcih g. 1496: „Marco Polo Veneziano: delle Maraviglie del mondo da lui vedute.“ Jošte prije bje raširen francezki (provencalski) prievod u rukopisih, a grof Baldelli Boni držaše taj prievod za izvor. D'Avezac je takodjer nastojao dokazati, da je Marko Polo izvorno u francezkom (romanskom) jeziku pisao (D'Avezac. Un mot sur la langue en la quelle M. Polo a écrit son Original. Bulletin de la Société de Geogr. Paris 1841. T. XIII. pag. 319, T. XIV. p. 189). Godine 1320. proizidjoše iz ovih rukopisa dva latinska prievoda, a od sviju ovih razprostrani se množina priepisa, izmedju kojih jih je više izopačeno. Toga radi razlikuju se medju sobom u knjižnicah nalazeći se rukopisi osobito brojem glava i njihovom obsežnosti; osim toga imade mnogo varianta u imenih zemalja, mjesta kao i kod daljina. — G. 1477 ugledaše svjetlo dva njemačka izdanja u Norimbergu i Beču; 1522 bje tiskano u Lisaboni prvo portugalsko izdanje.

Najbolja tiskana izdanja jesu:

a) talijanska:

Digitized by Google

dopušta, korak po korak s osobitom pozornošću sliediti, osobito u onih njegovih izvješćih, koja usavršiše zemljo- i narodopis, jer tim mislimo razviti jasnu sliku azijatskih odnošaja XIII. stoljeća.

Obitelj Polo, rodom iz Dalmacije,[1]) doselivši se godine 1033 u Mletke, postade trgovinom bogata i moguća. Braća Nikola i Mato Polo uputiše se god. 1260 iz Carigrada u trgovačkom poslu u zemlju zapadnih Tatara ka kanu Barku (Bereku), koj se skitaše oko Volge, a imao je dvorove zamjenice u Bolgaru (znamenitom bugarskom gradu, kojega su ruševine kod Biljarska u simbirskom namjestničtvu) i Asari (kod današnjega Ahtubinskoga, u namjestničtvu Saratovskom). Sprovodivši godinu dana na obalah Volge pod zaštitom kana i obavivši poslove, odlučiše vratiti se u domovinu.

Medjutim zametne se rat izmedju Barka i Hulaga, kana iztočnih Tatara (u Persiji), toga radi udariše braća iztočno od Aralskoga jezera kroz

---

G. B. Ramusio. „Raccolte delle Navigationi." Vetia 1583. T. II.

„Il Millione di Messer Marco Polo Veneziano." Ed. illustrata e commentata da Conte Gjov. Batt. Baldelli Boni. Firenze 1824. (Po florent. rukopisu).

Učeni kardinal Pl. Zurla: „Di Marco Polo e degli altri Viaggiatori Veneziani." Venezia 1819.

Vinc. Lazari i L. Pasini: „Viaggi di Marco Polo." Ven. 1847 (po rukopisu u knjižnici u Lucernu).

b) latinsko:

„Marci Pauli Veneti de regionibus orientalibus libri tres." Ed. Müller. Berolini 1671 (polag najboljih latinskih rukopisa, nalazećih se u berlin. knjižnici).

c) U starofrancezkom jeziku:

„Voyages de M. Polo." Paris 1824. Recueil des mem. et Voy. publiés par la Soc. de Géogr. de Paris. T. I. (sravnano s devet rukopisa).

d) englezko:

Will. Marsden. „The Travels of Marco Polo." London 1818.

e) njemačko:

Stariji Peregrinov prievod (Zwickau 1802) nadomješćuje noviji njemački prievod: Bürck „Reisen des Marco Polo." Zum ersten Male vollständig nach den besten Ausgaben. Leipzig 1845; mit Erläuterungen und Zusätzen von Neumann, itd. itd. Marco Polo. Ed. Lazari p. LI—LXIV. 447—471. Ja sliedim ovdje izdanje Lazarievo i Bürkovo, koje sravnah na mjestih sa starijimi izdanji.

Pošto je putopis Marka Pola preveden u latinski, starofrancezki, portugalski, španjolski i njemački jezik, pomislih odavna: nije li to toli obljubljeno štivo srednjega vieka sačuvano gdje u prievodu slovjenskom, ako ne čitavo, bar u odlomcih. Pored svega nastojanja i razpitivanja nisam o tom ništa razaznati mogao.

[1]) Porodica Polo rodom je iz Krkra (Korčule) u Dalmaciji, gdje još dan danas živi ovaj isti pridjevak. Važno bi bilo doznati, je li današnji Poli na Korčuli proizlaze iz iste porodice Marka Pola, i je li pridjevak Polo prvobitan, ili ga je obitelj preselivši se u Mletke na talijanski prekrojila, to jest: je li obitelj roda krvatskoga ili talijanskoga? Rodoslov Marka Pola nije do sada nigdje obširnije razvit, osim što se kaže, da je obitelj potekla iz Dalmacije. O tom znamenitom mužu, rodom iz Dalmacije, imali bi dalmatinski književnici izpitivati. Mi jih na to činimo pozornimi, da potraže na Korčuli ili gdje drugdje, nebi li se o porodici Polinoj obširnijib viesti našlo.

Digitized by Google

pustaru Karak, gdje osim tatarskih šatora nebijaše ni sela ni kuća, i dodjoše u znamenit i krasan grad Bokharu. Ovdje se sastadoše sa poslanikom Hulaga-kana, komu zbog znanja tatarskoga jezika i ugladjenosti omilješe. On jih nagovori, da ga prate na dvor velikoga kana sviju Mongola. Nadajuć se od ovoga putovanja jošte veće koristi, pristadoše na ponudu i uputiše se s poslanikom. Pošto su čitavu godinu putovali čestimice po sniegu i sledjenih riekah stigoše srećno u stolni grad Kublaj-kana, u Šang-tu na krajnom iztoku Azije. Veliki kan primiv tudjince prijatno, razpitivaše jih o stanju zapadnih zemalja, o kršćanskih zemljah, o kršćanskih vladaocih i o papi. Na povoljne odgovore naloži jim kan, da idu k papi i da ga zamole, neka mu pošalje stotinu učenih muževa, vještih zakonu i znanostim, koji će obučavati njegove narode. Prevalivši put od 20 dana oboli poslanik pogibeljno i morade zaostati. Braća nastave put dalje, i pošto su tri godine putovali, stigoše god. 1269 u Saint Jean d'Acre, gdje su dočuli, da je nedavno papa Kliment IV. umro. Dok se novi papa izabere, odoše kući u Mletke, gdje Nikola nadje 19 godina staroga sina Marka, kojega mu žena god. 1250 porodi. Braća nemogavši dvie godine izčekati izbora novoga pape, uputiše se s mladim Markom na put k dvoru Kublaj-kana. U Saint Jean d'Acre uruči jim papinski legat pismo s darovi na Kublaj-kana. Jedva su doprli do Armenije, kada jih legat, koj je medjutim za papu izabran, imenom Grgura X., natrag pozva. On njim sada dade vjerodajnicu u svoje vlastito ime, i pridruži jim dva redovnika uz bogate darove. Redovnici vratiše se od straha s medje Armenske natrag, a darove pridadoše Mletčanom, koji se ni pogibelji ni zapreka nebojahu, već su nastavili svoje putovanje. Izvješće Markovo počima s Armenijom, imenito s onim krajem ove zemlje, koj se Malom Armenijom nazivaše, te obsiže današnji po prilici Itšilski ejalet.

Mala Armenija nije sasvim zdrava, nu ipak vrlo plodovita zemlja, koja proizvodi sve, što je za ljudski život potrebito. Najznamenitije tržište je luka Giazza (Ayash), gdje se sastaju trgovci iz različitih krajeva, takodjer Genovezi i Mletčani, da nakupe mirodija, svilenih i vunenih tvorina Tu se ponajviše izkrcavaju putnici, koji putuju u nutrnje zemlje iztočne. — S Malom Armenijom medjaši Turkomanija (današnji Karamanski i Meraški ejalet), koja je podčinjena Tatarom. [1])

Nemože se točno naznačiti put, kojim putnici udariše u Perziji. Posjetivši obrtne i bogate gradove Mosul i Bagdad, odoše putem Farse (prave Perzije) u Kierman, gdje se dragocjena kamenja u gorah nalazi.[2]) Iz Kiermana putuje se 15 dana kroz golu pustaru, gdje osim grada Kobinam (Khubis) pristaništa neimade. Kobinam je veliki posred pustare na oazi ležeći grad; tu se iz ulaštena ocela velika i krasna gledala prave. Onkraj pustare leži

---

[1]) Marco Polo. Ed. Ven. (Lazari) cap. 1—2, pag. 281—282.
[2]) Marco Polo l. c. cap. 5, 6, 9, 10. Str. 286—294. — Ritter, Asien. VIII. 325—330.

Digitized by Google

zemlja Timochain (dio današnje pokrajine Irak), koja imade mnogo gradova i tvrdjâ, a stanovnici joj se odlikuju krasotom.[1])

Ovom zemljom (u današnjoj Beglerbegiji Kasvinskoj) vodi takodjer put u Muhalet, što znači u saracenskom jeziku mjesto krivovjersko. Tu stoluje knez, koj je pod imenom „starca sa brdina“ na daleko poznat. Ime mu je Aloedin, on si je uredio sjajni perivoj u krasnoj izmedju visokih gora ležećoj dolini. Na prijatnom mjestu dižu se veličanstvene sa zlatom, svilom i slikami ukrašene zgrade. Hulagu-kan osvojivši Perziju, saznade, kakove počini knez grdne okrutnosti; za to odpravi na njega jaku vojsku, koja je tek poslije trogodišnjega obsjednuća čvrsti mu grad osvojila, rajski vrt razorila a kneza ubojicu uhvatila. — Ovu Markovu pripoviest držahu dugo za priču, nu novijimi izpitivanji sasvim je dokazano: da „starac s brdina“ bje poglavicom neke fanatičke islamske sljedbe, koja je pod imenom „Asasina“ dobro poznata. Ova ista sljedba zadade takodjer križarom strah; buduć je podružnica ovoga himbenoga reda, koja se je na Libanu skitala, dala pogubiti Rajmunda Tripolskoga, Konrada Montferatskoga i ine viteze. Rocnedin, sin Aloedinov i posljednji knez Asasina, bje od Hulaga svladan te na zapovied velikoga kana Mangu s tisućami svojih podanika pogubljen. Tim je ove gadne sljedbe nestalo. Jošte se vidjaju Kasvinu na sjever u gori Al-Burs, u okružju Rudbarskom, ruševine mnogih asasinskih dvorova, izmedju kojih Almont, stolica „starca s brdina“ bje najtvrdja i najdalje razvikana.[2])

Od Kobinama udare putnici k sjevero-iztoku ponajprije kroz plodovitu zemlju, zatim 40 do 50 milja široku pustaru, te stigoše u znameniti grad Balach (Balkh), kojega krasota, prem ga Tatari opetovano razoriše, putnike iznenadi. Balaku na jugu steru se nizi brežuljaka, gdje imade toliko soli, da bi je dosta bilo čitavomu svietu. Pet dana puta odovud dolazi se u Balašan (Badakhšan), prostrano kraljestvo, gdje imade u izobilju dragocjenih rubina. Tu je tako visoka gora, da se jak čovjek jedva popne na njezin vrhunac. Na ovoj visini je zrak tako čist i tako ljekovit, da stanovnici, kada u gradovih i nizinah ogrozničaju ili obole, na goru se popnu, te za nekoliko dana ozdrave. — To isto izkusi Marko Polo, koj je čitavu godinu u Badakšanu bolovao; on uzidje takodjer na ovu goru i doista za kratko vrieme ozdravi. Za poduljega Markova bolovanja obaviestiše se putnici o susjednih zemljah. Stanovnici hvališe osobito zemlju Kesmur (Kašmir), koja leži sedam dana puta daleko od Balašana. Kesmuranci su tamne boje, ali zato nisu grdi; živu vrlo umjereno i do visoke starosti.[3])

Kada su putnici krenuli iz Badakhšana, udariše prama iztoku i sjevero-iztoku, dok su za dvanaest dana stigli na najveću višavu svieta. Ovdje se stere izmedju dvaju kosa veliko jezero (Sir-i-kul), iz koga teče krasna rieka.

---

[1]) Marco Polo l. c. cap. 14—15. Ritter, Asien, VIII. 727.

[2]) Marco Polo l. c. cap. XVI. — Hammer-Purgstall: Geschichte der Ilchanen, I. — Ritter: Asien, VIII. 576—595. — Bürck l. c. n. 109.

[3]) Marco Polo l. c. cap. 21, 23; pag. 303—305.

Digitized by Google

U ovoj se zemlji goje izvanredno velike ovce s tri do šest pedanja dugimi rogovi, iz kojih pastiri prave žlice, tanjure i čaše. Na gori, koja ovu višavu obrubljuje, tako je oštra studen, da vatra nedaje tolike vrućine kao u nižih predielih; toga radi kuha se ovdje jelo vrlo težko. Ovu pripoviest domaćih ljudi, o kojoj je sam Marko Polo sumnjao, dovoljno potvrdiše toli zakoni fizički koli motrenja novijih putnika. — Onkraj visoke ravnice istim se pravcem putuje jošte 40 dana kroz prostrano i nenaseljeno planinsko zemljište, koje se Beloro (Belur) zove, dok se dodje u grad Kašgar, kojega stanovnici tjeraju znamenitu trgovinu i koristne obrti; a osobito vješto pràve pamučne tvorine. Od Kašgara dalje putuje se po plodovitih i obrtnih od Tatara često opustošenih pokrajinah Kargan (Yarkand), Kotan (sada Ilitsi), Peyn i Tšartšan, te se dolazi u grad Kop (neobstoji više) na medji velike pustare, koja se istim imenom nazivlje. Putovanje pustare Kop (Gobi) širinom, i to najkraćim putem traje više od mjesec dana. Na cielom putu kroz ovu pustaru nije opaziti ni zvieri ni ptice; hudi dusi skitaju se po njoj i napastuju putnike. — Čuda i priče, koje ovdje Marko Polo pripovieda, čuju se svagdje, kuda se po velikih pustarah putuje; azijatski putnik vjeruje na nje kao i afrikanski.[1])

Pošto se srećno prevali pustara Kobi prispije se ponajprije u grad Sachion (Ša-tšeu), u zemlji Tangut, koje stanovnici štuju različite krive bogove. Ovdje si putnici zapamtiše svekolike običaje, koji se kod poroda i smrti vjerno obdržavaju.[2]) Tangut je prediel u Tibetu, gdje se vide i sada, kao što noviji putnici svjedoče, oni isti običaji, kao što jih Marko priobćuje.

U Tangutu izmedju Kob i neke druge pustare lezi oaza, koja je samo tri dana hoda velika; to je predjel Kamul (sada Hami). Njegovi stanovnici govore poseban jezik. Zemljište je na mjestih toli plodovito, da putnici, koji se na ovom vrlo mučnom putovanju, ovdje odmaraju, nalaze dovoljnu hranu. Stanovnici zanimaju se glasbom, pjevanjem, čitanjem i pisanjem; uz to primaju svakoga putnika vrlo gostoljubivo. Oni smatraju ovu gostoljubivost, prama utrudjenim putnikom, za ugodno i bogovom povoljno djelo, koje njim i njihovoj zemlji blagoslov donosi. Osvojivši Mangu-kan Tangut, zabrani gostoljubje prama putnikom. Al kada se za kratko zle ljetine pojaviše, odprave stanovnici poslanike ka kanu s molbom, da im dozvoli sliediti običaje njihovih otaca. Premda se ovo smiešno vidi, ipak imade i to neko dublje znamenovanje, naime uzdržavanje i promak prometa. Ovo isto opazuje se na njekih oazah i u pustari Sahari.[3])

Iza Kamula leži zemlja Tšint-šitilas (Šen-šen), koja hvata se pustare. Ovdje u njekoj gori imade mjedi, tutije, antimonija i neke tvari, s

[1]) Marco Polo l. c. cap. 24—32. — Ritter: Asien, VII. pag. 343, 380, 409 do 430.

[2]) Marco Polo l. c. Cap. 32. Pag. 311. — Journal Asiatic. XI. 447. — Ritter, Asien II. 205—210.

[3]) Marco Polo l. c. Cap. 33. — Ritter, Asien II. 357—376.

Digitized by Google

koje se pravi neizgoriva tkanina. Neki Turkoman, koj se na putu M. Polu pridruži, obaviesti ga, kako se ova tkanina pravi. O toj viesti dugo se mislilo, da je izmišljena, dok se nije sviet upoznao i uvjerio o vlastitostih kamena vlakna (Asbest).[1]) Ovo se isto takodjer sudilo o korenju raveda (Rhabarber), što je Marko prvi izmedju sviju Evropejaca vidio u njegovoj pravoj domovini Succuir (Su-tscheu), koja leži od Tšint-šitila deset dana puta prama iztoku i sjevero iztoku. Ono raste u izobilju na svih gorah ove zemlje; trgovci ga ovdje kupuju i po čitavom svietu razprodaju.[2])

U Kampionu (Kan-tšeu-fu) glavnom gradu Tangutske deseli su se putnici gotovo čitavu godinu očekivajuć zapoviedi velikoga kana. Stanovnici su stranom muhamedanci, stranom kršćani (Nestorijanci), a stranom pogani. Posljednji imaju mnogo samostana, koji su napunjeni pozlaćenimi kipovî krivih bogova s kamena, gline i drva vrlo umjetno izvedenimi (Budovo bogoštovje). Kadno je Kublaj-kan začuo da su Mletčani u Kampionu, odpravi njim na susret sluge, koje će ih u njegov dvor pratiti. Oni dakle nastaviše putovanje prama iztoku i dospješe poslije pet dana u neku zemlju, koja se po glavnom gradu Erginul (sada Liang-tšeu) zove; odovud pako udariše cestom, koja prama jugo-iztoku i u Kataju (Kinu) vodi. Putnici najprije stigoše u kineski pogranični grad Singui (Sining), u pokrajini istoga imena; ona broji mnogo gdradova i tvrdja[3]), a stanovnici su joj osim nekoliko muhamedanaca i kršćana svikolici pogani. Iz Sininga dolazi najbolji mošak (Bisam); kabirovu (Moschusthier) glavu i noge ponese M. Polo sobom kući. Stanovnici ove zemlje udariše Mletčanom u oči, osobito s ustroja njihova tiela, te je po opisu lasno u njih Kineze razpoznati.

Od Sininga nastaviše putnici svoje putovanje kroz znameniti obrtni grad Egrigaiu (Ninghia), zatim kroz zemlju Tenduch, gdje se pop Ivan nalazio, i kroz Šanganor (Tsaha-nor) i prispješe nakon, putovavši u Aziji tri i pó godine, u grad Xandu (Šangtu) takodjer zvan Clemen-fu (Kai phing-fu), koj se sada Tšao-naiman-sume zove, gdje je tada imao dvorove Kublaj-kan.[4]) Putnici bjehu u podpunoj sjednici tatarskih poglavica vrlo

---

[1]) Marco Polo. Ed. cit. Cap. 34. — De Guignes Hist. gén. de Huns, I. 2. 11.

[2]) Marco Polo. Ed. cit. Cap. 35. — Bürcki: Allgemeine Geschichte der Entdeckungen I. 235.

[3]) Marco Polo. Ed. cit. Cap. 36, 37, 43 Ritter Asien II. 225, 308—310 Bürck n. 191.

[4]) Priča o kraljetvu popa Ivana znamenita je u poviesti geografičkih obreta kao što u crkvenoj i književnoj poviesti. Ova priča, koja je za križarskih ratova po evropejskom zapada razprostranjena, probudila je veliku pozornost. Popa Ivana si je kršćkanski sviet mislio kao svemožnoga kršćanskoga kralja, s kojim se je mislilo savez sklopiti proti obćem neprijatelju, to jest proti Mongolom. Ljudevit IX. i papa Inocenco IV. nadahu se pomoći od popa Ivana u krajnom azijatskom iztoku proti Muhamedancem u prednjoj Aziji. To je dalo povod, da su diplomatički redovnici putujući u središnju Aziju osobito izpitivali za državu popa Ivana. S toga nalazimo o njem viesti u Plana Carpina i Vil. Ruisbroeka, i u Marka Pola, koje umah poslie tih misionara putovao po Aziji

Digitized by Google

častno primljeni i pohvaljeni, što su izvršili nalog na papu. Tom prilikom mladi Marko omili Kublaj-kanu, te ga umah uze u svoju zaštitu i imenova ga svojim počastnim pratiocem.[1]) U ovoj uglednoj časti pratijaše svakamo dvor i imadjaše priliku u kratko vreme tatarski jezik i život toli temeljito proučiti, da ga je kan u svih najvažnijih državnih poslovih upotrebljavao. Na putovanjih, koje Marko poduzimaše u državnih poslovih po različitih tatarskih predjelih, učio je običaje i navade pukova sve to točnije poznavati i prosudjivati. Njegova opažanja, koja popunjavaju izvješće Karpinovo i Ruisbroekovo upućuju u azijatske odnošaje one dobe, s toga ćemo njegovo djelovanje[2]) na dvoru Kublaj-kana i njegova putovanja na kratko u savezu dalje priobćiti.

Neimade puka, veli M. Polo, koj bi podobniji bio da osvoji sviet, nego što su Tatari. Oni su od naravi surovi, uz to toli hrabri da ništa nemare za život. Pored toga vični su gladu te čitave mjesece samo o mlieku svojih kobilâ živu. Dalje opisuje njihovo oružje i način vojevanja. U opisu stanova, pokućtva i sudstva tatarskoga točno se M. Polo sa Ruisbroekom sudara, napominje jošte neki običaj, naime ženitbu mrtvih medju sobom.

Tatari spoznavaju jednoga veliko-nebeskoga Boga, kojega svaki dan kod kuće dignutima rukama za zdravlje mole; za zemaljske pak potrebe mole posebnoga Boga Natigai zvana. O duši drže, da je neumrla, i da po smrti u ino tielo prelazi. Mrtve zakapaju pobožno, a tjelesa svojih velikih kana i knezova iz Džingis-kanove porodice nose daleko na veliku goru Altaj zvanu.

Kublaj-kan, Mangov brat i nasljednik, koga M. Polo vrlo štovaše, bje po opisu vrlo izobražen muž[3]); imao je četiri žene prvoga reda, od kojih svaka se nazivala caricom; prevorodjenac svake od oviju žena imao je pravo otca nasliediti. Veliki kan imao je od svojih zakonitih žena 20 sinova, svi kolici bjehu znameniti vojaci, od kojih sedmorica upravljahu posebne pokrajine. Obje najkrasnije zgrade posljeduje veliki kan u Xandu, gdje ljeti, i u Kambalu (Pekingu) gdje zimi stanuje.[4])

Izmedju kineskih znamenitosti opisuje M. Polo najobširnije glavni grad

---

i najviše o njem priobćio. Pošto je ove priče u Aziji nestalo, pojavila je na izmaku 15. stol. u Africi, i dala je povod obrodjenju Afrike i obretu kršćanske Abisinije. Posljednja je navedena na zemljovidih 16. i 17. stol. pod imenom: države popa Ivana. — Ritter Afrika, 2. Aufl., S. 235, 411—412; Asien 2. Aufl. I. 283—299. — Moja razprava: Das Reich des Priesters Johannes (Programm des Gymnasiums zu Varasdin 1859). — Oppert napisa knjigu o popu Ivanu (Presbyter Johannes in Sage und Geschichte. Berlin 1864), te je, kao što razabrah iz kritike (Sybel. Historische Zeitschrift VII. 1. H. S. 300—305), više s historičkoga i književnoga nego li s geografičkoga stanovišta, koje je već riešeno, stvar razmatrao. Spisatelj je namjeravao u ispitivanju predmeta čisto nove resultate izvoditi, po tom je historički zamršenija nego što je dosele bila.

[1]) Marco Polo. Ed. c. Cap. 44—47.

[2]) Marco Polo. Ed. c. P. II. p. 332.

[3]) D' Ohsson, Hist. des Mongols. II. 338—359.

[4]) Marco Polo. Ed. cit. P. II. Cap. 1—14. Pag. 332.

Digitized by Google

Kambalu (Peking) sa 12 njegovih predgradja; zove ga gospodskim gradom. Kambalu leži daleko na sjevero-iztoku u pokrajini Katajskoj na velikoj rieci. Kublaj dade sagraditi na napramnoj obali rieke novi grad Tai-du, te zapovjedi žiteljem da ga nasele. Peking jošte danas dieli potok na dvie strane: u grad kineski i mandšeski. U Taidu uvozi se neizmjerno mnogo robe, tisuća kola natovarena sirovom svilom[1]) prolaze svaki dan kroz vrata. Osobito je živahna trgovina s Indijom, odkud se drago kamenje, biser i mirodije uvoze.

Na promak ovoga veličanstvenoga prometa služe dobro uredjene ceste, koje iz glavnoga grada na sve strane vode do državnih medja, a nadgledaju ih posebni činovnici, koji na opredieljenih mjestih stanuju, te se za uzdržavanje cesta brinu. Za odmor putnika nalaze se na vojničkih cestah svakih 25 do 30 milja poštarnice (Jamb), koje imadu prostrane zgrade. Tatarska država broji do 10.000 ovakovih poštarna sa 200.000 konja. Toga radi carski glasonoše lasno putuju po državi, te za kratko vreme donose viesti iz najodaljenijih strana carstva. Gdje su rieke i jezera, tu imade brodova, na kojih se prevažaju putnici i činovnici. Ceste i poštarstvo uzdržava se iz dohodaka, u koje ime svaki podanik plaća.

Država plaća činovničtvo u papirnom novcu, koj se u Kambalu iz nutrnje tanke kožurice (Schale) duda pravi.[2]) Svaka banknota nosi državni pečat. Tko bi se uztezao banknotu primiti, smrću se kazni, kao i onaj, koj ju patvori. Oštećene banknote mienjaju se u kovnici za nove, a za to se plaća tri postotine. — O bogatstvu zemlje i grada Taidu, što M. Polo iz vlastitoga izkustva priobći, smatralo se da je putnik pretjeravao, dok novije viesti o Pekingu, koj nije više toli sjajan kao negda, stvar nepotvrdiše.

Katajci (Kinezi) prvobitni stanovnici glavnoga grada vrlo su ugladjeni, a kao što se iz njihovih djela suditi dade, u obće su vrlo dobro odgojeni, uljudni i ljube čistoću. Svaki imućniji posjeduje svoju vlastitu kupelj, koju lože crnim kamenom (kamenim ugljevljem), kojeg imade u gorah u izobilju (u pokrajini Pet-šili i Šansi). Ovo gorivo Katajci vrlo rabe, buduć njim zimi sobe lože.

„Iz ovih opazaka vidi se, da je M. Polo za svoga boravljenja na car„skom dvoru, sve što se oko njega zbilo oštro motrio, te da je odnošaje „mongolskoga carstva valjano shvatio. Veliki kan, kojemu se oštroumlje i

---

[1]) O geografičkom rasplodjivanju svilaca, o kulturi svile itd.; srav. Ritter. Asien VIII. 679. — Klaproth Asia Polyglotta, 358; Tableaux histor. de l' Asie 57, 68. — Dan današnji potroši se u Kini svile u godini odsjekom 75 miliuni funt. u vriednoti od 14 mil. talira. Iz Kine se za Englesku prve pó godine 1857 svile $4^1/_2$ mil. funta uvozilo.

[2]) Papirni novac pravio se u Kini od starih vremena. Car Jan-tsung iz kuće Tang naloži god. 807 podanikom, neka ustupe državi kov, a za to će dobiti papirni novac. Pošto je država često krat novčano propala, bude u polovici 15. stolj. papirni novac iz tečaja sasvim povučen. (M. Polo. Ed. c. Cap. 15. — Klaproth. Sur l' orgine du papier monaie; Journal Asiatic I. 257; D' Ohsson, II. 486; Bürck. S. 275, 276.

Digitized by Google

„znanje mladoga Marka vrlo dopade, izkazivao mu se sve to većim prijatе„ljem, te ga je ne samo u svih poslovih za savjet pitao, pače ga je u svih „važnijih državnih poslovih u odaljene strane carstva slao. U svih slučajevih „pokaza M. Polo toliku mudrost i razboritost, da mu veliki kan podieli čast „namjestnika u zemlji Manji (južnoj Kineskoj), koju uprav onda Tatari „osvojiše. Njegova putovanja u stolno mjesto Jan-gui (Yan-tšu-fu) preko „gora zapadne Kine, kamo do danas ni jedan evropejac nije doprô, kao i „ona njegova za tro-godišnjega boravljenja u spomenutom gradu sabrana izku„stva, koja nam u svojem djelu priobći, uviek su jošte od velike vriednosti, „jerbo jih jedini evropejac opazi kao očevidac u onih krajevih.“

Manji (južna Kina, koju je M. Polo kroz četire godine 1275-79 pomagao osvajati) jest najkrasnija i najbogatija zemlja iztočnoga diela svieta. U njoj vladaše prije Tatarâ knez Fanzor imenom, koj je moćju i bogatstvom sve svoje predšastnike nadkrilio. On smatraše, da je nemoguće osvojiti njegovu od velikih rieka opasanu zemlju, s toga se nije za vojništvo brinio. Tim više se brinio za pravicu, i za blagostanje puka. Kublaj bijaše čisto drugoga značaja; njegovo veselje bje rat, osvojivanje zemalja i razširivanje svoje slave. Osvojivši sjeverne kineske pokrajine, odluči udariti na bogatu zemlju Manji; sakupiv silnu vojsku predade ju vodji Chinsan Bajanu. Pošto mu vojska znatne predjele s glavnim gradom (Quinsai) osvoji, podlože mu se i ostali gradovi. Jedina tvrdja Sa-jan-fu (Siang-gang-fu) protivljaše mu se tri godine, a preda se istom, poklesu sa velikih metala (Wurfmaschinen), kojih gradjenje rukovodjahu Nikola i Mato Polo, bacanim tri centa težkim kamenjem zidine i zgrade porušene.

Quinsai (sada Hang-tšeu-fu) glavni grad u Manji (veli M. Polo, koj ga je češće obilazio i nad njegovimi se znamenitostim divio) zaslužuje doista da ga izmedju svih gradova svieta, rajskim gradom zovu, toli radi veličine, kao i radi razkošja, kojih u njem imade. Računa se, da imade stotinu (kineskih, oko 6 geografičkih) milja u obsegu. S jedne strane hvata se krasnoga jezera (Si-hu), a s druge strane dopire do rieke, od koje vode kanali kroz grad, te u jezero utiču; preko kanala vodi 12.000 mostova, od kojih su mnogi toli visoki „da brodovi visokih jadrila izpod njih prolaze. Da je grad gusto napučen vidi se s toga, što se svaki dan 9400 funtih pepra potroši, (sada broji do miliun duša, a velik je kao Peking.[1]) M. Polo uprav se onda u gradu desio, kad su carski činovnici sastavljali izvješća o broju stanovnika i o iznosu daća. Svega skupa brojilo se 1,600.000 obitelji, a daće su iznosile 23,200.000 dukata; za samu sol dobivalo se 6,400.000 dukata. Način na koj se može popis pučanstva u evidenciji držati, kao što M. Polo opažava, čisto je jednostavan: gospodar kuće mora pod oštru kaznu nad vrati svoga

[1]) Marco Polo, Ed. Müller 119. — Nicolo Conti, koj god. 1444 čitavu Kinu proputova, takodjer se ovoga grada spominje. Oltra questa Citta (Cambalu) per XV. giornate ve ne un altro molto grand dimandata Quinsai la quale ha trecenta miglia di circuito e più popolata dell altre. Ramusio I. p. 367.

Digitized by Google

stana cedulju pribiti, koja sadržaje broj svijuh mužkih i ženskih na kuću spadajućih osoba; svaka pak promena bud porodom bud smrću ima se na dotičnoj cedulji točno zabilježiti; sve se ove naredbe s dušno ovršavaju.

Običaji i navade žitelja Quinsai-a su u obće isti kao i stanovnika ostale južne Kine. M Polo opisuje obširno ovaj veličanstveni grad, dočim kod ostalih gradova, koje je obilazio, napominje samo posebne struke obrti i trgovine. Prostor ovoga časopisa nedopušća da svekolike geografičke malenkosti nabrojim, već ću samo one Markove opazke uvažiti, koje se tiču kineskoga života.

Najznamenitija primorska luka u Manji je Zaitum (Tsiuen-tšu-fu), koja leži 25 milja od grada; ovdje se stiču brodovi i trgovci sa svih krajeva. Veliki kan vuče od ovoga znamenitoga tržišta silnu carinu, jerbo se od svake robe 10 po stotini carine plaća. Tolika množina papra amo dolazi, da ga je zapadni sviet, kamo papar preko Aleksandrije dolazi, jedva stotinski dio potrošiti kadar.[1]) Više gore na rieki, koja kraj Zaituma teče, leži grad Tingui (Thing-tšeu-fu), gdje se prave mnoga različita posudja iz porcelanske zemlje, koja prije leži na zraku 30—40 godina.[2]) — Singui, koj na Quianu (Yangd'sst-Kiang) leži, drugo je znamenito trgovačko mjesto, broji više tisuća brodova.[3]) Quian je najveća rieka svieta, njegov tek je više od 100 dana puta dug, imade više pritoka, te je na mjestih 6 do 10 milja širok. Mnogo manjih i većih gradova leži uz njene obale, a više od 200 pokrajina rabe ju za prevoz njihove robe; najznamenitija je sol, koja se na obalah razprodaje za sva tržišta nutrnje zemlje. U južnih predjeli od Manji neimade toliko obrazovanja, obiluju u ostalom mirodijami osobito jungbirom (Ingwer), kojega se za groš 80 funta dobije. Žitelji se hrane ljudskim mesom, a ratoborniji su od ostalih stanovnika.

U. ovom južnom kineskom primorju bavio se M. Polo vrlo kratko vrieme, jer su njegove opazke ob ovih predjelih vrlo površne, dočim viesti o zapadnoj strani ovoga carstva, kao i medjašnih zemljah znatno razjasnuju zemljopis ovih krajeva. — Buduć da je M. Polo cara na njegovih ratovanjih prama juga pratio, s toga se nahode u njegovom djelu prva izvješća o višavi Tibetu, koju je već Džingis-kan opustošio, sada pako se udomila Lamajska vjera, kao nasljednica Buddhova bogoštovja, sa svojim zemaljskim polubogom Dalai-Lamom, kojemu se takodjer i Mongoli klanjaju. Tim izidje tamošnje krivovierstvu po M Polu na svjetlo, a priča o popu Ivanu iz Azije izčeznu, ter se poslje u Africi pojavi.

Tibet, primećuje M. Polo, osvoji Kublaj-kan (god. 1254) i tako ga opustoši, da gdje su prije bili liepi gradovi i tvrdje, sada su ruševine; a mjesto ljudi zvierad se skita. Vele pogibiljnoj e sada ovuda putovati, dan i noć su putnici, na oprezi, da tigri ljude i marvu neprožderu. Tibetanci su

---

[1]) Marco Polo Ed. cit. Cap. 70. p. 379—381. — Klaproth. Rech. sur. le ports de Gampon et de Zaitoun de M. Polo, nelle Mém. rel. à l' Asie, II. 208; Descr. de la China par Rachid-eddin, Journal, Asiat. XI. 335.

[2]) Marco Polo, Ed. cit. Cap. 56. p. 370.

[3]) Marco Polo, Ed. cit. Cap. 60.

Digitized by Google

nevjerni, okrutni i rad kradu; mjesto novca rabe koralje. U mnogih i velikih potocih, koji zemlju prosiecaju, imade mnogo zlatnoga pieska; ovdje uspjevaju takodjer mirodije i ljekovi, koji su u zapadnih zemljah sasvim nepoznati. Uz pobrežja rieka raste trstina (Bambus) koju ljudstvo noćju pali.[1]) Tibetom medjaši, njegda samostalna a sada od Tatara podjarmljena zemlja Kaindu (valjda sjevrna Birmanska?) gdje leži veliko slano jezero, u kojem imade u izobilju bielih sasma okruglih bisera (Perlen), koji se mogu loviti samo dozvoljom kana. Ova zabrana proteže se takodjer na modruljice (Türkis), kojih imade ovdje u rudnicih. U Kaindu kao i u Tibetu imade mnogo Kabera, s kojih je zrak pun mirisa.[2])

Tibeta hvataju se plodovite i gusto napučene pokrajine Karaian, Karazan i Zardandam (predjeli kineske medjašne pokrajine Yünnan), kojih žitelji govore težkim jezikom; a mjesto novca rabe biele užovke (Porzellanmuschel) štono se u moru nalaze. U Karazanu imade silnih zmija (po opisu Boa), dugih deset koraka a debelih deset pedalja.[3]) Karazanci su hrabri vojaci, sviet se ih plaši, jer su im striele otrovane. Kod ovoga puka, prije nego što je podjarmljen, bijaše običaj: tudjenice, koji se umom, liepotom i hrabrošću odlikuju, noćju umoriti misleć, da će tim osobite vlastitosti nesretnika preći na obitelj ubojice. Ravno tako surovi sa žitelji Zardandama; mužkarci se vele zanimaju ratom, lovom i jahanjem, dočim kućne poslove, koje ponajviše robovi obavljaju, ženam propušćaju. Kod ovoga je puka osobiti običaj, da kada žena porodi, leže se muž mjesto nje u postelj, diete uzme k sebi i hrani ga 40 dana. Rodjaci i znanci dolaze mu čestitati, dočim žena muža dvori.[4])

Na medji od Zardandama dodje (g. 1272) do krvave bitke izmedju Tatara i Indianaca, u kojoj su posliednji borivši se hrabro svladani te moradoše neprijateljem kraljestvo Mien (Ava) ustupiti. Ob ovih bregovitih predjelih oko doline Iravadia M. Polo prvi govori kao očevidac. Tatari su ovom prilikom prvi krat vidjeli slonove, te jim se vele težko opirahu, a odsele počeše jih u ratovanju rabiti. Zemlju Mien nadjoše slabo naseljenu, i zastrtu šumami u kojih prebivahu slonovi, nosorozi (Rhinoceros) i ina žvierad. Za boravljenja Markova na Kublajevom dvoru bje odpravljena vojska, da udari na zemlju Bengalu, koja se Miena hvata; ali je vojska na toliki odpor naišla, da je nemogaše osvojiti. M. Polo čuo je u Avi ime prednje Indije; on je prvi, koj ju Bengala (Bengalskom) nazivlje i spominje Abrahame, njezinu svećeničku kastu. Bengalu opisuje kao plodovitu zemlju, s pamukom sladorom i mirodijami u izobilju, tjera se živahna trgovinu imenito s uškop-

---

[1]) Marco Polo. Ed. cit. Cap. 31 pag. 353—356.

[2]) Marco Polo. Ed. cit. Cap. 32 pag. 456—358.

[3]) O geografičkom rasplodjenju ove vrsti zmijâ, srav. Ritter, Asien IV. S. 744.

[4]) Marco Polo. Cap. 33—35. pag. 358—361. — Ovaj isti običaj kod poroda takodjer se opažava kod Indijanaca sjeverne Amerike. Sr. Bürck, Allgemeine Gesch. der Reisen und Entdeckungen I. 233.

Digitized by Google

Gradska knjižnica u Karlovcu

ljenici (Eunuchi), koji se u Indiji skupo kupuju žene da čuvaju.[1]) Žitelji su pogani, govore posebni jezik, u njih imade učiteljâ i učionâ, podučavaju u vjeri i čarobiji, kojoj su svikoliki žitejli odani.

Buduć da su ove viesti vrlo površne, toga radi se sluti, da M. Polo Bengalu nije obilazio, već svoje opazke obovih predjelih pobilježio, kao što je čuo u tatarskom dvoru i na svojih putovanjih. Odavle potiču i njegova izvješća o sjevernoj Aziji (Sibiriji) i Japanu, koja su ipak važna, jer idu medj najstarije viesti ob ovih predjelih. — U sjevernih stranah svieta, veli M. Polo, imade takodjer Tatarâ, koji se imaju smatrati kao prava i prvotna korenika ovoga puka. Oni se nezatvaraju u gradove i tvrdje, no sjede u svako doba ljeta na otvorenih ravnicah, po dolinah i šumah, kojih ima mnogo u ovih predjelih; neimaju pšenice a živu o mesu i mlieku svojih goveda, konja i ovca. Tu imade mnogo bielih medjeda, dugih 20 pedlja, lisica sasvim crna kržna, divjih magaraca, ili zrdavî (Zobel) sa tankom kožom, a ima takodjer faraonovih miša (suraka, Murmelthiere), kuna i lasica. Tko hoće u ovu zemlju prodrieti, ima putovati po nenapučenoj 14 dana hoda prostranoj pustari (izmedju rieka Jenisaia i Oba); nebrojeni potoci i vrela u njoj se stiču, toga radi je čitavo zemljište neprekinuta bara. Zimi za poledica putuje se lasnije nego za kratkoga ljeta, kada sunce led raztopi, a zemlju u močvaru pretvori. Da promet sa kožami i krznom, poglavitim bogastvom žiteljâ, nezapne, ovu su livadu, sagradiv na gusto drvene kolibe pristupnom učinili. Na poledici rabe kola bez kotača (sane). — Onkraj ove od Tatara napučene zemlje leži drugi predjel, koj se do krajne sjeverne medje proteže, i zove se „zemlja tminâ“ jerbo onde za zimskih mjeseci sunce neizlazi, već sumraćje vlada. Žitelji, koji su visoki, liepi ali uz to bliedoga lica i slaboga uma, živu bez poglavice, bez zakona i običaja. Stanovnici zemlje tminâ love za kratkoga ljeta, u koje sunce nigda nezalazi, lisice, granostaje (Hermeline), kune, lasice, te njihova kržna prodovaju velikim dobitkom u susiedne zemlje imenito u Rusku, neku zapadnu državu, koja zapadnim Tatarom danak plaća. Njezini (Ruske) žitelji su takodjer visoki i liepi ljudi s plavom kosom. Ruska je vele studena zemlja, nu bogata kržnatom žvieradi i rudami, koje daju mnogo srebra.[2])

Znamenitiji od ovih sledjenih i strašnih predjela je velik otok Zipangu (Japan), leži u iztočnom oceanu, odaljen 15 stotina milja od azijatskoga kopna i obala od Manji. M. Polo je prvi, koj takodjer na svietlo iznese viest ob onom krajnom azijatskom otočju, koje tek u novije doba bolje znamo iz poduzećâ portugizkih, englezkih, sjevero-amerikanskih, ruskih, itd.[3]) Ovo za onda zapadnomu svietu nepoznato otočje bje poslije 200 godina cilj Kolumbovih nastojanja, koj namjeravaše do njega i do zlatnoga Krsonesa

---

[1]) Marco Polo. Cap. 37, 38, pag. 362—363. — Glede trgovine s uškopljenici srav. Odoardo Barbosa ap. Ramusio Nav. I. 315—316.

[2]) Marco Polo. Ed. cit. III. Cap. 40—42.

[3]) Sr. Siebold: Japan. Berlin 1860.

Digitized by Google

(Aurea Chersonesus, χρυσῆ Ptolomejov) na zapadnom putu doprieti.[1]) M. Polo upoznade ga; jer car htjede bojnim brodovljem takodjer ovo otočje osvojiti. — Stanovnici na Zipangu biele su boje, liepa stasa; štuju krive bogove, od kojih su mnogi prave nakaze sa više glava i mnogo ramena (Budaizam). Na otoku imade dragocjena, biela i crvena bisera, zlata u izobilju, koje žiteljem nije od koristi, jer ga car zabranjuje izvoziti. Dvor carev jest pokrit zlatnimi pločami, i mnogi predmeti pokućtva jesu iz suhoga zlata. Čim do Kublaj-kana dopre viest o neizmjernom bogatstvu ove zemlje, umah se odvaži na osvojenje Zipanga, te odpravi brodovlje (g. 1275) sa dva najbolja vodje i silnom vojskom. Prva tvrdja bje na juriš uzeta, al zbog nesloge medju vodjami zapne dalnje osvojivanje. Medjutim se digne strašna oluja, koja raztepe brodovlje, a vodje prisili na povratak. Kublaj obavieššen o stanju stvari, dade manje krivomu vodji glavu odsjeći, drugoga pako progna na pusti otok Zorza (Taraika?), gdje ga kazni kao prosta zločinca mučeničkim načinom.[2])

More, gdje Zipangu leži, zove se Tšin, tu ima po izjavi izkusnih brodara 7440(!) otoka, svikoliki su napučeni i plode mirodijami u izobilju; tu imade mnogo zlata i inih dragocjenih stvari. Buduć su ovi otoci od kopna odaljeni, toga radi nepolaze ih brodari, što putovanje nedonosi koristi. Vožnja traje čitavu godinu, jerbo u ovih morskih predjelih samo dva vjetra (Monsuni) duvaju, jedan zimi a drugi ljeti.[3])

M. Polo vozio se po ovom iztočnom oceanu, kada je po nalogu velikoga kana različite predjele iztočne Indije obilazio, i pripoviedaše na povratku, da nije toli pogibeljno po ovih morskih predjelih ploviti. Ovo uvjerenje dade povod, da mu se izpuni želja, najme jedared se povratiti u domovinu.

Poslanstvo kralja Arguna iz Perzije dodje na tatarski dvor i zaprosi jednu kneginju iz carske krvi za kraljevu ženu. Car skloniv se na to, odpravi u Perziju jednu od svojih unukinja uz mnogobrojno sjajno poslanstvo. Pošto su osam mjeseci putovali, prisiljeni bjehu radi nemira, koji izmedju tatarskih knezova buknuše, natrag se k dvoru carskomu vratiti. Medjutim prispije takodjer M. Polo sa svojega putovanja i uvjeravaše, da je put u Perziju po moru siguran. Na to umoli unukinja cara, da joj dozvoli ovim putem udariti i da joj dade tri brodarstvu vješta Mletčana za pratioce. Premda je ova molba Kublaju nepovoljna bila, nemogaše je ipak odbiti. Umah opremiše 14 brodova sa 250 ljudi. Na odlazku uruči car Mletčanom kao svojim poslanikom punomoćje, nadarivši jih mnogimi rubini i inim dragocjenim kamenjem. Kneginju uz poslanstvo povjeri vještomu Marku, koj nastupi svoje

---

1) Kolumbo nije Zipangu poznavao iz djela M. Pola već iz dopisa florentinskoga kosmografa Toscanellia od g. 1474. — Kada se Kolumbo 14. stud. 1492 izkrcao na sjevernoj obali od Kube držaše, da je doprô do otoka Zipangu.

2) Marco Polo. Ed. cit. c. 2. pag. 382—384. — Mém. conc. l'hist. les sciences etc. des Chinois par les mission de Pekin. Paris 1789, XIV. 63 etc.

3) Marco Polo P. III. c. 3. p. 384.

Digitized by Google

putovanje, (pošto je caru obećao, da će se posjetivši obitelj umah vratiti) iz gore pomenute luke Zaitum.

M. Polo brodjaše uz iztočnu obalu Kine a izkrca se poslije 1500 milja u državi Ziamba (Tsiampa na poluotoku Malaki), koja je velikomu kanu podložna i godišnji danak u slonovih i aloevini (Aloeholz) plaća. Kralj od Ziambe bješe velikim naporom od Tatara svladan, sied je starac i imade 325 djece. Dalje 1500 milja prama jugo-iztoku stigoše u Javu (valjda Borneo) najveći oceanski otok, gdje imade zlata i mirodija. Za tri mjeseca, pokle su odputovali iz Zaituma, prispješe u Malu Javu, gdje jih vjetar pet mjeseci zadrža. Ovaj otok (sada Sumatra) tjeraše koristnu trgovinu sa mirodijami, koje za Kinu prodavaše. — U Fansuru, jednoj od osam kraljevina na Maloj Javi raste neko drvo, s kojega se srčike kruh priredjuje. Ovakov je kruh isti M. Polo jeo i sobom ga u Mletke ponesao. On bješe dakle prvi, koj sago u Evropu donese, jerbo drvo, o kojem se ovdje govori, jest orub (Sagopalme), s kojega žitelji iztočnoga otočja svagdanji kruh priredjuju.[1])

Od Sumatre nastavi svoje putovanje prama sjevero-zapadu i dotaknu se otoka Nokueran i Angaman (Nikobara i Andamana), zatim plovljaše jugo-zapadnim pravcem k otoku Zeilan (Ceylon). Što M. Polo o surovom čovječje meso jedućem žiteljstvu ovih otoka govori, to je sve potvrdjeno od vještih novijih putnika, osim što onih prehvaljenih mirodija ovdje nenadjoše. Njegovo takodjer mnienje, koje iz indičkih morevida (mapamondi de marinari di quei mari) obrazloži, najme da je otok Ceylon negda veći bio, nije dokazano. Uza sve to je M. Polo Ptolomejev Zlatni Krsones omedjašio i mnoge hipoteze ob onom sundajskom tisućnom otočju izpravio. — Od Ceylona udariše uzduž obale velike države Maabar (u prednjoj Indiji), koja bješe tada najbogatija na svietu. U nekom zatonu izmedju Ceylona i prednje Indije vade iz mora bogati trgovci u Travnju i Svibnju bisere, od kojih desetinu kralju ustupljuju. Dočim se M. Polo na obalah Maabara desio, obavješćivaše se o naravi zemlje i žiteljstva. Glede toga priobćuje nam viesti, koje se tiču obala Koromandel, Malabar, Konkan i Guzerate; o nutrnjih pako predjelih Indije nebijaše valjda obavieśćen. Pored toga opisuje običaje naroda i čudesa zemlje, čega radi mu djelo čudom svieta („mirabilia mundi") nazvaše.[2]) Napokon tu opazuje, da je apoštol Toma Indijancem kršćansku vjeru navješćivao i da još na grobu čudesa tvori. Indički kršćani pod imenom „Tominih kršćana" često se spominju u historiji portugizkih obreta i osvojivanja u Aziji i Africi.[3])

Opazke, koje je Polo na svojem dalnjem putovanju uz indičke i perzijske obale sabrao, sve su izpremiešane, tiču se sad ove sad one zemlje, dapače protežu se na istočnu obalu Afrike i susjedne otoke, koju putnik po izvješćih arapskih brodara i spisatelja opisa. Mi ćemo ovdje samo najzname-

---

[1]) Marco Polo, cap. 4—9, p. 384—391. — Ramusio II. p. 52.
[2]) Ramusio l. c. II. p. 57.
[3]) Marco Polo l. c. III. P. c. 10—12, 14 p. 391—400.

Digitized by Google

nitije uvažiti. — On je, koj prvi napominje otok Malagash ili Magastar (današnji Madagaskar) i svekolike zemlje Crnaca, koje je moguće obroditi. Poslije Herodota jest on dakle prvi, koji kaže, da se Afrika obroditi dade, premda je ovo tek poslije 200 godina izvedeno. — Od obale Malabar, veli Polo, plove trgovački brodovi za Magastar, najveći i najplodovitiji otok. Put onamo traje 20—25 dana, natrag pako tri mjeseca, jerbo u ovom predjelu Oceana jaka struja prama jugu teče. Tu se zamjenjuje sandalovina, ambra i slonovi zubi za svilu. Južnije ležeći mnogobrojni otoci nepolaze se, jerbo je struja onim smjerom toli jaka i brza, da je vožnja natrag nemoguća. Težko pristupna struja, koja se prokopom od Mosanbika oko glavine Dobre nade vuče, dovoljno je poznata. S ove opazke Mletčanina vidi se, da je svoje viesti iz dobrih vrela crpio, kao takodjer da indički i arapski brodari toli užasne glavine neobrodiše. — Na otok Madagaskar presadjuje bajoslovnu pticu Rukh zvanu, koja je u pričah tisuć i jedne noći toli znamenita. — Otok Zanzibar (Zanguebar) trguje s predjelom istoga imena na iztočnoj obali Afrike; ovamo često dolaze trgovci, koji slonove zube i ambru zamjenjuju. - On spominje takodjer zemlju Abasciu (današnju Abisiniu), neki kršćanski kralj vlada ondje u zemlji Etiopa. Ovu je viest, koja kršćansku Evropu uzhiti, valjda u Jerusolimu saznao, kamo abisinski kršćani od negda k sv. grobu na zavjet hodahu. Od tada probudi kršćanski Habeš posred pogana i muhamedanaca evropejsku pozornost, te prokrči poslije Portugizom put k obretu nutrnje etiopske Afrike.[1])

Sve ove znamenitosti čuo je i vidio M. Polo na svojem putovanju iz Kine za Perziju, koje trajaše tri godine. — Kada pak brodovlje u luku Ormus dojedri, promieniše se odnošaji, a cilj ovoga mučnoga putovanja, na kojem 600 ljudi glavu izgubi, bješe promašen, jerbo je kralj Argun mrtav bio. Poslanstvo izruči nevjestu najstarijemu kraljevu sinu i vrati se valjda u Katai natrag. Poli pak čuvši da je veliki kan Kublaj (god. 1294) takodjer umro, odluči se natrag u domovinu te udare putem preko Erzera, Trebisonde i Carigrada u Mletke.

Tek što se je M. Polo god. 1298 u svoju otačbinu kao neznanac i nestalac povratio bio, buknu rat izmedju Mletaka i Genue kao takmaca iztočne trgovine. Čim se neprijateljsko genovezko brodovlje pojavi u predjelu otoka Korčule, odpreme Mletčani množinu galija, od kojih jednom zapeviedaše M. Polo, te u znamenitoj morskoj bitki pokaza neobičnu hrabrost. Mletčani budu poraženi a M. Polo pade u ruke neprijatelja, koji ga u Genovu odvedoše i tu u sužanjstvu držaše. On bješe toli znamenit muž, da ga najodličniji u zatvoru posjećivahu, te tim mu izgubljenu slobodu olahkotiti nastojahu. Ovdje kao što i u Mletcih slušahu ga toli željno pripoviedati o njegovih putnih zgodah, dok mu napokon nedodija te se odvaži svoja pripećenja napisati, u koju svrhu dade si iz Mletaka poslati svekolike bilježke svojega putovanja.

[1]) Marco Polo l. c. cap. 28, 29, 31, pag. 408—411. Bürck. Allgem. Gesch. der Reisen und Entdeckungen I. 435—437.

Digitized by Google

U ovom zatvoru, opazuje prvi latinski prevoditelj njegova djela, bavio se ovaj neumorni muž, da svekolike zgode svojega putovanja napiše, ili jih dapače svojemu zasužnjenomu drugu, nekomu Messer Rustigielo (Rusticiano) iz Pize u pero kazivaše.

Ocienivši ovo djelo vidismo, da je M. Polo o Aziji i Africi čak do sjeverne Sibirije, gdje Tunguze i Burete uz Bajkalsko jezero opisa, najpoučnije viesti priobćio. Doista se je diviti nad svestranim izkustvom i opažanjem ovoga muža, s kojim se jedino znanstveni obretnik Amerike, slavni Aleksandro Humboldt sravniti dade. Premda se u Polova izvješća podkralo priča, krivih brojeva i položaja, ipak ako se obazremo na vrieme, kad je svoje viesti sabirao, imamo se u obće nad njegovim oštroumljem diviti. M. Polu neimade se nipošto u grieh upisati, što su prepisatelji iz neznanja žalibože njegova izvješća i imena izopačili.

Sužanjstvo Markovo vele ražžalosti otca mu i strica, jerbo je osobito o njem visila slava njihove obitelji. Svikoliki pokusi znatnom svotom novca kupiti mu slobodu bijahu bez uspjeha, te se je dvojilo, hoće li ga igda prije smrti na slobodu pustiti. Nu što novci nemogoše opraviti, to mu za nekoliko godina najodličniji genoveski gradjani iz sama počitanja i ljubavi izposlovaše, da mu republika slobodu darova. O njegovoj potonjoj sudbini nije ništa znano, no da se u otačbini oženio i siedu starost doživio; umro je g. 1324 ostaviv svoje bogatstvo ženi i trim kćeram.[1])

Što suvremenici nehtjedoše izvještajem Polovim vjerovati, to nije, ako se odnošaji bolje razmotre, ništa osobita; Tatare držahu po cieloj Evropi radi njihovih opustošivanja i njihove okrutnosti za divljake, u kojih neimade čovječjega obličja. Kako dakle mogoše izvješću vjerovati, koje govori o velikoći, o izvrstnih uredbah gotovo čitavom Azijom razprostranjena tatarskoga carstva, o njegovih silnih vladaocih, njegovih veličanstvenih zgradah, njegovom sjajnom dvoranstvu, o njegovoj ljubavi pravde i pravice, o njegovoj darežljivosti itd. Čim su pako oni predjeli, koje M. Polo proputova, poznatiji, a njegova izvješća sve to istinitija postajala, tada su i najučeniji geografi počeli jih rabiti. Oni crtaše po njegovih kratkih naznačivanjih na svojih zemljovidih sve azijatske zemlje, koje leže perzijskomu zaljevu na iztoku, Kavkazu i Himalaji na sjeveru, kao i iztočnu obalu Afrike sa susjednimi otoci. Tim nestane na jedan krat starih pogrješnih mnienja o indičkom Oceanu kao i običnih krivih imena obala i otoka. Za prvi krat se sada pokazaše na prijašnjih praznih ili s fantastičkimi slikami popunjenih prostorih zemljo-

[1]) Lazari u svojem izdanju Marka Pola doda nekoje oporuke Polove obitelji po rukopisih knjižnice sv. Marka u Mletcih. Izmedju dotičnih oporuka dolazi takodjer oporuka putnika Marka Pola: „Testamento di Marco Polo viaggiatore“, 1323 (Ed. cit. pag. 435—438). U ovoj oporuci nedolazi žalibože ništa osobita osim ostavšega bogatstva, koje M. Polo ostavlja crkvam i samostanom, pak ženi Donati i kćeram Fantini, Belleli i Moreti. — Porodica M. Pola izumre godine 1418 Markom veronezkim kastelanom.

Digitized by Google

vida (Mappa mondo)[1]) Tatarska, Kina, Japan, iztočno-azijatska otočja i jugoiztočni kraj od Afrike. Posljednja, o kojoj se mislilo, da se iztočnim pravcem do poluotoka Malake proteže, pojavi se u svojoj pravoj slici, što je poslije mnogo doprinielo k mnienju, da je Afrika obrodiva te da je zbilja obrodjena bila. Katai i Zipangu (Japan) pomaknuše Aziju za mnogo dalje prama iztoku, da oštroumni Kolumbo iztočnu obalu Azije od zapadne evropejske nije toli odaljenom mislio, te dočim je u svojem uvjerenju za Indijom plovio, odkrio je Ameriku. — Trgovina se takodjer izkustvom M. Pola okoristi, prokrčiv si malo po malo put od Azovskoga mora u Kataj, koj je put poslije zbog južnoga preko Egipta i obrodjenjem glavine Dobre-Nade sasvim zaboravljen.

II. Kritika.

Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske. Na poučavanje mladeži nacrtao prof. Sime Ljubić. Knjiga I., str. 344 u maloj osmini.

Naš poznati starinar i povjestnik, sada profesor riečki Sime Ljubić, koji si je mnogogodišnjom neumornom radnjom oko naših starina, imenito prikupljanjem povjestnih izvora u knjižnicah mletačkih, liepo ime stekao i još ljepše zasluge po hrvatsku i srbsku poviest, odvaži se evo najzad i napisa djelo naravi srodne s onimi naukami, oko kojih se je vazda starao, djelo, što je tek posebna vrst, ili da bolje kažem, jedan odsjek iz obće narodne poviesti.

Poviest književna, kako je pisac sam svoje djelo prozvao, negleda toliko na dogadjaje iz života državnoga, koliko na napredak duševni, koji se najboljma upoznaje iz narodne književnosti: u ovakovih je knjigah svagda istom drugotne važnosti ono, što u običnoj državnoj poviesti stoji na prvom mjestu. Prema tomu imao bih prigovoriti g. Ljubiću, da se nije sasvim strogo držao svojega zadatka, zašto barem dvie trećine knjige izpisa čistom državnom poviesti; ali znajući dobro, da našoj mladeži svejednako nestaje i ovo i ono. odbit ću taj nesklad njegove knjige na pomanjkanje tekničko, reći ću samo, da u toj knjizi neima pravoga jedinstva. Da nije već knjiga naštampana, stavio bih još ovo pitanje: nebi li po tom, što je čitavo djelo osječeno na dvie svezke, razložitije bilo, da jih je pisac i po sadržaju odielio, pak u jednoj da bude govorio o poviesti državnoj iliti vanjskoj, u drugoj o poviesti književnoj iliti nutrnjoj; nego kad je već prva svezka gotova, morat će se taj krivudasti put pridržati i za drugu — i ja neću da se duže o tom prêm.

[1]) Izmedju starih zemljovida (Mappe Monde) navodimo najznamenitiji iz XV. vieka, kojega je slavni Fra Mauro, kamalduleski redovnik na otoku Murano kod Mletaka g. 1457—1459 slikao. Fra Mauro izradio je jedan zemljovid po naručbi Enrika brodara, kojim su se portugizki brodari kod obrodjivanja Afrike služili. Drugi eksemplar prikaza republiki mletačkoj (a contemplacion di questa illustrissima Signoria), koj se jošter čuva u Mletcih u duždovoj palači. U slavu mu dade republika kolajnu kovati s njegovim likom i nadpisom: „Cosmographus incomparabilis.“ Ovaj zemljovid sadržaje tri diela staroga svieta. Geogr. obreti M. Pola u Aziji i Africi vjerno su na njoj naertani. (Zurla. Mappa mondo di Fra Mauro. Ven. 1806. — O starih zemljovidih srav. moje rasprave „Mittheilungen der kk. geogr. Gesellschaft. Jahrg. III. S. 32. Wien 1859; Ig. VI. S. 79. Wien 1863. — Programm des Gymnasiums zu Varasdin 1860.

Digitized by Google

Ovaj prvi diel Ogledala ima dvie strane: jedna je prozvana književnošću »staroslavjanskom«, druga »novom jugoslavjanskom.« Da ta razdielba nije niti točna niti zgodna, dokaza sam pisac, čim je iz nužde po dva puta o istoj stvari govorio, te mjestimice razkinuo svezu, koja vezaše neke po naravi zajedno spadajuće pojave: tako mu se dogodi, na primjer, upravo kod narodnih prosvjetitelja Cirila i Metoda, i njihovih učenika. Tu nepriliku mogaše on obaći, samo kad bi bio namah na početku sasvim jasno i razgovietno označio, kamo spada izvorom svojim, ne velju apoštolovanje Cirila i Metoda, već njihovo književno djelovanje, a to i jest u književnoj poviesti glavnija stvar. S toga gledišta nepoznam ja nikakove »staroslavjanske« književnosti; ja znam samo toliko, da je već prvi posao apoštolski (pismena i prievod sv. pisma) sasvime pripadao južnomu slovjenstvu, i to bugarskomu ogranku južnih Slovinjana. A što se je poslije slov. bogoslužje razširilo i po sjevernom svietu, imenito u Rusku, to valjda nespada u »književnu poviest jugoslavjansku.« Jako se bojim, da ovako, kako je sada u toj knjizi, neima sudba stare bugarštine za mladjahna čitaoca dovoljne jasnoće.

Osim pripomenutih predugih priegleda iz državne poviesti, ima jošter neki drugi suvišak u toj knjizi, koji će joj jedva biti na korist, nego brže na uštrb: što se ona za stanovite stvari zanima odviše s obćega slovjenskoga gledišta, a premalo obazire na posebne odnošaje hrvatsko-srbske. Pisac će mi ipak dopustiti, ako reknem, da je sve ono, što se po nekih knjigah vječito govori o životu, običajih, starinah itd. »starih Slavjana« ili pače »starih Ilira« — još uviek samo mrak i tama, koju, doba je, da razpršimo zorom bistrijega znanja. Jer zbilja, kada pravo razmotrimo slovjenski napredak nazad pedeset godina u jezikoslovju i poviesti, u starožitnostih i mitologiji itd. naći ćemo, da su obćenite rieči i fraze, hvala Bogu, ponajviše jur izmienjene točnijimi razlikami, našastimi toli u životu i običajih, koli u inih pojavljenjih duševnih od pojedinih grana slovjenskih, te da se danas daje i priznaje svakomu svoje. Liepo je i dobro, pače potrebito znati, što su Prokop i Jornande i kako se već svi ti ljudi zovu, napisali o starih Slovjenih; ali meni ostaje pri tom i srce hladno i razum u sumnji, dok nesaznam, jeda li sva ona liepa i dobra svojstva valjadu takodjer za naše djedove ponabaške, za stare Hrvate i Srbe. Ja bih dakle želio bio, da je pisac u poviesti duševnoga života naših starih Hrvata najvećma iztaknuo njihove osebne vrline i krieposti, na koliko ih njima prisvaja, jeda bi čitatelj mjesto obćenite i maglovite slovjenske uočio, ako i manju, a ono izrazitiju sliku hrvatsku. To se je barem donekle lako dalo sastavíti. Uzmite samo, da nekoliko pojava navedem, koliko je vriedno, što su Hrvati na jug došli kao uredjen narod pod vlastitimi narodnimi vodjami! Nemože li se odatle pouzdano zaključivati na veću narodnu razvijenost, nego li što je bijaše n. pr. u njihovih zapadnih susjeda slovenskih? Nisu li, došav na jug, već prvim korakom u novoj domovini očito dokazali, da su blagi i učevni, obrazovanju i uredjenomu životu pristupačni? Što vidimo? Hrvati primaju vjeru kršćansku te se obvezuju glavi kršćanske prosvjete, rimskomu papi, da će sa svojimi susjedi u miru i prijateljstvu živjeti! Nije li ovo njihovo držanje sasvim različito od tolikih surovih i divljih naroda, što su prije njih istimi zemljami paleć i plieneć prolazili? Oni se bave u novoj domovini što težanjem zemlje, što trgovanjem po moru; dobro se paze s dalmatinskimi gradovi, jer su im bili učitelji raznih vještina. Ali kad im okrutni jaram franačkoga gospodstva prituži, okaniše se za čas pluga i motike, te pograbiše oružje i ustadoše na obranu svoje slobode! — Jednako odlikuju se doskora u duševnoj borbi za slovjensko bogoslužje: ono njihovo postojanstvo i pregnuće svjedoči, da je u te mla-

Digitized by Google

djahne državice 9., 10., i 11. vieka vele uzbudjen narodan život kucao. Zaodjenuv se napokon i njihove poglavice (veliki župani i kraljevi) po primjeru suvremenih, istočnih i zapadnih, kršćanskih vladara ruhom vanjske uljudnosti, nehtjedoše vanjštini žrtvovati stvari: iza samih latinskih povelja i listina viri duh i osjećanje hrvatsko. — —

Ovakove momente — ima ih veoma mnogo — dobro bi bilo prikupiti te u jednu sliku sastaviti, što bi služila za uvod u najstariji književni život našega naroda. To bi — ja i opet kažem — mnogo krasnije bilo i prema svrsi knjige puno zgodnije, nego li je spominjanje »staroslavjanskih«, a tko zna, jeda li ikada i hrvatskih bogova, božica i drugih priča bajoslovnih.

Dakako, ali će pisac reći, da se kod nas u tom smislu nije jošter ni pravo započelo raditi. To mu ja podpunoma priznajem: njemu se nemože nikako uznijekati, da je morao slabo utrtom stazom stupati, a još većma valja mu posvjedočiti, da je savjestno upotrebio sve domaće i strane izvore, na koliko su do sada poznati. Ali i kraj tolike zdušnosti u upotrebljavanju sviju dojakošnjih iztraživanja nije mu knjiga prosta od jedne poglavitne mahne, što je suviše neodvažna. Taj prigovor shvaćam ovako: Gdje se god po dvoje ili više raznih mnienja — a to se često dogadja — medjusobno bori te jedno drugomu odapire, neudara pisac onim odrješitim putem, te bi samo jedan način tumačenja odabrao i prihvatio, a ostale zavrgao, nego izbraja redomice sve, pače po koji put i bez kakovih sa svoje strane primjetaba, tako da je razložito bojati se, jeda li će mladjahan čitalac toliko duševne sile smoći, da sam istinu razabere i dokuči. A po mojem uvjerenju uviek je neugodno, kada uzčitaš knjigu, da odanle štogod naučiš, pa onda istom nadješ, kako je ili sam pisac neodlučan ili zar tebi neće da izriekom kaže, uza što pristaje, kamo li njegova misao poteže.

U književnoj poviesti Ljubićevoj ima prilično mnogo svjedočanstva ovakove neodrješitosti, i to je dosta loša strana njegova ‚ogledala'; uza svu pomnju, kojom je pratio znanstvena iztraživanja Šafařikova i Račkova i mnogih drugih slovjenskih učenjaka, podkrade mu se ipak ovdje ondje nedostataka, koji neugodno smetaju. Čim nisam nadlježan, da ob onoj drugoj većoj, važnijoj i boljoj polovici ove knjige pravedan sud izrečem, dosta će biti, ako ju zasluženom hvalom pohvalim, što je veoma obzirno i dielomice samostalno po novih izvorih sastavljena; ali k pravoj književnoj strani priložit ću nekoliko primjetaba.

U prvom dielu, gdje se pripovieda tek poviest dvojega pisma — glagolskoga i cirilskoga (Ljubić upotrebljuje za cirilicu vazda rieč ‚klimentica'; po njegovu načinu pripoviedanja u §. 9. imalo bi već iznad svake sumnje biti, da je Kliment sastavio cirilicu), nenahodim dviju stvari, koje se nesmiju mimoići, ako hoćemo, da nam bude slika jasna. Prvo je i najpoglavitije točna karakteristika starobugarskoga narječja. O tom nekaže knjiga nigdje ništa; a ja nedokučujem, kako se može govoriti o pismenih bez obzira na jezik, za koji su ta pismena složena! Neznam, jeda li pisac nije još doznao bio ili nije već mogao da uvaži ono, što se o tom pisalo u ‚naučnom slovniku.' Drugo i jednako potrebito jest, da se pravi razlika medju glagolicom bugarskom i hrvatskom. A i to je tek mimogredce na str. 23. spomenuto, na str. pako 18.—19. broje se samo onako i bez razjašnjenja medju najstarije glagolske spomenike hrvatske obitelji: 1. solinski psaltir, 2. Klozov glagoljaš, 3. neki odlomci iz knjižnice Kukuljevićeve. Najprije pitam, kako će ovdje mladjahan i nemladjahan čitalac razumjeti, što znači spomenik hrvatske obitelji? Ja neznam ni sam, jeda li pisac pod tim imenom razumieva samo pojam mjestni, ili spaja, kako bi trebalo, još i razliku kvalitativnu? Pravedno se mora posumnjati, jeda li Ljubić dobro shvaća znamenovanje

Digitized by Google

rukopisne ‚obitelji', dok na strani 20. govori nešto i o glagolskih rukopisih ‚ruške obitelji', što neima prava smisla. A zatim da pitam, kako se smije ‚odlomak homiliara na prgamini u Ljubljanskoj knjižnici', itd. umah do Klozova glagoljaša porediti, pokle se razlikuju i pismom i jezikom? Što je Hanuš negdje izrekao bio slutnju, da bi hrvatska glagolica lako i starija bila od bugarske — to je samo rečeno, a nije dokazano; danas pako može se uzeti za dokazano, da je istina upravo s protivne strane. Čudno mi se vidi, kako pisac kod tog pitanja nespominje konačnoga djela: über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus, gdje je veliki Šafařik zadnju rieč rekao: to bi osobito valjalo bilo navesti na str. 22. — U prvi diel ove knjige spada po Ljubićevu razredjenju svakolika crkvena književnost. Zašto nisu dakle izbrojeni barem najvažniji rukopisi glagolskoga pisamstva hrvatske obitelji, što se čuvaju po knjižnicah u Dalmaciji, Hrvatskoj, Zagrebu, Rimu i Beču itd.? Zar su nam „Glagolska tiskanja kod Jugoslavjana", izbrojena u §. 7., preča i važnija od tolikih prevažnih rukopisnih knjiga, koje su dielomice već pročitane i štampane (n. pr. u Berčićevoj Chrestomatiji, u Šafařikovih pamatkah; mnogo će donieti i mojih ‚priměra' diel drugi), a ipak u toj knjizi neima o njih nikakova spomena, niti oko §. 7. gdje sam ih tražio, niti straga oko strane 311.?! Tomu valja još znati, da čitava povorka protestantskih glagolicom štampanih knjiga (na str. 38—40.) nikako nespada u „staroslavjansku" književnost, jer su pisane čistim hrvatskim jezikom, narječjem čakavskim! ovdje je dakle nešto izostavljeno, što svakako simo spada, a nešto opet suviše umetnuto, što neima tu pravoga mjesta! —

Pojedince primietiti ću još k prvomu dielu ovo: Na str. 19. nije kod Klozova glagoljaša pripomenut onaj novo našasti dodatak, koji je Miklošić izdao u spisih c. bečke akademije, svrativ ondje ujedno pozornost jezikoslovaca na oveći cirilski zbornik iz bivše knjižnice Mihanovićeve, koji je vele naličan nekošnjemu podpunomu rukopisu Klozovu; već se to pripominje istom na str. 51. — Na str. 24—25. naći ćeš nekoliko netočnosti, imenito nije Schleicher prije Miklošića dokazivao, da je staroslovjenština pravo bugarsko narječje, već nakon Miklošića, a uza nj pristade s nekimi modifikacijami Hattala (u Č. Č. Muz.). Ja sebi u toj točki neprisvajam baš nikakve posebne inicijative, tek što sam u duši uvjeren, da panonizam po smislu Kopitar-Miklošićevu nestoji ni na kakovu temelju jezikoslovnom, a tim manje povjestnom ili narodoslovnom. — I na str. 46. nije sve, kako bi trebalo: Kod imena Miklošićeva izostavljen je važni članak iz Ersch-Gruberove enciklopedije; kod Sreznjevskoga nije naveden najnoviji priegled glag. spomenika (koji je izašao i u njemačkom prievodu kod Smolaře u Budišinju); za stariju njegovu razpravu valjalo je mladića naputiti na hrvatski (Mažuranićev) prievod u Arkivu IV.; kod Schleichera izostavljena je razprava o jeziku starobugarskom u Beiträge, dočim u ‚formenlehre' neima ništa osobita; Hanki, koji nije nikada bio osobit privrženik glagolice, krivo je pripisana i prisvojena Hanuševa razprava: Kyril nepsal kyrilsky než hlaholsky; kod Hattale izostavljeno je takodjer više znamenitijih razprava, štampanih u českom muzejniku; napokon je sasvim zaboravljeno veleважno djelo Bodnjanskovo! — Na str. 47. ima lapsus calami — ime Karamzinovo mjesto Deržavinova; u ostalom kad je već ovdje poznata priča o Deržavinovoj ‚odi na boga' za prispodobu uzeta, to smijem primietiti, da je najnoviji izdavalac ruski Grot dokazao, da ono nije istina, što se pripovieda o tobožnjem kitajskom, na pročelju carske palače uklesanom prievodu ode: bog (sr. Записки импер. акад. 1863. Кнь. I. str. 44). Toliko o prvom dielu.

Drugi diel ‚Ogledala' iliti „Nova jugoslavjanska književnost" zasiže u toj knjizi samo od ‚sedmoga do konca četrnaestoga vieka.' Nešto je doduše

Digitized by Google

čudnovato razredjeno, da i ono spada u ‚novu' književnost, što su Hrvati i Srbi, Bugari i Slovenci pisali u 8., 9., 10., 11., 12. i 13. stoljeću! Medjutim to baš neće nikomu toliko smetati. Ali ja nalazim, da pisac nije posve dosljedan, čim obećaje u posebnom naslovu (str. 65), da će govoriti o stanju »književnosti kod Jugoslavjana«, čim i zbilja kasnije nadostavlja državnu poviest sviju pojedinih plemena: Slovenaca (str. 83—89), Hrvata (str. 89—155), Srba (str. 155—217), Bošnjaka i Hercegovaca (str. 217—273, nego to valjda nisu posebna plemena?!) i Bugara (273—297); pa onda uz tu obćenitost jugoslavjansku, govori samo o prostoru »hrvatsko-srbskoga« jezika, i o »različnostih obstojećih medju hrvatskim i srbskim govorom«! Zašto nekaza ništa i o prostoru te različnostih ostalih dvaju narječja: slovenskoga i bugarskoga? To bi bilo po mojem osvjedočenju tim nuždnije, čim se na str. 66—67. i na str. 71. liepimi i oduševljenimi riečmi mladjahnim čitaocem ove knjige, našoj nadi — samo da Bog da, neprevarila nas — preporuča sloga i jedinstvo u hrvatsko-srbskom jeziku književnom. Imenito Slovencem mogao je pisac dokazati, čega njihovi novi vodji neće da znadu, da im je narječje po organskom sastavu hrvatskomu najsrodnije, pa da bi ga tako valjalo i razvijati te dotjerivati prema središnjemu našemu, a negraditi kule po zraku, kao poštovani župnik Arnoldštajnski, niti tjerati mak na konac, kao blažene uspomene urednik »Napreja«; jer ako neznate, to ću vam ja kazati, da je sada medju mladimi Slovenci zavladalo od prilike ono načelo, koje je nekoč jedan glasoviti jezikoslovac ovako odsjekao: da mu je, kaže, miliji svaki i najkrupniji germanizam Trubarov, nego li ikoji hrvatski oblik u slovenskoj slovnici. Čast i poštenje onomu filologu, ali jao i naopako po — narod!

Razlike medju narječjem srbskim i hrvatskim (str. 67—71) kao i prostor obojega dvôga (str. 65—67) moći će čitalac obširnije naučiti iz mojih članaka u ‚Književniku' god. 1864. u 3. i 4. svezci; nego čini se, da je ono našemu piscu prekasno došlo do znanja (premda moram reći, da bi se i književnim priegledom u Jihoslované mogao bio nešto okoristiti), inače bi dotični §§ njegove knjige svakako točniji bili, nego li su ovako. Veoma mi udari u oči ova izrjeka str. 69: »ista kronika dukljanska, najstariji spomenik našega jezika, pisana bez dvojbe od Srbina u srbskoj zemlji (?) i djela najstarijih pisatelja dubrovačkih i kotorskih, rodom srbskih ili odgojenih barem pod uplivom srbskog narečja, kako n. pr. Šiška Minčetića, Gjore Daržića itd. sadržavaju mal da ne sve zgor navedene razlike (hrvatske).« To je svakako čudnovat izvodak! Dan današnji prisvaja se u razabiranju potankih narodnjih srodnosti ili različnosti upravo prvi i poglaviti obzir jeziku; s druge strane priznaje se, da su Minčetić, Daržić itd. baš onim jezikom pisali i to s onimi osobinami, koje se s neke strane rado, da i preko mjere i razloga rado izpotiču kao — specificum hrvatski; i opet što sliedi odatle? da su Minčetić, Daržić itd. pisali — srbski! Po kojoj je to logici?

Od strane 73. prelazim umah na stranu 310., gdje se nastavlja hrvatska književnost. Istina je ciela, da gdje neima mnogo, ondje se nemože baš mnogo ni tražiti; a to valja i za tobožnju književnost našega naroda izmedju 7. i 14. stoljeća. — Ali se ipak već iz ovoga Ljubićeva priegleda vidi, da smo odviše zanemarili starine našega jezika, da ni ono malo dragocjenih spomenika, što se do danas uzčuvalo, nismo još niti kako bi valjalo na sviet iznesli, kamo li dostojno izpitali. Zato nesmijem samo piscu ove knjige, već i našoj obćenoj nemarnosti u grieh upisati, što je dotični odsjek ‚Ogledala' (str. 310—319) jako manjkav; od književnoga povjestnika nemože se i onako nikojim pravom zahtievati, da svagdje sam iztražuje, nego samo da tudje

Digitized by Google

trudbe i uspjeh tudjih iztraživanja obrati za uhar svoje knjige. To sam morao izriekom spomenuti prije nego li ću taj odsjek popratiti s nekoliko primjetaba.

Na čelo starohrvatskih spomenika stavlja pisac — ‚frizinjski ili monakovski rukopis.' (Str. 311.) To mi se čini ipak odviše smjelo. Od jezikoslovne istine, po kojoj taj spomenik nije čist od upliva hrvats. — jer je jamačno iz hrvatske k Slovencem dospjeo — pa da zaključka, da je prava i neposredna starohrv. svojina: to je ipak silovit, dà to je upravo orijaški skok! Budimo pravedni, neka je svakomu svoje. Ova književna starina odlučne je znamenitosti u pitanju o porieklu crkvene slovjenštine, nu samo zato, što nam predočuje dosta razgovietnu sliku narječja koruško slovenskoga u 10. ili 11. vieku, tek uza neznatnu primjesu iz jezika starohrvatskoga. Ovdje se najme mogu tri stihije razabrati: jedna je stihija starobugarska, kako priedje nekoč glagolica iz Panonije u Hrvatsku, druga je stihija starohrvatska, odkako se zadesi taj spomenik u Hrvatskoj; treća je stihija (najvažnija) staroslovenska, koja udje u spomenik nakon njegova odlazka medju koruške Slovence. Jezikoslovac može dakle u toj starini poput geologa razlikovati tri naslage: starobugarsku, starohrvatsku i treću istom ali najodlučniju, staroslovensku. Ovo je moje mnienje — in thesi. Ako se nevaram, izaći će na isto i rezultati Sreznjevskovi, koji se sada, kako čujem, s tim spomenikom poslije smrti Vostokovljeve pobliže zabavlja. — Za ovim dolazi kronika hrvatska. To je svakako znamenit spomenik našega jezika, ali niti će biti onako star, kako se obično uzima, niti je u kritičnom priepisu sačuvan: zato ja nemogu nikako dopustiti, da se jezik, što je u toj kronici, stavi u svem i svačem za uzor hrvaštine 12. vieka. Da se o tom ni malo nevaram dokazuje mi stranom zakon vinodolski, stranom razvod istranski: u oba je ova spomenika mnogo starodavniji jezik uzčuvan, nego li u kronici, premda i najnepomniji priepis nemože tragova starine sasvim zatrti. Ali se naš pisac jako vara, što misli, da sve što u tim spomenicima neide po današnjem jeziku, postade tek uplivom »staroslavenskim«, n. pr. oblici dualni, ili rieči, n e r e, r a z m i (str 314.), g o s p o d a n j, p r a, v s e, u b o, v l k, v o l j a - v o l j a (str. 316.). Ta to je sve čisto starohrvatski, te nekoji od ovih izraza u ‚staroslavenskom' niti nedolaze, kao starohrv. n e r e mjesto starobug. неже itd. — Kod vinod. zakona krivo je rečeno, da je Šafařikov odlomak u památkah naštampan po Gajevu rukopisu, jer Šafařik sam kaže, da ga je preštampao po izdanju Mažuranićevu u Kolu. Rukopisa iz 16. vieka niti neima, van jedan priepis na papiru iz 16—17. vieka, koji sam ja dobrotom Kukuljevićevom već sravnio sa muzejalnim rukopisom, te ću u svoje doba rezultate priobćiti. — Što se pak tiče izvornika, po kojem je uredio A. Mažuranić poznato izdanje u Kolu, taj se čuva sada u muzealnoj knjižnici zagrebačkoj; nu ja nemogu pristati uz mnienje onih, koji misle da je to upravo izvorni spomenik iz 13. stoljeća, jer se tomu već protivi pogrješnost u tekstu; zatim karakter pisma i čitav način pisanja, koji sluti većma na 15—16., nego li na 13. viek. Ali i o tom bit će još govora. —

Zakonik t r s a t s k i nije iz 14. već iz 17. vieka (od g. 1640), te nije opet ništa drugo, nego li prenaredjen tekst zakona vinodolskoga, jer se namah na početku ovako piše: *„Nemoj se zaçuditi ako pred oçima t' ostauglian u ouih kgnigah z moium rukum* p r e p i s s a n *zakon Tersaski, ponouglien Letta 1640. na 24. Aprila niti duoiti, da morebit do to urimena alle ni billo gliudi alle prez zakona ziuelli su, i da tuogia sumgnia nepostavi te u kakovu falingu, imas znati, da Statut iliti zakon tersaski i suega Vinodola bi uçignien i nareien letta 1288. na 1. Genara u nouom Gradu.... Alli necz Starina, necz Ratti i Voiske, necz Vladauczi, ki z ouimi Gradi su uladali i gustokrat se premegnieuali su uzrok bille, da stare naredbe nekoie se zaterle a nekoie na*

Digitized by Google

bogli red postauile (se jesu)" itd. O životu Aleksandra Velikoga bijaše govor već u prošlom svezku ‚Književnika.' — Regule Sv. Benedikta nespadaju medju spomenike čistoga narodnoga narjecja; u ostalom je taj rukopis vele važan. Njegovu je dobu opredielio Šafařik opatovanjem nekoga Petra god. 1369. (taj sa spominje već kao mrtav (?) u koledaru: [illegible] [illegible] [illegible]) i godinom 1400; zašto baš 1400, toga ja neznam, nu znam, da se u koledaru čitaju bilježke s godinami 1406: ([illegible]), 1413: ([illegible]) i 1433: ([illegible]). Sve ove bilježke kao da su istom rukom upisane, svakako nisu mnogo na raznom od ostaloga rukopisa. —

I tim je svršen priegled starohrvatske književnosti po knjizi Ljubićevoj. A zar je to sve? Zar se književna radnja punih sedam viekova sastoji zbilja od ciglih nekoliko spomenika? — Nipošto. Naša i najstarija književnost mnogo je bogatija, samo što nalići neodkrivenu skrovištu i neizkopanu bogatstvu; onomu pako, za što se već kojekako i znade, manjka jedinstvena misao, koja će pojedine česti okupiti i spojiti. U toj knjizi žalibog neima toga; ja sam se nadao, da će nam pisac gdjegod razložiti, kako ovi spomenici stoje u savezu s duševnim životom našega naroda, da će nam ih u nekom sustavu i redu predočiti; ali ovdje stoji sve samo za sebe i osamljeno. Čudim se i tomu, što nisu glagolske listine kao dragocjen prinosak našega jezika i privatno-pravnih odnošaja, obširnije pretresane. Nevjeruje li pisac n. pr. u citate razvoda istranskoga, odakle se dade dokazati, da je bivalo glagolskih listina već u 11. vieku?

Štujuć dakle u punoj mjeri pomnju i točnost, kojom je sastavljeno Ljubićevo ‚Ogledalo', nebih mogao ipak priznati, da je već tim zadaća ‚književne' poviesti riešena, što dakako ni sam pisac nemisli. Ja shvaćam taj predmet sasvim drugojačije, ali samo njegovoj težkoći na toliko osvjedočen, da se nebih osjećao jošter dovoljno spremnim za tolik posao. I to je razlog, zašto od čitatelja Ljubićeva ‚Ogledala' ištem, da bude pravedan, i da mu nedostatke dobrohotno izpriča, kao što nisam ja, nadam se, nigdje samo prigovarao, već svagdje netočno zamjenjivao točnijim i pogrješno izpravljao u bolje. Knjigu pako preporučam sveerdno onoj malenoj ali odabranoj šačici ljudi, u koje jošter tinja nekolika ljubav do hrvatske književnosti, i napose mladeži školskoj, koja će iz nje veoma mnogo naučiti, pa dao Bog naučila i to, da valja svetinje narodne prošlosti većma poštovati, nego li ih štuju oni ljudi, koji htjedoše Ljubićevu knjigu utamaniti. V. Jagić.

Aždaja Sedmoglava, a drugačije Ukor malovridnosti čovičanskih od Vida Došena. Po prvom od samoga pjesnika g. 1768. u Zagrebu naštampanom izdanju, iznesao po drugi put na vidik David Starčević. U Zagrebu 1865, na vel. 8. str. 221. Nakladom Ant. Jakića.

Hrvatskomu narodu služi na slavu, što se umah s početka novijega duševnoga života kao zahvalan potomak pobrinuo za književno blago i bogatstvo svojih djedova od sto, dviesta i trista godina. S osobitim priznanjem mora se reći, da su nam narodni probuditelji od g. 1835. upravo nov duševan sviet odkrili, čim su redomice stare pjesnike na vidjelo iznosili. Liepa bit će zadaća književnoga povjestnika, da obrazloži i onu oduševljenost, kojom je nekoč uzbudjena sviest narodna prigrljivala svoje slavne starine. Tim neću upravo da reknem, da je danas nestalo svakoga štovanja prema našoj književnoj prošlosti; ali je ciela istina, da je naša ljubav stinula, da smo s izdavanjem književnih starina zaostali. S toga valja, da se pohvali gosp.

Digitized by Google

Jakić*), što je na svoj trošak preštampao toli dobru i koristnu knjigu, kao je Došenov, krasnim načinom izpjevani, živahnimi slikami naslikani, pjesmotvor ‚Ukor malovridnosti čovičanskih‘ sveden na sedam glavnih ljudskih grieha. Ja nedvoumim ni malo, da će ovu moralnu knjigu naš puk veoma rado čitati, a nadam se, da će svakomu, koji ju uzčita, mnogo duševne koristi i okrjepe donieti; samo bi valjalo, da se svaka dobra knjiga vazda s dotičnih mjesta našemu puku svesrdno preporuči, nebi li uz pomoć duhovne i svjetske oblasti, kojima je i taj krasni zadatak povjeren, skorom svanulo ono blaženije doba, kada će i knjiga k moralnomu poboljšanju našega naroda barem štogod doprinieti. Dokle li će još potrajati ono jadno izgovaranje, da naš puk neumije čitati? Jer ako puk neumije, što je donekle i istina, a gospoda neće da čitaju hrvatsku knjigu, što je takodjer istina, za koga da se tada piše i štampa? — —

Ovo novo izdanje priredio je za štampu g. David Starčević. Jz vatrenih rieči njegova predgovora sjaje žarka ljubav prema narodu i domovini, koja ga, kako sam kaže, poticaše, da ovim poslom, prvencem književnim, narodu svomu nešto koristna pruži. I neda se tajiti, da je sretna bila misao, koju je zamislio; ali samo izdanje nemože se jednakim načinom pohvaliti. Još će se kako tako oprostiti pogrješke štamparske, koje može svaki čitatelj na prvi mah opaziti; ali je težje izpričati veliku nedosljednost pravopisnu, a najtežje opravdati izopačenja u tekstu, za koja neću uprav reći, da su hotična, nego brže da su s nepomnje potekla, ali pohvale nezaslužuju nikako. Da samo nekoliko primjera navedem, u ovom se izdanju mieša: združi i sdruži, zgodi i sgodi, s njim i ś njim, slatkoisladko, odmah i odma, hvali i fali, hvatati i fatati, ude i hude, platja i plaća, otca i oćina, piše se sèrdce a dica itd. Reći će mi tkogod, tà to su malenkosti. I jesu, ali čemu ondje, gdje ih netreba; gdje ih je dapače sam Vid Došen sretno izbjegao, koji je ipak živio u doba, kad se nije toliko o gramatici govorkalo, koliko dan današnji? pak su onda pisci dosljedniji bili?! Tko je nadalje povlastio g. izdavat., da piše bivstvo mj. bistvo, da piše vèrstna m. vàrsna, kćerca m. ćerca, jestvine m. jezbine, ptica m. tica, plemenština m. plemeština, pol m. pô, divljakinje m. divjakinje, zdravlja m. zdravja, pusti m. pušti, otvarati m. otvorati itd? Osim toga valja znati, da ni u tom, akoprem nedopuštenom preinačivanju i tobožnjem izpravljanju Došenova jezika neima nikakove dosljednosti, te bih za svaki ovaj slučaj mogao navesti po dva različita oblika u ovom novom izdanju, dočim je Vid u svom izdanju posve dosljedan! U tom dakle, kao što u veoma lošoj interpunkciji, zaostaje ovo izdanje znatno za prvobitnim Došenovim od god. 1768. Napokon da nije ni Došenov tekst svagdje točno preštampan, dokazat ću sliedećimi primjeri (kad nisu stihovi na okrajku brojem označeni, što danas već sav sviet čini, moram se držati broja strana i stupaca): str. 7. st. 1. Tko se diže u bolesti, mj. u holosti; ibid.: bèrzo u smrad gnoja grune mj. gnojni; ibid. tà truloća od starine mj to; str. 8. st. 2.: u dubini od propasti mj. dubinu; nit na zemlju kuge bljuje mj. zemlji; str. 10. st. 1.: zràku svisti on nepazi m. zrake; dok ga razlog nesaprije mj. nezaprije; str. 10, st. 2. kad odvitka starca Noja mj. odvitak; str. 12. st. 1. o i toli mj.

*) Još je hvale vriedno poduzeće g. Jakića, što izdaje „spise za puk“ od našeg poznatog pisca Mijata Stojanovića. U knjizi prvoj imade ovaj koristni sadržaj: Ćudoredba (po sličnoj madjarskoj knjižici), Zakoni kao temelj pučkog blagostanja (po njem. knjižici Täuberovoj) i pripoviest: Moli se Bogu. Mi za sada ovu knjigu samo preporučamo pažnji osobito one gospode, koja imadu prilike razširiti je medju naš puk; ali će „Književnik“ o tom i napose progovoriti. Op. Ured.

Digitized by Google

o i to li; te i toli mj. te i to li; kao zemlja, koja leži mj. zemlju; str. 13. st. 1. I divljaka mj. il divjaka; str. 14. st. 1. Pa visoko nije gori mj. da; str. 17. st. 2. o i toli mj. to li; str. 18. st. 1. svoju valja razgledati mj. svu ju; str. 19. st. 1. a holi ti mj holiti; str. 19. st. 2. da ti ona slavu doda mj. ono; str. 20. st. 1. po nožicam *i* po nožu mj. il; str. 20. st. 2. kad pomamu svoju vidi mj. tvoju; da ju izreći nije moći mj. izreć; str. 21. st. 2. vazda su bo zamišljeni mj. bo su; igraju se, smihu, šale mj. smiju; a što pamet drugdi biva mj. zašto; str. 26. st. 2. misliti će da sam lažeš mj. im ili jim; hvaleć svoju domovinu mj. hvalit; što on kada većma znade mj. ikada; str. 29. st. 1. svemu svitu od kriposti mj. rad; str. 30. st. 1. ovako te oholiti mj. o holiti; a holitog lažca vara mj. lažac; str. 32. st. 2. ištuć ručak i užine mj. ručka; str. 35. st. 1. pretvorili da su bozi mj. potvorili; st. 38. st. 2. Il s bogatsvom il sablasti mj. s oblasti; st. 46. st. 1. bile tako zauzdane mj. razuzdane; i za dobro zlo podala mj. prodala; str. 48. st. 1. I nemila što sva druga mj. dva; str. 48. st. 1. tad ćifuti oholiti mj. okoliti (t. j. obkoljeni); str. 49. st. 2. i vodje bi upitale mj. uputile; str. 50. st. 2. radi tako da samete mj. stado; str. 52. st. 2. još nahodim blagorobe mj. blagozobe; str. 55. st. 2. jerbo veli, koji viče mj siče; od svog muža naučena mj. neučena; str. 56. st. 1. da su vèrhu svoje glave mj. svàrhu; str. 67. st. 1. od šta ako smrad nastane mj. nestane; st. 2. a poštenim nije moći mj. a *s* poštenim; str. 70. st. 1. On ponjuši mj. poponjuši; str. 73. st. 2. Tamo kad bi moglo biti mj. samo; str. 74. st. 1. dal' nju maže i uzteže mj. mazi; str. 74. st. 2. prije kruto i sidine mj. priju; što sam sebe tamo vara mj. tamno; nose bradu mj. nosi; str. 75. st. 1. divomužna takva žena mj. divomožna; koji nikog bacit neće mj. zbacit; str. 75. st. 2. tamnim drugom mj. *s* tamnim; str. 81. st. 1. bludnici se mnogi draže mj. zdraže; str. 82. st. 1. ranito je sèrdce dosti mj. raniti; str. 83. st. 1. kan da onog iznenade mj. i neznade; tko joj pèrvu ruku dade mj. pàrvi; str. 84. st. 1. nezna svatko u mladosti mj. svako (srednji spol, scil. žensko); str. 84. st. 2. to se barjak mj. tu; str. 86. st. 1. i diče se mnoge *s* njime mj. mnoge njime; kao krave kad su mlične mj. kano smlične, str. 86. st. 2. mnoga manje mj. mnogo; kud čeljade mnogo hodi mj. čeljadi; str. 89. st. 1. koji mlade često prate mj. mladu; str. 92. st 1. a kad bludni opet čini mj. bak itd. Ja sam ovdje izpravio samo pogrješke prvih triju pjevanja; a željeti bi bilo, da tko sravna i ostala četiri pjevanja, pak da se svi izpravci naštampaju na posebnom listiću i dodadu straga k izdanju, koje bi tim znatno veću cienu dobilo. V. Jagić.

Narodne pjesme, izdala *Matica dalmatinska* o svom trošku. U Zadru. 1865, vel. 8. str. 176.

S osobitim udovoljstvom prijavljam ovu knjigu čitateljem našega časopisa. Milo je čedo iz posestrime Dalmacije, u sviet ga pošilja Matica dalmatinska, a tako je pomno uzgojeno, da će doisto svakomu omiljeti. Ima li još tkogod, te bi valjalo da mu istom ovdje razlažemo vriednost naših narodnih pjesama? Tà sav ih sviet priznaje, i zasluženu im hvalu pjeva! — I opet, što sav sviet slavi, što nam čitavi narodi zavide, to se doma, u nas, veoma slabo cieni, to se malo čita i malo poznaje! Da nezavirnem u krugove obiteljske i društvene — strah bi me i bilo koprenu skidati — uzet ću našu nadu, našu školsku mladež, te se nebojim izreći, da i ona osjekom više znade o

Digitized by Google

Homeru i Virgiliju, o Šilleru i Göthe-u itd., nego li o domaćem narodnom pjesničtvu. Žalostno ali ipak istina. U staro doba učahu se i kazivahu mladi Grčići naustice svoga Homera od jednoga kraja do drugoga; a u najodličnijih družtvih bijahu njegovi sladki stihovi kao začin i prismok razgovora: u nas neumije gdjekoji mladić niti jedne narodne pjesme po sadržaju izkazati, a u konversaciju utkane su nam — fraze njemačke! Liepe li mi prispodobe, krasna mi n a r o d n o g odgojivanja!

Ali nije baš ni čudo. Osim onoga, što ima u školskih čitankah, nije učitelj ni s najboljom voljom znao, što da mladeži za čitanje preporuči; jer nije imala, odakle da čita narodne pjesme. Poglavito izdanje Vukovo toli je skupo i toli riedko, da se od mladeži nemože pravedno ni zahtievati, da si ga nabavi; izdanje Osiečko takodjer je preskupo i podosta neprikladno; preostaje dakle samo još manja i po tom jeftinija zbirka Marjanovićeva.

Zato mnijem da su već odavna mnogi istu želju sa mnom gojili, da se izdade valjana narodna pjesmarica, gdje bi se mladeži uz laku cienu u jednoj knjizi pružio izbor najljepših i najvažnijih cvietova narodnoga pjesničtva. Ovu je želju uživotila Matica dalmatinska gori pomenutom knjigom tako, da se njezina radnja posvem odobriti može. Ako taj mladjahni zavod književni, j e d i n i h r v a t s k i u D a l m a c j i, na istom pravom putu uztraje, naći će u njem hrvatska književnost znamenitu podporu, a naši i onako malobrojni književni zavodi vrla zatočnika.

U toj je knjiži odštampano d e v e d e s e t narodnih pjesama, 10 cirilicom, ostale latinicom. Toli izbor pjesama (najprije ima nekoliko ženskih, do 20, zatim sliede junačke, od najstarijih vremena do najnovijih; knjiga završuje pjesmom o J e l a č i ć u banu), koli nutrnje uredjenje — svake je hvale vriedno; kratke bilježke historičke pod tekstom i tumač turskih rieči, bit će od znatne pomoći kod čitanja. Razboritom štednjom (po d v a stupca na svakoj strani) sabijeno je u malen prostor toliko štiva, koliko bi drugi izdavač lako razvukao na dvie odebele knjige. Dakle je i s toga gledišta ovo izdanje Matice dalmatinske prava blagodat za naš narod, koji je, kako svi znamo, veoma siromašan, te neljubi skupih knjiga, a kada valja gdješto prištediti ili što u čem odkinuti, najprije se u budgetu briše ona malena svotica, što je hrvatskim knjigam namienjena bila. Tako čine već i oni, koji inače prilično marljivo kupuju hrvatske knjige, nego ti su dakako manjina; a kamo li istom da ubrojim onu veliku, dielomice i bogatu masu nenaških ljudi, koji u svom budgetu nit nepoznaju troška na hrvatske knjige? —

Čim je dakle ova narodna pjesmarica, s kojegod je strane čovjek ogledao, svake hvale i preporuke dostojna, to se nadam, da će ovostrani Hrvati braći prekovelebitskoj svojski pripomoći, da se koristna knjiga što prije razturi po svietu a Matici dalmatinskoj iznova pruži prilika, da skorom jednako valjanom radnjom privriedi našoj književnosti. V. J a g i ć.

S p e c i a l - K a r t e d e s K ö n i g r e i c h e s D a l m a t i e n. Astronomisch-trigonometrisch vermessen, topographisch aufgenommen, reducirt, gezeichnet und gestochen von dem kk. m i l i t. - a e r a r. - g e o g r a p h. I n s t i t u t e in Wien 1861—1863. U 22. lista. Stoji kod Arterije 21 stot.

Vojničko-geografički zavod u Beču poznat je u izobraženomu svietu s neumorne revnosti i uztrajnosti na polju geodetičke i topografičke radnje. Ovo potvrdjuju izvrstni *kartografički proizvodi*, koje taj zavod svake godine na svjetlo izdaje. Trigonometričke, topografičke i kartografičke radnje zavoda obsižu *austrijsku carevinu* s obzirom na medjašne predjele susjednih država.

Digitized by Google

U sjednici bečkoga geografičkoga družtva od 16. stud. 1859. priobćeno je izvješće o kartografičkih radnjah vojničkoga geografičkoga zavoda, u kojem se izmedju ostalih kaže: da je zemljovid dalmatinski u okostnici i u pismorezu dogotovljen, a na 16 listova urezivanje tla započeto. Svaki, koga Dalmacija zanima, žudjeno je izčekivao izdanje toga zemljovida. Napokon god. 1864. izdade zavod *specijalni zemljovid o Dalmaciji* u 22 lista, u mjerilu 1:144.000 naravne veličine, ili jedan bečki palac na 2000 bečkih hvati, ter je svakomu zahtjevu i očekivanju podpuno zadovoljio. Tkogod pozna *Krašne zemlje*, ovu raztrganu pustu kredovitu visočinu, koju obilježuju izmedju strmih aljemena žljebasti dolovi, poput lievka od naravi izdubljeni, podzemne špilje s ponikvami, svaki je uvjeren, koli mučan je posao takovo zemljište sa horizontalnoga i vertikalnoga stanovišta izmjeriti i nacrtati. Premda je dalmatinsko tlo toli horizontalno koli vertikalno vele raztrgano, imade ipak malo zemljovida, koji bi tu naravnu smjesu toli karakteristički i oštro, a uz to toli krasno i nakićeno predočili, kao što taj zemljovid. Jugo-iztočni poluotok je ovimi dvadesetimi listovi prama sjevero-zapadu vele čvrsto poput okvira obrubljen; tim je geografičko znanje znatno razšireno, a evropejska kartografija ovom je publikacijom toli znatan napredak učinila, da se sada netreba ništa više željeti. Tko iole pozna Dalmaciju, svaki će uz naš sud pristati, ako razmotri *Velebit* na listu III., ušće Neretve na listu XV., Kotorski zaljev na listu XXI. itd. itd.

Pored toga nameću nam se ipak gdjekoje primjetbe, koje svrsi stvari bolje odgovaraju, a na usavršenje zemljovida znatno uplivaju. Gore su na mjestih toli tamno crtane, n. pr. Velebit, Orjen itd., da se topografička imena vele težko čitaju. Zatim na zemljovidih, gdje dolazi obala morska, imali bi se zemljo- i morevid spojiti. Istina je, da morevidi po svojoj posebnoj projekciji jesu posebne vrsti, ipak nitko tajiti neće, da bi taj zemljovid mnogo praktičniji bio, kada bi se bile dodale dubljine morske, smjer morskih struja. oblici dna morskoga. To bi nas obaviestilo o površju zemlje, a znamenito bi bilo, da se prosude brodarski odnošaji, obrana obala, morske operacije itd. Ovo sve nebi smjelo izostati u zemljovidih, koji imaju posebnu vojničkogeografičku svrhu.

Nadpisi pojedinih listova jesu u njemačkom jeziku, topografička imena, gdje neimade talijanskih, jesu hrvatska, a ostalo sve talijanski. Pravedno bi bilo, da bi uz talijanska topografička imena i hrvatska dodana bila, n. pr. ne samo *Zara*, *Spalato*, *Ragusa* itd., nego i *Zadar*, *Spljet*, *Dubrovnik* itd., što žalibože nije učinjeno. Uz to su nekoja topografična imena pogrješna, što se, ako nisu možda pogrješke tiska, nemarnosti dotičnih topografa, koji po svoj prilici hrvatskom jeziku nebijahu vješti, u grieh upisati imade. Tako n. pr. *Šnyišnyak-brdo*, *Satoana* namjesto *Sutorina*, *Pasi-glanac*, *Gole-vrh*, *Zrmanien* po starom zemljovidu ličke pukovnije, *Pod-brdo* kosa, nedaleko od vrelišta Cetine, *Snicenica* umjesto Snieżnica, 3926′ visoka gora u dubrovačkom okružju itd.

List XII. predočuje hipsometrička razmjerja Dalmacije, t. j. znamenitije trigonometrički razmjerene točke. Po tom je najviša točka *Orjen* (l. XIX.) u okružju kotorskom, Blajojeviću na zapadu na turskoj medji, 1000·68 bečk. hvati ili 5845 par. stopa visok. Zatim *Dinara* (l. VI.) 5575 p. st.; *Sv. Juraj* (glavica *Biskova* — l. XI.) 5437 p. st. itd. — Željeti bi bilo, da su uz bečke hvate dodane parižke stope, buduć da se posljednja mjera u zemljopisu u obće rabi.

List XX. predstavlja površinu okružja i kotara, uz to broj stanovnika, gradova itd., to su stvari, koje su iz popisa pučanstva od god. 1857. dovoljno poznate.

Digitized by Google

Kartografička djela vojničko-geografičkoga zavoda osnivaju se ponajviše na katastralnih operacijah. Nu buduć da je Hrvatska i Slavonija jurve katastralno izmjerena, te će za koj tjedan katastralni zemljovid Hrvatske i Slavonije svjetlo ugledati, nadati se je, da će nam za koju godinu rečeni zavod specijalni zemljovid Hrvatske i Slavonije, za kojega posjeduje bez sumnje dovoljnoga gradiva, točno i sjajno izraditi, da bi mu, kao što ovaj o Dalmaciji, na slavu služio. Dr. Petar Matković.

Mande Budrišićka, pjesam Ivana Tomka Marnavića, izdava ju s njekimi prilozi Antun Brčić, Zadranin. U Zadru, tiskom braće Battara 1863; 92 strane u 8ni; ciena 70 novč.

Ta knjižica je već pred dvie godine izašla, ali valjda zato, što po našoj nevolji knjige iz Dalmacije težko i kasno ovamo dospievaju,*) do sada još objavljena nije; zato budi ovo o njoj rečeno.

G. izdavatelj dodao je Marnavićevoj pjesmi uvod u tri razdjela, gdje govori o pjesmi, o pjesniku i o Rabu; svega 31 strana. U I. dielu doznajemo, da je ta pjesma tiskana od samoga Marnavića u Rimu g. 1626; nego tiskane knjige više neima, a ovo izdanje načinjeno je po priepisu Ivana Tomljanovića, koji ga je prepisao iz Latusova priepisa tiskane knjige. Tu navodi g. pisac i ostalo, što o toj knjizi znade; zatim govori o jeziku Marnavićevu, te veli (str. 6): „jezik je Marnaviću poglavito štokavski i ikavski, al ima i čakavštinah dosti.“ Tim riečim dodaje iza nekoliko primjera ove: »jest onaj mješoviti jezik, koga biva po primorju“. U tom se nemogu s gospodinom izdavateljem slagati, pače mi se čini, da je jezik malo ne sasma čakavski; za primjer navodim samo ovo nekoliko rieči Marnavićevih iz posvete svojoj majci (str. 35): Budući u dugoj mojoj nemoći rimskoj, ne samo za razgovor i utišenje duhovno složil u pismi naške život mnogo vridne i Bogu premile Mandaline Budrišića, gospodične hrvaćke, zastavnice redovnic tretoredic sv. Franciska, poli crikve sv. Antona u Rabu gradu i t. d. Uzmi k tomu još oblike : tuja, možjani, jejupski, rijobrada, ojde itd., pak da se još bolje osvjedočiš. U II. razdjelu pripovieda g. pisac o životu Marnavićevu. Tu je on nešto zamučao, jerbo na str. 8. veli po Fortisu: „pleme mu je bilo starinsko i vlasteosko;“ a Šafařik piše (u Geschichte der südslavischen Literatur II. 25): »Marnavić polazio je po svojem nešto sumnjivom genealogičkom izvadjanju iz srbske porodice staroga plemena, koja se je u Slavoniju preselila, a Fortis veli, da se je u Šibeniku od prostijih roditelja porodio, akoprem se je, dodaje Fortis, kašnjc trudio svoje porietlo oplemeniti i tvrdio, da iz same kraljevske krvi proizlazi; ta mu je ludorija mnogo srditosti i neprilike uzrokovala.« Na čem se osniva Fortisovo poricanje Marnavićeve plemenštine? Ja neznam. U III. razdjelu nalazi se iz Eitelbergerovih „Mittelalterliche Denkmäler« itd., prievod onoga, što se Raba tiče, kako spisatelj veli, »da narodu predoči, što je Rab bio, što li je danas.“ Ta namjera je vriedna, niti joj se nemože pohvala uzkratiti.

---

*) Tudjemu se pohvali, a svojemu istinu kaži! Čim naša književnost hoće ljepše da procvjeta, tim joj teže jade zadaje kukavna trgovina s knjigami. Nije li to žalostno, da se od pomenute u toj kritici knjige nemože u Zagrebu ni jedan komad naći? Dapače ona nije na svom dvogodišnjem putovanju još ni došla do Zagreba! Pa da se istom potužimo na nehajstvo naše publike, kad ni ono malo ih, što bi htjeli kupovati hrvatske knjige, nemogu ih baš ni za skup novac dobiti!

Op. ured.

Digitized by Google

I taj prievod i ostali predgovor pisan je jedreno i vješto, onako kako umiju naši primorski pisci; našlo bi se kojekakovih nedosljednosti, ali tomu se za sada u nas baš nemože toliko prigovarati, dok nebude književni temelj našega jezika ugledniji. Svakako je taj uvod vriedan čitanja i primjetbe piščeve pokazuju, da pozna našu noviju književnost.

Za uvodom sliedi na str. 35. i 36. posveta Marnavićeva svojoj majci u prozi, a od strane 38 do kraja sliedi sama pjesma na 54 strane u 1742 stiha. Ona je prosto sastavljena i pripoviesti o skromnom životu te božje ugodnice malo imade, većma je pobožno nagovaranje i napućivanje na svet i čist život, namienjeno je tretoredicam. Ugodno je čitati, gdje Marnavić hrvatsku domovinu i druge naše krajeve spominje, a to on rado, muževnim ponosom i vrućim srcem čini.

O jeziku sam već svoju rekao; ovdje mi još to napomenuti, da uz pogrješke tiskarske (u kojoj knjizi jih neima?) pravopis posve dosljedan nije, niti znadem, bi li oblike zgugblena, svoemu, ustrplenje, diavla i ovim nalike, kao nedosljednost pravopisnu ili kao šarovitost jezika smatrao.

Želeć, da što više našinaca ovu knjižicu nabavi i prouči, svršujem moju objavicu.

Franjo Petračić.

Glasnik srbskog učenog družtva. Knjiga I., svezka XVIII. U Beogradu 1865, str. 388.

Poznato je, da je družtvo srbske slovesnosti u Beogradu po vladi kneževskoj obustavljeno bilo naredbom od 27. Siečnja 1864. Knez Mihajlo uzkrisio je zatiem ukazom od 29. Srpnja r. g. ovo družtvo pod drugim imenom, naime: „srbskoga učenoga družtva“, ter mu je posebnom naredbom propisao ustrojstvo. Učeno družtvo stoji „pod nadzorom ministarstva prosvete i crkvenih diela“; sastavljeno je iz redovnih, dopisnih i počastnih članova, iz predsjednika, koga za godinu dana imenuje knez na predlog ministarstva prosvjete, iz tajnika, koga bira samo družtvo, a poslovi družtva upravlja odbor. Učeno družtvo dieli se u četiri odsjeka: za nauke moralne, jezikoslovne i literarne, za nauke prirodoslovne i matematične, za nauke istorijske i državne, napokon za vještine (umjetnost).

Kako se odavle vidi, učeno družtvo u Beogradu jest srbska akademija znanosti pod nadzorom i pokroviteljstvom srbske vlade. Mi Hrvati želimo tomu družtvu svaki napredak i čim veći razvitak, kličuć mu: „pomoz bog!“

Organ družtva je „Glasnik“, od koga izijde već prva knjiga. O toj naumih u kratko progovoriti.

U toj knjizi osim viesti tičućih se družtva, kano što su: pomenuti kneževski ukaz, pravila družtva i protokoli sjednica družtvenih, imade šest članaka i razprava, od kojih tri su historičke, jedna prirodopisna, jedna literarno-historička.

U besjedi o velikoj školi (str. 1—24) u Beogradu razvija njezin ravnatelj Kosta Branković: kako je ona postala i kako je napredovala. Iz ove besjede, proslovljene na dan sv. Save 1864, doznajemo: da je u jesen god. 1838 postavljen temelj srbskomu liceju u Srbiji s prvim tečajem filozofije; da je god. 1839 otvoren drugi tečaj filozofički, da je god. 1841 zaveden I. tečaj prava, god. 1844 drugi tečaj, god. 1850 treći tečaj. Beogradski licej jednak je dakle našoj pravoslovnoj akademiji, dok je ona imala filozofički fakultet, koj po novijem sustavu utonu u velikoj gimnaziji. Uz filozofički i pravoslovni fakultet ustrojeno je god. 1853 „jestastveno-tehnično odelenje“, koje bi imalo na neki način nadomjestiti našu realku;

Digitized by Google

nu koje se pokaza nepraktično i bezuspješno. Ovaj licej napokon je (1864) preustrojen u „veliku školu", smeštenu u sgradu, koju pokloni bogati rodoljub Miša Anastasijević. Po državnom koledaru od ove godine imade velika škola 12 redovnih i tri počastna ili izvanredna profesora, ter se na njoj predaju pravoslovne, filozofičke, filologičke, historičke i prirodoslovne znanosti. Velika dakle škola nije sveučilište, nego popunjen licej s filozofičkim i pravoslovnim fakultetom. God. 1864 bilo je slušateljâ 93.

Buduć da je napredak školstva u Srbiji i za nas veoma zanimiv, obvezao bi nas velikom blagodarnosti kneževski Srbin, kada bi nam u »Književniku« opisao stanje svih učiona, osobito srednjih i pučkih, u kneževini Srbskoj.

Izmed tri članka historička u Glasniku nije ni jedan izvoran. „Meteorski manastiri u Tesaliji" (str. 191 - 212) prevod je po grčkom rukopisu (Revue archéologique III., 1864) od M. Gj. Miličevića, a za srbsku poviest u toliko znamenit, što se ondje napominju djela pobožnosti starih Srba, i što se tiem razjašnjuje nabožni odnošaj ove južne česti iztočnoga poluotoka Evrope s državom srbskom za njezinih sretnih dana. „Sv. Dimitrije i Solunski Slaveni" (str. 297—357), prevod je iz ruskoga od Pante Srećkovića. Izvorno je ta razprava pisana po episkopu Rižskomu Filaretu. Služi joj za temelj žitje sv. Dimitrije, pisano grčki prije IX. vieka. Ovim žitjem razjašnjuje se seoba Slovjena tečajem VI. stoljeća, i stanje maćedonskih Slovjena, ter njihov odnošaj naprama Obrom i Solunu koncem pomenutoga vieka. Ovo žitje bijaše u ostalom i prije poznato učenomu svietu iz Bollandista (Acta SS. ad VIII. Oct.); sada izvodi iz njega učeni Filaret pobližje historičke resultate. Mnogo važniji su za jugoslovjensku poviest „Mihajla Konstantinovića istorija ili ljetopisi turski", spisani okô god. 1490 (str. 25—188). Ova istorija pisana je izvorno poljski, a prevedena u jezik češki i god. 1565 izdana u Litomišlu. Mihajlo rodio se je okô god. 1430 u Ostrovici u Srbiji. Služio je u Turskoj vojsci; god. 1463 predao se je s gradom Zvečajem u Bosni ugarsko-hrvatskoj vojsci kr. Matije Korvina. Kašnje imao živjeti neko vrieme u Moravskoj i Češkoj, odkle predje u Poljsku, gdje napisa svoju istoriju, koja je prvi put naštampana god. 1828 u Varšavi u djelu »zbior pisarzow polskych«, drugi put u Sanoku god. 1857 u „biblioteci poljskoj". O toj istoriji pisao je J. Jireček u izvrstnom djelcu: »rozpravy z oboru historie« itd. (str. 1—9). Janko Šafařik sada daje tu istoriju našemu svietu u srbskom prievodu, predposlav mu predgovor. Tko se samo svrne na dobu, u kojoj je pisana i na samoga pisca, znati će ocieniti vriednost ovoga izvora za srbsku i bosansku poviest XV. vieka.

Gj. Maletić ocjenjuje narodnu pjesmu o „Strahiniću banu" (str. 253—295), koj je po narodnom pjesniku bio banom „u maloj Banjskoj kraj Kosova". Maletić analizuje najprije ovu pjesmu s estetičkoga, zatiem s historičkoga gledišta. Ovom prigodom on napominje, što su o postanku srbskih junačkih pjesama pisali Štur, Vajunov i Miklošić, ter misli, da je pjesma o Strahiniću banu „morala u XV. vieku postati, dok je dogadjaj jošt u pameti naroda bio".

Članak o »šafranu« napisao je (str. 213—252) naš zemljak i poznati prirodoslovac prof. Dr. J. Pančić.

Ovo je sadržaj I. knj. glasnika srbskoga učenoga družtva u Beogradu. Taj sadržaj je raznolik; nu željeli bismo, da imade više izvornih razprava; pa da manje prima takovih prevoda, kojih su izvori poznati i pristupni svakomu iole znatnomu jugoslov. književniku, kamo pribrajamo prevod o solunskih Slavenih iz glasnika Moskovskoga »obščestva istorije« itd. Ovo nam je

Digitized by Google

još sada tiem više željeti: što imade u Beogradu bezdvojbeno mnogo neizdanih izvora za srbsku poviest i starine.

Dr. Fr. Rački.

Paul Jos. Šafařik's Geschichte der südslavischen Literatur: das serbische Schriftthum II. Abth. Prag 1865, S. 301—476.

Ovim svezkom dočeto je djelo, o kojem bijaše pobližji govor u „Književniku“. Ovdje nastavlja i svršuje se poviest srbske knjige, i to od god. 1730—1830. Šafařik navadja najprije srbske pisce počam od Vinka Ivanovića († 1737) do Petra Demelića, svagdje s kratkim životopisom. Šafařiku bila su ukupno poznata 282 pisca počam od sv. Save. Zatiem navadja pisac srbske knjige od god. 1730—1830 i to po strukah. Šafařiku bilo je 1026 djelâ poznato u cieloj srbskoj književnosti u onom smislu, kako ju on naznačuje, o čem sam obširnije progovorio u „književniku“.

Ovim svezkom imamo dakle dovršenu Šafařikovu poviest jugoslovjenske t. j. glagolske, slovenske, hrvatske i srbske književnosti. Ova poviest dočima upravo ondje (1830) gdje počima naša preporodjena književnost, ter se može iz nje razabrati: kako je slavni arheolog god. 1830 poznavao duševne plodove slovjenskoga juga. Što o prošlih svezcih toga djela rekoh, to valja o cieloj poviesti. Ona je dični spomenik marljivosti i znanja, kojimi se nekadanji učitelj Novosadski već onda odlikovaše. Ove poviesti neće nitko ni sada bez koristi čitati, u koliko u toj struci napredovasmo.

Iz predgovora doznajemo iz Jirečkova pera, što se našlo u Šafařikovoj zaostavštini za jugoslovjensku knjigu i poviest: prilozi k zemljopisu i poviesti starosrbskih zemalja, sbirka fac-similiâ starosrbskih listina i snimaka spomeničkih nadpisa, rukopisni odlomci za slovjensku paleografiju, priepisi starosrbskih listina u dva svezka, priepisi starih kodeksa osobito triju rukopisa Danielova rodoslova, žitja sv. Simeona i Save od Domentijana, sbirka starosrbskih crkvenih knjiga, najstariji (iz XIV. vieka) priepis Dušanova zakonika, ljetopis Gjorgje Hamartola od god. 1389 na kvieru itd. Ova zaostavština riesi sada češki muzej u Pragu. Bože daj, da izadje na svjetlo, što sám Šafařik nije upotrebio.

Jireček je u kratko napomenuo u predgovoru djelovanje Šafařika za poviest, knjigu i starine jugoslovjenske.

Preporučamo ovu knjigu svim prijateljem jugoslovjenske književnosti a izdavatelju zahvaljujemo na daru.

Dr. Fr. Rački.

Vladanje mletačko u Rieci. Nacrtao prof. Sime Ljubić. Str. 18.

Ovo je razprava po svojem sadržaju i izvedenju najznamenitija od svih, koje se u ovogodišnjih gimnazijskih izvješćih čitaju. Jer je ta razprava nikla iz samostalnih iztraživanja a tiče se predmeta do sada malo ne posvema nepoznata.

Naš revni Ljubić opisuje u toj razpravi prošlost grada Rieke od god 1508 do 1512, ter je za bolji razumak predposlao kratki nacrt njegovih sgoda do ove dobe, u kojoj mletačkomu lavu prohtjede se osvojiti ovo važno mjesto u kvarnerskomu zaljevu.

Razprava osniva se na izvorih iz mletačkoga arkiva, koj je prof. Ljubiću bolje poznat nego li ikomu našincu, a mislim, da će malo Talijanâ biti, koj bi kako on toli domać bio u ovom papirnom labyrinthu. U prilogu dodao

Digitized by Google

je Ljubić šest listina iz istoga arkiva. Kamo sreće, da mu se dadne prilika čim prije objelodaniti bogatu sbirku listina, izvješća itd., koju on posjeduje.

Takovih razprava, osnovanih na vlastitoj nauci, željni smo čitati u godišnjih izvieśćih naših srednjih učilišta.

Dr. Fr. **Rački.**

Oblici književne hrvaštine i kritika g. Kostića.

U 2. sv. ovogodišnjega Književnika ima kritika g. Kostića o pomenutoj slovničici. Što se u početku ote kritike piše, neznam, da li ima slovničicu pohvaliti ili pokuditi, jer izriekom nehtjede g. kritik spomenuti ni jedne ni druge; zato ni ja nevelim izriekom, niti da mi ju je pohvalio niti pokudio — samo mi se na žao dade, što mi prijatelji i vještaci nagadjaju, da ta neizriečnost više smiera na pokudu,[1]) te usljed ovoga nagadjanja moram samoliti g. Kostića, da se radi svoje koristi u buduće okani ovakove neizviestnosti.

Sada mi je ogledati pojedine prigovore.

G. K. misli, da mi nevalja razredba, i da sam se imao držati glede toga onih slovnica, što se uz hrvaštinu uče na gimnazijah. — Dokle g. K. nenadje boljega razloga, ja ostajem na svojem.

Prislov sam izostavio sasvim razložito, jer se prislov niti sklanja, niti spreže.

Glavu o dvojini smjestih kano glavu zato, što tako o tom predmetu do sada jošte nitko nije pisao, te mi se to činilo tako znatno, da sam poseban razred upravo dvojini odredio, da tim boljma u oči udari. Tomu je razlog, što i bolji naši pisci u tom grieše vrlo rado. Tim, što je jednina i množina više obradjena, nego li dvojina, neka se dakle nitko nesluži kano razlogom, da bi valjalo o jednini i o množini upravo tako posebno govoriti: to je proti književnomu običaju.

Da **A** i **Ы** kano znaci 4. pad. mn. djaka može smesti, ako mu se to protumači, to je sasma šta nova za mene: jer sam se ja o tom osvjedočio, da djeca ovakove znatne i izredne stvari vrlo lasno zapamte.

Što g. K. prigovara o naglasu, to ga upućujem ovim na ono, što rekoh u članku o naglasu, i preporučam mu, da prije ono dobro prouči i pobije, pa onda ćemo se razgovarati dalje o tom.

O znaku *mi* (instr. pl.) neka izvoli jošte jednom pročitati, jer sam napisao jasno i točno.

Od *panj* ima gen. *panja* i *pnja*; što ove zadnje forme g. K. nikada neču (niti nečita?), tomu ja nisam kriv.

G. K. veli, da se poraba umetka *ov* i *ev* danas osniva na blagoglasju; ja bi dodao: na krivo shvaćenom blagoglasju.[2])

Štokavci da neznaju za nom. sing. *Turak*; ali znadu za *turački*; što je izginulo mjestimice, to se znanošću smije, pače mora reconstruirat, osobito ako se ima protumačiti. Nu da i štokavci znadu za *Turak*, dokaz je Kačić, u njem će g. K. naći rieč *Turak* više puti.

Niti sam rekao, niti ću reći, da su oblici Tur*ki*, Vla*hi*, lju*di* (4. p. mn.), mati ili mat (4. p. j.), kol*am*, vrat*am*, sel*im*, polj*im*, sel*ah* (mj. sel*ih*) bolji, nego sam jih hotice spomenuo, jer se pogrješkom jasnije protumači pravilo: negativna slovnica bila bi od velike koristi. Razlika izmedju *sáma* i *sámoga* nije tanka, nego nevalja primjer, što ga g. K. navodi; jer se neveli: dobio sam knjigu od sama njega niti od samoga njega, nego valja: *upravo od njega*. — Št*a* nije pogrješka (4. p.), jer se govori št*o* i št*a*, samo valja reći, da št*a* nebi valjalo u 1. padežu.

Za oblik: Ivanova sina m. Ivanovoga sina morati ćemo govoriti u posebnoj razpravi; za sada budi rečeno samo ovo: Ili je izviestno, čiji je sin, pa onda mora biti Ivano*voga*,

---

[1]) Mi smo shvatili, da ide na pohvalu, čim je g. Pacel u nas latinicom pišućih Hrvata prvi udario novom stazom, te mu se u toj točki zasluge poreći nemogu.

Op. ured.

[2]) Sasvim tim ima u §. 21. Pacelovih ‚Oblika' velik nesmisao, gdje se veli rieč po rieč ovako: „Pravilno smjeli bi umetnuti *ov* ili *ev* samo u onih, što bi morali imati u 1. p. množ. *y* mjesto staro-slovjenskoga jery, daklje ako osnov svršuje na *k, g, h*.“ Toga ja nikako nerazumijem, jer bi mi morao g. Pacel istom dokazati, po kojoj slovnici imadu dotične staroslov. rieči u nom. množ. jery?!!

Op. ured.

Digitized by Google

ili nije izviestno, a to je contradictio in adjecto, jer se upravo veli, čiji je sin.[3]) Broj *jedan* neima takodjer znaka izviestnosti *i*, pa ipak je genitiv jedn*oga* a ne jedn*a*.

Uz oblik *divlji* ima stara knjiga *dívalj*, a da je *dìvljí* comparativ od divalj, dokaz je u naglasu; naglas u *hr̀vatski* i u *hrvàtski* tako je jasan i odlučan,[4]) da mu oštećenji način, kojim se govori u istočnoj štokavštini, nemože pobiti ciene; zapadna je štokavština sačuvala veću izvornost i veću tankost, kano i u praesentu *ostàdē* i u aoristu *òstade*; ove je razlike na istoku nestalo sasvim.

Da knjiga neće primiti oblike: šupalj, šúpalji, šuplìji, pròšći, tašći, tmàšći, vješći, ridjiji. vrùćiji: o tom se ima istom povesti govor, a odsjeći onako na brzu ruku, čini mi se neobrazloženo.

Da je razlika izmedju *tròjica* i *trojȉca*, spominje Vuk u rječniku.

Razliku izmedju *skočiti* i *skoknuti* niječe g. K. naprečac; nu priznati će ju i gosp. K., čim bude više o tom razmišljao; jer bi se prije reklo: preko slamke *skoknuti* nego li *skočiti*.

„Znak sadanjega vremena nije samo znak osobe, već tu valja paziti još i na vezni i na osnovni samoglas.“ — Da sam ja to činio u p r a v o o b i l a t o, o tom će se uvjeriti, tko samo u o b l i k e na dotičnom mjestu zaviri, i kao što g. K. sam spominje.

„Znak minuloga vremena jest prvobitno *s* a ne *h*.“ — To sam znao prije, nego li me to g. K. učijaše; nu o p r v o b i t n o s t i nemogoh govoriti, kada netreba.

„Osnove da*dem*, sta*dem* neveže *d*“. — Da što? Zar *d* nije *d*? Čudem je šala g. K.

„Glagoli *darivati*, *prekupljivati* itd. imaju u sad. vr. osnove dar*u*, prekuplj*u* itd.“ — Razlika glagôla VI. reda na dva razreda osnovana je na biljesih takovih i tako jasnih, da o njih valja razmišljati; ja nisam kriv, što je u istočnoj štokavštini nestalo i ovoga. Svakako pako molim g. Kostića, da mi protumači, kako može od osnova *darívа* postati *dàru*? Samo neka nezabude na ovo: prodávati prodâvam, darívati darîvam, razumievati razumievam, a od tugòvati tùgujem, vojèvati vòjujem itd. t. j. neka pazi na naglas.[5])

„Tvorenje sadanjega vremena jest krivo i neko neuspješno novotarenje itd.“. Što je tu g. K. napisao, dokazuje, da je g. K. uz sve hvalisanje nove škole, tvrdi pristaša stare škole. „Čemu onoga čega nije?“ A čemu u grštini u III. os. mn. praes.? Zar je grština znatnija nego li hrvaština? Ili će g. K. odrediti točku za non plus ultra? Ili je to znanost, što je g. K. naučio od svih dosadanjih slovničara, da je od dići *dignem*? A što je onda praes. od dignuti? Ili zar je reknem od reći, a rečem od reknuti? Istina je, da tako uče i Vuk i Daničić i Miklošić i Schleicher — ali opet velim i tvrdim, da su oni svi u tom pogriešili, i gosp. K. s njimi. Valja se osviestiti i dokazanu pogrješku pobaciti.[6])

G. K. veli: „ja bih u obće tražio razlike baš po slovu *n* izmedju trajnoga i dovršnoga glagola“ — toga ne ponjam

„Hodećki, stojećki nije oblik priloga, već je *ki* zasuvak kano grčki *ka*, lat. *ce*, naš danas*ke* itd. — Miklošić nemisli tako, a g. će K. oprostiti, što ja uz Miklošića u ovom pristadoh.

Kratki infinitiv (bez *i*) da neide u slovnicu, jer da nije pravilan oblik; taj je slučaj i u franceskom *parler*, ondje se p r o g u t a (novotarija u filologiji hrvatskoga jezika!) *i*, a ovdje *r*. A da što je: kazat ću ti materi? Zar *kazat* nije infinitiv? Zar to neide u slovnicu? Zar nije ta prispodoba izmedju *kazat* i *parler* nešto presmiela?

Kako učim da se dovadja imperfekt, ni to nije po ćudi g. K. Nu dok on napiše slovnicu ili raspravu o tom vremenu, počekat ću i razmišljat, što li bi, i kako li bi se razjasnilo to bolje umetkom *a*, *ea*, *ja*; osobito ovaj *ea* preporučam obzirnosti.

G. K. nepriznaje razlike izmedju inf. dìgnut, písat, kázat, mìcat itd. i izmedju partic. praet. pass. dignût, pisât, kâsât, micât, pa za primjer dovodi ràzpêt, ùsût, kano da ova slučajnost (što su jim najme infinitivi jednaki s participijem) može oboriti onakove dokaze. — G. je K. imao dobro rasmisliti, što će reći, a ne pisati onako oštro o tom participiju, o kom mogu reći, da je čest slovnice naše skorom najteža; to se nemože zabašuriti onakvimi frazami: nevalja, natezati, neobično tvorenje i za učenika zamršeno; netreba znati učeniku po mnienju iskusnih ljudi (koji su to? koji li su to tumačili na naših gimnazijah, osim mene?). — Osim toga je vrlo neumjestno pozivat se na autoritet učenički, osobito kada to čini učitelj, pače ravnatelj.

G. se K. začudi na nekih mjestih čitajuć, što se pozivljem na oblike iz prostoga govora a pisah oblike književnoga. Moram priznati, da se ja ovoj dosjetci takodjer nešto čudim, jer to u pogrješku upisati znači u kritici vrlo mnogo.

---

[3]) Ovdje je ipak g. Pacel kruto zabrazdio, te upao u istu pogrješku, da će genij jezika nadmudriti, proti kojoj inače upravo on slavno vojuje.
Op. ured.

[4]) ?!
Op. ured.

[5]) Ovdje ima g. Pacel sasvim pravo; samo je pitanje, smije li se zbilja ustanoviti posebni VI. 1. razred?
Op. ured.

[6]) Pristajemo podpuno uz g. Pacela. Čemu vazda ti oblici na *nem*?
Op. ured.

Digitized by Google

Najposlje nisu po ćudi g. K. niti moji nazovi, novi tobože, i jer se neslažu s dosadanjimi slovnicami. Ovo je jedina hvala, dosta izriekom izrečena; jer da istinu kažem, meni nisu po ćudi mnogi dosadanji nazivi, pa sam upravo radi toga mislio, da smijem bolje izmišljati. Što pako g. K. i ini nedokazaše, da mi nazivlje nevalja, tim me utvrdiše u misli da zbilja valja: slovce, jednina (a jednobroj je bolje? zašto?) dvojina prava i neprava (ima i ove, spomenuh ju izriekom) kratak i ciel pridjev (dakako da kratak nije ciel) itd.

Jošte spominje g. K., da je ta knjižica udešena prema Miklošićevoj „Formenlehre der altslovenischen Sprache", te je i na posljedku tom izrjekom nešto kazao, čega nebi mogao dokazati, kada bi me volja bila upitati ga za razloge toj izrjeci.

Vrlo mi je žao, što je sl. uredničtvo bez svake opazke primilo kritiku g. Kostića, dočim je srbsku slovnicu Daničićevu oslavilo.[7]) Tko bude sravnjivao obje knjige, naći će se valja da u istom čudu, u kojem se nadjoh i ja — ne budući baš odviše tanak na svaku kritiku. G. bi si Kostić bio stekao veću slavu, jer bi vršio državnstvo, da uzme na oko sadanju školsku slovnicu, u kojoj bi našao, da neima razlike izmedju korjena i osnova, izmedju naravnoga i umjetnoga spola itd. Tu je kritiku posla, ali samo da se okani uzimati za pogriešku, što je pravo, i obratno, jer bi mu bilo poput one (o mojih oblicih), u kojoj neima pravo da bi samo u jednoj jedinoj točki.

Vinko Pacel.

Odgovor g. Jagiću na primjetbe o sintaksi.*)

G. Jagić, raspravljajuć u Književniku (god. II. sv. 2.) o našoj sintaksi, spomenuo je i moju „Skladnju ilirskoga jezika za gimnazije". I pohvalu i ukor(!) primam s jednakom zahvalnošću, pače veća mu još hvala na ukorih, jer se samo preko njih može djelo moje riešiti mana, pa se što više usavršiti. Ali da vidimo, koliko su temeljite primjetbe njegove.

Najprije misli pisac, da se (Skladnja § 4. str. 5.) moje tumačenje razlike medju atributom i epitetom nekreće u gramatičkih granicah, već da prelazi u logičko razlaganje, koje se u skladnji nesmije upotrebljavati. — Da ovaj moj čin osudi g. pisac, poziva se, kano što to on obično čini, na neko više načelo, koje je osudilo školu Beckerovu, razpravljajući svu gramatiku na temelju logike, i koje traži, da se pojedinim pojavom jezičnim traže uzroci u jeziku samu i njegovu gramatičkom sustavu. — Ovomu načelu, da se očevidno vidi, na koga šiba, dodaje pisac drugo načelo, da se pravila za jedan jezik nesmiju graditi po primjeru drugoga koga ponajviše klasičkoga, n. pr. latinskoga, i da se nesmije nemilice zabacivati, što neće da se poda pod taj tudji jaram. — Da su ova dva načela naperena proti mojemu epitetu i atributu, vidi se odatle, što se za dokaz njihove istinitosti pod notom navadja ona moja pogrješka. Kad čovjek ovo čita, mora pomisliti, da sam ja zbilja počinio što proti obojemu načelu, za koja da je pisac tako zauzet,

---

[7]) Daničićeve slovnice nije slavilo uredničtvo, tek što pisa kritiku čovjek, koji je slučajno i urednik (ne uredničtvo!) ovoga časopisa. Jednaka je slučajnost bila, što je g. Kostić dobio da presudi ‚Oblike' g. Pacela. — U ostalom očituje uredničtvo, da je mnogo krat u velikoj neprilici poradi kritika. U nas se još uviek obično misli, da se u kritici nemože nego hvaliti ili koriti; da bi se pak iz kritike mogao i kakov nauk crpiti (pozitivna strana kritike) — to nepada gdjekomu ni na kraj pameti.

Op. ured.

*) Ja sam u drugom svezku ‚Književnika' napisao razpravu pod naslovom: ‚Primjetbe k našoj sintaksi'. Razumije se, da pod riečju ‚našoj' nisam imao samo sintakse Veberove na pameti, već u obće sve, što je dosada sintaktičkoga u nas pisano. Zato sam se u veliku čudu našao, kad sam dočuo, da se g. Veber na me žali, što sam, reče, napao na-nj u Književniku. Nedugo vrieme postanulo, i eto ti već gotova odgovora, kojim se ‚logični' g. Veber brani od mojih protuslovnih prigovora. Kao član uredničtva moram izpoviediti, da se je povela bila ozbiljna rieč, može li ‚Književnik' takov ‚odgovor' g. Vebera štampati; ali sam upravo *ja* bio, koji sam želio, da ga svakako naštampamo. A zašto? Nebojim li se ništa logičke sile njegovih dokaza? Čitatelj će se još sjećati one pričice iz poviesti, kako je nekoč Omar o aleksandrijskoj biblioteci sud svoj izrekao: Ili je, kaže, u njoj ono, što koran uči, tada je suvišna; ili je protivno koranu, a tada se još manje smije trpljeti, dakle neka se spali! Tako nekako došao sam i ja do zaključka: Ovaj odgovor valja svakako u Književniku štampati. Jer komu je g. Veber auktoritet in philologicis, imenito pak in slavicis, taj će, ako nenaštampamo odgovora, i zbilja povjerovati, da ja s jezikoslovnim znanjem monopol tjeram te nepuštam istine na vidjelo; a

Digitized by Google

da proti njima nebi mogao nikad ništa bud izreći, bud uraditi. Ali stvar se ima posve protivno: ja nisam ništa proti njima pogriešio, a god. pisac što drugdje, što u istoj ovoj opazci proti obojemu grieši. Jer ja o atributu kažem: da bez spojnoga glagola izriče svojstvo samostavnika, ponajviše osobe, koje je ona stekla sjajnim kojim činom; a o epitetu kažem: da je on pridavnikom, koji se tako doda subjektu, da s njim čini jednu nerazdieljivu misao, a predikat izriče nešto ob obojem. — U ovom navodu neima ništa niti o logici, niti o primjeru latinskoga jezika, jer ovaj nepravi razlike medju epitetom i atributom. Dosada sam dakle zadovoljio zahtievom učene gramatike (?!) — Gosp. pako pisac, koji na mene meće tudji jaram, veli izrikom: „Ako toga nečine niti drugi jezici, da bi najme uz atribut i apoziciju jošte štogod trećega uzimali: to držim s istih razloga i kod nas za nepotrebito, da se za onaj jedan slučaj stvara kakva posebna nomenklatura, nego ja pristajem sasvim uz obične gramatike grčke, latinske i njemačke“. Tko je nas veći rob, neka drugi sude.

Ali jest, u skladnji mojoj u opasci 3. ima nešto o laživosti i nerazumljivosti izrjeka bez epiteta, dakle g. pisac ima pravo, što me biedi, da logiku upotrebljavam u skladnji. — Tko pročita onu opazku, umah će vidjeti, da ono nije pravilo, na koje jedino imao bi pravo udarati pisac, već da je ono samo zato navedeno, da učenici mogu lašnje pogoditi, kad je pridavnik epitetom, kada li atributom.(?) — Jest, ali takove se logičke opazke nesmiju ni u pravilih ni u pazkah upotrebljavati, jer je novija škola osudila Beckerovu školu. — Na to odgovaram, da je Beckerova škola za to osudjena, što je htjela sve pojave jezične po logici tumačiti(?), ali odatle nesliedi, da se nijedno pravilce, koje je gramatički protumačeno, nesmije poduprieti razjašnjenjem, uzetim iz logike. Ta ono je pravilo tim čvršće, za koje vojuju i gramatički i logički razlozi. — Drugo je, ako koji gramatik zato zabaci pravilo jezično, što se ono nesudara s logikom; onda jamačno grieši, jer jezik ide često svojim od logike razstavljenim putem. Tako bi pogriešio, tko za to nebi hotio pisati: *neznam ništa,* već: *znam ništa,* što u logici dvie negacije čine jednu affirmaciju. Jesam li pako ja postupao ovako kod navedenoga tumačenja u opazci? Nisam, već sam stvar razjasnio i gramatičkim i logičkim svjetlom, što će biti uviek dopušteno. Jer ja u obće nemogu pojmiti niti oblikoslovlja, a kamo li skladnje bez pomoći lo-

---

komu nije u znanosti do ničije osobe već do stvari, taj će, nadam se, ipak smoći toliko truda i vremena, da još jedanput pomnjivo pročita onu moju razpravu, i zatim ovaj odgovor Veberov, pa ako i ništa nerazumije o filologiji, morat će mu namah udariti u oči barem način pisanja o filologiji, Veberov i moj; ako li pak razumije samo štogod o filologiji, lako će izmedju mene i njega presuditi. — Ovo je već drugi put, što g. Veber piše fulminantan ‚odgovor‘ na moje znanstvene razprave, a bez mojega izazivanja; meni se sve čini, kao da se on boji za svoje prvenstvo, on, koji se smatra glavom današnjih hrvatskih filologa! Pak može biti da je i pozvan, da na ime svih kolikih istomišljenika drmne svoje topove, nebi li uništio moje dosada veoma slabahno i skromno nastojanje oko znanstvenoga jezikoslovja?! To bi mi valjalo kazati, da se znam ravnati. — Medjutim pako uvjeravam g. Vebera kao i sve njegove jezikoslovne drugove i zatočnike, ako jih ima, da ja nisam baš naumio na ruševinah njihove slave svoje graditi; velike su njihove zasluge, što si jih stekoše za hrvatski jezik i književnost, a bile bi još i veće, da se nedrže sada kriva načela, kao da mi mladji, nekoč njihovi učenici, nesmijemo, barem dok su oni živi, u znanosti napredovati, da nesmijemo gradju nastaviti ondje, gdje su ju oni ostavili. Ja si ništa toliko neželim, koliko da se skorim nadje što veći broj radnika i poslovača, imenito takovih, koji će sve na više zgradu podizati. Pa kad bude jednom zgrada dogotovljena i pod krov spravljena, zar će samo onoga slaviti, koji ju je krovom prekrilio? Neće li još radje i sladje spominjati one, koji su joj čvrst temelj položili? — — S moje dakle strane neka znade i g. Veber, da su mi njegove književne zasluge uviek pred očima bile; ali je sasvim drugo pitanje, smije li se već svaki zaslužni književnik jezikoslovcem graditi? — G. Veber niti nesluti, da je ovaj njegov odgovor na moje sintaktičke primjetbe onoliko od prilike privriedio jezikoslovju, koliko Švearovo Ogledalo Iliriuma znanosti povjestnoj! I zato mora njegov neblagi način pisanja svakoga, koji štuje znanost, jako vriedjati. Ako li pako g. Veber misli i znade(?), da je svekoliko današnje jezikoslovje stranputicom zašlo, to bi mu valjalo udariti na muževe poznata glasa i imena, kao što su Bopp, Grimm, Schleicher, Curtius, Miklošić, Hattala, Buslajev itd., jer su oni moji učitelji i moji uglednici. — — —

V. Jagić.

Digitized by Google

gike, koja jedina može izreći načelo, da jezici idu često svojim od logike udaljenim putem. Kako će g. pisac tumačiti porabu plusquamperfekta? Valjda riečmi: da se meće, kada se naznačuje čin, koji se je dogodio prije drugoga prošloga vremena. Pa zar nije ovo logičko tumačenje? Hoće li vaša skladnja moći odobriti ovaj primjer: *Ja sam srušio kuću, kad sam ju zidao* — Neće. A na temelju čega neće? Valjda samo na temelju logike. koja traži da se napiše: *kad sam ju bio sazidao*; jer nevidim, koji bi se samo gramatički razlozi mogli za to navesti. Ili zar nespadaju ovakovi primjeri u vašu skladnju? Onda ja netrebam te vaše učene logiku posve zabacujuće skladnje. Pisac je dakle ovdje dobro naveo načelo o Beckerovoj školi, ali ga nije dobro apliciraо na moje pravilo; zato mu ni dokaz nestoji, i to tim manje, što sam ruši svoje pravilo, dočim se na str. 186. tumačeć samo formu načina, poziva na logiku. (Jadna logika! V. J.)

Ali ovim sam samo porušio dokaze protivnikove, nu nisam opravdao svoga postupka, za koji evo vojuju ovi razlozi. Svatko znade, kako je kod nas težka poraba pridavnika izviestnih i neizviestnih, pak da ima malo pisaca tomu posve vještih. Videć ja, kad sam sastavljao skladnju, da se ta vještina neda postići tadanjimi pravili, izveo sam druga samo na temelju našega jezika, bez obzira na latinski; jer sam opazio, da neki pridavnici uviek stoje izviestno, drugi uviek neizviestno, a treći sad izviestno sad neizviestno; trebalo je dakle, da te glavne tri razlike fiksiram imeni: atribut, predikat, i za sada: još nekako. Ovo još nekako opazio sam da je dvoje vrsti: jer prvo nestoji izviestan pridavnik u obje vrsti na istom mjestu, a drugo kod jedne pridavnik je neobhodno potreban samostavniku, a kod druge nije; treba mi dakle opet dva imena: epitet i apozicija. Pridavnik dakle obavlja kod nas službu: atributa, predikata, epiteta i apozicije. Ova razredba, ako i neodgovara zakonom učenosti, a ono je jako praktična, jerbo se samo tako može dobro naučiti poraba pridavnika. Ali valjda je dobra, jer ju odobrava g. Jagić po primjeru drugih jezika, samo neodobrava glede atributa, koji bi se spojiti imao s apozicijom. Ako se po primjeru tudjih jezika uzme, da je apozicija „Eine solche einem Substantiv beigefügte Nebenbestimmung, welche nicht sowohl mit ihm einen Begriff bildet, als vielmehr zu seiner Beschreibung oder Erläuterung beigefügt ist“ (Curtius Gr. Gramm. S. 183, 12.), onda je i moj atribut apozicijom, pa kad bi naš jezik bio latinski, u kojem pridavnik jednako služi, bio on apozicijom il mojim atributom, onda nebih dalje dielio apozicije, već bih za sve apozicijalne slučaje izrekao jedno pravilo; ali budući da u našem jeziku pridavnik kano apozicija stoji u jednom smjeru uviek izviestno, a u drugom uviek neizviestno, to ja moram, ako hoću da izpunim dužnost hrvatskoga gramatika, tu apoziciju opet dieliti na dvoje: na prostu i atributivnu, ovu pako posljednju prozvao sam ja atributom, pa to je glede stvari sve jedno; pogrješka je samo formalna, logička, što sam atribut uzporedio s apozicijom, a morao bi joj ga bio podrediti. Evo kako i ovdje logika odlučuje u gramatičkih pitanjih! Sve dakle što mogu popustiti, jest, da u budućem izdanju svoje Skladnje ovakovom formom naznačim razliku onu; ali razlike same nemogu zanemariti, jer bih se pokazao pravim robom tudjih jezika, a svojemu nebih mogao protumačiti jednoga pojava. Jer bez razlikovanja proste i atributivne apozicije neznam, kako bih mogao protumačiti, da u primjeru: Alexander veliki dodje u Afriku, mora biti pridavnik izviestan, a u primjeru: Brod velik sto bačava dodje u Afriku, ima biti neizviestan. U ostalom ja rieč Cunctator u Fabius Cunctator nedržim za apoziciju, već za atribut, jer je Fabius dobio to ime sjajnim činom. Zato i osnovani na toj supoziciji dokaz g. pisca glede magnus neima prama meni nikakve jakosti.

Nadalje za pogrješku drži g. pisac, što sam adverbialne izraze: noćas, ljetos, večeras, jesenas itd. metnuo pod instrumental, a on misli, da spadaju pod akuzativ, jer da ovi izrazi stoje mjesto: su noć ili novije: tu noć. — Na to primjećujem, da nisam pisao svoje Skladnje na temelju onakove učenosti(!!), koja ide svakomu izrazu tražiti koljevku, već ja uzimam rieč kano odrasla čovjeka, pak joj opredjeljujem mjesto, a adverbialni ovi izrazi mogu spadati pod svaki padež(?!!), koji na isti način izrazuje vrieme, dakle i instrumental; jer kad bi se išlo na izvor, onda bi izraz *noćas* spadao i pod genitiv(?!!), jer ako se s piscem kaže: *su noć*, kaže se s narodom našim i: *se noći*.

Ali najvažnija tužba g. pisca smjera na netočni i preveliki broj načina u našem jeziku. Da taj broj opredieli, daje on oznaku načina ovako: „Jezik izrazuje način vidivim obilježjem, razlikami formalnimi; gdje neima ovieh (ili gdje jih nije bilo), ondje neima gramatičkih načina, ma se i promienio odnošaj logički izmedju izrjeka“. — Da vidimo, može li se po ovoj oznaci točnije, nego li je dosad bilo, opredieliti broj načina. Najprije držim, da je ona zaporka izlišna, jer valjda neće g. pisac tako daleko tjerati svoja iztraživanja, da neće za način priznati sadanjih formalnih razlika, ako jih i nije prije bilo. Jer prije nije bilo našega *o* mjesto *l*, u participu srednjem, pa ga valjda neće zato kano nevaljana zabaciti pisac. Dakle samo formalne razlike tvore način! Šteta, što nije pisac potanje naznačio, što misli pod formalnimi razlikami, da li jednostavne ili sastavljene. Ovo je zato škoda, što znamo, da učeni filolozi samo jednostavne forme priznavaju pravimi jezičnimi formami, te jih u svojih slovnicah i obširno razpravljaju, a sastavljene dodaju samo mimogred u dodatku. Tako navadja Daničić samo u dodatku isti moćni način: *učio bih*, pače i buduće vrieme indikativa, premda ovo kod njega i ovako glasi: *učiću* itd. I g. Jagić drži se toga učenoga načela; jer s po-

Digitized by Google

četka nabraja samo dva načina: pokazni i zapovjedni, ali čudnom nedosljednošću, premda otežuć te amo te tamo (sic!!) uzima i treći, premda sastavljeni, moćni način; po njegovu dakle mnienju neima u našem jeziku više od ova tri načina, i to sve na temelju samo formalnih razlika. — A što će biti s infinitivom, koji svi gramatici zovu načinom?(?!!) Zar nije on formalno različit od piščevih načina? Što će biti s gerundiji, koji su i jednostavni i formalno različiti od drugih načina? Kako se imaju uzeti participiji, koji i dolaze od glagola i imadu značenje glagolsko, i jednostavne su i od drugih načina formalno različne tvorine? — Ali na te prigovore neće biti u smetnji g. Jagić, veleć u slobodi svojoj(sic!!), da infinitiva i participijâ neuzimaju gramatici drugih jezika za načine, dakle jih ni on nedrži u našem jeziku. Nu mene, premda robujem, nije briga za druge gramatike(sic!), već se držim piščeve oznake, pak ga pitam i dalje, nisu li ovo na temelju samih formalnih razlika drugi načini od njegovih? Pripravan će biti i na to g. Jagić, pa će kazati, ove se forme zato nedrže za načine, što same nemogu tvoriti izreke.(??) Hà, sad sam zadovoljan, dakle povrh različitosti forma treba još nešto za način. Na tom dakle i formalnom i logičkom načelu trebalo bi sav glagol razdieliti na glagol neopredieljeni i neopredieljeni; u opredieljeni spada infinitiv, gerundiji i participiji, koji netvore načinâ, jer neizriču samostalno druge vrsti djelovanja glagolskoga; opredieljeni pako izriče samostalno razne vrsti djelovanja toga, pak ima ove načine bilo jednostavne, bilo sastavljene: pokazni, zapovjedni, moćni. Željni način pobija odlučno g. pisac, veleć da je to participij; ali zato neima temelja, jer prvi smo mu podrovali, mora se dakle primiti drugoga našega, na kojem forma *pao, pala, palo* jest pravi željni. Jer ovom se formom pravi samostalno izrjeka, a jednakim se participijem srednjim nemože napraviti; ovom se formom izriče druga vrst djelovanja glagolskoga, nego li participijem; ovo je pridavnik, a ono glagol, riečju, ova je forma glede svega tako različita od participija, da su samo glede forme jednaki. Zato pako nemože se nikako kazati, da željni način nije način, već participij srednji; jer za način, kano što smo dokazali, potreban je i logički odnošaj glagola u stavku, a taj je posve različit izmedju participa i toga moga željnoga načina; dakle premda su oba ova pojava glagolska formami jedna, značenjem su ipak tako različita, da se nemože pomiešati jedno s drugim, pak treba taj željni način u paradigmi glagolâ posebice navoditi. Doista svatko će opaziti, da je „kaplja! ti *pala*“ posve drugo nego „kaplja *pala* tebi, nije te ubila“. Ja dakle iz ovih razloga, vadjenih iz same naravi(?) našega jezika, ostajem nepomično kod željnoga; i to tim više, što sam Jagić tvrdi, da se je ovaj način razvio od pravoga načina moćnoga, ter ga i sam zove skraćenim moćnim. Ako to, onda bi ga valjalo pribrojiti moćnomu, na što bih prije pristao(!), ali nikada na tu misao, da je to participij. Ovaj posljednji razlog tim je jači proti g. Jagiću, čim smjelije on tvrdi, da se bez poviesti jezika nemože ništa u njem temeljito tvrditi. Od te misli nemože me odvratiti niti prigovor, da bi onda i druge jednake forme trebalo toliko puta navesti u paradigmi, koliko puta naznačuju razne logičke odnošaje, poimence, da bi formu *učio bih* trebalo navesti i kod indikativa kano prošlo vrieme; jer posve je drugo, uzeti samostalni način mjesto drugoga samostalnoga načina, a drugo nesamostalne participije, kojim je narav posve druga, uzimati mjesto samostalnih načina. Ovdje učena škola predaleko tjera, dočim sva značenja absolutno reducira na jednakost forme, kano što s druge strane kazuistička škola po raznih značenjih uvadja nepotrebno množtvo forma. I s jedne i s druge strane može se reći: Ne quid nimis!

Ali laglja će biti borba g. Jagiću proti meni glede pogodbenoga načina, koga ću se taki odreći, čim mi kaže, pod koji će on način spraviti formu: *budem padao,* koja jako često dolazi u našem jeziku, ter ju u paradigmi treba izrazito navesti. Ako mi rekne, da nikamo jer je to sastavljena forma, onda ga bijem njegovim sastavljenim moćnim načinom. Pak i zašto se nebi sastavljene forme navodile u paradigmi? Nije li i nje jezik razvio, kano i jednostavne? Onda rieči: *crnooka, krvopija* itd. itd. nebi smjele biti u našem rječniku. Doista i sastavljene forme glagolâ navodi Curtius, koji se medju prvimi ističe u novoj filologičkoj školi, ali negoni za ideali, od kojih neima nikomu nikakve koristi.(?!) Ako g. pisac misli, da bi se ova forma mogla kano buduće vrieme metnuti u moćni način, onda ću rado žrtvovati taj pogodbeni način,(!) pak onda ćemo imati prava četiri(?) načina: pokazni, zapoviedni, moćni i željni; ako li to nemože biti, onda ću ja odlučno vojevati za svoj peti pogodbeni način; jer me neće nimalo plašiti prigovor gosp. pisca, da ovo vrieme nesluži samo u pogodbah, već i u vremenih izrjekah, dočim znam, da „a potiori etiam“ ili „a pari possunt fieri denaminationes“.

Toliko na primjetbe g. Jagića ponajviše s učenoga gledišta.(?) Što se pako tiče praktičke koristi, kakova se u školah, za koje je moja skladnja namienjena, ponajprije traži, upućujem pisca na primjer Curtija, koji premda spada u učenu školu, načelâ je ipak onih samo toliko uveo u svoju slovnicu grčkoga jezika, koliko se slaže s praktičnošću, pa ta se ipak slovnica drži najboljom. A i punim pravom, jer prvo niti učenjaci nisu još gotovi sa svojimi istraživanji, pače kad što i nepobitna izvedu, onda će se tekar pitati, je li to shodno i koristno za školu, koja će uviek ići praktičkim putem, od koga se učenost često udaljuje. Jer kad tko pročita n. p. četvrto izdanje Daničićevih oblika srpskoga jezika, pak prispodobi ono učeno tvorenje vremenâ s našim praktičkim načinom, po kojem praesens vadimo iz rječnika i to onim istim pravom, kojim učenjaci infinitiv vade iz rječnika, to će jamačno, ako ima išto pedago-

Digitized by Google

gičkoga takta, reći, da nas bog sačuva tih učenih sastava u školi; ima bo stvari, koje tako netrebaju tumačenja, da se njim još većma potamnjuju. Klasički je na primjer tamno tumačenje forme *bi-jah* kod Daničića, koji rieč po rieč već ovako o tom piše: „Ovaj glagol *biti*, kad nije složen, jedini je izmedju glagola ovoga razdjela, koji u II. predjašnjenjem vremenu ima cio umetak *ija*, a ima ga zato, što mu se osnova može promieniti tako, da nebude na kraju samoglasno: u toj se osnovi, kad iza nje dodje umetak *ija*, krajnje *i* njezino (koje stoji mjesto staroga ꙑ), pretvara pred samoglasniem umetkom u *v*; tako mjesto *bi* bude *bv*; ali tada dodje *b* i *v* jedno do drugoga, a ti glasovi nemogu stajati jedan do drugoga, nego se odbacuje *v*; po tome pomenuti oblik glasi po južnom govoru: b-l-jāh."

Isto tako pretjerano je, po mojem tvrdom uvjerenju, nastojanje učene škole, kojim svaki i najsitniji pojav tumači iz stare bugarštine(!), pače ća iz sanskrita, jer sanskrit nam je odviše udaljen dobom(!!), da bi se odanle dosljedno dalo protumačiti sve u našem jeziku, koji je kašnje išao svojim putem; a stara bugarština nije ništa drugo, nego narječje bugarsko, za koga su, kano što je jasno dokazano, bila jur razvita i ostala današnja slovjenska narječja, te zato može ona kano narječje imajuće najstarijih pismenih spomenika samo onda podati svjetla našemu narječju, kad se to svjetlo nemože nikako uzeti iz narječja sama. Na kakove se stranputice (sic!) zalazi, kad se prevelika moć daje tim izvorom, pokazuje i opet g. Jagić, koj u istom ovom Književniku kaže, da toli silno izraženi naš vokativ nije padež, jer da ga sanskrit neima.(sic!!) Čudno je vidjeti, kako napinje Jagić sile, da dokaže, kako se znak vokativa sve to više gubi: tu se navodi poviest svih jezika, pače i našega kajkavskoga narječja, koje u ovom slučaju ima osobitu važnost.(!) Ovo dokazivanje tako je kazuističko i samovoljno, uzimajuć za temelj sve jezike i sva vremena, pače i isto predhistoričko vrieme, da bih se ja ujamčio, da ću tako sve dokazati (Zbilja? izvolite samo. V. J.) Razpravio bih potanko sva protuslovja g. pisca u tumačenju onih padeža, ali šteta vremena, (to mislim i ja. V. J.) koje se može na što bolje obratiti.

A. Veber.

III. Kratke književne viesti.

Knjižnice, starinske i prirodosl. sbirke u Zagrebu.

I.

Knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu.

(Nastavak.)

Razdiel III.

Tiskane knjige.

1. Bogoslovje.

a) Sveto pismo, medju kojim: Elia Huthera Sv. Pismo novoga zakona u 12 jezika, sirski, evrejski, grčki, latinski, njemački, češki, talijanski, španjolski, francuski, engleski, danski i poljski — u Norimbergu 1599. Zatim sv. pisma u slavenskih jezicih, najme: staroslovjenski, ruski, poljski, češki, slovački, hrvatski, srbski, bugarski, slovenski; napokon važna je u toj vrsti i Lutherova Postilla, tiskana u Vittenbergu 1562 sa znamenitimi satiričkimi ilustracijami.

b) Razprave bogoslovne, medju njimi neke veoma riedke, kao: Apologia verae Doctrinae eorum qui wulgo appellantur Waldenses vel Picardi, Witenbergae 1538, sa slikom Jana Hussa. Zatim više starijih i novijih razprava o Bogomilih, Valdensih. Onomasticon Theologicum recens recognitum Wittenbergae 1578, 8. itd.

Digitized by Google

2. Mythologija.

Indijanska, grčka, latinska, slavenska i njemačka.

3. Povjestnica svega svieta.

Medju njimi djela J. Müllera, Rotteka, Vebera, Helda i Corvina itd.

4. Povjestnica grčka i rimska.

Medju ovimi svi bolji klasici rimski u izvoru i prievodu, grčki u njemačkom prievodu i mnoga najnovija njemačka djela o istoj poviestnici.

5. Izvori za povjestnicu srednjega vieka.

Medju ovimi: a. Scriptores occidentales. 1. Adelzreiter Joan. Annalium Boicae gentis Partes III. Francofurti ad M. 1710 f. — 2. Beati Rhenani Annales Historiae Ecclesiasticae latine et graece Basileae 1535 f. — 3, Böhmer Joch. Fr. Fontes rerum germanicarum. Stuttgart 1843—1853. 8. Eiusdem, Regesta Imperii ab anno 752—1347. Frankfurt, Stuttgart et Leipzig. 1831—1849. 4. T. VIII. — 4. Cuspiniani Joa. De Caesaribus atque Imp. Basileae 1555 f. — 5. Hanthaler: Fasti Campililienses f. — 6. Imhof Jac. Notitia S. Rom. Imp. Germ. Procerum. Stuttgardiae 1699 f. — 7. Jovii Pauli Historiarum sui temporis. Basileae 1569 f. — 8. Rubei Hieronymi Historiarum Ravennatum libri. Venetiis 1589 f. — 9. Schurzfleischii Conr. Opera historico-politica. Berolini 1590 4. — 10. Freherä Marq. Scriptores rerum Germanicarum. Francofurti 1625 f. T. III. — 11. Hainetii et Leuefeldi Scriptores rerum germanicarum. Francoforti 1707 f. — 12. Lazius Wolfgangus. De gentium aliquot Migrationibus. Francofurti 1600 f. — 13. Lindenbrogii Erp. Scriptores rerum germanicarum septentrionalium. Hamburgi 1706 f. — 14. Mabillon Joh. Museum italicum seu collectio veterum scriptorum ex Bibliothecis Italicis. Luctetiae Parisiorum 1714. 4. — 15. Migne J. P. Innocentii III. Pont. Opera omnia. 1855. 4. T. 4. — 16. Muratori Scriptores rerum italicarum T. V. — 17. Potthast A. Bibliotheca Historica medii aevi. Berlin 1862 8. — 18. Praetorii Math. Orbis Gothicus id est Historica narratio omnium fere Gothici nominis Populorum. Monast. Olivensis. 1688 f. (Poloni, Russi, Venedae Sarmatae etc.) — 19. Annalium et Historiae Francorum Scriptores. Francofurti 1594. 8. — 20. Jornandes. De Gothorum origine et rebus — et De Regnorum et temporum successione. Lugduni 1579. 4. — 21. Isidori Chronicon Gothorum, Vandalorum etc. — Procopii Fragmentum de priscis sedibus Gothorum. Lugduni 1579 4. — 22. Scriptores rerum urbium italicarum. Francofurti 1600. f. — 23. Scriptores ueteres Caesarum et Imperatorum Gormanicorum, Hannoviae 1619 f. — 24. Senekenberg Henr. Scriptores rerum Allamanicarum. Francofurti 1750 f. — 25. Sigonii Caroli. Hist. Historiarum de Occidentali Imperio. Libri XX. Basileae 1579 4. — 26. Sigonii Caroli Historiarum de Regno Italiae Libri XV. Basileae 1575 4. — 27. Tafel und Thomas. Urkunden zur älteren Handels- u. Staatsgeschichte der Republick Venedig. Wien 1856. 8. — 28. Urstisii Christ. Germaniae Historicorum illustrium ab Henrico IV. usque ad 1400. Francofurti 1585 et 1630. f. — 29. Vallemont Abbate. Gli elementi della storia etc. Venezia 1748. 8. T. VI. — 30 Zosimi Comitis. Historiae novae. Basileae — f. — b) Scriptores orientales et Byzantini. 31. Amiani Marcellini Res gestae. Bisonti 1786. 8. — 32. Nicephori Gregorae et Laonici Calceordilae Historia Turcica. Basileae 1562. f. — 33. Historia rerum in Oriente gestarum. Francofurti 1587. f. — 34. Scriptores Byzantini. Venetiis 1279. f. — 35. Scriptores Byzantini. Bonnae 1828—1858. 8. T. XV. — 36 Scriptores Hist. Bysantinae. Lipsiae 1784. 8. — 37. Cinnami Joannis De rebus gestis Joannis et Manuelis Comnenorum. Trajecti ad Rennum 1652. 4. — 38. Comnenae Annae. Alexias. Parisiis 1651. f. — 39. Falmerayer. Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt. München 1827, 4. — 40. Finlay. Die Geschichte Griechenlands und des kais. Trapesunt. Tübingen 1853. — 41. Kéry. Historiae Byzantiane Epitomae. 8. — 42. Kéry Fr. Imperatores orientis. Tyrnaviae 1744. f. — 43. Le Beau. Geschichte des morg. Kaiserthums. Leipzig 1769. 8. — 44. Leo Kaiser. Strategie u. Taktik. Wien 1781. 8. T. V. — 45. Mose Correnese. Storia. Venezia 1841. 3. — 46. Müller Jos. Bysantinische Analecten. Wien 1852. 8. — 47. Muralt M. E. Essai de Chronographie Byzantine. De 395—1057. S. Petersbourg 1856. 8. — 48. Schlosser Fr. Geschichte der Bilderstürmenden Kaiser. Frankfurt. 1812. 8. — 59. Stephani Byzantini. De urbibus et populis. Lugduni 1674. 8. — 50. Tafel Teof. Fragmenta. Tubingae 844. 4. — 51. Eiusdem. Teophanis Chronographia. Wien 1852. 8. — 52. Teophilacti Simacatae Historiae Maurici Tib. Imp. et Georgii Francae Chronicorum de ultimis orientalis Imperii Temporibus. Ingolstadii 1664. 4. etc.

6. Enciklopedije, naučni i historički slovnici.

Medju njimi: 1. Abbate. Dizionario storico-portatile. Venezia 1759. 8. T. VI. — 2. Allgemeines histor. Lexicon. Leipzig 1730. f. T. IV. — 3. Brockhaus. Conversations-Lexikon. Leipzig 1851—1858. T. 15. — 4. Conv. Lexicon der Gegenwart. Leipzig 1848—1856. 8. T. 12. — 5. Klügel Georg. Encyklopedie. Wien 1813. 8. T. VIII. — 6. Neuvermehrtes histor. u. geogr. allgemeines Lexikon. Basel 1729. f. T. IV. — 7. Lloydius Nicolaus. Dictionarium

Digitized by Google

hist.-geogr. Poeticum Avctore Carolo Stepkano. Uxonii 1671. f. — 9. Rieger D. Slovnik naučny. V Praze 1860—1865. 8. T. V. f. — 9. Rottek und Welcker. Staatslexikon. Altona 1834. 8. T. XV. — 10. Strahlheim General-Lexikon. Frankfurt 1830. 8.

7. Crkvena povjestnica.

Medju ostalim: Athanasii Ep. Alex. Opera. Basileae 1521 f. — 2. Benger Nicolai. Annales Ordinis Fratrum Eremit S. Pauli Posonii 1743 f. — 3. Cabassucius Joannes. Notitia Ecclesiastica Historiarum, Conciliorum, Canonum etc. Coloniae Agr. 1725 f. — 4. Cronek Alb und Hermant Fodefrid. Vollkommene Historie der arianischen Ketzerei. Regensburg 1744. f. — 5. Crugerii Georgii. Sacrae memoriae Regni Bohemiae, Moraviae et Silesiae. (Aprilis, Majus. Junius), Litomericii 1644. 4. — 6. De Dominis Marci Antonii Archiepiscopi Spalatensis et Primatis totius Croatiae. De republica Ecclesiastica libri X. Heidelbergae 1618. f. — 7. Eusebii Pamphili Caes. Opera. Basileae 1559 f. — 8. Fabianich Donato. Storia dei Frati in Dalmazia e Bosnia. Zara 1863. 1-4 8. T. II. — 9. Farlati Dan. Illyr. Sacrum. Venetiis 1751—1800. f. T. VI. — 10. Flaccii Mathaei Illyrici (Frankovich) Centuriae Magdeburgiae seu Historia Ecclesiastica. Basileae 1560. f. T. VIII. — 11. Flaccii Illyrici. Catalogus Testium Veritatis. Francofurti 1666. 4. — 11. Eiusdem Auct. Clavis Scripture sacrae. Basileae 1629. f. — 12. Fleury Claudio. Istoria Ecclesiastica. Firenze 1760—1774 4. T. XXIII. 13. Fuxhofer Damianus. Monasteriologia Regni Hungariae. Wesprimi 1803 f. 14. Hecke (Van) Josephus, Acta S. Joanis Capistrani. Bruxellis 1860. f. — 15. Idea Sacrae Congregationis Helveto Benedictinae. Sanct Galli. 1702. f. — 16. Laemer Hugo. Monumenta vaticana Hist. Eccl. illustrantia. Friburgi Brixoviae 1861. 8. Mezger Jos. Historiae Salisburgensis, h. e. vitae Episc. et Archi-Epicoporum Salisburg. Salisb. 1692. 4. — 17. Nicephori Collistae: Ecclesiastica Historia. Basileae 1553. f. — 18. Neander Allg. Geschichte der christlichen Religion u. Kirche. Hamburg 1836—1843 T.V. — 19. Pavich a Buda Emericus. Ramus viridantis olivae seu parafrastica et topographica descriptio provinciae Bosnae Argentinae. Budae 1766. f. — 20. Pongrac Ignatius. Triumphus Pauli e duplici volumine Annalium Ordinis S. Pauli. Posonii. 1752 f. — 21. Ritter J. J. Kirchengeschichte. Bonn 1854. T. II. 22. Reschius Jos. Annales Ecclesiae Sabionensis. Augustae Windel. 1760. f. — 23. Wadingus Lucas Annales Minorum. Romae 1731 f. T. V. — 24. Wezer u. Welte. Kirchen-Lexikon. Freiburg 1847—1856. 8 T. XII. K tomu dolaze pomanja djela, razprave i monografije na historiju crkvenu svih Slavena spadajuće itd. svih na broju 305.

8. Povjestnica slavenska gradjanska, u inostranih jezicih.

a. Svih Slavena u obće. Medju ovimi: 1. Acta Societatis Jablanovianae de Slavis, Venedis Antis etc. Lipsiae 1772. 4. — 2. Anton Karl. Erste Linien über der alten Slaven Ursprung Sitten etc. Leipzig 1783. 8. — Ayrer G. H. Hermannus slavicus. Gottingae 1768. 8. — 4. Dithmari Episcopi Chronicae Norimbergae 1807. 4. — 5. Gebhardi Geschichte aller wendisch-slawischen Staaten. Halle 1790—7. 4. T. IV. — 6. Gerken. Versuch in der ältesten Geschichte der Slaven Leipzig 1771. 8. — 7. Ginzel. Geschichte der Slawenapostel Cyril u. Method. Leitmeritz 1857. 8.— 8. Haas Nikolaus. Geschichte des Slawen-Landes an der Aisch und den Elbrach Flüsschen. — 9. Heffter Will. Das Slaventhum. Leipzig. 1852. 8. — 10. Heffter M. W. Der Weltkampf der Deutschen u. Slaven seit dem Ende des V. Jahrhunderts. Hamburg u. Gotha 1847. 8. — 11. Helmoldi. Cronica Slavorum et Arnoldi Abbatis Lubecensis. Lubecae. 1659. 4. — 12. Horvath Stepan. Urgeschichte der Slawen. Pesth. 1844. 8. — 13. Jablanowski Venceslav Comte. La France e la Pologne le Slavianisme et la dynastie Polonaise. Paris. 1843. 8. — 14. Jordan J. Chr. De originibus Slavicis. Windobonae 1745. f. — 15. Kaulfuss Roman. Die Slawen in den ältesten Zeiten bis Samo. Berlin 1842. 8. — 16. Krasinski Val. Graf. Slawenthum und Deutschthum. Dresden 1849. 8. — 17. Krause. Herm. Leop. Res Slavorum in imp. occidentalis et orientalis confinio habitantium saeculo IX. Berolini 1854. 8. — 18. Križek. Ueber die Ursitze, die Ausbreitung und erste Entwicklung der Slawen. Agram 1857, 4. — 19. Leizmann Fr. D. Antipathien zwischen deutschen und slawischen Volksstämmen. Lemgo 1845. 8. — 20. Miralt Edouard. Essai de Chronographie Byzantine pour servir a l' Examen des annales du Bas-empire particuliérement d'es Chronographes Slavons de 395 a 1057. St. Petersbourg 1855. 4. — 21. Ossolinski J. M. Graf. Vincent Kadlubek ein hist. krit. Beitrag zur slavischen Literatur. Warschau 1822. 8. Ostrowski Christian. Lettres Slaves (1839.—1853.) Orient-Pologne-Russie. Paris 1853. 8. — 22. Papanek Georgius. De Regno Regibusque Slavorum. Quinqueecclesiis. 1780. 4. — 23. Regenvolscii Adriani. Sistema historico-chronologicum Ecclesiarum Sclavonicarum per provincias varias etc. distinctarum. Trajecti ad Renum. 1652. 8. — 24. R . . . y. G. Palma quam Dugonics similesque Magyari Slaviae eripere attentarunt, vindicata. Zagrabiae 1835. 8. — 25. Schlözer Aug. L. Allgemeine nordische Geschichte zur richtigen Kenntniss aller skandinavischen, finischen, slavischen etc. Völker. Halle 1771. 4. — 26. Schlözer und Gebhardi. Geschichte der slavischen Länder. Halle 1785. 4. — 27. Schreiter Christoph. Beiträge zur Geschichte der alten Wenden. Leipzig 1807. 8. — 28. Schurzfleisch et Liebe. Res Slavicae. Lipsiae 1698. 8. — 29. Slaven und Magyaren. Leipzig 1844. 8. — 30. Slaven, Russen. Ger-

Digitized by Google

manen. Leipzig 1843. 8. — 31. Sz. (ilagyi) J. Szláv törekvések és a Magyar elem. Pest 1850. 8. — 32. Schafařik P. J. Ueber die Abkunft der Slaven. Ofen 1828. 8. — 33. Schafařik. P. J. Slawische Alterthümer, deutsch von Mosig von Aehrenfeld. Leipzig 1843. 8. — 34. Volksmuth P. D. Gervinus und die Zukunft der Slaven. Halle 1853. 8. — 35. Wattenbach W. Die Germanisirung der östlichen Grenzmarken des deutschen Reiches. München 1863. 8. — 36. Zeuss. Die Deutschen und die Nachbarstämme. München 1837. 8. — Svih skupa u tom razredu 80 knj.

b. Povjestnica ruska u inostranih jezicih. 1. Bibliothek der Grossfürsten Alexander u. Konstantin. Stettin 1788. 8. — 2. Bulgarin K. Russland in historischer, stat. und literar. Beziehung. Leipzig 1839. 8. — 3. Bulletin de l'Accademie Imperiale de sciences de S. Petersbourg. St. Petersbourg 1860—1864. T. VIII. — 4. Caulaincourt Eug. Das russische Reich. Geschichte, Geographie, Statistik etc. Leipzig 1854. 8. — 5. Chilkov Jakovlevitsch Andrej. Kern russischer Geschichte. Moskau. 8. — 6. Chronique Scandaleuse des Petersburger Hofes. Fürth 1832. 8. Engel Joh. Chr. Geschichte der Ukraine und der Ukrainischen Cosaken wie auch der Königreiche Halitsch und Wladimir. Halle 1796. 4. — 7. Geschichte des gegenwärtigen Krieges zwischen Russland, Polen und der ottomanischen Pforte. Frankfurt 1771. 4. — 8. Haxthausen. Studien über die innern Zustände, Volksleben etc. Russlands. Hannover 1847. 8. T. III. — 9. Hermann August. Die Geschichte Russlands. Dresden 1826. 8. — 10. Herzen. Aus den Memoiren eines Russen. Hamburg 1855. 8. — 11. Karamsin. Geschichte des russischen Reiches. Riga 1820. 8. T. XI. — 12. Kausler. Geschichte des Feldzuges gegen Russland im J. 1812. Stuttgart 1824. 8. — 13. Krahmer A. W. Die Urheimath der Russen in Europa. Moskva 1862. 8 — 14. Lomonossov M. Alte russische Geschichte. Riga 1768. 8. — 15. Masson. Geheime Denkwürdigkeiten über Russland. Belle-Vue 1844. 8. — 16. Merkel. Geschichte des russischen Reiches. Leipzig 1795. 8. — 17. Müller Joseph. Altrussische Geschichte nach Nestor. Berlin 1812. 8. — 18. Müller Wilh. Gross-Novgorod der Freistaat der russischen Slawen. Berlin 1843. 8. Neumann K. Fr. Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwickelung. Leipzig 1847. 8. — 19. Pauli Jovii. Libellus de Legatione Basilii Magni Principis Moschoviae ad Clementem VII. Pontificem. Basileae 1527. 8. Respublica Moscoviae et Urbes. Lugduni Bat. s. l. et a. 12. — 20. Rülhiere. Geschichte der russischen Revolution im Jahre 1762. Germanien 1797. 8. — 21. Ein Russine. Zustände der Russinen in Galizien. Leipzig 1846. 8. — 22. Schlözer L. Nestor. Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache Göttingen 1802. 8. — 23. Schlözer Kurd. Dr. Russlands älteste Beziehungen zu Skandinavien und Constantinopel. Berlin 1847. 8. — 23. Schloezer de Kurd. Les primiers habitants de la Russie, Finois, Slaves, Scythes et Grecs. Paris. 1846. 8. — 25. Schlözer Christian. Der Russe und der Pole eine entnographisch-historische Skizze. Köln 1831. 8. — Schmidt Chr. Versuch einer neuen Einleitung in die russische Geschichte. Riga 1773—4. 8. T. II. — 26. Schnizler J. H. Geschichte des russischen Reiches. Leipzig 1855. 8. — 27. Schröder, Murhard u. Reiners Konstantinopel u. St. Petersburg, der Orient und der Norden. St. Petersburg 1805—6. 8. — 28. Starczewsky Adalbert. Historiae Ruthenicae scriptores exteri, saeculi XVI. Berolini 1841. 8. T. II. — 29. Turgenief N. Russland und die Russen. Grimma 1847. 8. T. II. — Svih skupa ima u ovom redu 107 knj.

c. Povjestnica Poljska s Pomorskom, Lužicom, Šlezkom i Meklenburgom u inostranih jezicih. Medju ovimi: 1. Biesner Jul. Geschichte von Pommern und Rügen. Greifswald 1839. 8.— 2. Böhland Aug. Nachträge zu den merkwürdigsten Schicksalen der Oberlausitz und ihrer alten Hauptstadt Budissin. Budissin 1833. 8. — 3. Ueberreste slawischer Orts- und Volksnahmen der Provinz Brandenburg etymologisch u. historisch beleuchtet. Potsdam 1846. 4. — 4. Buchholzen Samuel. Versuch in der Geschichte des Herzogthums Meklenburg. Rostok 1753. 4. — 5. Cromer Martinus. De origine et rebus gestis Polonorum Libri XXX. Basileae 1508. f. Dietericus a Tettau. Memorabilda inclytae Reipublicae Polonae. Regiomonte 1675. — 6. Diplomatische Geschichte der polnischen Emigration. Stuttgart 1842. 8. — 7. Elsner Hein. Polen und seine Helden. Stuttgart 1834. — 8. Fock Otto. Rügen'sche-Pommersche Geschichten aus sieben Jahrhunderten. Leipzig 1861. 8 — 9. Gebhardi. Geschichte der Königr. Galizien, Lodomerien u. Rothreussen. Pest 1804. 8. — 10. Goehring C. Geschichte des polnischen Volkes. Leipzig 1846—51. 8. T. V. — 11. Kadlubek Vincentii. Cronica Polonorum. Cracoviae 1862. 8. Lauterbach S. Polnische Chronick. Frankfurt 1727. 8. — 12. Lelevel Joakim. Geschichte Polens. Leipzig 1846. 8. Lelewel Betrachtungen über den Zustand des ehemaligen Polens u. über die Geschichte seines Volkes. Brüssel 1845. Lengnich Gottfried. Historia Polona a Lecho in annum 1748. Gedani 1750. 8. — 13. Lützov. Versuch einer pragmatischen Geschichte von Meklenburg. Berlin 1827. 8. — 14. Klimeš Ph. Martinus Polonus codex saec XIII. Teplenus. Pragae 1859. 8. Neugebauer Salamon. Historiae rerum Polonicarum. Francof. 1611. 4. — 15. OechslesBriefe des Königs von Polen Johann Sobiesky an die Königin Maria Kasimire, während des Feldzuges von Wien. Heilbronn 1827. 8. — 16. Oginski M. Denkwürdigkeiten über Polen. Belle-Vue 1845. 8, T. III. — 17. Parkasch V. Polens Geschichte bis auf die Jetztzeit. Wien 1859. 8. — 18. P. J. G. G. R. Die Bücher des polnischen Volkes und der polnischen Pilgerschaft.

Digitized by Google

Revolution. Stuttgart 1832—1837. 8. — 23. Uhle Aloys. Tagebuch Lembergs der Hauptstadt Galiziens. Wien 1830. 8. — 24. Wavrowski Adalb. De bellis inter Boleslaum Poloniae Regem atque Henricum II imperatorem. Berolini 8. — 25. Wurzbach Const. Die Kirchen der Stadt Krakau zur Geschichte und Kirchengeschichte Polens. Wien 1853. 8. — 26. Stenzel. Geschichte Schlesiens. Breslau 1853. — (Svih skupa ovogarazreda na broju 54.)

d. Povjestnica česka i moravska u inostranih jezicih. Medju ovimi: 1. Aenea Silvius (Pius II.) De Bohemorum et ex his Imperatorum Rom. aliquot origine ac gestis Historia. Pragae. 4. — 2. Aichen J. N. Codex Epistolaris Primislai Ottocari II. Bohemiae Regis. Viennae 1803. 4. — 3. Boczek Ant. Codex Diplomaticus et Epistolaris Moraviae. Olomucii 1830. 4. — 4. Chlumecky P. Carl Zirotin und seine Zeit. Brünn 1862. 4. Deutschland 1833. 8. — 19 S. Nachricht von einigen Häusern des Geschlechtes der von Schlieffen oder Schlieben vor Alters Slivin. Cassel 1784. 4. — 20. Scheltz Th. Gesammt-Geschichte der Ober- und Nieder-Lausitz. Halle 1847. 8. 21. Solignac. Allgemeine Geschichte von Polen. Halle 1763—65. 4. T. II. — 22. Straszewicz Jos. Die Polen und die Polinen der Eiusdem. Die Regesten der Archive im Markgrafthume Mähren. Brünn 1856. 8. — 5. Comenius J. Amos. Historia fratrum Bohemorum. Hallae 1702. 4. — 6. Crugerus Georgius. Sacri Pulveris seu sacerrimae Memoriae Bohemiae, Moraviae et Silesiae. Listomisli 1667. 4. — 7. Dobner Gelasius. Epistola apologetica advrsus Luciferum urgentem, qua gentis Zehicae Origo etc. Pragae 1767. 4. — 8. Dobner Gelasius. Kritische Abhandlungen von den Grenzen Altmährens oder des grossen mährischen Reichs im neunten Jahrhundert. Prag 1793. 8. T. II. — 9. Dobner G. Kritische Untersuchung wann das Land Mähren ein Markgrafenthum geworden, und wer dessen erster Markgraf gewesen sei. Olmütz 1781. 8. — 10. Dobner G. Monumenta historica Bohemiae. Pragae 1764. 4. — 11. Dobrowsky J. Kritische Versuche die ältere böhmische Geschichte von späteren Erdichtungen zu reinigen. Prag 1803—7. 8. T. II. — 12. Dolliner Thomas Codex Epistolaris Primislai Ottocari II. Bohem. Regis. Viennae 1803. 4, — 13. Dudik B. Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte. Brünn 1852. 8. -- 14. Dudik B. Mährens allgemeine Geschichte. Brünn 1860—63. 8. T. II. — 15. Elvert. Quellenschriften zur Geschichte Mährens nnd österr. Schlesien. Brün 1861. 8. — 16. Ens Caspar. Fama Austriaca. Dass ist eigentliche Verzeichniss denkwürdiger Geschichten darin sonderlich die Böhmische Unruhe und Ausgang derselben erzählet werden. Köln 1627. f. — 17. Erben Jaromir. Regesta diplomatica nec non Epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pragae 1859. 4. — Gindely Ant. Rudolf II. und seine Zeit. Prag 1863. 8. — 19. Illustrirte Chronik von Böhmen. Prag 1853—54. 8. T. II. — 20. Januschowsky. Chronik der k. Hauptstadt Olmütz. Olmütz 1850. 8. — 21. Jordan J. Boehmen. Geschichte des Landes und seines Volkes, mit Stahlstichen. Leipzig 8. T. III. -- 22. Jordan Tomas. De Bohemorum origine ae gestis Historia. Francofurti 1687. 8. — 23. Palacky Franz. Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber. Prag 1830. 4. — 24. Palacky J. Geschichte von Böhmen. Prag 1836—60. 8. T. VI. — 25. Palacky. Der Mongolen Einfall im J. 1241. Prag 1842. 4. — 26. Palacky. Die Grafen Kaspar und Franz von Sternberg. Prag 1843. 4. — 27. Palacky. Ueber Formelbücher zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Prag 1847. 4. — 28. Pelzel Fr. Martin. Kurzgefasste Geschichte der Böhmen. Prag 1779. 4. T. II. — 29. Pelzel Fr. Martin. Geschichte der Böhmen von der ältesten bis auf die neusten Zeiten. Prag und Wien 1782. 8. T. II. — 30. Pelzel et Dobrowsky. Scriptores verum Bohemicarum. Pragae 1783—4. 8. T. II. — 31. Peschina de Czehorod Thomas. Mars Moravicus. Pragae 1677. f. 32. Pilarž et Moravetz. Moraviae Historia politica et Ecclesiastica. Brunnae 1785. 8. — 3. Pio II. Pontefice. Le historie, Costumi et successi della nobilissima Provincia delli Boemi. Venezia 1545. 8. — 34. Program. Die Beziehungen der pannonischen und grossmährischen Slaven zu den Karolingern und zum päpstlichen Stuhle. Neusohl 1859. 4. — 35. Pubitschka Fr. Series Chronologica rerum Slavo-Bohemicarum. Viennae 1769. 4. 35. Pubitschka. Chronologische Geschichte Böhmens unter den Slaven. Leipzig 1770—1801. 4. T. VI. 36. Scriptores rerum Bohemicarum antiqui. Hanoviae 1602. f. — 37. Schottky Julius. Die Karolinische Zeit nach den besten historischen Quellen. Prag 1830. 8. — 38. Szklenar Georgius Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus. Posonii 1784. 8. — 39. Thun Mathias Graf. Der Slavismus in Böhmen. Prag 1845. 8. — 40. Tomek Wladiwoj. Geschichte der Prager Universität. Prag 1849. 4. — 41. Tomek W. W. Geschichte Böhmens in übersichtlicher Darstellung. Prag 1864. Abth. I. — 42. Ulman Marian. Geographisch-chronologisch-historische Beschreibung des Alt-Mährens. f. (Svega skupa u ovom razredu 82).

e. Povjestnica jugoslavenska u inostranih jezicih. U ovom razredu naći ćeš skoro sve knjige i sva tiskana djela, koja se iole tiču poviesti jugoslavenske. Mi ćemo ovdje napomenuti samo važnija: 1. Almerigoti Franc. Dell' estensione dell' antico Illyrico ovvero della Dalmazia e della primitiva situazione de' popoli Istri e Veneti T. II. Venezia s. a. 8. -- 2. Alter und neuer Statt des Königreichs Dalmatien etc. Nürnberg 1718. 8. — 3. Andreola Francesco. Raccolta di carte publiche e proclami nella provincia dalle Bocche di Cattaro etc. Cattaro 1798. 8. — 4. Andrić Alexander. Geschichte des Fürstenthums Montenegro. Wien 1843. 8. — 5. An historical and geografical account of the ancient Ring-

*

Digitized by Google

dom of Hungary and Provinces adjoining to it viz: Croatia Slavonia, Transilvania, Moldavia, Valachia, Servia and Bulgaria. London 1717. 8. — 6. Ankershofen Gottlieb Fr. Des Abtes Zaharias Gröblacher Annales Ozziacenses. Klagenfurt s. a. 8. — 7. Ankershofen Handbuuh der Geschichte des Herzogthums Kärnthen bis zur Vereinigung mit den österr. Fürstenthümern. Klagenfurt 1842. 8. T. IV. — 8. Ankershofen. Ueber den angeblichen. Herzog Gottfried von Kärnthen. s. a. etc. 8. Ankershofen G. Urkunden-Regesten zur Geschichte Kärntens vom J. 770—1170. Wien s. a. 8. — 9. Annales Ducatus Styriae, Carinthiae, Aquilejae etc. Graecii 1768. f. — 19. Annali del Friuli. Udine 1858—60. 8. T. III. — 11. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. Klagenfurt 1849—60. 8. T. III. — 12. Asquini Girolamo. Del Forogiulio, dei Carni e d'altri popoli Traspadani. Verona 1827. 8. — 12. Ausführliche und wahrhaftige Beschreibung wie es mit den Criminal-Processen und darauf erfolgten Executionen wider die drei Grafen Fr. von Nadásdy. Peter von Zrin und Franz Chr. Frangepan eigentlich hergegangen. Wien 1671. 4. — 13. Bach Franz. Otočaner Regiments-Geschichte vom J.600 bis auf die neueste Zeit. Karlstadt 1859. 8. — 14. Barletii Marini. De Obsidione Scodrensi. Venetiis 1504. 4. — 15. Bartolis Antonii. Ortus et Occasus Imperii Romanorum in Dacia Mediteranea etc. Posonii. 1787. 8.— Bartulovich Pietro. Antico Ducato S. Sabba. Chelmo, Herzegovina dalle barbare rovine vendicato. Venezia 1796. 8. — 17. Bartulovich P. Dalmazia antica e recente colle sue gloriose militari virtù. Venezia 1795. 8. — 18. Bedekovich Jos. Natale Solum S. Hieronymi in Ruderibus Stridonis oecultatum. Neostadii 1752. f. — 19. Belgrad. Beschreibung und Schicksale der Festung. Wien 1789. — Belgrad der in dem Königreiche Servien gelegenen Hauptfestung, Glück u. Unglück. Augsburg 1717. 4. — 20. Belgrad und Semlin. Plan von der Gegend sammt einer Erzählung aller Belagerungen, und beinahe aller Europäischen Türkenkriege. Wien 1788. 8. — 21. Die türkische Festung Belgrad, (des ungarischen Kriegstheaters zweite Fortsetzung. Leipzig 1716. 4. — 22. Bellum Petriniense auctore Coronini de Cronberg Rudolfo. Goritiae 1779. 4. — 23. Berg Edm. Fr. Aus dem Osten der österr. Monarchie. Lebensbild von Land und Leuten. Dresden 1860. 8. — 23. Berger J. Aug. Succincta commentatio de Imperio maris Adriatici Caesari qua Regi Dalmatiarum ac Principi Istriae ut et Regis Napoleos atque Siciliae. Lipsae 1723. f. — 24. Berlić A. Torquat. Die freiwillige Theilnahme der Serben u. Croaten an den vier letzten türkischen Kriegen. Wien 1854. 8. — 25. Beschreibung oder Relation über den Einzug und Erbhuldigungs-Actum in den Herzogthumb Kärndten. Klagenfurt 1660. f. — 26. Beiträge zur Lösung der Preisfrage des Durchl. Erzherzog Johann für Geographie und Historiae Innerösterreichs im Mittelalter. Wien 1819. 8. T. II. — 27. Bianchi P. J. Chronicom Spilinbergense. Utini 1846. 4. — 28. Blaskovich Andr. Dissertationum Pars I—VI. occasione recers eruti marmoris ab Andautoniensi Pannoniae Savia Reipublica etc. Zagrabiae 1781. f, — 29. Blaskovich And. Historiarum Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria. Zagrabiae 1793. f. — 30. Blaskovich A. Historia Universalis Illyrici. Zagrabiae 1794. f. — 31. Böhm Leonhard. Geschichte des Temeser-Banats. Leipzig 1861. 8. T. II. — 32. Bomman G. A. Storia civile et ecclesiastica della Dalmazia, Croazia, et Bosna. Venezia 1775. 8. T. II. — 33. Bona et Gradi, Commentariolus Ludovici Cerv. Tuberonis de Origine et incremento urbis Racusae eiusdemque ditionis deskriptio. Rachusii 1790. 8. — 34. Bottura Pietro. Memorie sulla Dalmazia. s. l. 1831. 8. — 35. Briefe über die Schiffahrt und Handlung in Ungarn, Sklavonien und Kroatien. Prag 1783. 8. — 36. Bulgarie (la) Chrétiene. Paris. 8. — 37. Bulgarien seine Weltstellung, seine Natur- u. Culturverhältnisse. (Unsere Zeit.) Leipzig 1858. 8. — 38. Bystrzonowsky L. Serbien und seine Europäischen Beziehungen. Leipzig 1845. 8. — 39. Caesar Aquilinus Julius. Annales Ducatus Styriae. Graecii 1768. f. — 40. Calendaria Zagrabiensia cum plurimis historicis Dissertationibus. Zagrabiae Ab A. 1783—1807. 4. T. VVII. — 41. Capor Giov. Della Patria di S. Girolamo. Roma 1828. 8. et Zara 1831. 8. — 42. Cary. Geschichte der Könige von Thrazien. s. l. et A. 4. — 43. Carrara Fr. Archivio Capitolare di Spalato. Spalato 1844. 8. — 44. Carrara Fr. Della storia Dalmata. Wien 1843. 8. — 45. Carrara Fr. Salona e Spalato 1848. 16. — 46. Cattalinich Giov. Storia della Dalmazia. Zara 1834. 8. T. III. — 47. Cattalinich. Memorie della Dalmazia doppo la Caduta della Republica Veneta. Spalato 1841. 8. — 48. Cervarii Tuberonis Ludovici Commentariolus de Origine Urbis Rhacusanae — Gradi St. Antiquitatum Rhacusanarum brevis Diatriba et Didaci Pyrhi. Elegia de illustribus Familiis quae Rhacusae extant. Rhacusii. 1790. 4. — 49. Chmel Jos. Actenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens. 1526. 1527. Wien 1846. 8. — 50. Chmel J. Urkunden zur Geschichte von Oesterreich, Steiermark , Kärnten, Krain, Görtz, Triest, Istrien. Tirol aus den Jahren 1246—1300. Wien 1849. 8. — 51. Chikuliny Jo. Fr. L. B. Ideae magnanimitatis Illyricae et Pannonicae. Zagrabiae 1706. 4. — 52. Ciccarelli Andrea. Osservationi sull' Isola della Brazza. Venezia 1802. 8. — 53. Conspectus rerum memorabilium sistens succinctam regni Dalmatiae et Croatiae Historiam. Zagrabiae. s. a. 4. — 54. Coronini Rodolfo. Fasti Goritiani. Gorizia 1780. 4. — 55. Coronini R. Fastorum Goritiensium cum adnotationibus Historico-Chronologicis. Viennae 1769. 8. — 56. Coronini R. Tentamen Genealogico-Chronologicum promovendae seriei Comitu met rerum Goritiae. Viennae 1752. 4. Idem opus Viennae 1759. — 57. Cosmi Stephani Archiep. Spalat. Constitutiones Synodi Dioecesani Spalatensis. Venetiis 1688. 8. — 58. Cro-

Digitized by Google

phius Joh. B. Antiquitates Macedoniae sive de Regio Macedonum Principatu, moribus atque militia dissertatio. Jenae 1782. — 59. Curtius Ernst. Peloponesos. Gotha 1851. 8. — 60. Cusani Fr. La Dalmazia le Isole Jonie e la Grecia. Memorie storico-statistische. Milano 1846. 8. — 61. Czoernig Freih. Ueber Friaul seine Geschichte, Sprache und Alterthümer. Wien 1853. 8. — 62. Čokorilo P. Türkische Zustände. Herzegovina. Bautzen 1858. 8. — 63. Deák Fr. Denkschrift über das Verhältniss zwischen Ungarn und Croatien. Wien 1861. 8. — 64. Delarue Henri. Le Monténégro. Paris 1862. 8. — 65. Deprez Hipolyte M. Les peuples de l'Autriche et de la Turquie Histoire contemporaine des Illyriens, des Magyars. des Romains et des Polonais. Paris 1850. 8. — 66. Der Völkerprozess der Magyaren und Croaten. Weimar 1848. 8. 67. Derkoosz J. Genius Patriae super dormientibus suis filiis. Zagrabiae 1832. 8.— 68. Dobrowsky Jos. Historia de Expeditione Friderici Imp. Pragae 1827. 8.— 69. Dubsky Joh. Die Kriege in Bosnien in den Feldzügen 1737.—39. von Kadi Omer Effendi. Wien 1789. 8. — 70. Duemmler Ernestus. De Arnulfo Francorum Rege. Berolini 1852. 8. -- 71. Eiusdem. Ueber die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern. Wien 1853. 8. — 72. Eiusdem. Ueber die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien. (549—928). Wien 1856. 8. — 73. Eichhorn P. A. Beiträgn zur älteren Geschichte und Topographie des Herzogthums Kärnten. Klagenfurt 1817. 8. — 74. Emericus a Buda. Descriptio soluta et rythmica Regum Baronum caeterorumque Heroum Slavinorum cen Illyricorum. Budae 1764. 4. — 75. Engel Joh. Chr. Geschichte des Freystaates Ragusa. Wien 1807. 8. — 76. Engel Joh. Chr. Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien u Slavonien. Halle 1798. 4. — 77. Engel J. C. Geschichte des alten Pannoniens und der Bulgarey. Halle 1797. 4. — 78. Engel J. C. Geschichte von Serviea und Bosnien. Halle 1801. 4. — 79. Engel J. C. Ueber Sigmunds Königs von Ungarn Aufenhalt zu Ragusa im J. 1396. (Zeitschrift von und für Ungarn) 1803. 8. — 80. Eygentliche und wahrhaftige Zeitung wie der türkische Kaiser etc. viel Städten und Festungen eingenommen in Crabaten, in Bugerlande für Sisseg sein Lager geschlagen. Köln 1593. 8. — 81. Tallmerayer J. Ph. Das albanesische Element in Griehenland. I. Ueber Ursprung und Alterthum der Albanesen. II. Was man über die Thaten und Schieksale des albanesischen Volkes — mit Sicherheit wissen kann. München 1857 et 1861. 4. — 82. Fallmerayer. Die Entstehung der heutigen Griechen. Stuttgart 1835. 8. — 83. Fallmerayer. Geschichte der Halbinsel Morea. Stuttgart 1830. 8. — 84. Feilitsch W. Chr. De Ducibus Meraniae ex Comitibus de Andechs ortis. Altorfii 1729. 4. — 85. Fejér G. Commentarii Historici de Bosniae, Serviae ac Bulg.riae etc. cum R. Hungariae nexu. Budae 1837. 8. — 86. Fejer G. Croatiae ac Sclavoniae cum Regno Hungariae nexus et Relationes. Budae 1839. 8. — 87. Flaminio Cornelio. Catharus Dalmatiae Civitas. Patavii 1759. 4. — 88. Flatho L. Geschichte Macedoniens und der Reiche welche von Macedonischen Königen beherrscht wurden. Leipzig 1832. 8. — 89. Foscarini Mario. Degli Inquisitori da spedirsi nella Dalmazia. Venezia 1831. 4. — 90. Fragmenti istorici della guerra in Dalmazia. Venezia 1649. 8. — 91. Frangipane Cintio. Del Forogiulio dei Carni etc. Verona 1827. 8. — 92. Francisci S. P. N. Monumenta Historica Provinciae Rhacusinae Ordinis minorum S. l. et a 8. — 93. Fabianich Donato. Storia dei Frati minori in Dalmazia e Bossina. Zara 1863—5. 8. T. II. — 94. Freschot Cas. Memorie historiche e geographiche della Dalmazia. Bologna 1687. 16. e Napoli 1688. 8. — 95. Freyer Joch. Monographie der kön. Freistadt Temeswar. Temeswar 1853. 4. — 96. Fröhlich Erasm. Diplomatarium Garstense. Viennae 1754. 4. — 97. Fröhlich E. Specimen Archontologiae Carinthiae. Vindobonae 1758. 4. — 98. Gatterer. Abhandlungen von Thrazien nach Herodot und Thucidides. Göttingen 1800. 8. — 99. Gebhardi L. A. Geschichte des Reichs Bulgarien und Walachey. Brünn 1788. 8. — 100. Gebhardi L. A. Geschichte der Königreiche Dalmatien, Croatien. Slavonien, Servien, Rascien, Bosnien. Rama und Ragusa. Pesth. 1805. 8. — 101. Georgievich Bartol. De Turcarum ritu et ceremoniis. Antwerpiae 1544. 16. — 102. Gerlach Fr. D. Dodona. Basel 1859, 4. — 103. Giorgi Luigi. Isola di Lacroma. Vienna 1860. 4. 103. Giseke Bernhard. Thrakisch-Pelasgische Stämme der Balkanhalbinsel und ihre Wanderungen in mystischer Zeit. Leipzig 1858. 8. — 104. Glavinich Francesco. Historia Tersatana. Udine 1648. 8. — 105. Glück Wilh. Die Bisthümer Norikums. Wien 1855. 4. — 106. Gravisi Girolamo. Dell' Illirico Forogiuliese Udine 1789. 8. — 107. Griselini Franz. Geschichte des Temeswarer-Banates. Wien 1780. 4. — 108. Gross-Hoffinger. Urgeschichte der österr. Länder (Illyricum). Meissen 1846. 8. — 109. Gyurikovits Georgius. De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae. Pestini 1844—7. 8. P. III. — 110. Heim Jos. Gesta Ducum Styriae. Graecii 1731. 8. — 111. Hansiz Marcus. Analecta seu Collectanea pro Historia Carinthiae concinnanda. Norimbergae 1782 et 1793. 8. Hequart Hyacinthe. Histoire et Description de la Haute Albanie ou Guegarie. Paris (1862). 8. — 112. Herchenhahn Joh. Cr. Die Belagerung von Belgrad unter der Anführung des Prinzen Eugen. Leipzig 1788. 8. — 113. Hermann Heinrich. Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten in Vereinigung mit den österr. Fürstenthümern. Klagenfurt 1843. 8. — 114. Hilferding. Geschichte der Serben und Bulgaren. Bautzen 1856—64. 8. Hft. II. — 115. Hochenauer Lorenz Fr. Kurze Kirchengeschichte von Kärnten. Klagenfurt 1850. 8. — 116. Hoff Georg H. Historisch-stat.-topogr. Gemälde vom Herzogthum Krain und demselben einverleibten Istrien. Laibach 1803. 8. — 117. Holland und Löfler Pallas sagata et togata

Digitized by Google

Hungariae servatrix, Serviae liberatrix. Dilingae 1719. f. — 118. Hormayr. J. Herzog Luitpold. München 1831. — 119. Horváth St. Ueber Croatien. Leipzig 1844. 8. — 120. Impastari Antonio. Cenni storici sull' Isola die Veglia. Trieste 1862. 4. — 121. Joneo della Croce. Historia sacra e Profana della città di Trieste. Venezia 1725 f. — 122. Kandler P. Inscrizioni Romane dell' Istria. Trieste 1855. 4. — 123. Kandler. Indicazioni per riconoscere cose storiche del Litorale. Trieste 1858. 4. — 124. Kandler P. Codice Diplomatico Istriano. Trieste 4. T. II. i sva skoro ostala pomanja historička djela Kandlerova. — 125. Katanchich M. De origine et priscis Croatorum sedibus. — De lingua Pannoniorum. Zagrabiae 1712. 4. — 126. Katanchich. In veterem Croatorum Patriam indagatio philologica. Zagrabiae 1790. 8. — 127. Eiusdem. Commentarius in Caii Plinii II. Pannoniam. Budae 1829. 8. — 128. Kazinczy Franz. Nicolaus Zrinj in Szigeth. Wien 1825. 8, — 129. Kerchelich Balth. Adam. De Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Notitiae Praeliminares. Zagrabiae. f. — 130. Eiusdem. Historia Cath. Eccl. Zagrabiensis. 17.. f. — 131. Kopitar B, Glagolita Clozianus (Anonymus de Conversione Carantanorum). Vindobonae 1836. f. — 132. reglianovich Albinoni Giov. Memorie per la storia della Dalmazia. Zara 1809 8. T. II. — 133. Kruse C. De Istri ostiis diss. historico-geografica. Vratislavia . 1820. 8. — 134. Krüger Georgius. Disputatio Historica de Serbis Venedorum natione. Vittenbergae. 1675. 8. — 135. Landshandfest des löbl. Erzherzogthums Kärndten, s. l. 1810. f. — 136. L' Archeografo Triestino. Trieste 1829. 8. T. IV. — 137. (Lastrich). Occhievia Philippus. Epitome vetustatum Bosnensis Provinciae. Anconae 1776. 4. — 138. Lebrecht Michael. Geschichte der Aboriginen Dacischen Völker. Wien 1797. 8. — 139. Lettere Sirmiensi per servire alla storia della deportazione de cittadini cisalpini in Dalmazia ed Ungheria. Milano 1801. 8. — 140. Leuzon le Duc. La Croatiae et la Confèderation Italienne. Paris 1859. 8. — 141. Lexes Mat. Kärnthens Wörterbuch. Leipzig 1862. 4. — 142. Linhart Anton. Versuch einer Geschichte Krains und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs. Laibach 1788. 8. — 143. Löwenthal J. Geschichte der Stadt Triest. 1859. 8. — 144, Luccari Giac. Capioso ristretto degli annali di Ragusa. Venetia 1605. 4. et Ragusa 1790. 8. — 145. Lucius de Regno Dalmatiae et Croatiae libri VI. (una cum scriptoribus: Presbyteri Diocletis, Marco Marulo, Thoma Archidiacono, Micha Madio, A. Cutheis, Pauli de Paulo. Notis Lucii etc.) Francofurti 1659. — 146. Lucio Giovanni. Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù. Venetia 1674. — Inscriptiones Dalmatiae Venetiis 1673. 4. — 147. Lulić P. A. Compendio storico-cronologico di Macarsca. Spalato 1860. 8. - 148. Mainatti Giuseppe. Croniche, ossia Memorie storiche sacre profane di Trieste. Venezia 1817. 8. T. VIII. — 149. — Mannert Konrad. Geschichte der unmittelbaren Nachfolger Alexanders. Leipzig 1787. 8. — 150. Mannert Conr. Res Trajani imper. ad Danubium gestae. Norimbergae 1793. 8. — 151. — Manzano F. Annali del Friuli. Udine 1862, 8. T. VI. — 152. Mayr Carl. Geschichte der Kärntner. Cilly 1785. 12. — 153. Megiser Hier. Annales Carinthiae. Leipzig 1612. f. — 154. Michieli Girol. Frammenti istorici della Guerra in Dalmazia di Sertonaco Anticano. Venetia 1649. 16. - 155. Miklosich Fr. S. Joannis Chrisostomi Homilia in Palmos Palmarum slovenice, latine et graece, Accedunt Epimetra duo ad Historiam Serbiae spectantia. Vindobonae 1845. 8. — 156. Miklosich F. Vita S. Clementis Episcopi Bulgarorum. Graece. Vindobonae 1847. 8. — 157. Miklosich F. Monumenta Serbica, spectantia Historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii. Viennae 1858. 8. — 158, Mikoczy Josephus. Otiorum Croatiae. Budae 1806. 8. — 159, Minucio Minuci. Historia degli Vschochi sino al a. 1602 e continuato dal P. M. Paulo (Sarpi) dell' ordine dei Servi sino al a. 1616. Venetia 1676. 16. e Milano 1831. 8. — 160. Minucio M, Aggionta all' Historia degli Vscochi, sin all' anno 1613. Venezia. 4. — 161. Mittheilungen des historischen Vereins für Krain. Jahrgang 1846—1864. Laibach. 4. T. XIX. — 162. Mittheilungen etc. für Steiermark. Graz 1850—1863. 8. T. XII. — 163. Morelli Carlo. Del Saggio storico della Contéa di Gorizia. 1773. 4. T. II. — 164. Morelli C. Istoria della Contea di Goricia 1855. 8. T. IV. — 165. Morelli Jacopo. Monumenti venetiani di varia Letteratura. — Istoria dell' assedio e della ricupera di Zara fatta da Veneziani nell' anno 1346. scritta da autore contemporaneo. Venezia 1796 f. — 166. Moriz. Die Berennung, Belagerung und der Sturm Belgrads nebst der Uebergabe. Wien 1791 8. — 167. Muchar Albert. Das Römische Noricum. Graz 1825 8. T. II. — 168. Muchar Albert. Geschichte des Herzogthums Steiermark. Grätz 1844—1850 8. T. VI. — 169. Muchar A. Urkunden-Regesten für die Geschichte Innerösterreich. J. 1312—1500. Wien 8. — 170. Müller V. O. Ueber die Makedonen. Berlin 1825 8. — 171. Narentinus Prudentius. De Regno Bosniae eiusque interritu. Venetiis 1781 8. — 172. Neigebauer J, F. Die Südslaven und deren Länder in Beziehung auf Geschichte, Cultur und Verfassung. Leipzig 1851 8. — 173. Nicolini Giorgio. Spalato sostenuta contro l' ottomana potenza l' anno 1657. Venezia 1665 8. — 174. Nutrizio Pietro. Saggio sopra controversie letterarie della Dalmazia. Venecia 1778 4. — 175. Orbini Mauro. Il Regno degli Slavi. Pesaro. 1601 f. — 176. Palladii Henr. Rerum Foroiuliensium ab orbe condito usque ad a. 452 nec non de oppugnatione Gradiscana. Utini, 1659 f. — 177. Paltrinieri Ottavo M. Notizia intorno alla vita di quattro Arcivescovi di Spalato Primati della Congr, di Sommasca chiari. Roma 1829 4. — 178. Palugyay Imre. A kapscolt részek (Slavonia-Croatia) törtenelmi s jóg-viszongai magyar-országhoz. Pesten 1863 8. — 179. Panno-

Digitized by Google

nius Janus. Illyrien und Dalmatien. Pesth 1816 8. T. II. — 180. Pasconi Clacus. Historius progressus Mariani et Triumphus Familiae Frangepananae. Venetiis 1744 4. — 181. Patachich Georgii. Gloria Collegii Hungaro Illyrici Bononiae fundati. Zagrabiae 1609 12. — 182. Pejacsevich Franciscus. Historia Serviae. Colocae 1799 f. — 183. Pejaković St. Actenstücke zur Geschichte des kroat.-slavon. Landtages und der Bewegung vom Jahre 1848. Wien 1861 8. — 184. Pertusier Charles. La Bosnie considerée dans ses rapports avec l'empire ottoman. Paris 1822 8. — 185. Pesler J. Ch. Series Ducum Carinthiae saeculi IX. usque XV. Vitenbergae 1741 4. — 186. Pincius Paulus, De Timavo Fluvio. Accedunt diversae Dissertationes de Istria et Foroiulio. Lugduni s. a. f. — 187. Podhradezky Jos. Szlavóniárol mint Magyar Országnak alkatmányos részéröl. Budan. 1837 8. — 188. Privilegios concedidos por los senores Reyes y Emperadores etc. a los Condes de Tuhegl de la Casa y Linaje Ohmuchievich Gargurich. Tradendos de la lengua y caracter Illyrico (takodjer sa izvornimi listinami ćirilicom tiskanimi). Napoli 1653 4. — 189. Pruss Joannes. Memoria Beneficiorum a Collegio S. J. Zagrabiensi acceptorum. Zagrabiae 1733 16. — 190. Rados Ant. Conte. Saggio epistolare sopra la republica delle Dalmatia. Venezia 1777 8. — 191. Ranke Leopold. Die serbische Revolution. Hamburg 1829 8. — 182. Rattkaj Georgius. Memoriae Regum et Banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Viennae 1651 f. — 193. Razzi Seraf. La storia di Raugia. Lucca 1595 4. — 194. De via militari Romanorum Egnatia qua Illyricum Macedonia et Thracia jungebantur. Tubingae 1837 4. — 195. Rettenbacher S. Geschichte des Noricums, Deutschland. 1793 8. — 196. Ritter (Vitezovich) Pauli. Plorantis Croatiae saecula duo. Zagrabiae s. a. 4. — 197. Ritter Pauli. Croatia rediviva. Zagrabiae 1700 4. — 198. Ritter Pauli. Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio.. Zagrabiae 1703 4, — 199. Richter Wilhelm. Serbiens Zustände unter dem Fürsten Milosch bis 1839. Leipzig 1840 8. — 200. Rimdalu Michaele. Cronaca della città e Territorio di Narenta. Venezia 1788 8. — 201. Rebitsch M. Geschichte des Protestantismus in der Steiermark. Graz 1859 8. — 202. Robe, Zur Urgeschichte der Donauländer. Breslau 1859 8 — 203. Rosa Konst. Untersuchungen über die Ronanier oder sogenannten Wlachen. Pesth 1808 8. — 204. Rosignoli Giov. Compendio dell' istoria civile della Dalmazia. Trevigi 1780 4. — 205. Rubeis J. Fr. Monumenta Eccl. Aquilejensis. Argentinae 1740 f. — 206. Salzburg unter den Römern. München 1815 8. — 207. Sanudo Marino. Esposizione di Rapporti fra la republica veneta e gli Slavi meridionali. Venezia 1863 8, — 208. Schels J. B. Militärische Geschichte von Bosnien. Wien 1828 8. — 209. Scherschnik Leop. Problema ex Historia Slavica utrum Wilzi, Serbi ab Albi et regionibus Germaniae prefecti sint in Croatiam et Dalmatiam, an ex Illyrico venerint in Germaniam. s. l. 1772 4. 210. Schönleben I. L. Caarniolia antiqua et nova. Labaci 1681 f. — 211. Schimek Max. Politische Geschichte des Königreiches Bosnien und Rama. Wien 1787 8. — 212. Schmidt Wilhelm. Die Geten und Daken. Hermannstadt 1857 4. — 213. Schöttensack Heinr. Ueber die Thraken. Stendal 1861 4. — 214. Schwicker Heinr. Geschichte des Temeser Banats. Gross-Becskdrek 1861 4. — 215. Serbia (10 pomanjih djela o Srbii). — 216. Series Banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Tynaviae 1737 8. — 217. Solitro (da) V. Documenti storici sull' Istria e la Dalmazia. Venezia 1844 8. — 218. Soubirane L. Les Bulgares, les Grecs. les Arméniens. Paris s. a. 8. — 219. Spicilegium observationum historico-geographicarum de Bosniae regno. Hungarici quondam juris. Lugduni 1737 4. — 220. Sporschil Joh. Feldzug der Oesterreicher in Illyrien und Italien in den Jahren 1813 und 1814. Braunschweig 1844 8. — 221. Stankovich Pietro. Della Patria di San Girolamo e della lingua slava relativa allo stesso. Venezia 1824 8. — 222. Steiermärkische Zeitschrift. Graz 1822 bis 1845. T. XVIII (znameniti časopis za povjestnicu). — 223. Storia della peste che regnó in Dalmazia. s. l. et a. — 224. Stritter Joann. G. Memoriae popolorum olim ad Danubium etc. incolentium in scriptoribus Historiae Byz. Petropoli 1771—79 4. T. IV. — 225. Sturzii Frid. G. De Dialecto Macedonica et Alexandrina. Lipsiae 1808 8. — 226. Subotić J. Authentische Darstellung der Entstehung etc. des Krieges zwischen den Serben und Madyaren im Jahre 1848. Agram 1849 8. — 227. Südslavische Denkschrift zur orientalischen Frage. Leipzig 1854 8. — 228. Südslavische Pläne. Wien. 1861 8. — 229. Szalay László, A. Horvát. Kérdeshez. Pest 1861 8. (to isto i njemački Pesth 1863 8.) — 230. Szalay L. Das Rechtsverhältniss der serbischen Niederlassungen zum Staate in den Länderu der ungarischen Krone. Leipzig und Pesth 1862 8, — 231. Szentivany Martini. Curiosa et selectionra variarum scientiarum miscellanea. Tyrnaviae 1689—1691 4. T. II. (historica). — 232. Szörény L. Vindiciae Sirmienses, seu Descriptio Sirmii una cum suo Episcopatu. Posonii 1734 8. — 233. Szulz Casimirus. De origine et sedibus veterum Illyriorum. Posnaniae. s. l. et a. 8. — 234. Šafarik Joannis. Acta Archivi Venteqi spectantia ad Historiam Serborum et relipuorum Slavorum Meridionalium. Belgradi 1858—1860 8. T. II. — 135. Tafel J. F. Constantinus Porphirogenitus de provinciis regni Byzantini. Tubingae 1847 4. — 236. Tafel Theoph. L. De Thessalonica eiusque agro. Berolini 1839 8. — 237. Tafel G. L. T. Komnenen und Normannen. Ulm 1852 8, — 238. Thal Emanuel. Serbiens Neuzeit in geschichtlicher etc. Hinsicht. Leipzig 1840 8. — 239. Thalberg Gr. J. Epitome chronologica etc. urbis Labacensis. Labaci 1704 8. — 240. Theiner Augustinus. Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium.

Digitized by Google

Romae 1862 f. — 241. Thierry Amedée. Die Söhne und Nachfolger Attila's. Leipzig 1855 8. — 242. Tökeli Sava. Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind. Ofen 1827 8. -- 243. Tommaseo Nicolo. (7 djelcah proti sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i skoro toliko proti njemu). — 244. Tommaso Arcidiacono di Spalato. Notizie di Salona. Venezia 1843 8. — 245. Trebon Laurian. Die Eintheilung des alten Daciens. s. l. et a. 8. — 246. Du Fresne Carolus. Illyricum vetus et novum. Posonii 1746 f. — 247. Tuberonis L. C. Commentaria suorum temporum. Rhacusii 1784 8. — 248. Uvarov Sergius. De Bulgarorum utrorumque origine et sedibus antiquissimis. Dorpati. 1853 8. — 249. Wachsmuth W. Geschichte des Illyrismus oder des südslavischen Antagonismus gegen die Magyaren. Leipzig 1849 8. — 250, — Vaclik Joan. La Souverainité du Montenegro. Leipzig 1858 8. — 251. Wagner. Christlich und türkischer Städt- und Geschicht-Spiegel, sonderlich aber der Städte etc. in Ober- und Nieder-Ungarn, Morea, Griechenland, Ahaja, Thessalien, Romanien, Macedonien, Epirus, Albanien, Dalmatien, Servien, Bosnien, Croatien, Rascien und Slavonien. Augsburg. 1687 f. — 252. Valvasor Joh. W. Die Ehre des Herzogthums Krain. Laibach 1689 f. T. IV. -- 253. Valvasor. Topographia Archiducatus Carinthiae. Nürnberg 1688 f. — 254. Vera et deducta descriptio crim. processuum etc, Comitum Fr. de Nadasdy, Petri Zrin et Franc. Frangepani. Viennae 1671 4. — 255. Vernino Alessandro. Della Historia delle guerre di Dalmatia sotto il generalato di Leonardo Foscolo. Venezia 1648 8. — 250. Westarp Fr. De statu Macedoniae Philippi III. Perseique aetate. Berolini 1840 8. — 257. Wickenhauser Franz Adolf. Moldava oder Beiträge zu einem Urkundenbuche für die Moldau und Bukovina. Wien 1862 8. — 258. Wiezner A. C. Die politischen Bestrebungan der Südslaven in Oesterreich. Kassel 1851 8. — 259. Wilkinson Ser. J. Gardner. Dalmatien und Montenegro mit einem Ausfluge nach der Herzegovina und einer geschichtlichen Uebersicht der Schicksale Dalmatiens und Ragusa's. Leipzig 1849 8. T. II. — 260. Vladimirovich Luc. Nobilissimae familiae Comitum Dobretich olim regni Bosniae genealogicus Liber. 8. — 261. Wolfgang Chr. W. De Ducibus Meraniae. Altorfii 1729 8. — 262. Zabler Jacobus. De Sirmio. Lipsiae 1698 4. — 263. Zandonatti Vinc. Guida Storica dell' antica Aquilegia. Gorizia 1849 8. — 264. Zancaroli Bas. Antiquitatum Cievitatis Fori Julii. Venetiis 1664 8. — 265. Zedliz Freiherr. Blicke auf Bosnien, Rascien, die Herzegovina und Servien bei der Fortsetzung des russisch-türkischen Krieges im Jahre 1829. Berlin 1829 8. — 266. Zeisberg Heinrich. Arno, erster Erzbischof von Salzburg (785—821). Wien 1863 8. — 227. Ubicini A. Les Serbes de Turquie. Études historiques, stat. et politiques. Paris 1865 8.

K tomu dolaze knjige povjestne o napuljskih Slavenih i Arbanasih. Medju ovimi: 267, Crispi Giuseppe. Memorie storiche di talune costumanze appartenenti alle Colonie greco-albanese di Sicilia. Palermo 1853 8. — 268. Masci Angelo. Discorso sul origine e costumi e lo stato attuale degli Albanesi del Regno di Napoli. 1847 8. — 269. Ragualgio sulla gente albanese e sue colonie. Napoli 1852 8. — 270. Rubertis Giov. Delle colonie Slave uel Regno di Napoli. Zara 1856 8. — 271. Vegezzi-Ruscalla Giovanni. Le Colonie Serbo-Dalmate del Circondario di Larino Provincia di Molise. Torino 1864 4. — 272. Volpe Francesco. Saggio intorno agli Schiavoni stabiliti in Matera nel secolo XV. Napoli 1852 8. (Svega skupa imade ovaj razred knjiga 727.)

Nastavak će sliediti.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

